Науково-
документальна
серія книг
„Реабілітовані історією”

РЕАБІЛІТОВАНІ ІСТОРІЄЮ

У ДВАДЦЯТИ СЕМИ ТОМАХ

КИЇВ-РІВНЕ
2006

РЕАБІЛІТОВАНІ ІСТОРІЄЮ

РІВНЕНСЬКА ОБЛАСТЬ

Книга перша

ВАТ „Рівненська друкарня"
РІВНЕ
2006

УДК 94 (477)
ББК 63.3 (4Укр-4Рів)
Р 31

**Видається у відповідності з постановами
Президії Верховної Ради України від 6 квітня 1992 р.
та Кабінету Міністрів України від 11 вересня 1992 р.**

Рецензенти:
В.І.СЕРГІЙЧУК,
доктор історичних наук, професор
В.В.ТРОФИМОВИЧ,
доктор історичних наук, професор
С.С.ТРОЯН,
доктор історичних наук, професор
Ю.І.ШАПОВАЛ,
доктор історичних наук, професор

Наукова редакція, упорядкування:
А.А.ЖИВ'ЮК,
кандидат історичних наук

Книга розповідає про політичні репресії радянської доби в Рівненській області, розкриває їх причини, перебіг, специфіку, наслідки для регіону. Архівні документи, спогади жертв політичних репресій, історичні та документально-публіцистичні нариси про колишніх в'язнів — жителів області, які в роки тоталітарного режиму зазнали необґрунтованих покарань, переконливо ілюструють наслідки терору і насильства

Реабілітовані історією: У двадцяти семи томах. Рівненська область / Головна редколегія (голова П.Т.Тронько, заступники голови О.П.Реєнт, Ю.З.Данилюк та ін.); редколегія тому (співголова В.М.Королюк, співголова Ю.М.Торкунов, відповідальний секретар А.А.Жив'юк та ін.). – Кн. 1. – Рівне: ВАТ „Рівненська друкарня", 2006. – 578 с.

ISBN 966-7358-89-5

Від обласної редколегії

У хронологічному форматі XX століття Україну, без сумніву, можна віднести до держав з тривалим пануванням тоталітаризму, який породив атомізацію як антитезу громадянському суспільству. Тоталітаризм деморалізував українське суспільство, перетворив людину на байдужого конформіста, пристосуванця. Він зруйнував властиві громадянському суспільству горизонтальні зв'язки у виробництві і в культурній сфері. Державно-партійні владні структури підпорядковували собі всі суспільні інституції, що були посередниками у відносинах особи з державною владою. В умовах відсутності правового захисту це призвело до повної залежності людини від тоталітарної держави.

Саме суспільство стало знаряддям пригнічення: пам'ять про масовий терор, усунення автономних груп, що знаходяться між державою та індивідом, збережене переконання в існуванні інформаторів породжувало атмосферу соціального залякування і підривало будь-яку колективну дію, що офіційно не санкціонована державою.

Це надбання тоталітаризму значною мірою зберігається в Україні і сьогодні. Одним з інструментів, який покликаний стимулювати соціально-психологічну готовність громадян до активної участі у суспільному житті є реабілітація жертв політичних репресій тоталітарного режиму. Травматичний синдром пам'яті про масовий терор може бути подоланий в суспільній свідомості через масове тиражування інформації про його механізми і технологію.

Процес реабілітації жертв політичних репресій має дві сторони – реабілітацію власне юридично-правову і реабілітацію суспільно-історичну. Перша розпочалась в 1950-х роках (Указ Президії Верховної Ради СРСР про право Верховного Суду переглядати за протестами Генерального прокурора рішення колишніх колегій ОДПУ, „трійок НКВС" та „особливої наради" при НКВС–МДБ–МВС СРСР від вересня 1953 р.), продовжилась у 1980-х (Указ Президії Верховної Ради СРСР про реабілітацію громадян, репресованих за рішенням позасудових органів від 16 січня 1989 р.) і завершилась Законом Української РСР від 17 квітня 1991 р. „Про реабілітацію жертв політичних репресій в Україні".

Процес суспільної реабілітації жертв політичних репресій розпочався в умовах так званої хрущовської „відлиги" 1950-х–початку 1960-х рр. Його рушійною силою став незначний прошарок інтелектуалів з числа творчої інтелігенції, які, кожний зосібна, спробували змінити полярність публічного дискурсу політичних репресій сталінського режиму шляхом публікації антитоталітарних художніх і мемуарних текстів.

Наступну, значно потужнішу хвилю суспільного інтересу і засудження щодо злочинів тоталітарної держави породила „перебудова" і політика „гласності" у 1980-х рр. Саме в цей час з'являються перші громадські об'єднання, метою діяльності яких проголошується накопичення банків даних і поширення правдивої інформації про діяльність репресивних органів та долю їх жертв, здійснення їх соціального захисту – Товариство політв'язнів і репресованих, Товариство „Меморіал".

Потрібно зауважити, що процес суспільної реабілітації жертв тоталітаризму в 1950-х–1980-х рр. відбувався паралельно з новими політичними переслідуваннями і боротьбою комуністичного режиму проти інакодумства.

Якісно нових інституційних параметрів процес суспільної реабілітації жертв тоталітарного режиму набув після розпаду СРСР і утворення на його просторі незалежних держав. Зокрема, в Україні за ініціативою ряду наукових установ, державних органів та громадських об'єднань – Академії наук України, Служби безпеки України, Державного комітету України по пресі, Українського культурно-просвітницького товариства „Меморіал" ім. Василя Стуса, Всеукраїнської спілки краєзнавців у 1992 р. започатковано проект щодо підготовки і випуску багатотомної

науково-документальної серії книг „Реабілітовані історією". Проект знайшов підтримку з боку Президії Верховної Ради України (постанова від 6 квітня 1992 р. №2256–XII) та Кабінету Міністрів України (постанова від 11 вересня 1992 р. №530).

Багатотомне видання покликане служити відновленню історичної справедливості, ґрунтовному висвітленню трагічних подій в історії України, поверненню їй незаслужено забутих імен державних діячів, інтелігентів, робітників, селян, вшануванню тих, хто відстоював в умовах тоталітарного суспільства свої національні права і громадянські свободи, боровся за незалежність України. Серія книг „Реабілітовані історією" повинна ввести в інформаційний обіг оригінальні фактичні матеріали, оприлюднити раніше закриті для дослідників документи політичного керівництва, вищих органів державної влади та державного управління, колишніх спецслужб, правоохоронних органів, відкрити широкі можливості для вивчення і узагальнення проблем формування і функціонування тоталітарної держави. Водночас багатотомна серія – це своєрідний меморіал тим, хто став жертвами однієї з найжорстокіших в історії людства політичних систем.

Аналогічні українському видання здійснюються ще в 11 пострадянських державах – Росії, Білорусії, Азербайджані, Вірменії, Казахстані, Киргизії, Узбекистані, Латвії, Литві, Естонії, Молдавії, як також у Польщі. За період 1992-2004 рр. в рамках проекту „Реабілітовані історією" на Рівненщині видано ряд матеріалів підготовчого характеру до виходу обласного тому, зокрема:

Із криниці печалі. Збірник спогадів та документів. – Вип.1. – Рівне: Азалія,1993. – 104 с.; Із криниці печалі. – Вип.2. – Рівне: Азалія,1995. – 104 с.; Із криниці печалі. – Вип.3. – Рівне: Азалія,1996. – 104 с.; Із криниці печалі. – Вип.4. – Рівне: Азалія,1997. – 120 с.; За відсутністю провини. Довідник про репресованих жителів Рівненщини, реабілітованих у 50-ті роки. – Рівне: Азалія,1994. – 64 с.; Рівненщина репресована, депортована, мордована. 1939-1941. – Рівне: Азалія,1997. – 92 с.; Рівненський мартиролог сорок четвертого. Документи та спогади. – Рівне: Азалія,1998. – 96 с. та ін.

Перша (вступна) книга видання „Реабілітовані історією. Рівненська область" включає 5 розділів. Причини, перебіг, специфіка та наслідки політичних репресій на Рівненщині розкриваються у вступній статті до книги. Автори розглядають їх як явище чужорідне, привнесене із-зовні, у вир якого були втягнуті сотні тисяч жителів краю. Хронологічно політичні репресії на Рівненщині охоплюють період від 1919 р., тобто встановлення на Волині і Поліссі радянської влади та розгортання діяльності її каральних органів – Всеукраїнської надзвичайної комісії і революційних комітетів, до кінця 1980-х рр., коли місцева партноменклатура намагалась втримати владу в умовах демократизації суспільства, звертаючись до випробуваних репресивних методів з використанням органів міліції і держбезпеки. Вістря політичних репресій на Рівненщині незмінно було спрямоване проти учасників українського національно-визвольного руху – від вояків армії Української народної республіки до вояків Української повстанської армії, членів численних українських партій і організацій та всіх, хто їм співчував. Не обминули репресії також представників національних меншин, що здавна проживали на території Рівненщини – поляків, німців, євреїв, чехів, росіян та ін. Наслідком імперської національної політики СРСР, більшовицької класової теорії і практики стало руйнування надбань матеріальної і духовної культури, системи релігійних і моральних цінностей, викорінення інститутів громадянського суспільства, що існували в дорадянський період на західноукраїнських землях.

Положення й висновки вступної статті підтверджуються вміщеними у другому та третьому розділах документами і спогадами, які дозволяють відчути морально-психологічну атмосферу тоталітарної доби, розгледіти деталі функціонування механізму беззаконня, спрямованого на знищення так званих „ворогів народу". Значна частина наведених документів стосується діяльності на Рівненщині органів НКВС-

НКДБ-МВС-МДБ-КДБ, зокрема насильницьких методів придушення національно-визвольного руху, директивні рішення і вказівки партійних та урядових органів.

Документи і спогади, вміщені у книзі, розташовані в хронологічному порядку і пронумеровані. Вони подаються мовою оригіналу (за винятком перекладу з німецької), із збереженням первісної орфографії та пунктуації. Крапками у квадратних дужках позначаються редакційні купюри у текстах документів чи спогадів. Водночас квадратними дужками позначені виправлення механічних описок та пропусків, розшифровка незрозумілих скорочень і абревіатур. Публікація документів і спогадів супроводжується коментарями (примітками).

Четвертий і п'ятий розділи книги включають 40 історичних та документально-публіцистичних нарисів, що конкретизують перебіг політичних репресій на Рівненщині через висвітлення долі суспільних прошарків, груп, окремих людей, які стали їх жертвами. Автори нарисів розкривають та аналізують широкий спектр „репресивної" тематики – від діяльності „чрезвичайок" у 1919 р. до проявів руху шістдесятників і дисидентів у 1960-1980-х рр. Один з нарисів присвячений репресивній політиці Другої Речі Посполитої проти Організації українських націоналістів і Української військової організації, що дозволяє порівняти ставлення різних державно-політичних режимів до українського національно-визвольного руху.

Нариси, як і вступна стаття, супроводжуються посиланнями на використану літературу і архівні джерела, які подаються згідно вимог Вищої атестаційної комісії України: посилання наводиться у квадратних дужках у тексті, при чому перша цифра вказує на позицію джерела у прикінцевому списку, а друга – на відповідну сторінку чи аркуш. У нарисі, автором якого є О.Дарованець, посилання укладені суцільно-послідовно.

Книгу доповнюють перелік умовних скорочень та іменний і географічний покажчики.

Основну частину наступних книг видання „Реабілітовані історією. Рівненська область" складатимуть короткі біографічні довідки про колишніх репресованих, які народилися, жили чи тимчасово перебували на території області.

Науково-редакційна група працювала у контакті з обласною, міськими і районними комісіями по відновленню прав реабілітованих, консультувалась з членами редакційно-видавничих груп Волинської і Житомирської областей. Автори матеріалів книги здійснювали пошук у архівах Києва, Львова, Житомира, Луцька, Рівного.

В роботі над книгою обласна редколегія, її науково-редакційна група користувалися програмою і методичними рекомендаціями щодо підготовки науково-документальної серії книг „Реабілітовані історією", схваленими Головною редакційною колегією 14 вересня 1993 р.

Підготовчі матеріали апробувались на сторінках обласних („Вільне слово", „Вісті Рівненщини", „Волинь") та районних газет.

Робота над виданням „Реабілітовані історією. Рівненська область" здійснювалась за постійної підтримки місцевої влади, зокрема голів Рівненської облдержадміністрації М.П.Сороки, В.М.Червонія, В.Й.Матчука, заступників голови облдержадміністрації – Ю.С.Кічатого, І.І.Турка, Ю.М.Торкунова, голів Рівненської обласної ради Р.Д.Василишина, О.Ю.Данильчука, першого заступника голови обласної ради В.М.Королюка, заступника голови обласної ради В.І.Кроки. Вагому допомогу науково-редакційній групі надають в процесі її роботи співробітники відділу у справах преси та поліграфії облдержадміністрації – начальники Р.Р.Романюк, В.С.Черепуха, головні спеціалісти А.П.Фецук, Г.Ф.Гуменюк; Державного архіву Рівненської області – директор М.І.Григорук, провідні спеціалісти відділу інформації та використання документів Ч.І.Хитрий, Т.М.Самсонюк.

Андрій Жив'юк, Ігор Марчук

Політичні репресії тоталітарної доби на Рівненщині: від "червоного терору" до боротьби з інакодумцями

I

Радянська влада на Рівненщині, що входила до тодішньої Волинської губернії, вперше встановилася у 1919 р. З кінця травня до початку серпня 1919 р. територія нинішньої Рівненської області була захоплена червоноармійськими військами, зокрема Таращанською (під командуванням В.Боженка) та Новгород-Сіверською (під командуванням В.Черняка) бригадами. 12-16 червня 1919 р. у Житомирі відбувся І Волинський губернський з'їзд рад робітничих, селянських і червоноармійських депутатів, який висловив довіру українському Раднаркому [1, 330].

Органами управління нової влади стали революційні комітети (ревкоми) – губернський, повітові і волосні. Поруч з ними діяли відділи Всеукраїнської надзвичайної комісії (ВУНК), яку очолював М.Лаціс. 30 червня 1919 р. створено губернський воєнно-революційний штаб (ВРШ) для боротьби з контрреволюцією та бандитизмом, до якого увійшли уповноважений наркомату військових справ Ю.Щаденко, комдив М.Щорс та ін. Штабові надано надзвичайні повноваження [2, 40].

Нова влада оголосила в губернії воєнний стан, оскільки реквізиції продовольства та майна у селян, безчинства червоноармійців, примусова мобілізація до Червоної армії зумовили численні антирадянські повстання. На Рівненщині вони мали місце у Демидівці [3, арк.79], Мирогощі, Сатиєві [4, арк.31] Дубенського, Куневі Острозького, Кустині [5, арк.126] Рівненського повітів.

Про одне з таких повстань розповів під час слідства у 1940 р. Лаврентій Серветник, у 1920-1930-х рр. – посол до польського сейму від Рівненського повіту. Повсталі, яких очолював Степанович, зайняли містечко Костопіль і три дні утримували його під своїм контролем, роззброївши робітничу міліцію. Далі загін направився у Тучинську волость для об'єднання з іншими силами та підготовки наступу на Рівне, однак розгромлений червоноармійцями. Степановича розстріляли, Л.Серветника, який був начальником санітарної частини загону, відпустили з-під арешту з огляду на те, що він врятував життя одного з „червоних" матросів [6, арк.15, 59].

Для протидії „контрреволюційним" проявам голова Волинського губернського ревкому і губернської ЧК Михайло Шуф (він же Стромилін, він же Кручинський) вжив надзвичайних заходів. Тільки з 31 травня по 9 червня 1919 р., діючи „одноособовою владою", він „без суду і слідства" розстріляв 18 чоловік, в тому числі 6 з них – в Острозі і Рівному. Такі дії голови губернської ЧК були розцінені як перевищення ним власних повноважень. 29 липня 1919 р. у Києві засідав Верховний революційний трибунал з участю наркома державного контролю М.Скрипника в якості головного свідка проти М.Шуфа-Кручинського. За „дискредитацію радянської влади" М.Кручинського засуджено до шести місяців (!) примусових робіт [7, 5-6].

Наступним етапом радянізації Рівненщини став період з початку липня до кінця вересня 1920 р., коли її територія була зайнята військами 1-ої кінної (командарм С.Будьонний) та 12-ої (командарм Г.Восканов) червоних армій в ході їх наступу проти польсько-українських сил. Чергова спроба утвердження в Україні радянської влади виглядала значно системнішою і продуманішою з огляду на організаційно-кадрове забезпечення діяльності надзвичайних та каральних органів. Так, дивізійними політвідділами 12-ої армії в липні-серпні 1920 р. на зайнятій території Західної України і Західної Білорусії утворено 527 волосних і 429 сільських ревкоми [8, 503]. Ще 17 березня 1920 р. Всеукраїнський центральний виконавчий комітет (ВУЦВК) своїм декретом заснував „Центральне управління надзвичайних комісій по боротьбі з контрреволюцією, спекуляцією і посадовими злочинами" („Цупчрезком") в Україні, що, на відміну від попередньої ВУНК, котра була відділом НКВС республіки, підпорядковувалось безпосередньо Раднаркому УСРР.

У травні 1920 р. до Харкова прибув голова ВНК Ф.Дзержинський, призначений за суміснцтвом начальником тилу Південно-Західного фронту. На Правобережній Україні штабом тилу фронту керував його заступник по ВНК Я.Петерс. Оцінивши рівень спротиву радянській владі, новоприбулі російські керівники вимагали застосування додаткових військових частин для придушення селянського руху. Зокрема, Ф.Дзержинський писав, що вирішення цієї проблеми вимагало „реальної сили", якою були військові підрозділи Червоної армії та ВОХРу [9, арк.2]. Одночасно, Всеукраїнський ревком постановив не застосовувати в Україні січневий 1920 р. декрет ВЦВК і РНК РСФСР про відміну смертної кари [10, 46-47].

Безпосередню роботу по „зачистці" тилу Південно-Західного і Західного фронтів від контрреволюційних і неблагонадійних елементів здійснювали особливі відділи ВНК при Реввійськрадах 1-ої кінної та 12-ої армій. Серед їх співробітників були слідчі особливого відділу ВНК 12-ої армії Ватолін [11], Мамінська [12], Кручинін [13] та ін. Про ретельність підбору чекістських кадрів свідчить, наприклад, той факт, що серед співробітників особливого відділу ВНК 1-ої кінної армії, що знаходився у Рівному, виявилась Любов Озоль, яка влітку 1919 р. вже очолювала Рівненську повітову НК [14, 20-21].

Була стандартизована документація, котру мали вести співробітники ВНК. Незвичною видається форма протоколу опиту („опроса") затриманого, що, зокрема, містила графи „Чим займався..." - „до Лютневої революції?", „до Жовтневої революції?", „з Жовтневої – до відступу більшовиків з України?", „з виступом Петлюри в квітні до вступу більшовиків?" [15, арк.10,12]. Така „цікавість" щодо поведінки особистості в окремі періоди давала підстави для звинувачення в контрреволюції і призводила до проведення масових арештів.

Серед заарештованих у серпні-вересні 1920 р. за підозрою в контрреволюції мешканців Рівненщини („шпигунів", „донощиків", „антирадянських агітаторів" тощо) опинились як звичайні селяни, так і відповідальні радянські працівники. Так, за підозрою у службі в польській поліції, агітації проти радянської влади і знущання над громадянами м. Рівного затриманий секретар 3-го району Рівненської міської радянської міліції Кирило Андрійчук [11]; за видачу радянських працівників полякам – член Дубровицького волосного ревкому, секретар волосної землевпорядної комісії Назар Чернюк [16]. Цікаво, що обидва були з-під варти звільнені, причому К.Андрійчуку надано можливість поступити знову в радянську міліцію „як людині, що перебуває у вкрай важкому матеріальному становищі" [11, арк.21]. Звільненими виявились також ряд інших заарештованих, кримінально-слідчі справи яких зберігаються в Державному архіві Рівненської області (ДАРО). Окремі з них, хто мав вищу освіту, як Павло Колісниченко, спрямовувались на командні посади до Червоної армії [17, арк.8]. Такий „лібералізм" органів ВНК можна пояснити як гострим дефіцитом фахових кадрів, так і хаотичністю превентивних арештів випадкових людей.

Однак на волю виходили далеко не всі ув'язнені. 30 серпня 1920 р. „за знущання над селянами за поляків" у Стрільську Любиківської волості Рівненського повіту затриманий сільський староста Остап Кравчук. Через 2 тижні, що тривало слідство, 13 вересня 1920 р. колегія особливого відділу ВНК при Реввійськраді 12-ої армії винесла постанову про його розстріл, яку підписав начальник відділу Кацнельсон [13, арк.17].

Таким чином, вже у 1919-1920 рр. населення Рівненщини зазнало брутальних політичних репресій з боку радянської влади, які більшовицька пропаганда пояснювала необхідністю подолання спротиву експлуататорських класів та обставинами воєнного часу.

18 березня 1921 р. між Радянською Росією і Польщею було укладено Ризький мирний договір, за яким Західна Україна і Західна Білорусія відійшли до Польщі. Ще до цього, 4 лютого 1921 р., польський уряд запровадив на західноукраїнських і

західнобілоруських землях новий адміністративний устрій. Територія Рівненщини виявилась поділеною між Волинським і Поліським воєводствами. До складу Волинського воєводства увійшли Дубенський, Острозький (у 1925 р. перетворений на Здолбунівський), Рівненський та Костопільський (утворений 1 січня 1925 р.) повіти. До Поліського воєводства, разом із західнобілоруськими землями, включено Сарненський повіт (29 листопада 1930 р. повіт передано Волинському воєводству) [18, 18].

Українсько-білоруське порубіжжя Радянської Росії (СРСР) та Польщі стало у 1920-х рр. ареною запеклого ідеологічного, політичного, військового протистояння цих держав за домінування над регіоном. Особливу роль у протиборстві радянська сторона відводила органам ВНК-ДПУ*, котрі широко використовували у своїй діяльності політичні провокації та терор, об'єктом яких виявилось місцеве населення. Завдання стояло „вирвати Західну Україну і Західну Білорусію з-під панування буржуазно-поміщицької Польщі і об'єднати з СРСР".

Про вагу, яку надавало радянське керівництво його вирішенню, свідчить комплекс організаційних заходів, здійснених на початку 1920-х рр. У січні 1921 р. всі місцеві надзвичайні комісії по боротьбі з контрреволюцією на Правобережній Україні були об'єднані та підпорядковані спеціальному уповноваженому ВНК, що прибув з Москви [10, 137]. Тоді ж у повне відання військ ВНК була передана охорона державного кордону. 30 березня 1921 р. „Цупчрезком" у зворотньому після 1920 р. порядку перетворений у ВУНК [10, 348]. 19 травня 1922 р. Рада праці і оборони (РПО) прийняла постанову про посилення оперативної роботи особливих відділів органів ДПУ на кордоні [19, 59].

Про надзвичайну увагу вищого радянського керівництва до західного кордону свідчать тривалі відрядження до України у 1921 і 1926 рр. голови ВНК-ОДПУ Ф.Дзержинського [20, 8-11]; приїзд на південно-західний кордон у 1922 р. голови ВЦВК СРСР М.Калініна і голови ВУЦВК Г.Петровського; поїздка на Волинь у березні 1923 р. комісії під керівництвом члена Реввійськради СРСР К.Ворошилова для здійснення контролю і надання допомоги чекістським організаціям і прикордонним військам [19, 60].

Як можна судити з таємної постанови ЦК РКП(б) від 25 лютого 1925 р., підготовленої комісією, яку очолював В.Куйбишев, в першій половині 1920-х рр. радянська сторона здійснювала на Волині і Поліссі, контрольованих Польщею, так звану „активну розвідку". Вона полягала у перекиданні на територію Польської республіки диверсійних військово-підривних груп, які постачались, забезпечувались зв'язком і директивними вказівками з центру, тобто з Москви, будучи „необхідним доповненням" інших військових заходів Радянської Росії (СРСР) проти Польщі [21, 113; 22, 180-181].

Диверсійно-підривна та провокативна діяльність чекістських загонів, що проникали через кордон СРСР на польську територію і здійснювали рейди землями Віленщини, Новогрудського воєводства, білоруського та українського Полісся, Волині, Поділля, розгорнулась ще з осені 1920 р. Саме органи ВНК-ДПУ здійснили на початку 1920-х рр. першу спробу розв'язати в польсько-радянському порубіжжі, за допомогою оперативно-чекістських груп, широку партизанську війну з метою спровокувати революційний вибух „трудящих мас". Для підготовки шпигунсько-диверсійних кадрів ДПУ УСРР створило школи в Олевську, Житомирі, Козятині, Коростені, Славуті [23, 31].

Методи діяльності чекістських формувань у Західній Білорусії і Західній Україні яскраво розкриває командир одного з них Станіслав Ваупшасов, загін якого брав участь у збройній партизанській війні на території Поліського воєводства (до його складу входив Сарненський повіт) з 1920 до 1925 р. Ядро загону − кілька десятків бійців − постійно знаходилося в лісовому таборі, резерв − до 300 чоловік − перебував за місцем проживання. З резервом періодично проводились бойові навчання.

*6 лютого 1922 р. декретом ВЦВК ліквідована ВНК і створено Державне політичне управління (ДПУ) при НКВС РСФСР. 2 листопада 1923 р. постановою Президії ЦВК СРСР утворено Об'єднане державне політичне управління (ОДПУ) при РНК СРСР.

Необхідну розвідувальну інформацію керівництво загону отримувало через мережу освідомлювачів в селах та містечках (часто ними були сільські старости). В окремих випадках вдавалось організувати проникнення агентури в органи польської поліції. Серед акцій, які найчастіше доводилось проводити, С.Ваупшасов відзначає напади на поміщицькі маєтки та розправи над їх власниками, сутички з поліцією, захоплення та залякування державних чиновників, руйнування телеграфного зв'язку. Характерною видається згадка про перевдягання партизан під час здійснення деяких акцій у форму польської поліції. С.Ваупшасов виявився також одним з перших, хто широко використав дезінформацію, як елемент інформаційно-психологічної війни [24, 96-116].

У першій половині 1920-х рр. Волинню і Поліссям поширилися чутки про загін якогось Мухи-Михальського. Найрезонанснішою з проведених ним акцією (насправді загоном командував К.Орловський) стало захоплення 24 вересня 1924 р. на ділянці Пінськ-Лунінець поблизу станції Ловча (село Вовче) потягу, в якому їхали новий поліський воєвода Довнарович, комендант 14-го округу поліції Менсович, єпископ Лозинський та сенатор Віслоух. Перед воєводою поставлена вимога подати у відставку, що він і зробив, приїхавши до Бреста [14, 96-97; 24, 133-134].

Поліський і волинський воєводи робили неодноразові заходи щодо ліквідації „загону Мухи-Михальського", які виявилися безуспішними. Зрештою, у 1924 р. голова Ради міністрів Польщі призначив за затримання Мухи-Михальського нагороду в розмірі 10 млрд. марок. Ще 5 млрд. марок було обіцяно тому, „хто надасть відповідну інформацію органам поліції і сприятиме затриманню… бандита" [24, 107].

В історичній літературі зустрічається ототожнення Мухи-Михальського з особою Кирила Орловського, командира одного з партизанських загонів у білоруському Поліссі, в майбутньому Героя Радянського Союзу [14, 97-98]. С.Ваупшасов, однак, підтверджує цілковиту реальність фігури Мухи-Михальського, хорунжого полку польської кавалерії, який, під загрозою військового суду за порушення дисципліни, втік кінний до лісу і там потрапив до загону К.Орловського. Автор спогадів описав навіть зовнішній вигляд хорунжого – худого, високого блондина, що носив пенсне. Після зустрічі з Мухою-Михальським у С.Ваупшасова з'явився план його використання для нейтралізації негативної реакції на дії партизан з боку польського населення. Були поширені чутки про те, що всі напади на маєтки, поліційні постерунки, інші акції здійснює загін під командуванням хорунжого польського війська. Окрім того, псевдонім „Муха-Михальський" вирішено використовувати для легендування декількох загонів, що діяли за сотні кілометрів один від одного (в т.ч. під Сарнами, Рокитним, Зарічним). Тому в поліційних доповідях він фігурував як вкрай небезпечний політичний злочинець з надзвичайною здатністю до пересування [24, 105-108].

На Рівненщині діяли також ряд інших партизанських загонів. В Сарненському та Рівненському повітах рейдував, вступаючи в збройні сутички з поліцією і військом, загін „Бурлака" [23, 30]. В околицях Дубровиці нетривалий час існував загін під керівництвом Степана Лясковця, колишнього голови Дубровицького ревкому [14, 95]. Активно проявили себе на Волині Українська національно-повстанська організація (УНПО), Українська революційно-повстанська організація (УРПО), Західноукраїнська народно-революційна організація (ЗУНРО), Українська червона повстанча армія (УЧПА) та ін. За формою і методами діяльності всі вони були прорадянської орієнтації і підготовляли збройне повстання з метою відриву Волині від Польщі та приєднання до УСРР [23, 31].

Зрозуміло, що розростання партизанської війни, інспірованої органами ВНК-ДПУ, викликало адекватну реакцію польської влади. Восени 1923 р., який став піком протистояння, для організації каральних експедицій проти партизанських сил на території Волині і Полісся введено додаткові армійські частини. Створено корпус для боротьби з повстанцями на чолі з генералом Е.Ридз-Смігли [24, 131]. Кількість

поліційних сил на Волині до кінця 1923 р. становила 2972 чол., до яких слід додати кілька тисяч осадників. Заручником протиборствуючих сил виявилось місцеве українське та білоруське населення. Внаслідок 503 антидержавних виступів на „східних кресах” у 1923 р. загинув 191 чол., польовими судами винесено 109 смертних вироків для їх учасників [23, 37].

З 1925 р. партизанський рух пішов на спад. Актив комуністичних загонів і груп перейшов кордон в бік СРСР. С.Ваупшасов, окрім репресій польських властей, вважав політичними і організаційними причинами цього неготовність мас та діяльність провокаторів [24, 134-136]. Однак, головним тут стало те, що в середині 1920-х рр., після встановлення більш-менш нормальних дипломатичних відносин СРСР з сусідніми країнами, виникла необхідність вироблення нової тактики підривної діяльності.

Тому 25 лютого 1925 р. Політбюро ЦК РКП(б) прийняло рішення про ліквідацію „активної розвідки”. Натомість, в сусідніх з СРСР державах мали бути організовані строго законспіровані пункти для вивчення військових об'єктів, встановлення зв'язку з потрібними людьми, заготовки матеріалів та ін., тобто „для підготовки деструктивної роботи під час війни в тилу противника” (підкреслення наше – авт.). Характер діяльності пунктів визначався як інформаційний, підготовчий, з тим, щоб у відповідний момент „вони могли розгорнутись у бойові”. В радянській прикордонній зоні організовувались так само строго законспіровані невеликі бойові групи з необхідним озброєнням. У випадку зайняття супротивником якоїсь частини території СРСР, їх завданням була „дезорганізація ворожого тилу і партизанська війна” (підкреслення наше – авт.). Проведення вказаних заходів покладалось на Реввійськраду СРСР, а відповідальність за стан кордонів і перехід через них партизан – на органи ДПУ [21, 113; 22, 180-181].

Таким чином, керівництво Реввійськради СРСР в особі її голови М.Фрунзе та його наступника К.Ворошилова стало генератором теорії „малої війни” за лінією фронту (у близькому прикордонні та закордонні) з широким використанням тактики партизанських дій. До кола тих, кому довелося втілювати теорію „малої війни” на практиці, входили командуючі військами Білоруського та Українського військових округів І.Уборевич та Й.Якір, заступник начальника розвідвідділу штабу Українського військового округу П.Каратигін, який у 1928 р. випустив працю „Партизанство”, та ін. [25, 55].

Секретний план штабу Робітничо-селянської червоної армії (РСЧА), затверджений наркомом К.Ворошиловим, передбачав обладнання вздовж західного кордону десятків схованок зі зброєю та боєприпасами. Тільки в одній з цих схованок, у районі Олевська, зберігалось більше зброї, ніж її згодом отримали за всю німецько-радянську війну діючі там партизанські загони і з'єднання: 10 тис. японських карабінів, біля 100 ручних кулеметів, велика кількість мін і гранат. Цільова підготовка бійців для майбутньої партизанської боротьби почалась з 1923 р. Планомірна і систематична робота по навчанню диверсійних груп розгорнута з 1930 р., з метою чого створено 5 закритих спецшкіл – три в Києві, по одній у Харкові і Куп'янську. До 1933 р. штаб Українського округу для діяльності за лінією фронту (за кордоном) підготував не менше 3 тис. чоловік [25, 55-56].

Цікаво, що 25 серпня 1926 р. політбюро ЦК КП(б)У прийняло постанову про пом'якшення (?) прикордонного режиму для селян у прикордонній смузі, що надавала дозвіл випасати худобу, користуватись очеретами, болотами, ловити рибу і т.п. [19, 64]. В умовах „посилення боротьби з професійними контрабандистами, бандитами і шпигунами” таке рішення могло бути продиктоване лише оперативними потребами ДПУ УСРР.

Що ж до бойової повстанської діяльності загонів і груп, які, після рішення Політбюро ЦК РКП(б) від 25 лютого 1925 р., залишались, зокрема, на території Польщі, то вони передавались „у повне підпорядкування комуністичних партій цих

країн" [21, 113; 22, 180-181]. Такими партіями були Комуністична партія Польщі (КПП) та дочірні їй Комуністична партія Західної України (КПЗУ) і Комуністична партія Західної Білорусії (КПЗБ). Саме вони з 1925 р. стали „донором, ідейно-політичним та військовим куратором підпільників", які вели боротьбу в Західній Україні і Західній Білорусії [23, 4].

Найпослідовнішим прихильником продовження партизанської війни на „східних кресах" виступила КПП. На її III з'їзді, який проходив 14 січня – 7 лютого 1925 р., заявлено, що в Західній Білорусії і, частково, Західній Україні визріла революційна ситуація, та проголошено курс на загальне збройне повстання, яке сприятиме вибухові і перемозі соціалістичної революції в Польщі [23, 80]. Резолюція з'їзду взяла під захист партизанщину та визначила відносини між польською владою і білоруським та українським населенням як „стан безперервної громадянської війни" [23, 84]. Натомість, лідер створеної у 1923 р. КПЗУ Й.Крілик (Васильків), виступаючи на з'їзді, наголосив, що партизанський рух у північну Волинь привнесено диверсійними рейдовими загонами з СРСР. Цю позицію підтримав також представник ЦК КП(б)У М.Скрипник [23, 81].

Однак Волинський окружком КПЗУ, котрим керував Форналь (Рожанський), розпочав, за допомогою закордонного бюро при ЦК КП(б)У, створення бойових груп (сотень і навіть куренів) для збройного виступу. Виник повстанський штаб на чолі з В.Крайцом. Польська поліція досить швидко викрила і заарештувала близько 1500 підпільників. М.Мандель, В.Крайц і Н.Хомин засуджені на довічне ув'язнення (згодом опинилися в СРСР), Форналь втік за кордон [23, 82-83]. II з'їзд КПЗУ, що відбувся під Москвою у жовтні 1925 р., відхилив курс на збройне повстання і визнав шкідливість диверсій та терору, відкинувши „форнальщину" [23, 83-85].

Третьою силою у протиборстві на східному кордоні Польщі та основним об'єктом провокацій ВНК-ДПУ стала уенерівська еміграція. У 1921 р. у Львові урядом УНР створено Повстансько-партизанський штаб (ППШ) для проведення підривної діяльності в радянському тилу (начальник штабу – генерал-хорунжий армії УНР Ю.Тютюнник, начальник організаційного відділу – полковник Л.Ступницький, який незабаром замешкав на Волині) [11, 134]. 2-й (розвідувальний) відділ ППШ займався розвідкою у відповідних прикордонних смугах, переправляв через кордон агентуру, приймав кур'єрів, що прибували з відомостями від розвідок повстанських формувань, опитував осіб, котрі приїхали з території УСРР. Контрольні (розвідувальні) пункти ППШ працювали у 1921 р. в Рівному, Дубні, Корці, Кременці та інших містах Волині [26].

Після невдалої спроби під час Другого (Листопадового, Льодового) походу 1921 р. підняти загальне повстання проти радянської влади на Правобережній Україні, спецслужби уряду УНР перейшли до тактики створення на радянській території підпільних організацій, що мали на меті підготовку антибільшовицького виступу. Тільки впродовж серпня 1922 – березня 1923 рр. відбулось декілька судових процесів над членами викритих ДПУ УСРР нелегальних уенерівських організацій: „Козачої ради Правобережної України" (24 серпня – 1 вересня 1922 р., Київ), „підпільної петлюрівської контрреволюційної організації на Правобережній Україні" (серпень – вересень 1922 р., Київ), „Волинської повстанської армії" (7 – 18 березня 1923 р., Житомир) [11, 349].

„Волинська повстанська армія" („ВПА"), яку очолював Петрик, продовжувала діяти до середини жовтня 1923 р. Вона мала понад 100 сільських осередків, які були об'єднані в 4 дивізії. На початок жовтня 1923 р. штабом „ВПА" заплановане захоплення Житомира, Коростеня і Овруча, куди були стягнуті основні сили повстанців. На польсько-радянському кордоні зосереджені збройні частини УНР для надання їм допомоги. Однак, впродовж 4-12 жовтня 1923 р. зусиллями Волинського губернського відділу ДПУ за підтримки 44-ї дивізії Червоної армії формування „ВПА" ліквідовані [27, 38].

З 1921 р. на східному польському кордоні розгорнув діяльність Волинський кіш Українського національного козацького товариства (УНАКОТО), центр якого, на чолі з полковником І.Полтавцем-Остряницею, знаходився у Мюнхені. Волинський кіш, найбільшу організацію УНАКОТО, заснував колишній офіцер армії УНР І.Волошин. З метою розширення організації він особисто побував у Острозі, Здолбунові, Рівному, Дубному, Костополі. Осередки („станиці", „хутори") УНАКОТО виникли в Дубенському повіті. Сподіваючись на початок нової польсько-радянської війни, І.Волошин засилав прибічників до Радянської України для організації повстанських сотень майбутнього козацького війська. Після визнання великими державами східних кордонів Польщі, він заявив про підготовку збройного повстання на Волині, Поліссі, Холмщині і Галичині для створення незалежної української держави, перейшовши в антипольське підпілля [23, 127].

З часу переходу в 1923 р. на бік більшовиків генерала Ю.Тютюнника еміграція УНР поступово перетворюється в об'єкт маніпуляцій радянських і польських спецслужб. Ю.Тютюнник, за дорученням ДПУ, організував на території Західної України „Козачу раду", члени якої вели розвідку на користь СРСР, організовували пункти переходу кордону для кур'єрів ДПУ, проникали в емігрантські організації на території Польщі з метою їх дискредитації і розвалу, вели агітацію за повернення в Радянський Союз вояків армії УНР. Осередки „Козачої ради" діяли в Рівному, Острозі, Рокитному. До листопада 1923 р. вони переправили в СРСР майже 2 тис. вояків і командирів армії УНР. В кінці 1923 р. організація розгромлена польською поліцією [23, 30-31].

Агентура ДПУ підготувала і провела ряд терористичних актів, спрямованих проти діячів УНР. Найрезонанснішим з них на Волині стало вбивство Володимира Оскілка, у 1918-1919 рр. – командуючого Північно-Західним фронтом армії УНР, який став відомий тим, що 29 квітня 1919 р. підняв у Рівному заколот проти Симона Петлюри. Опинившись у Польщі, В.Оскілко створив у 1922 р. в Рівному Українську народну партію (УНП), редагував її друкований орган газету „Дзвін". 28 травня 1926 р., зразу ж після вбивства С.Петлюри, В.Оскілко дістав листа від свого приятеля з Ужгорода з попередженням про підготовку замаху на себе. 19 червня 1926 р. об 11-ій годині вечора його було вбито пострілом через вікно у власному помешканні в с.Городок біля Рівного. Наступного дня польська поліція вийшла на слід якогось Григорія Гордієнка – радянського підданого, який перебував у тісних зв'язках з ДПУ у місті Славуті. Гордієнко намагався створити розгалужену сітку шпигунів та терористів на території Волинського воєводства. Двоє агентів Гордієнка – Прокоп'юк та Блаженчук – назвали прізвища людей, яких планувалось знищити. Серед них було й ім'я В.Оскілка. За день до загадкового вбивства Гордієнка бачили в Рівному [28, 24].

Своєрідною відповіддю на дії ОДПУ стало створення, з благословення нового польського „санаційного" уряду, в 1926 р. Генерального штабу Військового міністерства уряду УНР в еміграції, поділеного за напрямками роботи на три секції. Друга його секція (відділ), зокрема, мала організовувати діяльність військової розвідки і контррозвідки. На чолі II секції Генштабу протягом року (з кінця 1926 р. по січень 1928 р.) перебував полковник Микола Чоботарів (Чеботарев). Потім її очолював (до розформування 1 січня 1936 р.) генерал Всеволод Змієнко [29].

Головна мета розвідувальної роботи спецслужб Державного центру УНР (ДЦ УНР) в екзилі у другій половині 1920-х – на початку 1930-х рр. полягала у використанні здобутих даних для підриву існуючої в Україні радянської системи. Це зумовило її головні напрямки: агентурне проникнення до урядових та партійних структур радянської України з метою вивчення напрямків їх політики і способів її реалізації; здобування інформації про боєздатність, технічне оснащення, розвиток окремих родів військ, тактику дій великих армійських з'єднань; активні заходи пропагандистського характеру на терені України; з'ясування становища у прикордонні

задля успішного перекидання агентів та ін. Фінансування розвідувальної роботи, практична допомога на прикордонних пунктах здійснювалися II відділом польського Генштабу („двуйкою”), оскільки спецслужба ДЦ УНР не була і не могла бути самодостатньою, базуючись на території іншої держави [26].

Активізація роботи військової спецслужби УНР увінчалась створенням мережі розвідувальних пунктів у польсько-радянському прикордонні, зокрема на Рівненщині. Ними опікувався полковник УНР Іван Литвиненко-Морозенко. У червні 1927 р. він був направлений М.Чоботарівим на посаду керівника розвідувального пункту у Могиляни (поблизу м. Острога), а з осені 1928 р. – у Рівне, де він очолював контрольно-розвідувальний пункт II секції на Волині (до 1935 р.) [30]. У підпорядкуванні І.Литвиненка були пункти в Корці (створений у серпні 1927 р., очолювався послідовно Я.Гальчевським, Я.Малиновським, Стахівським), Могилянах (1927-1931 рр., після І.Литвиненка очолив Ю.Огородник), Костополі (червень 1927 р. – червень 1928 р., очолювався Дітківським), Острозі (1931-1933 рр., очолював Я.Малиновський), Лановцях (1927-1930 рр., керівники Я.Гальчевський, Я.Водяний). Час від часу ці пункти змінювали свою дислокацію – одні ліквідовувались, інші переносились, але загалом їх функціонувало п’ять-шість [26].

Керівники розвідувальних пунктів мали звітувати про здійснену роботу особисто І.Литвиненку, доповідаючи про кожного агента, який перекидався за кордон, і про дані, отримані ним на території СРСР [26]. Резидент уенерівської розвідки в Ланівцях, колишній повстанський отаман Яків Водяний був згодом, у 1939 р., заарештований органами НКВС і засуджений до розстрілу. У звинувачувальному вироку військового трибуналу Київського округу зазначалось, що Я.Водяний, як резидент розвідки „УНР”, вербував, інструктував, перекидав на територію СРСР агентів та приймав від них відомості „шпигунського характеру” [31, 332].

У „велику агентурну гру”, затіяну з другої половини 1920-х рр. радянськими, польськими та уенерівськими спецслужбами, виявились втягнутими десятки і сотні мешканців Рівненщини. Масштаб і жорсткість репресій проти затриманих на кордоні чи виявлених після його переходу реальних та гіпотетичних агентів значно зросли, зокрема з боку ДПУ УСРР, після згортання політики українізації та початку колективізації на селі.

Так, 11 травня 1930 р. радянські прикордонники затримали при спробі переходу кордону жителя с.Дермань Здолбунівського повіту Миколу Кир’янчука. 23 грудня 1930 р. за звинуваченням у шпигунстві на користь Польщі судова трійка при колегії ДПУ СРСР винесла рішення про його розстріл. 31 січня 1931 р. о 24 год. вирок було виконано [32, 11].

28 травня 1930 р. Славутським прикордонним загоном ДПУ УСРР заарештовані Юліан і Павло Данилюки з с.Бадовка Здолбунівського повіту. Перший з них за часів УНР служив у дивізії „сірожупанників”. 27 листопада 1930 р. судова трійка при колегії ДПУ СРСР винесла вирок: Данилюка Юліана за ст. 54-6 КК УСРР розстріляти [33, арк.19], Данилюка Павла за тією ж статтею засудити до 10 років концтаборів [33, арк.20].

27 вересня 1930 р. під час порушення польсько-радянського кордону на ділянці 19-ої застави Славутського прикордонного загону затримані жителі м.Острога Олексій Давидюк і Олександр Джус. Напередодні, 18 вересня, О.Давидюк передав на радянський бік листа про перехід кордону „польським шпигуном” Станіславом Дудзінським. Зі свідчень О.Давидюка, вони з О.Джусом перейшли до УСРР, щоб отримати допомогу на діяльність якоїсь міфічної прорадянської організації, що нараховувала 400 членів і мала на озброєнні 20 револьверів і 20 гвинтівок. В ході подальшого слідства з’ясувалось, що О.Давидюк і О.Джус ніби представляли „Революційну організацію молодих людей” (12 чол.), яка діяла в Острозі. О.Давидюк жив на квартирі в Острозі разом з Кирієнком, колишнім петлюрівцем, знайомим з письменниками Федором Дутком, Петром Холодним і, навіть, колишньою чільницею

українського радянського уряду Євгенією Бош [34, арк.11-13, 15, 17-27]. Судова трійка при колегії ДПУ СРСР 30 березня 1931 р. ухвалила рішення про розстріл О.Давидюка за ст. 80, 54-6 КК УСРР [34, арк.42], яке було виконане 28 квітня 1931 р. о 1-ій годині ночі в Бердичівському ДОПР („Доме общественных принудительных работ", як тоді називалась тюрма) [34, арк.52]. О.Джуса за тими ж звинуваченнями засуджено до 7 років концтаборів, які він мав відбувати в м. Котласі [34, арк.43].

В 1932 р. кордон з СРСР перейшов Микола Бурдан, після чого був перевербований ДПУ УСРР і направлений з розвідувальною метою до Львова. Там його затримала польська контррозвідка, виявивши зв'язки і заарештувавши спільників. У одного з них, Володимира Мельника (Основича), який служив у польському війську в Кракові, вилучено карту Польщі з нанесеними номерами військових полків. В.Мельника польський суд ув'язнив на 2 роки тюрми, М.Бурдан відбував покарання до 1939 р. [35, 16-18].

Ближче до середини 1930-х рр. маховик „великого терору", розкручений з волі Й.Сталіна в підрадянській Україні, захопив життя теоретиків і практиків „малої війни" в КП(б)У, Червоній армії та ДПУ-НКВС, як також остаточно пригасив радянофільські настрої переважної частини населення Західної України. Радянсько-польський кордон виявився закритим щільною завісою аж до 1939 р.

II

23 серпня 1939 р. у Москві було підписано договір про ненапад між СРСР і Німеччиною (пакт Молотова - Ріббентропа) з таємним додатковим протоколом до нього, в якому розмежовувались сфери впливу договірних сторін на Сході Європи. Згідно додаткового протоколу західноукраїнські землі входили до сфери впливу Радянського Союзу, що стало доконаним фактом зі вступом Червоної армії на територію Польщі 17 вересня 1939 р. Почався „тріумфальний етап великого возз'єднання західноукраїнських братів" з УРСР і СРСР, який завершився форсованим скликанням 26 жовтня 1939 р. у Львові Народних зборів Західної України та прийняттям ними рішення про возз'єднання з Радянською Україною. Розгорнулася інтенсивна радянізація західноукраїнського регіону, складовими котрої стали націоналізація банків і великої промисловості, конфіскація поміщицьких і церковних земель, створення нової політико-адміністративної моделі управління, українізація освіти, літератури, мистецтва, яка йшла поруч з комуністичною ідеологізацією сфери культурного життя. Водночас руйнувалися громадські інститути, що становили тканину західноукраїнського суспільства у 1920-х – 1930-х рр.: церква (УГКЦ і УАПЦ), легальні політичні партії (УНДО, ВУО та ін.), „Просвіта" і „Просвітянські хати" з їх читальнями, хоровими, драматичними та ін. гуртками, мережа кооперативів, молодіжні, жіночі (Союз українок), студентські, профспілкові, самодопомогові та ін. організації. Радянська влада перенесла на грунт регіону свої звичні засоби придушення усього, що не вкладалося у рамки „соціалістичних перетворень".

Механізм масового терору, як засобу державного управління новоприєднаними землями, був запущений, як видається, 2 вересня 1939 р., коли „досі нікому невідомий" Іван Сєров змінив на посаді наркома внутрішніх справ УРСР Амаяка Кобулова. Олег Бажан вважає, що призначення І.Сєрова співпало із завершенням політичної відлиги і початком нового етапу у проведенні репресій, а сам новий нарком за короткий час своєї діяльності в Україні (2.09.1939 – 25.02.1941 рр.) „зріс до рівня неперевершеного організатора і блискучого виконавця найганебніших і найцинічніших каральних акцій"[1, 230]. Заслуги І.Сєрова в радянізації Західної України були належно оцінені Й.Сталіним: 26 квітня 1940 р. він отримав перший орден Леніна, а 28 травня 1941 р. – знак „Заслуженный работник НКВД". Західноукраїнський досвід І.Сєров застосував напередодні німецько-радянської війни під час проведення масових арештів і вислань громадян Литви, Латвії та Естонії [2, 25].

Сергій Білокінь, з посиланням на колишнього співробітника ОДПУ В.Денисова, зазначає, що „в історії органів НКВС було кілька визначних масових операцій,

коли влада очищала від „потенційно небезпечних елементів” цілі краї, області й союзні республіки”: Кубанська операція (1932-1933), Тамбовсько-Воронезька (1934), Московська й Ленінградська (1936), Приморська (Далекосхідна, 1937-1938), операції з чистки Естонії, Латвії, Литви, Західної України, Західної Білорусі [3, 522].

Досвід Кубанської операції 1932-1933 рр. було покладено в основу цілковито таємної спеціальної інструкції, якою завжди користувалися під час підготовки оперчекістського складу перед проведенням будь-яких масових „очисних” операцій. Для здійснення такої акції до місцевих сил ОДПУ-НКВС додатково підтягалось кілька десятків спецоперзагонів (груп) по 300-400 осіб. Операція, як правило, поділялась на дві частини – оперативно-підготовчу і оперативно-виконавчу. Оперативно-підготовча частина передбачала поділ усього корінного (не приїжджого) населення на декілька категорій. Категорія А – керівники і активні учасники в минулому антирадянського руху (безумовні вороги радянської влади). Ця категорія підлягала знищенню. Категорія 1-ша – рядові учасники в минулому антирадянського руху (реальні вороги). Віднесені до неї призначалися до тривалого ув’язнення в таборах. Категорія 2-га – до неї входили поголовно всі, не віднесені до категорій А й 1-ї, і ті, хто раніше виявив якусь нелояльність до радянської влади (пасивні або приховані вороги). 2-га категорія підлягала „короткотерміновому” (до 5 років) ув’язненню у ВТТ з подальшим адміністративним поселенням на північних околицях СРСР. Частина 2-ї категорії, головним чином великі працездатні родини, відправлялися для адміністративного поселення на північ і схід СРСР. Категорія 3-тя включала в себе ту частину корінного населення, що колись чимось особливим довела свою лояльність до більшовизму і хто через це поки що не підлягав знищенню, ув’язненню чи засланню.

Технічно кожна операція планувалась і проводилась таким чином: у районний центр прибувала посилена оперативна чекістська група, складала списки на кожну категорію (широко використовувались доноси), тоді починались арешти, відповідно до черговості категорій. Якщо розстріл категорії А на місці був чомусь небажаний, арештованих, що підлягали знищенню, відправляли до обласного чи крайового центру. Категорію 1-шу й 2-гу з дозволом захопити мінімум необхідних речей і небагато продовольства етапом відправляли на найближчі залізничні станції, вантажили у заздалегідь замовлені ешелони й везли на північ в етапно-сортувальні пункти [3, 522-524].

Наказ №001064 „Про оперативні заходи у зв’язку із здійснюваними навчальними зборами” від 8 вересня 1939 р. і суворо таємна директива №720 від 15 вересня 1939 р., видані наркомом внутрішніх справ СРСР Лаврентієм Берією, в цілому виходили з названих засад, окресливши оперативно-підготовчу і 1-ий етап оперативно-виконавчої частин операції НКВС з очищення Західної України і Західної Білорусії від „контрреволюційних організацій, груп і осіб”.

Між іншим, наказ №001064 поклав початок створенню в західних областях України оперативно-чекістських груп (ОЧГ) НКВС. До складу ОЧГ мали увійти оперативні працівники НКВС України (50 осіб), центрального апарату НКВС у Москві (10 осіб), управління НКВС Ленінградської області (60 осіб), оперативно-політичні працівники прикордонних військ (150 осіб). З цього числа у Київському особливому військовому окрузі (КОВО) створювалось 5 ОЧГ по 50-70 осіб у кожній. Крім того, з військ КОВО у розпорядження ОЧГ для виконання спеціальних завдань виділявся батальйон чисельністю 300 осіб. Створювався також резерв ОЧГ з числа територіальних органів НКВС в кількості 300 осіб. З метою забезпечення намічених заходів та проведення відповідного інструктажу на Україну виїхав заступник наркома внутрішніх справ СРСР В.Меркулов [4, 144-145].

З-поміж виділених і зібраних у Києві працівників НКВС було створено чотири ОЧГ, очолювані працівниками держбезпеки М.Петровим, М.Макаровим, М.Красновим і С.Савченком: три групи - діючі, четверта - резервна. Запланована п’ята група не формувалась. Кожна з опергруп, у свою чергу, була розбита на

підгрупи, у відповідності до 16 визначених територіальних дільниць (до складу кожної дільниці входило від трьох до шести територіально близьких великих населених пунктів, пов'язаних між собою залізничними або шосейними шляхами). В кожній чекістській підгрупі нараховувалося від 7 до 12 оперативників. Начальники ОЧГ були зорієнтовані в обстановці і докладно проінструктовані щодо запланованих заходів. Кожний з них особисто познайомився з особовим складом своєї групи і перевірив її готовність. Начальників груп забезпечили картами з відповідними розмітками [5, 178].

Директива №720, яка надійшла до Києва з Москви 15 вересня о 23 год. 50 хв., чітко регламентувала дії ОЧГ. Саме цей документ визначив рамкові умови Західноукраїнської операції. Директивою передбачалось створення тимчасових органів влади, до складу яких входили керівники опергруп НКВС. Для забезпечення порядку, запобігання підривній роботі і придушення контрреволюції опергрупи НКВС в міру просування військових з'єднань мали створювати у всіх значних зайнятих містах апарат НКВС за рахунок виділення із складу основної опергрупи невеликих груп, чисельність яких залежала від важливості зайнятого пункту. Виділені групи разом із загонами прикордонників мали стати ядром майбутніх органів НКВС в Західній Україні.

Варто зацитувати ту частину директиви №720, що містить конкретні завдання, поставлені перед ОЧГ:

1. Негайно зайняти всі установи зв'язку: телеграф, телефон, радіостанції і радіовузли, пошти, поставивши на чолі органів зв'язку надійних людей.

2. Негайно зайняти приміщення державних і приватних банків, казначейства та усі сховища державних і суспільних цінностей, взяти на облік усі цінності, забезпечивши їх зберігання.

3. Надати усіляку допомогу Політвідділам армії і відрядженим до них працівникам щодо негайного зайняття друкарень, редакцій газет, складів паперу і налагодження видання газет.

4. Негайно зайняти усі державні архіви, в першу чергу архів жандармерії та філій 2 відділу Генштабу (експозитури, пляцувок- органів розвідки).

5. З метою запобігання змовницькій зрадницькій роботі - заарештувати і оголосити заручниками найвідоміших представників з-поміж поміщиків, князів, дворян і капіталістів.

6. Заарештувати найбільш реакційних представників урядових адміністрацій, керівників місцевої поліції, жандармерії, прикордонної охорони і філій 2 відділу Генштабу, воєвод та їхніх найближчих помічників, керівників контрреволюційних партій - Польської партії соціалістів (ППС), Національної партії (СН), Партії праці (СП), Національно-радикального табору (ОНР), Українського національно-демократичного об'єднання (УНДО), Організації українських націоналістів (ОУН), Української соціал-радикальної партії (УСРП), Фронту національної єдності (ФНЄ), Білоруської національно-соціалістичної організації (БНСО), Білоруського національного об'єднання (БНО), російських білогвардійських організацій.

Арешти духовних осіб поки не проводити, особливо католиків.

7. Зайняти в'язниці, перевірити весь склад ув'язнених. Всіх заарештованих за революційну та іншу антиурядову діяльність звільнити, використавши ці заходи для вербування агентури і проведення політроботи серед населення. Створити нову в'язничну адміністрацію з-поміж надійних людей на чолі з одним із працівників НКВС, забезпечивши суворий режим утримання арештантів.

8. Одночасно з проведенням вказаних операцій, розгорнути слідство у справах ув'язнених з метою виявлення підпільних контрреволюційних організацій, груп і осіб, що ставлять собі за мету проведення диверсій, терору, повстань і контрреволюційного саботажу. Осіб, яких викрито слідством щодо їх участі в організації політичних ексцесів і відкритих контрреволюційних виступів, заарештовувати негайно.

9. Розпочати створення агентурно-освідомлюючої сітки з наміром охопити нею в першу чергу державний апарат, контрреволюційні, буржуазно-поміщицькі кола і політичні партії. Особливу увагу приділити швидкій організації сітки освідомлювачів в редакціях газет, в культурно-просвітницьких установах, на продовольчих складах, в штабах, в робітничих гвардіях і селянських комітетах.

10. Вжити заходів до виявлення і арешту агентів-провокаторів жандармерії, політичної поліції та філій 2 відділу Генштабу, використавши для цього вилучені архіви.

11. Забезпечити чітку організацію охорони громадського порядку. Створити надійну охорону електричних станцій, водопроводів, продовольчих складів, елеваторів і сховищ пального. Організувати боротьбу з грабежами, бандитизмом, спекуляцією. Організувати роботу з протипожежної безпеки, назначити начальниками пожежних команд надійних людей. Провести реєстрацію і вилучення у всього цивільного населення вогнепальної зброї (нарізної), вибухових речовин і радіопередавачів.

12. Опергрупам НКВС слід зайняти приміщення, що відповідають вимогам до роботи НКВС. Для утримання підслідних заарештованих організувати внутрішні в'язниці, забезпечивши їхню охорону і обслуговування.

13. З метою гарантування безпеки і безперебійності роботи залізничного транспорту працівникам дорожньо-транспортних груп НКВС на кожній великій станції організувати агентурно-оперативну роботу по боротьбі з диверсіями, шпигунством і контрреволюційним саботажем, здійснюючи цю роботу під керівництвом начальників опергруп НКВС. Спільно з комендантом і комісаром станції організувати охорону станцій, депо, ремонтних заводів, станційних складів, водонапірних башт, залізничних мостів, шляхів і зв'язку.

14. Працівникам НКВС взяти активну участь у підготовці і проведенні тимчасових управлінь - народних зборів - українського, білоруського і польського. Для забезпечення посиленого проведення народних зборів налагодити необхідну агентурно-оперативну роботу щодо виявлення і репресування контрреволюційних організацій, груп і осіб, протидіючих і зриваючих організацію нової влади.

15. Взяти активну участь в створенні тимчасового управління робітничої гвардії і селянських комітетів, звернувши при цьому серйозну увагу на запобігання проникненню до їх складу з ворожою метою контрреволюційних і провокаторських елементів.

16. Конфіскації фуражу і продовольства у населення уникати. Необхідний фураж і продовольство купляти у населення за готівку у радянських рублях, оголосивши населенню, що вартість (курс) рубля дорівнює вартості (курсу) злотого.*

Ця директива розмноженню не підлягала і мала знаходитись лише у В.Меркулова та І.Сєрова. З її змістом було також ознайомлено першого секретаря ЦК КП(б)У М.Хрущова та командуючого військами КОВО С.Тимошенка.

До особливостей Західноукраїнської операції віднесемо, по-перше, те, що розпочалась вона фактично на території іншої держави, тому першочергово вимагала проведення комплексу заходів, спрямованих на заміну органів влади II Речі Посполитої новим тимчасовим управлінням - робітничою гвардією та селянськими комітетами, як також встановлення контролю нової влади над усіма сферами політичного, економічного, громадського, культурного життя - від зайняття телеграфу, пошти, банків, друкарень до забезпечення охорони громадського порядку, створення мережі освідомлювачів та реанімації інституту заручництва, що кореспондувалось з періодом Жовтневого перевороту і „червоного терору".

Очевидно, що радянська влада на перших порах не могла мати організаційної підтримки на місцевому рівні, навпаки, зустріла організований спротив, у т.ч. з боку ОУН. Єдина організація, котра могла підтримати радянську владу в її акціях,

---

*Директива перекладена нами за оригінальним текстом, наведеним Ю.Шаповалом [4, 146-148], пор. з перекладом, наведеним І.Ільюшиним [5, 179-180].

включно з репресивною, Комуністична партія Західної України (КПЗУ), була розпущена виконкомом Комінтерну в 1938 р., а її колишні члени стали переслідуватись на рівні з іншими „класово ворожими елементами". За даними російського дослідника Н.Лєбєдєва, більше половини західноукраїнських комуністів були виселені у північні й східні райони СРСР [6, 575]. Дана обставина унеможливила складання повних списків корінного населення за категоріями, які підлягали репресіям, на оперативно-підготовчій фазі операції. Керівництво НКВС УРСР змушене було спочатку (у вересні-жовтні 1939 р.) користуватись матеріалами, наданими прикордонними загонами, в яких фігурувало понад 2000 осіб, що підлягали арешту („изъятию") [5, 179]. Ця цифра непорівнянна з масштабом репресій 1940-1941 рр., коли новостворена радянська адміністрація опанувала ситуацію в західних областях України. Початкова „дезорієнтація на місцевості", окрім того, спровокувала органи НКВС на проведення восени-на початку зими 1939 р. превентивних арештів. Звідси значний відсоток заарештованих – близько половини від загальної кількості – було звільнено з-під варти в першій половині 1940 р.

По-друге, ідеологічне прикриття дій каральних органів суттєво девальвувалось негативною інформацією щодо радянської влади, акумульованою західноукраїнським суспільством в 1930-х рр., особливо в прикордонному з СРСР регіоні, яким була територія Волинського воєводства, і Рівненщини зокрема.

Носіями такої інформації виступали, між іншими, перебіжчики з Радянського Союзу під час проведення там колективізації. Один з них - житель с. Борова Мозирського району Мінської області Федір Свиридов – показав на допиті в жовтні 1939 р., що в травні 1931 р., рятуючись від колективізації, він з 20 односельчанами перейшов кордон до Польщі: „Моє господарство було віднесене до числа куркульських господарств і були на мене покладені платежі в травні місяці 30 пудів картоплі і 30 пудів хліба і корова, які я повинен був здати державі. Я здав тільки одну корову, а хліб і картоплю не здав зовсім. І боячись того, що мене стануть судити за невиконання платежів, я втік в Польщу" [7, арк.8]. Характерно, що втікачі з СРСР були виявлені й заарештовані оперативно-чекістськими групами в числі перших [8].

По-третє, оперативно-чекістські групи компенсували відсутність достатньої інформації щодо кола потенційно небезпечних для радянської влади осіб шляхом максимального використання даних із захоплених ними архівів польської поліції, жандармерії та філії 2-го відділу Генштабу. Найперше, що цікавило співробітників ОЧГ, це матеріали, пов'язані з діяльністю ОУН. Однак поліційні досьє для використання в оперативно-слідчій роботі потребували перекладу, на здійснення якого було витрачено певний час. Зауважимо, що до складу ОЧГ НКВС в Західній Україні увійшли працівники, які володіли польською мовою і могли перекладати з неї – наприклад, заст. начальника 2-го відділу УНКВС м. Ленінграда молодший лейтенант держбезпеки Кучепатов. Тому частина членів ОУН в перші місяці існування радянської влади на Рівненщині не тільки уникнули арештів, а й спромоглися легалізуватись.

Окремі з них увійшли до складу тимчасових органів влади на місцях: Ростислав Волошин став секретарем тимчасового селянського комітету в Озерянах Дубенського повіту, одним з організаторів транспортної профспілки на місцевій станції, очолив дільничну виборчу комісію до Народних зборів Західної України [9, арк.19]; Олекса Скоропада головував у тимчасовому селянському комітеті в Дермані Першому Здолбунівського повіту [10]; Григорій Оборський був обраний заступником голови Козинського волосного комітету; Борис Берлінець очолював (17 вересня – 24 жовтня 1939 р.) міліцію Козинської волості [11]; Євген Кисільчук [12] та Мойсей Іващук [13] обрані депутатами Народних зборів Західної України відповідно від Дерманя Першого Здолбунівського та Дубин Дубенського повітів.

Широкі арешти серед крайового проводу ОУН на північно-західних українських землях (ПЗУЗ) та рядових членів організації наспіли аж 23-24 грудня 1939 р. Тоді

були заарештовані вже названі Олекса Скоропада, Євген Кисільчук, Мойсей Іващук, як також Сергій Іллюк з Рівного (працював у міськраді) [14], Федір Мартинюк з Дерманя Другого новоствореного Мізоцького району (завідував лікарським пунктом, довголітній приятель письменника Уласа Самчука) [15], Мартин Скульський зі Здовбиці Здолбунівського району [16], Степан Вітерук зі Злинця [17] та Іван Кухарчук з Уїздців [18] Дубенського району та ін. Ростислав Волошин арештований раніше - 20 жовтня 1939 р. Мартин Скульський, Степан Вітерук, Іван Кухарчук, Мойсей Іващук ув'язнені на 8 років виправно-трудових таборів (ВТТ). Однак інші заарештовані, в тому числі такі видні діячі ОУН як Ростислав Волошин, Сергій Іллюк, Олекса Скоропада, з-під варти звільнені. Без сумніву, що вийти з ізоляторів НКВС допоміг їм попередній досвід нелегальної конспіративної діяльності та протистояння з поліційно-судовою системою Другої Речі Посполитої, хоч одночасно висловимо здогад про можливість якоїсь оперативної гри з боку органів НКВС.

В контексті використання органами НКВС архівів польської поліції для боротьби з націоналістичним підпіллям на Рівненщині варто розглядати оперативну розробку колишніх агентів-провокаторів в націоналістичному русі. Типовою є історія Степана Ворника, завербованого підкомісаром Б.-І. Маєрським і поліцейським слідчої служби П.Грушецьким 18 жовтня 1931 р. для надання інформації про УВО-ОУН. С.Ворник сприяв ліквідації осередків ОУН у Рівненському повіті в 1932 і 1934 рр., зокрема в Олександрії і Даничеві [19, арк.40]. У досьє конфідента С.Ворника фігурує 42 донесення на активних діячів ОУН в Рівненському повіті, в т.ч. Олексу Скоропаду, Ростислава Волошина, Володимира Робітницького, Павла Данилюка, Євгена Серветника [19, арк.45-46], які згодом були використані органами НКВС. У справі Сергія Іллюка фігурують власноручні покази Степана Ворника про нього від 3 травня 1940 р. [14, арк.17-18], які починаються словами: „На приказ властей управління НКВС викладаю все те, що мені відомо про жителя м.Рівне – Іллюка Сергія". Цікаво, що у спецповідомленнях керівника НКВС УРСР І.Сєрова за вересень-жовтень 1939 р. про арешти українських діячів на Рівненщині, які наводить І.Ільюшин, згадується агентурна справа „Блок", по якій серед 22 осіб були заарештовані керівники окремих груп ОУН в Даничеві (Семен Новак), Шпанові Олександрійського району (Степан Яроцький та Мефодій Максимчук), Острозькому і Бугринському районах (Поліщук („Віктор") [5, 182]. Саме в Даничеві та Олександрійській гміні ліквідація осередків ОУН польською поліцією в 1930-х рр. відбувалась за донесеннями С.Ворника.

Оперативно-чекістські групи НКВС відіграли вирішальну роль на першому етапі „зачистки" Західної України від реальних та уявних противників радянської влади, що створило можливість законодавчого оформлення нового статусу західноукраїнських земель. За наслідками виборів 22 жовтня 1939 р. 26-28 жовтня у Львові проходили Народні збори Західної України. Вони затвердили декларації про встановлення радянської влади у Західній Україні, її входження до складу УРСР, націоналізацію банків та великих промислових підприємств, поміщицьких та церковних земель. Верховна Рада СРСР 1 листопада 1939 р. прийняла закон про включення Західної України до складу СРСР і возз'єднання її з Радянською Україною. Аналогічний закон 15 листопада 1939 р схвалила Верховна Рада УРСР.

4 грудня 1939 р. в Західній Україні запроваджено новий адміністративно-територіальний поділ. Замість чотирьох воєводств створено шість областей – Волинську, Дрогобицьку, Львівську, Рівненську, Станіславську, Тернопільську. Замість повітів у січні 1940 р. створено 202 сільських райони [20, 157]. До складу Рівненської області увійшло 30 районів, 7 міських, 8 селищних та 856 сільських рад [21, 13].

Постановою №860-оп від 27 листопада 1939 р. ЦК КП(б)У затвердив, серед інших, склад бюро Рівненського обкому КП(б)У та облвиконкому. До бюро Рівненського обкому КП(б)У увійшли 10 чоловік: перший секретар – В.А.Бегма (до призначення на Рівненщину був секретарем Київського обкому по кадрах), другий

секретар – В.Д.Чучукало (3-й секретар Сумського обкому), третій секретар – І.Ф.Горбатенко (зав. оргінструкторського відділу Полтавського обкому), секретар по пропаганді – Ф.М.Пономаренко (2-й секретар Дніпродзержинського міськкому Дніпропетровської області), секретар по кадрах – С.Є.Міщенко (1-й секретар Богодухівського райкому Харківської області), голова облвиконкому – П.К.Щербак (1-й секретар Проскурівського міськкому Кам'янець-Подільської області), редактор обласної газети „Вільна праця" – Й.Ю.Овчаренко (зав. відділом листів редакції газети „Советская Украина"), перший секретар обкому ЛКСМУ – А.К.Усенко (секретар по пропаганді Запорізького обкому ЛКСМУ), начальник УНКВС – Р.В.Крутов (заступник начальника УНКВС по Миколаївській області), секретар міськкому – М.Я.Андрущенко (1-й секретар Лазорківського райкому Полтавської області) [22, 19-20]. Зауважимо, що перед цим В.А.Бегма та Р.В.Крутов входили до Тимчасового управління по Луцькому воєводству, створеного 3 жовтня 1939 р. постановою Військової ради Українського фронту [22, 18].

В складі облвиконкому були 11 чоловік, в т.ч. П.К.Щербак – голова, В.А.Бегма, В.Д.Чучукало, Р.В.Крутов, Я.П.Сіробаба – заступник голови, О.П.Задорожний – секретар, І.Д.Тертичний – начальник облземвідділу, Г.П.Майор – зав. відділу народної освіти, М.М.Мащенко – зав. облфінвідділу, І.Ф.Макаров – зав. облдздороввідділу, М.І.Гребенніков – зав. облторгвідділу.

Саме облвиконком формально отримав статус головного виконавчого органу в області. Однак реально основні владні функції взяли на себе обласний, міський та районні комітети КП(б)У. 13 лютого 1940 р. постановою Політбюро ЦК КП(б)У ПБ-18/216-оп затверджені перші секретарі всіх 30 райкомів партії Рівненської області [22, 23-26].

Статистичний аналіз складу обласного партійного і радянського керівництва засвідчує, що географія регіонів України, звідки прибули на Рівненщину відповідальні працівники, була досить широкою: вони представляли 12 областей центральної, північної, східної та південної частин УРСР і м. Київ (найбільше нових назначенців прибуло з Київщини, Дніпропетровщини і Житомирщини – по 6), і лише 1 чол. працював раніше поза межами республіки – в Молдавській АРСР. Освітній ценз присланих функціонерів, зокрема перших секретарів райкомів, виявився катастрофічно низьким – лише один з них мав диплом про вищу освіту, решта, в кращому разі, закінчили середню школу, декілька осіб вдовольнялись початковою освітою [22, 10-11].

Серед першочергових завдань, на виконання яких були спрямовані зусилля радянських партійно-державних органів, назвемо утворення колгоспів (з осені 1939 р.), радгоспів і МТС (початок 1940 р.), проведення виборів депутатів до Верховних Рад СРСР та УРСР (24 березня 1940 р.) і виборів до місцевих рад депутатів трудящих (15 грудня 1940 р.) [23, 431-432, 434].

Утворення колгоспів відбувалось, як правило, на базі націоналізованих поміщицьких господарств. Таким чином виникло одне з перших на Рівненщині колективних господарств – артіль імені Сталіна в с.Смордва Млинівського району. Основу господарства склали будівлі, майно та землі (близько 1800 га) пана Ледухівського. На перших колгоспних зборах, що відбулись 19 лютого 1940 р., заяви про вступ до артілі подали відразу 150 чоловік. Головою колгоспу обрали Флора Мельничука. Свідченням винятковості подій у Смордві на тлі повільного перебігу процесу колективізації в західних областях України став візит у село першого секретаря ЦК КП(б)У Микити Хрущова влітку 1940 р.[24, 6].

На темп швидше від розбудови партійних та радянських установ формувався карально-репресивний апарат. Ще 6 листопада 1939 р. Л.Берія видає накази „Про організацію НКВС Західної України" та „Про організацію територіальної й залізничної міліції Західної України та укомплектування її кадрами". Керівний склад органів НКВС комплектувався переважно з росіян. В Західну Україну на роботу було скеровано 400 осіб начальницького складу за рахунок випускників училищ

НКВС: Ленінградського – 60 осіб, Саратовського – 40, Смоленського – 150, Рязанського – 30, Горьковського – 35, Новочеркаського – 35, Воронезького – 40, інших закладів – 110. Але цієї кількості для розгалуженої мережі репресивних органів виявилося замало, тому додатково в Західну Україну спрямовано 100 кадрових працівників з наркоматів внутрішніх справ інших республік, управлінь НКВС країв та областей; 250 працівників з особливих відділів НКВС КОВО; 100 працівників з прикордонних округів, а також 150 випускників оперативно-чекістських шкіл. За цим же принципом було укомплектовано колективи народних судів, районних та обласних прокуратур [25, 119-120]. Сумарна кількість надісланих до Західної України працівників НКВС складала 1 тис. чол., або ж 175-180 чол. на область і 5-6 чол. на район.

Управління НКВС по Рівненській області очолив Крутов Р.В., а з 1941 р. – старший лейтенант держбезпеки Мастицький. Після виділення 3 лютого 1941 р. з НКВС СРСР самостійного наркомату державної безпеки, УНКДБ по Рівненській області очолював лейтенант держбезпеки Лосєв [26, 120].

Новою владою було вжито заходів щодо розширення мережі тюрем та концтаборів. У грудні 1939 р. в західних областях України організовано 19 загальних в'язниць [23, 431], три з яких знаходилось на Рівненщині – у Рівному, Дубні та Острозі. У серпні 1940 р. додатково з'явились ще дві в'язниці - у Львові і Рівному [23, 433]. Штат чотирьох тюрем, розташованих на Рівненщині, становив, за даними Й.Пацули, 291 енкаведист, планова кількість в'язнів – 1182. Й.Пацула називає також 8 таборів для військовополонених та інтернованих, які з'явились в області на початку жовтня 1939 р. (Рівне, Здолбунів, Сарни, Дубно, Березне, Острог, Варковичі, Радивилів) [21, 14]. У кримінально-слідчих справах, заведених на польських військовополонених, згадується табірний пункт в с.Великий Житин Рівненського району [27]. Згодом табори на території області ліквідовані, оскільки полонені та інші в'язні, що утримувались в них, були етаповані на схід.

Про їх долю довідуємось з листа голови КДБ при Раді Міністрів СРСР О.Шелепіна від 3 березня 1959 р. на ім'я М.Хрущова. Всього за рішенням спеціальної трійки НКВС СРСР в 1940 р. було розстріляно „полонених та інтернованих офіцерів, жандармів, поліцейських, осадників, поміщиків та інших осіб колишньої буржуазної Польщі" – 21857. З них у Катинському лісі (Смоленська область) – 4421, в Старобільському таборі поблизу Харкова – 3820 (розстріли проводились з 5 квітня до кінця травня 1940 р. [23, 432]), в Осташківському таборі (Калінінська область) – 6311. В інших таборах Західної України та Західної Білорусії було розстріляно 7305 громадян. О.Шелепін підготував у 1959 р. проект постанови Президії ЦК КПРС, в якому зазначалося: „Дозволити Комітету Державної Безпеки при Раді Міністрів СРСР ліквідувати всі справи щодо операції, проведеної у відповідності з постановою ЦК ВКП(б) від 5 березня 1940 року, крім протоколів засідань трійки НКВС СРСР" [1, 231]. Спроби замаскувати злочини шляхом маніпулювання документами були характерні і для І.Сєрова. Будучи в 1954-1958 рр. головою КДБ, він висловлював незадоволення чекістами, які не змогли приховати слідів „Катинської справи": „З такою мізерією не змогли дати ради. У мене на Україні їх (розстріляних в'язнів концтаборів – авт.) куди більше було. А комар носа не підточив, ніхто й сліду не знайшов…" [28, 204]

Створення системи партійних, радянських та каральних органів і завершення на рубежі 1939-1940 рр. їх комплектування дозволило сталінському керівництву перейти до основної фази Західноукраїнської операції, пов'язаної, передусім, з масовими висланнями місцевого населення. За період з лютого 1940 р. по червень 1941 р. з території Західної України було здійснено 4 хвилі масових вислань – у лютому, квітні та червні 1940 р., травні-червні 1941 р. Всі вони проходили за єдиною технологією, апробованою ще з часів Кубанської операції: одночасно у всьому регіоні; стосувалися наперед визначеної категорії людей; проводились за наперед підготовленими списками; наперед були визначені умови (правила) і місця вислання.

У контексті розгляду масових примусових переміщень у 1939-1941 рр. населення Західної України, які здійснювались переважно на схід СРСР, вимагає уточнення термінологія, що вживається для позначення названого явища. З кінця 1980-х рр. дослідниками уведено в обіг термін „депортація", який на сьогодні став універсальновживаним щодо всіх масових переміщень населення СРСР з 1930-х до початку 1950-х рр. [29; 30; 31; 32]. Водночас, у першоджерельних документах, пов'язаних з цими переміщеннями, термін „депортація" не зустрічається зовсім [22; 31; 33]. І. Винниченко в дослідженні „Україна 1920 – 1980-х: депортації, заслання, вислання" зробив спробу системного аналізу проблеми примусових масових міграцій, однак відмінностей між вживаними термінами „депортації", „заслання", „вислання" не вказав [34].

В сучасних юридичних [35, 75], політологічних [36, 95], історичних [37, 335-339], універсальних [38, 414] виданнях енциклопедичного та словникового характеру терміни „депортація", „вигнання", „заслання", „вислання" („висилка", „виселення"), „примусове (адміністративне) переселення" ототожнюються між собою, вживаються як синоніми. Відсутні також чіткі пояснення щодо того, які з них мають вказувати на примусове переміщення за межі однієї держави (країни), а які позначають насильницьке переселення в межах якоїсь держави. Тільки одне з розглянутих нами видань, ідентифікуючи „депортацію" з „вигнанням", визначає її як „примусове вислання особи за межі держави", яке застосовується по відношенню до іноземців, апатридів (осіб без громадянства) та інших категорій „небажаних осіб" [39, 52].

В окремих історичних довідкових виданнях терміни „депортація", „заслання", „вислання" та їх пояснення відсутні [40; 41]. „Енциклопедія історії України" термінів „вислання" та „виселення" не пояснює, однак містить 6 статей під гаслом „депортація". Автори статей, висвітлюючи перебіг насильницьких переселенських акцій „значних мас людей і навіть цілих народів", що населяли Україну, в 1930-х – на початку 1950-х рр., іменують їх почергово „виселенням", „депортацією", „адміністративним переселенням", „висланням", „вивезенням" [37, 335-338]. У якості спільної ознаки, яка дозволяє вважати ці акції „депортаціями", наголошується на висланні (переміщенні) за межі УРСР. Одночасно, до „депортацій" віднесено переселення у 1935-1936 рр. осіб польської національності з прилеглих до Польщі районів углиб УРСР, хоча воно й „відбувалось в межах кордонів республіки" [37, 338].

Проблема термінологічного визначення масових насильницьких переміщень людей у межах і поза межі колишнього СРСР безпосередньо пов'язана зі зміною міжнародно-правових суб'єктних відносин після розпаду Радянського Союзу. 14 листопада 1989 р. Верховна рада СРСР прийняла декларацію „Про визнання незаконними і злочинними репресивних актів проти народів, що були піддані насильницькому переселенню (підкреслення наше – авт.), та забезпеченню їхніх прав" [37, 337]. Виходячи з її засад, у республіках СРСР були підготовлені та вступили в дію законодавчі акти щодо реабілітації жертв політичних репресій. Відповідний закон, прийнятий Верховною радою УРСР 17 квітня 1991 р., в статті 3-й містив положення про реабілітацію „всіх громадян, засланих і висланих (підкреслення наше – авт.) з постійного місця проживання..." [42, 372].

Термінологія на зразок „насильницьке переселення", „вислання", „заслання" виявилась, однак, недостатньою для регулювання міждержавних правовідносин на пострадянському просторі. Тому в жовтні 1992 р. в м. Бішкек (Киргизстан) країни Співдружності незалежних держав (СНД) підписали угоду „Про відновлення прав депортованих (підкреслення наше – авт.) осіб, національних меншин та народів" [37, 336], яка покликана була забезпечити депортованим особам („депортованими" вони стали після розпаду СРСР), що добровільно поверталися в місця свого проживання на момент депортації, рівних з постійно проживаючими там громадянами політичних і економічних прав та умов. Верховна рада України 17 грудня 1993 р. ратифікувала цю угоду. Пізніше, у 1997 р., було внесено відповідні зміни до закону „Про громадянство України".

Таким чином, державно-політичні і міжнародно-правові зміни, що відбулись на теренах колишнього СРСР після 1991 р., суттєво модифікували понятійно-термінологічний апарат, який відображає, зокрема, зміст політичних репресій тоталітарного режиму. Однак, сучасні юридичні колізії та відповідна їм термінологія, пов'язані з реабілітацією жертв політичних репресій, не надаються, на нашу думку, до опису і пояснення перебігу насильницьких переселень в СРСР у 1930-х – на початку 1950-х рр., при здійсненні яких дослідники мають виходити з принципу історизму.

Усталення термінології, застосовуваної для опису примусових масових міграцій, безпосередньо пов'язане з її мовознавчою нормалізацією. У „Великому тлумачному словнику сучасної української мови" термін „депортувати" пояснюється як „висилати за межі (своєї) держави" [43, 285], чого, у випадку вислання населення західноукраїнських земель на схід СРСР, не було. Виходячи з тодішніх державно-політичних і юридично-правових реалій, жителі Західної України переміщувались в межах однієї держави – СРСР – як її громадяни, незалежно від того, вважали ці люди її своєю чи ні. Що ж до статусу УРСР, як самостійної держави, то наявність власної конституції і територіальних меж була виключно формальною ознакою її самостійності. Тим більше, що в той час не існувало і не могло існувати власне українського громадянства. Більш коректним, на нашу думку, для пояснення названих переміщень є термін „висилати, вислати" – „позбавляючи кого-небудь права жити в якомусь районі, в якійсь області, країні і т. ін., відправляти за їх межі або в певне місце. Відправляти кого-небудь кудись у примусовому порядку" [43, 150].

Аналогічне пояснення термінів „депортація" і „вислання" зустрічаємо в іншомовних словниках. „Новий Вебстерівський словник" подає, що „депортувати (deport) – висилати з країни" [44, 258]. Російсько-англійські та українсько-англійські словники тлумачать „висилати" як „відправляти примусово" [45, 440], „адміністративно (banish, exile)" [46, 114], тоді як „вислання з країни" подають як „депортація (deport)" [45, 440; 38, 114]. „Новий французько-російський словник" пояснює термін „депортація" („deportation") як „заслання, вигнання, депортація" [47, 315], але не як „вислання" чи „виселення".

Варто зауважити, що досить часто замість „вислання" зустрічається „заслання" (як переклад російського „ссылка"). Однак заслання застосовувалось лише за вироком суду (позасудового органу) і передбачало встановлення певної його тривалості, що практично не здійснювалось при масових висланнях західноукраїнського населення. Таким чином, за нашим визначенням, у 1939-1941 рр. з території Західної України і Рівненщини, зокрема, відбулось чотири хвилі масових вислань населення на схід СРСР і одна депортація, пов'язана з переміщенням за межі СРСР волинських німців.

Як відомо, 28 вересня 1939 р. у Москві підписано радянсько-німецький Договір про дружбу і кордони. У конфіденційному протоколі обидві сторони висловили згоду не перешкоджати особам німецького походження, що опинились на радянській стороні і хотіли б переселитися до рейху, у їхніх прагненнях. Аналогічно ніхто не мав би заперечувати, якщо особи українського походження, що опинились на німецькій стороні, захочуть переїхати в радянську зону [48]. Цей протокол безпосереднім чином стосувався долі десятків тисяч волинських німців та холмських українців, створивши правову базу для їх виселення (репатріації) із земель, на яких німці жили понад сто літ, а холмщаки понад тисячоліття. У грудні 1939 р. та січні 1940 р. понад 40 тис. волинських німців, що до того формували майже 140 колоній у Рівненському, Корецькому, Костопільському, Сарненському та деяких інших районах, змушені були залишити їх і переселитися до західнопольських земель. Сучасні німецькі історики Г. Мюллер і Е. Вейс однозначно стверджують, що це переселення було злочинною спільною акцією Берліна і Москви [21, 10].

Окремі особи німецького походження, які були заарештовані органами НКВС, на вимогу німецької сторони звільнені і депортовані за межі СРСР. Так, власник

колонії Ізодорувка Олександрійського району, поміщик Генріх Лессіг за рішенням Особливої наради при НКВС СРСР від 27 травня 1940 р. видворений за межі СРСР „як небажаний іноземець" [49, арк.33]. Власник чавунно-ливарного заводу в м.Здолбунові Теодор Страка, ув'язнений у 1940 р. на 5 років як „соціально-небезпечний елемент" до Ухтіжемлагу, на підставі висновку НКДБ СРСР від 6 червня 1941 р., затвердженого заступником наркома державної безпеки СРСР Кобуловим у зв'язку з клопотанням німецького посольства в Москві „про дострокове звільнення і повернення Страки Т.І. в Німеччину", також видворений за межі СРСР „як небажаний іноземець" [50, арк.38]. Репатріація волинських німців стала прелюдією до наступних висланських акцій.

Перша хвиля вислань корінного населення західних областей України відбувалась відповідно до постанови Ради народних комісарів (РНК) СРСР від 29 грудня 1939 р. №2122-617сс про вислання із західних областей України польських осадників в Кіровську, Пермську, Вологодську, Архангельську, Івановську, Ярославську, Новосибірську, Свердловську й Омську області, Красноярський і Алтайський краї та Комі АРСР на лісорозробки. Під прикриттям осадників до списків тих, хто підлягав висланню, вносились також українці, зокрема лісники, члени сімей репресованих та ін.

За різними даними, постанова передбачала вислання від 17807 сімей, або 95193 осіб [21, 17] до 21 тис. сімей, або не менше 100 тис. осіб [6, 583]. Іван Білас наводить документ, який фіксує, що було вислано 27468 сімей, або 139590 осіб, розселених в 21 краї і області в 115 спецселищах [33, 139]. Для перевезення такої кількості людей заздалегідь виділено 3537 непристосованих до цього вагонів.

Керували операцією В.Меркулов та І.Сєров, безпосередніми організаторами виступали заступник наркома внутрішніх справ УРСР М.Горлинський, начальники дорожньо-транспортних відділів НКВС Львівської й Ковельської залізниць Клєпов і Уткін. В областях створено спеціальні трійки для проведення висланських акцій. Області були поділені на оперативні дільниці зі своїми трійками на чолі [6, 583].

Вислання здійснювалось упродовж 10-13 лютого 1940 р. Відповідно до інструкції, затвердженої Л.Берією, висланим дозволяли брати з собою майно і дрібний господарський інвентар: 1) одяг; 2) білизну; 3) взуття; 4) постіль; 5) столовий (ложки, ножі, виделки), чайний і кухонний посуд, відра; 6) продовольство з розрахунку місячного запасу на сім'ю; 7) дрібний господарський та побутовий інструмент (сокира, пилка, лопата, копаниця, коса, граблі, вила, молоток, кліщі, зубило і т.п.); 8) гроші (сума не обмежувалася) й побутові цінності (обручки, годинники, сережки, браслети, портсигари і т.п.); 9) скриню або ящик для запаковування речей. Загальна вага вказаних речей не повинна була перевищувати 500 кг на сім'ю. Все нерухоме майно, сільськогосподарський інвентар, домашня худоба залишались на місці і приймались по акту місцевими управліннями. Відправка осадників до місця вислання здійснювалась ешелонами в складі 55 вагонів, в один вагон поміщалось 25 чол. з речами. В дорозі спецвисланці отримували 1 раз на добу гарячу їжу і 800 г хліба на людину [33, 129-131].

Інформувати Москву про хід операції її виконавці мали через кожні 2 години. Наведемо декілька телефонограм, відправлених з Рівного:

„10 лютого, 14.30. Операція йде нормально. За деякими деталями. У одного з висланців минулої ночі померла жінка. Сьогодні її поховають. Завтра сім'ю відправимо наступним ешелоном".

11 лютого, 04.45. В одному з вагонів померла тримісячна дитина.

„11 лютого, 22.30. Станом на 10 год. вечора завантажено 1510 господарств, в них нараховується 7795 осіб. На шляху до станції перебуває ще 538 чол. Їм належить подолати відстань 50 км. Мають місце часті зупинки через глибокий сніг. Мороз сягає 30-38 градусів. Внаслідок переохолодження на станції Рокитне на запалення легень захворів один червоноармієць. П'ять бійців обморозилися... Є декілька обморожених дітей".

Всього за два дні з Рівненщини вислано 1601 сім'ю, що складало 7922 особи. Залишено по хворобі 95 осіб, не знайдено на місці 148 жертв, втекли по дорозі 11 чол. [25, 147-150].

За даними краєзнавця Йосипа Пацули, впродовж 10-11 лютого 1940 р. зі Здолбунівського району вислано 790 осіб. Типова характеристика осадника схематично була такою: „Доброволець в колишній польській армії. Вів активну боротьбу з радянською владою в 1920 р. Отримав медаль. Куркуль, володіє 10 га землі. Користувався найманою працею. Неодноразово висловлював ворожі думки на адресу СРСР".

Дослідник наводить окремі характеристики на конкретних людей:

Козак Іван Матвійович, українець, лісник з с.Тайкури, майна не має, четверо дітей і дружина. „Працюючи лісником, розправлявся з простими селянами, які рубали панський ліс. Накладав на них великі штрафи";

Миронюк Архип Іванович, українець, лісник з с.Буща, сім'я налічує 6 чол., має 3 га землі. „Вороже налаштований до радянської влади. Казав, що за поляків жити було краще";

Мисевич Микола Петрович, хлібороб з с. Тучин, 3 дітей, дружина. „Сам перейшов в католицьку віру і агітував народ український і російський приймати католицтво" [21, 19].

Висланню підлягали сім'ї заарештованих до її початку за підозрою в антирадянських діяльності та настроях господарів. Михайло Кедрук з Бережниці Дубровицького району згадує про вислання взимку 1939–1940 рр. дружини і чотирьох дітей односельця Якова Дячка, який відмовився під час виборів до Народних зборів голосувати за кандидата в депутати Фадея Попка, бо знав його не з кращого боку. Я. Дячка в той же вечір забрали з дому працівники НКВС, начебто для того, щоб виконав свій громадянський обов'язок, тобто проголосував. Більше його ніхто не бачив [32, 48-49].

Реалії висланської акції, проведеної в лютому 1940 р., проглядають із службової записки начальника відділу труд- і спецпоселень ГУЛАГу НКВС старшого лейтенанта держбезпеки М.Конрадова на ім'я В.Меркулова. Змушений вирішувати додаткові проблеми, М.Конрадов бідкається, що деяким сім'ям при висланні не дали часу зібрати необхідні речі, тому вони прибули без одягу, взуття, білизни. Серед прибулих є перестарілі, душевнохворі, інваліди, паралізовані, діти без батьків.

Предметом особливого клопоту М.Конрадова стали особові справи на висланців, „які знаходяться у вкрай незадовільному стані": в них відсутні документи про вислання; переважна більшість „особових справ" – це лише неохайно заповнені, без підпису відповідальної особи і печатки анкети, де часто сплутані прізвища, відсутній перелік членів сім'ї. „В анкетах зазначено одну кількість членів сім'ї, а прибуло на місце менше, - доповідає Н.Конрадов, називаючи далі причини цього. – Не було дозволено чекати членів сім'ї, що були на роботі, в школі, в гостях, … в анкету … занесені … репресовані чи перебуваючі в полоні в Німеччині" [33, 163]. Як один з прикладів наводиться анкета Гржибовського Климентія Михайловича, який прибув в Унжлаг НКВС з с.Олександрія Рівненського району, ніким не підписана і незавірена. В анкеті невідомо ким зроблено запис: „не висилати, вибув невідомо куди" [33, 165].

Друга хвиля вислань розпочалась з прийняттям спеціальної постанови РНК СРСР №289-127 сс від 2 березня 1940 р. Вона мала охопити декілька груп населення. Одну становили польські чиновники, офіцери, жандарми, що були заарештовані відразу після радянського вторгнення й утримувалися на території області. Інша, серед якої було багато українців, об'єднувала громадських і політичних діячів, українських націоналістів і членів колишньої КПЗУ. До ще однієї групи увійшли підприємці, купці і заможні селяни, котрі володіли землею понад встановлені норми (5 га у приміській зоні, 7 га у селах і 10 га в гірській місцевості). Вивозилися також родини, в яких не було годувальників (вважалося, що вони або заарештовані, або втекли у німецьку зону окупації) [31, 110].

Примусове вислання розпочалось 13 квітня і тривало до червня 1940 р. Дані про кількість висланих під час 2-ої акції найсуперечливіші, оскільки значна частина контингенту, який їй підлягав, було знищено в Катині, Старобільську, Осташкові та інших таборах у відповідності з рішенням Політбюро ЦК ВКП(б) №1113/144 від 5 березня 1940 р. [1, 231]. У дослідженнях початку 1990-х рр. зазначалось, що друга хвиля вислань охопила 320 тис. чол. [23, 432]. Кількість висланих з Рівненської та Волинської областей польські джерела визначали у 120 тис. осіб [21, 21].

Третя хвиля вислань відбулась 29 червня 1940 р. На цей раз у глиб Радянського Союзу вивозили втікачів із Центральної й Західної Польщі (значну частину в цій групі становили євреї, що втікали від нацистського голокосту), які не бажали прийняти радянське громадянство. У це число потрапили не тільки біженці - поляки та євреї, але й українські студенти, вчителі, представники інших категорій місцевої інтелігенції. Цю операцію було проведено без будь-якого попередження [6, 585].

Доповідна записка на ім'я І. Сєрова, передана по „ВЧ" зв'язку з Рівного, зафіксувала реакцію місцевих жителів на події 29 червня 1940 р. Службовець Рівнеторгу Блюман в розмові зі співслужбовцями заявив: „Відбувається вислання біженців, ловлять їх як собак, висилають на китайський кордон, це жахливо, але проте невідомо, чи не будемо ми їм заздрити, так як вони знаходяться далеко від кордону". Його доповнював комерційний директор Рівнеторгу Перельмутер: „На днях був у Ковелі, Луцьку. Бачив жахливу картину. Здійснюють вислання біженців, забирають буквально всіх, вивозять на китайський кордон; там страшні умови життя, голод, злидні, люди завчасу приречені на смерть. Це у більшовиків називається соціалізмом". Подібним чином висловлювались також особи без певних занять Розенберг, Судовицька, Малишевська, яка назвала вислання біженців знущанням, додавши, що, висилаючи євреїв, „радянська влада допускає те, чого немає навіть у фашистських державах" [33, 158].

Цікаво, що в документі про результати операції щодо вислання біженців серед країв і областей їх розселення відсутній Хабаровський край, де в 1937 р. була утворена Єврейська автономна область. Натомість найбільша кількість біженців вислана до Новосибірської, Свердловської, Архангельської областей і Комі АРСР (всього серед місць поселення фігурує 14 адміністративних одиниць РСФСР).

У згаданому документі називається цифра близько 25 тис. висланих сімей, або близько 77 тис. осіб [33, 167-168]. Щодо Рівненщини, то в довідці начальника дорожньо-транспортного відділу НКВС Львівської залізниці від 3 липня 1940 р. фігурує цифра 1862 особи [33, 156]. У довідниках середини 1990–х років наводилась загальна цифра у 240 тис. висланих [23, 433], яка співмірна з масштабом 1-ої висланської акції у лютому 1940 р. Коли зважити на те, що 29 червня 1940 р. для завантаження спецвисланців було подано 1282 вагони [33, 151], в той час як в лютому – 3537, масштаб червневої акції мав би бути меншим.

16 травня 1941 р. ЦК ВКП(б) і РНК СРСР прийняли постанову „Про вислання ворожого елементу з республік Прибалтики, Західної України й Західної Білорусії, Молдавії", згідно з якою у червні 1941 р. було проведене 4-те вислання населення.

З названих регіонів у Кіровську, Новосибірську, Омську області, Алтайський і Красноярський краї, Комі АРСР та Казахську РСР вислані сім'ї репресованих раніше „ворогів народу" – як спецвисланці терміном на 20 років. Заступник наркома внутрішніх справ Казахської РСР капітан держбезпеки Каляєв доповідав, зокрема, заступнику наркома внутрішніх справ СРСР Круглову, що прибулі вислані з різних районів Львівської, Рівненської і Тернопільської областей. Глави їх сімей „є активними учасниками контрреволюційної повстанської організації „ОУН", в більшості своїй репресовані і частково знаходяться на нелегальному становищі. В пунктах поселення спецвисланці розташовані в загальних бараках і казахських зимівниках з розрахунку 3 кв. м на людину. Помешкання цілком придатні для житла в літній і зимовий час" [33, 201-202].

Серед вивезених до Південно-Казахстанської області була сім'я Робітницьких з хутора Адамків Грабівської сільської ради Клеванського району в кількості 7 осіб: Микита Робітницький, його син Кузьма, невістка Євгенія, її мати Ганна Білецька, онуки Павло, Антон і Ростислав. Причиною вислання родини було те, що сини М.Робітницького Іван з дружиною Юстиною та Володимир перебували на нелегальному становищі як члени ОУН (В.Робітницький на той час очолював провід ОУН на ПЗУЗ). М.Робітницький помер у 1942 р. в Казахстані, онуки Павло і Антон, щоб якось вижити, працювали водоносами у бригаді, пасли уночі коней [32, 54].

В умовах німецько-радянської війни ця категорія висланих була кинута напризволяще: спецвисланців не закріпили за жодним апаратом НКВС, ніхто не ніс відповідальності за їх становище. У повідомленні від 27 листопада 1941 р. заступнику наркома внутрішніх справ СРСР Чернишову В.В. начальник ГУЛАГу НКВС СРСР старший майор держбезпеки Насєдкін констатував: „За поступаючими сигналами з місць, ці вислано-поселенці знаходяться у надто важких побутових умовах. Мають місце факти опухання з голоду, злиднів і безробіття". На кінець осені 1941 р. таких спецвисланців нараховувалось 88097 чоловік [33, 213].

Щодо загальної кількості висланих з території Західної України з осені 1939 р. до літа 1941 р., то відправною для багатьох дослідників у першій половині 1990-х рр. стала цифра 312 тис. сімей, або 1 млн. 173 тис. 170 чоловік (разом із Західною Білорусією), наведена вперше В.Парсадановою [29, 36]. Співмірною з нею була сумарна цифра з довідника В. Верстюка, О. Дзюби, В. Репринцева – 1 млн. 80 тис. висланих [23, 430-436]. Пізніше Я. Грицак з посиланням на польського дослідника С. Сємашка назвав цифру 550 тис. висланих [51, 214]. Її повторив Ю. Киричук [6,585]. Як правило, сумарна кількість висланих не диференціювалась дослідниками в розрізі окремих хвиль вислання та категорій осіб, підданих репресіям.

Якісно і кількісно інша динаміка чисельності жертв політичних репресій на західноукраїнських землях представлена у дослідженнях, що з'явились на початку 2000-х рр. Так автори „Фахового висновку робочої групи істориків при Урядовій комісії з вивчення діяльності ОУН і УПА"* вважають, що на початку 1990-х рр. ряд російських, українських і польських істориків запровадили в обіг істотно перебільшені дані про масштаб вислань із Західної України у 1939-1941 рр., що базувались на розрахунках польських вчених, які працювали на Заході. У 2000 р. комісія експертів (до неї входили, зокрема, Станіслав Цесельський, Войцех Матерський), за завданням Міністерства юстиції Польщі, опрацювала російські архіви і прийшла до висновку, що репресії 1939-1941 рр. на Західній Україні охопили 473,1 тис. осіб, з яких 43,1 тис. – військовополонені та інтерновані, 110 тис. – заарештовані, 320 тис. – депортовані. Автори фахового висновку зауважують, що вказані сотні тисяч репресованих „свідчать про гостроту політичного напруження в західних областях УРСР" [52, 4-5]. Відсутність узагальнених даних щодо кількості репресованих радянською владою громадян по окремих областях, в т.ч. й Рівненській, зумовлена фрагментарністю доступної дослідникам джерельної бази.

Встановлення тотального контролю органів НКВС-НКДБ над населенням західноукраїнських земель впродовж 1939-1941 рр. носило системний характер, включаючи ряд адміністративних заходів, удосконалення структур каральних підрозділів, намагання виявити і ліквідувати організоване українське і польське підпілля. 30 грудня 1939 р. Раднарком СРСР прийняв постанову про проведення паспортизації у західних областях України, а 14 квітня 1940 р. Президія Верховної Ради УРСР видала указ про реєстрацію актів громадянського стану в Західній Україні, за яким у священиків вилучалися церковні книги [23, 431-432].

---

*Робоча група істориків Інституту історії України Національної академії наук України функціонувала при Урядовій комісії з вивчення діяльності ОУН і УПА, створеній постановою Кабміну від 12 вересня 1997 р. У жовтні 2004 р. робоча група передала свій звіт (історичний висновок) до Міністерства юстиції, у жовтні 2005 р. він схвалений Урядовою комісією і переданий для розгляду у Верховну Раду України.

13 травня 1940 р. НКВС СРСР підготував наказ про заходи щодо поліпшення оперативно-чекістської роботи управлінь НКВС західних областей України і Білорусії, згідно з яким були організовані так звані відділи для боротьби з бандитизмом (ВББ). В тому ж місяці послідував наказ про збільшення кількості співробітників слідчих частин в органах НКВС західних областей України [23, 432]. Керівництво всією агентурно-оперативною і слідчою роботою по викриттю і ліквідації польського і українського підпілля в Західній Україні з 1940 р. було покладено на 4-й відділ управління держбезпеки НКВС СРСР [5, 182].

Зусиллями чекістських органів у Західній Україні восени 1939 – влітку 1941 рр. проведені масові арешти запідозрених в антирадянських настроях та діяльності. Динаміку арештів на Рівненщині, зміст звинувачень, висунутих підслідним, характер і термін покарань демонструє випадкова вибірка, здійснена на основі кримінально-слідчих справ з фонду Р-2771 Державного архіву Рівненської області (вибірка охоплює 142 справи, починаючи з 648-ої і закінчуючи 4253-ою):

Рік	Місяць	Кількість заарештованих	Кількість звільнених	Кількість ув'язнених			
				5 р. заслання	5 р. ВТТ	8 р. ВТТ	10 р. ВТТ
1939	вересень	10	–	–	–	–	–
	жовтень	17	–	–	–	–	–
	листопад	6	–	–	–	–	–
	грудень	18	1	–	–	–	–
1940	січень	6	9	–	–	–	–
	лютий	12	9	–	–	–	–
	березень	6	6	–	–	–	–
	квітень	21	4	–	–	–	–
	травень	2	4	–	–	–	–
	червень	–	1	–	–	–	–
	липень	1	5	–	–	1	–
	серпень	–	5	–	2	–	–
	вересень	3	4	–	–	2	–
	жовтень	2	4	–	6	6	–
	листопад	6	3	–	1	1	–
	грудень	4	1	–	–	1	–
1941	січень	6	–	–	–	–	–
	лютий	1	–	–	–	–	–
	березень	6	3	–	3	6	–
	квітень	4	–	–	2	2	–
	травень	1	7	2	–	2	–
	червень	10	12	–	–	11	–
1942	квітень	–	–	–	2	3	4
	травень	–	–	–	–	1	–
	червень	–	–	–	–	–	3
	липень	–	–	–	–	1	–
	серпень	–	–	–	–	2	–
	вересень	–	–	–	–	–	1
Всього		142	78	2	16	38	8

Потрібно додати, що 2 чол. із загального числа заарештованих були вислані за межі СРСР, а 6 чол. амністовані у серпні-вересні 1941 р. на підставі Указу Президії Верховної Ради СРСР від 12 серпня 1941 р. як польські громадяни (угода між урядом СРСР та емігрантським польським урядом у Лондоні від 30 липня 1941 р. передбачала створення на території СРСР польських військових формувань). Згідно з указом із в'язниць, таборів, місць ув'язнення і депортації тоді була звільнена 389041 особа – громадян Польщі, з котрих 200828 поляків [53, 32].

Всі вироки щодо ув'язнення заарештованих винесені постановами Особливої наради при Народному комісарі внутрішніх справ СРСР. При цьому найчастіше зустрічаються такі формулювання звинувачення: за участь в антирадянській/контрреволюційній/повстанській організації та/або антирадянську агітацію – 32 вироки; як соціально-небезпечний елемент – 21 вирок; лише окремі вироки містили звинувачення – за нелегальний перехід держкордону (5), за активну боротьбу проти революційного руху (5), за провокаторську діяльність (4), за контрреволюційний саботаж (1).

Серед частин 54-ї статті Кримінального кодексу УРСР 1927 р., на які спиралось звинувачення, найчастіше зустрічаються пункти: 54-11 (організаційна діяльність, спрямована на підготовку контрреволюційних злочинів) – 43 рази; 54-2 (озброєне повстання чи вторгнення на радянську територію, захоплення влади з метою насильно відірвати від СРСР республіку чи частину території) – 28 разів; 54-13 (активна боротьба проти революційного руху в дорадянський період) – 17 разів; 54-10 (антирадянська пропаганда і агітація) – 16 разів. Зауважимо, що формулювання звинувачення не завжди узгоджувалось зі змістом того пункту 54-ї статті, на який опиралось, а безумовне лідерство пункту 54-11 пояснюється можливістю його широкого трактування, що спрощувало роботу для слідчих.

До початку німецько-радянської війни ув'язнених найчастіше спрямовували до „Севвостлага" (золотодобування та інші роботи на Колимі), „Ухтижемлага" (розвідка і видобуток нафти, газу, асфальтитів, будівництво гелієвого заводу, тракту Чиб'ю-Крутая, лісозаготівля), „Ивдельлага" (лісозаготівля, річка Івдель Свердловської області), „Севпечлага" (шахтне будівництво, видобуток вугілля, баржобудівництво на річці Печорі, лісозаготівля). Тих, кому вирок був винесений у травні-вересні 1942 р., чекав „Актюбинлаг" у Казахстані (видобуток хромітів, нікелево-кобальтових руд, фосфоритів, нафти).

Значна частина осіб, які були звільнені у 1940-1941 рр., знаходилися під арештом в середньому до півроку. Після так званого звільнення багато з них були вислані разом з сім'ями (Й.І.Морської з м. Здолбунова [54] і Ф.П.Яцковський з Рівненського району [55] – в лютому 1940 р., Л.Ф.Кохманська з м. Дубно [56] – в липні 1940 р. та ін), повторно заарештовані і ув'язнені (П.А.Шевчук з Острозького району [57], О.П.Новосад з Млинівського району [58] та ін.).

Хаотичність превентивних арештів, які здійснювались восени 1939 р. за сталінським принципом „краще покарати десятьох уявних ворогів народу, ніж випустити одного реального", нескоординованість дій різних підрозділів НКВС яскраво ілюструє рапорт заступника начальника 2-го відділення 3-го відділу НКВС по Рівненській області молодшого лейтенанта держбезпеки Слєсарєнка на ім'я заступника начальника УНКВС Мастицького від 3 липня 1940 р. Слєсарєнко зазначає, що в Рівненській тюрмі знаходиться під вартою 6 чоловік – Гаєк, Войчель, Тижук, Бойко, Хрома і Голавський, заарештовані колишнім Рівненським повітовим відділом (ПВ) НКВС, яких мали звільнити ще на початку зими 1939 р. Справи, заведені на них, начальник Рівненського районного відділу (РВ) НКВС Захаров здав до слідчої частини УНКВС „як непотрібні", де вони „були звалені в шафі". В цих „архівних" справах були підшиті постанови на звільнення вказаних осіб, які продовжували перебувати під арештом на 1 липня 1940 р. [59, арк.1-2].

Про методи ведення слідства співробітниками НКВС дізнаємось зі свідчень колишніх ув'язнених, наданих у другій половині 1950-х – на початку 1960-х рр., коли вони добивались перегляду своїх справ. Борис Берлінець житель с. Пасіки Козинського повіту, який 12 травня 1941 р. отримав 5 років заслання „за участь в антирадянській націоналістичній організації", на допиті у 1956 р. показав: „Після арешту на слідстві начальник Дубенського НКВС Винокур (загинув у перші дні німецько-радянської війни – авт.) мене бив і я, очевидно, підписував ті протоколи допиту, де були мої покази, що не відповідають дійсності" [11, арк.240]. Б. Берлінець далі додає, що Винокур та оперуповноважений Козлов били його руками, ногами, руків'ям револьвера; по кілька днів не давали їсти, тоді садили за стіл, заставлений їжею, забороняючи до неї торкатись; тримали в холодному підвалі, через що захворів на крупозне запалення легень; двічі Винокур інсценізував розстріл Б.Берлінця [11, арк.249].

Володимир Богуцький з с. Бегень Рівненського району проходив по колективній справі з односельчанами Артемом Багнюком, Леонтієм Дворковим, Семеном Козаком та Євгеном Серветником. До початку німецько-радянської війни слідство у їхній справі не було завершене, і арештованих етапували з Рівненської в'язниці у м. Камишин Сталінградської області. За постановою Особливої наради (ОН) при НКВС СРСР від 25 квітня 1942 р. В. Богуцький, А.Багнюк, С.Козак засуджені на 8, а Л.Дворков і Є.Серветник - на 10 років ВТТ „за участь в контрреволюційній націоналістичній організації" [54]. На допиті у 1960 р. Володимир Богуцький заявив, що „зі мною при веденні слідства погано поводились (били мене, по четверо діб не давали води) і я з цієї причини змушений був погоджуватись з будь-якими поставленими мені питаннями і підписував усе, що мене змушували підписувати, не читаючи змісту протоколу" [60, арк. 311зв-312]. Леонтій Дворков тоді ж, у 1960 р., сказав: „Буквально з перших днів допитів мене стали бити. Слідство вели декілька чоловік (співробітники Рівненського РВ НКВС – начальник, лейтенант держбезпеки Захаров, старший оперуповноважений, молодший лейтенант держбезпеки Василенко, оперуповноважений, сержант держбезпеки Сербін, пізніше слідчі УНКВС по Рівненській області Горкавенко і Глушков – авт.) і всі вони мене жорстоко били [...] Так як я на першому допиті не зізнався, то мене направили в камеру, де утримували три доби без виклику, не даючи за цей час їжі і води. Після цих мученицьких трьох діб мене викликали на допит. Слідчий щось писав і давав мені підписувати. Я підписував усе, що він мені давав, не читаючи. Не дивлячись на те, що я все підписав, у камері мені не давали води ще 6 діб" [60, арк. 313зв-314]. Л. Дворков підкреслив також, що ніякої очної ставки з В.Богуцьким, протокол якої є у справі [60, арк. 57-62], в процесі слідства у нього не було [60, арк. 315зв]. Додамо, що засуджений по цій справі Багнюк Артем Володимирович помер в Актюбинському таборі НКВС 17 квітня 1943 р.

Никон Лукащук, житель с.Залібівка Мізоцького району, був заарештований 16 червня 1941 р., тому слідство по його справі фактично розпочалось після етапування до м.Астрахань на початку 1942 р. Слідчі Астраханського окружного відділу НКВС лейтенант Шмельов і молодший лейтенант Ляпунов, не маючи в своєму розпорядженні ніяких компрометуючих даних на Н. Лукащука, побудували звинувачення на доносі його співкамерників Готліба Маляра з Рівного і Шмуля Ройтшнейдера з Мізоча, що Н. Лукащук ніби-то був членом ОУН і брав участь у вбивстві міліціонера С.Семенюка на хуторі поблизу Мізоча [61, арк. 11а-15]. Н. Лукащук категорично заперечив свою участь в ОУН і вбивстві, зробивши записи на полях протоколів допитів(!): „етому ни веріть всиму бо овуном я нибыл" та „отріцаю такій протокол бо етому всиму ни правда то хто то наговріл на міня" (подаємо зі збереженням правопису та мови оригіналу – авт.) [61, арк. 10-11]. Насправді ж, як стверджував Н. Лукащук, причиною його арешту стало побиття голови сільради Омелянчука, коли той вимагав від нього сплати прибуткового податку [61, арк. 9]. Тим не менше, 29 липня 1942 р.

Особлива нарада при НКВС СРСР ув'язнила Н.Лукащука „за участь в контрреволюційній націоналістичній організації" на 8 років ВТТ [61, арк. 22].

Житель с.Комарівка Вербської волості Микита Корнійчук заарештований ОЧГ м.Дубно 15 жовтня 1939 р. Під час допиту цей ніби - то член ОУН повідомив: „З метою конспірації мені ніхто не казав, до якої організації я належу (!), але для мене було ясно з отриманих мною доручень і з тих зібрань, які проводили наші керівники з Верби, що я працюю в ОУН" [62, арк. 7зв]. М.Корнійчук отримав, за рішенням Особливої наради при НКВС СРСР від 2 листопада 1940 р., 5 років ВТТ „як соціально-небезпечний елемент", однак відбув 8 років [62, арк. 42].

Сумною виявилася доля Федора Свиридова з хутора Млинок, що належав до с. Кисоричі Сарненського повіту. Заарештований 29 вересня 1939 р. ОЧГ м. Сарни і поміщений згодом до Старобільського табору НКВС, він загубився в нетрях ГУЛАГу для самих чекістів. Звинувачення Ф.Свиридова за ст. 54-10, ч. 1 та ст. 80 КК УРСР було спрямоване на розгляд Особливої наради при НКВС СРСР, але її присуд у справі відсутній [7]. Згідно з довідкою НКВС СРСР, підготовленою в лютому 1942 р., Ф.Свиридов у тюрмах не виявлений, і справа передавалась до архіву [7, арк. 32]. Лише згодом встановлено факт смерті Ф.Свиридова від крупозного запалення легень у терапевтичному відділенні Магаданської лікарні управління ВТТ, що зафіксовано в акті про смерть від 22 січня 1942 р. [7, арк. 34].

На відміну від Ф.Свиридова, Григорія Полінчука, уродженця с. Межиричі Межиріцького району, перед арештом 6 червня 1941 р. – курсанта вчительських курсів при Рівненському педінституті, присуд наздогнав, але...після смерті. Рішення Особливої наради при НКВС СРСР про ув'язнення Г.Полінчука на 10 років ВТТ „за участь у контрреволюційній націоналістичній організації і антирадянську агітацію" датоване 9 вересня 1942 р., а помер він на шляху слідування з м. Астрахані в „Карлаг" за місяць до того – 9 серпня 1942 р. [63, арк. 55].

Мали місце також випадки, коли встановлений термін покарання переглядався вже під час відбуття його в'язнем. Житель с.Уїздці Дубенського району Іван Кухарчук заарештований 24 грудня 1939 р. Особливою нарадою при НКВС СРСР він засуджений 25 жовтня 1940 р. на 8 років ВТТ „за активну боротьбу проти революційного руху і антирадянську агітацію" [18, арк. 49]. Однак 11 квітня 1942 р. постійною сесією судової колегії з кримінальних справ Свердловського обласного суду при Івдельлазі НКВС І. Кухарчуку оголошено вирок: вища міра покарання (ВМП) за ст. 58-10, ч.2, 58-14 КК РСФСР „за контрреволюційний саботаж". Визначенням судової колегії з кримінальних справ Верховного Суду СРСР №35/1998 ВМП замінено 10 роками ВТТ з позбавленням прав на 5 років [18, арк. 52].

Нетиповою, такою, що випадає із загального ряду, є справа Івана Таборовця, уродженця і жителя с. Берестє Дубровицького району, заарештованого Сарненським РВ НКВС 23 листопада 1939 р. Його звинуватили у вбивстві в 1928 р. за завданням польської поліції члена КПЗБ Карпа Подолянка, хоча у справі фігурувала інша, побутова причина. Окрім того, І.Таборовець відбув визначене польським судом 2-річне покарання.

Судова колегія у кримінальних справах Рівненського обласного суду розглянула справу І.Таборовця 14 березня 1940 р. у закритому засіданні, на якому він відмовився визнати себе винним, посвідчивши: „В Сарненському НКВС мене цілий час били і мене зовсім не допитувались, а все написали сами, а потім не прочитавши заставили мене підписатись і я підписавсь" [64, арк.38зв]. „Попередні свої покази я не визнаю, - заявив підозрюваний, - підписав я їх для того що мене били. Писав я до прокурора заяву про це, але де вона я не знаю і відповіді я ніякої не получив" [64, арк.38зв]. Судова колегія відправила справу на дослідування. У повторному судовому засіданні (24 жовтня – 11 листопада 1940 р., голова суду Бєлоусов, народні засідателі Гущановська, Слуцкій, прокурор Петренко) винесено вирок: „Таборовця Івана Павловича обвинуваченого по ст.54-13 КК вважати виправданим як нічим не доведене проти нього звинувачення, з під варти негайно звільнити" [64, арк.81зв]. Зауважимо, що виправдальна пропозиція була внесена прокурором.

Однак, за поданням голови Рівненського обласного суду Приходька, Верховний суд УРСР справу поновив [64, арк.84]. 11 лютого 1941 р. І.Таборовець повторно заарештований. У судовому засідання Рівненського облсуду, що відбулось 7 березня 1941 р. (голова – Приходько, прокурор – Квітко) його засуджено до вищої міри покарання – розстрілу та конфіскації майна [64, арк.131]. Верховний суд УРСР (голова – Стеценко) цей вирок скасував і надіслав справу на новий розгляд [64, арк.138-139].

Після початку німецько-радянської війни І.Таборовець, разом з іншими в'язнями тюрми НКВС №1 м. Рівного, був етапований до м. Камишина. Особлива нарада при НКВС СРСР 8 серпня 1942 р. (постанова №63-м) винесла вирок про його розстріл „за активну боротьбу проти революційного руху" за ст.54-13 КК УРСР [64, арк.160-162].

В результаті масових арештів, проведених органами НКВС на Рівненщині в 1939-1941 рр., в ув'язненні опинилися колишні посли до польського сейму - голова повітового комітету, член ЦК Волинського українського об'єднання (ВУО) Микита Бура [65] та Лаврентій Серветник [66], керівники і рядові члени осередків ВУО в селах Тинному Рівненського району [67], Здовбиці Здолбунівського району [68], Самострілах Межиріцького району [69], голова управи Союзу українок Волині, що знаходилась у Рівному, Парасковія Багринівська [70], зникли багатолітній директор Рівненської української гімназії Яків Бичківський, активний просвітянин Теодор Довгалюк [71, 146], пластовий скаутмайстер української молоді на Рівненщині Степан Семенюк [72, 56], десятки і сотні інших активістів українських, польських, російських та єврейських політичних, громадських, молодіжних, культурницьких, релігійних організацій.

Так, 20 жовтня 1939 р. в містечку Олександрії пройшли арешти пасторів та церковного активу Української Євангельсько-Реформованої Церкви, яка нараховувала в Західній Україні 35 громад і мала консисторію в Коломиї. Зокрема, тоді заарештували пасторів Теодосія Довгалюка і Теодосія Семенюка, брата Т.Довгалюка – Хому та ще 8 чол. Пізніше заарештовані члени товариства КУЄМ (кружки української євангельської молоді) в Олександрії та Кустині [32, 50].

Однак керівні кадри та кістяк націоналістичного підпілля в Західній Україні, репрезентованого, з польського боку, Союзом збройної боротьби (Звьонзек валькі збройней - ЗВЗ), а з українського – ОУН, залишались переважно на волі і намагались активно протидіяти радянській владі. Згідно з даними НКДБ СРСР, від середини вересня 1939 р. і до початку другого кварталу 1941 р. на території Західної України було знешкоджено діяльність 340 організацій і груп, заарештовано 9949 членів польського підпілля [53, 646].

Не зважаючи на втрати, польські націоналістичні формування від початку 1940 р. розгорнули активну діяльність з підготовки збройного виступу, що був запланований на весну того ж року. З цією метою вони проводили роботу з накопичення зброї та набоїв до неї; збирали інформацію про місця розташування підрозділів Червоної армії та органів НКВС; складали списки з адресами на командний склад армії, працівників НКВС і радянсько-партійний актив з метою їх захоплення та знищення під час збройного повстання; готували на початок повстання або очікуваної війни між Німеччиною і СРСР здійснення диверсійних актів, головним чином, на об'єктах стратегічного значення – залізничних вузлах та мостах. Окремі антирадянські організації чинили прямий опір військовим частинам Червоної армії і місцевим радянським органам шляхом збройних нападів на ці частини та будинки НКВС і здійснення терористичних актів. У доповіді від квітня 1941 р. 4-го відділу 3-го управління НКДБ СРСР про результати агентурно-оперативної роботи проти польського підпілля за 1939-1941 рр. повідомлялося про те, що в західних областях України лише з травня до листопада 1940 р. було здійснено 96 терактів на партійних працівників [53, 656].

Про ефективність розвіддіяльності польських підпільників у Західній Україні може свідчити рапорт останнього командуючого польським підпіллям у „радянській

окупаційній зоні” полковника Л.Окулицького. Цей рапорт у зашифрованому вигляді один з польських кур’єрів мав перевезти до Варшави головному коменданту ЗВЗ генералу С.Ровецькому, але у січні 1941 р. кур’єра у Львові було заарештовано, а рапорт у нього вилучено.

В рапорті було вміщено велику кількість таємних даних стосовно військової, економічної, господарської, політичної ситуації як у радянських прикордонних районах, так і загалом в СРСР, у тому числі інформацію про дислокацію та бойову готовність частин Червоної армії, хід підготовчих робіт до близької з Німеччиною війни, настрої населення в Західній Україні тощо [53, 468].

Поряд із відзначенням зробленого поляками, варто підкреслити, що вже з другої половини 1940 р. діяльність їх військового підпілля в західних областях України була фактично паралізована. Л.Окулицький у згаданому донесенні визнавав, що „робота польських підпільних організацій нічого не варта, оскільки вони достатньо відомі радянській контррозвідці. Умови конспіративної роботи дуже важкі. Загалом можна сказати, що дії гестапо у порівнянні з діями НКВС є просто дитячою грою” [53, 1180]. На думку І.Ільюшина, вдала агентурно-оперативна робота органів НКВС-НКДБ проти польських підпільних організацій і масовий характер арештів, здійснений в їхньому середовищі, можуть свідчити про те, „що польські плани з проведення антирадянської боротьби значною мірою залишилися лише на папері” [73, 452].

Згідно циркуляру № 1 ЗВЗ була утворена його Волинська округа, до якої входила територія колишнього Волинського воєводства. Очолив округу Тадеуш Маєвський, який прибув зі Львова до Рівного і проживав у місті з документами на своє прізвище під виглядом слюсаря [74, арк.52,61].

На території Волині ЗВЗ мав зосередити основні зусилля на військовій розвідці, організації актів індивідуального терору, проведенні диверсійно-підривних операцій. Зокрема, перед Т.Маєвським ставилося завдання зіпсувати телеграфний і телефонний зв’язок на ділянці Здолбунів - Львів, підірвати Сарненський залізничний міст через р. Случ. У березні 1940 р. кур’єр зі Львова передала Т.Маєвському наказ, де наголошувалося на необхідності організації акцій проти вивезення польського населення в глибину СРСР.

Циркуляр № 1 вимагав до 31 травня 1940 р. утворити структурні підрозділи ЗВЗ в межах Волинської округи, налагодити з ними зв’язок. Т.Маєвському вдалося створити повітові команди ЗВЗ у Луцьку (комендант Петро Можецький), Здолбунові (комендант Станіслав Вонк), Сарнах (комендант Зиґмунд Залеський), Володимирі-Волинському (комендант Марцель Казмітчик) [74, арк.47]. Команда в Сарнах не була укомплектована з огляду на арешт її керівника З.Залеського. Після укомплектування повітової команди Т.Маєвський рекомендував зайнятись організацією спеціальних дружин чисельністю 12 осіб кожна, члени яких повинні були добре знати саперну та вибухову справи [74, арк.71].

При Волинській воєводській команді ЗВЗ у Рівному було створено 4 відділи, вона мала також 4 конспіративні квартири [74, арк.52]. Однак члени підпільної польської організації в Рівному в червні-вересні 1940 р. були заарештовані працівниками органів НКВС [74, арк.86,94], не встигнувши розгорнути своєї діяльності.

Звернемо увагу на те, що згідно із твердженнями самих польських підпільників єдину поважну антирадянську силу в Західній Україні напередодні нападу Німеччини на СРСР становила лише ОУН. Полковник Л.Окулицький повідомляв про це таким чином: „Єдину і вельми міцну антирадянську силу становить ОУН, якою керує Ярий. Серед українців існує переконання, що їм вдасться найближчим часом, за допомогою Гітлера, звільнитися від радянської влади” [53, 1180].

За свідченням члена ОУН Сергія Робітницького, перед нападом Німеччини на Польщу не тільки в містах і містечках, а й по всіх селах та хуторах Волині діяли підпільні боївки ОУН [75, 8]. 2-3 вересня 1939 р., відразу ж після початку німецько-

польської війни, одна з них спробувала підняти повстання в с. Дермань Здолбунівського повіту. Об'єктом свого нападу повсталі обрали польських осадників та поліцейську дільницю. Безпосередньою метою було захоплення зброї (учасники виступу, яких виявилось близько 10, мали на озброєнні гвинтівку, карабін і наган), а стратегічною – „підняття повстання проти польського уряду і організація самостійної України" [76, арк.36]. Під час придушення виступу польська поліція розстріляла 4-х юнаків [76, арк.26], яких відвезли до Острога, де й закопали. В один з вересневих днів, після вступу на Рівненщину Червоної армії, тіла загиблих – Андрія Бориса, Трохима Костюка, Прокопа Логвина та Андрія Шавронського – з почестями перепоховали в с. Дермані. На траурному мітингові, який проходив під синьо-жовтими прапорами, були присутні 2 працівники НКВС, які не втручались, але робили належні висновки [77, 13-14].

Причиною особливого інтересу органів НКВС до цієї події стало затримання 2-х учасників повстання – Анатолія Турчина і Олексія Максися – 6 вересня 1939 р. при спробі переходу радянського кордону [76, арк.31]. Слідство в їхній справі почергово велося у Кам'янці-Полільському, Луцьку, Рівному та Харкові. Зрештою, 7 травня 1941 р. О.Максись засуджений Особливою нарадою при НКВС СРСР на 3 роки ВТТ „за нелегальний перехід кордону" [76, арк.39б]. Покарання відбував на будівництві Воркути. 11 вересня 1941 р. амністований, як польський громадянин, і відправлений в м. Бузулук Чкаловської області [76, арк.41].

Впродовж вересня-грудня 1939 р. організаційна мережа ОУН у Волинській та Рівненській областях була частково порушена внаслідок арештів, здійснюваних органами НКВС, та переходу певної кількості членства на Холмщину, контрольовану Німеччиною. За її відновлення взявся Іван Скоп'юк, який народився 1909 р. у Луцьку, у 1932-1934 рр. – провідник ОУН Луцького повіту, в 1934 р. засуджений польським судом на 10 років позбавлення волі, звільнився у вересні 1939 р. [78, 48].

У звинувачувальному висновку, затвердженому 6 липня 1941 р. начальником 3 управління НКДБ СРСР старшим майором держбезпеки Горлинським, вказано: „Із встановленням радянської влади в Західній Україні Скоп'юк відновив свої старі оунівські зв'язки з націоналістичними елементами і, перейшовши на нелегальне становище, створив у Волинській і Рівненській областях УРСР нелегальну повстансько-терористичну організацію українських націоналістів („ОУН").

Скоп'юк як керівник обласної екзекутиви „ОУН" створив окружні, повітові, районні і станичні організації „ОУН". Практично підривна робота Скоп'юка проводилась в напрямку організації контрреволюційного підпілля для боротьби з радянською владою, за створення „Самостійної України" буржуазного типу..." [79, 13].

Зв'язок з Центральним проводом ОУН у Кракові І.Скоп'юк відновив лише в березні 1940 р., вже після розколу в організації. Представник центру Іван Климів-Легенда („Мармаш") рекомендував посилити теоретичну і військову підготовку членів ОУН, створювати диверсійно-терористичні групи для проведення акцій на шосейних дорогах, залізничному транспорті і виконання терористичних актів над представниками радянської влади.

Впродовж 1940 р. І.Скоп'юк провів цілу низку нарад і курсів, на яких члени ОУН вивчали тактику партизанської боротьби, друкарську справу, основи медичних знань, займались військовою підготовкою. Місцеве населення піддавалось інтенсивній, вдало зорганізованій пропагандистській обробці. Оунівське підпілля на Волині організувало також низку терористичних актів.

В цей час Рівненський окружний провід ОУН провів організаційну роботу в 50 селах: загальна чисельність членів складала близько 150 чоловік, в наявності було 30 одиниць зброї, 5 тис. крб. грошей; по Дубнівському окружному проводові аналогічні цифри виглядали так: сільські проводи створено в 40 селах, 130-150 членів ОУН, 30 одиниць зброї, до 6 тис. крб. грошей [78, 51].

Зважаючи на оперативні чекістсько-військові операції, проведені НКВС в другій половині 1940 р., в результаті яких було заарештовано чи ліквідовано значну кількість

членів ОУН, І.Скоп'юк прийняв рішення про створення паралельної, запасної екзекутиви ОУН. З іншого боку, негативно відбились на діяльності обласної організації незгоди в Центральному проводі ОУН. Представники краківського центру Дмитро Мирон (кінець вересня 1940 р.) та Іван Климів (друга половина грудня 1940 р.) спробували схилити І.Скоп'юка до підтримки С.Бандери. На нараді обласного проводу в грудні 1940 р. він заявив: „Після того, що відбулося в Центральному проводі ОУН, для мене ні Мельник, ні Бандера не можуть бути авторитетними, і тому буду займати нейтральну позицію".

В ніч з 6 на 7 січня 1941 р. внаслідок ретельно спланованої операції І.Скоп'юк був захоплений енкаведистами в с. Забороль Луцького району. Безперервні допити відбувались спочатку в Луцьку, Києві, а потім у Москві. 13 липня 1941 р. на закритому судовому засіданні в Москві І.Скоп'юка засуджено до розстрілу, вирок виконано 30 липня 1941 р. [79, 13-15].

Ще до арешту І.Скоп'юка, 31 грудня 1940 р. Іван Климів-Легенда призначає крайовим провідником на ПЗУЗ Володимира Робітницького [22, 116-117] Він народився на хуторі Адамків неподалік містечка Клевань у великій селянській родині, закінчив шестирічку у Клевані, навчався у Рівненській українській гімназії. Весною 1937 р. заарештований польською поліцією під час навчання на диригентських курсах в Крем'янці [75, 3,5,8]. В 1930-1937 рр. – провідник ОУН на Рівненський, Костопільський, і Сарненський повіти [22, 116]. На судовому процесі над членами ОУН в Рівному 22-25 травня 1939 р. („процес 22-ох") засуджений на 10 років ув'язнення [80, 90].

Після нападу Німеччини на Польщу, В.Робітницький виходить з в'язниці і працює вчителем в Оржівській семирічці, а тоді в с. Сморжеві Клеванського району [75, 156]. Одночасно відновлює мережу ОУН на Рівненщині, Костопільщині, Сарненщині, Здолбунівщині. В березні 1940 р. налагоджує зв'язок з Центральним проводом ОУН у Кракові [22, 116]. В серпні 1940 р., попереджений про загрозу арешту лейтенантом Клеванської міліції Лавріном Головачиком, який доводився йому двоюрідним братом, переходить на нелегальне становище, перебуваючи на Оржівських хуторах [75, 26,36], хоч йому пропонували відійти за кордон на лікування [22, 118].

З кінця літа 1940 р. до початку німецько-радянської війни В.Робітницький („Степан", „Роман", „Микола", „Андрій", „Восьмий-VIII") особисто побував у 16 округах ОУН на ПЗУЗ, провівши до 50 вишкільних курсів: ідеологічно-політичних, військових, організаційних. За його безпосередньої участі організовано 1100 одиниць ОУН на ПЗУЗ, 30 юнацьких шкільних груп. В.Робітницький 22 рази був у бою з чекістами, поранений.

До активу ОУН у краї (окружного, обласних, районних рівнів), як подає псевдоніми І.Климів-Легенда, належали „Іван Гладун", „Юрко" (загинув), „Сьомий-VII", „Микола Богуславський" (крайовий провідник юнацтва), „Гершт", „Лукіян", „Гураль", „Шум", „Білий", „Кіт", „Бенера", „Черевейко", „Шутко", „Вегера", „Шеверда", „Чегрин", „Ткачук", „Кремлюк", „Береза", „Вовк", „Лом", „Фінчук", „Кублій", „Шабаровський", „Мазурець" (провідник юнацтва), „Новак", „Добілинецька", „Хващук", „Небожинський" [22, 117-118].

Соратники Володимира Робітницького - брати Олександр і Яків Бусли з Клеваня, Ростислав Волошин з Озерян Дубенського району, з якими він навчався у Рівненській українській гімназії, перебував на лаві підсудних під час „процесу 22-ох", в кінці 1940 р. опинилися у Кракові. Я.Бусел входив до групи, яка готувала там проведення II Великого збору ОУН [80, 90]. Поруч з братами Буслами учасником цього збору, що проходив 1-4 квітня 1941 р., і на якому Провідником ОУН обрано С.Бандеру, був Р.Волошин [81, 170], якого 5 липня 1940 р. звільнили з Рівненської тюрми управління державної безпеки (УДБ) НКВС УРСР [9, арк. 41]. Ймовірно, що саме Бусли і Р.Волошин просували перед Центральним проводом кандидатуру В.Робітницького на місце крайового провідника на ПЗУЗ, як більш оптимальну, порівняно з „нейтральним" І.Скоп'юком.

У спільній директиві УНКВС і УНКДБ УРСР по Рівненській області щодо активізації боротьби з оунівським підпіллям від 28 квітня 1941 р. зазначено, що „за далеко неповними даними, на території...області нараховується 159 нелегалів", які оточили себе так званими „симпатиками". Останні постачають нелегалів продовольством, переховують їх у своїх квартирах, клунях і т. д. „Маючи таку опору, - йдеться далі в директиві, - оунівці у відповідності із завданнями організації, розгорнули велику практичну роботу щодо розширення складу організації, здійсненню диверсійних і терористичних актів". Далі слідує перелік акцій, проведених членами ОУН за 4 місяці 1941 р.: в с. Постійне Деражненського району підпалено майно голови сільради; в с. Коломия Висоцького району підпалено колгоспні конюшні, в результаті чого загинуло 30 коней; у Вербському районі підпалено майно голови колгоспу; в Межиріцькому районі вбито голову сільської кооперації; в с. Суську Олександрійського району в нічний час вбито голову сільради і поранено працівника НКВС; в Козинському, Червоноармійському та інших районах вбито ряд працівників НКВС і сільських активістів.

В директиві ставилося ряд завдань щодо посилення роботи з виявлення і ліквідації оунівського підпілля, серед яких наголошувалося на необхідності уникати арештів рядових членів ОУН, перевербовуючи їх, натомість заарештовувати тільки керівний склад і актив оунівців. Окремо перед відповідними начальниками райвідділів НКВС і НКДБ висувалося завдання продумати і скласти плани агентурно-оперативних заходів для затримання керівництва обласного і окружного проводів ОУН – Робітницького (Клеванський район), Солов'я і Берези (Дубнівський, Млинівський райони), Рибака (Деражненський і Костопільський райони) [26, 118-119].

Брат Володимира Робітницького Сергій згадує, як однієї неділі, навесні 1941 р., до його хати ввалилася група енкаведистів на чолі з високим чином із Києва. Той став умовляти С.Робітницького передати братові лист від одного з членів ОУН, який затриманий і знаходиться у Києві (можливо, І.Скоп'юка – авт.). Метою акції було спровокувати вихід В.Робітницького з підпілля, однак він листові не повірив, сказавши, що його підробили [75, 36-37].

Наявність сильної організаційної мережі ОУН на Рівненщині на чолі з В.Робітницьким, яку не вдалося ліквідувати органам НКВС-НКДБ, дозволило організації досить швидко опанувати ситуацію в краї після початку німецько-радянської війни (повсюдне створення українських комітетів, міліції), що зафіксували донесення похідних груп ОУН від 9 і 15 липня 1941 р. [22, 76-83]. 25 серпня 1941 р. Володимир Робітницький помер через хворобу і похований на Янівському цвинтарі у Львові [75, 158]. З приводу його смерті провідник ОУН на матірних українських землях І.Климів-Легенда видав наказ числом 3, в якому зафіксовано внесок В.Робітницького в досягнення самостійності України [22, 116-119]. Некролог про В.Робітницького було поміщено у рівненській газеті „Волинь", редагованій Уласом Самчуком [82, 4].

Напад Німеччини на СРСР 22 червня 1941 р. і стрімке просування військ вермахту вглиб радянської території поставили керівництво НКВС-НКДБ СРСР перед необхідністю термінового вирішення питання щодо подальшої долі заарештованих осіб, які утримувалися в тюрмах, розташованих неподалік західного кордону. Зокрема, на 10 червня 1941 р. у тюрмах УНКВС по Рівненській області утримувалось 1687 в'язнів, з них у тюрмах №1 та №4, м.Рівне – 896, у тюрмі №2, м.Дубно – 738, у тюрмі №3, м.Острог - 53 [83, арк.1].

23 червня 1941 р. нарком держбезпеки СРСР В.Меркулов підписав цілком таємну директиву № 2445/М, адресовану керівникам органів НКДБ України, Білорусії, Латвії, Естонії, Карелії, Мурманської та Ленінградської областей. В директиві пропонувалось:

1. Пробробити питання щодо вивезення переважного числа заарештованих, зарахованих за НКДБ, НКВС, судом і прокуратурою.

Повідомити загальну кількість наявних заарештованих з вказівкою – скільки, за якими органами зараховані і яку кількість заарештованих потрібно вивезти.

Заарештованих вивезти в центральні і східні райони СРСР.

Разом із заарештованими направити деяку кількість працівників для ведення слідства в їхніх справах за новим місцем знаходження.

2. Вжити заходів для відбору з числа архівних справ найбільш важливих, які також направити в Москву, на адресу 1-го спецвідділу НКВС СРСР.

3. Розглянути справи на всіх наявних заарештованих органами НКДБ і скласти списки на тих, кого доцільно розстріляти. В списках вказати ім'я, по-батькові, прізвище, рік народження, останню посаду чи місце роботи перед арештом, а також короткий зміст звинувачення з вказівкою, чи визнав вину заарештований.

Вказані списки вислати не пізніше 23 липня.*

В той же день, 23 червня 1941 р., о 24 год. на ім'я наркома внутрішніх справ УРСР Сергієнка надійшла телеграма з Москви за підписом заступника наркома внутрішніх справ СРСР В.Чернишова: згідно наказу наркома НКВС СРСР Л.Берії потрібно було „приступити негайно до евакуації в'язнів з тюрем західних областей УРСР" [33, 225]. Тюремне управління НКВС УРСР зразу ж розробило план евакуації і відрядило своїх працівників в тюрми західних областей для її організації [33, 222]. Зокрема, в Рівненську область відповідальні працівники тюремного управління виїхали о 5 год. 24 червня 1941 р. автотранспортом [33, 226].

Радянський солдат біля німецьких трофеїв.
Дубно, кінець червня 1941 р.

Однак наступ німецьких військ у напрямку Володимир-Волинський, Луцьк, Броди, Дубно, Рівне розвивався настільки стрімко, що до вечора 24 червня 1941 р. частини 1-ї танкової групи генерала Клейста увійшли на станцію Дубно [85, 136]. Тому евакуація заарештованих, що утримувались у в'язниці №2 НКВС м. Дубно, фактично не відбулась. Лише 250 засуджених і підслідних встигли відправити до тюрми №4 м.Рівного з частиною наглядачів і охоронним взводом (з них 20 хворих та інвалідів кинуто в дорозі) [83, арк.2].

Хронологія трагедії, яка розігралась у Дубенській в'язниці 24-25 червня 1941 р., відображена в доповідній записці її начальника на ім'я начальника тюремного управління НКВС УРСР А.Ф.Філіпова, датованій 28 червнем 1941 р. [33, 233-234]. (У червні 1941 р. начальником Дубенської в'язниці працював В.І.Манилюк, політруком – Г.К.Кабашний, одним з наглядачів – С.Т.Черкасов [86, арк.3]).

Начальник в'язниці повідомляв, що вже 22 червня о 4 год. 40 хв. вона була обстріляна з літаків супротивника. 24 червня о 17 год. на станцію Дубно (в 5 км від в'язниці) прибули вагони для відправки засуджених і підслідних за контрреволюційними статтями. В цей час місто зазнавало бомбардування і артилерійського обстрілу, зі сторони містечка Верба вели наступ 127 німецьких танків. На звернення начальника в'язниці щодо надання допомоги для відправки в'язнів на вокзал начальники районних відділів НКВС і НКДБ відповіли відмовою, мотивуючи її

*Переклад директиви здійснено за публікацією Петра Кулаковського [84, 192].

зайнятістю обороною міста (насправді вони разом з партійно-радянським керівництвом Дубна поспішно виїхали до Рівного). Тоді начальник в'язниці зв'язався по телефону з заступником начальника УНКВС по Рівненській області лейтенантом держбезпеки Клімовим, який знаходився в обкомі партії. Клімов розпорядився (по телефону!), в разі неможливості евакуації, намічений до відправки контингент в'язнів знищити, а решту в'язнів звільнити.

Начальник тюрми доповідав, що, на виконання отриманого розпорядження, засуджених на короткі терміни та „указників" було звільнено.* О 20 год. 24 червня розпочалося знищення засуджених і підслідних по контрреволюційних статтях, яких нараховувалося 320 осіб. Однак розстріл не був закінчений, оскільки супротивник продовжував наступ на місто. Закритими в камерах залишилось близько 60-70 чоловік. О 22 год. 30 хв. особовий склад залишив в'язницю і відправився до Рівного. Звідси зробимо висновок, що 24 червня розстріляно було 250-260 осіб, що розстріли проводились безпосередньо в камерах, і що тіла ніхто не прибирав, а значить серед них могли бути поранені.

Зі спогадів командира ВО „Буг" Василя Левковича – „Вороного", який на початку липня 1941 р. з похідною групою ОУН, керованою Омеляном Грабцем, опинився в Дубно, довідуємось, що адміністрація й охорона Дубенської тюрми покинули її, припинивши розстріли в'язнів, і подалися втікати в напрямі Рівного після нападу на в'язницю бойовиків з с.Рачина (2 км від Дубно) на чолі з Гавриїлом Кривичуном. За словами В.Левковича, „рачинські хлопці", довідавшись про розстріли і роздобувши зброю, обстріляли в'язницю, змусивши охорону до втечі. Тоді порозбивали двері камер з іще живими в'язнями і звільнили їх (серед звільнених був брат Гавриїла Кривичуна Арсен). В.Левкович зазначає, що коли більшовики, зорієнтувавшись у ситуації, повернулись до тюрми, то застали там лише розстріляні ними жертви (автор, посилаючись на місцевих людей, називає цифри 700 розстріляних чоловіків і 211 жінок) [87,15].

За даними інших джерел, 25 червня, під час руху до Рівного, особовий склад в'язниці № 2 зустрівся з керівництвом Дубенського РВ НКВС і НКДБ, яке слідувало в Дубно „для розвідки" (ймовірно, що повернутись до міста дубенські чекісти змушені були на вимогу обласного керівництва). До них приєднались 10 працівників в'язниці. Супротивником вони пропущені в Дубно, після чого взяті в оточення.

З'явившись вранці 25 червня в Дубенській в'язниці, чекісти на чолі з начальником РВ НКВС Я.Д.Винокуром продовжили розстріли уцілілих і поранених в'язнів, що підтверджують майже всі ті, кому вдалося врятуватися. За деякими свідченнями, він організував також розстріл новобранців до війська, зібраних на території замку [32, 67-68]. Повертаючись до Рівного, начальник Дубенського РВ НКВС Я.Винокур, інші працівники НКВС та НКДБ, радянського, партійного і господарського активу в основному загинули під час бою з німецькими військами біля с. Панталія (шосе Луцького перехрестя)[86, арк. 2].

З доповідної записки начальника в'язниці № 2 м. Дубно незрозуміло, чи складались, а потім передавались тюремному управлінню НКВС УРСР „розстрільні списки", але очевидно, що ніхто не вів і не міг вести, в умовах, які склались, обліку виконання вироків. Тому встановити точну кількість розстріляних у Дубенській в'язниці 24-25 червня 1941 р. не видається можливим.

Картину трагічних подій 24-25 червня доповнюють спогади уцілілих в'язнів, свідчення очевидців і родичів розстріляних. Серед тих, хто врятувався назвемо Павлюка з с. Березини Козинського району (був арештований за невиконання завдання з вивезення лісоматеріалу; під час розстрілу поранений) [88, 46-47]; Олександра

---

*26 червня 1940 р. Президія Верховної Ради СРСР затвердила указ про перехід на восьмигодинний робочий день і семиденний робочий тиждень, заборону самовільного залишення робітниками та службовцями закладів і установ, порушники якого притягались до кримінальної відповідальності [23, 433]. Всього з Дубенської тюрми №2 було звільнено 170 чоловік [83, арк.2].

Траурний мітинг у Рівному під час поховання жертв радянських репресій. Липень 1941 р.

Даниловича Гоньчука з с. Карпилівка Радивилівського району (звинувачувався у крадіжці із сільської крамниці; у в'язниці перебував з 13 червня 1941 р., врятувався втечею, вибивши разом з товаришами замок у дверях камери батареєю від опалення) [88, 54-55]; Івана Сторожука, Олександра Малишевського, перед арештом навчались у 8-му класі середньої школи у Рівному (втекли, вибивши двері камери) [89, 17-18]; Потапа Чирву, проповідника Української євангельсько-реформованої церкви (УЄРЦ) (важко поранений, лишився калікою на все життя) [32, 50]; Степана Пастушка з містечка Березного (поранений) [32, 57]; Валентину Крещенко-Ліпішкевич-Медвецьку, псевдоніми Нагірняк, Петренко з Рівного (переведена до Дубенської в'язниці з Рівного 14 червня 1941 р.; важко поранена; згодом емігрувала до США) [90]; Олексія Сацюка, відомого освітнього діяча (врятувався втечею; на початку війни – дубенський бургомістр; згодом – на еміграції) [32, 70-77]; Федора Йосиповича Войтюка (поранений, лишився без ока) та Степана Ярмоловича Поліщука (поранений) з с.Костянця Дубенського району [32, 78-79].

Загинули під час розстрілів Люба Рудакова та Віра Заборовська, члени кружка Української євангельської молоді (КУЄМ) [32, 50]; співкамерниці Валентини Крещенко (Петренко) – Ольга Орловська, Стефа Кілярська, Тереза Траутман, Пулковнікова [90, 19,21,23]; жителі с. Костянець Дубенського району Филимон Тихонович Вознюк, Влас Якович Ольховський, Микола Поліщук, Іван Григорович Войтюк (поховані на сільському цвинтарі) [32, 79-82].

15 листопада 1989 р. прокуратурою Рівненської області порушено кримінальну справу „по фактах публікацій в Дубенській районній газеті „Червона зірка" за 2 вересня 1989 р. статті „Двічі розстріляний" і Рівненській обласній газеті „Червоний прапор" за 24 жовтня 1989 р. „Над ними не було суду" про розстріл в'язнів Дубенської тюрми НКВС в перші дні Великої Вітчизняної війни" [86, арк. 1] (автором статей був дубенський письменник Микола Пшеничний). У справі встановлено та допитано 68 свідків, у різній мірі поінформованих щодо розстрілів в'язнів. Шестеро з них – О.С.Синевич, П.С.Дрозд, О.С.Матвійчук, М.І.Кривичун, П.О.Поліщук та вже названий Ф.Й.Войтюк – безпосередньо утримувались в Дубенській тюрмі на момент розстрілів [86, арк. 1]. По м. Дубно і району встановлено 8 в'язнів, які були розстріляні в Дубенській тюрмі на початку війни, а потім поховані родичами на цвинтарях за місцем проживання: Іван Мойсейович Тимощук, 1917 р.н., с. Рачин; Анікій Прибитковський, м. Дубно, вул. Садова; Володимир Гнатович Ковальчук, 1918 р. н., с. Мирогоща; Іван Сергійович Тищук, 1901 р. н., с. Мирогоща; Михайло Сергійович Тищук, 1903 р. н., с. Мирогоща, як також вже названі жителі с. Костянець Ф.Т.Вознюк (1906 р. н.), В.Я.Ольховський (1925 р. н.), І.Г.Войтюк (1920 р. н.) [86, арк. 3-4].

Вцілілі в'язні, очевидці і родичі розходяться у визначенні дати початку розстрілів (22, 23 і 24 червня), але сходяться в тому, що розстріли проводились у камерах. Серед виконавців називають в'язничну охорону, енкаведистів і цивільних; Валентина

Крещенко (Петренко) свідчить, що розстрілював „корпусовий" з автоматом та загін чекістів з рушницями; поміж екзекуторами багато хто бачив жінку, Олексій Сацюк називає її ім'я – Хана Беренштейн. Як правило, більші камери, де були чоловіки (в окремих до 30 чоловік), боялись відчиняти і стріляли та кидали гранати через „кормушки" в дверях, тому гинули не всі, було багато поранених. Живі залишались навіть під час розстрілу безпосередньо в камері (з восьми жінок у камері Валентини Крещенко спочатку загинуло п'ятеро). В камерах - одиночках або двійках стріляли переважно в голову – так були вбиті Филимон Вознюк, Влас Ольховський, Іван Войтюк. Племінниця І.Войтюка Ольга Фенюк згадувала у 1989 р.: „...дядька вбили. Мабуть, із пістолета. Мабуть впритул... Ніколи не забуду маленької круглої дірочки на високому дядьковому чолі" [32, 81].

Після відходу в'язничної сторожі увечері 24 червня, вцілілим і пораненим допомагали визволитись з камер інші в'язні та люди, що жили біля в'язниці. Частина ув'язнених, скориставшись відсутністю охорони, врятувалась втечею через мур в бік болота; мур долали, зв'язуючи ковдри (коци). Після вступу в Дубно німецьких військ родичі забрали тіла рідних і поховали на місцевих цвинтарях, решта тіл була похована на в'язничному подвір'ї.

Одним з тих, хто уник розстрілу, був Олексій Савич Матвійчук, 1921 р н., с. Рачин, заарештований за приналежність до ОУН. О.С.Матвійчук утримувався в Дубенській в'язниці, камера № 42 на 2-му поверсі. Розстрілу уник внаслідок втечі охорони в'язниці увечері 24 червня, визволившись з камери і перелізши через мур. Восени 1945 р. заарештований вдруге, 9 місяців перебував під слідством і ув'язнений на 10 років ВТТ та 5 років позбавлення прав „як зачаєний ворог", при чому всі звинувачення слідством були взяті з першої справи 1941 р. Покарання відбував в Ухті, тоді на Балхаші в Казахстані. Звільнився в 1955 р. На 1992 р. реабілітований не був [91, арк.1-3].

Аналогічно склалася доля Миколи Степановича Намчука, 1921 року народження, з с. Листвин Дубенського району. Заарештований 1 жовтня 1940 р., він за постановою Особливої наради при НКВС СРСР від 7 червня 1941 р. отримав вирок – 8 років ВТТ „за участь в антирадянській націоналістичній організації", однак до початку війни залишався у Дубенській в'язниці. Майже через 10 років, 21 червня 1950 р., М.Намчук був повторно заарештований. В ході слідства він показав, що його разом з односельчанами Андрієм Пилиповичем Намчуком та Федором Гаврилюком в числі інших 50-ти чоловік випустили з в'язниці „якісь військові", що були одягнені так само, як і наглядачі, які обслуговували тюрму [92, арк.119].

Опитані щодо подій у в'язниці 22-25 червня 1941 р. жителі м. Дубно П.І.Любутов, П.М.Посельський, О.О.Курінна показали, що перед приходом німців охорони у ній нібито не стало і якісь невідомі випустили в'язнів на волю. Хоча в деталях є суттєві розходження, як і щодо того, чиї трупи згодом виявлені в тюрмі (Любутов: німці зігнали у тюрму військовополонених і євреїв, яких там знищили; Посельський: трупи жителі виявили і забрали ще до приходу німців) [92, арк.128-136]. Як бачимо, зусилля радянської пропаганди щодо приховання масштабного злочину, вчиненого у Дубенській в'язниці, вже тоді давали перші результати.

Щодо М.Намчука, то навіть якщо наведена ним версія про звільнення була вигаданою, це його не врятувало. В обвинувальному висновку, оголошеному йому слідчим Касьяновим, зазначено: „Враховуючи те, що Намчук М.С. будучи засудженим до 8 років ВТТ у зв'язку з війною був невідомими звільнений з-під варти та покарання не відбув, а притягнутий до відповідальності як соціально-небезпечний елемент...може бути тільки засуджений до адміністративного заслання, постановив: Намчук Миколі Степановичу оголосити рішення Особливої наради при НКВС СРСР про засудження і етапувати у ВТТ для відбуття покарання як раніше засудженого" [92, арк.106]. З 1950 р. по 1955 р. М.Намчук відбував у Воркуті покарання фактично за те, що не був розстріляний у 1941 р.

Суперечливими виглядають дані щодо долі ув'язнених, які утримувались в тюрмі №3 НКВС м. Острога. У спецповідомленні заступника начальника тюремного управління НКВС УРСР Сергієнка від 28 червня 1941 р. зазначається, що відряджений до Рівненської області співробітник тюремного управління Бевзюк о 8 год. того ж 28 червня повідомив по телефону з в'язниці № 3 м. Острога: „евакуювати в'язнів через сильне бомбардування не вдалось. Ув'язнені в кількості 77 чоловік розстріляні, трупи зариті". Судячи з повідомлення, розстрілом мали керувати співробітники тюремного управління Бевзюк, Шинкаревський, батальйонний комісар Багдасаров, а здійснювати його - 10-ть рядових 130-ї конвойної дивізії під командуванням молодшого лейтенанта Кузнецова [33, 232].

В доповідній записці начальника тюрми № 3 НКВС м. Острога Докуніна начальнику тюремного управління НКВС УРСР Філіпову від 8 липня 1941 р. він повідомляє, що біля 21 год. 26 червня 1941 р. в м. Острог вступила німецька розвідка в кількості 3-х танків і кількох мотоциклістів, які обстріляли місто і в'язницю (міські органи влади виїхали ще до обстрілу, о 20 год.). Під час обстрілу особовий склад в'язниці на чолі з начальником та разом з представниками тюремного управління НКВС сержантом держбезпеки Бевзюком і військовим комісаром Багдасаровим залишили місто в напрямку колишнього радянсько-польського кордону. У в'язниці замкненими лишилось 74 в'язні, з них 15 підслідних і засуджених за контрреволюційними статтями. Напередодні 4 чол. було звільнено за вказівкою начальника облуправління НКВС, а 1 чоловік за розпорядженням РВ НКВС виконаний 23 червня по 1-й категорії (тобто розстріляний).

В с. Вільбівне загін чекістів зустрівся з радянською військовою частиною, командир якої наказав повернутись до Острога. В 0 год. 30 хв. 27 червня особовий склад зайняв в'язницю і, як зазначає Докунін, пробув у ній до 2 год. 30 хв., не уточнюючи при цьому, чим він там займався. Знявши пости, виїхали в РВ НКВС, а звідти о 4 год. відійшли з-під обстрілу в тил військової частини. В часі відходу з Острога Докунін знищив всі документи (треба думати як у в'язниці, так і в райвідділі НКВС) за винятком наказу НКВС № 0859 – 1 шт., тюремної справи – 1 шт., по оперроботі – 2 шт. Ці документи, як також особові справи на в'язнів, що залишились у тюрмі (?), передані до тюремного управління НКВС УРСР через Бевзюка [33, 247-248].

Якщо співставити повідомлення Бевзюка і Докуніна, то перше, що викликає подив, це те, що начальник тюрми повною мовчанкою обходить розстріл ув'язнених (необхідність якоїсь конспірації перед вищим начальством виглядає, в даному випадку, абсурдною). Окрім того, Бевзюк і Докунін розходяться щодо кількості в'язнів, які перебували на ніч 27 червня в тюрмі: у одному випадку називається 77 чоловік, в іншому – 74.

Не вносить ясності спецповідомлення про становище в тюрмах західних областей начальника тюремного управління НКВС УРСР Філіпова наркому внутрішніх справ УРСР Сергієнку, де зазначено, що станом на 25 червня в тюрмі № 3 м. Острога залишалось 23 чоловіки [33, 237]. Наступне повідомлення Філіпова Сергієнкові про евакуацію тюрем західних областей від 5 липня 1941 р. (тобто вже після інформації Бевзюка про розстріл в'язнів Острозької тюрми) фіксує: „По в'язницях УНКВС Рівненської і Волинської областей додаткових достовірних (підкреслення наше – авт.) даних немає, за винятком тюрми м. Острог, Рівненської області, в якій з числа 75 в'язнів – 5 звільнені, решта лишились у в'язниці. Всі документи спалені. Особовий склад в кількості 33 чоловік спрямувався до Шепетівки. При відступі 2 чоловік вбито, а за 3-х немає відомостей" [33, 244-245]. Нарешті, узагальнюючий документ без вихідних реквізитів про евакуацію і розстріл в'язнів тюрем України, наведений в книзі І.Біласа, який, судячи з його змісту, міг бути складений не раніше 3 серпня 1941 р., повідомляє: „В м. Острозі – 5 були звільнені, а решта залишились в тюрмі. Причини залишення в'язнів у тюрмі виясняються" [33, 268].

Тому логічним видається запитання: чи не дезінформував своє керівництво Бевзюк, повідомляючи 28 червня до Києва про розстріл в'язнів тюрми № 3, щоб уникнути неминучого покарання? І друге: наскільки можливим є розстріляти і зарити впродовж 2 годин 77 (чи 74) чоловіки, коли врахувати, що це відбувається під ворожим обстрілом. Характерно, що сліди розстрілу не були виявлені в Острозі ні в кінці червня 1941 р., після вступу туди німецьких військ, ні пізніше.

Навпаки, у 1949-1950 рр. управління МДБ у Рівненській області повернулось до розслідування справ колишніх в'язнів Острозької тюрми. 28 березня 1950 р. поновлено слідство щодо Н.І.Загуменної, жительки с. Могиляни Острозького району, заарештованої Острозьким РВ НКДБ 25 квітня 1941 р. і звільненої з в'язниці №3 м. Острога німцями (підкреслення наше – авт.) [92]. Через деякий час після повторного, у 1950 р., арешту Н.Загуменну звільнили з-під варти. Інший житель с. Могиляни, М.О.Синяк, був заарештований 19 квітня 1941 р. за розповсюдження антирадянських листівок. На початку німецько-радянської війни перебував у в'язниці в м. Острозі. У 1949 р. органи МДБ припинили його справу, оскільки, як зазначено в довідці сільської ради, М.О.Синяк помер 9 листопада 1941 р. [93], тобто вже під час німецької окупації.

Сліди масових розстрілів в'язнів у червні 1941 р. не знайдено також у Рівному [21, 26], хоча в одному з повідомлень про діяльність ОУН на ПЗУЗ напередодні та на початку німецько-радянської війни від 22 липня 1941 р. називається цифра політичних в'язнів, розстріляних у Рівному – 1000 чоловік, поруч 800 в'язнів, розстріляних у Дубно [94, 291].

В телеграмі представника Міністерства закордонних справ при Верховному командуванні 6 армії капітана Геллленталя до інформвідділу МЗС у Берліні про масові вбивства українців при відступі радянських військ з Дубна, йдеться: „В Дубні совєти при наближенні німецьких військових частин розстріляли у в'язниці п'ятсот заарештованих як заложників українських чоловіків і жінок. Багато жінок були перед вбивством зґвалтовані. Докладніший письмовий звіт буде поданий після надходження результатів розпочатої перевірки" [94, 91]. Про розстріли в Рівному і Острозі в документі не йдеться.

Загалом, у перші дні війни, в тюрмах Західної України було страчено близько 10000 в'язнів: у в'язницях Львівської області було розстріляно 2464; у двох в'язницях Дрогобицької області, у містах Самборі і Стрию – 1101; у тюрмах Станіславської області – 1000; м. Луцька – 2000, Дубно – близько 250, Ковеля – 194, Володимира-Волинського – лише засуджених до вищої міри покарання. Із Чорткова Тернопільської області було евакуйовано 954 в'язні, із яких по дорозі розстріляно 123, а в м. Умані – 767. У Перемишльській тюрмі страчено 267 в'язнів [6, 589].

Відповідно до плану евакуації в'язнів з тюрем західних областей України, затвердженого 24 червня 1941 р., чотири рівненські в'язниці повинні були відправити своїх в'язнів у Нерчинськ, Камишин, Володимир та Омськ. Для цього планувалося використати 49 вагонів [33, 223-224]. До початкового плану евакуації 27 червня було внесено зміни: тепер станціями призначення для рівненського етапу вважались Тюмень, Камишин і Володимир, кількість необхідних вагонів – 32 [33, 230].

Зрештою, спецповідомлення, надіслане з Києва до Москви 28 червня 1941 р. фіксує, що 24 червня о 20 год. з Рівненської області було відправлено ешелон з 651 в'язнем, який 26 червня о 10 год. прибув у Ніжин. На шляху слідування ешелону 25 червня о 13 год. біля станції Корачі він був обстріляний з літаків супротивника. Під час обстрілу вбито 5 і поранено 12 в'язнів, яких мали зняти з поїзда і розмістити в тюрмі м. Конотопа. Пунктом подальшого слідування ешелону визначалась станція Камишин [33, 237]. У зведенні про хід евакуації від 19 серпня 1941 р. теж називається Камишин як пункт призначення для в'язнів з Рівненської області [33, 265]. До ще одного документа потрапила інформація з поясненням, що в числі 651 в'язня, етапованого з Рівного, знаходилась частина в'язнів з Дубна [33, 268]. Й.Пацула мав

підстави вважати, що на кордоні з Росією рівненський етап висадили з вагонів, і далі колони просувались на схід пішки, додаючи, що сліди етапу за межами України втрачаються [21, 25].

У відомості вибуття і руху ешелонів з евакуйованими із тюрем прифронтової смуги в'язнями вказано, що ешелон з Рівного в кількості 550 в'язнів прибув до Камишина і прийнятий в тюрму № 3 УНКВС Сталінградської області. В дорозі ешелон обстріляний з повітря: вбито 6, поранено – 14 в'язнів [83, арк.1].

З архівних кримінально-слідчих справ в'язнів, вивезених з Рівного на схід у червні 1941 р., з'ясовується, що вони були поміщені у тюрмах Камишина і Астрахані (початковий план евакуації передбачав розташування в Астрахані в'язнів Луцької тюрми, однак майже всі вони були розстріляні). Слідство в справах етапованих осіб відновлене/продовжене лише на початку 1942 р. Очевидно, що далеко не всі дожили до того часу. Вироки засудженим ОН при НКВС СРСР почала виносити з квітня 1942 р., причому переважаючий термін ув'язнення дорівнював 10 рокам ВТТ.

Підрахунки висланих, ув'язнених та вбитих у 1939-1941 рр. мешканців Рівненщини (як і Західної України в цілому) показують, що радянська влада репресувала у 3-4 рази більше людей, ніж гітлерівці впродовж 1941-1944 рр. Ці дані, на думку Ю.Киричука, дають найкраще уявлення про істинний характер сталінського режиму „як безпрецедентного розтратника людського матеріалу й держави-вбивці" [6, 590].

Характерним видається визнання Теодора Гладкова, автора белетризованої біографії Ніколая Кузнєцова, твору надто тенденційного і антиукраїнського. Однозначно оцінюючи ОУН та УПА як „злочинні…підрозділи українських націоналістів", які тісно співпрацювали з німецькими окупантами в період війни, він одночасно констатує, що причиною участі в них широких верств населення стала „та жорстокість, помножена на недалекоглядність, з якою проводилась радянізація Західної України в 1939-1941 роках" [95, 205].

III

З поверненням у 1944 р. на Рівненщину радянської влади в області продовжився процес радянізації місцевого населення, незавершений у 1939-1941 рр. Партизанські з'єднання, спецзагони НКВС та „Смерш" впродовж періоду німецької окупації накопичили значну кількість інформації щодо настроїв місцевого населення, діяльності у регіоні українських та польських націоналістів, ставлення волиняків та поліщуків до комуністичної ідеології, наявності у краї різних політичних та релігійних осередків. Аналізуючи здобуту інформацію та перебіг подій, співробітники карально-репресивних органів доповідали вищому партійному керівництву про те, що значна частина населення Волині і Полісся підтримала гасло ОУН про створення незалежної української держави та стала до лав Української повстанської армії (УПА). Керівництво ОУН та командування УПА були налаштовані після відступу німецьких військ з української території вести безкомпромісну боротьбу з радянською владою, спираючись на українське селянство, інтелігенцію, частину духовенства. Для опанування Волині і Полісся було необхідно, крім відновлення на місцях партійних та адміністративних органів управління, провести цілу низку різнопланових карально-репресивних заходів, спрямованих на ліквідацію збройних формувань ОУН-УПА, приватної власності на землю, вислання сімей тих осіб, які вели збройну боротьбу проти радянської влади, організацію переселення в Західну Україну лояльної групи населення з інших регіонів СРСР, проведення широкої пропагандистської кампанії щодо дискредитації ідеологічних засад українського націоналізму.

Ще в січні 1944 р. один з радянських фронтових підрозділів мав бій на Сарненщині з сотнею УПА під командуванням „Ворона". 6 березня 1944 р. начальник управління контррозвідки „Смерш" 1-го Українського фронту генерал-майор Осетров доповів секретареві ЦК КП(б)У М.С.Хрущову про обставини нападу українських повстанців на командуючого військами 1-го Українського фронту М.Ватутіна [1, 7].

Як наслідок, у березні 1944 р. з'явилася цілком таємна постанова Державного комітету оборони (ДКО) СРСР про здійснення спеціальних заходів у західних областях України з метою ліквідації „бандформувань" українських націоналістів, хоча на той момент значна частина західноукраїнських земель продовжувала перебувати під нацистською окупацією. Для обмеження поповнення та ліквідації діючих відділів УПА, ДКО СРСР передбачав провести до 20 березня 1944 р. мобілізацію всього чоловічого населення призивного віку у звільнених районах Рівненської та Волинської областей (у першу чергу віком до 30 років, а в подальшому, по мірі звільнення нових районів, планувалась мобілізація нових призивних контингентів). Всіх мобілізованих мали негайно відвести в тилові округи і після фільтрації та навчання „кращу частину" спрямувати у бойові підрозділи, а інших використати в тилових (будівельних, дорожніх та ін.), як також на відбудовчих роботах. ДКО зобов'язував НКВС СРСР (Круглова) і РНК УРСР (Хрущова) відібрати „кращих людей" з числа партизанів, які вийшли з ворожого тилу, і створити з них у кожному районі Рівненської, Волинської і Тернопільської областей загони НКВС чисельністю 50-60 осіб кожний, прийнявши їх на всі види постачання органів НКВС. Додатково до наявних військ НКВС до 25 березня 1944 р. мали бути виділені з резерву і перекинуті на Україну ще п'ять бригад. До 10 березня Народний комісаріат оборони повинен був передати для НКВС УРСР 250 автомашин „Студебеккер", 100 танків Т-60 і Т-70 і 50 бронемашин. Норми постачання бригад НКВС пальним прирівнювались до діючих частин Червоної армії [2, 547-548].

Командування внутрішніх військ НКВС Українського округу вважало, що для виконання вказаного розпорядження сил 16-ї і 24-ї бригад недостатньо. Тому на початку березня 1944 р. у Рівненську і Волинську області були скеровані 9-а і 10-а дивізії, 17-а, 19-а, 20-а, 21-а і 25-а бригади, два окремі батальйони 18-ої бригади, 9-й і 10-й полки, 18-й кавалерійський полк та окремий танковий батальйон 2-го моторизованого полку внутрішніх військ НКВС. Загальна чисельність оперативного угрупування військ НКВС у Рівненській області становила 37208 солдатів і 22 танки Т-70 [2, 547]. Крім того, для боротьби з діючими загонами УПА 13-та армія 1-го Українського фронту виділила танкову роту у складі 8-ми танків і дві роти бронемашин (18 машин типу БА-64 і БА-10).

Передислокація внутрішніх військ НКВС на Волинь розтягнулася на 2 місяці і тривала з 1 лютого до 30 березня 1944 р. Зазначимо, що проведення цієї акції вимагало великої кількості залізничного транспорту. Водночас, основна частина вагонів використовувалась для перекидання армійських частин та постачання фронту, що розташовувався неподалік від Рівного. Тому радянське партійне керівництво у березні 1944 р. знайшло тимчасовий вихід – у тилу військ 1-го Українського фронту знаходилась велика кількість партизанських частин, які були бездіяльними. Згідно з „Планом ліквідації озброєних банд українських націоналістів, що діють у Житомирській і Ровенській областях та північних районах Тернопільської і Кам'янець-Подільської областей", підписаним Т.Строкачем, до цієї широкомасштабної операції залучались партизанські з'єднання і загони під командуванням Олексенка, Одухи, Кота, Міщенка, Нирка, Федорова, Кизі загальною чисельністю до 8000 чоловік. Керівництво бойовою діяльністю зазначених з'єднань покладалося на спеціальну трійку (оперативну групу), у склад якої вводилися представники ЦК КП(б)У, НКВС і Українського штабу партизанського руху (УШПР). Оперативна група, маючи потужні засоби зв'язку, дислокувалася у м.Рівному [1, 16].

Значна частина відділів УПА у березні-квітні 1944 р. отримала завдання здійснити глибокі рейди тилами 1-го Українського фронту, щоб продемонструвати свою силу, підняти антирадянське повстання на території Центральної України, розширити ряди ОУН за рахунок населення цих областей.

Таку ж спробу глибокого прориву на Кам'янець-Подільщину, Вінничину і Київщину здійснила група УПА-Південь у квітні 1944 р. з району Кременецьких

лісів. Для ліквідації небезпеки радянські карально-репресивні органи застосували низку агентурно-оперативних заходів і провели кілька комбінованих чекістсько-військових операцій.

Звіт секретаря Рівненського обкому КП(б)У В.А.Бегми свідчив, що влітку 1944 р., через уповільнення просування частин Червоної армії на захід і устійнення лінії фронту на території Рівненської області, керівництво ОУН і УПА, враховуючи неможливість ведення будь-яких масштабних бойових дій, що призводило до значних втрат, змушене було відмовитися від активних заходів боротьби проти Червоної армії. У результаті чого окремі загони та курені УПА були розпущені, а основні кадри оунівців і учасників УПА зосередились у великих лісових масивах [3, 320].

Цей період фронтового застою керівництво ОУН і УПА використало для вишколення відділів УПА, зміцнення ділової сітки ОУН, зміни тактики боротьби. Всі заходи пропаганди були спрямовані на те, щоб не допустити повернення і утвердження радянської влади.

Згідно директив ЦК ВКП(б) та НКВС СРСР на території Рівненської області було організовано ряд чекістсько-військових операцій для розгрому основних угрупувань УПА та керівного активу ОУН і УПА, проводилась розкладницька робота у відділах УПА та боївках оунівської служби безпеки (СБ), знищувалась агентурним шляхом мережа СБ, була розгорнута пропагандивно-роз'яснювальна акція на селі з метою залучення підтримки лояльно настроєної частини населення, здійснювалась реєстрація сільського населення у віці від 15 років і старшого з метою виявлення нелегалів і спонукання їх до виходу з підпілля, створена агентурна мережа серед місцевого населення для забезпечення виходу на керівні центри українських націоналістів [3, 323].

Обласна партійна організація виділила 3600 агітаторів для проведення масової політичної роботи серед населення. У роботі щодо викриття „українсько-німецьких націоналістів" агітатори керувались доповіддю М.Хрущова на травневому 1944 р. пленумі ЦК КП(б)У, зверненням українського уряду до учасників „так званих „УПА" і „УНРА", зверненням українського уряду і ЦК КП(б)У до населення західних областей України, газетними статтями Д.Мануїльського, В.Рясного та інших [3, 324].

Крім виступів агітаторів, видрукувана значна кількість газет, листівок, гасел до місцевого населення та учасників УПА загальним накладом 689000 екземплярів.

Управління НКВС в Рівненській області налагодило перегляд приватних листів громадян, вишукуючи там компромат. У документах збереглися згадки про перегляд 138000 листів за червень 1944 р., 120000 за липень 1944 р. За думкою і словом місцевих громадян було встановлено тотальний контроль.

Ставлення радянської влади до ситуації восени 1944 р. у Рівненській області характеризує донесення прокурора Рівненської області Комолова за листопад 1944 р., в якому повідомлялось, що станом на 1 листопада у тюрмах області утримувалося 475 „бандитів" (тобто учасників ОУН і УПА), засуджених військовим трибуналом до розстрілу. Справи на них знаходилися на розгляді у вищих судових органах. На затвердження вироку особи, засуджені до ВМП, чекали по кілька місяців. Військовий трибунал військ НКВС був неспроможний швидко розглянути наявні справи через перевантаження (на 1 листопада мав у провадженні понад 500 справ).

У зв'язку із затримкою розгляду справ та посиленням диверсійно-терористичної діяльності українсько-німецьких націоналістів, прокурор вважав за можливе і необхідне „організацію та розгляд цих справ у позасудовому порядку. Для чого просити ЦК Партії дозволити організувати трійку у складі секретаря обкому Партії, Облпрокурора і начальника НКВС. Надати трійці право розглядати справи і виносити вироки „вища міра покарання – розстріл", вироки виконувати негайно" (підкреслення наше – авт.) Пропозиція прокурора знайшла підтримку серед тогочасної партійної верхівки [4, арк.7].

Перший секретар ЦК КП(б)У М.Хрущов здійснював постійні робочі візити на Західну Україну (на Рівненщині він побував у березні, жовтні 1944 р. і січні - лютому 1945 р.) та регулярно надавав Й.Сталіну інформацію про необхідність посилення репресій проти учасників українського національно-визвольного руху. У одному з документів він зазначав: „З 28 жовтня по 5 листопада ц. р. [1944] я виїжджав у західні області України. Був у Львові, районах Львівської області і в м.Ровно, де ознайомився зі станом боротьби з бандами українсько-німецьких націоналістів...

Вважаю необхідним ввести військово-польові суди при військах НКВС. Для залякування бандитів за вироками цих військово-польових судів засуджених до знищення не розстрілювати, а вішати. Суди необхідно проводити відкрито, з залученням місцевого населення. Результати судів у пресі не висвітлювати. Виконання вироків військово-польових судів здійснювати привселюдно у селах, по можливості там, де здійснив злочин засуджений..." (підкреслення наше - авт.) [5, арк.7].

М.Хрущов підтримав ідею про запровадження на місцях позасудових органів-трійок з наданням їм права застосування щодо звинувачених ВМП з негайним виконанням вироку [5, арк.7]. Шибениці, як метод залякування населення, з'явилися у всіх райцентрах області, а також у м. Рівному. Тут, на Театральній площі, 4 січня 1945 р. привселюдно було повішено 8-ох учасників ОУН та УПА, засуджених до вищої міри покарання.

Так радянська судова система боролася за утвердження законності і керівної ролі комуністичної партії на Рівненщині. Про кількість засуджених за контрреволюційні злочини до розстрілу, що перебували у тюрмах НКВС на території області, свідчить таблиця, укладена на підставі місячних звітів НКВС:

№ п/п	Назва в'язниці	Кількість в'язнів, засуджених до смертної кари, що перебували у в'язницях станом на:				
		1.09.44	1.10.44	1.11.44	1.12.44	1.01.45
1.	№1 (м.Рівне)	159	255	351	326	372
2.	№2 (м.Дубно)	155	104	136	300	349
3.	№3 (м.Острог)	62	58	65	73	44
4.	№4 (м.Рівне)	—	—	—	—	2
Всього:		376	417	552	699	767

З таблиці видно, що кількість розстрільних вироків невпинно зростала щомісяця, враховуючи те, що частина з них була вже виконана у першій половині 1944 р. [6, 4].

Радянська карально-репресивна машина, змінивши німецьку, продовжила нищення місцевого населення, яке чинило опір. Промовистий приклад – у Рівненській тюрмі №1 навіть списки засуджених писалися на німецьких тюремних бланках: поверх німецького тексту писався новий – російський [6, 4-5].

Характерним явищем у той час був самосуд над захопленими в полон учасниками ОУН та УПА чи їх симпатиками. Окремі факти самосуду стали відомі з партійних документів. 30 жовтня 1944 р. в селі Смордва Млинівського району знаходилась група працівників НКВС під керівництвом міліціонера Шваба і дільничого уповноваженого Клименка, яка вирішила оглянути будинок священика Олексія Пребитовського. Група підійшла до будинку священика і розпочала хаотичну стрільбу, у результаті чого загорівся хлів. Зайшовши в будинок, прибулі завдали кілька ударів Пребитовському і розбили всі меблі. Не заспокоївшись на цьому, дільничий уповноважений Клименко і міліціонер Шваб вивели священика Пребитовського, його дружину, сина 11-ти років, батька 70-ти років і доньку на вулицю, поставили

їх на коліна перед палаючим хлівом, а самі у той час забрали весь одяг і цінності. Після цих знущань Клименко відвів священика у бік і розстріляв його [7, арк.8].

7 грудня 1944 р. при прочісуванні села Борбин Острожецького району була затримана працівниками НКВС мати 11-ти дітей Устимчук Мокрина Йосипівна (на той час троє її синів були на фронті, а чоловік працював в оборонній промисловості). М.Устимчук завезли в Острожець, де п'яний начальник РВ НКВС старший лейтенант Піканов наказав бійцю військ НКВС Логвиненку розстріляти затриману. Логвиненко вивів багатодітну матір у видолинок поблизу пошти (центр містечка Острожець) і, не задумуючись, виконав злочинний наказ. Зі спогадів старшої доньки видно, що районне керівництво приховувало цей факт і постійно відповідало, що не знає про долю цієї жінки. „Я дітей беру на хуру… і везу на міліцію, - згадує донька. - Привезла на міліцію, то діти усі закричали: „Давайте нам маму!" Цілий Острожець збігся до дітей, і усі в плач, і кажуть, що наробили, що такі дітки осталися дрібні… Вся міліція вийшла до мене і говорить: „Забирай дітей і вези додому". Взяли вони самі дітей на хуру посадили і кажуть: „Дамо дітям усе – і хліба, і одежу…" Прийшла я до одного начальника, а він каже: „Чи вже взнала, де мати?" А я кажу: „Взнала". Він каже: „Я хотів тобі сказати, що вона убита лежить близько соші (бруківки – авт.)". Як я почула ції слова його, стала коси рвати і одежу… Біжу Острожцем і кричу: „Боже, Боже, що ж наробили, стільки дітей насиротили!.." Біжу і падаю, і от добігаю, де мати наша лежить… Як я гляну – метра за два лежить землі куча свіжої. Я присунулась до неї і гребу землю руками, і одгребла ноги материні. Прийшли до мене начальство і говорять: „Хто тобі сказав, що вона тут?" А я наберу землі в руки і кидаю їм у вічі. Той начальник боявся, що він сказав мені, де мати убита лежить" [8, 80-81].

Такі випадки у той час були неподинокими. Самі партійні працівники стверджували, що їхня поява разом зі співробітниками НКВС викликає страх і ненависть у місцевих селян. Селяни говорили, що перед тим грабували і мордували німці, а тепер „совєти".

Саме в Рівненській області започатковано відпрацювання вкрай брудного способу боротьби з ОУН та УПА шляхом застосування провокативних спецгруп. Одна з таких спецгруп активно діяла на Рівненщині вже навесні 1944 р. і нараховувала у своєму складі

Бійці внутрішніх військ НКВС.
Рівненська область. 1945 р.

80 спеціально підібраних бойовиків. Збереглась характеристика управління НКВС у Рівненській області на командира цієї спецгрупи Бориса Павловича Корякова („Орла"), підписана начальником відділу боротьби з бандитизмом майором держбезпеки Гавриловим. Б.П.Коряков народився 1921 р. в с. Вахтан Тоншаєвського району Горьковської області, росіянин, освіта 10 класів, член ВЛКСМ, закінчив військово-інженерне училище в Чернігові. У вересні 1941 р. потрапив до Київського оточення, важко поранений і захоплений в полон німцями. До 15 квітня 1942 р. знаходився в Рівненському концтаборі. Після втечі, з квітня 1942 р. й до приходу Червоної армії, працював у Рівненській області у господаря. В лютому 1944 р. з'явився до військкомату, і з травня 1944 р. зарахований у склад спецгрупи. За період перебування в ній на території Рівненської області під його керівництвом проведено до 200 операцій.

Так, з 15 червня по 15 серпня 1944 р., знаходячись зі своєю групою в рейді в Мізоцькому районі і діючи „під маркою банди", провів ряд операцій „з ліквідації бандитизму в районі", в результаті чого знищено до 215 и затримано близько 65 „бандитів". Сам Коряков мав на рахунку 16 вбитих і 22 затриманих „бандити" [9, 4-5].

У кожному районі протягом 1944 р. створено по кілька таких груп. Загалом їх діяло 49 (831 чоловік особового складу). Окрім того, створено 30 винищувальних батальйонів з 2930 бійцями, 118 груп сприяння міліції, 110 груп самооборони [3, 329, 346]. Поступово у протистоянні між українським національно-визвольним рухом та радянським тоталітарним режимом ініціатива почала переходити до рук останнього.

Карально-репресивна машина СРСР захопила всі суспільні верстви Рівненщини, включаючи і церкву. Знаючи, що на Волині значна частина священиків активно підтримує національно-визвольний рух, карально-репресивні органи і безпосередньо так званий „церковний відділ" розпочали активне переслідування неблагонадійних душпастирів. Протягом 1944-1951 рр. репресій зазнало понад 100 священиків Волинсько-Рівненської єпархії. Пік репресій проти священослужителів припав на 1945 р. Тоді заарештовано 30 священиків, 2 диякони і 1 псаломщик.

У с.Липки Гощанського району протягом 1946 р. був заарештований спочатку отець Микола Бичківський, якого засуджено на 10 років ув'язнення за статтею 54-1 „а" КК УРСР, а після нього, у серпні того ж року, засуджено отця Андрія Ничипорука на 8 років позбавлення волі. Окремих священиків співробітники спецслужб намагалися завербувати до секретної співпраці. Тучинському РВ МДБ стало відомо про те, що священик Василь К-к розповсюджує серед віруючих націоналістичні листівки. На його квартирі проведено негласний обшук, у результаті якого знайдено антирадянські прокламації. Під страхом смерті, священик погодився на співпрацю з органами держбезпеки [10, арк.17].

Емдебісти намагалися завербувати і двоюрідного брата політичного референта Центрального проводу ОУН Якова Бусла священика Федора Бусла, який служив у Клевані. Але той відмовився стати агентом і у січні 1946 р., разом з родиною, вибув у Чернівецьку область. У травні 1950 р. співробітники МДБ виселили непокірного отця з сім'єю в Томську область, де протягом семи років він працював робітником у лісовій промисловості – Алтайському і Томському ліспромгоспах [11, 47].

Трагічно склалась доля священиків, які перебували в лавах УПА. На початку 1944 р. був схоплений капелан групи УПА „Заграва" Олексій Гуменюк-„Орлик" (доля його невідома), загинув від рук червоноармійців капелан групи УПА „Богун" отець Іларіон, вбитий у бою з енкаведистами священик Павло Назарчук – „Хресний", який був політичним референтом Здолбунівського надрайону.

Звичайно, основні зусилля щодо ліквідації збройних формувань УПА та підпільної мережі ОУН покладалися на карально-репресивний апарат НКВС–НКДБ–МДБ та спеціальні війська. У політичній, економічній, юридичній та інших сферах мав працювати надісланий на місця чиновницький апарат. За штатним розписом посад номенклатури Рівненського обкому КП(б)У в області мало знаходитись на початок

1945 р. 2042 партійних функціонери різного рівня, зокрема, 30 секретарів райкомів зі свої штатом, 30 райпрокурорів, 30 начальників райвідділів НКВС та НКДБ. Структура обкому виглядала так: 5 секретарів обкому і 2 заступники, які разом складали бюро обкому, крім того існувало 5 відділів і 12 секторів. Окремо були виділені посади завідуючого особливим сектором, завідуючого фінансово-господарським сектором, завідуючого відділом пропаганди і агітації, завідуючого відділом кадрів. Крім того, у обкомі працювало 50 інструкторів та лекторів [12, арк.81-91].

На вимогу ЦК КП(б)У на початку 1945 р. перший секретар Рівненського обкому В.Бегма надав детальний звіт про ситуацію в області, де повідомив, що з лютого 1944 р. по 20 лютого 1945 р. загальні втрати ОУН та УПА у Рівненській області становили вбитими 15306 чоловік, захопленими і заарештованими – 18066. Окрім того, захоплено і заарештовано 1246 „бандпосібників", затримано 13136 дезертирів і тих, що ухиляються від мобілізації, 6913 чоловік вийшло з повинною. В сумі ці цифри складали 54667 чоловік.

Із загальної кількості 148330 військовозобов'язаних мобілізовано на фронт 115822, відправлено на роботу в промисловість 13517, отримали бронь на підприємства народного господарства 14265, що становило 143604 чол. [3, 326].

Виходячи з наведених цифр, В.Бегма робив висновок, що „розгромлено основні сили ОУН і УПА і ліквідовано джерело поповнення УПА в області". Заступник наркома внутрішніх справ УРСР Т.Строкач на одній з нарад підтвердив, що Рівненська область стала центром формування УПА, одночасно зауваживши, що ті цифри, які оприлюднило керівництво області, звітуючи про результати боротьби з націоналістим підпіллям „не відповідають дійсності". Велика кількість вбитих, захоплених і т. ін. відноситься до рядових членів підпілля, а „серед них значна частина навіть не бандити… Щодо дій військ НКВС не можу не сказати, що дуже часто ми не розбираємось кого б'ємо і у кого хату палим. Можу навести цілий ряд прикладів, що палимо хати сімей червоноармійців…" [13, арк.55]. Командуючий військами НКВС у Рівненській області Брагін, назвавши інші подібні факти, констатував: „Існує явна небезпека, що спецгрупи, працівники НКВС, НКДБ, війська і навіть червоноармійські групи не хочуть арештовувати затриманих і під різними приводами вбивають всіх" [13, арк.58]. Т.Строкач, підсумовуючи виступи керівників НКВС, заявив: „На території однієї Рівненської області до 1-го грудня 1944 року вбито, поранено, захоплено і з'явились з повинною кілька десятків тисяч людей, в тому числі тільки за один листопад – біля 5000… З цього видно, що маємо справу не з звичайними бандитами, що ми маємо справу з бандитами повстанчого характеру і що з ними неможливо покінчити тільки збройною силою" [13, арк.61].

На цій нараді піднімалось питання про специфічне використання колишніх червоних партизанів начальником Клесівського райвідділу НКВС Серебрянським. Сам він у виправдання говорив, що начальник УНКВС генерал Трубніков та начальник УНКДБ полковник Цвєтухін „прислали партизанів 30 чоловік… і сказали, що „потрібно годувати трофеями". Виявилось, що начальник райвідділу змушував місцеве населення утримувати і годувати цих партизанів за власний рахунок. А вони, крім того, постійно займалися грабунками і пияцтвом. Серебрянський наполягав на тому, що карати нікого не потрібно, оскільки партизани мають значний досвід боротьби з українськими націоналістами [13, арк.20].

Окремі партійні працівники прямо заявляли: соромно стало з'являтися з військовими частинами на місцях; секретар райкому проводить роз'яснювальну роботу, а загін, особливо винищувальний загін, займається мародерством. Потім жителі приходять і заявляють в райвиконком, що „там секретар був і мене пограбували". Інший керівник стверджував про шкідливість застосування спецгруп: „Ми склали звернення до всіх бандитів, які були у нас в районі, до нас прийшло до 120 чоловік. Коли розмістили по боївках, то частину з них довелось посадити… Їх було 40 чоловік

в селі Іванкові, вони до того довели, що людей… вбивали. Вони кажуть, що бандити нападали і вбили, а коли перевірили, виявляється, що це вони самі вбили" [14, арк.16].

Виконуючи рішення ЦК КП(б)У від 10 січня 1945 р., партійне керівництво Рівненської області разом з обласним управлінням НКВС запланувало на 1945 р. реалізувати наступні заходи: продовжити очищення північних районів області від загонів УПА і мережі ОУН, сконцентрувавши там дві бригади внутрішніх військ НКВС, при яких створити спеціальні оперативні групи; додатковими заходами передбачалось широке використання „наявної агентури", „рухомих чекістсько-військових груп", „груп сприяння та винищувальних батальйонів" з місцевого населення, звернень, листів, виступів перед селянами колишніх повстанців, що вийшли з каяттям (особливо керівників мережі ОУН і командирів УПА), вислання сімей активних учасників повстанського руху, посилення масово-політичної роботи серед населення, спрямовуючи її ідеологічне вістря на дискредитацію українських націоналістів, зміцнення авторитету органів радянської влади на селі, виконання поставок державі і фронту [3, 330-331].

Органи НКВС та НКДБ, крім проведення військових операцій, почали регулярно застосовувати провокативні методи боротьби з підпіллям, спираючись на агентуру. Карально-репресивні органи розбудували на той час агентурну мережу в багатьох районах області, що становило серйозну небезпеку для повстанців. За секретними звітом „Стан агентурно-інформаційної мережі по Рівненській області" на 20 березня 1945 р. вона виглядала так:

	Управління НКВС	Управління НКДБ
Резидентів	56	57
Агентів-внутрішників	160	697
Агентів-маршрутників	80	–
Інформаторів	2133	2964
Разом	2429	3718

[10, арк. 15].

Одним з методів використання агентури стала провокація. Так, Корецький райвідділ НКВС з метою компрометації керівника боївки „Голуба" надіслав йому листа, як агенту НКВС, з вигаданим завданням знищити діючого у районі референта Служби безпеки ОУН „Жолудя". Агент райвідділу НКВС „Чирський" підкинув вказаного листа у хату господарчого боївки, який проживав у селі Юзефівка. Листа знайшов син господаря і передав „Жолудю". „Жолудь", прочитавши зазначеного листа, викликав господаря будинку і довго його допитував, а потім роззброїв всю боївку „Голуба", а самого „Голуба" розстріляв перед строєм як „сексота" НКВС.

Тучинський райвідділ НКВС через агента передав подібного листа підрайонному коменданту СБ „Мазепі" з пропозицією виконати нібито останнє завдання і негайно з'явитися у райвідділ. Розрахунок енкаведистів вдався: „Мазепу" схопили рядові бойовики і повісили [15, арк.4].

Прокуратура Львівського військового округу, перевіряючи діяльність карально-репресивних органів у квітні-травні 1945 р., зробила подання на начальника управління НКДБ Рівненської області полковника Цвєтухіна за тяганину у веденні справ і безпідставні арешти серед населення. При розслідуванні виявлено, що на 73-ох заарештованих справи були припинені у 29-ти випадках „за відсутністю складу злочину", у 34-ох – „за недоведеністю провини", у 8-ми – „за іншими мотивами". Одну справу припинила військова прокуратура. При порівнянні відсотків справ на

засуджених і на безпідставно звинувачених органами НКДБ Рівненської області протягом тільки двох місяців, виявилося, що останніх було майже 16%. Висновок був такий: „Відбувається це тому, що до питання порушення кримінальних справ і здійснення арештів окремі працівники УНКДБ ставляться безвідповідально, часто порушують законодавство, використовують неперевірені агентурні матеріали. УНКДБ Ровенської області в березні місяці припинено кримінальні справи Гасанова А.С., Слам Е.К. і Щегловської С.Н., заарештованих згідно агентурних матеріалів, які згодом не підтвердились. УНКДБ цієї ж області у квітні припинено кримінальні справи Ляховчук Є.К., Куклевської Є.І. і Кардаш М.П., заарештованих у жовтні-листопаді 1944 р. за агентурними матеріалами” [16, арк.52,56,65].

У травні місяці 1945 р. військовий трибунал військ НКВС Рівненської області повернув на дослідування три справи – В.Ф.Бойко, А.Ф.Шевчука і Кирильчука, звинувачених за статтями 54-1 „а”, 54-11 КК УРСР за приналежність до ОУН і УПА, через те, що звинувачені не визнали себе винними і заявили, що на попередньому слідстві дали покази під фізичним тиском, а по справі Кирильчука від показів відмовився навіть свідок.

Прокуратура встановила, що справи Бойко і Шевчука розслідував слідчий Острозького РВ НКДБ лейтенант держбезпеки Малюков, а справу Кирильчука – старший слідчий УНКДБ Рівненської області лейтенант Ремарчук.

Оскільки Рівненщина опинилась в епіцентрі національно-визвольного руху, саме тут певний час перебував центральний штаб „по боротьбі з бандитизмом” на чолі з наркомом внутрішніх справ УРСР Рясним. 15 квітня 1944 р. ним була підготовлена „Инструкция-указание о порядке производства выселения семей активных участников ОУН и УПА”. Вона була терміново розмножена і вручена під розписку всім начальникам районних відділів НКВС та НКДБ. „Інструкції” передувало таємне розпорядження генерального комісара державної безпеки Л.Берія від 31 березня 1944 р. за № 7129, яке вимагало вивозити з Західної України всіх, хто підтримує антирадянський рух на цій території. Документи свідчать, що юридичною підставою для виселення на місцевому рівні були: довідка сільради про належність тієї чи іншої особи до ОУН чи УПА; довідка оперативного підрозділу НКВС-НКДБ про причетність тієї чи іншої особи до ОУН чи УПА, що базувалась на агентурних матеріалах або показах свідків; свідчення учасників національно-визвольного руху; списки, складені працівниками НКВС-НКДБ на кожну сім’ю окремо.

За рік боротьби з українським національно-визвольним рухом з Рівненщини було вислано 1729 родин (6816 осіб) активних учасників ОУН та УПА. У цю першу хвилю потрапила родина Ганни Черниш з м. Костопіль:

„21 вересня 1944 року, на другу Пречисту, наїхало в село багато енкаведистів. Страшно гавкали собаки… Ми ще спали. Мама встала, вийшла надвір. Коли це з’являються кати на подвір’я… Зайшли в хату і сказали мамі збиратися на висилку в Сибір. Я як зараз бачу цей жах. Мама плакала, не знаючи що робити: чи нас, малих, одягати, чи щось їсти приготувати, щоб узяти з собою. А більшовицькі бандити вже вивели коня, запрягли, схопили нас, голих – босих і, посадивши на віз, повезли в Остріг, а звідти – у Здолбунів на станцію.

Коли потяг рушив у далеку дорогу, був страшний крик, сльози і лемент… Братик Миколка народився у вагоні в Омську. Нас виселили в Іркутську область. Там з голоду загинула сестричка Оля, а потім і братик Миколка” [17, 8]. Цю родину з вагітною матір’ю і трьома дітьми вислали через те, що батько перебував у лавах УПА і був засуджений на 20 років.

Дослідник Іван Білас опублікував кілька секретних документів, що подають статистичні дані стосовно вислання населення з території краю впродовж 1944 р.:

№ н/п	Назва області	Дата виселення	Кількість сімей	Кількість осіб	Номер ешелону	Станція призначення
1.	Рівненська	7.05.44	137	417	1516	Ст. Єнісей Краснояр. кр.
		2.07.44	193	585	49472	–//–
		28.11.44	200	594	49335	Ст. Черемхово Іркут. обл.
		21.11.44	346	881	49347	Ст. Князь Погост, Печерліс
		26.11.44	278	735	47337	–//–
ВСЬОГО:			1154	3212		

[2, 547].

Станом на 1 липня 1946 р. населення Рівненської області складало 780659 чоловік, з них українців 697711 чоловік, росіян – 7435 чоловік, чехів – 28428 чоловік, поляків – 1138 чоловік. Якщо взяти до уваги статистичні дані від 1 січня 1941 р., то тоді населення Рівненщини нараховувало 1139808 осіб. Унаслідок воєнних дій і репресій з боку німецької та радянської влади загальна чисельність населення Рівненщини скоротилася на 359000 місцевих жителів.

Наймасштабніша акція з вислання українців, що підтримували збройний опір проти радянської влади, припала на осінь 1947 р. 15 жовтня 1947 р. керівництво Рівненського обкому КП(б)У спільно зі співробітниками обласного управління МДБ провело нараду для перших секретарів райкомів і начальників райвідділів МДБ з приводу здійснення таємної операції щодо вислання сімей учасників ОУН та УПА. Наступного дня, 16 жовтня, було прийнято постанову виконкому облради і бюро обкому КП(б)У „Про порядок використання земель та майна залишених після виселення сімей націоналістів і бандитів". Наступним кроком стала термінова нарада 17 жовтня в обкомі відповідальних партійних чиновників, які відряджались в райони Рівненської області для надання практичної допомоги в підготовці і проведенні вислання.

Сама операція відбулась 21 жовтня 1947 р. Перший секретар обкому В.Бегма вихвалявся секретареві ЦК КП(б)У Л.Кагановичу, що було вислано сімей більше, ніж передбачалося затвердженим планом. Проведену операцію характеризують наступні дані:

Намічалось по плану		Виселено
сімей	3810	3829
людей	13165	11563
з них сімей засуджених	2236	2103
вбитих	1003	1215
нелегалів	571	511
в т.ч. сімей куркулів	202	614
з цієї кількості: чоловіків	2935	2644
жінок	5791	5096
дітей до 15 років	4439	3823

[7, 330-331].

У ході операції 338 сімей не виявилось на місці, 33 відсіяні з оперативних міркувань і 8 сімей не виселено через захворювання інфекційними хворобами. Натомість була виселена 401 сім'я із раніше наміченого резерву [18, 329].

Як бачимо, основна маса виселених – це жінки і діти. Результат не змусив себе довго чекати. Селяни стали більш зговірливими: почали писати заяви в колгоспи, відмовлялися надавати розвідувальну інформацію та матеріальну допомогу підпільникам. Наприклад, у колишньому Червоноармійському районі після показового вислання сімей учасників ОУН і УПА надійшло чимало заяв про вступ у колгоспи: у с. Полонне – 8, у с. Полиці – 10, у с. Озірці – 15, у с. Мульчиці – 18 і т.д. У с. Зносичі Сарненського району був одразу організований колгосп, у який вступило 56 дворів, наступного дня надійшло ще 30 заяв.

Житель с. Самостріли Забужко, який вже відбув отриманий у 1940 р. термін, реально оцінював ситуацію, у якій опинилися місцеві жителі. Він говорив односельцям: „Це тільки початок, більшовики будуть виселяти всіх. Спочатку виселять сім'ї бандитів, а потім будуть виселяти куркулів. Чим їхати нам мучитись у Сибір, краще піти вдома у колгосп. Я вирішив так: зібратися всім жителям села і просити район, щоб організували в нашому селі колгосп" [19, арк.38].

Саме в 1947 р., паралельно з масовою колективізацією, розпочався процес розкуркулення. В ході його вище партійно-державне керівництво намагалося протиставити бідніші прошарки села заможнішим. Але на практиці розкуркуленню підлягали практично всі, хто не вступав до колгоспу – бідний чи заможний. Усуспільнювалася приватна власність селянина, окрім присадибної ділянки та можливості утримувати невелику кількість птиці й домашньої худоби [17, 12].

Загалом процес колективізації і розкуркулення тривав з 1947 по 1952 рр. У районах Рівненської області активно складалися списки куркульських господарств. Постановою № 614 облвиконкому від 1 липня 1947 р. було визначено 7 ознак, що мали характеризувати господарство як куркульське: використання найманих робітників; використання сезонних найманих робітників; використання праці селян на інших умовах; наявність прибутків від млина, крупорушки та інших підприємств; наявність доходів від „прихованої оренди"; скуповування урожаю садів та його переробка; перепродаж і торгівля.

Станом на 11 серпня 1947 р. у Рівненській області до списків куркульських було внесено 1952 господарства. Подальша перевірка виявила, що близько 50% з них не відповідали визначенню „куркульські", навіть виходячи з трактування облвиконкому.

Наступний 1948 р. став показовий тим, що оунівське підпілля, намагаючись протидіяти запровадженню колгоспної системи, влаштувало низку терористичних актів і диверсій. Донесення з районів Рівненської області рясніли повідомленнями на зразок: „20 лютого 1949 року в селі Вишеньки Острозького району здійснено напад на колгосп, у результаті чого… спалено конюшню і корівник, де згоріло 18 коней, 13 корів і 6 телят.

21.ІІ. ц.р. в селі Ілляшівка того ж району вбито голову сільради і роззброєно групу охорони громадського порядку, у якої бандитами забрано 10 гвинтівок" [19, арк.40].

Колгоспи завдавали відчутного удару по економічній базі визвольного руху, адже ставши їх членами, селяни вже не мали можливості вести значне приватне господарство і реалізовувати надлишок продуктів харчування. Крім того, радянська пропаганда формувала громадську думку, що повстанці – це бандити, які грабують і знущаються над місцевим населенням, котре, у свою чергу, нібито активно підтримує її заходи. Певною мірою цьому сприяла помилкова тактика підпілля щодо активістів колгоспного будівництва і селян, які були змушені виживати і тому вимушено підтримували радянську владу.

Радянські документи містять інформацію про те, що керівними ланками ОУН всьому підпіллю наказано проводити масові терористичні акти проти колгоспного активу.

11 лютого 1949 р. оперативною групою Мізоцького райвідділу МДБ під час ліквідації районного провідника ОУН „Максима" захоплено документи, серед яких виявлено лист невідомого керівника ОУН під криптонімом „ХІ". В цьому листі, датованому 1 лютим 1949 р., „ХІ" писав „Максиму": „...нашим святим обов'язком є те, щоб не допустити масового вступу населення у колгоспи, тому необхідно вже взятися за цю роботу, не чекаючи весни...

З числа організаторів і тих, хто першим вступить у колгосп дозволяю у кожному селі повісити по два чоловіка чи дати їм по 30 палок... Попередити, що якщо хто-небудь піде у колгоспи чи дасть хоча б один пуд на посів колгоспу чи вийде у колгоспне поле, то його чекає тяжка кара..."

У іншому листі, адресованому „Макару", відносно проведення антирадянської агітації „ХІ" писав: „...Хочу, щоб Ви зрозуміли всю важливість питання неприпустимості створення колгоспів, тому Ви повинні продовжувати випускати велику кількість антиколгоспних листівок, для чого залучайте юнаків та інших людей.

Не забувайте вести пропаганду, щоб населення не записувалось у колгоспи.

Скоро будуть наші антиколгоспні операції – про це Вас повідомлять, ось тоді підуть і ваші листівки..." [19, арк.38-39].

Підпілля призначило початок протиколгоспної кампанії на ніч з 21 на 22 лютого 1949 р. Наступні акції мали проходити з інтервалом в тиждень - в ніч з 28 лютого на 1 березня, з 7 на 8 березня і т. д., з таким розрахунком, щоб дні після акції були понеділками і співпадали з встановленими в області днями партійного навчання [19, арк.40].

Оригінальний вихід із ситуації, коли селяни не хотіли подавати заяв до колгоспу, знаючи про можливий нічний візит „хлопців з лісу", знайдено в Острожецькому районі першим секретарем райкому комсомолу І.Омельчуком. Два села цього району – Пісників і Богушівка – псували показники щодо охоплення селянських господарств колективізацією, з приводу чого В.Бегма на одній з нарад суворо попередив першого секретаря Острожецького райкому КП(б)У Пономаренка. Той наказав своїм підлеглим зібрати, за підтримки міліції та НКДБ, селян Пісників і Богушівки у школі і змусити їх написати необхідні заяви. З відповідними інструкціями перед присутніми виступив другий секретар райкому Пилютін. Очевидці згадують, що він говорив тільки по-російськи, намагався цитувати твори Маркса і Леніна, що ніяк не впливало на зібрання. Селяни просто не розуміли виступаючого. Відповідно й слухали без належної уваги. „Спочатку Пилютін на поведінку залу реагував спокійно, - свідчили учасники зборів, - але з кожним наступним словом його починало тіпати. Зрештою, партієць зовсім втратив контроль за своєю мовою. Кричав, залякував люд...Обстановка була напружена до краю". Зрештою, він залишив справу і доручив зібрати підписи І.Омельчуку. Після довгих вмовлянь, о четвертій ночі, в Омельчука з'явилася рятівна думка: „Ніхто не підписує заяву, бо боїться бути першим. А першому ж обіцяно голову відірвати".

Він вирішив, що всі присутні напишуть заяви одночасно, як диктант у школі. Через деякий час знайшли для всіх олівці, ручки, папір. Таким чином вдалося змусити селян написати необхідні заяви. Пізніше досвід Острожецького району використовувався в інших районах області [20].

У Київ надходили звіти про те, що партійні організації області, виконуючи постанову Політбюро ЦК КП(б)У від 1 червня 1948 р. „значно поліпшили становище масово-політичної роботи серед населення... продовжено подальшу роботу по роз'ясненню серед селян переваг колгоспного ладу над індивідуальним господарством, рішень партії і уряду, спрямованих на організаційно-господарче забезпечення і зміцнення колгоспів" [18, 185-191]. Протягом червня 1949 р. в 22 районах області були проведені районні і у 8 районах кущові збори агітаторів, на яких присутніми було 8370 чоловік.

У результаті проведеної масово-політичної роботи тільки впродовж липня 1949 р. в області створено 14 нових колгоспів, з них у Висоцькому районі – 3, Тучинському

– 3, Млинівському – 2 і т. д. У селі Почапки Острозького району створено колгосп „Сталінський шлях” з 35 господарств; в селі Мощаниця Тучинського району 36 господарств об’єднано в колгосп ім. Кірова. У цей колгосп продовжували вступати переселенці з Польщі та Чехословаччини [18, 185-191].

Відмічалося, що в Мізоцькому районі (секретар РК КП(б)У тов. Науменко) партійна організація і радянські органи недостатньо активно діють у напрямку об’єднання селян у колгоспи, не спроможні створити сільськогосподарські артілі. Негативна ситуація у Соснівському районі, де колективізовано всього 20,9% селянських господарств.

Для пожвавлення колективізації у райони області відряджено 3000 представників обласного і районного партійного, радянського, комсомольського активів. Залучено 10385 агітаторів, об’єднаних у 810 агітколективів. Обласна друкарня надрукувала і надіслала в колгоспи 20000 гасел, 10000 макетів стінгазет та інші засоби [18, 186-187]. Вдалося створити 100 первинних партійних організацій і 47 кандидатських груп, які об’єднували 746 представників комуністичної партії на місцях. На 1 серпня 1949 р. у селах області діяло 909 озброєних груп охорони громадського порядку (колишні винищувальні батальйони) загальною чисельністю 11312 чол., що мали на озброєнні 7341 одиницю вогнепальної зброї.

Такий організований натиск на село в ідеологічній, економічній та соціальній сферах, ліквідація основних осередків збройної боротьби, зумовили зростання кількості колгоспів та повний контроль держави над сільськогосподарським виробництвом. Ідеологи ОУН відгукнулися на цей процес низкою листівок і брошур. Одну з них під назвою „Колгоспне рабство” написав останній командир УПА і керівник ОУН на українських землях В.Кук-„Леміш” і передав для розмноження на Волинь.

На Рівненщині станом на 1 серпня 1949 р. нараховувалось 767 колективних сільськогосподарських одиниць. Були об’єднані в колгоспи 72620 селянських дворів, усуспільнено 159944 гектари орної землі чи 42,6% від загальної її кількості. В районах ситуація виглядала орієнтовно так: попереду Корецький район, що добився 99,3% колективізації селянських господарств, Рокитнівський – 97%, Сарненський – 95%, Вербський – 87%, Демидівський – 76%, Володимирецький – 73,9% [18, 188].

Повертаючись до протистояння органів МВС-МДБ з організованим підпіллям, відзначимо, що у лютому 1947 р. розпочався процес передачі функцій боротьби з повстанським рухом від МВС до МДБ, де було створено на різних рівнях відділи 2-Н. Вони мали виконувати завдання, покладені раніше на відділи по боротьбі з бандитизмом (ВББ). Такий стан речей свідчив, що у багатьох регіонах організований опір пішов у глибоке підпілля. На Волині і Поліссі не залишилося жодного відділу УПА. У цей час карально-репресивні органи послабили тиск на мережу ОУН, і вона отримала можливість перебудувати свою роботу.

Органи держбезпеки Рівненщини, у ході виконання наказу МДБ СРСР Л №00207 від 22 квітня 1947 р. по ліквідації підпілля ОУН і його збройних формувань, продовжили застосування крайньо жорстоких методів боротьби. Найбільш результативним з них виявилося започатковане ще у 1944 р. систематичне використання спеціальних агентурно-бойових груп (іноді їх називають спецгрупи), які провокували місцеве населення, намагаючись виявити підпільні зв’язки, криївки, ліквідувати окремих підпільників. Одна з доповідних записок МДБ свідчить: „У більшості випадків учасники оунівського підпілля, захоплені органами МДБ, на слідстві відмовляються називати свої прізвища, не дають відразу свідчень про свою антирадянську діяльність, не розкривають найближчі організаційні зв’язки, явочні та конспіративні квартири ОУН, „мертві” пункти зв’язку, склади зброї, друкарську техніку і тим самим дають можливість підпіллю швидко перебудуватися…

У цій ситуації агентурно-бойові групи дуже часто приносять бездоганні результати в чекістській роботі по розшуку і ліквідації оунівського підпілля…

Спецгрупа НКДБ. Березнівський район. Липень 1947 р.

Досвід по використанню спеціальних агентурно-бойових груп доводить, що їх використання дає швидкий ефективний результат... Спеціальні агентурно-бойові групи успішно діють тоді, коли вони створюються з місцевих жителів чи колишніх учасників підпілля ОУН, що дуже добре знають місцеві особливості та звичаї, умови проживання, мову, правила спілкування та поведінки у середовищі оунівського підпілля...” [21].

На спецгрупи, які створювалися з 2-ох чи 5-ти агентів-бойовиків (іноді на чолі з оперативним працівником МДБ) покладалися завдання перевіряти агентурні дані стосовно осіб, що причетні до оунівського підпілля чи відділів УПА, встановлювати їхні посади в ОУН, практичну діяльність в підпіллі, найближчі організаційні зв’язки та місця їхнього переховування; реалізувати здобуті агентурні і слідчі дані для захоплення чи ліквідації керівників і рядових учасників оунівського підпілля та озброєних підпільних груп; встановлювати організаційні зв’язки з керівниками і окремими членами ОУН з метою захоплення цих зв’язків, вклинення в лінії зв’язку агентури, а якщо це виявлялось неможливим – то ліквідації виявлених оунівських зв’язків; отримувати свідчення від заарештованих керівників і рядових учасників оунівського підпілля шляхом допиту від імені СБ вищестоячих центрів ОУН; вести деморалізуючу роботу серед малостійких членів ОУН і повстанців, схиляти їх до виходу з каяттям, організовувати таємні зустрічі з оперативним складом органів МДБ оунівських нелегалів і вербувати їх у якості агентури; перевіряти і встановлювати факти подвійної діяльності агентів.

Карально-репресивні органи посилили натиск на населення шляхом застосування цілої низки протизаконних оперативних заходів – мінування підозрілих об’єктів, отруєння продуктів харчування та ін.

Діяльність спецгруп стала предметом розслідування прокурора військ МВС Українського округу полковника Кошарського у 1948-му і 1949-му роках. Він повідомляв вище партійне керівництво УРСР про те, що „за допущені грубі порушення радянської законності заарештовані агенти-бойовики Рівненського УМДБ – Зборовський В.Н., колишній активний бандит „ОУН" Рибчинський Л.І., колишній активний бандит „ОУН" Перепечай А.М., Трофимчук Д.Я., які зізнались у здійснених ними злочинах…

Слідство у справі вказаних вище осіб не закінчено у зв'язку з тим, що виявлено додатково нові злочини, здійснені ними. Так, встановлено, що Зборовський і учасники його групи розстріляли жителів с.Майдан Деражнянського району Кривульського Олександра і братів Данилюків Івана і Максима.

Оскільки Зборовський стверджує, що ці особи були пов'язані з оунівським підпіллям і були вбиті при спробі втечі, його покази у цій частині перевіряються…

Встановлено наступне: здійснивши незаконне затримання громадянки Тригуб Надії, Зборовський і його банда (хоча до того це була спецгрупа МДБ) вивезли її в ліс, де знущалися […] По цьому факту звинувачені допитані і у злочині зізнались" [22, арк.32-34].

Заарештований був також ще один керівник спецгрупи УМДБ Рівненської області – Половинко І.У. Прокуратура зробила однозначний висновок: „Діяльність спецгруп УМДБ Рівненської області носила яскраво виражений бандитський характер і була відома місцевому населенню. Наприклад, групу Зборовського як агента органів МДБ знало населення, і як видно з показів колишнього уповноваженого МВС Бурцева Н.Є., називало „бандою Тріфонова", за прізвищем начальника Демидівського райвідділу МДБ" [23, арк.69-73].

У березні 1948 р. агентурно-бойова група УМДБ Ровенської області, очолювана „Крилатим", знущалася над жителями хутора Грицьки Дубровицького району Паламарчук Ганною і її сестрою Зосею, яких змусила дати покази про те, що вони мають зв'язок з підпіллям ОУН.

На основі сфабрикованих даних сестри Паламарчук були заарештовані і безпідставно утримувались у в'язниці протягом 2-ох місяців. Агент УМДБ „Крилатий" був заарештований. Крім того, прокурор Кошарський встановив, що вже згадані агенти-бойовики УМДБ Рівненської області Зборовський, Трофимчук, Рибчинський і Перепечай під час проведення спецоперацій на території Козинського району Рівненської області затримали жителя хутора Чорна Лоза Котловського Федора, забрали у нього продукти, вивели в ліс і побили його.

Вночі 23 липня 1948 р. вони зайшли в будинок жителя цього ж хутора Ріпницького Григорія, забрали в ліс його дружину і її знайому Тригуб Надію, над якими жорстоко познущались.

Такі безчинства з боку співробітників МДБ та їхніх агентів стосовно місцевого населення „у більшості випадків допускалась агентурно-бойовими групами, які, діючи без належного контролю, у ряді випадків чинили свавілля і беззаконня. Також випадки свавілля і хуліганських дій, компрометуючих органи МДБ, виявлено з боку окремих недобросовісних чекістів" [23, арк.69-73].

Факти порушення законності з боку спецгруп (а точніше агентурно-бойових груп МДБ, утворених з колишніх повстанців і підпільників) були засуджені у постанові політбюро ЦК КП(б)У від 22 лютого 1949 р. На її виконання МДБ УРСР спільно з військовою прокуратурою військ МВС Українського округу перевірило діяльність агентів-бойовиків. Чимало їх було виключено з апарату негласних помічників МДБ. Реорганізовано і саму систему спецгруп – із 733 бойовиків відібрано 150 найбільш надійних і дисциплінованих, з яких сформовано 25 спецгруп. Тобто, в кожній області західної України продовжувало діяти 4-5 спецгруп у складі 20-30 агентів-бойовиків. До цих пір залишається відкритим питання про те, скільки жертв

серед мирного населення, приписаних ОУН та УПА, дійсно впали від рук „бандерівців”, а яка частина з них – жертви спецгруп і спецоперацій МДБ.

Щоб відірвати населення від підпільників, звести до мінімуму підтримку продуктами харчування, одягом, місцями переховування, у судочинстві застосовувались проти добровільних помічників з місцевого населення ті ж самі статті карного кодексу, що й проти безпосередніх учасників підпілля. Як приклад наведемо витяг з протоколу судового засідання, що відбулося 6 квітня 1948 р. Військовий трибунал військ МВС Рівненської області у складі голови – капітана юстиції Мостового, членів – капітана Синютіна і старшого лейтенанта Стекляра, секретаря лейтенанта Васильєва, без участі прокурора та захисту, у закритому судовому засіданні в м. Дубно, у приміщенні райвідділу МВС, о 12-ій годині 35 хвилин оголосив розгляд справи по звинуваченню: Фурманюка Олександра і Олійника Йосипа по ст. 54-1 „а”; 54-11 КК УРСР, Ковальчук Устини, Ковчарук Любові, Пивоварчука Михайла, Ковчарука Василя, Шевчука Миколи, Клем’юк Тетяни, Калинобродського Арсена, Бовчалюк Ганни, Корженевської Ніни по ст. 20-50-1 „а” КК УРСР.

„Бофон” - замінник грошей, який використовувала УПА

Звинувачували всіх підсудних за допомогу підпіллю. Наприклад, Ковчарук Василь надав свій погріб під криївку місцевому керівнику ОУН „Климу”, Пивоварчук віддав три дошки на труну загиблого повстанця Сазона, Калинобродський Арсен допоміг підпіллю продуктами харчування і медом, Олійник Йосип у 1943 р. навчався у резервній сотні УПА і мав тоді дерев’яний макет гвинтівки, Корженевський Григорій і Ніна поховали двоюрідного брата Сазона, який захворів і застрелився у криївці.

О 20 год. 30 хвилин трибунал оголосив вирок - всім по 25 років ВТТ, а Шевчуку Миколі – 10 років [24, арк.65-66].

Відзначимо, що новий виток протистояння органів МВС-МДБ і організованого антирадянського підпілля на території Рівненщини, як і всієї Західної України, припадає на 1947–1950 рр. На 1947-1948 рр. у Рівненській області існувала значна підпільна мережа ОУН, яка протистояла радянській владі. За даними командування 81-ї стрілецької дивізії внутрішніх військ НКВС Українського округу організаційна структура оунівського підпілля Рівненської області станом на 1 лютого 1948 р. виглядала орієнтовно так. Все підпілля підпорядковувалось Волинському крайовому проводу (так званий провід ОУН на Північно-західних українських землях (ПЗУЗ) на чолі з Миколою Козаком-„Вівчарем” („Сергій Хортиця”), до сфери діяльності якого входила територія Волинської, Рівненської, Житомирської областей УРСР та Брестської і Пінської областей БРСР. До складу Волинського крайового проводу входили два малих краї: „Москва” (охоплював повністю Волинську область і значну частину Рівненської області) – керівник Іван Литвинчук-„М. Дубовий” – та „Одеса” під керівництвом С.Янішевського-„Далекого” (Рівненська та Житомирська області).

Між М.Козаком-„Вівчарем” та І.Литвинчуком-„Дубовим”, з одного боку, і С.Янішевським-„Далеким”, з іншого, існував конфлікт, який виник ще у другій половині 1945 р. „Далекий” звинуватив зазначених керівників у спробах ліквідувати підпілля заходами референтури СБ під виглядом агентів органів НКВС-НКДБ, створив власний крайовий провід у складі І.Кроля-„Зінька”, М.Мельника-„Павла”, А.Лучковського-„Дніпра”, С.Титкова-„Романа” і відколовся від крайового проводу зі значною частиною підпільних кадрів. Його люди діяли у 15-ти районах Рівненської області та на Житомирщині. Конфлікт довгий час не вдавалося ліквідувати через постійні кроки до його ескалації з боку радянських карально-репресивних органів. Тільки прибуття на Волинь спеціального посланця від проводу ОУН В.Галаси-„Орлана”, який мав примирити ворогуючі сторони, та захоплення в серпні 1948 р. емдебістами „Далекого” поступово ліквідували існування на Волині двох фракцій підпільників: „смоківців” („Смок” один з псевдонімів М.Козака) та „далеківців”.

Пізніше, на допитах у Києві, „Орлан” ствердив, що на Волині восени 1948 р. діяло більше 1 тис. підпільників. З них тільки близько 200 чол. були „далеківцями” [25, 117].

Загалом по Рівненській області карально-репресивні органи виявили і зафіксували діяльність таких підпільних структур:

Назва підпільного керівного центру	Кількість осередків	Кількість чоловік	Примітка
1. Дубровицький надрайонний провід "Клима"	13	80	Крайовий провід "Москва"
2. Окружний провід "Чорногуза"	7	58	Підпорядковувався М.Козаку-"Смоку"
3. Окружний провід "Уліяна"	14	101	Підпорядковувався М.Козаку-"Смоку"
4. Дубенський надрайонний провід "Грози"	14	71	КП "Москва"
5. Крайовий провід "Далекого"	23	119	КП "Одеса"
Разом:	71	429	

До числа зазначених груп не увійшли 13 сільських оунівських організацій із загальною кількістю 57 чоловік і 165 повстанців, що переховувались самостійно і не підтримували організаційних зв'язків [26, 615-620]. Якщо врахувати також діяльність легалізованих організацій ОУН, то тільки на Рівненщині активних учасників підпілля на 1948 р. могло бути близько 1000 осіб. Частина з них скеровувалась для організації роботи у Житомирську, Київську області та південні райони Білорусії.

Обласному управлінню МДБ, окрім роздобутих документів щодо нових завдань, поставлених перед оунівським підпіллям, вдалося протягом 8-18 лютого 1949 р. завдати кількох серйозних ударів повстанцям.

8 лютого 1949 р. у власному бункері загинув керівник проводу ОУН на ПЗУЗ М.Козак („Смок”, „Лука”, „Вівчар”), в підпорядкуванні якого перебували малі крайові проводи „Москва” (з 1946 р. терен „Ліс”) та „Одеса” (терен „Степ”).

18 лютого 1949 р. виявлена і знищена друкарня проводу ОУН на ПЗУЗ „імені Клима Савура”. Разом з шрифтом та обладнанням друкарні вилучено 90 тис. сторінок антирадянської літератури та листівок, серед яких 7500 примірників протиколгоспної брошури, 6500 листівок „За самостійну Українську соборну державу” та 2200 відбитків кліше „Клим Савур”. Ця друкарня була основним технічним засобом волинського

підпілля, а значна частина пропагандистських видань переправлялась різними способами на схід України [19, арк.40].

Під час ліквідації районного провідника ОУН на Млинівщині „Ярошенка" у червні 1949 р. емдебісти захопили документи, які свідчили про те, що підпілля активно створює організації серед учнівської і студентської молоді, які розбиває на невеликі, законспіровані осередки [17, 189]. Така тактика давала можливість розширити коло прихильників та членів ОУН, створити нові, більш законспіровані організації, що могли продовжувати діяльність у нових умовах.

До ряду районів Рівненської області були направлені досвідчені оперативники УМДБ з метою викриття молодіжних організацій ОУН. Зокрема, Рівненським райвідділом МДБ шляхом застосування цілої низки оперативних заходів заарештовано 6 учасників молодіжної групи ОУН с.Корнин. На допитах всі заарештовані підтвердили, що належать до „юнацтва" ОУН, а ініціатором заснування їхньої групи у грудні 1948 р. став підпільник „Соловей". Саме він давав юнакам доручення різного характеру [18, 189]. Подібна група у складі 5 учасників була викрита Дубнівським райвідділом МДБ.

Уродженці Рівненщини входили до складу молодіжних націоналістичних груп у Львові та Києві. Наприклад, студент Львівського технологічного інституту Євстахій Марчук, переселений на Волинь із Польщі, у Рівному налагодив зв'язок з підпіллям. Під час навчання у Львові він підтримував контакти з уродженцями Волині студентами цього ж вузу Людмилою Негребецькою, Раїсою Судик, Володимиром Кужелевичем та студентом університету Олександром Омельчуком, який очолював львівський осередок рівненських підпільників. На початку березня 1948 р. він отримав від О. Омельчука 35 листівок, які розповсюдив увечері у коридорах університету. Листівки „Звернення до української молоді" були надруковані на цигарковому папері невеликого формату. Наприкінці травня того ж року Є.Марчук в університеті розповсюдив другу партію листівок (60 штук) безпосередньо під час занять. У результаті 20 червня 1948 р. Є.Марчука та В.Кужелевича заарештовано органами МДБ [27, 216].

У травні 1948 р. у Києві заарештовано групу студентів, які входили до так званого Київського міського проводу ОУН, створеного у цьому ж році керівником підпілля на Рівненщині С.Янішевським-„Богословом"-„Далеким". Керівником проводу був призначений І.Пронькін-„Беркут", студент 1-го курсу фізичного факультету Київського університету. Серед 12 активних учасників цієї групи були: Велігурсий Іван Семенович, 1930 р. н., уродженець с. Тесів Острозького району, студент 1-го курсу Київського гідромеліоративного інституту, діяв під псевдонімом „Юхимець"; Бенедюк Петро Микитович, 1929 р. н., уродженець с. Милятин Острозького району, член ВЛКСМ, студент 1-го курсу філологічного факультету Київського університету, псевдонім „Орлик".

З Рівненщиною зв'язок підтримувався через спеціального зв'язкового Гордійчука Олексія-„Остапа", 1928 р. н., уродженця с. Тесів Острозького району. „Остап" привіз „Беркуту" велику кількість антирадянських листівок та нові інструкції щодо діяльності ОУН серед студентів київських вузів. У зв'язку з отриманням даних про намір Київського „проводу" ОУН розповсюдити по м. Київ протягом ночі 25 травня 1948 р. привезені у кількості 600 екземплярів антирадянські листівки, МДБ УРСР вирішило заарештувати уповноваженого „крайового проводу" ОУН „Остапа" і ліквідувати весь актив Київського „проводу" ОУН. Зв'язкового „Остапа" було заарештовано на станції Житомир, коли він повертався з Києва зі звітом „Беркута", інших студентів схопили наступного дня під час спроб розповсюдити листівки [28, 670-675].

Прокотилася хвиля арештів серед викладачів, учнів і студентів Рівного. Співробітники МДБ виявили і ліквідували організацію ОУН у торгово-кооперативній школі, керівниками якої були Григорій Гладкевич і Володимир Ярмолюк. За даною справою заарештовано 31 особу. Слідством встановлено, що учасниками цієї організації розповсюджувались серед учнів торгово-кооперативної школи націоналістичні листівки, які Гладкевич і Ярмолюк отримували від керівника Острозького районного проводу ОУН Сидора Рябунця-„Грача" і підрайонного провідника ОУН в Гощанському районі Янчарука-„Степового", складали списки комсомольців школи і купували множильні апарати, папір та канцелярські товари [19, арк.38].

Про результати боротьби з підпіллям ОУН на території Рівненської області у першому півріччі 1949 р. свідчить довідка МВС України, в якій зазначено, що за цей час вбито 192 і заарештовано 543 учасників ОУН, зафіксовано 104 акції, проведених націоналістичним підпіллям, втрати серед військових і населення становлять 130 чол. [18, 181].

Співробітникам МДБ вдалося майже повністю ліквідувати крайовий провід „Одеса": у їхніх руках опинився керівник цього проводу С. Янішевський -„Далекий", загинули референт СБ проводу С. Титков -„Роман", керівник диверсійної роботи А. Лучковський -„Дніпро", були вбиті керівники надрайонних проводів Я.Берник-„Ярослав", М.Климук -„Матрос", „Лис-Василь", „Чмелик", окружний провідник „Чорногуз" і шеф крайового зв'язку М.Сорока -„Птах".

Новому крайовому провіднику ОУН на Волині та Поліссі В.Галасі-„Орлану" вдалося об'єднати рештки розрізнених підпільних груп в одну дієву структуру. З 1949 р. на Волині діяв один крайовий провід, якому безпосередньо підпорядковувалось 5 окружних проводів. На Рівненщині знаходилося два з них: Північний на чолі з „Атом" (призначений на місце загиблого „Чорногуза") і Південний, яким продовжував керувати „Уліян". Крім того, частина рівненських підпільників була відправлена на територію Житомирської області для посилення там оунівської мережі.

Заступник начальника відділу 2-Н УМДБ Рівненської області капітан Разуваєв 20 червня 1949 р. склав довідку про загальну кількість „бандпроявів" на Рівненщині за період з 1 липня 1948 р. по 1 червня 1949 р. За цей період карально-репресивними органами було зареєстровано 294 акції підпілля, 233 з яких кваліфіковано як терористичні акти, 33 – диверсії, 28 – інші „бандпрояви" [4, арк.15-17].

Втрати у цих сутичках серед партійного та радянського активу, співробітників карально-репресивних органів та місцевого населення склали 412 чол., в т.ч. службовців радянських та партійних органів – 46, працівників МВС – 14, військовослужбовців – 3, сільських активістів – 51, колгоспників – 52, бійців ГОГП РВ МВС – 20, інших громадян – 226.

У відповідь на активізацію діяльності українського підпілля керівник Рівненського обкому КП(б)У В. Бегма та обласний прокурор санкціонували чергову акцію вислання родин активних учасників національно-визвольної боротьби.

За період з 1 січня по 10 серпня 1949 р. було видано кілька десятків санкцій на вислання „бандпосібників", кількість яких склала 2389 осіб, об'єднаних у 797 сімей. В розрізі районів картина виглядала наступним чином:

№№ п/п	Район	Сім`ї	Особи
1.	Рівненський	32	114
2.	Дубенський	28	72
3.	Здолбунівський	68	173
4.	Вербський	15	50
5.	Козинський	21	69
6.	Демидівський	2	84
7.	Клесівський	15	36
8.	Березнівський	45	126
9.	Рокитнівський	8	26
10.	Соснівський	9	16
11.	Корецький	5	17
12.	Зарічненський	1	3
13.	Острозький	39	126
14.	Степанський	8	34
15.	Деражненський	54	164
16.	Млинівський	5	15
17.	Червоноармійський	20	36
18.	Мізоцький	31	79
19.	Сарненський	10	42
20.	Костопільський	60	188
21.	Клеванський	25	78
22.	Межиріцький	41	127
23.	Гощанський	66	174
24.	Висоцький	28	108
25.	Володимирецький	25	82
26.	Дубровицький	6	7
27.	Олександріййський	44	118
28.	Рафалівський	43	156
29.	Острожецький	19	58
30.	Тучинський	1	1
	Всього	797	2389

Крім того, за вказаний період, згідно даних обласного прокурора Комолова, було розпочато розгляд 65-ти справ за звинуваченнями в контрреволюційних злочинах, за якими проходило 84 особи. Загалом на стадії слідства перебувала 101 справа, заведена на 133 особи [4, арк.15-17]. З цієї кількості справ припинено було всього дві справи на двох заарештованих, виправдано теж дві особи.

Зі статистики видно, що тільки 1% справ було припинено в цей період за недоведеністю вини заарештованих і виправдано тільки 0,7% підсудних. Тобто, методи слідства, як і ставлення до учасників українського національно-визвольного руху, яких вважали бандитами, що ведуть боротьбу проти радянського суспільства та комуністичної ідеології, залишались незмінними.

Кілька сотень місцевих підпільників, що продовжували діяти в області на середину 1949 р., вже не могли протистояти радянській владі у різних сферах. Частіше вони думали про власне виживання, ніж про продовження подальшої виснажливої боротьби. Варто відзначити й те, що терористичні акти, здійснювані повстанцями або під їх виглядом, потроху відвертали місцеве населення від допомоги підпіллю.

Один з партійних документів наводить характерну ознаку тогочасних подій: зі ста акцій підпілля, проведених протягом першого півріччя 1949 р., більша половина зустріла опір з боку груп охорони громадського порядку (ГОГП) у населених пунктах. При цьому 44 напади з більшим чи меншим успіхом вдалося відбити, а 16 випадків завершились роззброєнням зазначених груп. Таким чином, карально-репресивні органи залучили до боротьби з підпіллям частину місцевого населення. Українці з одних і тих самих сіл мусили стріляти один в одного, опинившись, хто добровільно, а хто примусово, по різний бік барикад. Крім того, учасники ГОГП краще знали місцевість, родинні зв'язки підпільників, серед них було багато тих, хто опинився в рядах „таємних освідомлювачів" органів держбезпеки. За півроку бійцям ГОГП вдалося знищити 22-ох підпільників, затримати 21-го жителя, що допомагали учасникам національно-визвольної боротьби, і 388 осіб, що втекли з вислання, а також 53-ох „розкрадачів колгоспного зерна" [18, 190].

Найбільш „проблемними" районами, де продовжувало активно діяти підпілля, вважалися Деражненський, Гощанський, Демидівський, Острожецький, Мізоцький і Тучинський. Серйозних успіхів у боротьбі з повстанцями вдалося досягнути на Поліссі. Там організоване підпілля було майже знищене, а все ще діючі ланки втратили зв'язок з керівними центрами.

Одним з методів управління державним терором, покликаним залякати населення злочинами націоналістів і жорстокими розправами над ними, стали відкриті судові процеси, започатковані на Рівненщині у другій половині 1949 р. 22-23 жовтня 1949 р. у Рівному влаштовано відкритий судовий процес над учасниками однієї з оунівських груп, до якої входили С.В.Іллюк, А.В.Мичко, С.М.Тарасюк, С.М.Гаврисюк, А.І.Кочановський, Булавська, Овчарук і Мартинюк. У звинувачувальному вироку фігурували розповсюдження націоналістичних листівок, підготовка терористичних актів над місцевим партійним активом, замах на життя районних уповноважених міністерства заготівель Мухіна, Глібова, Скоблікової і працівника районного фінансового відділу Місткова [18, 248-253].

Для привселюдного засудження „українських буржуазних націоналістів" на судовий процес звезли з різних районів області 400 колгоспників і селян-одноосібників. Характерно, що всі звинувачені повністю визнали свою провину і були засуджені військовим трибуналом: Іллюк, Тарасюк, Мичко, Гаврисюк і Кочановський отримали по 25 років позбавлення волі, всі інші, за „посібництво" - по 10.

Інформація секретаря обкому КП(б)У Безуглого стосовно зазначеного процесу містить цікаві деталі судових слухань і реакцію на них населення. Судове слідство почалося з промови державного звинувача – полковника юстиції Кошарського, який всебічно охарактеризував дії „банд українських націоналістів", детально зупинившись на складі злочину кожного зі звинувачених. Він просив суд ув'язнити Мичку, Тарасюка, Іллюка, Гаврисюка і Качановського на 25 років ВТТ кожного. Після прокурора виступили адвокати Санжаревський, Величко і Білецький, які, засуджуючи дії звинувачених, просили при винесенні вироку врахувати їх молодість і малограмотність. Коли суд вийшов на нараду, „багато присутніх на процесі висловлювали зневагу до підсудних, висловлюючи думку про те, що вони заслуговують кару тільки через шибеницю".

Від колгоспниці колгоспу ім.Дзержинського (с. Корнин Рівненського району) на ім'я голови суду надійшла записка наступного змісту: „...прошу суд військового трибуналу, щоб групу бандитів, яка діяла в нашому селі, судити по всій строгості вищої міри покарання – як ворогів людства, які хотіли взяти у нас наше щасливе майбутнє і запрягти нас знову в ярмо..." [18, 251-252].

Одночасно були зафіксовані випадки негативної реакції на судову розправу. Так, „знаходячись недалеко від місця процесу, працівниця аптеки №2 м.Рівне – Киселюк Анастасія Михайлівна – на запрошення зайти в залу суду відповіла: „...я не хочу чути, так як судять не по совісті і тим більше судять українців...” Інша жінка у розмові заявила на адресу суддів: „...з ними теж так треба вчинити, щоб не судили...” Зміст всіх розмов, за допомогою інформаторів, швидко став відомий організаторам процесу [18, 253].

Ще один відкритий судовий процес під головуванням підполковника юстиції Гніденка відбувся 18 грудня 1949 р. в м. Здолбунові Рівненської області. Присутніми на ньому були 1000 колгоспників і селян, звезених зі всього району. Військовий трибунал за підтримки державного звинувача прокурора військ МВС Українського округу полковника юстиції Кошарського визнав винними за статтями 54-1а, 54-8 і 54-11 КК УРСР підсудних С.С.Кравчука і І.Г.Федорука. Вони звинувачувались у зраді батьківщині, терористичних актах над радянським партійним активом і грабунках місцевого населення. Більш детальних роз’яснень щодо цього процесу знайти не вдалося. Єдиний документ, який про нього повідомляє, свідчить: „Процес проведено українською мовою, звинувачувальний висновок, промова прокурора і вирок транслювались по радіо. Оцінка радянських партійних органів проведеному процесу – відмінна” [29, арк.1-2].

Отже, все розігрувалось згідно з наперед розробленим сценарієм: був суд, були звинувачені у зраді та інших злочинах, були глядачі, які мали зрозуміти – радянська влада взагалі-то гуманна, але нещадно викорінює своїх ворогів, особливо ідеологічних.

Для стабілізації оперативної ситуації в західноукраїнських областях міністр держбезпеки УРСР Н.Ковальчук у листопаді 1949 р. запропонував цілу низку заходів щодо обмеження перебування на їх території репатріантів, реемігрантів, колишніх працівників окупаційних німецьких установ, осіб, що повернулися з тюрем і таборів.

Крім того, обласні центри вважалися потенційною базою для антирадянського націоналістичного підпілля, представники якого намагались легалізуватися в містах шляхом вступу до вищих та середніх навчальних закладів чи влаштування на роботу в різні установи, на підприємства з метою організації конспіративних квартир, пунктів зв’язку, пошуку шляхів придбання зброї, медикаментів, друкарської техніки, обмундирування. Відповідно пропонувалося всі обласні центри Західної України, в тому числі і Рівне, та двадцятип’ятикілометрову зону навколо них віднести до режимних місцевостей 1-ї категорії [18, 260].

Тоді ж міністерство держбезпеки УРСР спрямувало для посилення кадрового складу у Рівненську область 18 оперативних працівників, як також відрядило для надання допомоги 24 оперативних працівників зі східних областей.

На початок 1950-их рр. масштаби діяльності українського національного підпілля значно скоротилися. Окремі райвідділи МДБ повідомляли, що на їхній території не помічається жодних „бандпроявів”, проте вислання родин українців, причетних до національно-визвольного руху, тривало і далі. У 1950 р. розпочалась нова кампанія виключення з колгоспів „бандпосібницьких” родин з подальшим їх висланням за межі України. Згідно постанови Ради міністрів СРСР від 2 березня 1951 р. „Про виселення куркулів з сім’ями із західних областей УРСР”, було вислано 12135 громадян. Згодом вони були звільнені за указом Президії Верховної ради СРСР від 19 травня 1958 р.

У кожній області діяв спеціальний збірний пункт (всього таких пунктів було 9), де у жахливих умовах утримувались сім’ї учасників підпілля та „куркулів”. На 3 червня 1950 р. їх число складало 9162 особи (2506 сімей). На Рівненщині такий збірний пункт знаходився у Костополі. Серед висланих переважали люди похилого віку і діти. За статистикою МДБ УРСР, 45,3% висланих були т. зв. „нетрудоспособным контингентом”, приреченим на вірну смерть у важких кліматичних умовах Сибіру чи Казахстану.

18 серпня 1950 р. керівники УРСР Д.Коротченко і Л.Мельников звернулися до Й.Сталіна з проханням дозволити виселення „куркулів", які стояли на заваді завершенню колективізації сільського господарства в західних областях. Загалом планувалося ліквідувати 1200 господарств, їх майно конфіскувати і передати колгоспам. Попередньо власники цих господарств мали погасити „борги" перед державою. Продовольче зерно, зернофураж та олійні культури передавались державі. Постанова вимагала від ряду міністерств скоординувати свої зусилля для організації вислання у вересні 1950 р. „куркулів" та їхніх сімей згідно списків, затверджених виконкомами обласних рад, і трудовлаштування їх в ліспромгоспах Міністерства лісової та паперової промисловості СРСР у районах Східного Сибіру.

До прийнятої постанови про вислання „куркулів" згодом додались постанови від 13 лютого 1951 р. № 377-190сс про вислання „андерсівців" (вояків польської армії генерала Андерса, сформованої у 1942 р. на території СРСР за домовленістю з польським емігрантським урядом) і від 3 березня 1951 р. № 667-339сс про вислання „сектантів-єговістів". Це була остання хвиля примусових вислань населення західних областей України.

Окрім карально-репресивних заходів, держава здійснювала постійний ідеологічний та фінансовий тиск на місцеве населення. На найвищому рівні став відомим факт про брутальні дії у селі Будераж Мізоцького району уповноважених за проведення підписки на державну позику розвитку народного господарства – секретаря райкому комсомолу Н.М.Кутеля, зав. відділом райкому комсомолу Б.А.Карплюка, директора школи с.Будераж В.М.Качана і дільничного уповноваженого міліції Г.П.Кирилюка.

Документ свідчить, що жителі с.Будераж Ядловський, Батешко, Гальчик, Ткач та інші, які відмовилися підписатися на вказану суму позики, зазнали побиття, арешту, виселення з квартир, конфіскації майна та інших порушень громадянських прав і свобод. Районний прокурор Крюков і начальник райвідділу МДБ Богданов, знаючи про ці факти, прикривали порушників закону і не застосовували ніяких заходів щодо попередження подібних дій з боку представників влади [30, арк.133-135].

У 1951 р. карально-репресивним органам вдалося виявити ще одну молодіжну націоналістичну організацію „Вільні козаки", яка діяла на території Острозького району Рівненської області. Керував організацією Віталій Пантюшко. Учасники організації протягом 1948 і 1949 рр. роззброїли дві групи охорони громадського порядку у селах Сіянці і Тесів, захопивши дев'ять гвинтівок з патронами. У лютому 1949 р. вони здійснили збройний напад на секретаря сільради Маринчука з метою його обеззброєння, викрали із Оженінського пункту „Заготзерно" друкарську машинку, на якій намагались друкувати листівки. Учасники організації також намагалися виготовити друкарський верстат. Слідство встановило, що до „Вільних козаків" належало понад 40 чоловік, з яких до карної відповідальності притягнуто 19 осіб, в т.ч. 8 комсомольців.

Цікаво, що сам Віталій Пантюшко теж був комсомольцем, хоча його сестра Ганна Пантюшко за націоналістичну діяльність засуджена у 1944 р. на 10 років ВТТ, а батьки у тому ж році вислані у Сибір [31, арк. 2-4]. Слідчі органи зробили висновок: „Наявність в антирадянській організації в значній кількості комсомольців і те, що організатором і керівником її був секретар комсомольської організації Пантюшко..., свідчить про політичну недалекоглядність і легковажність з боку керівництва Острозької районної комсомольської організації".

На 17 квітня 1952 р. органами держбезпеки фіксувалася діяльність на території Рівненської області 84-ох підпільників. Крім того, діяло кілька керівників, яких не вдалося знищити у попередні роки. Як стверджує один з документів, на території Рівненської області біля 4-ох років переховувався член Центрального проводу ОУН „Орлан", до якого довгий час не було агентурних підходів. На Рівненщині також діяв керівник оунівського проводу „Уліян" та ін.

Станом на 1 січня 1953 р., тобто трохи менше, ніж через рік, у 19-ти районах Рівненської області підпілля було знищене повністю. Діяльність окремих оунівських ланок фіксувалась лише у 11-ти районах: Вербському, Гощанському, Деражненському, Дубенському, Рівненському, Здолбунівському, Мізоцькому, Клеванському, Острожецькому, Рафалівському і Степанському [26, 768-769].

Співробітниками обласного управління МДБ розроблялись оперативні заходи по ліквідації керівника Волинського крайового проводу ОУН „Орлана" (2 чол., Клеванський район), окружного проводу „Уліяна" (2 чол., південні райони області), районних проводів „Юрка" (3 чол., Вербський район), „Малого" (1 чол., Мізоцький район), „Матвія" (4 чол., Рівненський район), кур'єрських груп „Дмитра" (2 чол., Деражненський район), „Лопуха" (3 чол., Здолбунівський район), „Байди" (3 чол., Мізоцький район) та боївки „Чорного" (2 чол., Острожецький район) [26, 769-770]. Також вівся розшук 11 підпільників, які переховувались самостійно.

Пастку для члена проводу ОУН В.Галаси-„Орлана", його дружини М.Савчин-„Марічки" і охоронця „Чумака" влаштували чекісти Кам'янець-Подільської області. Вони створили з числа захоплених підпільників Кам'янець-Подільського окружного проводу під криптонімом „Дон" легендований окружний провід на чолі з перевербованим керівником цього проводу „Скобом". Він відновив зв'язок з волинськими підпільниками і викликав „Орлана" на зустріч. Після наради зі „Скобом" В.Галаса-„Орлан" вирішив перенести свою діяльність у східні області України, але у ніч з 10 на 11 липня 1953 р. був захоплений органами МВС УРСР і відправлений у Київ для допитів [25, 118].

Після арешту В.Галаси-„Орлана" діяльність підпілля на Волині і Поліссі виявилась дезорганізованою. 24 серпня 1953 р. о 15 годині 45 хвилин чекістсько-військова група у складі 40 чоловік під командуванням підполковника Дмітрієнка і його заступника майора Рилова на хуторах біля с.Дорогобуж Гощанського району блокувала двох повстанців, що переховувались у хліві. Це була кур'єрська група зв'язку окружного проводу „Уліяна". Підпільники відмовились здатися, відкривши вогонь по оперативниках. Згодом підпалили хлів і намагалися вирватись під прикриттям диму з кільця оточення. У ході перестрілки підпільники „Байда" і „Степан" загинули, знищивши 1-го солдата і 1-го поранивши. Чекістам дістались трофеї - чеський кулемет, автоматична гвинтівка, 2 пістолети („Вальтер" і „ТТ") та 20 патронів [26, 778].

Восени 1953 р. загинув керівник зв'язкової лінії від „Орлана" до Василя Кука „Бурий". Окружний провідник А.Маєвський-„Уліян" опинився у повній ізоляції. На його бункер співробітники МДБ вийшли тільки у 1955 р. Збройна боротьба антирадянського підпілля на території Рівненщини припинилася, але існували інші форми і методи опору радянській тоталітарній системі.

Так, у Клесівському районі Рівненської області група колишніх учасників оунівського підпілля на чолі з Кабанцем продовжувала розповсюджувати націоналістичні ідеї. У 1953 р., в ході перегляду норм виробітку і розцінок оплати праці, учасники цієї групи закликали 15-ох робітників Вирівського кам'яного кар'єру припинити на 6 годин роботу. Ця ж група підозрювалась у підпалі електростанції 9 листопада 1953 р. [32, арк. 32-33].

Після смерті Й.Сталіна у багатьох засуджених і висланих учасників національно-визвольного руху та членів їх сімей з'явилася певна надія на перегляд справ і звільнення зі спецпоселення. Однак чекати довелося ще кілька років.

Зрушення в долях висланих членів родин оунівців відбулися тільки у 1956 р., коли постановою Ради міністрів СРСР від 15 травня за № 644-376т звільнені зі спецпоселення ті з них, хто був переведений на нього із заслання. Станом на 1 грудня 1956 р. в західні області УРСР повернулось понад 60 тис. осіб, що відбули термін покарання, і спецпоселенців. Частина з них була засуджена повторно за різні антигромадські та антидержавні виступи, зокрема по Рівненській області - 33 особи [33, арк.3].

Значна частина тих, що повернулися, намагалися отримати конфісковане майно. Проте це виявилось неможливим. Спроба здійснити приблизну оцінку конфіскованого у засуджених майна викликала „тиху паніку” у партійного та радянського керівництва. Відібрали, за заниженими оцінками, майна на суму 200 мільйонів карбованців. Значна частина вилученого рухомого і нерухомого майна опинилася в руках партноменклатури різного рівня. Тому в цьому питанні поставили крапку, відмовившись від подальшого розгляду претензій колишніх власників. Доходило до того, що вислані особи, які поверталися до місця попереднього проживання, були змушені викуповувати за гроші у колгоспів власні будинки. Ситуація загострювалася, тому 9 листопада 1956 р. з'явилася постанова Президії Верховної Ради УРСР „Про заборону колишнім керівникам і активним учасникам націоналістичного підпілля, які були засуджені і відбули покарання, повертатися в західні області Української РСР” [34, арк.8].

Повернення великої кількості репресованих громадян викликало занепокоєння як у Києві, так і на місцях. Існувала серйозна небезпека відродження збройного підпілля, розповсюдження ідеології українського націоналізму на території Західної України. Тому кілька директив з центру вимагали жорсткого контролю за тими, хто повернувся чи вийшов свого часу з повинною. 5 травня 1959 р. секретар Рівненського обкому КП(б)У А.Денисенко і голова виконкому облради Н.Благун повідомляли Київ про те, що вони не збираються повертати спецпоселенцям конфісковане майно. Впродовж попереднього року в область повернулось біля 2,5 тис. репресованих, багато з яких не мали ні роботи, ні житла. З районів надходила інформація, що ці люди самочинно захоплюють майно, присадибні ділянки, що раніше належали їм, погрожують сільським активістам, які проживають у цих будинках, звертаються зі скаргами у різні інстанції. „Колгоспи області не відчувають браку робочої сили, - зазначали керівники регіону, - тому обком КП України і виконком Ровенської обласної ради рахують подальше повернення спецпоселенців на територію області недоцільним” [35, арк.35-36].

На сьогодні існує проблема встановлення загальної кількості висланих у повоєнний період мешканців Рівненщини. Чіткі дані про число висланих родин учасників ОУН та УПА з Рівненської області існують лише за період 1944-1947 рр.: 7345 осіб – у 1944-1946 рр. і 11347 (за іншими даними - 11563) осіб – у 1947 р.

Краєзнавець Г.Дем'янчук, за власними підрахунками, не вказуючи опрацьованих джерел, наводить цифру 26131 особа, вислана з Рівненщини впродовж 1944-1952 рр. [17, 16]. Однак пізніша публікація Н.Платонової доводить, що ця цифра значно більша. За її даними, із західних областей України за весь вказаний період примусово вислано у віддалені регіони СРСР 192543 членів сімей учасників українського національно-визвольного руху. З них на Рівненську область припадає 33975 місцевих жителів. Невідомо, чи в цих даних враховані так звані „куркулі”, чи вони виселялися окремо. Якщо так, то ця цифра може зрости на кілька тисяч осіб. Для Рівненської області, на території якої напередодні німецько-радянської війни проживало не більше 1 млн. жителів, це були серйозні демографічні втрати, зважаючи також на загибель значної частини населення під час війни та в лавах ОУН-УПА після неї. Сюди слід додати засуджених на різні терміни ув'язнення. За наближеними оцінками, Рівненщина втратила у післявоєнний час 10-15% свого населення [36, 91-102].

Значна частина ідеологічних заходів, що проводились владою в області у 1960-1980-х рр., спрямовувались на викриття „злочинів українських буржуазних націоналістів”. За цей час відбулось кілька відкритих судових процесів над колишніми учасниками націоналістичного підпілля. Управління КДБ по Рівненській області, реагуючи на окремі звернення громадян, нібито виявило в 1957-1959 рр. конкретних винуватців замаху на життя генерала М.Ватутіна. Цією справою займався спеціальний працівник, який прибув з Києва, оскільки туди надійшли сигнали, що справжній керівник атентату, колишній командир сотні, який вийшов з каяттям, М.Синогін-„Жмайло”, отримує пенсію від держави. Розслідування спростувало причетність

„Жмайла” до замаху на життя генерала. Рівненський обласний суд на відкритому засіданні в Гощі у 1959 р. виніс вирок у справі Трусіка Івана та ще шести звинувачених − учасників боївки СБ, які мали якусь причетність до замаху на М.Ватутіна. Вирок оскарженню не підлягав: п'ятьох засуджених розстріляли, двох позбавили волі на 25 років кожного [1, 13].

Крім того, зусилля органів держбезпеки були спрямовані на викриття та ліквідацію нових нелегальних груп, які складалися не тільки з колишніх учасників ОУН та УПА, що відбули покарання, а й з учнівської та студентської молоді, незадоволеної політикою радянського режиму. Причому співробітники КДБ зазначали, що молодіжні групи, хоч і намагалися використовувати методи конспірації, давали більше компрометуючих матеріалів для доказової бази слідства, ніж групи, створені з колишніх учасників національно-визвольного руху. З 62-ох груп, викритих в Україні впродовж 1957-1963 рр., учасники лише чотирьох виготовляли і розповсюджували листівки, учасники ще двох груп вивішували національні прапори. У 1957 р. у Рівненській та Кіровоградській областях виявлено антирадянські листівки, виготовлені на множильному апараті. Виявилось, що їх розповсюджує створена ще у таборах група „Об'єднання”, керівний осередок якої знаходився в Комі АРСР. Учасники цієї групи проживали у Кіровоградській, Рівненській, Львівській та інших областях України. Мали розроблену програму, статут і клятву. У 1962 р. обласним управлінням КДБ Рівненської області, спільно з управліннями КДБ Чернівецької та Івано-Франківської областей, виявлено групу, яку створив співробітник однієї з районних установ Суховарський. Для „розробки” групи були підключені три агенти. У місцях зустрічей Суховарського з членами групи встановлювалась оперативна техніка для фіксування розмов. Стеження за групою та збір інформації про неї тривали чотири місяці. [37, 220-221]. Інша група „розроблялася” обласним управлінням КДБ по справі „Ехо” (Відлуння). Співробітникам КДБ стало відомо, що вчитель однієї з місцевих шкіл допускав антирадянські висловлювання. З ним встановив контакт агент „Арсен”. Через деякий час „Арсен” доповів, що вчитель і його товариші Босякевич та Колотуша створили „Прогресивну партію України” (ППУ), яка має осередки у Львові, Києві та кількох районах Рівненської області. „Арсену” запропоновано стати членом партії і скласти присягу, що він і зробив. Через кілька місяців група була викрита, а її активні учасники заарештовані [37, 238-239].

Обласне партійне керівництво неодноразово звертало увагу на незадовільну роботу лекторів щодо викриття діяльності націоналістів, духовенства і сектантів. Кожного року місцева преса розміщувала на своїх сторінках відповідні матеріали. Було знято декілька документальних фільмів про відкриті судові процеси над колишніми учасниками ОУН та УПА.

У жовтні 1966 р. газета „Правда” повідомила про арешт і суд над втікачем з радянських таборів, уродженцем Березнівського району Рівненської області А.Олійником − „Індусом”, який „утік з-під сторожі, сховався у лісному бункрі...” [38, 1317]. За спогадами колишнього станичного ОУН села Погорілівка Петра Кирушка, Антон Олійник двічі втікав із сибірських концтаборів. Уперше ще на початку 1950-их рр., другий раз він прийшов до П.Кирушка і попросив про допомогу у 1965 р. Незабаром А.Олійника знову схопили і засудили до розстрілу [39].

Уродженець Острозького району С.Олійник−„Корба”, захоплений енкаведистами 6 квітня 1945 р., відбув повний термін ув'язнення. Знову органи КДБ згадали про нього у 1981 р. Розпочалось нове слідство. У 1982 р. відбувся відкритий судовий процес під головуванням судді В.І.Омельяненка, за участю заступника прокурора Рівненської області радника юстиції В.С.Полєвого у залі Острозького будинку культури. Суд визнав С.М.Олійника винним у скоєнні злочинів, передбачених статтями 54, ч. ІІІ і 64 КК УРСР і встановив йому вищу міру покарання − розстріл [40, 187].

Шістдесяті роки минулого сторіччя народили в СРСР хвилю дисидентства. На Рівненщині, яка перебувала під постійним наглядом союзного та республіканського

КДБ, зафіксовано лише окремі вияви непокори радянському режиму. У 1965 р. невстановленою групою від імені „Патріотів України" поширювались листівки в Здолбунівському районі. В одній з них говорилося: „Батьки і матері! Брати і сестри! Знедолений український народ! Наш цвіт, наша молодь! До вас звертаємося ми. До вас, хто з вини комуністично-колоніальної влади втратив все найдорожче в житті, хто плакав далеко від Батьківщини в тюремних застінках, у кого народились діти без батьків на цілинних землях, на будовах... Все менше чути рідну мову. Вона помирає! Стогне наша земля! Повстанемо і захистимо її!". Подальший текст листівки свідчить, що її автори були досить-таки радикально налаштовані щодо існуючої влади [41, 40].

Значний суспільний прошарок, який не вписувався в радянську ідеологічну та політичну систему періоду зрілого та розвинутого соціалізму, становили віруючі різних конфесій і течій. Перманентний конфлікт з владою, започаткований на Рівненщині ще у 1939 р., тривав у віруючих-сектантів. Під час боротьби з баптистами, п'ятидесятниками, леонтіївцями та ін. представники органів радянської влади і КДБ особливо не церемонилися. Наприклад, п'ятидесятникам всіляко перешкоджали у створенні власного духовного центру, реєстрації громад. Рішуче вимагали зректися найбільш важливих постулатів релігійного життя. Тому переважна більшість громад намагалася не йти на співпрацю з офіційною владою.

Пресвітер Іван Федорчук з Олександрійського району так пояснював позицію п'ятидесятників: „У союзі з ВРЄХБ ми не можемо бути, тому що вони відкидають дар Святого Духа пророцтва на іномовах. Євангельські християни-баптисти вкладаються в політику влади.., а ми стоїмо за мир, ми проти войовничих законів, зброї в руки не беремо, не візьмемо. Тому що вона призначена для вбивства невідомої людини, а ми цього робити не можемо... Якщо владі знадобиться призвати нас до армії, то ми будемо працювати в тилу, для нас, п'ятидесятників, байдуже, яка б не була влада, ми захищати її зброєю в руках не можемо за своїми релігійними переконаннями" [41, 300].

Звичайно, баптисти чи п'ятидесятники не чинили акцій протесту, але в їхніх руках була потужна ідеологічна зброя, що суперечила панівній ідеології та антирелігійній спрямованості радянського суспільства. Частина віруючих намагалася отримати підтримку з-за кордону, хоча б у вигляді релігійної літератури, або виїхати туди на постійне місце проживання. У 1982 р. в м. Рівному органи КДБ затримали одного з керівників комітету „Право на еміграцію" Василя Мартиновича Барца. Одночасно з цим проводилися обшуки на квартирах п'ятидесятників, вилучалась релігійна література.

У числі затриманих був один з активних діячів руху п'ятидесятників за еміграцію, батько одинадцяти дітей Іван Лучко з м. Рівного. Лише багатодітність врятувала його від суворого вироку. Рівненський обласний суд у 1984 р. засудив віруючого умовно до 2 років позбавлення волі з 3-річним випробувальним терміном [41, 304].

Процес реабілітації жертв політичних репресій на Рівненщині розпочався в середині 1950-х р., але набув широкого розмаху лише наприкінці 1980-их. Тоді ж, в ході вивчення прохань та скарг громадян про застосування незаконних методів слідства працівниками НКВС–НКДБ–МВС–МДБ, узагальнено матеріали за цими фактами. Виявилось, що за період з 1944 по 1953 рр. тільки у Рівненському управлінні держбезпеки притягнуто до кримінальної відповідальності 21 співробітника, звільнено з роботи і зазнали інших покарань – 56 працівників. Дані по управлінню НКВС відсутні.

Характерним прикладом може служити справа лейтенанта Анатолія Єршова. У селі Плоска Острозького району загинув фотограф, розслідування доручили лейтенанту А.Єршову. Він, без достатніх на те підстав, сфабрикував матеріали слідства щодо двох мешканців зазначеного села, які потім оскаржили вирок суду. Прокурор військ МВС виніс пропозицію притягнути винного до кримінальної відповідальності.

Трибунал засудив Єршова до 7-ми років позбавлення волі, хоча той мав значні заслуги в боротьбі з оунівським підпіллям.

За регулярні порушення соціалістичної законності у 1949 р. були засуджені на 25 років ув'язнення виконуючий обов'язки начальника Острожецького райвідділу МДБ майор С.В.Успенський і старший оперуповноважений цього райвідділу старший лейтенант М.В.Токаренко [42]. Варто додати, що значна кількість працівників спецслужб уникнули відповідальності за незаконні дії у складі спецгруп чи за фізичні знущання над ув'язненими.

Згідно указу Президії Верховної Ради СРСР, який з'явився 16 січня 1989 р., у Рівненській області було реабілітовано 2 тис. осіб. Заступник начальника обласного управління КДБ по Рівненській області М.О.Яременко в інтерв'ю обласній газеті „Червоний прапор" 8 серпня 1990 р. стверджував, що на той час реабілітовано більше 3 тис. осіб, а вироки, винесені ще понад 10 тис. осіб залишено в силі [42]. Процес реабілітації триває до сьогодні, хоча Верховна Рада України не спромоглася прийняти закон щодо статусу і реабілітації членів ОУН та вояків УПА. Тому суди при перегляді їх справ користуються радянським законодавством, яке не є об'єктивним стосовно громадян, що вели збройну боротьбу проти комуністичного режиму.

Місцеві ради в областях Західної України протягом 1990-их рр. ухвалили низку рішень про підтримку громадян, що зазнали політичних репресій. У 2005 р. Рівненська обласна рада затвердила порядок виплати грошової допомоги репресованим, які були реабілітовані згідно чинного законодавства, у розмірі 200 грн. Джерелом надання допомоги є кошти обласного бюджету на загальну суму понад 1 млн. грн. Виплату допомоги здійснює Центр з нарахування та виплати пенсій і допомог системи праці та соціального захисту населення Рівненського міськвиконкому та органи соціального забезпечення в районах області. Для виплати допомоги використовується база даних головного управління Пенсійного фонду України в Рівненській області. Станом на квітень 2005 р. на Рівненщині проживало 4932 реабілітовані особи, з них 681 чоловік – у Рівному [43].

Радянська держава жорстоко повелася з жителями новоприєднаних у вересні 1939 р. земель: арешти, розстріли, вислання, позбавлення власності та громадянських прав, ідеологічний та морально-психологічний тиск. Тисячі і тисячі скалічених доль, розпалювання ворожнечі серед місцевого населення з поділом його на благонадійних і „бандерівців". Вимушена, а частіше спровокована жорстокість з боку учасників українського національно-визвольного руху неспівмірна з масштабом злочинів радянської тоталітарної машини, яка перемелювала і калічила людські долі, витворюючи гібрид „гомо совєтікус". „Немає нічого таємного, що не виявиться", - пророчі слова Біблії постійно доводять: як би від нас не ховали правду, вона вийде назовні. Наш обов'язок перед жертвами репресій – відновити добре ім'я десятків тисяч волиняків та поліщуків, які опинилися в їх жорнах, полеглих і нині сущих.

І

1. Верстюк В.Ф., Дзюба О.М., Репринцев В.Ф. Україна від найдавніших часів до сьогодення. Хронологічний довідник. – К.: Наукова думка, 1995. – 688 с.

2. Гайналій В. Селянський рух на Волині в період національно-визвольних змагань 1917-1919 рр. // Збірник навчально-методичних матеріалів і наукових статей історичного факультету Волинського державного університету імені Лесі Українки. – Вип.10. – Луцьк: Вежа, 2005. – С.35-41.

3. Державний архів Рівненської області (далі - ДАРО), ф.Р-421, оп.1, спр.11.

4. ДАРО, ф.Р-421, оп.1, спр.5.

5. ДАРО, ф.Р-466, оп.1, спр.3.

6. ДАРО, ф.Р-2771, оп.2, спр.960.

7. Дем'янчук Григорій. „Чрезвичайки" на Рівненщині в 1919-1920 роках // Із криниці печалі. Збірник спогадів та документів. – Вип.4. – Рівне: Азалія, 1997. – С.3-10.

8. Гражданская война и военная интервенция в СССР: Энциклопедия / Гл. ред. С.С.Хромов; Ред. кол.: Н.Н.Азовцев, Е.Г.Гимпельсон, П.А.Голуб и др. – М.: Сов. энциклопедия, 1987. – 720 с.
9. Центральний державний архів громадських об'єднань України, ф.1, оп.20, спр.317.
10. Голинков Д.Л. Крушение антисоветского подполья в СССР. Кн.2. – 4-е изд. – М.: Политиздат, 1986. – 397 с.
11. ДАРО, ф.Р-2771, оп.2, спр.2413.
12. ДАРО, ф.Р-2771, оп.2, спр.2414.
13. ДАРО, ф.Р-2771, оп.2, спр. 629.
14. Дем'янчук Григорій. Революцією покликані: Краєзнавчі нариси. – Львів: Каменяр, 1987. – 119 с.
15. ДАРО, ф.Р-2771, оп.2, спр.2417.
16. ДАРО, ф.Р-2771, оп.2, спр.2412.
17. ДАРО, ф.Р-2771, оп.2, спр.2415.
18. Бухало Гурій. Рівненські землі в першій половині XX сторіччя // Волинь. – 2005. – Ч.34. – 24 серпня. – С.18.
19. Часовые советских границ: Краткий очерк истории пограничных войск СССР / Иванов В.С., Кисловский Ю.Г., Андрианов В.Н. и др. – 2-е изд., доп. – М.: Политиздат, 1984. – 318 с.
20. Волченко Николай. Страницы из биографии // Безопасность Родины храня: Очерки / Сост. Г.Г.Кузовкин. – Львов: Каменяр, 1988. – С.7-16.
21. Степаков В. Спецназ России. – М.: Олма-пресс, 2002. – 383 с.
22. Колпакиди А., Прохоров Д. Империя ГРУ. – М., 1998. – 486 с.
23. Власюк О.В., Сидорук В.Й., Цятко В.М. „Східні креси" під знаком польського орла. – Рівне: Волинські обереги, 2004. – 136 с.
24. Ваупшасов С.А. На тревожных перекрестках: Записки чекиста. – 3-е изд. – М.: Политиздат, 1988. – 508 с.
25. Старинов Илья. А могло быть иначе // Техника молодежи. – 1989. - №11. – С.55-57.
26. Сідак Володимир. Особливості розвідувальної діяльності військової спецслужби Державного центру УНР в екзилі у міжвоєнний період // Воєнна історія. – 2002. - №3-4 // www.warhistory.ukrlife.org
27. Украинские буржуазные националисты / Б.С.Шульженко (рук.), И.Б.Хамазюк, В.Т.Данько. – М.: Типография ВШ КГБ при СМ СССР им. Ф.Э.Дзержинского, 1963. – 291 с.
28. Марчук І. Опонент Петлюри // На перехресті (матеріали підготовлені Рівненським міським історичним клубом). – Рівне, 2000. – С.22-25.
29. Сідак В.С. Військова спецслужба Державного центру УНР в екзилі та її керівники (1926-1938 рр.) // Воєнна історія. – 2002. - №1 // www.warhistory.ukrlife.org
30. Іванущенко Геннадій. Український розвідник із Хоружівки Іван Литвиненко // Шлях перемоги. – 2006. - №5. – 1 лютого. – С.9.
31. Коваль Роман. Біографічні довідки про учасників Визвольної війни 1917-1920-х років, про яких йдеться в романі „Холодний Яр" // Горліс-Горський Ю.Ю. Холодний Яр: документальний роман. – Дрогобич: ВФ „Відродження", 2006. – С.330-357.
32. Басюк Остап. Розстріляли, звинувативши у шпигунстві // Дзвони Дерманя. Збірник спогадів та документів. – Рівне: Азалія, 1998. – С.11.
33. ДАРО, ф.Р-2771, оп.2, спр.885.
34. ДАРО, ф.Р-2771, оп.2, спр.628.
35. Основич-Мельник В.К. Мій шлях до світла й волі. – Рівне: Ліста-М, 2001. – 124 с.

II

1. Бажан Олег. Слуга, або фрагменти життя генерала Сєрова // З архівів ВУЧК – ГПУ – НКВД – КГБ. - 1994. - №1. - С.229-240.

2. Петров Н.В. Первый председатель КГБ генерал Иван Серов // Отечественная история. - 1997. - №5. - С.23-43.

3. Білокінь С.І. Управління державним терором // Політичний терор і тероризм в Україні. ХІХ-ХХ ст. Історичні нариси. - К.: Наукова думка, 2002. - С.496-547.

4. Шаповал Юрій. Україна ХХ століття: Особи та події в контексті важкої історії. - К.: Ґенеза, 2001. - 560 с.

5. Ільюшин Ігор. Оперативно-чекістські групи НКВС в західних областях України у вересні-жовтні 1939 року (за матеріалами Державного архіву Служби безпеки України) // 1939 рік в історичній долі України і українців. Матеріали Міжнародної наукової конференції 23-24 вересня 1999 р. - Львів: ЛНУ ім.І.Франка, 2001. - С. 178-182.

6. Киричук Ю.А. Терор і тероризм у Західній Україні // Політичний терор і тероризм в Україні. ХІХ-ХХ ст. Історичні нариси. - К.: Наукова думка, 2002. - С.548-595.

7. ДАРО, ф.Р-2771, оп.2, спр.875.

8. ДАРО, ф.Р-2771, оп.2, спр.849, 875, 881.

9. ДАРО, ф.Р-2771, оп.2, спр.2715.

10. ДАРО, ф.Р-2771, оп.2, спр.2890.

11. ДАРО, ф.Р-2771, оп.2, спр.1847.

12. ДАРО, ф.Р-2771, оп.2, спр.2787.

13. ДАРО, ф.Р-2771, оп.2, спр.2957.

14. ДАРО, ф.Р-2771, оп.2, спр.2692.

15. ДАРО, ф.Р-2771, оп.2, спр.1795.

16. ДАРО, ф.Р-2771, оп.2, спр.2610.

17. ДАРО, ф.Р-2771, оп.2, спр.1109.

18. ДАРО, ф.Р-2771, оп.2, спр.1030.

19. ДАРО, ф.Р-2771, оп.2, спр.891, т. 1.

20. Кондратюк Світлана. Встановлення сталінського тоталітарного режиму в Західній Україні (вересень 1939 – червень 1941 рр.) // 1939 рік...- С.156-159.

21. Пацула Йосип. Волинь – мій біль, моя надія. Штрихи до історії краю. – Рівне: Азалія, 2005. – 224 с.

22. Сергійчук Володимир. Український здвиг: Волинь. 1939-1955. – К.: Українська видавнича спілка, 2005. - 840 с.

23. Верстюк В.Ф., Дзюба О.М., Репринцев В.Ф. Україна від найдавніших часів до сьогодення. Хронологічний довідник. – К.: Наукова думка, 1995. – 688 с.

24. Цимбалюк Євген. Любов Микити Хрущова до кукурудзи почалася із смордвівського качана?..: слідами однієї історії // Вільне слово. – 2005. - №29. – 12 квітня. – С.6.

25. Білас І.Г. Репресивно-каральна система в Україні. 1917-1953. Суспільно-політичний та історико-правовий аналіз: у 2-х кн. – Кн.1. – К.: Либідь – Військо України, 1994. – 432 с.

26. Органы государственной безопасности СССР в Великой Отечественной войне. – М., 1995. – Т.1. – Кн.2.

27. ДАРО, ф.Р-2771, оп.2, спр.2981.

28. Хрущев С. Никита Хрущев: кризисы и ракеты: в 2-х т. – Т.1. – М.,1994.

29. Парсаданова В.С. Депортация населения из Западной Украины и Западной Белоруссии в 1939-1941 гг. // Новая и новейшая история. – 1989. - №2. – С. 26-44.

30. Бугай М.Ф. Депортації населення з України (30 – 50-ті роки) // Український історичний журнал. – 1990. - №1. – С.32-38; №11. – С.20-26; Його ж. За повідомленнями НКВС СРСР… (Про депортацію населення України у 30-40-х роках). – К., 1992. – 48 с.

31. Депортації. Західні землі України кінця 30-х – початку 50-х рр. Документи, матеріали, спогади. У трьох томах. – Т.1. 1939 – 1945 рр. - Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАНУ, 1996; Т.2. 1946 – початок 50-х рр. – Львів, 1998; Т.3. – Львів, 2002.
32. Рівненщина репресована, депортована, мордована. 1939-1941. - Рівне: Азалія, 1997. – 92 с.
33. Білас І.Г. Репресивно-каральна система в Україні. 1917-1953. Суспільно-політичний та історико-правовий аналіз: у 2-х кн. – Кн.2. – К.: Либідь – Військо України, 1994. - 688 с.
34. Винниченко І.І. Україна 1920 – 1980-х: депортації, заслання, вислання. – К., 1994. – 124 с.
35. Юридична енциклопедія: В 6 т. / Редкол.: Ю.С.Шемшученко (голова редкол.) та ін. – Т.2: Д-Й. – К.: Українська енциклопедія, 1999. – 744 с.
36. Політологічний енциклопедичний словник: Навчальний посібник для студентів вищ. навч. закладів / За ред. Ю.С.Шемшученка, В.Д.Бабкіна. – К.: Ґенеза, 1997. – 400 с.
37. Енциклопедія історії України: В 5 т. / Редкол.: В.А.Смолій (голова) та ін. – Т.2: Г-Д. – К.: Наукова думка, 2004. – 528 с.
38. Універсальний словник-енциклопедія / Гол. ред. ради чл.-кор. НАНУ М.Попович. – К.: Ірина, 1999. – VII+1551 с.
39. Политологический словарь / Под ред. проф. В.И.Астаховой и проф. Н.И.Панова. – Харьков: Прапор, 1997. – 199 с.
40. Довідник з історії України (А-Я): Посібн. для серед. загальноосв. навч. закл. / За заг. ред. І.Підкови, Р.Шуста. – 2-е вид., доопр. і доповн. – К.: Ґенеза, 2001. – 1136 с.
41. Історична наука: термінологічний і понятійний довідник: Навч. посіб. / В.М.Литвин, В.І.Гусєв, А.Г.Слюсаренко та ін. – К.: Вища школа, 2002. – 430 с.
42. Закон України „Про реабілітацію жертв політичних репресій" // Верховна Рада України. Інститут законодавства. Закони України. – Т.1. – С.370-374.
43. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / Уклад. і голов. ред. В.Т.Бусел. – К.; Ірпінь: ВТФ „Перун", 2005. – 1728 с.
44. New Webster's Dictionary and Thesaurus of the English Language. – Danbury, ct: Lexion Pablications, inc., 1993. – 1214 p.
45. Зубков М., Мюллер В. Сучасний англо-український та україно-англійський словник. – Харків: ВД „Школа", 2005. – 748 с.
46. Большой русско-английский словарь: с приложением кратких сведений по английской грамматике и орфоэпии, сост. А.И.Смирницким / О.С.Ахманова, З.С.Выгодская, Т.П.Горбунова и др. Под общ. рук. А.И.Смирницкого. – 26-е изд., стереотип. / Под ред. О.С.Ахмановой. – М.: Рус.яз., 2003. – 768 с.
47. Гак В.Г., Ганшина К.А. Новый французско-русский словарь. – 2-е изд., испр. – М.: Русский язык, 1995. – 1195 с.
48. Внеочередная пятая сессия Верховного Совета СССР. 31 октября – 2 ноября 1939 г. Стенографический отчет. – М., 1939.
49. ДАРО, ф.Р-2771, оп.2, спр.871.
50. ДАРО, ф.Р-2771, оп.2, спр.1114.
51. Грицак Я. Нарис історія України. Формування модерної української нації XIX – XX ст. – К.: Генеза, 1996. – 360 с.
52. Організація українських націоналістів і Українська повстанська армія. Фаховий висновок робочої групи істориків при Урядовій комісії з вивчення діяльності ОУН і УПА. – К.: Наукова думка, 2005. – 56 с.
53. Польськое подполье на территории Западной Украины и Западной Белоруссии. 1939-1941. В 2-х кн.- Варшава – Москва: Ритм, 2001.- 1436 с.
54. ДАРО, ф.Р-2771, оп.2, спр.2917.

55. ДАРО, ф.Р-2771, оп.2, спр.2623.
56. ДАРО, ф.Р-2771, оп.2, спр.2804.
57. ДАРО, ф.Р-2771, оп.2, спр.911.
58. ДАРО, ф.Р-2771, оп.2, спр.2938.
59. ДАРО, ф.Р-2771, оп.2, спр.2924.
60. ДАРО, ф.Р-2771, оп.2, спр.1042.
61. ДАРО, ф.Р-2771, оп.2, спр.700.
62. ДАРО, ф.Р-2771, оп.2, спр.1086.
63. ДАРО, ф.Р-2771, оп.2, спр.837.
64. ДАРО, ф.Р-2771, оп.2, спр.767.
65. ДАРО, ф.Р-2771, оп.2, спр.4253.
66. ДАРО, ф.Р-2771, оп.2, спр.960.
67. ДАРО, ф.Р-2771, оп.2, спр.977.
68. ДАРО, ф.Р-2771, оп.2, спр.864.
69. ДАРО, ф.Р-2771, оп.2, спр.2956.
70. ДАРО, ф.Р-2771, оп.2, спр.2768.
71. Поліщук Ярослав. Рівне: мандрівка крізь віки: Нариси історії міста. – Рівне, 1998. – 196 с.
72. Візітів Ю. Семенюк С.Ф.- пластовий скаутмайстер української молоді на Рівненщині // Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії. Наукові записки Рівненського державного гуманітарного університету. – Вип.4.- Рівне: РДГУ, 2005. – С.52-56.
73. Ільюшин Ігор. Польське підпілля у Західній Україні і Західній Білорусії у 1939-1941 рр.: нове науково-документальне видання // З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ. – 2003.- №1.- С.450-456.
74. ДАРО, ф.Р-2771, оп.2, спр.1024.
75. Робітницький Сергій. Серед неправди на землі. Спогади та роздуми. – Рівне: Азалія, 2001. – 172 с.
76. ДАРО, ф.Р-2771, оп.2, спр.3308.
77. Дзвони Дерманя. Збірник спогадів та документів. – Рівне: Азалія, 1998. – 112 с.
78. Данилюк В.О., Кучерепа М.М. „Я завжди боровся за свій народ": Скоп'юк Іван Володимирович // Програма і методичні рекомендації по підготовці серії науково-документальних книг „Волинська область. Реабілітовані історією". – Луцьк, 1994. – С.48-54.
79. Кучерепа Микола. Репресії НКВС проти волинян у 1939-1941 роках // Реабілітовані історією. Збірник наукових статей і матеріалів міжнародної науково-практичної конференції „Реабілітовані історією", Луцьк, 5-6 грудня 2002 р. – Луцьк: Надстир'я, 2003. – С.11-26.
80. Бухало Г.В., Бухало О.Г. Суд над активістами-членами ОУН у Рівному (22-25 травня 1939 р.) // Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії. Наукові записки Рівненського державного гуманітарного університету. – Вип. 5. – Рівне: РДГУ, 2005. – С.87-91.
81. Марчук Ігор. Пам'яті Голови Великого Збору УГВР Ростислава Волошина // Український визвольний рух / Центр досліджень визвольного руху, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України. – Зб. 5. – Львів: Мс, 2005. – С.167-176.
82. Волинь. – 1941. – ч.1. – 1 вересня.
83. Довідка Державного архіву Російської Федерації №869-т від 21.04.93 „Про евакуацію в'язнів з тюрем Рівненської області у 1941 р." // Фонд Рівненського обласного краєзнавчого музею (далі - РОКМ). – Колекція документів про репресії на Рівненщині.
84. Кулаковський Петро. Розстріляні на початку війни // З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ. – 1994. - №1. – С.191-228.

85. Самсонов А. М. Крах фашистской агрессии. 1939-1945: Исторический очерк. – М.: Наука, 1975. – 648 с.
86. Інформація прокурора м. Дубно „Про факти розстрілу в'язнів в Дубенській тюрмі НКВС в перші дні Великої Вітчизняної війни" // Фонд РОКМ. – Колекція документів про репресії на Рівненщині.
87. Літопис Української повстанської армії: Бібліотека. – Т.4: Спогади вояків УПА та учасників збройного підпілля Львівщини та Любачівщини / ред. П.Потічний, В.В'ятрович. – Торонто-Львів: Літопис УПА, 2003. – 448 с.
88. Із криниці печалі. Збірник спогадів та документів. – Вип. 4. – Рівне: Азалія, 1997. – 120 с.
89. Із криниці печалі. Збірник спогадів та документів. – Вип. 1. – Рівне: Азалія, 1993. – 120 с.
90. Крещенко Валентина. Великдень у в'язниці (спомини політв'язня). – Дубно: Просвіта, 1997. – 36 с.
91. Спогади Матвійчука Олексія Савича, записані зав. сектором РОКМ Г.Ф.Войчук 9 липня 1992 р. // Фонд РОКМ. – Колекція документів про репресії на Рівненщині.
92. ДАРО, ф.Р-2771, оп.2, спр.1110.
93. ДАРО, ф.Р-2771, оп.2, спр.3244.
94. Українське державотворення: Акт 30 червня 1941. Збірник документів і матеріалів / під заг. ред. Я. Дашкевича та В. Кука. – Львів: Піраміда, 2001. – 560 с.
95. Гладков Т.К. Кузнецов. Легенда советской разведки. – М.: Вече, 2004. – 384 с.

III

1. Тищенко О. Гурби: квітень 1944-го. – Рівне, 2005. – 172 с.
2. Білас І. Репресивно-каральна система в Україні 1917-1953. – Т.2. - К.: Либідь – Військо України, 1994. – 688 с.
3. Літопис УПА. Нова серія. – Т.4. - Київ-Торонто, 2002. – 598 с.
4. Державний архів Рівненської області (далі - ДАРО), ф. Р - 688, оп.5с, спр.13.
5. Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі - ЦДАГО), ф.1, оп.23, спр.1060.
6. Рівненський мартиролог 44-го. – Рівне: Азалія, 1998. – 96 с.
7. ЦДАГО, ф.1, оп.23, спр.1700.
8. Із криниці печалі. Збірник спогадів та документів. - Вип.4. – Рівне: Азалія, 1997. – 120 с.
9. Дзвони Дерманя. Збірник спогадів та документів. – Рівне: Азалія, 1998. – 112 с.
10. ЦДАГО, ф.1, оп.23, спр.1698.
11. Борщевич В. Волинський пом'яник. – Рівне: ВАТ „Рівненська друкарня", 2004. – 408 с.
12. ДАРО, ф.400, оп.1, спр.30.
13. ДАРО, ф.400, оп.1, спр.31.
14. ДАРО, ф.400, оп.1, спр.25.
15. ЦДАГО, ф.1, оп.23, спр.1705.
16. ЦДАГО, ф.1, оп.23, спр.2408.
17. Дем'янчук Г. Присуд: на спецпоселення // Із криниці печалі. Збірник спогадів та документів. – Вип.3. – Рівне: Азалія, 1996. – 120 с.
18. Літопис УПА. Нова серія. – Т.7. - Київ-Торонто, 2002. – 716 с.
19. ЦДАГО, ф.1, оп.23, спр.5681.
20. Цимбалюк Є. ...І була ніч. І був колгосп // Вільне слово. – 2005. - №53. - 19 липня.
21. Неоголошена війна: провокації спецслужб проти галичан // За вільну Україну. – 2001. – № 42. - 8-9 червня.
22. ЦДАГО, ф.1, оп.23, спр.5734.

23. ЦДАГО, ф.1, оп.17, спр.22.
24. ДАРО, ф. Р-2771, оп.2, спр.1121.
25. Кокін С. А. Анотований покажчик документів з історії ОУН і УПА у фондах Державного архіву СБУ. – Вип.1. – К., 2000. – 208 с.
26. Сергійчук В. Український здвиг: Волинь. 1939-1955. – К.: Українська видавнича спілка, 2005. – 840 с.
27. Генега Р. Студентський рух опору у Львові (1944-1953) // Вісник Львівського університету. Серія історична. – Вип. 37. – Ч. 2. – Львів: ЛНУ ім. І. Франка, 2002. – С.205-223.
28. Сергійчук В. Український здвиг: Наддніпрянщина 1941-1955. - К.: Українська видавнича спілка, 2005. – 834 с.
29. ЦДАГО, ф.1, оп.24, спр.31.
30. ЦДАГО, ф.1, оп.24, спр.1177.
31. ЦДАГО, ф.1, оп.24, спр.1143.
32. ЦДАГО, ф.1, оп.16, спр.75.
33. ЦДАГО, ф.1, оп.16, спр.77.
34. ЦДАГО, ф.1, оп.16, спр.76.
35. ЦДАГО, ф.1, оп.24, спр.4944.
36.Платонова Н. Законодавчі та відомчі нормативні акти щодо спецпоселенців з України, 20-ті – 60-ті роки ХХ-го ст. // З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ. – 2003. - №1. – С.91-102.
37. Украинские буржуазные националисты / Б.С.Шульженко (рук.), И.Б.Хамазюк, В.Т.Данько. – М.: Типография ВШ КГБ при СМ СССР им. Ф.Э.Дзержинского, 1963. – 291 с.
38. Визвольний шлях. – 1966. – Кн. 11.
39. Волинь. - 2006. - Ч.5 - 3 лютого.
40. Со щитом и мечом. – Львов: Каменяр, 1988. – 205 с.
41. Данилюк Ю., Бажан О. Опозиція в Україні. – Київ, 2000. – 400 с.
42. Закон, правда, гласність // Червоний прапор. – 1990. - 8 серпня.
43. Вільне слово. – 2005. - №28. – 7 квітня.

РОЗДІЛ II

РЕКОНСТРУКЦІЯ

Джерела
до вивчення політичних репресій

№1
1940, липня 3. – Рапорт молодшого лейтенанта держбезпеки Слєсарєнка заступнику начальника УНКВС в Рівненській області старшому лейтенанту держбезпеки Мастицькому про грубі порушення під час ведення слідства і утримання під вартою заарештованих

Зам. начальника управления НКВД по Ровенской области
ст. лейтенанту государственной безопасности
тов. Мастицкому

Рапорт

Июля I-го дня с[его] г[ода]. зашел ко мне Пом[ощник] Нач[альника] Ровенского РО НКВД, Сержант Госбезопасности – тов[арищ] Минеев, который рассказывал, что в Ровенской тюрьме содержатся под стражей 6 человек как то: Гаек, Войчель, Тыжук, Бойко, Хрома и – Голавский[1], которые были арестованы в разное время б[ывшим] Ровенским Уездным отделом, материалов же на них в Райотделе сейчас никаких нет, даже не имеется постановлений на арест.

Из перечисленных лиц, я вспомнил Войчеля и Голавского, которые были арестованы в прошлом году и дела на них были в производстве б[ывшего] Уездного отдела НКВД, я будучи Заместителям Нач[альни]ка последнего, когда поступило от Нач[альника] УНКВД распоряжение о передаче следственных дел – и арестованных в Следственную часть, - всех арестованных (около 500 человек) и следдела на них по именному списку передал в следственную часть, под расписку тов. Коцюбенко, в б[ывшем] Уездном отделе оставались след[ственные] материалы только на несколько человек арестованных, тех которые подлежали освобождению, но как был разрешен по ним вопрос для меня было неизвестно, т[ак] к[ак] я в начале января был командирован в р[айо]н, а затем стал работать в УНКВД.

Я посоветовал тов. Минееву, чтобы он проверил по спискам, не переданы ли след[ственные] материалы на перечисленных арестованных в следчасть, то тов[арищ] Минеев сказал, что списков, по которым след[ственные] дела переданы След[ственной] части в РО так же нет и куда они исчезли – неизвестно.

Будучи заинтересован этим вопросом, я I.VII.40 г[ода] зашел к Нач[альнику] Следчасти тов. Лосеву, у которого проверил списки, которые мной составлялись на передачу след[ственных] материалов и арестованных, то в списках этих 6 человек арестованных не оказалось.

После того, как я рассказал тов. Лосеву в чем дело, то он вспомнил, что несколько месяцев тому назад Нач[альник] Ровенского РО тов. Захаров привез несколько десятков каких-то след[ственных] дел и сдал их в архив След[ственной] части, как ненужные РО. Я решил просмотреть эти дела, которые были свалены в шкафу секретаря След[ственной] части, среди этих „архивных" дел мной обнаружено след[ственное] дело на Голавского, на которого выписано т. Кадкиным постановление об освобождении (след[ственное] дело прилагаю).

Голавский арестован 21.X.39 г[ода] до сего времени содержится в тюрьме. Не исключена возможность, что и на остальных 5 человек арестованных следственные материалы так же находятся где-нибудь в архиве.

О чем доношу на Ваше распоряжение

Зам[еститель] Нач[альника]. 2 отд[еления]. 3 отдела УГБ УНКВД по Ровенской обл[асти]

мл[адший] лейтенант госбезопасности
3.VII.40 г. підпис (Слесаренко)

ДАРО, ф.Р-2771, оп.2, спр.2924, арк.1-2. Оригінал. Машинопис.

Примітки:

1. Голавський Броніслав Францевич, 1894 р.н, уродженець с. Нехворощ Барашівської волості Житомирського повіту, поляк, з селян. У 1914-1917 – в російській армії, в 1928 перейшов через кордон до Польщі, за що покараний 3 місяцями тюрми. Проживав у с. Великий Житин Олександрійської гміни Рівненського повіту. Заарештований оперативно-чекістською групою НКВС УРСР 21 жовтня 1939, перебував у Рівненській в'язниці, звинувачувався за ст.54-13 Кримінального кодексу УРСР. Відповідно до постанови ОЧГ НКВС м. Рівне від 15 листопада 1939 справа Б.Ф.Голавського припинена за відсутністю „криминалов", однак з-під варти він звільнений лише 15 липня 1940 (ДАРО, ф.Р-2771, оп.2, спр.2924).

№2
1940, липня 3. – Підсумкове зведення НКВС УРСР про кількість біженців, висланих із західних областей України, станом на 2 липня 1940 р.

Совершенно секретно

Народному комиссару внутренних дел
комиссару госбезопасности 3-го Ранга
Серову

Итоговая сводка об изьятых и выселенных
беженцах по западным областям Украины
на 2 июля 1940 года

№№ п/п УНКВД области	Изъято семей	Изъято человек	Изъято одиночек	Средств на 10 сут.	Средств на 15 сут.
1. Львовская	25.606 20.606 15.007	50.582 38.850 32.9	13.792 7.732 6.649	1.011.640	1.896.825
2. Ровенская	397 297 773	1.563 1.264 1.952	299 299 133	31.260	58.612
3. Волынская	7.452 5.452 4.149	16.590 12.623 12.001	1.750 1.750 841	331.800	722.125
4.Тернопольская	1.520 1.070 1.200	3.426 2.087 2.646	822 822 557	68.520	128.475
5. Станиславская	1.170 1.020 1.018	2.519 2.087 1.979	612 612 82	50.380	128.475
6. Дрогобычская	1.787 1.787 2.553	8.527 5.527 6.295	2.201 1.201 1.033	174.540	319.662
Итого:	37.532 30.232 24.700	83.207 63.559 57.774	19.476 12.416 9.275[1]	1.664.140	3.120.262

ВИО начальника дорожно-транспортного отдела НКВД
Львовской железной дороги капитан государственной безопасности
Бугоров
Заместитель начальника 10-го отделения 1-го отдела
главного транспортного управления НКВД УССР капитан
государственной безопасности Тамаров

03 июля 1940 г.
№5885/1

АГІБ МВС України, ф.15, оп.1, спр.10, арк.31,37-38.
Опубл.: Білас Іван. Репресивно-каральна система в Україні. 1917-1953. – Кн.2. – К.: Либідь-Військо України, 1994. – С.156-157.

Примітки:
1. Відомості про кількість висланих біженців подано в таблиці по кожній області по підсумку, що наростає, знизу догори. Кошти на харчування біженців під час переїзду виділені з розрахунку 2 крб. на добу для біженців, шлях переїзду яких не перевищував 10 діб, і 2 крб. 50 коп. – 15 діб (в останніх колонках указані суми з розрахунку 10 і 15 діб проїзду до місця вислання) (примітка І.Біласа).

№3
1941, червня 28. – Доповідна записка начальника тюрми №2 м. Дубно Манилюка начальнику тюремного управління НКВС УРСР Філіпову про події у Дубенській в'язниці 22-25 червня 1941 р.

Начальнику тюремного управления НКВД УССР капитану
госбезопасности тов. Филиппову

Докладная записка

22.06 с/г в 4 ч. 40 мин. тюрьма № 2 НКВД г. Дубно была обстреляна из самолетов противника, после чего была сделана тревога всему личному составу тюрьмы по усилению охраны, весь надзорсостав был переведен на казарменное положение о чем Вам 22.06 было сообщено спецдонесением, а также УНКВД и ТО Ровенской области.

До 24.06 с/г со стороны ТО и УНКВД по вопросу решения с заключенными распоряжения никакого не было, лишь 24.06 в 10 часов утра по телефону ТО сообщили, что для отправки ЗКЗК [заключенных] по к/р ст. будут поданы вагоны. На это [время]число ЗКЗК по к/р ст. осужденных и следственных насчитывалось 320 чел. Вагоны для отправки ЗКЗК 24.06 прибыли в 17.00, в то время г. Дубно подвергался бомбардировке и артиллерийскому обстрелу со стороны противника, а также по сведению начальника гарнизона, что на город Дубно со стороны м-ка Верба противник ведет наступление в составе 127 танкеток.

По прибытию вагонов я обратился к начальнику РО НКВД и РО НКГБ для оказания помощи отправки ЗКЗК на вокзал, последние в помощи отказали, мотивируя занятость обороной города, а своими силами отправить на вокзал ЗКЗК я не мог, не было транспорта, а вести пешком невозможно, т.к. до вокзала 5 км.

Ввиду скоропостижной обстановки для принятия мер к ЗКЗК я связался по телефону с зам. начальника УНКВД по Ровенской области лейтенантом госбезопасности т. Климовым, который в это время находился в обкоме партии. Тов. Климов дал распоряжение по телефону при невозможности эвакуации намеченный контингент ЗКЗК к отправке уничтожить, а остальных заключенных освободить.

Мной проделано было следующее.

1) ЗКЗК осужденные на короткие сроки и по указу с тюрьмы были освобождены, осужденные на более долгие сроки и следственные по ст. УК были направлены в г. Ровно с частью надзорсостава и охраняющим взводом;

2) в 20.00 я приступил к выполнению распоряжения зам. начальника УНКВД по уничтожению ЗКЗК по ст. к-р, но так как противник занял ст. г. Дубно и продолжал наступать на город, [я уничтожить] всех ЗКЗК, подлежавших к уничтожению, не смог, осталось закрытых в камерах около 60-70 чел.;

3) в 22 ч. 30 мин. с остальным личным составом пришлось оставить тюрьму и отправиться в г. Ровно. Коллектив тюрьмы эвакуировался с г. Дубно после всех, т.к. РО НКВД и РО НКГБ и руководство г. Дубно всех было эвакуировано, и не поставили об этом руководство тюрьмы в известность.

25.06 при движении коллектива в г. Ровно по дороге встретились с РО НКВД и НКГБ и местным руководством, которое следовало в Дубно для разведки, к последним присоединилось 10 человек [нашего] коллектива, остальной состав следовал дальше.

Противником следующие в г. Дубно были пропущены, после чего закрыты все дороги и взяты в окружение. С наших сотрудников не возвратилось двух человек Егоров и Завялов, остальные с окружения прорвались и прибыли в разное время.

При сборе в г. Ровно оказалось 52 человека из них 5 человек местных. Остальные работники с местного населения остались в г. Дубно.

4.06[1] с/г по распоряжению нач. УНКВД группа 39 человек была направлена в м. Сарны, но по приезду в г. Олевск военные части нас не пропустили ввиду дофронтовой полосы в Сарненском р-не.

После этого мы возвратились обратно к УНКВД, которое находилось в 36 км. за Новоград-Волынск, но когда на обратном пути заехали в г.Житомир, УНКВД по Житомирской обл. нам сообщило, что УНКВД по Ровенской обл. выехало из Житомира в неизвестном направлении, после чего мы решили выехать в г. Киев в Ваше распоряжение в количестве сотрудников 41 человек, 2 автомашины сдали в распоряжение ТУ НКВД УССР.

28.06.41 Начальник тюрьмы № 2 г. Дубно (підпис).

АГІБ МВС України. Колекція документів.

Опубл.: Білас Іван. Репресивно-каральна система в Україні. 1917-1953. – Кн.2. – К.: Либідь-Військо України, 1994. – С.233-234.

Примітки:

1. Тут, очевидно, помилка, потрібно 4.07.

№4

1941, червня 28. – Спецповідомлення начальника в'язничного управління НКВС УРСР Філіпова наркомові внутрішніх справ УРСР Сергієнкові та начальникові в'язничного управління НКВС СРСР Нікольському про винищення та евакуацію в'язнів у в'язницях Волинської, Рівненської, Тернопільської, Львівської та Чернівецької областей

Совершенно секретно

Народному комиссару внутренних дел
старшему майору государственной безопасности
тов. Сергиенко
Начальнику тюремного управления НКВД СССР
капитану государственной безопасности
тов. Никольському
Гор. Москва

Спецсообщение
„О положении в тюрьмах Волынской, Ровенской, Тарнопольской, Львовской и Черновицкой областей”

Волынская область

22 июня с.г. около 14.00 часов тюрьма №1 гор. Луцка была подвергнута бомбардировке вражескими самолетами. Было сброшено 11 бомб, и одной из них был полностью разрушен приврат, при этом были убиты надзиратель Дидык, Нач. хоз. тюрьмы Бондаренко и его жена. Ранено 2 человека надзирателей т.т. Рожко и Маркиза.

По окончанию бомбардировки заключенными, около 2000 человек, был поднят бунт, во время которого ими были взломаны двери камер, склады тюрьмы, где находились топоры, бритвы и др. режущие предметы. Вооружившись этими предметами, заключенные разрушили в прогулочном дворе вышку, часть из них пыталась бежать через приврат. Подразделением конвойной части заключенные были остановлены и предупреждены, что в случае попытки бежать они будут расстреляны. Несмотря на предупреждение, отдельные заключенные пытались бежать и тут же были расстреляны.

До 9.00 часов 23.VI.41 г. заключенные пробыли в прогулочном дворе и затем водворены обратно в корпус тюрьмы. До бунта приговора на 73 заключенных, осужденных к ВМН были приведены в исполнение.

В 12.00 часов 23.VI. по распоряжению начальника тов. Стана заключенные были выведены обратно на прогулочный двор и из всех заключенных были отобраны 14 человек, осужденных по указу Президиума Верховного Совета СССР от 26.VI.40 г., 30 человек, осужденных по бытовым статьям УК, и 40 человек малолеток. Указники и бытовики в количестве 44 человек были освобождены, а малолетки водворены обратно в камеры.

После отбора 84 указанных заключенных начальником 2-го отдела УНКГБ тов. Гончаровым, сотрудником УНКГБ Дворкиным, Начальником Тюремного отделения УНКВД тов. Станом при участии других сотрудников НКГБ и НКВД, оставшиеся на прогулочном дворе около 2000 заключенных были расстреляны. Весь учетный материал и личные дела заключенных сожжены. Ценности, финансовые документы, штампы, печати, журналы учета заключенных и другие документы Зам. Нач. тюрьмы тов. Лескиным перевезены в Киев.

В тюрьме №3 города Ковель на 22 июня содержалось 800 заключенных. За 23 и 24 июня Горотделу НКГБ было выдано 507 заключенных. Все делопроизводство и документы, за исключением книги учета ценностей, сожжены.

Ровенская область

Из тюрем Ровенской области в 20.00 24.VI.41 года был отправлен эшелон с 651 заключенными, который в 10.00 часов 26.VI.41 прибыл в гор. Нежин.

Заключенных конвоировали 25 надзирателей и 15 милиционеров, в пути следования эшелона в Нежин в 13.00 часов 25.VI.41 г. около станции Корачи он был обстрелян с самолетов противника, во время обстрела эшелона было убито 5 и ранено 12 заключенных, кроме того была убита жена ДПНТ тюрьмы №1 Ноздрунова, сопровождавшая эшелон. Приняты меры к переотправке этого эшелона на станцию Камышин Пензенской дороги. Раненых дано указание Начальнику Тюремного Отделения УНКВД по Сумской области снять и разместить в тюрьме гор. Конотопа, изолировав их от остальных заключенных.

По сообщению Зам. Нач. УНКВД по Ровенской области тов. Краинова, кроме вывезенных, в тюрьмах по состоянию на 25.VI.41 г. оставалось заключенных, осужденных по бытовым статьям УК УССР, 533 человека, из них в тюрьме №1 гор. Ровно – 60 человек. В тюрьме №3 гор. Острог – 23 человек и в тюрьме №4 гор. Ровно – 450 человек. В тюрьме №2 гор. Дубно заключенных нет.

Тарнопольская область

До 26.VI.41 г. командованием фронта не было дано разрешение на получение вагонов для эвакуации заключенных.

26.VI.41 командованием фронта дано разрешение на получение вагонов и тюрьмы приступают к эвакуации заключенных.

На тюрьму №2 гор. Бережаны бандой ОУНовцев трижды совершался налет. Все три раза банда была отбита. Начальником гарнизона гор. Бережаны усилена воинская охрана тюрьмы.

Львовская область

В результате бандитского налета ОУНовцев на тюрьму №1 г. Львова освобождено 270 человек заключенных, осужденных по бытовым статьям УК УССР.

В ночь с 23 на 24 июня на тюрьму города Злочев был также совершен налет бандой ОУНовцев, который охраной тюрьмы был отбит (сообщение Зам. Нач. УНКВД тов. Ступницкого по телефону и фотодактилоскопа тюрьмы гор. Злочев – Цезаровой).

Черновицкая область

Согласно данных мною указаний заключенные из тюрьмы гор. Хотин Черновицкой области этапируются в тюрьму гор. Каменец–Подольск.

С тюрьмами западных областей поддерживаю телеграфно–телефонную связь, однако за исключением Тарнополя и Ровно связь с западными областями сильно затруднена.

В тюрьмы западных областей Украины командированы 16 сотрудников Тюремного Управления, с некоторыми из них установлена и поддерживается телеграфная связь.

Нач[альник] тюремного упр[авления] НКВД
УССР
капитан госбезопасности
Филиппов

№ 85426
28 июня 1941г.
г. Киев
экз.

АГІБ МВС України. Колекція документів.
Опубл.: Білас Іван. Репресивно-каральна система в Україні. 1917 – 1953. – Кн.2. - К.: Либідь-Військо України, 1994. – С.235-238.

№5

1941, червень 29. – Телеграма представника Міністерства закордонних справ при Верховному командуванні 6 армії до Інформаційного відділу Міністерства закордонних справ у Берліні про масові вбивства українців при відступі радянських військ з м. Дубна.

Телеграма

HRYX. FUE 1715. 29 червня 1941 – 23 год. 05 хв.

Надійшло: 30 червня 1941 – 1 год. 50 хв.

Проходження HDVJ до Верховного командування збройних сил для Міністерства закордонних справ, Інформаційний відділ.

№ 335 від 29.6.

В Дубні совєти при наближенні німецьких військових частин розстріляли у в’язниці понад п’ятсот заарештованих як заложників українських чоловіків і жінок.

Багато жінок були перед вбивством зґвалтовані. Докладніший письмовий звіт буде поданий після надходження результатів розпочатої перевірки.

Капітан Гелленталь,
Представник МЗС при Верховному командуванні 6 армії

Політичний архів Міністерства закордонних справ, Бонн. Бюро статссекретаря. Росія. – Т.5. – С. 228. № 113630. Копія. Машинопис. Переклад з німецької мови.

Опубл.: Zlepko D. Putsch im Schatten Hitlers? – Freising, 1999. - №2.

Опубл.: Українське державотворення: Акт 30 червня 1941. Збірник документів і матеріалів / під заг. ред. Я. Дашкевича та В. Кука. – Львів: Піраміда, 2001. – С.91-92.

№6

1941, липня 8. – Доповідна записка начальника тюрми №3 м.Острога Докуніна начальнику тюремного управління НКВС УРСР Філіпову про події в Острозькій в'язниці 26-27 червня 1941 р.

Начальнику тюремного управления НКВД УССР капитану государственной безопасности тов. Филиппову
г. Киев

Докладная

Доношу, что 26.06.41 г. в г.Острог Ровенской области вступила немецкая разведка в количестве 3 танков и несколько мотоциклистов, которые обстреляли город и тюрьму в 21 ч. 10 мин.

В г. Острог находилась только одна тюрьма со своим личным составом, а остальные органы власти города выехали до обстрела, то есть в 20 ч.

При обстреле я был вынужден оставить тюрьму и со всем личным составом выйти из города к бывшей советско-польской границе по направлению города Славута. При отходе в тюрьме было оставлено заключенных 74 чел. по следующим категориям:

следственных и заключенных по бытовым статьям 59 чел. и следственных и осужденных по к-р статьям 15 чел.

Следственных по 54/10 — 13 человек и осужденных по 54/ 10 и 54/13 - 2 человека.

26 июня 1941 года в 18 часов мной было освобождено осуждённых по указу от 26.06.40 г. 4 человека по указанию нач. облуправления НКВД. Через нач. РО НКВД было дано распоряжение исполнить по 1-й категории одного человека, который был выполнен 23.06.41 г.

Все заключенные не эвакуированные были оставленные в тюрьме под замком по указанию представителей тюремного управления НКВД УССР сержанта госбезопасности тов. Бевзюка и военного комиссара тов. Багдасарова.

При отходе из г. Острог Ровенской обл. со своим личным составом тюрьмы 26.06.41 г. было потеряно надзирательского состава 2 чел. По прибытию в село Вильбовно, расположенное возле границы бывшей советско-польской, мне встретилась воинская часть, [и] полковник приказал вернуться в город Острог и занять тюрьму, что мной было сделано совместно с представителями тюремного управления и группой красноармейцев внутренних войск, следовавших с ними.

Тюрьма была взята в 0 ч.30 мин. 27.06.41 г. и [мы] пробыли [в ней] до 2 ч.30 мин., а после приказали снять посты и мы выехали в РО НКВД. Из РО НКВД мы вышли из-под обстрела, начавшегося около 4 часов, и отошли на прежнее место в тыл воинской части. При отходе в тыл ранено 2 надзирателя. При выходе из г. Острог мной было уничтожено все документы за исключением приказа НКВД №0859 - 1 шт., тюремное

дело — 1 шт., по оперработе — 2 шт., которые направлены в тюремное Управление через тов. Бевзюк, а также личные дела на з/к, оставшихся в тюрьме.

Начальник тюрьмы НКВД N 3 гор. Острог
Докунин

8.07.41 г.

АГІБ МВС України. Колекція документів.

Опубл.: Білас Іван. Репресивно-каральна система в Україні. 1917-1953. – Кн.2. – К.: Либідь-Військо України, 1994. – С.247-248.

№7
1944, лютого 13. – Звернення Президії Верховної Ради та Ради Народних Комісарів УРСР до учасників УПА та УНРА

Звернення Президії Верховної Ради
і Ради Народних Комісарів УРСР
„До учасників так званих „УПА" та „УНРА"

14 лютого 1944 р.

Наближається день остаточного розгрому гітлерівської Німеччини. Народ країни разом зі всіма братніми радянськими народами нещадно винищує гітлерівські орди, що хотіли уярмити нашу батьківщину. Українці, росіяни, білоруси, грузини, казахи ідуть в лавах героїчної Червоної Армії далі й далі на захід, визволяючи українську землю з німецької неволі.

Близький той день, коли могутні удари Червоної Армії зі сходу зіллються з ударами наших союзників Англії та Америки з півдня та заходу гітлерівської Німеччини. Гітлеру нема рятунку. Невблаганно і швидко наближається загибель проклятого всіма народами гітлеризму. Настає час справедливої відплати німецьким розбійникам і катам за їхні злочини. Цілком відплатять вони і за кожну краплину крові, пролиту українським народом, за все лихо і нещастя, яке завдали вони нашій матері-Україні, за знущання і уярмлення наших людей, за грабунок наших багатств, нашого добра.

Український народ разом з своїм братом – великим російським народом, разом зі всіма народами Радянського Союзу являє собою нездоланну силу, яка перемагає і незабаром остаточно переможе гітлеризм.

Щоб послабити цю силу і розхитати єдність українського народу в його героїчній боротьбі з німецькими загарбниками, щоб запалити на Україні міжусобну, братовбивчу війну, німецькі загарбники почали плести хитрі тенета обману і провокації в західних областях України, намагаючись затягти в них і декого з українців, нацькувати українців на українців, українців на росіян, українців на поляків.

В цих підступних намаганнях їм допомагають їхні підлі прислужники, українсько-німецькі націоналісти.

В світлі дні 1939 року, коли Червона Армія, ідучи назустріч віковічним прагненням і чаянiям нашого народу воз'єднатися в єдиній українській державі, визволила братів і сестер західних областей України з-під влади польських магнатів і панів, українсько-німецькі націоналісти за наказом Гітлера шкодили, стріляли в спини передових синів і дочок нашого народу, всіма засобами заважали їм будувати своє щасливе і вільне життя.

Це вони, гітлерівські підлабузники, захлинаючись від радості, що німецько-розбійничі орди вдерлися в нашу Радянську Україну, видавали і разом з німецькими катами знищували наших людей, плюндрували наш рідний край; це вони верещали про „німців-визволителів", про „визволителя Гітлера", який спустошив і кров'ю залив нашу радянську землю.

Це вони, німецькі запроданці, разом з німецькою армією прийшли з Берліну на Україну для того, щоб володіти і гнобити український народ.

Це вони, мерзенні зрадники, своїми руками допомагали і допомагають Гітлеру вішати, мучити, гнати в неволю наших людей, палити і руйнувати наші міста і села, грабити наше добро.

Відчуваючи наближення неминучого розгрому і знищення гітлерівських банд-розбійників, неминучу жорстоку розплату за вчинені ними злочини, українсько-німецькі націоналісти – бандери, мельники, рубани, бульби вирішили стати на новий шлях обдурювання наших людей. Під гаслом боротьби за звільнення України від ворогів українського народу створюють свої озброєні загони, так звану „українську повстанську армію" і „українську народно-революційну армію", і спрямовують їхні удари не проти гітлерівських катів, що руйнують наш рідний край, знищують наших людей, а проти славної Червоної Армії, проти героїчних синів і дочок нашого народу – радянських партизанів, які нещадно громлять німецько-фашистських загарбників і жорстоко відплачують їм за кров і страждання нашого народу, за зруйнований рідний край.

Щоб і тут зірвати машкару з цих підлих гітлерівських прихвостнів, ми звертаємося до вірних синів і дочок українського народу, які потрапили до цієї, так званої, „УПА" та „УНРА" тому, що хотіли боротися проти гнобителів і катів України – німецьких загарбників, схаменіться. Хіба ви не бачите, що вас обдурили такі ватажки, гітлерівські прихвосні – бандери, мельники, рубани, бульби.

Хіба вам не відомо, що за вашою спиною ця підла зграя зрадників старанно готує разом з німцями ярмо на шию українського народу.

Ось ганебні факти зрадництва і обдурювання вашими ватажками.

13.1.1944 року представники „ОУН" та „УПА" вели переговори з начальником гестапо і начальником гарнізону м. Камень–Каширський, в наслідок яких одержали від німців зброю, боєприпаси та харчі, зобов'язавшись за це вести боротьбу з Червоною Армією та радянськими партизанами.

Перед відступом мадьярських та німецьких військ з м-ка Домбровиці[1], Ровенської області, місцевий комендант української поліції Логвиненко, разом з мадьярським та німецьким офіцером їздили в стоянку банд для переговорів з „УПА" про спільні дії. В результаті цих переговорів у банди влилося 100 мадьяр і німців з повним особистим озброєнням, чотирма гарматами і шістьма важкими кулеметами, які виступили проти Червоної Армії та радянських партизан.[2]

У грудні 1943 року в с.Стенжиричі[3] Володимир-Волинського району відбувались переговори між одним з командирів загону „УПА" Антонюка[4], командиром німецької застави у Володимир-Волинську, оберлейтенантом Остен і заступником гебітскомісара м. Володимир-Волинськ. В наслідок цих переговорів було укладено угоду про спільну боротьбу з радянськими партизанами і поляками. При цьому німецькі окупанти зобов'язались постачати „УПА" озброєнням, а „УПА" зобов'язалась не перешкоджати пограбуванню німцями селян по селах, зайнятих „УПА". Після угоди гітлерівці пограбували по всіх цих селах худобу та зерно.

Оунівський провід дав вам зброю в руки, зброю, одержану від їхніх німецьких хазяїв. Де й коли вели вони вас з цією зброєю проти фашистських загарбників? Чи хоч одного німецько-гітлерівського ката вбила ця оунівська зброя? Чи вчинили загони „УПА" або бульбівці хоч один озброєний виступ проти гітлерівців? Скільки німецьких поїздів висадили ваші загони в повітря? Чи хоч одного нещасного нашого невільника визволили оунівські загони, коли гітлерівці гнали його з рідної оселі на німецьку каторгу? Скільки награбованого фашистами добра оунівці відібрали в грабіжників і повернули народові?

Хіба ж не видно вже по цьому, що ваші оунівські ватажки працюють не проти гітлерівських розбійників і за наш народ, а за гітлерівців і проти нашого народу. Хоч як вони на словах не проклинають гітлерівців, а на ділі вони німцям всіляко сприяють, на ділі вони вірно слугують німецькому фашизму.

Учасники так званої „Української повстанської армії” та „УНРА”, ваші ватажки не ведуть вас у бій проти гітлерівців, а примушують вас нападати на поодиноких партизанів, заважати партизанам помщатися і громити німецьких окупантів.

Ваші ватажки примушують вас вбивати беззахисних мирних українських людей тільки за те, що ці люди чекали приходу Червоної Армії, яка визволила їх з німецької неволі, чекали приходу радянської влади, яка дала їм волю, щастя, заможне життя.

Ваші ватажки примушують вас нападати на польське населення. Це теж робиться за вказівками Гітлера, який нацьковує українців на поляків, а поляків на українців, щоб розладнати їхню боротьбу проти спільного ворога – німецького загарбника.

Учасники так званої „Української повстанської армії” та „Української народно–революційної армії”!

Ми знаємо, що на гачок оунівсько-німецької провокації попалися і чесні люди, серед яких найбільше звичайних трудящих селян. Ці люди повірили начебто оунівські загони „УПА” чи бульбівці будуть боротися з німецькими гнобителями і тільки тому опинилися в цих загонах. Ми знаємо, що серед учасників „УПА” чи „УНРА” є багато таких, які вже й самі відчувають свою глибоку помилку, що потрапили до цієї „УПА” чи бульбівців, відчувають, що котяться до прірви, в яку їх тягнуть гітлерівці-оунівці.

Щоб допомогти тим, які збилися з вірного шляху, ми звертаємось до них:

Кидайте оунівські банди! Рвіть всякі зв'язки з німецько-українськими націоналістами. Знищуйте мерзенних німецьких запроданців, провокаторів і шахраїв – оунівських верховодів. Вони тягли вас на зраду українському народові, на ганьбу і смерть – хай же вони відплатять вам своєю смертю. Помстіться гітлерівцям та їхнім прислужникам – оунівцям за горе, кров і страждання українського народу. Переходьте на бік чесних і самовідданих борців за Радянський Союз, за волю, честь і щастя нашої матері – Радянської України на бік радянських партизанів. Разом з усім українським народом, разом з усіма радянськими народами, разом з героїчною Червоною Армією здобувайте остаточну перемогу над нашими смертельними ворогами – гітлерівцями.

Виходьте з лісів. Здавайте Червоній Армії свою зброю. Вертайтесь до рідних осель, до чесної, мирної праці на користь радянської батьківщини, на користь нашого народу.

Вас чекають рідні – ваші матері, дружини, діти, батьки. Замість ганебної загибелі в оунівських бандах ви вдома одержите змогу мирної праці, щасливого життя, здобудете всі права вільного радянського громадянина.

Коли ж хтось з вас засліплений німецько-оунівськими провокаторами наважиться на дальшу боротьбу з Червоною Армією і владою Радянської України, то народ буде поводитись з такими, як з своїм запеклими і непоправними ворогами. Той, хто буде разом з гітлерівцями-оунівцями боротися проти Радянського Союзу, проти українського народу, проти органів його влади, зазнає суворого народного суду. Цього суду він не уникне, від цього суду він не сховається. Червона Армія, яка розгромила колосальну, добре озброєну німецьку армію, легко знищить мізерні, розпорошені й погано озброєні банди німецько-українських націоналістів. Не сховаються ці банди ні в степах, ні в лісах – наші партизани добре знають всі таємні стежки лісів, болот і дряговини. Весь український народ вкупі з Червоною Армією скрізь знайде і знищить своїх ворогів.

Учасники так званої „УПА” та „УНРА”!

Ваші ватажки – німецько-українські націоналісти – ведуть вас дорогою зради, ганьби й загибелі. Вони загинуть разом зі своїм хазяїном – Гітлером. Вони хочуть, щоб загинули разом з ними і ви. Вони хочуть, щоб ще більше лилася кров українського народу.

Уряд Радянської України не хоче марного пролиття ані краплини народної крові. Тому радянський уряд відкриває дорогу до життя, до мирної праці і щасливого майбутнього перед всіма учасниками так званої „УПА” та „УНРА”, які порвуть

всякі зв'язки з ворогами народу - гітлерівцями та оунівцями, які щиро й глибоко відчувають свою тяжку помилку, що вступили до лав цієї „УПА" чи „УНРА".

Іменем Уряду Української Радянської Соціалістичної Республіки ми гарантуємо всім учасникам так званої „УПА" чи „УНРА", які перейдуть на бік радянської влади, які чесно і повністю порвуть всякі зв'язки з гітлерівцями-оунівцями, які щиро і повністю зречуться всякої боротьби та ворожих виступів проти Червоної Армії і Радянської влади, цілковите прощення їхньої тяжкої помилки, їхніх минулих провин перед Батьківщиною.

Ми закликаємо до активної підтримки великої Червоної Армії, яка веде боротьбу проти ненависного ворога нашого народу – гітлерівської Германії.

Тільки славетна Червона Армія і її помічники – радянські партизани є визволителями нашого народу від фашистського ярма, тільки вони є захисниками великих прав, завойованих українським народом за допомогою і підтримкою всіх народів могутнього Радянського Союзу.

В складі великого Радянського Союзу український народ одержав свою державність, свободу і незалежність. Тільки радянська влада, більшовицька партія, великий Сталін дали можливість українському народу воз'єднати свої землі в єдиній радянській українській державі. Тому кожний українець, активно борючись за великий Радянський Союз, тим самим бореться за Радянську Україну, за український народ.

Ми закликаємо всіх чесних українців вступити до лав Червоної Армії – армії визволительниці і всіляко допомагати їй в її великій визвольній боротьбі.

Ми закликаємо всіх чесних українців на звільнених від німецької окупації землях мобілізувати всі сили на відбудову нашого радянського народного господарства, на скорішу ліквідацію всіх наслідків німецької окупації.

Слава доблесній Червоній Армії!

Слава великому другу українського народу – маршалу Радянського Союзу товаришу Сталіну!

Смерть німецьким окупантам!

Голова президії Верховної Ради Української РСР
М. Гречуха
Голова Ради народних комісарів Української РСР
М. Хрущов

13 лютого 1944 року
м. Київ

ЦДАГО, ф.1, оп.6, спр.757, арк.15-24.
Опубл.: Сергійчук В. Десять буремних літ. – К.: Дніпро, 1998. – С. 24–30.

Примітки:

1. Містечко Дубровиця.

2. За договором, командування УПА брало на себе обов'язок провести угорську військову частину, до складу якої входив також підрозділ німецької жандармерії, з району оточення через лінію фронту до Луцька, де у той час розташовувались основні угорські збройні сили на радянсько-німецькому фронті. У свою чергу, командування угорської частини зобов'язувалося передати УПА два важкі міномети, один станковий кулемет з запасом боєкомплекту та певну кількість автоматів та гвинтівок. Досягнута угода була повністю реалізована. Див.: Боляновський А. Переговори Української Повстанської Армії з угорською армією // Україна в минулому. – К.-Львів, 1995. – С.57-58.

3. Село Стенжаричі.

4. „За зговорення з німецьким окупантом" Порфирія Антонюка („Сосенко") згідно присуду військово-польового суду УПА-Північ було розстріляно. Див.: Лебедь М. Українська Повстанська Армія. – Видання Пресового Бюро УГВР, 1946. – С.73.

№8

1944, лютого 14. – Постанова Політбюро ЦК КП(б)У про звернення Президії Верховної Ради та Ради народних комісарів УРСР до учасників Української повстанської армії та Української народно-революційної армії

Постанова Політбюро ЦК КП(б)У
„Про звернення „До учасників так званих
„УПА"[1] та „УНРА"[2]

№ 35/57-оп 14 лютого 1944 р.

1. Затвердити текст звернення Президії Верховної Ради Української РСР та Ради Народних Комісарів Української РСР „До учасників так званих „УПА" та „УНРА".

2. Зобов'язати Ровенський, Волинський і Житомирський, а також Винницький і Кам'янець-Подільський обкоми КП(б)У:

а) надрукувати текст звернення в обласних та районних газетах;

б) надрукувати масовим тиражем листівкою-плакатом текст звернення і вивісити на видних місцях по всіх населених пунктах;

в) зачитати текст звернення на зборах трудящих в усіх населених пунктах.

Для зачитання звернення виділити кращих агітаторів.

3. Доручити тов. Литвину вислати працівників відділу пропаганди і агітації ЦК КП(б)У у зазначені в п.2-му області для проведення інструктажу з агітаторами.

4. Доручити тов. Литвину забезпечити в п'ятиденний строк видання звернення спеціальною листівкою, тиражем 300000 примірників для розповсюдження літаками на території Волинської, Тарнопільської, Львівської, Дрогобичської, Станіславської, Чернівецької та Вінницької і Кам'янець-Подільської областей, занятих противником.

5. Зобов'язати секретарів Ровенського, Волинського і Житомирського обкомів КП(б)У організувати кількаразову передачу текста звернення по місцевому радіомовленню.

6. Зобов'язати вищезгадані обкоми надіслати до ЦК КП(б)У в найближчий час докладні політичні інформації про виконання цієї постанови.

ЦДАГО, ф.1, оп.6, спр.757, арк.13-14.
Опубл.: Літопис УПА. Нова серія. – Т.3. Боротьба проти УПА і націоналістичного підпілля: директивні документи ЦК Компартії України. 1943-1959. – К.-Торонто, 2001. – 79-80.

Примітки:

1.Українська повстанська армія – збройні формування, контрольовані ОУН Бандери, на чолі яких стояв Роман Шухевич („Тарас Чупринка"). На території Рівненщини діяла УПА-Північ, якою керував Дмитро Клячківський („Клим Савур").

2. Українська народно-революційна армія – збройні формування Тараса Бульби-Боровця.

№9

1944, березень. – Проект постанови Державного комітету оборони СРСР про спеціальні заходи щодо західних областей України

Постановление
Государственного Комитета Обороны СССР[о]
специальных мероприятиях по западным областям Украины
(проект)

В целях ликвидации действующих банд и наведения должного государственного порядка в западных областях Украины Государственный Комитет Обороны СССР постановляет :

1. Обязать НКО (тов. Смородинова) отмобилизовать до 20.III.1944 г. все мужское население призывных возрастов освобожденных районов Ровенской и Волынской областей, причем в первую очередь до 30-летнего возраста и в дальнейшем по мере освобождения районов западных областей сразу же отмобилизовать призывные контингенты.

Всех мобилизованных немедленно отвести в тыловые округа и после фильтрации и обучения лучшую часть направить в боевые части, а остальных использовать в тыловых частях (строительные, дорожные и др.) и на восстановительных работах.

2. Обязать НКПС (тов.Кагановича) обеспечить перевозку в тыловые округа мобилизованных по требованию НКО.

3. Обязать НКВД СССР (тов.Круглова) и СНК УССР (тов.Хрущева) отобрать лучших людей из числа партизан, вышедших из тыла противника, и создать из них в каждом районе Ровенской, Волынской и Тарнопольской областей отряды НКВД численностью 50-60 чел. каждый, приняв их на все виды довольствия НКВД.

4. Обязать НКВД (тов.Круглова) дополнительно к имеющимся на Украине войскам НКВД выделить и перебросить на Украину до 25.III.1944 г. 5 бригад.

5. Обязать НКО (тов.Хрулева и тов.Федоренко) передать до 10.III.1944 г. НКВД УССР 250 автомашин „Студебекер", 100 танков Т-60 и Т-70 и 50 бронемашин. Снабжение бригад НКВД горючим приравнять к действующим частям Красной Армии.

6. Обязать Наркомсвязи (тов.Пересыпкина) изыскать и передать до 15.III.1944 г. НКВД УССР 5 радиостанций „РАФ" и 80 радиостанций „Белка-5".

7. Обязать НКГБ и НКВД СССР (тов.Меркулова и тов.Круглова) отобрать из органов НКВД и НКГБ в восточных областях СССР из числа ранее работавших в органах НКВД и НКГБ УССР, а также и из числа не работавших на Украине, но знающих украинский язык чекистских работников: для НКГБ УССР – оперативных работников 2.000 чел., из них начальников районных отделений – 200 чел.; для НКВД УССР оперативных работников – 790 чел., из них начальников районных отделений -120 и направить их соответственно НКГБ и НКВД УССР для работы в западных областях Украины.

8. Обязать НКВС СССР выселять семьи активных участников „ОУН", „УПА" и „УНРА" в отдаленные местности СССР.

ЦДАГОУ, ф.1, оп.23, спр.703, арк.20-22. Копія. Машинопис.
Опубл.: Сергійчук Володимир. Український здвиг: Волинь. 1939-1955. – К.: Українська Видавнича Спілка, 2005. – С.420-421.

№10

1944, квітня 7. – Директива заступника наркома внутрішніх справ СРСР Чернишова наркому внутрішніх справ УРСР Рясному та начальникам окремих УНКВС щодо порядку вислання сімей оунівців і повстанців

Совершенно секретно

Народному комиссару внутренних дел УССР, начальникам УНКВД Красноярского края, Омской, Новосибирской, Иркутской областей

Директивное указание НКВД СССР

№130 от 7 апреля 1944 г.

При оформлении материалов о ссылке членов семей оуновцев и повстанцев, в соответствии с директивой Народного Комиссара внутренних дел СССР — Генерального Комиссара государственной безопасности тов. Берия от 31 марта 1944 года за №122, — предлагается руководствоваться следующим:

1. В ссылку в отдаленные районы Красноярского края, Омской, Новосибирской и Иркутской областей направлять всех совершеннолетних членов семей осужденных оуновцев, а также активных повстанцев, как арестованных, так и убитых при столкновении.

Несовершеннолетние члены семей следуют вместе со своими родными.

2. Заключение начальников райгоротделов (отделений) НКВД-НКГБ о выселении семей должны содержать в себе полные установочные данные оуновцев и повстанцев, краткое указание о их практической бандитской деятельности, сведения о составе и местожительстве их семей.

К заключениям о ссылке приобщать:

а) протокол опроса старшего (ответственного) члена выселяемой семьи, с перечислением в опросном листе всех остальных членов семьи (форма прилагается);

б) на арестованных оуновцев (повстанцев) копию постановления на арест;

в) на осужденных — копию приговора судебного органа или решения ОСО об осуждении;

г) на убитых при столкновении — соответствующую справку.

3. На основании представленных согласно пункту 2 документов управлениям НКВД-НКГБ составлять постановления на каждую ссылаемую семью с указанием предполагаемого срока ссылки и в какую из указанных областей подлежат направлению ссылаемые семьи.

Заключение районных отделов и постановления областных управлений НКВД-НКГБ о ссылке составлять в 4-х экземплярах, из которых: 1 —оставлять в делах УНКВД-НКГБ, остальные направлять в НКВД УССР.

Всех совершеннолетних членов семей оуновцев (повстанцев), подлежащих ссылке, отражать в соответствующих учетах УНКВД и в учете 1-го спецотдела НКВД УССР.

4. НКВД УССР по утверждению постановления о ссылке направлять его вместе с заключением, опросным листом и другими документами, предусмотренными пунктом 2, на последующее утверждение ОСО при НКВД СССР через 1 -й спецотдел НКВД СССР.

К постановлениям, высылаемым на утверждение ОСО при НКВД УССР, приобщать 2 экз. учетных карточек по форме №1 на каждого совершеннолетнего ссылаемого.

5. Основанием для направления в ссылку является: постановление, утвержденное наркомом внутренних дел УССР и прокурором УССР, которое вместе с заключением составляется районными отделами (отделениями) НКВД-НКГБ.

6. Реализацию описанного имущества, подлежащего конфискации, в соответствии с приказом НКВД СССР №001552 — 1940 года, производить по получении выписок из решения ОСО.

7. Хозяйственное, трудовое и агентурно-оперативное обслуживание членов семей оуновцев (повстанцев) в местах расселения возложить на отделы спецпоселений УНКВД.

8. Об исполнении решений ОСО о ссылке и конфискации имущества УНКВД сообщить в 1-й спецотдел НКВД СССР в город Москву в установленном порядке.

Заместитель наркома внутренних дел Союза ССР комиссар
государственной безопасности 2-го ранга Чернышев[1]

АГІБ МВС України, ф.15, оп.1, спр.37, арк.32-33.
Опубл.: Білас Іван. Репресивно-каральна система в Україні. 1917-1953. – Кн.2. – К.: Либідь-Військо України, 1994. – С.506-508.

Примітки:

1. На цьому документі є резолюція наркома внутрішніх справ України Рясного від 14.04.44 року: „Тов. Резницкий — доделайте чего не хватает. Дайте указания РО НКВД и УНКГБ". В цей час Рясний перебував у Рівному. Різницький — заступник начальника 1-го спецвідділу НКВС УРСР, майор державної безпеки (примітка І.Біласа).

№11

1944, квітня 15. – Інструкція про порядок вислання сімей активних учасників ОУН і УПА, затверджена наркомом внутрішніх справ УРСР Рясним

Совершенно секретно

Утверждаю
Нарком внутренних дел УССР комиссар
государственной безопасности 3-го ранга
Рясной
15 апреля 1944 г.
№152

Инструкция-указание о порядке производства выселения семей активных участников ОУН и УПА

1. По получении РО НКВД-НКГБ распоряжение о производстве выселения, районные отделы НКВД-НКГБ выделяют на каждые населенные пункты, в которых находятся семьи, подлежащие выселению,— одного или нескольких оперативных работников, которым вручаются списки лиц, подлежащих выселению

2. Командование соответствующих частей войск выделяет необходимое количество бойцов и офицеров, предназначенных для проведения операции по выселению, для каждого населенного пункта в отдельности.

Выделенные войсковые группы передаются в распоряжение старшего оперативной группы РО НКВД-НКГБ.

3. Старшие оперативной группы заранее (до дня выселения) выясняют наличие в населенном пункте, из которого подлежат выселению, перевозочных средств — подвод и в случае если подвод будет недостаточно в данном населенном пункте, то учитывают наличие таковых средств в соседних населенных пунктах.

4. Накануне выселения командный состав войсковых групп тщательно инструктирует бойцов о их задачах.

5. За день до выселения райисполком дает распоряжение сельским советам о доставке в определенное место населенного пункта, в котором будет проводиться операция, к 8.00 час. утра подвод в количестве, обеспечивающем перевозку груза и детей выселяемых до железнодорожной станции.

6. В день выселения опергруппа РО НКВД-НКГБ, совместно с войсковой группой, в населенный пункт прибывает не позднее 5-6 часов утра.

Командование войсковой группы выставляет охранные посты (оцепление) вокруг населенного пункта и внутри его исходя из задачи, не допустить никаких эксцессов, а тем более нападения со стороны банд. Для отражения возможного нападения банды войсковой командир обязан иметь у себя резерв.

Часть бойцов выделяется для выставления часовых у каждой хаты выселяемых.

Во время операции, вплоть до ее окончания, оцеплению никого не выпускать из населенного пункта и не впускать в него. Всех подозрительных задерживать.

7. По прибытии в населенный пункт, одновременно с выставлением вышеуказанных постов, оперработники (можно использовать и офицеров) являются в дома выселяемых, проверяют по списку лиц, подлежащих выселению, делают соответствующие отметки, производят тщательный обыск всего дома, и личный обыск выселяемых и объявляют последним, что они по такой-то причине подлежат выселению, и о том, что они могут взять с собой. Дают им три часа на приготовление к отправке.

Одновременно с этим оперработник совместно с представителем райисполкома или сельского совета составляют опись имущества, подлежащего конфискации.

8. По окончании сборов выселяемых имущество грузится на подводы. Оперработник сдает имущество вышеуказанным представителям, оставляя один экземпляр описи у них, а другой берет с собой.

Выселяемым необходимо особо разъяснить о необходимости брать больше продуктов питания (можно разрешить зарезать овцу, свинью и другой мелкий скот).

9. Груженные подводы концентрировать в одном месте на выходе из населенного пункта и после того, как все будут в сборе, отправить на железнодорожные станции в сопровождении всей войсковой группы и оперработников.

Командиру войсковой группы особо тщательно и продуманно организовать продвижение обоза с выселяемыми, в целях недопущения нападения банд. В направлениях возможного нападения со стороны банд выставлять засады на время прохода обоза.

10. Во время операции по выселению, всех идущих в данный населенный пункт, задерживать и выяснять личность.

Не допускать скопления посторонних людей у домов выселяемых, а также в других местах села. Всех подозрительных лиц в населенном пункте задерживать.

11. По прибытии к вагонам оперработник сдает старшему конвоя поезда доставленных выселяемых по списку и получает от последнего расписку.

После этого операция считается законченной.

12. РО НКВД-НКГБ рапортом доносит начальнику УНКВД-НКГБ о результатах операции.[1]

АГІБ МВС України, ф.15, оп.1, спр.37, арк.18-20.
Опубл.: Білас Іван. Репресивно-каральна система в Україні. 1917-1953. – Кн.2. – К.: Либідь-Військо України, 1994. – С.509-511.

Примітки:

1. Ця інструкція була підготовлена в м. Рівному, де розташовувався штаб по боротьбі з ОУН та УПА на чолі з наркомом внутрішніх справ УРСР Рясним. Вона була терміново відправлена в усі області Західної України і під розписку вручена всім начальникам районних відділів НКВС-НКДБ. Про це свідчить запис-резолюція начальника управління по боротьбі з бандитизмом НКВС УРСР Задоя (примітка І.Біласа).

№12
1944, не пізніше липня 20.[1] – Звернення начальника УНКВС в Рівненській області генерал-майора Трубнікова до учасників УПА та УНРА

До учасників так званих „УПА"[2] та „УНРА"[3]

Нещодавно Український Уряд звернувся до Вас з Закликом залишити оунівські банди, повернутися до чесної, мирної праці на користь нашого народу. Всім, хто перейде на сторону Радянської влади, чесно і повністю порве всякі зв'язки з гітлерівцями, оунівцями, які щиро і повністю зречуться всякої боротьби та ворожих виступів проти Червоної армії та Радянської влади, Український Уряд гарантує прощення тяжких помилок і минулих провин перед Батьківщиною. Цей заклик вже багато учасників так званих „УПА" та „УНРА" усвідомили з Клеванського, Цуманського, Тучинського[4] та інших районів. Вони повернули свою зброю проти німців, повернулись до рідних осель, до своїх родин і самовідданою працею змивають з себе ганьбу і чорну пляму. Та деякі ще не стали на цей шлях, який врятовує від загибелі і суворого народного суду. Частина учасників „УПА" та „УНРА" продовжує перебувати в цих бандах і нападати на поодиноких червоноармійців, вбиває беззахисних мирних українських людей. Адже за час війни так звані українські націоналісти не розгромили ні одного німецького гарнізону, не знищили ні одного гітлерівця, не пустили під укіс ні одного ворожого ешелону. Проти кого вони воюють? Вони захищають німецьких загарбників, намагаються нав'язати братовбивство.

До них ми звертаємось:

Виходьте з лісів, здавайте свою зброю!

Червона Армія, яка завдає нищівні удари і розторощила відбірніші, добре озброєні німецькі війська і гонить німців з нашої землі, зітре на порох мізерні банди українсько-німецьких націоналістів. Не заховатись їм в лісах Ровенщини. Їх буде знайдено і знищено [...][5] Українського народу.

Ми закликаємо вас – схаменіться! Не слухайте своїх заправил, які захищають інтереси фашистів. Хто такий [...] ховається під прізвищем „Тарас Бульба"[6]. – Це відомий [...] бандит, конокрад – Тарас Боровець, який знаходиться [...] німців. Це він замордував сотні синів і дочок України. [...] хрести по багатьох селах Ровенщини німі свідки [...]

[...] про сувору кримінальну відповідальність [...] допомоги бандитам (в ночлізі, харчуванні і т.д.).

Все ж незважаючи на це, дехто продовжує цим виродкам, лакеям німецького фашизму, подавати підтримку й допомогу. Більш того, є випадки, коли переховують і зберігають незаконно холодну і вогнепальну зброю та боєприпаси та вибухові речовини.

Наказую:

1. Всьому населенню Рівненської області, хто переховує сам зброю та боєприпаси, вибухові речовини – свої або інших осіб, протягом 10 днів здати їх в органи НКВС.

2. Категорично забороняю проживання і появу в населених пунктах осіб без документів або без дозволу органів Радянської влади, а також подавання будь-якої допомоги бандитам і нелегалам.

3. Начальникам органів НКВС на місцях довести до відому всього населення наказ і здійснити контроль за його виконанням.

Попереджаю все населення, що коли після 1 серпня ц.р. у будь кого буде виявлено холодну або вогнепальну зброю, або боєприпаси чи вибухові речовини, або хто буде сприяти бандитам, той буде арештований і відданий до суду, а сім'я його вислана за межі області.

Начальник управління НКВС УРСР Ровенської області
Генерал-майор В.Трубніков[7]
Облдрук, Ровно Зам.110

Відновлено за: Бандерівці: війна без правил: документальний фільм. – Телеканал „Росія", телекомпанія „Адамово яблоко", 2004 / Автори - Маріанна Факторовіч, Алєксєй Васільєв, режисери – Анна Богуславская, Олег Шиловскій.

Примітки:

1. Датується за змістом.

2. Українська повстанська армія – збройні формування, контрольовані ОУН Бандери, на чолі яких стояв Роман Шухевич („Тарас Чупринка"). На території Рівненщини діяла УПА-Північ, якою керував Дмитро Клячківський („Клим Савур").

3. Українська народно-революційна армія – збройні формування Тараса Бульби-Боровця.

4. Документ відображає адміністративно-територіальний поділ Рівненської області на липень 1944, коли в її складі існувало 30 районів.

5. Тут і далі – окремі слова або фрагменти речень, які не вдалося відновити.

6. Тарас Іванович Боровець („Тарас Бульба") (1908-1981) – командуючий військових формувань „Поліська Січ" (1941), „Українська Повстанська Армія" (1942-1943), „Українська національно-революційна армія" (1943-1944). Уродженець с. Бистричі Березнівського району. Після Другої світової війни – на еміграції в США.

7. Трубніков – генерал-майор, начальник управління НКВС Рівненської області у 1944-1946.

№13

1945, січня 3. – Довідка НКВС УРСР про кількість висланих сімей оунівців із західних областей України

Совершенно секретно

Справка о количестве высланных семей оуновцев из западных областей Украины по состоянию на 4 января 1949[1] год

№ н/п	Наименование областей	Дата выселения	Количество		Номер эшелона	Станция назначения и разгрузки
			семей	членов		
1.	Ровенская	7.05.44	137	417	1516	ст. Енисей, Красноярский кр.
		2.07.44	193	585	49472	там же
		28.11.44	200	594	49335	ст.Черемхово, Иркутской обл.
		21.11.44	346	881	49347	ст. Князь Погост, Печерлес
		26.11.44	278	735	47337	там же
	Итого		1154	3212		
2.	Волынская	7.05.44	11	34	1560	ст. Енисей, Красноярский кр.
		21.05.44	54	184	1516	ст. Абакан
		2.08.44	150	499	43472	ст. Енисей
		20.09.44	268	831	48334	ст. Н.-Уденск, Иркутской
		8.11.44	266	715	48454	ст.Глобоцкая, Горьковской
		19.11.44	169	555	49345	Там же
		31.12.44	260	754	49344	ст. Плесецкая, Двинлес
	Итого		1178	3582		
3.	Львовская	9.09.44	131	358	48315	ст.Клюквенная, Красноярск
		23.09.44	348	1003	48463	ст.Черемхово
		15.11.44	436	1244	49343	ст.Менделеево, Коминерлес
		28.12.44	240	560	47340	ст. Князь–Погост, Печерлес
	Итого		1155	3165		

4.	Тернопольская	18.09.44	209	559	48450	ст.Клюквенная, Красноярск
		30.10.44	289	690	49339	ст.Омск
	Итого		498	1249		
5.	Станиславская	25.09.44	222	586	48451	ст. Тайшет, Иркутской обл.
6.	Дрогобычская	5.10.44	108	298	49336	ст. Кмарчага
		22.11.44	123	342	44303	ст.Киллер, Комилес
		30.11.44	229	645	47347	ст. Котлас, Котласлес
	Итого		460	1285		
7.	Черновицкая	26.11.44	77	241	49380	Ст.Менделеево, Коминерлес
	Всего		47444	13320		

Заместитель начальника 1-го отдела НКВД УССР майор государственной безопасности Резницкий

3 января 1945 г.
г.Львов

АГІБ МВС України, ф.15, оп.1, спр.32, арк.109-111.
Опубл.: Білас Іван. Репресивно-каральна система в Україні. 1917-1953. – Кн.2. – К.: Либідь-Військо України, 1994. – С.516-517.

Примітки:
1. Тут помилка, потрібно 1945.

№14

Не раніше 1945, січня 5[1]. – Доповідна записка завідуючого сектором партійної інформації оргінструкторського відділу ЦК КП(б)У Віщуна про факти порушення законності в західних областях України

Совершенно секретно

О фактах нарушения революционной законности в западных областях Украины

[...][2] Ровенская область

21 августа 1944 года секретарь Морочновского райкома КП(б)У тов. Костиков проводил собрание крестьян в селе Келезница, где работником опергруппы райотдела НКВД были задержаны члены ОУН — Ленвич и Доманец.

Секретарь райкома партии тов. Костиков объявил крестьянам, что бандиты будут публично повещены и сейчас же организовал над ними суд, на котором сам выступил в качестве прокурора. После вынесения приговора бандиты были повешены на площади села. Ровенский обком КП(б)У этот факт обсудил только через 3 месяца — 30.11.44 года.

(Из решения обкома КП(б)У от 30.11.44 г.)

В ночь на 30-е октября 1944 года в село Смордве была направлена группа работников Млиновского РО НКВД под руководством милиционера Шваб и участкового уполномоченного Клименко с заданием — установить, посещают ли бандиты дом священника Прибытовского.

Прибывшая группа, вместо продуманного выполнения задания, подошла к дому священника и открыла беспорядочную стрельбу, в результате чего зажгли сарай. Войдя в дом, прибывшие нанесли несколько ударов священнику Прибытовскому и разбили всю мебель. Не успокоившись на этом, участковый уполномоченный Клименко и милиционер Шваб вывели на улицу священника Прибытовского, его жену, сына 11-ти лет, отца 70-ти лет и дочь, поставили их на колени перед горящим сараем, а сами в это время забрали всю одежду и ценности. После всех этих издевательств участковый уполномоченный Клименко отвел в сторону священника Прибытовского и расстрелял его.

Клименко и Шваб арестованы и предаются суду.

7-го декабря 1944 года при проведении операции по ликвидации бандгруппы в селе Борбино, Острожецкого района, была задержана гр. Устимчук Мокрина Иосифовна. Как выяснилось позже, Устимчук — мать 11-ти детей, причем три сына ее находятся в Красной Армии, а муж работает в оборонной промышленности.

Задержанная Устимчук была доставлена в РО НКВД. Начальник РО НКВД старший лейтенант милиции Пиканов, будучи пьян, того же дня вечером, не разобравшись с делом, приказал бойцу войск НКВД Логвиненко вывести Устимчук в лощину вблизи почты (в центре местечка Острожец) и расстрелять ее. Логвиненко выполнил этот приказ. При расследовании установлено, что Устимчук к ОУН и УПА никакого отношения не имела.

Пиканов от работы отстраняется и передается суду Военного Трибунала.

(Принято по телефону 5.1.1945 года. Передал тов. Покровский — зав. сектором информации обкома КП(б)У).

Заведующий сектором партийной информации
оргинструкторского отдела ЦК КП(б)У Вищун

ЦДАГО України, ф.1, оп.30, спр.183, арк.26-39.

Опубл.: Білас Іван. Репресивно-каральна система в Україні. 1917-1953. – Кн.2. – К.: Либідь-Військо України, 1994. – С.574-575.

Примітки:
1. Датується за змістом.
2. Публікується частина документа, що стосується Рівненської області.

№15
1945 р., січня 14. – Стенограма обласної наради секретарів райкомів партії, голів райвиконкомів, начальників НКВС і НКДБ при Рівненському обкомі КП(б)У, з участю першого секретаря ЦК КП(б)У М.С.Хрущова

Оглавление

Приложение:

Отпечатано в 3-х экземплярах
Один экземпляр №1 в ЦК ВКП(б)
-//- №2 в ЦК КП(б)У
-//- №3 Протокольной части Особого Сектора Обкома КП(б)У.

Стенограма
областного совещания секретарей райкомов КП(б)У, председателей райисполкомов, начальников РО НКВД и НКГБ при Ровенском Обкоме КП(б)У

14 января 1945 года.

Присутствовало 203 чел. (Список прилагается)

(Появление товарища Хрущева[1] встречается аплодисментами, все присутствующие на совещании встают и аплодируют.)

тов. Бегма[2] - Секретарь Обкома КП(б)У.

Товарищи, по решению ЦК партии Украины сегодня собрали совещание секретарей райкомов КП(б)У, председателей райисполкомов и начальников райотделов НКВД и НКГБ по одному вопросу: О ходе борьбы с украинско-немецкими националистами в районах. На совещании стоит один вопрос. Прежде чем заслушать доклады из районов, есть предложение зачитать решение КП(б)У[3], а потом перейти к докладам из районов.

Я думаю, что против этого не будет возражений?

С мест: Нет.

Слово для зачитки решения ЦК КП(б)У имеет товарищ Ильченко[4].

Тов. Ильченко – Зачитывает решение ЦК КП(б)У.

Тов. Бегма – Товарищи, это решение получили все районы, может быть не получили те, кто опоздал. Очевидно, многие товарищи успели ознакомиться с постановлением и в своих выступлениях товарищи должны сказать, как ведут борьбу с бандами и что намечено для борьбы с украинско-немецкими националистами.

Тов. Хрущев: Я требую доложить о состоянии района, проявлениях бандитизма и что делаете – вы бьете или вас бьют, за что и почему. Нам интересно узнать – есть у вас банды, почему они есть, почему их не уничтожили.

Тов. Бегма: Ясно товарищи?

С места: Ясно.

Все районы возможно не сумеем прослушать, но начнем с Тучинского района[5]. Слово имеет тов. Соловьев.

Тов. Соловьев – Секретарь Тучинского РК КП(б)У.

Товарищи, наш район также, как и другие имеет украинско-немецкие националистические банды. Тов. Хрущев: Что за банды, как действуют, как вас гоняют, все расскажите нам.

- Сейчас имеется банда „Совы"[6], оперирует в двух селах.

Тов. Хрущев: Что за „Сова"?

- Местный гражданин, сам занимался сельским хозяйством.

Тов. Хрущев: Все местные бандиты, сколько имеется в этой банде бандитов, что вам делают.

- Эта банда оперирует в трёх сёлах, имеет 12-15 бандитов. Банда „Гром"[7] оперирует в северной части района, лесной части района, имеет 13 чел. бандитов. Банда Полищуков[8], которая пришла из Полесья.

Тов. Хрущев: Видите, банда пришла к вам, как к бездельникам, знает, что вы с бандами борьбу не ведёте, и пришла к вам на отдых.

- Банда „Стрелы"[9], которая имеет 42 человека.

Тов. Хрущев: Банда к вам отдохнуть пришла, не бьете банды, кормите, они и идут к вам.

- Совершенно правильно.

Имеется банда Малозуба[10], это бывший учитель, обслуживает северо-восточную часть района, в ней около 20-22 человека. Недавно из 22 человек убито 9 человек, одного в плен взяли, трёх человек ранили. Это было неделю назад и теперь в банде осталось 9 человек. Еще есть банда Смелого[11] – 12 человек, которая оперирует в селе Пустомыт[12] и северной части района, где хутора, лесная часть, где при немцах была резиденция.

Тов. Хрущев: В лесу никакой дурак не сидит – холодно и голодно.

- Это села. Дальше банды – Мазепы и Жука[13] по 12-13 человек.

Вот банды, которые оперируют в нашем районе, всего около 100 человек.

Какие меры принимаем по борьбе с бандитами.

Тов. Хрущев: Расскажите о своих силах.

- Своих собственных сил имеется человек 80-85, здесь же работники НКВД, НКГБ, милиции и истребительный батальон и гарнизон 28 человек, из них 6 человек больных, кучера, повара и другие.

В части вооружения: Вооружение имеем неплохое -14 ручных пулеметов, три станковых.

Тов. Хрущев: Сколько коммунистов в районе?

- В районе коммунистов 25 человек.

Тов. Хрущев: У коммунистов есть по два человека, которые пойдут за ними?

- Есть.

Тов. Хрущев: Сколько комсомольцев имеется?

- 43 комсомольца,

Тов. Хрущев: У комсомольцев есть по два человека, которые пойдут с ними против бандитов?

- За это сомневаюсь.

Тов. Хрущев: Тогда к чертовой матери выбросьте, чтобы советский хлеб не ел, если не может сагитировать, чтобы с ними пошел.

- В комсомоле народ молодой.

Тов. Хрущев: Молодые - огненные. Какой возраст?

- Возраст пребывания в комсомоле 4-5 месяцев.

Тов. Хрущев: В огонь и воду пойдут. Ваших людей сколько имеется?

- Человек 143.

Тов. Хрущев: Получается человек 170 у вас. Бандитов имеется 150 человек, но эта цифра преувеличенная, имеется их человек - 100. Что вы делаете? Если будете голову свою прятать, то разведете бандитизм. Из Полесья начали к вам итти[14]. Слава прошла, что дураки сидят, бандитов не бьют, можно у них и отдохнуть. Будем бить за это, распустили славу, что леса – тормоз. Если за две недели не закончите с бандами, то из партии исключим и под суд отдадим, как руководителя района, представителя советской власти и партии.

Тов. Бегма: Слово имеет тов. Панов.

Тов. Панов - Начальник райотдела НКВД Тучинского района.

Тов. Хрущев: Сколько агентов на селе?

- 42. человека.

Тов. Хрущев: Сколько имеется населенных пунктов?

- До 35 сел.

Тов. Хрущев: Сколько сел не имеют осведомителей?

- По всей вероятности нет.

Тов. Хрущев: Что значит по всей вероятности? Это чепуха.

- В двух селах.

Тов. Хрущев - Почему не имеете в двух селах?

- Не подобраны.

Тов. Хрущев - Почему не подобрана агентура? На кой черт нужен такой начальник, что бездельничает здесь, агентуру не может завести, бандитов наплодили, а агентуру подобрать не могут. Нужно взять карту и чтобы по карте показали, в каких селах есть агенты, а потом проверить, правильно ли дают сведения.

- Что нами сделано в части работы? Бандитов уничтожено 404 человека, физически разгромлены курень Доли[15] - 200 человек, сотня Малозуба уничтожена, уничтожена группа Апостола, которая имела две рации, имела связь с немцами. Что касается боевок, то эти люди залазят так, что с огнем их не найдешь.

Тов. Хрущев: НКВД вездесущ должен быть. Что оправдываетесь, что не найдешь. Должны найти.

- Как находим боевки? По Тучинскому району советско-партийный актив по 1-2 чел. бывает по селам. План хлебопоставки выполнили на 116 %.

Тов. Хрущев: Хлеб за месяц заготовить можно: приехать один день и за два часа можно вывезти хлеб, бабы могут на себе этот хлеб унести. В Херсоне надо два месяца возить, а здесь какой хлеб? Берем отсюда хлеб для того, чтобы приучить народ сдавать его государству, а с этого хлеба зубы на полку положишь.

- О формах и методах работы. Я не был предупрежден, что буду отчитываться и не подготовился.

Тов. Хрущев: Тов. Панов, начальник НКВД о положении должен всегда знать, если спит, то дернешь за ногу и он расскажет. О 30 селах рассказать не можете без подготовки? Если человек не изучает дела, то нужно готовиться. Когда-то была борьба с бандитизмом, из ЦК рассылали представителей и вот один представитель ЦК заехал в село и говорит - у меня в селе хорошо, а на перифирии, перифирией столицу называет [...][16], а перифирией два хутора называет. В следующий раз, когда мы с вами встретимся, вы будете веселее смотреть, когда бандитов уничтожите.

- Есть у нас в районе гарнизон, из которого я могу взять 10 человек из 28 человек, а остальные повара, кучера, больные.

Тов. Хрущев: Что за черт, сколько же имеется поваров на 28 человек? Какие там повара, когда хлеб в карман, вода и все.

- Если бы взять 28 человек, учитывая место и обстановку, когда ведем чекистскую работу, то это вполне достаточно, чтобы провести работу по-настоящему.

Я могу сказать, что в районе мы - хозяева и вопрос кто кого вполне ясный.

Тов. Хрущев: Хаты сжигали?

- 72 хаты сожгли.

Тов. Хрущев: Крестьян убивали?

- 11 человек

Тов. Хрущев: Это преступность, какие же вы хозяева, когда вас бьют. Если вас не убили, значит вы хозяева, а хаты сжигают, 11 человек людей наших убивают. Вы проскакиваете с отрядом и потом говорите, что вы хозяева, а дома боитесь ночевать. Сколько времени нужно для изучения форм и методов. Вот дадим вам, сразу усвоите.

- У бандитов разные методы. 5 дней назад из сельсовета Ласкац[17] взяли жену и дочь, пришли в сотню Деркача[18] в Гощу, дали им оружие. Семью выселили в район, чтобы завязать связь. Они распознаются нами.

В Речице[19] вызвали секретаря сельсовета и сказали ему – вы не работайте в сельсовете, а просите работу в районе. На деле это означает, что если не дали ему задания, то дадут. Мы ведем борьбу, но надо понять, что националистические банды – идейно-подготовленные банды и в этом трудности борьбы с ними, а затем надо учитывать кадры, нам трудно работать.

В Тучинском районе день и ночь не спишь, а убийства есть. Мы несем ответственность, но нельзя ставить так вопрос, что работаем плохо.

Считаю, что требования правильные, но надо и учитывать положение в районе. У нас положение лучше, чем в других районах.

Тов. Хрущев: Мы слушаем средние районы, потом будем слушать лучшие, а с плохих по другому спросим. Как насчет агентуры? Если вы не знаете, то скажите, что не знаем, а за неверные данные будем наказывать.

- Знаю, у нас 42 человека агентуры, а нужно иметь больше. Тов. Трубников[20] поставил вопрос, чтобы была резиденция [...] десятую дорогу обойдем, а не пойдем [...] видишь резиденцию.

Тов. Хрущев: Резиденция сидит, а бандиты идут, они отворачиваются, чтобы не видели, как идут, люди видят вас. Вы расписываетесь в своем бессилии.

- Трудности в том, что ми имеем хорошего противника.

Тов. Хрущев: Мы хотим, чтобы вы лучше были.

- Мы кое-что сделали. Мы взяли 4 станковых пулемета, 13 ручных пулеметов, две рации, 7 лошадей, но этого мало. Нельзя же сказать, что мы ничего не делаем.

Тов. Хрущев: Вы равняетесь на худших, но вы на худших не равняйтесь, а скажите, как я большевик, начальник НКВД опытный человек, офицер могу терпеть 100 бандитов, да минимум 25 человек надо сбросить, никто не хочет меньшее количество показать. У вас не 100 человек бандитов, а 75 человек, а у вас 170 человек советских людей, можете привлечь к 170 человекам по одному человеку и будет 300 человек, можете создать условия, чтобы банды ликвидировать. Людей убивают, хаты сжигают, а вы с отрядом ездите.

- Здесь тов. Соловьев перечислял банды, пять дней назад пришла банда 150 человек, ночью пришла банда Полищуков, шесть дней была и сейчас эта банда в Межиричском районе. Эта банда пришла кормиться, обуться, одеться.

Тов. Хрущев: Если бы банда знала, что вот там подлец начальник НКВД, то туда бы не пошла.

- Так и говорят.

Тов. Хрущев: Если вас хвалят, то и идут.

- Ночью банды пришли и не было сил.

Тов. Хрущев: А банда Полищука пришла.

- Никак не прогонишь, это люди живые.

Тов. Хрущев: А наши люди дохлые?

- У нас 40% населения за нас, а 60% за них.

Тов. Хрущев: Если бы у Вас 40% было за нас, а 60% - за них, то вам было бы жарко, вы бы не сидели в районе.

- Неделю назад опрашивали двух человек и у них разница большая. С первым сидел час, два часа, три часа, а он ничего не говорит. Я говорю – смотри, а он отвечает – бить меня не можешь.

Тов. Хрущев: А вы бы взяли и дали бы в морду. (Смех в зале).

- Другая была женщина, которая говорит - я приготовилась, что меня бить будете, а вы не бьете, я сама вам все расскажу. Вот здесь две крайности.

Наша задача творчески подходить к людям, но подход не легкий. Здесь психологический, чекистский подход нужен.

Тов. Хрущев: Поэтому не каждого сажают начальником НКВД, а если бы было легко, то каждый дурак мог бы сидеть на этом месте.

- Убили директора маслозавода из боевки СБ „Совы". Пришли к нему в 10 часов вечера, он был резидент, он оказал им сопротивление, но 7 человек, а он один, и директора зверски убили. У них зверские методы, а у нас подход человеческий, а поэтому СБ боятся больше чем НКВД.

Тов. Хрущев: Какой вывод - виноват, не виноват, а вешать.

- Для интересов Родины огнем и железом нужно уничтожать.

Тов. Хрущев: Почему не уничтожаете? Я этого и требую. За это представим к награде орденом.

- Не получается.

Тов. Хрущев: Не умеете, села выжигаете, но среди жуликов и честных людей уничтожаете. Честным людям надо показать, что бьем врагов, тогда они пойдут за вами.

Тов. Бегма: Слово имеет тов. Стабровский.

Тов. Стабровский – Секретарь Сарненского РК КП(б)У.

Какая обстановка сейчас? В результате того, что создали истребительный отряд, группы содействия истребительному отряду, обеспечивали контроль в районе своими силами.

С октября месяца ОУНовские банды увеличились.

Тов. Хрущев: Какие банды есть?

- 8 боевок – Гловач – Бухча[21] из местных бандитов.

Тов. Хрущев: Дорогу что ли признали, если местные?

- До 25 человек, Люхча до Карпиловки, Жура – тоже примерно столько.

Тов. Хрущев: Большие боевки.

- В Яриновке боевка Кривоноса, кличка „Солома" до 15 человек.

Тов. Хрущев: Меньшее количество бандитов стал говорить.

- Шкодич[22] в Марьяновке – примерно 12-15 человек, Сарук[23] – боевка свыше 20 человек, сейчас ликвидировали. Группа Пащенко[24] село Тынное[25], имеет 100 человек. В Екатериновке[26] была боевка, больше половины разбили, главарь.....

С места: Харченко.

- Панченко[27].

Тов. Хрущев: Как фамилия?

С места: Панченко.

Тов. Хрущев: Видите? Секретари наши не изучают, какие банды, передоверили НКВД, а сами отчетов требуют. Я хотел проверить, знают ли секретари банды. Прошу начальников НКВД не подсказывать, на следующий раз секретари райкомов будут знать имя и отчество его жены. Сколько ваших сил?

- Силы противника: банда Еремы[28] до 400-500 человек, его местопребывание соседний Клесовский район, в Рокитно заходит под кличкой Кора[29] из Вербского района до 400 человек, бывают заболевания.

Тов. Хрущев: Ваши силы?

- Истребительный батальон 120 чел., 2 спецгруппы - 24 чел., группа содействия истребительному батальону 30 человек, и актив района. Это наши силы, есть еще внутренние войска, которые находятся все время в передвижении.

Тов. Хрущев: Банды тоже в передвижении, не приписные.

Из президиума: В районе стрелковый батальон в 500 чел. и бронепоезд 300 человек, всего не менее 800 человек.

Тов. Хрущев: Ну что с вами делать? Почему такое количество банд?

- Борьба с бандами идет. Недавно разгромили боевку до 10 чел. Враждебную силу трудно изловить. Нам нужно построить работу, чтобы врага изловить.

Тов. Хрущев: Сколько населенных пунктов и агентов?

- 70 населенных пунктов, агентура имеется в большинстве сел, а количества вам не скажу.

Тов. Хрущев: А сколько же агентов?

- В 25 сельсоветах есть агенты, во многих пунктах еще нет, не подобрали людей.

Тов. Хрущев: Надо честных людей подбирать.

- Не подошли к этому.

Тов. Хрущев: Сколько времени работаете в этом районе?

- С марта месяца.

Тов. Хрущев: Сколько людей не хватает агентов, по одному на село иметь мало. Сколько банды имеют агентов в каждом селе?

- В большом количестве.

Тов. Хрущев: У вас район не соответствует советской власти. Почему агентов не имеете?

- Не успели подобрать.

Тов. Хрущев: Мы вам покажем время. Знаете, в деревне, когда идет человек, то на другом конце улицы знают, что человек идет.

Тов. Бегма: Слово имеет товарищ Карпенко.

Тов. Карпенко: - Начальник Сарненского Р/О НКВД.

Я не считаю вопросом принципиальным, как обстоит дело с силой противника и нашей. Товарищ Стабровский говорил, что есть внутренние войска НКВД, бригада войск, штаб бригады находится в Сарнах.

Я скажу, что мы имеем. Имеющийся штаб в нашем районе иногда помогает нам.

Тов. Хрущев: Батальон в 500 человек есть?

- Есть, но он редко действует на территории нашего района.

Тов. Хрущев: Банды называли из Клесовского, Рокитновского районов.

- Я сказал, что этот вопрос я не считаю таким вопросом, который решает борьбу.

Тов. Хрущев: Бандитов бить надо.

По подсчётам есть большие силы, а когда речь идет, как пользуем, так я вынужден апеллировать начальству.

Тов. Хрущев: Имею сведения, что войска плохо используют, командующий не вскрывает недостатки. Помогите, мы возьмемся за командующего, который плохо командует войсками.

- Перед праздником оперативный план получили, в котором обязывают принять меры по разгрому боевок, действующих банд. Этот план дали командиру соединения, а он говорит, что по линии его командования есть план и наш план не был принят к реализации. Все войска вышли из района.

Тов. Хрущев: Может быть и правильно.

- Может быть и правильно, но свой план реализовать не могли, потому, что все войска ушли. Надо сказать, что получилось с операцией, когда вышли войска по

плану командования по Клесовскому, Рокитновскому району ходили безрезультатно. Войска опаздывают с операциями по нашим данным.

Тов. Хрущев: Конкретно скажите. Если скажете, что Петров хороший, а Иванов плохой, то Иванов заерзает.

- Пошли войска за бандой Еремы в Рокитно и банд не нашли, возвращались и сами в засаду попали. Это было в конце ноября месяца. Отвечал за операцию начальник штаба 205 батальона. Это подразделение возвращалось, не найдя банд, а банды их нашли[30].

В решении ЦК партии говорится, что вопросы конспирации не всегда войска выполняют. Это правильно и это снижает ценность операции. Войска движутся по большим дорогам открыто, а не секретно подходят к населенным пунктам. Приходится ругаться. Я принимаю участие в операциях и виноват командир в том, что не в секрете производится операция. Старшего командира надо призвать к порядку и воспитать, т.к. если не соблюдать конспирацию при операциях, то это снижает качество борьбы, если речь идет о борьбе силами наших войск.

Тов. Хрущев: Вы лучше выполняйте. Скажите, сколько населенных пунктов, агентов в районе.

- 25 сельских советов, населенных пунктов до 60.

Тов. Хрущев: Сколько агентов?

- Осведомителей 58 человек, спецагентов 6 человек, 4 резидента.

Тов. Хрущев: Что же так мало?

- Больше пока не подобрали.

Тов. Хрущев: Если бы были агенты, то дело лучше бы шло. Если наши войска идут, то агенты противника об этом сообщают и говорят, почему нам не иметь агентов, которые бы нам своевременно сообщали о бандитах.

- Имеем людей, но очень мало.

Тов. Хрущев: Надо иметь сколько людей, сколько нужно. Секретарь дал указание начальнику НКВД и по его указанию делают, а секретарь не знает и не хочет знать. Можете больше иметь агентов, если вам наперчим? Сколько будете иметь их?

- Чтобы закрыть все населенные пункты.

Тов. Хрущев: Сколько времени нужно?

- Месяц нужно, чтобы был качественный состав. У нас отсев большой.

Тов. Хрущев: Знаете, как немцы сорили агентами? Они приходили к нам десятками, одних уничтожали, они еще бросали, один обманет, другой обманет, третий не обманет, четвертый, пятый, десятый, одиннадцатый обманет, 12-й правду скажет, двадцатый, двадцать третий, двадцать четвертый обманет, двадцать пятый правду скажет. Агентов проверять надо – сегодня обманет, на другой день проверить и он что-то узнает.

- Я назвал цифру, которая имеется и действует.

Тов. Хрущев: Немцы сбросят агента и он редко доложит, что явился, но говорят, что сегодня диверсанты захвачены. Спросишь – захвачен или сам пришел? Отвечает – да, сам пришел. Приходит комсомолец ...... и говорит, что пойдет до своих, охотно пойдет, просит – сбросьте меня ....., но немцы знают, что один пришел, а другие не пришли.

Плохо у Вас дело. Город хороший, я там был, район хороший, лесистый район, люди хорошие, Рокитно тоже хороший городок, Клесово – хороший.

С места: От бомбежки пострадал.

Тов. Хрущев: Сейчас нет бомбежки, сейчас больше от вас страдает, не защищаете от бандитов.

- У меня все.

Тов. Хрущев: Плохо доложили, а можете доклады делать.

- Я впервые на таком ответственном совещании.

Тов. Хрущев: Дай бог, чтобы не последний.

Тов. Бегма: Первого Секретаря Клесовского района нет здесь, присутствует второй секретарь, который вряд ли доложит.

С места: Могу доложить.

- Слово имеет тов.Федюкин.

Тов.Федюкин – Секретарь Клесовского РК КП(б)У.

За последнее время пришло с повинной … человек.

Тов. Хрущев: - Во Львовской области за пятидневку с повинной пришло 620 чел. Грушецкий[31] разбивает банды, а на селе песни поют и все время с повинной идут. Обращение почитали, их побили хорошо и тогда обращение яснее становятся. (Смех в зале).

- Взяли диверсионную группу в 12 человек, которая ходила по направлению Клесово, Сарны.

Тов. Хрущев: Слышите стрельбу – связь поставить, опять слышите – засаду сделайте.

- НКГБ поймали.

Тов. Хрущев: Настроение у первого секретаря Обкома – я командовал отрядами, сидел год в лесах, немцы не могли ничего со мной сделать и так бандиты могут сидеть. Но видите ли товарищ Бегма, Вы могли сидеть при немцах, а немецкие агенты у нас не должны сидеть, мы тоже зальем сала за шкуру.

- Группировку Сарненскую – Стального[32] присваиваем себе.

Тов. Хрущев: Ваша банда?

- Совместная. Банда Хмары[33] до 100 человек, банда Рубаева[34] – 60 человек, СБ Чабле[35] – 15 человек, боевка СБ Зот – 30 человек, банда в Ясногорке – 15 человек.

Тов. Хрущев: Какие наши силы?

- У нас есть 50 человек истребительный батальон.

Тов. Хрущев: Когда говорят о силах бандитов, то говорят – 50-100 человек, а когда говорят о своих силах, то говорят в уменьшенном количестве.

- Есть 25 человек группа партизан, 56-я воинская часть. Работники НКВД, НКГБ входят в истребительный батальон, а всего 50 человек.

Тов. Хрущев: Есть истребительный отряд из местных крестьян?

- Нет.

Тов. Хрущев: Почему? Разве истребительный отряд должен создаваться из председателя райисполкома и других работников района? Плюем мы на село, нам лишь бы свою шкуру спасти, организовали истребительный отряд для района, а бандиты, как хотите… Смотрите, мы вытянем вас на село и пусть вас бандиты гоняют. Честные люди придут в район и уничтожат бандитов. Не хотите бороться, поэтому не изучаете актив, не организуете, не выращиваете. Разве это истребительный отряд? Так бандитов хватит на 100 лет. Истребительные отряды больше должны быть на селах.

- У нас так организован истребительный отряд.

Тов. Хрущев: Нужно работать в районе НКВД.

- Ночью выходит…

Тов. Хрущев: Ничего вы не знаете. Товарищ Бегма знает, что вы ничего не знаете, он и не хотел позориться районом. Агентура есть?

- Есть.

Тов. Хрущев: Сколько человек?

- 182 человека.

Тов. Хрущев: Сколько населенных пунктов?

- А населенных пунктов – 37.

Тов. Хрущев: В каждом населенном пункте есть агенты?

– Точно этого я не скажу.

Тов. Хрущев: Вам, вероятно, начальник НКВД сказал цифру, а вы сами и не знаете. Прошу. Товарищ Бегма, взять карту, пусть покажут на карте, в каком населенном пункте есть агенты, а потом проверить – есть там агентура или нет и

если секретарь райкома обманывает, то его исключить из партии. Без агентуры работать нельзя. Не знаете вы этого. Лучше скажите, что не занимались этим делом, но не обманывайте. Начальник НКВД сказал, сколько агентов имеется, как дети учатся и спрашивают – о чем спрашивают?

- Я не спрашивал, у меня все.

Тов. Бегма: Слово имеет товарищ Серебрянский.

Тов. Серебрянский – Начальник РО НКВД.

Тов. Хрущев: Об агентуре скажите.

- По линии РО НКВД агентов 75 человек.

Тов. Хрущев: А секретарь сказал 182 человека.

- Я говорю о районотделе НКВД.

Тов. Хрущев: А я думал, что он у вас взял эти цифры.

- Нет.

Тов. Хрущев: Во всех населенных пунктах есть агенты?

- Нет в двух населенных пунктах.

Тов. Хрущев: Почему?

- Не успел доехать туда.

Тов. Хрущев: Какие банды есть?

- Сарненский начальник НКВД забрал наших.

Тов. Хрущев: Не давайте.

- Банда Стального – самая опасная, постоянно в нашем районе не дислоцирует, а переходит в Рокитно, Рафаловку и деморализует работу. Остальные – боевки. Разбили боевку Семка[36] – убили 20 человек, забрали в плен 11 человек, забрали вооружение – пулемет, 21 винтовку.

Боевка СБ Букет[37] – это была самая опасная боевка. После письма тов. Трубникова и обращения украинского правительства мы получаем письма от бандитов, стали бандиты с повинной приходить. За последние дни пришло 17 человек, которые рассказали, что все банды, которые существуют и входят в банду Еремы, среди них идет разложение.

Тов. Хрущев: Почему плохо идет борьба с бандитами?

- Почему плохо идет борьба с бандитами?

По-моему, их сначала боялись и когда шли на ликвидацию боевки, то считали, что нужно иметь сотню солдат, а когда практически столкнулись при разгроме боевки Семги, то оказалось другое. Бандиты говорят, что на каждые 100 стрелков – 5-6 человек храбрых, а остальные трусы. Так это и есть. Я хожу на каждую операцию, бандиты не боевые.

Был у нас недостаток с гарнизоном, но сейчас дело другое. Сейчас мы имеем гарнизон в 56 человек, парни молодые, рождения 1926 года. Это золотой народ, иногда с ними ругаешся, что бы не бегали так. На первом совещании я обижался на гарнизон, но сейчас этого не скажу. По первому требованию войска нам даются. Нужно поймать банду Еремы, а насчет боевок я могу заявить, что в течении одного месяца боевки ликвидируем и небольшими силами. Бандиты трусливы, как немцы.

Когда приехал в район, то страшно было, а когда почувствовал сам, то вижу, что это неорганизованная масса. Ерема – это опасная сволочь, имеет высшее образование, сам из Сарн и его земляки должны помочь в его разгроме, нужно всеми силами накрыть его.

Плохо в отношении связи. Говорят, что по телефону говорить все нельзя, обещали рацию дать, иногда нужно помочь, но по телефону говорить нельзя. Просил бы в этом отношении помочь, Клесовский район плоховатый, но не опасный.

Тов. Трубников хотел забрать от нас бывших партизан. Просил бы нам бывших партизан оставить, мы им организовали условия, всего их 27 человек, на авторитетном совещании заявляю, что они справляются со 100 настоящими бандитами. Они имеют хорошее вооружение, дерутся замечательно, двух представили к правительственной награде, за отличные боевые действия.

Тов. Бегма: Слово имеет тов.Шишмарев.

Тов. Шишмарев: - Секретарь Рокитновского РК КП(б)У.

Рокитновский район имеет некоторую особенность по сравнению с другими районами области. Особенность заключается в том, что если в некоторых районах 20 километров дальнее село от райцентра, у нас есть села за 105 километров или 140 километров. Это первая особенность.

Вторая особенность в том, что в районе насчитывается 130 тысяч га. леса.

Третья особенность в том, что в районе хуторная система.

Таким образом, эти особенности говорят за трудности борьбы с бандитами в районе.

Тов. Хрущев: Какие у вас банды?

- Про Стального уже говорили, больше всех он бывает в Рокитновском районе, потому, что район большой. По показаниям пленных в банде 340 человек. Этот гость очень часто бывает в районе.

Есть еще банда Пащенко – 100 человек, банда Савича[38] – 50 человек и местные боевки - Белка – 15 человек, Огонь – 15 человек, Запора – 25 человек, Черный – 15 человек, Зеленый – 15 чел. и Ближова[39] – 20 человек. Таким образом банд около 700 чел. в районе.

Тов. Хрущев: Ваши силы считайте.

- Актив партийно-советский, комсомольский, - 80 ч., спецгруппа – 45 чел., истребительный батальон – 20 чел. На охране мостов имеется батальон в районе, но из этого батальона два гарнизона в Клесовском районе, у нас батальон не полностью, а сейчас совсем ушел из района.

Тов. Хрущев: Ваших сил 145 чел., а банд 700 чел. Вы сами знаете, что не совсем точно знаете свои силы, а силы противника еще труднее подсчитать. Если у противника 350 человек – это тоже не плохо. Вы сами знаете, что противник увеличивает свои силы.

- Бои показали, что имеется такая сила и пленные рассказали, которых мы взяли.

Тов. Хрущев: Неверьте тому, что 700 бандитов и все они вооружены. Вы сами знаете – допустим убили 100 бандитов, а винтовок взяли 20. Никогда небыло операции если убили 100 человек и 100 единиц оружия взяли, как правило, оружие бывает 20-25%. Бандитов – 700, а 25 вооружены, а остальные - навоз для пулемета.

- Такой делать вывод не точно. Я был партизаном – люди стараются не отдать оружия.

Тов. Хрущев: Если как следует нажмут, то лишь бы ноги унести, а не только взять оружие, да не свое, а того которого убили… Это конечно, если вы бой выиграете и сами будете трупы убирать, тогда так. Если так ведете операции, вам хватит на 20 лет, тогда придется поставить более надежных людей, которые лучше будут проводить.

Вы сейчас построили доклад оправдывающий себя. Оправдаться хотите….. Нет, это зря. Вы были командиром в отряде и я говорю, тов. Бегма, что вас надо оттуда освободить. Вы ничего там не сделали. Вы все примеряете - „я сам был, но не поймал, два года"… и бандиты два года будут так ходить. Или слово дайте, или сегодня снимем вас оттуда, пошлем более боевого человека. Вы развели бандитов 700 человек, вам дай волю – доведете до тысячи отряд.

- Насчет агентурной работы: по линии НКГБ – 72 человека, по НКВД – 35 человек, итого 107 человек.

Я как секретарь РК частично знаю по вопросу агентурной работы, есть неплохо работают по агентуре.

Тов. Хрущев: Я даже сомневаюсь, что у вас 700 человек, потому, что на сегодня кормить нечем, а они любят хорошо покушать.

- Я говорю о банде Стального. Он не только у нас, он входит в Сарненский, Клесовский, Рокитнянский районы.

Тов. Хрущев: Или вы дайте слово, что вы с ними расправитесь, вместе с работниками НКВД, или скажите, что не могу, боюсь, ухожу и сегодня мы вас освободим.

- Я не боюсь...

Тов. Хрущев: Что значит бояться? Не в смысле физического дрожания бояться, но то, что вы считаете, что не справитесь, сил не хватит, а мы найдем человека, который разобьет эту банду.

- Хочу сказать о недостатках нашей работы.

Главным образом, исходя из постановления ЦК Партии, я лично делаю вывод, что сейчас главная работа – это борьба с бандами и в этой работе у нас получается разрыв – начальник НКВД своим делом занимается, начальник НКГБ по своей линии, секретарь и председатель райисполкома занимаются сельскохозяйственными вопросами.

Тов. Хрущев: Тов. Трубников говорит, что никогда Стальной 500 человек не имел.

- Я не говорю 500, я говорю что 300, по сведениям пулеметчика.

Тов. Хрущев: Откуда пулеметчик знает, секретари наши не знают сколько человек в районе, а пулеметчик откуда может знать, это не входит в его обязанности, ему нужно знать свой пулемет. Здесь видно настроение – как можно больше выдумать бандитов с тем, что бы оправдаться и перейти к обороне. Спасибо скажите, что мы живы и приехали к вам, а то видимо воспитали вас говорить в таком духе. Тов. Бегма, ваше слово потом, вы тоже будете выступать.

- Я не оправдываюсь, я говорю, что можно эту работу поставить, можно расправиться с бандитами, но необходимо перестроить работу борьбы с бандами, согласно решения ЦК партии.

Тов. Хрущев: .... Кто не перестроит работы, тот не усидит и не только не усидит, потому, что я знаю, что кое-кто считает, что наконец-то меня освободят... Нет, так не выйдет. Мы освободим с треском и тут дело не в освобождении, а надо бороться с противником, противник в сравнении с нами не силен, но он натренирован, обучен, обнаглевший, надо его почистить и вы увидите сами, когда возьметесь, что с противником будет. Того, кто не возьмется, вышибем из партии, под суд отдадим за бездеятельность.....

Тов. Хрущев: Как у вас пойдет дело? Разгоните банды?

- Руководствуясь решением ЦК партии.

Тов. Хрущев: Вывод такой – мы вам руководства не давали, теперь дали, банды разобьете?

- Разобьем.

Тов. Хрущев: Хорошо, руководствуясь решением ЦК и разбейте банды.

Тов. Бегма: Слово имеет тов.Толстов.

Тов. Толстов – Начальник Р/О НКВД.

Товарищи, как сказал секретарь райкома, в Рокитновском районе есть шесть боевок в количестве 145-150 человек, но само наличие боевок не страшно, страшна территориальность на которой расположен Рокитновский район.

Мы проводили много операций, особенно в северной части района, но они были неудачными в силу того, что если гарнизон движется в северную часть – Березово[40], Войковычи[41], то он движется 3-4 дня и когда приходит к хуторам, где была банда, то ее там уже нет, она ушла.

Почему не преследуем противника. Приходится итти 80-90 километров, наши бойцы устают, а банда, имеющая связь, знает, что наши силы продвигаются. Наш район сравнять с Александрийским районом[42].

Тов. Хрущев: Не сравниваем. Почему у вас плохо? О географии района не говорите, мы географию района сами знаем. Вы скажите, что в лесах действовать не могу. Хотите степь вам дадим?

- Нет, не надо.

Тов. Хрущев: Вопрос не в селах. Во Львове выступал секретарь и докладывал – есть секретарь полковник Жогов – леса кругом и бандиты его боятся, но есть другой степной район и в этот район бегут бандиты из лесного района. В лесах, конечно, свободнее, все зависит от человека. Бывает человек, который учитывает леса и секретно подходит к бандитам, а если настраиваться, что леса [...], не будем выжигать леса и быть по сему – бандиты кормитесь.

Что вы говорите о географии района? Мы сами географию знаем, лучше перестраивайтесь в работе. Вы государственный чиновник и у вас не должно быть бандитов. Если не уничтожите бандитов – вы нам не нужны. Вы думаете, что государство такая организация, что каждый делай, что хочешь. Вы государственный человек и отчитывайтесь, почему у вас банды, почему не уничтожили их, почему не обеспечили государственного порядка.

- Никита Сергеевич, я хочу сказать в отношении имеющегося гарнизона. Поскольку Ровенская область граничит с Житомирской областью, Белоруссией, чтобы была лучшая борьба по быстрейшей ликвидации банд, гарнизон расставить более мелкими группами.

Тов. Хрущев: Неправильно, чтобы гарнизон охранял Вас, я хочу, чтобы вы не себя охраняли, а банды уничтожали. Надо переменить тактику и от защиты перейти к нападению на бандитов, тогда они будут бояться. Надо не в каждое село ставить гарнизон, а надо выводить немецких агентов быстрее. Гарнизон поставить, а себе погреб поглубже вырыть. Бандитов надо уничтожать. Уничтожите?

- Обязательно. Это я знаю, конечно, уничтожим.

Тов. Хрущев: Что-то начальник НКВД не производит впечатления, что обеспечит ликвидацию гнусных бандитов... Рокитнянский район действительно в лесах, там надо такого человека, чтобы чувствовалось, когда он в лесу идет, что идет начальник НКВД, чтобы враги боялись, а друзья приветствовали, а вас наверно и друзья не уважают и враги не боятся. Раз врага не бьете, друзья не уважают. Нас крестьяне уважают, когда мы врагов бьем.

- В течении года мы уничтожили бандитов около 4000 чел. Мы врагов бьем...

Тов. Кириченко[43]: Он плохо ведет борьбу, о его замене давно стоит вопрос. Нач. НКВД ставил вопрос перед ЦК, чтобы его заменить. Не знаю, знает ли он об этом...

Тов. Хрущев: Это плохо, что не заменили.

Тов. Бегма: Слово имеет Секретарь Морочновского района[44].

Тов. Строна: - 3-й секретарь Морочновского райкома.

Морочновский район насчитывает у себя 97 населенных пунктов, 36 сельсоветов.

Тов. Хрущев: Вы оттуда лошадьми или по воздуху?

- Не лошадьми, ни поездом не можем прорваться, только с воздуха.

Тов. Хрущев: Бываете в селах?

- Бываем, пешком ходим.

Тов. Хрущев: Сколько сел в которых не бывали?

- Нет такого села, где бы не был я и первый секретарь РК.

Тов. Хрущев: Сколько банд имеется?

- Имеется 9 банд, одна банда насчитывает 500 чел.

Тов. Хрущев: Всего сколько насчитывается по району?

- Мы так берем: 500 человек, из них до 100 находится без оружия.

Тов. Хрущев: Это вы мало насчитываете. Этого никогда не бывает. Возьмите наших партизан, тов. Бегма, какой процент был вооруженных людей?

Тов. Бегма: Процентов 70.

Тов. Хрущев: Мы можем ваши сводки поднять, начальник штаба может доложить, что вы в своих сводках другое писали...

Сколько было вооруженных?

Тов. Бегма: При мне было 70%.

Тов. Хрущев: Нет, половина у вас невооруженных людей. Каждый начальник отряда доносил: - Дайте оружие.

Операций очень много проводите и после каждой операции оружие. Сводки НКВД читаю каждый день: „операция проведена, убито столько-то, захвачено ручных пулеметов – 2, 10 винтовок", потом как правило, переходят на патроны – это вполне понятно.

- Почему Морочновскому району трудно вести борьбу, потому, что находится на хуторах и эти хутора поддерживают питанием. У населения взято более 8 тысяч скота, два дома спалено бандитов и тех граждан, которые имеют связь с НКВД, НКГБ насчитываем 205 человек и плюс советский людей выделено из района по селам 12 человек, которые имеют связь с бульбашами[45]. Внутренних имеем 4.

Тов. Хрущев: Тов. Бегма! Самолет заберем, никакой связи самолетом. Самолет давали тогда, когда хотели помочь, но теперь это превращается в противоположность – раз самолет действует, они успокоились, потому, что летаете через бандитов, а бандиты сидят, а когда самолета не будет – вы пешком пройдете, а это значит, что вы банды расчистите, а после этого самолет вам дадим.

- Мы полтора месяца не получаем почту, связи нет.

Тов. Хрущев: Мы заставим, чтобы получали почту, а самолет заберем. Было время, когда в России без самолета почта работала, на перекладных - пожалуйста - на лошадях, а самолет будет действовать, будет перелетать, а бандиты будут сидеть, никто не побеспокоится, а так надо пробиться – банды не будут пускать и их уничтожите... их уничтожить правильно это будет.

- Хотя бы машину поганенькую иметь.

Тов. Хрущев: Машин минимум надо, машин не надо, самолета не надо, железная дорога 45 километров – это ерунда. Если бы сказали сибиряку, то он сказал бы – разве это расстояние? У нас 500 километров. Это хорошему ходаку позавтракать сходить и за 40 километров обедать. Позор, товарищ Бегма, железная дорога за 40 километров, почту не получают, привыкли, что этот район на откупе у бандитов, связи с районом нет и не знают, что живы там люди или нет и если донесение получат, то узнают, что живы люди – ну, слава богу живы.

Вам, товарищ Бегма, задание – проложить с районом дорогу, прочистить дорогу от бандитов и наладить связь. Если вам дорогу не проложат, то скажете нам, мы вас поддержим и вам лучше будет.

- Хорошо, спасибо. Бандиты, которые есть, будут ликвидированы через месяц. У нас внутренние войска в количестве 120 человек отсиживаются до трех недель и ничего не делают.

Тов. Хрущев: Отсиживаются?

- 17-18 дней сидят.

Тов. Хрущев: Зависит от командования это отсиживание, попросим выступить тов.Марченко. Командующий должен командовать войсками, чтобы действовать, а не для того, чтобы отсиживаться. Надо, товарищ Марченко, разобраться с командиром, почему сидит, отсиживается, наказать его, не берите под защиту, во Львове вы обиделись, а я ничего вам не сказал, но я подумал, что вы неправы и я теперь убеждаюсь, что неправы, вы берете под защиту. Я хвалю, что вы как командующий защищаете свои войска, но заставьте их действовать. (С места: они действуют.) Плохо действуют. И я прямо скажу, что вы привыкли охранять предприятия, а предприятия – что там на руднике – уголь берут, доску украдут, - это не преступники, с ними тоже нужно бороться, но здесь вооруженный, тренированный враг, здесь нужна оперативность, находчивость, поэтому мы требуем перестроить работу.

- Какие у нас силы партийные? Мы имеем в парторганизации 10 коммунистов, 5 кандидатов, имеем 30 комсомольцев, исключительно женщин, имеем до 23-х человек истребительного батальона – местных партизан, которые днем и ночью в работе и если это потребуется – всегда готовы. Больше 3 дней не засиживаются, все время в

походе. Выполнение хлебопоставок и мясопоставок. Мясопоставки выполнены, хлебопоставки выполнены на 116%, фонд РККА[46] выполнен. Конечно, пошли сами – секретарь и председатель райисполкома – бывший командир партизанского отряда, 7 дней действовали в лесу. Пока двигались получили сообщение, наскочили на банду, убили 7 человек бандитов.

Тов. Хрущев: Мы вас поддержим, но если после этого также будет, вы мне напишите через тов.Бегму открытое письмо.

Тов. Бегма: Слово имеет тов.Лысенко – Секретарь Гощанского Райкома.

Тов. Лысенко: Силами райотдела НКВД и НКГБ, совместно с партактивом проделана большая работа в части ликвидации банд в районе, но еще имеются большие недостатки в том, что мы в районе имеем еще наличие банд. В районе еще имеется по тем данным, которыми мы располагаем 250-260 человек, кроме того есть переходящие банды, которые терроризируют отдельные населенные пункты, имеют место убийства отдельных граждан.

Чем мы в районе сейчас располагаем? Мы располагаем в районе райотделом НКВД, НКГБ и 40 человек истребительного батальона, которые находятся постоянно при данных отделах. Работников НКВД, НКГБ – 20 человек, значит всего 60 и районного партийно-советского актива 20 человек. Всего человек 100 местного актива, с этими силами мы все время и вели борьбу. Кроме того, сейчас в районе есть гарнизон, насчитывающий два взвода, т.е. 50 человек. Этот гарнизон на протяжении последнего времени декабрь-январь месяцы приезжает из других сел.

С теми силами, которые у нас есть, борьбу с бандитами проводим и проведем, не взирая ни на что, но я просил бы, чтобы гарнизон у нас был постоянный, чтобы из района не отрывали, а был в подчинении райотдела НКВД и не уезжал из нашего района.

Агентура есть и работает достаточно. Был такой случай в селе Симоно[47] – убито было 7 семей и на третий день бандиты были пойманы – 17 человек, через военный трибунал их осудили, секретарь сельсовета тоже был убит бандитами, банда была ликвидирована.

Органы НКВД, НКГБ 928 бандитов уничтожили, арестовано 360 человек. Вся эта работа проводилась райотделами НКВД, НКГБ при помощи партийного актива района.

Нет такого села, где бы мы небыли, в каждом селе актив был, но с охраной. В августе-сентябре можно было ездить одному человеку, я был в селах с 2-3 охранниками, но сейчас район засорен, в селах бандиты, которые терроризируют мирных жителей отдельных сел.

Тов. Бегма: Слово имеет товарищ Красноперов.

Тов. Красноперов – Начальник НКВД.

В настоящий период имеется банда ...... 120 чел. Которая имеет вооружение – 4 ручных пулемета, банда Совы временно приходит, не постоянная, банда Бондаря[48] - 45 чел., имеет 3 ручных пулемета, автомат и винтовки, банда имеет 35 человек, имеет 2 ручных пулемета, автомат и винтовки, банда Перец[49] – до 40 человек, имеет 1 пулемет, винтовки и автомат.

За время работы по ликвидации банд было полностью снято 5 боевок, была полностью снята боевка, которую возглавлял комендант, было взято два ручных пулемета, автомат, гранаты. Смертного боевка действует в селе... которая оперировала в районе, снята целиком и полностью во главе с комендантом.

Сил непосредственно имеется, не считая НКВД и войск, которые находятся в районе, всего 40 человек, вместе с оперативным составом. Специальная группа – 21 человек почти все вооружены автоматами. Кроме спецгруппы имеется непосредственно при райотделе НКВД 14 человек. Работают все эти спецгруппы замечательно, в боях проявляют героизм и смелость. В этот раз был убит надрайонный комендант СБ – Терещенко[50], который своими действиями терроризировал район с самого начала

– был он из областного провода, потом комендантом СБ. Кроме этого убили в Дубровице еще подрайонного коменданта, взято оружие, три пистолета, один автомат. Агентуры имеется 82 человека, у нас непосредственно.

Тов. Хрущев: Как вы думаете справиться?

- Почти ежедневно проводим операции, забираем бандитов.

Тов. Хрущев: Надо разгромить главные силы.

- Обязательно, сейчас начинаем ликвидировать.

Тов. Бегма: Слово имеет тов. Безверхий[51] – Костополь.

Тов. Безверхий: В нашем районе открыли две банды – банда Лыса[52] и банда Панька[53]. По нашим данным, но я считаю, что мы их преувеличиваем, эти банды имеют 250-300 человек, но я чувствую, что мы эту силу преувеличиваем. Я говорил с нач. райотделений НКВД, НКГБ и если бы это было так, нам они не дали бы работать, но все же за декабрь месяц с хлебом справились, лес выполнили[54], но если бы это количество находилось, конечно нам они не дали бы работать. Кроме того, у нас есть группа СБ, в этом месяце мы изъяли одну во главе с Березой[55] и другие группы взяли, но они еще есть.

Что у нас в районе? У нас есть 60 человек боевок, есть 30 человек колпаковцев–партизан[56], есть „слоны" [57], как мы их называем – бандиты, которые пришли и мы их используем, кроме того есть истребительный батальон, если считать партийно-советский актив, всего человек 58. Кроме того у нас стоит бригада войск НКВД.

Тов. Хрущев: Что вы называете истребительным батальоном, это не истребительный батальон, это самоохрана.

- Вчера получили мы данные о том, что в селе „Большие Любаши"[58] имеется группа бандитов до 100 человек. Мы вышли все на эту операцию, даже партийно-советский актив.

Остановлюсь, товарищи, в части войска НКВД, помоему скрывать не следует. У нас стоит штаб бригады – как будто в их распоряжении имеется батальон, но дело в том, что тов.Косоногов не понимает своей задачи на сегодня – приглашал несколько раз его в РК партии и все же за месяц времени проживания в районе, он не нашел нужным зайти в РК партии… когда приезжал из Ровно в Костополь, то просил помощи.

Тов. Хрущев: Почему не возьметесь за командующего? Если командующий умный человек, то услугами местного населения пользуется, спрашивает, а этот аристократ в партийную организацию не хочет зайти, т.к. партийная организация больше знает организации, которые приезжают в район. Видите, товарищ Марченко, что за воспитание, выговор ему записать надо, как может бороться, приехал отдыхать. Как его фамилия?

Тов. Марченко: Косоногов стоял в Костополе.

Тов. Хрущев: Так надо воспитать людей, чтобы уважали военного. Прошу - раз командование не принимает никаких мер в отношении такого командира, давайте по партийному разберемся и тогда посмотрим, как работает. В каком он сане?

- Подполковник.

Теперь о силах, которые есть. Если идешь на операцию то возглавляют ее от райкома или райисполкома и когда возглавляет кто-нибудь из секретарей, то лучше бывает, а если этого нет, то получается хуже.

Считаю, что если по-настоящему использовать имеющиеся силы в районе, то в ближайшее время банды - уничтожим.

Тов. Хрущев: При штабе войск не действуют?

- Большинство отсиживается.

Тов. Хрущев: Командир бригады охраняет командира батальона, да этими силами горы можно свернуть. Как с агентурой?

- Есть недостаток в подборе агентуры. По количеству агентуры - имеем немало, примерно 140 человек, но эта агентура не настоящая и пока не будет хорошей агентуры,

будет тяжело работать. Получили данные, что в селе банды, когда выехали - банд уже нет, поздно сведения дали.

Тов. Бегма:- Слово имеет товарищ Воронин - Нач. НКВД

Тов. Воронин: О состоянии в районе уже сказал, здесь тов. Безуглый . В основном мне хочется сказать в части того, что на сегодня мы еще недостаточно боремся и недостаточно метко наносим удары только в результате того, что мы не имеем нужного количества и по качеству той агентуры, которые бы могли вскрывать своевременно, в частности внутренние.

Тов. Хрущев: Какое количество? Крестьянин должен прийти и сказать, что к нам бандиты пришли. Какое тут качество - добросовестный человек пришел и сказал.

- Но этого количества на сегодня мало. За последнее время, благодаря тому, что хорошо дали данные, мы провели в январе месяце наиболее операций и фигуры попались серьезные, в частности был случай. „Нелегал"[59] явился с повинной, с ним поговорили, он быстро дал материал, выехала на место боевая группа, которая есть в количестве 60 человек и мы взяли в районе Береза - надрайонного коменданта СБ, которого ловили с февраля месяца, никак не могли поймать. Раскрыли большое количество подземных убежищ, но в результате темноты выпустили 3-х человек, которые выскочили из прохода, так как нам это убежище было неизвестно и в результате три интересных фигуры ушли, взяли оставшихся. В этом убежище была полная обстановка, вплоть до мебели.

Тов. Хрущев: Мне рассказывал тов.Кириченко, что в Ровенском районе сейчас так проходят операции: пошли в одно село, недалеко здесь, километров 18, в хату залез штаб отряда, который проводил операцию, нашли схрон − сидят, работу проводят, людей допрашивают. Приходит в хату бандит, открывает дверь, посмотрел, что здесь чекисты занимаются, дверь закрыл и убежал, а они пока хватились - обыскали все село, не нашли. Под суд отдать такого растяпу, который проводил эту операцию.

- Практическая работа последних операций, показала, что войска, в том числе и мы - оперативные работники, очень не тщательно делаем прочистку, очень много подчас гоняем войска и сами себя, не проявляем настойчивой прочистки населенных пунктов. Теперь у них такая установка, что каждый бандит, каждый руководитель подрайонный − станичник, господарчий, устраиваются исключительно в населенных пунктах. После операции, 8 января в селе Берестовец, данные показали дважды, что там есть убежище, два раза производили хороший обыск - не могли найти, только в третий раз нашли - там оказалась группа бандитов, при чем приняли всякие методы……никак не сдаются. Посылали два раза записку, посылали мать его, отец был ранен на ходу и мать ходила, как курьер, и говорила - сдавайтесь, судьба решена. Первый раз ответа не дали, вторично приняли записку и сказали, чтобы дали 20 минут и в результате, когда попросили 20 минут, бандит подрайонный „Искра" покончил жизнь самоубийством, остальные сдались. Схронище на земле у них прекрасное, а в стене второе схронище. Мы много проверяем схронищ.

Тов. Хрущев: Какой успех?

- Был случай в Березно в с.Н.Поле[60] − была операция, по данным явного нелегала, из двух сел пришли 6 человек после обращения украинского правительства и т. Трубникова, не могли найти схронища, войска искали и не могли найти, когда нужно было бы подойти к стенке, две доски поднять, а там и все можно взять − офицерский состав, рядовой состав прячутся, и за последнее время бдительно относимся.

Вчера ходила боевка из 30 человек, но когда наши пришли, в шесть часов, то банду не нашли, она ушла на один час раньше, и только поймали одного бандита, который за двумя стенами сидел.

В вопросе агентурной работы имеется много недоделок, а от этого нет большого успеха в работе. Если будут хорошо работать агенты, мы справимся с задачами,

которые возложены на нас. В последнее время есть нездоровые явления у Лысенко и Панька. Народ проявляет недовольство. Был случай, что с одной девушкой у Панько, которую насильно втянули в банду, а она против была и когда ей стали угрожать смертью, она ушла с перифирии населенного пункта, тогда Панько дает указание явиться, - „иначе родню всю твою уничтожим". Она отказалась. Все - же „Панько" мать уничтожил и тогда она пошла с оперативной группой и уничтожила непосредственно сама лично отца и мать „Панько".

То - есть народ отвечает кровью за кровь.

Тов. Хрущев: Народ хочет, чтобы его избавили от бандитов, а мы использовать этого не можем.

Тов. Бегма: Слово имеет - Начальник Морочновского НКВД - тов.Новиков.

Тов. Новиков: Здесь секретарь РК партии тов. Строна останавливался на особенностях района. Безусловно особенности района характеризуются некоторыми данными, но они чрезвычайно сложные в силу тех обстоятельств, что район, состоит из 96 населенных пунктов, при чем исключительно мелкие населенные пункты, хуторской системы. Население 28708 человек. Какие наши силы? Внутренних - войск НКВД - 130 человек, 30 человек спецгруппы, колпаковцев 25 человек, оперативного состава отдела НКВД - 7 человек, коммунистов 10, кандидатов 5 ч. Актива - 30 человек, всего 280 человек. Наличие агентурно-осведомительной сети по линии НКВД - 47 человек, милиции 58, всего 115 человек, 2 резидента, агентуры -2 внутренних, находящихся в бандгруппе под псевдонимом „Орел"[61], „Бродяга"[62].

Наличие, бандгрупп в районе - всего 9, при чем сотня „Орела" и „Бродяги" в количестве до 130 человек действуя по всему Морочновскому району. Боевка „Шугая" до 60 чел., он же является - районным проводником Морочновского района. Сотня Громило[63] - 100 чел. Действует в Морочновском районе - и заглядывают к соседям - в Рафаловку, Высоцк, Любаши[64] и ряд других районах в количестве от 30 до 50 человек остальной банды. За первое полугодие бандпроявлений было 56. Убито председателей сельсоветов – 15, секретарей – 13 – всего 28 человек, мирного населения лиц заподозренных в связи с органами НКВД и актив партийно-советскую часть, а также уничтожают тех людей, которые за период пребывания партизан имели связь с советскими людьми. Ранено наших 22 человека за весь период времени. Кроме того, они подвергают ограблению продуктов и одежды лиц, которые содействуют органам советской власти. Особенно поражены села Мырича[65], Речицы и Млыново[66]. Здесь ими забрано более 100 овец, не считая крупного рогатого скота.

Наши мероприятия. За этот период времени убито 68 человек, ранено 17, легализовано 14, задержано... человек. По приказу Дубового[67] под Новый год сотня Орла и Бродяги должна была произвести налет на районный центр, уничтожить представителей советской власти, мельницу и Заготзерно. Бандиты приближались к селу Муравино[68], где была оперативная группа, наших было 15 человек, удар они отразили, но пока от нас подбрасывались силы, бандитов не могли уничтожить, а почему был такой приказ Дубового, я знаю, остановлюсь ниже.

За последнее время нами задержаны две связные, которые имели связь с Бродягой и Орлом – одной фамилия Романова, а другой Прохорчук. Они рассказали об этом приказе, рассказали, что в селе Болевская Воля[69] Рафаловского района имеется типография ОУН, наши силы пошли с проводником в то место, где находится типография, узнали что в Рафаловке есть телефонистка, которая передает приказы, директивы через связную банде Орла и Дубового. По этим данным спецгруппа пошла для уничтожения банд, но бандгруппы Орла-Шугая не оказалось, а удалось задержать два важных лица: одно – коханка Дубового, которая работала все время в этой банде, которая окончила специальную школу, изучила конспирацию, и другое лицо – Корчук из Волынской области, учительница, дочь священника.

Дубовой на протяжении августа – октябрь находился в Морочинском районе[70], сейчас он находится в пяти районах: Морочновский, Высоцкий, Дубровицкий,

Любомире[71], постоянно на одном месте не стоит, все время в движении в сопровождении сотни Воли – Почетная[72], сотня все время движется, руководит всеми куренями и боевками.

В отношении ликвидации банд Дубового по моему мнению на территории 5 районов нужно произвести прочистку, операцию силами внутренних войск НКВД, с участием РО. Это даст положительный результат в части уничтожения банд Дубового и командующего северными отрядами банд УПА.

В отношении наших мероприятий: самое главное знать наличие бандгруппировок, поставили перед собой цель – взять на учет все бандгруппировки, которые имеются в районе. Подобрать и завербовать квалифицированную агентуру, с расчетом в[не]дрить их в банды, т.е. считать внутренней агентурой для разработки и получения своевременных информаций о них, с тем, чтобы знать их действия и эти действия своевременно ликвидировать. Но основной целью является в этом и мы договорились с секретарем РК партии – усилить агитационно-пропагандистскую политмассовую работу среди населения, ибо без массы ничего не сделаешь – народ за нами, но беда в том, что народ боится их терроризации. За малейшую связь, или малейшую помощь они немедленно уничтожают, терроризируют население. Вот именно масса в таком настроении, что за Советскую власть, но боятся, поэтому они и им не помогают и к нам не идут, но преимущественное большинство за нас. Однако есть часть таких, которые не по своему сознанию действуют, а путем запугивания их они действуют в банде. По данным, этих самых задержанных, лица находящееся в бандгруппе, такого мнения, что они согласны отказаться (конечно не из руководящего состава), а такие, которые уклонились от армии и попали туда, согласны выйти, но боятся их террора, потому, что не только они, но и их семьи немедленно уничтожаются. В силу этого требуется усиление агитмассовой работы. Беда в том, что наш район оторван и месяца по полтора почти - мы совершенно, не получаем почты. Обращение правительства мы получили, также получили письмо Начальника Управления НКВД тов. Трубникова, которые в процессе выполнения всех мероприятий, как оперативного состава НКВД, НКГБ так и партийно-советского актива прорабатываем и в результате отзыв имеем, что народ так настроен, чтобы помочь не бояться террора и поэтому занимают нейтральное положение.

Тов. Бегма: Слово имеет тов.Поляков.

Тов. Поляков: За период с мая месяца работа наших органов – НКВД, НКГБ прошла на достаточно высоком уровне, тоже самое и районного, партсоветского актива. За это время по нашему району уничтожено 454 бандита, пленено 804. Взято трофеев: пулеметов 43, винтовок 275, пушок 45, м/м - 2, снарядов – 494 к ним, пистолетов 59 и другого рода трофеев.

Сначала, когда в нашем районе оперировала крупная банда, мы большими группами выезжали в села и встречались с этими бандитами. Там очень много в этом отношении всегда помогало селянство. С февраля месяца проводили массово – разъяснительную работу среди населения. Мы большую часть населения ознакомили с задачами стоящими перед нашим районом и связь имеется с нашим крестьянством частая.

По - вопросу проявления различного рода банд – групп. Проводили разъяснение по обращению украинского Правительства и за это время к нам стали приходить люди, нельзя сказать, что все из банд, часть из них шла ни к нам, ни к бандитам, стали поступать на работу - 185 человек, часть на транспорт, часть в стройучасток, часть на цементный завод и в другие организации.

По нашему району фактически банд не имеем, а мелкие боевки почти каждом селе. Боевку Черноты[73], в которой 30- 35- человек, дважды лупили, 21 чел. выведено из строя. Вторая боевка Байды[74] - до 27 человек, в основном она разбита, третья боевка Лысенко, насчитывающая 120 человек и остальные переходящие, которые иногда бывают в районе, не нашего района. Таким образом остались, единицы.

Здесь надо сказать, что большая доля вины наша, что по - настоящему не взялись бороться с остатками банд. Большой тормоз борьбы с бандитизмом - это отсутствие верховых конников, ряд фактов имеется, когда идем за бандами, а банды, как собаки бегут, лошадьми нагнать не могли, т.к. бандиты бегают как собаки. Лапотки снимут и босые бегут.

Тов. Хрущев: Что же вы таких бандитов воспитали?

Вы приучите двух таких, чтобы они также бегали.

- У нас есть такие.

Тов. Хрущев: Из наших не могут так бегать?

- Нет.

Тов. Хрущев: Врача бы вызвали.

- Тренировки наши не имеют.

Тов. Хрущев: Чепуху рассказываете. Каждый здоровий человек может среднюю скорость взять.

- Если бы по прямой линии бежать, а то лошадям приходится зигзаги делить. (Смех в зале).

Нам нужно иметь 5 конных.

Тов. Хрущев: Горе вы, а не секретарь, если в районе 5 лошадей не найдете. Если вопрос стоит только в лошадях, то какой же вы секретарь, разве я должен из Киева прислать лошадей? Вы чепуху говорите. Если вам лошади нужны, то достаньте. Дайте слово, что ликвидируете бандитов, я из Киева хороших 5 лошадей пришлю. Разрешение нужно? Разрешаю, заведите лошадей. Чепуху говорите... Вы думаете это правду говорит человек, что на лошадях не догоните. Это когда вы постареете и внукам тогда расскажете, они будут вас слушать, скажут „вот дедушки бандиты были, на конях не могли догнать!" Смеяться будут (в зале общий смех). Вот дедушка у нас скажут.

А я знаю, что наши бандитов обгоняли и не на лошадях, а пешком. Что это вы таких бандитов вырастили, что на лошадях не догонишь!

(в зале общий смех)

- Я считаю, что мы и -не так плохо их догоняем. Насчет войск мы сейчас не можем обижаться, у нас, как говорят, насыщенность ими. Вопрос использования их - в этом тоже ненормальность есть, когда необходимо выступать, мы начинаем собираться пять часов - пока дозвонятся, договорятся - и вся операция пропадает. Мы имели большую возможность открыть самого заядлого по району бандита Черноту, но пока стали собираться, он сбежал.

В отношении истребительных батальонов. Имеется небольшое количество - 30 человек, при НКВД, 15 человек советско-партийного актива до 40 человек.

Тов. Хрущев: У вас сил много, вы самый сильный человек в области. Вы бандитов так загоните, чтобы они у вас не бегали, пока к вам бегают, значит у вас плохо борьба ведется. Никто на казнь не пойдет добровольно. Если идут, значит кормятся, идут отдыхать.

- Проходящие идут.

Тов. Хрущев: Приходящие идут хорошей дорогой. Когда вы идете, вы выбираете хорошую дорогу, что собаки не покусали, волки не тронули, они также выбирают дорогу - что сидят „шляпы", пройдем без потерь и идут. Я потом приведу документ по Дрогобычской области. Там разбили одну банду и есть характеристика, там один район, где-то в этом районе плохо поставлена работа. Или пишут „тяжело нам в таком-то районе" и делают вывод, что туда не - ходи, а в такой-то можно - видимо слабо поставлена работа. Так и с Здолбуновским районом, почему всегда ходят к вам.

- Видимо они- не все же районы знают тоже...

Тов. Хрущев - Вы сделайте выводы тов.Панъков[75] , с тем, чтобы помочь соседям.

Тов. Бегма: Слово, имеет тов. Локтев.

Тов. Локтев: Начальник НКВД Здолбуновского района.

Товарищ секретарь сказал, что в Здолбуновском районе имеется, 127 человек агентов, в некоторых селах по два агента. С августа, сентября руководство ОУН и УПА дало указание - разбиться на мелкие боевки. Поэтому борьба была направлена на уничтожение боевок СБ.

В декабре месяце Здолбуновский район - бандпроявлений не имел и большое количество боевок СБ было уничтожено. Борьба была путем агентурных мероприятий и есть спецгруппа, где 50% бивших участников УПА и выходит, что банды дают неплохих бандитов. Дают людей и захватываем трофеи. В спецгруппе местные силы и когда бывает операция, то они являются проводниками.

К войскам НКВД претензии не имею, потому, что был хороший командир, советовался и выполнял наши указания, когда намечаем мероприятия по разгрому бандитов. Основная задача – покончить с боевками СБ.

В районе участников УПА 78 человек, обращение знают, но испуганные СБ не выходят, а родственников просят узнать. Сейчас работа направлена на уничтожение СБ. Позавчера почти полностью выбили в одном селе боевку.

В отношении лошадей. Если ехать на машине, то бандитов не догонишь, т.к. они уйдут в лес. Был случай с спецгруппой, бывших участников УПА, что они на – ходу задержали трёх вооруженных, а остальная банда свернула в лес и на машине их не догонишь.

Проходящих бандитов через наш район проходило очень мало. Вчера была банда, пришла документы отбирала, мы ее выгнали совершенно, в другой район перегнали. Получилось так, что утром рано был туман, гонялись 16 километров и не могли догнать, помешал туман. Стрелять трудно на 100 метров, их разогнали по лесу и они ушли в Козинский лес, в другой район. Конечно плохо, что выгнали из своего района в другой, от этого пользы мало, но бывают такие обстоятельства.

Дальше, что мы можем использовать. У нас имеется рота войск НКВД, выполняют задание по Мизочу неплохо, во всяком случае с той ротой, которая есть, мы окончательно разобьем бандитов и в феврале примерно еще в 2-х селах побываем и поймаем Черноту, потому, что 2 раза громили Черноту.

Тов. Бегма: На этом разрешите сделать перерыв на обед до 7 часов вечера.

Вечернее заседание 14 января 1945 года.

Тов. Бегма: Слово имеет товарищ Жуков.

Тов. Жуков: - Секретарь Дубновского РК КП(б)У

Надо прямо сказать, что по-настоящему борьбы с бандитами не было. Я делаю такую характеристику по Дубновскому району. Пока что с бандитами царапаемся, не ведем настоящей борьбы.

В районе боевок мало, в основном самая известная группа СБ, возглавляемая Мамай Максимом[76], которая весь район терроризирует и не только район наш, а и соседний, часть приезжает из других районов, 2-3 дня пробудет и уходит. Пришел недавно один сотенный Чубатый[77] в НКВД и он заявляет, что если группу Мамая Максима разбить, то в районе заметнее дело изменилось бы. Мамай имеет у себя 40 человек. По району имеется банда Бульбы[78] – 7-8 челов. Гонта - до 10 человек, второй Гонта[79] село Погорельце[80] – 7 человек.

В основном в районе действует Мамай, который распаясался и в любом селе можно найти.

О войсках НКВД. Я полковнику Фатееву надоел, постоянно спрашивал – когда разделаетесь с бандитами? Он отвечал – разделаемся, следы уже пронюхал, человек до 12 убили из группы Мамая, следы пронюхали. Эта банда производит террор зверский на селах, с нашим советским активом, а Фатеев только и говорит – следы есть, разобьем, а воз и ныне там.

Дня три говорил с полковником Фатеевым и последний раз он заявил – основной поворот есть, есть хорошие результаты, а те, которые приходят к нам, говорят и дают возмутительные материалы. Сказать, что у нас много бандитов – нельзя. Внутри района находится сотни полторы бандитов, не больше, но коварные бандиты Мамая терроризируют население. Бандиты, которые приходят к нам, говорят: я говорил с бывшими бандитами два дня назад – с одним пареньком говорил, с другим говорил из села Мокрая[81] и они говорят, если бы Мамая не было, то и бандиты рассыпались бы все. Что касается пришлого народа, то иногда бывает человек 600-700 один-два дня и уходят.

Почему мы царапаемся? Возьмем такой факт: в Садках Больших[82] райком проводил совещание председателей сельсоветов, не было на совещании одного председателя сельсовета Горощука, я стал интересоваться – почему нет председателя сельсовета, у начальника НКВД спрашивал, спрашиваю у соседнего председателя сельсовета, заместитель председателя сельсовета был и ничего не сказал, сам заместитель председателя сельсовета убежал – банда в 200 человек стояла, когда сообщил НКВД, председатель сельсовета пришел в НКВД и сообщил войска пошли с опозданием, а через три дня банды уже не было. Председатель сельсовета до некоторой степени был не в хорошем состоянии.

Когда пришел командир в село, где была банда, то он стал кричать на председателя сельсовета – говоришь, что банда была, а ее нет. Конечно, банды не будет, т.к. войска пришли через три дня.

Тов. Хрущев: Какой командир?

- Полковник т.Фатеев – войска НКВД. Нехорошо поступил этот командир: нельзя кричать в селе, что банды были, а сейчас их нет.

Почему еще царапаемся? Отдельные группы, например, Варковичская, подчиненная Мизочскому гарнизону, нехорошими делами занимаются. Наша задача, если товарищи безобразничают – меры принимать, но когда начинаешь говорить полковнику Фатееву, что войска грабят население, в селе Костенцах[83] 20 голов скота взяли и барахолят, он обязательно на защиту становится и говорит – вы претензию высказываете, вы недовольство выражаете, вы недовольны? Я буду ставить вопрос, чтобы уехать.

Тов. Хрущев: Куда?

- Он говорит – хочу буду здесь, хочу – не буду.

Тов. Хрущев: Какое он имеет право? Товарищ Марченко, видите до чего доходит такое воспитание. Где особый отдел.

Из президиума: - Начальник Особого отдела здесь, заместитель по политчасти здесь.

Тов. Хрущев: Здесь он?

- Здесь.

Из президиума – Товарищ Романтеев здесь.

- Или такой факт.

Тов. Хрущев: Партийный Фатеев?

- Партийный.

Тов. Хрущев: Лучше он был бы беспартийный. Что - же смотрит политотдел?

- Тов. Романтеев: Два раза вызывался за грубость.

Тов.Хрущев: Его надо арестовать, поставить вопрос перед командованием об аресте. Ишь, как рассуждает – хочу буду здесь, хочу нет. Куда же он поедет?

- В другой район переедет.

Или вот такой факт: В Озерянах выезжает заместитель председателя сельсовета с 15 подводами в лес, приходит воинская группа, подчиненная т.Фатееву, и говорит заместителю председателя – давай подводы. Зам. председателя сельсовета говорит – как я могу дать подводы, когда по наряду райисполкома, райкома их получил, чтобы ехать в лес, командир воинской части арестовал зам. председателя сельсовета.

Тов. Хрущев: Что за сволочь!

- Я т. Романтееву говорил.

Тов. Хрущев: Это не борьба с бандитами а укрепление.

- Товарищ Романтеев и Фатеев не приняли мер, начальнику штаба говорил, человек выполнял задание райкома и райисполкома, его три дня продержали.

Тов. Хрущев: Вызвать- завтра начальника Особого отдела и расследовать, чтобы арестовать таких людей.

- Войска, которые входят в Дубно - меньше безобразничают, но войска находящиеся в Варковичах, сильно безобразничают, как эта группа покажется в село, так население прячется. Сколько ни говоришь, что там грабят, бьют, арестовываются, мер никаких не принимается и не было случая, чтобы меры были приняты к таким людям, а поэтому все и безобразничают.

В течении января месяца проводились значительные операции по району в части борьбы с бандитами и можно прямо сказать, что имеется ослабление проявлений действий банд, а то каждый месяц - 15-14 было бандитских проявлений. У нас группу партийно–советского актива в 12 человек убили, прошло четыре месяца и до сих пор не установлено при каких обстоятельствах была убита эта группа, несмотря на то, что и ругаешься и требуешь.

В районе слабо поставлена агентурная работа.

Какие наши силы в районе?

Имеется истребительный отряд 18 человек, спецгруппа 20 человек, в двух селах имеются группы содействия истребительному отряду.

Нужно проводить воспитательную работу. Есть одна группа, я говорил начальнику НКВД, что руководителя группы надо сменить, он из бандитов и безобразничает. В с.Молодчевск 2[84] пришел к председателю сельсовета две лошади взял и уехал.

Тов. Хрущев: Куда же НКВД смотрит?

Тов. Трубников – Я этого не знаю.

Тов. Хрущев: - Почему я знаю, тов.Трубников, а вы не знаете? Вы отвечаете за это дело. Почему плохо поставлено дело, что не знаете, что делают ваши люди, вы нам должны докладывать о чем шепчут враги.

- Если мы будем пугать народ, то нас не будут уважать. Я требовал, чтобы сняли с работ надзирателя, но его не снимают и я вынужден сам его выгнать.

В НКГБ ость товарищ Гомзин, два раза говорил -не помогает. Ставил вопрос перед ним - куда девал 4 лошади, две повозки - не помогает, когда поставил вопрос на райкоме партии, то стали копошиться.

Тов. Хрущев: Кто это сделал?

- Это сделал Гомзин, вернее воинские части делали, а передали Гомзину, говорил, чтобы лошадей и повозки отдал.

Тов. Хрущев: Где он?

- Раньше он был у нас, а сейчас у нас его нет.

Тов. Хрущев: Надо расследование, следствие провести и под суд отдать и судить среди крестьян, чтобы они видели, что подлецов не щадим. Куда такое дело годится? Почему командование не слушают? У вас самолюбие должно быть. Это бандиты или государственные люди? При таком положении, конечно, за два года не справимся с бандитами.

- Сил в районе достаточно, чтобы подавить бандитов, которые есть в районе. По решению ЦК КП(б)У будем крепче вникать и расправимся с бандитами.

Тов. Ильченко: Слово имеет товарищ Романтеев.

Тов. Романтеев: -Зам. нач. по политчасти.

Бригада обслуживает 9 районов в области и я, как начальник политотдела, имею с ними связь.

Тов. Хрущев: Если бы связи не имели, то положение было бы лучше.

- Когда имеешь связь, то дело лучше.

Тов. Хрущев: Войска безобразничают, а вы ни черта не делаете.

- Меры принимаем – рота была снята, офицеры были переданы суду до десятка за безобразия.

Тов. Хрущев: Почему такое воспитание? Почему офицеры делают такие вещи? Это же не враги, а просто дураки. Почему не предупреждаете, не контролируете?

- Все время контролируем. Мы провели большую практическую работу среди местного населения.

Тов. Хрущев: Это болтовня, а бандиты сзади вас. Вы помогаете бандитов уничтожать. Какие у вас взаимоотношения с тов.Жуковым?

- Были в хороших взаимоотношениях.

Тов. Хрущев: Очень плохо, лучше бы вы были в плохих отношениях. Не обижаете друг друга, а дело ни к черту.

- У нас принципиальные отношения.

Тов. Хрущев: Безобразничают войска а вы мер не принимаете. Собрались три коммуниста и не можете договориться о борьбе с бандитами. У вас беспорядки в частях. Надо провести следствие и наказать и начальника политотдела привлечь к ответственности, т.к. политотдел – это глаз ЦК партии, а этот глаз ничего не делает. Вы должны докладывать обо всем ЦК партии.

- Я информирую ЦК партии.

Тов. Бегма: Слово имеет товарищ Марченко.

Тов. Марченко:

Товарищи, я доложу по особому вопросу, что в войсках, некоторых подразделениях имеются безобразные факты нарушения революционной законности. Выражается это в виду барахольства крупных и мелких фактах. Был случай самочинного расстрела весной, этого не было в Ровенской области, был случай во Львове в одном из подразделений 223 батальона.

Этот позорный факт является следствием того, что недостаточно развернута политико-воспитательная работа, что не у всех имеется достаточное сознание, чтобы не позволять позорных фактов которые на руку врагу.

Самочинный расстрел – это грубейшее бандитское действие и за это строго наказываем. По самочинному расстрелу во Львовской области приговорен к расстрелу, потом заменено 10 годами заключения.

По барахольству у нас принимаются жесткие меры. Приведу некоторые данные, как командование и карательные органы, военный трибунал расправляется с офицерами, которые допускают недопустимые позорные преступления для наших войск. Нельзя сказать, что не ведем борьбы и защищаем преступников. Может быть это было в отношении одного какого – нибудь офицера, который не имеет головы, а в целом командование, партийная организация, политотдел ведет решительную борьбу с подобного рода лицами. Правда, это не к лицу воинским частям, это неприятно, что в течении года командование отстранило 16 командиров частей и за что же? За проявление нарушения по линии революционной законности, за неудовлетворительное проведение операции, за пассивность войск, недостаточность дисциплины в подразделениях и т.д.

Военным трибуналом было осуждено 61 офицер, за различного рода преступления. Это не делает нам чести, у нас не должно быть этих безобразий, они позорят войска, но поскольку такие факты есть, мы докладываем, Никита Сергеевич, мы меры принимаем и меры решительные.

Я выступал на совещании секретарей райкомов партии, которое созывал тов. Бегма, и просил секретарей райкомов, что если вам известны факты нарушения революционной законности со стороны отдельных офицеров, то немедленно сообщите нам, не дожидаясь подобного совещания.

Тов. Хрущев: Это хорошо. Да разве может быть, чтобы не был известен малейший проступок не только офицера а и солдата? Есть начальник Особого отдела, в каждой части, есть комсорг, члены партии, как не знать? Надо быть глухим. Ничего не

может скрыться, а когда сжились что все будет шито крыто и когда нельзя скрыть, тогда раскрывают. Никогда ни один проступок не может быть скрыт. Это люди честные, но разболтанные, расхлябанные. Если трое сделают, то разболтают и обязательно другие знают. Почему знают? Потому что разболтают. Вы же это знаете, сколько лет работая в Красной Армии. Смотрите в село зайдешь и все знают, куда и к кому зашел. Люди среди людей живут, в рот заглядывают, кто сколько скушал. Безобразничают офицеры и возьмите начальнику Особого отдела по линии политуправления коммунисты пишут, но меры не принимаются, с опозданием принимаются. Не может быть, чтобы были не честные люди, люди расхлябанные, все зависит от командира.

- Разрешите дальше докладывать?

Тов. Хрущев: Пожалуйста.

- Никита Сергеевич, результатом всех мероприятий является результат выявления фактов. В отношении Жукова, хочу сказать о Варковичах, что воинская часть как идет, так грабеж начинается. Если об этом известно тов.Жукову, то нужно нам сказать.

Тов. Жуков: Я говорил.

Тов. Хрущев: Я приехал за полгода раз, потом через две недели буду здесь по какому ни будь неприятному случаю, есть райкомы партии, Обком партии и они должны смотреть.

- Разрешите докладывать.

Тов. Хрущев: Пожалуйста.

В подразделениях имеется ряд безобразных фактов которые опровергать ни в чьих интересах, что несвоевременно выявляются отдельные факты безобразных явлений – возможно.

Тов. Хрущев: Тов. Жуков рассказывал, что после нападения банд воинские части пришли через три дня. Мы объяснять можем. А банды действуют, а в ЦК партии товарищ Сталин сказал – знать не знаю, а чтобы банд не было, на то вы и командующий.

- Разрешите доложить.

Тов. Хрущев: Тов.Марченко, мы можем поссориться, если не наведете порядка. У Бурмака в Дрогобычской области, во Львовской области результаты хорошие, у Вас более расхлябанности, а это от вас зависит.

- Совершенно правильно.

Тов. Хрущев: Возьмите вожжи и натяните, нужно контролировать, проверять, требовать и будет порядок. Товарищ Строкач[85], вы в пятерку входите, я недоволен вами, почему не вникаете, не подтянете? Вы генерал-лейтенант и он генерал - лейтенант не хотите иметь неприятностей, не хотите знать. Не годится так. Почему вы не знаете? Вы месяц сидите и вы не знаете.

Тов. Строкач: Меры принимали, сняли несколько человек.

Тов. Хрущев: Когда человек сознательный, если вовремя подтянете, нашлепаете, он сознается и будет хорошим бойцом. У более строгого командира меньше преступников

Тов. Строкач: На прошлом активе об этом говорили.

Тов. Хрущев: Тем хуже, превращаемся в болтунов, никто слушать нас не будет. Хорошо, после этого совещания через 15 дней проверим и будем по-другому тогда говорить.

- В решении ЦК указано, что внутренние войска тут и пограничные в борьбе с бандитами к оборонительным действиям прибегают. Это верно. Почему части наши имеют эти недостатки? На совещании докладывал – офицерский состав освоил и понял существо ведения борьбы с бандитизмом.

Наши войска связаны с получением определенных данных о месте расположения, месте нахождения банд и когда командир не имеет данных, он не может принять мер

по проведению операции. Бывают случаи, что в пустую гоняются войска, бесполезно и даже вредно. Это объясняется тем, что нет точных оперативных данных.

Что должен сделать командир? Высылает РПГ[86], который ходит в лесу и делает вид, что большое дело делает. РПГ ходит и банд не найдет. Нередки случаи недоразумения в этом вопросе. Начальник Райотдела НКВД, НКГБ, говорят банды в лесу, проводите операцию, командир идет, банд нет. Данные не точные, банд нет.

С места: Через две недели идут войска.

Тов. Хрущев: Банды были, но войска пришли через три дня.

С места: Действовать надо немедленно.

Относительно немедленного выступления войск. Если будут приниматься решения по данным НКВД, но сводки поступают с опозданием и такая операция положительного результата дать не может. Не всегда может гарнизон выступить через полчаса.

С места: Только так действовать.

- Что банды гуляют причин много. Ликвидацию банд одними войсками не решим. Мы привыкли, особенно товарищи из районов, говорить - войска стоят. Войска должны действовать, но войска должны опираться на определенную помощь, голым штыком бандитского движения не ликвидируем в области.

Войска в этой части нуждаются в помощи. Помощь войскам необходима - это агентурные данные для войск.

С места: Не слушают их.

- По каждым агентурном непроверенным данным войска не могут бросаться. Это людей размагничивает, теряет бдительность, это не животные, пусть сбегают. Лучше воздержаться, а пойти по точным данным и операция даст результат. Без агентурных данных не может быть результат и золотой командующий не справится. Мы не можем заниматься выявлением агентурных данных.

Тов. Хрущев: Говорят, что есть агентура.

- Нет, агентура не обеспечивает выполнения задач.

Справедливый упрек пассивного действия войск в июле- августе - летние месяцы, когда бездельничали, а среди работников НКВД было полнейшее бездействие, а в лесу банды гуляли, может - быть за 2-3 месяца оживилась работа органов НКВД. Получили данные НКВД от НКГБ, что НКВД арестовало 70 агентов НКГБ. Спрашивается, как выполнять задачи при такой постановке. Войска чекистские ходят на 20-30% натыкаются на бандитов без агентурных данных.

Не все силы мобилизованы на борьбу с бандитизмом. В связи с решением ЦК партии и Совнаркома поднимутся массы, партийные организации на эту борьбу и здесь товарищи правильно говорили, что теперь нужно взяться по-настоящему, а то гарнизон стоит, плохо действует, обороняются и как будто - бы другим организациям нет дела до борьбы с бандитизмом.

Без партийных организаций, без советского актива, без народа войска не справятся с этими задачами. Вот это мои две просьбы.

Сейчас работа оживится, в соответствии с решениями и указаниями теперь и секретари почувствуют.

Тов. Хрущев: Почувствуют, но и вашим командирам уменьшим хлеб давать, если не будут действовать.

На таких командиров, штраф накладываем.

Тов. Хрущев: Слабо наверное.

Нет, не слабо.

Еще хочу остановиться на одном вопросе. В Ровенской области придется кончать, начал с Ровенской области.

Тов. Хрущев: Кончим вместе, надо подперчить - мы вас, а вы их.

По Ровенской области самоуспокоились. Это факт и когда слышал разговор Никита Сергеевич обещал два слова сказать за успокоение.

Тов. Хрущёв: Я и вам передал через тов.Бегма.

- Он и передал. Почему самоуспокоились? Вам известно, что примерно до июня месяца, банд побили крепко, июнь - июль не было бандпроявлений или почти не было. Осенью начались проявления банд - поезда под откос пускали, на машины нападали по шоссейным дорогам. Дело в том, что самоуспокоились, войска разбили на мелкие гарнизоны. Внимание руководства, органов НКВД, командования и ЦК партии было брошено на Львовскую область, после ее освобождения, и войска перегнали и руководство выехало и начали проводить операцию. Август - сентябрь-октябрь месяцы работали во Львовской области и здесь банды подняли голову. С ноября месяца активно ведем борьбу до ноября самоуспокоились, чем дали возможность бандитам развернуть подлые дела.

В отношении неподчинения органов наших войск. Тут должен заявить - вследствие того, что люди не понимают, но мы по каждому сигналу меры принимаем, давали указания, по Костополю, дали указание по полученным данным немедленно операцию производить, но отдельные безобразия есть.

Крупные недочеты в работе надо ликвидировать, поднять активность органов НКВД, партийных организаций и общими силами будем бить бандитов, сил будет достаточно.

Иногда обижаются и говорят неправильно - гарнизон стоит, не работает. Надо учитывать, что имеется ряд мероприятий по очистке района, приходится стягивать войска и мы вынуждены из Рокитно в Клесово перебрасывать войска, из одного района в другой.

Чтобы выполнить стоящие задачи возможности перец есть и если еще подперчить, то с поставленными задачами справимся. Самое лучшее будет, что все факты безобразий офицеров, чекистов, бойцов при выявлении немедленно сообщать, чтобы их ликвидировать. Иногда неправильно информируют. На совещании во Львовской области секретарь сказал, что войска НКВД не отчитываются. Сараев не сказал, я говорю – почему не говоришь? Нет данных. Он говорит – товарищ Дятлов, вы должны следить, нет никаких данных, ничего не делают.

Тов. Хрущов: Если у него нет данных, то не значит, что дела нет, плохо дело сидит и ничего не знает. Компанейцев напрасно не скажет.

- Ровенская область у нас самая богатая область.

Тов. Бегма: Слово имеет товарищ Баранник.

Тов. Баранник –

Тов. Хрущев: Вы на границе?

- 22 километра от нас… В районе, как было выявлено, за год существования советской власти после оккупации немцами, было четыре банды: банда Черноты от 60 до 80 чел., Голубева[87] – до 30 чел., Шершня[88] – 20 чел., Володи – 18 чел. На сегодня мы имеем: банда Черноты разгромлена, Чернота удрал за реку Случ и появляются мелкие группы в северной части района. Банду Голубева 2 раза били наши войска. Банда Шершня существовала в Крылове[89] – на юге района, всю перебили. Банда Володи была в восточной части района, перебита, часть забрали и самого главаря банды.

Имеем сейчас 2 группы СБ – от 10 до 13 человек, появились в районе на юге и на протяжении 5,5 месяцев не было убийств, две недели назад убили заместителя председателя сельсовета Брыков[90]. Данные имеем, что СБ проводят свою работу, но бандиты не пойманы. Агентура есть, но она попадает под влияние бандитов и нашим органам не докладывает. Агентуры по НКВД имеется 70 человек, из них до 30 человек плохо докладывают, когда только с ними встретишься, сами не приходят. По линии НКГБ агентуры до 80 человек, они докладывают. В районе не имеем столько банд, сколько было полгода назад, есть группы от 10 до 12 человек, но эти группы сегодня на юге, завтра на севере, не представляется возможности их поймать.

Три недели назад разбили группу, которая хотела взорвать сахарный завод.

Какие силы в районе? Истребительный отряд - из бандитов в 45 человек было 110 человек. Когда было первое обращение украинского правительства вызвали 110 человек, они пришли с автоматами, гранатами, винтовками всех возрастов. Они написали обращение к бандитам Ровенской области, разбили на три группы, когда стали требовать борьбы с бандитизмом, то выявили много предателей, часть посадили и есть до 40 человек.

Тов. Хрущев: Каждый крестьянин знает, что бандиты и не знает, как ориентироваться. Надо честных людей набирать.

- Часть в армию отправить, а часть есть, которые работают.

Тов. Хрущев: Нельзя бандитов набирать, если есть способные твердые, то надо дать ему задание – такого – то уничтожить, искупи себя, пойди и убей главаря, а чтобы бандиты были защитниками села – вот растяпы, вы бы в райком их взяли.

- В райком не взяли. Есть у нас истребительный батальон в 60 человек, который состоит из партийно-комсомольского, советского актива, работников НКВД – 30 человек, гарнизон в 60 человек.

Всего за год в районе нашими органами НКВД, НКГБ убито бандитов 914 человек, закончили следствие и отправили в тюрьму 480 человек, до 2-х тысяч дизертиров, которые прятались, отправили в райвоенкомат. Сейчас в районе бандпроявлений не чувствуется, но, Никита Сергеевич, не будем держать бандитов. Есть бандиты 1907 года рождения и им говорят, если к нам в лес не придешь, то семью убьем, три дня там бывает, а потом приходит.

Тов. Хрущев: Ему скажут – убейте секретаря, он это и сделает.

С места: Установка такая была.

- Сейчас у нас имеются боевки СБ, все были изъяты, но за последнее время появились. Основная задача – не дать возможности бандитам творить гнусные дела. 12 числа получили данные из Городища. Наши органы не доработали этот вопрос, получили данные, что бандиты в Межирицком районе, а 12 числа получилась неприятная вещь – в районе в истребительном отряде на сахарном заводе до 100 человек, оттуда не могли всех взять, поскольку сахарный завод охранять надо, там до 40 человек и часть людей ездит по селам – по хлебозаготовкам, проводят массово-разъяснительную работу и разыскивают бандитов. У меня все.

Тов. Бегма: Слово имеет тов. Корчев.

Тов. Корчев – зам председателя Облисполкома.

Товарищи, я знал, что будет такое совещание и старался подготовиться, чтобы может быть кому либо рассказать некоторые методы и показать местных людей с другой идеологией, рассказать о своей работе в деле борьбы с бандитами. Я прослушал выступления секретарей райкомов и мне хочется сказать, что бандитов имеется незначительное количество и если бы дать нам таких людей как Мисюра[91] и другие, то в две недели бандитов бы не было.

Был в Рокитно и там говорят, что бандитов имеется 1200 человек, вот здесь банда в 500 человек, вот здесь, примерно 250 человек, приезжаю в Сарны, а там говорят – вот здесь банды, рассказывают такое количество бандитов, вот здесь банды и я думал, что бандитов имеется большое количество. От оперативной работы я отстал, а пользуясь данными, которые дают в районах, думал что бандитов имеется большое количество. Сколько времени Рокитно, Клесово, Сарны, держал Кора, Лайдак[92], Стальной. Я Стального знаю с 1942 года, он был в Тучино, Березно, по численности небольшой отряд.

Хочется мне сказать, что в трудных условиях я пытался ответственным работникам области сказать – вели борьбу с бандами, проводили большие операции. Вели борьбу с бандой Дубового, у которого было 1200 человек, это заместитель Бульбы[93], вели бой с Мороцким[94].

Тов. Хрущев: Воспоминания рассказываете, когда вы постареете, то расскажете об этом своим детям, внукам.

- Тогда вели борьбу.

Тов. Хрущев: Были банды и на селе успеха не имели.

- Вели операции с большим количеством банд.

Тов. Хрущев: Это воспоминание.

- Если это воспоминание, тогда больше ничего не могу сказать.

Тов. Хрущев: Тогда кончайте. (Смех в зале)

- Я заверяю, что если наладим работу организационную, оперативную с силами, которые у нас есть, можем уничтожить бандитов в короткое время.

Тов. Хрущев: В карман заверение спрячьте. Бандитов бить надо.

- Если так, то говорить нечего.

Тов. Бегма: Слово имеет -товарищ Лисовой.

Тов. Лисовой - Березновский район.

Товарищи, в Березновском районе за период 1944 года убито бандитов 969 человек и взято в плен и задержано 1134 человек. Какая работа проводилась по борьбе с бандами.

В Березновском районе хорошо поставлена агентурная работа, в органах НКВД и НКГБ насчитывается 134 агента, которое дают точные данные нашим органам НКВД и НКГБ.

Чтобы сейчас уничтожить банду, надо крепче держать связь с массами сел. Мне приходилось проводить в селах собрания со стариками и женщинами и когда говоришь о бандитах, они говорят - что терпите бандитов, быстрее уничтожайте. Если в село входит гарнизон, то его встречает население с радостью, не хочет пускать из села.

Мы плохо еще связаны с нашими массами, активом, населением, мы ещё проявляем трусость, отдельные коммунисты идут и стараются быстрее отделаться и удирать.

У нас много фронтовиков Отечественной войны, которые неплохо воевали на фронте, но сегодня в тылу некоторые товарищи проявили трусость.

Имею один факт в Людвипольском районе[95], когда бандиты напали на маленькую группу, то 7 человек убито и 17 человек в плен взяли. Они говорят, что не умеем мы воевать.

Некоторые воинские подразделения проявляют беспечность, не бдительность и получается, что подразделение попадает в плен и его бьют. По агентурным данным появилась банда в 100 человек, наши пошли в количестве 150 человек, был начальник НКВД, начальник штаба командования и когда бандиты открыли стрельбу, командование говорит - вперед, а наши голову вниз и не идут, команда опять такая была дана, а наши голову вниз и не поднимают ее. Плохо ведем политико-воспитательную работу среди бойцов. За месяц мы должны с бандами покончить.

Тов. Бегма: Слово имеет т. Очеретный - начальник райотдела НКВД Вербского района.

Тов. Очеретный: Нач. райотдела НКВД Вербского района.

- Вербский район, как и все районы, находится в лесной местности. За три месяца с сентября месяца наши органы НКВД, НКГБ с партийно-советским активом провели большую работу. Если мы до июня месяца не могли в некоторые районы выезжать и брать с собой меньше роты, то теперь можем выезжать небольшой группой, а в села, которые расположены вокруг районного центра, можем выезжать 3-4 человека и проводить работу с населением.

У нас находилось около 4-х куреней, входящих в южную группу под командованием „Иные"[96], сейчас в районе при большой активной помощи войск НКВД, партийно-советского актива имеется отдельные боевки. За последнее время каждый раз на нашей территории на протяжении 21 километра железной дороги часто были подрывы мостов. Тов.Трубников дал телеграмму, в которой указано, если будут взрывать мосты или что другое, то начальник райотдела будет снят с работы.

Долго обсуждали этот вопрос, имея 26 человек актива, партизан, коммунистов, а по населенным пунктам мужчины почти отсутствуют, собрали железнодорожных рабочих 72 человек, организовали истребительный отряд, выделили бригадира Стрельчука и сказали, что будут охранять железную дорогу, чтобы не было подрывов. После этого истребительный отряд начал охранять железную дорогу.

Был один случай: бандиты из диверсионной группы Медиковского скомандовали - руки вверх, они руки подняли, подошло два человека, завязали драку, помогла оперативная группа и все было прекращено.

Тов. Хрущев: Как было дело.

- Была луна, расстояние 30 метров, шло два бандита и сказали - руки вверх, а третий шел сзади.

Тов. Хрущев: Кто скомандовал - руки вверх?

- Два бандита из диверсионной группы скомандовали - руки вверх, двое подняли к верху, а третий шел сзади, открыл стрельбу увидел своих, они себя скомпрометировали.

Тов. Хрущев: Была луна, расстояние 30 метров, сзади, который шел, открыл огонь. Так и надо было рассказывать.

- Я так и рассказывал.

Ликвидировали диверсионную группу, которую возглавлял Николай. Имеем сведения, что имеется в лесах банда Тополик[97] в 30-35 человек и другая банда в 35 человек, имеется 6 боевок.

За последнее время провели ряд оперативных мероприятий, уничтожили крупную боёвку Кропивы, он же Голубь, уничтожили начальника его Черного, арестовали надрайонную связную, которая выдала ОУНовскую организацию. Уничтожено 6 ОУНовоких организаций Полча[98], Больм[99], Милич[100] и другие.

Нельзя сказать, что все сделано, сделано еще недостаточно. Пользуясь присутствием Никиты Сергеевича и командования округа, где существуют боевки в районах, слыхал выступление большинства товарищей, товарищ генерал - лейтенант, от чекистско - войсковых операций нужно переходить к чекистским операциям, не нужно с пушкой ехать в деревню. Есть приказ командования войск - меньше роты не пускать на операцию. Была одна операция, дали взвод автоматчиков, трех конных, пушки и пока подъехали, шума наделали и ничего не получилось.

Тов. Хрущев: Неправильные сведения дали, противника не оказалось.

- Пока технику поднимали - банды ушли. Людей набирали, технику поднимали и пока ходили мы, бандиты повесили 16 крестьян и скрылись, нам их не пришлось взять.

Мне кажется, я практик и большинство райотделов НКВД думают, что пришло время переходить к тому, чтобы при операциях было меньше шума, тихо, бандиты в схронах сидят.

Время сейчас прокуратуру и судей заставлять работать. У нас прокурор района не привлекает к ответственности дизертиров оборонной промышленности.

Передали дело на одну связную, которая информировала банды, называла наших людей, а прокурор возвращает дело и пишет - связную привлечь к сознанию, а председателю сельсовета - уведомите на выселение.

Тов.Хрущев: Прокурор в бандитском районе для ликвидации бандитов.

- Прокурор района не только либерал, Василий Андреевич[101] должен знать, что это за либерал.

Тов. Хрущев: Говорят сняли его.

- Пока сидит.

Тов. Хрущев: Значит не сняли. Областной прокурор есть?

С мест – Я.

Тов. Хрущев: Вам слово. Так нельзя. Я вас понимаю - ну законность, но не надо терять рассудок.

- Нам очень тяжело с ними приходится. Сидели ночь, схватили связною, господарчего схватили бандита, а он считает – „а может быть его выпустить?" У меня была директива такая: поймать, составить протокол и первичный материал направить прокурору, а у прокурора есть указание такое, что если ему не было 16 лет и 3 дня когда его мобилизовали весной на работу, то он не принадлежит преданию суду военного трибунала. Что получилось? Мы задержали сверх ста человек, но 19 человек прокуратура освободила. Освободили людей и эти люди работают - один адъютантом, второй конюхом, третий ездовым, четвертый дрова рубит у прокурора Вербского района – Москаленко Николая Николаевича.

Тов. Хрущев: Это прямо по островски.

- Я считаю, что областной прокуратуре необходимо обратить на это внимание, потому, что это во всех районах есть.

Тов. Хрущев: Вы знали об этом.

Прокурор: Знаю.

Тов. Хрущев: Почему такие вещи творятся?

Прокурор: Приняты все меры.

Тов. Хрущев: Все меры принимаете, а бандиты ходят.

- Еще один вопрос. Я не хочу быть нарушителем революционной законности, но в наших условиях сейчас что приходится делать: мы имеем право держать в КПЗ энное количество часов, сказано так, но условия заставляют и ты просто вынужден, сутки лишние задержать, потому что вынужден.

Тов. Хрущев: На сутки задержать это ничего, акты то в прокуратуре имеются? Начальники органов пусть получают.

Почти во всех районах я беседовал с начальниками НКГБ, НКВД. Кое - какие прокуратуры есть, которые подходят по государственному, а есть прямо деляги.

- Я думаю, что сейчас повидимому и секретари РК партии и председатели райисполкомов почувствуют что это дело - не только начальников НКВД, НКГБ, что это дело всей западной области, парторганизации, всего партийно - советского актива и если мы вместе с судом, прокуратурой и всем коллективом возьмемся по настоящему за борьбу с бандитизмом, мы в ближайшее время в Вербском районе с задачей борьбы с бандами справимся.

Тов. Бегма: Слово имеет тов.Лукьяненко – Обком комсомола.

Тов. Лукьяненко: Товарищи! Я на методах борьбы с украинско-немецкими националистами останавливаться не буду. Есть два метода борьбы с украинско-немецкими националистами - это борьба с оружием, которой должны заниматься органы НКВД, НКГБ и политвоспитательная работа среди молодежи и населения.

Мне хотелось бы остановиться на таком вопросе: некоторые секретари РК до сегодняшнего дня не поняли такого положения, что всетаки аппарат комитета комсомола должен заниматься в первую очередь воспитательной работой.

Каково положение у нас РК партии и РК комсомола. Там, где посылаешь инструкторов - хлопцев, он обязательно будет на селах по заданию РК партии. Кое-какие секретари РК партии в села выезжают очень редко, а работники РК комсомола бывают очень часто и неудивительно, что у нас секретарь Острожецкого РК комсомола Гоншин на протяжении 16 дней пребывал в селах и в результате этого вы знаете, что позавчера его хоронили. У нас очень многие уже лишились жизни - в Клесове инструктор, товарищи из Млынова, из Демидовки. Сдается, что работники Обкома комсомола все время пребывают на селах по выполнению государственник заданий. Я не говорю, чтобы они не выезжали на села, я в первую очередь говорю о том, чтобы они пребывали на селах, но они не должны бывать так как они бывают. У нас, Никита Сергеевич, секретари РК комсомола бывают с автоматами на селе, причем приедут по хлебопоставке, хлеб забирают с органами, и возвращаются назад, а потом в это село едут с беседой, а они ему, говорят, что он вчера приезжал с автоматом.

Я обращаю внимание секретарей РК партии на то, что секретарям РК комсомола в первую очередь нужно заняться воспитательной работою среди молодежи. Кроме того я думаю поставить такой вопрос, на сегодня, очевидно, из присутствующих товарищей очень мало найдется таких, которые бы рекомендовали местную молодежь в комсомол. Я говорю это не голословно, а из фактов. На областном комсомольском активе, на котором присутствовал и т. Ильченко, секретари РК комсомола заявляли о том что недостаточно руководят райкомы партии, ОК комсомола в этом отношении. Секретари РК партии, Обком комсомола не занимаются воспитательной работой среди молодежи, не направляют работу наших РК комсомола на воспитательную работу среди молодежи. В районном комитете комсомола очень мало найдется товарищей, которые бы имели право давать рекомендации, а в тоже время на территории нашей области находится много войсковых частей и некоторые РК комсомола они помогли учить беспартийный актив, молодежь и рекомендовать их в комсомол.

Обком комсомола сейчас продумал ряд мероприятий по улучшению воспитательной работы среди молодежи. Мы считаем, что этот опыт работы, как проведение областных слетов селян, которые проводили в области, дал хороший результат. На днях в Дубровицком районе проведено собрание сельской молодежи. Из сел присутствовало 103 человека, присутствовало на этом собрании бюро РК партии, из райисполкома, присутствовал председатель райисполкома тов.Гаврилюк, делал доклад и поставил задачи перед молодежью района и молодежь с большим впечатлением разошлась по домам, что даст хорошие результаты. Такие массовые мероприятия в районе дадут свои результаты.

Кроме того я думаю, что у нас недостаточно поставлена работа на селах районным комитетом комсомола. Мы принимаем за свое упущение, что работники комитета комсомола имеют еще мало актива. Тут требуется помощь Обкома партии. В Дубровице на протяжении полутора - двух месяцев в 12 селах не были работники РК партии. Скажите, про какую там советскую власть может итти разговор, о каких советских законах может итти разговор? А селянину надо все рассказать, рассказать о том, какие селянину даны права, как он живет в Советском Союзе и т.д. На протяжении всего периода времени представители Советской власти не бывали на селе, а бульбовцы наверное чаще бывают. Надо это изжить и у нас большая просьба, что если наши работники - РК партии не выезжают в села, надо посылать их туда.

Я думаю, что нам нужно добиться такого положения, чтобы в каждом селе была хата - читальня, был какой - то культурный очаг где бы молодежь и все население привлечь к культурной работе. Я вчера разговаривала с инструктором ЦК ВКП(б) тов. Хорошенко. Разве плохо было - бы, чтобы в каждой хате - читальне была газета, книги, чтобы население могло услышать живое слово агитации – пусть он просто статью прочтет, но он побудет в хате – читальне, и выйдет оттуда с какой-то мыслью.

Многие не допонимают, так например выступал секретарь Тучинского РК партии и Никита Сергеевич задал вопрос, что имеют ли они актив, который бы потянул за собой район. В Сарнах не так давно пропал молодой комсомолец, он выступил и сказал так „пусть убьют меня, я знаю что меня убьют, но они не убьют советской власти". Они много имеют актива, таких комсомольцев 43 челов. Комсомол не был в отсталых рядах и не будет, но нужно комсомольцев направлять на то, чтобы они проводили свою работу и помогали борьбе с украинско-немецкими националистами, а комсомол, Никита Сергеевич, никогда не был в отсталых рядах и не будет.

Тов. Бегма: Слово имеет тов. Комолов.

Тов. Комолов - Областной прокурор.

Борьба с украинско-немецкими националистами является одной из важнейших работ наших органов прокуратуры и карательных органов. Вообще по линии органов прокуратуры районы главным образом были переключены исключительно на борьбу за обеспечение срочного расследования и высокой качественности по этой категории,

с тем, чтобы обеспечить эффективную борьбу с украинско-немецкими националистами. Однако есть еще много недостатков в нашей работе.

Районная прокуратура является основным звеном, которая организует борьбу с украинско-немецкими националистами. Войска НКВД проводят оперативные боевые мероприятия, однако вопрос расследования дел, обеспечение качества дел, представление этих дел для рассмотрения военного трибунала обеспечивает, как первичное звено районная прокуратура и в этой работе у нас много недостатков. На районную прокуратуру кое - где имеются сильные нарекания со стороны начальников райотдела НКВД, НКГБ в том, что отдельные лица подходят к этому делу формально, иногда не добираются до сути вопроса и необоснованно отказывают в санкции на арест или по другим мотивам.

Здесь, товарищи, могут быть отдельные случаи, что районная прокуратура не дает санкции на арест, это было именно по Острожскому, Вербскому, Сарненскому районам. Претензии таковы, что районная прокуратура актирует и требует законно содержания под арестом в камере предварительного заключения, согласно инструкции СНК Союза ССР от 8 мая 1933 года, которая не отменена.

Тов. Хрущев: Нельзя же быть бюрократом. В 1933 году когда мы ликвидировали кулачество как класс, когда мы проводили сплошную коллективизацию, органы НКВД стали гоняться за тем, кто украдет поросенка, курицу - это одно дело, а здесь другое дело, здесь кулак жив и здоров, все капиталистические элементы сохранились, бандиты выросли в вооруженную силу и надо иметь голову, чтобы поступать так, что когда нужно арестовывать человека немедленно, иначе он увильнет, а прокуратура требует оформления, иначе создаст конфликт. Он не может сказать, что районная прокуратура не дает разрешения, я должен тебя арестовать и я поеду в область за разрешением, а ты подожди, какой дурак будет ждать.

Не знаю, что за люди, где вы росли. Если вы будете так крючкотворно понимать инструкцию, привлечем к партийной ответственности. Вы пожалуйста разработайте инструкцию, мы войдем с ходатайством в президиум Верховного совета и особую инструкцию утвердим для западных областей Украины, или не мешайте работать. Если бы я бы был секретарем РК, я бы по своему с бандитами расправился, а потом бы шел к прокурору. Если бы это было в Киевской области, я бы поддержал вас, но это не Киевская область, надо учитывать.

Мы учитываем, я сослался на закон.

Тов. Хрущев: Я тоже за закон, но я хочу, чтобы закон помогал бить бандитов и закон на это направлен, а вы характеризуете то, что ослабляет нашу борьбу и неправильное толкование законов.

Инструкция не устарела, но условия другие и прокуратуре надо учитывать.

Тов. Кириченко: В одном районе, в хате бандиты были. Мужик - хозяин не хотел их показывать, потом он с лампой идет показать бандитов - лампу потушил, сам упал. Когда они их перевязали, забрали и решили старика забрать, прокуратура говорит, что нельзя брать этого мужика, т.к. не установлено - он потушил эту лампу или бандиты.

Тов. Хрущев: Если бы я был начальником райотдела НКВД вы меня наверно арестовали – бы, потому что я вас не слушал, иначе с бандитами нельзя было бы бороться. Я теперь понимаю, как трудно начальникам НКВД. Я знаю, что конфликты неизбежны. Другой раз они „перебарщивают” - это я „за” это правильно, но надо понимать, где люди правильно требуют, а вы формально подходите и так бандитов воспитываете, потом вам благодарственную телеграмму бандиты пришлют, скажут „вы наши защитники, благодаря вам и живем”.

Полагается трое суток содержание в КПЗ?

- Трое суток.

С мест: При наличии 150 человек в КПЗ никогда не сделаешь так, как хотел-бы.

Тов. Хрущев: Все нач. НКВД выступали на русском языке, им приходится докладывать на украинском языке они не понимают, это им трудно и это нужно

учесть. Я буду поддерживать прокуратуру, вы должны направлять, иначе люди могут нарушать и от этого кроме вреда ничего не будет, но и вы смотрите - когда человек делает самодурство, вы его осудите законно. Здесь говорили, что были безобразия - там корову забрали, свинью - мы бы вас поддержали, где вы были, но там, где люди наносят удар приходится его формально нарушить и видя что это в интересах дела, надо здесь учесть, подумать и если инструкция устарела, проработать с НКВД, поставить вопрос, поработать с предложением в Президиум Верховного Совета Союза ССР и я уверен, что ее изменят. Почему же вы сидите, почему не внесете предложения?

- В части прокуратуры Вербского района. Я хочу дать справку. Все факты о которых говорил нач. НКВД, имеют место, потому, что там 12 человек освободили 4 человека дизертиров, неправильно освободили от наказания. Товарищи указывают, что есть лица несовершеннолетние, должны сообщать, что в отдельных районах во время мобилизации при наборе населения в оборонную промышленность попали люди не достигшие 16-ти летнего возраста, мужского пола, которые не подлежат мобилизации. Такие лица – т. Петров были мобилизованы в вашем районе, сейчас эти лица сбежали с оборонной промышленности.

Тов. Хрущев: Может быть не хватило два месяца, а он сбежал уже полгода и теперь он совершеннолетний. Этот вопрос можно разобрать и без этого совещания, нас не это беспокоит, это разберете и решите, это не бандиты, а дизертиры.

Тов. Бегма: Объявляется перерыв на 10 минут.

Тов. Ильченко: Слово имеет товарищ Бегма.

Тов. Бегма - Секретар Обкома КП(б)У.

Товарищи, постановление ЦК ВКП(б) от 27 сентября[102] и ноябрьский пленум ЦК КП(б)У[103] вскрыли недостатки партийных организаций западных областей Украины в политической работе среди населения западных областей.

Товарищи, все недочеты, которые имели место в западных областях, имелись те же ошибки и в Ровенской области. Выполняя эти решения, областная партийная организация Ровенской области добилась немалых успехов в деле налаживания политической работы среди населения, в области борьбы с украинско – немецкими националистами.

Об этом красноречиво говорят цифры и факты, которые имеются по Ровенской области. Цифры не называю, их знает ЦК партии и я приводил их на совещании во Львове, однако должен сказать, что тех банд, которые были в начале, после освобождения области от немецких оккупантов, мы не имеем. Мы приняли немало мер, чтобы ликвидировать крупные банды, чтобы поднять массы населения на борьбу с этими бандитами.

Однако, товарищи, выполняя это решение, наша областная партийная организация имеет очень много недочетов, особенно эти недочеты сказаны в последнем постановлении ЦК КП(б)У от 10 января этого года по борьбе с украинско-немецкими националистами.

Товарищи, в чем наши недочеты?

В решении ЦК партии сказано, что партийная организация недостаточно, мало организовала местное население, местный актив на борьбу с украинско-немецкими националистами. Этот факт имеет место в нашей области.

В области организовано 30 батальонов, охватывающие 2884 человек. В выступлениях товарищи говорили, в отдельных районах: Корецком, Млыновсом, Межиричском, Тучинском организованы батальоны неплохо. Там не только актив, работающий в районном центре, а и местный актив, который помогает нашему партийному и советскому активу вести борьбу с бандами.

Однако во многих районах, как слышали из выступлений, имеем такое положение, когда батальоны организованы неправильно, о чем сказал в реплике товарищ Хрущев. Создали истребительные батальоны, втянув наш партийно-советский актив,

прибывший из восточных областей и втянув незначительное количество местного населения, которые превратились в отряды по самоохране и больших результатов по истреблению банд не дает, т.к. актив не знает местности, не обстреляный и поэтому часто проходит безрезультатно или имеют незначительные успехи.

Поэтому мне думается, что исправляя эти ошибки, - создать истребительные батальоны не только из актива, который есть, а вовлечь, как можно больше местный актив. Я имею ввиду - создать, как сказано в решении ЦК партии, в каждом селе, особенно крупном селе группы содействия милиции или действительно истребительные батальоны, которые бы по-настоящему вели борьбу с бандитами. Эти возможности мы имеем. Мы сейчас создали, примерно 47 спецгрупп, эти спецгруппы исключительно из местного населения. Сюда мы вовлекли примерно 791 человек - это местный актив, который ведет борьбу и неплохо, что показывает целый ряд фактов по тому-же Демидовскому району, Деражнянскому, в Межиричи, Корцев[104] и ряде других районов. Мы создали участковые-группы содействия, которых имеем 54 в области. Вовлекли в группы содействия 660 человек и это тоже местный актив.

Поэтому, мне кажется, что нужно признать нашу ошибку в том, что мы в этой части очень многое не доделали.

Нужно сказать, что мы имеем замечательных людей в нашей области, особенно в таких районах, как Клесово, Рафаловка, Володимирец, Высоцк. Это самые северные районы. А люди там замечательные в том, что они имеют богатейший опыт борьбы с бандами, а мы их не используем. То, о чем хотел сказать, тов.Корчев - напомнил о Мисюра. Мисюра работает в Дубровицком районе председателем Горсовета. Когда он приезжал на курсы, я интересовался - „что делаешь по борьбе с бандами?" Говорит - ничего, занимаюсь сельским хозяйством. Это замечательный человек, имеет награды – герой человек, а по борьбе с бандитами мы его не используем. Он говорит „руководство не поручает мне этой работы". Такими еще людьми являются Киртухин в Высоцком районе, Усанов в Рафаловке, в Рокитно Шишмарев, в Вербах[105] Повторенко и целый ряд других товарищей.

Мы иногда неправильно используем свой актив. Нужно направлять этих людей на эти мероприятия - пусть свой опыт покажут, как вести борьбу с бандитами, местность они прекрасно знают, а частично это местные люди и значительно лучше обстояло бы дело в этих районах, которые больше всего жалуются на бандпроявления.

Таким образом мне кажется, что мало признать эту ошибку, мы должны в ближайшее время исправить ее и исправить должны с тем, чтобы примерно в течение, скажем, 2-х декад мы подняли не только 4 тысячи людей в истребительные батальоны, а втянули несколько десятков тысяч - мы имеем к этому полную возможность.

Прошедшие у нас районные собрания крестьян и прошедшее районное собрание интеллигенции, прошедшее областное совещание[106], показало, что народ всецело поддерживает мероприятия советской власти на селе и все то, что мы проводим, однако мы этих людей не привлекаем к работе, в этом наша ошибка и мне кажется мы должны это в ближайшие дни исправить.

Товарищи! У нас плохо дело обстоит еще не потому что мы в своей борьбе с украинско-немецкими националистами часто допускаем много нарушений, о чем говорили выступающие товарищи. Никита Сергеевич дал задание проверить и кое-кого привлечь к ответственности. Мы в области имеем много фактов, кое кого исключили из партии, отдали под суд, но видимо мы свои претензии, мероприятия не популяризировали среди партийной и советской общественности, чтобы эти ошибки не повторялись и я скажу, что те примеры, которые приводили, они имели место, правда, нужно оговориться, что я взял разрешение, вышел, здесь тов. Жуков обрушился на командира Фатеева. Мы расследовали этот факт. Это самый лучший командир бригады области, он был в г.Ровно, в Костополе, он не вылезает из боев. Возможно был факт, что какой ни - будь командир, что ни будь наделал и Фатеев несомненно его привлечет к ответственности. Мы это дело расследуем и привлечем

к ответственности, если он не принял мер, но говорить такую вещь, надо продумать, потому, что это лучший командир, он провел больше операций в нашей области, чем какой либо другой командир. Если бы мне сказали по отношению Косоногово, у которого есть большие нарушения, а Фатеев – лучший командир бригады. Но, товарищи, мы имели нарушение по Острожецкому району, где начальник райотдела Пиканов, проходила войсковая операция, была семья в 11 человек, во время боя двух мальчиков ранило: одного в ухо, а другого в ногу, мать делала перевязку, была в крови, приводит начальник райотдела ее в свой отдел и поскольку увидел на ней кровь, дал распоряжение ее расстрелять. Ее расстреляли, а когда стали выяснять, то оказалось, что она мать 11 детей, муж работает в лесном хозяйстве, два сына в Красной Армии и детей привели в райисполком. Его исключили из партии, сняли с работы, дело передали в трибунал, но факт этот дискредитирует наши органы, наши мероприятия[107] .

Нехорошое явление имелось в Морочновском районе, начальник райотдела пьяница, мы сняли его с работы. По другим местам имеем факты барахольства, по некоторым руководителям меры приняли, исключили из партии, но это мало. Из районов нам нужно быстрее сообщать о безобразиях, т.к. о таких фактах мы часто узнаем через месяц.

Поэтому в этой части партийной организации Ровенской области органам прокуратуры надо повести решительную борьбу, чтобы не было нарушений, т.к. это кроме вреда ничего не приносит.

Мы в области имеем факты трусости. Я должен привести нехороший пример. Некоторые секретари райкомов понимают, что их работа состоит только провести собрания, почитать газету, а вооруженную борьбу должны вести органы НКВД или войска. Кстати пример по Ровенскому сельскому району. Дали тов. Дидур 30 человек вооруженных людей, связная приходит и говорит, что в двух километрах боевка из 5 человек. тов. Дидур, вместо того, чтобы пойти с вооруженными людьми и разгромить боевку, сказал: что может быть там больше бандитов чем пять и сам не пошел и людей своих не пустил. Этот факт, иначе, как трусость, расценивать нельзя. Наши партийные работники должны возглавить и должны или поймать бандитов или уничтожить их.

Я должен сказать, что совершенно правильно мы получили оценку решением ЦК партии Украины, что недостаточно ведем борьбу с украинско-немецкими националистами, что многие советские, партийные работники, считают, что их дело только массовая работа. Обком КП(б)У наметил ряд мероприятий с точки зрения участия партийных, советских органов, органов НКВД, НКГБ, войск в борьбе с украинско-немецкими националистами.

После решения ЦК партии мы должны понять, что вся партийная организация должна вместе ликвидировать банду и если нужно – возглавить вооруженную борьбу по - настоящему. Мне думается, что от этого будет большая польза – когда люди обстреляются, они будут меньше боятся, смелее ездить в села.

Замечание по комсомолу. В решении ЦК партии очень крепко сказано по комсомолу, чтобы создать в каждом селе комсомольскую организацию. Это очень большая серьезная задача, и если только наши парторганизации этого дела не поймут, с этой задачей одному комсомолу справиться чрезвычайно трудно. В Ровенской области крупных сел имеется 900, а у нас комсомольских организации сельских всего 27 из 383 комсомольских организации по области. Как видите вплотную комсомольскими организация мы по области партийная организация не занималась, за исключением комсомольских организаций городских, учрежденческих, которые находятся в райцентре.

Поэтому мне кажется, что нужно, чтобы наш партактив и в первую очередь секретари РК партии поняли важность этой задачи и помогли комсомолу и это нужно взять в свои руки с тем, чтобы в ближайшее время задача поставленная ЦК

партии в отношении создания комсомольской организации в каждом селе, была нами выполнена.

Товарищи! Получив решение ЦК партии мы несколько дней работаем над тем, чтобы наметить конкретные мероприятия по выполнению этого решения в части войсковых операций, также развития агентурной сети по- районам области, организации массово - политической работы, выпуска дополнительных листовок, газет, плакатов, организаций новых газет по районам области, с тем, чтобы организовать кино, театры, хаты–читальні и т.д. Мне кажется, что если парторганизация по боевому возьмется за реализацию решений ЦК партии, возьмется за работу, я могу с уверенностью сказать, Никита Сергеевич, что наша областная парторганизация в ближайшее время с задачей, которую поставил перед нами ЦК КП(б)У, справится в ближайшее время.

Тов. Ильченко: Слово имеет товарищ Хрущев. (Бурные аплодисменты).

Тов. Хрущев: Это наверно некоторые хлопают в порядке взятки, чтобы я им простил, все равно не прощу. (В зале смех).

Товарищи! Я собственно уже на этом вечере, на заседании высказался, что я хотел сказать, может быть поэтому я буду несколько повторяться, но я по таким вопросам хочу сказать: мы уже приняли решение насчет переписи, чтобы провести учет элементарный, т.к. мы не знаем, кто у нас на селе и кто где находится, числится за селом. Приказ такой разработан, проект приказа утвержден ЦК и наверно сегодня получите - может быть уже получили, если не получили, завтра получите - как видите, медленно тут работают, 6 экземпляров разослать требуется столько времени. Эти приказы будут подписаны начальниками НКВД области, потом, сегодня в газете Львовской, завтра вы наверное получите в свою область, во все области дана статья которая просмотрена ЦК, - тов. Ряснова[108] – наркома, там мы тоже составили эту статью, чтобы облегчить работу и больше расшатать националистические банды.

Следовательно, Вам нужно с получением этого организовать работу по реализации приказа, который будет за подписью тов. Трубникова. В газетах не следует опубликовывать, нужно напечатать и расклеить по населенным пунктам и разъяснить всему населению. Потом дадим форму листка провести перепись населения от 15 лет и выше, подробности видны будут, как нужно сделать. Это нужно сделать.

Теперь, товарищи, многие товарищи выступали и большинство говорило о недостатках, которые имеют место при работе, которая проводится работниками НКВД, НКГБ и войсками. Надо сейчас это дело ликвидировать, ликвидировать недостатки, особенно надо строго следить и предупреждать людей, не только людей наказывать, когда они совершают преступления, а заранее предупреждать их. Нужно, чтобы в войсках политотделы лучше работали, работники НКВД собрались здесь и нужно им своих сотрудников проинструктировать и потребовать строгой дисциплины, чтобы не допускать нарушений законов, особенно нужно внимательно относиться к местному населению.

Надо сделать так, чтобы население радовалось, когда вы проводите операции по ликвидации банд, а это может быть тогда, когда будете бережно относиться к населению, к гражданам и их имуществу, чтобы они видели покровителей и защитников в лице наших органов людей представителей власти, которые наводят порядок, расправляются с врагами, но берут под защиту честных людей. Это нужно обязательно.

Агентура. Предлагаю организовать проверку о наличии агентуры, но, товарищи, с агентурой надо осторожнее. Начальникам НКВД, НКГБ клички разглашать не следует, т.к. клички может услышать какое-нибудь ухо, которое может погубить агента. Агентуру надо оберегать и вербовать.

На бюро райкомов начальникам НКВД, НКГБ по агентурной работе отчитываться и разговаривать не следует но секретарю райкома надо знать, потому, что не годится

секреты разводить от секретарей райкомов, это не значит, что от районного партийного комитета. На райкоме разговаривать об этом не нужно, потому, что каждый человек должен знать только то, что по службе своей обязан знать, а не из-за любопытства должен знать. Человеку, который не занимается сеткой, не нужно этого знать, но секретари райкомов которые должны отвечать за бандитов, они и раньше отвечали, должны знать и проверять. Я бы даже сказал, только чтобы не раскрывать, а некоторых агентов просто можно было-бы даже посмотреть, но так осторожно, чтобы не раскрыть, не погубить этого агента.

Почему я сказал, что секретарям нужно знать?

Вы простите, начальники НКВД, НКГБ – вы люди храбрые, много делаете в своем большинстве полезного для государства, но есть другой раз и чиновники, не совсем добросовестные, когда плохо работают, медленно. Малокультурный человек не умеет организовать агентурную работу, не умеет подобрать, организовать хороших агентов, но так как он хочет в глазах партийных руководителей слыть, что „он все видит и слышит чем трава дышит" – поэтому он другой раз просто „пыль пускает в глаза" о том, что агенты есть, а у него ни черта нет. Таких людей надо проверять, осмотреть и требовать от них, если они умеют организовать, если же не способны, не справляются, надо таких людей заменить и как можно скорее. Агентура должна быть, у начальника НКГБ, собственно, если у начальника НКГБ нет агентуры, это ему характеристика, что его просто нужно освободить, снять, потому, что он работает исключительно через агентуру и если нет агентуры – спрашивается: что же он делает? Зачем он нужен в районе, как же он выполняет свои функции? Это надо потребовать, но надо и обучать. Есть люди новые, молодые, которые пришли к руководству, поэтому мы рекомендуем курсы организовать, лекции организовать для молодого состава, обучать, помочь людям, если люди эти честные, добросовестные, которые могут освоить это новое дело и работать с пользой.

Теперь, товарищи, - больше оперативности. Критиковали это и на областном совещании, критиковали войска НКВД, меньше критиковали пограничников. Но я думаю, что после сегодняшней нашей критики, которая была по адресу войск и командующего товарища -Марченко, командный состав и политсостав сделают выводы и перестроят свою работу, а мы это потребуем и я от тов. Марченко требую и от тов. Строкача, а он входит у нас в состав пятерки по оказанию помощи при СНК УССР и председатель тов Корниец[109], входит в эту комиссию тов.Кириченко, тов. Строкач. Прошу, тов. Строкач, предупреждаю вас, что особенно мы будем требовать от вас, вы будете отвечать перед нами, если только не будет нужной оперативности и будут такие промахи, о которых разговаривали на этом совещании. Хороших командиров, бойцов, надо поощрять, представлять к награде, надо потребовать от тех, которые подают надежду, а плохих надо отстранить, так работать нельзя.

Товарищ Марченко, и некоторые другие говорят: „вот мы ходим только за бандами и попусту, нет агентуры". Это потому что не продумает командир, не свяжется с местными парторганизациями, с НКВД, - вот и ходите, это просто позор. Я считаю, что командир, который гоняет зря свои войска, он просто делает преступление, или по глупости по своей а может быть не хочет связаться с боем, с бандитами, а это может быть такая операция, что он даст войска, походят войска и нигде не встретятся с бандитами. Надо оценивать такого командира, потому, что надо искать, а искать надо уметь, надо вести разведку, надо пользоваться агентурой и самое главное подвижность войск должна быть. Если будет так, как товарищ Поляков изображает бандитов, тогда только на самолетах надо гоняться за бандитами.

<u>Тов. Поляков</u>: Лес близко.

- Вы по лесу не можете ходить?

<u>Тов. Поляков</u>: Можем, а лошадьми нельзя.

- Лучше не защищайтесь, ибо хуже будет. (Смех в зале). Надо уметь ходить. Хорошо иметь конную разведку, может быть этот отряд включаться в хвост банды, чтобы он мог преследовать бандитов. Это может сделать небольшой отряд, чтобы

войска подошли, если отряд не сможет итти. Надо на всякие выдумки итти в организации борьбы с бандитами.

Я выезжал прошлое воскресенье во Львовскую область, генерал Бурмак проводил операцию. Я говорю, что когда будете итти на операцию, готовиться к операции, сказать мне, чтобы я видел, как отдаются распоряжения и пойду смотреть, как проводится операция, тогда лучше будет изучать, он согласие дал неохотно, а потом сказал, что другой раз неудачи бывают, а я и хочу посмотреть неудачу. Неудача будет тогда, когда командир плохо готовит операцию. Когда я наблюдал, то они напали и расправились жестоко и на следующий день в соседнем селе расправлялись. Там бандитских проявлений не было, но село оцепили, нашли схороны, вытащили бандитов, они отстреливались, но их ликвидировали.

Мне понравилось, они столкнулись с отрядом в 400 человек за двое суток убили 277 человек бандитов, 33 человека взяли живьем. Это работа и бандиты эти организованы немцами, были одеты в красноармейскую форму, офицеры имели форму наших офицеров, был форменный бой, хорошо побили, остатки разбежались, сейчас преследуют.

Товарищи, сейчас слово прочищать надо изменить. Не прочищать, а бандитов надо вычищать, а что же прочищать – в летнее время прочищали, а бандиты в кустарниках хорошо замаскированные сидят, а красноармейцы около ходят, их не видят, а бандиты спокойно сидят.

Зиму надо использовать, бандиты сейчас в селах сидят, надо делить на районы, где бандиты отсиживаются и надо их вычесывать, разрушать схороны и принимать меры. Надо брать не одно село, а группу сел, чтобы из одного села бандиты выскочили, напоролись на другой отряд и когда прочешете хорошенько, население сразу почувствует вашу силу и начнет больше помогать нашим органам и дело пойдет, конечно, лучше. Этого надо обязательно добиться.

За превышение власти надо строго наказывать людей, которые позволяют имущество брать, хаты поджигать, допустимо поджигание построек, хат, если там засели бандиты, то щадить ничего нельзя. Все можно уничтожить, но если просто в порядке запальчивости и мести – это глупо, этого делать нельзя, за это надо наказывать, тем более лиц, которые сдались и их расстреливать без суда – это неправильно, это просто даже неразумно и никакой умный командир этого делать не будет, потому, что иной раз бандит сам хочет себя убить, а главари банд, которые попадают в плен, хотели-бы, чтобы мы их убили, но убьешь бандита – теряешь нити, которые помогли бы раскрыть другие банды. Это было бы не усиление себя, а ослабление и это просто глупо. Ни один умный человек, который хорошо понимает свое дело, делать этого не будет. Я понимаю, что другой раз люди, которые подставляют свою голову, которые видят дела этих бандитов, что в них злоба кипит, я это понимаю, но, товарищи, надо жить рассудком, тогда только можно правильное принимать решение, а не чувством. Надо это дело выправить.

Товарищи, секретари райкомов. Я вам говорю, вы будете вместе с начальниками НКВД отвечать за состояние района. Вы теперь не будете говорить, что у вас бандиты, мы теперь будем говорить – „почему у вас бандиты?" Почему вы терпите эти банды?

Вы сами слышали - здесь докладывали - ряд секретарей райкомов и если даже из того, что они на память говорили, суммировать силы наши и силы банд, наши силы везде больше. Может быть есть численность банд 500, некоторые говорят что 500 нет, но если взять вооруженные наши силы и силы бандитов в любом районе, наши силы больше, поэтому пожалуйста перестройтесь.

Я считаю, что хорошо было бы на операции всех наших коммунистов поочередно, чтобы не прекращать работы вовлечь в борьбу с бандитами, очень хорошо - пусть обстреляются. Там они послушают стрельбу, пули будут летать, увидят, что не всех убивают, окрепнут, смелее будут и злей будут против бандитов. Это надо сделать, ничего плохого не будет, наоборот, хорошо будет. Я бы только от этого дела освободил

женщин, комсомолок, а мужчинам ничего, хорошо это будет, тогда они будут более конкретно руководить, будут знать и лучше дело пойдет по ликвидации банд. Теперь надо, товарищи, больше согласованности, когда организуется операция, чтобы не разрозненно. Каждый РК партии собственно свой план имеет, а там, где банды, о которых тут говорили три секретаря – организуйте три района, проведите операцию, чтобы сомкнуть кольцо и ликвидировать эти банды. Это надо Обкому партии вмешаться с командованием нач. НКВД и потребовать это дело. Товарищ Бегма, вы наведите порядок, я и вас критикую. Я уже Вам говорил и сейчас повторяю, что работа по ликвидации банд поставлена в Ровенской области плохо. Вы все прикрываетесь лесами, что у вас лесов много и поэтому здесь велел и бог водится бандитам. Это неверно это зависит от людей, если так говорить, от чистоплотности человека. Если вы захотите навести порядок, то вы наведете, надо приложить силы. Надо не обороняться, а наступать, а сейчас все истребительные отряды заведены в порядке обороны. Так, товарищи, не годится. Тогда получается, что вы обороняетесь в райцентре, а район отдаете бандитам, которые наносят удар по селам. Вооруженные силы надо использовать не для обороны, а для нападения, для разгрома, ликвидации бандитизма.

Вы, товарищ Бегма, заметьте, через две недели предлагаю секретарям райкомов, начальникам НКВД, НКГБ, председателям райисполкомов не нужно, пусть работают в районах, собраться и отчитаться и через каждые две недели отчитываться, пока не ликвидируем бандитов.

Мы решение приняли, дали исчерпывающие указания, а теперь будем решения принимать по отдельным областям. В следующее совещание требую: те товарищи, которые не сделают выводов и будут работать по старинке, будут терпеть бандитизм в районе, надо их строго наказывать, исключать из партии и отдавать под суд, дальше терпеть не возможно.

Товарищи, наряду с жесткой борьбой, которую мы должны провести по ликвидации банд, должны усилить массовую работу, разъяснительную работу не ослаблять, а усилить читку газет, доставку газет. Нужно посмотреть, как доставляются газеты в села, как читаются. С доставкой газет очень плохо. Поручите агитпропу – пусть разберутся и доложат. Надо потребовать, чтобы доставка газет была своевременная.

Почему никакой связи нет с районом, а только через самолет, почему никакой расчистки дороги нет от бандитов. Если будем считать связь через самолет, то тогда признаем положение, что бандиты должны существовать, а мы, как с островом, будем сноситься. Смотрите, товарищ Бегма, это отрицательно подействовало, что вы сидели в партизанском отряде, леса освоили и живете и в положение банд входите, - если я сидел, немцы не ликвидировали и мы ничего сделать не можем.

Бросьте это. Немцы – оккупанты, а мы в своем государстве, среди своего народа. Это разное положение. Что народ за нас – вы сами письма нам шлете: „Как замечательно прошло совещание крестьян, как замечательно прошло совещание интеллигенции, учителей", а сами боитесь выйти в село. Народ за нас, вы не можете оберегать интересов народа. Вооруженную силу плохо используем, а поэтому и бандиты.

Выступала здесь комсомолка и говорила, требовала от секретарей райкомов партии более внимательного отношения к комсомольцам потому, что комсомольцы - это молодые, горячие люди, их надо использовать в борьбе с бандами, но нужно умело использовать, надо, чтобы более опытные люди умело их использовали, по этому за потерю комсомольца, глупую потерю, потерю не в бою, прямо должны РК партии отвечать, потому, что есть безучастно относятся к этой молодежи и туда, куда сами идя в село до 20 человек берут, комсомольца пошлет одного, а он пойдет в порядке дисциплины - это значит послать человека на убой и тот будет отвечать, кто пошлет. Расчистите, проведите работу, привлеките комсомольцев, беспартийных, всех честных людей, расправьтесь с бандитами и наладьте массовую работу среди беспартийных людей- крестьян, служащих и комсомольскую работу.

Мы может быть по количеству во Львовской области бандитов больше видим, но там они добились, я бы сказал успехов лучших. Я буду завтра во Львове и я сказал наркому, мы предлагаем пятидневные сводки давать с оценкой работы областных НКВД и чтобы в этих сводках имя, отчество, фамилия начальника НКВД, НКГБ торчали. Вам рекомендую завести такие сводки по районам, чтобы каждую пятидневку давали сведения что сделано, как идет работа. Для этого нужно иметь свой оперативный план. План можно составить, но конечно, если вы наметите план вести операцию в одном районе а бандиты перейдут в другой район, поэтому план должен быть оперативный и должен выдержать корректировку при исполнении, но без плана работать нельзя и надо дать нагрузку войскам, чтобы дать программу в этой боевой работе – ликвидировать банды, потом будем отдыхать.

Теперь, товарищи, секретари РК партии. Вы всетаки изучаете и социальный состав главарей. Как правило, в абсолютном большинстве возглавляются эти банды людьми из кулацкого или другого какого нетрудового сельского элемента, это не значит, что мы какую-то особую политику будем занимать в отношении тех, которые будут из середняков, или бедняков, но надо повести изучение и разъяснение среди населения, что главари банд являются представителями кулацкого элемента, если они сами не кулаки, а как правило они выделяются из кулацкой среды и связаны с немцами. На это сколько угодно у нас доказательств есть – используйте доклад тов. Мануильского[110], который напечатан во Львовской газете, видимо завтра в вашей газете будет напечатан, там много материала. Используйте статьи Рясного – много материала дается и надо повести разъяснительную работу. Озлобление надо вызвать против кулацкого и капиталистического элемента. В западных областях некоторая молодежь не участвовала, были молодыми, когда кулаков ликвидировали, опыта не имеют. Надо людей научить, сориентировать.

Я думаю, что если возьмемся за это дело, то мы с бандитами быстро справимся. Смотрите, чтобы вы не отстали от своих соседей. Мы будем помогать. Вот комиссия частенько будет заглядывать, я обещаюсь заехать, проверить и тогда будем разговаривать более серьёзно, терпеть бандитов дальше нельзя.

Тов. Бегма, ставлю перед НКВД, НКГБ – возьмитесь за это дело, будете отвечать за это, дальше терпеть не будем. Партия вам доверила область, извольте отчитаться перед партией, обеспечить руководство и обеспечить влияние нашей партии на массы и разгром врагов, которые мешают установлению советского порядка. Вооруженные силы и материалы есть, надо умело, по – большевицки использовать их, а это вы должны сделать, этого требует ЦК партии от вас.

(Все встают и аплодируют.)

Тов. Бегма:

Товарищи, есть предложение прекратить прения, не будет возражений?

С мест: - Нет.

- Решения актива принимать не будем, т.к. есть решение ЦК партии, которое получите на руки. На основе этого решения каждый район выработает мероприятия и завтра же секретари райкомов получат материал Обкома партии по выполнению решения ЦК партии. Не будет возражений против этого?

С мест: Нет.

- Начальники НКВД, НКГБ сейчас пойдут к себе, а секретари райкомов, председатели райисполкомов останутся здесь, чтобы завтра утром по домам. Ясен вопрос?

С места: Ясен.

Тов. Хрущев: Чтобы завтра утром ранехонько по домам.

Тов. Бегма: На этом разрешите областное совещание секретарей РК КП(б)У, председателей райисполкомов, НКВД, НКГБ считать закрытым.

Секретарь Ровенского Обкома КП(б)У підпис (В.Бегма)

Печатка

СПИСОК
участников областного Совещания Ровенского Обкома КП(б)У

1. Хрущев Н.С. – Секретарь ЦК КП(б)У
2. Кириченко А.И. – Секретарь ЦК КП(б)У
3. Корниец – Зам. Председателя Совнаркома
4. Строкач – Зам. Наркома Внутрен. Дел Украины
5. Бегма В.А. – Первый секретарь Обкома КП(б)У
6. Ильченко А.К. – Второй секретарь Обкома КП(б)У
7. Гапий Д.Г. – Третий секретарь Обкома КП(б)У
8. Ненадович Г.Г. – Секретарь по пропаг. Обкома КП(б)У
9. Фиалковский В.А. – Секретарь по кадрам Обкома КП(б)У
10. Могилат П.А. – Зав. оргинструкт. отд. Обкома КП(б)У
11. Хабло И.З. – Зав. транспорт. отделом Обкома КП(б)У
12. Охрименко А.М. – Зам. зав. оргинструкт. отдела Обкома КП(б)У
13. Харченко Н.Н. – Зав. промышленным отд. Обкома КП(б)У
14. Журавель И.В. – Зав. сельхозотдел. Обкома КП(б)У
15. Горновский Н.Н. – Зав. Военным отдел. Обкома КП(б)У
16. Васильковский П.И. – Председатель Исполкома Облсовета
17. Чернобай – Начальник танкового лагеря
18. Ракшин – Облвоенком
19. Кравчук – Нач. Штаба генерала Строкача
20. Горбунов – Председатель областн. суда
21. Бескромный И.И. – Редактор Областной газеты
22. Трубников – Нач. Областного отдела НКВД
23. Цветухин – Нач. Областного отдела НКГБ
24. Марченко – Начальник войск Округа
25. Юкин – Нач. I-отдел. Политотдела Округа
26. Косоногов – Командир 20 стр. бригады
27. Шумаков – Зам. Командира 20 стр. бригады
28. Фатеев – Командир 24 стр. бригады
29. Романтеев – Зам. Команд. 24 стр. бриг. по п/части
30. Зобнин – Командир отдел. танк. дивизиона
31. Прокофьев – Зам. Нач. войск округа по п/части
32. Старов – Зам. Нач. штаба войск округа
33. Косолапов – Зам. Командира 16 стр. бриг. по п/части
34. Егоров – Редактор Ковельс. ж.д. газеты
35. Рыбкин – Облпрокуратура
36. Силенко – Нач. Облсвязи
37. Ткаченко – Облуполнокомзаг
38. Ятченко – Зав. ОблОНО
39. Сухаревская – Секретарь Обкома ЛКСМУ
40. Лукьяненко – -//-
41. Монаков – -//-
42. Чебаненко С.Ф. – I секретарь Александрийск. РК КП(б)У
43. Лисовой – -//- Березновского -//-
44. Повторенко А.С. – -//- Вербского -//-
45. Кузнецов Г.Н. – II секретарь Высоцкого -//-
46. Резник – I секретарь Высоцкого -//-
47. Лысенко В.А. – I секретарь Гощанского -//-
48. Кодак – I -//- Демидовского -//-
49. Никитин А.К. – I -//- Деражнянского -//-
50. Гаркавенко Д.К. – I -//- Дубровицкого -//-

51. Жуков Т.С. – I -//- Дубновского -//-
52. Поляков С.А. – I -//- Здолбуновского -//-
53. Шевченко Ф.Р. – I -//- Клеванского -//-
54. Харченко П.П. – I -//- Козинского -//-
55. Баранник Г.Н. – I -//- Корецкого -//-
56. Федюкин И.И. – II -//- Клесовского -//-
57. Гнездилов Д.С. – I -//- Красноармейс -//-
58. Безуглый П.С. – I -//- Костопольский -//-
59. Сагайдак И.Д. – I -//- Людвипольский -//-
60. Подопригора Н.Ф. – I -//- Межиричского -//-
61. Науменко Т.С. – I -//- Мизочского -//-
62. Остопарченко Х.М. – I -//- Млыновсого -//-
63. Костиков Е.Т. – I -//- Морочновского -//-
64. Немирич П.Е. – I -//- Острожецкого -//-
65. Сербин П.И. – I -//- Острогского -//-
66. Задорожный Д.Ф. – I - //- Рафаловского -//-
67. Дидур В.Г. – I - //- Ровенского сель. -//-
68. Шишмарев И.С. – I - //- Рокитновского - //-
69. Стабровский А.С. – I -//- Сарненского -//-
70. Одновол Г.К. – I секретарь Степанского РК КП(б)У
71. Соловьев Ф.Я. – I -// - Тучинского -//-
72. Бондаренко А.П. – I -//- Ровенского ГК КП(б)У
73. Усенко Н.В. – Секретарь РК КП(б)У
74. Белоусов – -//- -//-
75. Диденко И.С. – -//- -//-
76. Бульгак М.Д. – Предс. Александрийского райисполк.
77. Ярына К.Н. – -//- Березновского -//-
78. Петренко Г.М. – -//- Вербского -//-
79. Картухин Г.М. – -//- Высоцкого -//-
80. Середа В.К. – -//- Гощанского -//-
81. Каплин В.П. – -//- Демидовского -//-
82. Печеный М.И. – -//- Деражнянского -//-
83. Короткий – -//- Дубровицкого -//-
84. Марута Н.С. – -//- Дубновского -//-
85. Власенко П.Д. – -//- Здолбуновского -//-
86. Андриенко Л.А. – -//- Клеванского -//-
87. Чумак Я.Д. – -//- Козинского -//-
88. Гажала Я.П. – -//- Корецкого -//-
89. Корсун Ф.Р. – -//- Клесовского -//-
90. Шморгун А.Ф. – -//- Красноармейского -//-
91. Гудков Н.Г. – -//- Костопольского -//-
92. Лисовой А.С. – -//- Людвипольского -//-
93. Пелех И.О. – -//- Межиричского -//-
94. Бахмацкий И.Р. – -//- Мизочского -//-
95. Пивоваров С.Я. – -//- Млыновского -//-
96. Шмат – -//- Морочновского -//-
97. Ковалев А.Т. – -//- Острожецкого -//-
98. Трусеев И.Ф. – -//- Острогского -//-
99. Усанов – -//- Рафаловского -//-
100. Морозов М.К. – -//- Ровенского -//-
101. Павлович А.И. – -//- Рокитновского -//-
102. Якимов А.Я. – -//- Сарненского -//-
103. Михайленко П.П. – -//- Степанского -//-

104. Ступак Ф.Р. – -//- Тучинского -//-
105. Кляхин – -//- Ровенского горсовета
106. Вдовин – Зам. Нач. секретаря партбюро войск НКВД
107. Лемец – Секретарь партбюро при НКВД
108. Егоров – Зам. Нач. УНКВД
109. Седов А.М. – Зам. Нач. УНКВД
110. Шейко А.Н. – Зам. Нач. УНКВД
111. Гаврилов М.А. – Нач. Отдела ББ
112. Антифеев С.С. – Зам. Нач. отдела ББ
113. Бражников Т.Т. – Нач. I-го спецотдела
114. Антонов В.А. – Нач. ОКФ „Смерш"
115. Костыря И.М. – Зам. Нач. УМ по политчасти
116. Чинчук В.А. – Нач. отдела угрозыска
117. Проводников Я.Е. – Зам. нач. отдела УР
118. Булыгин А.А. – Нач. Оперотдела УМ
119. Голуб Г.С. – Нач. Дубновского РО
120. Локтев М.Л. – Нач. Здолбуновского РО
121. Попов В.Н. – Нач. Корецкого РО
122. Воронин М.П. – Нач. Костопольского РО
123. Ефимов Н.А. – Нач. Острогского РО
124. Карпенко К.М. – Нач. Сарненского РО
125. Дюваль Г.Ф. – Нач. Ровенского Р.О.
126. Ковтун П.Е. – Нач. Александрийского РО
127. Соколов С.Т. – Нач. Березновского РО
128. Очеретный И.Е. – Нач. Вербского РО
129. Городин Х.А. – Нач. Владимирецкого РО
130. Долганов В.П. – Нач. Гощанского РО
131. Лагерев В.П. – Нач. Демидовского РО
132. Немцев С.Л. – Нач. Деражнянского РО
133. Тимофеев Д.Н. – Нач. Дубровицкого РО
134. Пронин М.И. – Нач. Клеванского РО
135. Гончаров П.П. – Нач. Козинского РО
136. Золотарев А.И. – Нач. Людвипольского РО
137. Преснов П.А. – Нач. Межиричского РО
138. Серебрянский И.К. – Нач. Клесовского РО
139. Белокуров Д.М. – Нач. Млыновского РО
140. Селиванов А.С. – Нач. Мизочского РО
141. Новиков Е.М. – Нач. Морочновского РО
142. Толстов А.И. – Нач. Рокитновского РО
143. Медведь М.А. – Нач. Рафаловского РО
144. Панов П.И. – Нач. Тучинского РО
145. Люлькун Г.С. – Нач. Красноармейского РО
146. Лемешко И.Н. – Нач. 1-го Горотделения Милиции
147. Басистюк И.М. – Нач. 2-го Горотделения Милиции
148. Свирь С.Я. – Нач. 3-го Горотделения Милиции
149. Петрецов – Нач. отд. НКГБ
150. Ворона – -//-
151. Колпаков – I р. отд. НКГБ
152. Максимов Н.Г. – Врид. Нач. Дубновского отд. НКГБ
153. Соловьев С.Ф. – Нач. Здолбуновск. отд. НКГБ
154. Корнышев И.С. – Нач. Корецкого отд. НКГБ
155. Новиков П.Я. – Нач. Костопольского отд. НКГБ
156. Максимов К.Н. – Нач. Острогского отделения НКГБ

157. Вахромов Г.М. – Нач. Ровенского отделения НКГБ
158. Ковалев И.Г. – Нач. Сарненского отдел. НКГБ
159. Поликанов А.Т. – Нач. Александрийского НКГБ
160. Кобыфа Я.П. – Нач. Березновского отд. НКГБ
161. Шандров К.А. – Нач. Вербского отд. НКГБ
162. Лубянский П.П. – Нач. Владимирецкого НКГБ
163. Андреев А.И. – Нач. Высоцкого отд. НКГБ
164. Красноперов Н.Д. – Нач. Гощанского отд. НКГБ
165. Трифонов П.Е. – Нач. Демидовского отд. НКГБ
166. Сентищев И.П. – Нач. Деражнянского отд. НКГБ
167. Поликарпов Г.А. – Нач. Дубровицкого отд. НКГБ
168. Решетников В.А. – Нач. Клеванского отд. НКГБ
169. Конечный К.А. – Нач. Клесовского отд. НКГБ
170. Амликов П.М. – Нач. Козинского отд. НКГБ
171. Кудикин П.Т. – Нач. Людвипольского отд. НКГБ
172. Долженков А.К. – Нач. Межиричского отд. НКГБ
173. Храндов[112] Б.А. – Нач. Мизочского отд. НКГБ
174. Еньков А.Ф. – Нач. Млыновского отд. НКГБ
175. Выставкин М.И. – Нач. Морочновского отд. НКГБ
176. Балакин А.К. – Нач. Острожецкого отд. НКГБ
177. Некрасов Г.С. – Нач. Рафаловского отд. НКГБ
178. Агапов Н.И. – Нач. Рокитновского отд. НКГБ
179. Письменный Н.Ф. – Нач. Степанского отд. НКГБ
180. Белогуров А.А. – Нач. Тучинского отд. НКГБ
181. Кондратьев В.М. – Нач. Красноармейс. отд. НКГБ
182. Корчев М.С. – Зам. Предс. Исполкома Облсовета
183. Гниденко А.Г. – Председатель Военн. Трибунала
184. Дидись В.А. – НКГБ
185. Меркулов – Секретарь партбюро УНКГБ
186. Солоненый – НКГБ
187. Данилов – НКГБ
188. Смоленский – НКГБ
189. Подлесный – НКГБ
190. Черепанов – НКГБ
191. Аралин И.И. – Военный прокурор
192. Мостовой В.М. – Зам. Пред. Военн. Трибунала
193. Пешехонов Д.З. – Зам Военного Прокурора ЛЬВО
194. Лаптиев П.В. – Пом. Военн. прокурора в. НКВД
195. Кочетков В.В. – Нач. трансп. отдела Госбезопас
196. Разуваев Е.В. – Зам. Нач. трансп. отд. Госбезоп.
197. Новиков К.Г. – Нач. I отд. трансп. -//-
198. Носов В.В. – Нач. II отд трансп. -//-
199. Напин А.С. – Нач. III отд. трансп. -//-
200. Турунтаев П.В. – Нач. отд. транс. НКГБ станция Здолбуново
201. Фильчев Г.С. – Нач. транс. отд. НКГБ ст. Сарны
202. Возняковский Ф.М. – Нач. отд. по борьбе с бандитизмом
203. Жиншев М.А. – -//- -//-

Зав. особым сектором обкома КП(б)У підпис (В.Тимофеев)

ДАРО, ф.400, оп.1, спр.50, арк.1-118. Оригінал, 3-й примірник. Машинопис.

Примітки:

1. Хрущов Микита Сергійович (1894 -1971) – у 1938-1949 перший секретар ЦК КП(б)У, одночасно в 1944-1947 – голова Раднаркому (Ради міністрів) УРСР. В 1953-1964 – перший секретар ЦК КПРС.

2. Бегма Василь Андрійович (1905/1906-1965) – у 1939–1950 перший секретар Рівненського обкому КП(б)У (у 1942-1944 – підпільного обкому). Під час війни – один з керівників партизанського руху в Україні, командир партизанського з'єднання.

3. Йдеться про постанову ЦК КП(б)У від 10 січня 1945 „Про посилення боротьби з українсько-німецькими націоналістами ", відповідно до якої були встановлені графіки нарад, які мав проводити М. Хрущов з партійним, радянським активом, керівниками підрозділів НКВС та НКДБ у містах Львові (10 січня), Луцьку (12 січня), Рівному (14 січня).

4. Інформацію про переважну більшість керівників місцевих партійних, радянських, комсомольських органів, органів суду і прокуратури, управлінь та відділів НКВС і НКДБ, командний склад військових частин, розташованих на території області, які виступали чи згадувались на нараді, дивись у списку присутніх, який додано до стенограми.

5. Документ відображає адміністративно-територіальний поділ Рівненської області на січень 1945, коли в її складі існувало 30 районів.

6. „Сова" – районний референт служби безпеки (СБ) ОУН Тучинського району.

7. Особу не встановлено. У подальших примітках міститься інформація лише про встановлених (ідентифікованих) осіб.

8. Ймовірно, відділ УПА, який перейшов на територію Тучинського району з Полісся.

9. Максимчук Кирило („Стріла") – командир сотні УПА, сформованої на Цуманщині, яка рейдувала територією області. Загинув у 1945.

10. „Малозуб" – командир сотні УПА. Загинув 21 січня 1945 в Тучинському районі.

11. Ймовірно, Тхорук Микола Петрович („Смілий"), уродженець с. Малятин Гощанського району. Належав до керівництва ОУН Тучинського району, вийшов з повинною.

12. Село Пустомити Тучинського району. Тут і далі місцезнаходження населених пунктів подане відповідно до адміністративно-територіального поділу області, який існував на січень 1945. Назви населених пунктів, у написанні яких в тексті стенограми відсутні помилки, не коментуються.

13. Ймовірно, Макарчук Григорій Максимович („Жук") (уродженець с. Подоляни Гощанського району) чи Невірковець Андрій Іванович („Жук") (уродженець с. Липки Гощанського району).

14. При підготовці стенограми до публікації в її тексті були усунуті механічні описки і заповнені пропуски букв, однак збережена первісна пунктуація та „правопис" окремих слів („итти", „батальон", „перифирия", „дизертир" тощо).

15. Ймовірно, Трохимчук Степан Климентійович („Недоля", „Кирея") (1914-1945) – уродженець с. Тучин, командир куреня УПА ім. Робітницького. Захоплений НКВС.

16. Тут і далі – пропуск в тексті стенограми.

17. Назву населеного пункту не з'ясовано.

18. Кирик–Петрук Володимир Пилипович („Деркач") (1918-1946) – хорунжий УПА, командир кінної сотні, яка діяла на території Гощанського, Острозького, Тучинського районів. Уродженець с. Угольці Гощанського району.

19. Село Річиця Тучинського району.

20. В.Трубніков – генерал-майор, начальник управління НКВС Рівненської області у 1944-1946.

21. Можливо, село Люхча Сарненського району.

22. Шкодич Сава Дем'янович – уродженець с. Мар'янівка Сарненського району.

23. Ймовірно, Ковальчук Іван Андрійович („Сварог", „Заєць"), уродженець с. Тинне Сарненського району.

24. Гречан Іван Маркіянович („Пащенко", „Хмельниченко") (1921-1946?) – уродженець с. Тинне Сарненського району, сотник УПА, командир сотні загону „Дорош", який діяв у Сарненському, Рокитнівському та Березнівському районах. Сотня „Пащенка" здійснила ряд диверсій на залізниці, зокрема підірвала бронепоїзд. Схоплений співробітниками НКВС у 1946.

25. Село Тинне Сарненського району.

26. Село Катеринівка Сарненського району.

27. Можливо, йдеться про Івана Гречана-„Пащенка".

28. Семенюк Никон („Ярема", „Стальний", „Тиміш") (1919-1945) – уродженець с. Немовичі Сарненського району, командир куреня УПА ім. Є.Коновальця, згодом командир загону „Дорош". Страчений СБ ОУН.

29. Мельник Макар („Кора", „Кузьма") (1920-1945) – сотник УПА, командир загону „Стародубський", у 1945 – провідник Білоруської округи ОУН. Уродженець с. Городець Володимирецького району.

30. Очевидно, йдеться про бій в урочищі Кобила Рокитнівського району, де курінь „Яреми" знищив роту військ НКВС, яка входила до складу 205 батальйону.

31. Грушецький Іван Самійлович.(1904-1982) – у 1944-1950 перший секретар Львівського обкому КП(б)У, у 1972-1976 – голова Президії Верховної Ради УРСР.

32. Див. прим. 28.

33. Політреферент куреня „Яреми", особу не встановлено.

34. Ймовірно, „Рубайло", командир сотні УПА, особу не встановлено.

35. Село Чабель Клесівського району.

36. „Сьомка" – комендант СБ ОУН Клесівського району, особу не встановлено. Загинув 11 січня 1945.

37. Комендант СБ ОУН Клесівського району, особу не встановлено. Захоплений НКВС 11 січня 1945.

38. Ймовірно, Кобринович Володимир („Сівач", „Однорог") (1918-1945) – командир сотні УПА.

39. Можливо, с. Блажове Рокитнівського району.

40. Районний центр Березне.

41. Можливо, с. Вітковичі Березнівського району.

42. Олександрійський район.

43. Кириченко Олексій Іларіонович (1908-1975) – у 1944-1945 секретар ЦК КП(б)У по кадрах, у 1953-1957 – перший секретар ЦК КПУ

44. Нині Зарічне.

45. Поширена назва учасників українського руху опору, яка походить від псевдоніму одного з керівників цього руху Т.Д.Боровця – „Тарас Бульба".

46. Рабоче-крестьянская красная армия.

47. Село Симонів Гощанського району.

48. Підрайонний провідник ОУН Гощанського району, особу не встановлено.

49. Пристопчук Федір Васильович („Перець") (1909-1946) – уродженець с. Майків Гощанського району, підрайонний провідник ОУН Гощанського району. Загинув у с. Жаврів Гощанського району.

50. Ймовірно, Каранець Микола Ананійович („Терешко", „Сокіл") (1910-?) – уродженець с. Колесники Гощанського району, надрайонний комендант СБ ОУН на Кореччині. Потрапив до рук НКВС, ув'язнений.

51. Тут помилка, потрібно Безуглий.

52. Юрченко Григорій Васильович („Лис") (1913-?) – уродженець с. Головин Костопільського району, командир відділу окремого призначення (ВОП) УПА на Костопільщині.

53. Петринчук Василь Тадейович („Панько") (1923-?) – уродженець с. Велика Любаша Костопільського району. В 1940 заарештований НКВС, засуджений на 10 років ВТТ, звільнився у 1941. Комендант СБ ОУН Костопільського району.

54. Заготівля лісу для відбудови шахт Донбасу, яку зобов'язане було органами радянської влади робити місцеве населення.

55. Середа Степан Михайлович („Береза") (1921-1944). Надрайонний комендант СБ ОУН на Костопільщині. Загинув в с. Велике Поле Березнівського району.

56. Партизани з'єднання, потім дивізії С.А.Ковпака, розформованої восени 1944.

57. Значення слова не встановлено.

58. Село Велика Любаша Костопільського району.

59.Загальна назва тих, хто переховувався від радянської влади.

60. Можливо, село Велике Поле Березнівського району.

61. Командир сотні УПА, яка діяла на території Морочнівського району.

62. Командир сотні УПА, яка діяла на території Морочнівського району.

63. Керівник боївки ОУН на території Дубровицького району.

64. Можливо, згадана Велика Любаша Костопільського району.

65. Можливо, село Мирне Костопільського району.

66. Село Млинок або село Млин Морочнівського району.

67. Литвинчук Іван Самійлович („Максим Дубовий", „Давид", „Корній") (1917-1951) – у 1945 провідник ОУН Північно-західного краю „Хмельницький", який охоплював територію Волинської і значну частину Рівненської областей. Загинув 19 січня 1951 у криївці, що знаходилась на Золочівських хуторах Демидівського району. Уродженець с. Бискупичі Руські Володимир-Волинського району Волинської області.

68. Село Муравин Морочнівського району.

69. Село Більська Воля Рафалівського району.

70. Морочнівський район.

71. Любешівський район Волинської області.

72. Ймовірно, мова йде про охоронну сотню (т. зв. почет) І.Литвинчука–„Дубового", якою командував „Воля".

73. Міськов Микола Лук'янович („Чорнота", „Бойко") (1922-1945) – уродженець с. Гільча Друга (Українська), комендант СБ ОУН Здолбунівського надрайону, командир кінної диверсійної групи. Загинув у с. Кунин Мізоцького району 10 грудня 1945.

74. Ймовірно, Цибульській Микола Мануїлович („Байда") (1916-?) – уродженець с. Глинськ Здолбунівського району, командир сотні УПА. Загинув у с. Ульбарів (нині с. Нагірне) Дубенського району.

75. Тут помилка, потрібно Поляков.

76. Панчук Олександр Левкович („Мамай", „Максим") (1921-1952?) – комендант СБ ОУН Дубенського надрайону. Можливо, загинув у Рівненській тюрмі.

77. Джурик („Чубатий", „Роздуйкадило") – командир сотні УПА, який вийшов з повинною на початку 1945.

78. Ймовірно, Шостак Максим Мусійович („Бульба") (1910-?) з с. Сатиїв Дубенського району

79. Лищун Дмитро Степанович („Гонта") (1919-1946) – командир сотні, з с. Погорільці Дубенського району. Загинув поблизу с. Верба Дубенського району.

80. Село Погорільці (нині Привільне) Дубенського району.

81. Село Мокре Дубенського району.

82. Село Великі Сади Дубенського району.

83. Село Костянець Дубенського району.

84. Село Молодава Друга Дубенського району.

85. Строкач Тимофій Амвросійович (1903-1963) – у 1942-1945 начальник Українського штабу партизанського руху, генерал-лейтенант (1944). У 1946-1956 – міністр внутрішніх справ УРСР.

86. Розвідувально-пошукова група.

87. Ймовірно, Приходько Микола Феодосійович („Голуб") (1921-1945) – уродженець с. Морозівка Корецького району, чотовий сотні „Чорноти".

88. Карпюк Кирило Євгенович („Шершень") (1912-1944) – уродженець с. Спасів Мізоцького району, командир чоти військово-польової жандармерії УПА-Південь, член референтури СБ Здолбунівського надрайону. Загинув у с. Спасів.

89. Село Крилів Корецького району.

90. Село Бриків Корецького району.

91. Місюра – один з керівників партизанського руху на Рівненщині.

92. Скуба Микита („Лайдака") (1917-1944) – командир куреня УПА ім. Колодзінського, який діяв на території Полісся.

93. Боровець Тарас Дмитрович („Бульба", „Байда", „Гонта", „Чуб") (1908-1981) – командуючий військових формувань „Поліська Січ" (1941), „Українська Повстанська Армія" (1942-1943), „Українська національно-революційна армія" (1943-1944). Уродженець с. Бистричі Березнівського району. Після Другої світової війни – на еміграції в США. Іван Литвинчук-„Дубовий" заступником Т. Боровця не був.

94. Мається на увазі Смородський Петро Володимирович (бл.1890-1982) – полковник, учасник Першої світової війни та українських визвольних змагань 1917-1921. У 1920-1930-х мешкав з сім'єю у Новій Рафалівці Сарненського повіту. У 1940-1941 ув'язнений органами НКВС. Восени 1941 – начальник штабу „Поліської Січі" Т.Бульби-Боровця. Після Другої світової війни – на еміграції в Австрії та США.

95. Нині Соснове.

96. Мається на увазі Олійник Петро („Еней", „Роман", „Сергій") (1909-1946) – командир групи УПА „Богун", командир УПА-Південь (з серпня 1944), у 1945-1946 – організаційний та військовий референт Північно-західного краю ОУН. Загинув у бою з підрозділом НКВС.

97. Мається на увазі „Тополя" – командир сотні УПА, яка діяла на території Демидівського району, особу не встановлено.

98. Село Повча Дубенського району.

99. Назву населеного пункту не з'ясовано.

100. Село Мильча Дубенського району

101. Василь Андрійович Бегма. Див. прим. 2.

102. Мається на увазі постанова ЦК ВКП(б) „Про недоліки в політичній роботі серед населення західних областей УРСР" від 27 вересня 1944. Виходячи з неї, 9 жовтня 1944 видано наказ НКВС-НКДБ СРСР „Про заходи по посиленню боротьби з оунівським підпіллям і ліквідації збройних банд ОУН у західних областях Української РСР". 1 грудня 1944 з'явився наказ НКВС СРСР про створення в його складі Головного управління по боротьбі з бандитизмом (ГУББ), одним з основних завдань якого була боротьба з націоналістичним підпіллям. Після цього створено відділи по боротьбі з бандитизмом (ВББ) в обласних управліннях та районних відділеннях НКВС західних областей УРСР.

103. Пленум ЦК КП(б)У, який відбувся 22-24 листопада 1944. На ньому обговорювалося виконання постанови ЦК ВКП(б) від 27 вересня 1944.

104. Корецький район.

105. Районний центр Верба.

106. 30 листопада 1944 у Львові відбулась нарада представників радянської інтелігенції, на якій обговорено заходи по боротьбі з „українським буржуазним націоналізмом". За її зразком 10-12 грудня 1944 у Рівному проведена обласна нарада селян, а 27 грудня 1944 – нарада керівників обласних організацій і установ з тією ж повісткою дня. Перед цим в області були проведені районні збори селян та інтелігенції.

107. 7 грудня 1944 при просічуванні села Борбин Острожецького району була затримана працівниками НКВС мати 11-ти дітей Устимчук Мокрина Йосипівна (на той час троє її синів були на фронті, а чоловік працював в оборонній промисловості).

М.Устимчук завезли в Острожець, де п'яний начальник РВ НКВС старший лейтенант Піканов наказав бійцю військ НКВС Логвиненку розстріляти затриману.

108. Рясний – нарком (міністр) внутрішніх справ УРСР у 1944-1946.

109.Корнієць Леонід Романович (1901-1969) – з 1938 голова президії Верховної Ради, з 1939 – РНК УРСР. Під час війни – один з організаторів партизанського руху в Україні. У 1944 – 1953 – 1-й заступник голови РНК (РМ) УРСР.

110. Мануїльський Дмитро Захарович (1883-1959) – член більшовицької партії з 1903. У 1928-1943 – секретар виконавчого комітету Комінтерну, у 1944-1953 – заступник голови РНК (РМ) і нарком (міністр) закордонних справ УРСР. Народився в Острозі на Рівненщині.

111. Тут помилка в нумерації – цифри 31, 32, 33 повторюються двічі. Тому загальна кількість присутніх на нараді має бути 206 чол.

112. Тут помилка, потрібно Хранцов.

№16
1945 р., лютого 17. – Стенограма обласної наради секретарів обкомів КП(б)У, начальників НКВС і НКДБ при Рівненському обкомі КП(б)У з участю першого секретаря ЦК КП(б)У М.С.Хрущова

Оглавление

Приложение: Списки присутствующих на областном совещании.

Стенограмма
областного совещания секретарей райкома КП(б)У,
начальников НКВД и НКГБ при Ровенском обкоме КП(б)У
с участием тов. Никиты Сергеевича Хрущова.

17 февраля 1945 года

(Появление в зале Никиты Сергеевича Хрущева, т.Кириченко, т.Бегмы встречается аплодисментами, все стоя аплодируют).

Тов. Бегма :

Тов. Марченко, прошу в президиум.

Тов. Хрущев: Мол лучше бы не просили, просят, а потом будут критиковать.

Тов. Бегма: Товарищи, по указанию Центрального Комитета партии сегодня созвано вторично областное совещание секретарей райкомов партии, начальников

райотделов НКВД, НКГБ по одному вопросу: доклады секретарей райкомов партии, начальников НКВД, НКГБ о выполнении решения ЦК КП(б)У от 10 января 1945 года и указания тов.Хрущева, данного на областном совещании 14 января „О борьбе с бандитами в области".

Я думаю, что установим такой порядок: начнем слушать северные районы, как они выполняют это решение и указания.

Слово имеет тов. Резник - Высоцкий район.

Тов. Резник - Первый секретарь Высоцкого района.

С 20 числа мы начали перерегистрацию населения[1], начиная с 20 января 1945 года. Мы создали 4 группы, куда вошел партийный и советский актив. Разделили группы: одни будут проводить перерегистрацию населения, другие - массово-политическую работу.

Таким образом эти группы мы послали 22 числа, проинструктировав их, и на сегодняшний день в 32 сельсоветах перерегистрация закончена.

Результаты перерегистрации таковы: выявлена 671 семья бандитов, а всего населения 17.750 человек, взято на учет нелегалов 514 и явилось с повинной в ходе перерегистрации 428 человек.

Что это за люди. Дезертиры Красной Армии - 36 человек, дезертиры промышленности- 38, уклоняющихся от мобилизации в Красную Армию-344 челов., связанными с бандами- 11 человек.

Одновременно за это время с 20 числа мы проводили операцию.

Тов. Хрущев: - Сколько девушек явилось.

- Более 40 человек.

За это же время проводили операции при помощи войсковых частей. Провели операции по всему району и за это время убили 118 человек и взяли бандитов 27 человек.

Одновременно мы проводили, согласно приказа, выселение семей. Выселили 59 семей, но 3 чел. возвратились обратно.

Трофеев взяли: пулеметов - 8, автоматов - 18, винтовок - 51, пулеметов - 2, патронов - 500, радиоприемник.

Что у нас осталось в районе. В районе осталось по данным, которые более точно установлены, бандитов всего до 30 челов., боевка „Сокол"[2] -6 чел. бандитов, боевка „Дуга" - 7 чел. бандитов, боевка „Яблоко" - 6 чел., боевка „Свисток" - 6 чел., боевка „Маяк" - 5 чел. По сути этот „Свисток" не наш - он заходил в наш район, его сейчас поймали. Собственно говоря, на нашей территории 30 бандитов всего находится.

В отношении работы, что мы сделали по укомплектованию. Мы сделали так; группы самоохраны - одна на вокзале и одна на мельнице и групп содействия истребительным батальонам - 9. Мы создали всего 81 человек, которые вооружены, у всех у нас на участке милиции уполномоченный сидит, их на сегодня 11. Правда, недостаточно, нам надо более 15 человек уполномоченных.

За этот период времени комсомольских организаций создали 5, т-е мы приняли в комсомол 32 человека. Всего 14 комсомольских организаций.

В отношении агентуры. Агентура за этот период у нас такая: сельсоветов по 6 и более не было охвачено агентурой, в ходе этой работы мы смогли охватить таким образом все сельсоветы по линии НКВД - 62 человека, по линии НКГБ - 118 челов. Арестовано деловой сетки 52 человека, которой занимаются работники НКГБ.

Тов. Хрущев: По агентурным данным.

- По агентурным данным арестовано 52 человека.

Тов. Хрущев: Вы кого-нибудь из агентуры проверяли лично. Что они стоят - агентура НКВД, НКГБ.

- Я проверял, только мало.

Тов. Хрущев: А начальник НКВД проверяет.

- Проверяет.

Тов. Хрущев: Знает.

- Он знает, он может сказать.

Тов. Хрущев: Что - же вы 35 человек бандитов не поймаете в селе.

Докладчик: Сейчас поймаем, у нас есть сейчас агентура внутренняя, позавчера двоих убили, осталось там 3 человека и в течении 6 - 8 дней уничтожим их всех.

Тов. Хрущев: Хорошо. Школы отапливаете. Или не знаете.

Докладчик: Школы отапливаем.

Тов. Хрущев: Это может быть должны отапливать.

Докладчик: Отапливаем, я сам был на селе.

Тов. Хрущев: А то вот Ровно возьмите, Обком, у них учительский институт не отапливается и дрова есть - нет истопника. Истопники у вас есть. Вы помогите, а то заморозят учителей. Поможете.

Докладчик: Поможем.

Тов. Хрущев: Тогда мы проверим.

Тов. Мороз - Начальник НКВД.

После совещания с 15-го по 24-е силами истребительного батальона мы убили 13 бандитов, взяли 2-х. С 24-го числа мы начали проводить перерегистрацию, все свои силы бросили на это дело, для того, чтобы учесть все население, весь подучетный элемент как находящийся в бандах, так и уклоняющийся.

Мы подняли весь подучетный элемент, имеюшийся у нас, у себя и НКВД, одновременно взяли списки в Райвоенкомате всех мобилизованных в Красную Армию и военную промышленность с тем расчетом, чтобы уточнить на местах, на пунктах регистрации, находятся ли они действительно в Красной Армии.

Дальше, наметили уже активных участников УПА для выселения и специально оперативных работников прикрепили к регистрационным пунктам, чтобы побеседовали, чтобы из лесов бандиты явились с повинной. О ходе перерегистрации секретарь райкома говорил.

С 30 числа началась проводиться войсковая операция. К этому времени получили и уточнили местонахождение в районе боевок и все эти полученные данные передали войсковым частям с целью ликвидации боевок.

30 числа разбили боевку „Сороки" - 37 человек, в том числе Сороку. 2-го числа разбили боевку „Кулака", убили 24 человека, взяли 4 челов. Ликвидировали боевку по агентурным данным внутренника, которого забросили в эту боевку. Устроили инсценированный побег и влили в боевку, а потом он через сестру освещал положение боевки и во время операции эту боевку полностью ликвидировали.

Дальше. К нам с повинной явился один бандит, на месте его завербовали и бросили в банду „Дуга", имели с ним связь и он дал знать, где банда. Провели операцию, убили 7 человек, взяли 5 чел.

Тов. Хрущев: А сколько было всего.

- 17 человек.

Тов. Хрущев: Остальные убежали.

- Да.

Кроме того, по данным мы захватили диверсионную группу, двух убили и 5 человек взяли, которые занимались разборкой мостов на дороге и сам главарь взят, оформляется следствием.

За период этого времени убито 118 человек и взято 27 чел. За этот же период перерегистрации уделяли большое внимание организации групп самообороны, создали группы и вооружили за счет трофеев.

Кроме того, в наиболее пораженные и отдаленные села, направили спецгруппу, а в другое место направили партизан.

Участковые недоукомплектованы, сейчас приехали, на месте оформляем из числа партизан, чтобы на каждые два села были участковые.

Тов. Хрущев: У скольких семей вы отобрали подписки о явке бандитов и сколько пришло из них.

- Взято подписок нами - 471.

Тов. Хрущев: А явилось сколько.

- Явилось всего 428.

Тов. Хрущев: Явились те, с которых брали подписки.

- Те, с которых брали подписки.

Тов. Хрущев: Не плохо, значит, расписки помогли, перепись.

Расписки помогли, в основном и сыграла эту роль перепись.

Тов. Хрущев: Им деваться некуда.

- Я предупреждал, что если не явятся в 3-х, 5-ти дневный срок, выселим семьи.

Тов. Хрущев: Правильно, а то бы сидели в лесах до сих пор.

Когда мы стали допрашивать эту диверсионную группу - 5 чел. мы получили данные, что имеется землянка, где находится 38 человек, уклоняющихся от мобилизации. Они не имеют оружия, не хотят итти в армию. Провели операцию с войсками и утром их взяли живьем.

Тов. Хрущев: Ну чтоже, они воевать не хотят (в зале смех)

- Таким образом остаток банд: Дука - 7 челов., Маяк - 6, Яблоко - 6, Свисток - 6, Сокол - 6. Насчитывается 30 челов. в районе.

Тов. Хрущев: Вам задача - уничтожить их.

- Уничтожим в ближайшее время.

Тов. Хрущев: В какое время.

-В две недели.

Тов. Хрущев: Хорошо, смотрите, чтобы через две недели их не было.

- Ничего, мы не боимся.

Тов. Хрущев: Бояться нечего. Войска нужны до ликвидации.

Докладчик: Этих боевок.

Тов. Хрущев: Да.

Докладчик: Нет. У нас своих сил хватит.

Тов. Хрущев: Ну хорошо.

Тов. Бегма: Слово имеет тов. Сербин.

Тов. Сербин: После решения ЦК партии нами проведена следующая работа: в районе мы провели за этот период 23 операции. За этот период времени убито бандитов 48, взято 717. Взяты трофеи винтовок - 35, автоматов 13, пистолетов 10, гранат 54, патронов 900, радиостаций-1. Кроме того убито бандитов 33, из коих верхушки имеются: взято подрайонных командиров СБ-3, районный руководитель ОУН- 1, районный господарчий - 1, станичных комендантов- 2 и целый ряд других.

Это 6-я часть проведения борьбы с бандитами. То же самое руководствуясь решением ЦК партии, также в части проведения учета населения, мы провели следующую работу: создали 6 групп в районе, кроме технических работников. Для этих 6 групп мы брали партийно-советский актив по 12- 13 человек из каждой организации: от Райисполкома, Райкома и ряда других организаций, которые работают в районе.

С первых дней в 2-3 дня у нас явилось с повинной 185 человек.

С этими людьми, которые явились, 185 человек провели соответствующие переговоры. На основе этого поставили задачу, чтобы написали обращение ко всем тем, которые укрываются в лесах нашего района, они дали согласие и они провели общее собрание в театре, сделали на этом собрании доклад „О зверствах украинско-немецких националистов", привели примеры нашего района, потом приняли обращение, которое расклеивается. Их было 185 человек, сопровождали их жены - до 100 человек, в театре было 285 человек. Обращение отпечатано в 1.5 тыс. экземпляров, и через партийно-советский актив должны проводить работу.

На сегодняшний день с повинной явилось 402 челов. Есть села, из которых прибыли по 100-30-70 человек.

Наряду с переписью ставили задачу в части укрепления советских органов. Перепись провели в 37 сельсоветах, а всего 51 сельсовет.

Мы ставим задачу, перепись проводить не формально, а добиться того, чтобы люди с повинной являлись.

Тов. Хрущев: Кто не явился, высылать надо, чтобы знали, что наши слова твердые.

- В части высылки дело хромает, просто не хватает сил. Выселили 31 семью- это мало, следует больше.

Я лично два дня назад выселил 13 семей, из которых 3 человека явилось с повинной. Поставили задачу – выселять 13 семей, если не явятся, остальных заберем. Думаю, что остальные явятся. Раньше говорили, что нужен гарнизон, а сейчас сами справляемся.

Тов. Хрушев: Гарнизон дать.

- Истребительный отряд в 120 человек имеется, который справится с этой работой.

За этот период времени, правда маловато, организовали две комсомольских организации.

В части самоохраны. На предприятиях имеются в 6 селах уполномоченные. Нам нужно участковых уполномоченных 25, а имеется всего 6 человек. Таким образом не сможем охватить, но мы часть подобрали из партизан и других, которые имеются на месте, а в 3-х участках по 6 сельсоветам у нас имеются эти люди. Также у нас имеются по трем сельсоветам уже специально группы самоохраны: в селе Ожене[3] имеется 37 человек, в селе Новороченское[4] - 25 и в других селах. При группах самоохраны имеются участковые уполномоченные. Правда, нам нужно много- 25 групп и затрудняется этот вопрос в части того, что людей нет, но мы занимаемся подбором этих людей.

Тов. Хрущев: Если на участковых из местных людей выделять.

Докладчик: Трудновато.

Тов. Хрущев: Наоборот не трудновато, вы тогда местное население втянете в борьбу совместно с истребительными батальонами, которые проявили себя, их участки, они организаторами станут местных людей.

Ну что стоит участковый, который приедет из восточных областей, никого не знает, изолирован от населения и от агентуры, не может завербовать. Надо месяц, пока он освоится, а местный человек на участке будет чудеса творить. Ну пусть из подобранных несколько негодяев окажется - не будьте ротозеями, берите хороших людей.

Докладчик: Мы сейчас подбираем из партизан и т.д.

Тов. Хрущев: Местных надо.

Докладчик: Будем брать на месте.

Тов. Хрущев: Смотрите - немцы пришли на Украину, выдвинули полицию и руководителей низового звена местных, а мы-же среди своего народа боимся выдвинуть людей.

Докладчик: Будем выдвигать.

Тов. Хрущев: Обязательно надо выдвигать.

Докладчик: Кроме того приобретено агентуры за этот период времени дополнительно 103 человека.

Тов. Хрущев: Действительно это агентура такая, которая работает, или спит и только числится у нас.

- Сказать, что на 100% работает, нельзя, но все-таки в основном работает.

Тов. Хрущев: Вы сами проверяли хотя несколько агентов.

- Разговаривал я с человеками 6 - 7, а начальник НКВД всех знает.

Тов. Хрущев: Конечно должен знать.

- Это верно, что должен знать. По линии органов проводят операции и дают данные. На основе данных - у нас была боевка 13 человек и по сведениям агентуры мы уничтожили эту боевку: 9 человек убито, 4 взято в плен, 4 человека сами сдались. Так, что я считаю - не на 100%, но имеется часть агентуры, которая действительно работает. За последнее время я сам проверяю в части боевок, сведения уже поступают. Если они раньше могли передать, что случилось в селе за 6-7 дней, то мы сейчас

данные на второй день имеем. На основе данных мы можем ориентироваться, чтобы провести ту или иную операцию.

Тов. Бегма: Все-таки банды у вас гуляют в районе.

- Банд у нас имеется не так много - в количестве до 65 человек.

Тов. Хрущев: Сколько банд.

- В основном 3 банды имеются: банда „Гоцула” - 20 челов.

Тов. Хрущев: Что - же вы не расправитесь с ними.

- Затрудняемся.

Тов. Хрущев: Что - же вы обещаете загробную жизнь.

- Не загробную. Если - бы были войска, мы тогда - бы располагали.

Тов. Хрущев: Тогда вас надо было - бы в отпуск пустить.

- Я не так сказал: у нас были войска, мы на них располагали, сейчас сами перестроились, теперь другое дело.

Тов. Хрущев: Сколько получается человек.

- 60 человек.

Тов. Хрущев: Вам выслать войско?

- Не надо.

- (смех в зале).

Тов. Хрущев: Через сколько дней ликвидируете, не месяцев, а дней.

- Ликвидировать нужно, как можно скорее.

Тов. Хрущев: Когда ликвидируете, скажите.

- К 1-му марта.

Тов. Хрущев: Какого года.

- 1945 года. (Смех в зале).

Тов. Хрущев: Школы отапливаются.

- Отапливаются.

Тов. Хрущев: Парты есть.

- Есть.

Тов. Хрущев: Все школы работают.

-Много школ спалено, 27 школ работает.

Тов. Хрущев: Надо школы организовать и они работать должны обязательно.

- Полностью не хватает учителей.

Тов. Хрущев: Сколько не хватает.

- 80 человек, чтобы иметь 45 школ.

(тов. Бегма: Если дать учителей, то их не используете, так как нет школ).

Тов. Хрущев: Лес заготовляете. План выполняете.

- Заготовляем. План выполняем.

Тов. Хрущев: Главное вывезти лес.

- К первому марта полностью вывезем.

Тов.Хрущев: Точно говорите к 1 марта какого года. (смех в зале).

- 1945 года.

Тов. Хрущев: Как насчет колхозов.

- Ни одного нет.

Тов. Хрущев: Когда будут колхозы.

- Расчистим путь после окончания ликвидации банд.

Тов. Хрущев: Путь расчистили и колхозы пошли.

- После ликвидации банд.

Тов. Хрущев: Скажите, что делаете по подготовке.

- Пока ничего. Нужно сказать, что этим вопросом вплотную не занимались.

Тов. Хрущев: А не вплотную, как подошли. (смех в зале).

- К этому вопросу не подходили.
Тов. Хрущев: Почему. Самое прочное закрепление-ликвидация банд и на основе ликвидации врагов подготавливается организация колхозов.
- Мы так мыслим.
Тов. Хрущев: Колхозы к весне будут. Хоть один будет колхоз.
- Это другое дело.
Тов. Хрущев: В каком селе наклевывается, если можно так выразиться.
- Не могу сейчас сказать.
Тов. Хрущев: Почему. А актив знаете. Расскажите, кого знаете из актива.
- Из актива я знаю - в Межиричи[5] имеется часть актива.
Тов. Хрущев: Вы с луны чтоли свалились. Вы расскажите, кто такие, а так в каждом колхозе, селе, есть актив. Кого вы знаете лично, что это за актив, познакомьте нас с ним.
Фамилии надо.
Тов. Хрущев: Фамилии, характеристики, что он делает, почему вы считаете за актив.
Председатели сельсоветов.
Тов. Хрущев: Нет, председателей сельсоветов исключите, это механический актив, а является нашим человеком и работает с нами, помогает Советской власти.
В каждом из этих сел мы создаем комиссии при сельсоветах, которые имеют актив.
Тов. Хрущев: Расскажите, кого из комиссии знаете.
- В тех селах, где я работаю- я знаю, а по всему району фамилии всех не запомнишь.
Тов. Хрущев: Расскажите, сколько вы знаете.
- Знаю Корнейчука Ивана.
Тов. Хрущев: Кто он такой.
- Десятник.
Тов. Хрущев: Что он из себя представляет.
- Он бедняк, имеет 3 га. земли, работает в своем сельском хозяйстве, ему 48 лет.
Тов. Хрущев: Дети есть.
- Есть.
Тов. Хрущев: Что они делают.
- Дома.
Тов. Хрущев: Кто - дочки, сыны. Что они делают дома.
- Дочки, сыны, - я не скажу.
Тов. Хрущев: А может у него сыны в бандах.
- Нет.
Тов. Хрущев: Вы же не знаете, что же вы киваете.
Докладчик: Этих людей мы проверили.
Тов. Хрущев: Как - же проверили, когда не знаете- есть сыны, дочки, чем занимаются.
Докладчик: Из этих людей мы создали спецгруппы 33 челов.
Тов. Хрущев: Вы мне о Корнейчуке расскажите. Кроме Корнейчука еще кого знаете.
Докладчик: Есть еще женщина - зам. председателя.
Тов. Хрущев: Нет, это не в счет. Давайте рядового еще кого нибудь.
Докладчик. Если бы список был.
Тов. Хрущев: Из списка не надо. Если - бы был список, я бы сказал, чтобы спрятать. Значит не знаете. Лично Вы, сколько знаете актива.
Докладчик: Не всех. Председателей я знаю, заместителей, секретарей, часть актива знаю, но полностью, конечно, всех не знаю.
Тов. Хрущев: Не полностью, зачем полностью. Вы хотя - бы мне пять человек из села назовите. Пять сел мне дайте, пять сельсоветов по 5 человек, 25 человек и пока

с вами расчет. (В зале смех). Только, чтобы это были не председатели, не секретари и заместители председателей сельсоветов, не кооператоры, а рядовые крестьяне. Не знаете.

Докладчик: Я считаю, что это тоже актив.

Тов. Хрущев: Я тоже считаю, что это актив. Но как председателей сельсоветов не знать, как дойти до жизни такой. Когда же вы будете знать. Значит не изучаете людей.

Докладчик: Часть изучаем, не полностью.

Тов. Хрущев: Я не полностью прошу назвать, а 25 чел.

Вы сколько работаете, месяц?

Докладчик: Год.

Тов. Хрущев: За год можно 25 человек изучить

- Можно.

Тов. Хрущев: Почему не делаете.

- Делаем. В каждом селе имеем актив, с каждым активом разговариваем. Проводим работу.

Тов. Хрущев: Я считаю, что Вы плохо занимаетесь массовой работой, людей не изучаете, не организуете и поэтому вы об активе ничего не можете сказать и за настроением этих людей не следите, а поэтому о колхозах вы ничего конкретно не можете сказать.

- Я не приступал.

Тов. Хрущев: Что значит не приступал. Вы думаете, что когда бандитов уничтожите, дадите приказ: „Айда в колхозы".

Мы когда организуем борьбу против бандитов, то мы изучаем настроение людей и прежде всего люди изучаются на основе его отношения к колхозу, что у нас самое главное, а вы не знаете какое настроение крестьян и никого у вас за душой нет. Сколько работаете в районе.

- Год.

Тов. Хрущев: Год сидите работаете. Слабо работаете. Запишем, что слабо занимаетесь массовой работой.

- Целый ряд мероприятий проводим, но конкретно не могу сказать.

Тов. Хрущев: Формально понимаете задачу расчистить путь. Если 60 бандитов осталось, считаю, что путь расчищен.

Если имеете 60 бандитов на районе, создайте колхоз, войдет 50 дворов в него и никакой бандит не войдет.

Тов. Хрущев: Рассказываете, что есть села, не изучаете настроения и неправильно понимаете решение ЦК о расчистке пути от бандитов. Не требую, чтобы завтра создали колхоз, можно наломать дров, но не соглашусь, чтобы в районе не было крестьянина, который бы хотел пойти в колхоз. Если есть такой крестьянин, то он должен знать, это первая весенняя ласточка. Не знаете. Значит не изучаете настроение. В начале коллективизации узнали, что в одном селе крестьяне хотят войти в колхоз, мы набросились на это, чтобы подхватить, чтобы не угасла хорошая искра, а вы не прислушиваетесь. Бюрократически так заниматься. Надо искать на месте людей, чтобы опираться - это называется создавать актив, а вы никого не знаете. Корнейчука с трудом назвали и все. Плохо дело.

Тов. Бегма: Слово имеет тов. Максимов.

<u>Тов. Максимов</u>

Проводя работу по разгрому украинско - немецких националистов, в своей работе руководствовались постановлением ЦК партии и личными указаниями, полученными от товарища Хрущева на совещании 14 января.

Приступая к выполнению этого важного решения, аппарат Острогского райотдела НКВД считал своей работой - это приобретение новых ценных квалифицированных

агентов, через которых могли бы проникать вглубь замаскированного ОУНовского подполья и вскрывать их.

Всю работу контактировали вместе с райотделом НКВД и войсками, которые были.

В результате нами за истекший период времени с 10 января по 16 февраля завербовано 53 человека новой агентуры. Мы можем заверить, что вся агентура оказалась работоспособной. В числе завербованных имеются ценные агенты, которые помогли разгромить боевку, о которой говорил секретарь райкома. Также через агентуру установили в селе Бычаница[6] одну боевку - в 10 человек, которая долгий период времени держала в подполье, под страхом - свыше 100 человек, уклоняющихся от призыва. Получили от агентуры устойчивые данные о скрывающихся людях и мы легко хотим их вывести из подполья. Безусловно, в этом нам помогли проводимые там операции в тот момент, когда шла перерегистрация населения. Другие материалы - более или менее ценные, мы имеем в части нахождения у нас на сегодня некоторых маленьких групп.

Я здесь должен буду заявить, что у нас банд в районе сейчас нет, есть мелкие группы в 5 - 10 человек и одна группа „Гуцула" из группы диверсионной, числится она у нас на последний день. Правда, у нас там получилась большая неудача: часть этой группы была застигнута, но растерянность людей из войск НКВД (которые раньше были) - эти люда у них ушли, но действия этой диверсионной группы за последние две недели не проявляются. Есть у нас данные, говорящие о том, что они ушли в Словуцкий район[7], Каменец - Подольской области, мы об этом сориентировали Словуцкое НКВД, НКГБ, но пока сведений в части того, что есть они там, мы не получили.

По материалам, полученным от агентуры по линии НКГБ, мы за это время убили 15 бандитов, в том числе подрайонного коменданта „Муха" - это в том селе, где явилось у нас 104 человека и в других селах мы за это время изъяли 65 бандитов, в том числе коменданта СБ- „Ястреба", подрайонного господарчего -„Сетур" и ряд других. У убитых бандитов было изъято 9 винтовок, автомата - 2, пистолетов - 2, гранат - 8 и боевых патронов – 450.

Проводя наши совместные мероприятия, НКВД, НКГБ и партийные органы, в частности - Райком, за это время в район явилось 102 человека с повинной. В числе явившихся с повинной были: районный господарчий - „Незнакомый", подрайонный господарчий - „Корн", командир сельской боевки СБ „Вихрь" и ряд других бандитов. Правда, плохо то, что мы всего от бандитов получили, примерно, до 10 предметов их личного оружия, остальные явились без оружия.

Располагая агентурными данными, в районе имеются такие бандитские группы, как „Якорь"[8]- до 10 человек, дислоцируется в селе Белошов[9]. Имеем точные сведения о местонахождении этой группы и по приезду проведем операцию. Другая группа в селе Верховцы[10] „Прима"[11] - 8 человек, в верховских лесах банда 40 человек под псевдонимом „Донбасс"[12]. Банда не наша и все данные говорят, что долгое время здесь была и сейчас в неизвестном направлении ушла. Группа „Гуцул", с которой боремся, но никак ее не сломаем. Вредный он между прочим человек. (Смех в зале).

Тов. Кириченко: Есть и не вредные бандиты.

Это особо активный, мосты на железной дороге взрывал, телефонные столбы срезал.

Тов. Хрущев: Не поймали.

- В Словацкий район[13] ушел. На днях должны обязательно поймать.

Какое политическое настроение в районе.

Сравнивая его с тем настроением, которое было месяца два назад, совершенно другое. При выездах в села, наблюдаем такие случаи, когда люди сами идут, спрашивают, ряд вопросов задают, а раньше от нас бежали. Сейчас народ ходит в военкомат в связи с переписью, в органы советской власти много ходит людей.

Могу заверить, что в ближайшие дни, недели за две с бандитами, которые имеются в районе, рассчитаемся.

Сейчас создали передвижную спецгруппу- 120 человек, хорошо ее вооружили, но плохо то, товарищ Хрущев, что мало боеприпасов.

Тов. Хрущев: Почему не получите.

Тов. Бегма: Боеприпасы есть.

- Оружие есть, а боеприпасов нет.

Тов. Хрущев: Боеприпасы должны дать.

Тов. Бегма: Не обращались за боеприпасами.

- Писали.

Тов. Бегма: Кому писали.

Тов. Хрущев: Трудно говорить с начальством которое спрашивает - кому писали. Не верю, чтобы не обращались.

Тов. Бегма: Не обращались, на складе есть боеприпасы.

- Сейчас мы приехали, требование написали...

Мы народ подобрали для внутренней обороны.

У нас сейчас находится вооруженных 130 человек в районе, но мы думаем такое - же количество [...][14]

Тов. Хрущев: Хорошо. Вы уничтожьте того, самого вредного.

- Постараемся это сделать в ближайшие дни.

Тов. Хрущев: Вы за ним особо поухаживайте.

- Особо за ним будем ухаживать.

- У нас есть еще, так называемые, специальные группы, которые дают довольно большие результаты, но мне казалось, что надо эти группы использовать не только в своем районе, но и других районах, особенно в ночное время по вылавливанию деловой сетки.

Тов. Хрущев: Это из южных банд. Это правильно, но только не правильно то, - я получил такие сведения, что они были в бандах, явились и их в самоохрану зачислили. Это вредная вещь.

- Таких случаев у нас нет.

Тов. Хрущев: Это в Дрогобычской области.

- Я хочу сказать в части наших спецгрупп: приходят ночью - приводят господарчих, станичных, связных. Они легко их берут, но сейчас, поскольку эти группы давно действуют в районе, они становятся бесполезными.

- Можно было бы перебросить группу в другой район - ее не знают, она больше пользы даст в данном случае.

Тов. Хрущев: Потому, что противник одевает нашу форму, приходит и наш актив выявляет.

Докладчик: Это самый „вредный”, ходит в нашей форме, имеет погоны - капитан.

У меня все.

Тов. Бегма: Слово имеет тов. Немерич - Острожец.

Тов. Немерич: После решения ЦК нашей партии или, вернее, после областного совещания, которое было четырнадцатого, мы в районе войсковых сил не имеем, были только свои силы - органов НКВД, НКГБ - райотделов и наш истребительный батальон, которых всего у нас насчитывалось тогда 61 человек.

С этими силами приступили к ликвидации банд. У нас на сегодня числилось две бандгруппы Мороза и Сивого[15], которые находились - часть в нашем районе и часть в Волынской области. Эти силы не нашего района. В конце января месяца в районе не стало ни одного - ушли. Осталась боевка в селе Костики[16], которая имела до 20 человек. Эта боевка на сегодня осталась. Вторая боевка „Мордуй” - до 10 человек.

Была боевка [...]в которой было до 15 человек бандитов. Вчера с ней закончили: осталось 4 человека, побили 11 человек.

За это время уничтожено бандитов 21 человек, захвачено живыми 3 человека, в том числе: 2 человека ранено, один здоровый и связных семь человек арестовано.

Тов. Хрущев: Очень мало. А сколько вызвали участников банд.

- Расписок отобрали 94.

Тов. Хрущев: Всех переписали.

- Не закончили. Мы в сельсоветах проверку проводим. 94 расписки, которые отобрали, сейчас проверяются. В этом мы ошибку допустили.

При проведении переписи было установлено, что некоторые из армии три месяца не пишут, а при проверке оказалось, что некоторые в лагерях находятся. С повинной пришло 2 человека. Нельзя сказать, что они бандиты, но они дезертиры Красной Армии. Один из них был даже переведен в промышленность - в Донбасс, один просто из Красной Армии убежал и скрывался.

За этот период времени мы организовали одну комсомольскую организацию, 5 групп инициативных.

(тов.Бегма: Не называйте - инициативных, а просто молодежи).

Можно так называть, есть такие группы, там 18 человек.

Тов. Хрущев: Агентура.

- Агентуры у нас в наличии всего - 113 человек. Я не знаю - может быть недопонимаю, мне может быть подскажут, я даже с начальником НКВД, НКГБ немножко поспорил, я немного не так понимаю эту агентуру. У нас десятники подобраны, мы с ними со всеми говорили, они есть, только то, что они не оформлены соответствующими документами, но материалами они помогают. Их оформили 113 чел., а я считаю, что их далеко больше сейчас.

Тов. Хрущев: Мы правду всегда говорим. Ну, хорошо. Как у вас насчет колхозов. Есть - ли актив. Вы кого нибудь знаете из актива.

- В любом селе есть актив. В селе Новоселки[17] есть порядочно актива. Есть старичек – Ливцюк, заготовщик кооперации.

Тов. Хрущев: Сколько он земли имеет.

- До 4-х га.

Тов. Хрущев: Кто в семье.

- Старуха и дивчина одна.

Тов. Хрущев: Где они.

- Дома. Ничего не делают.

Тов. Хрущев: Еще кто.

Докладчик: Птеровский - также в этом селе. Десятник, тоже старичок.

Тов. Хрущев: Расскажите, что за семья, они все старички хорошие.

- Два сына в Красной Армии, есть дома еще лет 12 хлопец.

Кажется одна дивчина. Тоже ничего так десятник.

Женщина в этом - же селе есть Панасюк, сына которой замучили бандиты в 1943 году. Тоже активная женщина, сама работает в Райвоенкомате машинисткой, дочка дома, есть хлопец маленький. Муж ее кажется до войны умер, нет мужа.

Знаю таких мало - ли, да фамилии не помню.

Тов. Хрущев: Сколько километров от райцентра.

- Одинадцать.

Тов. Хрущев: Еще одно село назовите мне, где вы знаете, за 25 - 30 километров от райцентра.

- Торговицы[18] - тут много, скажем, Сикорский - председатель сельсовета.

Тов. Хрущев: Это нет.

- Ну там есть еще, не помню сейчас фамилии, есть старички тоже неплохие, хорошие – Козец.

Тов. Хрущев: Кто он, земли сколько у него.

- Гектара наверное 4, точно не помню.

Тов. Хрущев: Кто он такой, семья его.

- Две дочки маленькие, сын в Красной Армии.

Тов. Хрущев: Еще кого помните.

- Есть еще одна женщина - Заморучка. Один сын в Красной Армии. Она была уполномоченным по реализации займа, работала активно. Старик дома. Сына недавно замучили бандеровцы в Демидовском районе.

Немало людей, не помню фамилии.

Тов. Хрущев: Насчет колхозов крестьяне поговаривают.

- Неохотно. Говорят, что человек придет, а сейчас некому работать. Когда человек придет, то будем работать. Если человек не придет, трудно будет. Мы еще этим вопросом не занимались. Разговаривали по этому вопросу, а так - не занимались этим вопросами

Тов. Хрущев: Сколько сельсоветов.

- 36 сельсоветов.

Тов. Бегма: Слово имеет тов.

Тов. [...] Степанский район.

Я работаю не так давно. За 10 дней работы могу сказать.

(Тов. Бегма: Тов. Троян есть.)

(Из президиума: Там новые люди).

- Что изучал, то могу сказать.

На территории нашего района банд нет. Имеется боевка Дорошенко[19], которая насчитывает 20 человек. Имеется 2 боевки СБ - „Мордуй", „Пчела". При проведении операции на 16 число с этими боевками не закончили, но из них 11 человек убито, остальные убежали в лес.

Трофеи: лошадей взято 7 голов, винтовок - 13, патронов - 525, револьверов - 2, гранат - 12, автоматов - 1, седел - 6.

Что имеется из агентуры. 43 человека, за этот период лично завербовал 7 человек.

Об участковых уполномоченных. Имеется 7 участковых уполномоченный, которые разбиты на участки.

Вот коротко то, что хотел сказать.

Тов. Бегма: Слово предоставляется т. Безуглому - Секретарь Костопольского РК партии.

Тов. Безуглый: К выполнению решения. ЦК партии мы приступили с 20 числа. К 15 - му числу полностью закончили перепись населения. За период регистрации мы отобрали 307 расписок от бандитских семей. За это же время мы выселили 168 семей, из них явилось 96 бандитов и эти семьи мы отпустили, осталось всего подготовленными к выселению 72 семьи.

Тов. Хрущев: Это действительно бандитские семьи.

- Бандитские семьи.

Тов. Хрущев: Они сами не отрицают.

- Не отрицают.

Тов. Хрущев: Кто такие, которые пришли 96 человек.

- Когда они приходили с повинной, мы их разбирали, фильтровали и 58 человек из них сознались в том, что они были в банде, пришли из банд. Из этого же количества укрывались от призыва в Красную Армию 33 челов., дизертиров промышленности 5 человек, итого 96 человек.

За это время с 15 января по 15 февраля (правда в это время у нас участвовала бригада наша, операции проводила совместно с партийно-советским активом и работниками НКВД). У нас такая картина получается: убито - 43 бандита, задержано 127, задержано банд пособников - 85, уклоняющихся от призыва в Красную Армию- 95, дизертиров промышленности - 11, дизертиров Красной Армии - 7. Всего задержано было 368 человек и в ходе этой фильтрации выяснилось, что в этом количестве - 127 задержано бандитов.

Наряду с этим занимались вопросом организации сельсоветов, где их не было, а также укомплектованием сельсоветов, в которых людей убили бандиты. Выполняя

решение ЦК партии, избрали 4 сельсовета, избрали комиссии при сельсоветах в селах.

Наряду с этим, правда мало, организовали 4 комсомольских организации.

В части организации групп. В нашем районе частей гарнизона нет. Своими силами поставили в селах две группы: в одном - 14 чел., в другом - 15. Пять групп рассчитываем организовать в селах в количестве 90 человек.

За это время взяли у бандитов трофеи: пулеметов - 3, автоматов - 8, винтовок - 19, гранат - 2, патронов - 1.200.

В нашем районе были банды Лысого и Панько и переходящие банды. С начала проведения операций из района они ушли и сейчас нет.

Тов. Хрущев: Теперь начнут испаряться банды во время отчета, а потом будут появляться. Я ожидал такого оборота - будут преуменьшать силу противника. (Смех в зале).

- Я говорю то, что есть. Если банды не возвратятся, их уничтожат в других районах.

Тов. Хрущев: Куда ушли банды.

- В другие районы.

Тов. Хрущев: Адрес укажите, ушли, а куда не говорите.

- В Деражнянский район.

Тов. Хрущев: Кто из Деражнянского района.

Тов. Бегма: Начальник НКВД Деражнянского района здесь.

(С места: нет).

- Поэтому на Деражнянский район и валят.

У нас имеется 150 человек семей бандитских, которые будем выселять. С выселением не справились, но при выселении бандиты будут являться, нужно вытягивать бандитов из лесов. Мы в 7-ми сельсоветах выселяли 96 человек, бандиты пришли. Когда будем выселять 150 человек, бандиты с повинной явятся.

Вот и все.

Тов. Хрущев: У нас не все. Расскажите об активе по селам.

- Я работаю 3 месяца.

Тов. Хрущев: За три месяца можно знать 90 человек.

- Людей знаю, актив знаю, но фамилии не помню.

Тов. Хрущев: Для культурного человека это не сложное дело.

- Знаю людей, беседы проводил, к нам заходили и разговаривали.

Тов. Хрущев: Ну, а теперь, если дадим Вам срок 90 дней. Вы запомните.

- Я думаю, что я раньше узнаю.

Тов. Хрущев: Я думаю, что раньше узнаете. Это я промазал, когда первый раз был, первый раз этот вопрос не поставил. Другим районам легче было. Вы немного на агентуре натренировались (из президиума: На бандах), - а с активом хромаете. В следующий раз приеду - вы будете докладывать и будете знать свой актив, когда мы создадим ячейки в каждом селе, будем знать свой актив. А то главное - в лицо, в лицо я весь мир знаю, только спрошу фамилию и как зовут (в зале смех). Это нельзя говорить, что „Я знаю”. Не изучаете, тов. Бегма, актив, а без актива нельзя работать. Секретари не знают актива, следовательно от других что можно требовать. Насчет колхозов вы тоже ничего не можете сказать.

Докладчик: Мы работу проводим, разговариваем, разъясняем.

Тов. Хрущев: Вы не просто разъясняйте. Конечно, каждый коммунист должен знать хотя-бы одного товарища, что вот у меня есть, такого-то. В каждом селе есть человек, который мечтает о колхозе, есть обязательно, но мы его не знаем. Вы хотя бы мне сказали, что есть один человек, который поговаривает о колхозе, надо изучать его. Колхозы надо организовывать товарищи, без колхозов дело трудное, не поднять сельского хозяйства и потом, когда мы организуем колхозы - это будут настоящие политические опорные пункты наши, никакие тогда ОУНовцы жить не смогут, потому что это одно другое исключает.

Тов. Бегма: Слово имеет тов. Володин[20] - Начальник НКВД.

Тов. Володин: О цифрах здесь уже первый секретарь РК партии тов.Безуглый сказал, какие мы имеем показатели.

Должен буду сказать, что прежде всего легализация по Костопольскому району проходит бесспорно неудовлетворительно. Прежде всего есть тут такие я - бы считал недостатки по регистрации, в практике нашей работы - это Райвоенкомат. То - ли не могут найти общего языка или еще что.

Тов. Хрущев: Во первых их здесь нет, что о них говорить, потом они в этом деле очень славно работают.

Хорошо делаете - вы пришли к нам жаловаться, что не можете с ними договориться, люди делают что надо, а мы вместо того, чтобы о бандитах говорить, мы будем о военкомате говорить. Он же учет ведет.

- Этот учет в ущерб делу.

Тов. Хрущев: Вы договоритесь с секретарем РК, вызовите их и поговорите.

- Мы уже ругали его с секретарем РК партии, потому, что это отражается явно отрицательно: люди явились, они еще не успели опериться из лесу, дают хорошие показатели - вызывает военкомат. Это и на остальных отзывается отрицательно. В частности, у нас был в отряде Песков.

Тов. Хрущев: Он подлежит мобилизации этот человек.

- Мы первое время имели ввиду его мобилизовать, он дизертир.

Тов. Хрущев: У нас свой приказ есть, это не главное.

- Дальше, при регистрации в районе выявили личности, которые занимают нелегальное положение их в бандах - 307 человек.

Эти данные недостаточно точные, т-к практика показала, что бандеровцы письма везут в Киев, довезут до Киева, письма опускают в почтовый ящик и эти письма проходят через военную цензуру, попадают сюда и их приносят на регистрационные пункты. Отдельные такие факты есть и эту категорию людей приходится брать на учет, как нелегалов, как бандитов.

Есть случай представления справок о том, что находится в Польской армии, а потом выявляется другое. Очень много таких вещей, при помощи которых стараются избавиться от выселения, что нам усложняет работу и можем допустить отдельные недостатки.

За период регистрации по району завербовано агентурно-осведомительной сети всего 20 человек. Правда, на сегодняшний день по четырем населенным пунктам, где агентурно-осведомительной сети нет.

Всего имеем агентурно-осведомительной сети 94 челов., из них 10 человек агентуры, остальные осведомители, один резидент, что бесспорно недостаточно.

На сегодняшний день по району перебили бандитов до 70 человек. Сейчас - осталась боевка СБ до 45 человек, боевка СБ - в населенном пункте Курга[21], Пчелово от 8 до 12-13 чел., банда Лыса и переходящая банда Голойды[22], которая функционирует на территории Деражнянского района, Костопольского района, Крестовицы[23], Головны[24], и часть Трубицы[25].

Это то, что имеем на сегодня.

За период проведения операции со 2-го февраля по 9-е проводилась массовая чистка по району, где всего убито, цифры я повторять не буду. Что нам необходимо в дальнейшем в смысле организации на селе групп самоохраны.

Здесь уже секретарь сказал, что на сегодня мы имеем этих групп далеко недостаточно, при чем это в ближайших населенным пунктах к райцентру. Всего имеем групп функционирующих в лице участковых уполномоченных - 2, это от райцентра в 13-ти километрах в с. М. Селище[26] и на селе Моквин 15 человек, которые обслуживают в силу того, что не так далеко населенные пункты один от другого. При чем у меня по райотделу мы вынуждены одному участковому уполномоченному вменить в обязанность 4 сельсовета, не так как указано в решении ЦК партии - 2 сельсовета, потому, что штат пока еще не смогли укомплектовать

полностью и пришлось на этих 2-х участковых уполномоченных возложить до 7 сельсоветов, при чем у меня остаётся в наличии одна штатная единица участкового уполномоченного, который находится в райцентре, больше участковых не имеем.

До 20-го числа намечаем организовать группы самоохраны - это в селе Моквино[27], Малое Селище и М. Любаши[28] - эти села поближе к тем селам, где дислоцируются участковые уполномоченные. Это наметили провести до 20 числа. Всего у нас имеется в общем количестве 85 человек.

В чем имеются на сегодня у нас недостатки. Население все - же на сегодня отказывается принять оружие для самоохраны, не каждый берет. Не знаю, как по другим районам, но в практике работы в нашем районе это есть.

Из легализированных тех, которые вышли из леса, ту боевку, тот истребительный батальон, который имеется у нас, до известной степени недолюбливают, так как в прошлом да подчас бывает и теперь - они допускают факты нарушения революционной законности, дискридитируют себя - заходят, забирают то, чего не следует и в силу этого обстоятельства, в глаза заявляют, говорят: „Можете вооружать, проверять тех людей, которые легализированы, мы будем самостоятельно укомплектовывать группы и будем охранять население". Это у меня конкретный факт есть по Подлужному[29], фамилии не помню - он прямо заявил об этом. Кроме этого из Подлужного пришло 6 человек, из группы - 7 человек, 10 человек вновь явившихся с повинной. Они категорически отказываются итти с ними, говорят, что „Не пойдем", а самостоятельно изъявляют большое желание и берут обязательство взять оружие в руки и сражаться против бандитов.

Тов. Хрущев: Как сражаться - охранять или действовать.

- Действовать.

Тов. Хрущев: Не понимаю. Если охранять, то конечно те „ястребки"[30], которые зарекомендовали себя.

- У нас утвержден штат 140 человек. Мы дополнительно к ним вливаем за счет легализированного населения и к ним - же группы самоохраны в самих населенных пунктах.

Тов. Хрущев: Я считаю, что к легализированным нужно осторожно подводить, оружие отдавать. Вы вооружите их против себя.

Докладчик: Это является для нас опасностью, тем не менее они отказываются вместе с нашей группой сливаться.

Тов. Хрущев: Это надо осторожно делать, надо изучать, что это за люди, массово подходить нельзя.

- Докладчик: Мы не можем их одних туда послать. Я должен послать участкового уполномоченного, который - бы возглавлял всю эту работу. Если участковый вольется в этих легализированных, я не гарантирую, что они не возьмутся и не угробят этого уполномоченного.

Тов. Бегма: Массовые случаи. В одном селе отказались.

- Говорили с десятским.

Тов. Хрущев: Неправильно докладываете, не разобрались. Люди, которые пришли, с командующим своим договорились - убить Вас хотят.

- Может быть. Мы должны людей проверять, а после проверки вылавливать.

Тов. Хрущев: Сколько явилось бандитов.

- 96 человек.

Тов. Хрущев: Сколько в районе населения.

- Тысяч шесть с половиной.

Тов. Хрущев: Найдите таких которые не были в бандах и вербуйте.

- В большинстве только старики, а старики стрелять не могут.

Тов. Бегма: В районе 6 тысяч хозяйств, а населения 25 тысяч наверно.

- Я не считаю города. Всего по учету проходит 7382 чел.

Тов. Хрущев: Хозяйств.

- Нет.
(С места: Хозяйств).
- Хозяйств 4.136.
Тов. Хрущев: Умножьте минимум на 4, а то и больше.
- Я говорю о районе.
Тов. Хрущев: Это Вы что - то заработались.
- 7.384 человек.
Тов. Хрущев: Надо разобраться, а то наделаете там дел. Неправильно вы считаете.
- С мест: 4 тысячи хозяйств.
Тов. Хрущев: 4 тысячи хозяйств, самое меньшее 4 человека в хозяйстве, а может быть и 12.
- Нет таких, все взрослое население. Мы охватили переписью с 15 летнего возраста.
Тов. Хрущев: Это второстепенный вопрос. Я хотел доказать, что можно найти, помимо лиц, которые пришли из банд, честных людей для охраны. Можно найти таких.
- Можно.
Кроме истребительных отрядов при участковых уполномоченных, которые будут бороться с бандами с оружием в руках.
Тов. Хрущев: У Вас дважды два четыре не получается. Надо посмотреть.
Тов. Кириченко: Есть уполномоченный Никифоров, пусть проверит и поможет.
Тов. Хрущев: Надо разобраться, здесь что - то не так.
Тов. Бегма: Слово имеет тов. Одновол - Степань.
Тов. Одновол: Работу по переписи по Степанскому району мы начали с 25 января. С начала как только начали проводить работу, у нас не получалось ничего. Начали делать перепись. После проведения подготовительной работы, в момент переписи, мы столкнулись с такими вопросами и по линии райотдела НКВД, что не совсем уточнены вопросы, которые нужно было уточнить. Мы вручили 63 расписки, недельный указали срок и задержали срок. Приходилось изымать семейства. К нам явилось в этот период 50 семей - короче говоря, тут и нелегалы и бандиты. За это время явилось 59 нелегалов, 5 бандитов и 12 взяли в плен. В боях 56 человек убили, взято только советско-партийным активом 60 человек.
Тов. Хрущев: Войск не было.
- Войска есть тов.Хрущев, но они были в очень малом количестве, войска занимаются своей работой. Там есть человек 25-30 и часть больных.
Тов. Хрущев: Молодцы тогда. Сами - это хорошо.
- За это время нам удалось, правда, мы сделали может быть тоже неверно, когда сейчас встает вопрос, что требовалось осторожно подходить к делу дачи оружия в руки,- но мы часть легалов вооружили в группы самоохраны в ряде сел: Велика[31], Товчак[32] и др. Так что мы организовали часть из тех, которые были и часть людей, которые были вооружены давно, более проверены, чем эти.
Надо сказать, что мы еще не закончили в районе работу по переписи. Мы так это сделали: проводили в сельсоветах - 9, из 15-ти. Из 14500 человек населения, охватили переписью 11 тысяч человек.
Что мы сделали еще. Когда к нам начали итти люди, мы их брали с собою на села и там вместе с ними прорабатывали материал - им подсказывали, что надо сделать. Они выступают и говорят, что „я человек Степаниды вышел из леса, пусть твой выходит".
Я думаю, что у нас будет много больше после того, как закончим перепись, перепись много дала.
Правда, среди этих нелегалов есть много таких, которые может быть в бандах, потом откололись от банд и прятались и от Красной Армии, и от банд, но не исключена возможность, что они были в бандах и работали там, мы их забрали. Я думаю, что мы перепись закончим числа 20-22. Есть неясности в приказе, который нам дан,

телефонной связи никакой нет и не можем с областью связаться. Есть ряд вопросов, по которым нужно проинструктироваться. Рация есть, но нас слышат, а мы не слышим.

Тов. Хрущев: Может быть вам не передают.

Мы пытались не один раз говорить.

Тов. Хрущев: Наверное, вам не передают.

- Привезли в Ровно станцию, чтобы посмотрели ее. Телефонной связи нет. Позавчера ночью шесть столбов срезали бандиты.

Тов. Хрущев: Активные действия банд.

- Какое положение с бандами.

Бандитов не больше 120 – 130 человек: „Сорока" кто-то сказал, что убили, но их несколько, „Овод" и другие.

Не могу сказать, что банды окончательно разбили, эта работа в развороте, но сейчас Никита Сергеевич, войска должны хорошие темпы взять, не могу сказать, что гарнизоны стоят, но эту работу нужно провести.

(С места: Правильно).

Сейчас говорят, что все в порядке, а на первом областном совещании все говорили, что бандитов много, а сейчас говорят, что почти все закончено. Постановление ЦК партии и указания Никиты Сергеевича выполняем, но в этом нужно еще поработать много. Советско-партийный актив небольшой.

Тов. Хрущев: Крестьян привлекаете.

- Дороги кругом окружены лесами. Войсковые части проводят операции, а бандиты перебегают из Костополя в Деражно, Сарны и т.д. Так что войскам нужно хорошо поработать.

Мы имели на лицо нелегалов, отвлеченные нелегалы. Зарегистрировано активных участников банд 50 человек. Если взять то, что мы сделали, то нужно еще человек 150 брать из района, но нужно сказать, что их наверное больше и по линии органов НКВД и НКГБ. Материалы эти мы уточняем

Вот все, что можно было коротко сказать о той работе, которую мы провели во исполнение решения ЦК партии.

Тов. Бегма: Слово имеет т.Малинов - Начальник НКВД.

Тов. Малинов: Я повторяться не буду, тут секретарь РК партии в основном сказал. Я скажу в отношении борьбы с бандитизмом.

Когда я выезжал в район, то начальник Облуправления НКВД комиссар тов. Трубников мне сказал, что нужно наладить работу в районе.

За недолгое время моего пребывания в районе - с 24 января, я взялся прежде всего за агентурную сеть. Там было 47 человек, которые с января месяца совершенно прекратили работу с этой агентурой, никто с ней не работал. Пересмотрел всю агентуру, связался с ней и прикрепил работников ББ, которых в данное время имеется 3 человека. Таким образом все охвачены, расставлены по селам и направлены на выявление бандитов. Кроме того завербовано 5 челов. которые посланы по хуторам. На основе донесений было проведено 7 операций за этот период времени и в результате боев, как тут уже тов. Одновол сказал, было убито бандитов 65 человек, в плен взято 12 человек. Взято трофеев: 21 винтовка, 1 пулемет, 2 автомата и 9 лошадей. Это правильно, что силами НКВД, милиции, сов. парт. актива, совместно с истребительным батальоном.

Нужно коснуться такого вопроса, что при переписи явились люди уклоняющиеся и бандиты. Когда подошли к выселению, то из 7 сельсоветов расписок взято 73, а явилось по этим распискам 64 челов., 12 человек не явилось, а остальные явились с повинной, в том числе 5 бандитов, которые были в лесу. Выселено раньше было 44 челов. а сейчас из 74 человек подлежат 6 семей, которые сейчас содержатся в райотделе. 12 семей сбежало, но 4 семьи нашли, вчера задержали, а остальные не задержаны группами содействия, истребительным отрядом.

После кустового совещания, которое было в Костополе (до этого групп содействия не было) в данное время переключилисъ, создали группы содействия в больших

населенных пунктах: Кричинском[33], с количеством 15 человек вооруженных, В. Верчи[34] - 10 человек и Комаровка[35] - 7 челов. Два участковых уполномоченных находятся в Кричинском, один М. Верчи[36] обслуживает и хутора.

В районе имеются банды „ Овод" „Сорока", о котором говорили, что он убит, может быть это другой и банда „Веселого", появляется переходящая группа банды „Кора"[37] до 250 челов. За последнее время часть была разбита, но сейчас 130 челов. появляется и выходит в соседний район, больше находится на хуторах. Намечено вести борьбу по окончательному уничтожению этих банд. По данным количество небольшое (данные агентурные) - „Овод" - 45 челов., „Сорока" - 60 челов., „Веселый" - 25 челов., всего до 130 человек.

Что намечено, чтобы окончательно ликвидировать эти бандитские группировки. Нужно иметь квалифицированную агентуру: рейдовиков и внутренников. Поручили внутреннику проверить, но до моего приезда внутренник не вернулся и сейчас не знаем, может быть он в банде, может быть, убит. Донесения не имел.

Я послал 2-х рейдовиков по хуторам новых и двух старых, по донесениям делали 7 облав и 7 операций.

Здесь тов. Одновол сказал, но только он сказал, что 190 челов. взято на учет. 190 челов. это только по линии НКВД - у нас оставшиеся. Когда я составлял сведения, я видел, да убитых сколько - таким образом, когда я исключил, 190 челов. осталось.

Кроме того есть группа 24 человека - это бывшие партизаны, люди неплохие, борьбу ведут напористо, смело.

Вот у меня все.

Тов. Бегма: Слово имеет тов. Поляков - Здолбуново. Прошу товарищ секретарь.

Тов. Поляков - секретарь Здолбуновского РК КП(б)У.

Тов. Хрущев: Как у вас там бегают бандиты. Догоняете вы теперь. Бандиты стали медленнее бегать, или вы быстрее стали бегать.

- Бандиты быстро бегают и мы быстро бегаем.

Тов. Хрущев: Так не пойдет. Так вы от нас не отделаетесь, такой беготней.

- Попробуем.

Тов. Хрущев: Лучше не пробовать, а догоняйте.

- У нас перепись закончилась в последний день. По подпискам выявлено 98 человек, из них, примерно, человек 60 активных бандитов, остальные, как говорят, плохие. Это одно. И другое - имеется еще в районе 3 банды: банда „Вира"[38] - 8 челов., „Чернового" - 25 челов., они в Верховских лесах находятся. Банда „Байды"[39] - человек 30, которых пока еще мы не поймали. За это время в районе убито 74 человека, в плен взято 36 человек. Кроме того задержано уклоняющихся от мобилизации - 17 челов., дизертиров Красной Армии 2 челов., дизертиров промышленности 2 челов. Проведено операций 27. Выселено 40 семей. Разгромлена банда „Остапа", или как он в начале назывался - „Черноты"[40]. Пришел он из Мизочского района. Разбили банду, захватили 22 лошади, 18 седел, 5 автоматов и другое снаряжение. В части борьбы создали в 4-х сельсоветах самоохрану, при МТС создали самоохрану, на мельнице и других предприятиях. Таким образом постепенно организация идет.

Организовали комсомольские организации в 3-х сельсоветах: Ново-Пасоль[41], Копытков[42], Здолбицы[43], т-е там, где организована самоохрана, там организовали комсомольские организации.

В 11 сельсоветах организовали секции которые, как говорят - „щупленькие", но они начали уже работать в 11 сельсоветах. В остальных 11 сельсоветах еще такие секции не созданы.

И так, все.

Тов. Хрущев: Актив знаете.

- Немного знаю.

Тов. Хрущев: Расскажите.

- Взять, скажем, Гульча-Чешская[44]. Я там знаю человека 3. Я народа больше знаю, но как говорили здесь, фамилии не помню, а так знаю, когда приезжаю в села, я уже знаю к кому обратиться, кто они такие.

Кроме того у нас намечается и, возможно, что нибудь выйдет с колхозом к весне. С 5-ти человеками мы уже разговаривали.

Тов. Хрущев: В каком селе.

- В селе Старо-Мыс[45].

Там инициативную группу организуют инвалиды Отечественной войны, в 1941 году были в колхозах восточных областей, говорят, что дело нравится. Село пригородное, всего 13 лошадей, условия заставляют пойти в колхоз. Здесь как - будто что-то получается.

Тов. Хрущев: Помогите.

- Считаю, что поможем. МТС неплохая, имеет 10 тракторов, которые отремонтированы, помочь можем.

Тов. Хрущев: И актив изучайте.

- В следующий раз всех расскажу.

Тов. Бегма: Слово имеет тов. Локтев.

Тов. Локтев - Начальник НКВД.

По вопросу участия органов НКВД в переписи. Оперативников участвовало 17 человек - начальниками регистрационных пунктов и проводили операции.

До 30 января нами проведено 17 операций, убито 23 бандита, захвачено 25, пособников 2 челов., захвачено уклоняющихся 8 челов., дизертиров - 1, дизертиров Красной Армии 1941 г.-1.

За это - же время нами захвачено живыми с оружием в руках- 2, которые принимали участие во взрыве поездов. Силами спецгруппы в 11 человек разбита банда Чернового.

За эти дни убито 16 человек и убит сотенный Остап. Трупа не привезли, но после показания пленных узнали приметы бандеровца - 2 золотых зуба.

Взяли оружие и кавалерию. Я вооружил спецгруппу, кавалерию 8 человек и конных 8 человек, 2 повозки.

С повинной явилось 36 человек. Правда, это очень мало, но у нас имеются другие данные - 237 человек поступили работать на станцию Здолбуново, в стройучасток и в разные другие службы. При проверке оказалось, что 79 человек местные, а остальные из Острогского района и других районов, поступили работать и работают.

Надо этот контингент переработать, изучить его, которые пришли сами добровольно из ряда районов.

Сейчас налаживаю агентурную работу, совместно с органами НКВД, НКГБ. Надо состав проработать, ибо может быть так, что пришли с целью и выжидают работу. Сейчас контингент не изучен.

За это время созданы группы самообороны, имеются участковые уполномоченные, которые непосредственно, руководят этими группами - это у нас в 4-х сельсоветах. Пополнения такие: Миротинский истребительный батальон - там было 24 человека, сейчас 38, которые вооружены пулеметами, винтовками и автоматами.

За это время у нас завербовано 19 человек в агентурную сеть и по милиции примерно 10 человек, которые также дают материалы, и мы эти материалы использовали на операции, и они оправдывались.

Вот у меня основное все.

Тов. Бегма: Слово представляется тов. Трубникову.

Тов. Трубников: Органы НКВД Ровенской области в своей практической работе, руководствуясь решением ЦК КП(б)У от 10 января 1945 года и личными указаниями Н.С.Хрущева за это время в результате операций и проделанной работы добились некоторых результатов в борьбе с украинскими националистами.

Если на 10 января 1945 года по области числилось 137 бандгрупп и боевок с общей численностью 7.547 человек, то на 15 февраля уже числится 114 бандгрупп и боевок СБ с общим количеством в 3169 человек.

За это время по всей области нами проведено 339 операций из них чекистско-войсковых 246 и чекистских - 99. Убито бандитов - 1.381, захвачено при этом: бандитов - 2.178 , бандпособников - 956, уклоняющихся от мобилизации в Армию- 938, дизертиров Красной Армии - 105, дизертиров военной промышленности - 114.

За это время, а в основном примерно с 20 января, т-е с момента начала работы после совещания, которое проводил Никита Сергеевич Хрущев, к нам явилось с повинной: бандитов - 85, уклоняющихся от мобилизации - 988, дизертиров Красной Армии - 58, дизертиров промышленности - 43 и поступили на работу в разные организации и учреждения, а в основном в лесные организации и на ж.д. транспорт- 1.005 челов.

Всего таким образом за это время явилось - 2.915 чел. на сегодня эта цифра уже несколько увеличилась и составляет - 321чел.

За это время захвачены трофеи:

Гранатометов	- 5	Мин	- 32
Ст. пулеметов	2	Патронов	43405
Ручн. пулеметов	44	Раций	5
Винтовок	634	Минометов	2
Автоматов	175	Стериоскоп	1
Револьверов	47	Лошадей	95
Пистолетов	57	Седел	11
Гранат	611	Биноклей	22

Явившимися с повинной сдано: винтовок - 12, автоматов - 4, патронов - 350.

Надо сказать, Никита Сергеевич, мы располагаем данными агентурного порядка из допросов арестованных о том, что некоторые бандиты ухитряются оружие закапывать. Не исключена возможность, что имеется установка от центрального провода ОУН - являться без оружия, закапывать его. Сейчас основное внимание уделяется тому, что если является с повинной без оружия добиваться, чтобы оружие приносили. Это имеет успех: приходят с повинной и показывают, где закопано оружие.

Выселено за это время 507 семей бандитов. Надо с откровенностью сказать, что решение ЦК партии в этом отношении в большинстве районов не выполнено. 507 семей - это мизерное количество, если иметь ввиду, что подписок отобрано от 9.000 семей бандитов. Если отбросить 15-20% на лиц, от которых расписки отобраны были неправильно (может быть убит или еще где находится), то и то будет 7.000 человек. Когда в Костопольском и Острожецком районах брали семьи, то явка бандитов возросла. Сейчас, после первого числа, дали установку, чтобы семьи бандитов выселять, не дожидаясь вагонов, в райцентры, в специально отведенные помещения и результат на лицо: члены семей - бандиты приходят и половину семей приходится возвращать обратно.

В отношении агентуры: если на 10 января 1945 года по области было: резидентов - 28, агентов - 103, агентов-маршрутников - 64, осведомителей - 1370, а всего агентурная сеть составляла 1.565 челов., то на 15 февраля 1945 г. имеется: резидентов - 41, агентов - внутренников - 112, агентов-маршрутников - 67, осведомителей - 1578. Но и это количество агентуры является не вполне достаточным по количеству населенных пунктов.

За это время проделана большая работа по созданию групп содействия истребительным батальонам и групп самозащиты под руководством участковых уполномоченных милиции с привлечением местного населения.

По населенным пунктам области работают 118 групп содействия, в количестве 1.025 человек и 110 групп самоохраны в количестве 1.578 челов. из местных жителей.

Но несмотря на целый ряд указаний Наркомата и наших к вопросу подбора участковых уполномоченных из местного населения наши начальники райотделов и секретари райкомов партии относятся с недоверием.

Исходя из решения ЦК партии, надо иметь 440 участковых уполномоченных, а мы сейчас имеем 295.

Эти мероприятия могли бы дать очень большие положительные результаты. Там, где к этому вопросу относились более серьезно, там имеются хорошие результаты. Мы имеем целый ряд районов, в которых это дело поставлено неплохо и которые за сравнительно небольшой промежуток времени сумели подобрать у себя участковых уполномоченных.

У нас насчитывается 42 спецгруппы, а в них 981 человек пусть из них даже одна четвертая, одна пятая будет подобрана хорошо, а их гораздо больше и потом мы могли создать уполномоченных примерно 200 человек, как раз то количество, которое недостает по решению ЦК партии, для того чтобы закрыть все населенные пункты.

Или другой факт - по Демидовскому району, возмутительный факт: местный актив бандиты вывели и отрезали им головы, а Демидовский район не ответил на это бандпроявление.

Тов. Бегма: Кого вывели.

Тов. Трубников: Местный актив и отрубили головы 8 человекам.

Тов. Кириченко: Где это было.

Тов. Трубников: В Демидовском районе.

Тов. Кириченко: 8 человек зарезали и ничего не сделано.

Тов. Трубников: Этот местный актив был организован в селе. Бандиты об этом узнали, всех вывели и отрубили головы, а НКВД, несмотря на целый ряд указаний, ничего не сделал. Таким образом, за 30 дней не нанести никакого удара по бандам.

Я считаю, что в отношении ликвидации боевок СБ - ни один секретарь райкома, ни один начальник НКВД-НКГБ не могут сказать, что справиться с этими боевками не смогут. В борьбе с ними и для их ликвидации нужны не бригада, не отряды, а мелкие опергруппы от 3 до 15 человек (хотя-бы спецгруппы) и по агентурным данным их можно ликвидировать.

Я считаю, что если по настоящему в этот остаток времени до 1-го марта возьмемся за наши местные боевки, мы несомненно с ними покончим, фактически от 8150 бандитов у нас осталось 3169 чел. а эта цифра вполне для нас посильная.

Несколько слов о результатах работы по организации регистрации населения - явки с повинной.

Я хотел - бы привести несколько характерных примеров о явке с повинной. Вот наиболее удачный пример: в Сарненском районе с пом. оперуполномоченным Саранкиным. Во время переписи задержали одного из убегавших бандитов, другой скрылся. После короткого разговора с ним, бандита отпустили и сказали, чтобы он 28 января явился на перерегистрацию. Бандит долго недоумевал и даже несколько раз спросил: „Вы очевидно шутите, что отпускаете". Его отпустили. На следующий день бандит вместе со своей женой разодетые пришли на регистрационный пункт, зарегистрировались и были отпущены. Через некоторое время на пункт явилось еще 21 нелегал.

Я этот пример привожу с тем, чтобы товарищи поняли, что одной голой регистрацией населения, одним голым отношением к делу, ничего не будет. Если сейчас канва есть, основа заложена, бандиты и их семьи прекрасно понимают, что с ними не шутят, что если их сын, отец не придут, их вывезут обязательно, но ко всему этому нужно проводить большую разложенческую работу среди бандитов – это является первостепенной задачей, что мы не везде делаем.

На предприятиях МТС и совхозов создано 12 групп самоохраны, в которых состоит 248 челов. Несомненно, что предприятия МТС и совхозов в нашей области гораздо больше и 12 групп самоохраны – это слишком мало.

Итоги регистрации населения. Всего отобрано подписок от глав семей – 6576 (это после проверки), а явилось с повинной в результате регистрации всего – 1002 человека.

Теперь можно судить на сколько и где была качественно проведена регистрация. Там, где хорошо была проведена, там хорошая явка с повинной, где хуже – нет явки с повинной. В числе районов, отстающих в этом вопросе: Млынов, Острожец, Степань, Рокитно и Клесов, в которых ко всему прочему надо добавить, что регистрация населения не только незакончена, но видимо будет продлена в течении 10 дней, потому что они начали проводить работу не с глубинных отдаленных пунктов, а с пунктов, которые располагались вблизи райцентра.

Работа истребительных батальонов и спецгрупп. Всего по состоянию на 15 февраля 1945 года при каждом РО НКВД созданы истребительные батальоны общей численностью – 2931 человек.

За период с 10 января по 15 февраля истребительными батальонами и спецгруппами было проведено 93 операции, в результате которых убито 122 бандита, задержано – 307 уклоняющихся от мобилизации и 121 дизертиров Красной Армии.

Тем не менее, если мы имеем некоторые успехи за это время в борьбе с украинско-немецкими националистами, то следует сказать, что если в районе имеется 30-50 бандитов, то мы имеем уже бандпроявления, на которые нельзя не обратить внимание.

За этот период мы имеем 90 бандпроявлений, в результате которых убито: бойцов Красной Армии – 16, ж.д. рабочих – 1, советско-партийного актива – 3, местных жителей – 10; уведено 2 бойца Красной Армии и 2 работника Советского актива: ранено бойцов Красной Армии – 10, советского актива – 12, из спецгруппы – 2 чел., местных жителей – 7 человек.

Таким образом, можно сказать, что количество бандпроявлений у нас велико только потому, что некоторые руководители районов не понимают того, что на каждое бандпроявление надо отвечать контрударом. Где это поняли по-настоящему и дают чувствительный удар-ответ, там бандпроявлений нет.

Немного возвращусь к ноябрю и декабрю месяцам 1944 г. Всем не секрет, что на перегоне Здолбуново-Дубно на ж.д. были крушения, но в результате того, что мы нанесли сокрушительный удар по украинско-немецким националистам (были разбиты группа „Энея"[46] и др.) диверсии на транспорте прекратились и до сегодняшнего дня их не было. Сегодня Сарны отличились в результате того, что не дают ответа на совершенные бандпроявления.

Достаточно привести пример по Тучинскому району с Нач. РО НКВД тов. Пановым: - к ним явился зам. куренного „Недоли"[47], которого повесили недавно на площади Ровно[48]. Казалось-бы большая фигура, которую надо использовать именно по разложению банд - пусть он выступит, говорит, вместо этого он звонит по телефону: „Тов. комиссар, явился шеф связи и зам.куренного „Недоли". Я спрашиваю: „что думаешь делать". Я, говорит, отобрал, что нужно и думаю завтра в военкомат сдать.

Тов. Хрущев: Телят пасти и то надо суметь.

Тов. Трубников: Я хочу привести этот пример с тем, чтоб наши товарищи поняли, что именно сейчас, когда уже все треснуло в УПА, когда надломлены не только края, а пополам треснуло, нам надо сейчас использовать все возможности - люди, печать, а самое главное - пришедших с повинной и там, где товарищи относятся более серьезно, по-настоящему выполняют решение ЦК партии, там имеется успех неплохой. Есть такие районы, где пришли с повинной до 400 человек и пр.

Я считаю, что приходит с повинной по области мизерное количество и сейчас, выполняя решение ЦК партии, мы должны обратить внимание на усиление агентурной работы, проведение операций войсковыми частями, органами НКВД-НКГБ, особенно по ликвидации местных боевок и проведению работы по разложению внутренних этих банд.

Тов. Хрущев: Когда расчитаетесь с ними. Давайте говорить перед всем народом.

Тов. Трубников: С местными боевками расчитаемся, если по-настоящему возьмемся, в том числе и партийно-советские органы.

Тов. Хрущев: Партийные организации по-моему берутся.

Тов. Трубников: Борются, но я хочу сказать...
Тов. Хрущев: Вы на них жалуетесь, а они на Вас.
Тов. Трубников: Есть районы, которые проявляют трусость.
Тов. Хрущев: Если человек безнадежный, надо выгонять.
Тов. Трубников: К числу таких относятся: Рокитновский, Клесовский районы, проводят операции, бандитов побили, а трупов нет.

С местными боевками УПА к 1-му марта закончим, а с подпольем ОУН и УПА - позже.

Тов. Хрущев: Чтобы не было террористических актов против нашего актива, а потом подполье добивать будете длительно. Ликвидируйте части, которые терроризируют, их надо уничтожить, а НКГБ должны нам расчистить подпольные организации. К 1-му марта закончите.
Тов. Трубников: С местными боевками СБ закончим.
Тов. Хрущев: Если сделаете, хвалить будем.
Тов. Стабровский - секретарь Сарненского райкома партии.
Тов. Хрущев: Что-же поезда подрываете.
- Там территория смежная с Степанским районом, явилась диверсионная группа и туда ушла.
Тов. Хрущев: Плохо дело, что не знаете, что у вас делается.
- Решение от 10 января ЦК партии и на том совещании которое было, Никита Сергеевич Хрущев нас научил, как надо работать.
Тов. Хрущев: Научил. А то вы не знаете, как работать. (Смех в зале).
- Просто говоря, указал, как работать (смех в зале).

Чекистская работа только начинается. Мы в районе, сделая вывод из замечаний, которые были, не надеясь на воинские части, о которых говорили, организовали советский актив, истребительный отряд и начали выполнять указания ЦК партии. В результате имеем некоторые результаты в работе. Операций проведено за это время 30, убито бандитов органами НКВД, НКГБ - 34, задержано бандитов - 69, задержано уклоняющихся - 117, явилось с повинной - 33 человека, задержано пособников банд - 15 человек, выслано семей - 41. 10 семей пришлось вернуть обратно, так как явились с повинной.

Мы отобрали подписок о явке нелегалов - 311, явилось из этих 311 - 48. Остальные не явились. Работа еще по району не закончена, осталось село Карасино[49].

Тов. Хрущев: Вы должны нажать и выслать, но внимательно разобраться.

Докладчик: У нас в селе Карасино и крупном селе Стрельцы[50] закончили работу, но проделанную работу пришлось отменить, потому что там оказалось более 30 нелегалов, а отобрали 7 подписок и не пришли совершенно на регистрацию и в связи с тем, что установили такое явление, там проведенную работу отменили. За это время из мало-мальски выдающихся взято: Попович, Волчок, Нико, это коменданты СБ, члены деловой сетки ОУНовской. В результате работы наших органов НКВД и согласно сведений, где они находятся, при проведении операций нашим советско-партийным активом совместно с органами и при содействии бронепоезда, они свою сетку сняли, из этой сетки взяли 3 человека, примитивный печатный станок и пр. Сейчас они не работают. Они считались районной шефсвязью. Взяли Денисюкова, Короп.

За это время разгромили боевку, руководитель этой боевки Жура. В результате работы органов НКВД, который проводил работу с целью того, чтобы Жура явился вместе с боевкой на призыв Правительства, с другой стороны в результате работы органов НКВД, которые проводили определенную работу, что дало возможность и другим боевкам знать, что такой-то главарь имеет связь с органами и получилось так, что крупная резня получилась у них между собой и этих главарей отпетых убивали, вешали, уничтожили таким образом 16 человек там.

Но кроме этой боевки побили целый ряд еще. По точно установленным данным из боевки „Жура" погибло 15 человек. Некоторые данные есть, что бандиты группы Харченко[51] уничтожены.

В районе имеется 7 боевок, в которых имеется отъявленных бандитов 116 человек. Кроме этого из села [...] есть 30 чел., которые заходят. Банда Стального[52] редко появляется, на половину уменьшилась. Воинские части сейчас действуют активно. Получили сведения о местонахождении банды Коры и Стального и стали проводить операцию, но операция прошла неудачно, банда ушла в Клесовский р-н, а потом перескочила в Рокитновский район.

Массовую работу советский актив провел большую. Разъяснили статью товарища Ресного[53], доклад Мануильского. Это явилось большим повышением теоретического уровня. В каждом селе проводили беседы, проводили по два собрания.

В части укрепления органов власти и комсомольских организаций.

По 25 селам подобрали председателей сельсоветов, секретарей сельсоветов подобрали в 22 селах, в 3-х не могли подобрать грамотных товарищей, а надо подбирать грамотных товарищей.

Тов. Кириченко: Девушки есть грамотные.

- Нет. В Сарненском районе в части культурного развития, по моему, самый отсталый район. Когда надо было набирать учеников в железнодорожное училище, то начали набирать из ближайших сел к городу и выявили, что окончили 2-3 группы, максимум 4 группы, а больше не имели.

Созданы постоянно действующие комиссии в 20 селах. Подобрали председателей сельпо 6, столько же сельпо и должно быть.

Тов. Кириченко: 6 СельПО.

- 6 СельПО.

Тов. Кириченко: До войны сколько было.

- 12 сельПО.

Тов. Кириченко: 12 сельпо и нужно организовать. Надо восстановить довоенное количество.

- Подобрали заведующих хатами-читальнями и на общих собраниях подтвердили. Не назначали, а на общем собрании примерно намечали и подтверждали.

Надо сказать, что это дало положительные результаты, но перед нами стоят задачи большие. Все эти люди, которые выдвинуты, они сейчас не знают, за что им взяться, и перед нами стоят задачи такие, чтобы с этими людьми проводить семинары, беседы в порядке помощи, вовлечь в более активную работу. Таких работников подобрали 17 человек, тут грамотности большой не нужно было.

В части комсомольских организаций. Комсомольских организаций у нас имеется [...] (не слышно, шум в зале). В селе Карасино вновь принято 3 человека, но еще не оформлены организационно. По селу Карасино 7 человек подготовлено в комсомол на бюро РК комсомола. Таким образом имеем подготовленных 7 человек.

Тов. Бегма: Слово имеет тов. Карпенко.

Тов. Карпенко - Тов. Стабровский в своем выступлении назвал цифры, характеризующие нашу деятельность за период прошедший со дня совещания. Ряда некоторых цифр я повторять не буду, но я коснусь некоторых фактов, которые тов. Стабровский не отметил для полноты картины нашей оперативной деятельности после совещания.

В порядке выполнения постановления ЦК КП(б)У, что прежде всего нужно.

Тут надо признать, как истину, как аксиому, это то, что мы до совещания, которое проводил Никита Сергеевич Хрущев все время кивали и надеялись на войска, собственно не кивали, а надеялись больше всего на войска. Наши силы партийно-советского актива использовали для выполнения хоз. полит. кампаний, а с бандитами не воевали. Испытывали неудачи, кивали на войска, а не на себя. Когда нас подкрепили здесь, то мы сделали выводы, в том числе и я, такие: с товарищами, соседями обменялись опытом, мнениями, положение почти у каждого такое - использовали наши ресурсы: районный, партийный актив, партизан - прекрасные люди и начали воевать, как собственно поступили и мы. В числе нашего партийно-

советского актива, есть прекрасные партизаны - люди имеющие прекрасный опыт борьбы, и это именно их уменье в руководстве мы и использовали, они нам и помогли добиться этих хороших начинаний. То, что мы сделали, это далеко не все, что от нас требует совещание, это залог того, что этими силами, этими ресурсами, мы выполним решение ЦК ВКП(б) в вопросе разгрома украинско-немецких националистов. Естественно, что нам нужна будет и помощь, особенно по Сарненскому району, помощь войск, при чем это не постоянные войска, а нужно в некоторые места, где наших сил недостаточно.

Тов. Хрущев: Где недостаточно. Какие места.

- Это в отношении банды Стального.

Тов. Хрущев: Сколько бандитов.

- 250 человек, сталкивались недавно с нами в селе Тынном.

Тов. Хрущев: Чем выше, а может быть такие же силы.

- Называют даже и 500.

Тов. Хрущев: Командир командует дивизией, а у него 15 человек. Вы вышли бы и сказали, товарищ Хрущев, или товарищ Бегма, такое-то село засорено бандами, которые окопались, имеется 500 бандитов, или 5 тысяч, у нас сил нехватает, бандиты окопались, отбиваются, дайте войско. Я бы самолеты дал, попросил бы Конева[54] дать сотни две штурмовиков и банду разбили бы. Что-же войско давать, когда не знаете, что с ним делать. Просите войска и не знаете, на что оно. Бандитов 250 человек, но они уходят.

Здесь дело в организации, в разведке, подослать, выследить какой маршрут имеет и стать на его пути. Дайте войско, а что будете делать.

- Разрешите докладывать.

Тов. Хрущев: Докладывайте.

- В этом-то и несчастье, мы знаем, что в районе, а потом уходит.

Тов. Хрущев: Выследите, какой возьмет маршрут, ищите.

- Наступали ему на хвост, часть захватили, часть побили, оторвался и ушел в Клесовский район. Мы не можем знать его политики. Наступать надо большой группой, может быть координировать с соседним районом - Клесовским районом.

Тов. Хрущев: Может быть усилить средства кавалерийские, подвижные средства перенести, а войска не помогут. С товарищем Бегмой поговорите.

Товарищи говорят, что нет банд по районам. Спрашивается, а где группы „Ярко"[55], „Ерема"[56], „Стального". Я говорю о переходящих бандах, от которых страдают, а говорят, что банд нет.

В этом несчастье наше, что от них отмаливаются. Нам лучше всего нужно подумать о координации наших сил для того, чтобы эти банды бить и я считаю, что если бы нас подкрепить средствами связи, чтобы мы могли выступить и сказать, что „я выступил из такого-то района".

Банды действуют, как правило, на стыке районов, отдаленных селах, как например в селе Тынном - 25 километров, они знают, что мы редко там бываем. Такое-же положение в Клеване. „Стальной" там свил гнездо, но я считаю, что у нас достаточно сил в 3-4-х районах, чтобы этого „Стального" разбить и мы полностью еще своих сил не использовали и поэтому нельзя не согласиться с указаниями Никиты Сергеевича Хрущева о том, что нам придется своими силами „Ерему" бить и мы побьем, только при условии, если мы свои силы объединим.

Что дала нам перепись. Мы перед тем, как провести перепись, районный комитет партии сделал инструктаж тем, которые практически эту работу должны были осуществить, чтобы ее не формально провести, а внушить каждому идею о том, что перепись в итоге должна дать явку. Цифры тов. Стабровский называл - 303 челов. Мы имеем основания к тому, что к нам придут люди, мы работу разложенческую продолжаем.

Тов. Стабровский рассказал о фактах с боевками. НКВД подделал список, чтобы список агентуры с кличками участников этих боевок, а мы завербовали отца этого

командира боевки и сестру любимую арестовали и начали через них действовать, связавшись с руководителями письменно. НКГБ завербовал дядьку - секретаря сельсовета и начали действовать через него. Он пришел к дядьке и сказал: канитель бросаю и завтра скажу, когда приду, а также и хлопцы придут. В этот вечер был захвачен, был казнен и потом среди хлопцев резня началась. В Дубновском районе задержали связную, которая сказала, что Нежурись за Горынку[57] вызван, что много погубил хлопцев хороших.

По существу перепись проведена, а с повинной каждый день идут под влиянием выселения, которое сильно действует. В селе Зночино[58] расклеили воззвания, отдельным семьям начальников боевок СБ, на кого не надеялись, что вернутся, которые руки кровью вымыли, дали короткие сроки - 12 часов, а через 12 часов семьи изъяли и это дало немедленный эффект. На второй день была явка с повинной, появилась молодежь, женщины, мужчины. Семей привезли в Зночино, провозили через село и в село Зночино с повинной пришло 38 человек.

Надо нам эту работу продолжать, надо выселять, оно замечательно действует на нелегалов, бандитов и уклоняющихся и естественно, что дает результаты, выводя из подполья элементы, которые мы дожни разбивать.

У нас есть еще бандишки, мы своими силами их бьем и будем бить.

О сроках. Мне кажется, что к 1-му марта мы с ними тоже покончим. Товарищи называют этот срок, он соответствует духу.

Тов. Ильченко: Слово имеет тов. Бегма.

Тов. Бегма - Выполняя решение ЦК партии Украины и лично указание Никиты Сергеевича Хрущева, в большинстве районных райорганизаций поняли всю важность решения ЦК партии и по большевистски взялись за выполнение этого решения. О результатах работы в районах товарищ Трубников в своем выступлении приводил цифры, я их упоминать не буду. Нужно сказать, что к числу хороших парторганизаций нашей области можно отнести Высоцк, Морочно, Острог, Людвиполь, Здолбуново, Тучино, Сарны, Владимирец, Костополь, Корец, Вербы и некоторые другие. Однако, нужно вместе с тем сказать, что несмотря на то, что в решении ЦК партии очень четко и совершенно ясно записано не только то, что нужно сделать, а и как сделать, в каждом пункте записано как сделать.

Однако ряд районных организаций к этому делу отнеслись формально, по бюрократически. В результате этого Острожецкий, Деражнянский, Демидовский, Рокитновский, Клеванский районы с выполнением решения ЦК партии справляются очень слабо.

Правда, в порядке критики и самокритики нужно сказать, что, видимо, Областной Комитет партии, областные организации - НКВД недостаточно оказали помощь этим партийным организациям и как факт, что эти партийные организации выглядят бледно с показателями, с которыми вышли эти районы.

Какая положительная сторона дела борьбы с бандитами в области. Я не знаю, какая оценка будет дана нам Никитой Сергеевичем и ЦК партии, но главная по области и районам была задача, чтобы разгромить и уничтожить вожаков банд. За этот промежуток времени - с 10 января мы уничтожили почти 95 различных банд-руководителей, начиная от станичного и командующим УПА. 95 так называемых главарей банд.

Если посмотреть на УПА, как организованную силу, то за этот промежуток времени внутренние войска НКВД с партийными организациями по сути дела растрепали главную силу УПА, в том числе такие банды, как Рудова[59], Дубового[60], Верещака[61], Эннеля[62], многих руководителей из этих банд уничтожили, часть захватили, таким образом количество их значительно сократилось по сравнению с тем, что было до постановления ЦК партии.

В показаниях захваченных нами бандитов говорят, что УПА почти не существует, есть разрозненные группы, которые называются сотнями, а там 40-50 человек, называют бригадами, а в них не более 35-33 человек и т.д.

Поэтому, мне кажется, в выступлениях товарищи правильно говорили и я со всей уверенностью могу заверить Никиту Сергеевича и ЦК партии, что мы по настоящему возьмемся в отстающих районах и с помощью войск, которые есть, к весне с УПА покончим.

Тов. Хрущев: Весна и май месяц, к какой весне.

- Не хочу сказать - к марту , т-к осталось только две недели и будет несерьезно сказать к марту. В апреле месяце закончим с УПА.

(С места: Правильно).

В марте месяце уничтожим все мелкие боевки и бандгруппы, что касается боевой сетки ОУН, то нам придется еще крепко поработать, чтобы с корнем уничтожить подпольную сеть. Видимо, Никита Сергеевич, в марте месяце мы всего сделать не сможем, т-к эта работа значительно сложней, но и здесь мы по настоящему возьмемся и в ближайшее время с деловой сеткой можем закончить, но для этого нам нужно много поработать и мы это сделаем.

Какие недостатки мы имеем.

Первое, на чем я хотел остановиться - это в части регистрации населения.

Я должен сказать, что по нашей области ряд районов поступили с этим формально, по бюрократически. Это имеет место по Тучинскому району, в результате чего мы отменили в 15 селах регистрацию населения: это имело место в Клеване, Рокитно, когда к регистрации формально отнеслись, посылали на регистрацию второстепенных людей, а районное руководство сидит в районе и руководит из района. Взять Здолбуново - выступал здесь начальник НКВД. Они тоже три недели проводили регистрацию, и начальник НКВД не соизволил быть ни на одном регистрационном пункте в районе, значит можете представить себе что это за руководство, когда само руководство не бывает на пунктах, где проводится регистрация. Эту формальность, товарищи, нам приходилось выправлять. Эта формальность сказалась на целом ряде районов, как: Острожец, Ровенский сельский, Рокитно, Клевань и не случайно где проводили формально регистрацию, то с повинной бандиты и укрывающиеся в лесах не являются.

У нас должно было явится нелегалов 6.500 человек, у которых взяли подписки, явилось 1.200. У меня нет цифр, но их называл тов. Трубников. 1.200 человек явилось с повинной - это чрезвычайно малая цифра, видимо, по настоящему не работали.

Затрудняло еще то, о чем кстати нужно сказать, предупредить совещание, что у нас по целому ряду районов есть такие факты, когда районы все села сразу не охватили регистрацией, как предупреждал ЦК партии и получилось то, что пока проводили в одном сельсовете регистрацию, а бандиты проводили работу в тех селах, где не проводили регистрацию, запугивая перерегистрациею (данные населения) по Демидовскому, Острожецкому и другим районам в результате того, что не проводили по всем селам регистрации сразу и тем самым давали возможность проводить ОУНовцам работу против мероприятий.

Проводя работу по регистрации, в соответствии с решением ЦК партии, мы требовали от районных руководителей того, чтобы организовать больше местных групп самообороны, истребительных отрядов, участковой милиции, в настоящее время в области создали 118 групп содействия милиции по охране - 1.400 человек, или 90 групп самообороны - 1.127 человек, это чрезвычайно мало. Об этом мы предупреждали руководителей на совещании, однако такие районы, как Тучино, Здолбуново, Демидовка и ряд других районов сделали в этой части очень мало.

Тов. Кириченко: Это только цифры, в действительности этого нет. Меня возили, возили по Тучинскому району - так и не нашли самоохраны. Из села в село возили. Васильковский говорит: „Мы сейчас захватим, они перешли в другое село” - так и не нашли.

Тов. Бегма: Вы были в двух селах и все же 5 челов. нашли.

Тов. Кириченко: Это из районного батальона, это не из самоохраны.

Тов. Бегма: Тов. Кириченко, я с Вами согласен, т-к по Тучинскому району за плохую работу этого райкома КП(б)У мы вынесли специальное решение.

Поэтому я считаю, что этот и ряд других районов работали формально, что за дело выполнения постановления ЦК КП(б)У нужно взяться по-настоящему. Мы имеем полную возможность вооружить наш актив, главным образом из местного населения, т-к мы до сего времени сделали очень мало.

Товарищи, в части шефства над селом. Опыт Здолбуновского и части Сарненского районов дает неплохой результат. Райком партии организовал шефство над селами районных организаций, железнодорожников, цементного завода, которые закреплены за селами, проводят массовую работу, беседы и участвуют в борьбе с бандами.

Этот опыт районы прививают мало, хотя это мы рекомендовали. Видимо, надо всем районам организовать и взять шефство над селами, хотя-бы небольших организаций: райисполкома, комсомола, лесных предприятий, железнодорожников, цементного завода и ряда других, которые-бы взяли шефство над селами, чтобы в селах проводить массовую работу, оказывать свое влияние, привлекать местный актив и местное население к борьбе с бандами.

Товарищи, мы за это время организовали 53 комсомольских организации. Это очень мало. В начале мы шли по пути создания инициативных групп, так рекомендовали секретарям райкомов ЛКМУ. ЦК ВЛКСМ своим решением по Молдавской области подсказал, что не надо этих групп организовывать, т-к это отвлечет комсомольские организации от роста комсомола, занимаясь инициативными группами. Вместо инициативных групп, нужно создавать актив молодежи на селе, вовлекая ее в кружки по изучению устава комсомола, изучая книгу товарища Сталина „О Великой Отечественной Войне Советского Союза", художественные кружки, вовлекая в кружки самодеятельности и воспитывать молодежь, чтобы за счет этой молодежи можно было принимать в комсомол, и создавать комсомольские сельские организации.

Здесь нужно признать, что мы также мало поработали. Ряд секретарей райкомов партии не послушал комсомол, как этим делом занимались райкомы комсомола. Организовали всего 53 комсомольских организации, а имеем возможности значительно большие.

О колхозном строительстве. Никита Сергеевич, в нашей области имеем немало районов, в которых основательно говорят о колхозах. На областном совещании крестьян[63] делегаты Млыновского района высказывали мнение крестьян села об организации колхоза.

Такое положение имеется в районе Березно, солидная группа уже подала заявления, просятся в колхоз.

Тов. Хрущев: Организуйте.

Тов. Бегма: К этому приступаем.

В Межиричах есть колхоз, работает с начала весны этого года. Таким образом мне думается то, что секретари РК партии выступали здесь и говорили, что „вплотную не брались"- это правильно. Мы на активе несколько раз говорили - не сдерживать инициативу, а наоборот, оказывать помощь крестьянам в организации колхозов.

Я думаю, что если товарищи до этого недопонимали - можно приступать к организации, или нельзя, то сегодня видимо ясно, что не только можно приступать, а и нужно. Я между-прочим повторяю это уже на 3-м партийном активе, чтобы организовывали колхозы, но организовать нужно с головой, не навязывать, недопускать подавать[64] инициативу. А колхозы обязательно нужно организовывать - не только можно, но и нужно и мне думается, что к весне 1945 г. мы в каждом районе будем иметь не менее одного колхоза.

Вот те замечания, которые я думал сделать в своем выступлении.

Мне кажется товарищи секретари РК КП(б)У, Начальники НКВД, НКГБ, что если Вы по настоящему после совещания продумаете еще раз мероприятия в

соответствии с постановлением ЦК КП(б)У, учитывая все недостатки, наметите все конкретные мероприятия по своему району, селу – бесспорно, что мы в марте месяце с бандитами по нашей области полностью закончим.

Тов. Ильченко: Слово имеет Никита Сергеевич Хрущев.

(Выступление тов. Хрущева зал встречает бурными аплодисментами, все встают и аплодируют стоя)[65].

Тов. Бегма: Товарищи, с первым вопросом закончили, собственно и был только один вопрос.

Товарищи, решений принимать не будем, т.е. есть решение ЦК партии и указания Никиты Сергеевича. Разрешите от вашего имени заверить Никиту Сергеевича, что порученное задание мы выполним с честью. (Аплодисменты).

Сейчас мы объявим небольшой перерыв, а после перерыва секретари райкомов партии останутся для решения некоторых текущих вопросов, касающихся их районов, а остальные товарищи могут быть свободны.

Список
присутствующих на областном совещании Ровенского Обкома КП(б)У

1. Хрущов Н.С.	– Секретарь ЦК КП(б)У
2. Коротченко Д.С.	-//-
3. Бегма В.А.	– Секретарь Обкома КП(б)У
4. Ильченко А.К.	– II-й секретарь Обкома КП(б)У
5. Васильковский П.И.	– Председатель Облисполкома
6. Ненадович Г.Г.	– Секретарь по пропаганде Обкома КП(б)У
7. Фиалковский В.А.	– Секретарь по кадрам -//-
8. Гапий Д.Г.	– Секретарь по промышленности -//-
9. Трубников В.М.	– Нач. Обл. НКВД
10. Цветухин Ф.А.	– Нач. Обл. НКГБ
11. Могилат Н.А.	– Зав. Оргинструкторским отделом ОК
12. Журавель И.В.	– Зав. сельхозотделом Обкома КП(б)У
13. Богданов Г.С.	– Зам. Зав. отд. пропаганды -//-
14. Клюшников Ф.И.	– Зам. Зав. отдела кадров -//-
15. Охрименко А.М.	– Зам. Зав. Оргаотделом -//-
16. Маловичко А.И.	– Зам. Зав. сельхозотделом -//-
17. Паникин А.М.	– Зам. Зав. транспортным отд. -//-
18. Литвинов И.Я.	– Зав. сектором отд. Кадров -//-
19. Кривошея С.П.	– -//-
20. Матяшенко Д.А.	– -//-
21. Рябков В.С.	– -//-
22. Уборцева Е.И.	– -//-
23. Покровский	– -//-
24. Ивончик Б.К.	– -//-
25. Забирко М.Д.	– -//-
26. Ковалев А.Т.	– -//-
27. Граваско В.С.	– Зам. Нач. УНКВД
28. Перепеляк М.И.	– Зам. Нач. УНКГБ по кадрам
29. Данилов А.А.	– Нач. 4-го отдела УНКГБ
30. Солоимский Г.Т.	– Нач. следственн. отдела УНКГБ
31. Смоленский Н.Ф.	– Нач. Отдела „А" УНКГБ
32. Ворона Ф.С.	– Нач. 10 отдела УНКГБ
33. Шаповалов А.К.	– Зам. Нач. ОК УНКГБ
34. Максимов Н.Г.	– Врид. Нач. Дубновского РО НКГБ
35. Соловьев С.Ф.	– Нач. Здолбуновского РО НКГБ

36. Корнышев И.С.	– Нач. Корецкого РО НКГБ
37. Новиков И.Я.	– Нач. Костопольского РО НКГБ
38. Максимов К.И.	– Нач. Острожского РО НКГБ
39. Вахрамов Г.М.	– Нач. Ровенского Горотдела НКГБ
40. Ковалев И.Г.	– Нач. Сарненского РО НКГБ
41. Поликанов А.Т.	– Нач. Александрийского РО НКГБ
42. Кобыфа Я.П.	– Нач. Березновского РО НКГБ
43. Шайдров К.А.	– Нач. Вербского РО НКГБ
44. Лубянский П.П.	– Нач. Владимирецкого РО НКГБ
45. Андреев А.И.	– Нач. Высоцкого РО НКГБ
46. Красноперов П.Д.	– Нач. Гощанского РО НКГБ
47. Поликарпов Г.А.	– Нач. Дубровицкого РО НКГБ
48. Платоненко Л.П.	– Нач. Клеванского РО НКГБ
49. Конечный К.А.	– Нач. Клесовского РО НКГБ
50. Алешинов П.М.	– Нач. Козинского РО НКГБ
51. Хранцов Б.А.	– Нач. Мизочского РО НКГБ
52. Еньков А.Ф.	– Нач. Млыновского РО НКГБ
53. Выставкин М.И.	– Нач. Морочновского РО НКГБ
54. Трондин Д.Г.	– Нач. Острожецкого РО НКГБ
55. Письменный Н.Ф.	– Нач. Степанского РО НКГБ
56. Белогуров А.А.	– Нач. Тучинского РО НКГБ
57. Кондратьев В.М.	– Нач. Червоноармейского РО НКГБ
58. Подыжногин	– Зам. нач. НКГБ
59. Гречко К.Г.	– Зам. Нач. отдела кадров НКВД
60. Проводников Я.Е.	– Зам. Нач. отделения ОУР
61. Голубь Г.С.	– Нач. Дубновского РО НКВД
62. Локтев М.Л.	– Нач Здолбуновского РО НКВД
63. Попов В.И.	– Нач. Корецкого РО НКВД
64. Воронин М.П.	– Нач. Костопольского РО НКВД
65. Ефимов Н.А.	– Нач. Острожецкого РО НКВД
66. Остяков К.Д.	– Зам. Нач. Острожецкого РО НКВД
67. Морозов П.Н.	– Зам. Нач. Высоцкого РО НКВД
68. Карпенко К.М.	– Нач. Сарненского РО НКВД
69. Ларионов М.Я.	– Нач. Ровенского РО НКВД
70. Ковтун П.Е.	– Нач. Александрийского РО НКВД
71. Соколов С.Т.	– Нач. Березновского РО НКВД
72. Майстренко Н.С.	– Нач. Вербского РО НКВД
73. Морозов П.М.	– Зам. Нач. Высоцкого РО НКВД
74. Долганов В.П.	– Нач. Гощанского РО НКВД
75. Тимофеев Д.Н.	– Нач. Дубровицкого РО НКВД
76. Пронин М.И.	– Нач. Клеванского РО НКВД
77. Гончаров И.П.	– Нач. Козинского РО НКВД
78. Преснов П.А.	– Нач. Межирицкого РО НКВД
79. Серебрянский И.К.	– Нач. Клесовского РО НКВД
80. Белокуров Д.М.	– Нач. Млыновского РО НКВД
81. Селиванов А.С.	– Нач. Мизочского РО НКВД
82. Новиков Е.М.	– Нач. Морочновского РО НКВД
83. Дубовенко Д.И.	– Нач. Рокитновского РО НКВД
84. Валинов Н.И.	– Нач. Степанского РО НКВД
85. Панов П.И.	– Нач. Тучинского РО НКВД
86. Цопа А.З.	– Нач. Острожецкого РО НКВД
87. Майкин Г.С.	– Нач. Красноармейского РО НКВД
88. Уланов П.Е.	– Нач. отделения ББ
89. Фильчев Г.С.	– Нач. ОТО НКГБ ст. Здолбуново

90. Туруптаев П.В.	– Нач. ОТО НКГБ ст. Сарны
91. Карпенко Г.Ф.	– Нач. ОТО НКГБ ст. Ковель
92. Багте М.Е.	– Нач. II-го отдела НКГБ
93. Соколов М.П.	– Зам. Нач. II-го отдела НКГБ
94. Пестрецов	– Нач. отд. II-го отделения НКГБ
95. Остряков К.Д.	– Зам. Нач. НКВД Острожского района
96. Морозов П.М.	– Зам. Нач. НКВД. Высоцкого района
97. Лайшевцев Б.А.	
98. Барагонин В.В.	
99. Ахтырский В.П.	
100. Ларионов М.Я.	
101. Лобашев Б.Е.	
102. Гробак А.Н.	
103. Драгенко В.С.	
104. Рыбкин	
105. Клименко И.Е.	– „СМЕРШ" ВВ
106. Пешехонов Д.З.	
107. Лемец	
108. Картухин Е.Н.	
109. Хохлов И.К.	
110 Хабло И.З.	– Зав. транспортным отделом ОК КП(б)У
111. Харченко Н.Н.	– Зав. промышленным отделом -//-
112. Янышевский С.В.	– Секретарь Александрийского РК КП(б)У
113. Кирилович А.С.	– Секретарь Березновского РК КП(б)У
114. Козак Д.Д.	– -//- Владимирецкого -//-
115. Гайковой Г.Д.	– -//- Вербского -//-
116. Резник	– -//- Высоцкого -//-
117. Лысенко Н.А.	– -//- Гощанского -//-
118. Кодак Г.К.	– -//- Демидовского -//-
119. Печеный М.И.	– -//- Деражнянского -//-
120. Павлович А.И.	– -//- Дубровицкого -//-
121. Баранник Г.В.	– -//- Дубновского -//-
122. Усатый А.Е.	– -//- Здолбуновского -//-
123. Шевченко Ф.Г.	– -//- Клеванского -//-
124. Харченко П.П.	– -//- Козинского -//-
125. Жуков Т.С.	– -//- Корецкого -//-
126. Удовиченко П.П.	– -//- Клесовского -//-
127. Гнездилов Д.С.	– -//- Червоноармейского -//-
128. Безуглый П.С.	– -//- Костопольского -//-
129. Сагайдак И.Д.	– -//- Людвипольского -//-
130. Гаркавенко Д.К.	– -//- Межиричского -//-
131. Науменко П.С.	– -//- Мизочского -//-
132. Остопарченко Х.М.	– -//- Млыновского -//-
133. Костиков Е.Т.	– -//- Морочновского -//-
134. Немерич П.Е.	– -//- Острожецкого -//-
135. Сербин П.И.	– -//- Острожского -//-
136. Задорожный Д.Ф.	– -//- Рафаловского -//-
137. Безверхий О.К.	– -//- Ровенского -//-
138. Небаба М.М.	– -//- Рокитновского -//-
139. Стабровский	– -//- Сарненского -//-
140. Одновол	– -//- Степанского -//-
141. Соловьев	– -//- Тучинского -//-

142. Бондаренко – -//- Ровенского Горкома КП(б)У
143. Струков М.Я.
144. Предаев Я.С.
145. Камлеев

Державний архів Рівненської області, ф.400, оп.1, спр.51, арк.1-76. Оригінал. Машинопис.

Примітки :

1. Згадана перереєстрація здійснювалась відповідно до постанови політбюро ЦК КП(б)У „Про проведення реєстрації населення в західних областях України" від 19 січня 1945 і мала на меті встановлення чисельності населення і виявлення осіб, що перебували на нелегальному становищі.
2. Особу не встановлено. У подальших примітках міститься інформація лише про встановлених (ідентифікованих) осіб.
3. Село Оженін Острозького району.
4. Село Новородчиці Острозького району.
5. Село Межиріч Острозького району.
6. Село Бочаниця Острозького району.
7. Славутський район Кам'янець-Подільської області.
8. Гордійчук Сава Софронович („Якір", „Залізняк") (1911-1953) – уродженець с. Грозів Острозького району, підрайонний, а згодом районний комендант СБ ОУН Острозького району. Загинув у тюрмі.
9. Село Білашів Острозького району.
10. Село Верхів Острозького району.
11. Ймовірно, Андрійчук Василь Антонович („Приймак") (1926-?) – уродженець с. Верхів Острозького району. Загинув поблизу с. Завидів Острозького району.
12. Кодова назва одного зі з'єднань УПА-Південь.
13. Дивись прим. 7.
14. Тут і далі - пропуск в тексті стенограми.
15. Ймовірно, Ковжук Яків („Сивий", „Старий", „Батько", „Тарас") – провідник ОУН Острожецького району в 1943-1952.
16. Назву населеного пункту не з'ясовано.
17. Село Новосілки Острожецького району.
18. Село Торговиця Острожецького району.
19. Ймовірно, Мурза Степан Павлович („Дорошенко") (1922-1944) – уродженець с. Степань. Загинув на хуторі Писариха поблизу с. Степань 15 червня 1944.
20. Тут помилка, потрібно Воронін.
21. Село Кургани Березнівського району.
22. Решетило Григорій („Галайда") – командир бригади УПА „Жовті Води", розгромленої у лютому 1945 на території Костопільського району. У 1945 потрапив до рук НКВС.
23. Село Берестовець Костопільського району.
24. Село Головин Костопільського району.
25. Село Трубиці Костопільського району.
26. Село Малі Селища Людвипільського району.
27. Село Моквин Костопільського району.
28. Село Мала Любаша Костопільського району.
29. Село Підлужне Костопільського району.
30. Члени винищувальних (рос. истребительных, звідки „истребки" або ж „ястребки", „стребки") загонів, створених органами НКВС-НКДБ з числа місцевих жителів (як правило, колишніх партизанів або повстанців, що вийшли з повинною) для боротьби з УПА.
31. Назву населеного пункту не з'ясовано.

32. Можливо, село Товча Корецького району.
33. Село Кричильськ Степанського району.
34. Село Велике Вербче Степанського району.
35. Село Комарівка Степанського району.
36. Село Мале Вербче Степанського району.
37. Див. прим. 29 до документа 15.
38. Никитюк Григорій Леонтійович („Вир") (1922-?) – уродженець с. Лючин Острозького району, підрайонний провідник ОУН на території Острозького району. Загинув у таборах.
39. Ймовірно, Степчук Олексій Іванович („Байда") (1921-?) – уродженець с. Межиріч Острозького району,
40. Див. прим. 73 до документа 15.
41. Можливо, село Новомильськ Здолбунівського району.
42. Село Копитків Здолбунівського району.
43. Село Здовбиця Здолбунівського району.
44. Село Гільча Перша (Чеська) Здолбунівського району.
45. Село Старомильськ Здолбунівського району.
46. Див прим. 96 до документа 15.
47. Див прим. 15 до документа 15.
48. Показова страта членів ОУН та УПА, серед яких були Трохимчук Степан („Недоля"), Слободюк Василь Оксентович („Юрко", „Степан") (1924-1945) – зв'язковий УПА, Слободюк Микола Тодорович („Андрій") (1922-1945), обидва уродженці с. Дядьковичі Рівненського району, та ін., здійснене 4 січня 1945 на центральній площі (нині – площа Театральна) в Рівному.
49. Село Карасин Сарненського району.
50. Село Стрільськ Сарненського району.
51. Див. прим. 24 до документа 15.
52. Див. прим. 28 до документа 15.
53. Див. прим. 108 до документа 15.
54. Конєв Іван Степанович (1897-1973) – Маршал Радянського Союзу (1944), Герой Радянського Союзу (1944, 1945). В 1944-1945 – командуючий військами 2-го і 1-го Українських фронтів.
55. Калинюк Дмитро („Ярко") (1920-1945) – командир бригади УПА „Пам'ять Крут", яка діяла на території Дубровицького району.
56. Див прим. 28 до документа 15.
57. Напевне, йдеться про річку Горинь.
58. Село Зносичі Сарненського району.
59. Стельмащук Юрій („Рудий", „Кайдаш") (1920-1945) – поручник УПА. У 1943-1944 – командир групи УПА „Турів", у 1944-1945 – військовий референт Північно-західного краю „Хмельницький". Захоплений хворим в полон, розстріляний у Києві.
60. Див. прим. 67 до документа 15.
61. Воробець Федір („Верещака", „Шигунич Денис", „Олекса Глід") (1922-1959) – майор УПА. У 1943-1944 – командир групи УПА „Тютюнник", у 1945-1946 – провідник Північно-східного краю ОУН „Одеса". Захоплений живим у 1946, загинув в ув'язненні.
62. Див. прим. 96 до документа 15.
63. Див. прим. 106 до документа 15.
64. Потрібно „подавлять" – придушувати.
65. Виступ М.С.Хрущова у стенограмі відсутній.

№17
1945 р., березня 1. – Протокол наради в Рівненському обкомі КП(б)У з питання „Про наведення порядку в місті Рівному" з участю першого секретаря обкому КП(б)У В.А.Бегми

Протокол
совещания у секретаря Ровенского Обкома КП(б)У тов.Бегма по вопросу „О наведении порядка в городе Ровно".

1 марта 1945 года

Присутствовали: по списку.

Слушали:

О наведении порядка в городе Ровно.

Тов. [...][1] - прокурор

Имеем много случаев предания суду рядового сержантского и офицерского состава. Предано суду 103 военнослужащих: 27 чел. офицерского состава, 27 чел. сержантского состава, 49 человек рядового состава.

Какие наиболее распространенные виды преступления?

Основной вид преступления – дезертирство. За это осуждено 45 человек: 10 чел. офицерского состава, 7 чел. сержантского состава, 28 чел. рядового состава.

Распространенным видом преступления является убийство и хулиганство с убийством, за что осуждено 9 человек: 5 чел. офицерского состава, 2 сержантского состава и 2 чел. рядового состава и за хулиганство 6 чел. осуждено: 3 чел. офицерского состава, 2 чел. сержантского состава и один человек рядового состава.

Осудили 11 человек за расхищение социалистической собственности, грабеж. Осуждено за это 4 человека офицерского состава, 4 чел. сержантского состава и т.д.

Очень распространенным видом преступления является убийство и хулиганство и особенно совершается это офицерским составом.

Из частей гарнизона преданных суду большое место занимает 254 танковая бригада, осудили 12 человек, по 13 батальону связи судили трех человек за грабежи и мародерство, по пересыльному пункту осудили 7 человек. Большая доля падает на те части, которые пребывают сюда и пребывают здесь недолгое время.

Самые возмутительные преступления совершались 204 заградотрядом. Рядовой Мосин 4.XII напился пьяным, пришел к одной гражданке С. и под видом представителя НКВД произвел проверку документов, увидел водку, взял ее, после этого изнасиловал эту гражданку. После совершения акта изнасилования, подошел к шкафу с платьем и сказал, чтобы она отдавала вещи. Она в испуге стала снимать вещи и сложила ему в мешок. Он дошел до такого нахальства, что попросил ее помочь ему мешок положить на плечо. Он осужден на 10 лет лишения свободы.

Сержант и два рядовых: Савельев, Лазаренко, будучи на выполнении задания, напились пьяными, пошли по домам, взяли лошадь, продукты, произвели ограбление трех крестьян. Они осуждены.

Младший лейтенант и сержант – Салтыков и [...] напились пьяными, в квартире подняли стрельбу, хозяйка выбежала, они ограбили квартиру, забрали вещи. Они осуждены.

При выписки 574 зенитного дивизиона группа сержантов поехала в район, убила двух свиней, из двух хат взяли рожь, пшеницу, нагрузили подводу и поехали в Ровно, мы их задержали, арестовали, командиры дивизиона говорили, что их осудят, а потом увезли отсюда.

Имеются случаи не только грабежа, но военнослужащие стали на путь спекуляции. Красноармеец Кузнецов, вместо того, чтобы честно выполнять задания, стал спекулировать – у раненых покупал обмундирование и продавал за большие деньги. В течение четырех месяцев послал домой свыше 10 тысяч руб., при нем обнаружено 11 тысяч рублей. Его осудили на 10 лет лишения свободы.

Остановлюсь на хулиганстве с убийствами. В октябре месяце капитан госпиталя на почве ревности убил командира. Этот капитан был осужден.

Старший лейтенант Гамарников, ехав из Здолбуново в Ровно, наводил порядок в вагоне и вместо того, чтобы навести порядок, вытащил пистолет и убил шофера Ковельской железной дороги. Гамарников лишен воинского звания и осужден.

Характерный пример хулиганства и отсутствия командирской дисциплины. Был случай по 12 батальону связи. 25 января командир взвода – младший лейтенант Баскаков должен выехать в район. Выехав на окраину города, в район не поехал, напился пьяным, продукты меняли на водку, и взвод оказался пьяным, сбили колонну автомашин, обезоружили и избили двух часовых комендатуры, которые говорили, что на них напали бендеровцы. Когда выехали на расследование, то командира взвода вытащили из под хвоста коровы. Командира взвода лишили воинского звания, осудили на 10 лет лишения свободы, остальные получили дисциплинарные взыскания.

Имелись случаи, когда военнослужащие насиловали несовершеннолетних детей. Был краснофлотец, напился пьяным и изнасиловал 9-ти летнюю девочку, которая потеряла трудоспособность на 50%. Это возмутительный факт.

Имеются случаи грубого нарушения устава гарнизонной службы. Из 254 танковой бригады состав караула в 4 человека был предан суду за грубое нарушение устава гарнизонной службы, ни один пункт устава не выполнялся. Начальник караула полностью нарушал устав. Это привело к тому, что произошел пожар, когда сгорело много материальных ценностей, 72 тыс. материального ущерба принес этот пожар, на большой период времени вышла из строя боевая техника.

Вчера рассматривали дело, осудили Радченко на 7 лет за грубое нарушение устава гарнизонной службы. Радченко захотелось погулять, а он знал, что цистерна с завесой охраняется, он на развод караула не вышел, а смена должна меняться в 8 часов. Радченко пошел, зашел к женщине, пил, а начальник караула искал цистерну и ее найти не мог и оттуда уже позвонили – будут нас менять или нет.

Имеются случаи, когда офицерский состав мошенничает. Группа офицерского резерва Гринько, Корнеев и другие три месяца занимались подделкой вкладных листов Сберкассы и таким образом они получили 15 тыс. руб. Эта группа предана суду. Корнеев лишен воинского звания, осужден на 10 лет лишения свободы, остальные направлены на фронт рядовыми.

Имеются случаи превышения бдительности. Лейтенант Масин из 135 [...] пошел в город, услышал выстрел и кто-то крикнул – „бандеровцы". Он не уточнив дела, убил шедшего сзади человека и говорит, что убил бандеровца. Его осудили, дали 10 лет лишения свободы.

Второй случай – группа сержантско-рядового состава из батальона ПВО была в одном из районов. Одной красноармейской группе, возвращающейся из деревни, показалось, что бандеровцы, а сзади ехала на лошади женщина, они взяли эту лошадь и уехали. На другой день пошли в эту деревню, а там бандитов нет, а из леса в это время шли три человека. Вместо проверки личностей этих трех человек, старшина крикнул, чтобы открывали огонь, в результате всех трех убили. Эти три человека были рабочими. Эта группа осуждена.

Количество преданных суду по гарнизону – 103 человека. За этот же период 69 человек переданы в штрафную группу, в большинстве за дезертирство.

Мы осторожно подходим к вопросу предания суду. Если человека можно исправить, то передаем его в штрафную группу.

Мы проделали большую работу. Организовали 18 показательных процессов. Не было такой части, в которой не было бы организовано показательного судебного процесса. Провели большую профилактическую работу, т.к. одними карательными мерами и беседами преступность не сократишь.

Нужно констатировать что если имеем снижение преступности, то состояние воинской дисциплины в гарнизоне низкое. Внешний вид бойцов неряшливый, бойцы почти никого не приветствуют, если найдется таких процентов 10, то это будет

хорошо. В большинстве воинских частей нет внутреннего порядка, а это приводит к тому, что во многих частях создаются условия для самовольных отлучек которые не включаются в преступления, а командиры забыли, что самовольные отлучки – преступления. За это редко отправляют в штрафную группу, борьбы с этими отлучками командиры частей не ведут.

Нужно поставить вопрос о наведении учета боеприпасов, о прекращении стрельбы. Стрельба по городу не прекращается. Праздник бывает, если нет убитых и раненых.

Нужно поставить вопрос, чтобы каждый патрон был на учете – пошел на пост, было 30 патронов, а пришел с поста – 22 патрона, и установить трудно, куда дел патроны.

Основная причина грабежа, продажи обмундирования – много имеем в городе самогоноварения. Особенно не благополучно с нашим городком, большинство случаев убийства в районе кирпичного завода.

Многие военнослужащие продают обмундирование. 50% населения ходит в перешитой военной одежде.

Слаба дисциплина среди офицерского состава – 27 офицеров предано суду, многих посылаем в действующую армию. Ели бы была крепкая дисциплина среди офицерского состава, то положение было бы лучше.

Нужно обратить внимание на работу караульных и в части регулирования по городу. Регулирование по городу плохое. Автомашины идут 60-70 километров, человека задавили, а машину найти трудно, контрольно-пропускной пункт пропускает машину, хоть она и не имеет номера, путевки.

О взаимоотношениях воинских частей с местными органами власти. Нужно больше взаимных информаций. Мы быстро реагируем на информацию, но иногда информации получаем с опозданием. Иногда получаем информации в отношении какой-нибудь части, а эта часть уже ушла на фронт. Информация должна быть правдивая, а то имеется тенденция у местных органов власти – перекладывать все случившееся на военнослужащих.

По улице Сталина дом 137 развалился, комиссия установила что дом пришел к разрушению на 97%. Было решение Горсовета – сломать этот дом. Красноармейцы пересыльного пункта пошли в этот дом и взяли немного кирпича и их поймали. Когда дом рухнул то городской прокурор должен был принять меры а он переслал нам материал чтобы этих красноармейцев привлечь к ответственности. Этим самым я хочу сказать, что военнослужащие взяли кирпич небольшое количество и виноваты в развале дома и полковника Ракшина нужно предавать суду.

Органы НКВД проделали большую работу в оказании помощи, но иногда у органов НКВД, особенно у работников милиции тенденция такая, чтобы за малейшее преступление судить, иногда работники милиции не знают особенности Красной Армии и не зная порядка согласовывают предание суду. Не за все преступления нужно предавать суду, за некоторые преступления нужно передавать в штрафную роту.

Необходимо улучшить дисциплину среди военнослужащих. Нужно внутренний порядок в частях навести, чтобы не было самовольных отлучек.

Нужно запретить появление в городе сержантско-офицерского состава.

Нужно повысить дисциплину среди офицерского состава.

Нужно усилить комендатуру города, иначе при составе, который сейчас есть, не будет порядка.

Нужно выделить офицерский состав, чтобы ходил по городу, по рынку. Нужно организовать комнату в комендатуре для задержанных. Если не будут выполнять приказ №102, военные не будут приветствовать, забирать в комендатуру.

Во всех частях иметь учет боеприпасов вплоть до каждого патрона, чтобы не было лишней стрельбы. Нужно повести борьбу против самогоноварения и продажи водки.

Командиры частей должны использовать свои права по приказу №0413 и при невыполнении его передавать в штрафную роту.

Необходимо наметить культурные мероприятия. Было постановление Обкома партии о культурных мероприятиях, но это выполняется плохо. Иногда офицерам итти некуда. Если бы организовать танцы в 2-3 местах, то было бы лучше.

Нужно в марте организовать массовую облаву в городе. Есть много нарушений и облава даст положительные результаты.

В отношении координации действий органов НКВД и милиции. Если милиция задерживает военнослужащего, то дело передавать мне и коменданту, чтобы военнослужащие в КПЗ, милиции не сидели.

Тов. [...] – прокурор

Пришло 17 дел, из них один офицер. Характеристика дел: незаконное занятие квартир, незаконный захват мебели, хулиганство и грабеж.

По 212 батальону два военнослужащих 15 февраля по улице Дикой путем выставления двух стекол забрались в квартиру. Их захватили.

В подразделениях командиры часто не знают, где их бойцы, нет там порядка. Сейчас сидят три человека подразделения Шапошникова – 24 число, 25-26, которые гуляли по городу под видом патрулей, пьянствовали, а по соседству была ограблена квартира.

Командиры частей должны навести порядок в подразделениях, они не знают, где их бойцы бывают, отсутствуют по 2-5 суток и командир не знает, где они есть, пока их не задержит милиция или комендатура.

В комендатуре нет порядка. Не могут там навести порядка, помощник коменданта на замечание председателя Горсовета начинает оскорблять его. Один вид стоящих у комендатуры говорит о том, что там порядка нет.

В кино-театр ходить нельзя. Надо службу патрулирования совместными силами урегулировать.

Много имеется жалоб по адресу танкистов, которые находятся в военном городке. 6 танкистов набили морду патрулю, а фамилию установить нельзя.

В десять часов вечера по улице Сталина ходить нельзя, начинается стрельба. Ресторан надо устранить, каждый день там драка и стрельба.

(Тов. Бегма: Пока там организовать столовую).

- В отношении облав. Облавы делали, но нужен повседневный контроль – ходят военные с оружием без оружия и никто не спросит, что это за люди. Один стрелок с наганом в руках начинает целиться, когда у него спросили в кого он целиться, стрелок этот ответил, что в нем патронов нет. Я отобрал этот наган и сказал, чтобы за ним зашел, но до сих пор за наганом не идет. Надо проверить права для ношения оружия.

Тов. Токарь – нач. Облуправления милиции.

В отношении порядка в городе – дела плохие. Если говорить о нарушениях порядка в городе, то здесь товарищи приводили примеры. Со стороны гражданского населения в городе нарушения порядка – единичные случаи, резко–бросающихся в глаза безобразий не имеем. Было несколько групп в городе дезертиров, которые ушли из армии, связались с уголовными преступниками, кражу совершили, но такие группы дезертиров были ликвидированы, в наличии сейчас таких групп нет.

В отношении притоносодержания, самогоноварения достаточного порядка не навели. Много наших работников сейчас находится в районах и в городе милиции нет.

Проституток в городе имеется десятка два, многих осудили, но они еще есть.

Кино одно у нас и там порядка никакого нет. Порядок на рынке нарушается со стороны военнослужащих. Недавно набили морду нашему работнику, там чуть ли гранаты не бросали.

Чтобы навести порядок в городе, нужно порядок навести внутри воинских частей, вести борьбу с шинкарством и проституцией.

Сеть культурных учреждений в городе надо расширить.

Плохо дело с проходящими эшелонами. Как только приходит поезд, люди закрывают все двери на замок. Здесь нужно наводить порядок, т.к. проезжающие вносят большие беспорядки.

В ресторане порядка нет, а там посетителями являются исключительно военнослужащие.

Тов. [...] – комендант города.

За 20 дней февраля из 250 танковой бригады задержано 4 офицера за пьянство и хулиганство, рядового и сержантского состава 20 человек, за продажу обмундирования 2 чел., хождение на рынке не имея документов – 8 чел.; из второй технической бригады: за самовольную стрельбу 1 офицер, за пьянство 2 из сержантско-рядового состава, за хождение по рынку – 2.

117 полк НКВД – рядового сержантского состава за появление на рынке и продажу обмундирования – 2 чел.; 219 отдельный батальон НКВД – рядового состава – пьянство, хулиганство – 1 чел., на рынке захватили: 4 человека, 13 батальон связи – 2 человека рядового состава за пьянство и хулиганство, пять человек с рынка; часть 1864 рядового состава взято с рынка – 5 человек, гарнизон 2349 – за пьянку и хулиганство – 1 чел., захвачено на рынке – 6 человек. Пересыльный пункт – пьянство и хулиганство офицерского состава 1 чел., рядового сержантского состава за хождение на рынке – 2 человека. Маршевые части – за пьянство и хулиганство – 16 человек, продажу имущества – 5 чел., стрельбу – 5 чел., хождение на рынке – 4 человека. Войска НКВД – партизаны – офицерского состава 11 чел. за пьянку и хулиганство, рядового состава – 27 чел. за пьянку и хулиганство.

В городе много стреляют, а мы не ведем борьбы. В красноармейской книжке на учете 15 патронов, а в наличии оказывается 25 штук. Не учитываем патроны.

Отобрано нами оружия: карабинов 5, пш – 5, карабинов немецких 3, автоматов немецких 2, пистолетов „браунинг" – 2. Это оружие носили незаконно в воинских частях. Если до 15 числа не разберетесь с этим оружием, то отправлю его во Львов.

Отобрано обмундирования: шинель суконная – 1, плащ прорезиновый – 1, плащ-палатка – один, свитер-1, ботинок – 4 пары, сапог- 1 пара. Нужно на это обратить внимание и проверить, кому выдано это и мне скажите.

В пьянстве и хулиганстве виноваты шалманы и ресторан. В других городах военнослужащим выпивка дается по норме, а здесь сколько угодно дают. Мне обещали, что ресторан будет закрыт, но вчера я начал сам закрывать ресторан. Все проступки и преступления совершаются под влиянием алкоголя.

Работники комендатуры слабы, но все на них с[к]ладывать нельзя. Вина в беспорядке всех нас.

В отношении пожарной охраны дело плохо поставлено. В кино все курят и через это может получиться пожар. Надо курение прекратить в театрах.

Светомаскировка продолжает нарушаться. С начальником штаба МПВО согласовали этот вопрос.

Санитарное состояние города – начинается оттепель, мусорные ямы переполнены, уборные тоже, просили бы на это дело обратить внимание.

В отношении регулирования движения. Весь состав регулировщиков надо проинструктировать.

Взаимодействия с работниками милиции или НКВД почти нет: Второе отделение милиции вызывает нас и говорит, чтобы мы забрали военнослужащего. Высылаю двух патрулей, а этот гражданин вынимает паспорт. Спрашивают – какой же он военный. Он скандалит, буянит и его милиция не хочет брать.

Горсовет передал нам материала из лесничества в отношении вырубки леса на даче Павловщины – 8 километров отсюда, чтобы мы приняли меры.

Нам нужно иметь тесную связь со всеми работниками НКВД, милиции для улучшения работы в дальнейшем.

Генерал Матюшин.

В практике своей работы мы проводили много совещаний, но дело настолько серьезным становиться, что пришлось Обкому партии заинтересоваться и нам нужно на это дело обратить серьезное внимание. Насколько серьезно это дело вы видели по докладам. Этот вопрос приобретает очень серьезное значение особенно в военное время и принимая во внимание, что эта местность была оккупирована немцами.

Вы являетесь свидетелями того, что Обком партии проводит большую работу. Отдельных жителей, крестьян грабят банды и военнослужащие. Военнослужащие должны ликвидировать бандитов, а они нарушают порядок.

Смотрите, сколько имеется больших преступлений, но ни одного не приговорили к расстрелу. Считаю, что и прокуратуре надо учитывать и негодных людей нужно расстреливать и такие приговоры будут утверждены.

Сегоднешнее совещание – особое совещание. Это не обычное совещание, которые мы проводили. Дело дошло до того, что в Обкоме об этом говорят. Мы должны понять всю серьезность этого вопроса.

Товарищ Сталин в приказе, посвященном 27-й годовщине Красной Армии, заострил вопрос о бдительности. Партия никогда не принижала внимания вопросу бдительности, но товарищ Сталин заострил вопрос бдительности.

Спрашивается, можно ли поднять большевистскую бдительность с таким букетом преступлений?

Нужно прямо сказать, что нужно ликвидировать безобразные явления, о которых здесь говорили. Нужно положить конец киванию городских на военных, а военных на городских. Большинство безобразий совершают военнослужащие.

Говорят, что нужно закрыть ресторан. Может быть на время и нужно закрыть ресторан, но почему? Если-бы были культурные люди, то безобразий никаких бы не было.

Нужно закрыть шинкарство, которое граничит с воинскими частями. Нужно навести порядок в ресторане. Приказом запретить военнослужащим ходить в ресторан.

Основной причиной безобразий является то, что в отдельных звеньях партийно-массовая работа слаба. Кроме того нужно делать напоминание. Нужно через одну-две недели офицерскому и рядовому составу напоминать, что за безобразия посадят, будут неприятности. На это нужно обратить исключительное внимание.

Внутренний порядок в частях плохой. Рядовой состав может итти куда угодно и на сколько угодно времени. Может в воскресенье пойти в город, а зачем часто ходить. Ходят они к женщинам, венерические болезни развиваются. Нужно внутри частей навести порядок.

Стрельба в городе невозможная. Нужно прямо сказать, что одной из причин является то, что нет требовательности. Идет боец пьяным, нет погона одного, нет пуговиц и старший командир ничего не говорит. Нужно заставить, чтобы начальники были требовательны. Нужно категорически весь состав предупредить о поднятии дисциплины.

С партийной дисциплиной дело плохо. Ведь прокурор здесь приводил данные [о] безобразии, а в числе этих людей есть партийные и комсомольцы.

Чтобы навести порядок, нужно ликвидировать ресторан, всю систему работы поднять по всем звеньям, начальнику гарнизона нужно приказ издать и его выполнять. С сегодняшнего совещания будем требовать от каждого командира. Пусть каждый командир, заместитель по политчасти наведет жесткий контроль. Если в ближайшие дни будут безобразия, то будем ставить вопрос перед Военным советом, что такой-то командир не может навести порядок.

Нужно город разделить на участки, чтобы каждая воинская часть отвечала за свой участок. С задачами, которые стоят перед нами, мы должны справиться, взяться и выполнить.

У нас имеется Д[ом] К[расной] А[рмии], Василий Андреевич говорит, что будут каждый день давать кино. Будем иметь свое кино и местные организации могут

пойти. Нужно нам оказать помощь лесом и стеклом. Нужно провести собрания по всем частям и безобразия прекратить.

Тов. Комолов – Облпрокурор.

Цифры, которые огласил прокурор, говорят, что имеем нарушения грубого порядка. Я согласен с генералом – почему не расстреляли ни одного негодяя, почему трибунал не применил расстрел. Применялось лишение свободы, перевод в штрафные части – все это хорошо, но в условиях города Ровно нужно вынести приговор с применением расстрела.

Я не занимаюсь военными преступлениями, но если говорить о порядке в городе, то могу сообщить о кражах. Карманные, квартирные кражи растут с каждым днем. Я считаю, что отделения милиции недостаточно осуществляют борьбу с квартирными и карманными кражами. В четвертом квартале по двум отделениям милиции имеется краж квартирных 47 случаев, половина вскрытая, а половина осталась безнаказанными. 42 случая карманных краж, а сколько вскрыто? Много хищений документов, паспортов. Половина преступлений квартирных краж, карманных, скота остается безнаказанными.

О производстве обыска и проверке документов. Если приходят в квартиру производить обыск или проверку документов, то на это должны быть документы. Обыск, проверку документов в домах нужно запретить военным.

Все преступления – стрельба, нарушения светомаскировки остаются безнаказанными.

[...]

академической комиссией принято целый ряд мероприятий. По этому вопросу надо принимать меры другого порядка – организационного порядка, с тем, чтобы людей правильно расставить, чтобы следить за работой, тогда мы наведем порядок другой, не как у нас существовал.

С мест: Я хочу сказать в порядке справки: тут прокурор обращает внимание на то, что, якобы, в практике военного трибунала не было случаев применения расстрела военнослужащих. В практике военного трибунала войск НКВД применение расстрела военнослужащих, совершивших то или иное преступление – было, в частности в Ровно был осужден к расстрелу один военнослужащий, который совершил убийство на Замковой улице – председателя Облпотребсоюза, который напился, нахулиганил и на этой почве, с побуждением хулиганства – убил председателя. По области была применена такая суровая мера наказания – расстрел.

Тов. Трубников: В данном случае товарищ правильно говорит в отношении того, который совершил изнасилование девушки – почему не расстрелять?

Докладчик: В данном случае я еще хочу обратить внимание на следующее: если будем организовывать показательный процесс в будущем, нужно всем командирам части придать этому значение и помочь организовать процесс, потому что в прошлом случае – убийства, очень трудно было организовать и мы не достигли своей цели, во всяком случае на этом процессе было очень небольшое количество военнослужащих. Судили здесь в г. Ровно по решению областного суда, мы хотели, чтобы присутствовали на процессе представители со всех частей, этой цели мы не добились. Ясно, что если мы втихомолку проведем процесс и применим такую меру наказания, как расстрел, то это не даст того эффекта, как если бы присутствовали представители всех воинских частей.

Тов. Бегма: Товарищи! Я должен сказать такую вещь, что все эти примеры, которые приводили здесь товарищи в своих выступлениях – прокурор и другие, сводятся к одному, что все беспорядки, имеющиеся в городе Ровно, в основном являются результатом отсутствия дисциплины. Допустили в ряде частей расхлябанность, разболтанность, ряд людей офицерского состава, сержантского и рядового эту разболтанность почувствовали, главным образом, разгильдяи, жулики в прошлом. Война прикрыла то, чем в прошлом он был, а сейчас, как только почувствовали слабость, они это проявляют.

Я должен сказать, что когда начинаешь заниматься этими происшествиями и смотришь, что это за люди, оказывается, что обязательно в прошлом то ли он судился, занимался в прошлом темными делами, то ли исключался из партии, - во всяком случае в большинстве это такие люди и как только они мало-мальски почувствовали, что порядка нет, они допускают эти безобразия в городе там, где они стоят и главным образом где нет порядка, где офицеры не следят за своим рядовым составом, не проводят с ними политико-массовой работы, о чем говорил тов. Матюшин.

Дальше в таком состоянии держать город мы не можем. Прошедшая городская партийная конференция, прошедшие партийные собрания, которые проходили в воинских частях, показали, что целый ряд коммунистов выступали с совершенно справедливыми требованиями, что так дальше не может быть в городе – люди живут в городе, частью с семьями поприезжали, а по городу и в общественные места – театр, кино, боятся ходить, бояться нарваться на скандал – то ли там стреляют, то ли бьют в морду, когда не пропускают, в общественных местах у нас беспорядок и люди перестали ходить. Это серьезный сигнал и мы не можем обойти молчанием, здесь нужно принять самые жесткие меры, начиная от командира части, зам. по политчасти, а потом соответственно принять меры к своим подчиненным.

Я должен сказать, что в практике обыкновенно так бывает, что больше всего хулиганство, шум поднимают в общественных местах и других домах, люди, которые ничего общего с фронтом не имеют, только форма его не много напоминает, что он военный, а он около фронта близко не был и пороха не нюхал, а находятся то ли по заготовке, то ли склады охраняют, однако он начинает хулиганить, он в грудь бьет себя, что „вы тут граждане сидите, а я на фронте был, воевал" и пр.

Я должен сказать, что частично среди наших полувоенных военкоматских работников, работников НКВД (я имею ввиду не следственных работников, оперативных – эти люди этого не делают, понимают, а главным образом, которые тоже в форме ходят – это фельдсвязь, охранники, пожарники – все это принадлежит к органам НКВД) - очень много фактов таких безобразий. Я должен сказать, видимо, в этой части и военкомату нужно будет посмотреть.

Не так давно я иду по улице, едет один гражданин на велосипеде с девушкой, катает девушку – это не запрещается, пусть катает. Начинает темнеть. Идет группа офицеров – не видно, темно – майоры, лейтенанты, вообщем группа человек 5. Велосипедист дает звонок, говорит: „Дайте дорогу, могу кого-нибудь ударить". Они дороги не дают. В связи с тем, что он прямо едет, сворачивать ему трудно, может уронить девушку, он опять кричит: „Дайте дорогу". Они его за руль сворачивают, девушка падает на мостовую – на улице моментально кружок и давай его ругать: „как ты мерзавец смел, ты должен был обминуть". Он говорит – „Куда я обмину, я с девушкой еду, могу ударить". „А, ты мерзавец, командовать будешь" - хотят арестовать этого гражданина.

Он говорит, что „меня не арестовывайте, меня тов. Бегма знает". Я слышу, что мою фамилию склоняют, хочу разобраться в чем дело – чуть не лупят этого парня – подхожу, говорю: „В чем дело, что шум поднимаете?" Они начинают один перед другим оправдываться, доказывать, что гражданин виноват. Я говорю – „Не шумите, станьте в порядок. Хотя вы офицера – идите домой не поднимайте шума, товарищ поступил правильно, асфальт для того, чтобы ходили лошади и велосипеды, если бы он не звонил, другое дело". Они распалились прямо зубами скрежещат – и оказывается работники военкомата. Они раскричались, что не обьехал их ночью, чтобы дать им пройти.

По городу идет стрельба – как вечер, как будто нападение какое: там из пулемета строчат мелкокалиберного, из автоматов стрельба целой очередью, с вокзала стрельба. Ночью, часа в 4 утра – кругом стрельба, как будто у нас какое-нибудь бандитское наступление. Иногда поднимаешься ночью и прислушиваешься – откуда стрельба идет? Когда начинаешь уточнять кто стреляет, не найдешь. Я иногда в милицию,

НКВД звоню – разыщите, кто стреляет – „А черт его знает – пойдешь туда, еще убьют”.

В конце концов мы должны навести порядок. А кто стреляет? Военные. Я не хочу сбросить со счета, что наши гражданские иногда хулиганят – гуляют, напиваются, потом „чистят” автомат в воздух, потому что у гражданских тоже многие носят автоматы и пистолеты.

Видимо, по линии гражданских и военных нужно навести жесткий порядок – судить нужно за такие вещи строго. Таких беспорядков дальше просто не возможно терпеть.

Здесь говорили уже о пьянстве, хулиганстве в общественных местах – в театре, кино. Ни одного вечера нет, чтобы прошел без происшествий – то ли из автомата стреляют, то ли морду набьют. Недавно был случай: хулиганы танкисты, милиционер призывает их к порядку, те ему говорят: „Ты тыловая крыса будешь нам еще указывать” – бах его по морде. Он побежал в милицию заявлять, что ему – милиционеру, по морде дали. Что он может сделать?

Такие вещи недопустимы, нужно наказывать за такие вещи, а это возможно тогда, когда будут патрули, люди будут чувствовать, что идет борьба и будут бояться такие вещи допускать.

Я понимаю, что плохо дело обстоит в г. Ровно, потому что у нас одно культурное учреждение – кино, там большое скопление военных, гражданских, места не хватает, каждый хочет попасть, каждый проявляет свою настойчивость, поэтому получается беспорядок, доходящий вплоть до драки. Если бы больше было культурных учреждений – не одно, а два-три кино, не один театр, люди разсосались-бы и не было бы такого напряжения. Были бы места он пошел-бы, сел и молчал, смотрел на культурное развлечение. Видимо в этой части нужно кое-что в ближайшее время сделать. Кроме кино, которое есть, мы на днях кончаем второй театр в городе, затем, мы с тов. Матюшиным об этом говорили, что нужно не каждый день пускать работников военных в городское кино, чтобы там было кино и это бы разгружало здание кино города, которое загружено.

Я думаю, что в этой части в ближайшие дни мы пересмотрим и сделаем, чтобы разрядить толкучку, которая создалась в общественных местах.

Я хочу также сказать, что кроме этого, нам надо навести порядок в таком вопросе, как культурное содержание помещений. Я хочу претензии предьявить к военным товарищам, я имею ввиду войска НКВД – сидящему здесь командному составу, затем к войсковым частям, которые приезжали, с самого начала занимали помещения иногда – „без всякого”, горсовет был тогда еще слабенький, занимали так, что если воинской части – штабу, нужна одна комната – ну сколько там человек: командир штаба, писарь – а они занимали 2-х этажное здание, из этого здания они занимают 2-3 комнаты, а все остальные пустуют, да еще просят дополнительно. Кому не лень занимали – приходят в горсовет, говорят: „Я воинская часть такая-то, занимаю такое-то помещение, прошу любить и жаловать”.

Товарищи! В таком состоянии держать помещения, как держат некоторые, невозможно. Во первых части приезжают, выезжают, командиры знают, что они временно и к этому помещению так небрежно относятся – не ремонтируют, подоконники вырваны, штукатурка осыпалась и помещение в таком виде стоит. Есть дыра в крыше – дождь идет, потолок валится, то он перебирается в другую комнату, в помещение рядом, вместо того, чтобы навести порядок, командир делает вид, что не замечает, а бойцы это чувствуют – один раз вырвал подоконник, дверь вырвал и через месяц здания нет.

Я хочу привести пример: в Обкоме партии было помещение, штаб корпуса помещался. Что случилось? Мы собирались ремонтировать здание – 14-15 комнат, пока кинулись туда, сюда – здание оказалось совершенно разобранным воинской частью. Очевидно таких зданий у нас не мало имеется по городу там, где занимают воинские части.

Я не понимаю такой вещи, почему командиры жалеют труд красноармейца. Он живет, кушает, его учат, он за три года ничего не сделал, для того, чтобы дать вклад в хозяйство и вместо того, чтобы привести в порядок помещение – двери навесить, чистоту в помещении соблюдать – этого нет, командиры жалеют труд красноармейцев.

Я обращаю внимание командиров и зам. по политчасти – наведите порядок в этой части. Каждый из бойцов государственный человек, понимает порядок, а если не наведете, оставьте помещение.

Я обращаю Ваше внимание на эту часть и прошу командиров части о том, чтобы в своих помещениях, участках, кварталах навели порядок – грязь вывезти, подремонтировать, чтобы когда уходили, чувствовалось, что воинская часть стояла, когда командиры будут беспокоится и бойцы будут вести себя лучше, а так они думают, что командиры не беспокоятся, а нам что беспокоится? И вместо того, чтобы помочь городскому хозяйству, воинские части делают не хорошие вещи, безобразно к этому делу относятся. У нас около 20 различных воинских частей стоит, казалось-бы, что если бы каждая воинская часть вложила немного труда по оказанию помощи горсовету – 3-4 основных магистральных улицы можно держать в порядке? Нет, каждый командир считает, что это дело горсовета. Горсовет не имеет ни транспорта, ни одной машины, рабсилы, потому что все молодые в армии. Горсовет иногда обращается к воинской части за помощью в транспорте. Смотришь – в одной части 7-8 машин стоит, ничего не делают, кроме того, что себя обслуживают. Каждая воинская часть имеет 2-3 машины, а когда горсовет обращается о помощи в машинах на один день, чтобы вывезти грязь из города, ни одна воинская часть не дает, начинают говорить, что „трудно, не возможно" и под всякими отговорками не дают и горсовету на помощь не идут, в то время как машины ездят в Киев, муку возят и прочие вещи, спекулируют и на эти вещи находятся права и бензин.

Поэтому я обращаюсь с просьбой как секретарь Обкома или горкома к командирам города, чтобы в этой части горсовет помог. Некоторые командиры имеют замечательных бойцов, которые иногда целыми неделями ничего не делают, имеют прекрасных специалистов – столяров, плотников, и, видите-ли, командир не может навести порядка в клубе, выделить плотников. Мог бы это сделать, видимо не обращается горсовет – это точно, что не обращается, а тогда когда обращается – отказывают.

Теперь насчет следующих вопросов. Мы этими днями будем проводить по городу Ровно очень большую работу – регистрацию населения г. Ровно. Это не просто техническая работа – регистрация населения, а смысл этой работы в том, чтобы очистить город от ненужного элемента, потому что в городе очень много осталось немецких служак, частей семей, мужья которых ушли на службу к немцам, а семьи здесь остались, многие служили в таких учреждениях при немцах, что им не место здесь, очень многие различных направлений немецкие шпионы, ОУНовские – и пр., и засели в городе. В ближайшие дни мы будем по городу проводить регистрацию поголовно в каждом доме, с тем, чтобы дать полную картину всего городского населения – кто проживает. Город будет разбит на несколько участков.

Я потому обращаю внимание на совещании командиров, что очень многие из командного состава живут по частному сектору, кроме того живут в общественных местах, в домах, при чем живут не просто, как постоянные жильцы, а живут так: нашел хозяйку – то ли польку, вдовушку, пристроился – вначале ему дали уголок, а потом он живет как муж, сожительствует и когда приходят местные органы, он выставляет грудь: „я живу, хозяин, никакой записи и проверки не допущу". Для того, чтобы этого не было, видимо здесь надо воинским частям, зам. по политчасти и командирам части, когда будет приказ по городу, постановление горсовета в этой части, начальника гарнизона и НКВД, крепко помочь, чтобы провести собрания в воинских частях с рядовым, командным составом и обьяснить значение и важность этой регистрации, что ни в коем случае воинский человек не выставлял грудь и не защищал людей, которых нужно проверить.

Я могу разсказать много эпизодов и фактов, когда был человек, которого мы должны были арестовать за шпионство, а военный там живет, он ничего не знает, а она свое дело делает – шпионит, его выпытывает, он говорит, что „моя жена" - к нему не доходит. Таких фактов много будет, что он за рюмку водки, или из-за женщины, чтобы с ней переспать, не заинтересован ни в наших законах, ни в порядках.

Я обращаю внимание командиров части и прошу в этой части поработать с личным составом, чтобы этих эпизодов было меньше среди личного состава ваших частей.

Борьба с самогоноварением. Здесь по городу мы сделали очень мало, я думаю, что мы наведем в этой части порядок.

(с мест: Его варят в селе, а в город сдают).

- Варят и здесь – патоку на заводе берут и на окраине города гонят самогон. Здесь видимо нужно будет, как говорил тов. Токарь, обьявить жесткую борьбу, чтобы самогона было поменьше.

В отношении „пивнушек" по улице Ворошилова. Нужно поставить вопрос перед милицией, чтобы закрыть их, чтобы они не существовали и не спаивали наших военных.

Что касается ресторанов, то я думаю, что закрывать мы их не будем, но порядок наведем. Когда начальник гарнизона издаст приказ, нужно усилить контроль по части ресторанов, ограничить выдачу спиртных напитков, а закрывать не будем, это будет со всех точек зрения неправильно – два ресторана всего в городе и их закрыть. Если военный захочет выпить – негде выпить, будет искать по квартирам самогон и все равно напьется, а нужно навести порядок в ресторанах – если напился, хулиганит, моментально изолировать.

Вопрос о светомаскировке. Здесь поднимал вопрос комендант о светомаскировке совершенно правильно. Нужно принять самые жесткие меры по линии П[ротиво] В[оздушной] О[бороны] и горсовета. Нужно провести совещание хозяйственников и в этой части нужно повести жесткую линию с тем, чтобы светомаскировку возобновить и навести порядок. Это нужно провести и по линии военных и по линии гражданских, особенно по линии военных, так как по линии гражданских можно приказать, а по линии военных – когда светится, а там стоит часовой и не пускает, поэтому в казармах нужно навести порядок, с тем, чтобы светомаскировку возобновить. Вот все замечания.

Мне думается, что мы, имея в наличии такой командный состав, как сейчас, имея гарнизон такой большой и авторитетный гарнизон, порядок мы наведем. В ближайшие дни выпустим ряд приказов – кто не будет выполнять, будем наказывать.

Тов. Чернобай –

Мне крайне удивительно, почему так получается, что мы ежедневно назначаем достаточное количество суточных нарядов, а порядка нет. Чем, спрашивается, занимаются в суточные наряды? Выполняют ли они устав?

В первую очередь запишите: потребовать от суточного наряда выполнения своих обязанностей, не имеет право никто выходить из казармы, если не получит разрешения и ничего не выносить, а у вас как постоялый двор. Я почему не даю льгот, потому что большинство частей расквартировано в казармах, не по частному сектору, поэтому все требования должны быть предьявлены в первую очередь к казармам и в первую очередь командиры должны предьявить.

Второе. Почему до сих пор, как это положено, вы не взяли на учет имущества, вооружения, боеприпасов? Запишите: не реже 3-х раз в неделю командир взвода должен проверять состояние взвода – сколько патрон, в каком состоянии боеприпасы, сколько, где находятся. Не реже одного раза в неделю командир должен проверять свою роту, состояние вооружения, обмундирование. Командир части проверяет сам лично что, где находится и как требует наш устав – вооружение, боеприпасы, должны находится под замком и печатью, поэтому идет по городу стрельба, потому что они очевидно не находятся под замком, если–же они были-бы под замком, не было бы этой стрельбы.

Должен напомнить, что по этому вопросу, примерно 15 марта будет по гарнизону создана комиссия, все части будут проверены – не полностью, но на выборку: все ли взято в учет, или нет.

Второй вопрос относительно хождения по городу. Почему нарушаете устав? У нас есть устав строевой – должны ходить три человека и один командир. Почему у нас не ходят, как положено по уставу? Если идет команда в 3 человека, 5 человек, должен быть старший назначен, должны отметится у дежурного.

Правильно здесь говорили, что люди по 2-трое суток не бывают в части, о них не знает ни командир взвода, ни отделения, ни части. Каждый дежурный подразделения должен иметь книгу записи, что такой-то командир вышел туда–то и не пустить в казарму, пока не проверит, а у нас идут люди, учета никакого нет. Нужно это прекратить и ни одного младшего командира, офицера, не должно быть не на учете.

Третий вопрос – приведение в порядок своих территорий. Примерно, с 22-го, с 25 марта (я так рассчитываю) установить комиссию гарнизонную, которая пройдет по частям, посмотрит, в каком состоянии находятся ваши помещения, территория и установит зону вашей территории. Предупредите личный состав, что переход через эту зону будет считаться самовольной отлучкой, за что будут караться. Приведите в порядок территорию, огородите и предупредите личный состав, что это зона и переход ее есть нарушение устава – своевольная отлучка, за что будут караться.

Следующий вопрос в отношении поверки. Должен сказать, что поверки не делаете частям, а вы обязаны делать. Кинешься – по гарнизону людей нет, а по городу можно полк набрать. Поверка не производится, переклички нет, а мы люди военные. После вечерней переклички должно быть 30 минут прогулки, а этого нет. Введете это – подтянете дисциплину это больше придаст строевой выправки и культуры для бойца.

Особенно обращаю внимание на просмотр обмундирования своих людей. Посмотришь по городу – шинель, как шинель, обмундирование – как обмундирование, но какой вид бойца? Когда пускаете в город, просмотрите – есть дежурный по части, он должен посмотреть: можно ли такого бойца пускать в город, или нет?

Я не знаю, как обстоит дело с бытовыми предприятиями – были прачечные и т.д., имеются они в частях, или нет?

(С мест: имеются, но мало).

- Можно здесь организовать примитивную баню, если нет в городе бани? Во всяком случае воинская часть может сделать своими силами. Взять госпитали – они сами делают санпропускники с расчетом до 800-1000 раненых. Правильно говорили Васили[й] Андреевич, что если коснешься – у нас есть столяра, плотники и даже инженеры, а вы не можете этого своими силами соорудить.

Последнее, на что должен обратить ваше внимание. Конечно, это не причина - рестораны, шинкари и т. д. Это не может снижать военной дисциплины. Снижает то, что недостаточно предъявляется требований в выполнении внутреннего распорядка, недостаточно предъявляется требований к офицерскому, рядовому, сержантскому составу. Если бы ресторан возле части, то там, где командир твердо приводит все уставы, твердо требует выполнения внутреннего распорядка, там не будет безобразий и если ресторан будет за 15 километров, а дисциплины не будет, люди пойдут и там будут пить.

Я пока решения не принял, но во всяком случае будет приказ. Рядовому составу сейчас запретить посещение ресторанов, в столовых ему отпускается соответствующее продовольствие, вполне обеспечивающее. Офицерскому составу также запретить посещение ресторанов. Коменданту города вменить в обязанность появившихся офицеров немедленно задерживать.

И последнее – на какой промежуток времени, я еще не решил, дней на 15 – даю распоряжение об усиленном патрулировании. Подобрать хороших офицеров в каждой части и 3 автоматчика, с тем, чтобы навести порядок в городе. Предупредить весь

офицерский состав, с выходом приказа от командования – организуйте площадки, задерживайте всех офицеров, кто не в порядке себя будет держать и введите порядок – 3 часа гонять на площадке. Если будет такой порядок, как сейчас, вы не будете 30% офицеров иметь в части, они будут на площадке гарцевать. Офицерскому составу – 3 часа, рядовому 6 часов.

Начальнику милиции предоставить право задерживать все машины и приказывать работать по городу сутки. Просмотрите транспорт и если будут неисправны машины – как начальник гарнизона отдаю указание: машины задерживать и на работу и вы будете задерживать 20-30 машин. Вас предупреждаю, если хотите, чтобы были на месте машины – держите их в порядке.

Последний вопрос, который придется нам вместе разрешить – это относительно движения по городу. Возьмите улицу Сталина – пропускают сюда и пеших и конных, автотранспорт и т. д. Нет паралельной улицы. Это задача начальника милиции и командиров – мы посмотрим, тогда доложим Василию Андреевичу.

Увольнение в город. Я должен напомнить товарищам – посмотрите все те службы, в которых вы заинтересованы. В отношении увольнения своих людей, расположения своих частей, или помещений наведите порядок – составьте план в каких вы помещениях заинтересованы, складах и т. д., а сейчас вы по всей территории города. Я посмотрю, возможно разовью и будет поручено командиру части, который будет нести полную ответственность.

Потом я должен сказать – почему так получается, что как Василий Андреевич говорит, такое скопление возле театра? Вина конечно ваша. У нас установлено, какой процент должен быть уволен в город, но это идет без контрольно, люди самовольно идут и стекаются к ресторану, театру.

Я должен сказать, что если город не может обслужить – мы свою имеем самодеятельность, есть кино в частях. Я должен сказать, что вы проследите за этим – тут не так он в кино идет, как идет к „тете". Мы не взяли этого дела в твердые руки, не сократили безпорядков, но если будете точно выполнять и увольнять в город известную часть, которая должна увольняться, не будет таких накоплений и безобразий.

На этот вопрос я особенно прошу обратить внимание – есть специальный приказ и когда будут проверяться части, после этого может быть придется шагать в лагеря, коль так вопрос стал.

Вопрос о приветствиях. Почему не отдаются приветствия? Мне об этом докладывали и даже один из ответственных офицеров мне предложил: „Товарищ генерал! Снимите погоны, наденьте шинель лейтенанта, или даже майора – пройдите по городу и никто вас не будет приветствовать". Мне докладывают, что в редком случае приветствуют бойцы, а офицеры не приветствуют. Нужно прекратить это безобразие, не приветствуют – дать 2-3 часа, после этого будут приветствовать.

Здесь ссылаются на проходящих. Если в гарнизоне будет культура, дисциплина, то всякие проходящие части будут перехватывать эту дисциплину, но поскольку этого нет, тут смешивается все в одно, а мы с вами считаемся стационарными войсками, должны в городе поддерживать порядок и никаких ширм не ищите, что проходящие, маршевые соединения могли влиять.

Я еще раз требую ввести культуру, поднять дисциплину, предупредить свой офицерский состав, ибо правильно говорили, что очень много послаблений давали и нужно крепко карать и может быть придется приказ по частям гарнизона отдать.

А самое главное, что я требую – изучить свой личный состав и знать его.

Прокурор области говорил о карманщиках. Черт знает к кому отнести – может быть люди в шинелях могут лазить в карманы? Дело доходит до того, когда не наши функции, - не наша обязанность делать обыски, делают. Предупредите, что тот, кто делает обыск – это одно преступление, если взял – это второе преступление. Это не

наша обязанность, наша обязанность проверять, поддерживать порядок, а не ходить по квартирам и делать обыск. Обратите внимание на изучение своего личного состава.

Вот все, что я хотел сказать.

Тов. Бегма: Товарищи, на этом разрешите наше совещание закончить. Можете быть свободными.

Секретарь обкома КП(б)У підпис В. Бегма[2]

Печатка

ДАРО, ф.400, оп.1, спр.52, арк.1-31.Оригінал. Машинопис.

Примітки:

1. Тут і далі – пропуск в тексті стенограми.
2. Написано від руки.

№18
1945, квітня 15. – Довідка НКВС УРСР про відправлений із західних областей України спецконтингент

Совершенно секретно

Справка об отправленном спецконтингенте
из западных областей Украины
по состоянию на 15 апреля 1945 г.

I.

С начала операции из западных областей Украины выслано семей участников банд ОУН-УПА:

а) Количество семей	- 9.036
б) Членов семей	- 23.660
В том числе:	
В 1944-м году:	
а) Количество семей	- 4.744
б) Членов семей	- 13.320
В 1945-м году:	
а) Количество семей	- 4.292
б) Членов семей	- 10.340

Данные о выселении в разрезе областей за 1944 и 1945 гг. характеризуются:

1. Волынская область	- 2.192 семей	6.500 чел.
2. Ровенская	- 2.058	5.302 -//-
3. Львовская	- 1.468	3.951 -//-
4. Станиславская	- 1.329	2.917 -//-
5. Тернопольская	- 974	2.238 -//-
6. Дрогобычская	- 701	1.834 -//-
7. Черновицкая	- 341	918 -//-

За 1944-й год:

1. Волынская область	- 1178 семей	3582 чел.
2. Ровенская	- 1154	3212 -//-
3. Львовская	- 1155	3156 -//-
4. Станиславская	- 222	586 -//-

5. Тернопольская	- 498	1249 -//-
6. Дрогобычская	- 460	1285 -//-
7. Черновицкая	- 77	241 -//-

По месяцам:

1. Волынская область	май	- 215 семей	717 чел.
	сентябрь	- 268	831 -//-
	ноябрь	- 435	1270 -//-
	декабрь		
2. Львовская	сентябрь	- 479	1361 -//-
	ноябрь	- 436	1244 -//-
	декабрь	- 240	560 -//-
3. Ровенская	май	- 330	1002 -//-
	сентябрь	- 200	594 -//-
	ноябрь	- 346	881 -//-
	декабрь	- 278	735 -//-
4. Тернопольская	сентябрь	- 209	559 -//-
	октябрь	- 289	690 -//-
5. Дрогобычская	октябрь	- 108	298 -//-
	ноябрь	- 123	342 -//-
	декабрь	- 229	645 -//-
4. Станиславская	сентябрь	- 222	586 -//-
7. Черновицкая	ноябрь	- 77	241 -//-

За 1945 год:

1. Волынская область	- 1014	2918 чел.
2. Ровенская	- 904	2090 -//-
3. Львовская	- 313	786 -//-
4. Станиславская	- 1107	2331 -//-
5. Тернопольская	- 449	989 -//-
6. Дрогобычская	- 241	549 -//-
7. Черновицкая	- 264	677 -//-

По месяцам:

1. Станиславская область	январь	449	семей	921	чел.
	февраль	180	-//-	394	-//-
	март	478	-//-	1016	-//-
2. Ровенская	февраль	245	-//-	593	-//-
	март	296	-//-	684	-//-
	апрель	354	-//-	813	-//-
3. Волынская	январь	150	-//-	430	-//-
	февраль	279	-//-	219	-//-
	март	339	-//-	996	-//-
	апрель	246	-//-	673	-//-
4. Тернопольская	январь	253	-//-	569	-//-
	март	196	-//-	420	-//-
5. Львовская	январь	100	-//-	221	-//-
	февраль	79	-//-	230	-//-
	апрель	134	-//-	335	-//-
6. Черновицкая	январь	110	-//-	283	-//-
	апрель	154	-//-	394	-//-
7. Дрогобычская	январь	74	-//-	149	-//-
	апрель	167	-//-	400	-//-

II.

Уклоняющихся от призыва в Красную Армию направлено в лагеря, комбинат „Караганyголь" и др. назначения – 10.556 чел.

Из них:

Направлено	Воркутлаг	- 5040 чел.
-//-	Караганyголь	- 4793 -//-
-//-	Стро-во НКВД	- 173 -//-
-//-	Райвоенкоматы	- 350 -//-
-//-	Фильтр. пункты	- 200 -//-

По областям:

1. Волынская область	- 1222 чел.
2. Ровенская -//-	- 1504 -//-
3. Львовская -//-	- 2635 -//-
4. Станиславская -//-	- 1768 -//-
5. Тернопольская -//-	- 829 -//-
6. Дрогобычская -//-	- 1720 -//-
7. Черновицкая -//-	- 878 -//-

В том числе:
За 1944-й год – 1503 чел.
За 1945-й год – 9053 -//-

Данные в разрезе областей:
За 1944–й год:

1. Львовская область	- 670 чел.
2. Ровенская -//-	- 222 -//-
3. Волынская -//-	- 112 -//-
4. Станиславская -//-	- 499 -//-

Отправка контингента произведена в декабре месяце 1944 г.
За 1945-й год:

1. Львовская обл.	1965 чел.	в январе	576
		феврале	492
		марте	247
		апреле	650
2. Ровенская	1282 -//-	феврале	366
		марте	916
3. Волынская	1110 -//-	январе	195
		марте	815
4. Станиславская	1269 -//-	феврале	400
		апреле	869
5. Черновицкая	878 -//-	январе	528
		феврале	350
6. Тернопольская	829 -//-	январе	362
		марте	467
7. Дрогобычская	1720 -//-	январе	718
		марте	699
		апреле	303

III.

Арестованных по директиве НКВД–НКГБ УССР №10-оп. от 5 января 1945 года, граждан польской национальности, этапировано в лагеря – 3.461 человек.

В том числе:

Арестованных	НКВД	– 1919
	НКГБ	– 1542

Данные в розрезе областей:

Львовская	2206
Дрогобычская	919
Ровенская	148
Волынская	135
Черновицкая	53

Зам. нач. 1 спец. отдела НКВД УССР майор госбезопасности Резницкий

15 апреля 1946 г.
г.Львов

ДАРФ, ф.9478, оп.1, спр.849, арк.27-31.
Опубл.: Білас Іван. Репресивно-каральна система в Україні. 1917-1953. – Кн.2. – К.: Либідь-Військо України, 1994. – С.536-540.

№19
1946, лютого 14. – Витяг з стенограми наради секретарів обкомів КП(б)У, начальників обласних управлінь НКВС, НКДБ та командуючих військовими округами про підсумки боротьби проти ОУН-УПА та виборів до Верховної Ради СРСР

г.Львов

Стенограма
совещания секретарей обкомов КП(б)У, нач. облуправлений НКВД, НКГБ, командующих военных округов от 14 февраля 1946 г.

Тов. Хрущев.

Разрешите открыть наше совещание. Вопросы такие: подвести итоги проведенной работы по борьбе с украинско-немецкими националистами в западных областях Украины, рассказать, как прошли выборы и дальнейшие мероприятия, которые товарищи считают необходимым наметить.

Порядок, по-моему, возьмем такой: секретари, начальники НКВД и НКГБ по согласованию могут оба выступить или один, и командующие округами и командующие армией. А потом по желанию. Нет возражений? (Нет). Тогда приступим к совещанию. Порядок такой: с Ровно начнем, с севера на юг. Слово имеет тов. Бегма.

Тов. Бегма.

После решения Политбюро ЦК и указаний Никиты Сергеевича Хрущева здесь на совещании областная партийная организация проделала немалую работу в части организационных мероприятий, учла ошибки, которые имели место в нашей области, мы перестроили свою работу. Во всех районах провели партийные собрания, партийные активы. Нужно сказать, что на них мы, если можно так выразиться, встряхнули всю партийную организацию. Кое-кого, кто плохо работал, крепко наказали. И это дало свои результаты.

Провели мы областной и городской активы комсомола. Провели совещания всех заведующих областными отделами по ряду вопросов.

Для райкомов партии был составлен и отработан план по каждому району.

Кроме того, по совету Никиты Сергеевича мы отработали памятки для уполномоченных по районам.

Во всей этой работе нам очень много помогал Центральный Комитет, который прислал нам 84 человека. Кроме того, 200 человек оперативного состава было прислано нам из Наркомата НКВД и НКГБ.

Кроме того, были выделены воинские части для прикрытия участков. Нужно сказать, что в основе своей они провели исключительно хорошую работу, за исключением нескольких случаев воровства и мародерства.

Все это дало нам возможность провести большую массово-агитационную работу на селе. Если у нас в декабре было 5000 агитаторов, то ко дню выборов было 8100 агитаторов и из них местных более 5000 человек.

Было проведено много бесед и докладов с охватом большого количества населения. Читали эти доклады руководящие работники, инструктора обкома и т.д.

В области работало 800 агитпунктов, работали кружки художественной самодеятельности. Мы в области организовали 62 агитбригады, это шло главным образом за счет воинских частей, которые проводили работу среди избирателей.

Мы провели большую печатную пропаганду, печатали лозунги и количестве [...] и дополнительно Положение о выборах 10000 экземпляров и т.д. Очень много сделали комсомольские организации, которые писали лозунги от руки, а также плакаты.

Комсомольцы Клесевского района написали от руки [...] лозунгов и плакатов, которые развешивали по селам. За это время мы провели 156 киносеансов, обслужили 150 сел. Нужно признаться, что с кино у нас дело плохо. У нас не хватило горючего, транспорта и киномехаников.

За это время мы использовали время в части организации сельсоветов, и нужно сказать, что к концу выборов мы имеем почти полностью сельсоветы, все они укомплектованы председателями и секретарями, а также сельским активом.

Мы дали для села соли, керосина, спичек...

Тов. Хрущев.

Оставьте соль, она пригодится, а дайте нам основное, у Вас осталось только 5 минут.

Тов. Бегма.

У нас плохо то, что нет достаточного количества мыла.

Мы по области имеем явку 99,5%, в Совет Союза голосовало 99,4%, в Совет Национальностей [...].

Нужно сказать, что мы имеем много положительных результатов. Из 877 избирательных участков избиратели 185 участков голосовали почти что все – дали 100% явку и на этих участках не было голосов против. На 250 избирательных участках было 1-2 голоса против, а на остальных было 5-8-10 голосов против. Таким образом, большинство избирателей этих участков поддерживали блок коммунистов и беспартийных, голосуя за кандидатов этого блока.

Мы имели также на некоторых участках в селах, когда было много голосов против. В селе [...] на 380 избирателей 180 голосов против.

Очень много случаев мы имели, когда из урн вынимали замечательные записи, которые, очевидно, были подготовлены крестьянами дома. Записи были такого содержания. Голосую за советскую власть, за колхоз, за сталинских депутатов и т.п.

Как положительное явление в день выборов следует отметить, что 9 февраля на многих избирательных участках увеличилось количество избирателей. И не потому, что они не были учтены раньше, а потому, что в этот день люди, которые скрывались в лесах, пришли в села на избирательные участки и выразили желание принимать участие в выборах. Мы имели на некоторых участках по 100 человек, вышедших из лесов, а в некоторых селах, пришли на избирательные участки вооруженные группы по 15 человек, сложили оружие и просили участковые избирательные участки, вооруженные избирательные комиссии допустить их к голосованию.

Те села, где было много голосов против, как село Менькевичи[1] (192 против на 360 избирателей), село Оптев[2] (148 против на 356 избирателей) – таких сел было до 25-ти, - мы взяли сейчас под наше особое внимание. Такой плохой результат выборов говорит о том, что наш глаз там был слабый. Мы сейчас принимаем

необходимые меры, чтобы провести там соответствующую массовую работу и выкачать тех, кто мешает.

В части ликвидации банд в январе и феврале месяцах: после решения ЦК партии и совещания здесь, наши органы НКВД и НКГБ и партийные организации улучшили свою работу. Мы провели до 35 операций, из них 10 операций не удались, остальные удались. Всего по области за это время убито 535 бандитов, задержано 944 и явились с повинной – 110 человек.

Такой итог борьбы с бандитами. Сейчас по данным, которыми мы располагаем, еще не разгромлены 23 бандгруппы с общим количеством примерно 350 человек. В ближайшее время мы рассчитываем разгромить эти банди, учитывая то, что войска остаются.

Мероприятия, которые мы намечаем для уничтожения остатков банд украинско-немецких националистов, - главным образом, закрепить все большие массовые мероприятия, которые мы проводили по селам, с тем чтобы покончить с бандитизмом в нашей области.

Начальн. НКГБ Ровенской области тов.[...]

Тов. Бегма доложил в общих чертах о той работе, которая проведена партийно-советскими органами и органами НКВД и НКГБ совместно с войсками тов. Пухова[3] и внутренними войсками по ликвидации банд оуновского подполья.

Я хочу остановиться на отдельных вопросах - о работе органов НКГБ Ровенской области за январь и половину февраля.

Органами НКГБ проведено 263 операции. В результате этих операций убито 206 бандитов, задержано 320 бандпособников – участников ОУН.

Сектантам и духовенству мы нанесли значительный удар, в частности, значительный удар мы нанесли по духовенству, особенно связанному с ОУНовским подпольем. У нас имелись данные, что в Межирицком районе была группа священников, которая непосредственно связана с руководителями [...] провода. Мы арестовали священников, которые дали нам показания большой ценности. Также нами нанесен удар по сектантскому подполью. Разгромлена реакционная секта, которая проводила работу против участия населения в голосовании. Арестовано 22 человека.

В части вызовов. Нами было вызвано 12846 человек. Это дало положительные результаты. Было много случаев, когда жены приводили своих мужей, отцы своих сыновей и дочерей. В результате в наши органы явились с повинною 610 человек в январе и феврале месяцах. На основании бесед и заявлений с ними было проведено 46 операций, в результате которых убито 32 бандита и задержано 65.

Кроме этого мы провели ряд операций. В частности, нами разгромлена банда в Деражне из 25 человек. У нас были данные, что эта банда готовится к разгрому избирательных участков и недопущению населения к голосованию. Вместе с войсками генерала Пухова в ночь с 6 на 7 января нами была проведена эта операция, и 25 бандитов было убито. Таким образом банда полностью ликвидирована. Захвачено много оружия.

За это же время, как тут докладывал т. Бегма, задержан крупный руководитель банды Пащенко[4]. Он руководил отделом особого назначения, который совершал диверсионные акты на железнодорожном транспорте. Он сам заявил, что им пущено под откос 8 поездов. Характерно, что Пащенко – такой крупный руководитель банды – сдался без сопротивления, это у нас первый случай.

Убит бандит “Сталь”, а также куренной “Рис” в Александрийском районе. Сейчас создан новый провод под названием “Одесса”[5]. Этот провод дал наказ, в котором говорится: (читает).

Вот такая обстановка, Никита Сергеевич, в части оуновского подполья. У них полнейший разброд и шатание. Пащенко говорит о том, что они полгода не имеют связи. Вот все, что было сделано по нашей области в части ликвидации оуновского подполья и банд УПА.

[…][6]

ЦДАГОУ, ф.1, оп.23, спр.2884, арк.1-17.
Опубл.: Сергійчук Володимир. Український здвиг: Волинь. 1939-1955. – К.: Українська Видавнича Спілка, 2005. – С.583-588.

Примітки:
1. Можливо, с. Миньківці Дубенського району.
2. Можливо, с. Обгів (нині Соснівка) Дубенського району.
3. Пухов Микола Павлович (1895-1958) – генерал-полковник (1944), Герой Радянського Союзу (1943). У ході Другої світової війни командував армією.
4. Гречан Іван Маркіянович („Пащенко", „Хмельниченко") (1921-1946?) – уродженець с. Тинне Сарненського району, сотник УПА, командир сотні загону „Дорош", який діяв у Сарненському, Рокитнівському та Березнівському районах. Сотня „Пащенка" здійснила ряд диверсій на залізниці, зокрема підірвала бронепоїзд. Схоплений співробітниками НКВС у 1946.
5. Самопроголошений Янішевським Степаном („Далекий") край „Одеса" крайового проводу ОУН на Північно-західних українських землях.
6. Публікується частина стенограми, що стосується Рівненської області.

№20
1946, липня 19. – Розпорядження міністра внутрішніх справ СРСР генерал-полковника Круглова начальникові управління МВС в Рівненській області генерал-майору Трубнікову з приводу серйозних недоліків у боротьбі з націоналістичним підпіллям

Сов. секретно

Экз. №4

Начальнику управления МВД по Ровенской области
генерал-майору тов. Трубникову

гор. Ровно
19 июня 1946 г.
Копия: министру внутренних дел Украинской ССР
генерал-лейтенанту тов. Строкач
г. Киев

Министерство внутренних дел СССР располагает данными о неудовлетворительном состоянии агентурно-оперативной работы по борьбе с оуновским подпольем и вооруженными бандами. Недочеты этой работы в основном сводятся к следующему:

Агентурные разработки руководящих оуновских центров запущены. О северо-восточном краевом проводе ОУН (проводник „Далекий"[1]) имеются только не проверенные через агентуру данные следствия. Агентурная разработка северо-западного краевого провода ОУН (проводник „Дубовой"[2]) находится без движения.

Отсутствуют также необходимые данные об окружных, надрайонных и районных проводах ОУН и их враждебной деятельности.

Оперативный учет действующих банд не налажен. Данные ОББ и 1 спецотдела имеют крупные расхождения. Отделом по борьбе с бандитизмом разрабатывается только несколько более активных банд и бандбоевок. Все остальное учитывается по случайным данным и по совершенным бандпроявлениям.

Разработки таких активных банд, как банда „Чада"[3], „Шугая"[4], „Летчика"[5] и другие, ведущиеся непосредственно в РО МВД, отделом ББ не контролируются.

Работа с агентурой стоит на низком уровне. Количество агентуры по ряду районов области - недостаточно (Межирический, Рафаловский и другие районы).

Качество агентуры по всем данным невысокое. Квалифицированных агентов, непосредственно используемых Управлением МВД, мало.

Воспитанием и направлением работы агентов гласный состав ОББ УМВД занимается чрезвычайно слабо.

Мероприятия по борьбе с действующими бандами строятся главным образом на чекистско-войсковых операциях, организуемых по материалам следствия (по большей части) и по предположениям оперативных работников органов МВД. Агентурные данные, как основа чекистско-войсковых операций, используется редко. Отсюда напрашивается вывод о прямой недооценке агентурной работы, как в УМВД, так и в райотделах.

Имеют место факты, когда некоторые начальники РО МВД (Ровенский район) из-за отсутствия в их распоряжении войск не принимают мер к ликвидации бесчинствующих бандитских шаек (банды „Володя" и „Чада").

Отдел УМВД по борьбе с бандитизмом в целом работает слабо. Руководящие кадры отдела (начальники отделений Абрамов и Дорохов) работу с агентурой проводят халатно, на личной связи имеют незначительное количество малоценной агентуры и осведомления. Со стороны начальника 1 отделения Абрамова отмечаются случаи пьянства вместо работы. Начальник 2-го отделения Дорохов не хочет работать, имеет связи с подозрительными элементами.

Воспитание чекистских кадров в отделе по борьбе с бандитизмом не ведется.

Конспиративными квартирами отдел не обеспечен. Секретные сотрудники принимаются в служебных помещениях, на улице и даже на рынке. На явки некоторые работники ОББ ходят одетыми по форме. Приказ МВД СССР №00282 „О мероприятиях по усилению конспирации в оперативной работе органов МВД" не выполняется.

Агентурные материалы в отделе ББ хранятся в письменных столах сотрудников (2-е отделение). Контроль за этим не налажен.

Нарушаются правила ведения шифровальной работы (приказа №002246-42 года). С шифрованных телеграмм снимаются машинописные копии. В 1945 году было утеряно 5 шифро-телеграмм, которые до сих пор не разысканы и виновные к ответственности не привлечены.

В следственной работе отмечается затяжка в ведении дел, низкое качество следствия. На 20 мая в производстве находилось 52 дела со сроками свыше 3-х месяцев. За 4 месяца т.г. было возвращено на доследование 93 дела.

Имеют место факты нарушения норм УПК (аресты без достаточных оснований), в связи с чем значительное количество дел прекращается судами и прокуратурой (в январе т.г. на 22 арестованных, в апреле 25 дел), а также в процессе следствия (в январе т. г. – на 18 арестованных, в апреле – 15 дел). На 18 мая во внутренней тюрьме УМВД содержалось 25 задержанных, не оформленных арестом. Часть этих задержанных находилась под стражей месяц и более.

Слабо используются в следствии агентурные материалы и камерная агентура. Добытые следствием данные плохо сочетаются с агентурной работой.

В ряде случаев не составляется протоколов задержания с описанием изъятых вещественных доказательств, что дает возможность подследственным отказываться на следствии и суде от предъявляемых улик. Во всех следственных делах отсутствуют протоколы личных и квартирных обысков.

Строгая изоляция подследственных не соблюдается, содержащихся в КПЗ УМВД, как правило, используют на уборку помещений и другие хозяйственные работы, что дает возможность арестованным общаться с внешним миром.

Состояние истребительных батальонов, несмотря на проведенные по нашим указаниям мероприятия, все еще остается на низком уровне.

Предлагаю:

Тов. Трубникову:

В кратчайший срок устранить отмеченные недочеты. Принять решительные меры по улучшению всех звеньев работы по ликвидации оуновского подполья и бандитизма.

Предупреждаю, что если и впредь в основной работе Управления МВД будут иметь место такие серьезные недочеты, будут приняты строгие меры воздействия.

Тов. Строкач –

Лично проконтролировать выполнение моих указаний, донести специальной запиской к 10-му июля т. г.

Министр внутренних дел
Генерал- полковник (С. Круглов)

Отп. 4 экз.
Экз. 1 -2 -адрес,
3 – секрет. МВД
4 – секрет. ГУББ
Исп. Трофимов
Основание:
Печ. Павлова

Государственный архив Российской Федерации, ф.9478, оп.1, спр.521, арк.63-65.
Опубл.: Білас І. Репресивно - каральна система в Україні. 1917-1953. – Кн. 2. – К.: Либідь-Військо України, 1994. – С. 638-641.

Примітки:

1. Янішевський Степан Павлович („Далекий", „Богослов", „Тома", „Юрій") – уродженець с. Витвиця Долинського району Івано-Франківської області, у 1946 керівник самопроголошеного краю „Одеса" крайового проводу ОУН на Північно-західних українських землях. Захоплений у лісовому масиві поблизу с. Ведмедівка Березнівського району 13 серпня 1948, розстріляний у Рівненській в'язниці МДБ у 1951.

2. Литвинчук Іван Самійлович („Максим Дубовий", „Давид", „Корній") (1917-1951) – у 1945 провідник ОУН Північно-західного краю „Хмельницький", який охоплював територію Волинської і значну частину Рівненської областей. Загинув 19 січня 1951 у криївці, що знаходилась на Золочівських хуторах Демидівського району. Уродженець с. Бискупичі Руські Володимир-Волинського району Волинської області.

3. Харчук Трифон Євтихійович („Чад", „Кирило") (1920-1948) – уродженець с. Кустин Рівненського району, у 1945-1948 – керівник проводу ОУН Рівненського району. Загинув у криївці біля с. Пересопниця Рівненського району.

4. Назаров Григорій Федорович („Шугай") (1923-?) – уродженець с. Губків Березнівського району, командир сотні УПА. Загинув в урочищі Мокре поблизу с. Губків.

5. Ймовірно, Олійник Федір Васильович („Летун", „Роман") (1921-1949) – уродженець с. Велике Дерев'янче Острозького району, командир сотні УПА. Загинув в с. Буща Здолбунівського району.

№21
1947, червень. – Листівка українських повстанців, звернена до українських селян із закликом не віддавати хліб радянській державі[1]

За українську Самостійну Соборну Державу!

Воля народам! Воля людині!

Українські селяни!

На святих полях України, на Ваших з діда-прадіда ланах дозріває збіжжя. Ось-ось жнива.

Радість і смуток чергуються на лиці кожного українця на саму згадку жнив. І не диво, бо хто ж не буде радіти дивлячись на чудові плода нашої землі і кому ж не

нахмарить чола думка про те, що дикий наїзник півночі готовиться ограбити українського селянина від продуктів його цілорічної праці, а його і цілий український нарід засудити на злидні, а то й голодну смерть.

Селяни-колгоспники! Ви, що на своїй шкірі відчули „радісне й щасливе" колгоспне життя, що в обіймах голодної смерті стратили своїх рідних, що ради ратування себе і своїх дітей, паленіючи на лиці зі сорому, мусили в минулому році оббивати людські пороги за прошеним хлібом, - Ви з цьогорічними жнивами відважно й ділом мусите своїм поміщикам заявити – досить!! Досить наживатися нашим трудом. Не дамо ні зерна нашого хліба!

- Для того Вам необхідно

1. всі плоди своєї праці організовано і кожний про себе забирати з поля і не допустивши до колгоспних комір – добре заховати,

2. розбивати колгоспні комори і забирати звідтам все, що поміщицькі наймити вспіли награбити,

3. банди сталінських поміщиків і їх наймитів приймати не хлібом, а зброєю, щоб добре відчули українську гостинність.

Селяни-єдиносібники! Ви, що до сьогодні не дали закріпачити себе в колгоспи, що своїм хлібом вратували минулого року мільйони своїх братів з колгоспів, - Ви мусите в цьому році відбити приготований ворогом найстрашніший по Вас удар. Тим ударом має бути повне ограблення Вас від хліба. Тому вже сьогодні підготовляйте місце на свій хліб і своєчасно його спрятайте, а коли по нього прийдуть сталінські бандити, то замість хліба на Ваших городах хай знайдуть собі могилу.

Селяни! Пам'ятайте, що віддати хліб ворогові добровільно, чи під примусом, - це поповнити тяжкий гріх супроти свойого народу, це скріпити на собі ярмо, це засудити себе на злидні і голод, це допомогти ворогові поневолювати інші народи.

Хліб – це життя, а життя це боротьба; тож всі до бою за хліб, за життя!

Геть сталінську панщину!

Смерть Сталіну і його помічникам!

Хай живе вільне українське селянство в Українській Самостійній Соборній державі!

Хай живе Українська Повстанча армія!

Червень 1947 р.

Українські повстанці

ДАРО, ф.Р-2771, оп.2, спр.1965, арк.57ж. Листівка. Оригінал. Друк.

Примітки:

1. Листівки „Українські селяни!", як також„Трудова інтелігенціє міста і села!" та „Заклик до населення України в справі збирання обвинувальних матеріалів на большевицьких злочинців", знаходяться у справі жителя с. Дерев'яне Клесівського району Десятника І.Р. Листівки були розклеєні в селі в січні 1948 р.

№22
1947, серпень. – Листівка українських повстанців, звернена до інтелігенції та службовців

За Українську Самостійну Соборну Державу! — Воля народам! Воля людині!

Трудова інтелігенціє
міста і села

Хоча кремлівські можновладці відсвяткували свято перемоги, війна не закінчилась. Не святкували його народи, не користає з мирного життя ніхто. Немає миру, є тільки хвилева передишка на деяких фронтах... Немає і тої передишки в Україні.

В морі крові змагається український нарід з червоним окупантом. У знищенні всього культурного України, в судах і зсилках, у катівнях нквд і нкгб, у підпалах, грабежі, насильстві і убивствах заключаються ціль і методи ворога в боротьбі з українським народом. Та це ще не все... Не одержавши бажаних успіхів, криваві кати задумали удатись до найжорстокішого – заморити Україну голодом. – Те, що зараз робиться по селах цілої України, а зокрема в областях і районах, про які сталінські брехуни розписуються, як передових – один жах. Грабуй-поставка хліба державі у повному темпі. – Початок жахливого на селі сьогодні, якщо цьому своєчасно не запобігти, може кінчатись ще жахливішим для цілого народу завтра. Плач, зойки, прокльони, брудна лайка собак-нквд, побої, стрілянини зливаються в одне – селяни бороняться.

Сталінські бандити, не можучи зламати опору селян, неначе на сміх намагаються заставити собі до помочі і Тебе, трудова інтелігенціє. Поминаючи те, що під час такої операції села можна часом і невинному стратити голову, Тобі не в парі з ними йти, Ти не смієш того робити!

Голови й секретарі сільрад і колгоспів, рахівники, бухгалтері й інші трудівники „приймальних пунктів" хліба! Від вас залежить, чи сотні тисяч тонн зерна залишаться у селян, чи підуть у пащу ненажерливої кліки для реалізування своїх імперіалістичних цілей – поневолення світу. Справа у Вашій практичній допомозі селянам через вагу, квітанції, бухгалтерійні книги і т.п. Це Ваш обов'язок. Буде хліб у селян – буде у вас!

Завідуючі, директорі й інші службовці заготзерна, млинів, елеваторів, вищі і нижчі урядовці хлібної промисловості і транспорту України, всі хто в більшій і меншій мірі має до діла з пограбованими сталінськими бандитами українським хлібом! – Не дайте вивезти хліба за кордон, робіть так, щоб увесь залишився в Україні. Місце збуту на нього знайдеться, базар прийме завжди і то по базарних цінах. Як робити, Вас вчити не треба. Подумайте і беріться до діла організовано. Треба тільки відваги, а вона у Вас знайтися мусить, бо це лежить у вашому обов'язку, це ваш відтинок всенародного фронту, який Ви маєте відстояти. Український хліб мусить залишитися в Україні і про це подбаєте Ви!

Українська інтелігенціє! Ти лучше всіх орієнтуєшся в сьогоднішньому міжнародному положенні. Ти вище всіх оцінюєш революційно–визвольну боротьбу українського і других поневолених Москвою народів, і Ти більше всіх можеш дати для неї того, чого так потрібно для досягнення остаточної перемоги. Твої знання і досвід нічим в боротьбі народу незаступимі. Тож перевір свої і других позиції, звертай кому треба увагу. Нотуй у пам'яті і на папері непоправних, не сьогодні-завтра справедлива рука народу їх досягне. Вчи і веди нарід до перемоги! Хай Твоя праця в державних установах буде Тобі тільки ширмою у виконуванні своїх обов'язків, які на Тебе накладає революційно-визвольна боротьба українського народу. Вперід!

Хай живе революційний фронт боротьби поневолених
народів за своє національне і соціальне визволення!
Смерть імперіалістичній банді Кремля на чолі
з її геніальним обер бандитом Сталіном!

Серпень, 1947 р.

Українські повстанці

З друкарні Української Повстанської Армії ім. Є.Коновальця Тир.30.000

ДАРО, ф.Р-2771, оп.2, спр.1965, арк.57г. Листівка. Оригінал. Друк.

№23
1947, жовтня 31. – Доповідна записка секретаря Рівненського обкому КП(б)У Гапія секретареві ЦК КП(б)У Л. Кагановичу про виселення сімей націоналістів

Пролетарі всіх країн, єднайтеся!
Комуністична партія (більшовиків) України
Ровенський обласний комітет

№ 994/30 — 31 октября 1947 г.

Сов. секретно

Секретарю
ЦК КП(б)У
товарищу Кагановичу Л.М.

Докладная записка
о результатах операции по выселению семей бандитов
из Ровенской области

Для проведения операции по выселению семей бандитов из Ровенской области были проведены следующие мероприятия:

15 октября с.г. обком КП(б)У совместно с УМГБ провел совещания первых секретарей РК КП(б)У и начальников райотделов МГБ по вопросу подготовки и проведения операции по выселению указанных семей и сохранению оставленного ими имущества.

16 октября с.г. принято постановление исполкома депутатов трудящихся и бюро обкома КП(б)У „О порядке использования земель и имущества оставленных после выселения семей националистов и бандитов".

17 октября с.г. в обкоме КП(б)У было проведено совещание ответственных областных работников, командируемых в районы области для оказания практической помощи в подготовке и проведении операции по изъятью семей бандитов, мероприятиях по сохранению оставленного ими имущества и окончания операции для проведения массово-разъяснительной работы среди населения о значении выселения этих семей.

В результате проведенной 21 октября с.г. операции выселено семей больше, чем было намечено по плану, однако вследствие того, что в момент операции 338 семей не оказались на месте, 44 семьи отсеяны по оперативным соображениям и 8 семей не выселено по причине заболевания инфекционными болезнями; была выселена 401 семья из заранее намеченного резерва. Это явилось причиной того, что по количеству людей было выселено меньше, чем намечалось.

	Намечалось по плану	Выселено
Семей	3810	3829
Человек	13165	11563
Из них семей осужденных	2236	2103
Убитых	1003	1215
Нелегалов	571	511
В т.ч. семей кулаков	202	614
Из этого количества:		
Мужчин	2935	2644
Женщин	5719	5096
Детей до 15 лет	4439	3823

По социальной прослойке было выселено:

Кулаков	198 семей	614 человек
Середняков	2861	8385
Бедняков	717	2485
Колхозников	19	544
Служащих	34	86

В процессе операции было обнаружено 35 схронов и в одном из них скрывавшийся нелегал. В Рафаловском районе были захвачены две связных районного проводника ОУН – „Охрима", у которого была изъята националистическая литература и антисоветские листовки.

В ходе операции явилось с повинной 11 человек, которые скрывались в начале операции. Из них 4 человека явилось в оперативные группы, проводившие операцию, а 7 человек на станции погрузки.

Столкновений с бандитами во время проведения операций не было. Это обстоятельство следует объяснить прежде всего тем, что выполняя постановления Политбюро ЦК КП(б)У от 5 апреля и 17 августа 1947 года о ликвидации ОУНовского бандитизма, в Ровенской области бандитам и ОУНовскому подполью и их пособнической базе был нанесен значительный удар.

За период май-октябрь 1947 года в Ровенской области полностью ликвидировано 30 бандгрупп и 50 подпольных националистических организаций. За это время убито – 278, захвачено и арестовано – 1793 и выведено с повинной 60 челов.

Из руководящего состава ОУН ликвидировано за это время 85 челов., в том числе:

Членов краевого провода	2
Членов надрайонных проводов	4
Членов районных проводов	31
Членов подрайонных проводов	48

Операция по выселению семей бандитов по всем районам области прошла без всяких эксцессов. Был только один случай, когда в селе Новый Двор Ровенского сельского района бандиты обстреляли солдата войск МГБ. Кроме того, был случай, когда на следующий день после операции в Гощанском районе надрайонный комендант ОУН Пилипчук по кличке "Карпо" из обреза ранил истопника РО МГБ. Но бандит был схвачен местными жителями, разоружен, связан и доставлен в райотдел МГБ.

Подавляющее большинство населения Ровенской области одобряет проведенную операцию по выселению семей бандитов и участников националистического подполья и принимало активное участие в этом деле, оказывая районному партийно-советскому активу практическую помощь. Во всех селах крестьяне предоставили подводы для отправки семей бандитов к станции отправки, а также вывозке их имущества в райцентры.

Например, в селе Заболотье Рафаловского района актив села так организовал свою работу, что в течении 3-4 часов все семьи бандитов были отправлены из села и погружены в вагоны. Активнее всех принимала участие в этом деле Швыдняк Акулина, муж которой погиб от рук бандитов.

После того, как были вывезены семьи бандитов, в этом селе было проведено собрание крестьян, на котором было разъяснено, зачем правительство приняло такие меры, как выселение бандитов и их семей. На собрании присутствовали 148 человек, большинство решило организовать колхоз, сейчас же было подано 16 заявлений.

В Рафаловском районе после выселения семей бандитов поступило заявление о вступлении в колхоз: в с. Полонное - 8 (организована инициативная группа), в с. Полицы - 10 заявлений, в с. Озерцы - 15, в с. Мульчицы - в колхозе им. Ленина поступило 18 заявлений, в с. Галузя в колхозе „Червонный прапор" - 12 заявлений и т.д.

В селах Залавье и Сновидичи Рокитновского района изъятый скот после выселения семей бандитов был передан во вновь организованные колхозы. В этих колхозах не было хозяйственных построек, после получения скота колхозники немедленно приступили к постройке сараев и организации колхозных дворов.

В ряде районов после проведенной операции по изъятию семей бандитов были организованы новые колхозы. В селе Зносичи Сарненского района был организован колхоз, в который вступило 56 дворов, на следующий день было подано еще 30 заявлений.

Отмечены факты, когда крестьяне обращаются в сельские советы с просьбой им занять дома выселенных семей, тогда как в прошлые годы крестьяне боялись занимать дома выселенных семей, хотя им и предлагали.

Приток заявлений в колхозы отмечаются и по другим районам.

Отрицательные высказывания о выселении семей бандитов наблюдаются только со стороны родственников выселенных и антисоветского элемента, сочувствующих украинско-немецким националистам, которые распространяют клеветнические слухи, что действующие бандгруппы в ответ на выселение активизируют диверсионно-террористическую деятельность. При этом они выражают недовольство Советской властью.

Районный партийно-советский актив сейчас находится в селах, он разъясняет крестьянам политическое значение операции по выселению семей бандитов, проводит подготовительную работу к предстоящим выборам в местные Советы депутатов трудящихся, организовывает работу по досрочному выполнению годовых планов всех видов заготовок сельхозпродуктов, а также заготовке и вывозке леса ко дню 30-й годовщины Великой Октябрьской Социалистической революции.

Секретарь Ровенского обкома КП(б)У
Гапий

ЦДАГОУ, ф.1, оп.23, спр.4963, арк.32-35. Оригінал. Машинопис.

Опубл.: Сергійчук Володимир. Український здвиг: Волинь. 1939-1955. – К.: Українська Видавнича Спілка, 2005. – С.611-615.

№24
1947, жовтень. – Листівка українських повстанців із закликом до населення України щодо збирання обвинувальних матеріалів про злочини більшовицьків

За Українську Самостійну
Соборну Державу!

Заклик
до населення України в справі збирання обвинувальних матеріалів на большевицьких злочинців

На Нюрнберзькому процесі Міжнародний Воєнний Трибунал засудив до страти через повішення головних воєнних злочинців. По всій Німеччині і всіх окупованих нею країнах відбуваються суди над тими гітлерівцями, які катували і мордували людей, грабували їх майно, чи в який-небудь інший спосіб знущалися над населенням. Такі суди скрізь відбуваються також над тими німцями, які активно співпрацювали з гітлерівцями і допомагали їм у їхньому кривавому ділі винищування народів.

На шляху до покарання злочинців проти миру і людяності, на шляху до встановлення справедливості світ зробив лише перший крок. Повна справедливість тріумфуватиме щойно тоді, коли Міжнародний Трибунал, вислухавши в першу чергу цілі товсті томи обвинувального матеріалу, що його подасть від імені українського народу український обвинувач, засудить до страти через повішення найбільших злочинців проти миру і людяності – Сталіна і його соратників. Повна справедливість тріумфуватиме щойно тоді, коли народи СССР та, насамперід український народ, судитимуть усіх тих нквд-івських партійних собак та їх підлих вислужників, які сьогодні дико знущаються над народом.

Той момент, коли справді затріумфує в світі справедливість, недалеко. В результаті визвольної боротьби, що її ведуть поневолені Сталіном народи СССР, в результаті війни між англо-американцями та большевиками, яка наближається, розпадеться сталінський СССР. Народи дістануть змогу посадити на лаву підсудних Сталіна і його бандитську кліку та розправитися зі всіми тими бандитами, які ще сьогодні цій кліці по-собачому служать і виконують її накази.

Щоб ні одному большевицькому бандитові безкарно не пройшли його злочини, які заподіяні ним українському народові, кожному жителеві України сьогодні треба:

1. Розвідувати і запам'ятовувати, або записувати і передавати підпільним чинникам, чи самим добре заховувати прізвища, імена, функції (службове становище, заняття і т.д.), місце походження і всякі інші ближчі дані щодо тих осіб, які, будучи сьогодні в партії, в большевицькій адміністрації (в рай. та обл. виконкомах, сільрадах), в різних заготконторах, шкільництві, в різних культурно–освітніх, торговельних установах і особливо в нквд, чи нкгб, в „стрибках"[1], відзначаються жорстокістю щодо українського населення: грабують майно, виарештовують людей, б'ють арештованих і мирне населення, мордують, активно виступають проти українського визвольного руху.

2. Коли неможливо розвідати цих даних (прізвище, ім'я, функція і т.д.), то подати бодай те, що знається (прим. капітан нкгб, лейтенант спецвідділу НН і т.д.), точний опис особи (прим.: високий, блондин, зі шрамом над правим оком, вік коло 30 р.), **частину яка** (прим. 2-га рота першого погранполку), час, коли дана злочинна дія мала місце і дуже точно з подробицями розміри злочину (вбили 40-ох партизанів, спалили 10-ть будинків, важко побили вагітну жінку, замордували 7-ох мирних селян, ограбили таких-то селян, забираючи такі-то речі).

Це все не стосується до червоноармійців і до всіх тих, відносно яких нема сумнівів, що **вони не бездоганно** ставляться до українського населення, допомагають йому, чи українському визвольному рухові.

Українці! У вашім інтересі є допильнувати того, щоб большевицьким бандитам безкарно не пройшов ні один злочин! Збирайте всі точно матеріали, як цього вимагається у нашому „Заклику"! Робіть все в ім'я тих сотень тисяч Ваших синів і братів, які до сьогодні загинули з рук большевицьких горлорізів!

Злочинці проти людяності і справедливості мусять бути покарані!
Смерть і вічна ганьба большевицьким бандитам!
Хай живе справедливість між людьми і народами!
Хай живе Українська Самостійна Соборна Держава!

Жовтень, 1947 р.

Українські повстанці

З друкарні Української Повстанської Армії ім. Є.Коновальця Тир. 30.000

ДАРО, ф.Р-2771, оп.2, спр.1965, арк.57и. Листівка. Оригінал. Друк.

Примітки:

1. Члени винищувальних (рос. истребительных, звідки „истребки" або ж „ястребки", „стребки") загонів, створених органами НКВС-НКДБ з числа місцевих жителів (як правило, колишніх партизанів або повстанців, що вийшли з повинною) для боротьби з УПА.

№25
1948, листопада 23. – Довідка МВС УРСР про кількість висланих з території України за період 1944-1948 рр.

Совершенно секретно

Справка о количестве выселенного контингента
с территории Украины за период 1944-1948 гг.

1. Всего выселено семей бандитов за период операции 1944-1946 гг.:
семей – 15.040, человек – 37.145.
Из них по городам и областям:

№ п/п	Наименование областей	1944		1945		1946		За три года	
		семей	чел.	семей	чел.	семей	чел.	семей	чел.
1.	Ровенская	1159	3227	1443	3257	389	861	2991	7345
2.	Волынская	1178	3582	1357	3857	Нет	Нет	2535	7439
3.	Львовская	1130	2586	689	1576	712	1765	2531	5927
4.	Тернопольская	498	1249	940	1896	303	635	1741	3780
5.	Станиславская	222	586	1985	4368	286	636	2393	5590
6.	Черновицкая	77	247	311	797	73	212	461	1256
7.	Дрогобычская	460	1285	668	1746	849	2241	1977	5272
	Итого	4724	12762	7393	17497	2612	6350	14729	36609

За период 1947-1948 гг. этапировано к местам ссылки по решениям ОСО при МВД СССР членов семей участников УПА: 311, в них 536 чел.

2. Выслано органами МГБ в октябре 1947 года семей оуновского подполья:
семей – 26.332;
человек – 77.791;
из них: мужчин – 18.866 чел.; женщин – 35.441 чел.; детей 22.279 чел.

Для их переселения было использовано 44000 железнодорожных вагонов и задействовано сил:
сотрудников внутренних дел и военнослужащих – 13.592 чел., из них:
офицерского и оперативного состава – 5.143 чел.
рядового и сержантского состава – 8.449 чел.

Количество высланных органами МГБ по областям:

1. Ровенская	- 3768 семей,	в них - 11347 чел.
2. Волынская	- 2711	- 9050
3. Львовская	- 5223	- 15920
4. Тернопольская	- 5001	- 13508
5. Станиславская	- 4512	- 11883
6. Черновицкая	- 613	- 1627
7. Дрогобычская	- 4504	- 14456
Итого:	26.332 семьи	- 77.791 чел.

3. Выслано немцев-репатриантов за период 1945-1947 гг. - 6.255 чел.

4. Выслано за 1944-1946 гг. осужденных членов семей изменников Родины – 2.894 чел.

5. Выслано в ссылку осужденных „фольксдойч" и членов их семей – 3.631 чел.

6. Выслано бывших полицейских, власовцев и других лиц, служивших в немецких строевых формированиях (директива МВД СССР №97 от 20.04.1946 г.) – 4.216 чел.

Всего выселено из Украины спецконтингента – 131.935 чел.

Начальник 1-го спецотдела МВД УССР
подполковник Смирнов

Составила: заместитель начальника отдела старший лейтенант Великанова
23.11.1948 г. №15/23497

АГІБ МВС України, ф.15, оп.1, спр.48, арк.76-77; спр.51, арк.96.

Опубл.: Білас Іван. Репресивно-каральна система в Україні. 1917-1953. – Кн.2. – К.: Либідь-Військо України, 1994. – С.545-546.

№26
1948. – Довідка про результати розслідування фактів грубих порушень законності в Корецькому районі Рівненської області

Справка
О результатах расследования фактов о грубейших нарушениях социалистической законности в Корецком районе Ровенской области.

Произведенным расследованием подтвердились факты грубейших нарушений социалистической законности, допущенных секретарем РК КП(б)У по кадрам Корецкого района Иванюком, зав. сельхозотделом Овечко и уполномоченными райкома Кравец и Мархай.

Установлен ряд фактов избиения граждан, незаконных обысков и арестов, а также незаконного изъятия хлеба и ценностей у населения района при выполнении плана хлебосдачи государству.

Избиениям и издевательствам подвергались семьи инвалидов Отечественной войны, члены колхозов и другие граждане.

Так, секретарь райкома Иванюк 2 декабря 1946 года избил инвалида Отечественной войны Опальчука Степана за то, что последний препятствовал незаконному изъятию у него хлеба. Задание по хлебосдаче Опальчуком было своевременно и полностью выполнено.

Того же 2 декабря 1946 года Иванюк избил гражданку Краля Марию и незаконно изъял у нее 2 центнера хлеба.

В июле 1946 года по указанию Иванюка были арестованы предколхоза Нагорный Павел, предревизкомисии колхоза Бобровский Максим и колхозницы Шмарко Устиния и Денесюк Мария, первые два за отсутствие дисциплины в колхозе, а колхозницы Шмарко и Денесюк за то, что без разрешения ушли с колхозного собрания. Эти лица содержались под стражей в камере предварительного задержания РО МВД 5 суток.

23 августа 1946 года по распоряжению Иванюка было незаконно забрано с поля гр-на Сухого Степана 14 копен хлеба.

В июне 1948 года Иванюк распорядился разобрать амбар, принадлежащий колхознику Симтонскому. На время разборки сарая Симтонский и его жена были заперты в квартире. После этого Симтонский, по указанию Иванюка, содержался под стражей при райотделении милиции в течении 3 суток.

Находясь в селе Заровье, Иванюк приказал взломать двери в доме гр-ки Герус, у которой незаконно изъял 2 центнера хлеба.

Весной 1948 года Иванюк избил граждан с. Брыков Аксенюка Николая и Тарасюка Ивана за невыполнение его распоряжения о задержании гражданина, корова которого паслась на колхозном поле.

В сентябре 1948 года Иванюк избил шофера Корецкого сахарного завода Пшебельского Адама за то, что последний отлучился от машины, груженной сахарной свеклой.

Зав. сельхозотделом Корецкого райисполкома Овечко также избивал граждан, производил незаконные обыски и изъятие ценностей у них.

12 декабря 1946 года Овечко, будучи в нетрезвом состоянии, избил жителя села Гвоздково Кравчука Юрия, при этом произвел над его головой выстрел из винтовки.

22 января 1947 года зав. сельхозотделом Корецкого райисполкома Овечко избил винтовкой жителя села Головницы Маслянчука Григория и его дочь Маслянчук Анну. Поводом к избиению этих граждан послужило то, что Маслянчук Григорий замедлил с выполнением распоряжения Овечко о предоставлении подводы для вывозки хлеба на пункт „Заготзерно".

30 августа 1948 года Овечко, будучи в нетрезвом состоянии, избил гр-ку с. Головницы Кравчук, у которой при обыске изъял 962 р. совзнаками, пять золотых рублей царской чеканки, 10 руб. серебром и носильные вещи.

В том же селе Головницах Овечко избил 16-летнюю Миронец Анну, отец которой в 1945 году был зверски замучен немецко-украинскими националистами. Поводом к избиению Миронец послужило неосновательное обвинение ее в хищении лесоматериалов.

Овечко незаконно изъял у инвалида Отечественной войны Кравчука Никиты Дмитриевича, выполнившего все виды государственных поставок, 2 копны пшеницы и 4 копны ржи, не выдав последнему квитанций. Кравчук является отцом двух воинов Советской Армии, из коих один погиб на фронте Отечественной войны.

Овечко также самовольно и без всяких оснований забрал у инвалида Отечественной войны Савчука Александра Тарасовича 48 кгр. проса, 25 кгр. пшена, 65 кгр. пшеницы и 145 кгр. овса.

Уполномоченные Корецкого райкома КП(б)У по селу Голычевка – Кравец и Мархай – избили жену погибшего на фронте Отечественной войны Радовнюк Теклю за то, что последняя, будучи единоличницей, не разрешила им забрать ее лошадь в колхозное хозяйство.

Особой жестокостью отличались издевательства над гражданином Ворощуком Павлом, отказавшимся от подписания заявления о вступлении в колхоз.

Кравец и Мархай, избив Ворощука, закрыли его в уборную, где он содержался более часа, после чего его раздели, облили водой и выставили в холодный амбар.

В марте 1948 года Кравец и Мархай за отказ от передачи колхозу инвентаря и зерна избили жену Ворощука Павла Ворощук Евдокию.

Прокурор следственного отдела
советник юстиции
Гешелин

"Согласен": Начальник следственного отдела старший советник юстиции
Рыбаченко

ЦДАГОУ, ф.1, оп.23, спр.5172, арк.13-15. Оригінал. Машинопис.

Опубл.: Сергійчук Володимир. Український здвиг: Волинь. 1939-1955. – К.: Українська Видавнича Спілка, 2005. – С.644-646.

№27

1949, лютого 15. – Витяг з доповідної записки військового прокурора військ МВС Українського округу В.Кошарського про факти грубого порушення радянської законності в діяльності так званих спецгруп МДБ на території Волині

Совершенно секретно
экз.№1

Прокуратура СССР
Военный прокурор
войск МВД
Украинского округа
15 февраля 1949 г.
№ 4/001345

Секретарю Центрального
Комитета КП(б) Украины
товарищу Н.С. Хрущеву

Докладная записка
о фактах грубого нарушения советской законности
в деятельности т.н. спецгрупп МГБ

Министерством госбезопасности Украинской ССР и его управлениями в западных областях Украины, в целях выявления вражеского, украинско-националистического подполья, широко применяются т.н. спецгруппы, действующие под видом бандитов „УПА".

Этот весьма острый метод оперативной работы, если бы он применялся умно, по-настоящему конспиративно и чекистски подготовленными людьми, несомненно, способствовал бы скорейшему выкорчевыванию остатков бандитского подполья.

Однако, как показывают факты, грубо-провокационная и неумная работа ряда спецгрупп и допускаемые их участниками произвол и насилия над местным населением не только не облегчают борьбу с бандитизмом, но наоборот, усложняют ее, подрывают авторитет советской законности и, бесспорно, наносят вред делу социалистического строительства в западных областях Украины.

Например:

1. В марте 1948 года спецгруппа, возглавляемая агентом МГБ „Крылатым", дважды посещала дом жителя с.Грицки Дубровицкого района Ровенской области – Паламарчука Гордея Сергеевича, 62 лет, и, выдавая себя за бандитов „УПА", жестоко истязала Паламарчука Г.С. и его дочерей Паламарчук А.Г. и Паламарчук З.Г., обвиняя их в том, что якобы они „выдавали органам МГБ украинских людей".

„Крылатый" и участники его группы подвергли пыткам Паламарчук А.Г. и Паламарчук З.Г., подвешивали, вливали им в нос воду и, тяжко избивая, заставили Паламарчук З.Г. и Паламарчук А.Г. дать показания, что они с органами МГБ связаны не были, а наоборот, были связаны с участниками украинского националистического подполья...

Участники спецбоевки предупредили членов семьи Паламарчука о том, что если они посмеют заявить органам Советской власти о посещении их дома бандитами, то над ними будет учинена расправа.

На основании полученных таким провокационным путем „материалов", 18 июля 1948 года Дубровицким РО МНБ Паламарчук З.Г. и Паламарчук А.Г. были арестованы, причем, как заявили арестованные, сотрудники райотдела МГБ во время допросов их также избивали, заставляли продолжительное время стоять на ногах и требовали, чтобы они дали показания о связи с бандитами.

В результате вмешательства Военной прокуратуры провокационный характер обвинения Паламарчук З.Г. и Паламарчук А.Г. был установлен и постановлением УМГБ от 24 сентября 1948 года дело по обвинению указанных лиц было прекращено.

2. В ночь на 22 июля 1948 года спецгруппой МГБ из с. Подвысоцкое Козинского р-на Ровенской области был уведен в лес местный житель Котловский Федор Леонтьевич, которого участники спецгруппы подвергали пыткам, обвиняя его в том, что у него в доме часто останавливаются работники из числа совпартактива, и в том, что якобы он выдавал органам Советской власти бандитов...

Эти провокационные действия преследовали цель, путем истязаний и угрозы лишения жизни, заставить Котловского дать показания, что он является врагом Советской власти.

В результате истязаний Котловский находился на излечении в больнице с 27 июля по 27 августа 1948 г.

По заключению больницы Котловскому Ф.Л. были нанесены тяжелые телесные повреждения, с явлениями сотрясения мозга и омертвлением мягких тканей тела.

3. В ночь на 22 июля 1948 г. той же спецгруппой был уведен в лес житель с. Ридки Михальчук С.В.- инвалид Отечественной войны.

В лесу Михальчук был повергнут допросу, во время которого его связывали, подвешивали и тяжко избивали, добиваясь таким путем показаний о связи с бандитами...

Продержав Михальчука в течении 2 суток в лесу, участники спецгруппы его отпустили, причем в результате избиений он в течении 7 дней находился на стационарном излечении в больнице.

4. В ночь на 23 июля 1948 г. этой же спецгруппой из с. Подвысоцкое была уведена в лес гр-ка Репницкая Нина Яковлевна, рожд.1931 г.

В лесу Репницкая была подвергнута пыткам.

Допрашивая Репницкую, участники спецгруппы тяжко ее избивали, подвешивали вверх ногами [...].

В беспомощном состоянии Репницкая была брошена в лесу, где ее нашел муж и доставил в больницу, в которой Репницкая находилась продолжительное время на излечении.

Из приведенных выше примеров видно, что действия т.н. спецгрупп МГБ носят ярко выраженный бандитский, антисоветский характер и, разумеется, не могут быть оправданы никакими оперативными соображениями.

Не располагая достаточными материалами, т.н. спецгруппы МГБ действуют вслепую, в результате чего жертвой их произвола часто являются лица, не причастные к украинско-бандитскому националистическому подполью.

Наряду с этим следует указать, что этот метод работы органов МГБ хорошо известен ОУНовскому подполью, которое о нем предупреждало и предупреждает своих участников. В частности, об этом свидетельствует факт обнаружения у убитого бандита „Гонты" полного отчета о провокационных действиях спецгрупп МГБ в отношении гр-на Котловского.

Не являются также секретом подобные оперативные „комбинации" и для тех лиц, над которыми участники спецгрупп чинили насилия, например:

10 октября 1948 года Здолбуновским райотделом МГБ Ровенской области был арестован за пособничество бандитам житель хутора Загребля Здолбуновского района – Дембицкий Петр Устинович.

Дембицкий обвинялся в том, что по заданию бандитов „ОУН" собирал для них зерно.

Расследованием установлено, что в сентябре 1948 года к нему в дом явились вооруженные бандиты и требовали, чтобы он среди жителей хутора собрал для них 30 центнеров хлеба. Боясь репрессии за невыполнение этих требований, Дембицкий обратился к некоторым жителям хутора с просьбой собрать зерно, но в этом ему граждане отказали.

Спустя несколько дней к Дембицкому вновь явилось несколько человек вооруженных и, дав ему времени один час, приказали собрать у жителей хутора зерно и доставить в указанное место.

Боясь неизвестных, Дембицкий запряг свою лошадь, погрузил на повозку 3 мешка лично ему принадлежащего зерна и повез это зерно в указанное неизвестными место. Однако, неизвестные, как оказалось, участники спецгруппы МГБ, доставили Дембицкого в райотдел МГБ, где был составлен акт о задержании Дембицкого с поличным.

После ареста Дембицкого, в Военную прокуратуру явилась его жена, которая среди посетителей вела разговоры о том, что под видом бандитов действовали сотрудники МГБ, запугавшие и спровоцировавшие ее мужа.

Подобные факты из деятельности спецгрупп МГБ, к сожалению, далеко не единичны и как показывает следственная практика, если в отдельных случаях спецгруппам путем насилия и запугивания все же удается получить „признательные показания" от отдельных лиц о связи их с бандитским подпольем, то добросовестное и проведенное в соответствии с требованиями закона расследование неизбежно вскрывает провокационную природу этих „признательных показаний", а освобождение из тюрьмы арестованных по материалам спецгрупп влечет за собой дискредитацию советской законности, органов МГБ и возможность использования каждого такого случая во вражеских, антисоветских целях украинскими националистами.

Выступая в роли бандитов „УПА", участники спецбоевок МГБ занимаются антисоветской пропагандой и агитацией.

Однако серьезная опасность подобной деятельности заключается не только в этом.

Выступая в роли украинских националистов, участники спецбоевок идут дальше по линии искусственного, провокационного создания антисоветского националистического подполья.

Как показало расследование, проведенное Управлением охраны МГБ Ковельской ж.д. по делу Ногачевского Ф.И. и других, спецгруппа Ровенского областного управления МГБ в составе „Степового", „Верхового" и других, действуя провокационным путем, проводила среди граждан Козинского района Ровенской области антисоветскую агитацию, обрабатывала граждан в националистическом духе, создала из местного населения антисоветскую националистическую группу в составе 9 человек, через которую проводила сбор денежных средств и продуктов питания, якобы для нужд „УПА".

Не говоря уже о том, что подобная „деятельность", которую кое-кто пытается оправдать соображениями оперативного характера, прямо направлена против мероприятий партии и правительства, проводимых в западных областях Украины, кто может поручиться за то, что „обработанные" таким провокационным путем лица не уйдут из-под контроля органов МГБ и не совершат террористический акт, диверсию или иное злодеяние.

Ведь имеют же место факты, когда в результате беспечности и притупления бдительности со стороны отдельных работников МГБ даже агентура МГБ выходила из-под контроля органов государственной безопасности и занималась антисоветской деятельностью.

Например: в ночь на 13 сентября 1948 года в с. Ставки Ровенского района Ровенской области участниками антисоветской националистической организации был разоружен боец самоохраны Ковалишин и совершен террористический акт над жительницей с. Ставки Кучинец Лидией Фадеевной, являвшейся секретным сотрудником органов МГБ.

Как установлено предварительным и судебным следствием, организаторами данной националистической группы и инициаторами убийства гражданки Кучинец Л.Ф. являлись секретные сотрудники Ровенского РО МГБ – Парфенюк Н.В. и Грицай С.И., которые в результате преступного делячества и притупления бдительности со стороны нач-ка РО МГБ майора Егорова к уголовной ответственности привлечены не были.

Получив данные о причасти Парфенюка и Грицая к националистической организации, разоружению бойца группы самоохраны и убийству гр-ки Кучинец Л.Ф., нач-к РО МГБ майор Егоров вызвал Парфенюка и Грицая в РО МГБ и, установив в беседе с ними, что они являются организаторами и участниками перечисленных выше преступлений, тем не менее не арестовал их, а по „оперативным соображениям" отпустил. Воспользовавшись этим, Парфенюк и Грицай, предупредив о возможных арестах других участников террористической группы, скрылись.

Участники спецбоевок МГБ совершают ограбления местных граждан. По сообщению Козинского райпрокурора Ровенской области, в июле 1948 года на территории района ими были ограблены граждане Швейда Иосиф, Грабовский Иван и другие. Подобные факты имели место и в других областях и районах.

Эти грабежи, как и другие нарушения советской законности, оправдываются также оперативными соображениями и не только рядовыми работниками МГБ, но и самим министром тов.Савченко, который в беседе со мной заявил:

„Нельзя боевки посылать в лес с консервами. Их сразу же расшифруют".

Таким образом, грабежи местного населения спецбоевками рассматриваются как неизбежное зло и политические последствия подобных эксцессов явно недооцениваются.

Насилия и грабежи, даже сам факт появления в населенном пункте спецбоевок, действующих под видом банды, как и любое бандитское проявление, действует на жителей устрашающе и несомненно мешает делу социалистического строительства в

западных областях УССР, создает у некоторой части населения ложное мнение о том, что бандитское подполье еще сильно, что его следует бояться и т.п.

Примеры из деятельности спецгрупп, повлекшие преступные результаты, можно было бы продолжить, но материалы, которыми располагает Военная прокуратура, конечно не исчерпывают всех случаев нарушения советской законности, допускаемых спецгруппами. Факты, о которых я докладываю Вам, были вскрыты в процессе расследования конкретных следственных дел, однако не каждый случай нарушения советской законности находит свое отражение в следственных делах и расследуется. Мне кажется, что большинство фактов именно не расследуются.

Больше того, если Военная прокуратура и ставит перед МГБ УССР вопросы о наказании преступников, грубо попирающих советские законы, то со стороны МГБ УССР это не находит должного и быстрого реагирования: выискиваются не столько доказательства преступной деятельности лиц, грубо нарушивших закон, сколько различные поводы для того, чтобы „опровергнуть" факты, сообщенные Военной прокуратурой и заволокитить расследование.

Например, о фактах грубейшего нарушения законности спецбоевками УМГБ Ровенской области Военная прокуратура сообщила в МГБ УССР еще в начале октября 1948 года, но, тем не менее, преступники были арестованы только в феврале с.г., причем до ареста их начальник управления МГБ по Ровенской области тов. Шевченко пытался „опровергнуть" факты, вскрытые Военной прокуратурой и убедить секретаря Ровенского обкома КП(б)У тов. Бегма, что эти факты якобы расследовались и не нашли подтверждения.

Органы МГБ, под руководством партии, проводят огромную работу по выкорчевыванию остатков украинско-националистического, бандитского подполья, в борьбе с которым хороши все средства и нужны хитрость и изворотливость.

Но, несмотря на сложность обстановки и коварность врага, недопустимы нарушения партийных и советских законов, недопустимы нарушения постановления СНК СССР и ЦК ВКП(Б) от 17 ноября 1933 года и постановления ЦК КП(б)У от 23 января 1948 года, на что Вы, Никита Сергеевич, неоднократно указывали.

Поэтому, как коммунист, для которого партийные решения являются незыблемым законом жизни, я считаю своим долгом о приведенных выше фактах доложить Вам.

Военный прокурор войск МВД
Украинского округа
полковник юстиции Кошарский

ЦДАГОУ, ф.1, оп.16, спр.68, арк.9–17. Оригінал. Машинопис.
Опубл.: Сергійчук Володимир. Український здвиг: Волинь. 1939-1955. – К.: Українська Видавнича Спілка, 2005. – С.652-660.

№28
1950. – Листівка Української головної визвольної ради до українських селян, робітників та інтелігенції із закликом бойкотувати вибори до Верховної Ради СРСР 1950 р.[1]

З хати до хати, з рук до рук!

За українську самостійну соборну державу!
Воля народам! Воля людині!

Українські
селяни, робітники, інтелігенціє!

Ще свіжі у Вашій пам'яті горезвісні вибори до Верховної Ради СССР у 1946 р. Ви ще добре пам'ятаєте ті численні, до зубів озброєні, нквд-івські гарнізони, що в

той час квартирували в кожному нашому селі і місті. Бо чи ж можна колись забути те, що вони виробляли? Чи можна забути їхні звірства, дикі знущання і терор, забути те, як під штиками гонили вони Вас голосувати на Ваших гнобителів і визискувачів?

Такі самі „найдемократичніші" вибори до Верховної Ради СССР кремлівські верховоди призначили оце, згідно зі своїми законами, вдруге. Вибори потрібні їм для того, щоб маскувати свою диктатуру, насильство і безправство. Вибори потрібні їм для того, щоб обдурювати світ, що народи і працюючі маси СССР підтримують їх у 99,99%. Цю ганебну суть сталінських виборів за роки большевицької влади Ви добре пізнали, а найкраще – в 1946 році.

Ви також добре знаєте, що являє собою Верховна Рада СССР. Вона іменується Вашим парляментом. Вашим найвищим представництвом. А чи в цьому представництві є хоч один ваш представник? Чи є там хоч один депутат, якого ви самі висунули б і на якого Ви добровільно голосували б? Чи в той час, коли в 1946/47 р. в Східній Україні шалів голод, хоч один з цих „народних обранців" у верховній Раді СССР заступився за народом? Чи там пролунав хоч один голос захисту в справі дикого переселення мільйона українців з Лемківщини, Перемищини, Ярославщини, Грубешівщини і Підляшшя? А сьогодні, коли в Західній Україні шляхом звірського терору заганяють Вас у колгоспи, чи хоч один депутат, ніби добровільно Вами вибраний, станув у Вашій обороні?

Ні, цього всього не було і немає! Бо Верховна Рада СССР – це сліпе знаряддя в руках Сталіна. Бо Верховна Рада складається, власне, з ваших поневолювачів, тих, які загарбали Україну і гноблять український народ, як і всі інші народи СССР. Бо в Верховній Раді СССР засідають ті, які навмисне викликали голод в 1933 і 1946 рр., які перевели звірське переселення українців із західних окраїн Українських Земель, які загнали народ у колгоспну панщину. Верховна Рада СССР складається з російсько–большевицьких гнобителів і їх найманців – підлих зрадників власних народів. А таким людям чужа любов до народу, чужі його інтереси, вони глухі на народні болі, страждання і потреби.

І на таких катів, гнобителів, визискувачів і зрадників знову хочуть заставити Вас голосувати.

Українська Головна Визвольна Рада закликає Вас: Не йдіть до виборів! Не приймайте участи в голосуванні! Одностайно бойкотуйте вибори до Верховної Ради СССР! Це в большевицьких умовах єдиний засіб виявити свою справжню волю!

Використайте свій досвід з 1946 і 1947 рр. і в цих виборах. Тоді Ви станули на висоті своїх завдань, показали свою велику свідомість, стійкість і політичну зрілість. Ваша противиборча боротьба стала відома широким масам працюючих СССР одушевляючи їх на боротьбу проти большевицьких гнобителів і експлуататорів. І не тільки стала вона відомою для мас СССР. Вона стала голосною в цілому світі, здобуваючи для українського народу признання і прихильність серед усіх народів. Своєю поставою в день большевицьких виборів у 1946 і 1947 рр. Ви, українські селяни, робітники, інтелігенціє, створили неоцінимий капітал для політичної роботи Української Головної Визвольної Ради.

УГВР закликає Вас до такого спротиву, який Ви поставили 9 лютого 1946 року.

Пам'ятайте: Якщо большевицькі опричники навіть заженуть Вас до виборів але силою, якщо навіть видеруть Ваші голоси, але ви не віддасте їх добровільно, - це вже Ваша перемога.

Бойкотуючи вибори, ви протестуєте проти поневолення України, проти гноблення українського народу та всіх інших народів.

Бойкотуючи вибори, Ви заявляєте про свою одностайну підтримку Української Головної Визвольної Ради – Вашого підпільного Парламенту і Уряду.

Бойкотуючи вибори, Ви здираєте маску зі сталінської диктатури і показуєте її і перед масами СССР, і перед усіма народами світу в усій її огидній наготі. Цим Ви завдаєте сильного морально-політичного удару по большевицькій антинародній системі і з'єднуєте нових борців за повалення большевицької тюрми народів.

Бойкотуючи вибори, Ви боретеся проти колгоспів, безпощадного визиску і каторжної праці на фабриках і заводах, проти приниження і визиску інтелігенції, проти придушення демократичних прав і свобід. Ви боретеся за волю, за те щоб самим господарювати на своїй землі у своїх власних трудових господарствах, за те, щоб праця на фабриках і заводах була вільною і справедливо оплачуваною, за справжній демократичний лад, - вільні вибори, справжнє народне представництво, свободу слова, друку, зборів і політичних організацій, за вільну і повноправну людину.

Бойкотуючи вибори, *Ви наближуєте той великий день, коли в блиску слави встане вільна українська держава і український народ як вільний і рівноправний увійде в сім'єю вільних і рівноправних народів.*

Смерть російсько-большевицьким загарбникам!
За волю, незалежність, демократію і дружбу народів!
Хай живе Українська Самостійна Соборна Держава!

1950 рік.

Українська Головна Визвольна Рада

ДАРО, ф.Р-2771, оп.2, спр.2564, арк.33е. Листівка. Оригінал. Друк.

Примітки:

1. Листівка „Українські селяни, робітники, інтелігенціє!" знаходиться у справі жителя с. Калинівка Демидівського району Фіщука С.Д. Листівки розкидані в ніч з 10 на 11 березня 1950 р. напередодні виборів до Верховної Ради СРСР біля приміщення сільради і виборчої дільниці в с. Калинівка.

№29

1951, квітня 28. – Доповідна військового прокурора військ МВС Українського округу В.Кошарського зав. адміністративним відділом ЦК КП(б)У Г.Дроздову про систематичні факти порушення законності в Сарненському райвідділі МДБ Рівненської області

Сов. секретно
экз.№1

Прокуратура СССР
Военный прокурор
Войск МВД
Украинского округа
26 апреля 1951 г.
№4/4356-50/003523
г. Киев, 21,
ул. Левашовская, 22
телеф. № 3-00-76

Заведующему
административным
отделом ЦК КП(б)У
Украины
товарищу Дроздову Г.Т.

Сообщаю, что изложенные в письме Председателя Военного трибунала войск МВД Львовского округа факты о нарушениях социалистической законности в Сарненском райотделе МГБ Ровенской области, для Военной Прокуратуры войск МВД Украинского округа не являются новыми.

Начиная с 1948 года, Военная Прокуратура округа систематически и настойчиво добивалась привлечения к уголовной ответственности сотрудников Сарненского РО МГБ Белоус, Ермоленко и др., грубо нарушавших советские законы, допускавших необоснованные аресты, избиение и уничтожение имущества граждан.

Однако руководство УМГБ Ровенской области и прежнее руководство МГБ УССР, не соглашаясь с мнением Военной Прокуратуры, по фактам грубого нарушения советской законности принимало неправильные, либеральные решения, ограничиваясь в отношении преступников мерами дисциплинарного воздействия.

Это вынуждало Военную Прокуратуру округа переносить спорные вопросы на разрешение в Главную Военную Прокуратуру Советской Армии и в МГБ СССР и добиваться таким путем предания суду виновных.

Так, за незаконный арест и избиение на допросах граждан Ивашиной А.А., Никонец И.Я., Антонич П.Н., Никитчук У.В. и Валько Ф.А. и уничтожение имущества гр-на Симончук руководством УМГБ Ровенской области и МГБ УССР Ермоленко и Белоус были наказаны в дисциплинарном порядке – арестованы на 20 суток каждый.

С этим неправильным решением Военная Прокуратура округа не согласилась и через Главную Военную Прокуратуру добилась получения санкции на предание Белоус и Ермоленка суду Военного Трибунала, приговором которого от 18 февраля 1951 года Белоус осужден к 10 годам, а Ермоленко к 7 годам заключения в ИТЛ.

Не согласилась Военная Прокуратуру округа с неправильным разрешением вопроса в отношении разложившегося сотрудника Сарненского райотдела МГБ Ершова, сфальсифицировавшего дело по обвинению в тяжком государственном преступлении на граждан Святецкого и Калинюк, систематически нарушавшего советскую законность, допустившего незаконные аресты и издевательства над гражданами.

Вопреки решению руководства УМГБ Ровенской области и МГБ УССР Военная Прокуратура округа добилась предания суду Ершова, который в настоящее время арестован.

При расследовании указанных дел было установлено, что начальник Сарненского райотдела МГБ полковник Плигачев не только не вел должной борьбы с фактами нарушения советской законности его подчиненными, но и попустительствовал нарушителям. Особенно ярко это обнаружилось при рассмотрении в военном трибунале дела по обв. Белоус и Ермоленко, которые, по-видимому, потеряв веру в могущество Плигачева, рассказали в суде, что ряд нарушений законности они совершили по прямому указанию Плигачева.

Факты, о которых сообщил в своем письме Председатель Военного Трибунала МВД Львовского округа, действительно имели место. Они проверялись МГБ УССР.

Министерство государственной безопасности УССР за допущение фактов нарушения советской законности со стороны подчиненных и за сокрытие обстоятельств самоповешения задержанного гр-на Лепивого, арестовало н-ка Сарненского РО МГБ подполковника Плигачева В.П. на 20 суток ареста, но оставило его в занимаемой должности.

Поскольку Плигачев уличен в обмане, фальсификации документов и в попустительстве нарушителям советской законности, Военной Прокуратурой округа поставлен вопрос перед Министром госбезопасности УССР о снятии Плигачева с должности н-ка Сарненского райотдела МГБ.

Военный прокурор войск МВД Украинского округа
полковник юстиции Кошарский

ЦДАГОУ, ф.1, оп.24, спр.1178, арк.92,93. Оригінал. Машинопис.

Опубл.: Сергійчук Володимир. Український здвиг: Волинь. 1939-1955. – К.: Українська Видавнича Спілка, 2005. – С.705-708.

№30
1951, червня 24. – Доповідна Голови Президії Верховної Ради УРСР М. Гречухи секретареві ЦК КП(б)У Л.Мельникову про насильницьке зселення жителів хутора Яцули Дубровицького району Рівненської області

Секретарю ЦК КП(б) Украины
товарищу Мельникову Л.Г.

В Президиум Верховного Совета Украинской ССР поступили жалобы граждан хутора Яцули Литвицкого сельсовета Дубровицкого района Ровенской области Воробей А.Т. и Стасюк А.Г. на незаконные действия председателя колхоза им. Чапаева Дубровицкого района тов. Белого В.И., который, как указано в жалобах, 28 мая с.г. приехал на хутор Яцули и учинил произвол над жителями хутора. Так в хатах гр.гр. Воробей, Стасюк и других разломал топором печи, разбил окна, разрушил крыши. У гр. Стасюк самовольно забрал козу за то, что последний не уплатил денег за выпас лошади на колхозном поле.

Проверкой на месте, произведенной работником аппарата Президиума Верховного Совета Украинской ССР, изложенные в жалобах факты полностью подтвердились.

Так, 28 мая 1951 года председатель колхоза им. Чапаева тов. Белый, зав. сельхозотделом Дубровицкого райисполкома тов. Кот приехали на хутор Яцули по вопросу сселения хутора в село Литвицу. Зайдя во двор к гр. Стасюку А.Г., председатель колхоза тов. Белый предложил ему немедленно переселиться в село Литвицу, а также уплатить деньги за выпас лошади на колхозном поле (хозяйство Стасюка единоличное).

Гр. Стасюк в ответ на предложение тов. Белого о немедленном переселении заявил, что будет переселяться вместе со всеми жителями хутора, так как он еще не знает, куда надо переселяться. После этого тов. Белый зашел в хату гр.Стасюка, разломал топором печь, разбил окна, разрушил крышу и часть потолка. Уходя со двора, забрал его козу. Так поступил тов. Белый и с тремя другими хозяйствами колхозников – Воробей Я.Т., Стасюк Л.А. (муж которой находится в Советской Армии) и Колесник К.Г.

Все эти беззакония совершались в присутствии зав. райсельхозотделом тов. Кот, который в то время являлся уполномоченным райкома КП(б)У и райисполкома по Литвицкому сельсовету.

При проверке указанных фактов тов. Белый пытался объяснить свои незаконные действия тем, что хутор Яцули еще осенью 1950 года был намечен к сселению Дубровицким райисполкомом, но никто из жителей хутора до настоящего времени не переселился.

Как показала проверка, это объяснение тов. Белого не заслуживает внимания, так как надлежащей подготовительной работы по переселению не было проведено, новые усадьбы для переселенцев в натуре не отведены, транспорт и рабочая сила для оказания помощи переселенцам в переносе хат колхозом не выделялись, а велись лишь общие разговоры о переселении.

По поручению Секретариата Президиума Верховного Совета Украинской ССР материалы проверки жалоб гр.гр. Воробей Я.Т. и Стасюк А.Г. направлены прокурору Украинской ССР тов. Руденко Р.А. для привлечения виновных к ответственности.

О чем и докладываю вам.

М. Гречуха

21 июня 1951 года.

ЦДАГОУ, ф.1, оп.24, спр.870, арк.210-212. Оригінал. Машинопис.

Опубл.: Сергійчук Володимир. Український здвиг: Волинь. 1939-1955. – К.: Українська Видавнича Спілка, 2005. – С.710-712.

№31

1952, серпня 13. – Доповідна записка прокуратури військ МДБ Українського округу про вбивство чекістсько-військовою групою 3-х невідомих громадян в Козинському районі Рівненської області

Докладная записка военной прокуратуры
войск МГБ Украинского округа „В деле убийства
3-х неизвестных граждан чекистско-войсковой группой 446 с.п. 81 дивизии войск МГБ”

№ 006298 13 августа 1952 г.

Секретарю Центрального Комитета КП(б) Украины
товарищу Мельникову Л.Г.

13 июня 1947 года чекистско-войсковой группой 446 с.п. 81 дивизии войск МГБ под командой старшего лейтенанта Стрючковатого, в Козинском районе, Ровенской области, в лесу между селами Савчуки и Подвысокое, были убиты 3-е неизвестных: двое мужчин и одна женщина.

В тот же день зам. начальника Козинского РО МГБ мл. лейтенант Коршунов и командир войскового подразделения ст. лейтенант Стрючковатый составили акт о том, что якобы неизвестные не подчинились окрику „стой”, бросились бежать и ружейно-пулеметным огнем были убиты.

После доставления трупов убитых неизвестных в райотдел МГБ, они были предъявлены для опознания местным жителям Войцеховскому Г.П. и Войцеховской М.Д., а также доставленной из Вербского РО МГБ задержанной Панчук Е.И.

Об опознании неизвестных были составлены акты, из которых явствовало, что убитыми являются бандиты Миколюк Ольга Петровна, Ничипорук Михаил Давидович, бандитская кличка „Буряк”, и бандит „Орлик”, фамилия которого не была установлена.

Акты опознания были подписаны опознавателями и Начальником Козинского РО МГБ майором Назаренко, Начальником оперсектора подполковником Макаренко, Начальником Вербского РО МГБ майором Богатчук.

Следует отметить, что при убитых никаких компрометирующих материалов и оружия найдено не было.

В 1950 году в Отдел Контрразведки войсковой части 71449 поступили сигналы о том, что убитые в Савчуковском лесу неизвестные, вовсе не являлись бандитами „ОУН” и что акты опознания неизвестных, как бандитов „ОУН” были сфальсифицированы.

В связи с тем, что к этому времени многие военнослужащие из состава оперативной группы разъехались в разные пункты Советского Союза, расследование сигналов, поступивших в отдел контрразведки, было сопряжено с большими трудностями, но тем не менее в настоящее время удалось установить следующее:

13 июля 1947 года войсковая группа под командованием старшего лейтенанта Стрючковатого, двигаясь в лесу в районе села Савчуки, в 50 м от себя, заметила 3-х неизвестных: женщину и двух мужчин, сидевших у кучи хвороста, сложенного для костра.

Не приняв мер к выяснению личностей неизвестных, ст. лейтенант Стрючковатый открыл огонь из автомата, а вслед за ним открыли огонь по неизвестным остальные участники войсковой группы. В результате, неизвестные мужчины были убиты на месте, а женщина тяжело ранена.

Когда солдаты приблизились к неизвестным, женщина начала просить, чтобы ее пристрелили и по приказанию ст. лейтенанта Стрючковатого, она была добита мл. сержантом Каманиным.

При обыске трупов, в кармане пиджака у одного из троих убитых были обнаружены две справки, выданные до сих пор не установленным колхозом Днепропетровской области.

Поняв, что убитые не являются бандитами „ОУН", ст. лейтенант Стрючковатый приказал сжечь документы, что и было выполнено. Затем трупы убитых были растащены в разные стороны для того, что создать такую обстановку, которая свидетельствовала бы о том, что неизвестные были убиты при попытке к побегу.

После составления сфальсифицированного акта и донесения по команде о ликвидации бандитов, участникам войсковой группы была объявлена благодарность, а некоторые из них были премированы деньгами и краткосрочными отпусками.

Установлено, что опознаватели Войцеховский Г.П., Войцеховская М.Д. и Панчук Е.И. по существу никого из предъявленных им убитых не опознали. В частности, Панчук тогда же заявила, что в убитой женщине она категорически опознать участницу банды „ОУН" Миколюк Ольгу не может и за правильность опознания не ручается; гр-ка Войцеховская вообще никакого акта опознания не подписывала и при ней акт опознания не составлялся. Больше того, на другой день после опознания, она явилась в райотдел МГБ и заявила, что Миколюк Ольга жива и находится в банде. Тем не менее перечисленные выше оперативные работники, не посчитались с заявлением опознавателей, встали на путь обмана и составили несоответствующие действительности акты.

О том, что акты опознания были сфальсифицированы и что они совершенно не отвечают действительности, свидетельствует тот факт, что „опознанный" бандит „Буряк" – Нечипорук Михаил Давидович, действовавший в составе банды подрайонного „ОУН" „Корня", 19 декабря 1947 года был убит в селе Сады-Большие, Дубновского района, Ровенской области, а участница Миколюк Ольга приговором Военного Трибунала Прикарпатского военного округа 26 декабря 1950 года была осуждена к расстрелу.

Таким образом, бесспорно установлено, что в отношении 3-х неизвестных оружие было применено неправильно и что, в целях уклонения от уголовной ответственности за данное преступление, ст. лейтенант Стрючковатый, при помощи и непосредственном участии ряда работников Ровенского УМГБ, Козинского и Вербского РО МГБ, превратил убитых граждан в бандитов „ОУН".

В связи с уничтожением документов убитых, личности их до сих пор установить не представилось возможным. Но весьма вероятно, что убитые являлись жителями Днепропетровской области.

Поскольку же в данном случае решающим является установление личности убитых, что обычным следственным путем сделать весьма трудно, необходимо поручить Министерству Государственной Безопасности УССР провести дальнейшее расследование данного дела, использовав все оперативные возможности для установления личности убитых.

Прошу Вас, Леонид Георгиевич, дать соответствующие указания МГБ УССР.

Военный прокурор войск МГБ Украинского округа
полковник юстиции Г. Кошарский

ЦДАГОУ, ф.1, оп.16, спр.64, арк.22-24. Оригінал

Опубл.: Літопис УПА. Нова серія. – Т.3. Боротьба проти УПА і націоналістичного підпілля: директивні документи ЦК Компартії України. 1943-1959. – К.-Торонто, 2001. – С.494-496.

№32

1956 р., грудня 24. – Доповідна записка інструктора адміністративного відділу ЦК КПУ Гречанівського в Центральний комітет КП України „Про поведінку колишніх учасників банд і підпілля ОУН, які повернулись з місць ув'язнення, в колгоспі „Червоний партизан" Демидівського району Рівненської області"

Сов. секретно

Центральному Комитету КП Украины

О поведении возвратившихся из мест заключения и спецпоселений бывших участников банд и подполья ОУН в колхозе „Червоный партизан" Демидовского района Ровенской области

В 1955–1956 годах на территорию сел Хриники и Лопавше, где расположен колхоз „Червоный партизан" (369 дворов) Демидовского района Ровенской области, прибыло из числа бывших участников банд, бандпособников и подполья ОУН 37 чел., из них: участников банд, так называемой УПА – 17 чел., участников подполья ОУН – 9 чел., бандпособников – 11 чел.

Значительное количество из возвратившихся является представителями той части населения этих сел, которая вела активную враждебную деятельность и вооруженную борьбу против Советской власти, начиная еще с 1940 года.

28 июня 1941 года актив националистов с.Хриники явился инициатором и активным организатором националистического и кулацкого восстания в Демидовском районе, участники которого разгромили тогда все районные учреждения еще до вторжения немецко-фашистских оккупантов.

На базе активной националистической деятельности с.Хриники, а также примыкающего к нему с.Лопавше главари ОУН Демидовского района в 1942 году создали 3 подрайонных „провода", которые все время располагались и действовали в с.Хриники до их разгрома в 1946-1951 году.

В этих селах, главным образом в с.Хриники, укрывались банды Дубновского надрайонного „проводника" ОУН „Андрея"-„Грозы"[1], ликвидированного в июне 1950 г., районного коменданта „СБ" „Билого"[2], ликвидированного в 1947 г., районного господарчего „Максима"[3], ликвидированного в 1946 г. и подрайонного „проводника" ОУН „Щита"-„Колоса"[4], участники банды которого ликвидированы лишь 5 ноября 1951 г. В 1943-1944 годах на территории с.Хриники постоянно находился так называемый курень УПА.

В 1943 году националисты с.Хриники под угрозой оружия мобилизовали все мужское население села для уничтожения продвигавшегося через Демидовский район партизанского отряда численностью до 130 чел. Захваченные 27 партизан живыми были замучены и расстреляны бандитами в подвале жителя этого села Рыбчинского[5].

Одной лишь бандой „Щита" в с.Хриники совершено до 30 террористических и диверсионных актов. Трем жертвам участники этой банды отрубили головы и посадили их на колья в центре села. В 1949 году бандиты отрубили правые руки двум крестьянам этого села только за то, что они голосовали за создание колхоза.

В связи с постоянной угрозой террором со стороны бандоуновского подполья, в селах Хриники-Лопавше до конца 1951 года почти не было местного актива, созданный колхоз „Червоный партизан" был в организационном отношении очень слабым и по существу не разворачивал своей хозяйственной деятельности.

После ликвидации в ноябре 1951 года последних участников банды подрайонного „проводника" ОУН „Щита", население сел Хриники и Лопавшее включилось в активную политическую и культурную жизнь, появился местный актив. Начал укрепляться в организационно – хозяйственном отношении колхоз „Червоный

партизан", который уже к 1954 году по уровню экономических показателей вышел в число средних колхозов района.

В этом году колхоз успешно справлялся со всеми весеннее – полевыми работами, посеял озимые культуры на 1957 год, выполнил все обязательные поставки государству, заготовил достаточное количество кормов для скота, засыпал посевной материал и создал другие необходимые фонды. Однако, в связи с понижением трудовой дисциплины к осени, в колхозе осталось неубрано и частично погибло картофеля на площади около 10 га и сахарной свеклы на площади 5 га. Зяблевой вспашки проведено менее, чем 50 проц. к плану.

Председатель колхоза т. Крижов – уроженец Ровенской области, бывший партизан и командир истребительного батальона Демидовского райотдела НКВД-МГД, секретарь парторганизации колхоза он же председатель Хриницкого сельсовета т.Ильчук, члены правления колхоза т.т.Страка, Остапюк и другие указывают, что основной причиной снижения трудовой дисциплины и политической активности колхозников является прибытие в колхоз из мест заключения бывших участников банд и подполья ОУН, которые к общественно-полезному труду не приобщаются, пьянствуют и нередко распространяют клевету на советский строй, делая это очень осторожно: сами допускают антисоветские выпады среди приближенных, а в общественных местах – через подставных отсталых элементов села, которых специально для этого спаивают.

Вернувшийся из заключения бывший активный бандпособник Ковальчук Антон Иванович, который был осужден в 1952 году к 20 годам ИТЛ, так заявляет среди своего близкого окружения: „Зачем трудиться? Все равно толку нет и не будет. Верьте мне, ведь беспорядки не только здесь. Я проехал почти всю Россию, много видел и слышал. Там колхозы существуют около 30 лет, а толку от них и там мало. Поэтому не верю я в них".

Так называемый „сымпатик" ОУН с 1938 года Майдан Ефим Тимофеевич[6], осуждавшийся в 1952 году на 25 лет ИТЛ за активную связь с бандой ОУН „Щита", нигде не работает, под предлогом посещения дочери часто выезжает в г. Львов, устраивает пьянки в селе, изучает настроения лиц, среди которых он присутствует, и подстрекает некоторых из них для выступления с враждебными заявлениями.

В сентябре и октябре с.г. Майдан Е.Ф. дважды подстрекал отбывавшего наказание за хищение колхозной собственности Романюк Ивана для выступления примерно с таким заявлением: „Советская власть никому ничего хорошего не дала и не даст. Стало законом, чтобы каждый человек на нее работал, не получая оплаты. Зачем же тогда работать, ведь все равно ничего не получишь".

Причем, когда Романюк распоясывался и по поводу своих выступлений вступал в спор с присутствующими, пытавшимися его остановить, Майдан, отходя в сторону, с улыбкой заявлял: „Вот разошелся – не успокоишь. Настоящий дурак. Разве так можно, ведь многие слушают. Но что сделаешь, человек пьяный, а душа видно у него болит".

Бывший участник банды ОУН Шурин Петр в сентябре в беседе с колхозниками, которые спросили его почему он не работает, заявил: „Не для того я сидел в тюрьме 10 лет, чтобы после этого работать в колхозе". В октябре Шурин под предлогом высказывания претензий к депутатам сельского Совета Кубовичу и Сороке называл их угодниками Советской власти и оскорблял. Когда председатель сельсовета т.Ильчук попытался призвать его к порядку, Шурин заявил ему: „Не тебе меня учить. Я уже давно наученый, на верность этой науке я клятву дал". После того, как т.Ильчук бросил реплику: „В чем же заключается эта клятва, не в том ли, чтобы и дальше отрубывать головы людям", Шурин ответил: „Если нужно будет, то я и перед этим не остановлюсь". Вскоре после этого Шурин выехал из села.

Колхозники Милисевич Д.Д., Вивчарук А.Д., Хрустюк Г.А., Страка И.П., Хлыстюк Д. и другие в беседах заявили, что прибывшие из заключения бывшие

бандиты, их пособники и участники ОУН ведут себя надменно и дерзко и не пропускают случая, чтобы не напомнить о своей обиде и угрозе в сторону тех, кто в свое время допрашивался следственными органами и выступал в судах в качестве свидетелей, заявляя: „Мы все читали перед судом. Мы все и обо всех знаем".

Беседы с бывшими участниками банд и подполья ОУН (Ковальчук А.И., Ковальчук О.Н. и др.) подтвердили заявление колхозников о надменном и дерзком поведении этих лиц. Многие из приглашенных на беседу, под всякими предлогами отказались прибыть.

Проверкой установлено, что из 37 чел. прибывших из мест заключения и спецпоселений бывших участников банд и подполья ОУН и их пособников, 2 чел. призваны в Советскую Армию, 3 чел. выбыли в другие места, 1 чел. удален в административном порядке, в связи с прибытием после принятия Указа Президиума Верховного Совета УССР от 9 ноября 1956 г. „О запрещении бывшим руководителям и активным участникам украинского националистического подполья, которые были осуждены и отбыли наказания, возвращаться в западные области Украинской ССР".

Таким образом, на территории колхоза „Червоный партизан" Демидовского района осталось проживать этих лиц 31 чел., из них: работает всего 10 чел. (3 чел. – в колхозе, 3 чел. – в МТС, 2 чел. - на строительстве межколхозной гидроэлектростанции, 2 чел. – в учреждениях райцентра), 21 чел. не работает, в том числе по старости и болезни 4 чел.

Отдельные из неработающих (до 5 чел.) собираются найти работу по приобретенным в местах заключения специальностям в промышленных центрах, остальные имеют намерения работать в колхозе с января 1957 года, мотивируя свое неучастие в сельскохозяйственных работах колхоза в этом году в основном тем, что они устраивали свои личные дела.

Многие, особенно из числа бывших участников банд УПА, либо не имеют семьи, либо их семьи находятся в местах спецпоселений, не имеют жилья, определились на жительство к своим родственникам или знакомым.

Проверкой установлено, что местные органы КГБ очень слабо изучают прибивших из мест заключения бывших участников бандоуповского подполья и их пособников, а также их связи. Нередкие случаи, когда органы КГБ не имеют полных данных о количестве этих лиц. В аппарате уполномоченного КГБ по Демидовскому району ничего не знали о прибывших в с.Хриники около года назад 4-х бывших участниках бандоуновского подполья.

Для устранения крайне нежелательного пребывания бывших участников банд и подполья ОУН, а также отдельных их пособников в местах, где они в прошлом совершили много злодеяний против советского строя и народа, необходимо принять следующие меры:

1. Усилить массово-политическую и воспитательную работу партийных и комсомольских организаций среди населения, обратив особое внимание на повышение политической бдительности и раскрытие антинародной сути украинского буржуазного национализма.

Принять меры к улучшению качественного состава секретарей партийных и комсомольских организаций, заведующих клубами, районных и сельских групп лекторов и докладчиков.

2. Органам КГБ и учреждениям МВД навести точный учет всех прибывших из мест заключения бывших участников бандоуновского подполья и их пособников, установив данные о совершенных ими преступлениями в прошлом, составе семьи и месте ее нахождения, наличия жилья, специальности и проч.

Органам КГБ усилить агентурно -оперативную работу среди этих лиц.

3. На всех прибывших из мест заключения бывших руководителей и активных участников бандоуновского подполья распространить действие Указа Президиума

Верховного Совета УССР от 9 ноября 1956 г. „О запрещении бывшим руководителям и активным участникам украинского националистического подполья, которые были осуждены и отбыли наказания, возвращаться в западные области Украинской ССР".

При этом необходимо всех руководителей и активных участников бандоуновского подполья, семьи которых находятся в местах спецпоселений, направить к их семьям, а остальных разместить в разных отдаленных местах промышленных центров через органы организованного набора рабочей силы.

Воздержаться от применения этих мер в отношении престарелых и тяжело больных, а также в отношении лиц, семьи которых и они сами своим трудом и поведением заслужили доверие советских людей.

4. Войти с предложением в ЦК КПСС об издании Указа Президиума Верховного Совета СССР, которым предоставить право общим собраниям села или сессиям исполкомов сельских Советов депутатов трудящихся решать вопросы о выселении из села в отдаленные места лиц из числа бывших участников бандоуновского подполья и их пособников, не приобщающихся к общественно-полезному труду и своим поведением наносящих вред делу дальнейшего укрепления советского общественного и государственного строя в западных областях Украинской ССР.

Выселение этих лиц из села производить немедленно после состоявшегося решения общего собрания села или сессии исполкома сельского Совета депутатов трудящихся.

5. В целях укрепления общественного порядка организовать в каждом селе и населенном пункте западных областей УССР местный актив и группы общественного порядка, с помощью которых создать нетерпимую обстановку для каких-либо враждебных и антиобщественных проявлений.

Инструктор административного
отдела ЦК КП Украины — підпис
24.12.1956[7]

(Гречановский)[8]

ЦДАГОУ, ф.1, оп.24, спр.4297, арк.195-201. Оригінал. Машинопис.

Примітки:

1. Дзецько Юрій? („Гроза", „Андрій", „Степан Блакитний") (?-1950)– надрайонний провідник ОУН та надрайонний комендант СБ Дубенської округи, до складу якої входив Демидівський район.
2. Василюк Микола Іванович („Білий") (1919-1947) – комендант СБ Демидівського району. Загинув у с. Вербень Демидівського району.
3. Особу не встановлено.
4. Скоропадський Сергій („Щит", „Колос") (1920-1951) – уродженець с. Демидівки, підрайонний провідник ОУН на Демидівщині. Загинув у Хрінницькому лісі поблизу с. Вербень Демидівського району.
5. Ймовірно, Рибчинський Олександр Сергійович – уродженець і житель с. Хрінники. Загинув у своєму селі у 1945.
6. Майдан Юхим Тимофійович (1898-?) – уродженець і житель с. Хрінники.
7. Дата написана від руки.
8. На документі є: а) резолюція такого змісту: „Д/с. Доложено т Кузнецовым тов. Подгорному Н В 17/VI 57 Підпис"; б) вихідний штамп: 5398/31 від 24.XII.56; в) вхідний штамп: 414-с від 17.VI.57.

№33

1966, липня 31. – Відкритий лист віруючого Церкви євангельських християн-баптистів, жителя м. Рівного Олександра Івановича Ковальчука, до керівництва КПРС і СРСР щодо порушення прав віруючих

Генеральному Секретарю ЦК КПСС
тов. Брежневу Л. И.
Копия: Председателю Президиума Верховного Совета СССР тов. Подгорному Н.
Председателю Совета Министров СССР тов. Косыгину А. Н.
Генеральному Прокурору СССР тов. Руденко
Председателю КГБ тов. Семичастному
Секретарю Обкома КПСС гор. Ровно
Совету родственников узников ЕХБ
Совету Церквей ЕХБ и многим другим

Открытое письмо

Со дня издания и вступления в силу Постановления ВЦИК и СНК от 1929 года „О религиозных объединениях" гонения на верующих не прекращаются. Это является грубым нарушением Декрета „Об отделении Церкви от государства и школы от Церкви" от 1918 года, а также и всех международных законов о свободе совести.

В особенности сильные гонения за последнее время начались после избиения и ареста делегации верующих Церкви ЕХБ свыше 400 человек, которое произошло 17 мая с.г. у здания ЦК КПСС. Теперь стало очевидным, что всей этой физической борьбой с церковью руководит ЦК КПСС, ибо только он считает нас своими врагами и в своих решениях наметил и пообещал в кратчайший срок покончить с Церковью, поэтому я и обращаюсь именно к Вам.

Я не прошу у Вас помощи, не сетую на свою судьбу: у меня есть Защитник и Отец – БОГ мой, на Которого я уповаю. Он защитит меня.

Но я ставлю Вас в известность и обращаюсь к Вашему разуму. Хочу, чтобы Вы яснее увидели, что Вы делаете... И с этой целью я в краткой форме описываю Вам мои физические страдания, как христианина, которого Вы называете своим врагом, и который является гражданином руководимой Вами страны.

Несмотря на то, что после этого письма меня может постигнуть ещё большее страдание, я должен не скрывать беззаконие, но обличать его, ибо это мой христианский долг.

В 1961 году, когда начались ходатайства о Всесоюзном съезде Церкви ЕХБ, на верующих было воздвигнуто гонение. Около 200 братьев и сестёр были за это арестованы, многие сняты с работ, изгнаны из учебных заведений и т.д.

Я также являюсь членом Церкви ЕХБ и поддерживаю это движение за законный съезд. За это меня 25 декабря 1962 года арестовали, не имея против меня обвинений, КГБ и милиция стали искать что-нибудь, чтобы обвинить меня по какой-либо статье. О том, что меня посадят, я узнал несколько раньше, так как первый секретарь Горкома КПСС тов. Мартынов сказал: „Если ты не перестанешь верить в своего Бога, то я настою, чтобы тебя сняли с работы и заявил: „Я не могу тебя терпеть!"

Я понял, что это значит...

После нескольких допросов меня освободили для передачи мастерской, в которой я работал, другому лицу, так как я являлся материально-подотчётным лицом. Во время моего отсутствия по случаю ареста материалы и инструменты оставались бесконтрольными, никем не сохранялись, их брали все, кому нужно и кому не нужно, в результате чего оказалась „недостача" материалов на 500 рублей. Это было не случайно. Так как нужно было для КГБ. Затем меня снова посадили, а для покрытия „недосдачи" забрали мотоцикл К-750. На допросе сказали, что по 64-й статье УК

УССР мы тебя опозорили, а по 209-й осудим тебя на 5-ть лет. Дома у меня совершили обыск, якобы по делу работы, но забрали Библию, Евангелие, Сборник духовных песен, а также всю духовную литературу. Кроме этого забрали магнитофон, пишущую машинку и т.д.

В местной газете написали клеветническую статью под названием „Дубновская зирка", где меня назвали руководителем секты, тогда как я являлся рядовым членом. Это было для того, чтобы подогнать под 209-статью.

На допросах меня старались запутать в словах, чтобы найти какое-нибудь обвинение против меня и против братьев Оргкомитета. Видя, что все это нечестные люди, и зная, к чему они ведут „дело", я отказался давать показания, которые относятся к церковной жизни и к её устройству, а также отказался давать показания о моих братьях и сестрах, на которых они также искали каких-нибудь обвинений. У меня спрашивали: „Где находится штаб Крючкова и Прокофьева, которые ходатайствуют за съезд?!"

Из неотопленных холодных камер милиции меня отвезли в КГБ, где сказали: „Если не будешь нам отвечать, будем держать тебя, пока не ослепнешь!" В течение трёх месяцев я находился в тюрьме в одиночной камере и меня никто не трогал, а затем стали вызывать на допросы, применяя пытки. Следователь Яшин привёз меня в КГБ, делая допросы с угрозами. Подносил кулаки к лицу и угрожал ударить, затем сам ушёл, а меня оставил в кабинете со следователем Самсонюком и двумя милиционерами. Милиционеры ушли, а Самсонюк избивал меня, требуя ложных показаний, чтобы в чём-то обвинить меня. Когда он бил меня по голове, я просил не бить по голове, так как на голове был шрам от операции, тогда он начал бить в живот и я потерял сознание. Но когда я пришёл в сознание, он стал просить, чтобы я никому не говорил о том, что он бил меня и обещал выпустить за это на свободу.

Моё физическое состояние было таковым, что я часто терял сознание и, как выяснилось впоследствии, он раздавил мне желчный пузырь, и я стал истекать кровью и желчью.

Меня снова на легковой машине отвезли в тюрьму в одиночную камеру. Я заявил устно начальнику тюрьмы и врачу о своём состоянии здоровья и сказал, что меня сильно избили на допросе. Пищу я принимать не мог из-за сильной боли и рвоты, и состояние моего здоровья сильно ухудшилось. Я написал предсмертное заявление на имя начальника тюрьмы и Прокурора по надзору следующего содержания:

„За последнее время ухудшилось моё состояние здоровья, я истекаю кровью и желчью. Прошу оказать мне медицинскую помощь. Если не окажете мне помощи, то я вынужден умереть в стенах тюрьмы. Прошу изменить меры пресечения, так как я ни в чем не виноват".

16 суток на меня никто не обращал внимания, а на 17-е меня проверили рентгеноскопией, что-то обнаружили в середине живота и ещё около недели я находился в камере без пищи, будучи не в силах принимать её.

Один майор отказался принимать дежурство. Видя моё состояние здоровья, он сказал: „Он умрёт на моём дежурстве" и вызвал Скорую помощь. За это я ему очень благодарен. Приехал врач-хирург и после обследования сказал: „Ему нужно срочно в больницу на операцию, иначе он до утра умрёт". Дежурный позвонил следователю, но он не разрешил увозить меня в больницу, а вызвал другого врача-хирурга.

Но мер всё же никаких не принял. Затем был направлен завздравотделом, и он дал команду перевезти меня из подвала на второй этаж.

Сам я ходить уже не мог и меня носили на носилках. После взятых анализов меня под конвоем направили в городскую больницу, где содержали под конвоем.

В городской больнице при помощи рентгена увидели у меня внутри всё чёрное и дали диагноз рака. Многие в больнице меня боялись, так как КГБ объявил меня американским шпионом. Некоторые из обслуживающего персонала удивлялись, что я не лечился раньше и так поздно обратился за помощью в больницу. Но они не

знали, что это по вине следственных органов. Меня начали лечить и вливать глюкозу по одному литру в день и это продолжалось шесть дней.

Когда верующие узнали о моём состоянии здоровья, что уже не могу ходить (а ведь все знали, что меня взяли с работы совершенно здоровым), собрались возле больницы, желая узнать обо мне что-либо получше. Увидев это, прокуратура и КГБ дали команду увезти меня в тюремную больницу. Жене врачи сказали, что я умру, так как у меня рак последней стадии. На Скорой помощи меня везти не разрешили и потому увезли на «Чёрном вороне». Когда вынесли меня на носилках, то я чувствовал себя очень плохо, а жене не дали даже попрощаться со мной. Меня увезли в город Львов за 215 км. Находившийся со мной врач давал мне укол за уколом, чтобы поддержать мою жизнь.

В Львовской тюремной больнице врачи обследовали меня и удивились, что я не лечился, будучи на свободе. Им и в голову не приходило, что за такой короткий промежуток времени можно так высохнуть. Кожа и кости – вот что я представлял из себя. Все, окружающие меня знали, что я совершенно ни в чем не повинен. Вся моя вина – христианин-баптист.

В течение месяца я десять раз был на рентгене, мне давали по пятнадцать уколов в день. Предлагали сделать операцию, но я отказывался, так как был очень слаб и был живым мертвецом.

Пролежав двадцать одни сутки в Львовской тюремной больнице, я узнал, что врачи отказываются меня лечить, так как в условиях тюрьмы невозможно меня вылечить, и кроме того, я был безнадёжно больным.

Тогда я попросился отправить меня домой в Ровно, чтобы умереть дома, но меня вынесли на носилках к поезду и отправили снова конвоем в тюрьму, где я и ждал смерти.

Но Бог, мой, Которому я служу, не дал мне умереть.

В тюрьме в меня всё время вливали глюкозу, так как я кушать ничего не мог. Несмотря на моё состояние здоровья, меня носили на носилках на допросы. Один следователь „пожалел” меня, „посочувствовал” мне, заявив, что со мной поступили очень несправедливо, но я знаю, что это было неискренне, он был такой же, как и все остальные. Затем объявили меня сумасшедшим и прислали врача-психиатра, чтобы он подтвердил эту ложь.

Через два дня, после того, как меня привезли в тюрьму, мне устроили свидание с женой. Для этого меня побрили, одели в чистую рубашку (чтобы скрыть мою худобу) и вынесши поставили носилки на стол. Это свидание происходило в присутствии тюремного врача и пяти-шести надзирателей, которые возмущались, а некоторые плакали. На свидании жена спросила, как, где и в чём меня хоронить. Но я больше просил её, чтобы она и друзья молились обо мне Богу.

Когда жена увидела меня в таком тяжелом состоянии и осмотрела меня, то сильно расстроилась и стала плакать. Следователь тов. Чернозуб, обратившись к жене сказал: „Спросите у мужа, бил я его или нет?” Я ответил, что следователь Чернозуб не бил, а бил Самсонюк.

Я стал успокаивать свою жену и попросил её после моей смерти познакомиться с моим делом, в особенности просил обратить внимание на мою жалобу, которую я писал из больницы города Львова на имя Генерального Прокурора СССР тов. Руденко, где я описал всё со мной происходящее здесь в тюрьме.

Жене стало плохо, её увели, а меня снова отнесли в камеру. После свидания жена подала на имя Брежнева и Хрущева телеграмму о моем состоянии здоровья и о том, чтобы они разрешили умереть мне дома, о чём я узнал позже. Вскоре приехала группа врачей, обследовали меня, дали заключение, что я уже лежу без сознания, а на самом деле я ещё был в сознании.

Спустя несколько дней прокурор дал распоряжение об освобождении меня под расписку о невыезде. На этот раз за мной приехала Скорая помощь и меня отвезли в Ровенскую горбольницу. Сначала врачи не хотели меня принимать, говоря, что

меня привезли к ним умирать, а потом приняли и начали лечить. Врачи со мной обходились очень хорошо, вводили глюкозу и физраствор, а также сделали вливание крови. В этой больнице я пролежал с 6-го февраля по 16-ое сентября 1963 года.

18-ого сентября 1963 года я был выписан из больницы под наблюдение врача. Врачебная комиссия установила мне вторую группу инвалидности и дала бесплатную санаторную путёвку в г. Одессу. А после я лечился дома. Лечение было очень трудным, в особенности в соблюдении необходимой диеты. Трудно со мной приходилось и жене, но, слава Богу, настало время, я поднялся, хотя на костылях, но все же поднялся, стал потихоньку ходить и, когда стало лучше, я переехал из г. Ровно в Абхазию. Климат в Абхазии способствовал моему лучшему выздоровлению. Сначала я бросил костыли и стал ходить с палочкой, а затем и без палочки. Вскоре я стал понемногу работать. За время лечения в меня влили 90 литров глюкозы и физраствора и 3,5 литра крови.

Я стал жить в Абхазии, а жена на старом месте в Ровно.

Хотелось бы считать, что это была ОШИБКА, какое-то недоразумение, единичный кошмарный случай и т.д. Но на самом деле это не так. Это программное уничтожение Церкви, которым руководит Правительство. Личная жизнь христианина перестала быть личной, систематически слежки, подслушивания, подглядывания и т.д. со стороны КГБ и других неизвестных лиц. Сотни истинных верующих страдали и продолжают страдать в тюрьмах, ссылках, в изгнании от разного рода оскорбления, клеветы, побоев, штрафов, лишения работы и образования и т.д. Последняя волна гонения на верующих ЕХБ не миновала и меня.

6-го июня 1966 года я приехал домой в г. Ровно повидаться с женой и отдохнуть, и не успел я присесть, как в дом вошла милиция и спросила меня, почему я не работаю. Я ответил, что работаю, а приехал в отпуск отдохнуть, так как состояние здоровья ухудшилось и, кроме этого, я инвалид 2-ой группы. Они потребовали справку о состоянии здоровья и вручили мне повестку, чтобы явиться в Горсовет. Спустя неделю, когда нас с женой не было дома, приходила милиция и следователи из прокуратуры, окружили весь дом и заглядывали в окна. Об этом нам сообщили соседи.

В воскресенье, когда я с женой были на собрании, к дому снова приехала милиция. Дома была одна квартирантка. У неё милиция попросила домовую книгу, а на другой день, утром милиция и следователи прокуратуры снова приехали, причем приехал Яшин. Это тот самый Яшин-следователь, который столько издевался надо мной в прошлом.

В моем доме снова начался обыск. Один следователь охранял меня на постели, а другой совершал обыск. Вели они себя крайне грубо. Порезали матрацы, диван, картины, попортили мебель, забрали деньги 250 рублей, которые заработали мы с женой. Мы остались без денег.

Что же их интересовало? Чего они искали? Нам они, конечно, ничего не говорили, но забрали вот что:

1. Фотоаппарат
2. Магнитофон
3. Библию
4. Евангелие
5. Сборник духовных песен
6. Зубоврачебные инструменты
7. Детали от швейной машины
8. Новые чистые фотоплёнки
9. Чистую бумагу
10. Фотокарточки и т.д. до сорока предметов.

Нас с женой, наш дом, отдельные части дома несколько раз сфотографировали.

Квартирантка тов. Сульжук Людмила Максимовна находилась на работе и в её отсутствие следователи подобрали ключи и открыли её шкаф. В шкафу были только

вещи и они кое-что забрали, а меня, несмотря на болезнь, взяли с постели и, выкручивая руки, потащили в машину, при этом они не предъявили санкции прокурора на арест. И после моего ареста обыск в доме продолжался, забрали ещё мои документы: паспорт, военный билет, документы об инвалидности и др.

Следователь Яшин при обыске угрожал избиением и заявил: „Мы вытянем из тебя ту кровь, которую в тебя влили!" Примерно говорили и другие с ним орудующие. На допросе в милиции мне также угрожали. При этом были два неизвестных сотрудника в гражданской одежде и один полковник. Они требовали дать показания, чтобы обвинить моего брата во Христе Бондаренко Иосифа, которого они незаконно арестовали и фабрикуют на него уголовное дело. Давать такие показания я отказался. Они заявили мне, что я не инвалид, а здоровый человек, но подкупил врачей и незаконно получаю пенсию.

Под видом врачебной перекомиссии они направили меня под конвоем в больницу и назвали сумасшедшим.

Когда я оказался в больнице, я вспомнил, что со мной происходило раньше, о чем я описывал Вам выше, вспомнил, что произошло с моим единоверцем Николаем Хмарой из Кулунды, вспомнил, что сказал следователь Яшин и его коллеги, угрожая мне. Это убедило меня в то, что снова надо мной начинаются издевательства. Я не стал дожидаться, пока они вытянут из меня кровь, которую влили, о чём говорил Яшин, и пока я ещё был в силах, убежал из больницы. Моя жена в полной неизвестности обо мне. Я и сам не знаю, что мне делать дальше. Если бы это беззаконие совершилось однажды или в одном городе, то я убежал бы туда, где нет на верующих гонений. Но куда мне бежать? Я вспомнил слова Иисуса Христа, Который сказал: „Когда же будут вас гнать в одном городе, бегите в другой". Сейчас ведь такое творится по всей нашей стране! Куда мне бежать теперь?

К Вам обращаться тоже нет возможности, так как на почте не принимают жалобы верующих к своему Правительству. На приём к Вам отдельные лица не допускаются, а делегацию от местных Церквей Вы избили, оклеветали и арестовали. У нас, верующих, нет сомнения в том, что это делаете Вы, ЦК КПСС, только вы считаете нас своими врагами.

Отказаться от Бога я не могу, не могу не выполнять Его заповеди, ибо для меня дороже жизни, это цель моей жизни, а Вы нас уничтожаете за веру в Бога, за то, что мы исполняем Его заповеди. Ответьте мне: „Что делать? Куда бежать от Вас? В какой город? Но я пока не хочу бежать от Вас, а хочу, чтобы Вы приняли меня для беседы с Вами, чтобы Вы дали указание и гарантию о моей безопасности, ибо этого требует справедливость.

Если Вы не примете мер, обеспечивающих мою безопасность в моей стране, то Вы сами понимаете, что я должен буду обращаться к Международным организациям или просить убежища в какой-нибудь стране.

Я хочу вместе с моими единоверцами жить в своей стране, служить своему БОГУ, выполнять Его заповеди, а также трудиться, зарабатывать себе на жизнь, быть в любви у Бога и народа, и в безопасности от безбожников. И это желание законное – это Вы хорошо знаете.

В газете „Известия" за 5/06-66 г. в статье „Пророки" и жертвы" Вы обвиняете наших дорогих братьев служителей Совета Церквей ЕХБ Крючкова Г.К. и Винса Г.П. в том, в чём они совершенно не виноваты.

Они не были бы виноваты и в том случае, если бы убийца и действительно была бы членом Церкви ЕХБ, так как в жизни христиан этого быть не может, ибо это противоречит учению Христа. А кого винить за этот фанатизм и тупую ненависть, в результате которых сотни тысяч верующих в нашей стране обречены на страдание?

Если бы Вы прекратили репрессии против верующих, в том числе и против меня, то могло бы продлиться Ваше земное благополучие.

Я молю Бога, чтобы Он смягчил Ваше сердце и Вы дали бы разумный ответ мне и перестали бы ненавидеть народ Божий.

Мы не враги Ваши, мы любим Вас, мы только не любим и даже ненавидим грех, беззаконие и зло.

Прошу, чтобы Вы скорее ответили на мое письмо.

С уважением к Вам Ковальчук А.И.

Мой адрес:

г. Ровно, ул. Жданова, 13

Ковальчук А. И.

31.07.66 г.

Особистий архів Ковальчука Олександра Івановича / США, Каліфорнія, Голівуд, Івер авеню, 1714/207. – Арк.1-10. Копія. Машинопис.

№34

Не раніше 1989, листопада 15.[1] – Інформація прокурора м. Дубно О.І.Санжаревського Дубенській міській раді народних депутатів про розслідування кримінальної справи щодо розстрілу в'язнів Дубенської тюрми НКВС в перші дні Великої вітчизняної війни

Копия

Дубновский городской Совет
народных депутатов Ров. области

Информация
по фактам расстрела заключенных в Дубновской тюрьме
НКВД в первые дни Великой Отечественной войны.

Прокуратурой Ровенской области расследовано уголовное дело, возбужденное 15 ноября 1989 года по фактам публикаций в Дубновской районной газете „Червона зірка" за 2.09.89 г. статьи „Двічі розстріляний" и Ровенской областной газете „Червоний прапор" за 24.10.89 г. „Над ними не було суду" о расстреле заключенных в Дубновской тюрьме НКВД в первые дни Великой Отечественной войны.

По делу установлено и допрошено 68 свидетелей в той или иной мере осведомленных об этих расстрелах заключенных.

Из них установлены 6 свидетелей Синевич А.С., Дрозд П.С., Матвийчук А.С.[2], Войтюк Ф.И., Кривичун М.И. и Полищук П.Е., которые непосредственно содержались в Дубновской тюрьме на момент расстрелов, как участники ОУН либо за уклонение от мобилизации.

Свидетели Генеральчук А.Н., Поважук В.И., Охримович А.А., Савчук и Ткачук О.И. о расстрелах знают со слов лиц, которые на момент расстрелов непосредственно содержались в Дубновской тюрьме и в настоящее время эти лица умерли.

Согласно их показаний, расстрелы заключенных, в основном политических производились в ночь с 23 на 24 или же с 24 на 25 июня 1941 г.[3] перед вступлением немецко-фашистских частей в г. Дубно. Предварительно на свободу были отпущены лица из тюрьмы, осужденные или находившиеся под следствием за бытовые (мелкие) преступления. Расстрелы производились из различного оружия из дверей камер либо через „кормушки" этих дверей. Слышны были крики заключенных, в том числе и женщин. В связи с обстрелом тюрьмы из вне (по всей вероятности членами ОУН, что было воспринято как приближение оккупантов) расстрелы прекратились и лица, принимавшие в них участие, поспешно покинули здание тюрьмы.

Оставшиеся в живых заключенные взламывали замки камерных дверей, а затем обнаруженными ключами, открыли большую часть камер и совершили побег.

Заключенные в остальных камерах, где повреждены были замки, а также где находились женщины, остались в камерах.

В материалах дела имеются данные, что оставшиеся после побега в камерах заключенные, достреливались в следующую ночь до прихода немецко-фашистских войск в г. Дубно.

По показаниям ряда косвенных свидетелей расстрелы производились представителями Советской власти, в частности работниками НКВД из охраны тюрьмы либо частью войск НКВД, начальником РО НКВД (НКГБ) Винокуром[4], а также женщиной - еврейкой по национальности. Прямых очевидцев, которые бы могли утверждать, что расстрелы были произведены именно сотрудниками НКВД установить не представилось возможным по ряду объективных причин.

Установлены 9 свидетелей Шафранский А.С., Корчак В.Д., Сухолейстер В.И., Вентура Н.И., Капитула С.И., Матвийчук И.М, Левинская И.П. и Яцюк Р.В., которые после расстрелов посещали тюрьму, видели в различных камерах трупы заключенных, либо слышали об этом от своих покойных родственников. Называется наибольшее количество расстрелянных, около 50 человек, в том числе 8-10 женщин. Однако, никто из этих очевидцев, которые после расстрелов посещали тюрьму, не был во всех камерах и всех этажах тюрьмы, поэтому установить действительное количество расстрелянных не представляется возможным.

Кроме того, помимо лиц, совершивших групповой побег, часть раненых и трупов были вывезены родственниками и односельчанами для захоронения вне пределов тюрьмы. Оставшиеся трупы были захоронены на территории тюрьмы, где затем также оккупационно[й] администрацией производились захоронения уничтоженных людей.

Начальник Дубновского РО НКВД (НКГБ) Винокур, остальные работники НКВД, милиции, НКГБ, советского, партийного и хозяйственного актива в основном погибли в сражении с оккупантами при эвакуации из г. Дубно в июне 1941 г. у с. Панталия Ровенской области (шоссе Луцкого перекрестка).

В ходе расследования были сделаны запросы в различные архивы, информационные центры СССР, УССР и области.

Из ЦГАОР пришло сообщение, что на 10.06.1941 г. в Дубновской тюрьме содержалось 738 заключенных, из них подследственных за НКГБ – 106, НКВД – 47, за судами и прокуратурой 83 и осужденных 502.

В ходе эвакуации заключенных из тюрьмы г. Дубно убыло 230 человек, освобождено по бытовым статьям 170 человек, 250 человек отправлено в тюрьму №4 г. Ровно, из которых 20 человек больных и инвалидов оставлено. Все документы сожжены.

По данным МВД УССР на июнь 1941 г. в Дубновской тюрьме начальником работал Манилюк В.И., политруком работал Кабашный Г.К., а надзирателем Черкассов С.Т., которые в настоящее время умерли.

Согласно фотокопии Бюллетеня начальника полиции безопасности и СД г. Берлин, от 20.07.1941 г. № 28, которая хранится в Центральном государственном архиве СССР, в г. Дубно в начале войны немцы расстреляли 100 человек. Кроме того указано, что перед отступлением русские устроили в г. Дубно, как во Львове, жестокое кровопролитие, количество расстрелянных в данном документе не указано.

По поступившим ксерокопиям архивных списков 47 заключенных Дубновской тюрьмы были в начале войны эвакуированы в тюрьму № 3 г. Камышина Волгоградской обл.

По г. Дубно и району установлены 8 заключенных Дубновской тюрьмы, котрые были расстреляны в этой тюрьме в начале войны, а затем родственниками захоронены на кладбищах по месту жительства.

В Червоноармейском, Млыновском, Здолбуновском и Рове[н]ском р-нах при осмотре кладбищ таких захоронений не установлено.

[П]рокурор г. Дубно
юрист I-го класса А. И. Са[н]жаревский

Приложение:
Список заключенных Дубновской тюрьмы:
Расстрелянных в начале войны и захороненных на кладбищах г. Дубно и Дубновского района.

1. Тимощук Иван Моисеевич, 1917 г. р., с. Рачин – не участник ОУН
2. Прибитковский Аникий (отчество неизвестно), г. Дубно, ул. Садовая
3. Вознюк Филимон Тихонович, 1906 г. р., с. Костянец, участник ОУН
4. Ольховский Влас Яковлевич, 1925 года рождения, с. Костянец, ОУН
5. Ковальчук Владимир Игнатьевич, 1918 года рожден[и]я, с. Мирогоща, ОУН
6. Тыщук Иван Сергеевич, 1901 года рожд., с. Мирогоща, ОУН
7. Тыщук Михаил Сергеевич, 1903 года рождения, с. Мирогоща, ОУН
8. Войтюк Иван Григорьевич, 1920 года рождения, с. Костянец, ОУН

Прокурор г. Дубно
юрист I-го класса

Фонд Рівненського обласного краєзнавчого музею. Колекція документів про репресії на Рівненщині. – Арк.1-4. Копія. Машинопис.

Примітки:
1. Датується за змістом.
2. Матвійчук Олексій Савич – народився 23 лютого 1921 в с. Рачин Дубенського повіту, член ОУН. Напередодні німецько-радянської війни заарештований НКВС, пережив розстріл у Дубенській тюрмі. Восени 1945 повторно заарештований, за попереднім звинуваченням засуджений на 10 років ВТТ, звільнився у 1955.
3. Розстріли у Дубенській тюрмі здійснювались увечері-вночі 24-25 червня 1941.
4. Винокур Яків Давидович – у 1939-1941 начальник Дубенського райвідділу НКВС. Брав особисту участь у розстрілах в'язнів Дубенської тюрми.

№35
1993 р., квітня 21. – Відповідь Державного архіву Російської Федерації Рівненському краєзнавчому музею на запит про евакуацію в'язнів з тюрем Рівненської області у 1941 р.

Государственная архивная
служба России

Государственный Архив
Российской Федерации
119817, Москва, ГСП,
ул. Б. Пироговская, 17
тел. 245-81-41
21. 04. 93 № 869-т
На № 396 от 06. 10. 92
Об эвакуации з/к в 1941 г.

Ровенский краеведческий музей

266000 г. Ровно, Украина,
ул. Калинина, 19

В хранящихся в ГАРФ документах Тюремного управления НКВД СССР имеются следующие сведения об эвакуации заключенных из тюрем Ровенской области в 1941 году.

На 10 июня 1941 года в тюрьмах УНКВД по Ровенской области содержалось:
- в тюрьмах № 1 и 4 (г. Ровно) – 896 з/к

- в тюрьме № 2 (г. Дубно) – 738 з/к
- в тюрьме № 3 (г. Острог) – 53 з/к
____
всего – 1.687 з/к

В ведомости выбытия и движения эшелонов с эвакуируемыми из тюрем прифронтовой полосы з/к за 1941 год записано:

- Ровно – эшелон в 651 з/к 24 июня отправлен и 26 июня прибыл в Нежин; в пути обстрелом убито - 5 и ранено – 12 з/к; эшелон в количестве 550 з/к прибыл в Камышин и принят в тюрьму № 3 УНКВД Сталинградской области. В пути эшелон обстрелян с воздуха: убито – 6, ранено – 14. Личный состав прибыл с эшелоном.

- Дубно – убыло по I-й категории – 230. Освобождено – 170. Выведено в тюрьму № 4 (г. Ровно) – 250 (из них - 20 больных и инвалидов – брошены в дороге).

- Острог – эвакуировать ввиду сильной бомбежки не удалось. 28 июня расстреляно 77 з/к. Освобождено – 5. оставлено в тюрьме – 75.

В докладе начальника Тюремного управления НКВД Украинской ССР капитана государственной безопасности Филиппова Андрея Филипповича в НКВД СССР за 12 июля 1941 года говорилось следующее:

„С началом военных действий началась и эвакуация з/к из тюрем западных областей, в первую очередь из тюрем, подвергшихся нападению фашистских войск...

Основное препятствие в эвакуации з/к из тюрем заключалось в отсутствии вагонов. Несмотря на наличие распоряжения штаба (Юго-Западного) фронта, на станциях военные коменданты вагонов под з/к не давали, т. к. таковых не хватало для перевозки раненых, членов семей и др. воинских перевозок”.

Эвакуация з/к из тюрем Ровенской области:

„Из тюрьмы г. Дубно по I-й категории убыло 230 человек, освобождено по бытовым статьям за маловажные преступления и осужденных по Указам 170 человек. Направлено в тюрьму № 4 г. Ровно 250 человек, из которых по дороге оставлено 20 человек больных, инвалидов и других.

В тюрьме г. Острог из числа 75 з/к 5 освобождены, остальные остались в тюрьме.

Все документы сожжены. Личный состав в количестве 33 человек направился в Шепетовку. При отступлении 2 чел. убито, а от 3-х нет сведений.

Других сведений по Ровенской области нет”.

Зав. отделом — підпис — Д. Н. Нохотович

Кокурин 245 81 70

Рівненський обласний краєзнавчий музей. Колекція документів про репресії на Рівненщині. – Арк.1-2. Оригінал. Машинопис.

РОЗДІЛ III

МЕМУАРИ

Свідчення жертв політичних репресій

Валентина Крещенко

Великдень у в’язниці

Крещенко (Ліпішкевич, Медвецька, літературні псевдоніми – Петренко, Нагірняк) Валентина Денисівна народилася 30 липня 1917 р. у м. Ростові. Пізніше сім’я жила в Києві і Рівному. Батько – Крещенко Денис – розстріляний у 1919 р., після встановлення в Рівному радянської влади, як петлюрівець. Мати, уродженка с. Бабин Рівненського повіту, померла у 1936 р. На момент свого арешту, в 1940 р., В.Крещенко-Ліпішкевич працювала в Рівненському театрі помічником режисера. До червня 1941 р. перебувала у Рівненській в’язниці, за кілька тижнів до початку німецько-радянської війни переведена до Дубенської тюрми, де пережила розстріл ув’язнених 24-25 червня 1941 р. Після Другої світової війни виїхала до США, де мешкала до останнього часу. Спогади про трагедію в’язнів Дубенської тюрми публікувала в еміграційних виданнях під псевдонімами Петренко, Нагірняк. Оригінал повного варіанту спогадів В.Крещенко під назвою „Великдень у в’язниці” зберігається в архіві Українського музею в Нью-Йорку (шифр 89/12587), їх ксерокопія передана у 1995 р. до Державного історико-культурного заповідника м. Дубно.

Рано-вранці задзвонили дзвони найближчих церков. Великдень! Христос Воскрес! – співали дзвони, сповіщаючи новину, що Правда перемогла. Мої спогади повертали до того Великодня, який я пережила у Рівненській тюрмі.

* * *

…1940 рік. В’язниця. Мене впхнули до камери № 30. у тій малій кімнаті було аж 33 в’язні, які ледве могли пересувати ноги. Ще не встигли добре замкнути двері, як до мене кинулася жінка: „Ой Бог вас послав до нас!”. Я не сподівалась такого щирого привіту. Та це ж не дивниця: в’язниця має свою газету, яку вистукують в’язні азбукою „морзе”. А мене перекидали з однієї камери до іншої, тому про мене знали. Скільки було карцерів, скільки було інших покарань, не могли мені ніяк ради дати. Я була молода, всього двадцятка минула – море по коліна. Найгірше, що у в’язниці можна піддатися безділлю, тому мені доводилося досить часто вигадувати якісь бешкети. Потрібно було щось робити. Але що?

Дивлюсь я по тій камері – молодь і старші, переважно українці. Є одна полька. Є одна злодійка. Почала я запізнаватися з в’язнями. Була там Іра Кульчинська, доня священика з Дерманя[1], Ніна Кучерук[2] і Ганя Циганюк, з якими я зразу подружилась. Їх забрали прямо з гімназії і мучили у тюрмі. Решта жінок дещо старші, з блідими обличчями, виснаженими голодом, як і нестачею свіжого повітря. На землі, притиснувшись одна до однієї, вони лежали на мішках напханих соломою. А в тій соломі були мільйони вошей. Здавалося, що ті сінники ворушаться. Не гаючи часу я взялася до праці. Жінки раді, що хтось має ініціативу і щось придумав, кинулись мені допомагати. Зіпхали ми ті сінники до дверей, я почала стукати до чергового. Йому це не сподобалось, що ми хочемо повикидати сінники, ба, я ще зажадала води, щоб помити підлогу і вигорнути решту вошей, яким вдалося втекти із сінників. Чергові мене добре знали і мали в печінках, то їм легше було зробити те, що я хотіла, аніж тягти мене до начальника, який так і сказав, що був би радий, якби мене забрали з його в’язниці, щоб не бунтувала інших.

Як підлога була чиста, ми спали прямо на ній. Один коцик[3] був і для накриття, і для підстелювання, хто як хотів його використовував.

Я наполягала, щоб кожного ранку після „оправки і перевірки” ми всі робили руханку[4], якщо це так можна було назвати, бо в камері було тісно. Все-таки ми мали якусь програму і від неї задоволення.

Вранці нам приносили каву, що нагадувала за виглядом і за смаком помиї. Інколи вона була гаряча. Для окраси буднів ми діставали чвертку хліба, порізаного,

на патику[5], ніби на цілий день. І то все. Незважаючи на таку примусову дієту в'язні ожили. Я кинула думку, щоб кожен, якщо пам'ятає якусь повість чи поему, зголосився стати викладачем. Так почалися наші лекції, виклади. Деякі години були дуже цікаві, то залежало від викладача. З великою вервою[6] в тих лекціях брали участь Іра та Ганя. Ганя напам'ять читала „Сонячний промінь", „Мазепу", „Батурин", Лесю Українку... Таким чином наші будні дні були наповнені. Життя йшло, але боляче було дивитися на Іру, яка мала рак кості ноги. Незважаючи на болі вона трималася мужньо. Хотілося чимось допомогти Ірі, тоді, так би мовити, перегризлася із совєтською лікаркою (якщо можна ту падлюку так назвати!). І для Іри таки призначили перев'язку, видали вату. За цю перепалку дістався мені знову карцер. Головне, Іру перев'язували.

* * *

Поволі підходив Великдень. Як його відсвяткувати?

Водили мене часто на допити, рідко коли возили. І от одного разу, йдучи з „водієм" на допит, я побачила на хіднику шпильку. Це ж щастя – знайти шпильку. Ми нічого подібного не могли мати в камері. Я нагнулася, щоби поправити шнурівку, і непомітно узяла шпильку. Мій „водій" нічого не втямив, тільки заматюкався. Шпильку я принесла з собою на допит, а потім до камери. Я весь час думала, як ту шпильку використати.

У нас були цигарки і сірники, хоч скупо, але були. А якби із сірників зробити голки? Кінець шпильки я розпалювала до червоного і робила у сірниках дірки. Другий кінець сірника я терла об вовняну ковдру доти, поки не ставав гострим. Таких голок я наробила для всіх. Було у нас простирадло, я його подерла на куски. З одних кусків витягали нитки, а на інших – вишивали то виноград, то троянди. Я кожному показувала як робити, вимальовуючи гострим сірником візерунки.

Усі були у захопленні. Працювали завзято, але вимушені були ховатись від чергових, які вряди-годи зазирали через „очко" в дверях. Адже голок нам не можна було мати. От вишиваємо, аж тут раптом заявляють: „Трус!". Складаємо голки до пуделок, вони губляться між сірниками, і виходимо на коридор. Немилосердно усе перетрусили, заглядали до пуделок із сірниками, але голок таких, яких шукали не знайшли. Було прикро, що „марфуші" роздягали нас догола, шукаючи голки. Після трусу ми все впорядковували і сідали знову до вишивання. Через деякий час черговий кричав: „Мають знову голки!". Трус інколи тривав годинами і два рази на день. Окрім того, що ми вишивали, ще й могли посміятися у тій грі з черговими, які прямо казилися, що не могли знайти голок. Викликати нас всіх поодинці на допити, але ніхто мене не виказав. Погрожували нам всім, а ми мовчали. Начальство бісилося. Якось головний начальник викликав мене на довший допит, під час якого серйозно заявив: „Дарую тобі всі твої витівки, тільки скажи, де ти ті голки тримаєш, бо, що то ти їх придумала, ми знаємо добре". Ну, думаю, може, якось скористаюся з цього, та й кажу: „А не впхнеш мене до карцеру? Даси 200 цигарок – скажу, а ні – то ні". Забігав він по кімнаті, як скажений, а я посміхаюся. Нарешті став і каже: „На, маєш 200 цигарок, але за карцер не ручаюся". Але і це добре. Ми всі матимемо цигарки! Тоді я дістала пуделко з сірниками і показала йому ту нашу голку із сірника. Мовчанка, а потім – регіт. Сів і довго сміявся, аж ревів.

- Як ти це зробила? – запитав.

- Як посидиш довше у в'язниці, тоді й твій мозок почне ворушитися, - випалила я.

Він почав лаятися по-московськи.

- Е, - кажу, - ми, українці, до такої лайки не звикли, хоч ви нас хохлами обзиваєте, але ми більшу культуру маємо, ніж ви.

- Вон! – заверещав начальник.

Коли я вже йшла, він, правда, запитав, що я ще втну.

До свят залишалося два тижні. Треба було мати писанку і вербу. Але де їх взяти? Почала я жувати свою пайку хліба і змішувати її з попелом цигарок. Хоч сама я була голодна, але треба було зробити те, що задумала. З хліба і попелу

зробила я збанок, а вербу з отих патиків, на яких подавали хліб, і з вати, що мені виділила Іра. Вийшло чудово! Ще треба писанку. І знову я почала жувати свою пайку хліба цілими днями і змішувати її з попелом. Яйце під писанку вийшло непогане. На щастя, я мала на собі спідничку кольорову. З неї витягнула нитки і зробила узори. Писанка вийшла, як нам здалося, напрочуд гарна. А тим часом я при кожній нагоді давала знати в'язням, щоб опівночі, перед Великоднем, вони всі, як один заспівали: „Христос Воскрес!". Стінна пошта працювала добре.

* * *

Нарешті прийшов цей очікуваний вечір. Після перевірки ми прикинулися сонними, широко позіхаючи, аж черговий дивувався. Полягали спати, але тихенько говорили і чекали півночі.

Раптом голосно заграв дзвін у Рівненському соборі. Всі ми зірвалися, стали на коліна і голосно заспівали „Христос Воскрес!". За нами озвалася співом вся в'язниця. Його було чути поза її мурами. Співали в'язні, які, окрім надії і віри нічого не мали. Це був наш виклик ворогові. Це був наш протест. Це була сила життєвої снаги. Ще і тепер, коли згадую ті кілька хвилин нашого співу, сльози находять на очі.

Коли зачули метушню у коридорі, ми лягли пляцком[7] на підлозі. Чергові до кожної кімнати відчиняли двері, але всі спали, дехто навіть хропів. Не могли ні до кого вчепитися. До нашої ж камери заглядали аж до ранку.

На „оправку" ми йшли спокійно, але вже домовилися, що маємо робити далі. Ми склали наші коци і зробили імпровізований стіл. Одна з новеньких мала килимок в пасочки, отож накрили ним „столик", поставили вербу, а біля неї – писанку. Прихорошилися як тільки могли, і, коли нам подали через двері хліб і оту „люру", що мала назву – „кава", ми застелили кавалок полотна на підлозі, сіли колом і промовили: „Христос Воскрес!". З радістю ми дивилися на отой стіл, який був найліпший у світі.

Раптом у дверях забряжчали ключі. Ми зіскочили з місць. Перевірка! Стали в ряд. Увійшло тюремне начальство. О, думаю, це добром не пахне! Вони не дивилися на нас, тільки кинулися до столика та схопили вербу і писанку. Черговий кричав: „Это она все сделала!" А начальник: „Забрать ее в карцер на три дня!"

Як вели мене коридором до карцеру, всі в'язні стукали у двері, вітаючись зі мною. На злість безбожним комуністам, ми все-таки заспівали „Христос Воскрес!" великдень у в'язниці – це тільки один із епізодів, яких було багато, це один з кращих епізодів...

* * *

Після Великодня ніби все затихло. Але не в нашій камері. Я і далі не давала нікому плакати. Коли забирали від нас кримінальних, вони розціловували мене і казали: „Коли з тобою щось станеться, дай нам знати, ми їх всіх поб'ємо". Мені це приємно було чути. Казали, що я їм показала інший світ.

Щодня когось з наших забирали, а нових впихали. Раптом ввійшла жидівка. Казала, що вона – сіоністка. Конче вона хотіла довідатися в'язничний код. Просила, щоб я навчила її переговорюватися із в'язнями азбукою „морзе". Я їй не вірила, була вона дуже підозрілою особою. Здогадувалася, що нам прислали сексота. Боже! Як сміялися мої дівчата, коли я вчила її. Вона стукала пальцями в стіну. А її ніхто не розумів. Через три дні її забрали. Але вона донесла таки, що ми молимося вранці і ввечері.

А в нашій камері життя продовжувалося. Сидимо ми. Я й кажу: „Давайте співати гімни всіх країн". Співали, хто який пам'ятав. Я накинула на себе ковдру, сіла на подушку й диригую. Коли заспівали „Ще не вмерла Україна", двері відчинилися.

- Выходи!

Значить, карцер!

Не раз доводилося сидіти в малому цементованому квадратику з високими стінами, угорі з віконцем. Тільки сидіти, бо лягати було неможливо. Однак, давала собі раду

й перестукувалася з в’язнями, які опинилися в такому становищі, як я. А вони давали знати далі. І вже знала вся в’язниця.

Пхнули мене назад до камери. Боже! Як всі раділи. Кажуть, молилися за мене. Розцілувала всіх і сказала, що тільки добрі люди вмирають. Мені до того ще довго. Як я заздрила собакам, які були на волі.

* * *

Ніколи не забуду, як просився один черговий:

- Все, що хочеш, зроблю, але не роби мені біди.

- Дай мені мишку, буду її годувати.

Приніс. Дав мені мале мишеня. Спочатку мишеня було боязливе, але за кілька днів воно призвичаїлося. Всі його годували і гладили. І то вже була якась розрада. Через деякий час ми його випустили на волю.

* * *

В’язнична дисципліна була суворою. Раненько, ще кури сплять, - на „оправку” до жахливого місця, де було два умивальники, а посередині кімнати велика кругла діра. Мовляв, сідайте довкола. Ану ж хтось впаде у ту яму! Жах!

Ми вже починали пухнути з голоду. Ту юшку, що нам давали на обід, ніхто не міг їсти. Це була брудна вода з кістками тюльки. Одного разу сказала поставити всім оті „монашки” рядочком, черговому передала, що хочу бачити начальника.

- Нащо він тобі?

- Не твоє діло!

Тоді був добрий черговий, покликав.

Через деякий час його „достоїнство” увійшло з прибічниками до камери.

- В чем дело?

Дівчата почали труситися, а я вийшла наперед і кажу:

- Ану, покуштуй юшку. Ти зможеш її їсти? Чим ти нас годуєш? Ви ж азіати!

- Забрати всі ковдри! А її до карцеру!

- Того ти, дурню, не зробиш!

Спокійно підійшла до бачка з водою, де стояла кварта, взяла її в руку, повернулась. Начальник вилетів з своїми прибічниками з камери, злякалися, що я тріпну отією квартою. А я, щиро кажучи, не знала, що робити. Отак одрухово все вийшло. Однак ковдрів не забрали і в карцер мене не кинули. Всі раділи і просили мене більше не бунтуватися.

* * *

Якось вранці я на „оправку” не пішла. Спала біля дверей, черговий не зауважив і ввійшов до камери, думаючи, що нікого немає. Побіг до вікна. У цей момент я вибігла і зачинила двері, в яких були ключі. Казали, що був такий порядок у в’язниці, що до камери ніхто з чергових не мав права заходити. Можете уявити, як той черговий просився. А я сміялася. Дражнилася з ним, що повідмикаю всі камери. Добре, згодилася я його випустити, якщо не буде більше підглядати, що ми робимо, і доносити. Погодився на все, тож я його випустила. Потім він справді нам дечим допоміг. Навіть отримали раз картоплю і манну кашу за цілий рік.

Але чергові змінювали один одного. З’явилася якась погань, яка не давала нам життя. Безперервно підглядала і доносила на мене. До речі, українець із Рівного.

До нас кинули якусь з вуличних. Вона не зрозуміла, чому потрапила до політичних, робила нам всілякі капості. Як ось. Коли хтось заглядав через „вовчок”, вона підбігала до дверей, ставала дибки і виробляла такий звук,... ніби він виходив не з рота, а з іншого місця. Не знаю, як висловитися. Ми всі жахалися, а черговий лаявся по-московськи. „Що робити?” – пошепки запитували ми одна одну.

Почали випитувати новоприбулу про її життя. Відчувши до мене довіру, вона розповідала. Я слухала, гладила її по голові, а в самої на очах тремтіли сльози. Раптом вона обняла мене і заплакала. Відтоді вона підкорялася нашому камерному життю. Вона почала боротися за нас усіх. Не було мила – вона кричала і давали. На

жаль, її забрали від нас. Зі сльозами в очах прощалася з нами. Ми всі побажали їй щастя.

* * *

Кричать:

- Выходи на прогулку!

Це значить – іди у цементові стіни заввишки, може, метрів з десять. Ходи по квадрату, з якого видно тільки трохи неба. І то тільки десять хвилин. А далі – знову до камери.

Я запротестувала. Всі йшли, а я ні. Було тоді досить зимно, а паски від жіночих панчіх вони позабирали. Чим підв'язати їх?

Начальник тюрми до мене:

- Не идешь?

- Може, твоя жінка й може ходити без панчіх і в такому вигляді, а я – ні.

- То ты аристократка?

- Я людина. Українка. Не кацапка, як ви.

Замість прогулянки був, звичайно, карцер.

* * *

До лазні водили раз на місяць. Боже, яке знущання було над нами. Ведуть. Кімната мала. „Марфуша" кричить: „Раздевайсь!". Скидаємо з себе все. Знову кричить: „Заходи туда!". Тобто до іншої кімнати, де страшенний бруд на підлозі і скрізь. Стаємо по двох під душ. Тішимося, що обіллємо водою все тіло. І раптом – полилася гаряча вода. Всі відскочили, щоб не попаритися. Тоді знову пішла льодова вода. Мені було байдуже, бо я тільки холодною водою звикла митися. Миття тривало кілька хвилин. „Марфуша" знову починала кричати: „Выходи!". То були-таки справді московські тортури. Ніхто не встигав помитися, навіть мила не давали. Не було й рушників. З собаками комуністи ліпше обходилися, ніж з людьми.

* * *

Я мала довге золотисте волосся, яке само звивалося у кучерики. Мити його не було чим. Покликала чергового і заявила, що хочу обрізати. Повели мене знову до „марфуші ".

- Чи ти здуріла?

- Ріж! – кажу.

Та взяла ножиці і почала різати. З радістю. Не знаю, що вона зробила з ним далі, зате я вже інколи могла помити свою голову отією „люрою", що подавали на сніданок.

Була ще біда з нігтями на руках і ногах. Ноги менше мені докучали, а руки... Ножиць не було, нігті виросли дуже довгі. Знову зробили балаган. Зайшов начальник.

- Чего хочеш?

- Хочу манікюристку!

- Что?

Тоді я йому руки з довгими нігтями під ніс. Кажу:

- Хочеш, щоб я тобі очі видряпала?

Втік, злякався. Потім покликали мене до „марфуші", і та обрізала мені нігті на руках і ногах. Яке полегшення стало. Однак я і надалі не давала їм спокою. Щодня щось видумувала.

* * *

У тій кімнаті, куди водили на „оправку", була висока піч, ніхто у ній не пропалював, хоча й дверцята були. Хтось із в'язнів клав туди писульку. Я не мала ні олівця, ні паперу, але чомусь карали за ті писульки мене. Чергова погань доносила начальству. Ні, досить! Дерев'яною голкою пошила мішечок та й кажу до всіх: „Хто зголоситься на те, щоб зробити пакость туди?". Зголосилася одна, решта дівчат мовчала і боялась за мене.

Вранці, як завжди, нас повели на „оправку". Я й поклала той мішечок у піч. Черговий привів нас до камери, швидко побіг назад туди і закричав від радості, що

знайшов. Побіг до начальника. Можете уявити, що там було!… Ми сміялися в камері до сліз. Більше того чергового не бачили.

Наступного дня вів мене на допит Лаврушко. Веде і не сміється, а регоче.

- Щоб ти знала, який сморід був, як черговий приніс той мішечок, думаючи, що зробив велику справу.

Начальство напало на нього і вигнало.

Мені було шкода Лаврушка, що мусить працювати не там, де хотів би. Чомусь так мені здавалося, не знаю.

* * *

Коли кидали до камери нових людей, вчила їх, як і що казати на допиті. І сатрапи називали мене не тільки аристократкою, а й адвокатом. А ті бідолахи тішилися, що я їх навчила. Мовчали і не підписували фальшивих документів, які продукували енкаведисти, аби вигубити наш народ. Щаслива, бодай трохи мені вдалося йому допомогти.

Якось взяла я від Іри Кульчинської трохи бандажу[8] . Зробила шнурок і повісила кавальчик паперу з газети (перепрошую, яку вкрала під час слідства). Дівчата підставили мені спину, бо вікно було високо. Я спустила його надвір, коли саме йшов начальник. Як він підскакував, щоб зловити, а я то підтягувала вище, то опускала нижче. Коли він зайшов до камери, ми всі сиділи, як анголи, ніби нічого не знаючи. Зразу ж до мене:

- До карцеру!

Ніхто не дізнавався: винна я чи ні. Але сидіти в карцері для мене було ліпше, ніж тут під стіною кожен день.

* * *

Просила, щоб мені дали якусь роботу. Дали. Я стала мити коридор. Яка то була радість для мене. Коридор довгий, поки помию, з усіма камерами перебалакаю потихеньку. Всі втішалися, бо знали мене з в'язничного коду. Давали мені знати про те, що робиться поза в'язницею, бо прибувало звідти, з волі, багато нових. Але поза тим я довідалася, що має бути транспорт.

* * *

Той день прийшов. Якраз були Зелені Свята. Раптом мене викликали з камери. Прощаючись з усіма, сказала: що нам призначено, мусимо знести, всі ми повинні кріпитися. Пообіцяли собі: хто вийде на волю з того пекла, нехай дасть родині знати.

Від сліз не бачила, куди ведуть. Вивели мене на провулковий майдан. Отих десять квадратних метрів у стінах. Вже багато в'язнів сиділо на землі, наказали і мені сісти пляцком і мовчати. У всіх виснажені обличчя, голодні і безнадійні. Не по моїй натурі було мовчати. Безперервно до мене підбігав сатрап та погрожував. Через деякий час по черзі почали нас забирати. Аж нарешті залишилася сама. Коли раптом і мене покликали. Ведуть… Саджають у вантажну машину. Два сатрапи з рушницями, з ними два собаки, вівчарки. А я одна. Вантажівка відкрита, тож бачу, куди мене везуть. Везуть до дубенського шляху, як ми називали. Людей багато на вулиці, махаю всім рукою. Дехто впізнає. Люди зупиняються по хідниках і починають махати і собі руками. Проїхали головну вулицю і справді повернули на дубенський шлях. Подумалося – втікати, за будь-яку ціну втікати. Ліпше смерть, ніж комуністичне пекло!!! Чекала нагоди. Почала промовляти до собак. Люблю звірят, люблю з ними розмовляти. Через деякий час вівчарки почали мені навіть лапку подавати. Сатрапи біснувалися і націлювали на мене рушниці, кричали: „Молчать!". Як тільки побачила ліс, кинулася через борт, але мене схватили і тримали в руках аж до Дубна. Не вдалося! Собаки дивилися на мене співчутливо, ні одна не кинулася, щоб схопити мене. Видко, вони більше розуміють і відчувають, ніж люди. Отакі були мені Зелені Свята.

* * *

Дубно!... Машина переїхала через міст Ікви[9], стала перед в'язницею. Тоді мене пустили, скомандувавши: „Вылази!". Зіскочила з машини, раптом один собачка підбіг і лизнув мені руку. Того я ніколи не забуду.

Ведуть до дверей, де стоять і перевіряють інші сатрапи. Раптом чую: „Это она!" Кричать один одному. Пройшла через троє дверей і все чула: „Это она!". Виявляється, всі вже знали, що за біда до них приплвила. Не мала ніякого майна з собою, мені не велено було брати передачі, тож швидко провели обшук і кинули мене до камери.

Голодна, стомлена, ввійшла я до малої кімнати, де побачила жінок, які кинулися до мене, обнімаючи та цілуючи. У Дубні про мене знали. Негайно дали мені місце, навіть поділилися ковдрою, щоб я могла лягти і відпочити. Роздивилась. Було їх у камері сім, а я восьма. Запитую: звідки вони мене знають. „В'язні, які прибувають до нас з Рівного, про вас оповідали", - почула у відповідь. Роздивлялась і запитувала кожної ім'я. була там Стефа Кілярська, Оля Орловська, якась Пулковнікова (вже не пам'ятаю імені), Тереза Траутман, бабуся з Полісся та ще одна старша пані (також забула ім'я), і була ще Фрося з Луцька, яку ніколи не забуду. Як потім виявилося, вона була комуністкою, яку спеціально прислали, щоб доносила, перед тим, як мене сюди мали привезти. До неї я зразу ж відчула огиду. Не знаю, чому. То все - таки було передчуття. Я відразу ж усіма подружилася, але з Фросею не могла, хоча та дуже припадала до мене. Чомусь усе придивлялася до неї.

Нам дали обід трохи ліпший, ніж у Рівному. То була пшоняна каша, біс його знає з чим. Але мені, опухлій з голоду, вона дуже смакувала. Черговий, який роздавав її, поглянувши на мене, налив більшу ложку. Це мене здивувало!

Так почалося моє життя у Дубенській в'язниці. Найбільше мені припала до душі Тереза, поетка, навіть на милі писала нігтями вірші. Та й решта були хорошими людьми, крім отієї Фросі.

Знову я почала робити рух в камері. Мусили бути гімнастика, вправи, чистота. Не дозволяла нікому журитися і плакати.

До речі, в'язниця була збудована подібно до „сінг-сінг", але в зменшеному масштабі, причому оточена болотами навкруг Ікви та високими подвійними мурами і вежами, де стояли день і ніч вартові з рушницями.

Ми були на першому поверсі, наше вікно – якраз навпроти тієї вежі.

На другий день записалася до начальника. Викликали – і пішла. Прийняв мене дуже гарно, запитував, що я хочу.

- Треба книжок, - кажу, - щоб ви нас за людей мали, а не за худобу.

- Ты что, аристократка?

- Так, я аристократка за духом і вашої азіатської поведінки не можу знести.

На хвилину йому заткало. Мовчав, раптом каже:

- Добре, матимеш книжки, але тюремного режиму я змінити не можу змінити.

Побачила у нього на столі квіти.

- Чи можу взяти одну?

- Добре, візьми, але як ти перенесеш її до камери?

- Не журись!

Запхала квітку за рукав і донесла. Це був мій перший успіх у Дубенській в'язниці. Боже! Як всі тішилися отією квіткою. Поставили її в „монашку" з водою і досить довго милувалися нею.

Книжку я дістала. Це був „Сонячний промінь". Читала всім в голос. Зробивши знову голки з сірників, вишила собі спідничку і жакет, одна з моїх подруг віддала біле полотняне простирадло. Вийшло чудово!

* * *

Чергові дуже добре зі мною поводилися. Дивувалася. Аж раптом 22 червня за балаган черговий взяв мене до карцеру. У камері перед тим помалювали лампочки у синій колір.

Коли черговий вів мене до карцеру, з'явився лікар і сказав вести мене назад до камери, мовляв, вчора мені ставив банки. Це була брехня, бо лікар ніяких банок мені не ставив. Черговий привів мене до камери. Перед тим були забрали Стефу Кілярську, яку кинули до камери з водою на три дні. Вода то піднімалась, то спадала. Це була молода дівчина з Судової Вишні[10].

Я відчула щось недобре і сказала всім, щоб одягалися в те, хто що мав, і молилися.

Відчувала: щось колотиться. 23 червня[11] не дали нам обіду, наказали сидіти спокійно, а черговий тихенько шепнув мені, що врятує мене. Здогадувалася, що ось-ось почне творитися щось страшне, але подякувала йому. Вечері нам не дали, кричали „Ложись".

Ми лягли на підлогу, однак я прислухаюся. Щось усі дуже бігають по коридору. Я з Терезою тільки що помінялися сукнями. Я їй дала свою зелену, а вона мені – в квіточки, голубу.

Почало надворі темніти. І раптом всі почули стрілянину і страшні крики. У в'язниці були діти від малих літ до 15 років, чиїх батьків уже вивезли. Було їх багато. Постріли і крики тривали довго. Раптом запала тиша. Кажу до моїх друзів: „Лежіть і моліться. Що Бог призначив нам, те мусимо знести".

* * *

Ми чекали на свою чергу, може, з півтори години. Як скінчили сатрапи стріляти дітей, ми раптом почули постріли і страшні крики поряд з нашою камерою. Ось вона й наша черга!.. Тільки й встигла сказати: „Прощайте, гинемо за наш край!!!". Затріщали у дверях ключі, вони відчинилися. І в тих вузьких дверях стало з рушницями двох на коліна, двоє вище і ще вище.

- Становись в угол!

Я одрухово кинулась не в куток, а під стінку. Затулила руками вуха і промовила: „Мамо..." Дівчата оточили мене, сподіваючись, що їм чимось можу зарадити.

Затріщали кулі. Раз, вдруге, втретє. Ми всі впали покотом.

Оті з рушницями зачинили двері і пішли далі нищити в'язнів.

... Лежала прикрита трупами моїх друзів, відчуваючи, як пече рука і нога, все тіло. Я була при пам'яті. Хотіла встати і допомогти тим, хто ще був живий, але не змогла. Побачила, що Оля Орловська і ота Фрося ворушаться. Почала лізти по підлозі, щоб, бодай чимось, їм допомогти. Оля дістала кулю в живіт, а Фросі розбило руку у лікті, висіла на одній шкірці. Решта була роздерта розривними кулями „дум-дум". Боже, який жах! Я нічим нікому не могла допомогти. Лізла по підлозі, стікаючи кров'ю. Ще було трішечки в „монашці" води біля мене, але не мала сили її взяти.

Лежу. Чую страшні крики по цілій в'язниці. Кидають гранати. Боже!?? Це ж пекло!!! Маленькі кімнати, де було понад 30 в'язнів, закидають гранатами.

Поранені просили допомогти, гинучи. Відчувала свій кінець і я, не знаючи, що у мені сидять аж сім куль. Ще раз підійшли кати під наші двері, подивилися до камери через „вовчок":

- Все! Не живут!

Відійшли. Лежу. Із ран стікає кров. Раптом ота Фрося йде, зачіплюючись за мої покалічені ноги, йде, як непритомна, йде і кричить: „Кого? Мене стріляти? Я ж на вас працювала, мене сюди вкинули, щоб доносила, що робиться в камері. Я ж комуністка! І мене стріляти?". Вона взяла „монашку" з водою і, не маючи сили, вилляла її на себе, замість того, щоб піднести до рота. Пішла знову по моїх ранах до кутка камери.

Вже не можу підняти руку, не можу ворухнути ногою, щось тріщить у голові.

* * *

Опівночі затихли постріли. Це уже потім довідалися, що наші дядьки, побачивши вози з енкаведистами і зброєю у місті, побігли рятувати в'язнів. До них долучилося багато людей із Дубна, хто з вилами, хто з лопатами. Кати злякалися.

Почула тяжкий стукіт, це в'язні, яких не встигли розстріляти, намагалися вибити двері калориферами[12]. Вдалося. В'язні почали бігати по кімнатах і рятувати інших. То вже було під ранок. Відшукали ключі і до нашої камери.

Відчиняються двері. Я не можу зрозуміти, що робиться. Невже знову сатрапи?

- Боже, ще кілька живих є! – чую. – Перенесімо їх в інше місце, подалі від трупів.

Тільки тепер я відчула довіру до цих людей. Вони знайшли камеру, де вже нікого не було з постріляних, і почали нас переносити. Чим могли, застелили. Олю поклали під вікном, Фросю – далі, а тоді мене. Поставили „монашку".

- Тікайте, - почала просити їх.

Один чоловік з тих, що прийшли рятувати нас, був малого зросту, з Полісся, інший – високий, із Дубна.

Тим часом зійшло сонце. І раптом почула на подвір'ї знову совєтську команду.

- Втікайте, хлопці, втікайте! – благаю.

Вони тільки до дверей – а по них кулі. Обидва попадали.

Хотіли врятувати життя іншим, а полягали самі. Високому голову розтрощила розривна куля, не знаю куди влучила куля того хлопця з Полісся.

Вслухаюсь у крики сатрапів, які повернулися знову. Повернулися, щоб закінчити свою криваву справу. Пішли по камерах, пристрілювали поранених. Лежу і чекаю, коли прийдуть до мене. Хочеться пити, печуть рани. Видно, брала гарячка. А до „монашки" з водою, яку поставили мені ще живі хлопці, я не могла дотягнутися, хоча вона була зовсім близько. Як не старалась, а взяти її не було сили. Далі чую кроки то туди, то сюди, в'язниця затихає. Більше не чути стогону поранених. Не чути пострілів – тільки кроки. Я ще раз пробую дістати воду. Раптом заходить молодий з голубими очима (ніколи не забуду його вигляду) та кричить:

- Чего вертишься?

Мені здалося, що то людина. Кажу йому:

- Дай мені води!

- Да, я сейчас дам воды! – і піднімає рушницю з рам'я[13].

Дивлюся, очам своїм не вірю. Заклав багнета і... пхнув мені у шию. Один раз – моя голова повернулася, другий раз...заллялася кров'ю. Далі пішов до Олі Орловської і загнав їй багнет у серце, а далі – до Фросі, проколов ним язик та горло. Оля була вже мертвою, а я та Фрося ледве дихали. Я вже не могла підняти голови. Думаю: нарешті уже кінець. Боже, прости мені всі гріхи. Раптом вбігає у шкіряній короткій одежі Винокур[14] – кат дубенських в'язнів, жид, з револьвером у руці – і націлив його у мене:

- Ты еще живешь?

- Живу!

Він наганом приміряється то в груди, то в вічі.

- Стріляй! У груди, не в вічі.

Довго міряв. Однак не стрелив. Підбіг до Олі та до Фросі – і вилетів геть з камери. Потім казали мені, що він побіг до Монастиря, де на підлозі лежали монахи і молилися. Як скажений скакав по їхніх спинах, але не стріляв. Цікаво, чому комуніст раптом утік. Із своєю прибічницею „марфушею", яка ходила по болотах, вишукувала в'язнів, які повтікали, та докінчувала їх там. Ще й досі живе Нюся Білка, яка має на спині від тієї жидівки слід від каблука. Живе у Рівному.

Вмираю... Однак побачила пташку, яка прилетіла до вікна, закричала і зникла. Фрося стогне, у мене немає уже сили. Все думалося, щоб потрапити надвір, бо тут не було чим дихати. Але нікого немає. Тиша. Розум і свідомість не покидають мене.

Боже! Ти з'явився мені перед розстрілами, показався у кутку камери в білому одіянні і благословив мене. Чи не сон це? Але я ще не спала. Чи привиділося мені? Ні, я справді бачила Тебе! І до кінця свого життя не забуду. Бо Твоє благословення, Ісусе Христе, допомогло мені жити ще й досі.

Уже пополудні почали бігати по в'язниці люди. Не знала, хто вони. Може, знову енкаведисти? Проте почула плач над мертвими. То прийшли люди з Дубна, які знаходили рідних убитими. Вбігали до мене, але я ж не була їхньою родичкою, і бігли далі, не звертаючи уваги, що я ще живу і мені необхідна допомога. Я пролежала десь до сьомої вечора. Забігав брат Терези Траутман і запитував, чи не знаю, де вона. Бідний поніс її на руках мертву додому! Хоча і обіцяв допомогти мені, але забув. Не дивую, бо то було велике нещастя для родини, хіба до мене було тоді йому.

Чую, як ота Фрося стогне від болю. Раптом вбігають дві жінки.

- Ради Бога, винесіть мене на свіже повітря, бо не маю чим дихати, - благаю.

Вони у крик:

- Тут ще жива людина! Поміч потрібна!

- Окрім мене, ще ж є одна.

Вони покликали ще кількох, принесли лавку та почали мене класти на неї майже мертву. Однак я дякувала Богові, що нарешті мене винесуть з цього пекла на свіже повітря. Я не забула про Фросю і просила, щоб і її забрали. Мене заспокоїли, що її рівнож заберуть інші.

Винесли мене з в'язниці надвір. Несло чоловік шість. Аж раптом літаки, бо ж війна. Всі кинули мене, а самі поховалися. Щось мені нагадувало похорон. Потім таки повернулися до мене і донесли до Сурмичів[15]. Внесли до хати і дали кави, але, на жаль, я вже не могла її ковтнути, попросила цигарку.

Довідалась, що оті дві жінки, які зайшли до мене, з походження чешки, були сестрами у шпиталі. Через годину вони знайшли якусь шкапу і відвезли мене до шпиталю у Дубні. На жаль, не можу їм подякувати й досі.

* * *

Шпиталь − то навколо живі люди. Яка радість! Багато було там поранених, мене поклали в коридорі на підлозі. Бачу, що є таки тут Фрося, кричить від болю. Не знаю чому, але я не відчувала, що мене болить, тільки тішилася, що живу. Не втрачала гумору і намагалася розважити інших.

Прийшов лікар і побачив мене − усю закривавлену, сказав, щоб взяли. Проте я попросила, щоб перше взяли Фросю, бо я ще якось перетерплю. Нарешті прийшла й моя черга.

Лікар і медсестра розмовляли між собою, я чула, що з мене нічого не буде. Мій вигляд був жахливий. Однак я попросила, щоб перев'язали рани і очистили від крові моє обличчя. Попросила ще, щоб оглянули мою голову. Лікар розвів руками і різко відрізав, що то вже моя видумка, та й відправили мене геть. Занесли мене до кімнати, поклали на ліжку та дали мені морфій. Мені це трохи допомогло, але не на довго. Взявся жахливий біль. Цілу ніч давали застрики[16]. Навіть у живіт! Обезкровлена, в гарячці, надії на життя не подавала. Хоч багато людей з міста хотіли мені дати кров, але лабораторія, як і все, була розбита. Не було ліків.

- Подивись, - казала лікарю, - я ж виглядаю, як наречена Франкенштейн![17]

Той повертався до сестри:

- Дай застрик!

На другий день прийшов до мене ледь волочачи ногами, жовтий на обличчі, як ми називали його у Рівному, папцьо Осецький, який мав аж три ресторани. Прекрасна то була людина, з походження поляк. Йому вдалося перелізти отих високих два мури та перележати в болотах Ікви два дні. Дізнавшись, що я в шпиталі, став там за кухаря. Боже, як я зраділа, побачивши його, бо ж ми були друзями. Він приніс щось їсти. Хоча важко мені було їсти, маючи таку гарячку, все ж, щоб потішити його, я їла. Що міг взяти з кухні, приніс, щоб рятувати мене.

Дивлячись на мене, запитав, чи не хотіла б я, щоб прийшов священик.

Я не відмовилася.

На другий день знову прийшов папцьо Осецький. Приніс знову щось їсти. Каже:

- Шукав православного отця, але вони всі хоронять розстріляних у в'язниці, не мають часу. Чи не проти будеш, коли покличу католика?

- Папцю дорогий, - кажу, - дуже буду рада. Тож один Бог.

Побіг. Через деякий час приводить католика та його помічника з дзвіночком. Лікар і сестри всі стали на коліна. Отець довго одягався, всі стояли на колінах. Ніколи того не забуду. Після закінчення церемонії одягання підходить до мене і запитує, якої я віри. „Православної", - кажу. Священик повертається і йде геть, а за ним і його помічник. Прикро було дивитися на здивованих присутніх, зокрема і на папцю. Він робив, що міг, бо бачив, що я умираю. Папцьо не подарує того. Що ж то за священик, якої б віри він не був, щоб не вислухав умираючого. Я просила папцю не перейматися цим, а поїхати до мого родича у Рівному. Той підійшов, поцілував мене в лоб і ледь пішов, оглядаючись.

* * *

На третій день пам'ять залишила мене, не знаю, що було зі мною. Сміюся з тих, які розповідають, що , вмираючи, бачили рай. Лікар не намацав мого пульсу і сказав, щоб мене винесли до моргу. Мертва! Що трапилося, я довідалася від сестер, які несли мене туди. Морг був від шпиталю досить далеко. Раптом я розплющила очі. Вони злякалися і кинули мене на травник – та й втікати. Однак потім повернулися і занесли мене назад до лікарні, розповіли про те, що сталося. Вірю, що то була Божа воля!

Як потім довідалася, у Дубні був великий бій між німцями і совєтами[18]. Річка Іква спливала кров'ю. Танки, літаки і люди були в ній. Вся вона загусла від трупів. Однак німці взяли верх.

Кололи мене, а рано винесли надвір, щоб перевезти до іншого шпиталю, бо тут не було вже місця, нанесли ранених вояків. Поставили ноші зі мною, а самі пішли. Як я зраділа!

- Сонце! Яка краса!

Раптом чую голос жінки, яка лежала біля мене:

- Щоб ти згоріла, я вже тут два дні лежу на сонці!

Стало ніяково. Цілий величезний двір перед шпиталем був забитий пораненими вояками, які, стогнучи від болю, замовкали назавжди. Лікарів мало, сестер також не вистачає. Все розбите. Війна!

З тією жінкою, яка лежала біля мене, ми подружилися, нас перевели до іншого шпиталю, як і Фросю. То був жидівський пологовий шпиталь.

Разом зі мною поклали Мусю з Новгорода, яка казала, щоб я згоріла. Вся обслуга з лікарями була жидівська. Навпроти поклали Фросю, яка весь час кричала. Мені жаль її, хоча вона була комуністкою і нас продавала. Зараз вона живе в Луцьку без руки. Отаке щастя їй дала комуністична влада. Видно, Бог карає, я в це дуже вірю. Потроху я відживала. Що давали їсти, я їла через силу.

* * *

Лікарі казали: кінь би того не витримав. А я сипала анекдоти та жарти. Приходили люди з Дубна, хто що мав з харчів – приносив, а то й тютюн перепадав. Усіх зустрічала з радістю. Під вечір приходили поранені, і я їм все роздавала.

Дуже мені хотілося побувати у Рівному у своїй хатинці та побачити отой прекрасний садок, сестру і малу донечку сестри. Та надії на те не було. Навіть лікарі не приховували того, що я не житиму більше. Сміялася на те:

- Тільки добрі люди вмирають, а я витримаю.

Я була свідком жахливого злочину – розстрілу в'язнів без будь-якого вироку. Мусила витримати! Щоб розповісти про все це іншим. Якось пополудні влітає до мене Норска і кричить:

- Не бери нічого в рот! – та й побігла далі.

- ???

Я і Муська були дуже здивовані. Що ж то може бути? Дивимося одна на одну. Аж входить начальник шпиталю – жидівка. Тримає в руках горнятко кави і до мене:

- Випий! Ти так погано почуваєшся.

- Усе добре! – кажу їй здивовано.

- Це тобі допоможе! Бери! – та й пхає горнятко з кавою до рота. – Випий, не буде боліти,- солодко так вмовляє.

Я взяла горнятко в руки та почала щось говорити, щоб виграти час. Однак жидівка наполягала на своєму, підносячи мою руку з горнятком до рота. Навіть Муська закричала: „Ні!". Аж вбігає ота Норска з німцем. Начальниця жахнулася. Німець вирвав з її рук горнятко, понюхав і сказав, щоб жидівка ішла з ним.

Потім я довідалася від Норскі, що трапилося. Дай Боже, їй здоров'я, вона мене врятувала. Отже Норска, знаючи жидівську мову, почула, що лікарі домовлялися мене знищити, як свідка розстрілу в'язнів. Вона встигла знайти лікаря-німця, з яким і прибігла до шпиталю. Повернувшись від мене, він зібрав усіх у шпиталі лікарів і сказав, що коли навіть я помру своєю смертю, то він всіх постріляє.

Поставили біля мене вояка, який перевіряв, що мені дають їсти. Навідався до мене і колишній посол до сейму Степан Скрипник (згодом патріарх Мстислав)[19]. Він знав мене з молодих літ. Першими були його слова:

- Що ж з тобою зробили!

На другий день з'явився лікар (бачу - жид) та й каже, що хоче забрати мене до себе та й вилікувати. Сердечно подякувала йому. Але ж я чекала, що хтось із моєї родини з Рівного приїде до мене.

Боже, як я втішилася, коли побачила свого шваґра, чоловіка сестри. Це мені аж сили додало. Розповів він, що в Рівному всі знають, що мене уже немає серед живих. Однак, він хотів перевірити і прийшов пішки до шпиталю, бо транспорту не було.

* * *

Перевезли мене до хати в Рівному. Я тоді вдруге втратила свідомість від зворушення. Моя сестра з чоловіком робили, що могли, аби мене врятувати. У той час було багато лікарів - жидів, та я сказала: „Ні!". Пригадала, що є лікар, якого я знала з гімназії, - Квашенко. Захотіла, щоб він мене лікував.

- Та він же гінеколог! – сестра до мене.

- Не знаю, - кажу, - але він допоможе.

Привели його, оглянув та й каже:

- Не можу нічого зробити. То не за моїм фахом.

- А ти спробуй, - кажу.

І він справді почав пробувати. Ночами студіював книжки, щодня був біля мене. Оглядаючи, знайшов великий осколок у спині. Витягнув без обезболювання. Як мене тільки боліло! Тоді почала мені пухнути голова. Я стала втрачати пам'ять.

Кілька разів до нас заїжджали німці, мовляв, колишніх в'язнів мусять забрати до в'язниці. Тепер знову принесло їх. Я була без пам'яті. Лікар сказав їм, що настав кінець. Подивилися і написали акт про смерть. Коли вони пішли, тоді лікар взяв не голку, а просто шпицю і проколов голову, звідки з рани витекла ропа з гноєм. Я отямилася. Всі зраділи.

Далі почала пухнути нога, що була роздерта від кисті до коліна, та рука, через яку пройшла куля і розбила кисть. Остеомієліт. Порятунку немає. Лікар сказав, що треба відрізати руку і ногу. Гангрена!

Замість післямови
Лист до читачів

Мій батько, Денис, народився під Шепетівкою, у селі Губчі. Мій дід був конюхом у графа Сангушка[20]. Батька, коли він ще був малим хлопцем, граф забрав у козачки до покоїв. Той граф був бездітним. Побачивши, що хлопець дуже здібний, усиновив його і дав першокласну освіту, як синові. Коли батькові було 25 чи 26 років, він втік

від пана, бо у пана була сестра – стара дівка, яка пропадала за молодим хлопцем. У Рівному Денис запізнався з дівчиною та й одружився. Став працювати в банку. З Рівного його перевели до Ростова, де він працював заступником начальника банку. У Ростові я й народилася (хоча за документами – у Холмі).

Під час революції все пропало. Батько пішов до Петлюри. Їхав з маминим братом Павлом до Києва (Павло вже мав Хрест Заслуги від Петлюри), саме тоді їх зловили в Рівному і розстріляли, кинули у яму на Грабнику[21].

Моя мама була сиротою, її взяла до себе бабуня, хоча у неї своїх дванадцятеро дітей, а після панщини важко було. Пам'ятається її розповідь. Прийшли два панки та й кажуть: „Даси копу яєць, то відміряємо землі – скільки схочеш". Пішла до хати, подумала: „Забагато". Вийшла і каже: „Дам півкопи". То й відміряли менше. Прожила моя бабуня 112 літ і 9 місяців.

У рідному селі Бабині, де народилася мама, віддали її у п'ять років пасти гусей до маєтку Савицьких. Один дідусь її дуже любив і навчив читати і писати. Потім маму забрали на кухню, потім в покої, а згодом її забрали до Рівного, де працювала телефоністкою.

У Києві на Хрещатику мали батьки кам'яницю біля Купецького парку. Були багаті. Мали кам'яниці в Ростові та в Криму. Було у них четверо дітей. Одна дитина похована біля Аскольдової могили.

На біду батькам народилася я, бо почалася революція. Два з половиною рочки мені було, як комуністи розстріляли батька і дядька, мовляв, петлюрівці. Мама дуже бідувала з дітьми.

До школи я пішла, коли було мені п'ять років, у десять мене забрали до російської гімназії, тоді ще не було української. Мама не мала чим заплатити за навчання, але мого батька добре знав отець Рогальський, то й впхнув мене туди.

Просто біда була, коли заговорю вдома російською мовою, - мама зразу ж за мітлу. Вчилася, а ночами вишивала до склепу[22]. Сестра, старша за мене на чотири роки, вчилася у польських школах, а потім пішла до мандрівного театру, згодом і я туди потрапила. Театр той мандрівний був російським, але можна було заробляти, ми й допомагали мамі грішми.

Правду кажучи, я не любила театру, терпіти не могла сцени, виробляла на ній, що хотіла, однак директор мені все прощав.

У 1936 році померла мама, сестра вийшла заміж, народила дитину і захворіла. Я й покинула тоді театр і доглядала маленьке. Вийшла заміж.

У 1939 році на Волинь хлинула комуністична саранча. Правда, комуністи змусили мене бути в театрі, я працювала помічником режисера. Але раптом мене заарештовують: петлюрівка, як і батько. Одне зілля!

Не знаю, де знищили мого чоловіка. Його прізвище було Ліпішкевич, він був поляком з Литви.

З Дубна мене привезли умираючу. У голові осколок. Хотіли відрізати ногу і руку, але я втекла з шпиталю. Лікар Квашенко ламав собі голову, не міг дати мені ради. У 1943 німці повісили сестриного чоловіка, як заложника. Це було на Різдво.

Знайшлися добрі люди, як професор Юрій Пундик, і допомогли нам виїхати. Вижила завдяки любові до життя. Вийшла вдруге заміж за Медвецького з Крем'янця. Виїхали до Америки і розлучилися.

Тепер я живу у будинку для старших людей. Почуваюся добре, тільки не можу ходити, даються взнаки рани. Та ще очі підводять... Шкода, що зарано вродилася.

Живу з американським паспортом. А як я мрію мати український!!! Соромлюся, що тут сиджу, але не маю сили десь їхати. Сиджу і молю Бога, щоб Україна стала на ноги. Вірю, що так буде!

Слава Україні!

Валя.

Опубл.: Крещенко Валентина. Великдень у в'язниці (спогади політв'язня). – Дубно: Просвіта, 1997. – С.7-30.

Примітки:

1. Кульчинська Ірина Євгенівна (1921-1941?) – дочка відомого на Волині священика о.Євгена Кульчинського. Навчалася в Рівненській українській гімназії. Член ОУН, у 1940 заарештована, у червні 1941 засуджена до розстрілу.

2. Особу не встановлено. У подальших примітках міститься інформація лише про встановлених (ідентифікованих) осіб.

3. Ковдра.

4. Гімнастика, фіззарядка.

5. Дерев'яна паличка.

6. Охота, бажання.

7. Тут - покотом, розпростерто на підлозі.

8. Медична пов'язка, накладається на поперек.

9. Річка, на якій стоїть м. Дубно.

10. Село на Львівщині.

11. Тут помилка. Насправді розстріли відбувались з вечора 24 до ранку 25 червня 1941.

12. Батареї водяного опалення.

13. Плече.

14. Винокур Яків Давидович – у 1939-1941 начальник Дубенського райвідділу НКВС. Брав особисту участь у розстрілах в'язнів Дубенської тюрми. Загинув 25 червня 1941 в бою з німецькими військами біля с. Панталія Дубенського району.

15. Передмістя м. Дубно.

16. Уколи.

17. Чудовисько з роману англійської письменниці Мері Уомтенкрафт Шеллі (1797-1851) "Франкенштейн, або сучасний "Прометей" (1818).

18. Танкова битва в районі Луцьк-Броди-Дубно (23-29 червня 1941), в якій з обох сторін брало участь бл.1200 танків.

19. Скрипник Степан Іванович (1898-1993) – племінник Симона Петлюри, учасник українських визвольних змагань 1917-1921, один з лідерів Волинського українського об'єднання у міжвоєнній Польщі, посол до польського Сейму, у 1941-1942 – видавець і редактор газети „Волинь" (Рівне), з 1942 – єпископ, митрополит, патріарх Української автокефальної православної церкви (в Україні та на еміграції).

20. Сангушки – польський магнатський рід на Волині і Поділлі.

21. Передмістя м. Рівного, де знаходився цвинтар.

22. Магазин, крамниця.

Із спогадів
Олексія Савича Матвійчука,
жителя с. Рачин Дубнівського району
Рівненської області
Запис зроблений 9 липня 1992 р. в с. Рачин

Матвійчук О. С. народився 23 лютого 1921 р. в с. Рачин.

Закінчив 4 класи сільської школи.

Село Рачин за часів польської окупації було прогресивним, хоча організації „Просвіта" тут не було. Одного разу, в кінці 30-х рр., в село прийшло два чоловіка, які були втікачами з УРСР і найнялися до батька в робітники. Від цих людей я дізнався про голод, що був на східній Україні, про знущання НКВД над людьми (ці люди були свого часу засудженими). Товариш із села дав прочитати книжечку, що вийшла у Львові про події в СРСР, про репресії.

Так в мене почало зароджуватись негативне ставлення до того, що могла принести нам Рад. влада. В той же час я познайомився з товаришем із села, який був пов'язаний з ОУН. Він приніс мені т. зв. „цеголку" (знак з тризубом, гвинтівкою і шашкою наперехрест), за який ми давали гроші – внесок для потреб ОУН. Так з осені 1940 р.

я ввійшов до ОУН. НКВДисти вислідковували нас. Між селами у засідці знаходились т. зв. „загранотряди" по декілька десятків чоловік, які слідкували за кожним, хто йшов від села до села і за кожним відправлявся маскуючись нквдист. Таким чином вони встановлювали місця зустрічей наших людей. Одного разу я з молодшим братом пішов до лісу за деревом. В мене був пістолет „маузер" (виданий провідником ОУН для захисту). Повертаючись додому був заарештований НКВД. Мене чекали дома троє озброєних людей, серед них був і начальник районного НКВД Вінокуров. Ліхтарем заслепили очі, скрутили руки і почали обшук. Одразу знайшли пістолет. Сказали, щоб попрощався з матір'ю, а я не став цього робити, бо надіявся втекти.

Мене відвезли в Дубнівську в'язницю. То була страшна тюрма. Ми знали, що звідти часто вивозять людей і скидають у колодязі Тараканівського форту чи на територію монастиря в Дубно.

Почалося слідство. Мені в провину ставили декілька фактів, в тому числі і шпіонаж. Коли мова йшла про шпіонаж, то малося на увазі, що нам УПА давало завдання замалювати схему дубнівського аеродрому.

Коли сидів у камері мені підсадили поляка з Клесова, який став „щиро" зі мною розмовляти, розповідаючи про себе і випитував про мої дії. Цій людині я розповів, що в час, коли прийшли совети, хлопці знайшли австрійську гвинтівку і ми декілька разів ходили до залізниці і стріляли по товарних ешелонах. На слідуючому допиті Винокур[1] став вимагати від мене зізнання про обстріл поїздів. Я й зрозумів, що зі мною в камері сидів підісланий НКВД сексот. Вінокуру за віком було років 35.

Сидів я в камері № 42 на 2-му поверсі. Камера-одиночка, але в ній нас було 4-5 чол. Вимагали зізнання приміняючи різні методи. Так одного разу мені зв'язали дротом ззаду руки, зав'язали очі і посадили в машину. І перш ніж їхати супроводжуючий запитав водія, чи взяв той лопату. Я схолов. Зрозумів, що ведуть на розстріл. Та з поворотів машини зрозумів, що дорога веде до будинку НКВД Там били ногами, вибивали зізнання про обстріл товарняка. Я відмовлявся від цього звинувачення. Знову відвезли у в'язницю в камеру, а потім відвели в баню. В мене було дуже густе волосся, а коли став митися, то волосся зпало. Так далось мені пережите в машині з зав'язаними очима.

Хтось приніс у камеру частину газети, де були останні повідомлення про воєнні події Європі. Я сказав товаришам, що видно з газети про скорий початок війни і не дай Бог, якщо війна почнеться. Це означатиме, що нам не жити. А якщо не буде війни, то хоч у тюрмі, а поки житимемо.

У в'язниці чинились деякі зміни. Чомусь лампочки в камерах замазали синім лаком, стало темніше. А пере[д] четвергом 26 червня 1941 р. нам не дали їсти. Потім на вечір дали по повній мисці каші. Я потім зрозумів, що це для того, щоб зголодніла людина наївшись сильніше спала.

Вночі почули постріли десь у в'язниці. Чути було автоматні черги і поодинокі постріли і на другому поверсі. Стріляючи почали підходити ближче до нашої камери. Ми в тривозі зрозуміли, що чиниться щось страшне. В мене в камері була ковдра, яку переда[ла] мама. Я пропоную сусідам по камері завісити нею грати і сховатись хоча двом за ковдру, щоб зм'якшити постріл, а можливо вціліти. Та один з нас закричав, що він проти цього: як б'ють, то хай усіх. Сховатись в камері-одиночці ніде, мала і вузька. Почули, що охоронці підійшли до сусідньої камери. Довго возились з замком, відчинити не змогли. А біля тюрми в цей час роздалися декілька пострілів. В коридорі почули вигук: „Хлопцы! Немцы!". Розстріли в тюрмі припинились. Чути було лише стогін, крик мучеників. Скориставшись цією перервою ми зірвали в камері батарею і стали нею бити в двері, та то було марно. Хтось нас відчинив і ми вискочили в коридор. Пробігаючи заглядали в камери і бачили жахливу картину. В одиночках усі були вбиті. По-звірячому була розстріляна жіноча камера. Я бачив красиву дівчину, яка з відкритими очима сиділа під стіною мовчки. Підбіг до неї, схопив за плечі, щоб втікати звідси. Та вона похилилась. Дівчина була

мертвою. Куля прошила її голову зверху, кров була на стіні. Спускаємось вниз. В одній із камер побачив дядька з Тростинця вбитого з закритим рушником обличчям. Я зняв рушник, а коли ще раз зайшов до цієї камери, то знову лице було закрите.

На подвір'ї зібралось чоловік тридцять. Знову чулися постріли. Я пропоную ще одному товаришу бігти чимдуж на господарчий двір. Нас не цілила куля. Там беремо воза і веземо його до бані. Виймаємо дишло, ставимо на грати вікна, далі на мур і швидко пр[о]бираємось на вартову вишку, яка мала десь висоти 30 м. На наше щастя на вишці нікого не було. Ми плигали як кішки. Звідти ми спустились долу і побігли полями додому. Трохи збились вночі з дороги, а потім добрались до залізничної колії, що була неподалік мого дому.

Нас було 5 чоловік, троє пішли окремо, а я з товаришем до мого дому. Мама зраділа моєму поверненню, але разом з тим застерігла, щоб ховався, бо мабуть будуть шукати.

Ми стали пробиратися до лісу полем, пшеницею. А там уже група НКВДистів прочісувала поле, йдучи в шахматному порядку. Цілий день ми ховалися в збіжжі „маневруючи" між озброєними людьми, щоб вийти в ліс. На другий день ввечері прийшов додому. Жили неподалік дороги і я почув гуркіт машин. Молодий був, а тому не замислюючись побіг дивитися. Мені ж на зустріч їхали двоє німецьких мотоциклістів з кулеметами і вмить розвернулись на мене. Перше, що запитали: „Рус чи українець". А потім звернули увагу на мою лису голову і я став пояснювати, що я втік з тюрми. Відпустили. А далі за ними вже йшли німецькі автоколони. Це було 27 червня 1941 р.

Під час німецької окупації я був на домашньому господарстві.

Ні з німцями, ні з партизанами, ні в УПА я не був. А брат мій спочатку був у міліції, а потім в УПА.

В 1944 р. почалася мобілізація на фронт у Червону армію. Поїхав на збірний пункт у Мирогощу. Та там роздивився, що командири Чер. арм. обдирають тих, хто прийшов у гарному одязі, та й вирішив тікати додому.

Після війни пішов працювати на Здолбунівську залізницю.

Там одного разу нас робітників стали викликати в особливий відділ на перевірку. Від нас вимагали написати свою автобіографію, а потім те саме розповідати усно, а вони звірялися. Я не став говорити про своє довоєнне ув'язнення. Гадав, що документи не збереглися і, можливо, про це не дізнаються.

Та марні були мої сподівання. Одного разу поїхав здавати поставку зерна і його не прийняли, якість була погана. Повертаюсь додому, а біля дому чекає підвода з начальственними людьми. Цікавляться, чому вернувся. Пояснюю. Запевняють, що треба їхати з ними і все буде добре. Приймуть зерно, мовляв. Поїхали. Та дорога та була не на заготзерно, а до НКВД. Це було осінню 1945 року. Це був другий арешт. Знову почалися допити. Головне питання, чи був у тюрмі. Відмовляюсь підтвердити це. Залишають на ніч в НКВД. А на другий день на машині у супроводі двох чекістів везуть у Рівне. Там слідчий знову став допитуватись, чи сидів я у тюрмі в Дубно. Я продовжував заперечувати. Тоді в руках у слідчого з'явилось моє „діло". Я бачив пожовклі документи мого першого слідства з моїми знімками і зрозумів, що воля моя обірветься. При допиті запитували про те, що я робив за німців. І хоча я стверджував, що в ніяких воєнних діях участі не брав, все детально перевірялось. Викликались сусіди, робітники із Здолбунова. Всі давали на мене гарну характеристику. Мене тримали дев'ять місяців під слідством. Провини знайти не змогли і виносять рішення і звинувачення „как затаившемуся врагу". Мені винесли вирок: 10 років в'язниці. Я написав касацію в Київ. Було проведене дослідування, пройшли нові свідки.

Новий вирок: 10 років виправно-трудових колоній і 5 років „поражения".

Відсидів я в Ухті літо і зиму, а потім був перекинутий в Казахстан на Балхаш в заміну японських військовополонених, яких повернули на батьківщину.

Звільнився в 1955 році.

Звертався в Москву у Верховну Раду. Звертався в ПрикВО, звідки одержав відповідь: „Ваше дело проверено, вина ваша доказана и реабилитации не подлежит".

На сьогоднішній день не реабілітований. Сам цього питання не підіймаю.

Фотографій, документів, особистих речей, які мають відношення до моєї причетності до ОУН, до ув'язнення не маю. Збереглася лише довідка № 0011270 від 12 березня 1955 р. про моє звільнення з ув'язнення з фотографією того часу.

Із слів Матвійчука О.С. записала
зав. сектором Рівненського краєзнавчого
музею Г.Ф.Войчук
9 липня 1992 р. підпис

Фонд Рівненського обласного краєзнавчого музею Колекція документів про репресії на Рівненщині. – Арк.1-3. Оригінал. Машинопис.

Примітки:

1. Винокур Яків Давидович – у 1939-1941 начальник Дубенського райвідділу НКВС. Брав особисту участь у розстрілах в'язнів Дубенської тюрми. Загинув 25 червня 1941 в бою з німецькими військами біля с. Панталія Дубенського району.

Марія Гуц

Волошки моєї юності

Зовуть мене Гуц Марія Трохимівна. Народилася 23 червня 1932 року в с.Мізоч Мізоцького району на Рівненщині.

Старенька наша хатина стояла на краю села. В цій хатині народився і ріс серед п'яти братів і сестер мій тато. З ранку до пізнього вечора важко працювали мої батьки: купляли землю, збивалися на господарство. Виникла необхідність будувати нову хату, бо ми, діти, підростали, а жила з нами ще й бабуся, татова мама, та мамин племінник – сирота. Не дуже нагодованим, не дуже зодягненим, нам проте було радісно, особливо у святкові та недільні дні. Всією сім'єю ми йшли до церкви, всі в сорочках, вишитих мамиными руками. Я часто оглядалась на усміхнені обличчя батьків – батьки мені здавалися найкращими в світі. А після служби Божої тато заводив нас до лавки, ми сідали за столики і виникали перед нами блюдечка з морозивом…

Завдяки працьовитим рукам і розумним головам моїх батьків, наше господарство розвивалося добре. Наші ниви – а нажили ми вже аж сім гектарів поля – щедро врожаїлися. Особливо в пам'ятку квітне конюшинна смужка з червоними маками, синіми волошками, білими ромашками, жовтими зірочками та бузковими дзвіночками, і на всьому виблискують у променях ранкового сонця краплини роси. Я найбільше любила це поле. Любила його ранкову свіжість і прохолоду, вечірню теплоту і втому, любила тут плести волошкові віночки, любила проста бігати по ньому, розставивши руки, мов крила. Любила приносити додому запашні букети польових квітів.

Можливо, моя дитяча душа відчувала, що дуже скоро я назавжди розпрощаюсь і з дитинством, і з полями рідної землі. Вони тільки будуть снитися мені на чужині. Через багато років, коли мені виповниться 55, мій молодший брат подарує мені картину нашого поля, власноручно намальовану, з усіма квітами, краплинами роси і, навіть, із бедриком на травинці. Далеко від рідної землі я відкрию посилкову скриньку і не зможу стримати сліз…

Була вже в нас худоба і коні, а поруч із старою хатиною виросла нова, збудована у 1937 році – простора, чотирьохкімнатна, з підлогою, восокою стелею та великими вікнами. На жаль, пожити в ній довго не довелося.

Зовсім не пам'ятаю як ми в нову хату перебиралися, але з нею пов'язано так багато споминів! Тут із допомогою тата та братів я навчилася виводити перші літери і складати перші слова. Тут прочитала першу книжку „Качурик". Тут під ласкавим поглядом Тараса Шевченка (портрет поета висів на стіні) я вивчила першого віршика, якого пам'ятаю й досі:

Я мале дівчатко, сьомий рочок маю,
Але про Тараса вже багато знаю.
Нині нам про нього мамочка казали,
Рушничком новеньким ми портрет прибрали.
Принесли ми жміньку рути та барвінку –
Наш Кобзар коханий достойний пошани.
Він – дитя з-під стріхи, він – в селянській свиті,
А придбав нам слави, як ніхто на світі.
А та наша слава не вмре, не загине,
Наш Тарас Шевченко – сонце України!

Тут була влаштована наша перша новорічна ялинка, для якої ми, з допомогою і під керівництвом тата, самі виготовляли прикраси. А мама, клопочучи біля печі чи прядучи, поглядала на нас і раділа, аж сяяла.

У свій час тато навчався в учительській школі у Крем'янці, але через матеріальну скруту закінчити її не зміг. А під час лікбезу сходилися до нашої хати жінки та дівчата і тато навчав їх грамоти. Я також крутилася біля них – мені було смішно, що я, маленька, легко вивожу літери, а дорослі жінки не вміють цього робити. Тато прогортав мене, казав: „Учися, доню, станеш вчителькою і будеш сама навчати діточок, щоб у нашого роду було менше темних та неосвічених". Довгими зимовими вечорами у нас збиралися ближні і дальні сусіди. Приходили з якимось рукоділлям. А тато і старший брат по черзі читали вголос Лепкого „Мотрю", „Батурин", „Полтаву", а то „Кобзаря", „Біблію", та інші книги. У нас була хороша бібліотека, але брали книги і в інших людей. Ще зовсім маленькою дівчинкою я прочитала „Марію" Уласа Самчука. Біля цього прізвища у нас точилося багато розмов – адже автор з сусіднього Дерманя!

15 березня 1944 року більшовики арештували мого батька Гуца Трохима Яковича, 1901 року народження. Переступаючи востаннє поріг рідної хати, тато сказав до нас, до дітей: „Я нічого не зробив, за що б вам довелося червоніти. Хочу, щоб і за ваші вчинки було не соромно".

У нас почалися нескінченні обшуки. Перевerталося все в хаті, в хлівах, на подвір'ї. в перші ж дні були забрані книги, підшивка дитячого журналу „Орленя", підшивка якоїсь газети та радіоприймач, про існування якого я навіть не знала. Іноді вривалися підвипилі військові, кричали, погрожували, і навіть стріляли в хаті. Мама носила хабарі слідчим та прокурорам, які обіцяли допомогти. До речі, дома в одного з них побачила свої меблі, конфісковані в нас недавно. А невдовзі прийшла група військових, сказали нам, щоб ми вибиралися з хати, що можемо взяти з собою тільки дещо з особистих речей. Забрали в нас коней, корів, свиней, овечок. Опломбували клуню, в якій була кінна молотарка, віялка, млинок для очищення зерна. Там же стояла кінна косарка та зберігалося ще не молочене збіжжя. Нам заборонили навіть заходити на подвір'я. В хаті зробили лікарню, а з нашого господарства - якесь підсобне господарство. Я не все тоді усвідомлювала, але добре зрозуміла, що від нас забрали все, що з таким трудом наживали мої батьки. І стало страшно.

Пішли ми жити до маминих батьків. Їх маленька хатина стояла поруч з нашою – вони купили її в 1931 році, переїхавши з Дерманя в Мізоч, щоб бути ближче до єдиної доньки, яка залишилася живою з десяти їхніх дітей. Напевно, за те, що прихистили нас, у маминих батьків совєти теж вигребли все під мітлу. Стало нам жити дуже тяжко.

Після арешту тата дідуньо провів свого внука, а мого старшого брата Гуца Олексія Трохимовича з 1928 року народження, в УПА. Вже у 1991 році брат розповів мені, що був він зв'язковим під псевдонімом „Терновий", що перед тим брата та його ровесників вишколювали в Кунині наші сільські хлопці, тільки трохи старші за них, Гребенюк Семен Мусійович та Коломис Микола Микитович (обох розстріляли німці), а старшим був Марчук Семен Титович, який служив у польській армії і знав військову справу та дисципліну. Більшовики засудили брата на 15 років. Він працював на золотих рудниках, потрапив у аварію, залишився без ноги. Зараз проживає у селі Залісці Жидачівського району Львівської області. Брат держав зв'язок із Оверком Онопрієм із Клопота. Був учасником бою під Гурбами. Коли вже стало зрозуміло, що повстанці оточені, командири наказали всім шістнадцятирічним рятуватися. Брата врятував тоді його хрещений батько Демчишин Андрій і довгий час переховував у своїх знайомих далеко від Мізоча.

В січні 1945 року заставили дідуня молотити для держави наше збіжжя нашою молотаркою і в нашій уже не нашій клуні. Йшов дідусеві 75-ий рік. Дідуньо не справився з цією роботою: на валок закрутило полу кожуха, рука потрапила в триби, побило голову. Дідуньо тяжко хворів.

А напровесні того ж року почалися вивози. Прийшли й за нами. Нас не було вдома, то пішли шукати по сусідах. Побачивши, що ведуть маму, я з братом підбігли до неї. Та конвоїр несподівано шепнув: „Тікайте, діти!". Ми втекли. А маму посадили в льох якогось будинку, де вже було багато таких, як вона. Через три тижні мамі вдалося втекти. Вона ховалася на хуторах, ночувала в хлівах, скирдах соломи. Дідуньо дуже переживав за маму і це його докосило – на початку травня він помер. Мама навіть не могла провести його у останню дорогу – коли тіло дідуня виносили з хати, мама спостерігала через щілинку на горищі.

Згодом нам стало ще тяжче. У бабунину хату підселили сім'ю фельдшера Білова, надавши їй право господарів. Мама вже не мала змоги підійти до хати навіть вночі. Про долю тата ми довгий час нічого не знали. Згодом одержали листа із Іркутська, по почерку зрозуміли, що його написав тато, а ще зрозуміли, що його засудили на двадцять років. Зворотної адреси не було. А літом маму все ж таки зловили (пробачте, написала слово „зловили" і гострий біль пронизав серце, знову пережила ті часи, ніби й не минуло відтоді пів століття: справді, за нами полювали, як за дикими звірами, влаштовуючи облави, вибираючи нічну темряву). Заставили її прати білизну в якійсь військовій частині. Звичайно, ніхто нічого їй не платив. Колись добре оброблена бабунина частина поля шуміла бур'янами, бо обробляти було нічим і нікому. Ми голодували. А весною 1946 року арештували брата Ілька, 1930 року народження, за те, що, „организовал банду с целью мщения за отца". На суді прокурор просив 10 років, але присудили тільки чотири. Братові тоді ще не виповнилося шістнадцяти. Не знаю, чи була „банда", але засудили тоді двох.

У бабуні залишилася тільки я. Вдень ходила до школи, а ночувала теж у хлівах та скирдах, іноді просто у якомусь бур'яні, іноді в когось із однокласників. Дуже допомагала тоді мені вчителька української мови Анастасія Федорівна Шумовська. Не один раз я в неї ночувала, не раз вечеряла, часом знаходила в парті сніданок, який вона мені непомітно підкладала. Вона добре знала нашу сім'ю, вчила колись мого тата і дуже близько до серця сприйняла нашу біду.

А ще мені запам'яталася одна подія тих днів. Одна з дівчаток дала мені прочитати книжку. Це була віршована казка Ірини Наріжної „Як зла цариця предоброю стала". Казка мене дуже схвилювала, я перечитала її декілька разів. І мені дуже захотілося

мати цю книжку. Я запропонувала Наді, так звали ту дівчинку, мінятися. Вона погодилася. Тут я згадала що крім кусочка коржа у мене нічого немає. Я з готовністю простягла його Наді. Вона взяла. А мені раптом дуже захотілося їсти, хоч у той день я снідала. Напевно дуже вже промовистим було моє обличчя, бо так дивно розширилися очі у Наді. У цю хвилину задзвонили на урок. Я не чула вчителя, весь урок боролася з двома почуттями: хотілося мати книжку і хотілося їсти. А як тільки задзвонили на перерву, до мене підійшла Надя, простягнула мій кусник коржа і сказала: „Їж, а книжку я тобі за так віддаю". Я вивчила ту книжку напам'ять. Та в наступному моєму житті сталися події ще більш трагічні. І загубилася моя книжка. Загубилося і прізвище Наді…

У школі і скрізь стверджували, що Червона Армія визволила світ, що вона принесла волю народам, що Радянський Союз – сама справедливість, що українські націоналісти – зрадники свого народу, а бандерівці – страшні злочинці. Розпитати про все – не було в кого, сама розібратися я також не могла. Десь роздобула „Конституцію" і почала старанно її вивчати. Я повірила в Закон і в те, про що говорили в школі. Для себе з'ясувала, що діти не відповідають за вчинки батьків. Тож коли настала осінь з холодними дощами і темними ночами, я відмовилася ходити ночувати в хліви та стіжки. Бабусині вмовляння та перестороги не допомогли. А перед ранком 21 жовтня 1947 року загрюкали в двері…

Поклала бабуня в мішок подушчину, рядно та окраєць хліба. Ні теплої одежі, ні копійки грошей не було. Голосили сусіди, хтось благав: „Куди ж ви берете ту дитиночку?!". Знепритомніла бабуня, а в мене стислося серце і від страху по тілі котився холодний піт.

Привезли мене в Мізочі на станцію, запхали в порожній товарний вагон. У вагоні прорізані „вікна" забиті дошками, а через щілини трохи проникає денне світло. В обох кінцях вагона – залізні печі. А ще триповерхові нари та вузенькі проходи між ними. Ближче до полудня вагон забили людьми з довколишніх сіл. Це були переважно жінки з малими дітьми та люди похилого віку. Вагони охоронялись. Станцію заполонили люди, отже ми виглядали в щілини, змінюючи один одного, сподіваючись побачити когось із своїх.

Вночі нас повезли. Подорож на Урал зайняла місяць. Туалетів у вагонах не було, оправлятися також не випускали, людям довелося використовувати посуд, який у кого знайшовся. Не важко уявити, що було в тому вагоні і яке було повітря. Воду також заносили рідко. Кілька разів давали якусь баланду та тухлу рибу. Люди почали хворіти, особливо діти. Якась жінка померла, то днів зо три її не забирали з вагона. Та жінка була із села Будераж. Далі поїхала її 14-літня донька Бобрик Марія. З якогось вагона двом хлопцям вдалося втекти. Але втікачів швидко спіймали. Зупинили поїзд у тайзі, вивели тих двох хлопців і били ногами і палицями – сніг почервонів од крові. Ми спостерігали за цим побоїщем крізь щілини у вагоні. Казали, що мати одного з тих хлопців, дивлячись на цю розправу, збожеволіла.

За місяць тієї подорожі, сидячи в холодному, темному і смердючому вагоні, наповненому плачем дітей і їх матерів, стогонами старих і хворих, відчаєм і прокльонами голодних людей, я запитувала себе: „В чому моя вина? В чому вина усіх цих людей, що зі мною у вагоні? Чому з нами поводяться гірше як із тваринами?..". І не знаходила відповіді.

Привезли нас на шахти в Молотовську область, Губахінський район, станція Гасская. Приходили військові, відбирали молодших жінок із трохи старшими дітьми. А нас, чоловік із п'ятдесят, зовсім старих, дітей та жінок з дітьми-дрібнятами, ще зо два тижні ніхто нікуди не брав. Так і возили нас у вагоні від однієї шахти до іншої, поки, нарешті, вивантажили на шахті №68. Поселили нас у барак (ця будівля колись служила для обігріву шахти), в різних кінцях барака збудували дві плити, під стінами впритул поставили залізні ліжка. Під підлогою бігали та пищали щурі та миші. А в щілинах стін було безліч тарганів та блощиць.

Зразу ж нас погнали на роботу, „забувши" видати спецодяг. Ми вантажили лопатами мокре вугілля на платформи. Нас повідомили, що ми не маємо права виїжджати за межі цього селища, що кожного понеділка повинні ходити відмічатись до комендатури, що за втечу будуть судити.

Все ще шукаючи відповіді на запитання „За віщо?", я задала його працівникам комендатури. Вони старанно доводили справедливість і гуманність держави. За їх словами виходило, що вивезли нас для того, щоб зберегти нам життя. Адже саме до нас мали йти за допомогою найстрашніші вороги українського народу – націоналісти. Якби ми відмовили їм у допомозі, вони нас убили б. Якщо ж ми допомагатимемо їм, то нас буде судити влада як „сообщніков бандітов". А що важко зараз? То важко всім, бо ж нещодавно була війна…

Важко було розібратися мені, сільській дівчинці, яка не знала ще багатьох навіть найпростіших речей. А поруч не було нікого, хто б міг порадити, навчити, захистити. Написала я тоді десятки листів – і на Верховну Раду Союзу, і особисто Сталіну, і багатьом високим посадовим особам із проханням розібратися і звільнити мене. Та ніхто мені не відповів. Уже тільки згодом, аж згодом я зрозуміла, яка жорстока і несправедлива ця держава.

Страшним було те життя, особливо в перший дуже голодний рік. Вижити мені особисто допомогли чужі люди (бо ми, українці, всі були однаково голі й голодні). По цей день я вдячна їм. Але українкою я для них не була ніколи, лише „хохлушкою". Я ображалася і казала у відповідь: „А ти – кацап". Вони, в свою чергу, дорікали мені невдячністю… Багато дечого можна розповісти про те життя - від спогадів ще й зараз холоне в душі. Чого вартий, наприклад, тільки один зачитаний нам указ про те, що привезли нас на вічне поселення!

Згодом голод відступив. Але залишилися приниження, різні звинувачення, які викликали почуття неповноцінності, другорядності і страху. Мене це мучило більше, ніж матеріальні нестатки. Я пішла вчитись у вечірню школу. Вчитись було дуже важко: працювала я по вісім годин, ніхто не звільняв від вечірньої зміни, тому я сама шукала бажаючих помінятися змінами. Найчастіше змушена була погоджуватись на нічну зміну, а працювати вночі було надзвичайно трудно. А ще треба додати, що я сама повинна була забезпечувати себе всім необхідним, що ходити до школи було далеко – і це в морози, вітри та снігові заноси. Навчалися 5 днів на тиждень по чотири уроки, і я ледь встигала на нічну зміну. Готуватися до уроків теж було важко, бо так ми і жили в тому ж бараці, де не було місця, де постійний шум і гам, суперечки жінок біля плити, плач і крик дітей. До того ж російську мову я знала дуже недосконало.

Працювала я телефоністкою, і то, як уже зазначила, переважно в нічні зміни. Якось вночі викликав мене до свого кабінету начальник шахти – низький, товстий мужчина з маленькими колючими очима. Спочатку він розпитував про батька, про родину, доводив нашу злочинність і зраду, а свою гуманність, навіть обіцяв допомогти мені повернутися додому. Проте я щиро сказала, що в ніяку допомогу не вірю. Через кілька ночей – знову виклик. Після погроз і залякувань, що він, директор, зі мною зробить усе, що захоче, що розправиться, якщо я комусь скажу хоч слово, що ніхто ніколи нічого не довідається і взагалі ніхто мене шукати не буде, короткий наказ: „Ходи в ліс!". Я бігом бігла назад, закривалася в робочій кімнаті і тремтіла до ранку. Такі виклики повторювалися ще і ще. Що мені робити, у кого просити поради, де шукати захисту? Найчастіше мені хотілося разом покінчити з усім. Але рішучість, яка сповнювала мене вдома, враз зникала із наближенням до шахтного ствола. Напевно, тому, що в 17 років так хочеться жити, вірити, сподіватися…

Я і досі не знаю, хто тоді врятував мене. Якимось чином усе стало відомо комендантам. Згоряючи від сорому і тремтячи від страху, я від усього відмовилася. Але коли через кілька днів з'явився наказ про моє звільнення з роботи у зв'язку з нездійсненими провинами, я змушена була про все розповісти в комендатурі. Не

знаю, чи був це справді захист мене з боку комендатури, але тоді я щиро повірила, що це саме так. Проте невдовзі трапилася інша подія, яка змусила мене вельми сумніватися, що в комендатурі мене захистили з доброго серця.

У комендатурі мені часто давали якісь дрібні доручення. Зі мною там завжди лагідно розмовляли, тема завжди була одна: про злочини українських буржуазних націоналістів, про волю українського народу, що її принесла Радянська Армія, про справедливість та гуманність. Мені давали почитати різні брошури, газети з відповідними статтями. Згодом мені запропонували співпрацю, і я погодилася. Нічого не насторожило мене ні тоді, коли пояснили, що робити це треба потайки, ні тоді, коли дала розписку, що за розголошення таємниці буду суворо покарана. Мені сказали, що я повинна прислухатися до розмов наших людей, щоб, якщо хтось несвідомо хитається, була можливість вчасно провести з ним роз'яснюючу роботу, попередити злочин, а тим самим і врятувати людину від покарання. І я „рятувала". На щастя, ніхто з наших людей не постраждав: напевно, все те, що говорила малограмотна, доведена до відчаю жінка, не мало для влади якоїсь цінності, а коли хтось щось і знав, то ці люди були досвідченіші за мене і вміли „тримати язик за зубами". Але все це заставило мене задуматися, придивитися, порівняти. В душу закрався сумнів. Я зважилася і розповіла все єдиному мізочанину – землякові Марчуку Титу Васильовичу. Вислухавши мене, він сказав просто: „Ти не рятуєш людей, а з зраджуєш. Сама заплуталася, сама повинна і виплутуватися – тобі ніхто не допоможе. А розповідати про це, дійсно, нікому не треба". І знову охопили мене страх і відчай. Я вже працювала тоді машиністкою вентилятора. Якраз горіла південна збойка шахти після вибуху метану. Ствол засипали глиною, камінням, заливали водою. У тій веремії один необережний крок – і все закінчиться дуже легко і просто. Я не береглася. Бо розуміла, що зробити останній крок свідомо в мене не вистачить сили і сміливості. Я більше нікуди не йшла, хоч мене весь час викликали. Але під час чергової відмітки в комендатурі мене направили в міськвідділ. Супроводжував мене військовий, тож я була впевнена, що більше не буду на волі. Але страх десь зник, охопила байдужість. А закінчилося все зовсім несподівано. Після того, як високий начальник у черговий раз доводив злочини українців-націоналістів проти власного народу, про високу довіру влади, яку я можу виправдати чесною співпрацею, я раптом сказала : „Ходити підслуховувати я більше не буду! Але коли мені буде щось відоме, то, як кожна чесна радянська людина, я прийду й скажу". Де взялися в мене ці слова – я не знаю. Напевне вони були несподіванкою і для мого співрозмовника. Хвилину помовчавши він відпустив мене. І більше мене ніхто нікуди не викликав. А я тоді подумала, що таки ж є вища сила, яка дає розум, вказує дорогу, вберігає від непоправимого, і що та сила – то і є Бог. А ще я думала, скільки ж то таких дітей, як я, без близьких і рідних, розкиданих по чужинах, затягнено в болото обманом, залякуванням або облесливими словами! Скільки їх стане негідниками, спочатку навіть не підозрюючи цього! Скільком так і не вдасться виправити своїх колишніх помилок, а декому – навіть і зрозуміти їх...

Моя тодішня слабкодухість і помилка лежить на душі все життя. Другою людиною, якій я розповіла про все – був батько. Я розумію, як було йому боляче. Адже він так хотів, щоб за вчинки його дітей не довелося червоніти! Швидше, саме це, а не підписка-зобов'язання нічого не розповідати, призвело до того, що я мало що знаю про роки, проведені ним у тюрмі, і зовсім нічого не знаю про його діяльність в УПА.

Після закінчення семи класів хотіла поступити в технікум. З великими труднощами домоглася дозволу на поїздку в м. Молотов для складання іспитів. Виявилося, що мене до них не допускають, бо я не маю права проживати в цьому місті. Вимагали довідку, в якій було б зазначено, що мене пропишуть після зарахування на навчання, а довідку таку обіцяли дати тільки після ... зарахування. Інші готувалися до екзаменів, а я, обливаючись сльозами, блукала по незнайомому

місті в пошуках комендатур та різних відділів МВД. Довідку таки дали і екзамени я склала добре, тільки виклик на навчання мені так і не надійшов.

Після заміжжя (до речі ми не мали права взяти прізвище чоловіка) народилося хворобливе дитя. Жінки наші зітхали, бо росло воно нехрещене, тому таке неспокійне. До церкви треба було їхати за кілька десятків кілометрів до міста Чусової. Четверо нас зважилося на таку поїздку. Однак на першій же зупинці нас зустрів працівник комендатури, а на другій нас зняли з поїзда. Під вартою привели у відділ міліції, там ми провели ніч, а наступного дня нас відправили назад, ще й штраф виписали за порушення режиму. Сплачуючи тих 50 карбованців, я заплакала. А комендант зайшовся реготом : „Неужели так жалко 50 рублей?!". Він так і не зрозумів, що це були сльози болю і відчаю від зневаги і приниження людської гідності. Ми ж нікому нічого не зробили – то чи були ми для них людьми?

Звільнили мене аж у 1956 році. Але я не мала права повертатися в рідні місця і вимагати відібране майно. Спроби оселитися в рідному краї не увінчалися успіхом.

У сорок сьомому за нашими людьми полювали, як за дикими звірами. Зловили десь у полі маму, так і повезли без кусочка хліба в кишені. По дорозі мама знову втекла. Щоб не заблудитися в тайзі, вона весь час йшла залізничною колією. На роз'їздах, у залізничних будинках їй давали щось з'їсти, дозволяли відпочити, просушити одіж і онучі. Іноді допомагали забратися в якийсь товарний вагон або вчепитися за поручні. Так вона добралася з тайги до рідного краю. Потім були роки блукань по навколишніх селах. І тільки коли старшого брата направили на роботу в чуже село (у нього вже була своя сім'я), він забрав маму, але ще довго нікому не признавався, ким вона йому доводиться. У 1956 році достроково звільнили і тата. Повернувся інвалідом другої групи (на волі, до речі, інвалідність йому чомусь зняли). У батька були майже втрачені зір і слух, мав гіпертонію, хронічну астму.

В кінці серпня зустрілася наша родина. Поїхали ми в Мізоч провідати нашу милу бабусю. Зустрічати нас вона вийшла аж на берег. Я підбігла до неї, а вона все запитувала: „А де ж Маруся? Чого ж її немає?.."

Ми йшли біля своєї хати, не маючи права зайти до неї. Щепи, посаджені руками батьків, вже давно стали деревами, на них висіли яблука, яких ми теж не мали права зірвати. Ось криниця, а поруч – липа. Колись її посадив мій тато на честь мого десятиріччя. Як старанно поливали деревце мої дитячі руки, і скільки разів я, уже стара жінка, поллю це могутнє дерево гіркими сльозами. Ми безмірно раділи зустрічі, розповідали, розпитували, старалися посміхатися, а в кожного котилися сльози. Ми дивилися на нашу стареньку бабуню, на прогнилі стіни її хати, розуміли, що не маємо права залишати її одинокою, хоч не знали, що робити, бо і самі всі були безпритульними. І не підозрювали, що через тиждень її не стане.

Помирала бабуся в лікарні, яка знаходилася в нашій хаті. Я сиділа біля неї в нашій колишній дитячій кімнаті і біль краяв душу. Чомусь пригадалася зима 1942-1943 року. Тоді в цій кімнаті переховувалася маленька єврейська дівчинка Мингля. Вона вдень тихенько сиділа під ліжком, а вночі так тужила, що й словами не передати. В ту зиму мама при щільно завішених вікнах ночами пекла хліб та картоплю, гріла воду для євреїв, які переховувалися неподалік. З наближенням весни вони перейшли в надійніше місце, з ними пішла й Мингля. Не знаю, як склалися їх долі. Можливо, хтось і вижив, можливо, навіть і нас розшукували, але ж про нас ніхто в Мізочі нічого не знав. У 1958 році троє євреїв відвідали тата в Грушвиці, але прізвищ їх мама не запам'ятала. А ще в 1993 році Пачебула Йосип Модестович, який проживає в Мізочі по вулиці Богуна, 35, розповів мені, як під час німецького погрому батько (він тоді деякий час працював старостою) привів до них кількох євреїв для переховування. А на другу ніч батько допоміг тим євреям переправитися в безпечніше місце…

Подальша доля моєї родини склалася тяжко. Більш-менш нормальне життя склалося в старшого брата. Він вечірньо закінчив пединститут, працював вчителем математики, працював добре. Про його минуле, певно, не довідалися, а про батька дорікали. Все життя працював вчителем у селі Любиковичі Сарненського району.

Двадцятирічним юнаком повернувся після чотирирічного ув'язнення молодший брат. Поступив у Львівський гірничий технікум, успішно провчився 2 роки. Жив без прописки, бо через судимість не мав права проживати у Львові. Найняти квартиру не мав змоги, тому то ночував у гуртожитку в двоюрідних братів, які також навчалися у Львові, то в когось із однокурсників, то просто на залізничному вокзалі. Під час однієї з перевірок паспортів усе з'ясувалося і брат протягом 24 годин змушений був залишити технікум і Львів. Потім призвали в армію, а після служби не тільки не вдалося поновитися на навчанні, а навіть влаштуватися на роботу на Рівненщині. Довелося їхати в Златоуст, де служив. Там завів сім'ю, все життя працював на годинниковому заводі, там і помер, не доживши до пенсії. Завжди казав, що все життя прожив на чужині, а помирати обов'язково приїде в Україну. Не судилось.

Я після звільнення поїхала шукати долю аж у Киргизію, де тітка моєї свекрухи пообіцяла дати притулок моїй сім'ї. Неодноразові спроби влаштуватися ближче до рідних місць успіху не мали, бо саме в Україні нас вважали найбільшими злочинцями. Так і блукала, мов перекотиполе, по Союзу, поки пощастило влаштуватися в Луганській області, де, до речі, теж не почуєш української мови. Я тільки думала рідною мовою. А ще мені кожну ніч снилися рідне село і наше поле, батьківська хата, садок, криниця і моя липа біля неї. Я часто думаю: невже для того, щоб знати ціну волі, рідній мові і рідній землі треба всього цього позбутися?

А батьки мої в тому ж 56-му поселилися в старій, давно покинутій хатині сватів. Прийшли в порожню хату і з порожніми руками. Тяжко трудилися, тяжко жили, тяжко й помирали. Батько помирав при мені. Пригадую, останню добу він був без свідомості, аж то вранці свідомість повернулася. Після кількох незначних запитань він раптом сказав: „Не забудь, дочко, що ти – українка". Через хвилину його не стало.

Більшовики прекрасно досягли своєї мети: не просто викинули нас з рідного краю, а викорчували з корінням. Якщо наші діти ще хоч трохи володіють українською мовою, то внуки вже її не знають, а правнуки запишуться росіянами...

Я написала так, як змогла викласти на папері частину пережитого мною: це мої вчинки, добрі й погані, спогади, мрії, надії, розпач та біль.

Опубліковано: Із криниці печалі. Збірник спогадів та документів. – Вип.3. – Рівне: Азалія, . – С.

Галина Гордасевич

Тюрма

Гордасевич Галина Леонідівна (1935-2001) – письменник, громадсько-політичний діяч. Народилася в м. Крем'янці в родині священика. Дитинство провела в м. Дубровиці, с. Городці Володимирецького району, с. Кричильську Степанського району (де закінчила в 1949 р. семирічну школу) Рівненської області. Навчалася в Острозькому та Костопільському педучилищах (1950-1952). 20 травня 1952 р. заарештована за „націоналістичну діяльність", засуджена на 10 років ув'язнення у виправно-трудових таборах за ст.54-10, ч.2. Відбувала покарання у Бобровицькому жіночому таборі біля Чернігова, Одеському та Куйбишевському таборах. На волю вийшла в кінці 1954 р. Реабілітована у 1992 р.

Г.Гордасевич

Зазнали репресій дід Галини Гордасевич, Олександр Павлович (був священиком у селах Бистричі і Яполоть, заарештований напередодні німецько-радянської війни, з ув'язнення не повернувся), та батько, Леонід Олександрович (1912-1990) (служив священиком у Дубровиці і Городці,

заарештований у 1946 р., засуджений за ст.54-1а на 10 років таборів, покарання відбував у Братську, Тайшеті, Анчарлазі, на Колимі).

Галина Гордасевич – автор повістей „Відцвіла шипшина" (1974), „Твій тихий дім" (1980), „Двадцять років і один день" (1984, 1985), книг есе „Письма к другу" (1986), „З сімейного альбому" (1993), документальної розвідки „Степан Бандера: людина і міф" (1999, 2000, 2001), численних поетичних збірок, як також автобіографічного роману „Соло для дівочого голосу" (2001). У другій частині автобіографічного роману, яка має назву „Тюрма", Галина Гордасевич розповіла про своє перебування у внутрішній тюрмі МДБ в Рівному з травня по серпень 1952 р.

[...]

І от переді мною відчиняються залізні двері, замкнені не пам'ятаю вже на скільки замків, я по двох східцях (оце я вже пам'ятаю) спускаюсь в недовгий коридор, по обидва боки якого йдуть замкнені двері. Я ще не знаю, що оті круглі крихітні віконечка в дверях називаються глазками (не вічками, ні, ніхто не називав їх вічками, тільки глазками), а дверцята під ними – кормушками. Двері за моєю спиною з грюкотом зачиняються. „От і все! – каже хтось в моїй голові. – От і все!" Що „все", я не знаю, ніякого розпачу чи страху не відчуваю, хіба що розгубленість, але цю розгубленість я з усіх сил намагаюсь не показати цим незнайомим людям з мертвими обличчями і порожніми очима. Я роблю те, чого вони вимагають, роблю відразу, щоб вони не були змушені на мене кричати, я не знаю, що я зробила б, якби вони на мене крикнули, але я не хочу до цього допускати. Але, разом з тим, я не кваплюся, а з усіх сил намагаюся бути гордою і байдужою. Я не роблю ні найменшої спроби сама з ними заговорити, не задаю ніяких питань, не протестую. Вони для мене існують, як якісь предмети, існування яких доводиться враховувати, але з якими не вступиш в спілкування.

От про що обов'язково згадується в усіх мемуарах, - це перше знайомство з камерою. І в кожного мемуариста це враження дуже гнітюче, незалежно від того, потрапив він в одиночку чи в камеру на сто чоловік. Мушу розчарувати свого читача: нічого такого я не відчула. Я потрапила в нормальну кімнату нормальних розмірів (десь так 12-16 квадратних метрів) із чисто побіленими стінами і чистою дерев'яною підлогою. От лише вікно тут було ненормальне: невелике, розташоване так, що в нього не заглянеш, та якби й заглянула, то все одно нічого не побачиш, бо ззовні на нього навішено щита, який залишає лише невелику щілину в небо. Ну, і, звичайно, грати. А от скла не було зовсім. Не знаю, чи то його на літо виймали, чи так було круглий рік. В усякому разі, мені повезло, що сидіти довелося влітку: холод не докучав, а свіжого повітря було вдосталь. Що меблів, то в камері була єдина річ, яка заслуговувала на цю назву: настінна полиця, яка висіла якраз під вікном. Чи, може, оту дерев'яну діжку в кутку теж слід би віднести до меблів? Що вона зветься парашею – це вже я знала. Десь читала, в якійсь книжці, здається в „Воскресении" Льва Толстого. А от що складена в протилежному від параші кутку камери постіль називається чомусь „кантик", цього я ще не знала. У „кантик" насамперед складалися матраци, потім подушки, зверху ковдри і простирала, а все це застилалося ковдрою. „Кантик" мусив мати форму куба з максимально можливими чіткими гранями. Чомусь начальство надавало дуже великого значення „кантику", і якщо його форма не задовольняла чергового, звучала команда: „Перестелить!" А більше в камері не було нічого. ! нікого. Окинувши її загальним поглядом, я поклала на підлогу свій вузлик з речами (бо валізку в мене забрали) і почала розглядати свою нову квартиру детальніше. От намагаюся пригадати, як там було з посудом: видавали нам оте найнеобхідніше – миску, ложку і „кружку" – чи, роздаючи їжу, давали її вже в мисках, а потім їх збирали? Ну, не пам'ятаю, хоч убий! Думаю, що мали б видавати, але тоді як же ми їх мили, поївши? Зате добре пам'ятаю, що лежала на полиці книжка і що це була збірка творів Миколи Гоголя.

Спробуйте уявити себе на моєму місці: тобі щойно виповнилося сімнадцять років, тебе вночі підняли з постелі, привезли в Рівне, посадили в одиночну камеру, і ти зовсім не знаєш, за що тебе сюди посадили і скільки тут тобі сидіти. Ні, я не злякалась, іще раз повторюю: не можна боятися того, чого ти не знаєш. Отоді, перший раз, поки мова йшла про вкрадені гроші, я боялася. Бо там було все зрозуміло: в жінки вкрали гроші, вона думала, що це я зробила. От тільки цікаво, як вона могла мене впізнати, якщо я стояла за нею? Але тоді мені це не спадало на думку, я лише боялася, що в педучилищі дізнаються і, до лиха, виключать мене як злодійку. Адже виключили в Острозі з педучилища хлопця, який украв гроші в свого товариша. А тепер абсолютно не розуміла, що відбувається, і тому мере не брав страх. Зрештою, я ще й пам'ятала, що мене оточують мої „ідейні вороги", оті самі, що про них в піснях співалося: „Розгулявсь червоний Сталін-кат". Ну, ні, не побачите ви, щоб я вас злякалася! Я гордо звела голову, ще вище задерши свого і так кирпатого носа, і вирішила, що скільки б мені тут не довелося пробути, я мушу поводитися так, щоб розумно використовувати кожну хвилину. І я беру книжку, розгортаю і починаю, ходячи по камері, вчити напам'ять: „Знаете ли вы украинскую ночь? Нет, вы не знаете украинской ночи!" Ну, і так далі, весь цей уривок. Ходжу собі і намагаюся не реагувати на те, що заслонка над отим круглим віконечком весь час піднімається і хтось через нього заглядає. Ну, і чхати я хотіла, хай собі заглядає! Це як же я, мабуть, спантеличила своєю поведінкою чергового. Ну, як же, привезли шмаркате дівча, вкинули в камеру, а воно не плаче, не кричить, не б'ється в двері, а ходить з кутка в куток і щось шепоче. Чи, часом, не з'їхала з глузду?

Зрештою, насамоті мені довелося бути дуже недовго. Ще чи не того самого дня до мене вкинули молоду дівчину, трохи від мене старшу, а ще десь через день чи два нас перевели в сусідню камеру, де вже було три жінки.

Думаю: від чого залежить, що ми щось пам'ятаємо, а щось ніяк не тримається в нашій пам'яті? При тому іноді якась дурниця пам'ятається так, наче це вчора було з тобою, а щось важливе з усіх сил намагаєшся пригадати – та ба! Я наче мала добру пам'ять, в тій же камері дівчата були провели наді мною такий „дослід": прочитали мені один-єдиний раз вірш Нікітіна „Пахарь", здається, 56 рядків, я уважно прослухала і відразу повторила. Тож ось читаю мемуари інших в'язнів, вони так вільно оперують датами, іменами, номерами таборів, цитують цілі довгі розмови, які велися десятки років тому. Не знаю, як це їм вдалося. Я, наприклад, не пригадую номера тієї єдиної камери, в якій я сиділа у внутрішній тюрмі Рівненського управління МДБ. Не пам'ятаю, як звали тих чотирьох моїх перших сусідок. От лиш хіба те, що одна була літня сільська жінка; одна міська дещо молодша (так років під сорок), молода дівчина, колишня студентка, яка вже сиділа півтора року, була засуджена, а тепер її повернули з табора…ні, здається, не на пере слідство, а як свідка в якійсь справі. Ну, і та молода сільська дівчина, з якою ми спочатку були вдвох.

Почалося нормальне тюремне життя, якщо тільки тюремне життя можна назвати нормальним. О шостій ранку звучав дзвінок, і треба було негайно вставати, бо відкривалася кормушка і чувся крик: „Подъем! Подъем!" Ми вставали, збирали постіль (бо спали покотом на підлозі) і складали в той уже згаданий „кантик". Я зробила ранкову зарядку (ну, аякже всі революціонери в тюрмі обов'язково робили зарядку!) і дійшла до того, що могла п'ятдесят разів присісти. Далі нас вели в туалет, де можна було також вмитися, а двоє з нас несли „парашу". В літературі дуже наполягається на смородові, який обов'язково супроводжує ту славнозвісну „парашу". Маю досить тонкий нюх, але не пам'ятаю щоб мені сморід особливо докучав. Ми ж не лише старанно споліскували свою „парашу", а й намагалися налити в неї трохи розчину хлорного вапна, яке добре нейтралізує всі неприємні запахи, хоча й саме пахне не так щоб приємно. Але це нам не завжди вдавалося, хлорним вапном „парашу" належало лише споліскувати, отож черговий міг заглянути і змусити вилити. Може, боялися, що ув'язнені спробують тим хлорним вапном

отруїтися? А воно ж нам було потрібно зовсім для іншої мети. Для чого саме? А ось зараз розкажу.

Хоча, коли отак подумати, тема ця вважається „табу" в художній літературі, з тих багатьох тисяч книжок, які я за своє життя прочитала, лише в одній я зустріла „це" - таким епізодом починається чарівна повість Ірини Вільде „Повнолітні діти" (та й то не у всіх виданнях). А то чомусь навіть найбільш безцеремонні чоловіки-письменники, які не вагаються описувати найінтимніші моменти сексуальних стосунків чоловіка і жінки не зважуються ні словом, ні півсловом нагадати про те, що в кожної нормальної жінки кожного місяця відбувається таке фізіологічне явище як менструація (ну, а жінки-письменниці взагалі зображують людину так, начебто в неї не існує нічого того, що нижче пояса). Отож коли в камері знаходиться шість жінок у віці від сімнадцяти до п'ятдесяти років, то дуже рідко трапляються дні, щоб ні в кого нічого не було. Треба було якось рятуватися. А як? Уже пізніше, в такій „звичайній" тюрмі можна було сказати лікареві, що в тебе менструація, і вона давала шматок вати, хоч він, звичайно, не міг зарадити біді. А у розпорядку емгебістської тюрми взагалі не передбачалося, що у ній можуть бути жінки, у яких менструація. Отож як ми виходили зі становища? З усяких білих клаптиків (якщо їх не було, то відривався край простирадла, тільки його потім треба було підрубцювати, щоб не помітили) шилися такі довгасті подушечки, в які вкладалася вата, наскубала з матраців (це теж треба було робити обережно, щоб не помітили). Використану подушечку не викидали, в жодному разі ні! Вранці за час, відведений на вмивання, треба було встигнути попрати її, а оскільки кров відпирається дуже погано, то для її остаточного усунення і слугувало хлорне вапно. В його розчин клали вже випрані подушечки і тримали там з півгодини. А потім ще їх треба висушити. Все це не дуже естетично, я з вами згодна, але що поробиш – таке життя!

Зрештою мене на перших порах всі ці проблеми не цікавили. Коли ти два роки (а точніше, п'ять) жила з постійним почуттям голоду, то не всі фізіологічні процеси у твоєму організмі відбуваються так, як належить.

Після оправки – сніданок. Відчиняється кормушка, кожен має підійти і у власні руки отримати денну пайку хліба і цукру – приблизно чайну ложку. Ще на сніданок давали тюльку, тарілку юшки і чай. Юшка була з вівсяними крупами або з пшоном, і по цьому можна було визначити, яка каша буде в обід. Отож поснідаємо і чекаємо ранкової „повєрки" (чи таки вона була раніше?). Наслухаємося: грюкають двері. Ага, значить вже йде „повєрка", треба вистроїтися в ряд. Заходять в камеру, рахують. „Вопросы, жалобы есть?"... Нема. І знову чекаємо, на цей раз прогулку (українською літературною мовою „прогулянка", але ніхто з нас так не казав). Коли після невеликої перерви знову починають грюкати двері, це означає, що почали виводити. Намагаємося встановити, з якого боку почали, бо від того залежить коли поведуть нас. Чомусь дуже радіємо, як не доводиться довго чекати, хоча спитав би хто, чого тут радіти? Чи не краще мати щось приємне в перспективі, ніж уже в минулому? Та й що з тієї прогулки: заводять тебе в такий квадратик простору, з усіх боків оточений муром, знизу асфальт, тільки й того, що небо над головою. Руки за спину і марш по колу. Стояти не можна, відійти в сторону не можна, руки опустити не можна – все це порушення режиму, за які або тебе відправлять в карцер, або всю камеру на стільки-то днів залишать без прогулки. Ну, після прогулки лишається чекати обіду, на який завжди юшка з капусти (називається „борщ") і вівсяна або пшоняна каша. А після обіду вже нічого чекати до самого вечора. Бо на вечерю дають лише чай, розуміється несолодкий, можеш підсолодити, якщо в тебе щось з тієї вранішньої дрібки залишилося, і пожувати хліба, якщо, звичайно, теж щось залишилося.

Мушу признатися, що на таких харчах я не лише не схудла, а навпаки, так поправилась, що коли через три місяці потрапила в лагер (знову ж таки українською мовою „табір", але не говорили „табір", ніхто ніколи не говорив, тільки „лагер", „лагерний"), то вже ніхто не називав мене худою, а навпаки, говорили, що я таки добре пухкенька.

Що ми ще робили протягом дня? Ну, сиділи на підлозі, грали в шахи (справжні, не якісь там виліплені з хліба, як це читаємо в інших мемуарах), читали. У камеру видавали дві книжки на два тижні, причому вибирати не доводилось. Просто відчинялась кормушка, заглядав черговий (якого теж не називали черговим, а лише „діжурний"), говорив „Книги!" - і це означало, що треба віддати книжки. Потім через якийсь час, - частіше всього на другий день, - знову через кормушку подавали дві інші книги. При тому це не завжди були інші. Я мало не заплакала з досади, коли з'ясувалося що з поданих двох книжок одна – та ж сама, яку в нас забрали. Але протестувати було б марним. А так само мало не заплакала з обурення, читаючи сентиментальне оповідання про бідного хлопчика, який в „тій" Германії розповсюджував комуністичні листівки і йому дали, - який жах! яка тиранія! – аж шість місяців тюрми. Я вже знала, що мені за мою націоналістичну листівку буде щонайменше десять років.

А найбільше ми шили і вишивали. Чим? Як? На чому? О, ви не знаєте, на що здатна людина! Далебі, я зараз сама уявити не можу, де ми брали ті клапті тканини і з чого насмикували ті кольорові нитки. Але в мене є речовий доказ – подушечка для голок, якою я і досі користуюся. Це квадратик розміром 8 на 8 сантиметрів, а на ньому хрестиками вишите блакитне небо з білими хмарками, білий будиночок з блакитними вікнами і червоною покрівлею, перед домом зелений моріг, по якому розкидано червоні, жовті і бузкові квіти (кожну квітку зображує один крихітний хрестик), а ще блакитна річка, по якій плавають білі з червоними дзьобиками гуси. Набита ця подушка моїм власним волоссям. Чим я її вишивала? Ну, можна було в чергового попросити голку, яку через певний час треба було повернути. А ще ми робили голки з зубчиків гребінців. Гребінці тоді були з натурального рогу, в них зубчики тонкі, гострі й еластичні. Проколеш у такому сталевою голкою дірочку для нитки – іший на здоров'я. Правда, не у всяку тканину така голка полізе, тому найпопулярнішим видом вишивки у нас було філе. Це було, сказати б, безвідходне виробництво: спочатку висмикуєш з полотна нитки, щоб зробити сітку, а потім ті ж нитки використовуєш, щоб на сітці зробити різні візерунки. Тут рогова голка цілком підходить, але треба стежити, щоб діжурний не помітив, бо все одно відніме, хоч голка і не залізна (найбільше в тюрмі дбали, щоб нам у руки не попадало нічого металевого).

І ще ми розмовляли, але говорити треба було півголосом, інакше відчинялася кормушка і звідти чулося сичання : „Тише!" А співати не можна було взагалі. Навіть дуже тихо. Чому? Може, тому, що у співі людина виливає свою душу, а ув'язнені повинні виливати душу лише на допитах у слідчого. Я робила дослід: сідала обличчям до кормушки і самими губами, зовсім без голосу, співала яку-небудь пісню. Черговий безпомилково розрізняв – розмовляю я чи співаю – і грюкав у двері: „Прекратите петь!". І все-таки ми умудрялися співати, і саме в тій камері я вперше почула пісню з такими словами:

На Волині, на Вкраїні
Зветься місто Ровно.
Там є три тюрми великі -
Українців повно.

Справді, в Рівному було на той час три тюрми: внутрішня МДБ, де оце ми сиділи[1], друга – де сиділи карні злочинці. Третя тюрма була на Двірці[2], і туди звозили вже всіх після суду чекати відправлення на етап.

А ще ми перестукувалися з сусідами. Ні, ніхто з нас, навіть та, яка сиділа вже півтора року, не знали азбуки Морзе чи якоїсь іншої системи, робилися це дещо простіше. Насамперед треба було вибрати для цього зручний момент, коли можна було догадуватися, що черговий в другому кінці коридору. Наприклад, там грюкають двері на оправку чи прогулку. Тоді двоє з нас брали ковдру і закривали той куток, що з „парашею". Хоча правила вимагали, щоб ми ні на мить не ховалися з очей

діжурного, але в жодного з них не вистачало нахабства протестувати проти того, що ми закриваємо „парашу”, коли нею хтось користується. Але в даному випадку „параша” була лише приводом. Бо одна з нас брала шашку і стукала в стіну, чомусь обов'язково якнайближче біля підлоги, вистукуючи знак „увага”: три короткі швидкі стуки, перерва, один сильніший звук, і знов три короткі, один сильніший – так тричі. Якщо в сусідній камері був хтось, хто розумів цю розмову, то відповідав так само. У камері, звідки перевели мене, ніхто не відповідав, видно, там сиділи самі новачки, а з камерою з другого боку ми таки розмовляли. Бо стуком лише викликалось на зв'язок. А потім бралася металева кружка, її прикладали дном до стіни, обхоплювали руками і в неї говорили. А потім та ж кружка перетворювалась з мікрофона в телефон: прикладаєш до неї вухо і слухаєш. Звичайно, довго так не проговориш, найчастіше це зводилося до обміну іменами, пошуку знайомих або бодай земляків з одного району. Це одна з нерозгаданих таємниць людської психіки: чому тобі ставало легше на душі, коли з'ясовувалось, що в якійсь камері сидить людина з твого району? А одного разу я навіть „зустрілася” з давнім знайомим. Коли дівчина, яка розмовляла, назвала прізвище свого співрозмовника і що він із Степані, я збуджено вигукнула: „Ой, та я його знаю!”. Якщо бути точною, то я знала лише його ім'я. Ще коли я вчилася у Кричільську, тобто років чотири тому, розповідали, що в Степані посадили групу молоді. Називали навіть кілька імен, поміж них і це (тоді я його пам'ятала). Чого ж я, ідіотка, зраділа, що людина вже чотири роки сидить в тюрмі?

Ви собі не уявляєте, до якої міри людина може пристосуватися до умов життя! Я вже сказала, що сама не можу уявити, де брали ми нитки всіх кольорів, щоб вишити цілий пейзаж. А саморобний ніж! Коли тебе заводили в тюрму, в тебе відбирали всі металеві речі, включно до ґудзиків. Коридори були порожні, дворик для прогулки старанно підметений. Ідеш ти під невклінним поглядом діжурного. І все ж хтось десь умудряється знайти й підняти малесенький шматочок заліза і на чомусь його нагострити. І от вже в нас є ножик, яким можна і хліб покраяти, і нитки надрізувати при вишивці філе. Де ми його ховали від шмонів? І, знаєте, я навіть зараз цього не скажу. Хто знає, як воно далі буде і хто мою повість читатиме? Адже тюрми все ще залишаються, і люди там сидять різні, і безглуздо жорстокі правила можна зробити ще безглуздішими і ще жорстокішими. А раптом прочитає який-небудь начальник тюрми і завтра ж влаштує по камерах шмон, особливо старанно заглядаючи в ті місця, які я назвала в своїй повісті? Звичайно, таким саморобним ножиком можна перерізати не лише нитки, а й жили на власних руках, але...

А як багато можуть розказати вам звуки! Наша камера була досить далеко від входу, але ми все одно чули, як грюкали вхідні двері. Зовсім не так, як двері камери. Отож якщо спочатку грюкнули вхідні двері, а потім двері камери, значить, привели когось нового. Якщо порядок стуку був зворотний, значить, когось забрали. Якщо це було ввечері, значить, на допит, якщо вдень, то, мабуть, на суд. Не знаю чому, але вдень на допити майже не викликали. Звідки пішла ця традиція? Невже слідчі страждали безсонням? І ще іноді раптом вдень спалахувала і кілька разів мигала електролампа над дверима, і чомусь ми вважали, що це сигнал: когось беруть на суд. А ще по звуках кроків і по грюкотові дверей ми могли визначити, що саме відбувається: йде повірка, оправка, прогулка чи роздають їжу. А ви можете собі уявити, що кашель може бути умовним сигналом? Не сигналом чогось конкретного, а просто сигналом того, що ось я, браття, я є на світі, я йду біля ваших дверей, я вітаю вас. І з-за дверей, іноді відразу навіть кількох, чується покашлювання у відповідь. І це така радість! Можна кашлянути, коли камеру ведуть на оправку чи прогулку, тоді діжурний не знає, хто саме кашлянув, але якщо він собака, то покара може впасти на всю камеру. Тому я воліла кашляти, коли мене вели одну. Наприклад, на допит чи з допиту. „Тише” - шипів діжурний, а я до того, наївно округливши очі, починала виправдовуватись: „Ах, дежурный, разве я виновата, что у меня кашель?

Наверное просквозило. Вот послушайте: кхм, кхм!" – „Тише!" - шипів діжурний, погрожуючи мені всякими карами. Але я його не боялась, я знала, що ніяке тюремне начальство тобі нічого не може зробити без погодження з слідчим. А мій слідчий... Зрештою, про мого слідчого мова піде трішки далі, а зараз розповім про чергових, яких ми називали тільки діжурними.

Можна було просидіти бозна скільки і так і не побачити начальника тюрми. Жінки, які там працювали, з'являлися лише тоді, коли треба було провести особистий шмон. (Цікаво, а що вони робили весь решту час, адже шмони проводились не так часто, щоб заповнити весь робочий день?) Чергових офіцерів ми бачили лише двічі на день: коли вони здавали і приймали зміну. А нам 24 години на добу доводилося мати справу з тими сержантами, які безупину ходили коридором, могли в будь-яку хвилину заглянути в глазок чи в кормушку. От лише заходити в камеру чи бодай відчинити двері вони не мали права без напарника. Інструкція є інструкція, вона для всіх однакова, але виконувати її, - просто виконувати, - можна по-різному. Залежно від того, який в тебе характер або й навіть настрій саме сьогодні. Нам було „не положено" знати, як звати наших стражів. До такої міри „не положено", що вони навіть в розмовах між собою не називали один-одного по імені. Але ж мусили ми їх якось розрізняти! Отож ми мали для них клички, основою для котрих слугували якісь риси характеру, зовнішності чи навіть якісь випадкові моменти. Наприклад, одного діжурного звали Купина. „Чому Купина?" - запитала я. „А в нього очі вирячені, як в жаби, що сидить на купині", - пояснив мені хтось із старожилів камери. Тоді чому не Жаба, а все-таки Купина? Може, тому, що жаба чомусь вважається еталоном огидного (бідне таке корисне створіння, от і вір після того, що краса визначається корисністю!), а той діжурний не заслуговував на таку кличку. Його поведінка повністю залежала від його настрою, а настрій у нього був дуже мінливий. То за всю зміну ні разу не грюкне в двері, а як відкриє кормушку то ще й пожартує. А іншим разом без кінця грюкає і командує: - Не петь! - Откройте глаза! – Не прячтесь по углам! – Не ходите по камере! - Не стойте у двери!

Тут треба, мабуть, пояснити, що дзвінок на підйом був о шостій ранку, а на відбій о десятій вечора. Теоретично 8 годин для сну цілком досить. Але практично... Практично спробуй просидіти 16 годин на підлозі з простягнутими ногами, і щоб тобі при тому не захотілося спати чи бодай лягти. Але – суворо забороняється! Навіть коли ти сидиш із заплющеними очима, діжурний може затарабанити у двері: „Откройте глаза! Не спите!". Окрім того, я вже сказала, що на допити викликали тільки вночі. А скільки тебе слідчий протримає – невідомо. І навіть якщо він протримав тебе до шостої ранку, це не означає, що ти можеш потім свої вісім годин відіспати. Аж ніяк! Ту міську жінку, яка сиділа зі мною, два тижні слідчий щоночі викликав до себе о 10-й і відпускав о 6-й. Вона вже не могла їсти, в неї в очах було темно, вона ходила і падала з ніг, але спати їй не давали. Власне, два тижні вона без сну не могла б прожити, як говорить наука, але я потрапила в камеру до них вже після того, отже, лише передаю те, що вона розповідала. „Я вже була в такому стані, що мені було все одно. Я говорила слідчому: „Дайте мені мій смертний вирок, я його підпишу, тільки потім дозвольте виспатись".

Питаєте, який же страшний злочин зробила та жінка, що її так мучили, допитуючи? У тому то й річ, що нічогісінько вона не зробила! Був у неї день народження, а на другий день її з чоловіком арештували, бо хтось з гостей побіг з доносом, що вони співали антирадянські пісні. Мабуть, у цей час було недовиконання плану „по посадках", що їх так миттю арештували. Потім з'ясувалося, що модну в часи непу пісню „Кирпичики" ніяк не підведеш під графу антирадянських (якби вона бодай була українська, а то ж російська!). Але випускати не можна, отже, треба людину довести до такого стану, щоб вона була готова підписати що завгодно, навіть свій власний смертний вирок.

Другого діжурного звали Печінкою. Це був молодий татарин, досить вредний, бо якщо Купина в хорошому настрої міг нам давати поблажки, то в Печінки ніяких

поблажок не дочекаєшся. „Чому Печінка?” - знову запитала я. З’ясувалось, що якось під нашими дверима Печінка, який тоді ще не мав цієї клички, розмовляв з якимось своїм колегою про побутові справи і сказав фразу: „Я купил печенку”. З того і пішла його кличка. Власне кажучи, а яка різниця, як називати людину – Іваном чи Степаном? Ім’я – це всього лиш знак, завдяки якому одну людину вирізняють з-поміж інших. Головне, що питаєшся: „А хто сьогодні діжурить?” Тобі відповідають: „Печінка”, - і ти вже знаєш, до чого готуватися.

А одному діжурному назву дала я. Це був молодий (старих серед працівників тюрми взагалі не було), дуже худий, дуже блідий і дуже злий чоловік. Якщо Печінка просто стежив за виконанням правил, але розмовляв досить нормальною мовою, то цей сичав, як змія. У мене склалося враження, що протягом усього чергування він бігав коридором від кормушки до кормушки і пошепки надривався: - Выйдите из угла! – Не прислоняйтесь к стенке! – Повернитесь лицом к двери! – У-у, язва сибірська, - в свою чергу прошипіла я вже після того, як він зачинив кормушку. Так він став Язвою Сибірською.

Ну, що ж, зате в нас була нагорода – Коханий. Це, звичайно, також кличка, а прозвали його так, бо він був дуже вродливий і дуже добрий. Я просто не знаю, як могла така людина піти працювати в тюрму і як його там тримали. Він завжди усміхався, він до всіх звертався на „ви” і дуже рідко робив зауваження. Коли чергував Коханий, ми могли бути певні, що ніхто не мотати нам нерви різким стуком у двері чи раптовим відкриванням кормушки. Бо хоч людська психіка здатна пристосовуватись до будь-яких умов, але ж ми усвідомлювали, що сидимо в цій камері тимчасово, а попереду в нас невідомо що і невідомо коли. Ми спали, їли, вишивали, розмовляли, навіть сміялись, а самі підсвідомо щомиті чекали якогось вирішення своєї долі. Теоретично ми вже знали, що нікого з тюрми на волю не випускають, і все ж чекали чуда. І якось зовсім не думали про те, що вже краще сидіти в рівненській тюрмі, ніж надриватися на сибірському лісоповалі. І коли в тебе весь час такі напружені нерви, то кожен стук у двері б’є по них: а може, це за мною? Ні, виявляється, що це Печінка чи Язва черговий раз показують, що вони на своєму посту.

Що іще я не розповіла? Ага, практично у всіх мемуарах розповідається про бруд, воші, страшенну тісноту, спеку або, навпаки, холод і сморід, який панували в тюрмі. Мушу признатися, що нічого цього не було у внутрішній тюрмі Рівненського управління МДБ в 1952 році. Підлогу ми мили щодня. В лазню нас водили, здається, що десять днів, і при тому всі речі в обов’язковому порядку слід було здавати в прожарку, чого ми дуже не любили, вважаючи, що це нищить одяг. Зрештою, ніяких живих істот, - ні вошей, ні тарганів, ні мух, - у нас не водилося (вже не кажу про мишей чи щурів). Ну, а відносно температури, то мені, мабуть просто повезло: я сиділа в червні і липні, коли холод не дошкуляє, а що вікна були без скла, то й задухи в камерах не було. Навпаки, з рівненською тюрмою в мене назавжди пов’язався запах липового цвіту.

Липовий цвіт, духовий оркестр в парку, який зовсім недалеко від тюрми, а ще по радіо весь час співають дві пісні: „В городском саду играет духовой оркестр” і „Колгоспний вальс” Платона Майбороди - і розповідають про будівництво нового університету на Ленінських горах в Москві. Оце мені найперше згадується, коли я повертаюсь думкою до свого слідства. І вже потім згадую свого слідчого. Микола Борисович Шустов – я називаю його ім’я повністю і була б дуже рада, якби обізвався хтось, кому теж доводилося мати справу з цим слідчим. Бо мені цікаво: який він був насправді? Невже таким, як зі мною? Тоді як його тримали на такій роботі? Не таким? То хіба можна бути різним з різними людьми?

Я вже писала раніше, що коли хвилююся, то на мене находить така собі „психічна сліпота”, коли в моїй пам’яті не затримується те, що відбувається зі мною. Мабуть, я таки хвилювалася, коли вперше йшла на допит, бо я того не пам’ятаю. Просто

пам'ятаю, що я сиджу у кабінеті слідчого (знову ж таки на звичайному стільці, а не прикованій табуретці), і ми собі розмовляємо, і це вже не перша наша розмова. Слідчий молодий (ну, років тридцять), вродливий і веселий. Він розмовляє зі мною так, що коли я повертаюсь в камеру і переповідаю своїм сусідкам, вони сміються і кажуть: „Галю, от побачиш, він тебе звільнить і жениться на тобі". Ціле щастя мого слідчого, що в нашій камері не було сексоток, бо, мабуть, йому б нагоріло за таке ліберальне поводження з підслідчою. Хіба, може, він пояснив би, що хоче закохати мене в себе з розрахунком, що тоді я у всьому признаюсь. А взагалі, то з мого боку було дуже нерозумно отак переповідати стороннім людям подробиці своїх стосунків з слідчим, але це тепер я така розумна. А що торкається сексотів, то мені і в голову не приходило, що люди, які разом з тобою сидять в тюрмі, можуть на тебе писати доноси. Я була твердо переконана в тому, що має існувати така незламна солідарність в'язнів, які повинні бути єдиними в своїй ненависті до тих, хто їх тримає в тюрмі.

Що далі? Далі я думаю, що мій слідчий дуже скоро розібрався в суті справи. Ніяких зв'язків з бандерівцями в мене не було, все це фантазії, які не мають під собою ніякого грунту. Звичайно, можна було б довести мене до такого стану, як мою сусідку, що я підписала б свій смертний вирок, а не те що зізнання у зв'язках з бандерівцями. Але!.. По-перше, може, Микола Борисович взагалі не був жорстокою людиною. По-друге, може, він до мене ставився з особливим співчуттям. А по-третє, в нього було досить матеріалів, що оформити мені статтю 54-10 і то навіть другу частину. Це від нього я почула фразу, яку запам'ятала на все життя. „Два раза – это уже система". А на мене вже була ціла купа доносів: ті самі Бендери, яких так багато у світі; десь комусь я нібито сказала, що якби була самостійна Україна, то я була б міністром, ще щось, чого я вже не пам'ятаю. От лише пам'ятаю, як сидить мій слідчий, дивиться на мене з докором і каже: „Ну , как же ты говориш, что не против советской власти? Смотри, что у тебя в этом стихотворении написано: „А я, всміхаючись, іду назустріч невідомій долі". А какая у советских людей невідомая доля? У советских людей доля відомая – идем к коммунизму. Значит, ты сама сознаешься, что была против советской власти и не знала, что тебя за это ждет". Смішно вам? Мені теж смішно. Але при тому я думаю: невже справді мій слідчий, людина начебто не дурна, вірив у те, що говорив? А потім ще питання: чому в моїх віршах скрізь написано „Україна" і ніде нема „УРСР". „Та тому, - пояснюю я, - що „Україна" римується з „калина", „родина", „єдина", а Українська Радянська Соціалістична Республіка ні в який рядок не лізе". – Нет, это потому, что ты националистка.

Зрештою, тієї єдиної острозької листівки було цілком досить, щоб судити мене, а з листівкою все ясно. На ній намальовано тризуб – значить, націоналістична. Криміналістична експертиза встановила, що текст написано моєю рукою, зрештою, я й сама не заперечувала. Так що моєму слідчому вистачило б тижня, від сили двох, щоб оформити всі необхідні матеріали і передати справу в суд. Проте він цього не зробив і протримав мене два місяці, та й то я сама винна, що не тримав більше. Я бачу тому два пояснення. Навіщо було товаришу Шустову перевиконувати план? Закінчить мою справу, а йому дадуть другу та ще й будуть вимагати, щоб він ту другу так само швидко закінчив. То вже краще вдавати, що він глибоко вивчає справу тієї тихої Гордасевич, яка два роки водила за ніс чекістів. А може, йому було жаль те зелене дурне дівча, але випустити мене він не міг і знав, що в таборі мені не буде краще, ніж в тюрмі. А строк – він же йде з дня арешту. Тільки я тоді нічого цього не знала і замість того, щоб тихенько сидіти собі і рахувати дні, рвалася на суд. Я була певна, що суд мене виправдає, бо ж не може бути, щоб людину судили за такі дурниці.

Отож я собі сиджу в тюрмі, щоранку роблю зарядку, перечитую всоте ті нещасні дві книжки і вчу напам'ять все, що хоч трохи надається до того. Наприклад, з того

часу пам'ятаю вірш Некрасова, присвячений Шевченку, а в якійсь книжці мені потрапив вірш Антоніна Сови, теж присвячений Шевченку, чомусь польською мовою. Я його теж вивчила. Разів два-три на тиждень мене викликають на допит. Як це робиться? А так: відкривається кормушка і діжурний виголошує ритуальну фразу:

„Кто на ге?" Тоді всі, в кого прізвище починається на „г", повинні його назвати. Коли пролунає потрібне, діжурний задає наступне питання: „Инициалы полностью?" І вже тоді звучить команда: „Выходи к следователю!".

Чому все-таки на допити викликали тільки увечері і практично ніколи вдень? Пристосовувалися до режиму роботи найкращого друга всіх чекістів? Не знаю, але факт залишається фактом. Отож, руки за спину і йдеш коридором, а супроводжуючий йде ніби ззаду, а ніби спереду, здається, найбільше страждаючи від того, що не може одночасно бути і тут, і там. На кожному повороті ти маєш зупинитися обличчям до стіни, а супроводжуючий виглядає, чи там хтось не йде назустріч. В тюремної адміністрації три найбільші завдання: перше – щоб в одну камеру не потрапили люди з одного району, друге – щоб десь в коридорі два в'язні хоч здалеку не побачили один одного, третє – щоб у камері не прозвучало прізвище людини, яка в цій камері не сидить (звідти оте „кто на ге?", бо раптом щось переплутано, когось кудись перевели чи одночасно сидять однофамільці).

Ну, але я вже сиджу у кабінеті слідчого і вдаю з себе таку націоналістку, готову на смерть за ідею. Чесне слово, я тоді найбільше жалкувала, що це неправда – не була я зв'язковою в бандерівців, не виконувала їх доручення, не розповсюджувала листівки! Мені здавалося: якби це зі мною було, мені значно легше було б на душі, я знала б, що я – національна героїня. А так… а так я бодай вдаю, що мені є що приховувати від слідчого. Я випростуюсь на весь свій зріст (який далеко не такий, як у моєї улюбленої грецької богині Афіни Паллади), задираю свій кирпатий ніс і заявляю:

„Знаю, але не скажу". Слідчий дивиться на мене і сміється. Заходять його колеги, питають: „Ну как твои дела? Сознается?" - О, - каже слідчий, - это такая националистка, вот поговорите с ней сами". І вони починають мені доводити, що ніякої самостійної України не може бути, а я їм доводжу, що вона обов'язково буде. Вони добродушно сміються, і я собі думаю, що ті слідчі Рівненського управління МДБ ставилися до мене, як до малого смішного цуценяти. Займалися слідчі своєю дуже серйозною роботою, яка полягала в тому, щоб будь – якими методами змусити людину, яка до них потрапила, признатися в своїй антирадянській діяльності і ще назвати якнайбільше імен, щоб мати забезпечену роботу на майбутнє. Ну, а у вільну хвилину приходили у кабінет до Шустова: там таке кумедне цуценя, воно так огризається, коли його дратують, навіть укусити намагається. Тільки це тепер я себе такою бачу, а тоді мені здавалося, що я кап-у-кап Жанна Д'Арк.

Зрештою, всі розходяться по своїх кабінетах і займаються своєю роботою, за яку їм платять гроші. Знову ж таки в різних спогадах можна прочитати про крики і стогони, які лунають за стіною. Знову ж таки мушу зізнатися, що нічого такого я не чула. Чому? Чи то в кабінетах була така добра звукоізоляція? Чи цією частиною своєї роботи рівненські слідчі займалися в інших приміщеннях? Хтось хоче сказати, що рівненські слідчі не застосовували „метода физических воздействий"? Що ж, я б хотіла тому повірити, тим більше, що й моїх співкамерниць не били, але…

Але десь у липні камери почали заповнюватись жінками з Демидівського району. Стільки їх набрали, що довелося порушувати перший з тюремних законів, і в нашій камері були навіть з одного села. З'ясувалось, що емгебістам вдалося взяти живими трьох повстанців з цього району, от вони і „кололися" тепер. „Бог знає, що з ними зробили, - обурювалася одна з моїх співкамерниць. – То ж казали: „Як ми будемо вмирати, то вся Україна здригнеться!" А тепер тільки слідчий на нього гляне, як він уже розказує все, що було і чого не було". Дивно: маю добру пам'ять на тексти і погану на обличчя, але не пам'ятаю імені тієї жінки, зате дуже добре пам'ятаю її

зовнішність. Вона була струнка, дуже смаглява і чорнява, мабуть, ще молода, хоча мені в мої сімнадцять років здавалася літньою. Чомусь в мене тоді склалося враження, що в неї з тим провідником була любов, але оскільки вона була заміжня, то мусила з тим критися. То що ж зробили рівненські слідчі з отим повстанцем, що він видав кохану жінку, яка носила йому в ліс хліб?

А тепер я знову повертаюсь в кабінет до Шустова, де затишно горить настільна лампа, грає приймач, через вікно вливаються пахощі липи. Так мирно, навіть ідилічно. Слідчий пише протокол, я його підписую, кожну сторінку. Це має означати, що я протокол я прочитала, може, я навіть його читаю, але в моїй свідомості не затримується нічого. Я не усвідомлюю того, що в мене перед очима, тому не було ні разу такого, щоб вимагала у слідчого щось переписати чи виправити. Чомусь приймаю за аксіому, що слідчий записав лише те, що я говорила, а я від своїх слів не відмовляюсь. Нарешті слідчий питає: „Ну, как, пойдешь в камеру или посидишь у меня?" - Как хотите! – незалежно відповідаю я. „Ну, посиди, у меня ведь лучше". Звичайно, в нього краще бодай тому, що можна сидіти на стільці, а не на підлозі. Він вмикає голосніше приймач, а сам починає щось писати.

Здається, Домбровський розповідав, як він допомагав своєму слідчому готуватися до політзанять. Можливо, Микола Борисович теж готувався до політзанять, поки я слухала по радіо, який чудо-університет будується в Москві на Ленінських горах. Подумати тільки, в кожного студента буде окрема кімната! „Вот видишь, - докірливо говорить слідчий, – люди будут учиться. А ты будешь сидеть. Потому, что не хочешь сознаваться". Ах, громадянине слідчий, може б, я і призналась, якби мала в чому! Але мені ні в чому признаватись – от в чому моя біда. І саме тому я й роблю вигляд, що є в чому признаватися, але я не хочу.

Заходить жінка мого слідчого, вона теж тут кимось працює: „Коля, пойдем домой!" – Не могу, я занят. – „Ну, я подожду". – Я долго буду занят. –„Ничего, я все равно подожду". – Но ты не можешь сидеть у меня в кабинете, моя подследственная может отказаться отвечать при посторонних. – „Ничего, будет отвечать!". Вона сідає збоку, слідчий задає мені якесь безглузде питання, лукаво поглядаючи на мене. „Я не буду отвечать при посторонних!" – категорично заявляю я. „Ну вот, видишь, – звертається він до жінки. – Возьми мой пистолет, если боишься". Зачем мне твой пистолет, мне нужно, чтобы ты шел домой, – вибухає вона. Не знаю, що чекає Миколу Борисовича, коли він таки приходить додому, але коли я повертаюся в камеру, ми довго і весело сміємося. Іншим разом моя „суперниця" висипає на столі перед своїм чоловіком пригорщу цукерок. „Хочешь конфет?" – питає мене слідчий (звичайно, коли його жінка вийшла). Господи, чи хочу я цукерок! У мене все життя просто хвороблива пристрасть до солодкого, а в дитинстві мені так мало доводилося його їсти. А цукерки востаннє я, мабуть, їла тоді, коли мене перший раз „взяли" і отой невідомий мені емгебіст приніс мені разом із сніданком ще й цукерок. Але ж переді мною мій національний ворог, хіба я можу признатися йому в своїй слабкості? „Не хочу!" – гордо відмовляюся я. „Бери, бери, – сміється Шустов, – ты же передачи не получаеш". Потім ще він був дав мені з собою булку. Вже не пам'ятаю, яким чином вона опинилася в нього, лише він викликає супроводжуючого, щоб мене забрали, і каже: „Я тут ей булку дал, так что не отнимайте".

А передачі я не отримую. Властиво, а хто ж мені її має привезти? Можливо, баба вже дізналася про мій арешт, але оскільки вона не спілкується з мамою, то мама, може, нічого і не знає. Краще думати, що мама нічого не знає, ніж думати, що знає і не приїжджає. І от я зараз розмислюю: для чого мій слідчий викликав її і влаштував нам очну ставку? Невже він таки надіявся, що мама вплине на мене і я признаюся в своїх зв'язках з бандерівцями? Та ні, не був він таким дурнем, просто він знав, що мене чекає, і зробив єдине добро, яке він міг зробити: дав можливість побачитися з матір'ю. Знав би він, що краще було цього не робити! Але одного разу мені раптом дають передачу – торбинку з домашнього полотна з чорними сухарями

і маленьким вишитим рушничком. Навіть якби не той рушничок, який я знала з дитинства, я все одно впізнала б, що передача від мами, бо хто ще міг нарізати хліб для сухарів так тоненько і щоб усі шматочки були абсолютно однакового розміру? Це лише моя мама з її прагненням до ідеальної акуратності, це вона вимірює сантиметром відстань між кущами розсади помідорів і рахує нитки, обметуючи батькові онучі. Я дивлюся на ці акуратні шматочки хліба і плачу, бо це моя мама привезла їх мені, а я ще зовсім дитина, мені щойно виповнилося сімнадцять. Та от відкривається кормушка: „Кто на ге?" - і я вже йду знайомими коридорами, - рідкісний випадок, удень – і зупиняюсь як укопана на порозі. В кабінеті, просто проти дверей, сидить моя мама[3]. Мене раптом охоплює такий зовсім дитячий страх, ніби я щось нашкодила і ось тут дістанеться від мами. „Іна[4], це правда, що говорить слідчий?" - питає мама. Я роблю зусилля, перемагаю свій страх і входжу у свою вже звичну роль національної героїні: „Не знаю, що ви тут без мене говорили, але думаю, що мій слідчий брехати не буде". – Ну, вот, - каже слідчий, - уговорите ее, чтобы она созналась, и я даю вам слово коммуниста, что сейчас же напишу постановление об освобождении, и она поедет с вами домой". Чи тоді він ще справді думав, що мені є в чому признатися? Не знаю. Чи справді якби я призналась, він мене відпустив би з мамою? Не знаю. Але ще більше не знав мій слідчий мою маму і як вона відреагує на його пропозицію. Думаю, за свою слідчу практику він начувся і набачився, але такого... Бо невтішна мати глянула на свою доньку (маленьку, худеньку, з поганенькими кісками) і сказала: „Нет, я хочу, чтобы она созналась и вы ее посадили, чтобы она искупила свою вину перед советской властью". Такого мій слідчий, напевно, не чекав. Зовсім не пам'ятаю, про що там ми ще говорили, бо ж навряд, щоб на тому все закінчилось. Але отак випало з пам'яті і вже лише пригадую, що слідчий пояснює мамі, де вона може отримати гроші на проїзд, а вона питає: „Можна дочь на прощанье поцеловать?" Він дозволив, мама підійшла, я хочу сказати, що не буду цілуватися, але в мене стиснуло горло, і я не можу видавити жодного звуку. А лише відвертаю голову і чую в себе на щоці поцілунок. „А у тебя молодая мать", - говорить слідчий, коли ми вже залишаємося удвох. „Да", - видушую з себе я. „А у вас не особенная любовь между собой". На це я йому хамлю. Далебі, знову ж таки не пам'ятаю, що саме я йому могла таке сказати, знаю, що він розізлився і відіслав мене в камеру. Я зайшла, відразу опустилась (не сіла, а саме опустилась) на підлогу і прихилилась до стіни. „Галю, що з тобою? – кинулись до мене жінки. – Тебе що – били?" Я їм розказую все, як було. „Ні, - відповідаю я, - в мене була очна ставка з мамою". – Не може бути, ти щось переплутала, - махають вони руками. – ти не так зрозуміла. Не може бути, щоб рідна мати сказала, що хоче, аби її дитину посадили!" Не може бути, а проте було, нічого я не переплутала.

Я думала, довго думала, чи варто розповідати цей епізод. Є такі випадки, про які краще промовчати. Але з самого початку взяла на себе зобов'язання говорити лише правду і всю правду, отже, мусила розказати про це, бо ще буду розповідати про себе гірше. Я так і не знаю, що сталося з тією дівчиною, яку я „заложила": обійшлася їй моя брехня всього тижнем-другим нервомотання чи таки не довелося їй працювати вчителькою? Це найбільший гріх мого життя, це єдиний випадок, коли я свідомо зробила підлість іншій людині, і як би тепер я не виправдувалася, я знаю, що мені нема виправдання. Бо якщо мій слідчий збрехав (а могло ж і таке бути), то все одно я не повинна була цього робити. А якщо він не брехав і та дівчина таке сказала (могла ж вона з переляку сказати якусь дурницю, якщо вже рідна мати сказала), все одно я не повинна була того робити. Це тепер я розумію. А коли тобі сімнадцять, тебе посадили в тюрму і ти сидиш на допитах у слідчого, то важко відразу зорієнтуватись, що можна робити, а що не можна.

Мій слідчий поїхав в Остріг, щоб там на місці розібратися в моїй справі. Не знаю, чи намилив він шию тому самому Москальову, що навісив йому на шию таку дурну справу. Бо якщо антирадянську агітацію мені ще запросто можна було дати,

то для зв'язків з бандерівцями нема ну ніякої зачіпки. І от вже Микола Борисович повернувся, розповідає мені про свою поїздку (звичайно, те, що мені можна знати), а я сиджу, слухаю і... Ох, де мені взяти слів, щоб описати, що в мене твориться в душі! Ніби сюди, в цей кабінет, зайшов весь Остріг, з руїнами башт і тінистими вуличками, з срібними зорями нарцисів і золотом осіннього листя. Я ходжу його стежками і з завмиранням серця чекаю, що ось вийде мені назустріч Він, той, кого я так безмежно люблю. Він нічого мені не скаже, він навіть дивитись на мене не буде, але все одно це таке щастя – пройти повз нього. А я така юна, і в мене попереду все життя, безконечне, таємне і прекрасне.

„Директор педучилища сказал: „Не может быть, что она против советской власти. Дайте ее мне, я ее перевоспитаю", - розповідає слідчий. У мене мокріють вії. Зрештою, вони відразу висихають, бо він називає ім'я однієї дівчини і наводить якісь її неприхильні слова про мене. Щось таке, що вона завжди запідозрювала мене в антирадянських вчинках і тому подібне. В мене перехоплює в горлі від люті. „Ах, ти, - думаю, - ти на волі, ти в цьому році закінчуєш педучилище, будеш працювати, будеш жити, як хочеш, а в мене попереду щонайменше десять років тюрми. Що я тобі зробила поганого, що ти ще мене топиш?" А слідчий вже дійшов до того епізоду, коли я на тиждень пропала, і починає від мене вимагати зізнання, що я до того священика в Мощаницю ходила, щоб зустрічатися з бандерівцями.

Починає мене переконувати, що я цим своїм зізнанням вже не погіршу становища того священика, бо й так у нього в церкві знайшли зброю і добре відомо про його зв'язки з бандерівцями. І от я, з одного боку, вкрай розстроєна згадками про Остріг, з другого - обурена розповіддю про свою знайому, з третього – злякана за долю священика, якому тепер доведеться розплачуватися за той мій візит, кажу фразу, за яку тепер все життя каюся. „Хорошо, я вам сознаюсь. Я действительно встречалась с бандеровцами, только не у священника, а у той самой студентки". І я називаю її ім'я.

Ах, як скинувся мій слідчий! Бо попри все він, найперше, був професіоналом, і йому значно цікавіше розкрутити велику справу, ніж оформляти на якесь зелене дівча антирадянську агітацію. І закипіла „робота"! Уже через день в мене була очна ставка з тією дівчиною. Коли я зайшла в кабінет і побачила її, мені здалося, що вона якась інша, ніж усі ті люди, які оточували мене протягом останніх двох місяців. Вона була з ВОЛІ, вона не мала нічого спільного з тюрмою: ні не сиділа там, ні не працювала. В нашу епоху екстрасенсів, біополів та інших премудростей я б сказала, що її оточувала аура волі. Але тоді я нічого такого не знала, просто ніби переді мною відчинилися двері в інший світ – вільний, прекрасний, а мене від того світу відділяють грати, я вже навіки відлучена від того світу. (Бо час слід рахувати не лише абсолютно, а ще й відносно. Коли тобі сімнадцять і перед тобою перспектива десятирічного ув'язнення , то це однаково, що тобі за тридцять і загрожує двадцятип'ятилітній строк. Це ж вийду, а мені буде двадцять сім - зовсім стара, все життя позаду). Отож мене ніби дві блискавки пронизали: одна - розпачу і страху, друга – заздрощів до тієї дівчини і злості до неї, ніби вона в тому винна, що я тут. Я ж тоді ще не знала, скільки людей за мною слідкувало, скільки доносів на мене було, скільки спеціалістів зі мною працювало. Це була єдина людина, про яку мені стало відомо, і я відчула, що маю право відомстити їй. Досі чую, як вона розгублено ахнула, коли я у її присутності повторюю свою безглузду брехню. Звичайно, вона категорично відмовляється від усього, вона навіть категорично відмовляється від того, що я коли-небудь була в неї вдома, а це вже неправда, бо колись вона була запросила мене до себе в неділю, щоб я могла бодай помити голову. Може, саме тому вона й сказала про мене моєму слідчому щось неприхильне, щоб відмежуватись від мене, щоб не виплив назовні той випадок. Мабуть, вона не думала, чим це окошиться. Думаю, в її житті не було страшнішого тижня, ніж той (надіюсь, що не було). Але це тепер, коли я вже літня, досвідчена жінка, сиджу за своїм столом,

згадую і пишу, я можу зрозуміти її становище. А тоді, коли на мене, молоду, наївну, недосвідчену, звалилось таке жахіття. От уявіть собі, що ви всю ніч не спали від зубного болю, прибігли вранці до лікаря, а там велика черга. Чи будете ви в стані поспівчувати всім отим, що в черзі перед вами? Ні, напевне вам буде здаватися, що у вас болить найбільше, і ви будете лише дратуватися, що черга просувається так повільно.

Що ще було в той тиждень? Була очна ставка з сестрою тої дівчини і з її подругою вони категорично заперечували, що я там була, і не було нікого, хто міг би це підтвердити. „Признайся, что ты это выдумала", - сказав нарешті мій слідчий. „Да, - сказала я, - да, я все это выдумала". Він написав протокол про мою відмову від попередніх показань, я підписала. Більше я про цю дівчину нічого не чула і не знаю. Я не прошу в неї пробачення, бо є речі, які не пробачаються. Я тільки мусила пояснити, як це було. Тепер я допускаю, що вона навіть не говорила про мене нічого, що це Микола Борисович вигадав, бо ж слідчий ніколи не вважає гріхом щось збрехати, якщо йому здається, що це допоможе викрити злочинця. Так само, як підслідний не вважає гріхом вдатися до будь-якої брехні, якщо це може полегшити його становище.

А тепер про те, як я сиділа в карцері. Мої стосунки з слідчим не були суцільною ідилією. Час від часу ми з ним сварились, і мушу признатися, що це я доводила його до злості. Сама собі дивуюся: що ж я таке могла йому сказати, що він виходив з себе? Але одного разу приходить супроводжуючий забрати мене з допиту і... надягає мені наручники. Ну-у, якщо Микола Борисович думав мене таким способом налякати, то він дуже помилився. Я йшла коридором, як королева. Аякже! Тепер я маю повне право говорити, що я носила кайдани за Україну! Іншого разу, коли я знову вивела свого слідчого з терпіння, він розпорядився посадити мене в карцер. Каюся: я його буквально спровокувала на це. Ну бо як це, щоб у тюрмі бути, а в „тюрмочці" (так ми жартома називали межи собою карцер) не побувати? Здається, саме тоді зі мною побажав поговорити начальник тюрми. Такий собі досить вгодований чолові по-батьківськи умовляв мене покаятись і у всьому признатися, а тоді рідна радянська влада мене помилує. Я сиділа, гордо звівши голову, і коротко відповідала „так" або „ні". „Ну, ладно, иди, - нарешті сказав начальник, - а если надумаешь сознаться, то скажешь, чтобы тебя привели ко мне. Надеюсь, ты меня не обманешь?" – Постараюсь,- відповідаю я. „Постараешься обмануть" - сміється він. Тоді мені стає дуже смішно, я не втримую в своїй ролі патетичної героїні і сміюсь, а начальник здивовано каже: „Слушай, да ты же симпатичная девчонка!" Але яка б не була я симпатична, відмінити наказ слідчого він не може. Зрештою, я й не прошуся, я просто-таки рвуся в той карцер, щоб це додало нових барв до мого образу патріотки – мучениці. Я жалкую тільки про те, що мені дали всього три дні, отож немає ніякого сенсу оголошувати голодовку , як я собі планувала. Така весела і безжурна, заходжу я в карцер і починаю озиратися по своєму новому житлі.

Це була ніби та ж камера, тільки зовсім малесенька і з цементною підлогою. Може, взимку тут дошкуляв холод, але зараз, влітку, тут була цілком приємна прохолода. Тільки не було навіть тих небагатьох речей, які були в камері, за винятком мініатюрної „параші" - дерев'яне відро з покришкою. Тепер, напевно, відчувала б дискомфорт від того, що доведеться спати на цементній підлозі без усякої постелі, але ж тоді в мене кості ще були молоді, а до того був досвід спання на могильній плиті, отже така перспектива мене не лякала. Я під час вечірньої оправки добре виполіскувала свою „парашу", ставила її в один куток, покришку клала в другий, сідала на неї і так собі спала. Зрештою, спати доводилось менше, ніж у камері, вже не пам'ятаю, чи то я мала „лягати" на дві години пізніше, чи будили раніше. Їсти давали триста грамів і на третій день тарілку супу. Ну, раціон теж для мене звичайний. Отож сиджу я собі в карцері, роблю по кілька разів на день зарядку, пошепки повторюю вірші, які знаю напам'ять (ця звичка залишилася в мене до сьогодні). Ще

я ловлю сонце. Як? А так: о котрійсь там годині на стелі карцеру з'являється невеликий сонячний прямокутник. Він поступово спускається вниз і в якийсь момент знаходиться на такій висоті, що я підходжу до стіни, а прямокутник лягає мені на груди. Він такого розміру, що його можна прикрити долонею, але коли я це роблю, він золотою рибкою вислизає з-під долоні, щоб умоститися на ній. Я ловлю його другою долонею і так маю заняття на якісь півгодини, коли сонячний прямокутник починає підніматись протилежною стіною і досягає такої висоти, що вже мені не дотягнутися до нього.

А ще я веду довгі розмови з діжурними. Далебі, вони раді, що я сиджу в карцері. Ні, не тому, що вони такі жорстокі люди, а тому, що я одна і вони можуть зі мною поговорити. Отож вони управляються зі своєю роботою, відкриють кормушку і заводять розмову про те, про се (крім Сибірської Язви, той собі такого не дозволяв). Зрештою, три дні – це зовсім небагато, і от вже мене ведуть в камеру. Жінки мене зустрічають вигуком: „Галю! Нарешті! Куди ти пропала?" – „В тюрмочці була!" - гордо заявляю я. Потім мені починають докоряти, що я така і сяка. Виявляється, коли мене не було, то дівчата, ті, що молодші, вирішили підтримати традицію і робити ранкову зарядку (хоч при мені її не робили). А серед вправ, які я робила, було півсотні присідань. Отож як дівчата присіли п'ятдесят разів, то їм позводило ноги, і вони не могли встати. „А я тут при чому? - обурююся я. - Я ж поступово йшла до цього числа, а ви отак відразу хотіли!" Та недовго мені довелося бути в камері, бо години через дві мене знову забирають і ведуть до начальника тюрми. Він вже не називає мене симпатичною дівчинкою, а стукає кулаком по столі і вергає громи на мою непокірну голову. За що? Та заробила, заробила! Адже у всіх тих книжках, які мені до того доводилося читати, - ну, бодай „Молода гвардія" Фадєєва, - ув'язнені залишають на стінах героїчні написи, видряпані гвіздком або навіть написані власною кров'ю. Дряпати мені нічим – мої нігті для того ніяк не надаються, крові власної теж не добуду, але виявляється, що каблуки моїх туфель залишають на стіні чудові чорні риски. Отож я на стіні поруч з дверима (щоб не було видно з кормушки) малюю тризуб і щось таке пишу (далебі, не пригадую, що саме!). Я не думала, що діжурний потім зайде туди і почне все оглядати. От і маю другий строк - п'ять днів. О, це вже краще, це вже можна оголошувати голодівку! Діжурному ніколи зі мною розбалакуватися, йому треба годувати всі камери. Але, управившись з цим, діжурний (здається це був Купина) повертається до мене. „Ану підійди сюди", - говорить він таким тоном, наче підманює до себе якесь бездомне кошеня. „Що таке?" - з підозрою запитую я. „Ну, підійди!" Я підходжу, він намагається втиснути мені в руку той жалюгідний окраєць хліба. Я вчасно вириваю руку і відскакую. „Зайченя, візьми хліб", - просить діжурний. Я сміюся і заперечливо хитаю головою. Перший день я сиджу спокійно, на другий день мені вже хочеться їсти (що не кажіть, а за два місяці я звикла їсти щодня). А на третій день я розважаюся тим, що розглядаю свою сукенку.

Ось тепер настав час розповісти про мою сукенку, що я вже раніше обіцяла. Так само я вже писала, що в Костополі зі мною вчилися в більшості місцеві дівчата і що я ніколи нікому не відмовляла в допомозі. Тож вони вирішили зробити мені подарунок до 8-го Березня, склались, купили ситцю, а мама однієї з них пошила мені сукенку. Правда, для цього треба було зняти з мене мірку, а дівчата ж хотіли зробити мені несподіванку. Знаєте, що вони придумали? Був саме якийсь вечір, ми сиділи в актовому залі, і я бачу, що дівчата тоненькою мотузочкою обмірюються: талію, зріст, ширину плечей. „Я теж хочу помірятись!" - заявляю я і в голову собі не беру, що дівчатам тільки того й треба. І не звертаю уваги, що вони міряються та й кінець, а на моїй мірці зав'язують вузлики. І от восьмого березня мені в класі урочисто вручають сукенку. Ах, небагато в моєму житті було подарунків, яким би я так раділа! Зрештою, я узагалі не сказала б, що мені в житті довелося багато подарунків отримувати. Але та сукенка – я наче бачу її перед собою: ситцева, блакитного кольору, червоні сунички і білясті листочки. Так от, на третій день сидіння в карцері я

займаюся тим, що розглядаю свою сукенку і уявляю, що ті сунички справжні і що я їх їм, а заїдаю листочками, які ніби були зроблені з пряника. А на четвертий день повертається мій слідчий, який був десь у від'їзді. Повертається і відразу про все дізнається: що я знову у карцері і що я голодую. І от я вже в нього в кабінеті. „Что ж ты тут без меня хулиганишь?" - докірливо говорить він. Я незалежно задираю носа. Ще б пак, буду я перед своїм ворогом виправдовуватись! Я, героїчна особа, яка йде на муки за волю України! Зрештою, я потім таки стаю поблажливішою, досить мирно розмовляю зі своїм Миколою Борисовичем, і на завершення він говорить майже благаюче: „Понимаешь, это же начальник тебя посадил, а сейчас уже ночь, его на работе нет. Но я тебе обещаю, что утром тебя переведут в камеру". - „Ну, хорошо", - милостиво погоджуюсь я. „Но ты прекращаешь голодовку?" Я знизую плечима: „Ну, мне же все равно до утра не дадут есть". Мені приносять їсти негайно, як тільки я повертаюсь в карцер. І то не що-небудь, а цілу тарілку гарячого м'ясного бульйону (і де вони його взяли серед ночі?). В бульйоні багато картоплі і ще до того шматок хліба. Я вимітаю все дочиста, і діжурний приносить ще тарілку бульйону. Мені дуже жаль, але другу я вже не подужала. А вранці мене перевели в камеру.

Дуже підозріваю, що мене звинуватять у тому, що я такими солоденькими рожевими фарбами малюю рівненських кагебістів. Мовляв, тільки крилець їм не вистачає. Ні, то були не ангели, але й не дияволи, то були звичайні люди, життя яких склалося саме так, і вони виконували те, що було їх обов'язком . Бо повторюю ще і ще: винні не конкретні люди, винна система. І боротися треба не з людьми, а з системою. Система повинна бути такою, щоб параноїк чи маразматик просто не міг стати на чолі держави і щоб узагалі людина, якою б вона не була, не могла зібрати у своїх руках необмежену владу над життям мільйонів людей. Може таке трапитися, що на чолі держави стане не дуже мудра або й не дуже добра людина або й взагалі який-небудь авантюрист. Але будь-яке його бажання чи думка, яка йому прийшла в голову, не повинні негайно ставати законом, обов'язковим для всіх громадян.

Коли мені було років десять, я начиталася захоплюючого роману про Марію Стюарт і сказала своїй мамі: „Знаєш, я за переконанням монархіст!" Нині найбільше в світі протестую проти того, щоб покладати всі надії на якусь одну людину. От, мовляв, виберемо мудрого президента, а він нам зробить райське життя. А ми за те оберемо його пожиттєвим президентом і будемо слухати, як рідного батька. Ні, ні і ні! Доки ми не перестанемо шукати собі єдиного провідника, доки ми не навчимося самим відповідати за своє життя, доти ми не станемо вільними, доти в нас не буде демократії.

А тепер про те, як я збиралася втікати з тюрми. Смішно? Далебі, смішно! Тікати з внутрішньої тюрми МГБ? Як? І що потім? Добре, допустимо, навіть мені це вдалося б, а що потім? Ну, про це я не думала. А от про втечу думала. Ну, бо, як? Адже всі революціонерки втікали. Правда, про те, щоб перепиляти грати на вікні, не могло бути й мови. Підкопатись під стіну теж не підкопаєшся. Обеззброїти діжурного і відняти в нього ключі? Нічого не вийде вже хоча б тому, що діжурному заборонено відчиняти двері камери, коли він один.

І все ж я знайшла, як мені здавалося, можливість втечі. На допит нас водили через подвір'я. Це подвір'я з усіх боків оточене будинками і стінами і лише в одному місці не було ніяких мурів, а десь так на відстані метра-двох було натягнено колючий дріт. І я собі так видивилася, що між нижнім рядом дроту і землею є досить місця, щоб я могла прослизнути. А за дротом починався крутий схил (принаймні так воно виглядало), отож з нього можна було просто скотитися. Зараз я думаю: а чому, власне, не заложили те місце цеглою? Може, воно навмисно так було зроблено, щоб провокувати в'язнів (звичайно, не таких, як я, а справжніх повстанців) на втечу і мати можливість убивати їх? Або влаштовувати „втечу з тюрми" своїм агентам? Зрештою, це тепер я так розмірковую, а тоді я просто вирішила: буду втікати! На допит веде один супроводжуючий. Виводить із тюрми до дверей в управління. Тут

ти стаєш обличчям до стіни, руки за спиною, а він дістає із кишені ключ і відмикає двері. Саме в цю хвилину я побіжу. Він розгубиться: треба за мною бігти, але ж ключ у дверях не лишиш. Досить кількох секунд, щоб я добігла до колючого дроту, протиснулася під ним і скотилася униз. А там вже буде видно.

Я думаю: Бог усе-таки є. І Він оберіг мене від цього ідіотського вчинку. Бо як би швидко я не бігла, а куля летить ще швидше. Якби супроводжуючий забарився, витягуючи пістолет, то той, що на вишці з автоматом в руках, встиг би. І не писала б я ці мемуари, бо не було б мене на цьому світі, і ніхто не знав би „де могила моя", як співається в популярній блатній пісні. Але трапилось щось таке несподіване. От уявіть собі: вечір, сиджу я у свого слідчого на допиті. Щось я йому нахамила, він вибухнув: „Ну, знаешь, хватит с меня! Поедешь на Дворец и будешь там суда ожидать! Следствие окончено, и ты мне больше не нужна". Ну от, подумала я, значить, відкладати не можна. Прийдуть мене забирати, і я буду втікати. От і приходить супроводжуючий і ... хоче надягти мені наручники! Так один раз було таке, що мені надягнули наручники, але за два місяці тільки раз і то, коли я посварилась з слідчим.

А тим часом він дивиться здивовано і каже:

„Это еще что такое?"- „Мне велено", - уперто говорить супроводжуючий. Мій слідчий кілька хвилин сперечається, а потім відсилає його: „Идите, я сам ее отведу. Тоже еще выдумали: женщину в наручниках водить". Ми знову залишаємось удвох, слідчий щось пише, я мовчки сиджу. І тут друга несподіванка: в мене раптом починається гострий біль у спині. Я так і не знаю, що це було. Радикуліт після карцеру? Але ж то вже минуло днів десять. Щось нервове? Але як це може бути - щоб на нервовому грунті заболів поперек? Ніколи я нічого подібного не чула. Але коли Шустов закінчує свою писанину і веде мене в тюрму, я гостро страждаю від думки, що в нього ж навіть пістолета при собі нема, а я не можу втікати, бо кожен крок завдає мені болю, так що я ледве йду.

На другий день я прокидаюся з підвищеною температурою, і коли лікарка обходить камери, жінки кажуть їй, що я хвора, і вона дозволяє мені лежати. Чергував у той день печінка, і в нього, мабуть, був дуже поганий настрій. Бо кожні десять хвилин він зазирав у нашу камеру, різко стукав ключем і вимагав, щоб я встала. Щонайменше тричі довелося йому пояснювати, що лікар дозволила мені лежати, бо я хвора. Тоді він знайшов другу зачіпку: лежати дозволили, але ж спати − ні! І почалося різке, уривчасте, як гавкіт злого пса: „Откройте глаза! Повернитесь лицом! Не спите!" А я страшенно погано себе почувала. У мене рідко піднімається температура, і тоді з'явилось якесь жахливе відчуття, неначе з мене здерли шкіру і не те що пилинка, а навіть звукова хвиля чи промінь світла завдають нестерпного болю. У мене, мабуть-таки, був нервовий зрив, по-теперішньому стрес. Так, за ці два місяці я вже зрозуміла, що на волю звідси не випускають. Знала, а все ж уперто вірила, що мене це не торкається. Бо справді ж, не можна хапати людину і садити її в тюрму тільки за те, що начебто вона комусь сказала, що якби була самостійна Україна, то вона була б міністром (далебі, досі не можу повірити, невже я могла таку дурницю ляпнути?). І от слідство закінчилося, і мені лишається чекати суду, а що вже суд нікого не звільняє − це мені точно відомо. І я тримала себе в руках, грала роль такої безстрашної революціонерки, а тепер усе скінчилося. І в якусь мить, коли Печінка який уже в котрий раз стукає в двері, я раптом зводжусь і щосили кричу на нього. А потім в мене починається істерика. Єдиний у моєму житті приступ істерики.

Я добре пам'ятаю, що я була при повній свідомості. Бо з дитинства в мене бували, - на щастя, дуже рідко, раз в кілька років, - приступи, коли я на кілька хвилин повністю втрачала свідомість. А то добре пам'ятаю, як ридала, билась об підлогу і кричала щось таке: „Гади! Кати! Замучили ви мене!" Скандал! У внутрішній тюрмі, де розмовляти дозволялось лише пошепки, раптом отакий крик. „Успокойте ее", - зашипів Печінка до моїх співкамерниць. „Ви її довели, ви й заспокоюйте", -

досить нечемно відповіли мої сусідки. Закінчилося це тим, що до мене викликали лікаря. Була в нас тюремна лікарка, щодня робила обхід по камерах, питалась: „Жалобы на здоровье есть?" Іноді жінки просили таблетки від головного болю, вона щось там давала. Була це така молода білява жінка на останніх місяцях вагітності. Мені дуже подобалися її широкі, зібрані під грудями сукенки. Вона випромінювала ауру щасливої жінки. Кажете, як це можна – бути тюремним лікарем і щасливою жінкою? Ну, бачите, вона ж з нами не спілкувалась, вона була певна, що всі ті, которі сидять в камерах, - це вороги радянської влади, а влада така гуманна, що дбає про їхнє здоров'я, і ось вона є провідником цієї гуманної політики радянської влади.

В „Непридуманном" Льва Разгона є такий епізод: „Однажды в нашу двадцать девятую камеру принесли человека с допроса... Он был слаб, болен, и били его, очевидно, больше других. Потому что два надзирателя его внесли, и он, как мешок, упал на пол у двери и лежал неподвижно. Мы не могли сразу же к нему броситься, потому что один надзиратель остался с ним в камере, а другой вышел и через две минуты вернулся, пропустив вперед женщину в белом халате. Признаюсь, мы даже на какие-то мгновенья забыли о нашем избитом товарище. Это была красивая, очень красивая молодая женщина...Не наклоняясь, красивая женщина в белом халате носком маленькой элегантной туфли поворачивала голову лежащего человека, его руки, крестом раскинутые на асфальтовом полу камеры, его ноги... Потом она повернулась к надзирателям и сказала: „Переломов нет, одни ушибы..." повернулась и, не глядя на нас, - вернее, глядя на нас, но не видя нас, - вышла из камеры".

Коли я вперше читала ці рядки, то вернулася в думках в події сорокалітньої давнини і згадала лікарку рівненської внутрішньої тюрми. Мабуть, вона жила недалеко від в'язниці, бо це вже був пізній вечір, а вона з'явилася в камері. Щось мені говорила, чимось мене відпоювала і пішла тільки тоді, коли я затихла. Не знаю, чи то її ліки допомогли, чи в мене вже просто не стало сил плакати і кричати. Жінки потім розказували, що вона сама плакала, заспокоюючи мене. А потім трапилося щось взагалі неймовірне: у нас всю ніч були відчинені двері камери. Ну, не навстіж, але так десь на долоню відхилені. І печінка на пальчиках підходив до дверей і тихенько заглядав, але вже нічого не говорив, здавалося, навіть дихання затримував.

А тепер треба ще розповісти про моє перебування в тюрмі на Двірці. Думаю, що тюремна адміністрація мала зі мною чимала клопоту. Згідно з тюремними правилами, ув'язнені ще не засуджені і ті, що вже після суду, не мали права між собою спілкуватися. А мене ж привезли ще не осуджену. У цей час оптовиків і політичних в'язнів старалися не змішувати. („Какая ты политическая? – сказав мені Шустов. – Ты каэровка - контрреволюционерка. Политических у нас нет"). Окрім того, я була неповнолітня. Мабуть, в цей час від МДБ неповнолітні не поступали. Суджу про це з того, що десь на другий чи третій день мого перебування на Двірці раптом відчинилася кормушка і мене почали допитувати: фамилия? имя? отчество? место рождения? год рождения? Допитували якось знервовано, від чого і я почала нервуватися: чого їм від мене потрібно? З'ясувалося, що просто уточнювали, чи таки мені ще нема вісімнадцяти років, бо в такому разі належить додаткова пайка: подвійний цукор, шматочок білого хліба і навіть стількись-то грамів вершкового масла.

Ну, знаєте, я вже багато-багато років на волі не їла білого хліба і вершкового масла! І коли я тепер чую скарги, що, мовляв, при комуністах було в магазинах те і те, а тепер нічого нема, я відразу згадую тюрму в Двірці і починаю вирішувати дилему, коли я була щасливіша: на волі, коли доходила з голоду, чи в тюрмі, де мені щодня давали білий хліб з маслом?

Ну, і ще був клопіт, куди мене поселити. З усього того найбільше часу я сиділа одна. Не в одиночці, бо таких камер там, мабуть, взагалі не було, а просто одна. Камери на Двірці були великі, в них стояли двоповерхові нари і, здається, більш

нічого. Так ось, я сиділа одна, але зовсім не скучала і не впадала у відчай. Вранці вставала і робила зарядку. Після сніданку робила дуже ґрунтовне прибирання в камері, витирала пил у всіх закутках, мила підлогу і т.д. Після обіду читала. Тут з книжками було трішечки краще, ніж у внутрішній тюрмі, бо тобі не подавали в камеру дві книжки, а просто відкривали ту ж кормушку, під нею стояв столик з розкладеними книжками, і ти вже сама могла вибрати, що хочеш. Звичайно, вибір був дуже бідненький, та все ж був. А ще я займалась шиттям, бо можна було попросити в чергового голку, яку до кінця зміни треба було віддати. Чого не можна було робити самому – прати. Одяг для прання треба було здавати, і я з цієї причини переживала велику трагедію. Бо мусила нарешті здати в прання свою блакитну кофточку, якою я так пишалася. А коли її повернули, то з'ясувалося, що кофточка, яка сушилася на сонці, геть вигоріла. Побачивши це, я спочатку поплакала від досади, а потім взялась пороти і перешивати на лівий не вигорілий бік.

Час від часу адміністрації доводилось когось до мене поселяти. То я жила з молодими дівчатами-сектантками. Такі собі прості сільські дівчата, я навіть не знаю, до якої саме секти вони належали. Цілими днями вони сиділи і співали псалми (я їх усі вивчила, але тепер, на жаль, нічого не пам'ятаю). Так, якісь уривки: „Нащо, брате, брата сушиш, є над нами Бог суддя. Він усіх нас розсудить в часі Страшного Суда". А перед заходом сонця всі вставали, молилися Богу, а потім просили одна в другої прощення.

Іншим разом до мене поселили повну камеру битовиків, і це було щось страшне. Я вперше в житті почула стільки матюків і то з уст на вигляд цілком інтелігентних жінок, бо це навіть не були злодійки-рецидивістки, а, мабуть, засуджені „за хищение социалистической собственности". У мене було таке почуття, наче мене засунули в якесь смердюче болото. Я зайняла собі місце на верхніх нарах біля вікна і цілий день сиділа, дивлячись у вікно (хоч там не було видно нічого, крім муру), читала або співала і намагалася не чути того, що робиться в камері, бо кожного разу, коли до мене доносився мат, мене трясло від огиди.

І друге, що я побачила ще на Двірці, коли сиділа з бито виками, а потім остаточно переконалася, коли знову довелося зустрічатися з ними в лагерях. Жінки, які потрапляли в тюрму не за політичною статтею (практично це було те саме славнозвісне „хищение социалистической собственности", під яке підходило все, від недостачі в магазині до двох яблук з колгоспного саду), так ось, ці жінки, надто молоді, дуже скоро спускалися до рівня урок. Вони переходили на російську мову (можемо гордитись тим, що злодіїв чи вбивць, які б говорили українською мовою, тоді не було), починали курити і густо пересипати свою мову матами. Політичні собі цього не дозволяли.

Час розповісти, як мене завербували в сексоти. („Почему ты считаешь, что „сексот" - это плохое слово? – сказав Шустов.- Это очень хорошее слово: секретный сотрудник МГБ"). Отож сиджу я і чекаю, коли мене відправлять на етап. Мені зовсім не страшно, бо я ще поняття не маю, що таке лагер. Якби це вже було вдруге, то я б не рвалася на етап, а раділа кожному дневі, коли ти можеш байдикувати. Тим більше, що це вам не внутрішня тюрма КГБ – тут не грюкали в двері, коли ти вдень лежиш на нарах чи навіть спиш. Ні ж, мене тягнуло на етап. І єдине тільки мучило: після суду дозволяється одне побачення з родичами. Але ж мама цього не знає, як взагалі не знає, де я, і так я й поїду в невідоме, - в Сибір, на Колиму, в Караганду, - і невідомо, чи коли-небудь побачу своїх рідних. І тут мене викликають з камери і ведуть в якийсь кабінет, де якийсь невідомий чоловік починає зі мною розмову. Таку собі банальну розмову: хто, звідки, скільки років, скільки дали, чи усвідомила свою вину перед радянською владою. Я щось байдуже відповідаю і дещо пожвавлююсь лише тоді, коли мова заходить про те, чому до мене ніхто до мене не приїхав на побачення. І раптом стається неймовірне: той чоловік подає мені ручку і шматок паперу і пропонує написати листа. Чому я написала бабі, а не мамі? Важко пояснити.

Мабуть, я подумала, що мама все одно не приїде вже з тієї простої причини, що в неї немає грошей на дорогу та й нічого мені привезти. Вони там в селі з моєю молодшою сестрою ледве перебивалися з хліба на воду. А баба живе в Костополі, це зовсім не далеко від Рівного, отож вона скоріше приїде. Коротше кажучи, написала я того листа, заадресувала конверт, а мій добродійник подає мені ще один чистий аркуш паперу. „А теперь пиши, что я тебе буду диктовать. „Я, Гордасевич Галина Леонидовна, беру на себя обязательство сотрудничать с органами...". От я щойно намагалася згадати, чому я написала листа бабі, а не мамі, і що я в тому листі написала. Навіть засумнівалася: а може, я написала два листа? Зате так, ніби це відбулося щойно, я пам'ятаю той рух, яким я підвела голову з над паперу, і мої очі зустрілися з дуже пильним поглядом мого анонімного добродійника. Якщо я відмовляюсь це писати, то він, безумовно, відправить мого листа в кошик для сміття. І я так і поїду „в незнаний світ", не побачившись ні з ким із своїх рідних. А, власне, до чого мене може зобов'язати цей клапоть паперу? Ага, як же, так я йому і викладу, що в нас в камері є „підпільна" голка і саморобний „ніж". Та мені самій від того буде гірше! Отож я опускаю голову і слухняно дописую, що він там мені диктує. „Дівчата, а я сексотка!" - оголошую я, щойно переступивши поріг камери. Дівчата сміються, сприймаючи це за жарт, але я переконую їх, що таки правда. І пояснюю їм: я ж нікого і нічого не видам, а то можуть підселити якусь справжню сексотку, від якої ми будемо мати одні неприємності. Дівчата слухають мене і, зрештою, погоджуються.

Яка ж таки я була дурна і як мені пощастило, що в той час зі мною в камері були оті сектантки. Бо якби я таку заяву зробила перед битовиками, то, мабуть, вони б прореагували зовсім інакше. Та й не виключається, що серед них знайшовся б хтось, хто відразу мене „заложив" би перед опером (це вперше я почула тоді те слово – „опер"). Далебі, так досі і не знаю, як воно повністю звучало, знаю лише, що опер займався (ще його звали „кумом") шпигунською діяльністю серед ув'язнених, і нікого в тюрмі чи в лагері так не боялися, ненавиділи і зневажали, як опера, нічия діяльність не була оточена такою таємницею. Признатися відверто, то у своїх стосунках з опером я поступила непорядно, бо я для нього анічогісінько не зробила, а він мого листа таки послав. Бо баба приїхала до мене, привезла сяку-таку передачу, нам дали п'ятихвилинне побачення, протягом якого я встигла попросити написати мамі, де я і що зі мною. Видно, в глибині душі, я надіялася, що мама таки приїде до мене на побачення, хоча його вже нам не дали б, бо побачення могло бути лише одне.

Але все це було вже після суду, а я ж ще про нього нічого не розповіла. Це тепер, коли я пишу ці рядки, у Москві, в тюрмі з поетичною назвою „Матросская тишина", члени так званого ГКЧП (далебі, не треба перекладати його на українську мову) вже скоро рік займаюся тим, що вивчаю матеріали власного слідства. В чиїхось там мемуарах згадується, що оскаржу вальний акт перед судом видавався на руки. В мій час нічого такого не було. Викликали тебе до якогось начальства, він тобі і прочитав акт, ти розписалася та й по всьому. А через кілька днів забрали тебе, посадили в „воронок" і кудись повезли. Виходжу з „воронка" і йду межи двома шеренгами озброєних чоловіків і знову відчуваю себе національною героїнею. Вже розумію, що мене привезли в суд, але знаєте, що мене найбільше в цю мить хвилює? Анізащо не вгадаєте! Мене цікавить, чи буде мій слідчий на суді. Я вже знаю, що присутність слідчого на суді не обов'язкова, що він просто може бути, якщо вважає потрібним. Заходжу в порожній зал (адже „каерівців" судять лише в закритому судовому засіданні), ніби принцеса на троні, займаю своє місце на лаві підсудних (а звучить як – лава!). Швидким поглядом окидаю зал – є мій Микола Борисович сидить один-єдиний в останньому ряду. І от мої губи розлазяться в дурнувату усмішку, і я, замість того, щоб перейматися своїм судовим процесом, стріляю очима на свого слідчого.

Скільки продовжувався той судовий процес? Хвилин п'ятнадцять чи більше? Загальні процедурні питання. Роз'яснення підсудній її прав. Чи не маю я нічого

проти складу суду? А що я можу мати проти? І суддю, і прокурора, і адвоката я бачу вперше в житті, ніяких справ з ними не мала, нічого про них не знаю. За чергою заходять свідки – три мої однокурсниці і класний керівник. Не пам'ятаю, що говорили дівчата, це значить, вони не говорили нічого такого, що могло б мені ще більше зашкодити. Зрештою, що б вони не говорили, це вже було все одно – ні врятувати мене, ні втопити вже ніхто не міг. Була в мене стаття 54, пункт 10, частина II, мала я за це отримати 10 років, а весь цей судовий процес – це пуста формальність, від якої нічого не залежить. От коли класний керівник сказала, що за дорученням певних органів вона попередила дівчат, щоб вони за мною слідкували, а потім зібрала всі ті матеріали і передала кому належить, то в мене раптом стиснулося серце. Скажіть мені, де, коли, в якій країні було таке, щоб учителеві ставило в обов'язки шпигувати за учнем? Ну, кажуть, у царських гімназіях були якісь педелі, але то вже була така посада, їм за це гроші платили. А викладач математики чи латинської мови сприйняв би це як особисту образу. А тут викладачка української літератури, предмету, який мав би вчити людину бути порядною і гуманною, спокійнісінько розповідає, як тридцять юних дівчаток протягом року шпигують за своєю подружкою, запам'ятовують кожне її слово, підбирають кожен клаптик паперу, а вона, вчителька, усе це збирає у свої руки і передає куди слід. Оце вперше я дізналася всю правду, бо мій Шустов у такі подробиці мене не втаємничував.

І ще запам'яталося мені, як мій адвокат, - такий собі літній єврей, - мене захищав. Власне, не як він мене захищав, а остання фраза його виступу. Звучала вона так: „Я просил бы, граждане судьи, учитывая ее возраст, назначить ей, по возможности, меньшую меру наказания". Геніальна фраза, чи не так? Ще суд не виніс свого вироку, а адвокат уже визнає, що його підзахисна винна, і просить лише про „меньшую меру наказания". Та й то „по возможности". А коли такої „возможности" нема, то що ж вдієш!

І от вже судді пішли „порадитись" (беру слово в лапки, бо ж ніякої ради не було, все було відомо наперед); і от вже читається вирок. Далебі, якби я була кінорежисером, то так би шикарно зняла цей епізод. Стоять за столом троє цілком дорослих і серйозних людей і один урочисто проголошує: „Именем Союза Советских Социалистических Республик..." І стоять молоді хлопці зі зброєю в руках. І стоїть межи ними таке зелене дівча і кидає грайливі погляди на свого слідчого. А той слідчий – як він себе при тому почував? Чи розумів усю абсурдальність цієї ситуації? Не знаю і вже ніколи не дізнаюсь. Зрештою, це не найголовніше. Найголовніше, щоб усе це не повторилось з іншими дівчатами.

Вирок дочитано до кінця, і я, нарешті, повертаюсь до суду і вважаю за необхідне щось сказати. „Спасибо", - говорю я – Вы поняли? – спантеличено перепитує суддя. – Вам десять лет дали". – „Поняла, поняла, - безтурботно кажу я, - благодарю вас". Суддя геть ніяковіє, бурмоче: „Ну, благодарить нас не за что", - і швидко втікає. А я, гордо звівши голову, іду межи двома рядами конвойних в маленьке темне приміщення, де маю чекати, поки приїде „воронок". Але моєї безтурботності вистачає лише на той шлях, бо як тільки за мною зачиняються двері, я заливаюся сльозами. Плачу я гірко, але абсолютно беззвучно, бо те приміщення – це просто куток у великому приміщенні для конвою, відокремлений благенькими перегородками. А що таке конвой? Це хлопці, може, на рік чи два від мене старші. І хоч вони тут не вперше, але, мабуть, таких, як я, тут не було. Або, може, ніхто так не поводився. Бо я раптом усвідомлюю, що вони щось там говорять про мене і один одного підмовляють заговорити зі мною. Я миттю витираю очі, роблю глибокий вдих і починаю наспівувати якусь пісеньку. Здається, оту: „Здесь, под небом чужим, я, как гость нежеланный, слышу крик журавлей, улетающих вдаль..." Дуже вже вона підходила до моменту.

Не пам'ятаю, як там уже заговорили зі мною ті хлопці і, що я їм відповідала. Пам'ятаю лише такі репліки: „Ну, вот, теперь поедешь на Чукотку". – А от Чукотки до Америки недалеко! – відбилася. Ні, не така вже я була безстрашна. Просто не

знала, що там у мене попереду, не уявляла, що мене може чекати. Якби на той час прочитала всі ті книжки: „Гетсиманський сад” Багряного, „Хранитель Древностей” Домбровського, „Архипелаг Гулаг” Солженіцина, „Колиму” Іванова, „Крутой маршрут” Євгенії Гінсбург, „Непридуманное” Разгона, „Колымские рассказы” Шаламова, а понадто „До днесь тяготеет” - збірку спогадів репресованих жінок, то, напевно, не була б такою безжурною. Але я тоді нічого такого не читала, воно ще навіть не було написане (окрім, хіба, „Саду Гетсиманського”). Ну, а тих кілька місяців тюрми – вони не були такими і вже страшними, щоб я плакала перед суддями чи конвоєм. І дві тюремні легенди на завершення цієї частини моєї повісті, їх я почула в Рівному від битовиків.

Перша про Фанні Каплан, про ту саму, що стріляла в Леніна на заводі Міхельсона. Так от, це неправда, що її розстріляли. Високогуманний Ілліч висловив бажання, щоб їй зберегли життя. Тож присудили Каплан до вічного ув’язнення, і вона й досі жива. Але її перевозять з одного місця в інше, не затримуючи ніде більше, як на місяць. А ще її тримають в абсолютній ізоляції, вона не повинна бачити навіть своїх наглядачів. Як уже вдається її перевозити та ще так часто, і щоб вона при цьому і не бачила своїх наглядачів – не знаю. Зрештою, тоді я над цим і не зостановлювалась, просто це було так романтично, щось на зразок Залізної Маски жіночого роду. Що цікаво, зовсім недавно, через сорок років по тому, виступав по останкінському телебаченню якийсь пенсіонер, розповідав, як він працював прокурором по нагляду за місцями позбавлення волі, і довелося йому бути в одній тюрмі (здається на Уралі), де начальник тюрми, показуючи йому камери, назвав одну з них камерою Фанні Каплан. І було це начебто у 1939 році. Я думаю, що це таки легенда. Надто вже з реальними подробицями розповідає у своїх спогадах комендант Кремля, як він Каплан застрілив, а потім з допомогою поета Дем’яна Бєдного спалив. Людині з інтелектом його рівня таке не вигадати.

А друга легенда така. Перед першим травнем і перед сьомим листопада в тюрмі проводять особливо ґрунтовні шпони. Що шукають? Червону тканину. Вилучають весь одяг червоного кольору включно до найменшого клаптика. Бо є такий секретний закон, що коли у свято над тюрмою підняти хоч маленький червоний прапор, то всіх ув’язнених в тій тюрмі мусять випустити на волю. Чи вже когось десь випускали? Та ж для того і роблять шмон, щоб не випустити. Але в глибині кожного серця жевріла надія: ану ж комусь вдасться приховати той червоний клаптик, і вивісять його, і всі підуть додому?

Опубл.: Гордасевич Галина. Соло для дівочого голосу // Дзвін. – 2001. – №2. – С.36-52.

Примітки:

1. Внутрішня тюрма МДБ в Рівному знаходилась по вул. Сталіна (нині – Соборна, 16, приміщення швейної фабрики).
2. Двірець (з польск.) – вокзал. Район Рівного поблизу залізничного вокзалу.
3. Гордасевич (Хомчук) Олена. У 1930-х її вірші під псевдонімом Олена Волинянка друкувалися у журналах „Волинь”, „Жіноча доля”, тижневику „Україна” (Чикаго).
4. Похідне від Галинка, Галінка. Так звали Г.Гордасевич в сім’ї.

Олександр Ковальчук

Автобіографічна оповідь

Ковальчук Олександр Іванович, уродженець села Береги Млинівського району Рівненської області. Через релігійні переконання вже у 16-річному віці став „ворогом народу”. Відбув 15 років ув'язнення і арештів у тюрмах Млинова, Дубна, Рівного, Львова, Саратова, Башкирії. На віруючого тиснули морально і фізично: били мало не до смерті, встановлювали невиліковні діагнози, залякували, публічно через пресу всіляко шельмували, морили в тюрмах голодом, холодом, оголошували божевільним, стріляли услід... Реабілітований 11 жовтня 1994 року в незалежній Україні. З 1996 року мешкає в Голівуді, громадянин США.

Мамин заповіт виконав

Життя наше в Божих руках – це я усвідомлював, скільки себе пам'ятаю. І з тим більшою впевненістю можу стверджувати про це з висоти пережитого, бо не раз за віру в Бога довелося дивитися смерті в очі.

Народився 22 грудня 1927 року в селі Береги Млинівського району. Там похована моя мама Єфросинія. Мені було лише 6 років, коли вона померла. Як умирала (бо не могла народити дитину), то сказала: „Діточки, вірте в Бога, преклоняйте перед ним коліна. Читайте, учіть Біблію святу, я Бога молю, щоб вас зберіг”. Ці останні мамині слова залягли в моє серце, і я постановив собі вивчати Біблію – що б там не було.

І вже з дитячих років зазнав принижень за віру в Бога. Йду, бувало, з Біблією на богослужіння, а гурт дітей, що зазвичай збирався біля клубу, кидав мені навздогін уїдливі слова.

У пору мого дитинства важко було Біблію знайти. Та бачачи моє велике бажання досліджувати Господні глибини, один старенький дідусь приніс мені Святе Письмо, заледве я пішов у перший клас. З Біблії фактично і навчився читати. Читав при кожній нагоді, а найчастіше – пасучи корів. Тяжко було жити, тому й пас худобу. Розкошів не знав і не прагнув до них. Я читав про вузьку тернисту дорогу, яку пройшов Христос. І просив, щоб Господь мені теж таку дорогу послав. В молоді роки так легко стати на ту широку стежку, котра веде куди не потрібно, до погибелі. Але я з дитячих років вибрав вузьку, бо знав, що лише вона до життя веде. Йшов нею навіть тоді, коли пролягала через тюрму, пам'ятаючи Ісусові слова, сказані його послідовникам: “Страждання зазнаєте в світі, – але будьте відважні: Я світ переміг!” (Івана 16:33). Я дякував Богові за все, в усьому відчував його допомогу.

Тюрма і Сянько

Коли в 1939 році на мою рідну Млинівщину прийшла Радянська влада і стала доводити, що Бога немає, у моєму дитячому серці розпалилася велика внутрішня

боротьба. Я при кожній нагоді свідчив із Біблії, що Бог таки є. І чим більше мене переконували в протилежному, мені ще більше хотілося славити Творця. Навчання у Львівському технікумі легкої промисловості, куди вступив після закінчення 9 класів, завершити не вдалося, бо на третьому курсі мене заарештували.

До того вже раз мене арештовували – за те, що маленьким діткам читав Біблію. Ми жили не в самому селі Береги, а на Горах – малолюдному хуторі. Спілкуючись із місцевими дітьми, читав їм уголос Біблію разом з моїм товаришем Сяньком Жуком, який до того ж дуже гарно співав. Ми вчилися ще в польській школі, тому я польську мову теж знаю. Тож іще в неповні 16 років нас разом із Жуком три місяці протримали під арештом у Млинові в тюрмі. Примушували відмовитися від Бога, переконували, що Бога нема, що будемо щасливі, як станемо комуністами. Мені дуже страшно було це слухати. А Жук таки записався в партію і став не про Бога співати, а про партію. Його пізніше призначили начальником тюрми. До речі, коли я, вже живучи на Кавказі, приїздив на батьківщину на похорон батька, Сянько лежав у лікарні дуже хворий. Дізнавшись про мій приїзд, він захотів мене побачити. При останній нашій зустрічі я запропонував йому:

- Давай з тобою помолимося, бо життя наше в руках Бога.

- Я вже не вмію молитися… – сумно відказав він.

За два тижні його не стало, з'їв рак. Ховали його партійні люди. Чому згадую про нього? Бо склалося так, що наші шляхи свого часу перетнулися. Не думав, що зустрінемось за досить несподіваних обставин.

У Саратовській тюрмі, що на вулиці Циганській, я відбував 15-річний термін ув'язнення за відмову прийняти армійську присягу. Це було неприйнятним для мене як християнина, бо означало бути готовим убивати людей. В тюрмі мене знову й знову змушували прийняти присягу, „перевиховували", настановляючи, що Бога нема. От і черговий раз викликають до високого армійського чиновника. Заходжу до того генерала, вітаюсь:

– Добрий день.

Та він до мене грізно:

– Кру-у-гом!!!

Пояснюю, що по-іншому я не навчений вітатися, тільки знаю по-російськи „здравствуйте" і по-українськи – „добрий день".

– Надо: „такой-то боец прибыл", – повчає мене армійському привітанню, а далі сердито: – Да у тебя еще материнское молоко на губах…

– Так, – відповідаю покірно, – як я був маленьким, то живився материнським молоком, а як виріс, то знайшов Боже молоко. І став живитися тим молоком, яким свідчу вам, що є Бог.

Моя відповідь викликала лють у військового чина.

– Сколько минут тебе дать, чтоб одумался? – кинув.

– Жодної! Виводьте мене, стріляйте – не вагаючись відповів я.

Справді, не хотілося жити – до того немилосердно мучили в тюрмі. Розстріляти мене не розстріляли, але за таке зухвальство „заробив" десять діб темниці. Лише на третій день перебування там мені дали шматочок хліба і води. Я сидів ізольований від світу. Світла не бачив, не знав, коли день, а коли ніч. Коли вийшов на білий світ, то заледве не осліп – очі так засліпило, наче дивився на сонце.

Якою ж несподіванкою після двох років перебування в тюрмі було для мене зустріти лоб в лоб мого колишнього товариша Жука, того самого, котрий відмовився від Бога. Він ішов мені назустріч… з автоматом. Стрівшись, розказав, що написав моїм рідним додому у Млинів, нібито мене розстріляли. Два роки від мене не було ніякої звістки, бо листуватись мені заборонялося. То батьки написали до Жука, запитували, де я подівся. Щоб, мовляв, нашу сім'ю не переслідували за мене, він і відписав про мій розстріл.

Вся моя молодість пройшла в тюрмі

Два роки до суду я відсидів під слідством, мене „перевиховували" до 18 років, настання повноліття. А як побачили, що таки не відмовлюся від Бога, то узаконили вирок: 10 років виправно-трудових сталінських таборів плюс 5 років спец-поселення. Отож своє доросле життя я почав на нарах, відмотуючи каторжанський термін у Саратовській тюрмі суворого режиму. За одним махом судили майже сорок чоловік, але лише четверо із нас не відмовились від своїх релігійних переконань. Отримавши вирок, яким відмірювали провину найнебезпечніших злочинців, ми сміливо співали:

Тюрми, арешти не страшні,
Підем, браття, на страждання,
В бій кривавий за Христа.
Тюрми, арешти не страшні
Проповідувать Христа.
Всі ми, браття, Христові вояки,
За Христа ми до бою рвемось,
Не страшні нам погрози ніякі,
За Христа ми життя віддамо.

15 замків нарахував, поки дійшов до своєї камери

Примушуючи мене зректися Бога, за непокірність били, погрожували розстрілом, обливали водою на морозі, напівголого закопували в сніг. Котрогось разу в 32-градусний мороз роздягли до пояса, босого, лише в тоненькому піджаку вивели надвір і повністю закопали в сніг, тільки трубку вивели нагору, щоб мав чим дихнути. Знущально в трубку гукають:

– Що, гріє тебе твій Бог?

– Гріє, – відповідаю.

Після цих знущань сказали, що відпустять додому. Очевидно, думали, що не виживу. Повели мене в камеру. Клацав замок за замком, аж після 15-го, а я рахував, сказали:

– Ну ось, додому тебе привели.

Я тоді відповів:

– Якщо будемо вірні Богові, наше житло визначене на небі, звідки чекаємо Спасителя нашого Ісуса Христа.

Тюремний „медик" Ковальчук

Після тортур на морозі мене грозилися відправити ще й на Колиму, де, як підсміхувалися, „12 місяців зима, а решта – літо". І за що? Тільки за те, що молився. Може, й пропав би у колимській мерзлоті, та, на щастя, в комісії на пересильному пункті, куди мене привезли, виявилася милосердна лікарка, яка до того оперувала мене і вступилася за мене. „Не можна його на Колиму, він дуже хворий!" - рішуче заперечила. Отож мене залишили там же, в Саратові, тільки перевели в іншу колонію.

З тюремною лікаркою-єврейкою, Тіною Михайлівною Шептевицькою, я познайомився якраз перед тим, як мене мали засудити. Допити і тортури на лютому морозі обернулися запальним процесом у голові. Я терпів такий сильний біль, що тільки й просив, аби мене швидше закопали. Від пухлини і нагноєння мозку, як казали про мій стан, „він не сьогодні-завтра помре". Моє життя, можна сказати, тоді залежало від тюремної лікарки. Сама ж вона, бачачи мої муки, аж плакала. Це вона викликала іншу молоду лікарку – хірурга Валентину Сосновську, яка й зробила мені операцію. До речі, першу у своїй практиці. Можна сказати, вчилася на мені, піддослідному тюремникові. 45 хвилин хірург довбала череп, аби випустити гній. Та, слава Богу, одразу після операції мені стало легше.

Милосердна лікарка Шептевицька, почувши, що розмовляю українською, багато розпитувала мене про Україну. Як я згодом довідався, її батьки були християнами,

родом із Харкова, де вона закінчила медінститут. Після навчання її направили в тюрму працювати терапевтом. Коли трохи поправився, я читав їй свої вірші. Ось один із них:

Серед світу, на чужині
Розлучились ми, брати.
Нема тата, нема мами,
Де ж нам дітись, де знайти?
О скажи нам, милий Боже,
Коли знов будем в рідні,
Коли вернеш нас додому
Розглядать минулі дні?
Ми тут в смутку проживаєм,
Очі сльози завжди ллють.
Як згадаю про край рідний,
Де знайомі всі живуть.
Тут не знаєм ми нікого,
Люди всі чужі для нас,
Ой, коли ж то, любий тату,
Знов повернуся до вас?..

Вісім з лишком місяців, поки аж рана зажила, пролежав я в тюремному госпіталі на вулиці Радищевській, 9. За той час неабияк підучився медицині. Вмів поміряти тиск, укол зробити, перев'язку, масаж, вирвати зуба, виготовляв зубні коронки. В таборі мене через те й називали „медиком". Ходив у білому халаті, працював в окремому кабінеті, навіть мав право звільняти від роботи хворих арештантів. Начальник табору Сорокін спочатку кричав на мене, бо я багатьом немічним старим звільнення давав. Окремі арештанти й справді хитрощами намагалися уникнути роботи: клали під руку пузир із гарячою водою, щоб симулювати хворобу. Мене ж контролювали, чи я чесно звільняю. Але нічого недозволеного так і не виявили.

А після того як Бог дарував, щоб я вилікував самого начальника табору Сорокіна, коли той захворів, то заслужив його повагу і визнання. Нібито нічого особливого не застосовував: поставив йому банки, зробив розтирання, масаж, дав таблетки для сну і просив Бога для нього одужання, щоб він бачив, що все в руках Господніх. На диво, буквально на другий день начальник табору прийшов здоровий, подякував мені.

Одержані в тюремному госпіталі медичні навички мені дуже згодилися в житті. Протягом 6 років доглядав паралізовану дружину. Два роки тому похоронив її.

Щоб не опухнути з голоду, не пив води

Період мого Саратовського ув'язнення припав на останні воєнні й перші повоєнні роки. Час голоду і злиднів. Багато в'язнів помирали від голоду. По 30-40 мертвих душ за добу, бувало, виносили з бараків. Їсти давали лише шматочок чогось схожого на хліб і вариво з кропиви. То дехто з ув'язнених пив багато води, по піввідра, аби втамувати голод. Натомість через два-три тижні такої "дієти" помирали.

Мій тато був людиною знаючою, він свого часу навчався в Німеччині і Франції, де теж пережив голод. На його очах ті товариші, які, рятуючись від голоду, пили багато води, з голоду опухли і померли. То він і мене застеріг від неминучого. Батько мій, до речі, прожив довге життя, поставив на ноги десятеро нас, дітей, і помер у 100-річному віці.

„Берите пример с Ковальчука – победителя труда"

Життя йшло своїм плином, нехай і за колючим дротом. Після переведення в другий саратовський табір я відмінно вивчив там зернозбиральний комбайн, косив більш як по 400 гектарів хліба за сезон, пшоно виготовляв. Начальник табору Сосонюк

був родом із Києва, з України. Він бачив мою щиру віру в Бога, цінував мене, бо я від усього серця старався, як для Бога робив усе. То він і розпорядився, щоб написали на комбайні: „Берите пример с Ковальчука – победителя труда".

І все ж тюрма є тюрма, таких приємних моментів там було надзвичайно мало.

Бог давав силу все знести

Було, до мене в саратовську одиночку підсадили відвертого безбожника. Його, очевидно, дуже дратувало те, що я преклоняю коліно і молюся. Погрожував навіть виплеснути мені межи очі кип'яток, який нам приносили.

– Не молись на колінах! – кричав він мені. І як схопить мене душити в камері, погрожуючи: – Як будеш молитися, уб'ю!

– Уб'єш – воскресну! – вигукнув я йому у відповідь, подумки молячи Бога відвернути від мене палаючий гнів цього розлюченого рикаючого лева.

Охоронці прибігли на крик і агресивного співкамерника від мене забрали. Пізніше вийшло так, що на нього самого ледь не повернувся його злий намір, руками іншого такого ж безбожника. Він тоді дуже злякався за своє життя, просив у мене прощення.

Обравши шлях служіння Богові, я був готовий до всіляких випробувань. Чотири рази був на волоску від смерті. Та щоразу молився, і Божа рука мене рятувала. І хоча в 1950 році потрапив під амністію, ще багато років зносив переслідування. В цілому 12 разів мене арештовували: при Сталіні, Хрущові, Брежнєві; лише за Горбачова залишили в спокої. Один канадський журналіст навіть приїздив нещодавно до мене в Каліфорнію, щоб переконатися, що після нелюдських тортур і багаторічного ув'язнення я таки живий.

Мій меч обосічний

Я добре усвідомлював, що проти мене знайдуть будь-яке звинувачення, аби запроторити назад у в'язницю. Тому сміливо відповідав на всі закиди. У 1964-му мене арештували аж у Білорусі, куди я втік від переслідувань. По своїх каналах контррозвідка передала, нібито я озброєний пістолетом, хоча я ніколи його навіть у руках не тримав. При собі, як завжди, тільки Біблію мав. На пероні у Києві, куди мене привезли, нас зустрів із собаками міліцейський конвой. Скрутили руки, наклали кайдани. Про пістолет запитують.

Мене звинуватили, нібито у мене при собі була зброя, а я й не заперечував цього:

– Так, – пожартував, – у мене в руках меч обосічний!

Хто читає Святе Письмо, то знає, що йдеться про Боже слово – Біблію. Абсурдність звинувачень про зброю була очевидною навіть самому прокуророві. До мене долинула його фраза до колеги, коли мене викликали на розмову з ним: „Я доводив їм (очевидно, йшлося про контррозвідку. – авт.), що не може він пістолета везти, бо ж він віруючий". Пізніше усвідомив, що жарти з людьми у формі можуть мені дорого коштувати. Щоправда, ту Біблію мені повернули. Вона для мене дуже багато важила. Це сьогодні можна придбати яких бажаєте формату, дизайну, перекладу і ціни примірник Біблії. А тоді роздобути її було не так легко. До речі, того „меча обосічного", з яким я пройшов через тюрму, бережу до цього часу.

„Пиши, що двоє"

Пригадується, як мене в тюрмі тримали в одиночній камері. Незважаючи на це під час щоденної, а іноді й неодноразової звірки належало встати і вголос відповісти, скількох нас у камері. Я мусив чітко відповісти, а мою відповідь мали чітко записати. І скільки не перепитували, я наполягав на своєму: нас у камері двоє (тобто я з Ісусом).

– У мене записаний один! Хто другий, як прізвище? – не погоджувався тюремний наглядач.

– Христос, – кажу.

– Не бачу, – чую у відповідь.

– Якщо у вас буде чисте серце, то ви побачите Ісуса, що сидить зі мною, бо написано: "Блаженні чисті серцем, бо вони Бога побачать".

Я, звісно, мав на увазі не буквальні, а духовні очі серця. Зрозумівши, що не почують від мене іншої відповіді, один наглядач зрештою сказав до іншого:

– Пиши, що двоє.

Начальник тюрми згодом висловився з цього приводу, що хоча в тюрмі чотириста чоловік сидить, але мова тільки про мене.

„Просіть – і буде вам дано"

Опинившись черговий раз у Рівненській тюрмі (приблизно у 1962-63-му роках) я залишився без Біблії, але не міг довго бути без духовної поживи. І прийшло мені на пам'ять, як Ісус, коли йому з учнями було дуже тяжко, звернувся до Бога в молитві, молився до „четвертої сторожі ночі". І я теж так молився, щоб Святе Письмо отримати. Два тижні нічого не їв. Наглядачі, щоразу забираючи їжу назад, дивувалися, що я лише молюся. Пригадую, чотири перші дні я відчував голод, на п'ятий день вже їсти не хотілося. Зрештою сам прокурор розпорядився начальникові тюрми принести мені Біблію. Очевидно, побоялися скандалу, щоб я не помер у тюрмі, бо мої співвіруючі попередили, що піддадуть цей факт широкому розголосу.

Після цього випадку мені пригадалася біблійна історія з пророком Іллею, носити їжу для якого Бог змушував воронів. У моєму житті він схилив серце прокурора послати безбожного чоловіка – підполковника за званням, принести мені духовний харч, добре знаючи, що саме за Біблію мене збираються черговий раз судити. Я багато молився згодом за цих людей і їхні сім'ї. І знаю, що якби не просив, то й не отримав би. То був не сон, а ще одне чудо в моєму житті. Я розкрив посередині ту даровану мені Біблію і перше, що прочитав, був псалом 37:33: „Та Господь не зоставить його /праведного/ в руках того /безбожного/, і несправедливим не вчинить його, коли буде судити його".

Я щиро уповав на Бога, і Бог не допустив, щоб мене засудили несправедливо, а тоді мені пред'явили сфабриковані звинувачення у розтраті державного майна. Залпом, усього за три тижні в тюрмі я Біблію всю ще раз перечитав і жодного дня не випускав її з рук.

Втеча з-під конвою

Ще пригадую, як після чергового безпідставного арешту мене везли на вантажівці. На той час уже добре закусив принижень і знущань у темницях. Це й штовхнуло мене на відчайдушний крок – втечу, аби нехай на якийсь час вдихнути ковток свободи.

Стукаю кулаком по кабіні, щоб машина зупинилась. Під скрип гальм я вже за бортом. Поки авто зупинилось, за мною і слід прохолов. Конвоїри зчинили тривогу, стрілянину. Стріляли по кущах. Прочісували всю округу. Ніхто й не здогадався шукати мене під машиною, за баком пального. Інакше мене убили б. Лише тоді зістрибнув зі схованки і втік у кущі, коли зрозумів, що конвоїри вирішили їхати.

Коли стрибав, очевидно, пошкодив хребет, бо відчув нестерпний біль у спині. Скільки пройшов пішки, не знаю. Аж доки один водій-азербайджанець зупинився. Від нього я довідався, що зупиняють увесь транспорт, шукають якогось втікача. Я довірився йому, що дуже вірю в Бога, і незнайомий шофер взявся мені допомогти. Засипав мене яблуками і мандаринами, які віз, то мене й не знайшли. Віруючі люди допомогли знайти лікаря, який протягом двох тижнів направляв і лікував мій хребет.

З тавром дисидента

Ще раз вислизнути з-під арешту випало у Львові. Поїхав туди на запрошення духовних братів і сестер. Свіжою моєю провиною був мій відкритий лист про переслідування віруючих у СРСР, написаний 7 липня 1966 року на імена перших

осіб радянської держави, що на ту пору потрапив в ООН і був оприлюднений по всій Європі. Мало того, що терпів за віру, то тепер на мене начепили ярлик дисидента, зрадника і т.д. і т.п.

Будинок, в якому я перебував, оточили, то я спробував утекти через вікно. На якусь долю секунди не встиг. Схопили мене за ноги, потягли назад у кімнату. Прямо там і влаштували допит. Поки що й до чого, я дістав листи-відгуки, які отримав з-за кордону на мій відкритий лист, і непомітно всунув їх у шухлядку. Бо хіба міг знати, що у цих людей на думці. Довго записували мої свідчення, але ті, що писали, за мною особливо не пильнували. Знали, що будинок оточений, ніде від них не дінусь. Проте віруючі господарі спустили мене дверцятами, що були під килимком, у підвал, звідки я вибрався через невеличке вікно. Перестрибнув через паркан. Сусідський собака чомусь навіть не гавкнув. Залишились позаду похмурі силуети міліціонерів у плащ-накидках. Дощ, пригадую, промочив мене до ниточки, колючий вітер шмагав в обличчя холодом. Але я з теплотою згадую ту негоду. Може, це саме вона й допомогла мені вислизнути від чергового неминучого арешту. Інші знайомі віруючі ще три доби переховували мене у себе. Дружина високого чиновника повернулася в той дім, звідки я втік, і знайшла листи, які я там залишив, передала мені. Ну детектив справжнісінький.

За моєю дружиною продовжували слідкувати спецслужби, щоб спіймати мене. Якось ми з нею домовилися про зустріч у Клевані Рівненського району, куди її запросили на весілля. Щойно гості сіли за столи, як нас оточили люди в цивільному. Оскільки в обличчя мене добре не знали, то попросили вийти з хати всіх, хто прийшов із дітьми (бо знали, що у нас із дружиною дітей не було). Та одна віруюча дала мені свою дитину, так ми з дружиною благополучно і вийшли звідти.

Між іншим, що стосується нашумілого відкритого листа, то компартійна комісія, яка прибула з Москви, запропонувала мені відмовитись від написаного взамін на свободу.

– Я ненавиджу вашу свободу. Краще вмерти, ніж користуватися вашою свободою! – кинув я їм у відповідь.

Тогочасна радянська преса, зокрема журнал „Людина і світ", розкритикувала підтримку закордоном мого листа і саркастично писала: „Посев", „Післанець правди" (емігрантські видання у США. – ред.) та інші подібні бульварні листки багато разів кричали про переслідування баптиста О.І.Ковальчука, мешканця міста Ровно. Якими тільки епітетами не нагороджували цього віруючого: „незламний борець за віру", „ісповідник Христових правд" і т.п. Хто ж ця особа?" А далі цитують офіційні документи: „Ковальчук О.І., майстер ательє фабрики трикотажних виробів у Дубно, шляхом штучного збільшення в документах фактичних витрат матеріалів, створив потаємні резерви матеріалів. ...Загальні збитки, яких заподіяв Ковальчук державі, становлять 3760 крб. 50 коп." І далі роблять свій розвінчувальний висновок: „Одне слово, „борець за віру" – справжній махінатор і шахрай. На гроші, роздобуті нечесним шляхом, Ковальчук придбав дорогий магнітофон, друкарську машинку. Щоб хоч частково компенсувати збитки, заподіяні державі, судові органи вилучили в шахрая 1090 крб. готівкою. Побачивши, що доведеться відповідати за розкрадання народного майна, Ковальчук став поширювати чутки, нібито його переслідують за віру".

Сьогодні не можна без гіркої іронії читати й наступний абзац „викривальної" статті в тогочасному радянському партійному виданні: „Та наш суд гуманний. Після недовгого (піврічного. – авт.) перебування під слідством Ковальчука звільнили". Замість вибачитися за принизливе звинувачення почали ще й всіляко паплюжити людей, які намагалися донести правду про переслідування віруючих, а саме Лідію Вінс, чіпляючи на них ярлики махрових націоналістів, антикомуністів, реакціонерів, ненависників усього радянського... І за що? За правду, яку називали безсоромною брехнею, інсинуаціями, грубими наклепами на радянську дійсність і т.п.

Мого листа оприлюднили 600 станцій

Але я вдячний цьому виданню за історичну правду. Якби не журнал „Людина і світ" (його мені передали товариші), я й сам не знав би про долю мого листа, через якого став у своїй Вітчизні дисидентом, ізгоєм. Процитую фрагмент опублікованого в згаданому журналі листа кореспондента Олекси Гарбузюка: „Ми за милістю Божою інформуємо весь світ за допомогою радіо та англійської преси про ваш героїзм, посвячення, страждання і безкомпромісну боротьбу за віру. Моя доповідь була прочитана на 600 станціях і лист Олександра Івановича (мається на увазі О.І.Ковальчук), котрий я переслав пресі і в ООН..."

Я зберіг ці листочки, уже поживклі від часу, щоб показати, що це справді було зі мною. І щоб нинішні покоління порівняли свободу і несвободу. Я ставав на захист не якоїсь окремої релігії, а писав свій лист тогочасним радянським властьімущим від імені всіх віруючих, з якими я спілкувався на той час і які ні під якими погрозами не відмовилися від Бога і його заповідей.

Через рік після того, як мій лист потрапив в ООН, мене знову арештували. Вислідили за дружиною Тетяною.

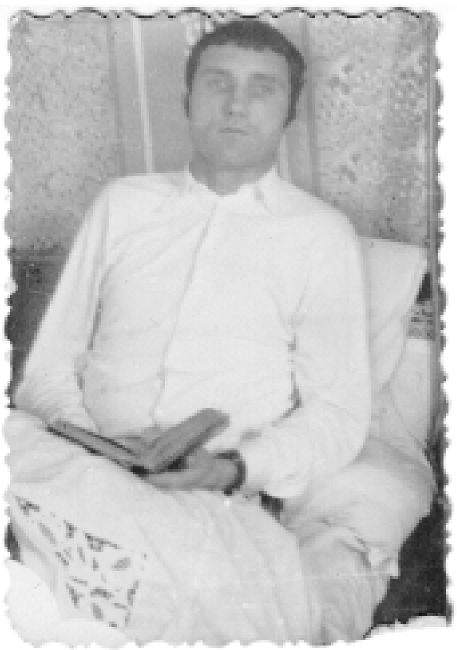
І все ж та підтримка Європи, яка оприлюднила мій лист на сотнях радіо- і телестанцій, була для мене дуже важливою. Перші американські космонавти надіслали мені підбадьорливі листи, свої фотокартки. Вони теж хотіли пересвідчитися, що я після стількох випробувань вижив. Американський астронавт Джеймс Ірвін, який після польоту в космос глибоко повірив у Бога, прочитавши мій лист, попросив про зустріч, і ми зустрілися. Одержував багато інших схвальних листів-відгуків, у тому числі від Президента Америки Джорджа Буша-старшого, від Михайла Горбачова.

Ніякий я не американський шпигун, як мені ставили у провину, я просто щиро вірив Богові, його слову. Але лише в незалежній Україні з мене зняли тавро дисидента. На виконання Закону України „Про реабілітацію жертв політичних репресій на Україні" Дубенська міська рада народних депутатів 11 жовтня 1994 року видала мені посвідчення реабілітованого.

Тюрма в моєму житті – це не сон

Що сказати про тюремні порядки? У мене ще й досі в пам'яті металеві кварти для води на цепах, камера смертників, звідки арештантів виводили на розстріл із зав'язаними ротами. Нас, арештантів, усмиряли, наприклад, тим, що цілодобово не давали прилягти, можна було тільки сидіти. Щоб ми не молилися, нас били кулаками з кастетами. На те, що я преклоняв коліна перед Богом, мені казали: „Бога нема", заводили в туалет і там били, запхнувши голову в смердючу дірку, щоб не було чути мого крику. „Я присягнув Богу служити, а не вам", - відповідав я своїм катам.

Одного разу вже в Рівненській тюрмі побили так, що аж лопнув жовчний міхур, про це я писав у відкритому листі на адресу вищого державного керівництва. Стікав кров'ю і жовчю, не міг нічого їсти, важив при моєму далеко не низькому зрості заледве 30 кілограмів. Щоб остаточно зламати мій дух, дружині сказали, що в мене рак останньої стадії. А щоб після всього скоєного вмити руки, мене звільнили з-під арешту і під розписку

О.Ковальчук після тюремного ув'язнення

відправили помирати в лікарню. Віруючі, які мене знали до того арешту, просто жахнулися, побачивши мій жалюгідний стан. Вони зібралися на мітинг під стінами лікарні, де ухвалили текст листа керівництву країни на мою підтримку, а ще співали псалми, щоб мене хоч якось підбадьорити.

Що все це не сон – постійно нагадують і глибокі шрами на голові від операції, і підірване здоров'я. Били тільки за те, що молився. Іншому віруючому пальця відбили. А у мого одновірця Миколи Хмари живцем вирвали язика. Отаке треба було пережити. Не можна передати словами, який тяжкий то був час. Та я волів краще вмерти, ніж відмовитись від Бога. Вибирав тільки тюрму, бо не збирався коритися богозневажникам. Я таки живий попри те, що у 35 років на мені вже ставили крапку і на життя особливо не розраховував.

Сьогодні, коли віра не переслідується, навіть заохочується, мої спогади для когось можуть видатися нереальними. Але все це було, і слава Богу, що минулося, як кошмарний сон.

Раціоналізатор-самоук

У 1950 році амністія принесла мені дострокове звільнення з тюрми, а заодно надію на те, що все погане позаду і можна починати нове життя. Невдовзі після повернення на Рівненщину, 2 березня 1951 року я одружився. Моя дружина Тетяна Андріївна працювала бухгалтером на Дубенській трикотажній фабриці, де я влаштувався механіком. Хоча мені так і не вдалося здобути омріяну освіту, але я любив свою роботу і мав успіх у своєму ремеслі. Так, за технічне удосконалення трикотажного верстата, який замінив одноманітну працю десяти в'язальниць, у Москві мене преміювали 7 тисячами карбованців. За них я купив модний на той час мотоцикл із коляскою К-750.

Досі бережу всі документи на винаходи, які залишилися з того часу. Зокрема і членський квиток Всесоюзного товариства винахідників і раціоналізаторів № 262182, виданий Дубенською трикотажною фабрикою 13 червня 1958 р.

Згодом переїхали в Рівне, де побудували свій дім на вулиці Жданова. Працював у трикотажній майстерні, роботу знав досконало.

Ті десять років життя, можна сказати, були найсвітлішою смугою мого життя. Бо сподівання на те, що всі переслідування позаду, скоро розвіялися. А саме після того, як у 1961 році підтримав клопотання про проведення Всесоюзного з'їзду церков ЄХБ. І знову погрози, арешти, сфабриковані звинувачення, шельмування в місцевій пресі, тюрма, конфіскація майна, зокрема й мотоцикла.

Утиски віруючих тривали, але радянська ідеологічна машина не визнавала цього і як тільки не називала захист релігії: і антикомунізмом, і махровим націоналізмом, і антирадянщиною. В пошуку правди я просився на особистий прийом до Брежнєва, молився на колінах у приміщенні ЦК КПРС, але мені так і не дозволили цієї зустрічі. Не отримав я відповіді і на свій лист від 11 грудня 1975 року, де писав про утиски віруючих всіх конфесій і просив про те, щоб їх не виганяли з роботи і з вузів. Лист тільки зареєстрували, і на тому все.

Світ за очі

На початку сімдесятих років мою непоступливість визнали божевіллям, мене відвезли зі слідчого ізолятора в психлікарню. А напередодні рівненський прокурор Вишневський радив мені виїхати з України, бо, мовляв, життя мені все рівно тут не дадуть. Я здогадувався, що прибрати мене можуть з допомогою звичайної ін'єкції. Одного разу щось подібне ледве не сталося зі мною. Міцно тримаючи за руки, мені шпигнули в потилицю якийсь укол, від якого мої зіниці так розширилися, що я на кілька днів втратив зір. Тож пам'ятаючи про це і про застереження прокурора, вирішив тікати світ за очі. Коли мене залишили на хвильку одного в лікарняному

кабінеті на четвертому поверсі, я озирнувся і побачив відчинене вікно. Ніби спеціально для мене від нього йшла донизу металева пожежна драбина. По ній я миттю спустився й утік у жита. Потім шукали мене вдома, допитували дружину, де я.

Опинився в гарячій точці

У 1964-му після втечі з психлікарні я, будучи в тяжкому стані, автостопом таємно добрався до аеропорту в Бориспіль. Паспорт у мене забрали, як і всі документи, в тому числі про інвалідність, то я при посадці в літак на Абхазію назвався Смілим. До речі, тим рейсом летіли дуже популярні у той час артисти Штепсель і Тарапунька.

Для проживання вибрав Сухумі. Бо крім того, що клімат той мені підходив для лікування, там, на Кавказі, жили люди, які тікали туди від переслідувань радянською владою і багатьох із яких я знав.

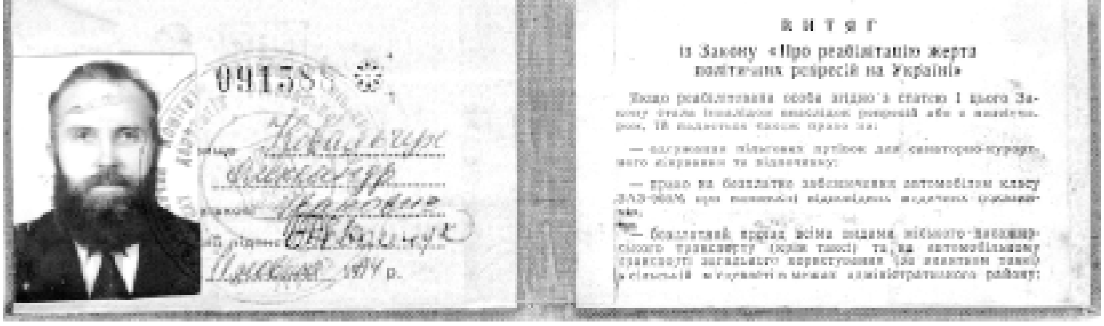
Тривалий час заліковував тюремні болячки, на перших порах ледве пересувався з паличкою. Та лагідний морський клімат сприяв швидшому одужанню. Згодом почав потроху працювати. До мене зверталися з проханнями допомогти налагодити техніку. Я навіть складні японські машини збирав, запускав і навчав персонал працювати на них. Недовгий час працював за своїм фахом, налагодив місцеве трикотажне виробництво, ще трохи попрацював водієм на швидкій допомозі.

Та невдовзі територія Абхазії стала гарячою точкою, там почалася війна з Грузією. Люди тікали звідти, хто куди міг. Тоді я перевіз свій будиночок в Туапсе Краснодарського краю, неподалік Сочі. А в 1996 році на запрошення рідної сестри Ніни переїхав із дружиною до США. Отримали квартиру в Голівуді, де й нині мешкаю.

Сестра Ніна (Найне, як її звуть американці), теж багато пережила. У роки Другої світової війни її, 17-річну, забрали на примусові роботи до Німеччини. Вона працювала офіціанткою в німецькому ресторані. Незадовго до закінчення війни їй чудом вдалося уникнути смерті. Німці саме збиралися спалити чергову групу остарбайтерів. Їх зігнали до ями і вже збиралися облити бензином. Але якраз налетіла авіація союзників, американці витягли людей з лабетів вогню. Так сестру, серед інших врятованих, забрали до Іллінойсу (штат Техас), їй випало жити неподалік будинку президента США Буша-старшого. У США живуть тепер всі мої рідні брати і сестри. Свого часу зазнали переслідувань за віру мої сестри Віра та Олена, а брати Антон і Олексій, як і я, відбули тривалі строки ув’язнення за релігійні переконання.

Із Христом в тюрмі – свобода,
А на волі без Христа – тюрма.

За сповідування цього духовного принципу наша родина спробувала на собі різні знаряддя репресивної комуністичного машини, спрямованої на знищення церкви. Тому, побувавши у квітні 2006 року, після десятилітньої розлуки на Рівненщині, я

Посвідчення про реабілітацію О.Ковальчука

своїм очам і вухам не повірив: у моєму рідному краї вільно проповідується Боже слово, і за Біблію нікого не спроваджують, як колись, до тюрми.

Біблійними місцями

Не так давно збулася й мрія всього мого життя відвідати біблійні місця. Першим таким місцем стала духовна семінарія в Ечмиадзині, що неподалік Єревана. Там у найстарішому храмі зберігаються рештки Ноєвого ковчега, знайдені під час розкопок на горі Арарат, місці його приземлення після потопу. Я, як справжній українець, почіпав пальцями дерево гофер, з якого Ной змайстрував ковчег, попробував нігтем смолу, якою він був просмолений. Ной 120 років будував ковчег, в якому спаслися 8 членів його родини.

У 1993 році знайомі по Сухумі євреї, які емігрували в Ізраїль, знаючи мене як раціоналізатора, попросили допомогти їм налагодити трикотажне виробництво у Тель-Авіві. Я скористався цим запрошенням, щоб здійснити свою давню мрію і відвідати Обітовану Землю. Майже рік працював там на фабриці, заодно об'їздив весь Ізраїль, відвідав усі Господні місця, де ступали ноги Ісусові. За цей час відростив бороду.

Дорога, якою провадив мене Бог, була нелегкою, але я не нарікав. Завжди пам'ятав про історію Христових апостолів Петра і Павла. Про те, як із Петрових рук і ніг за волею Божою злетіли кайдани. Як Павлові, якого хотіли вбити, його учні допомогли втекти з темниці, спустивши його вночі по линві з другого поверху. Я теж готовий був терпіти за віру і без жодного сумніву вірив, що Господь допоможе знести мені безконечні переслідування, допити, погрози та інші випробування.

Диктофонні записи спогадів О.І.Ковальчука зроблені і розшифровані Марією Корнійчук 20-25 квітня 2006 р. в м. Рівному. Особистий архів М.Корнійчук.

РОЗДІЛ IV

РЕСТАВРАЦІЯ

Політичні репресії в історичних нарисах

Григорій Дем'янчук

„Чрезвичайки" на Рівненщині в 1919-1920 роках

Початок репресій більшовицьких властей на території Рівненщини слід віднести до періоду національно-визвольних змагань українського народу в 1918—1920 рр. Уже тоді більшовицька влада, народжена насильницьким, незаконним способом, чітко проявила себе як тоталітарний режим, що утверджувався за допомогою широко розгалуженого апарату масових репресій.

Перша окупація Рівненщини, яку Совєтська Росія збройною силою, порушуючи суверенітет УНР, здійснила в травні 1919 р., йшла під гаслом „Пролетарі всіх країн, єднайтеся!". Цим гаслом прикривалося продовження колонізаторської політики російського самодержавства стосовно України та інших країн. Разом з тим пропагандивним прикриттям експансії стало створення міфічного „українського червоного війська", яке насправді було російсько-більшовицьким. Скажімо, у командному складі військового угрупування В.Боженка, яке наприкінці травня зайняло Здолбунів і Дубно, були такі „українці", як начальник оперативно відділу штабу Макаров, командир 4-го полку Калінін, політкомісар цього ж полку Базарова („Маруся"), командир батальйону Петров, начальник політвідділу бригади Кущін, командир приштабного ескадрону Голубков і т. д.

У передовій статті „Відкрились очі", що була опублікована в рівненській газеті „Вільна Україна", друкованому органі Північної групи військ УНР, писалось: „Користаючись з нашого тяжкого положення, кинулись більшовики зі всіх боків на нас і, мов лавина, зайняли скоро наш край...За короткий свій побут на Україні показали більшовики, як розуміють вони свободу й братерство.

Не чекаючи ні хвилини, мов зголоднілі вовки, кинулись вони вперед на міста, а після на села, щоб поживитись працею нашого народу. Коли наші селяни в поті чола орали та обсівали свою земельку, тоді московські большевики гаяли час на мітингах, а тепер пхаються до нас і давай ділитися з ними во ім'я комунізму" [1].

Жорстокою реальністю стало те, що встановлення „радянської влади" здійснювалося не тільки воєнним способом, а й масовим терором проти мирного населення спеціальних підрозділів більшовицької партії та армії — „чрезвичайок" (ЧК), які створювались і в армії, і при ревкомах, маючи назви „політбюро". Призначення їх як органів терору було відоме на Рівненщині ще до приходу сюди Червоної армії. В тій же газеті „Вільна Україна" був надрукований вірш „Монолог Леніна" відомого на той час поета Грицька Правденка:

Вже другий рік я царствую спокійно
В Совдепії. Усі мої агенти й чрезвичайки
Літають по Совдепії, як чайки,
І кажуть враз: „Все твердо і надійно".
Кривавий шлях, яким здобув я диктатуру,
Терор, насильства, розстріли й шахрайство
Усім розкрили мою темну авантюру
Й мені не вірить вже Совдепії селянство...[2].

Зайняття міст і сіл супроводжувалось розстрілами не тільки військовополонених, а й екзекуціями, грабунками, вбивствами цивільних громадян. Порівняно „мирною" була поведінка більшовицьких властей, які в лютому 1919 р. „визволили" Сарни. Але з першого ж дня вони почали відправляти до Росії реквізоване добро — забрали 10 тисяч пудів цукру, борошна, круп, експропріювали аптеки, всі залізничні паровики і вагони, зняли українські вивіски, закрили школу.

Характерним прикладом може бути напад на Острог 1 травня 1919 р. полку „червоного козацтва" на чолі з В.Примаковим та „інтернаціонального" полку. В газеті „Дзвін" (видавалась на той час інформаційним бюро Армії УНР у Здолбунові)

13 травня була опублікована стаття „Події в Острозі", в якій описувалися звірства „червоних":

„Після бою до 6 год. наші залишили місто. Ввійшла більшовицька кіннота. „Первый советский интернациональный коммунистический" та червонокозацький полки почали „визволяти". Ограбували скарбницю на півтора мільйона крб., стали розшукувати козаків та поранених і добивати їх, грабувати і різати населення. Над містом поплив жах і морок. Заарештовували й водили до „чрезвичайки", яка була в містечку Межирічі. Там загинуло багато людей В місті нема ні одної хати не пограбованої. Брали все, що тільки можна було, а меблі рубали. В мешканнях державних установ подерли й порізали все... Жертв цивільних — до 400 чол. Тоді ж розбили церкву у Вельбівному" [3].

Наказом Реввійськради Українського фронту від 8 червня полк червоного козацтва було нагороджено почесним революційним бойовим прапором — за „масовий героїзм".

Мабуть, нагороду від начальства одержав і один з командирів загону, що увірвався в село неподалік річки Ікви в Дубенському повіті. Тут якраз ішла похоронна процесія. Загін зупинив її, а командир зняв хрест із священика і надів його на шию своєму коню...

Після боїв за той чи інший населений пункт наставало „мирне" життя. Тоді всім починали заправляти чекісти: розправлялися з українськими діячами, представниками української влади, а також військовими старшинами та козаками, які залишились на зайнятій території, закривали українські газети, робили обшуки в монастирях та церквах.

Начальник Житомирської губернської „чрезвичайки" і голова губревкому Михайло Кручинський, перебуваючи в Острозі та Рівному з 7 по 9 червня, в своїй телеграмі аж на шість адрес (голови ВУЦВК Г.Петровського, голови Раднаркому УРСР Х.Раковського, заступника наркома внутрішніх справ С.Власенка, голови ВУНК — М.Лаціса, голови губернського військово-революційного штабу по боротьбі з контрреволюцією Ю.Щаденка, секретаря губернського партійного комітету Л.Гілінського) похвалявся тим, що розігнав у Острозі ревком на чолі з місцевим учителем А.Романюком за „м'якотілість", з першого погляду розпізнав три „ворожих агенти" в Острозі і три — в Рівному і розстріляв цих, мирних громадян без суду і слідства [4]. Саме тоді у Києві був створений „Верховний революційний трибунал", очолюваний наркомом державного контролю УРСР М.Скрипником, який дізнався про „подвиги" Кручинського, перебуваючи в Житомирі на губернському з'їзді рад і партійній конференції. Цей український „ленінець" вважав, що розстріли, здійснені Кручинським, компрометують радянську владу. І тому першою справою, яку розглянув Верховний революційний трибунал, була „справа голови Волинського ревкому". А втім процитуємо тут замітку із київської газети „Комуніст":

„У залі палацу ВЦВК вчора (29 липня - авт.) відбулось перше засідання Верховного революційного трибуналу установленого для розгляду справ надзвичайної важливості.

Слухалася справа кол. голови губернського ревкому Волині Михайла Шуфа, він же Стромилін, він же Кручинський, який звинувачується в тому, що, не маючи на це повноважень, розстріляв з 31 травня по 9 червня 18 чоловік, при чому діяв одноособовою владою... Кручинський оточив свою роботу і особу рекламою, не сумісною з серйозністю радянської політичної діяльності.

Головний свідок Наркомдержконтроль тов. Скрипник, який арештував Кручинського під час своєї поїздки на Волинь, в обширному свідченні відновлює картину розстрілів... і виясняє весь характер його діяльності як дискредитуючої радянську владу" [5].

Отже, судили переважно за „зайву рекламу" розстрілів. На засіданні трибуналу знайшлись і захисники Кручинського. Відзначались дивні метаморфози його

політичних переконань: він „то більшовик, то толстовець, то анархо-синдикаліст". І от цього „толстовця", який, не задумуючись, розстрілював десятки людей, засудили ...до 6 місяців примусових робіт.

Жорстокістю відзначалися дії чекістів, які „наводили порядок" на Дубенщині, зайнятій бригадою В.Боженка. Самого комбрига ось так характеризував його порученець М.Гарнич у своїй книзі „Батько Боженко": „Затиснута в кулаці найміцніша кавалерійська нагайка... Куполоподібна, шишкувата голова, сердито навислі брови... У роті — недопалок сигарети, каскади добірних матюків — він „єройський", гулькіна душа... Іноді нагайкою орудує навіть у штабі бригади" [6]. Як свідчать архівні матеріали, обзивав місцевих ревкомівців та членів виконкому повітової ради „контрреволюціонерами, саботажниками" і не раз погрожував розстрілом навіть тим, хто ревно прислужував більшовикам. Повітові чекісти „розкрили" в місті дві підпільних організації: одна — „шпигунська і пропагандистська з попів і монахів", а друга — з місцевої молоді, „чисто петлюрівська". Зрозуміло, що ці організації були „створені" самими ж чекістами, щоб продемонструвати свою пильність і результативність роботи.

Відомо, що на території Волині, окупованій Червоною армією в 1919 р., прокотилася хвиля селянських повстань. Для „усправедливлення" їх жорстокого придушення більшовики розповсюдили вигадку, що вони — „куркульські". Це була тонко задумана і широкомасштабно здійснена пропагандивна акція, яку згодом підхопила і вже не могла без неї обійтися т. зв. радянська історична наука.

Тимчасом причина повстань полягала не в підступах куркулів, а в розбійницькому порядкуванні більшовицьких військ та органів управління. Про це свідчать, зокрема, документальні матеріали Рівненського обласного архіву, хоч вони давно і ретельно проціджені через ідеологічне сито.

У „Заяві голови Сатиївського сільського комітету бідноти Варковицької волості Степана Лісничого в Дубенський повітовий виконком" написано буквально таке: „Цим доводжу до відома виконком, що вже місяць у селі Сатиєві розквартировано 80 чоловік червоноармійців команди розвідників 7-го Новгород-Сіверського полку. За весь час постою поведінка їх з кожним днем стає все жахливішою. Повсякденні грабунки жителів як нашого села, так і довколишніх сіл чинять зовсім не зважаючи бідний чи багатий... Багато з жителів зовсім ідуть з домівок і ховаються по лісах" [7]. У протоколі засідання Дубенського ревкому від 20 червня записано: „Комендант міста заявляє, що серед червоноармійців Таращанської бригади є теж багато бандитів..." Командир Таращанської бригади Боженко на повітовому з'їзді пояснював, що „Червона Армія хоче жити" і наказував „не зобижатись" на неї. Тоді ж на цій основі виник конфлікт між ним і ревкомом, у який втрутився нарком Подвойський. Ставало зрозумілим, що перебування частин червоної армії у повіті має не стільки військово-тактичну чи „визвольну" мету, скільки суто економічну: якомога більше викачати і відправити в тил продуктів харчування та матеріальних цінностей. Це було видно з тих завдань, які ставив перед Боженком, ревкомом та повітовим виконкомом нарком Подвойський.

Вимагає спростування вигадка про „добровільну" мобілізацію в червону армію. В архіві зберігся один з мандатів, виданий 20 липня 1920 р. командирові підрозділу для мобілізації молоді у Дермані, який мав право „...у тих, хто ухиляється від мобілізації конфіскувати все майно та живий інвентар" [8]. І це було не місцевою самодіяльністю, а директивною вказівкою згори. 9 липня 1920 р. Дубенський ревком одержав з Житомира таємну телеграму такого змісту: „8 июля кончается срок мобилизации. Необходимо принять энергичные меры к явке уклоняющихся от мобилизации. Разбить уезды и города на районы, в течение одной ночи устроить облавы. Мобилизовать для проведения партийных, советских работников... Не стесняться никакими средствами вплоть до расстрела кулаков подлежащих мобилизации" [9].

Тому-то в багатьох місцевостях селяни, обурені діями армійської та місцевої ревкомівської влади і „чрезвичайок", вдалися до збройного захисту своїх економічних та національних прав, виступили проти „комуни", яка вже тоді стала уособленням та символом зла.

Таке повстання відбулося в Демидівці, але дубенські ревкомівці, серед яких були авторитетні люди, умовили селян скласти зброю. Другим і вже великим повстанням на території, захопленій таращанцями, стало острізько-кунівське.

У виступі делегата з Острога на І губернському з'їзді більшовицьких рад у Житомирі говорилось: „Острізький повіт є базою волинського куркульства, яке ніяк не дає організуватись біднішому селянству. Розпочато енергійну боротьбу з куркульством". У перекладі на звичайну мову це означало — із селянством. Адже чимало волостей, зокрема Кунівська, Хорівська, на своїх сходах заявили про невизнання радянської влади.

30 червня в Житомирі було створено губернський військово-революційний штаб для боротьби з „контрреволюцією", до складу якого ввійшли Ю.Щаденко, М.Щорс та інші. Цей штаб не зміг спинити розвиток повстанського руху, хоч селянський спротив придушувався військовою силою.

Повстання в містечку Кунів, яке розпочалося 1 липня, очолив учитель Григорій Сайкович. Селянським полком командував учитель із сусіднього села Новомалина Мельник. Переговори, які вів з повстанцями Острозький ревком, не мали успіху: вони були проти „комуни" і вимагали роззброєння острозького гарнізону. Для втихомирення послали караульний батальйон, але у бою він зазнав поразки. Згодом надійшла допомога з Ізяслава - 150 солдатів, але гарнізон разом з ними змушений був вийти з Острога і зупинився у селі Вельбівному. Тут червоноармійці були оточені селянами і роззброєні. Житомирський штаб для боротьби з „контрреволюцією" направив сюди військові підрозділи з Дубна. В записці, що зберігається в обласному архіві, занотовано: „Наступного дня прибула Таращанська дивізія (так в оригіналі - авт.), яка розправилася з повстанцями - зі всією суворістю. В місто Остріг увійшов 5-й Таращанський полк і настала тиша" [10]. Про це є згадка в збірнику „Сорок четвертая киевская дивизия": „...полк був перекинутий для придушення куркульсько-петлюрівського повстання в мм. Ямпіль і Кунів. Виконавши завдання, полк повантажився на ст. Кривин в ешелони і прибув у Дубно, де перебував штаб 2-ої Таращанської бригади" [11].

Після прибуття полку в Дубно тут стало відомо про повстання в селі Мирогощі. Згадок про це повстання в документах ревкому і повіткому нема. Про нього написав у своїй книжці „Батько Боженко" М.Гарнич, колишній таращанець. Причини виступу селян він перекрутив у відповідності з пропагандивним міфом про „куркульський" характер повстань того часу, стверджуючи водночас, що „заколот" піднято за „вказівкою з Праги" [6]. Тимчасом у Рівненському обласному архіві нам вдалося віднайти матеріали, які проливають світло на ці події. Мирогощанська сільська міліція, створена за дозволом ревкому, арештувала при спробі пограбувати священика Федора Шумовського 13 червоноармійців. Згідно з наказом ревкому вони могли бути розстріляні на місці злочину. Щоб виручити їх, Боженко застосував військову силу. Після короткого бою селяни кинули зброю і розбіглись. Керівник повстання Олександр Гельцель, за фахом лікар, отруївся, коли його везли на екзекуцію в Дубно. В 1925 р. польські власті розпочали судовий процес проти осіб, які звинувачувались у сприянні більшовикам на території Дубенського повіту, зокрема в Мирогощі під час повстання. Свідчення давали священик Федір Шумовський, його син Павло Шумовський та ряд інших учасників і очевидців повстання. Судові матеріали переконують: це був протест проти грабіжницького нападу червоноармійців [12].

Отож, події національно-визвольної боротьби на Рівненщині 1918—1920 рр., які проявились і в „куркульських"повстаннях, подавалися в радянській історичній науці вкрай викривлено, неправдиво і потребують об'єктивного та детального вивчення, як і більшовицькі репресії того часу.

Джерела та література:

1. Вільна Україна. – 1919. – 27 березня.
2. Вільна Україна. – 1919. – Ч.12. – Квітень.
3. Дзвін. – 1919. – Ч.2. – 13 травня.
4. Рівненський обласний краєзнавчий музей. - №3069.
5. Комуніст. – 1919. – 30 липня.
6. Гарнич М. Батько Боженко. – К., 1935.
7. ДАРО, ф.Р-421, оп.1, спр.5.
8. ДАРО, ф.100, оп.1, спр.13.
9. ДАРО, ф.Р-421, оп.1, спр.11.
10. ДАРО, ф.Р-469, оп.1, спр.1-2.
11. Сорок четвертая киевская дивизия. – К., 1923.
12. ДАРО, ф.33, оп.2, спр.1710.

Олександр Дарованець

Репресивна політика польської влади щодо УВО та ОУН на Волині (1920-1939 рр.)

Поразка українців у визвольних змаганнях 1917-1921 рр. спричинила поділ України між СССР, Польщею, Румунією та Чехословаччиною. До складу Польщі увійшли західноукраїнські землі: Східна Галичина, Волинь, Холмщина, Підляшшя та Засяння. Першочерговою метою політики польського уряду щодо загарбаних нею українських земель була цілковита інтеграція їх до складу Польщі. Тому польська політика щодо українського населення як Західної України в цілому, так і Волині зокрема, стояла на трьох засадах – асиміляції (намагання підкорити собі українців в сфері духовній), колоніальній економічній стратегії (прагнення зміцнювати економічну залежність західноукраїнських земель від корінних польських земель) та репресіях (намагання зламати непокірних фізично та морально, зруйнувати їхній добробут). Колоніально-поліційні методи управління польської держави на підконтрольних їй територіях Західної України стимулювали розвиток українського національно-визвольного руху і саме вони стали причиною того, що керівництво польської поліції на Волині змушене було константувати: „Український елемент на Волині, який не має виробленого одностайного політичного спрямування, а натомість вироблену ненависть до Польщі і всього, що польське – схильний належати до будь-якої організації, аби метою тієї організації була боротьба з Польщею".[1] Боротьбу проти польського окупаційного режиму на західноукраїнських землях в міжвоєнний період очолили Українська військова організація (УВО) та її спадкоємиця – Організація українських націоналістів (ОУН). В основі всієї їхньої діяльності лежала програмна теза – створення незалежної Української держави, яка обіймала би всі українські етнічні землі. Такі наміри розглядалися польською владою як замах на територіальну цілісність і політичну стабільність Польщі.

Саме тому організаційний розріст та активізація українського визвольного руху на Волині викликали потужну протидію з боку польської влади. На необхідності такої протидії наголошував волинський воєвода Ян Генрик Юзевський, який у своєму звіті за 1933 р. зазначав, що „боротьба з ОУН має вестися нещадно, з використанням

усіх можливих форм і методів".[2] Форми протидії польської влади зростанню впливів українського націоналістичного підпілля були різними. Так, наприклад, в статті С.Барана „Цензура при сокальському кордоні" зазначалося, що цензорська практика на Волині проти легальних, процензурованих вже в Галичині друків – конфіскація. В першу чергу конфіскуються календарі, бо „це майже одинока тривкіша українська лектура, що йде у волинське чи взагалі північно-українське село і робить свою освідомлюючу національну місію."[3] Іншою формою протидії зростанню впливів УВО та ОУН були репресії проти їх членів.

Процес боротьби польської влади проти підпілля УВО та ОУН на Волині можна умовно поділити на три періоди. В 1920-1926 рр. польські органи безпеки не мали в своєму розпорядженні даних про існування осередків УВО на Волині і тому не могли застосовувати репресії проти них. Другий період охоплює 1927-1934 рр. і характеризується активними спробами польських органів безпеки створити агентурну мережу в лоні УВО та ОУН. Зібрані органами безпеки інформації про українське націоналістичне підпілля на Волині стали підставою для подальших репресій у вигляді арештів та засудів членів УВО та ОУН. Період 1935-1939 рр. став часом активізації репресивної діяльності польських властей проти підпілля ОУН на теренах Волині, яка особливо загострилась перед вибухом Другої світової війни.

Розглядаючи проблему репресій, можна виділити кілька етапів їхньої реалізації. Першим етапом була агентурно-інформаційна підготовка, без якої неможливо було реалізувати наступні етапи. Далі йшли арешт та слідство, які могли увінчатися судовим процесом, наслідками якого часто були тюремне ув'язнення чи смертна кара. Це була стандартна схема репресій проти членів УВО та ОУН. Правда, інколи траплялися й інші схеми, особливо після того, як розпочав функціонувати концтабір в Березі-Картузькій. Як правило, ці репресії проводилися у вигляді т. зв. „ліквідацій" (заздалегідь підготовлених акцій, спрямованих проти осередків УВО та ОУН на певній території).

Координацією репресивної діяльності проти УВО та ОУН на території Волині займалися відділ безпеки (пізніше – суспільно-політичний відділ) Волинського воєводського управління (ВВУ) та референти безпеки повітових старостств, які мали головним завданням підготовку спільних акцій у майбутньому, а також вироблення одностайної тактики.[4] Ця тактика щодо ОУН передбачала такий перелік заходів:

I. Поліцейські заходи: 1) посилення розвідки і добір інформаторів, а також виявлення представників вищої ієрархії ОУН; 2) постійне спостереження за студентством та націоналістично налаштованою українською інтелігенцією; 3) систематична ліквідація виявлених організаційних осередків та знешкодження їх керівників.

II. Громадські заходи: 1) добір вчителів загальноосвітніх шкіл з метою послаблення впливу української інтелігенції на маси; 2) перешкоджання поширенню партійної преси через створення української преси лояльно налаштованої до польської держави; 3) протидія антиукраїнським настроям польського суспільства, яке мусить виказати ініціативу в області розв'язування конкретних проблем співжиття; 4) ліквідація тих українських господарських, суспільних і релігійних установ, які є осередками ворожої польській державі політичної акції.[5]

Агентурно-інформаційний етап репресивної діяльності польських органів безпеки міг бути більш-менш ефективним лише за наявності потужної агентурної сітки. Тому польські силові та адміністративні структури всіма силами намагалися набути собі джерела інформації в лоні УВО та ОУН на різних її щаблях. Крім інформацій конфідентів, органи безпеки послуговувалися і іншими джерелами інформації. До них належать: перлюстрація листів (характерний метод роботи комісара поліції Звольського); матеріали, знайдені під час обшуків в членів ОУН (наприклад, у Василя Киселя і Ігоря Шубського); результати стеження за відомими вже діячами ОУН (зокрема, Ростиславом Волошином); інформації, здобуті під час допитів підозрюваних в націоналістичній діяльності.[6]

Інформацію про „технологію" роботи органів безпеки проти підпілля можна почерпнути із видання ОУН „Конспірація": „Помилковим було би думати, що праця державних органів проти підпільної організації починається з арештом певної групи людей і закінчується її засудженням. Процеси то тільки публічні вогнища цілого ланцюга акцій тих органів проти підпільної організації. Акція починається набагато раніше, проводиться таємно, і має якраз на меті приготування ґрунту для явної дії державних органів, яка виявляється арештом, слідством і процесом. З другої сторони закінчується вона також набагато пізніше – з метою, аби на підставі всіх відомостей і доказових матеріалів, даних тією явною акцією (від арешту до процесу групи людей), приготувати ґрунт для другої подібної публічної акції – арештування, слідства і процесу, тим разом вже другої групи людей тієї самої організації".[7]

Тому посилена увага зверталася в ОУН на збереження організаційних таємниць. В „Декалозі" („Десять заповідей українського націоналіста") були такі пункти: „7) про справу не говори з тим, з ким можна, а говори з тим, з ким треба; 8) ані просьба, ані грозьба, ні тортури, ані смерть не примусять видати твоїх тайн".[8] Підручником для членів ОУН стала вищезгадана книга „Конспірація", в якій говориться наступне:

„Конспірація в нутрі організації.

I. Члени інших організаційних одиниць не можуть знати всіх членів вищих організаційних одиниць, чи членів інших рівнорядних одиниць або відділів організації.

II. Члени вищих організаційних одиниць уділюють в організаційних ділах членам нижчих одиниць тільки таких відомостей, які їм необхідно знати треба при їх конкретній праці.

III. Члени уживають в нутрі організації псевдонімів чи криптонімів [...].

IV. Переписка в організаційних справах допускаєма лиш в крайніх випадках безумовного значення. Висилка і приймання кореспонденції повинні відбуватися при задержанню всіх можливих средств осторожности, зваживши, що часто найменший недогляд спричиняє великі шкоди.

V. Зносини членів між собою мусять бути переводжені якнайбільш обережно. Організаційна приналежність не може бути надуживана до нав'язування персональних зносин.

Відношення до посторонніх людей.

I. В заключуванню знакомства бути надзвичайно обережним, бо можна зустрітися з провокатором".[9]

Ще більш жорстко вимога конспірації ставилася у вишкільній інструкції для Юнацтва пізнішого періоду (1938 р.), де сказано: „Важливо, аби правил конспірації дотримувалися в щоденному житті – Юнак мусить бути законспірований вдома, в школі, перед родиною, співмешканцями, вчителями і товаришами".[10] Життя змушувало дотримуватися цих вимог, бо тоді неминучими ставали „провали". За свідченням Івана Токара, в лісистих ровах вночі проводились заняття з військової підготовки. Все робилося таємно і для конспірації одягалися в маски. [11] Зв'язок теж мусили мати лише кур'єрський, бо це на порядок зменшувало вірогідність організаційного провалу („всипи"). Іншими формами конспірації своєї діяльності було проникнення членів ОУН в легальні українські організації та масове поширення легальної літератури націоналістичного характеру.

Коли накопичувалася достатня кількість інформації, поліція провадила „ліквідації" УВО чи ОУН, заарештовуючи всіх підозрілих на певній території. Такого роду акції поліція проводила в Рівненському, Кременецькому, Луцькому, Ковельському та Здолбунівському повітах.

Першою була „ліквідація" УВО в Рівненському повіті, яка в травні та жовтні-листопаді 1930 р. обійняла 94 особи (зокрема, 1 із Костопільщини і 14 із Здолбунівщини; наприклад, 24-25 жовтня 1930 р. на терені Олександрійської ґміни Рівненського повіту поліція провела „ліквідацію" 3 „трійок" ОУН, організованих Павлом Гаврилюком).[12] Увінчали цю акцію кілька судових процесів. На першому,

який відбувся 15-18 вересня 1932 р. в Рівненському окружному суді, були засуджені: Євген Ботанів – на 8 років тюрми; Василь Ботан, Петро Мельник, Степан Масловський, Микола Шафранський, Никон Коробчук – на 6 років; С.Семенюк – на 3 роки; Теодор Пристопчук, Трохим Данилюк, Я.Тижук – на 2 роки; П.Гонтар, Г.Язвінська, Кость Либак, Казимир Кадлубовський, Василь Каленик, Гаврило Войтюк, Павло Антонюк, Володимир Зданевич, Никифор Прокопчук, О.Власюк – на 1,5 року; Надія Романчук-Стефанська, Іларіон Дабіжа, Петро Зданевич, Василь Киселюк, Опанас Михасюк, Юхим Михасюк, Василь Козлюк, Іван Тижук, Яків Лукащук, Євмен Бойчук, Андрій Шолодько, Граф Фурман, Олександр Прищепа – на 1 рік; Тихон Вітрук, Максим Медведюк, Павло Гаврилюк, Василь Михасюк, Іван Киселюк, Іван Костюк, Михайло Мельничук, Василь Юра, Григорій Тимощук, Іларіон Семенюк – на 0,5 року ув'язнення.

Другий процес відбувся в Рівненському окружному суді 11 жовтня 1932 р. На ньому були засуджені брати Григорій і Левко Горбачевські до 3 років тюрми кожен.[13]

Вони мали своє продовження у вигляді апеляційних процесів: 20 лютого 1933 р. Люблінський апеляційний суд затвердив присуд на Левка та Григорія Горбачевських (по 3 роки тюрми; згідно інших даних – по 5 років); 24 квітня 1933 р. на процесі в Люблінському апеляційному суді С.Семенюку було підвищено кару з 3 до 8 років, а решті попередній присуд було затверджено; 18 липня 1934 р. в Люблінському апеляційному суді знову відбувся процес проти С.Семенюка, на якому йому зменшено кару до 6 років і зараховано 4 роки слідчого арешту.[14]

На Здолбунівщині було проведено дві „ліквідаційні" акції (вони були складовими частинами першої „ліквідації"). За саботажну акцію на теренах Здолбунівського повіту в середині жовтня 1930 р. були арештовані 6 осіб із с. Здовбиця, 2 осіб (зокрема, Григорій Огородник) із с. Лідава, які опинилися в Острозькій в'язниці, а також 4 мешканці м. Мізоч. Згодом, в ніч з 17 на 18 жовтня, в зв'язку з передвиборчою акцією були арештовані на теренах Здолбунівщини за звинуваченням в належності до УВО і поширенні „Сурми" ще 9 осіб, зокрема і Галина Нивинська-„Журба", дружина голови повітового комітету УСРП. Двоє з вищезгаданих, Михайло Грибовський і Ольга Твердохліб, 20 жовтня 1931 р. дістали від Рівненського окружного суду по 8 місяців тюрми, а слідство щодо решти було припинене.[15]

15 квітня 1931 р. були арештовані за звинуваченням в належності до УВО під прикриттям нелегального Пласту Микола Мостенчук (Почаїв Кременецького повіту) та Борис Пашкевич (Володимир-Волинський). Процес проти М.Мостенчука мав відбутися 9 травня 1932 р. на виїзній сесії Рівненського окружного суду в Дубному, але не відбувся в зв'язку з припиненням кримінальної справи.[16]

В ніч з 22 на 23 вересня 1931 р. була проведена „ліквідація" УВО в Ковелі, яка охопила 9 осіб. Її наслідком був процес у Луцькому окружному суді (4-5 листопада 1932 р.), на якому було засуджено Ю.Косача, Іллю Куницю, М.Онишкевича, Зиновія Сомчинського, Сергія Сомчинського, Павла Вітрика і В.Маркевича на 1 рік тюрми кожного (із заліченням 6 місяців запобіжного арешту і даруванням решти в зв'язку з амністією).[17] Радість їхня була недовгою: 24 квітня 1933 р. Люблінський апеляційний суд підвищив їм вимір кари (Ю.Косачу – 4 роки, В.Маркевичу та М.Онишкевичу – по 3 роки, Сергієві та Зиновієві Сомчинським, П.Вітрикові – по 1,5 року тюрми). Ю.Косачу вдалося перед апеляційним процесом втекти до Чехословаччини.[18]

5 червня 1932 р. проведена „ліквідація" Юнацтва ОУН в Кременці, яку вдалося пришвидшити завдяки згоді одного із затриманих співпрацювати з поліцією. Була затримана 31 особа (зокрема 17 людей посаджені до в'язниці, а 5 віддано під нагляд поліції). Згодом число арештованих збільшилося до 38. Пізніше з цієї справи було вилучене слідство проти Кузьми та Ольги Робітницьких, але в зв'язку з відсутністю доказів вини воно було припинене. Процес над членами Юнацтва ОУН в Кременці відбувся 15-20 грудня 1933 р. на виїзній сесії Рівненського окружного суду. Його результатом стали такі присуди: С.Пшеничний – 6 років ув'язнення (і 10 поразки в

правах); І.Шубський – 5 (10); Данило Закидальський – 4 (10); Микола Недзвецький, Петро Львович, Юрій Козубський – по 2,5 (6); Михайло Недзвецький, Ананій Мельничук, Микола Димнич, Мефодій Чорній, Віра Ключинська, Анастасія Ратинська, Володимир Мінчук, Олена Табінська, Олекса Зиглевич, Андрій Хлоупок, Василь Ваврипюк, Раїса Зелінська, Ольга Баглай – по 1,5 (5); Василь Кавецький – 1 рік в'язниці (із заліченням слідчого арешту і зменшенням кари в зв'язку з амністією наполовину); Андрія Лобара, Костя Горончука, Володимира Янчара, Євгенію Трачук, Галину Козубську, Варвару Шеремет, Тетяну Сагайдаківську як малолітніх засуджено на поміщення у виправному домі, але кару відкладено на 3 роки, залишаючи їх під опікою родичів; троє осіб були виправдані. Правда потім К.Горончук відсидів 1,5 року тюрми і дістав 3-річну поразку в правах.[19] 12 лютого 1935 р. Рівненський окружний суд за внеском прокурора скасував відтермінування кари 6 підсудним, а апеляційний суд у Любліні затвердив це рішення. В результаті Михайло Недзвецький і Р.Зелінська отримали по 1,5 року тюрми, а Г.Козубська, Є.Трачук, А.Лобар і В.Шеремет були змушені відбувати покарання в виправному домі.[20]

Із цією справою пов'язані три дрібніших процеси, на яких були суджені учасники демонстрацій перед брамою Кременецької тюрми та під час процесу в грудні 1932 р. Всі ці процеси проводилися Рівненським окружним судом на виїзних сесіях в Кременці: 10 березня 1934 р.– засуджено Бориса Козубського (депутат сейму від УНДО, згодом член ЦК УНДО, батько Юрія і Галини Козубських) – на 6 місяців тюрми, а А.Трачука, Тетяну Комаревич, Клавдію та Євфросинію Недзвецьких – на 10 місяців тюрми;[21] 28 квітня 1934 р. – засуджено Марію Черкавську на 10 місяців, а Ольгу Шубську – на 8 місяців тюрми;[22] 10 грудня 1934 р. – Михайло Недзвецький, А.Лобар, Є.Трачук, В.Шеремет дістали по 10 місяців, Т.Зелінська – 6 місяців тюрми, а В.Янчара і Г.Козубську поміщено у виправний заклад.[23]

9-10 квітня 1933 р. на території Луцького повіту відбулася „ліквідація" ОУН в Лаврові (10 осіб), яка вилилася у процес, що відбувся 4 вересня 1933 р. в Луцькому окружному суді. Ананій Закоштуй, Борис Заремба і Віктор Помяновський були засуджені на 4 роки кожен, Петро Зацерковний, Федір Корольчук, Федір (Теодор) Помяновський, Микола Микитюк дістали по 3 роки тюрми, Леонтій Шевчук – 2 роки, Іван Остапюк – 1 рік тюрми. Всім арештованим було зараховано термін слідчого арешту і всіх було позбавлено громадянських прав на 10 років.[24]

Крім масових „ліквідацій" проводилися і арешти дрібних груп та поодиноких членів УВО та ОУН, які час від часу мали свої наслідки в формі політичних процесів. Нижче наводиться їх неповний перелік.

За провадження української незалежницької агітації в січні 1931 р. до 2 років тюрми був засуджений видатний діяч УСРП Семен Жук, який був активним членом паралельної мережі ОУН.[25]

23 вересня 1932 р. Рівненський окружний суд на виїзній сесії в Кременці провів процес проти Івана Міщені із с. Рудка Бережцівської гміни Кременецького повіту за поширення листівок ОУН. Міщеню засудили на 2 роки тюрми і 2 роки поразки в правах.[26]

В липні 1932 р. відбулося національне свято на „Козацьких Могилах", в якому брали участь понад 15000 людей (переважно з Волині, частково з Галичини). Під час свята розкидалися листівки ОУН, в зв'язку з чим поліція повела арешти серед учасників свята. Наслідком цих арештів став проведений 1 грудня 1933 р. Рівненським окружним судом на виїзній сесії в Дубному процес проти групи членів ОУН за поширення листівок ОУН на „Козацьких могилах". Вирок: Левко Борщ – 3 роки, Лук'ян Киричук – 1 рік тюрми; Теодора Киричука виправдано.[27]

1 квітня 1934 р. – процес проти Якова Бусла за приналежність до ОУН і розповсюдження нелегальної літератури (Рівненський окружний суд). Вирок – 4 роки ув'язнення і 5 років поразки в правах.[28]

19 травня 1934 р. відбувся процес проти Полікарпа Борищука за поширення листівок ОУН (Рівненський окружний суд на виїзній сесії в Кременці). Вирок – 2 роки ув'язнення із зарахуванням слідчого арешту.[29]

7 вересня 1934 р. Рівненським окружним судом були засуджені за участь в шкільній акції ОУН Олександр Цикун з Луцька і Макар Токар із с. Ставок Костопільського повіту (обоє отримали по 2 роки тюрми).[30]

13 вересня 1934 р.– процес проти Олександра Дмитрука за приналежність до ОУН і участь в шкільній акції (Луцький окружний суд). Вирок – 3 роки в'язниці і 5-річна поразка в правах.[31]

20 вересня 1934 р.– процес проти братів Процюків і Василя Киселя (Луцький окружний суд на виїзній сесії у Володимирі). Тимофій і Володимир Процюки із Володимира були засуджені до 4 років тюрми і 6 років поразки в правах кожен, а В.Кисіль (Орища) – на 3 роки тюрми із поразкою в правах на 6 років.[32] Хоч потім апеляційний суд у Любліні і визнав їх невинними, вони встигли просидіти в тюрмі 11 місяців.[33]

26-30 червня, 1-6, 9-20 липня 1934 р. в Станиславівському окружному суді відбувся процес проти групи Юрія Онишкевича, яка була затримана під час навчального збору ОУН біля Надвірної (18 серпня 1933 р.). Серед засуджених були і керівники ОУН Луччини. І.Скоп'юк (провідник) отримав 10 років, члени повітового проводу Володимир Гайдюк і Костянтин Петрощук (Петрончук) – відповідно 13 і 12 років ув'язнення.[34] Цей вирок 16 листопада 1933 р. затверджено Найвищим Судом у Варшаві.[35] Івана Скоп'юка названо членом екзекутиви ОУН в Луцьку.[36] Володимира Гайдюка і Костя Петрощука заарештовано 18 серпня 1933 р. в Надвірнянському повіті.[37]

За даними, наведеними П.Мірчуком, в липні 1934 р. Луцький окружний суд засудив Макара Чайковського, Михайла Кодню (по 12 років) і Максима Бондарука (10 років) за вбивство конфідента Абрума Басера, але немає можливості документально підтвердити, що вони були членами ОУН.[38]

За належність до ОУН ув'язнили і Василя Вавринюка із Кременецького повіту (6 місяців тюрми), Володимира Драганчука (1 рік тюрми) та Павла Драганчука і Гната Коваля із Вишгородка Кременецького повіту (по 8 місяців тюрми).[39]

Певним чином пов'язаний із діяльністю ОУН на Волині і процес Івана Климіва у Львівському окружному суді (28 грудня 1933 р.). Його звинувачували в належності до ОУН і розповсюдженні нелегальної літератури на Волині та Сокальщині. Климів отримав 15 місяців в'язниці.[40]

Статистичні дані польської поліції про кількість засуджених членів ОУН подають наступну динаміку судових репресій:[41]

Повіт	**1930**	**1931**	**1932**	**1933**	**1934**	**Разом**
Луцьк	–	–	–	15	1	16
Дубно	–	–	–	3	–	3
Горохів	–	–	–	–	–	–
Володимир	–	–	–	–	3	3
Любомль	–	–	–	–	–	–
Ковель	–	–	7	–	–	7
Рівне	–	–	43	–	1	44
Костопіль	–	–	–	–	–	–
Сарни	–	–	–	–	–	–
Здолбунів	–	–	–	–	–	–
Кременець	–	–	1	31	7	39
Разом	–	–	51	49	12	112

При порівнянні з вищенаведеним списком судових процесів виявлено, що ці дані не є повними, що може свідчити про помилки при складанні цього зведення, однак загальну картину вони відображають правильно.

В судовій системі Польщі першою інстанцією при розгляді політичних справ були, як правило, окружні суди, але інколи дрібні справи передавалися на розгляд гродських та повітових судів. Так, наприклад, постановою гродського суду в Радивилові за націоналістичну діяльність були ув'язнені 2 особи.[42] 25-27 квітня 1930 р. Рівненський повітовий суд провів процес проти 6 осіб, обвинувачених в порушенні громадського спокою, підбурення населення і опір поліції, внаслідок якого Іван Горичук дістав 6 місяців арешту, С.Семенюк – 3 місяці, Омелян Драчук і Харитон Дзвінчук – по 2 місяці арешту. 3 жовтня 1930 р. відбувся апеляційний процес в Рівненському окружному суді, але касаційну скаргу було відхилено.[43]

Арешти членів УВО та ОУН, а також їхніх симпатиків були вигідними для поліції, навіть коли не вдавалося довести вину арештованого. Арешт перебивав на деякий час нелегальну працю, а по виході із в'язниці члени ОУН з огляду на конспірацію зменшували свою активність. Тому поліція часто практикувала такий метод боротьби. Так, наприклад, в травні 1930 р. на Волині було заарештовано 123 українці, запідозрених в належності до УВО; в 1933 р. за підозрою в належності до ОУН на Дубенщині було арештовано 23 особи (в т. ч. Ростислава Волошина, Григорія Оборського, Юстина Омельчука), в Костопільському повіті – 4 особи, в Кременецькому – 14 осіб (в т.ч. Володимира Янчара).[44] Під виглядом слідства декого з арештованих можна було потримати у в'язниці. Так, наприклад, Борис Пашкевич, якого органи безпеки вважали повітовим комендантом УВО Володимирщини, арештований у 1931 р. і перебував під слідством близько 1 року.[45] В 1930 р. було арештовано члена УВО, а згодом і ОУН, Кузьму Робітницького, проти якого поліція не змогла зібрати достатніх доказів, але протримала майже два роки в слідчому ув'язненні.[46] Арештовані за шкільну акцію в Острозі, Олекса Багнюк і Микола Ткаченко перебували з 20 листопада 1933 р. по 3 березня 1934 р. в Острозькій в'язниці.[47] 3 березня 1934 р. з Острозької в'язниці випущено О.Багнюка, М.Ткаченка, Федора Петрушевського і Олександра Козловського, які були арештовані восени 1933 р. за звинуваченням в належності до ОУН і участі в „шкільній акції" на терені Острога. 4 березня 1934 р. член ОУН з Острога Петро Степанюк провів нелегальну збірку грошей серед членів ОУН, потрібних для виїзду О.Багнюка до Берестечка Горохівського повіту, звідки той родом.[48] Окружний провідник Луччини О.Куц був ув'язнений з 18 листопада 1933 р. по 26 квітня 1934 р., але був випущений через брак доказів. 17 червня 1934 р. О.Куц поновно арештований, після чого 10 липня 1934 р. направлений до Берези Картузької. Належний доказовий матеріал на нього вдалося здобути лише через зізнання у слідстві І.Малюци та Б.Підгайного, а також через зраду бойового референта Луцької округи ОУН О.Проскурні.[49]

Інколи поліція звільняла з-під арешту під велику заставу. Так, наприклад, Іван Підстригач (Рівненський повіт) був арештований 2 січня 1934 р., а випущений 20 травня 1934 р. після внесення застави в сумі 3000 злотих.[50] Григорій Рибак був затриманий 17 червня 1934 р., але був звільнений.[51] В 1933 р. у Львові арештували Йосипа Павлюка, який в той час був мешканцем українського гуртожитку імені Шептицького і помістили в тюрму в „Бригідки", звідки звільнили через два дні. Причиною цього стало слідство в справі замаху на радянського дипломата Майлова. Після цього арешту поліція взяла Павлюка до списків неблагонадійних, почавши стежити за ним.[52]

Часом поліція заарештовувала „гастролерів" із Галичини, зокрема 6 червня 1933 р. в Рівненському повіті був затриманий Василь Василишин із Дашави Стрийського повіту.[53] Бували і випадки, коли функціонери поліції з Волині самі „гастролювали" в Галичині. Так, наприклад, 6 лютого 1934 р. постерунковий Полак

із Дубного затримав на станції в Бродах повітового провідника ОУН Бродівщини Павла Білевича, в якого було виявлено пакунок із літературою ОУН.[54] 6 листопада 1933 р. керівник слідчої служби Мар'ян Сікорський із Рівного арештував в Гаях Дітковецьких Олександра Вислоцького.[55]

Певне уявлення про масштаби поліційних репресій проти членів ОУН дає перелік арештованих членів та симпатиків ОУН в 1934 р.:

6 лютого – Павло Білевич з Бродів (в тюрмі); 18 лютого – Володимир Драганчук з Вишгородка Кременецького повіту (в тюрмі); 18 березня – Валентин Отченаш із Радомишля Луцького повіту (під наглядом поліції); 8 квітня – Петро Чарнуха із с. Облапи Ковельського повіту; 11 квітня – Макар Сушко та Тадей Романишин (під судовим слідством); 18 квітня – Юрій Процюк із Володимира (звільнений), Володимир та Тимофій Процюки із м. Володимира-Волинського (20 вересня 1934 р. отримали по 4 роки в'язниці); 9 травня – Євген Церкевич з Острога (звільнений); 27 травня – Микола та Василь Вікторчуки із с. Чудви Костопільського повіту (передані гродському суду в Костополі); 31 травня – В.Кисіль з Орищ Горохівського повіту (20 вересня 1934 р. засуджений до 3 років позбавлення волі), Григорій Кривокульський та Степан Сидорук із Домянки Кременецького повіту, Конон Шмир із Паньковець Кременецького повіту (в тюрмі); 14 червня за звинуваченням в нелегальному переході польсько-чехословацького кордону затриманий Ростислав Волошин-Березюк (перебував під слідством, потім у Березі Картузькій, потім у Львівській тюрмі, звідки вийшов 3 серпня 1935 р.); 16 червня – Панас Гаврилюк із Батькова на Радивилівщині (в тюрмі); 17 червня – Олександр Куц з Луцька, Іван Дзюма (Дзюмук) з Милуш, Василь Петрук з Жидичина, Захар Дроздюк з Ківерець, Василь Тучак із Лучиць Полонківської ґміни Луцького повіту, Гордій Бас та Микола Епік із Олександрівки Костопільського повіту, Олександр та Никифор Кудри із Степані, Володимир Гоцький та Роман Бжеський із Кременця, Євген Серветник та Павло Данилюк з Бехеня Рівненського повіту, Тарас Боровець із Бистрич Людвипільської ґміни Костопільського повіту, Генадій Янкевич з Клеваня, Андрій Кисіль з Дерманя, Юрій Шукерявий з Острога (в концтаборі в Березі Картузькій), Ольга Робітницька з хут. Адамків Клеванської ґміни Рівненського повіту, Володимир та Іван Олійники із Деражного (під наглядом поліції), 1 липня – Пантелеймон Либак з Рівного та Олександр Лукашевич з Тютькович (в концтаборі в Березі Картузькій), 14 липня – Євстахій Дикун, Євстахій Кондратовський, Петро Бондарук та Павнут Юхимчук із Рогізного Дубенського повіту (в тюрмі), 3 серпня – Григорій Зуб, Сергій Прокопович, Володимир Обезюк із Кременця (в тюрмі), Павло Бойко з Острова Дубенського повіту (в тюрмі), 2 серпня – священик із с. Четвертня о. Іван Лопухович (провів сім з половиною тижнів у Варшавській тюрмі), 2 вересня – Іван Лопухевич із Борович Тростянецької ґміни Луцького повіту (під наглядом поліції), 14 вересня – Юхим Кудра із Степані (в тюрмі), 13 жовтня – Степан Мартинюк із Пілганова Луцького повіту (в тюрмі), 9 листопада – Михайло Чигрин з Жидичина, Анатолій Дублянський та Сергій Вишневський з Луцька (звільнені), Євген Слюсарук, Кіндрат Швець, Степан Сілюк із Жидичина, Степан Мазурець, Клим Крупський та Мефодій Микитюк з Ківерець (в тюрмі), 10 листопада – Павло Сидорук із Теремного Луцького повіту (в тюрмі), 11 листопада – Андрій Ксенжук (в тюрмі) та Степан Юрчик (звільнений) із Забороля Луцького повіту, 16 листопада – Петро Могилка та Дем'ян Чех із Княжого Горохівського повіту (в тюрмі), 18 листопада – Остап Крижанівський із Теремного Луцького повіту та Володимир Гаврилюк з Ботиня (в тюрмі), 24 листопада – Володимир Свідерський, Юрій Саблинський, Павло Тенглер, Степан Вовчук, Маркіян Лук'янчук із Косаревого Дубенського повіту, Василь Бегас із Божкевич, Степан Чернецький, Петро Бачук, Йосип Потапчук та Василь Шабаровський із Бічаля Костопільського повіту, Адам Кублій зі Звіжджого (в тюрмі), 16 грудня – Григорій Нісковець, Василь Корнелюк, Михайло Гарасимчук із Ківерець

(звільнені), 19 грудня – Олександр Песюк (ймовірніше, Чесюк – авт.) із Жидичина, Іван, Сергій та Максим Фаринюки із Вишгородка (в тюрмі), 31 грудня – Кирило Коцюк із Якимівки (звільнений).[56]

Загалом картина поліційно-судових репресій в 1934 р. виглядала так:[57]

Повіт	Арештовано	Засуджено
Дубно	15	3
Горохів	3	1
Костопіль	16	4
Ковель	1	0
Кременець	10	14 (6 – із арештованих раніше)
Луцьк	33	4
Любомль	0	0
Рівне	7	1
Сарни	0	0
Володимир	7	2
Здолбунів	3	0
З-поза Волині	1	0

Звертає на себе увагу розбіжність даних про кількість засуджених у 1934 р. членів ОУН із попередньо наведеними аж на 17 осіб. Очевидно, це викликано скасуванням відстрочки кари за деякими попередніми вироками та помилками при обліку засуджених членів ОУН.

Після вбивства членом ОУН міністра внутрішніх справ Польщі Броніслава Пєрацького президент Польської Республіки видав розпорядження від 17 червня 1934 р. в справі осіб, які загрожують безпеці, спокоєві і суспільному порядку. В статті 1 цього розпорядження зазначалося: „Особи, діяльність або поведінка яких дає підстави до припущення, що з їхньої сторони загрожує порушення безпеки, суспільного спокою чи порядку, можуть підлягати затриманню і примусовому поміщенню в місцях відокремлення, не призначених для осіб засуджених або арештованих з приводу злочинів". В статті 2 було сказано, що розпорядження про затримання і скерування до місця відокремлення видають органи загальної адміністрації, а постанову про це – слідчий суддя за поданням органів загальної адміністрації. Стаття 4 визначала терміни перебування ув'язнених в такого роду місці відокремлення. Він становив три місяці, але при потребі міг продовжуватися на подальші три місяці.[58] Це розпорядження дуже спрощувало адміністративно-юридичну процедуру і дозволяло поширити кару позбавлення волі і на осіб, проти яких дуже важко чи неможливо було зібрати докази вини. Воно і стало підставою для створення концентраційного табору в Березі Картузькій, де мали міститися такого роду особи.

Володимир Макар в своїх спогадах зазначає, що в ніч з 17 на 18 червня 1934 р. відбулася велика поліційна акція, яка полягала в масових арештах політично неблагонадійних осіб. Як правило, арештовані 3-4 тижні провели в повітових в'язницях, після чого вибраних в'язнів відвезли до Берези Картузької.[59] Ще раніше, ніж в Галичині, 31 травня і 16-17 червня 1934 р., відбулися масові арешти у Волинському воєводстві і частина арештованих потрапила в Березу Картузьку.[60] Сам концтабір був створений 5 липня, а перші в'язні прибули до Берези Картузької 8 липня 1934 р.[61] Табір швидко наповнювався і вже в липні 1934 р. там перебували

понад 200 в'язнів, серед них близько 150 членів ОУН.[62] Були там і націоналісти із Волині. В 1934 р. в Березі Картузькій опинилися: в липні – Володимир Гоцький, Роман Бжеський (обидва – Кременець); в серпні – Олександр Кудра, Юхим Кудра (обидва – Степань), Гордій Бас, Микола Епік (обидва – кол. Олександрівка Костопільського повіту), Тарас Боровець (Бистричі Костопільського повіту), Генадій Янкевич (Клевань), Андрій Кисіль (Дермань), Павло Данилюк (Оржів Рівненського повіту), Євген Серветник (Бехень Рівненського повіту), Захар Дроздюк (Ківерці Луцького повіту), Василь Тучак (Великі Дорогостаї Дубенського повіту), Іван Дзюмук (Милуші Луцького повіту). Перебували там і люди з Галичини, які мали тісні організаційні зв'язки з Волинню: Федір Крук (Шарпанці Сокальського повіту), Теодозій Цвікула (Нісмичі Сокальського повіту), Володимир Макар (Вілька Поторицька Сокальського повіту), Володимир Небожук (Сокаль), Гриць Климів (Сілець Белзький Сокальського повіту), Ярослав Старух (Бережани).[63]

В цілому, аналізуючи діяльність репресивного апарату Польщі на Волині у 1927-1934 рр. стосовно членів УВО та ОУН, можна сказати, що вона була малоефективною. По перше, не було можливості ліквідувати середовище, яке живило український націоналізм – український народ. Без цього будь-яка боротьба з ідеями, якими керувалися УВО та ОУН, була безперспективною. По друге, з технічної точки зору, відсутність системи масового терору* і порівняно ліберальне законодавство (як правило, стандартними строками за належність до УВО чи ОУН в досліджуваний період були 1-4 роки тюрми; амністії; помилування президентом Польщі засуджених на смерть; негайні суди над членами УВО та ОУН на Волині не проводилися, а з 1934 р. взагалі були скасовані) були чинниками, які значно полегшували діяльність УВО та ОУН, сприяли насиченню цих організацій загартованими в боротьбі людьми, а відтак – подальшої активізації її діяльності. Це розуміло і керівництво Польщі, тому спостерігається чітка тенденція до посилення асиміляційної політики щодо українського населення і репресій проти УВО, ОУН та інших нелегальних організацій.[64]

Масові репресії проти членів ОУН в Галичині, які польська влада провела в другій половині 1934 р., не завдали суттєвої шкоди організаційній мережі ОУН на Волині. Навпаки, в 1935 р. із частини КЕ ОУН на ЗУЗ і провідного активу ОУН на Волині була створена КЕ ОУН на ПЗУЗ (провідник Микола Кос, заступник провідника Ярослав Старух, оргреферент Я.Бусел). Вона відразу взяла курс на підготовку кадрів і посилену розбудову організаційної мережі, зокрема посилила експансію на Полісся (Сарненщину, Ковельщину, Камінь-Каширщину, південні райони сучасної Білорусі). До 1939 р. кількість округ на ПЗУЗ зросла з 2-х до 5-ти (Рівненська, Луцька, Володимирсько-Ковельська, Холмська і Поліська).[65]

В другій половині 1930-х рр. репресії польської влади проти діячів українського націоналістичного руху, в першу чергу проти членів ОУН, набрали більш жорсткого та масового характеру. Це виявилося у проведенні у 1936-1939 рр. 4 „ліквідацій", які охоплювали досить великі території (повіт, кілька повітів або ціле Волинське воєводство). Чисельність затриманих була теж досить великою (від 47 до 754). Правда, прокурор Рівненського окружного суду В.Струмєньцкий зазначав, що „нема і не може бути масової ліквідації, яка огорнула би всіх підозрюваних."[66] Причиною цього була конспірація, яка не давала можливості здобути належну доказову базу проти багатьох підозрюваних.

В 1935-1936 рр. та 1939 р. цей недолік в роботі органів безпеки частково покривався існуванням концтабору в Березі Картузькій, де людину могли ув'язнити за спрощеною юридично-адміністративною процедурою. Юридична процедура репресій спрощувалася і в судах: у зв'язку з виданням закону від 9 квітня 1938 р. вони перестали розглядати справи з участю присяжних засідателів.[67] Був ще один юридичний „фокус", який дозволяв додатково „нарощувати" термін ув'язнення для певних категорій осіб: „Більшість із засуджених мали за собою відклик до

Апеляційного суду, надіючись, що цей суд скасує або зменшить їхні вироки. Касаційний реченець, тобто час від внесення відклику до дня вирішення судом, звичайно тривав 3 до 4 місяці. Якщо Апел[яційний] суд не узгляднив апеляції і затвердив (або навіть й підвищив, бо й таке бувало) вирок нижчої судової інстанції, тоді час касаційного вичікування, тобто майже 3 до 4 місяці, пропадав на некористь засудженого, немов би він того часу і не відсиджував. Таким чином, в'язням, що апелювали, до відсидження прибавлялося ще 3 до 4 місяці."[68]

Однак репресивні акції польської влади приносили певні плоди, про що свідчать нижченаведені цифри.

Статистичні дані ВВУ про кількість арештованих і засуджених за 1935 р.:[69]

Повіт	З 1 січня по 1 липня 1935 р.		З 1 липня по 31 грудня 1935 р.	
	Арештованих	Засуджених	Арештованих	Засуджених
Луцьк	51	7	25	11
Горохів	3	2	3	–
Володимир	–	–	–	–
Ковель	2	–	–	–
Любомль	–	–	–	–
Рівне	16	6	6	–
Костопіль	11	–	13	4
Сарни	–	–	–	–
Здолбунів	3	–	–	–
Дубно	12	6	21	7
Кременець	16	2	9	–
Разом	114	23	77	22

Статистичні дані польської поліції про кількість засуджених членів ОУН в 1935-1 кварталі 1937 рр.:[70]

Повіт	1935	1936	1 кв. 1937	Разом
Луцьк	18	7	8	33
Дубно	10	7	–	17
Горохів	2	–	–	2
Володимир	–	–	–	–
Любомль	–	–	–	–
Ковель	–	–	–	–
Рівне	11	–	–	11
Костопіль	4	2	10	16
Сарни	–	–	–	–
Здолбунів	–	–	–	–
Кременець	2	3	–	5
Разом	47	19	18	84

Зведення даних про арешти та засудження членів ОУН за 1935-1936 рр. показує, що за цей період було арештовано 370-375 (по півріччях: 114, 77-81, 20, 159-160) осіб та засуджено 64-67 осіб (в різних джерелах спостерігається розбіжність даних по повітах: на 3 особи в Дубнівському, 1 особу в Костопільському та 5 осіб в Рівненському, що вплинуло на кінцевий підрахунок).[71] Розбіжність даних про кількість арештованих і засуджених в звітності ВВУ, поліції та повітових старост інколи трапляється: згідно одного із таких звітів за 2 півріччя 1935 р. в Костопільському повіті було заарештовано 17 і засуджено 5 осіб (вищенаведені дані – 13 і 4).[72]

Відразу впадає у вічі, що кількість арештованих в 1935-1936 рр. набагато більша, ніж кількість засуджених (співвідношення становить приблизно 5-6 до 1). Це пояснюється тим, що багатьох арештованих в ході слідства мусили відпускати за браком доказів. Наприклад, в 2-му півріччі 1935 р. слідчим відділом в Луцьку було затримано за звинуваченням в належності до ОУН 25 осіб, з них 6 посадили у слідчу в'язницю, а решту випустили.[73] В Кременецькому повіті за період від 1 липня по 31 грудня 1935 р. арештовано за підозрою в належності до ОУН 6 осіб, яких незабаром звільнено (тут знову розбіжність в даних: згідно іншого джерела за цей період тут арештовано 7 осіб, з них 3 потрапили до Берези Картузької).[74] Частину арештованих в 1935-1936 рр. відправили до Берези Картузької. Значну кількість арештованих в 2 половині 1936 р. можна віднести на рахунок більших „ліквідацій" ОУН (87 осіб з Костопільщини, 21 особа з Володимирщини, 12 осіб з Горохівщини, 7-8 осіб з Ковельщини), які завершилися судовими процесами в січні, серпні, грудні 1937 р.[75] Якщо рахувати окремо по кожному повіту, то виявиться, що найбільше в 1935-1936 рр. постраждала мережа ОУН в Луцькому (щонайменше 100 арештованих і 25 засуджених), Костопільському (щонайменше 111-115 і 6-7), Дубнівському (щонайменше 33 і 17-20) та Рівненському (щонайменше 22 і 6-11) повітах.[76] До числа засуджених в 1935-1936 рр. зараховано і тих, кого поновно арештовано для відбуття вироку, виданого на процесі, який відбувся раніше, або поновно засуджених в результаті апеляційних процесів. Так, в Кременецькому повіті за період від 1 липня по 31 грудня 1935 р. за розпорядженням прокурора Рівненського окружного суду для відбуття кари за попередніми вироками було арештовано і посаджено в тюрму 6 осіб, а з 1 січня по 1 липня 1935 р. засуджено за діяльність УВО з 1929-1930 рр. разом 5 осіб.[77] Середня величина термінів ув'язнення в цей період не була дуже великою і становила близько 3-4 років. Так, наприклад, за перше півріччя 1935 р. Луцьким окружним судом було засуджено 9 осіб загалом на 28 років і 2 місяці, а Рівненським окружним судом засуджено 14 осіб загалом на 53 роки тюрми, 1 особа до перебування у виправному закладі, 1 особа виправдана.[78]

В червні 1935 р. відбулася своєрідна „міні-пацифікація" на Волині, яка була скерована перш за все проти підпільників ОУН та КПЗУ. В ніч з 24 на 25 червня 1935 р. відбулися масові поліцейські облави, в яких взяли участь 11 офіцерів та 500 рядових поліції. Їм допомагали курсанти поліцейської школи у Великих Мостах. Облавами охоплено 78 сіл. Під час цих облав 41 особа заарештована, а також вбито при спробі затримання 2 члени ОУН і 6 членів КПЗУ. В с. Шепель Луцького повіту 4 членів ОУН в перестрілці забили 2-х поліцейських.[79] Розмах цієї акції (залучено близько 1/3 особового складу поліції у Волинському воєводстві) свідчив про рішучість польських владних структур силовими методами викорінювати опозиційні до окупаційного режиму рухи.

Певне уявлення про персональний склад та географію арештів членів ОУН можуть дати нижченаведені дані. В 1935 р. арештовані Тимофій Школяр-Приступа, Тихін Базан, А.Костюк (с. Гнидава Кременецького повіту; березень), Г.Самчук (Тилявка Кременецького повіту), Теодосій Колесник (Кременець; березень), Іван П'яний, Яким Овсійчук (с. Городок Рівненського повіту), Дорофій Бугринець (с. Колоденка Рівненського повіту), Левко Бабушкін, Гем Джус (с. Варковичі Дубнівського повіту),

Гліб Коритко, Дмитро Іщук, Марко Коритко (с. Підбереззя Горохівського повіту), Максим Кондратюк, Теодор Ничипорчук, Павло Ничипорчук (с. Юзепин Рівненського повіту), Степан Карпович, Григорій Коцюк (м. Степань Костопільського повіту), Микита Ничипорчук, Йосип Ничипорчук (с. Лішня Кременецького повіту), Ярмолай Крук, Авраам Фінчук, Микола Андрейчук, Петро Цикун, Данило Шевчук, Павло Майданець, І.Токар (с. Ставок Костопільського повіту), Максим Романюк (с. Цегів Горохівського повіту), М.Негребецький, О.Лукасевич та Арсен Боднарчук (Рівненський повіт), О.Бусел (Клевань Рівненського повіту; арештований в серпні, а потім переданий до Берези Картузької, звідки вийшов у січні 1936 р.), Є.Шульга (Луцьк; 5 листопада).[80] В 1936 р. арештовані Федот Романюк, Олександр Яремчук, Никифор Киричук, Юхим Рибалюк (Залізці Кременецького повіту), Григорій Мартинюк та Федір Май (Риків Теслугівської ґм. Дубнівського повіту; лютий).[81]

Арешти могли бути пов'язані як із цілеспрямованою акцією по знешкодженню небезпечних діячів та осередків ОУН, так і з якимись конкретними подіями, щодо яких велося слідство. Так, коли були наклеєні і розкидані відозви ОУН в с. Городок (ґм. Чаруків), Малий Омеляник, Ківерці, на дорозі Городок-Козин, а в Луцьку та лісі біля Боратина поліцією знайдено пачки листівок ОУН (до 230 штук), то в зв'язку з цим арештовано Амфіяна Крупського, Теодора Міськовця, Микиту Дроздюка (їх помістили в тюрму, а потім за браком доказів звільнили під нагляд поліції). Також були арештовані Михайло Мартинюк (Ратнів Полонківської ґм.) і Петро Новозванський (Городок Чаруківської ґм.). П.Новозванського арештовували і в березні 1935 р. в зв'язку із виявленням літератури ОУН в с. Ставрові.[82] В зв'язку із замахом на Гната Притулу 27 квітня 1935 р. до тюрми посаджено А.Крупського, М.Дроздюка, Т.Міськовця, В.Корнелюка із Ківерець.[83] 12 червня 1935 р. в зв'язку із убивством П.П'ятаченка були затримані і опинилися в тюрмі 10 осіб, зокрема К.Крупський, Микола Скоп'юк, Михайло Чигрин, Олександр Слюсарук, Кіндрат Швець, Стеран Мазурець.[84] 24 вересня 1935 р. затриманий Веніамін Андрейчук-„Остемнюк" із с. Шепель Торчинської ґм. Луцького повіту за підозрою у вбивстві постерункових А.Куштала і З.Ріхтера.[85] В зв'язку з масовим вивішенням в лютому 1936 р. членами ОУН прапорів і транспарантів в Здолбунівському та Рівненському повітах (7 випадків у 6 місцевостях) арештовані Кирило Малярець та Андрій Бричек (Тайкури Рівненського повіту), Андрій Мартинюк (Здолбунів, власник книгарень в Рівному та Здолбунові), Павло Новосілецький (Могиляни), Микола Нагорнюк, Олександр Мартинюк, Семен Мартинюк (Завидівські хутори), Юлія (Люба) Самчук (Верхів), Олександр Домащук (хут. Гремяче). У всіх, окрім Нагорнюка та Домащука виявлено листівки, відозви та брошури ОУН і всі, крім Ю.Самчук, опинилися в тюрмі. В березні 1936 р. всі вони, окрім А.Мартинюка, були випущені з тюрми під нагляд поліції, а слідство проти Ю.Самчук – взагалі припинене.[86] Як випливає з вищенаведених фактів, географія арештів в 1935-1936 рр. була досить розмаїтою, а в руки органів безпеки досить часто потрапляли чільні діячі ОУН на теренах Волині.

Арешти використовувалися в якості заходів, що полегшували ведення слідства, з метою виключення на певний час із організаційного життя активних членів та прихильників ОУН або просто для того, щоби перешкодити взяти участь в якійсь конкретній акції. Тому термін перебування під вартою міг сягати від одного дня до кільканадцяти місяців. Так, наприклад, А.Фінчук із с. Ставок Костопільського повіту, арештований в 1935 р., відсидів у слідчій в'язниці 8 місяців, а Й.Павлюка та Василя Іващука, арештованих в липні 1935 р. в зв'язку з маніфестацією біля Козацьких могил тримали у камері в с. Пляшова лише одну ніч.[87]

Не оминала увагою поліція і галицьких „гастролерів", які підтримували зв'язки із членами ОУН на Волині. Наприклад, 7 липня 1935 р. в м. Горохів затримані Павло Лемішка із Стретова та Роман Мартинюк із Тадань, яких повітова команда

державної поліції в Кам'янці-Струміловій підозрювала в належності до ОУН; 26 лютого 1936 р. затриманий постерунковим у Варковичах під час контакту із Р.Волошином студент ветеринарії зі Львова Маркіян Заяць, але з браку доказів вини був звільнений.[88]

В 1935-1936 рр. відбувалися лише дрібні судові процеси проти членів та симпатиків ОУН, що свідчить про тимчасову неспроможність органів безпеки проводити масові „ліквідації" проти ОУН на певній території. Частина з них була „спадком" від минулих років у вигляді апеляційних судових процесів.

9 січня 1935 р. в селах Шепель і Заболотці Торчинської ґм., а також в с. Озденіж Княгининської ґм. були розкидані листівки ОУН. В зв'язку з цим було підготовано і проведено судовий процес проти Олександра Семенюка (Земелюка) із с. Старі Іванчиці, який був засуджений Луцьким окружним судом до 3-х років тюрми.[89]

9 лютого 1935 р. Луцький окружний суд засудив за належність до ОУН і поширення її листівок настоятеля православної парохії в Городищах о. Миколу Табаковського (арештований 18 жовтня 1934 р.) на 7 років в'язниці та 10 років поразки в правах. У 1936 р. о. М.Табаковський подав апеляцію і Люблінський апеляційний суд зменшив йому термін ув'язнення до 4 років і 8 місяців. Натомість Найвищий Суд 3 листопада 1936 р. відхилив касаційну скаргу о. Миколи.[90]

15 березня 1935 р. відбувся апеляційний судовий процес проти Тимофія і Володимира Процюків з Володимира-Волинського та В.Кисіля із с. Орища Горохівського повіту. На скаргу оборони апеляційний суд в Любліні звільнив усіх трьох від вини і кари. Однак вони вже встигли просидіти у в'язниці 11 місяців.[91]

В квітні 1935 р. в Луцькому окружному суді відбувся процес проти Андрія Ксенжука та Степана Юрчука із с. Забороль Луцького повіту, яких обвинувачували в тому, що в ніч з 10 на 11 листопада 1934 р. на шкільному будинку вивісили синьо-жовтий прапор з тризубом і написом „ОУН". Після двогодинного судового засідання суд виправдав підсудних.[92]

5 квітня 1935 р. Луцький окружний суд засудив жителів с. Жидичина Луцького повіту за належність до ОУН: Василя Петрука до 4,5 років, а Олексія Чесюка – до 3 років ув'язнення.[93]

В травні 1935 р. в Рівненському окружному суді відбувся апеляційний процес проти групи молодих українців, звинувачених в приналежності до ОУН, поширенні її нелегальних видань та саботажах. Суд засудив: Н.Коробчука, М.Шафранського і Потапова до 10 років ув'язнення, Степана Масловського до 7 літ тюрми, М.Медведюка і В.Ботана – до 5 років в'язниці. П.Мельника було виправдано.[94]

24 червня 1935 р. на виїзній сесії Луцького окружного суду у Володимирі відбувся процес проти Дем'яна Чеха і Петра Могилки, мешканців с. Княже Підбе-резівської ґм. Горохівського повіту. Суд засудив їх до 4 років тюрми (із зарахуванням слідчого арешту) та 5 (за іншими даними – до 10) років поразки в правах кожного, а 16 жовтня 1935 р. відбувся касаційний процес в Люблінському апеляційному суді.[95]

В серпні 1935 р. Рівненський окружний суд засудив Л.Ничипорука, Г.Цвика та О.Ковальчука до 10 місяців тюрми за співання „підбурюючих" пісень на весіллі.[96]

У вересні 1935 р. Рівненський окружний суд на виїзній сесії в Кременці засудив трьох братів Фаринюків (Таринюків) з Вишгородка на кару 5 років в'язниці за вимушення під загрозою смерті від православного священника Макарія Коломійця грошей на ОУН. [97]

29 листопада 1934 р. проведена „ліквідація" „п'ятки" ОУН в с. Бечаль Костопільського повіту. В ході її затримані Степан Чарнецький, Йосип Потапчук, Петро Бачук, В.Шабаровський, Адам Кублей. Вінцем цієї „ліквідації" став процес в Рівненському окружному суді, який відбувся 25 листопада 1935 р. С.Чарнецький та П.Бачук засуджені за участь в шкільній акції ОУН.[98]

4 грудня 1935 р. в Луцькому окружному суді завершився процес проти К.Швеця із с. Жидичин і сімох його товаришів із Жидичина та Ківерець, яких було звинувачено в належності до ОУН та виконанні різних актів з її наказу, зокрема співучасті у вбивствах Г.Притули та о. П.П'ятаченка. Внаслідок цього процесу К.Швеця засуджено до 10 років в'язниці, С.Мазурця, А.Слюсарчука, Н.Дроздюка, М.Дроздюка – до 6 років в'язниці кожного, М.Чигрина, звинуваченого в тому, що він був пресово-пропагандивним референтом повітової екзекутиви ОУН в Луцьку, та Юхима Нікітюка – до 5 років тюрми кожного і П.Сидорука – до 2 років в'язниці.[99]

В 1935 р. Луцьким окружним судом за замах на життя Василя Кралі та Леоніда Шумейка були засуджені жителі с. Юзепин Рівненського повіту: Максим Кондратюк – 12 років тюрми, Павло та Федір Ничипорчуки – по 7 років тюрми.[100]

10 січня 1936 р. Рівненський окружний суд засудив Юхима Кудру та Никанора Кудру із Степаня до 2 років ув'язнення кожного.[101]

Досить тривалою була судово-слідча епопея окружного провідника Луччини О.Куца. Спочатку він був ув'язнений з 18 листопада 1933 р. по 26 квітня 1934 р., але був випущений через брак доказів. 17 червня 1934 р. Куц поновно арештований, після чого 10 липня 1934 р. направлений до Берези Картузької. Виданий у слідстві І.Малюцою та Б.Підгайним, які розповіли про підготовку атентату на Г.Юзевського. 21 (за іншими даними – 22) січня 1936 р. Луцький окружний суд (судді Вл.Закжевський, М.Шабльовський, Е.Вжозек, прокурор В.Боричка) засудив О.Куца до 9 років в'язниці і 10 років поразки в правах, але на підставі закону про амністію від 2 січня 1936 р. кара зменшувалася до 6 років, а також зараховано слідчий арешт від 11 лютого 1935 р. Від судових оплат підсудного звільнено з причини його бідності.[102] Окрім того, на нього було покладено додаткову покару у вигляді темниці за те що, виступаючи свідком на Львівському процесі КЕ ОУН на ЗУЗ, привітав підсудних окликом „Слава Україні".[103]

24 січня 1936 р. Бусь, Нестор Невинний (в 1940 р. – підрайоновий провідник „Рогоза") і Сава Невинний із Пляшової Дубнівського повіту були засуджені Рівненським окружним судом до 3 років тюрми кожен.[104]

24 січня 1936 р. Рівненським окружним судом за співання націоналістичних пісень до 2 років тюрми кожен були засуджені жителі Рачина Дубнівського повіту Микита Волинський, Андрій Харчук, Іван Федорчук, Іван Кирильчук. Кара їм відмінена на підставі амністії.[105]

7 квітня 1936 р. в Луцькому окружному суді відбувся процес проти членів ОУН з Луцька та поблизьких околиць, внаслідок якого засуджено: Євгена Шульгу, Тараса Терила, Ігоря Корнелюка (в одному з документів – Назара Дростюка), Лідію Кушнірук та Зіну Бахів на кару по 2 роки ув'язнення і 5 років поразки в правах. З.Бахів і всім іншим кара відмінена в зв'язку з амністією.[106]

11 травня 1936 р. Василь Литвинчук Луцьким окружним судом був засуджений до 2,5 років тюрми. В зв'язку з амністією кара була скорочена наполовину.[107]

20 липня 1936 р. Рівненський окружний суд засудив Миколу Єпіка та Петра Дем'янчука до 2 років тюрми та 5 років поразки в правах кожного; Уліян Корнійчук був виправданий.[108]

16 листопада 1936 р. в Луцькому окружному суді відбувся процес, внаслідок якого до 10 місяців тюрми з 5-річною відстрочкою виконання кари були засуджені Іван Кисіль та Яків Шевчук із с. Збороль Луцького повіту.[109]

Одним із наслідків політики „нормалізації" між польським урядом і УНДО стало ухвалення закону про амністію від 2 січня 1936 р. Під тиском масових протестів польський уряд змушений був іти на поступки і у 1936 р. оголосив амністію близько 3,5 тисячам політв'язнів. Це була обмежена акція. Засуджених на термін більше 10 років, а також в'язнів концтабору Береза Картузька не амністували. Ув'язненим на термін від 5 до 10 років покарання скорочувалося наполовину.[110] Завдяки цьому

закону багато членів ОУН з Галичини та Волині достроково вийшли з в'язниць і знову влилися в організаційне життя. Так, наприклад, в лютому 1935 р. за належність до ОУН засуджено В.Сидора із с. Спасів Сокальського повіту на 4 роки тюрми, а вже в 1936 р., вийшовши по амністії з тюрми, він обійняв пост військового референта КЕ ОУН на ПЗУЗ.[111] Я.Бусел, який 1 червня 1934 р. засуджений Рівненським окружним судом за належність до ОУН на 4 роки тюрми, звільнений 3 січня 1936 р. на підставі амністії і невдовзі став оргреферентом КЕ ОУН на ПЗУЗ.[112] Окружний провідник Луччини Є.Шульга, який був засуджений до 2 років тюрми, у тюрмі перебував лише 5 місяців і 7 квітня 1936 р. по амністії був випущений.[113] 22 квітня 1936 р. по амністії випущений О.Чесюк.[114] В січні 1936 р. по амністії вийшли О.Дмитрук та А.Закоштуй.[115] Всі вони були відомими організаторами ОУН і їхнє звільнення сприяло зміцненню мережі ОУН на Волині загартованими кадрами.

Інколи польські органи безпеки практикували вбивства націоналістичних діячів, зокрема і членів ОУН. 29 вересня 1935 р. в с. Ставок Костопільського повіту був застрелений православний священник Арсен Татура (згідно поліційної версії за те, що відмовлявся провадити Службу Божу українською мовою; за версією Володимира Борщевича його застрелив противник української богослужбової мови). Це було справою рук польської поліції (поліцаї Дранічка і Ковалєк). Щоби замести сліди, місцева поліція прагнула показати, що це є справою рук членів ОУН: „Згідно дотеперішнього стану слідства, вбивство св[ященника] Татури є радше місцевим відрухом. Так само анонімні погрози не випливають з наказів, які йдуть згори, а мають на меті спробу якоїсь демонстрації – лише за винятком актів помсти зі сторони місцевих діячів ОУН". В ході слідства арештована група із 7 членів ОУН (Авраам Фінчук, І.Токар та ін.), котрі були ув'язнені, а через 9 місяців були випущені за браком доказів.[116] Поліційну версію про вбивство А.Татури членами ОУН спростовує і той факт, що його сини теж стали відомими націоналістичними діячами. Старший син Євген, більше відомий під прибраним ім'ям Роман Петренко, був членом ОУН, а згодом став керівником господарчого відділу ВО „Заграва" і відділу зовнішніх зв'язків УПА-„Північ", діючи під псевдами „Юрко" та „Омелько". Інший син, Анатолій, був націоналістичним діячем під час польської окупації, а згодом став референтом пропаганди у ВО „Заграва" та політреферентом Крайового Проводу „Одеса", діючи під псевдами „Архип" і „Третій".[117]

Польською поліцією також була ліквідована дуже небезпечна підпільна боївка у складі Мефодія Нікітюка (у підпіллі з 24 квітня 1935 р.) і Степана Сілюка (у підпіллі з 10 червня 1935 р.), на рахунку якої були кілька терористичних актів. 26 листопада 1935 р. в Ковелі обидва підпільники були застрелені в ході перестрілки з поліцією.[118]

В 1936 р. були проведені дві масштабні „ліквідації" ОУН на теренах Волині з метою ґрунтовної „очистки" від організаційної мережі досить великих територій.

За даними слідчого відділу ВВК ДП, „ліквідація" ОУН в Костопільському повіті тривала від 15 серпня до 11 листопада 1936 р.[119] До 31 серпня були затримані 65 осіб, зокрема повітовий провідник ОУН Костопільщини Григорій Рибак-„Бортник", а на кінець „ліквідації" – близько 90 (за різними даними – від 85 до 87) осіб. З них 67 осіб були передані судовим органам, 7 – передано під нагляд поліції, а 11 – звільнено. Окрім того, поверх вищевказаних, звільнено ще 16 осіб, які потерпіли внаслідок провокації. В зв'язку з обвинуваченням полковника-пенсіонера Куцкевича в участі в ОУН, в Костополі відбувся процес, в ході якого був засуджений за провокацію агент референта безпеки Костопільського староства.[120]

11-14 (у „Нарисі історії ОУН" П.Мірчука – 12-15) січня 1937 р. відбувся „процес 13" проти членів 3-ї групи ОУН в м. Костополі. Рівненський окружний суд засудив 10 членів ОУН з м. Костополя: Петра Левчука до 7 років тюрми, Михайла Середу – до 5,5 років, Павла Середу та Олексу Кондратюка – до 5 років кожного, Данила Трохимчука та Марію Олексієнко – до 4,5 років, Зосима

Олексійчука – до 4 років, Іридіона Довжаницю та Антона Середу – до 3 років, Миколу Грипича – до 2 років тюрми. Всі засуджені отримали поразку в правах на 10 років. Степан Назаревич, Михайло Стефанович та Іван Мельник були виправдані завдяки успішній обороні адв. Степана Шухевича. Прокурор подав на апеляцію, бо вважав, що кара замала. Цікавим фактом є те, що із 13 суджених в „процесі 13" діячів ОУН 12 були членами ВУО, тобто активно маскувалися під лояльних до існуючого режиму громадян. 16 січня 1937 р. Рівненським окружним судом до 8 років тюрми засуджений Василь Волосянко. Продовженням „процесу 13" був апеляційний процес в Люблінському апеляційному суді. Вироком від 20 січня 1939 р. С.Назаревич з Костополя був засуджений до 3 років тюрми і до 5 років поразки в правах.[121]

В грудні 1937 р. відбувся фінальний етап „ліквідації" ОУН на Костопільщині у вигляді великого політичного процесу проти 55 селян із 15 сіл та містечок Костопільського повіту (6 із Звіжджого, 4 із Головина, 1 з Деражного, 9 із с. Ставок, 2 з Янкевич, 1 зі Злазного, 1 із с. Бечаль, 14 з Підлужного, 3 з Великої Любаші, 1 з Руди Підлужанської, 5 з Рокитного, 1 з Чудви, 4 з Корчева, 1 з Берестовця, 1 з Олександрівки). Майже всі вони працювали на державних каменоломнях в Івановій Долині, де сформувався найпотужніший робітничий осередок ОУН на теренах Волині. 23 грудня 1937 р. Рівненським окружним судом були засуджені такі члени ОУН із с. Костопіль: Г.Рибак (Звіжджє, ґм. Деражне) – 12 років тюрми, Іван Кублій (Звіжджє) – 11 років, Петро Шидловський, Пилип Мартинчук (обоє – Звіжджє), О.Цикун (Ставок, ґм. Деражне) – по 10 років, Петро Петрина (Петринчук) (Підлужне, ґм. Костопіль), Григорій Никончук (Головин, ґм. Костопіль), Павло Трохимчук (Звіжджє), Аврам Дмитрук (Чудви, ґм. Деражне) – по 9 років, Тимофій Потасюк, Макар Фінчук (обоє зі Ставка) – 8 років 6 місяців, О.Шворобей (Підлужне), В.Шабаровський (хут. Бечаль, ґм. Деражне) – 8 років, Авраам Фінчук (Ставок), Костянтин Гірей, Євстахій Кальчук, Олександр Скуба, Іван Кудра-Корева (Підлужне), Олександр Васютин (Корчин, ґм. Костопіль), Петро Єпік (кол. Олександрівка, ґм. Деражне), Гаврило Степанович (Стефанович) (Рокитно, ґм. Костопіль) – по 7 років, М.Архипчук, Іван Трохимчук, Йов Трохимчук, Данило Трохимчук (Підлужне), Герасим Захарчук, Панас Таргоній, Теодор Дідух (Головин), Григорій Захарчук, Ізидор Ященко, Олександр Захарчук, Назар Позняковський (Рокитне, ґм. Костопіль), Ф.Голофріш, І.Голофріш (Янкевичі, ґм. Костопіль) Павло Ярмолюк (Корчів), Кирило Тарасюк, Петро Мельник, Петро Ковтонюк (Велика Любаша, ґм. Костопіль), Володимир Олійник (м. Деражне), Йосип Середа (Ставок) – по 5 років, Іван Токар, Данило Шевчук, Павло Майданець, Петро Цикун, В.Фінчук (Ставок), Захар Пукальчук (Підлужне) – по 4 роки 8 місяців, Гнат Степанюк (Підлужне), Олександр Лобач (Рудня Підлужанська, ґм. Костопіль), П.Петринчук, П.Никончук (Корчів), Тит Шершун (Злазне, ґм. Деражне) – по 3 роки, Прокіп Шворобей (Підлужне) – 2,5 року тюрми. Всім засудженим також завирокована 10-річна поразка в правах, а також оплата судових коштів солідарно по 600 злотих. Яків Петрина (Берестовець, ґм. Костопіль), Олекса Трохимчук та Григорій Дейнер (Звіжджє) виправдані.[122]

Аналізуючи масштаби „ліквідації" та суворість вироків (загалом арештовано 87 осіб, тобто майже всю організаційну мережу на терені двох ґмін Костопільського повіту; з них засуджено 64 особи на сумарний термін 351 рік тюрми, що становить пересічно 5,5 року на 1 засудженого), можна сказати, що ця „ліквідація" серйозно знекровила організаційну мережу ОУН на теренах Костопільщини. До початку Другої світової війни на волю встиг вийти лише один із засуджених (М.Грипич із Костополя).[123] Однак вона не змогла припинити процес закріплення ОУН на теренах Костопільського повіту, свідченням чого є те, що в ході „великої ліквідації" 1938-1939 рр. були виявлена мережа ОУН в місцевостях, які знаходилися значно північніше: Яблонному, Антонівці, Степані та Березному.

Наступна велика за обсягами „ліквідація” охопила терени Володимирщини, Горохівщини та Ковельщини, які перебували під організаційним впливом Сокальської округи ОУН.

Вона відбулася постапно: в кінці серпня 1936 р. – в Ковельському повіті; а в жовтні 1936 р. – у Володимирському та Горохівському повітах. 19 серпня 1936 р. поліційний патруль в лісі поблизу залізничної станції Турійськ наткнувся на близько 50 осіб, зібраних А.Марченком для нелегальних сходин та навчань. В зв’язку з тим поліція провела арешти організаторів того зібрання та місцевого осередка ОУН. 27 (за іншими даними – 28) серпня 1936 р. були арештовані А.Марченко (студент Львівського університету, якого поліція вважала то членом окружної екзекутиви ОУН, то районовим провідником в Турійську) та Микола Морозович (студент Віленського університету; Турійськ), а 28 серпня – Іван Демчук (Турійськ), П.Вітрик (Ковель), Корній Корнюк (Кустичі Турійської ґм. Ковельського повіту) та Юхим Веремчук (Сікунь Седлищанської ґм. Ковельського повіту), Григорій Поліщук (Любитів Ковельського повіту).[124] Не був арештований повітовий провідник ОУН Ковельщини В.Маркевич, який втік до Франції через Відень; в кінці 1936 р. до Франції зумів втекти і секретар адв. С.Підгірського П.Вітрик.[125]

Другий етап цієї „ліквідації” відбувся 6-10 жовтня 1936 р., коли були проведені масові арешти: 15 осіб у Володимирському повіті, 12 осіб в Горохівському повіті (4 з них передані під поліційний нагляд, але потім знову опинилися у в’язниці) і 3 – на теренах Сокальщини. Спочатку слідство проводив слідчий окружний суддя в Луцьку Ізидор Шушка, але він не вмів зберігати зібраний матеріал у належній таємниці і скоро його замінив інший слідчий суддя – Станіслав Дзівульський. Загалом у цій справі на той час було арештовано вже 35 осіб, зокрема І.Коханського, В.Харуцького-Сухозанця, О.Комаревича, С.Федоровича, О.Матвійчука, Й.Марчака, І.Халимона, Я.Пендзовського, О.Штукалко (повністю або частково знешкоджено окружну екзекутиву Володимирсько-Ковельської округи, повітові екзекутиви ОУН Володимирщини та Ковельщини, районові екзекутиви ОУН в Локачах, Старому Порицьку, Великих Зджарах, Островку, Старих Іваничах та Турійську). Окрім цілеспрямованих „зачисток” певних територій проводилися і одиночні арешти, зокрема галичан, які мешкали на теренах Волині. Так, 24 вересня 1936 р. затриманий за звинуваченням в належності до ОУН Ярослав Величко із Сокальського повіту, який мешкав у Великих Зджарах Порицької ґм. Володимирського повіту, 7 грудня 1936 р. затриманий Андрій Бігун (родом із с. Хлівчани Рава-Руського повіту, проживав у Володимирі), нотований як районовий провідник ОУН в Старому Загорові Порицької ґміни Володимирського повіту, а 23 червня 1937 р. за поданням судових органів в Луцьку арештований І.Климів. В кінцевому підсумку арешти огорнули 47 активних членів та симпатиків (за іншими даними – 49, зокрема 2 жінки).[126]

Після невдалої спроби втечі із Володимирської тюрми в’язнів перетранспортували до Луцької в’язниці. Г.Коханська згадувала: „Спочатку всіх заарештованих тримали у в’язниці міста Володимира, колишньому княжому замку над річкою Лугою, побудованому ще Володимиром Мономахом, довкруги оточеним високим земляним валом, який зберігся досьогодні. Хлопців чи то навмисне, чи випадково тримали якийсь час усіх разом, і вони надумали тікати. Почали з середини розбирати димохід, не маючи змоги знищити сліди сажі, бо в камері не було умивальника, і все ж якийсь час їх роботу не виявили, та несподівано під час перевірки димохід рухнув у камеру. Всіх перевели до Луцька, де і відбувся суд. На судовому засіданні всі, за винятком Василя Савича, трималися упевнено і хоробро. Їх захищали адвокати зі Львова Панчишин і Шухевич. В останьому слові заявили, що якби була не УВО, а навіть якась чортяча організація, яка б боролась проти польської сваволі на окупованих українських землях, то вони всі вступили б в її ряди”.[127] Цей процес, який став завершальним етапом „ліквідації”, відбувся 17-30 серпня 1937 р. в Луцьку

і більше відомий під назвою Луцький процес „42-х". Вироком Луцького окружного суду від 30 серпня 1937 р. було засуджено 34 особи на загальну кару 131 рік в'язниці: І.Климів був засуджений до 10 років тюрми, Павло Мигаль – до 8, Іван Коханський, В.Савич та Андрій Марченко – до 7, Б.Пашкевич, Віталій Харуцький-Сухозанець, Теодор Крук, Іван Халимон та Опанас Матвійчук – до 5 років тюрми; по 4 роки тюрми отримали Олекса Комаревич, Петро Джугало, Олена Штукалко, Опанас Юник, Яків Пендзовський та Сергій Федорович, по 3 роки – Никанор Мандзюк (Міндюк), Григорій Антонюк, Іларіон Климюк, Сергій Мартиянів, Василь Дишкант, Теодор Вітковський, Йосип Марчак та Родіон Артищук, по 2 роки – Павло Вишневський, Олександр Левчук, Степан Борисюк, Василь Третевич, Іван Фіта, Віктор Вавриццук, Михайло Замкевич, Іван Левосюк (всі – із завішенням на 5 років) та Феофанія Кравець, 1 рік тюрми (із завішенням на 5 років) – Теодор Скоповський. Окрім того, всі, хто отримав терміни від 5 до 10 років ув'язнення, мали ще й по 10 років поразки в правах, а решта засуджених – по 5 років поразки в правах. Враховувалося також слідче ув'язнення від дня арешту до 30 серпня 1937 р. А.Бігун, Григорій Масник, Іларіон Душук, М.Морозович, П.Вітрик, Юхим Веремчук, Корній Корнійчук та Іван Демчук були виправдані. Підсудних захищали адвокати В.Старосольський та С.Шухевич зі Львова і С.Підгірський з Ковеля.[128] Пізніше відбувся апеляційний процес в Люблінському апеляційному суді, внаслідок якого О.Матвійчуку кару зменшено до 4 років тюрми.[129]

Логічним продовженням „ліквідації" ОУН у Володимирському, Горохівському та Ковельському повітах стала „ліквідація" УНАКОР. Як завжди, „ліквідацію" вінчали судові процеси. 23 квітня 1937 р. В.Лавренко засуджений до смертної кари за вбивство поліцейського. 24-28 і 30 квітня 1937 р. в Луцькому окружному суді відбувся процес проти 44 членів УНАКОР, внаслідок якого 42 підсудних були засуджені до тюремного ув'язнення на терміни від 2 до 8 років, а 2 підсудних виправдані. В.Лавренко був засуджений до 7 років тюрми. Серед оборонців на цьому процесі виступали знані адвокати С.Шухевич (Львів) і С.Підгірський (Ковель).[130]

Ці „ліквідації" сприяли втраті багатьох організаційних контактів та більш-менш тривалому вилученню із організаційної мережі багатьох випробуваних і активних членів. Але, тим не менше, організаційний розвиток ОУН так і не вдалося припинити.[131] Тому польська влада визнала за необхідне провести чергову „ліквідацію" ОУН, тільки зробити її масштабнішою і поширити не на окремі місцевості, а на всю Волинь.

Однак провести це виявилося непросто, бо на початку 1937 р. польські органи безпеки на Волині спіткала своєрідна „інформаційна криза" у галузі оперативно-агентурної діяльності проти ОУН. У березні 1937 р. суспільно-політичний відділ ВВУ мав інформацію лише про 318 членів та симпатиків ОУН (повіти: Луцьк – 124, Горохів – 47, Рівне – 39, Дубно – 31, Ковель – 29, Здолбунів – 21, Кременець – 19, Володимир – 8). Якщо порівнювати із станом на червень 1936 р., то кількість відомих органам безпеки членів та симпатиків ОУН скоротилася майже вдвічі (із 720 до 318).[132] Це пояснювалося виключенням із списків багатьох членів ОУН, які були арештовані в ході ряду більших чи менших „ліквідацій" і були засуджені (в 1936 р. – 19; 1 квартал 1937 – 18) чи перебували в слідстві, а також тих осіб, підозри в належності яких до ОУН не справдилися.[133] Окрім того, після виявлення та знецінення агентів О.Проскурні („Одеського"), Т.Кравчука („Штейра"), К.Крупського („Дуба"), В.Савича („Скальського", „Єзерського"), поліція мала значні труднощі у здобутті справді вартісних агентів в середовищі ОУН.

Становище змінилося лише на початку літа 1937 р. 15 травня 1937 р. був затриманий і доправлений до розвідувального відділку КОП в Сарнах член ОУН С.Чарнецький.[134] 5 червня 1937 р. С.Чарнецький склав зізнання в справі діяльності

ОУН на терені ґм. Деражне Костопільського повіту і ґм. Клевань Рівненського повіту. В зв'язку з тими зізнаннями затримано 6 осіб, в т. ч., Олександра Бусла (22 червня 1937 р.) і Володимира Робітницького. 21 червня 1937 р. арештовані Василь Шабаровський, Петро Бачук, Йосип Потапчук (згодом звільнені), Д.Єпік (посаджений в тюрму) – всі із с. Бечаль, Деражненської ґм. Костопільського повіту. 22 червня 1937 р. затримана Анісія Селепина.[135] У слідстві колишні члени ОУН П.Бачук і Й.Потапчук, допитані як свідки, частково підтвердили зізнання С.Чарнецького. В липні 1937 р. органи безпеки звернулися до прокуратури із поданням про здійснення чергової „ліквідації" ОУН на Волині, яка мала бути більшою за попередні. Вмотивована вона була необхідністю перешкодити проведенню в часі літніх канікул студентами та гімназійними учнями організаційної акції ОУН. Згідно з розпорядженням МВС від 6 липня 1937 р., 5-12 серпня 1937 р. органами безпеки проведено „ліквідацію" ОУН на Волині. Картина масових арештів виглядала наступним чином:[136]

Повіт / Дата	5 серпня 1937	7 серпня 1937	8 серпня 1937	10 серпня 1937	12 серпня 1937	Разом
Луцьк	13	1	31	–	–	45
Ковель	16	–	–	–	–	16
Володимир	12	2	–	–	1	15
Горохів	8	–	–	–	–	8
Рівне	11	–	1	–	–	12
Здолбунів	5	–	–	–	–	5
Кременець	7	–	–	–	–	7
Дубно (в т. ч. М.Кос)	10	–	–	2	–	12
Разом	82	3	32	2	1	120

Серед арештованих 5 серпня були члени КЕ ОУН на ПЗУЗ: ідеологічний референт Р.Волошин, референт пропаганди С.Пшеничний, референт Юнацтва І.Шубський та організаційний референт Я.Бусел, обласні провідники М.Скоп'юк, В.Робітницький і М.Мостович, активні діячі ОУН Д.Чех, Г.Горбачевський, Є.Шульга, А.Кабайда, Іван Васильчук, О.Дмитрук, Іван Гладун, Іван Філіпович, Опанас Надашкевич, І.Міщеня, Євген Церкевич, Юрій Шукерявий, Михайло Винниченко, а 8 серпня були арештовані А.Закоштуй та Ф.Помяновський. Окрім того, поліцією був арештований районовий провідник ОУН в Берестечку О.Багнюк, який став одним із найвідоміших поліційних провокаторів на Волині.[137] 10 серпня 1937 р. у с. Вигода Долинського повіту був арештований крайовий провідник ОУН на ПЗУЗ* М.Кос.[138] 9 жовтня 1937 р. у Моршині був викрадений заступник крайового провідника і політичний референт КЕ ОУН на ПЗУЗ Я.Старух і вивезений до Холмської в'язниці, де його протримали кілька місяців. Згодом він перекинутий у Дубнівську в'язницю, де його катували, зокрема витягуючи тіло.[139]

В жовтні 1937 р. із 120 арештованих у в'язниці залишилися лише 30 осіб, але серед них були всі члени КЕ ОУН на ПЗУЗ (додатково арештовані ще технічно-пропагандивний референт КЕ ОУН на ЗУЗ М.Коржан та ідеологічний референт КЕ ОУН на ЗУЗ В.Ривак).[140] Так, наприклад, у вересні 1937 р. були звільнені з попереднього ув'язнення М.Негребецький, Пантелеймон Либак, Л.Горбачевський, Сергій Іллюк, Павло Шадурський, Федір Повар-Терещук; однак вони залишалися під поліцейським спостереженням. Частина арештованих утримувалась довше. Так,

наприклад, Яків Шевчук був під слідчим арештом в серпні 1937 р. – червні 1938 р.[141]

На 4 листопада 1937 р. до слідства передані 34 арештованих, в тому числі 4 зі Львова. З Я.Старухом тоді проводилося дізнання і він мав бути переданий до слідства додатково. В ході подальшого слідства планувалося затримати ще 11 осіб (Кременеччина – 3; Дубенщина – 3, Рівненщина – 3, Костопільщина – 2).[142]

В ліквідаційному внеску від 30 вересня 1938 р. так сказано про значення „ліквідації", проведеної в 1937 р., для справи стримування подальшої розбудови ОУН на Волині: „Остання більша ліквідація ОУН на Волині, проведена 5 серпня 1937 р., загалом охопила 138 осіб. Ця ліквідація, проведена без достатнього приготування матеріалів, досягнула насамперед найвидатніших одиниць, серед яких належить назвати: Бусла Олександра, Мостовича Миколу, Старуха Ярослава, Волошина-Березюка Ростислава, Коса Миколу, Коржана Михайла і Грицака Осипа, які були в безпосередньому або посередньому контакті із Крайовою Екзекутивою ОУН, а також Горбачевського Григорія – повітового провідника в Рівному, Пшеничного Степана – повітового провідника в Дубному, Робітницького Афанасія (так в оригіналі; це помилка і треба читати *Володимира – авт.*) – повітового провідника на Костопіль, Хлопецького Івана, Скоп'юка Миколу, Шульгу Євгена – членів повітової екзекутиви в Луцьку і Шубського Ігоря – повітового провідника з Кременця.

Ця ліквідація, продиктована конечністю загамування наростаючих впливів ОУН, була скерована переважно на гору організації ОУН. В більшості в стосунку до членів верхівки вдалося в ході ліквідації довести їм належність до ОУН, хоч не повністю дійшло до самого сердовища верхівки ОУН, натомість не скеровано ліквідації на низи організації, які невдовзі по тому знову змогли вийти в контакт з Крайовою Екзекутивою ОУН і почти організаційну акцію на Волині. Зрештою більшість членів ОУН із низів організації після ліквідації судові органи звільнили, що дало змогу їм поновно приступити до відновлення діяльності на теренах, на яких мешкають звільнені і ті, які знаходяться під слідством. Якщо членам верхівки організації, затриманим в тій ліквідації, вдалося довести вину, то належить те приписати достатньому згромадженню інформаційних і доказових матеріалів та спрямування всього натиску на зліквідування верхівки. Низи організації, на які в часі перед самою ліквідацією не вдалося віднайти істотного матеріалу і в ході самої ліквідації не віднайдено достатнього матеріалу, аби їх розпрацювати і зліквідувати".[143]

На більшість членів ОУН, які мали бути підсудними на процесі КЕ ОУН на ПЗУЗ в травні 1939 р., доказовим матеріалом були зізнання свідків Миколи Решетицького, Лейби Гуза, Лукаша Бондарчука, Йосипа Гутника, К.Крупського та О.Багнюка.[144]

22-26 травня 1939 р. відбувся в Рівненському окружному суді таємний процес* проти М.Коса і ще 21 члена ОУН . В результаті цього процесу Я.Старух був засуджений до 13 років ув'язнення, М.Коржан, В.Ривак, Я.Бусел, С.Пшеничний, І.Шубський – до 12 років, В.Робітницький – до 10 років, М.Кос – теж до 10 років ув'язнення, але по амністії йому строк зменшено до 6 років і 8 місяців, Микола Мостович – до 9 років, О.Бусел – до 8 років, Д.Єпік – до 7 років, А.Кабайда – до 6 років ув'язнення. А.Селепина і Тарас Степура отримали по 3 роки тюрми, а Олександр Клочок, Федот Смалійчук, Петро Тишковець – по 2 роки. До 3 років тюрми був засуджений і Леонід Мостович, але по амністії термін його ув'язнення був зменшений до 1,5 року. Всі засуджені отримали 10-річну поразку в правах, мусили сплатити від 80 до 600 злотих судової оплати, а по відбуттю кари мали бути під наглядом поліції ще 5 років. Р.Волошин-Березюк, Ольга Андрущенко (Робітницька) та Іван Хлопецький були виправдані за браком доказів вини.[145]

Паралельно серпневій „ліквідації" 1937 р. на Волині проводилися „ліквідації" ОУН на теренах Радехівщини (квітень 1937 р.) та Сокальщини (серпень 1937 р. – квітень 1938 р.).[146]

Окрім більших за обсягами „ліквідацій” польські органи безпеки проводили в 1937-1938 рр. дрібніші репресивні акції.

13-16 січня 1937 р. у Львівському окружному суді відбувся процес проти групи членів ОУН на чолі з Володимиром Макаром. Володимир Макар, як повітовий провідник ОУН в Сокалі, 16 січня 1937 р. був засуджений на 7 років. Цей процес теж був пов'язаний із подіями на Волині, бо серйозніші докази вини поліція отримала від конфідента В.Савича-„Єзерського”, який в грудні 1935 р. мав особисту зустріч з Володимиром Макаром з приводу створення Володимирсько-Ковельської округи.[147]

В ніч з 22 на 23 січня 1937 р. поліція затримала Миколу Закоштуя з Лаврова, але через дві доби випустила.[148]

8 березня 1937 р. були затримані в якості підозрюваних в належності до ОУН 32 особи із сіл Лаврів, Чаруків, Городища, Григоровичі та Загаї. Серед арештованих були А.Закоштуй, Федір і Віктор Помяновські. 22 жовтня 1937 р. слідство було припинене в зв'язку із браком доказів вини. З вищезгаданих 32 осіб вдалося довести вину лише 2: 27 грудня 1937 р. Луцький окружний суд засудив за належність до ОУН Івана Васильчука до 4 років, а Олександра Кокося – до 3 років тюрми.[149]

8 березня 1937 р. арештований Филимон Шумський з Ратнова Луцького повіту, в якого вилучена „Інструкція В-4/36 – Добір юнаків”. 11 березня 1937 р. затримані Микола Поліщук та Антон Поліщук із с. Забороль. 31 травня 1937 р. в Луцькому окружному суді відбувся процес проти вищезгаданих осіб, внаслідок якого А.Поліщук та Ф.Шумський засуджені до 5 років тюрми (із зарахуваням слідчого арешту) та 10 років поразки в правах. М.Поліщук був виправданий. 13 жовтня 1937 р. відбувся процес в Люблінському апеляційному суді, де був затверджений попередній присуд.[150]

11 березня 1937 р. в Піддубцях, в приміщенні поліцейського постерунку, був смертельно поранений постерунковий Адольф Рутковський. В зв'язку з цим були затримані і опинилися в тюрмі А.Крупський, Степан Пован, Ю.Нікітюк, Трохим Панасюк (всі – Ківерці), Анатоль Козяр, Сергій Козяр, Антон Вовчик (всі з Піддубець), Федот Заборовець, Володимир Гаврилюк, Остап Крижанівський (всі з Ботиня); ще 13 осіб затримано і звільнено.[151] У зв'язку з вбивством А.Рутковського в травні 1937 р. затримані і посаджені у в'язницю мешканці с. Яблонне Костопільського повіту Євстахій Мушин і Тихін Козлюк.[152]

12 березня 1937 р. арештований член ОУН із с. Радомишль Луцького повіту Семен Держай і вироком Рівненського окружного суду від 23 травня 1937 р. засуджений до 4 років тюрми із зарахуванням слідчого арешту (по амністії кару зменшено наполовину).[153]

У березні 1937 р. затриманий Данило Стецюк із с. Вілька Залинська Стидинської ґм. Костопільського повіту, який під час слідства зізнався, що утримував контакти з членами ОУН в Ставку і Звіжджому.[154]

В Гощі затримано 36 осіб, з них опинилися в слідчому арешті лише 13. Органи безпеки мали дані, що цей осередок планував поширити свої впливи на окремі території Сарненського повіту.[155]

1 червня 1937 р. в с. Балашівка Костопільського повіту кільканадцять українських націоналістів напали на 12 „стшельців” і кількох побили, виголошуючи при цьому протидержавні лозунги. В зв'язку з цим арештовано 3 осіб, зокрема Федір Деркач і Федір Прадун.[156]

Арешти продовжувалися і пізніше: 7 червня 1937 р. був арештований Степан Масний з Берестечка (опинився в тюрмі), 21 червня 1937 р. – В.Шабаровський, П.Бачук, Й.Потапчук (звільнені).[157]

Згідно наказу воєводського коменданта державної поліції в Луцьку А.Завідського від 8 червня 1937 р. ліквідовані пункти поширення літератури в Андрона Лук'янчука (Забара Кременецького повіту), Арсена Бабовала (Лопушне Кременецького повіту), Антона Лещука (Мислині Горохівського повіту).[158] А.Бабовал, якого поліція в

середині 1930-х рр. називала членом ОУН, а в кінці 1930-х рр. – обласним провідником ФНЄ, в 1938 р. був засуджений на 18 місяців тюрми за нагромадження зброї. В травні 1939 р. була перерва у виконанні покарання в зв'язку зі станом здоров'я.[159]

В липні 1937 р. в Кременці затримано Дмитра Степанюка та І.Шубського.[160]

13 вересня 1934 р. відбувся в Луцькому окружному суді процес проти О.Дмитрука за приналежність до ОУН і участь в шкільній акції. Вирок – 3 роки в'язниці і 5-річна поразка в правах. В квітні 1936 р. по амністії О.Дмитрук повернувся з тюрми, а вже 16 серпня 1936 р. його знову було затримано в якості підозрюваного в замаху на К.Крупського. 23 березня 1937 р. вироком Луцького окружного суду він був виправданий в зв'язку з браком доказів вини. 20 вересня 1937 р. він втік з побоювання арешту і перебував у підпіллі, переховуючись перед відбуттям кари, а в жовтні 1937 р. заочно був засуджений Люблінським апеляційним судом до 12 років тюрми за належність до ОУН. Восени 1938 р. він перейшов на Закарпаття, а по розгромі угорцями „Карпатської Січі", повертаючись назад на Волинь, 14 травня 1939 р. загинув на теренах Підгаєцького повіту в перестрілці з комендантом постерунку у Соснові Феліксом Гододним.[161]

Член ОУН та товариства „Відродження" Феофан Ошуркевич поранив Володимира Нікітюка, який написав анонімку на членів ОУН в Берестечку. За це в 1937 р. отримав 6 місяців тюрми.[162]

10 січня 1938 р. Костопільською повітовою командою державної поліції затримані Іван Лук'янчук та Іван Олійник із Деражного (невдовзі звільнені), а 11 січня були затримані Павло Данилюк з Оржева та Євген Серветник з Бехеня Рівненського повіту.[163]

Антон Вовчик із с. Піддубці Луцького повіту, член ОУН з 1935 р., перебував у слідчому арешті від 14 січня до 16 березня 1938 р. Випущений за браком доказів.[164]

Матвій Антонюк і Микола Цимбалюк із с. Пісків Костопільського повіту затримані 10 березня 1938 р. в якості членів організованої С.Ященком із с. Рокитне „трійки" ОУН в Піскові і звільнені за браком доказів вини із слідчої в'язниці 10 травня 1938 р.[165] За даними „Книги Пам'яті і Слави Волині", М.Антонюк та М.Цимбалюк були членами ОУН; М.Антонюк перебував у Березі Картузькій.[166]

18 березня 1938 р. в Рівному затриманий Степан Зощук, житель Коломиї і студент Вищої школи будови машин в Познані, який підозрювався в діяльності на руку ОУН.[167]

Іван Литвинчук (пізніший командир групи УПА „Заграва"), мешканець с. Дермань, 18 квітня 1939 р. окружним судом в Самборі засуджений на 10 місяців ув'язнення за спробу переходу в Карпатську Україну з метою вступу до українського легіону. Справа перед Другою світовою війною переглядалася в порядку апеляції.[168]

4 травня 1938 р. Рівненським окружним судом на виїзній сесії в Костополі до позбавлення волі терміном на 1,5 року (ст. 149 КК) були засуджені Гнат Середа, Мирон Середа (член ОУН), Іван Фінчук (член ОУН) та Степан Фінчук із с. Ставок, а Іван Середа був виправданий.[169]

Ірина Солодуха із м. Маціїв Ковельського повіту була арештована 5 липня 1937 р. за підозрою в належності до ОУН і за інструкторську працю в „Професійному союзі працівників освітників", закладеному і керованому ОУН. Засуджена 14 червня 1938 р. Станиславівським окружним судом до 1 року в'язниці із відстроченням кари на 5 років.[170]

Андрій Самчук, провідник надрайону ОУН Усичі-Забороль, вироком Луцького гродського суду від 24 червня 1938 р. покараний 1 місяцем арешту.[171]

8 вересня 1939 р., згідно постанови Горохівського гродського суду, були арештовані С. Чех, Олекса Адамчук, Павло Скиба, Касян Сушко.[172]

В жовтні 1938 р. в с. Сестратин Дубнівського повіту арештований член ОУН Михайло Примак, а в с. Лопушно Кременецького повіту – Іван Журибіда. В

листопаді 1938 р. в с. Шпиколоси Горохівського повіту арештовані Іван Туришин, Захар Червенчук, Іван Корній.[173]

Цей неповний список репресивних акцій, проведених польською владою в 1937-1938 рр., свідчить про те, що в 1938 р. не проводилися великі „ліквідації", спрямовані проти членів ОУН, причиною чого був перш за все брак інформації про українське націоналістичне підпілля. Натомість, польські органи безпеки за фактами якихось подій чи там, де мали достатню кількість інформації, проводили арешти дрібних груп чи поодиноких членів та симпатиків ОУН. Вони переважно ґрунтувалися на застарілій інформації і не приносили репресивним органам бажаного результату у вигляді масових засудів українських націоналістів. Впадає в око мала кількість судових процесів, які проводилися проти членів та симпатиків ОУН на Волині в 1938 р., особливо в порівнянні з 1937 р. і 1939 р. Це можна пояснити тим, що в 1938 р. велося слідство за кількома великими кримінальними справами (справи М.Коса, районового проводу Пориччини та ін.). 1938 р. був також використаний для агентурно-інформаційної підготовки до т. зв. „великої ліквідації" ОУН 1938-1939 рр.

Розвиток націоналістичного руху на теренах Волині спонукав ВВУ 30 вересня 1938 р. виступити із ліквідаційним поданням, в якому обґрунтовувалася необхідність проведення чергової „ліквідації" ОУН.[174] Отже, цю дату можна вважати фактичним початком регулярної підготовки до т. зв. „великої ліквідації" ОУН на Волині, яка тривала з листопада 1938 р до кінця серпня 1939 р.

За згодою МВС, 12 листопада 1938 р. на конференції у ВВУ при співучасті начальника суспільно-політичного відділу, а також прокурорів окружних судів в Луцьку та Рівному, був усталений план „ліквідації". „Ліквідація" ОУН на Волині мала розпочатися 21 листопада 1938 р. і проходити трьома фазами: 1) „ліквідація" ОУН в Здолбунівському, Рівненському, Володимирському і Горохівському повітах; 2) „ліквідація" ОУН в Дубенському, Ковельському і Луцькому повітах; 3) „ліквідація" ОУН в Сарненському і Костопільському повітах. В перших числах листопада 1938 р. у воєводському управлінні в Луцьку відбулася конференція, на якій був представлений план акції державної поліції. Визначено порядок і терміни арештів в окремих повітах. Перші арешти мали розпочатися 22 листопада 1938 р. Але 17 листопада 1938 р. на перегоні Янівка-Гнідава членами ОУН була зроблена спроба пустити під укіс поїзд, в зв'язку з чим арешти були прискорені. Затримані 17 листопада у с. Полонка в якості підозрюваних у здійсненні того вчинку 10 членів ОУН (Ананій Римарчук, Митрофан Ілюк та ін.), заперечуючи свою участь в замаху на потяг, призналися в належності до ОУН і вказали на ряд осіб, з якими в тій організації працювали і утримували контакти. Таким чином, „ліквідація" в Луцькому повіті розпочалася „на кільканадцять днів раніше".[175]

Всього до кінця 1938 р. поліція в рамках „великої ліквідації" арештувала загалом 100 членів та симпатиків ОУН (повіти: Луцьк – 43, Здолбунів – 31, Володимир – 13, Рівне – 5, Горохів – 4, Сокаль – 2, Ковель – 1, Радехів – 1).[176] В січні 1939 р. арешти продовжувалися і постановою окружного слідчого судді в Луцьку від 18 січня 1939 р. виділені в слідство 5 кримінальних справ, які загалом обіймали 25 членів ОУН із різних куточків Луччини.[177]

Згідно звітів про хід „великої ліквідації", станом на 18 лютого 1939 р. було арештовано 372 особи, підозрювані в належності до ОУН (286 осіб опинилося в тюрмі, 25 – віддано під нагляд поліції, 61 – звільнено), „ліквідовано" 1 окружний, 4 повітових, 10 надрайонових, 20 районових, 27 сільських проводів, 16 „трійок", 4 „п'ятки" та 2 самоосвітніх гуртки. Окрім того, поліції було відомо ще про 107 членів та симпатиків ОУН.[178] В подальшому каток репресій набирав дедалі більших обертів, що стимулювалося рішучою позицією польської влади як на місцевому, так і центральному рівні. Так, у січні 1939 р. на нараді в Кабінеті Міністрів Польщі під головуванням маршала Едварда Ридз-Сміглого було дано завдання кожному міністру

підготувати до 15 лютого план ліквідації української проблеми, при чому головний удар мав бути спрямований проти ОУН.[179] 26 травня 1939 р. були арештовані вже 602 особи (492 в тюрмі, 37 під наглядом поліції, 73 звільнені), „ліквідовані" 1 окружний, 5 повітових, 10 надрайонових, 22 районових та 47 сільських проводів, 18 „трійок", 4 „п'ятки", 2 освітні гуртки, а поліція мала інформацію ще про 65 осіб, які підозрювалися в належності до ОУН.[180]

Цікавими з точки зору оцінки польськими органами безпеки ходу „ліквідації" та її впливу на ОУН є витяги з місячних звітів та інформацій про неї. З інформації ВВУ до Централі слідчої служби Головної команди державної поліції про ліквідацію ОУН на Волині (лютий 1939 р.): „Додані зізнання затриманих членів ОУН, хоч і становлять найістотніший матеріал, який частково віддзеркалює організаційний стан на Волині і контакти, як з верхами організації, так і з низами, а також способи і методи діяльності – не дають ніяк ще повної картини того ж організаційного стану, тому що ліквідація продовжується і прагне головним чином до конкретного встановлення всіх контактів з верхівкою організації, а також до цілковитого очищення терену. [...] Ліквідація ОУН, наскільки можна передбачити на підставі зібраних доказів, триватиме ще довший час. Тепер приступаю до ліквідації чотирьох районових проводів і десяти сільських проводів в складі близько 107 членів ОУН, які виявлені на підставі зізнань затриманих. В подальшій ліквідації безсумнівно вийдуть наяв ще нові організаційні вогнища ОУН і через те важко мені окреслити, як довго триватиме ліквідація і яку орієнтовну кількість членів вона обійме"[181] . Звіт про хід „ліквідації" ОУН на Волині за березень 1939 р. містить наступний рядок: „В звітному часі розпочалися також судові процеси проти членів ОУН, вироки яких, часто досить суворі, подаються в пресі і викликають побоювання діяльного залучення до праці ОУН".[182] В звіті про хід „ліквідації" ОУН на Волині за квітень 1939 р. його автор зазначає: „Не дивлячись на незакінчену ще цілковито ліквідацію організаційних осередків у звітному місяці розвідкою виявлено спроби створення нових осередків і перекидання руху на місцевості, які дотихчасове поширення ОУН не обіймало". Особливо посилилася діяльність по „синій лінії" – прагнення до утримання та піднесення ступеня національної свідомості, а також до протистояння ревіндикаційній акції шляхом підриву авторитету і престижу Польщі.[183] В травні 1939 р. органи безпеки відмічали відновлення організаційних осередків та жваву діяльність по „синій лінії" на теренах Волині.[184] Звіт про хід „ліквідації" ОУН на Волині за червень 1939 р. говорить: „ОУН, незважаючи на затримання цілого дотихчасового активу, не була цілковито зламана, а спроби нав'язування організаційних контактів і творення нових організаційних осередків свідчить, що підривний рух пульсує в організаційних низах".[185] В звіті про хід „ліквідації" ОУН на Волині за липень 1939 р. його автор зазначає: „ОУН, використовуючи час літніх шкільних канікул, незважаючи на затримання цілого дотихчасового активу, приступила до створення нових осередків і вишколу новозвербованих членів. Цікавим явищем є виявлена в часі ліквідації УНАКОРу тісна залежність тієї організації від ОУН, що знайшло підтвердження в зізнаннях затриманих".[186] Ці витяги є підтвердженням того, що польська поліція навіть в ході масштабної ліквідаційної акції не змогла припинити організаційної та пропагандивної діяльності ОУН на теренах Волині.

Останнім віднайденим узагальнюючим документом, який стосується „великої ліквідації", є статистичний звіт, в якому систематизовані дані про її хід станом на 17 серпня 1939 р. В ньому говориться про затримання 754 членів та симпатиків ОУН (624 опинилися в тюрмі, 43 передано під нагляд поліції, 87 звільнено) та про вилучення 35 одиниць стрілецької зброї. За даними поліції, на цей час повністю або частково знешкоджено 1 окружний, 5 повітових, 10 надрайонових та 46 сільських проводів, 4 „п'ятки", 18 „трійок" та 2 самоосвітніх гуртки. В якості неохоплених „ліквідацією" вказані 131 особа, підозрювана в належності до ОУН, а також 1 повітовий та 2 сільських проводи.[187] В описі фонду 216 (Прокуратура Луцького

окружного суду) Державного архіву Волинської області виявлені 75 кримінальних справ проти членів та симпатиків ОУН, які датуються 1938-1939 рр. (по повітах: Луцький – 51, Горохівський – 13, Володимирський – 5, Ковельський – 5, Костопільський – 1). Якщо до цього додати справи про розповсюдження націоналістичних листівок, то до цієї кількості додадуться ще 8 кримінальних справ за 1938-1939 рр. Коли для порівняння взяти 1937 р., то виявиться, що тоді кількість подібного роду справ була набагато меншою (1937 – 9+3, 1938 – 14+5, 1939 – 61+3).[188] Якщо врахувати, що Рівненський, Здолбунівський, Дубнівський, Кременецький, Костопільський та Сарненський повіти належали до Рівненського судового округу, то кількість проваджених кримінальних справ проти членів ОУН мусить бути значно більшою. Правда, слід враховувати, що кількість справ частково збільшувалася за рахунок їх подрібнення: замість великих процесів почали практикуватися дрібні.[189] Інший статистичний звіт вказує на те, що від 1 січня до 8 червня 1939 р. в 9 повітах Волинського воєводства 207 осіб були засуджені до ув'язнення на терміни від 1 до 13 років.[190] Але це ще не був кінець. С.Шухевич згадував: „З кінцем серпня 1939 р. мав я занотованих у своїм термінарі біля тридцяти дрібних політичних розправ на Волині, та їх не вспіли польські суди перепровадити."[191] В повідомленні інформаційного бюро „Українська пресова служба" („Ukrainische Pressedienst") №28/262 від 21 липня 1939 р., повідомлялося про низку судових процесів в Луцькому окружному суді в липні 1939 р., в ході яких засуджено 21 людину на загальний термін 54 роки тюрми.[192] Для порівняння: в 1930-1937 рр., згідно статистичних даних польської поліції, було засуджено 196 членів ОУН (1930 – 0; 1931 – 0*; 1932 – 51; 1933 – 49; 1934 – 12; 1935 – 47; 1936 – 19; 1937 –18**; по повітах: Рівне – 55, Луцьк – 49, Кременець – 44, Дубно – 20, Костопіль – 16, Ковель – 7, Володимир – 3, Горохів – 2, Здолбунів, Сарни, Любомль – 0).[193] Такому різкому зростанню кількості засуджених членів та симпатиків ОУН в першій половині 1939 р. сприяли масштаби „ліквідації", а також те, що була значно спрощена судова процедура: в 1938 р. після тривалої дискусії у пресі і парламенті Польщі суди присяжних було скасовано.[194]

Багато членів ОУН в 1938-1939 рр. мусили емігрувати, рятуючись від поліційних репресій. У поліційному списку членів ОУН, які втекли за кордон з облави арешту в 1933-1939 рр., числиться 14 осіб (7 – перейшли на Закарпаття, 3 – втекли до Франції, 2 – до Гданська, 2 – до СРСР). 12 осіб втекли саме в 1938-1939 рр. Серед втікачів були член повітової екзекутиви ОУН Ковельщини П.Вітрик, член районової екзекутиви ОУН в Турійську Микола Ярмолович, відомі члени ОУН С.Затовканюк та В.Янчар.[195] Декого з членів ОУН, які переходили на Закарпаття, вдалося затримати польським прикордонникам. Так, наприклад, 16 листопада 1938 р. були затримані Дмитро Омельчук та І.Литвинчук із Дерманя; 29 березня 1939 р. затримано Андроника Рудника із с. Молотків Білозірецької ґміни Кременецького повіту.[196]

Таким чином, „велика ліквідація" ОУН на Волині в більшій чи меншій мірі охопила всі 11 повітів Волинського воєводства. Найбільший удар припав на підпільну мережу ОУН в Луцькому, Дубнівському, Горохівському та Здолбунівському повітах, де арешти мали більш-менш систематичний характер і на які припадає близько 76 відсотків арештованих членів та симпатиків ОУН. Натомість „ліквідація" в Рівненському, Костопільському, Кременецькому, Ковельському, Сарненському Володимирському та Любомльському повітах торкалася лише окремих місцевостей і не мала суттєвого впливу на процес розвитку мережі ОУН на теренах цих повітів. Чимало активних діячів ОУН залишилися поза увагою поліції. Так, наприклад, не зафіксовано в поліційних документах визначних членів ОУН С.Качинського-„Остапа" та Григорія Бохонка-„Става" із с. Піддубці Луцького повіту, Корнія Короля із с. Усичі Луцького повіту, Василя Коренюка із с. Уїздці Дубнівського повіту, Олексія Шума-„Вовчака" із с. Шайно Ковельського повіту, а також провідника

Седлищанського районового проводу Андрія Михалевича із с. Замшани Ковельського повіту.[197]

Підсумовуючи вищесказане, можна твердити, що „велика ліквідація” ОУН на Волині була найбільшою репресивною акцією польської влади проти ОУН в цьому регіоні. Вона завдала досить відчутного удару організаційній мережі, але не досягла бажаного для польської влади результату – повної ліквідації або відчутного зменшення впливів ОУН на Волині. Головною причиною цього було те, що ідеологія українського націоналізму пустила міцне коріння серед українського населення Волині, внаслідок чого ОУН здобула в цьому регіоні потужну соціальну базу. Це підтвердили і події наступного десятиліття, коли Волинь стала одним із головних вогнищ українського руху Опору.

Логічним продовженням репресивної політики польської влади стала постанова Ради Міністрів Польщі від 2 вересня 1939 р., згідно з якою з 3 вересня вводилися негайні суди, які загрожували смертною карою або великими термінами ув’язнення.[198]

Загалом над членами і керівниками українських політичних партій Західної України з 1921 по 1939 рр. відбулося 914 великих політичних процесів. З винесених судами обвинувачувальних вироків дві третини припадали на тих, хто був членом УВО чи ОУН. З 3771 затриманого 2510 були засуджені, з них 17 до смертної кари, 27 на пожиттєве ув’язнення, а решта – в сукупності на 5870 років тюрми. Навіть за місяць до початку другої світової війни в Польщі за політичну діяльність було заарештовано 111 українців і 75 з них засуджено на 132 роки тюремного ув’язнення.[199] Значну їх частину становили члени та симпатики ОУН з Волині, близько 550 з яких на протязі 1930-1939 рр. були засуджені до тюремного ув’язнення.

В ці підсумкові дані не включені члени ОУН з Волині, які без суду і слідства були кинуті в концтабір Береза Картузька. В перших трьох роках існування табору до Берези Картузької скеровувалися переважно політичні в’язні (комуністи, українські націоналісти та польські народовці), але з жовтня 1937 р. до Берези-Картузької почала скеровуватися більша кількість кримінальних та економічних злочинців.[200] Це було викликано тим, що 4 жовтня 1937 р. з’явилося таємне розпорядження директора І департаменту МВС Вацлава Жиборського до всіх воєводських управлінь та комісаріату уряду в столичному місті Варшаві під назвою „Рецидивісти кримінальні і спекулянти – внески на ув’язнення в М.В. (концтаборі Береза Картузька – *авт.*).” В цьому розпорядженні зазначалося, що до Берези Картузької мали скеровуватися всі видатніші кримінальні злочинці-рецидивісти, а також всі видатніші контрабандисти валюти, спекулянти, лихварі, які піднімають ціни на предмети першої і конечної потреби в господарчому житті краю і т. п., проти яких важко зібрати докази вини, достатні для суду.[201] Те, що в 1937-1938 рр. в Березі Картузькій майже не було членів ОУН підтверджує і аналіз наявних даних про українських націоналістів-в’язнів концтабору Береза Картузька, які показують, що члени ОУН спрямовувалися туди в 1934-1936 та 1939 рр. Зі списку в’язнів Берези Картузької, поміщеного в книзі П.Мірчука „Нарис історії ОУН” випливає, що останні 25 українських націоналістів покинули Березу Картузьку кількома хвилями в 1936 р. (зокрема, 9 в січні, 12 в квітні, 2 в червні). Після цього їх в Березі Картузькій майже не було, окрім поодиноких осіб, які вважалися шкідливими для громадського спокою. Так, наприклад, на початку 1937 р. в березі Картузькій був ув’язнений член ОУН із Олеська Володимирського повіту Данило Студент.[202]

В 1934-1936 рр. в Березі Картузькій були ув’язнені такі члени та симпатики ОУН з Волині: Гордій Бас (з серпня 1934), проф. Роман Бжеський (10 (інші дані – 12) липня 1934 – березень 1935), Павло Білосюк (Янківці Білозірецької ґм. Кременецького повіту; навчався в Данцігу; станом на 1 липня 1935 р. був у Березі Картузькій – квітень 1936), О.Бусел (Клевань; 10 серпня 1935 – 17 січня 1936, липень 1936 – січень 1937), Сергій Вишнівський (Луцьк; травень-жовтень 1935), П.Вітрик (Ковель; червень-вересень 1935), Р.Волошин (Озеряни, пов. Дубно; 20

лютого – 27 травня 1935; потім переведений до тюрми), В.Гоцький (родом з Перемишля, директор книгарні в Крем'янці; липень 1934 – жовтень 1935), Павло Данилюк (з серпня 1934), Іван Дзюмук (Милуші, пов. Луцьк; серпень 1934 – березень 1935), Захар Дроздюк (серпень 1934 – березень 1935), Микола Епік (серпень 1934 – березень 1935), д-р Василь Кархут (Кременець; з 11 травня 1935 (кілька місяців), з 5 жовтня 1936), І.Корнелюк (Ківерці Луцького повіту; червень – жовтень 1935), Юхим Кудра (серпень 1934 – березень 1935), Олександр Кудра (серпень 1934 – жовтень (інші дані – січень) 1935), О.Куц (Луцьк; серпень 1934 – лютий 1935, потім переведений до тюрми), В.Маркевич (Ковель; червень – жовтень 1935), Іван-Володимир Мацик (галичанин, жив у Луцьку; 7 серпня – жовтень 1935), Роман Клос (із Судової Вишні, директор „Маслосоюзу" в Луцьку; 7 серпня – 21 вересня 1935), С.Новак (Даничів, Рівненський повіт; серпень – жовтень 1935, а також 6 тижнів у 1936 р.), Прокіп Пилипюк (Луцьк; 7 серпня – жовтень 1935), д-р Арсеній Річинський (Володимир-Волинський; травень – липень 1935, 7 серпня 1935 – ?), Є.Серветник (серпень 1934 – жовтень 1935), М.Скоп'юк (Луцьк; арештований 10 червня 1935, в Березі з 7 (інші дані – 10) серпня 1935 до квітня 1936), С.Сомчинський (Ковель; червень – жовтень 1935), В.Тучак (Дубнівський повіт; з серпня 1934), Костянтин Церкевич-Яковлів (Остріг; січень – жовтень 1935), Андрій Кисіль (11 серпня 1934 – 4 липня 1935), Олексій Скоропада (Дермань Здолбунівського повіту; 28 червня – 24 грудня 1935), Генадій Янкевич (серпень 1934 – жовтень 1935), Юрій Корнелюк (Ківерці Луцького повіту; з 7 серпня 1935), Іван Бенюк (Здолбунівський повіт; сидів у 2-й половині 1935), Гнат Кисіль (Остріг).[203] У Березі Картузькій сиділи і галичани, які займалися розбудовою організаційної сітки ОУН на Волині: Гриць Климів (Сілець Белзький, Сокальський повіт; з липня 1934), І.Климів (Сілець Белзький, Сокальський повіт; серпень 1935 – 17 січня 1936), М.Кос (Мізунь, Долинський повіт; серпень – грудень 1935), М.Коржан (Закомар'я, Золочівський повіт; вересень-грудень 1935), Володимир Макар (липень 1934 – 3 липня 1935), Володимир Небожук (Сокаль; липень 1934 – жовтень 1935), Я.Старух (липень – 23 грудня 1934, з невідомого часу до лютого 1936), Теодозій Цвікула (липень – грудень 1934, ? – 3 липня 1935), Петро Башук (Пивовщина Сокальського повіту; 1934 – березень 1935), Василь Ривак (Перемишль; серпень-грудень 1935), Т.Крук.[204]

В квітні 1936 р. Луцьке повітове староство підготувало подання про відправлення до Берези Картузької на О.Дмитрука (Ківерці), А.Закоштуя (Лаврів) та Івана Хлопецького (Боголюби), але з невідомих причин воно не було втілене в конкретніші дії.[205]

За два місяці перед вибухом Другої світової війни появилося розпорядження, що табір в Березі Картузькій буде розбудовано так, щоби він міг стати місцем інтернування для небезпечних осіб з часу початку конфлікту з німцями. Цей проект не зреалізовано. Але на початку вересня 1939 р. почалося масове вивезення підозрюваних у належності до ОУН до Берези Картузької і до часу припинення існування концтабору там опинилися близько 4,5-5 тис. українців (при загальній чисельності в'язнів біля 6-7 тис. осіб).[206] Серед ув'язнених в Березі Картузькій були члени та симпатики ОУН із Волині. За свідченням Й.Павлюка, в ніч з 1 на 2 вересня польська поліція провела масові арешти на Дубенщині (всього було арештовано до 50 осіб (серед них були він сам та О. Качан). Їх тримали в казематі Дубенського замку, а в ніч з 2 на 3 вересня в товарняках повезли залізницею через Ковель і Брест. 4 вересня 1939 р. вони під посиленим конвоєм прибули в Березу Картузьку. При прибутті над новими в'язнями всіляко знущалися поліцейські; така „муштра" тривала кілька днів, а потім полякам стало не до ув'язнених – надходили німці. 17 вересня 1939 р. табірна адміністрація і поліція втекли, а більшість ув'язнених змогли повернутися додому.[207] Таким чином, концентраційний табір в Березі Картузькій проіснував до 18 вересня 1939 р.[208]

Про масові арешти українців на терені Дубенського повіту і відправку їх до Берези Картузької згадує і член ОУН Ф.Бортник з Радивилова: „Але довго радіти волі не довелося. Уже того ж 1939 року, після нападу 1 вересня Німеччини на Польщу, мене та кількох радивилівців знову заарештувала польська поліція. Серед вивезених у виправний табір у Березі-Картузькій (нині на території Білорусі) були й Володимир Лучкань, Михайло Морозюк, Яків Михалюк, Микола Павлов, Олександр Кубіт. За колючим дротом пробули ми, проте, лічені дні. 18 вересня при наближенні Червоної армії польська поліція, яка охороняла табір розбіглася і ми опинилися без нагляду."[209]

В 1939 р. забирали людей до Берези Картузької і в Здолбунівському повіті. Про це згадує Олексій Скоропада із Дерманя (член ОУН з 1933 р.), якого в 1939 р. забрали до Берези Картузької і звідки він вийшов 17 вересня 1939 р.[210]

Поряд з арештами та судовими процесами проти членів та симпатиків ОУН використовувалися інші види репресій. До репресивних заходів, які торкалися українських установ, можна віднести цензуру, заборону легальних товариств і закриття шкіл. В статті С.Барана „Цензура при сокальському кордоні" зазначалося, що цензорська практика на Волині проти легальних, процензурованих вже в Галичині друків – конфіскація. В першу чергу конфіскуються календарі, бо „це майже одинока тривкіша українська лєктура, що йде у волинське чи взагалі північно-українське село і робить свою освідомлюючу національну місію". Він наводить приклади, що восени 1936 р. повітові староства в Ковелі, Володимирі-Волинському, Луцьку і Рівному сконфіскували українські календарі за 1937 р., легально видані у Львові та інших східногалицьких містах (зокрема, календарі „Криниця", „Сільський господар", „Червона калина"). Така сама процедура повторилася і восени 1937 р. з галицькими легальними календарями на 1938 р. „За скоре усунення цього кордону в ділянці цензури йти мусить наша боротьба".[211] Однією з акцій польської влади, спрямованих на підрив українського національно-визвольного руху, було також і закриття Крем'янецької української гімназії, бо там глибоке коріння пустила ОУН.[212] В 1938 р. була заборонена діяльність філії товариства „Сільський господар" в Луцьку, до якої входили відомі члени ОУН Сергій та Борис Пукси, Йосип Сакал, Є.Шульга, Всеволод Федорчук.[213]

Інша група репресивних заходів була спрямована проти конкретних осіб і полягала в ускладненні умов їхнього життя адміністративним шляхом. Особливо ефективно такі заходи владні структури могли проводити в прикордонній зоні. Цьому сприяв закон про кордони держави від 9 липня 1936 р. На підставі цього закону під приводом боротьби з протидержавними виступами у прикордонній смузі завширшки 30 км адміністративна влада могла обмежити особисту діяльність громадян, заборонити діяльність кооперативів тощо; воєводи та уповноважені ними старости могли виселити із прикордонної смуги поодиноких осіб під приводом нелояльності до польської влади, а міністр внутрішніх справ мав право навіть виселяти мешканців цілих районів.[214] Священника Іллю Гука і псалміста Семена Сапка із с. Великі Куськівці Лановецької ґм. Кременецького повіту, підозрюваних в належності до ОУН, було переведено до с. М'ятин Рівненського повіту.[215] В травні 1938 р. І.Міщеня, згідно розпорядження Кременецького повітового староства, був виселений із повіту і з березня 1938 р. жив у м. Луцьку, де проводив інструкторські курси ОУН.[216] А.Лобар був в 1939 р. видалений розпорядженням Кременецького повітового староства з території Кременецького повіту і змушений був перебратися до Львова.[217] Згідно інформаційної ноти повітової команди державної поліції в Рівному від 30 червня 1939 р., відносно Сергія Бачинського та Данила Бондаря начальник слідчого відділу повітової команди в Рівному підкомісар Єжи Тольвінський виступив із поданням про виселення їх із „тутешньої прикордонної смуги як шкідливих українських націоналістичних діячів".[218] Такого роду заходи давали певний ефект, бо могли загрожувати руйнацією господарства та позбавленням засобів до існування. В зв'язку

з цим в поліційному донесенні зазначалося: „В повітах, які входили до прикордонної смуги, тобто Костопільському, Рівненському і Кременецькому, в зв'язку з виселенням караних в судовому порядку за належність до ОУН адміністративним шляхом, не зауважено зросту українських націоналістичних настроїв".[219]

Микола Тарасюк з Олики, нотований як симпатик ОУН, зазнав санкції у вигляді дисциплінарного звільнення із роботи (31 січня 1939 р.).[220] Вчитель школи в с. Довгошиї Дубнівського повіту Михайло Вісневський 13 березня 1939 р. був арештований в якості підозрюваного в належності до ОУН, а потім випущений під нагляд поліції і звільнений з роботи.[221] Касяна Сушка із с. Княже покарано адміністративним штрафом на суму 10 злотих за носіння шапки-мазепинки.[222]

Запопадливі місцеві чиновники у боротьбі з підозрілими елементами не гребували навіть відвертими провокаціями. Священника із с. Жидичин Луцького повіту о. Михайла Кибалюка, підозреного в причетності до діяльності ОУН, в квітні 1938 р. за сприяння влади та місцевих польських шовіністів було облудно звинувачено в спробі згвалтування жительки с. Гнидави Ольги Бойчук. Однак Люблінський апеляційний суд виправдав священника, а матір дівчини за кривоприсягу й намову зробити наклеп засуджено до 2 років тюрми. Однак влада не лишила його в спокої. Під її тиском о. М.Кибалюка, якого в березні 1939 р. внесено до списку 85 „неблагонадійних" православних священників Волині, церковна влада мусила перевести до с. Оздзютичі.[223]

Аналізуючи діяльність репресивного апарату Польщі в другій половині 1930-х рр., можна твердити, що, незважаючи на суттєве посилення репресій, польській владі не вдалося розгромити організаційну мережу ОУН на Волині. Як і в 1929-1934 рр., польські владні та суспільні структури не зуміли зупинити процес зростання впливів ОУН серед українського населення Волині, що знецінювало окремі тактичні успіхи карально-репресивного апарату Польщі. Усвідомлення цього змушувало польську владу робити ставку на політику державної та національної асиміляції українців Волині, в разі успіху якої ОУН втратила би соціальну базу і поступово була ліквідована. В 1938-1939 рр. асиміляційні зусилля польської влади досягли свого апогею, але всі її плани були перекреслені Другою світовою війною.

Джерела та література:

[1] ДАВО, ф. 1 (Волинська воєводська команда державної поліції), оп. 2, спр. 7229, арк. 7зв.

[2] *Кучерепа М. М., Давидюк Р. П.* ВУО. Волинське українське об'єднання (1931-1939 рр). Монографія. Луцьк, „Надстир'я", 2001. С. 40 (420 с.).

[3] Діло (Львів). 2 квітня 1938 р.

[4] ДАЛО, ф. 121 (Львівська воєводська команда державної поліції), оп. 1, спр. 356, арк. 39.

[5] ДАВО, ф. 46 (Волинське воєводське управління), оп. 9а, спр. 1007, арк. 70.

[6] ДАВО, ф. 46 (Волинське воєводське управління), оп. 9, спр. 4673, арк. 4, 5, 15; ф. 216 (Прокуратура Луцького окружного суду), оп. 3, спр. 1079, арк. 136зв; ДАРО, ф. 33 (Прокуратура Рівненського окружного суду), оп. 4, спр. 69, арк. 79зв, 124; ДАЛО, ф. 121, оп. 1, спр. 351, арк. 50-50зв; ЦДІА України у Львові, ф. 371 (Степан Шухевич – адвокат), оп. 1, спр. 110, арк. 2зв; Monografja OUN na Woiyniu. Luck, 1935. Арк. 29-29зв, 86.

[7] Конспірація... (ДАЛО, ф. 121, оп. 1, спр. 351, арк. 47-47зв).

[8] ДАВО, ф. 1, оп. 2, спр. 5555, арк. 5.

[9] Конспірація... (ДАЛО, ф. 121, оп. 1, спр. 648, арк. 29-29зв).

[10] ДАЛО, ф. 123, оп. 1, спр. 212, арк. 11.

[11] Волинь (Рівне). 8 квітня 1994 р. С. 5.

[12] ДАРО, ф. 33, оп. 4, спр. 47, арк. 193.

[13] ДАВО, ф. 1, оп. 2, спр. 7229, арк. 249; ДАРО, ф. 30, оп. 18, спр. 2254, арк. 11; ф. 33, оп. 4, спр. 47, арк. 193; спр. 61, арк. 144-144зв; Monografja..., арк. 61-61зв, 68зв-69; *Мірчук П.* Нарис історії ОУН. Т. 1. Мюнхен-Лондон-Нью-Йорк, Українське видавництво, 1968. С. 298 (639 с.).

[14] ДАВО, ф. 46, оп. 9а, спр. 990, арк. 43зв, 46-46зв; *Мірчук П.* Нарис історії ОУН. Т. 1. С. 412-413, 424.

[15] ДАРО, ф. 33, оп. 4, спр. 47, арк. 193; Monografja..., арк. 87-87зв.

[16] ЦДІА України у Львові, ф. 374 (Кость Паньківський – адвокат), оп. 1, спр. 13, арк. 1-3зв, 5, 6.

[17] Monografja..., арк. 22зв-24; ДАРО, ф. 33, оп. 4, спр. 61, арк. 160зв; *Мірчук П.* Нарис історії ОУН. Т. 1. С. 300.

[18] ДАВО, ф. 46, оп. 9а, спр. 990, арк. 13; *Мірчук П.* Нарис історії ОУН. Т. 1. С. 413.

[19] ДАРО, ф. 33, оп. 4, спр. 64, арк. 163зв; спр. 71, арк. 86; спр. 97, арк. 222; ДАВО, ф. 1, оп. 2, спр. 7229, арк. 249зв; ф. 46, оп. 9а, спр. 1077, арк. 1зв-2; ЦДІА України у Львові, ф. 371, оп. 1, спр. 110, арк. 1, 119, 127; Monografja..., арк. 29зв-30зв, 33зв; *Борщевич В. Т.* Волинський пом'янник. Рівне, б. в., 2004. С. 321; *Мірчук П.* Нарис історії ОУН. Т. 1. С. 425.

[20] ДАВО, ф. 46, оп. 9а, спр. 1007, арк. 42; *Мірчук П.* Нарис історії ОУН. Т. 1. С. 425.

[21] ДАВО, ф. 46, оп. 9а, спр. 1077, арк. 3; Monografja..., арк. 31; *Мірчук П.* Нарис історії ОУН. Т. 1. С. 422.

[22] ДАВО, ф. 46, оп. 9а, спр. 665, арк. 22; ДАРО, ф. 33, оп. 4, спр. 69, арк. 64; Monografja..., арк. 33зв; *Мірчук П.* Нарис історії ОУН. Т. 1. С. 422.

[23] ДАВО, ф. 46, оп. 9а, спр. 665, арк. 22; спр. 1007, арк. 42; Monografja ..., арк. 34.

[24] ДАВО,ф. 1, оп. 2, спр. 7863, арк. 6-6зв; ф. 216, оп. 3, спр. 1922, арк. 28; Monografja..., арк. 43-43зв; *Мірчук П.* Нарис історії ОУН. Т. 1. С. 415.

[25] ЦДАГО України, ф. 263 (Колекція позасудових справ реабілітованих), оп. 1, кор. 502, спр. 33285, т. 1, арк. 70зв; *Potocki R.* Polityka pacstwa Polskiego wobec zagadnienia ukraicskiego w latach 1930-1939. Lublin, Instytut Europy Srodkowo-Wschodniej, 2003. S. 143.

[26] ДАВО, ф. 46, оп. 9а, спр. 1007, арк. 42; ф. 216, оп. 3, спр. 1954, арк. 79зв; Monografja..., арк. 32-32зв; *Мірчук П.* Нарис історії ОУН. Т. 1. С. 299.

[27] ДАЛО, ф. 121, оп. 1, спр. 351, арк. 268; ф. 123, оп. 1, спр. 212, арк. 71; спр. 223, арк. 23; Monografja..., арк. 12; *Бухало Г.* Лицарі Поліського підпілля // Літопис Червоної Калини. 1995. №1-3. С. 23; *Мірчук П.* Нарис історії ОУН. Т. 1. С. 420.

[28] ДАВО, ф. 46, оп. 9а, спр. 665, арк. 21зв; ДАРО, ф. 33, оп. 4, спр. 69, арк. 78зв; ЦДІА України у Львові, ф. 371, оп. 1, спр. 82, арк. 1, 1зв; Monografja..., арк. 70.

[29] Monografja..., арк. 34.

[30] ДАВО, ф. 46, оп. 9а, спр. 665, арк. 21зв; ДАРО, ф. 33, оп. 4, спр. 70, арк. 58.

[31] ДАВО, ф. 46, оп. 9а, спр. 665, арк. 19зв, 21зв; Monografja..., арк. 49.

[32] ДАВО, ф. 46, оп. 9а, спр. 665, арк. 20, 21зв; Monografja..., арк. 78-78зв.

[33] *Мірчук П.* Нарис історії ОУН. Т. 1. С. 467.

[34] ДАВО, ф. 46, оп. 9а, спр. 665, арк. 21зв; ЦДІА України у Львові, ф. 205 (Прокурор Львівського апеляційного суду), оп. 1, спр. 1035, арк. 1, 135; Monografja..., арк. 40зв, 49.

[35] ЦДІА України у Львові, ф. 205, оп. 1, спр. 1035, арк. 26, 27, 130, 143, 145.

[36] ЦДІА України у Львові, ф. 205, оп. 1, спр. 1035, арк. 16.

[37] ЦДІА України у Львові, ф. 205, оп. 1, спр. 1035, арк. 1.
[38] *Мірчук П.* Нарис історії ОУН. Т. 1. С. 423.
[39] ДАРО, ф. 33, оп. 4, спр. 70, арк. 58.
[40] *Мірчук П.* Нарис історії ОУН. Т. 1. С. 420.
[41] ДАВО, ф. 46, оп. 9а, спр. 667, арк. 7.
[42] Monografja..., арк. 12.
[43] ДАРО, ф. 30, оп. 18, спр. 1752, арк. 194-195, 215; ДАЛО, ф. 1, оп. 52, спр. 1165, арк. 51зв.
[44] Monografja..., арк. 11-12, 20, 32зв-33.
[45] ДАВО, ф. 216 (Прокуратура Луцького окружного суду), оп. 3, спр. 1079, арк. 145зв.
[46] *Робітницький С.* Серед неправди на землі.. Спогади та роздуми. Рівне, Азалія, 2001. С. 7.
[47] ДАВО, ф. 216, оп. 3, спр. 1811, арк. 78, 82; Monografja..., арк. 83, 90зв.
[48] ДАРО, ф, 33, оп. 4, спр. 69, арк. 43.
[49] ЦДІА України у Львові, ф. 371, оп. 1, спр. 99, арк. 1-3.
[50] Monografja..., арк. 69зв.
[51] ДАВО, ф. 1, оп. 2, спр. 5555, арк. 4.
[52] *Павлюк Й.* Життя прожити – не поле перейти. Рівне, Азалія, 1995. С. 10.
[53] Monografja..., арк. 69зв.
[54] Monografja..., арк. 90зв.
[55] ДАЛО, ф. 123, оп. 1,спр. 203, арк. 19; Monografja..., арк. 90зв.
[56] ДАВО, ф. 46, оп. 9а, спр. 665, арк. 19зв-21зв; ДАРО, ф. 32, оп. 36, спр. 1, арк. 97; *Рожко В. Є.* Нарис історії Української Православної Церкви на Волині. Історико-краєзнавчий нарис. Луцьк, „Медіа", 2001. С. 445.
[57] ДАРО, ф. 33, оп. 4, спр. 69, арк. 64; спр. 70, арк. 107; ДАВО, ф. 46, оп. 9а, спр. 1077, арк. 3, 14; Monografja..., арк. 31, 33зв-34; *Мірчук П.* Нарис історії ОУН. Т. 1. С. 422.
[58] Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej (далі – DzURP), №50 (18 czerwca 1934 г.), poz. 473.
[59] *Макар В.* У Березі і в підпіллі // *Макар В.* Спомини та роздуми. Т. 3. Бойові друзі. Кн. 1. Торонто-Київ, 2001. С. 181.
[60] ДАРО, ф. 33, оп. 4, спр. 69, арк. 123-124.
[61] *Макар В.* Береза Картузька // *Макар В.* Спомини та роздуми. Т. 4. Береза Картузька. Роки неволі та боротьби. Торонто-Київ, 2001. С. 176; *Sleszycski W.* Obyz odosobnienia... S. 29, 83-85. W Berezie Kartyzkiej 1934-1939.Bialystok,
[62] *Кентій А.* Нариси історії Організації Українських Націоналістів (1929-1941 рр.). Київ, 1998. С. 54; *Макар В.* У Березі і в підпіллі // *Макар В.* Спомини та роздуми. Т. 3. Бойові друзі. Кн. 1. Торонто-Київ, 2001. С. 181.
[63] ДАВО, ф. 46, оп. 9а, спр. 463, арк. 62; спр. 990, арк. 43зв, 46-46зв; спр. 1007, арк. 16зв; спр. 1008, арк. 56зв-57; ДАРО, ф. 33, оп. 4, спр. 69, арк. 123; спр. 70, арк. 105; Витяг з інформації коменданта постерунку поліції у Дермані для Здолбунівського повітового староства про діяльність „Просвітянської хати" та інших організацій // *Кучерепа М. М., Давидюк Р. П.* ВУО. Волинське українське об'єднання (1931-1939 рр.). Луцьк, 2001. С. 340; *Денищук О.* Книга Пам'яті і Слави Волині. Т. 1. Костопільський район. Рівне, „Волинські обереги", 2001. С. 262-263; *Мірчук П.* Нарис історії ОУН. Т. 1. С. 431-434.
* Репресивна система, яка передбачала масове і планове знищення опозиціонерів та членів їхніх родин.
[64] *Дарованець О.* Репресії польської влади проти членів Української Військової Організації та Організації Українських Націоналістів на Волині (1929-1934) // Наукові зошити історичного факультету Львівського національного університету імені

Івана Франка. Збірник наукових праць. Вип. 5-6. Львів, ЛНУ ім. Франка, 2003. С. 285.

[65] ДАВО, ф. 1, оп. 1, спр. 7229, арк. 51; спр. 7662, арк. 83; ф. 46, оп. 9а, спр. 532, арк. 2; спр. 1032, арк. 7зв; ф. 216, оп. 3, спр. 1079, арк. 135зв-136, 140; ДАРО, ф. 33, оп. 4, спр. 78, арк. 38зв, 63зв; спр. 97, арк. 223-223зв, 225; Витяг із таємного зведення конфіденційних інформацій №1 з життя підривних організацій, підготовленого суспільно-політичним відділом Волинського воєводського управління, про діяльність Окружної Екзекутиви та тактику ОУН на Волині // Вісник Львівського університету. Серія історична. Львів, ЛНУ ім. І. Франка, 2003. Вип. 38. С. 669-670; *Калина Л.* У ті важкі часи // Поліський маяк (Дубровиця). 16 серпня 2003 р. С. 2; 30 серпня 2003 р. С. 2; *Коржан М.* Фрагмент діяльності ОУН на північних землях Західної України // Євген Коновалець та його доба. Мюнхен, 1974. С. 541, 546-547; *Левицький-Кліщ С.* Бойові дії ОУН на Бережанщині // *Макар В.* Спомини та роздуми. Т. 3. Бойові друзі. Кн. 2. Торонто-Київ, 2001. С. 352; *Мірчук П.* Нарис історії ОУН. Т. 1. С. 437-438, 454; *Ребет Л.* Світла і тіні ОУН. Мюнхен, Український самостійник, 1964. С. 68; *Содоль П.* Українська Повстанська Армія, 1943-49. Довідник. Нью-Йорк, Пролог, 1994. С. 119; *Шпіцер В., Мороз В.* Крайовий Провідник Володимир Тимчій-„Лопатинський". Львів, Афіша, 2004. С. 27, 53-54, 78-79, 127.

[66] ДАРО, ф. 33, оп. 4, спр. 90, арк. 129.

[67] *Гловацький І.* Українські адвокати у політичних судових процесах у Східній Галичині (1921-1939 рр.). Львів, Тріада Плюс, 2003. С. 93-94; Ровенський обласний державний архів. К., Наукова думка, 1970. С. 49.

[68] *Кравчук І.* У польській в'язниці у Тарнові // Надбужанщина. Сокальщина, Белзчина, Радехівщина, Камінеччина, Холмщина і Підляшшя. Історично-мемуарний збірник. Т. 3. Нью-Йорк-Париж-Сідней-Торонто, Об'єднання надбужанців, 1994. С. 99.

[69] ДАРО, ф. 33, оп. 4, спр. 70, арк. 227; спр. 78, арк. 41зв.

[70] ДАВО, ф. 46, оп. 9а, спр. 667, арк. 7.

[71] ДАВО, ф. 46, оп. 9а, спр. 667, арк. 7; спр. 990, арк. 40, 43зв, 48, 65зв, 75; спр. 1007, арк. 40, 46зв, 56зв; спр. 1035, арк. 4, 9, 16зв; ДАРО, ф. 33, оп. 4, спр. 70, арк. 227; спр. 78, арк. 155зв; AAN, UWW, sygn. 85, k. 7.

[72] ДАВО, ф. 46, оп. 9а, спр. 990, арк. 48.

[73] ДАВО, ф. 46, оп. 9а, спр. 990, арк. 65зв.

[74] ДАВО, ф. 46, оп. 9а, спр. 990, арк. 43зв; спр. 1007, арк. 46зв.

[75] ДАВО, ф. 46, оп. 9а, спр. 1035, арк. 9, 16зв.

[76] Підраховано за: ДАВО, ф. 46, оп. 9а, спр. 667, арк. 7; спр. 990, арк. 40, 43зв, 48, 65зв, 75; спр. 1007, арк. 40, 46-46зв, 56зв; спр. 1035, арк. 4, 9, 16зв; ДАРО, ф. 33, оп. 4, спр. 70, арк. 227; спр. 78, арк. 41зв, 155зв; AAN, UWW, sygn. 85, k. 7.

[77] ДАВО, ф. 46, оп. 9а, спр. 990, арк. 43зв; спр. 1007, арк. 56зв.

[78] ДАРО, ф. 33, оп. 4, спр. 70, арк. 227.

[79] *Potocki R.* Polityka pacstwa Polskiego ... S. 144.

[80] ДАВО, ф. 46, оп. 9, спр. 3579, арк. 18-22; оп. 9а, спр. 990, арк. 61; спр. 1007, арк. 43; спр. 1032, арк. 3-3зв; *Мірчук П.* Нарис історії ОУН. Т. 1. С. 467, 469.

[81] ДАВО, ф. 46, оп. 9, спр. 3579, арк. 26; AAN, UWW, sygn. 34, k. 27.

[82] ДАВО, ф. 46, оп. 9а, спр. 1007, арк. 16зв, 51.

[83] ДАВО, ф. 46, оп. 9а, спр. 1007, арк. 51, 52-53.

[84] ДАВО, ф. 46, оп. 9а, спр. 1007, арк. 51зв-53.

[85] ДАВО, ф. 46, оп. 9а, спр. 889, арк. 67зв.

[86] AAN, UWW, sygn. 34, k. 27, 42.

[87] Вільна Україна. 1943. Ч. 7 (серпень). С. 10 (РКМ 15446); *Павлюк Й.* Життя прожити – не поле перейти. Рівне, Азалія, 1995. С. 10.

[88] ДАВО, ф. 46, оп. 9а, спр. 1008, арк. 3; спр. 1032, арк. 3.

[89] ДАВО, ф. 46, оп. 9а, спр. 1007, арк. 50зв; *Мірчук П.* Нарис історії ОУН. Т. 1. С. 467.

[90] ДАВО, ф. 46, оп. 9а, спр. 1007, арк. 15зв; *Борщевич В. Т.* Волинський пом'янник. Рівне, б. в., 2004. С. 319; *Мірчук П.* Нарис історії ОУН. Т. 1. С. 466.

[91] *Мірчук П.* Нарис історії ОУН. Т. 1. С. 467.

[92] *Мірчук П.* Нарис історії ОУН. Т. 1. С. 468.

[93] ДАВО, ф. 191 (Луцький окружний суд), оп. 1, спр. 1285, арк. 40; *Мірчук П.* Нарис історії ОУН. Т. 1. С. 468.

[94] *Мірчук П.* Нарис історії ОУН. Т. 1. С. 468.

[95] ДАВО, ф. 46, оп. 9а, спр. 1007, арк. 37; ЦДІА України у Львові, ф. 371, оп. 1, спр. 105, арк. 3, 4, 5, 6, 9, 53.

[96] *Мірчук П.* Нарис історії ОУН. Т. 1. С. 469.

[97] *Мірчук П.* Нарис історії ОУН. Т. 1. С. 469.

[98] ДАВО, ф. 1, оп. 2, спр. 5555, арк. 4; ДАРО, ф. 33, оп. 4, спр. 70, арк. 58.

[99] АУСБ України у Волинській області, спр. 6824фп, т. 2, арк. 533, 536; *Мірчук П.* Нарис історії ОУН. Т. 1. С. 470.

[100] ДАВО, ф. 46, оп. 9, спр. 3579, арк. 20.

[101] AAN, UWW, sygn. 34, k. 11.

[102] ЦДІА України у Львові, ф. 371, оп. 1, спр. 99, арк. 1-3; ДАВО, ф. 46, оп. 9а, спр. 990, арк. 76, 77; AAN, UWW, sygn. 34, k. 11; *Мірчук П.* Нарис історії ОУН. Т. 1. С. 402, 470.

[103] *Мірчук П.* Нарис історії ОУН. Т. 1. С. 402.

[104] AAN, UWW, sygn. 34, k. 76; *Руцький М.* Голгофа. Документальна історична розповідь. Рівне, Світанкова Зоря, 1996. С. 25.

[105] AAN, UWW, sygn. 34, k. 99.

[106] ДАВО, ф. 45 (Луцьке повітове староство), оп. 1, спр. 2010, арк. 3зв; ф. 216, оп. 3, спр. 1954, арк. 79зв; АУСБ України у Волинській області, спр. 6824фп, т. 2, арк. 507; AAN, UWW, sygn. 34, k. 76; *Мірчук П.* Нарис історії ОУН. Т. 1. С. 471.

[107] AAN, UWW, sygn. 34, k. 11.

[108] AAN, UWW, sygn. 34, k. 11.

[109] ДАВО, ф. 216, оп. 3, спр. 1964, арк. 21, 24.

[110] *Рожик М.* Репресії проти політв'язнів у Польщі. 1929-1939 рр. // Галичина. Науковий і культурно-просвітній краєзнавчий часопис. Івано-Франківськ, 2001. №5-6. С. 333.

[111] *Мірчук П.* Нарис історії ОУН. Т. 1. С. 466.

[112] ДАВО, ф. 46, оп. 9а, спр. 1032, арк. 3зв.

[113] ДАВО, ф. 216, оп. 3, спр. 1954, арк. 103зв.

[114] ДАВО, ф. 216, оп. 3, спр. 1970, арк. 17-18.

[115] AAN, Ministerstwo Spraw Wewnktrznych (далі – MSW), sygn. 1270, k. 1.

[116] ДАВО, ф. 46, оп. 9, спр. 3579, арк. 21, 22; оп. 9а, спр. 990, арк. 48; *Борщевич В. Т.* Волинський пом'янник. Рівне, б. в., 2004. С. 327; *Денищук О.* Злочини польських шовіністів на Волині. Кн. 1. Рівненська область. Рівне, ППДМ, 2003. С. 69; *Токар І.* У боротьбі за волю // Із криниці печалі. (Збірник спогадів та документів). Вип. 3. Рівне,1996. С. 71.

[117] *Денищук О.* Книга Пам'яті і Слави Волині. Т. 1. Костопільський район. С. 339.

[118] ДАВО, ф. 1, оп. 2, спр. 5049, арк. 1зв; ф. 46, оп. 9, спр. 3579, арк. 22; оп. 9а, спр. 990, арк. 65; спр. 1007, арк. 52; ДАЛО, ф. 220 (Рава-Руська повітова команда державної поліції), оп. 1, спр. 54, арк. 15; ДАРО, ф. 33, оп. 4, спр. 78, арк. 39.

[119] ДАВО, ф. 46, оп. 9а, спр. 1035, арк. 14зв.

[120] ДАВО, ф. 1, оп. 2, спр. 7229, арк. 251-251зв; ф. 46, оп. 9а, спр. 1032, арк. 3; спр. 1035, арк. 17-18; ДАРО, ф. 33, оп. 4, спр. 78, арк. 144-145; спр. 90, арк. 9, 78-78зв, 128зв, 165зв; AAN, UWW, sygn. 34, k. 116.

[121] ДАРО, ф. 33, оп. 4, спр. 84, арк. 29-29зв; спр. 90, арк. 9, 220зв; AAN, KGPP, sygn. 186, k. 106; sygn. 244, k. 2; UWW, sygn. 35, k. 9, 10; *Мірчук П.* Нарис історії ОУН. Т. 1. С. 455.

[122] ДАВО, ф. 46, оп. 9, спр. 4677, арк. 38-38зв; оп. 9а, спр. 889, арк. 39-39зв; ДАРО, ф. Р-2771, оп. 2, спр. 242, арк. 40; *Макар В.* Із спогадів з Надбужанщини. Вересень 1939 р. // Надбужанщина. Сокальщина, Белзчина, Радехівщина, Камінеччина, Холмщина і Підляшшя. Історично-мемуарний збірник. Т. 3. Нью-Йорк-Париж-Сідней-Торонто, Об'єднання надбужанців, 1994. С. 123; *Мірчук П.* Нарис історії ОУН. Т. 1. С. 458; Нове Село (Львів). 1938. 2 січня (ч. 1). С. 2.

[123] AAN, KGPP, sygn. 188, k. 30.

[124] ДАВО, ф. 46, оп. 9а, спр. 1035, арк. 7; ф. 216, оп. 3, спр. 1079, арк. 3, 4; AAN, UWW, sygn. 34, k. 115, 116.

[125] ДАВО, ф. 46, оп. 9а, спр. 1035, арк. 7.

[126] ДАВО, ф. 1, оп. 2, спр. 7229, арк. 251; ф. 46, оп. 9а, спр. 1035, арк. 1-4; ф. 216, оп. 3, спр. 1079, арк. 13, 16, 19, 21, 24, 28, 132зв-134, 291-292; ДАРО, ф. 33, оп. 4, спр. 84, арк. 12зв, 157зв; AAN, UWW, sygn. 34, k. 128, 141.

[127] Коханська Галина („Орися"). Спогади. (З архіву „Літопису УПА"; документ надав історик Володимир Мороз, м. Львів). С. 3-4.

[128] ДАВО, ф. 46, оп. 9а, спр. 1077, арк. 3зв; ф. 216, оп. 3, спр. 1079, арк. 249, 255; ДАРО, ф. 33, оп. 4, спр. 84, арк. 209; AAN, KGPP, sygn. 244, k. 73; *Мірчук П.* Нарис історії ОУН. Т. 1... С. 455-457; *Содоль П.* Українська Повстанча Армія. 1943-49. Довідник. Нью-Йорк, Пролог, 1994. С. 86; *Шухевич С.* Моє життя. Спогади. Лондон, Українська Видавнича Спілка, 1991. С. 566; Волинь (Луцьк). 1999. 8 липня. С. 3.

[129] ДАВО, ф. 216, оп. 3, спр. 1818, арк. 32.

[130] ДАВО, ф. 216, оп. 3, спр. 1075, арк. 161зв-162зв; ДАРО, ф. 33, оп. 4, спр. 84, арк. 29зв, 64, 88зв; AAN, KGPP, sygn. 244, k. 12; *Мірчук П.* Нарис історії ОУН. Т. 1. С. 471.

[131] ДАВО, ф. 1, оп. 2, спр. 7229, арк. 7зв.

[132] ДАРО, ф. 33, оп. 4, спр. 78, арк. 149; оп. 5, спр. 128, арк. 36-38.

[133] ДАРО, ф. 33, оп. 4, спр. 84, арк. 29зв, 63зв-64зв, 70, 127, 158-158зв, 182-183зв; *Мірчук П.* Нарис історії ОУН. Т. 1. С. 455, 457-458, 472, 474.

[134] ДАРО, ф. 33, оп. 4, спр. 84, арк. 120зв.

[135] ДАРО, ф. 33, оп. 4, спр. 84, арк. 157; спр. 97, арк. 219.

[136] Підраховано за: ДАРО, ф. 33, оп. 4, спр. 84, арк. 201зв-203.

[137] ДАРО, ф. 33, оп. 4, спр. 84, арк. 201зв-203; ДАВО, ф. 46, оп. 9а, спр. 667, арк. 8-8зв; ф. 216, оп. 3, спр. 1954, арк. 104; *Мірчук П.* Нарис історії ОУН. Т. 1... С. 454.

[*] В травні-серпні 1935 р., січні 1936-серпні 1937 рр.

[138] ДАРО, ф. 33, оп. 4, спр. 84, арк. 203.

[139] *Кук В.* Ярослав Старух (17. XI. 1910 – 17. IX. 1947) // Українська ідея і чин. 1998. №3. С. 81; *Старух О.* Викрадення з Моршина // Українська ідея і чин. 1998. №4. С. 89-91.

[140] ДАРО, ф. 33, оп. 4, спр. 84, арк. 257зв; *Мірчук П.* Нарис історії ОУН. Т. 1. С. 438, 454.

[141] ДАВО, ф. 216, оп. 3, спр 1954, арк. 83зв; ДАРО, ф. 33, оп. 4, спр. 84, арк. 228.

[142] ДАРО, ф. 33, оп. 4, спр. 90, арк. 213зв.

[143] ДАВО, ф. 1, оп. 2, спр. 7229, арк. 8-8зв.

[144] ДАВО, ф. 1, оп. 2, спр. 7229, арк. 2зв, 9.

[*] Були допущені лише визначені судом члени родини (ДАВО, ф. 46, оп. 9а, спр. 463, арк. 50зв).

[145] ДАВО, ф. 1, оп. 2, спр. 5931, арк. 2зв; ф. 46, оп. 9а, спр. 463, арк. 50-50зв, 51зв-52; ДАРО, ф. 32 (Рівненський окружний суд), оп. 36, спр. 2, арк. 121-121зв, 159-178; ГДА СБУ, ф. 13 (Колекція друкованих видань), спр 376, т. 47, арк. 34зв, 69зв; *Бухало Г.* Розправа над членами ОУН в Рівному // Волинь (Рівне). 2004. 21 травня. С. 6; *Дарованець О.* Боротьба Організації Українських Націоналістів проти асиміляційно-репресивної політики польської влади щодо українців Волині (1929-1939) // Український визвольний рух. Зб. 2. Львів, Видавництво „Мс", 2003. С. 71; *Дарованець О., Марчук І., Мороз В.* Передвісник УПА – Володимир Робітницький // Визвольний шлях. 2002. Кн. 9. С. 35; *Коржан М. Коржан М.* Фрагмент діяльності ОУН на північних землях Західної України // Євген Коновалець та його доба. Мюнхен, Видання Фундації ім. Євгена Коновальця, 1974. С. 551; *Кук В.* Постій проводу ОУН в Бишках (1943-1945 рр.) // Воля і Батьківщина. 1998. №4. С. 44-45; Діло (Львів). 31 травня 1939.

[146] ДАЛО, ф. 121, оп. 1, спр. 413; *Казанівський Б.* Шляхом Леґенди. Спомини. Лондон, Українська Видавнича Спілка, 1975. С. 29-30, 36; Діло (Львів). 22 лютого 1938 р.

[147] ДАРО, ф. 33, оп. 4, спр. 78, арк. 38зв; *Мірчук П.* Нарис історії ОУН. Т. 1. С. 471; Голос (Львів). 1937. 24 січня (ч. 3).

[148] Голос (Львів). 7 лютого 1937 р. С. 6.

[149] ДАВО, ф. 216, оп. 3, спр. 1355, арк. 3, 89; *Мірчук П.* Нарис історії ОУН. Т. 1. С. 470, 474.

[150] ДАВО, ф. 216, оп. 3, спр. 1363, арк. 6, 17-18, 22; ДАРО, ф. 33, оп. 4, спр. 84, арк. 70, 127зв.

[151] ДАРО, ф. 33, оп. 4, спр. 84, арк. 70.

[152] ДАРО, ф. 33, оп. 4, спр. 84, арк. 126.

[153] AAN, KGPP, sygn. 244, k. 11.

[154] AAN, UWW, sygn. 35, k. 40.

[155] ДАРО, ф. 33, оп. 4, спр. 90, арк. 14зв.

[156] ДАВО, ф. 46, оп. 9, спр. 3579, арк. 47.

[157] ДАЛО, ф. 123 (Бродівська повітова команда державної поліції), оп. 1, спр. 209, арк. 71; ДАРО, ф. 33, оп. 4, спр. 84, арк. 157.

[158] ДАРО, ф. 100 (Здолбунівська повітова команда державної поліції), оп. 1, спр. 2079, арк. 141.

[159] AAN, UWW, sygn. 40, k. 85.

[160] ДАРО, ф. 33, оп. 4, спр. 84, арк. 175зв.

[161] ДАВО, ф. 46, оп. 9, спр. 4677, арк. 31; оп. 9а, спр. 1077, арк. 14, 22; AAN далі – KGPP, sygn. 238, k. 62, 63, 71zw, 72 zw; Monografja... Арк. 49.

[162] ДАВО, ф. 216, оп. 3, спр. 1362, арк. 15, 17.

[163] ДАРО, ф. 33, оп. 4, спр. 89, арк. 5-7; Нове Село (Львів). 1938. 20 березня (ч. 11). С. 3.

[164] ДАВО, ф. 216, оп. 3, спр. 1813, арк. 2,3, 18зв-19, 21, 23.

[165] ДАРО, ф. 33, оп. 4, спр. 89, арк. 40-41, 108.

[166] *Денищук О.* Книга Пам'яті і Слави Волині. Рівне, 2001. Т. 1. Костопільський район. С. 300, 306.

[167] ДАВО, ф. 1, оп. 2, спр. 7781, арк. 31.

[168] ДАЛО, ф. 121, оп. 3, спр. 1020, арк. 14.

[169] ДАРО, ф. 33, оп. 4, спр. 89, арк. 89; *Денищук О.* Книга Пам'яті і Слави Волині. Рівне, 2001. Т. 1. Костопільський район. С. 338, 341.

[170] ДАВО, ф. 46, оп. 9а, спр. 1077, арк. 11зв-12.
[171] ДАВО, ф. 216, оп. 3, спр. 1964, арк. 21-23.
[172] ДАВО, ф. 216, оп. 3, спр. 1972, арк. 6, 12, 25.
[173] ДАВО, ф. 46, оп. 9, спр. 3579, арк. 55.
[174] ДАВО, ф. 1, оп. 2, спр. 7229, арк. 248, 252зв.
[175] ДАВО, ф. 1, оп. 2, спр. 7229, арк. 252зв-253; ф. 46, оп. 9а, спр. 1077, арк. 42.
[176] ДАВО, ф. 1, оп. 2, спр. 7229, арк. 51зв.
[177] ДАВО, ф. 216, оп. 3, спр. 1969, арк. 5.
[178] ДАВО, ф. 1, оп. 2, спр. 7229, арк. 200.
[179] *Гаврилів І.* Військова та політична діяльність ОУН напередодні Другої світової війни // 1939 рік в історичній долі України і українців. Матеріали Міжнародної наукової конференції 23-24 вересня 1999 р. Львів, Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2001. С. 79.
[180] ДАВО, ф. 1, оп. 2, спр. 7229, арк. 288.
[181] ДАВО, ф. 1, оп. 2, спр. 7229, арк. 199зв.
[182] ДАВО, ф. 1, оп. 2, спр. 7837, арк. 50.
[183] ДАВО, ф. 1, оп. 2, спр. 7837, арк. 68зв.
[184] ДАВО, ф. 1, оп. 2, спр. 7837, арк. 84.
[185] ДАВО, ф. 1, оп. 2, спр. 7837, арк. 93.
[186] ДАВО, ф. 1, оп. 2, спр. 7837, арк. 106.
[187] ДАВО, ф. 1, оп. 2, спр. 8086, арк. 2-8.
[188] Підраховано за: ДАВО, ф. 216. Опис фонду, арк. 120-121, 161-162, 170-176.
[189] Підраховано за: ДАВО, ф. 216. Опис фонду, арк. 120-121, 161-162, 170-176.
[190] ДАВО, ф. 1, оп. 2, спр. 8086, арк. 2-8.
[191] *Шухевич С.* Моє життя. Спогади. Лондон, Українська Видавнича Спілка, 1991. С. 573.
[192] ЦДІА України у Львові, ф. 309, оп. 1, спр. 2616, арк. 6.
[*] В жовтні 1931 р. Рівненським окружним судом засуджено 2 осіб зі Здолбунівщини (Monografja OUN na Woiyniu... арк. 87).
[**] Дані за 1937 р. подані тільки частково, бо не враховані 89 засуджених в чотирьох процесах, які відбулися в січні, серпні і грудні 1937 р.
[193] ДАВО, ф. 46, оп. 9а, спр. 667, арк. 7.
[194] *Гловацький І.* Українські адвокати... С. 61.
[195] ДАВО, ф. 46, оп. 9, спр. 4678, арк. 8; AAN, KGPP, sygn. 239, k. 170, 172, 176.
[196] ДАЛО, ф. 121, оп. 1, спр. 1371, арк. 992; AAN, KGPP, sygn. 239, k. 122; sygn. 240, k. 13.
[197] ЦДАВОВУ України, ф. 3833 (Крайовий Провід Організації Українських Націоналістів (ОУН) на західноукраїнських землях), оп. 1, спр. 57, арк. 1; ГДА СБУ, ф. 13, спр. 376, т. 47, арк. 73; *Якубюк А.* Комбатанти Волинського краю... С. 133, 135; *Ільченко Г.* Зруйноване гніздо. (До 60-х роковин створення УПА на Волині) // Молодь України (Київ). 29 травня 2003. С. 2.
[198] ДАРО, ф. 33, оп. 1, спр. 26937, арк. 1-7.
[199] *Рожик М.* Репресії проти політв'язнів у Польщі. 1929-1939 рр. // Галичина. Науковий і культурно-просвітній краєзнавчий часопис. Івано-Франківськ, 2001. №5-6. С. 330.
[200] *Sleszycski W.* Obyz odosobnienia... S. 29, 83-85.
[201] AAN, KGPP, sygn. 158, k. 1, 2.
[202] *Мірчук П.* Нарис історії ОУН. Т. 1. С. 431-434; *Polit I.* Miejsce odosobnienia... Toruc, 2003. S. 120.

[203] ДАВО, ф. 46, оп. 9а, спр. 463, арк. 50, 52, 62; спр. 990, арк. 43зв, 46-46зв, 50; спр. 1007, арк. 29, 46зв, 49, 52; спр. 1008, арк. 56зв-57; спр. 1032, арк. 1, 3-3зв, 7зв; спр. 1035, арк. 3зв; спр. 1077, арк. 2, 9, 13; ДАРО, ф. 33, оп. 4, спр. 70, арк. 79зв, 222; ЦДІА України у Львові, ф. 371, оп. 1, спр. 99, арк. 2; Monografja..., арк. 18зв; Витяг з інформації коменданта постерунку поліції у Дермані для Здолбунівського повітового старости про діяльність „Просвітянської хати" та інших організацій // *Кучерепа М. М., Давидюк Р. П.* ВУО. Волинське українське об'єднання (1931-1939 рр.). Луцьк, 2001. С. 340; *Кук В.* Постій проводу ОУН в Бишках (1943-1945 рр.) // Воля і Батьківщина. 1998. №4. С. 44; *Кук В.* Ярослав Старух (17. XI. 1910 – 17. IX. 1947) // Українська ідея і чин. 1998. №3. С. 79-80; *Макар В.* Береза Картузька // *Макар В.* Спомини та роздуми. Т. 4. Береза Картузька. Роки неволі та боротьби. Торонто-Київ, 2001. С. 170-175; *Мірчук П.* Нарис історії ОУН. Т. 1. С. 431-434.

[204] ДАВО, ф. 46, оп. 9а, спр. 463, арк. 62; ДАРО, ф. 32, оп. 36, спр. 2, арк. 167, 168, 169зв, 170зв; Monografja OUN na Woiyniu; арк. 75зв; *Макар В.* Береза Картузька // *Макар В.* Спомини та роздуми. Т. 4. Береза Картузька. Роки неволі та боротьби. Торонто-Київ, 2001. С. 149, 170-175; *Мірчук П.* Нарис історії ОУН. Т. 1. С. 431-434; Визвольний шлях. 1995. Кн. 8 (серпень). С. 1021; Нове Село (Львів). 1936. 26 січня. С. 2.

[205] AAN, MSW, sygn. 1270, k. 1.

[206] *Мірчук П.* Нарис історії ОУН. Т. 1... С. 571; *Polit I.* Miejsce odosobnienia... S. 86, 120; *Sleszycski W.* Obyz odosobnienia... S. 93.

[207] *Павлюк Й.* Життя прожити – не поле перейти... С. 11.

[208] *Sleszycski W.* Obyz odosobnienia w ...S. 92.

[209] *Бортник Ф.* Не зломили нас в'язниці // Нова Волинь (Рівне). 17 січня 2002 р. С. 6.

[210] Спогади Олексія Андрійовича Скоропада // *Романчук Л.* Червоним плакала калина. Спогади. Тернопіль, Джура, 2004. С. 20.

[211] Діло (Львів). 2 квітня 1938 р.

[212] *Поліщук В.* Ви перш за все – українці! // Українська гімназія в Луцьку. Спогади. 1918-1939. С. 99.

[213] ДАВО, ф. 4666 (Управління Служби Безпеки України у Волинській області), оп. 2, спр. 3871, арк. 11зв-12.

[214] *Комар В.* Польське військо і національна політика в Західній Україні напередодні 1939 р. // 1939 рік в історичній долі України і українців. Матеріали Міжнародної наукової конференції 23-24 вересня 1999 р. Львів, Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2001. С. 58-61.

[215] ДАРО, ф. 33, оп. 4, спр. 78, арк. 12зв.

[216] ДАВО, ф. 216, оп. 3, спр. 1954, арк. 84, 104.

[217] ДАВО, ф. 1, оп. 2, спр. 7863, арк. 5.

[218] ДАВО, ф. 1, оп. 2, спр. 7906, арк. 3зв.

[219] ДАВО, ф. 1, оп. 2, спр. 7229, арк. 7.

[220] ДАВО, ф. 46, оп. 9, спр. 4673, арк. 1, 3.

[221] ДАВО, ф. 46, оп. 9, спр. 4674, арк. 1, 4, 5.

[222] ДАВО, ф. 216, оп. 3, спр. 1972, арк. 21.

[223] *Борщевич В. Т.* Волинський пом'янник. Рівне, б. в., 2004. С. 140-141.

Андрій Жив'юк

Вибір: як це було у 1939-му

„Нас визволили, і нема на те ради" – таку оцінку входження західноукраїнських земель до складу Радянського Союзу у вересні 1939 р. приписують композитору Станіславу Людкевичу [1, 215]. Хто б не був автором цих слів, вони з точністю математичної формули характеризують те, що сталося у вересні-жовтні 1939-го: не можна дати собі ради тоді, коли до чогось вас змушує більша за вашу сила або ж обставини. На означення цієї ситуації існує навіть спеціальний юридичний термін – „непереборна сила". В такому разі „визволення" у формулі Людкевича стає змінною величиною, під якою слід вбачати „насильне приєднання", „примусове включення" чи „анексією".

Сьогодні загальновідомим з кожного підручника історії фактом стало те, що вторгнення 17 вересня 1939 р. частин Київського особливого військового округу під командуванням командарма 1-го рангу Семена Тимошенка у східні області Речі Посполитої – Західну Україну і Західну Білорусію – реалізувало таємний протокол пакту Молотова – Ріббентропа. Як офіційний привід до введення своїх військ радянське керівництво назвало допомогу „своїм єдинокровним братам", „захист життя і майна трудящих Західної України і Західної Білорусії" [2, 316-317]. Однак, як зауважує Ярослав Грицак, цей мотив радше давав можливість СРСР не виглядати агресором і представляти інтервенцію Червоної армії у вигідному для себе світлі [1, 210].

До 28 вересня 1939 р. територія Волині, Полісся і Східної Галичини була цілком зайнята радянськими військами. Органи місцевої влади, які існували за часів польської держави, втратили чинність. Службовців колишніх гмінних, повітових, воєводських управлінь, постерунків і комендатур поліції, які залишились на місцях своєї служби чи мешкання, негайно заарештували органи НКВС. Натомість створено тимчасові міські та повітові управління і селянські комітети. Радянські дослідники вказували на здійснення ними програми „широких революційних перетворень" [2, 317], однак насправді вони були покликані забезпечити елементарний порядок на місцях, спираючись на присутність червоноармійців.

Поряд з цим, тимчасові органи влади, з ініціативи Львівського тимчасового управління, виразно диригованою з Москви, розгорнули підготовку до виборів у Народні Збори Західної України. Вибори були необхідні для того, щоб надати легітимного характеру приєднанню західноукраїнських земель до Української РСР. Проводились вибори під жорстким наглядом радянських військ, партійної влади і органів НКВС, голосувати дозволялось солдатам Червоної армії, всі кандидати належали до „блоку партійних і непартійних", спроби висунення альтернативних кандидатур придушувались [1, 212-213]. В результаті 22 жовтня 1939 р., за даними радянських джерел, 4 млн. 434 тис. виборців обрали 1484 депутати, серед яких 415 робітників, 766 селян, 270 представників „трудової інтелігенції" [2, 317].

Тут потрібно зауважити, що представники легальних західноукраїнських політичних партій і об'єднань – УНДО, ВУО та інших – з початком Другої світової війни виявили свою підтримку польській державі, закликавши українське населення виконати патріотичний обов'язок щодо неї. Після приходу радянських військ вони були розпущені (УНДО), або, остерігаючись репресій, самі припинили свою діяльність [1, 215].

Дотепер вважається, що єдиною політичною силою, котра вітала прихід Червоної армії і взялась до активної праці щодо розбудови органів радянської влади, були члени розпущеної Комінтерном КПЗУ. Українські націоналісти, навпаки, зразу ж повели проти нової влади боротьбу, особливо під час виборів: поширювали антирадянські листівки, розганяли виборчі комітети, вбивали агітаторів, підпалювали

хати кандидатів [1, 214-215].Такі випадки дійсно були, але тактика ОУН в ході радянізації західноукраїнських земель, як свідчать факти, виявилась значно гнучкішою. Зокрема ставилось завдання проникнути в органи радянської влади, щоб через них контролювати ситуацію і використовувати, нехай тимчасово, їх „адміністративний ресурс".

Так, один з керівників ОУН на Дубенщині Михайло Винниченко спонукав членів організації „пролізти в міліцію і радянські органи з тим, щоб отримати зброю, викликати довіру, точніше кажучи замаскуватись, і в потрібний момент зброю використати проти радянської влади" [3, арк.14]. Члени та „симпатики" ОУН в Козинському районі (Борис Берлінець, Григорій Оборський, Дмитро Кондрас, Мойсей Іващук, Григорій Савчук, Михайло Льопа), які увійшли у вересні-жовтні 1939 р. до тимчасових органів районної влади, з міліцією включно, на своїх нарадах домовились, „що у зв'язку з приходом рад[янських] військ всім українським націоналістам необхідно змінити своє політичне обличчя, замість попередньої ворожнечі до рад[янського] ладу і комунізму, потрібно якнайбільше своїм людям – українським націоналістам, проникати в органи місцевого управління, потрібно йти в глибоко законспіроване підпілля, видаватись радянським активістом, зберегти націоналістичні кадри, посилено готувати молодь в націоналістичному дусі..." [4, арк.77-78].

Те, що така настанова не була епізодичною, доводить поведінка у вересні-жовтні 1939 р. „рівненського грона" діячів ОУН, для яких відправним пунктом на шляху до націоналістичного підпілля стала, у свій час, Українська гімназія в Рівному. Серед цього кола були Сергій Іллюк, Ростислав Волошин, брати Яків та Олександер Бусли, Олекса Скоропада, Андрій Кисіль, Микола Фридрих, Євген Кисільчук та інші. Згідно таємних інструкцій Міністерства юстиції і Міністерства внутрішніх справ Польщі вночі з 1 проти 2 вересня 1939 р. більшість з них, поруч 7 тис. інших українців, були арештовані і вивезені до концтабору Береза Картузька. Однак, від 5 вересня 1939 р. почали відпускати безпідставно заарештованих, а від 9 вересня, у зв'язку з неперервним бомбардуванням міст, в т.ч. й в'язниць, німецькими військами, звільнено всіх кримінальних і політичних в'язнів [5, 137-138].

Вийшовши на волю, частина членів „рівненського грона" ОУН успішно легалізувалась вже при радянській владі. Ростислава Волошина одноголосно обрали секретарем тимчасового комітету в с. Озеряни Дубенського повіту. Він став одним з організаторів транспортної профспілки на місцевій станції, очолив дільничну виборчу комісію до Народних Зборів. Однак напередодні виборів, 20 жовтня 1939 р., заарештований органами НКВС [6, арк.3,25].

О.Скоропада після арешту. Рівненська тюрма. Грудень 1940 р.

Інакше склалась ситуація в с. Дермань Перший Здолбунівського повіту. Тимчасовий комітет тут очолив Олекса Скоропада [7, арк.74], а депутатом Народних Зборів від села обрано Євгена Кисільчука [8, арк.12]. Народився він у цьому ж селі в багатодітній селянській родині у 1908 р. Після початкової школи навчався у Рівненській українській гімназії (1924-1929), а у 1931 р. закінчив учительські курси в Острозі. З 1931 р.

по 1936 р. вчителював у с. Копилі Колківської волості Луцького повіту, звідки звільнений польською владою як неблагодійний. Працював на господарстві з братом. Після Берези-Картузької, з 3 жовтня 1939 р., вчитель і директор неповної середньої школи у с.Дермань Перший [8, арк.4,12].

Сім'я Кисільчуків. Є.Кисільчук - стоїть крайній праворуч. Дермань. 1933 р.

Під час засідань Народних Зборів Західної України, які відбулись у Львівському оперному театрі 26-28 жовтня 1939 р., депутат Євген Кисільчук провадив докладні записи. Не виключено, що по завданню організації. Блокнот із записами вцілів і зараз зберігається у фондах музею Уласа Самчука, який діє у Дерманській гімназії. Досить вірогідно, що документ є викючним раритетом, котрий стенографічно фіксує події трьох днів жовтня у Львівському оперному, подаючи їх через призму сприйняття учасника [9].

Народні Збори зрештою реалізували написаний для них сценарій, ухваливши чотири декларації: про встановлення радянської влади; про входження Західної України в СРСР і возз'єднання її з УРСР; про конфіскацію поміщицьких, монастирських, державних земель і передачу землі у власність держави; про націоналізацію банків і великої промисловості.

Зважаючи на місце і обставини проведення зборів, виникає алюзія з подією, яка відбулась майже десятиліттям раніше: процесом Спілки визволення України. Подібно до того, як процес СВУ став прологом „великого терору" в Україні Східній, рішення Народних Зборів відкрили шлюзи радянського терору в Україні Західній. Є, однак, стилістична відмінність: коли першу подію народна уява вклала у формулу „Опера СВУ, музика ДПУ", то другу варто означити як „Опера НЗЗУ, музика КП(б)У". Дійством у Львівському оперному особисто диригував перший секретар ЦК КП(б)У Микита Хрущов, оскільки подія мала характер політичний, а не судовий, як у випадку СВУ. Очевидно також, що форс-мажорні обставини підготовки і проведення Народних Зборів не дозволили органам НКВС належним чином відкоригувати їх партитуру. Про це, між іншим, свідчить записник депутата Євгена Кисільчука.

В обговоренні винесених на розгляд зборів питань впродовж трьох днів виступило більше 50 депутатів. Вони представляли різні регіони Західної України (хоча від Рівненщини виступаючих практично не було); різні соціальні прошарки – робітництво, селян, інженерів, вчителів, лікарів, науковців; різні національності – українців, поляків, євреїв. Безумовно вирізнялись серед промовців особи композитора Василя Барвінського, гостя з Радянської України кінорежисера Олександра Довженка, академіка Кирила Студинського, якому довелось головувати на зборах.

Статистичний аналіз основних положень виступів депутатів у редакції Євгена Кисільчука фіксує наступне. Найчастіше промовці ратували за приєднання Західної України до УРСР і СРСР – 29 разів. Цікаво, що при цьому виступаючі переважно

послугувались терміном „злука”, який до тексту прийнятої декларації не потрапив. Що й не дивно: при згадуванні злуки надто виразними ставали асоціації з актом 1919 р. між УНР і ЗУНР.

Наступними, за частотою виголошення, стали тези про необхідність проголошення радянської влади на західноукраїнських землях та значення в їх долі дня 17 вересня 1939 р. – по 18 разів. Далі йдуть положення про конфіскацію поміщицьких, церковних, монастирських, куркульських, осадницьких земель та земель великих урядовців – 13 згадок, націоналізацію фабрик і промисловості – 8. Суттєва деталь: одночасно висловлювалось сподівання на передачу чи розподіл землі тим, хто її обробляє – 8 разів. І тільки раз прозвучали гасло „земля - державі”, як також згадка про розвиток колгоспів. Так само рідко (по 1 разу) ставився наголос на класовому поділі і класовій боротьбі як мірилові стосунків між людьми, поборюванні націоналізму і критиці колишніх західноукраїнських партій.

Несподіваною видається полеміка навколо питання про долю осадників. Звертаючись до Народних Зборів, депутат Олексюк заявив: „Якого осадника ви маєте на думці? Викажіть класову зрілість” [9, арк.29]. Тему підхопив Матвій Бабчук, вказавши на різницю між військовими осадниками і осадниками-бідняками: „Селянські ради повинні докладно розглянути цю справу. Винні геть – біднота має землю” [9, арк.29]. Відповіддю стала репліка Микити Хрущова, яка прозвучала як історичний вирок осадництву: „Вопрос про осадників – вопрос класовий. Осадник – поліцай в одязі селян і робітників” [9, арк.30]. Однак положення щодо конфіскації осадницьких, як також церковних і куркульських земель до тексту відповідної декларації все ж таки не потрапило.

Спадщина польського режиму зводилась виступаючими до тяжкої долі (недолі, неволі) робітництва, селянства, інтелігенції, всього трудового народу (26 згадок). Наголошувались також переслідування, знущання польської влади (6 разів), які вилились у „муки по тюрмах”, „засудження на смерть українського народу”. Сталося це, на думку одного з промовців, через те, що „ми не були свідомі, не зуміли вдержати радянської влади в 1920 році” [9, арк.25]. Тут же ставилось завдання на найближчу перспективу: „Підемо визволяти Карпатську Україну, Буковину і Бессарабію” (характерний штрих: депутат Богуніс, котрому належать ці слова, під час виступу бравадно тримав руки в кишенях) [9, арк.23]. Нагадаємо, що Буковина і Бессарабія опинились у складі СРСР наступного, 1940 р.

Варто відмітити, як ознаку часу, виголошення промовцями численних здравиць керівникам радянської влади, СРСР, Червоної армії, ВКП(б), персонально товаришам М.Хрущову і С.Тимошенку, присутнім на зборах, подяк товаришу Й.Сталіну, ухвалення вітального листа на його ж адресу та телеграм В.Молотову, К.Ворошилову, Раднаркому УРСР і Народним Зборам Західної Білорусі. Одностайне голосування за 4 декларації відбулось з надзвичайною синхронністю 27 і 28 жовтня – об 11-ій і 19-ій годинах.

Не позбавленим інтересу видається „справоздання мандатної комісії”, як його подає Євген Кисільчук. По-перше, загальне число депутатів, наведене ним – 1495 – на 11 чоловік розходиться, у сторону збільшення, з офіційними даними радянських джерел. У той же час, цифри щодо соціального складу депутатського корпусу співпадають. Варто навести також інші рідкісні дані, які характеризують склад учасників Народних Зборів: за національною приналежністю: 1389 українців, 44 поляки, 8 росіян, 51 єврей; за освітою: 24 неписьменних, 1076 з початковою, 305 з середньою, 77 з вищою освітою; за віком: 119-до 25 років, 500- від 25 до 35 років, 570- від 35 до 45 років [9, арк.33-34].

У кращих і незмінних традиціях жанру засідання у Львівській опері закінчилось феєричним мистецьким дійством з участю блискучої плеяди київських і московських артистів. Група підтримки нової влади була представлена народною артисткою УРСР Оксаною Петрусенко, народними артистами СРСР Марком Рейзеном і Марією

Литвиненко - Вольгемут, майбутніми народними артистами СРСР Іваном Козловським та Іваном Паторжинським, видатним Михайлом Донцем, розстріляним у Києві в 1941 р. Прозвучали твори Михайла Вериківського, Михайла Лисенка, Левка Ревуцького, Петра Ніщинського, Якова Степового, Анатоля Вахнянина, Семена Гулака – Артемовського та інших. Не обійшлося, звісно, без обов'язкового концертного зачину у вигляді пісень про Сталіна, Ворошилова і Батьківщину [9, арк.38-41].

Заключний мистецький акорд мав додати Народним Зборам національного колориту і переконливості. Вибір Західної України восени 1939 р. проголошувався виявом народної волі. Чи було так насправді?

Перше і найголовніше: волевиявлення населення здійснювалось за присутності військ, фактично за надзвичайного стану. Не випадково більшість виступаючих історичним днем Західної України визначили 17 вересня – день вступу на територію Західної України Червоної армії. І тільки окремі відвели таке місце 22 жовтня (день виборів, 1 згадка) чи 26 жовтня (день початку роботи Народних Зборів, 2 згадки).

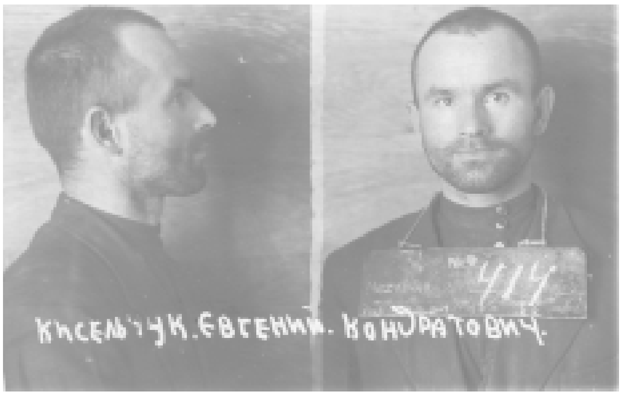
Друге: вибори депутатів відбувались на підставі тимчасового положення, за відсутності виборчого закону, що уможливило системне втручання влади в їх проведення.

Третє: прийняття Народними Зборами визначальних щодо вибору державно-політичного і економічного устрою західноукраїнських земель рішень (референдумних по своїй суті) здійснювалось контрольованим депутатським корпусом. Що створило простір для маніпулювання народним волевиявленням.

Четверте: „опера" під назвою „Народні Збори Західної України" була звичайним політичним театром. Позицією і рішеннями Народних Зборів аж ніяк не визначалась подальша політика радянської влади: розгортання примусової колективізації, ігнорування елементарних прав громадян, масові арешти всіх неугодних, в тому числі депутатів тих же Народних Зборів.

Є.Кисільчук. 1960-і роки

Є Кисільчук після арешту. Рівненська тюрма. Грудень 1940 р.

Депутат Євген Кисільчук заарештований Здолбунівським повітом відділом НКВС 24 грудня 1939 р. за звинуваченням у приналежності до ОУН і проведенні антирадянської діяльності (ст. 54-10, 54-11 Кримінального кодексу УРСР). В ході слідства тримався стійко, вини своєї не визнавав. Ніхто з односельчан Є.Кисільчука, допитаних в якості свідків, показів проти нього не дав. Відповідно до висновку слідства і постанови

М. Іващук після арешту. Рівненська тюрма. Грудень 1940 р.

помічника облпрокурора, після піврічного перебування у Рівненській тюрмі, з-під варти звільнений 13 червня 1940 р. [8, арк.27-31].

Повернувся в с.Дермань. У 1944 р. мобілізований до Червоної армії, воював, отримав поранення у руку. Після війни вчителював у дерманських школах, 1968-го вийшов на пенсію. Про своє колишнє депутатство більше мовчав. Помер у 1978 р., похований в Дермані.

Трагічніше склалась доля одного з діячів „козинського осередку" Мойсея Іващука, обраного депутатом Народних Зборів від Дубин Козинського району. Він був заарештований, як і Є.Кисільчук, 24 грудня 1939 р. Дубенським ПВ НКВС. Під час слідства, окрім звинувачень в причетності до націоналістичної діяльності з боку нового керівництва Козинського району, зокрема секретаря райвиконкому А.Х.Загоруйка [10, арк.27зв-28], виникло й інше. Виконуючий обов'язки начальника райшляхвідділу Г.Д.Павлюк заявив на допиті, що через 5-6 днів після повернення з Народних Зборів у Львові, при зустрічі з М.Іващуком, той на питання – „Як ваші справи?" – відповів: „Не питай, пропали ми" [10, арк.36зв].

1 березня 1941 р. ОН при НКВС СРСР (протокол №25) постановила ув'язнити Мойсея Іващука на 8 років ВТТ „за участь в антирадянській націоналістичній організації" за статтями 54-2, 54-11 КК УРСР. Покарання М.Іващук мав відбувати у Воркутлазі [10, арк.51]. Ще в ході слідства, 13 квітня 1940 р., сім'я М.Іващука (до неї входили батько Іван Лаврентійович, мати Ганна Климівна, брати Андрій, Григорій, Степан, Феодосій, сестри Євдокія, Ольга, Ганна) вислана в адміністративному порядку в Максимогорський район Павлоградської області Казахської РСР, де перебувала до 1946 р. [10, арк.53]. Дім Іващуків у Дубинах конфісковано, після війни в ньому знаходилась школа [10, арк.60].

14 травня 1956 р. постановою президії Рівненського обласного суду на підставі Указу ПВР СРСР від 19 серпня 1955 р. постанова ОН при НКВС СРСР, винесена М.Іващукові в 1941 р., скасована, справа закрита „за недоведеністю інкримінованих злочинів" [10, арк.92].

Джерела та література

1. Грицак Ярослав. Нарис історії України: Формування модерної української нації XIX-XX ст. – К.: Ґенеза, 1996. - 360 с.

2. Рибалка І.К., Довгопол В.М. Історія Української РСР: епоха соціалізму. – К.: Вища школа, 1982. – 640 с.

3. ДАРО, ф.Р-2771, оп.2, спр.1109.

4. ДАРО, ф.Р-2771, оп.2, спр.1847.

5. Пурат А. Українці у вересневій кампанії // 1939 рік в історичній долі України і українців. Матеріали Міжнародної наукової конференції 23-24 вересня 1999 р. – Львів: ЛНУ ім. І.Франка, 2001. – С.137-141.

6. ДАРО, ф.Р-2771, оп.2, спр.2715.

7. ДАРО, ф.Р-2771, оп.2, спр.2890.

8. ДАРО, ф.Р-2771, оп.2, спр.2787.

9. Фонд музею Уласа Самчука в Дерманській гімназії. – Записник депутата Народних Зборів Західної України Євгена Кіндратовича Кисільчука. – 41 арк.

10. ДАРО, ф.Р-2771, оп.2, спр.2957.

Руслана Давидюк

Діячі Волинського українського об'єднання – жертви сталінських репресій

Завершення військової кампанії проти Польщі у 1939 р. поставило на порядок денний проблему нової державної приналежності територій, зайнятих Червоною армією. На західноукраїнських землях створювалася радянська модель суспільства. Переслідували тих, хто не вписувався у нову державну структуру. У першу чергу зазнали тиску та арештів представники усіх політичних партій, які функціонували у період Другої Речі Посполитої. Не стали винятком і члени проурядової партії Волинського українського об'єднання (ВУО).

Сприятливі передумови для появи цієї регіональної партії склалися на Волині на початку 30-х років ХХ століття. Після „травневого перевороту" 1926 р. і приходу до влади Ю.Пілсудського актуалізувалася українська проблема, яка стала важливим зовнішнім і внутрішнім чинником у польській державі [1, 2]. Реалізатором нової урядової політики щодо національних меншин на Волині став Генрик Юзевський, якого 30 червня 1928 р. затвердили на посаду волинського воєводи [2, 63].

На його думку, головне завдання полягало у формуванні серед українського населення краю відданості інтересам Речі Посполитої, дотримання волинянами всіх законів держави. „В українців не мало виникнути бажання відійти від Польщі навіть після створення самостійної України над Дніпром" [3, 170]. З ініціативи нової воєводської адміністрації у 1931 р. в Луцьку було утворено Волинське українське об'єднання, яке проголосило лояльність до польської держави та прихильність до ідей польсько-української співпраці.

Партія під назвою „Волинське Українське Об'єднання" була зареєстрована Волинським воєводським управлінням 27 червня 1931 р. за № 1678/ВА/31. На Установчому конгресі ВУО 29 червня 1931 р. були обрані керівні органи партії [4, арк.5] та прийнято програмні документи об'єднання [5, арк.224].

Незважаючи на проурядовий характер, боротьба за українську школу, церкву були важливою складовою роботи ВУО. Культурно-освітніми філіями ВУО стали „Просвітянські хати", „Народні хори". З часом чисельність партії почала збільшуватися. Коли на 10 травня 1933 р. ВУО нараховувало у своєму складі 818 членів [5, арк.79], то на 10 червня 1934 р. - 1591 [6, арк.100], тобто за 13 місяців чисельність організації майже подвоїлася. Близько третини членів ВУО проживало у рівненському повіті [7, арк.27].

На початку Другої світової війни, українські проурядові сили заявили про підтримку Другої Речі Посполитої. Зокрема, виступаючи у сеймі 2 вересня 1939 р. В. Мудрий від імені Української парламентарної репрезентації заявив, що українці виконають свій обов'язок перед польською державою. Із закликом забути образи і потурбуватися про долю польської держави, стати спільним фронтом виступив на цьому ж засіданні представник послів від Волині Степан Скрипник [8].

На мітингу у місті Рівному 3 вересня 1939 р. з промовою виступив діяч ВУО Андрій Вівчарук, редактор дитячого журналу „Сонечко". У його виступі було сім основних пунктів, чотири з них торкалися Німеччини, а три – Радянського Союзу. У виступі Андрій Вівчарук наголошував на успіхах польської та української армій у 1920 р., говорив, що українське населення буде вірно захищати польську державу, яка приютила українців [9, арк.10,16 зв.]. Подібні заяви робили також інші представники українських легальних організацій.

Після подій 17 вересня 1939 р. більшість партій центристського спрямування були розпущені, а їх активісти відразу потратили під пильний нагляд нової радянської влади. Зникли активні громадські діячі Рівного - багатолітній директор гімназії Яків Бичківський, активний просвітянин Теодор Довгалюк, організатор „Пласту" Степан Степанюк [10, 146].

Вже у жовтні 1939 р. органи НКВС заарештували діяча Волинського українського об'єднання (ВУО) Олександра Ковалевського. Він народився у 1890 р. У 1920 р.

працював міністром рільництва УНР. З 1921 р. проживав у Луцьку, очолював правління Українського банку. У 1931 р. став членом головної управи ВУО, а у 1936 р. головним редактором пресового органу партії – газети „Волинське слово". Доля О. Ковалевського після арешту залишається невідомою, за неперевіреними даними він у 1940 р. був розстріляний [11, 371; 12, арк.31].

У 1939 р. був заарештований посол до польського сейму, член ВУО, представник Української Парламентарної Репрезентації Волині, адвокат Микола Маслов, який помер на засланні у Казахстані у 1942 р. Іншого колишнього посла до польського сейму, голову округової управи ВУО в Рівному, Микиту Буру заарештували органи НКВС 15 жовтня 1939 р. і утримували у Рівненській тюрмі [12, арк.5]. Микита Бура народився у 1896 р. у селі Великий Олексин, здобув фах вчителя, з 1927 р. виконував функції війта рівненської гміни. Згідно постанови Особливої наради при НКВС СРСР від 23 грудня 1940 р. (протокол № 161) Микиту Буру „як соціально-небезпечний елемент відправили у виправно-трудовий табір на 8 років" [12, арк.56]. Звинувачення по його справі затверджене заступником наркома внутрішніх справ УРСР майором держбезпеки Ткаченком. Покарання колишній посол відбував у „Сєвжєлдорлазі" (будівництво залізниці Воркута-Котлас, лісозаготівлі). З 1943 р. Микита Бура проживав у Лондоні, у 1948 р. переїхав до Канади, у цьому ж році і помер [11, 369].

М.Бура -посол до сейму після арешту

Один з організаторів і керівників українського проурядового табору Волині, посол до польського сейму від Рівного, діяч ВУО Степан Скрипник у 1939 р. переїхав до Холма, лише після початку німецько-радянської війни повернувся в Рівне. Дружину та дочку Степана Скрипника, які не встигли евакуюватися, розстріляли співробітники органів НКВС „за причетність до сім'ї Петлюри" (Степан Скрипник був племінником Симона Петлюри по його сестрі Маріанні і більш відомий в Україні як патріарх Української автокефальної православної церкви Мстислав) [13, 24].

Органами НКВС був заарештований член редколегії пресового органу ВУО - газети „Волинське слово" Микола Крижанівський, керівник „Рідної хати" Леонід Михайлов, активіст ВУО Никифор Лотоцький [12, арк.29-30].

Співробітники органів НКВС 1 березня 1941 року заарештували Андрія Васильовича Вівчарука, який з 1935 року був членом ВУО та редактором українського журналу для дітей „Сонечко" [9, арк.13, 15].

Андрій Вівчарук народився у 1900 році у селі Тишковці, що на Станіславщині. У 1919 році служив в УГА у чині прапорщика, у 1926 році закінчив вищі вчительські курси у Варшаві, працював вчителем, директором школи № 7 у місті Рівному, мав сім'ю: дружину Галину Михайлівну, яка працювала вчителькою та двох дітей – сина Мирослава 1924 року народження та дочку Дарію, 1926 року народження. Андрій Васильович був добре знайомий з директором української гімназії Яковом Федоровичем Бичківським, який порадив йому вступити до „Рідної хати", познайомив з послом Степаном Скрипником. Саме Степан Скрипник запропонував Андрію Вівчаруку видавати український журнал для дітей [9, арк.13 зв.,14 зв.]. Планувалося що до редакції журналу мають входити лише члени Волинського українського об'єднання, тому Андрій Васильович у 1935 році вступив у лави цієї партії. До складу редакційної групи входили також Данило Ковпаченко (після приходу

А.Вівчарук - член ВУО редактор дитячого журналу „Сонечко” після арешту

радянської влади виїхав за кордон), Степан Скрипник (після приходу радянської влади виїхав з Рівного), Яків Бичківський (був заарештований органами НКВС), Василь Семенов (помер), Болеслав Пехович (членом ВУО не був, так як був поляком) [9, арк.14 зв.,15].

Перший номер українського журналу для дітей „Сонечко” вийшов першого січня 1936 року. Андрій Вівчарук працював редактором „Сонечка” до квітня 1937 року. Після того, як воєвода Генрик Юзевський висловив незадоволення журналом з огляду на те, що на його сторінках друкувалося мало статей пропольського спрямування, А.Вівчарук вийшов із складу редакції.

Після подій 17 вересня 1939 року, Андрій Васильович зробив спробу активізувати свою суспільну діяльність, організувавши профспілку вчителів міста Рівне і на загальних зборах був обраний головою Комітету профспілки вчителів міста. Однак, його діяльність за часів Другої Речі Посполитої стала причиною виключення А.Вівчарука з новоутвореного Комітету. Андрій Васильович працював завучем у кооперативному технікумі міста Рівного, на початку 1940 року був знятий з цієї посади і влаштувався бухгалтером у цьому ж технікумі [9, арк.41].

Після арешту Андрія Вівчарука тримали у Рівненській тюрмі, пізніше у Камишинській тюрмі УНКВС Сталобласті, звинувачували у належності до ОУН, хоча подібні звинувачення заарештований повністю відкидав. В обвинувальному заключенні слідство просило застосувати до Андрія Вівчарука вищу міру покарання – розстріл [9, арк.62].

Рішенням Особливої наради при НКВС СРСР від 5 квітня 1942 року Вівчарука Андрія Васильовича за участь в антирадянській націоналістичній організації було відправлено у виправно - трудовий табір на 10 років [9, арк.65].

Проживаючи після війни у Польщі, у місті Стрильце по вулиці Міцкевича 7/3, А.В.Вівчарук звернувся до радянських органів влади зі скаргою. Після цього у президію Рівненського обласного суду 24 вересня 1960 року було подано протест заступника генерального прокурора СРСР А.Мішутіна [9, арк.6.]. Постановою президії Рівненського обласного суду від 13 грудня 1960 року рішення Особливої наради при НКВС СРСР від 5 квітня 1942 року було відмінено, а справа припинена на недоведеністю звинувачення [9, арк.72-74].

Арешти торкнулися величезної кількості людей, провиною яких була діяльність в українських громадських, культурно-освітніх організаціях періоду Другої Речі Посполитої. Серед них колишній організатор „Просвітянської хати ВУО” у селі Тинному Рівненського повіту Іван Степанович Якимчук, 1900 року народження, українець, батько двох синів, який працював у власному господарстві. З 1929 по 1930 р. І.С. Якимчук виконував функції солтиса у рідному селі Тинне [14, арк.12 зв.].

Керівники ВУО у Рівненському повіті Микита Бура та Степан Скрипник проводили активну роботу по розбудові організації. З їхньої ініціативи було утворено осередок партії у селі Тинному, відкрито Просвітянську хату, яку і очолив Іван Якимчук. Згідно статуту Просвітянські хати ВУО мали

І.Якимчук - член ВУО у с. Тинному

поширювати українські книги, газети, засновувати бібліотеки, читальні, проводити літературні вечори, концерти, підтримувати молодь [5, арк.107]. Учасники цієї філії ВУО, рівнозначно як і інші представники партії, активно відзначали дати, пов'язані з діяльністю та життям Симона Петлюри, турбувалися питаннями захисту української церкви, школи, поділяли ідеї польсько-української співпраці [14, арк.12-13].

З приходом Червоної армії на територію Рівненщини, І.С. Якимчука обрали головою сільської ради села Тинне [14,арк.31]. Однак 4 травня 1940 р. був заарештований органами НКВС і відправлений до Рівненської в'язниці. Під час обшуку слідчі вилучили у нього книги „Що таке народний фронт", „Регулямін Просвітянських хат" та звинуватили у поширенні антирадянських ідей. Рішенням Особливої наради при НКВС СРСР від 18 жовтня 1940 р. Івана Якимчука „за активну боротьбу проти революційного руху" відправили в Ухто-Іжевський виправно-трудовий табір на вісім років [14, арк.36].

У 1946 р., перебуваючи у таборі, Іван Якимчук помер від паралічу серця [14, арк.37]. Відповідно до статті 1 Указу Президії Верховної Ради СРСР від 16 січня 1989 р. І.С. Якимчук реабілітований. Рішення про це було прийнято 29 жовтня 1989 р. [14, арк.38-39].

24 грудня 1939 р. Здолбунівський відділ НКВС заарештував та звинуватив по статті 54-10 ч.2 КК УРСР керівника осередку ВУО у селі Здовбиця Здолбунівського району Івана Григоровича Федорука, 1888 року народження [15, арк.3-5]. У лави ВУО його залучив Микита Бура. Просвітянська хата, як культурно-освітня філія ВУО, у селі Здовбиця була утворена у листопаді 1935 р., а з 1936 по 1939 р. її очолював Іван Федорук. Керівник культурно-освітньої філії систематично сплачував внески по 10 грошей в місяць, підтримував процес українізації Православної церкви у Польщі, що було одним із визначальних напрямів роботи ВУО [15, арк.23]. Під час слідства Федорука починають звинувачувати у націоналізмі, працівники НКВС приходять до висновку, що ВУО була націоналістичною організацією [15, арк.12, 12 зв., 25].

Як відомо, діячі Волинського українського об'єднання, які поділяли погляди воєводи Г.Юзевського, беззаперечно засуджували терористичну діяльність українських націоналістів. Пресовий орган ВУО – газета „Українська нива" – зазначала: „Усі українські організації, які існують і працюють на основі ідеології ВУО, тобто ідеології зближення, співпраці та співжиття польського і українського народів, безоглядно і недвозначно засудили шкідливу та злочинну діяльність не лише ОУН, а й тих партій, які спричиняють до утворення серед українських мас оунівських ферментів. Ми цілком свідомо, завжди і скрізь поборювали ті політичні течії, які вносять до краю анархію, терор та заколот" [16, 1]. Тим не менше, гортаючи матеріали кримінальної справи, складається враження, що будь-яка громадська діяльність у роки існування польської держави, розцінювалася слідчими як націоналістична, зокрема це ілюструють справи Івана Федорука, Андрія Вівчарука та інші.

І.Федорук - член ВУО
с. Здовбиця після арешту

Згідно з матеріалами кримінальної справи І.Федорчука, починає "зростати" майновий статус заарештованого:

спочатку фігурує цифра 4,5 га. землі, які були у власності Івана Федорука, а потім, без будь-яких підстав, він стає володарем уже 9 га. і звинувачується як куркуль [15, арк.12]. Справа І. Федорука була подана на розгляд Особливої наради при НКВС СРСР. Цей позасудовий орган приймає рішення від 25 січня 1941 р., за яким Іван Федорук був звинувачений „як соціально-небезпечний елемент" та висланий у Новосибірську область на п'ять років, рахуючи термін з 24 грудня 1939 р. [15, арк.31].

Цікавим є факт, що на основі указу Президії Верховної Ради СРСР у 1941 р. І.Федорука амністували як польського громадянина і він отримав право вільного проживання на території СРСР, за виключенням прикордонної смуги, заборонених зон, місцевостей оголошених на воєнному становищі та режимних міст 1 та 2 категорії. Після цього він був направлений на територію Казахстану [15, арк.32]. Кримінальна справа 15 вересня 1989 р. була переглянута прокуратурою Рівненської області, а Іван Федорук був реабілітований згідно статті 1 указу Президії Верховної Ради СРСР від 16 січня 1989 р. „Про додаткові заходи щодо відновлення справедливості жертв репресій, що мали місце у період 30-40-х і початку 50-х років" [15, арк.33].

А.Сирота - член ВУО с. Тинного після арешту

У міжвоєнний період члени осередку ВУО у селі Тинному залучали до роботи молодь, що виявилося у створенні молодіжної групи - „Коло молоді". Члени цієї організації займалися художньою самодіяльністю, проводили п'єси, організовували ігри для молоді. 4 травня 1940 р. Рівненським відділом НКВС був заарештований Андрій Кирилович Сирота, 1918 року народження, який належав до осередку ВУО та до „Кола молоді" у с. Тинному.

Під час арешту у нього вилучили 10 книг ВУО, однак ця літератури чи її опис у справі відсутні. Крім того при обшуку, який проводився вночі, присутніми були виключно працівники органів НКВС, а свідків запрошено не було [17, арк.86]. Слідчі звинувачували Андрія Сироту в організації антирадянських п'єс „Отаман Хмара", „В кігтях ГПУ", у тому, що він „забрав собі свиню після від'їзду осадника", у тому що у приміщенні Тиннівського кооперативу зірвав написане гасло, хоча його зміст у справі залишається невідомим.

Після приходу більшовицької влади, Сирота почав працювати секретарем місцевої сільської ради. У жовтні 1939 р. його обрали кандидатом на Народні збори Західної України, і за даними справи, він завіряв своїх колишніх однопартійців по ВУО, що буде голосувати за самостійну Україну. Після повернення зі Львова повідомив, що не зміг виконати обіцянку, тому що, „за спинами стояли радянські шпики" [17, арк.28]. Після майже піврічного перебування у Рівненській в'язниці, долю Андрія Сироти вирішила Особлива нарада при НКВС. „За активну боротьбу проти революційного руху і антирадянську агітацію" 11 жовтня 1940 р. за статтями 54-10 ч. 1 і 54-13 КК УРСР Андрія Кириловича Сироту відправили у виправно-трудовий табір на вісім років [17, арк.37].

В Ухтинському трудовому таборі він відбував покарання до червня 1948 р. Після закінчення терміну був залишений на спецпоселенні у с.Коурушка Піхтовського району Новосибірської області [17, арк.43]. У березні 1954 р. Андрій Кирилович звернувся із скаргою на ім'я Генерального прокурора СРСР, у якій просив переглянути його справу та звільнити з місця вислання [17, арк.43]. Слідчі, які переглядали справу Сироти, прийшли до висновку, що арешт і засудження проходили правильно і, на основі цього, рекомендували відмовити у задоволенні скарги [17, арк.45].

Однак, заступник обласного прокурора по спецсправах 14 квітня 1956 р. направив архівно-слідчу справу начальнику управління КДБ по Рівненській області для додаткової перевірки [17, арк.47]. Розпочалося нове розслідування, допити свідків та звинуваченого. Нові матеріали перевірки не підтвердили фактів „контрреволюційної діяльності" Андрія Сироти.

Постановою Президії Рівненського обласного суду від 1 серпня 1956 р. рішення Особливої наради при НКВС СРСР було скасовано, а справа закрита за недостатністю доказів. Андрій Кирилович Сирота був звільнений з місця висилки 23 серпня 1956 р. На той час він проживав у м. Тихорецьку Краснодарського краю [17, арк.93].

7 грудня 1993 р. за адресою: Ставропольський край, м. Пятигорськ, вул. Фучика 4, корпус 2, кв. 91, Сироті Андрію Кириловичу, була вислана довгоочікувана довідка про реабілітацію [17, арк.93 зв.]. Так було повернуто добре ім'я одному з наших земляків, однак багато незаконно репресованих, на жаль, так і не дочекалися за свого життя реабілітації.

Зокрема, члена Головної Управи ВУО від Рівного [18, 45] та Головної Ради ВУО від Рівненського повіту [19, 39] у 1935-1939 роках, який проживав у селі Басів-Кут Ананія Волинця, представники органів НКВС заарештовували двічі. У травні 1941 року після вироку кримінальної колегії Вінницького обласного суду Ананій Гаврилович Волинець був розстріляний [20, 18].

Таким чином, в результаті подій 17 вересня 1939 р. Рівненщина опинилася у сфері радянського впливу. Відразу виявилося, що метою комуністичного режиму було знищення всіх соціальних структур і політичних партій, які діяли в умовах польської влади. Для цього використовувалися різноманітні форми і методи терору, які у повній мірі відчули на собі діячі проурядової української політичної сили 30-х років XX століття - Волинського українського об'єднання.

Джерела та література

1. Десятиліття Речі Посполитої // Українська нива. - 1928. - 8 листопада.
2. Kesik J. Zaufany Komendanta. Biografia polityczna Jana Henryka Jozewskiego: 1892-1981. – Wroclaw, 1995.
3. Siwiski M. Dzieje konfliktow polsko-ukrainskich. T. 1. – Warszawa, 1992.
4. Державний архів Волинської області (ДАВО), ф. 198, оп.1, спр.7.
5. ДАВО, ф. 198, спр.5.
6. ДАВО, ф. 198, оп.1, спр.10.
7. Державний архів Рівненської області (ДАРО), ф.30, оп.20, спр.841.
8. Резолюції Народного Комітету УНДО // Діло. – 1939. – 5 вересня.
9.ДАРО,ф.Р-2771, оп.2, спр.3250.
10. Поліщук Я. Рівне. Мандрівка крізь віки. – Рівне, 1998.
11. Кучерепа М., Давидюк Р. Волинське Українське Об'єднання. – Луцьк, 2001.
12. ДАРО, ф. Р - 2771, оп.2, спр.4253.
13. Факты. – 2004. - 20 августа.
14. ДАРО, ф. Р - 2771, оп.2, спр.977.
15. ДАРО, ф. Р – 2771, оп.2, спр.864.
16. Останній час // Українська нива. - 1934. - 27 липня. - Ч. 23 (428).
17. ДАРО, ф.Р-2771, оп.2, спр.2969.

18. ДАРО, ф. 30, сп. 20, спр. 841.
19. ДАВО, ф. 198, сп. 1, спр. 11.
20. Коваль Роман, Завальнюк Кость. Трагедія отамана Волинця - Київ, 2002.

Руслана Давидюк

Волинський посол до сейму Лаврентій Серветник

Однією з характерних рис незалежної Української держави є створення засад демократичного правового суспільства. При демократичному устрої важливим є повернення історичних традицій українського народу, національних ідеалів, відновлення історичної справедливості. З огляду на це, активізується вивчення науковцями нових архівних документів та матеріалів, досліджуються масові незаконні репресії, вводяться у науковий обіг секретні матеріали колишніх спецслужб, здійснюється систематизація спогадів людей, які постраждали від репресій та свідків тих трагічних подій, повертаються добрі імена десятків тисяч наших земляків.

Чергова спроба експорту сталінізму розпочалася у вересні 1939 р. з приєднанням західноукраїнських земель, зокрема і сучасної Рівненщини, до СРСР. Процес „радянізації" супроводжувався перенесенням карально-репресивної системи на територію Західної України. Згідно наказу наркома внутрішніх справ СРСР Лаврентія Берії від 6 листопада 1939 р. „Про організацію органів НКВС Західної України" та „Про організацію територіальної і залізничної міліції Західної України та укомплектування її кадрами" в областях створювалися обласні управління НКВС [1, 119]. Радянська управлінська система нав'язувалася в краї без будь-яких суттєвих змін порівняно з російськими регіонами. Головними елементами цієї системи стали партійні та каральні органи.

Перші арешти населення Рівненщини розпочалися відразу після вступу у Західну Україну військ Червоної армії, коли ще не діяли радянські суди і прокуратура. Звинувачували у першу чергу польських урядовців, осадників, українських націоналістів. Почали діяти військові трибунали, позасудові органи, які засуджували діячів польської поліції, працівників колишнього державного апарату, активістів політичних партій. Як правило по справах виносилися смертні вироки. Кількість репресованого населення постійно зростала, а це вимагало збільшення штату каральних органів.

Репресивна машина почала набирати оберти. Лише за один рік - з осені 1939 р. до осені 1940 р. було репресовано майже 10% населення Західної України [2, 39]. У цей час переслідувалося все, що не вписувалося у нову радянську систему.

Більшість західноукраїнських політичних лідерів після перших звісток про наступ Червоної армії перебралися у німецьку зону окупації. Активну боротьбу з новим радянським режимом почали діячі ОУН, а представників українських партій, які були лояльними до польської влади, прихід Червоної армії захопив зненацька. У вересні 1939 р. політичні партії центристського спрямування були розпущені.

Вже восени 1939 – на початку 1940 рр. почалися арешти, які торкнулися керівництва та діячів західноукраїнських легальних політичних партій, громадських активістів, послів до польського сейму. У 1939 р. були заарештовані волинські посли до польського сейму Микола Маслов, Микита Бура, Олександр Ковалевський, Самійло Підгірський, активіст церковного та громадського національного руху Арсен Річинський. Зокрема, Арсен Річинський був заарештований 20 жовтня 1939 р. міським відділом НКВС у Володимирі - Волинському і засуджений Особливою нарадою при НКВС СРСР у травні 1942 р. за статтею 54-3 КК УРСР на 10 років таборів [3, 373]. Зникли активні громадські діячі Рівного - багатолітній директор гімназії Яків Бичківський, активний просвітянин Теодор Довгалюк, організатор „Пласту" Степан Степанюк [4, 146].

Позицію українських політичних діячів, які залишилися в краї після 17 вересня 1939 р. найкраще передав західноукраїнський композитор Станіслав Людкевич: „Нас визволили, і нема на те ради” [5, 215].

25 липня 1940 р. третім відділом Управління державної безпеки НКВС у Рівненській області був заарештований колишній волинський посол до польського сейму Лаврентій Серветник [6, арк.6-7]. У період приходу Червоної армії на Рівненщину він працював завідувачем медичного пункту у с. Стидень Деражненського району. Мав сім’ю, дружина – Олена Василівна була директором місцевої школи, 22 літня дочка Аліна працювала у м. Костополі, а син Валентин вчився у Львівському університеті.

Народився Лаврентій Якович Серветник у 1888 р. у с.Клевань Рівненського повіту Волинської губернії у сім’ї службовців. У 1905-1909 рр. вчився у Житомирській фельдшерській школі, після чого працював по спеціальності у с.Ляховці Острозького повіту. З 1910 р. по 1913 р. Серветник служив у царській армії у чині фельдшера у 127 піхотному полку м. Рівне. Будучи на фронті, наблизився до української партії соціалістів - революціонерів (есерів), яка мала значний вплив у тодішньому українському середовищі. Лаврентій Серветник часто був присутній на зборах прихильників і діячів партії, читав літературу, займався у гуртку по вивченню політичних проблем, приймав активну участь у диспутах, які, як правило, відбувалися нелегально [6, арк.42-44]. З 1917 р. по 1919 р. займався приватною практикою і одночасно працював у кооперативі [6, арк.12].

У 1919 р. Лаврентій Якович був заарештований за підозрою участі у повстанні проти радянської влади, яке очолив прихильник Симона Петлюри, Степанович (ім’я невідоме). Повсталі зайняли м.Костопіль і утримували його під своїм контролем три дні, роззброїли робітничу міліцію, створили власний суд. Після цього загін Степановича направився у Тучинську волость для об’єднання з іншими силами та підготовки до захоплення влади у місті Рівному. Серветник виконував функції начальника санітарної частини цього загону. Однак виступ був придушений частинами Червоної армії, які прийшли з Рівного [6, арк.15]. Степановича розстріляли, а Серветника звільнили з огляду на те, що він врятував життя матроса Шведова, про що останній повідомив більшовицьким органам влади [6, арк. 59].

Після підписання Ризького мирного договору й встановлення на Волині польської влади, Серветник спочатку проживав у с.Клевань, де працював фельдшером, а з 1923 р. по 1927 р. - був фельдшером при Бабинському цукровому заводі та у м. Костополі. З 1927 по 1928 р. він працював роз’їзним агентом у шведській сепараторній фірмі.

Одночасно, у 1926 р. Лаврентій Якович організував у Костополі кооператив „Поміч”, який очолював до 1934 р. До роботи у кооперативі він залучав насамперед представників „уенерівської” еміграції, зокрема лікаря Петра Рощинського, Василя Бондарчука. Продавцем, закупівельником, а тоді завідувачем „Помочі” був уродженець м. Дубна, чех Володимир Вала. Метою діяльності кооперативу було забезпечення селян різними товарами за невисокими цінами, закупівля в них сільськогосподарської продукції. Кооператив нараховував до 70 пайовиків, мав середньорічний оборот 120 тис. злотих. „Поміч” взяла на себе функцію інформування українського населення, поширюючи газети „Новий час”, „Неділя”, „Вісті”, що виходили у Львові. Частина отриманих прибутків витрачалася на благодійні внески для церкви, „Просвіти”, Української гімназії в Рівному [7, арк.14-22].

Посол до польського сейму Л.Серветник

У цей час у політичному житті на терені Волинського воєводства активізується робота діячів „уенерівської” еміграції. Це було пов’язано, у першу чергу, із травневим переворотом 1926 року, коли до влади в Польщі прийшов Ю. Пілсудський, уряд якого оголосив про зміну національної політики і приступив до здійснення федералістської програми [8, 7-8]. Уособленням нової національної політики

на Волині став воєвода Ян Генрик Юзевський, якого 30 червня 1928 р. затвердили на цій посаді [9, 63].

У тому ж 1928 р. Лаврентія Серветника обрали послом до польського сейму від Блоку національних меншин (БНМ), що спричинило його переїзд на період депутатської роботи у м. Рівне (1928 - 1930). У той час він симпатизував Селянському союзу - політичній організації українського селянства. Перед виборами активісти Українського національно-демократичного об'єднання (УНДО) розпочали переговори з представниками білоруських, єврейських, німецьких політичних угрупувань, а також загітували діячів Сельсоюзу до Блоку національних меншин (БНМ).

Вибори 1928 р. відрізнялися від попередньої виборчої кампанії 1922 р. Це зумовлювалося тим, що у 1928 р. до парламентської боротьби долучилися політичні партії Східної Галичини, які через невизначеність юридичного статусу краю, у 1922 р. вибори бойкотували. Крім того, активно йшов процес як реорганізації, так і формування нових українських політичних сил. Вибори 1928 р. проходили в умовах тиску та фальсифікацій з боку польської влади. Відбувалися арешти українських політичних діячів, зокрема було ув'язнено керівника УСРП на Волині Семена Жука, активіста Сельробу Максима Чучмая та інших [10, 181-182].

Перемогу на виборах здобув Безпартійний блок співпраці з урядом (ББВР), а Блок національних меншин отримав одне місце в сеймі, яке зайняв Лаврентій Серветник.

Отримавши посаду посла сейму, Лаврентій Серветник велику увагу надавав вирішенню земельних проблем, які були надзвичайно актуальні для жителів краю, адже переважну більшість українців Волині складали селяни. Крім того посол намагався вирішувати освітні, культурні проблеми своїх земляків.

З 1929 р. по 1933 р. Л.Серветник виконував функції віце-бургомістра (заступника керівника міського самоуправління) у м. Костопіль. З його ініціативи було організовано український хор у місті, піднімалися інші культурно-освітні, релігійні, господарські проблеми [6, арк.50].

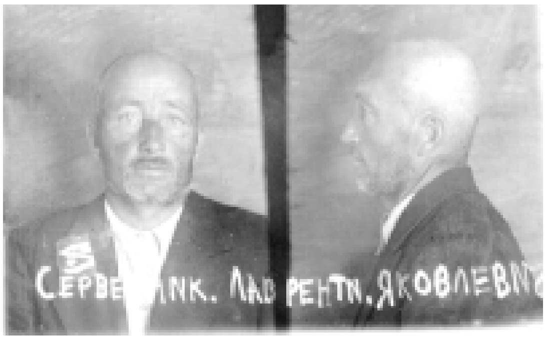
У другій половині 1930-х рр. Серветник активніше починає співпрацювати з представниками Волинського українського об'єднання (ВУО), партією, котра намагалася втілити у життя ідею українсько-польської співпраці, та виникла з ініціативи волинського воєводи Генрика Юзевського. Засновниками ВУО у 1931 р. стали представники української наддніпрянської еміграції, що поділяли погляди Симона Петлюри, а після поразки національно - демократичної революції 1917-1920 рр. опинилися на Волині та зайняли проурядову позицію.

У 1937 р. Лаврентій Серветник був учасником з'їзду ВУО. У своєму виступі він зазначав: „Присутність на з'їзді пана міністра (воєводи Г. Юзевського.- авт.) свідчить, що наша організація - ВУО проводить працю конструктивну, для держави корисну, а тим часом підрядні чинники роблять цій праці всякі перешкоди на місцях.... Вже за 30-40 кілометрів углиб від центру робляться страшні, неможливі речі, про які я поговорю з президією з'їзду, але на з'їзді виголошувати не буду. Отже, ставлю внесок, щоби з'їзд рішуче виступив з просьбою до пана міністра, щоби всі ті перешкоди було усунуто" [11, арк.51].

На основі виступу Л. Серветника на крайовому з'їзді ВУО, керівник партії Сергій Тимошенко склав доповідну записку на ім'я до волинського воєводи Г.Юзевського „Про неправомірні дії службовців щодо членів ВУО 8 грудня 1937 року" [11, арк.75]. У доповідній записці вказувалося, що на адресу посла Серветника по пошті було надіслано посилку з нелегальною літературою та інструкціями ОУН, яку він відніс до поліції та вимагав скласти протокол. Саме у поліції Серветник довідався, що надіслання пакунку мало провокаційне значення і було справою рук коменданта постерунку Сцісловського.

Справа з посилкою, виступ Серветника на з'їзді ВУО та його діяльність як посла, зацікавили слідчих органів НКВС, про що свідчать багатогодинні допити. Під час арешту та обшуку у Лаврентія Яковича були вилучені журнали „За соборність" за 1932 р. та „Культурне життя" за 1939 р. Відзначимо, що постановою заступника

начальника відділу УНКВС Рівненської області від 19 грудня 1940 р. ці журнали були знищені шляхом спалення [6, арк.10-11].

Л.Серветник після арешту

Після арешту колишнього волинського представника польського сейму утримували у Рівненській в'язниці. У вересні 1940 р. оперуповноважений 3-го відділу УДБ НКВС у Рівненській області склав прохання до прокурора про продовження ведення слідства на 1 місяць, до 26 жовтня 1940 р., а пізніше звернувся з цим же проханням повторно, внаслідок цього слідство тривало до 11 грудня 1940 р. [6]. Під час багатогодинних допитів працівники органів НКВС ставили Л.Серветнику питання, пов'язані насамперед з його громадською та політичною діяльністю. Під час слідства посол своєї провини не визнав.

Особливою нарадою при НКВС СРСР 29 березня 1941 р. (протокол № 34) Лаврентій Серветник був звинувачений як „соціально-небезпечний елемент" та ув'язнений у виправно-трудовий табір терміном на вісім років. Колишнього волинського посла звинуватили за статтею 54- КК УРСР [6, арк.129].

Як склалася його подальша доля, чим закінчилося життя одного з українських послів періоду Другої Речі Посполитої, залишається поки-що невідомим. У кримінальній справі про це відомостей немає.

Згідно із статтею 1 Указу Президії Верховної Ради СРСР від 16 січня 1989 р. „Про додаткові заходи по відновленню справедливості стосовно жертв репресій, що мали місце у період 30-40-х і початку 50-х років" Лаврентія Яковича Серветника було реабілітовано. Рішення по справі Л.Серветника було прийнято 21 грудня 1989 р. [6, арк.130]. Таким чином було повернуто ще одне добре ім'я незаконно засудженого громадського діяча нашого краю.

Джерела та література

1. Білас І.Г. Репресивно-каральна система в Україні. 1917-1953: суспільно-політичний та історико-правовий аналіз. - У 2 кн. – Київ, 1994.
2. Парсаданова В.С. Депортация населения из Западной Украины и Западной Беларуси в 1939-1941гг. // Новая и новейшая история. – 1989. - №2. – С. 26-44.
3. Кучерепа М. Давидюк Р. Волинське Українське Об'єднання. – Луцьк, 2001.
4. Поліщук Я. Рівне. Мандрівка крізь віки – Рівне, 1998.
5. Грицак Я. Нарис історії України. Формування модерної української нації XIX-XX ст. - Київ, 2000.
6. Державний архів Рівненської області (ДАРО), ф.Р-2771, оп.2, спр.960.
7. ДАРО, ф.Р-2771, оп.2, спр.2874.
8. Mikulich S. Prometeizm w polityce II Rzeczypospolitej. - Warszawa, 1971.
9. Kesik J. Zaufany Komendanta: Biografia polityczna Jana Henryka Jozewskiego: 1892-1981 r.- Wroclaw, 1995.
10. Зайцев О. Політичні партії Західної України у парламентських виборах 1928 року // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність – Львів, 1995. - Випуск 2.
11. Державний архів Волинської області (ДАВО), ф.198, оп.1, спр.19.

Андрій Жив'юк

Самострілівська десятка

Село Самостріли, що нині належить до Корецького району, впродовж останніх 150 років дало вітчизняній науці і культурі ряд видатних постатей. Першим у ньому стоїть Володимир Іполитович Липський (1863-1937) – ботанік, автор праць з систематики і географії квіткових рослин (зокрема, зведень по флорі Кавказу і Середньої Азії), академік (з 1919) і президент (1922-1928) Всеукраїнської Академії наук [1]. Ще один виходець із Самострілів – Ярослав Степанович Підстригач (1928-1990) – став доктором фізико-математичних наук, а в 1972 р. обраний дійсним членом Академії наук УРСР. В тому ж 1972 р. Я.Підстригач очолив Західний науковий центр АН УРСР у Львові, яким керував до своєї смерті [2]. Додамо, що з Самострілів походять доктор філологічних наук Ярослав Поліщук та літературознавець і письменник Оксана Забужко.

Долі академіків Володимира Липського і Ярослава Підстригача поєднує не лише факт народження в одному селі. Поєдналися вони на трагічному зламі, спричиненому сталінським тоталітарним режимом. В.Липський помер під час „великого терору" у 1937 р. Після смерті навколо його імені виникла „глуха стіна мовчання", оскільки В.Липський походив зі священичої родини і був дійсним статським радником. Його могилу в Одесі у 1950-і рр. було зруйновано, місце поховання загублено [1, 171, 184]. Батько Я.Підстригача загинув у радянському таборі, сам він з матір'ю і братом були у 1940-1945 рр. вислані до Північного Казахстану [2].

Підстригач-старший – Степан Захарович – був засуджений у 1941 р. ще з 9-ма односельцями на 8 років виправно-трудових таборів „за участь в антирадянській націоналістичній організації і антирадянську агітацію" за ст. 54-10, ч. 2 та 54-11 Кримінального кодексу УРСР (формулювання звинувачення, стаття і термін покарання у всіх були однаковими). У звинувачувальному вироку, зокрема, зазначалося:

„Органами НКВС викрита і ліквідована в лютому місяці 1940 року в Межиріцькому районі, Рівненської області антирадянська українська буржуазно-націоналістична організація, яка ставила за мету – повалення радянської влади і встановлення „самостійної" України.

Слідством встановлено, що учасники цієї організації свою антирадянську діяльність проводили за вказівками керівників української буржуазно-націоналістичної організації Волинського українського об'єднання (ВУО), послів б[увшого] польського сейму Бури і Скрипника, шляхом проведення широкої антирадянської агітації, спрямованої на підрив радянської влади на Україні і встановлення петлюрівської влади в формі „Української народної республіки".

Керівництво ВУО сприяло в антирадянській роботі в блоці з б[увшим] польським урядом, шляхом насадження в селах З[ахідної] У[країни] ячейок ВУО, т[ак] з[ваних] „просвітянських хат ВУО", які, в свою чергу, складались з окремих гуртків (драматичних, хорових), в яких ставились постановки, розучувались і виконувались пісні виключно антирадянського характеру. Окрім цього, за вказівками з центру, окремі члени ВУО, повинні були проводити серед українського населення антирадянську агітацію, поширювати антирадянського змісту літературу і вербувати в організацію нових осіб" [3, арк.269].

Як бачимо, вирок підслідним був побудований на звинуваченні, яке стосувалось їх участі в діяльності Волинського українського об'єднання – легальної політичної партії, що існувала в Польщі у 1931-1939 рр. і була розпущена після встановлення на Волині радянської влади. Інакше кажучи, вина підслідних полягала у нібито протиправних діях, вчинених ними проти радянської влади ще в той час, коли вони не були громадянами СРСР.

Все почалося з банальних доносів односельця заарештованих, який був їх колишнім однопартійцем по ВУО, а в 1940 р. завідував сільським клубом. У цих доносах, як вороже настроєні проти радянської влади, згадувались голова сільської

ради Яків Ющук, Захар Поліщук, Ольга Марчук, а також усі майбутні фігуранти справи про „антирадянську українську буржуазно-націоналістичну організацію”. Інформатор НКВС вів постійні спостереження за односельцями, а їх результати передавав через начальника автоколони №2, що базувалась у Самострілах, підписуючись псевдонімами „Шашіль” і „Черчіль” [3, арк.155-165]. Зауважимо, що вислужництво завклубом перед новою владою не залишилось непоміченим в селі. Священик Сергій Борщевський попереджав його: „Нащо ти продав свій народ, нащо став служити москалям (в оригіналі „москвичам” – авт.) і євреям, це ж наші споконвічні вороги, отямся” [3, арк.165].

о. С.Борщевський після арешту

29 лютого, яке трапилося високосного 1940 р., в с. Самостріли були заарештовані:

Борщевський Сергій Володимирович, 1895 р.н., уродженець с. Тетільківці Крем'янецького повіту Волинської губернії, українець, з духовенства, закінчив Крем'янецьку духовну семінарію, служив священиком у селах Оброві Сарненського повіту та Самострілах;

Жадинець Павло Микитович, 1912 р.н., уродженець с. Самостріли, українець, з селян, освіта початкова, служив рядовим у польському війську;

Левицький Микола Іванович, 1919 р.н., уродженець с. Самостріли, українець, з селян, освіта початкова;

Момот Володимир Пилипович, 1919 р.н., уродженець с. Самостріли, українець, з селян, закінчив 7-річну школу, арештований разом з батьком;

Момот Пилип Максимович, 1883 р.н., уродженець с. Самостріли, українець, з селян, освіта початкова, мав 3-х синів і 3-х дочок, одна з яких – Анастасія – була замужем за Степаном Підстригачем;

Підстригач Онисій (у справі – Онисифор, Олександр) Захарович, 1909 р.н., уродженець с. Самостріли, українець, з селян, освіта початкова, одружений, мав 2-х дочок;

С.Підстригач після арешту

Підстригач Степан Захарович, 1902 р.н., уродженець с. Самостріли, українець, з селян, закінчив початкову школу, служив рядовим у польському війську, одружений з Анастасією Момот, мав 2-х синів – Ярослава, 1928 р.н. і Тараса, 1935 р.н.; на час арешту володів 6,5 га орної землі, мав власний дім, 2-х коней, корову, телицю та ін. худобу; один з його рідних братів, Іван, за польської влади був війтом у с. Межирічі, а з 1939 р. працював на районній базі в Рівному, мав помітний вплив на виховання племінника Ярослава [2], другий брат, Павло, завербований ДПУ, здійснив на початку 1930-х рр. замах на Івана Трейка-Хойнацького, сквирського отамана за часів визвольних змагань 1919-1920 рр., який проживав у Самострілах (той був поранений в обличчя) [4, 97-98], після чого Павло Підстригач перейшов до СРСР, третій брат, Василь, у 1939 р. таємно перебрався до Німеччини;

Свистонюк Степан Олександрович, 1913 р.н., уродженець с. Самостріли, українець, з селян, освіта початкова;

Смикало Олексій Георгійович, 1911 р.н., уродженець с. Самостріли, українець, з селян, освіта початкова, служив у польському війську;

Смикало Аполінарія (у справі – Поліна) Іванівна, 1913 р.н., уродженка с. Самостріли, українка, з селян, освіта початкова; її брат Степан з жінкою і дитиною у 1939 р. перейшов до Німеччини.

Слідство тривало з 1 березня 1940 р. до літа 1941 р., причому до середини липня 1940 р. велось управлянням НКВС у Рівненській області (заарештовані утримувались у тюрмі НКВС №1 м. Рівного), а згодом – управлінням НКВС у Харківській області (ув'язнених перевели до тюрми НКВС №1 м. Харкова). У Рівному їх допити здійснювали начальник 2-го відділення управління держбезпеки, сержант держбезпеки Морозов, його заступник, сержант держбезпеки Якименко, начальник 4-го відділення управління держбезпеки, молодший лейтенант держбезпеки Бутилкін, оперуповноважений Строконь, у Харкові справу провадили слідчі УНКВС Нестеренко, сержант держбезпеки Матвієнко, старший слідчий, молодший лейтенант держбезпеки Зуб.

У ході слідства встановлено, що 28 грудня 1937 р. в с. Самостріли засновано „Просвітянську хату" ВУО. Її організатором був новий самострілівський священик Сергій Борщевський, знайомий з послом до польського сейму від ВУО М.Тележинським [3, арк. 77], відомим на Волині українським діячем агрономом П.Колесником та ін. Ініціативу щодо відкриття в Самострілах „Просвітянської хати" підтримали місцеві селяни: декларації на вступ до ВУО подали Степан Смикало, Олексій Смикало, Володимир Момот, Аполінарія Смикало, Іван Забужко, Андрій Марчук, Микола Марчук, Степан Свистонюк, Микола Левицький, Степан Підстригач, Онисій Підстригач [3, арк.82].

А.Смикало після арешту

Одним з активніших членів осередку став Степан Підстригач, якого інформатор НКВС охарактеризував як керівника ВУО і драмгуртка в Самострілах [3, арк.168-170]. Характеристику на С.Підстригача, як „активного націоналіста", підписали також голова сільради Петрук і секретар Чубок [3, арк.252].

Члени драмгуртка „Просвітянської хати" в Самострілах поставили п'єси „Дідова казка", „В кігтях ГПУ" [3, арк.82-83], „Клянемось могилами героїв" [3, арк.165], „Батраки" [5, арк.42зв] (відповідальним від староства за постановку п'єс був священик С.Борщевський). Просвітянський хор, яким керувала Аполінарія Смикало, розучив і виконував пісні „Україно мати, кат сконав" [3, арк.83], „Ще не вмерла Україна" [5, арк.42зв]. В А.Смикало зберігалась невелика бібліотека, яка слугувала членам „Просвітянської хати". В ній, зокрема, були книги „Холодний яр" Юрія Горліс-Горського, „Червоний чад" Віталія Юрченка, „Волинь" Уласа Самчука, „Гайдамаки" Данила Мордовця та ін. [3, арк.163]. А.Марчук поширював літературу, яку отримував з редакції „Дешевої книжки" у Львові, між іншим брошуру про життя і смерть С.Петлюри [3, арк.82].

Особлива роль у діяльності „Просвітянської хати" належала священику Борщевському, який переїхав до Самострілів у 1937 р. (перед тим, разом з П.Колесником, намагався організувати просвітянський осередок у с. Степань). Окрім представництва інтересів членів „Просвітянської хати" перед офіційними польськими чинниками, С.Борщевський виголошував проповіді, в яких засуджував радянську владу, що змусила людей зректися Бога, закрила церкви, служив панахиди по С.Петлюрі [3, арк.77зв-78].

Після 17 вересня 1939 р. діяльність „Просвітянської хати" у Самострілах згорнута. Водночас, Василь Підстригач, який мав радіо з гучномовцем, поширював інформацію про перемогу білофінів над СРСР, організацію антирадянських збройних сил в Угорщині. Через колишній польсько-радянський кордон на Рівненщину потрапили люди, які розповідали про арешти і бідування в колгоспах. Усе це привело в жах місцевих жителів, котрі кинулися до церкви за „метриками" (документ, що засвідчував особу), щоб перебратись до Німеччини. Зокрема, в листопаді-грудні 1939 р. священик С.Борщевський видав „метрики" на їх прохання В.З.Підстригачу, С.Смикалу, В.І.Підстригачу [3, арк.83], М.Левицькому, В.Момоту, С.Свистонюку, І.Забужку, С.Підстригачу, О.Підстригачу, О.Смикалу, які, за словами М.Левицького, хотіли „перейти кордон з Німеччиною і приєднатись до бойових сил Волошина, після чого вести наступ на Радянський Союз" [3, арк.79-79зв].

Першим трьом з десяти названих жителів Самострілів таки вдалося, разом з сім'ями, вибратися на територію, контрольовану Німеччиною. Ще четверо – М.Левицький, В.Момот, С.Свистонюк, С.Підстригач – у січні 1940 р. за маршрутом Самострільи – Рівне – Ковель – Володимир-Волинський – Біскупичі дісталися до кордону з Німеччиною. В с. Біскупичі зупинились у священика Віталія Кочаровського, який раніше служив у Самострілах. Від нього М.Левицький, В.Момот і С.Свистонюк вирушили на кордон, де були затримані, а згодом відпущені. С.Підстригач лишився у священика [3, арк.92-93], причому відмовляв інших від їх спроби [3, арк.102зв].

М. Левицький після арешту

На 29 лютого 1940 р. органи НКВС володіли, таким чином, достатньою кількістю компрометуючої інформації щодо „антирадянської" діяльності колишніх членів самострілівського осередку ВУО для проведення їх арешту. Не вистачало лише вирішального, за визначенням теоретика сталінських репресій А.Вишинського, доказу вини підслідних – їх особистого зізнання. Про те, якими методами воно здобувалось слідчими управління НКВС у Рівненській області, яскраво промовляють пізніші заяви заарештованих. Так, Микола Левицький на допиті 6 серпня 1940 р. у Харкові не підтвердив своїх показів від 7 березня 1940 р. на допиті в Рівному, які стосувались колишнього посла до польського сейму Микити Бури, так як давав їх „будучи у важкому нервовому стані під натиском і фізичним впливом слідчого" [3, арк.104].

Аполінарія Смикало вже у 1954 р., у клопотанні до Президії Верховної Ради СРСР, зазначила, що „під час слідства слідчий був завжди п'яний і не міг виговорити моє ім'я Аполінарія, користуючись тим, що я надто погано розуміла російську мову, перемінив моє ім'я замість Аполінарії Поліна, а під час звільнення польських громадян (за Указом Президії Верховної Ради СРСР від 12 серпня 1941 р. – авт.) мене затримали, тому що виявилось інше ім'я" [5, арк.142].

Саме Аполінарія Смикало і Степан Підстригач найстійкіше опирались тискові з боку слідчих. „В течении 2-х часов проводилась беседа с обвиняемой Смыкало Полиной, - констатував у протоколі одного з допитів сержант держбезпеки Якименко, - однако последняя от дачи дальнейших показаний отказалась и не изъявила согласия подписать протокол допроса" [3, арк. 139б].

П. Жадинець після арешту

А.Смикало відкидала всі звинувачення, заявивши, що вони є вигадкою інформатора НКВС, на якого прямо вказувала [3, арк.138-139].

Перший допит Степана Підстригача, який проводив молодший лейтенант Бутилкін, безрезультатно тривав з 13 год. 30 хв. 1 березня до 2 год. 35 хв. 2 березня 1940 р.: приналежності до будь-яких політичних організацій С.Підстригач не визнав, як також не назвав жодного імені [3, арк.110-113]. Другий допит з тим же результатом продовжувався з 10 год. 30 хв. до 17 год. 2 березня 1940 р.[3, арк.114-115]. Лише на третьому (2 березня) і четвертому (3 березня) допитах, які проводили оперуповноважені УНКВС, С.Підстригач визнав приналежність до ВУО і участь у драмгуртку. Однак на п'ятому допиті, 13 березня 1940 р., винним себе знову не визнав.

В.Момот після арешту

Зрештою, відмова С.Підстригача визнати свою вину не завадила рівненським і харківським чекістам скласти йому звинувачення, де, між іншим, йшлося:

„Як член організації ВУО систематично проводив антирадянську агітацію, спрямовану проти ВКП(б) і Радянської влади, наклепницьки висловлювався про тяжкі матеріальні умови життя українського населення в СРСР і нерентабельність колгоспів. Одночасно стверджував, що в СРСР українське населення не має ніяких політичних прав і для завоювання їх закликав до необхідної боротьби проти існуючого в Радянському Союзі ладу і встановлення „самостійної" України. В селі Самостріли був керівником драматичного гуртка, в якому ставились антирадянські п'єси і в який втягував нових членів.

Винним себе Підстригач С.З. визнав тільки в тому, що був членом української націоналістичної організації, заперечуючи проведення антирадянської агітації, як до, так і після встановлення Радянської влади в західних областях України" [3, арк.273].

3 червня 1941 р. Особлива нарада при НКВС СРСР протоколом №57 затвердила вирок звинуваченим, які проходили у справі 147166: С.Борщевський, П.Жадинець, М.Левицький, В.Момот, П.Момот, О.Підстригач, С.Підстригач, С.Свистонюк, О.Смикало, А.Смикало засуджені на 8 років виправно-трудових таборів кожен „за участь в антирадянській націоналістичній організації і антирадянську агітацію" (ст. 54-10, ч.2 та 54-11 КК УРСР).

Для відбуття покарання всі самострілівці були відправлені у „Севвостлаг" (золотовидобуток та інші роботи на Колимі [6, 114]), за винятком Пилипа Момота, який опинився у „Карлаге" (будівництво в районі озера Балхаш у Казахстані [6, 115]) і подальша доля якого невідома. З інших дев'яти ув'язнених у таборах вижили лише троє.

П'ятеро померли в таборах з кінця 1941 р. до середини 1942 р., тобто на початку німецько-радянської війни, коли утримання в'язнів повсюдно пожорстокішало. Робочий день був збільшений до 12 годин, на „ударних" будовах – до 16 годин. Посилено охорону, начальники таборів і оперативно-чекістських відділів отримали необмежені повноваження. Погіршилось харчування і медичне обслуговування, і, як наслідок, різко зросла смертність серед в'язнів [7, 185].

С.Свистонюк після арешту

О.Підстригач після арешту

Сергій Борщевський помер 13 грудня 1941 р. у Приморському районі „Севвостлагу” [3, арк.305] у віці 46 р.; Степан Підстригач – 12 січня 1942 р. у „Богословлаге” Свердловської області [3, арк.304] у віці 40 р.; Володимир Момот – 10 лютого 1942 р. у „Богословлаге” [3, арк.322] у віці 23 р.; Степан Свистонюк – 30 квітня 1942 р. у „Севвостлаге” [3, арк.323] у віці 29 р.; Павло Жадинець – 23 травня 1942 р. у „Богословлаге” [3, арк.323] у віці 30 р. Микола Левицький помер 2 травня 1945 р. у „Ныроблаге” Молотовської області [3, арк.306], коли йому було 26 р.

Двоє засуджених по справі 147166 – Онисій Підстригач і Аполінарія Смикало – повністю відбули визначене їм покарання і вийшли на волю у 1948 р. О.Підстригач після звільнення працював слюсарем гідролізного заводу №12 у річковому селищі Лобва Ново-Лялінського району Свердловської області, з ним знаходились дружина і 3-є дітей. 28 квітня 1949 р. Онисій Підстригач знову заарештований і на основі постанови Особливої наради МДБ СРСР від 30 липня 1949 р. висланий на поселення в Новосибірську область за ті ж „злочини”, що й у 1940 р. [3, арк.324]. Лише у 1955 р. рішенням Центральної комісії з перегляду справ на осіб, засуджених за контрреволюційні злочини, які утримувались у таборах, колоніях і тюрмах МВС СРСР і знаходились у засланні на поселенні (далі – Центральна комісія) обидві постанови Особливої наради щодо О.З.Підстригача відмінено, справи, за недостатністю доказів, припинено (протокол №67 від 22 серпня 1955 р.) [3, арк.337].

Аполінарія Смикало звільнилась після першого ув’язнення 29 лютого 1948 р. (знову був високосний рік!). На той час вона перебувала у Крестовському ОТП Сковородинського району Читинської області. Батьки з 1940 р. до 1946 р. були вислані у Північно-Казахстанську область, брат Степан, засуджений військовим трибуналом військ МВС в Рівненській області 10 лютого 1945 р. за ст.2 Указу Президії Верховної Ради СРСР від 19 квітня 1943 р. на каторжні роботи терміном 20 років з конфіскацією всього належного йому майна і позбавленням політичних прав на 5 років, відбував покарання у Північно-Східному ВТТ НКВС СРСР (бухта Нагаєво, Магаданська область) [5, арк.86-87].

О.Смикало після арешту

Після звільнення А.Смикало приїхала до м. Рівного, де оселилась у старшого чоловіка, якого доглядала (готувала, прала, прибирала), що було платою за надане помешкання [5, арк.46]. 1 жовтня 1949 р. Аполінарія Смикало заарештована УМДБ в Рівненській області. Утримувалась у тюрмі №3 м. Дубно та внутрішній тюрмі УМДБ у Рівному. Через відсутність доказів вини, А.Смикало звинувачували в тих же „злочинах”, за які вона відбула 8-річне ув’язнення. В якості свідків слідчі спробували залучити С.Борщевського, П.Жадинця, М.Левицького, В.Момота, П.Момота, О.Підстригача, С.Підстригача, С.Свистонюка, з приводу чого отримали довідку виконкому Межиріцької райради депутатів трудящих від 6 жовтня 1949 р. про те, що названі особи „арештовані у 1940 р. і місце проживання їх невідоме” [5, арк.95].

Важко встановити, чого було більше у діях слідчих – непоінформованості чи цинізму, але у звинуваченні вони вказали, що „Смикало П.І. винною себе не визнала,

однак достатньо викривається показами засуджених Борщевського С.Б., Момот В.П., Підстригач О.З., Жадинець П.М.” [5, арк.113] (у 1950 р., коли готувалось звинувачення, серед живих з вказаних осіб лишився тільки Онисій Підстригач). Аполінарія Смикало ставити підпис під звинуваченням відмовилась і винною себе не визнала [5, арк.48].

Вражає твердість і приречення цієї жінки, у слідчій справі якої зберігається такий документ:

„Акт

2 октября 1949 года

г.Ровно

Мы, нижеподписавшиеся, сотрудники УМГБ Ровенской области лейтенант Смирнов, лейтенант Меньшиков и мл. лейтенант Зиновьев составили настоящий акт в том, что при допросе арестованной Смыкало Полины Ивановны 2 октября 1949 г. последняя от подписи протокола допроса отказалась, при этом заявила следующее: „Протокол допроса с моих слов записан верно и мною прочитан вслух, однако подписывать его не буду, так как все равно мне быть в тюрьме”.

В чем и составлен настоящий акт.

Підписи” [5, арк.41].

Коли слідчі спробували отримати від А.Смикало інформацію про друзів і знайомих, з якими вона встановила зв’язок після повернення з ув’язнення, заарештована відповіла: „З огляду на мій похилий вік я друзями і знайомими не обзаводилась” [5, арк.46] (Аполінарії Іванівні було тоді 37 років).

11 листопада 1950 р. Особлива нарада при МДБ СРСР постановила вислати А.Смикало на поселення в Новосибірську область „за приналежність до антирадянської української націоналістичної організації” за ст.54-10, ч.2 та 54-11 КК УРСР. Нове покарання А.Смикало відбувала в с. Павлово Венгеровського району Новосибірської області. Центральна комісія відмінила постанови Особливої наради і припинила справу щодо неї тим же рішенням, що й стосовно О.Підстригача.

По одній справі з Аполінарією Смикало у 1949-1950 рр. проходив Олексій Смикало (арештований 19 вересня 1949 р.) [5, арк.7]. У 1941 р., коли він відбував у „Севвостлаге” (бухта Находка) перше покарання, йому „пощастило” більше, ніж А.Смикало: 26 вересня 1941 р. О.Смикало звільнений з ув’язнення як польський громадянин. Перебував у м. Омську, потім працював поблизу м. Петропавловська Північно-Казахстанської області, роз’їзд Красивий (станція Карша), в будівельному поїзді №44 (разом з батьком і сестрою), бетонував залізничні мости. Наступний пункт – станція Кушмура, будівельна дільниця №2, згодом дистанція шляху, де був старшим ремонтним робітником (з травня 1942 р. до червня 1944 р.). Нарешті, у 1944 р. Олексій Смикало опинився на 1-му Українському фронті, у 22-му артилерійському полку 5-ї дивізії 2-ї імені Ванди Василевської армії Війська Польського, де служив до листопада 1945 р. Нагороджений польськими хрестом Грюнвальда III ступеня, медалями „За форсування Одера”, „За перемогу над Німеччиною в 1945 р.”, радянською медаллю „За перемогу над Німеччиною у Великій Вітчизняній війні 1941-1945 рр.” [5, арк.158]. Після демобілізації жив у с. Самостріли.

П.Момот після арешту

Воєнні заслуги не допомогли Олексію Смикалу – 11 листопада 1950 р. за рішенням Особливої наради він отримав 10 років вислання до Новосибірської області (відбував покарання у с. Венгер). У 1955 р. Центральна комісія відмінила його

покарання і припинила провадження справи, як і щодо всіх інших учасників „націоналістичної" організації в Самострілах, які до того часу не дожили.

У червні 1989 р. всі 10 жителів с. Самостріли, ув'язнених в лютому 1940 р., реабілітовані прокуратурою Рівненської області:

13 червня – Онисій Підстригач,
14 червня – Пилип Момот, Аполінарія Смикало,
15 червня – Степан Свистонюк,
16 червня – Павло Жадинець,
17 червня – Степан Підстригач,
19 червня – Микола Левицький,
20 червня – Володимир Момот,
21 червня – Сергій Борщевський, Олексій Смикало [3, арк.350-359].

Джерела та література

1. Доброчаєва Д.М., Мокрицький Г.П. Життя, повне сонця і тепла // Аксіоми для нащадків: Українські імена у світовій науці: Зб. нарисів. – Львів: Каменяр, 1991. – С.169-185.

2. Омельчук Олександра, Волненко Ніна. Академік із Самострілів // Нова Волинь. – 2004. - №23. – 10 червня. – С.6.

3. ДАРО, ф.Р-2771, оп.2, спр.2956.

4. Коваль Р.М., Завальнюк К.В. Трагедія отамана Волинця. – К.:Діокор, 2002. – 288 с.

5. ДАРО, ф.Р-2771, оп.2, спр.2440.

6. Кокурин Александр, Петров Никита. ГУЛАГ: структура и кадры // Свободная мысль-XXI. – 2000. - №3. – С.105-123.

7. Мороз Н.А., Рогачев М.Б. ГУЛАГ в Коми АССР (20-50-е годы) // Отечественная история. – 1995. - №2. – С.182-187.

Руслана Давидюк

Парасковія Багринівська – голова Рівненського осередку Союзу українок Волині

Репресивна політика, яка поширилася на західноукраїнські землі у 1939 р., проникала у всі сфери суспільно-політичного життя, характеризувалася жорстким контролем, придушувала будь-які спроби опору чи інакомислення. Почалося переслідування діячів громадських організацій, що функціонували у період Другої Речі Посполитої. Трагічно склалася доля голови товариства Союзу українок у Рівному Парасковії Іванівни Багринівської.

„Жіночий рух", тобто організована суспільна активність жінок, започаткувався у середині XIX століття. Жінки почали виборювати рівні з чоловіками права у професійному та політичному житті. В Україні він мав свої особливості, визначені складним становищем нації, яка перебувала у складі різних держав. У 20-30-х роках XX століття громадське життя на західноукраїнських землях характеризувалося значною активізацією жіночого руху.

22-23 грудня 1921 р. у Львові відбувся з'їзд українських жінок, який було скликано з ініціативи жіночого гуртка Українського педагогічного товариства ім. Ганни Барвінок. На з'їзд прибуло 387 делегатів з Галичини, Буковини, Волині, Наддніпрянщини, а також з Відня, Праги, Варшави, Тарнова [1,100]. На форумі панувало цілковите патріотичне піднесення. Жінки одностайно виступали за єдність жіночих організацій, об'єктивно зумовлену спільністю їхніх інтересів. Делегати наголошували на соборному характері українського жіночого руху. Найголовнішим

рішенням з'їзду стало організаційне оформлення Союзу українок. Однак польська адміністрація, що вимагала реєстрації всіх організацій, дала дозвіл на існування союзу лише у Галичині, заборонивши навіть галицько-волинське жіноче об'єднання. Тому на Волині організація дістала назву Союз українок Волині з осередком у Рівному, який був утворений на основі комітету допомоги бідним дітям при Рівненській українській гімназії [2, 36].

Установчі збори Союзу українок відбулися 5 грудня 1926 р. На засіданні ухвалили і прийняли статут, вибрали голову товариства, вісім членів управи, трьох заступників, трьох членів ревізійної комісії. Статут товариства був завірений рівненським нотаріусом С. Кубинським, а 11 липня 1927 р. затверджений волинським воєводою. З цього часу розпочалася активна діяльність Союзу українок Волині [3,3]. Товариство відкрило відділи у Здолбунові, Ковелі [4,арк.4], Костополі, Кременці, Володимирі, Турійську [2, арк.36].

Згідно із статутом товариства, у Рівному перебувала головна управа, а діяльність організації поширювалася на територію Волинського воєводства. Метою союзу стала культурно-освітня, економічна робота серед українського жіноцтва. Для досягнення поставлених завдань діяли чотири секції:

- релігійно-гуманітарна;
- просвітньо-шкільна;
- робітничо-промислова;
- господарсько-торговельна [5, арк.1].

Головну управу Союзу українок Волині із 1933 р. очолила Парасковія Багринівська [5, арк.2].

Парасковія Іванівна Багринівська народилася у 1885 р. у селі Шемутовка Харківської губернії в українській родині. У 1905 р. працювала секретар-машиністкою на Харківсько-Миколаївській залізниці [6, арк.14]. Будучи членом есерівської партії, вона приймала активну участь у розклеюванні листівок, поширенні прокламацій, виступала на мітингах у період першої російської революції. За революційну діяльність у 1906 р. була заарештована царським урядом.

Після звільнення П. Багринівська виїхала у Петербург, а із 1916 р. - у Київ. З кінця 1917 р. вона працювала завідуючою господарством у міністерстві юстиції при петлюрівському уряді. На той час Парасковія Іванівна одружилася з відомим громадським діячем Миколою Устимовичем Багринівським (1887-1953), який за доби Директорії УНР виконував обов'язки директора департаменту міністерства юстиції УНР, директора департаменту міністерства закордонних справ, пізніше був міністром юстиції уряду УНР [7,81]. У 1920 р. Парасковія Багринівська разом із чоловіком виїхала до Варшави, де Микола Устимович став представником міністерства закордонних справ УНР [6, арк.15]. Пізніше у столиці польської держави Микола Багринівський працював інспектором у кредитному банку.

Після закінчення війни сім'я Багринівських переїхала до Рівного, поселилася в однокімнатній квартирі. Микола Устимович влаштувався на роботу адвокатом, а Парасковія Іванівна розпочала активну громадську діяльність. Вона читала лекції на різноманітні теми, організовувала „академії" на честь українських письменників, при її активній участі жіноцтво краю відзначало історичні події, займалася підготовкою господарських курсів.

На підставі регламенту, встановленого головною управою Союзу українок Волині, вона спрямовувала роботу секцій організації на виконання низки завдань, а саме: поширення освіти серед міського та сільського населення; відкриття мережі читалень, бібліотек; постанову театральних вистав, концертів, вечорниць; видавництво часописів; створення медичних пунктів; поширення господарських та промислових спілок; матеріальну і моральну допомога членам товариства у випадку безробіття чи хвороби; створення філій і гуртків у містах та селах Волинського воєводства.

Книга реєстру членів товариства свідчила, що впродовж 1926-1928 рр. членами Союзу українок стали 416 волинянок [8, арк. 47]. Це не повний перелік осіб, які безпосередньо брали участь у роботі товариства, адже членство вимагало освіченості, компетентності та самовідданої праці. Певний час засідання організації проводилися у помешканні П. Багринівської у м. Рівне по вул. Пілсудського, 19 (у 1939 р. - вулиця 17 вересня, нині вул. В. Чорновола) [9, арк.6].

Практична діяльність товариства була досить різнобічною. Жінки брали участь у вирішенні актуальних завдань, відгукуючись на злободенні проблеми. Зокрема, у квітні 1933 р. створено тимчасовий комітет допомоги потерпілим від повені та граду на Поліссі, зібрані кошти було відправлено жителям краю на відшкодування матеріальних збитків [9, арк.8]. Активістки організації не обділяли увагою жінок - в'язнів. Як правило, на Великдень до Рівненської тюрми надсилали пасхальні подарунки, які складалися з продуктів харчування [9, арк.4]. Регулярно проводили свята, приурочені до дня Матері, читали реферати, організовували концерти, щорічно проводили вечори присвячені творчості Т. Шевченка [10, 2], у грудні кожного року влаштовували свято св. Миколая для дітей.

Однак у роботі союзу було багато труднощів та проблем. У 1931 р. організація опинилася у досить скрутному стані : не було ні голови, ні секретаря, ні управи. За таких умов не могло бути мови про конструктивну діяльність. Жінки вирішили скликати надзвичайні збори, метою яких було обрати працездатну управу і відійти від небезпечних ідей про самоліквідацію союзу. На зборах таємним голосуванням головою управи обрали П. Багринівську, яка взяла на себе обов'язок зберегти організацію та активізувати її роботу [11, 4].

Товариство стало невід'ємною частиною української громади, його діяльність мала значний вплив на економічне, політичне і громадське життя краю, сприяла формуванню національного світогляду української громади. Однак організаційно жіноче товариство Волині значною мірою поступалося Союзу українок, який діяв на Галичині. Зокрема, Парасковія Багринівська наголошувала, що вона захоплюється чіткою організацією українського галицького жіноцтва та його керівництвом, яке зуміло організувати всеукраїнський жіночий конгрес у Станіславі у червні 1934 р. „Волинські жінки тільки проснулись, але вони готові йти пліч-о-пліч з вами під вашим ідейним проводом" [12, арк. 129].

Пожвавлення роботи Союзу українок Волині, що супроводжувалося зростанням інтересу громадськості до товариства, лише посилило невдоволення з боку польської влади. Членам організації доводилося працювати під пильним наглядом поліції та старост. Все частіше відбувалися перевірки з боку місцевого управління. Ситуація загострилася настільки, що у лютому 1937 р. голова союзу П. Багринівська підготувала прохання до Української парламентарної репрезентації щодо захисту інтересів жіночих організацій перед адміністративними органами. Щоправда, головна управа відхилила цю пропозицію, щоб не загострювати напередодні святкування 10-річчя Союзу українок Волині і без того напружені відносин із місцевою владою [5, арк.5-7].

Для провідної жіночої організації Волині 1937 р. позначився заборонами створення нових філій, неможливістю організації курсів, проведення масових заходів. Ось як висловлювалися з цього приводу у листі до Львова Парасковія Багринівська та Антоніна Горохович: „Скільки ж то праці можна було б зробити, якби все залежало тільки від нас. Щодня до нас звертаються за допомогою заложити філію, приїхати на курси, виголосити реферат і так майже щодня. Серце болить від думки, що всі ці люди знайдуть поміч, інструкції, фундації не від нас, а від когось іншого. Пропонують закладати „Коло господинь" навіть нам". У цьому ж листі авторки повідомляли про погрози влади закрити товариство та висловлювали пересторогу щодо листування, яке могло стати офіційним доказом співпраці із Союзом українок Галичини для місцевих властей. Останні пильно стежили за організаційними зв'язками союзянок, так як вважали що „Малопольщу точить черв'як шовіністичний, а на волинській землі мусять жити два „братніх народи" [13, арк.5].

Погрози рівненського старости виявилися недаремними. Поступово одна за одною за розпорядженнями властей почали закривати філії волинського Союзу українок. Оскільки окремо з дозволу адміністрації проводилося відкриття кожної філії, то й закривалися вони аналогічно. Досвід ліквідації українських товариств адміністрація Генрика Юзевського (волинського воєводи) вже мала, ліквідувавши „Просвіту" та українські кооперативи, які належали до Ревізійного союзу українських кооперативів (РСУК) з центром у Львові.

Після ліквідації філій і гуртків Союзу українок Волині у повітових містах і селах, небезпека нависла над центральним товариством у Рівному. У кінці травня 1938 року представниками староства розпочалася перевірка за вже напрацьованим сценарієм. Як наслідок, діяльність Союзу українок у Рівному з усіма відділеннями та гуртками була заборонена. Офіційними причинами закриття стали відсутність касових книг за 1927-1929 рр., збалансованих бюджетів за період 1929-1932 рр., що ускладнювало можливість контролю за ними із боку влади; наявність у списках членів союзу неповнолітніх осіб; належність до нього жінок, у минулому заарештованих за участь у нелегальних організаціях, наявність речових доказів про співпрацю й ідеологічні зв'язки із галицьким Союзом українок.

Головна управа Союзу українок у Рівному не змирилася з подібним станом речей. 8 червня 1938 р. вона звернулася до Волинського воєводського управління з проханням щодо оскарження постанови Рівненського повітового старости про закриття товариства у міністерстві внутрішніх справ у Варшаві [14,42]. Однак офіційної відповіді так і не отримала. Очевидним було те, що вирішувати питання на користь союзу адміністрація не збиралася. Волинянки не змогли відстояти своєї організації. П. Багринівська під тиском обставин відмовилася від керівництва товариством, що ще більше ускладнило становище організації. Намагання інших членів головної управи, серед яких активністю відзначилася Антоніна Горохович, відстояти товариство успіху не мали.

Прихід у вересні 1939 р. радянської влади на територію Волині унеможливив функціонування будь-яких громадських організацій, які працювали у межах Другої Речі Посполитої. Із перших днів існування нова влада почала ліквідовувати громадські та політичні організації, які визначали особливості розвитку регіону та діяли у попередній період. Це призвело до знищення традиційних українських політичних та громадських інституцій. Масового характеру набуло переслідування та фізичне усунення носіїв української культури, громадських діячів періоду Другої Речі Посполитої.

Після приходу Червоної армії, П. Багринівська вслід за своїм чоловіком виїхала до Львова, плануючи потрапити за кордон, однак обставини змусили її повернутися. Розуміючи всю складність ситуації, вона перейшла на нелегальне становище, ночувала по квартирах своїх знайомих. У цей час радянська влада встановила тотальний контроль у місті, особливо переслідувалися політичні та громадські активісти. 13 травня 1940 р. працівники органів НКВС заарештували „літню жінку з сивим волоссям, пофарбованим у жовтий колір" [6, арк. 9]. Це була голова Союзу українок Волині у м. Рівному Парасковія Багринівська.

Представники більшовицької влади вважали, що місцева інтелігенція заражена націоналістичною ідеологією, тому її діячів відразу зараховували до зрадників, шпигунів, звинувачували у поширенні антирадянської пропаганди. Така доля спіткала і Парасковію Іванівну. Попереду були довготривалі допити, приниження та звинувачення. Колишні члени Союзу українок в Рівному Людмила Яківна Дзівак (народилася у 1901 р. у містечку Гоща, проживала у Рівному по вулиці Пушкінській 11), Надія Гаврилівна Саблій (народилася у 1893 р., проживала по вулиці Пушкінській 23), проходили по справі як свідки і категорично відкидали всі звинувачення щодо антирадянської діяльності Парасковії Іванівни, однак це не могло змінити долю заарештованої [6, арк. 16-17].

Під час перебування П. Багринівської у Рівненській в'язниці виник інцидент із грошима, які були зашиті у її пальто. Парасковію Іванівну звинуватили у тому, що

вона дала п'ять рублів золотом наглядачеві тюрми з проханням визволити її [6, арк.19], проте сама заарештована відкидала подібні звинувачення і свідчила, що віддала ці гроші наглядачеві без будь-яких прохань.

Допити, жахливі умови утримання вплинули на стан здоров'я літньої жінки, який різко погіршився. Представники тюремної влади змушені були створити медичну комісію для обстеження хворої. Комісія у складі лікарів Френкерберга і Гоффенберга та начальника санчастини в'язниці Андермака 8 серпня 1940 р. провела медичне обстеження заарештованої та зробила висновок: „тривожний стан з маніакальними ідеями переслідування" [6, арк. 28]. Начальник УНКВС по Рівненській області прийняв рішення до моменту видужання хворої тимчасово припинити слідство і відправити ув'язнену у психіатричну лікарню.

29 березня 1941 р. судово-психіатрична комісія Київської психіатричної лікарні зробила висновок, що хвора страждає „психозом у формі затяжної психогенної реакції депресивно-параноїдного характеру" та потребує перебування у психіатричній лікарні [6, арк.33]. Даних про те як закінчилося життя відомої громадської діячки нашого краю у кримінальній справі не збереглося. Чоловік Парасковії Іванівни Микола Устимович помер у 1953 р. у Сполучених Штатах Америки [7, 81].

Помічник прокурора Рівненської області 28 лютого 1994 р. прийняв рішення про те, що справа П.І.Багринівської припинена по статті 193 КПК УРСР по ознаках, що її реабілітують і тому перегляду не підлягає [6, арк.34]. Однак, у кримінальній справі довідка про реабілітацію відсутня.

Джерела та література

1. Савчук Б. Жіноцтво в суспільному житті Західної України (остання третина XIX ст. - 1939 р.). - Івано-Франківськ : Лілея - НВ, 1998.
2. Державний архів Волинської області (ДАВО), ф. 46, оп.9, спр.4218.
3. Бухало Г. Палкими патріотичними серцями... // Зміна. – 1991. - 16 квітня.
4. ДАВО, ф. 46, оп.9, спр.3937.
5. Державний архів Рівненської області (ДАРО), ф.3, оп.1, спр.1.
6. ДАРО, ф. Р-2771, оп.2, спр.2768.
7. Енциклопедія українознавства. Перевидання в Україні. - Т. 1 . – Львів: НТШ, 1993.
8. ДАРО, ф. 3, оп.1, спр.5.
9. ДАРО, ф. 3, оп.1, спр.2.
10. Жіноча доля. – 1931. - 28 червня.
11. У Союзі Українок // Українська нива. – 1931. - 15 листопада.
12. Львівський державний центральний історичний архів (ЛДЦІА), ф. 319, оп.1, спр.65.
13. Державний архів Львівської області (ДАЛО), ф. 1, оп.51, спр.1128.
14. ДАВО, ф. 46, оп.9, спр.447.

Давидюк Руслана

Доля польських осадників в умовах радянізації 1939-1941 рр.

Приєднання західноукраїнських земель до складу СРСР принесло важкі випробування жителям краю. Процес радянізації супроводжувався активною діяльність органів НКВС, які розпочали переслідування місцевих жителів за участь у політичному, громадському, культурному, релігійному житті часів Другої Речі Посполитої. Одними з перших відчули на собі вплив нової влади польські осадники, яких масово звинувачували у поширенні антирадянської агітації та підготовці до повалення радянської влади.

Переселення польських колоністів на західноукраїнські землі польський уряд розпочав після приєднання Волині до складу Польщі. Це була державна програма, під яку спеціально виділялися земельні, матеріальні та фінансові ресурси.

Польський сейм 17 грудня 1920 р. ухвалив закон про прийняття у власність держави землі в деяких повітах Польської республіки та закон про наділення нижчих чинів польського війська землею [1, 61-67]. Обіцянка землі на сході мала сприяти зміцненню бойового та морального духу серед особового складу польської армії, тому не випадково подібні закони з'явилися під час польсько-радянської війни.

Перший закон передбачав формування державного запасу земель у східних повітах з колишніх державних земель, земель колишнього Селянського банку, церковних та монастирських земель, із земель, залишених власниками маєтків, приватних земельних володінь, які перевищували встановлені норми. Другий закон регламентував порядок наділення землею різних категорій осадників, установлював максимальний розмір наділу для нижчих військових чинів у кількості 45 га, ціну та порядок оплати за землю.

Закон про наділення землею нижчих чинів польського війська передбачав наступне:

- нижчі чини війська польського можуть отримати у власність землю із запасу, який створювався на основі закону про прийняття у власність держави землі в деяких повітах Польської республіки від 17 грудня 1920 р.;
- безкоштовно землі отримували інваліди та нижчі чини війська польського, що особливо відзначилися, добровольці, що відбули службу на фронті;
- інші категорії могли отримати землю за оплату (виняток становили державні, військові, карні злочинці);
- розмір наділу для нижчих військових чинів становив не більше 45 га;
- розмір оплати становив 30-100 кг жита за га щороку. Оплата відстрочувалась на 5 років [2, 44-47].

Закон також передбачав безкоштовну допомогу держави по мірі можливості інвентарем, насінням, будівельними матеріалами. Стаття 10 закону забороняла розділ чи продаж новостворених господарств без дозволу органів влади впродовж 25 років [1, 62-65].

Для відбору осадників з числа солдатів та офіцерів при кожній дивізії створювалися спеціальні кваліфікаційні комісії і вводилися дивізійні референти, які згідно із законом від 17 грудня 1920 р. розділяли солдат за категоріями і надавали допомогу дивізійному командуванню у справі влаштування осадників на відведеній території. До осадників у першу чергу зараховували солдат, нагороджених орденом „Wirtuti militari", а також представлених до нагороди чи відзначених командуванням за „видатні заслуги".

Польські осадники. Здолбунів. 1930 р.

6 вересня 1921 р. було організовано спеціальну „Міжміністерську комісію" у справах осадництва, яка здійснювала передачу землі осадникам, розподіляла грошові фонди між повітовими комісіями, що керували влаштуванням осадників і таке інше [3, 50].

Осадницька колонізація мала на меті послабити напругу в аграрному секторі власне Польщі. Крім того, військові осадники повинні були посилити охорону кордонів Другої Речі Посполитої, тому значна частина осад була розміщена в прикордонних повітах воєводства, особливо в Кременецькому, Рівненському, Здолбунівському.

Майбутній воєвода Генрик Юзевський у своїх спогадах писав: „Пізнав Волинь у 1924-1925 роках, коли як військовий осадник господарював у Нарутовичах поблизу Вишнівця. Це дало мені можливість побрататися із щоденним волинським життям, пізнати людей, їх звичаї та традиції. Правда, військовий осадницький світ не мав волинського обличчя. Це була суміш усієї Польщі. Цей світ мав укорінитися у волинську дійсність ...” [4].

Військові осадники, отримавши землю, виділялися в окремі громади або колонії. Наприклад, у Костопільській гміні Костопільського повіту на ґрунтах колишнього маєтку Печалювка було утворено колонію (43 господарства, 152 мешканці), на полях колишнього маєтку пана Рушкевича утворилася осадницька колонія Улановка (60 господарств, 232 мешканці) і т.д. [5, арк. 1-6]. До 1929 р. у Волинському воєводстві виникає понад 3000 господарств військових осадників [6, арк. 25].

Осадникам віддавалися кращі землі з парцеляційного фонду. Іноді траплялося, що урядовці відбирали в місцевих селян землі та угіддя та віддавали їх осадникам, що часто породжувало конфлікти між українськими селянами і польськими військовими осадниками.

З економічної точки зору осадницькі господарства характеризувалися як середні і добрі, проте в окремих повітах зустрічалися і слабкі господарства осадників. Середній розмір земельного наділу становив приблизно 14 га [7, 532].

Одночасно з військовою осадницькою колонізацією відбувався процес заселення західноукраїнських земель цивільними осадниками. Якщо польські військові осадники забезпечувалися землею, інвентарем, фінансовою допомогою за рахунок держави, то цивільні колоністи купували землю за ринковими цінами під час проведення парцеляції. Варто відмітити, що з боку держави їм обіцялася допомога у наданні кредитів, виділялися кращі орні землі і угіддя в зручних місцях. Цивільні осадники селилися компактно, утворюючи таким чином власні колонії. Середній розмір земельного наділу становив приблизно 11,9 гектарів. Переважна більшість господарств характеризувалися як середні, проте в Здолбунівському, Ковельському, Дубнівському повітах був значний відсоток бідних господарств [8, арк.15, 35].

Подальше існування осадників на західноукраїнських землях, зокрема на Рівненщині, унеможливив прихід у 1939 р. радянської влади. Із перших днів під пильний нагляд нової влади потрапили польські політичні та громадські діячі, колишні поліцейські та безперечно осадники. Формально радянська влада не виступала проти польського народу, а лише „проти польських буржуазії та поміщиків”, „гнобителів”. Однак репресії проходили під гаслом „очищення міста і села від ворожих елементів, осадників” [9, 514]. Вже з листопада 1939 р. місцеві органи НКВС розпочали організацію загальних зборів селян, на яких готувалися рішення про масове виселення осадників [10, 129]. Сказана Микитою Хрущовим репліка - „Питання про осадників це питання класове. Осадник - поліцай в одязі селян” - стала фактично вироком польському осадництву.

Так, 23 березня 1940 р. Клеванським районним відділом НКВС було заарештовано та відправлено до Рівненської в’язниці Фарановського Теофіла Францевича, 1904 року народження, що мав осаду на хуторі Швалежеров Старожуківської сільської ради Клеванського району [11, арк.6]. У власності заарештованого був дерев’яний будинок з трьох кімнат, конюшня, 9 гектарів землі, 3 корови, 2 коней, сільськогосподарський інвентар. Сім’я складалася з 4 осіб: господаря, його дружини Павліни Станіславівни, сина Казимира та дочки Станіслави. Під час сезонних робіт Фарановський наймав 3-4 людей, постійно ж у нього працював один наймит.

Крім того, що Фарановський Теофіл був осадником, його звинувачували у приналежності до польської поліції. Працюючи поліцейським у селі Дядьковичі з 29 серпня до 17 вересня 1939 р. він, „вимагав від солтисів виконання розпоряджень польського уряду, виявляв дезертирів, слідкував, щоб населення не вивішувало червоних прапорів" [11, арк.9]. Проте, під час допитів вину Т.Ф. Фарановського слідчим довести не вдалося.

Постановою заступника начальника управління НКВС по Рівненській області від 7 вересня 1940 р. справу було закрито, а заарештованого звільнено. Постановою помічника прокурора по спецсправах у Рівненській області 1 жовтня 1940 р. це рішення було підтверджено [11, арк. 27]. Як склалася подальша доля Т.Ф.Фарановського залишається поки-що нез'ясованим, у матеріалах кримінальної справи про це даних не має.

Особовий склад військових осадників у міжвоєнний період визначався наступним чином: 41% - солдати, 42% - підофіцери, 12% - молодші офіцери, 4% - штабні офіцери, 1% - генерали [2, 45]. Новачек Стефан Лаврентійович, 1898 року народження, належав до рядових солдат. Він проживав у селі Карцево Познанського воєводства та служив у польській армії з 1919 по 1920 р. [12, арк. 5-5 зв]. За військову службу отримав осаду у селі Велика Полянка Дубнівського повіту. Стефан Лаврентійович був активним членом товариства польського Червоного Хреста. Сім'я його складалася із 8 осіб [12, арк. 6]. В осаді проживали, крім господаря, двоє його батьків, дружина та четверо малолітніх дітей. У власності Стефана Новачека було 12 гектарів землі, двоє коней, молотильна машина, жатка, соломорізка, два будинки [12, арк. 5 зв.].

Стефана Новачека 24 грудня 1939 р. заарештували і відправили до Дубнівської тюрми. Звинувачували осадника у тому, що він, будучи ворогом радянської влади, приймав участь у підготовці збройного повстання. Подібні звинувачення довести не вдалося, тому постановою начальника відділу НКВС по Рівненській області від 30 січня 1940 р. було прийнято рішення про припинення слідства та звільнення заарештованого. Проте з С.Л. Новачека було взято підписку про невиїзд з постійного місця проживання [12, арк. 12-13]. Можна припустити, що особою цього осадника у майбутньому ще могли зацікавитися в органах НКВС, однак дані про подальшу долю сім'ї Новачека у кримінальній справі відсутні.

У згаданому селі Велика Полянка, що у Дубнівському повіті, також отримав осаду колишній підофіцер Станіслав Андрійович Зювковський, який з 1919 по 1921 р. служив у 61 піхотному полку польській армії [13, арк.5зв]. Майбутній військовий осадник народився 13 листопада 1896 р. в с. Сампуер (Швейцарія), походив із селянської родини. Проживав на території осади разом з дружиною та двома дітьми, володів 16 гектарами землі, мав 2 коней, 2 корови, 1 свиню, 1 молотарку, 1 віялку, 1 сіялку [13, арк. 4].

У квітня 1937 р. Зювковський вступив до польської організації „Сторонніцтво народове", яка відстоювала проведення більш радикальної земельної реформи. Проте вже в кінці 1937 р., наляканий тим, що членів партії будуть висилати у Березу Картузьку, Зювковський припинив своє членство у цій партії. У наступному, 1938 р., він відмовився від пропозиції вступити у „Обоз з'єдночення народовего"- ОЗН (Табір національного єднання). Це була ієрархічна партія на чолі з полковником А.Коцом, яка проголошувала надсоціальне значення держави, підкреслювала особливу роль армії, проголошувала націоналістичні та антикомуністичні гасла, була ідеологічно близькою до партії ендеків [9, 484]. С.Зювковського, як осадника, 24 грудня 1939 р. заарештували та відправили до Дубнівської в'язниці [13, арк. 5 зв]. Однак 29 січня 1940 р. постановою слідчого повітового відділу НКВС справа була закрита, а заарештованого звільнено під підписку про невиїзд з місця постійного проживання [13, арк. 11-12].

Подібним чином після приходу радянської влади склалася доля осадника колонії Уланська доля Ярославицької гміни Дубнівського повіту Адама Андрійовича Щерби,

Паспорт польського садника А.Щерби

1897 року народження, який мав у своєму розпорядженні 12 гектарів землі, будинок на дві кімнати, сарай, 1 коня, 2 корови [14, арк. 3]. Його заарештували 24 вересня 1939 р. [14, арк. 4 зв], однак за постановою оперуповноваженого Дубнівського відділу НКВС від 17 січня 1940 р. Адама Щербу звільнили під підписку про невиїзд [14, арк. 13-14]. Під час допитів з'ясувалося, що Адам Андрійович був членом Союзу осадників, а у колонії Уланська доля до складу цього союзу входило 10 осіб на чолі з Мечиславом Онушкевичем [14, арк.8].

Прагнучи до об'єднання з огляду на малочисельність, осадники утворювали культурно-освітні товариства, господарські організації. Союз військових осадників був зареєстрований 12 серпня 1922 р. У статуті організації зазначалося, що мета союзу - співпраця з владою при проведенні колонізаційної акції і справ, з нею пов'язаних, репрезентація і охорона інтересів осадників, захист їхніх прав [15, арк.4]. Центральний союз військових осадників у міжвоєнний період видавав друковані видання „Osadnik", „Miesiecznik osadniczy", в яких висвітлювалися особливості економічного, політичного, культурного життя осадництва. Востаннє збори Союзу осадників у колонії Уланська доля відбулися у червні 1939 р. [14, арк.8].

Юзеф Станіславович Полошак, 1898 року народження осаду в Уланській долі також отримав як колишній військовий [16]. 19 вересня 1939 р. його заарештували, звинуватили по статті 54-13 КК УРСР та відправили у в'язницю міста Дубно. Ю.С.Полошак, батько п'ятьох дітей, під час допитів говорив : „Я не підтверджую, що проводив революційну роботу, з поліцією не мав ніяких зв'язків, нічого не доносив. Я отримав осаду, чесно працював у сільському господарстві і любив польську владу. На суді я виступав один раз у якості свідка по справі депутата польського сейму Андріана Сенюка, який, будучи депутатом, використовував свої депутатські права і виступав з революційними промовами, одну з яких я чув у 1929 році, про що і сказав у суді" [16, арк. 14]. Заарештованого Юзефа Станіславовича Полошака 29 січня 1940 р. було звільнено по статті 197 ч. 2 КПК УРСР [16, арк.15]. Уповноважений Дубнівського відділу НКВС УРСР звільнив заарештованого, взявши у нього підписку про невиїзд з постійного місця проживання [16, арк.16]. Як стало очевидним пізніше, більшість осадників, які залишилися на території західноукраїнських земель, через короткий час були вислані.

Переважна більшість військових осадників походили із землеробських родин (70%), 7% з сімей ремісників і 5% - робітників [2, 45]. Вихідцем з сім'ї варшавських ремісників, був Людвіг Зігмундович Курковський, 1898 року народження [17, арк. 2]. З 1918 по 1921 р. він служив у польській армії у чині підофіцера, за що у 1921 р. отримав від уряду 16 гектарів землі, необхідні субсидії для ведення господарства та виїхав із Варшави до Радзивилова [17, арк. 4]. З 1937 р. він очолив Союз осадників у містечку Радзивилів [17, арк. 4 зв].

Л. Курковського органи НКВС заарештували 4 жовтня 1939 р. та відправили у в'язницю міста Дубно [17, арк. 1-2]. Під час допитів Л. Курковський так пояснював польську політику осадницької колонізації: „Польський уряд насаджував поляків-осадників на території Західної України з наступною метою: по-перше, на території Західної України поляків було мало, тому вплив польського уряду був слабким, через це поселеннями осадників-колоністів уряд створював могутню опору на селі і

укріплював свої позиції в краї. По-друге, українське населення було неблагонадійним у плані підкорення польській владі, могли виникнути повстання, тому присутність осадників-колоністів давала можливість створити польській владі могутній кулак для боротьби з революційним рухом. По-третє, мрією всіх поляків було створення Великої Польщі від моря до моря. Це планувалося зробити шляхом відділення радянської України від СРСР і приєднання до Польщі, тому польський уряд зміцнював свої східні кордони і на випадок війни з СРСР створював спеціальні резерви, ними були осадники" [17, арк. 4].

Людвіг Курковський всіляко відкидав звинувачення щодо ведення ним агітації проти радянської влади, наголошуючи на тому, що Союз осадників займався виключно питаннями сільського господарства [17, арк.6]. 14 січня 1940 р. постановою оперуповноваженого Дубнівського відділу НКВС на основі статті 197 ч.2 КПК УРСР справу було припинено, а Л.З. Курковського звільнено, як далі склалася його доля залишається невідомим [17, арк. 7].

Радянська влада переслідувала не лише польських осадників, а й членів їхніх сімей. Цю думку яскраво ілюструє кримінальна справа Тадеуша Костянтиновича Сташевського (Янушайтіса), який народився у місті Ченстохова у 1906 р.[18, арк.4]. Його брат Маріан Янушайтіс був колишнім військовим генералом польської армії, за участь у війні 1920 р. отримав військову осаду розміром 25 гектарів землі у Кременецькому повіті. Маріан закінчив вище військове училище, а у 1924 р. отримав чин генерала дивізії, служив у польській армії до 1926 року, очолював Новогрудське воєводство. Маріан Янушайтіс був відомий своїм негативним ставленням до політики волинського воєводи Генрика Юзевського, який проводив у 1928-1938 роках „волинський експеримент", спрямований на порозуміння з українцями. Маріан Янушайтіс на чолі групи військових осадників виступив із відкритим протестом проти політики Генрика Юзевського. На повітовому з'їзді військових осадників у Вишневці Кременецького повіту наголошувалося: „У Польщі панує безлад - костели не відібрані, школи захоплені русинами, земля переходить у чужі руки". З'їзд прийняв резолюцію із вимогою зміцнення польської присутності на Волині [19, арк. 5].

Вийшовши у 1935 р. із Союзу осадників, генерал Маріан Янушайтіс проводив діяльність спрямовану на відверту компроментацію політики Генрика Юзевського, заявляючи, що всі українці - це антипольський, антидержавний елемент [20,4]. У 1937 р. група на чолі з Маріаном Янушайтісом вступила до праворадикальної партії „Сторонніцтво народове", яка поширювала гасла польського націоналізму.

Після приходу радянської влади вся сім'я Янушайтісів опинилася під пильним оком НКВС. Були заарештовані сам генерал Маріан Янушайтіс, його брати Антоній (учасник війни 1920 року, мав чин сержанта, отримав декілька нагород від польського уряду), Веслав (приймав участь у війні 1920 року, командував батальйоном), сестра Юзефа, яку звинувачували у допомозі братам. Батько родини - Костянтин - помер у 1936 р., а мати Марія - у 1934 р. [18, арк.19].

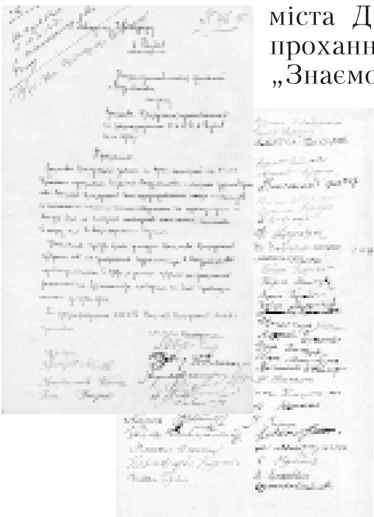
Страх бути заарештованими змусили ще одного брата Тадеуша та сестру Анну перейти на нелегальне становище і змінити прізвище Янушайтіс на Сташевський. Вони певний час проживали у місті Рівне по вулиці Домбровського 36 на квартирі у Станіслава Зентара, який допоміг їм виробити паспорти на нове прізвище. [18, арк.20]. Однак, 22 квітня 1940 року Тадеуш був заарештований та відправлений у Рівненську тюрму. Справу Тадеуша Сташевського - Янушайтіса 7 липня 1940 року було передано на розгляд Особливої наради НКВС, але рішення винесено не було. У вересні 1941 року Тадеуш Сташевський - Янушайтіс був звільнений у зв'язку з амністією по Указу Президії Верховної Ради СРСР від 12 серпня 1941 року „Про амністію польських громадян" та відправлений у місто Куйбишев. Постановою заступника начальника Другого управління НКВС СРСР від 13 січня 1942 року справу Тадеуша Сташевського - Янушайтіса було припинено, а постановою прокурора Рівненської

області від 29 квітня 1994 року дана справа була припинена за відсутністю у діях заарештованого ознак злочину [18, арк.32].

Колишній унтерофіцер польської армії Вільгельм Йосипович Кулиновський, 1898 року народження, уродженець м. Тарнов, отримав осаду у 1923 р. у розмірі 13,5 гектарів землі у селі Іване Дубнівського повіту [21, арк.4-5]. При цьому його сім'я складалася з шести осіб: крім господаря та його дружини у родині було четверо дітей (сини: Ян - 8 років, Богуслав - 6 років, Михайло - 1 рік, дочка Ельжбетта – 4 роки) [21, арк. 5]. З часу приїзду на Дубнівщину Вільгельм Кулиновський став членом Союзу осадників і свідчив про те, що у дану організацію автоматично вступали всі осадники, а займалася вона виключно питаннями сільського господарства [21, арк. 6]. В.Й. Кулиновський 16 жовтня 1939 р. був заарештований органами НКВС [21, арк. 4], а 14 січня 1940 р. звільнений постановою оперуповноваженого Дубнівського повітового відділу НКВС на підставі статті 197 ч.2 КПК УРСР [21, арк. 7].

Серед польських осадників лише 6, 5% мали вищу освіту, а переважна більшість - 45% - початкову і середню освіту [2, 45]. До цієї більшості належав також Вацлав Station Станіславович Цецерський, який народився у 1894 р. на території Варшавського воєводства. Після шести класів комерційної школи, він закінчив у Канаді піхотну школу, а з 1917 по 1921 р. служив у 45 полку поручиком [22, арк. 9 зв].

З огляду на військову службу у польській армії отримав 28 гектарів землі і оселився в осаді Радзивилів [22, арк. 5 зв.]. У 1927 р. його обрали на посаду бургомістра, а у 1932-1933 рр. - заступника бургомістра Радзивилова [22, арк. 15]. 9 грудня 1939 р. В.Цецерського заарештували співробітники Дубнівського відділу НКВС та відправили у Дубнівську в'язницю [22, арк. 6 зв].

Прохання жителів Радзивилова на підтримку В.Цецерського

Цікавим є факт, що 11 грудня 1939 р. на ім'я прокурора міста Дубно від 69 жителів міста Радзивилова було подано прохання на підтримку заарештованого, у якому відмічалося: „Знаємо Цецерського В.С. з 1923 року, він був головою союзу інвалідів, не належав до політичних партій, був на боці інтересів населення, допомагав бідним" [22, арк. 11]. 17 січня 1940 р. згідно постанови оперуповноваженого Дубнівського відділу НКВС кримінальна справа В.С. Цецерського була припинена по статті 197 КПК УРСР, а колишнього осадника звільнено. При цьому у нього було взято підписку про невиїзд з місця постійного проживання [22, арк. 15-16].

Значна частина військових осадників мала нагороди за участь у військових діях. Так, бронзовою медаллю за участь у військових діях 1918-1921 рр. був нагороджений Йосип Іванович Морськой, 1898 року народження. Він отримав від польської влади осаду Сташицово №1, володів 10 гектарами землі у Здолбунові, мав будинок, двоє коней, 2 корови [23, арк. 4]. Співробітники органів НКВС арештували Йосипа Морського 19 жовтня 1939 р. і звинуватили його у тому, що „ він є керівником військових осадників осади Сташицово і вів боротьбу проти революційного руху" [23, арк. 6]. Як бачимо, звинувачення були стандартними, нічим особливим не вирізнялися. Як і у багатьох інших справах, постановою Здолбунівського відділу НКВС від 22 січня 1940 р. справу було закрито, заарештованого звільнено [23, арк. 11].

Однак, саме у цій кримінальній справі збереглася довідка про те, що Й.І.Морськой, як осадник, разом зі своєю сім'єю (мав дружину та двоє дітей) 10 лютого 1940 р. „погружон у вагон эшэлона и отправлен по месту назначения" [23, арк. 12]. Можна

Й.Морськой. 1929 р.

стверджувати, що подібним чином складалася доля переважної більшості військових осадників, адже радянська влада активно проводила „деполонізацію" теренів.

Осадники, польські чиновники, підприємці були одними з перших, хто потрапив під хвилю вислань у віддалені райони сходу та крайньої півночі СРСР. Перше масове вислання населення західних областей України відбувалося відповідно до постанови РНК СРСР від 29 грудня 1939 р. №2122-617сс про вислання із західних областей України польських осадників у Кіровську, Пермську, Вологодську, Архангельську, Івановську, Ярославську, Новосибірську, Свердловську й Омську області, Красноярський і Алтайський краї та Комі АРСР на лісорозробки. Для проведення висланських акцій західні області УРСР були поділені на оперативні дільниці, які очолювали спеціальні трійки [24, 583].

Попереду ще були нові вислання, які охоплювали різні соціальні групи західноукраїнського суспільства. Три хвилі вислань у лютому, квітні і червні 1940 р. охопили понад 1 млн. населення, як поляків, так і українців, які проживали на території Західної України та Західної Білорусії та потрапили у розряд неблагонадійних. Частину з цих людей скеровувалася до таборів „Гулагу" (Головного управління таборів НКВС СРСР) або на поселення.

Умови вислання були жахливими, частина переселенців померла в дорозі, інші - на шахтах, рудниках, на лісоповалах. На жаль, у переважній більшості кримінальних справ, що зберігаються у фондах Державного архіву Рівненської області відсутні дані про те, яким чином склалася подальша доля заарештованих чи висланих громадян, серед них і польських осадників.

Джерела та література

1. Акты Польской республики за 1918-1921 гг. - Варшава, 1921. - 128 с.
2. Шабала Я. Франчук Є. Польське осадництво на Волині у 20-30-х роках XX ст. // Науковий вісник ВДУ: Журнал Волинського державного університету ім. Лесі Українки. Історія. - 1997. - №2.
3. Панишко Г. Осадництво як засіб проведення земельної реформи на Волині урядом Другої Речі Посполитої // Науковий вісник ВДУ: Журнал Волинського державного університету ім. Лесі Українки. Історія. - 1997. - №2.
4. Henryk Jozewski. Zamiast pamietnika // Zeszyty Historyczne.- Paryz, 1982.
5. Державний архів Волинської області (ДАВО), ф. 46, оп.1, спр.1966.
6. ДАВО, ф. 46, оп.1, спр.3356.
7. Bonkowicz-Sittauer J. Osadnictwo wojskowe // Rocznik Wolynski.-T.3.- Rowne. - 1938.
8. ДАВО, ф. 36, оп.4, спр.531.
9. Зашкільняк Л. Крикун М. Історія Польщі. Від найдавніших часів до наших днів. -Львів, 2002.
10. Білас І. Репресивно-каральна система в Україні. 1917-1953.- У 2-х кн. - Кн.1. - Київ,1994.
11. Державний архів Рівненської області (ДАРО), ф. Р-2771, оп.2, спр.2909.
12. ДАРО, ф. Р-2771, оп.2, спр.2932.
13. ДАРО, ф. Р-2771, оп.2, спр.2931.
14. ДАРО, ф. Р-2771, оп.2, спр.2930.
15. ДАВО, ф.46, оп.9, спр.3862.
16. ДАРО, ф. Р-2771, оп.2, спр.2925.
17. ДАРО, ф. Р-2771, оп.2, спр.2926.
18. ДАРО, ф. Р-2771, оп.2, спр. 3337.

19. ДАВО, ф.46, оп.9, спр. 2918.
20. Волинське Слово.-1937.-№ 20.
21. ДАРО,ф. Р-2771, оп.2, спр.2927.
22. ДАРО,ф. Р-2771, оп.2, спр.2929.
23. ДАРО,ф. Р-2771, оп.2, спр.2917.
24.Киричук Ю.А. Терор і тероризм у Західній Україні // Політичний терор і тероризм в Україні. XIX-XX ст. Історичні нариси. - Київ: Наукова думка, 2002.- С.548-595.

Руслана Давидюк

Боротьба польських підпільних структур на Рівненщині (1939-1941 роки)

Процес радянізації на західноукраїнських землях супроводжувався загостренням політичної боротьби, яку повели з новим радянським режимом польські підпільні організації.

Від початку Другої світової війни до 22 червня 1941 р. тривав перший період діяльності польського підпілля на Волині. У цей час розпочинаються спроби налагодити самооборону польського населення та стихійно виникають перші підпільні організації. У вересні 1939 р. за наказом Головнокомандувача польських збройних сил у Варшаві була створена підпільна військова організація Служба для перемоги Польщі (Служба звиценству Польські, СЗП), яку очолив генерал Міхал Токажевський - Карашевич (1893 - 1964). Намагаючись не допустити поширення впливу санаційного табору, еміграційний уряд 13 листопада 1939 р. утворив спеціальний Комітет міністрів у справах краю та військову організацію Союз збройної боротьби (Звьонзек валькі збройней, ЗВЗ), який очолив генерал К. Соснковський. Незабаром почалася підготовка до об'єднання СЗП із ЗВЗ, яку очолив генерал Стефан Ровецький-Грот (1895-1944) [1, 516].

У діяльності СЗП прослідковується два етапи боротьби: перший (вересень 1939 - січень 1940 рр.), коли відбувається створення організаційних структур, поширення впливу організації на територію довоєнної Польщі та другий етап (із січня 1940 р.) - період поступового підпорядкування всіх структур СЗП міцнішій організації - Союзу збройної боротьби (ЗВЗ).

З початку виникнення СЗП на Волині його очолив емісар з Варшави, полковник Тадеуш Маєвський, „Шмігель". Т. Маєвський прибув на територію краю у грудні 1939 р. з метою здійснити поступове підпорядкування самостійних конспіративних груп керівництву СЗП. Найвищим керівним органом організації стало Головне командування СЗП (ГК СЗП), до складу якого входили головнокомандувач, начальник штабу і заступники [2, 19]. У тактичному відношенні СЗП поділялася на 5 відділів. Організація визначала своїми завданнями:

- здійснювати боротьбу з Німеччиною та СРСР за визволення Польщі у довоєнних кордонах;
- провести реорганізацію кадрового потенціалу, покращити бойовий, фізичний та моральний духу бійців;
- підготувати створення осередків тимчасової влади в краї [3, 32-33].

СЗП швидко активізувала роботу на території краю. Місцем перебування коменданта округу „Волинь" стало місто Рівне, у якому було створено штаб. До початку масових переслідувань був налагоджений зв'язок між комендантом округу „Волинь" у Рівному та представниками організації у Варшаві та Львові. У лютому 1940 р. відбулася зустріч між Тадеушем Маєвським та Якубом Гофманом, під час розмови обговорювалися питання зміцнення організації, урізноманітнення форм та методів боротьби [4].

Потреба об'єднання дрібних конспіративних груп у міцнішу структуру, яка б підпорядковувалася польському еміграційному урядові у Парижі, а з червня 1940 р.

у Лондоні, була спричинена насамперед активізацією боротьби органів НКВС з польськими підпільними групами. Новою міцнішою структурою мав стати Союз збройної боротьби (ЗВЗ), який був заснований за наказом генерала Владислава Сікорського як таємна військова організація - складова польських збройних сил [5, 30].

Територіально організація охоплювала: області (obszar), округи (okreg), підокруги (podokreg), інспекторати (inspektorat), обводи (obwod), райони (rejon), осередки (placowka). Подібна структура співпадала з довоєнним адміністративним поділом території [6, 154-155].

План розбудови ЗВЗ передбачав розподіл території на шість великих територіальних одиниць - обшарів. Статут ЗВЗ визначав утворення окремих округів у містах, населення яких перевищувало 100 тисяч осіб. Округи ділилися на райони, які охоплювали міста з населенням понад 10 тисяч осіб і повіти відповідно до довоєнного адміністративного поділу. Низовими структурами у районах та повітах були секції, які складалися з 5 осіб та взводи, які об'єднували кілька секцій. Кожен структурний підрозділ ЗВЗ мав своє командування зі штабом таількома відділами (організаційним, розвідки, інформації і пропаганди та інші). Така структура зберігалася впродовж усієї війни.

Перед ЗВЗ ставилися наступні завдання:

- через об'єднання розрізнених конспіративних груп і перевірку кадрів створити осередки діючого опору польської громадськості;

- сприяти відбудові державності шляхом ведення збройної боротьби [7, 10-13].

На території Волині ЗВЗ повинен був зосередити основну роботу на військовій розвідці, проведенні диверсійної діяльності, організації актів індивідуального терору. Однак реалізувати ці завдання було неможливо з огляду на переслідування з боку органів НКВС, адже арешти польських підпільників тривали до початку німецько-радянської війни.

Циркуляр № 1 Союзу збройної боротьби (ЗВЗ) визначав утворення обшару № 3, до якого входили Львівське, Тернопільське, Станіславське та Волинське воєводства, центр знаходився у Львові. Обшар поділявся на округи, зокрема Волинська округа – це була територія колишнього Волинського воєводства [8, арк.37]. До Рівного із Львова приїхав Тадеуш Маєвський, який проживав у місті з документами на своє прізвище під виглядом слюсара [8, арк.52, 61]. Він отримав наказ встановити контакти з уже існуючими організаціями, переглянути особистий склад цих осередків та включити їх до ЗВЗ. Цим же циркуляром передбачалося створення спеціальних підрозділів для здійснення диверсійно-підривних операцій, однак на Волині до їх створення не дійшло, так як організація знаходилася на початковій стадії формування [8, арк.44].

У березні 1940 р. кур'єр зі Львова передала Маєвському наказ, де наголошувалося на необхідності організувати акції проти вивозу польського населення в глибину СРСР, а в якості практичних заходів рекомендувалося провести диверсії на залізниці. Перед Т. Маєвським ставилося завдання зіпсувати телеграфний і телефонний зв'язок на ділянці Здолбунів - Львів, однак лише у тих місцях, які віддалені від населених пунктів, щоб не дати приводу до репресій стосовно поляків, які проживали у навколишніх селах. Також рекомендувалося підірвати Сарненський залізничний міст через р. Случ. Намагаючись виконати цей наказ, Маєвський доручив Потапову виїхати у місто Сарни для проведення там розвідувальної роботи. Потрібно було з'ясувати чи є можливим здійснення диверсії, чи існує охорона моста, які дороги ведуть до нього, вирахувати кількість вибухових речовин, необхідних для організації акції. Так як Потапов у минулому був підхорунжим і добре знав саперну справу, вмів користуватися вибухівкою, то спочатку цю розвідку планували доручити саме йому. Однак, у кінцевому результаті у Сарни поїхав Зелеський, який краще орієнтувався у місті, і це стало основним аргументом.

Відповідно до циркуляра № 1, вимагалося створити основні кадри організації та налагодити зв'язок до 31 травня 1940 р. Тадеушу Маєвському вдалося утворити

повітову команду ЗВЗ у Луцьку, комендантом якої був Петро Можецький, у Здолбунові (комендант Станіслав Вонк), у Сарнах (комендант Зиґмунд Залеський), у Володимирі-Волинському (комендант Марцель Казмітчик) [8, арк.47]. Однак, коменду у Сарнах не вдалося укомплектувати, так як її керівник Зигмунт Залеський був заарештований.

Особи, що входили до організації складали присягу наступного тексту: „Я даю присягу, кладучи руки на хрест перед Божою королевою корони польської, що буду берегти честь польську, а також буду, не шкодуючи сил, не шкодуючи життя, до останньої каплі крові віддавати себе справі відновлення Польщі” [8, арк.51].

При волинській воєводській коменді ЗВЗ у Рівному було створено чотири відділи. Важливим було те, що у місті існувало чотири конспіративні квартири по вулиці Горького 65, Пеша 8, Сталіна 310 та Нарутовича 6 [8, арк.52]. У інших повітах коменди ЗВЗ створені не були через переслідування органами НКВС.

Воєводським комендантом ЗВЗ був призначений Тадеуш Маєвський [8, арк.48]. Для виконання особливих доручень у розпорядженні воєводської коменди працювали Єжи Потапов з Варшави, рівненська студентка Яніна Сулковська, вчителька з Рівного Яніна Липаковська. Активним учасником Союзу збройної боротьби був Іван Корнафель, який з 1921 р. проживав у Рівному, закінчив польську гімназію. Саме на квартирі у Корнафеля зупинявся Маєвський [8, арк.5,17]. Однак, 26 вересня 1940 р. Іван Корнафель був заарештований органами НКВС [8, арк. 94].

І.Корнафель після арешту

Після укомплектування повітової коменди Т. Маєвський рекомендував зайнятися організацією спеціальних дружин чисельністю 12 осіб кожна. Серед них мав бути командир, заступник та 10 членів коменди, які мали добре володіти саперною та вибуховою справою [8, арк.71].

Радянська Волинь була досить складною територією для функціонування польської конспірації з огляду на переслідування органів НКВС та загострення у краї польсько-українських взаємин. У червні 1940 р. працівники органів НКВС провели допити членів підпільної польської організації Я.Динаковської, Т.Маєвського, Р.Каспшицького [8, арк.86]. У вересні цього ж року було заарештовано Івана Валентиновича Корнафеля. Після серії допитів його відправили до виправно-трудового табору терміном на 8 років [8, арк.94].

Згідно статті 1 Указу Президії Верховної Ради СРСР від 16 січня 1989 р. „Про додаткові заходи по відновленню справедливості стосовно жертв репресій, що мали місце у період 30-40-х і початку 50-х років” Іван Корнафель був реабілітований. Як склалася його подальша доля залишається невідомим.

На Рівненщині існували також дрібні польські організації, які вели боротьбу з радянською владою. Переважно це були молодіжні організації. У березні 1940 р. органами НКВС були заарештовані члени польської молодіжної націоналістичної організації, жителі міста Дубно. До осередку входили Броніслав Шевчик, Мечислав Милачевський, Станіслав Канікула, Йосип Сидорович, Володимир Андрушко та інші. Організацію утворив у жовтні 1939 р. колишній студент Варшавського університету Зінгмунд Румпель. Метою було відновлення польської держави у її довоєнних кордонах. Молодь сподівалася на організацію весною 1940 р. при допомозі західних держав збройного повстання. Організація мала зв'язки з Генеральним штабом румунської армії через міста Рівне, Луцьк, Кременець, Ковель, Львів та керувалася вказівками за підписом В.Сікорського [9, 27].

Організація складалася з окремих ланок, зберігаючи при цьому повну конспірацію, зв'язки між членами групи та керівниками здійснювався шляхом шифрованої переписки, кожен юнак мав псевдонім.

Завданням членів цієї підпільної групи було вербування нових людей, збирання відомостей розвідувального характеру, здійснення диверсій, поширення листівок. Один з членів організації Обчарський мав друкарську машинку, на якій друкували листівки. Зброю планувалося зберігати у гробницях на католицькому кладовищі у місті Дубно. Юнаки намагалися шляхом кидання петарди провести детонацію порохового складу, що розташовувався біля військового гарнізону, але не змогли це здійснити через надійну охорону складу. На 30 березня 1940 р. готували вибух мосту, що з'єднував місто з вокзалом та військовим гарнізоном, але напередодні операції були заарештовані працівниками органів НКВС [9, арк.29-33].

Й.Сидорович після арешту

За участь у антирадянській повстанській організації члени групи були засуджені Особливою нарадою при НКВС СРСР на різні терміни виправно-трудових таборів. Рішенням Особливої наради при НКВС СРСР від 29 березня 1941 р. на 8 років виправно-трудових таборів був засуджений Йосип Андрійович Сидорович [10], рішенням Особливої наради від 25 січня 1941 р. Володимир Іванович Андрушко також отримав 8 років виправно-трудових таборів [9]. Обидва були реабілітовані на підставі статті 1 указу Президії Верховної Ради СРСР від 16 січня 1989 р.

Джерела та література

1. Зашкільняк Леонід, Крикун Микола. Історія Польщі. – Львів, 2002.
2. Nej-Krwawicz M. Komenda Glowna AK. 1939-1945 rr.- Warszawa, 1990.
3. Armia Krajowa na Wolynia - Warszawa, 1994.
4. Liszewski K. Wojna Polsko-Sowietcka 1939 r. - London, 1986.
5. Польське підпілля 1939-1941. - Т. 1. - Варшава-Київ, 1998.
6. Україна-Польща: важкі питання. Матеріали II міжнародного семінару істориків „ Українсько-польські відносини у 1918-1947 рр.", Варшава 22-24 травня 1997 року. - Варшава, 1998.
7. Armia Krajowa w dokumentach. - T. 1-3. - Warszawa, 1990.
8. Державний архів Рівненської області (далі - ДАРО), ф. Р-2771, оп.2, спр.1024.
9. ДАРО, ф. Р-2771, оп.2, спр.1004.
10. ДАРО, ф. Р-2771, оп.2, спр.1003.

Руслана Давидюк

Російська меншина Рівного в умовах радянізації

Після підписання радянсько-німецького договору про ненапад 23 серпня 1939 р. та секретних протоколів до нього доля західноукраїнських територій була вирішена. Коли ці землі опинилися під владою СРСР, це жодним чином не сприяло налагодженню міжнаціональних відносин. Офіційно звучали слова про інтернаціоналізм, на практиці ж представники влади робили ставку на протиставлення націй, у різних умовах надаючи перевагу одним або іншим. На території колишнього Волинського воєводства зазнали арештів люди всіх національностей, які тут проживали. Не стали винятком і представники російської меншини, крім того, що серед них значною була частка білої еміграції.

Згідно офіційних даних, станом на вересень 1921 р., на території Волинського воєводства проживало біля 9450 росіян. На період перепису 1931 р. їх чисельність зросла до 23,4 тисяч. Одночасно, за період між переписами населення 1921 р. та 1931 р. збільшилася із 3% до 5,3 % питома частка росіян, які проживали у містах [1, 102-103]. Збільшення чисельності росіян можна пояснити, головним чином, через наплив значної частини репатріантів та білої еміграції з СРСР.

Росіяни на території воєводства були переважно службовцями, вчителями, священиками, землевласниками. У 1920-х рр. у руках російських землевласників знаходилось близько 4 тис. га землі, головним чином, у поліських повітах і на Кременеччині. Порівняно велика група інтелігенції спочатку працювала в новоствореному державному апараті, головним чином, у судовій справі, освіті (насамперед в українській та російській), а також у структурах православної церкви.

Становище російської меншини значно погіршилося після призначення на посаду волинського воєводи Генрика Юзевського, який намагався звести до мінімуму участь росіян у місцевих та державних органах влади. Політика дерусифікації міст, українізація православної церкви в Польщі, парцеляція маєтків великих земельних власників призвела до втрати впливів і значення російської національної меншини в умовах Другої Речі Посполитої.

Політичною силою, яка представляла інтереси росіян у Польщі було Російське народне об'єднання (РНО), що утворилося у 1923 р. Ця партія декларувала лояльне відношення до польської влади і вважала себе представником інтересів всього православного населення краю, пропагувала традиційне православ'я, як головну об'єднуючу силу всіх східних слов'ян. Ініціатором створення партії був книготорговець з Варшави Микола Семенович Серебрянніков, депутат до польського сейму від російської меншини. Після приїзду у Рівне, він на зборах представників місцевих росіян виголосив доповідь про завдання РНО. Керівниками РНО в Рівному були Микола Прохоров та Володимир Штейнгель з Городка [2, арк.21]. У цей же час Серебрянніков налагодив тісні зв'язки з редактором білогвардійської газети „Волынское слово" Ізмаїлом Черновим [2, арк.20]. Газета виходила в місті Рівному завдяки субсидіям з-за кордону, репрезентувала ворожість до більшовиків та лояльність до польської влади, водночас симпатизуючи монархістам.

24 березня 1926 р. міністерство внутрішніх справ Польщі зареєструвало статут об'єднання [3, 48-51]. У червні 1926 р. відбувся з'їзд партії, на якому було прийнято програму. У ній зазначалося, що РНО стоїть на ґрунті єдності руських племен в кордонах Польської держави [4, 87]. Представники цієї політичної сили виступали за організацію шкільництва російською мовою, створення кафедр російської мови у Віленському та Львівському університетах, за підтримку російської культури, за права російської меншини перед виборами до сейму, однак реального впливу на політичні процеси вони так і не досягли.

Вищим органом партії була верховна рада РНО, яка знаходилася у Варшаві. В останні роки існування організації на чолі ради був Георгій Олександрович Моляр, поміщик, який володів маєтностями біля Барановичів. Уповноваженим по Волинському воєводству був Володимир Філаретович Первенцев, адвокат з Кременця. На території рівненського округу, куди входили Рівненський та Костопільський повіти, уповноваженим був Володимир Штейнгель [2, арк.23].

До Російського народного об'єднання належав житель міста Рівного Сергій Якович Панченко, юрист за освітою. Він народився у 1893 р. у селі Неміринці Камянець-Подільської області, тут же вчився у семирічній школі. У 1912 р. закінчив першу київську гімназію та вступив на юридичний факультет до Петербурзького університету [2, арк.14-15зв, 16]. З осені 1916 р. по червень 1917 р. він перебував у царській армії. У 1920 р. Сергій Панченко був мобілізований в армію Петлюри, де займав посаду прокурора військового суду.

У кінці 1920 р. перейшов р. Збруч і оселився   на території Польщі [2, арк. 16-17]. Панченко, як діяч РНО, популяризував в краї антикомуністичну літературу,

зокрема поширював книги, на яких був напис „Комунізм вмре, а Росія не вмре" [2, арк.55].

У 1924 р. для надання допомоги росіянам - жителям міста Рівного та його околиць - було засноване Російське благодійне товариство (Русское благотворительное общество - РБО). Ця організація опікувалася проблемами утримання навчальних закладів, початкових шкіл та гімназій, надавала медичну, юридичну допомогу місцевим росіянам. Ініціаторами створення цього товариства в Рівному були Прохоров, Копилов і настоятель місцевого собору Рогальський [2, арк.15зв]. Членами товариства могли бути лише росіяни, яким виповнилося 21 рік. На час утворення організації їй симпатизувало біля 400 осіб, хоча членами товариства вважалися 130 людей [2, арк.12-12зв]. Організація поширювала газети „Меч" та „Русское слово" [2, арк.55].

З 1929 р. по 1939 р. РБО очолював Сергій Якович Панченко [2, арк.24]. Почесною головою товариства у місті Рівному була Інна Гаврилівна Прохорова, дружина лікаря Миколи Прохорова, який помер у 1928 р. У 1938-1939 рр. віце-головою був Євген Синицький, син місцевого адвоката. Функції казначея правління виконував інженер Павло Богданович, який проживав у м. Млинові, а секретарем та бухгалтером РБО був колишній офіцер царської армії Аполінарій Трембовецький. Членами правління були син колишнього чиновника суду Ігор Михальченко, дочка судового пристава Євгенія Подобед, колишній офіцер царської армії, працівник міської пожежної команди Микола Шрубович, колишній помічник прокурора окружного суду Ігор Новицький, священики Микола Рогальський (до 1932 р., пізніше проживав у Вільно) та священик Дмитро Сайкович (до 1932 р., переїхав до Варшави). Активістами організації були дружина місцевого судді Олена Василівна Дембіцька, чиновник Микола Петрович Попов [2, арк.25-26]. Весною 1935 р. у помісті Штейнгеля в Городку відбулася нарада російської благодійної організації [2, арк. 44].

При благодійному товаристві було утворено „Светлицу", яка об'єднувала російську молодь. Очолив "Светлицу" Євген Синицький, а господинею була Галина Масловська [5, арк.12]. Г. Масловська народилася у Петербурзі, а у 1914 р. разом з батьками переїхала у Рівне. У 1935 р. вона закінчила російську гімназію в Рівному, після цього працювала телефоністкою на пошті, проживала разом з батьками [5, арк.5]. Батько Галини, Євген Масловський, з 1923 р. по 1939 р. мав власну адвокатську контору у Рівному, що знаходилася по вулиці Третього травня, 81.

З 1935 р. Г.Масловська брала активну участь у діяльності РБО. Вона працювала у культурно-просвітницькому відділі, відвідувала збори, вечорини, сплачувала членські внески (по 30 грошей на місяць), слідкувала за чистотою та порядком, складала доповіді, зокрема про літературну діяльність Пушкіна, Лермонтова та інших російських поетів та громадських діячів.

У 1938 р. Галина Масловська їздила у Варшаву на з'їзд, який організували російські студенти. На цьому зібранні були присутні представники від „Русского общества молодежи" та „Русского благотворительного общества". Тут обговорювалися питання про відновлення стипендій для учнів-росіян, у яких їм відмовляв польський уряд, про допомогу російським школам та про становище російської православної церкви. На з'їзді, за словами Масловської, різні організації представляли 15 осіб [5, арк.16].

Г.Масловська після арешту

Вищеназвана громадська робота стало підставою для арешту Галини Масловської органами НКВС 6 червня 1940 р. та ув'язнення її у Рівненській тюрмі [5, арк.5 зв]. Після допитів, очних ставок, показів свідків справа була розглянута Особливою нарадою при НКВС СРСР (протокол № 133)

від 18 жовтня 1940 р. Галину Масловську, як „соціально-небезпечний елемент", по статті 54-10, 54-11 КК УРСР було відправлено у виправно-трудовий табір на 8 років, рахуючи термін з 5 червня 1940 р. [5, арк. 64]. 6 грудня 1941 р. вона була амністована.

Згідно із статтею 1 Указу Президії Верховної Ради СРСР від 16 січня 1989 р. „Про додаткові заходи по відновленню справедливості стосовно жертв репресій, що мали місце у період 30-40-х і початку 50-х років" Г.Є.Масловська була реабілітована. Дане рішення підтверджене постановою заступника прокурора Рівненської області від 9 серпня 1989 р. [5, арк. 65].

У міжвоєнний період були спроби створити і інші організації, які об'єднували б російську громаду. У 1936 р. до Рівного приїжджали представники центру „Русской организации молодежи" з метою утворити подібну організацію у місті, для цього мали зустріч з Сергієм Панченком. Однак Панченко вважав, що для об'єднання російської меншини було достатньо дві організації: Російського народного об'єднання та Російського благодійного об'єднання, тому на обговорення членів правління РБО це питання офіційно не виносилося, хоча члени організації були поінформовані про візит студентів [2, арк.33].

За активну політичну діяльність в умовах польської держави керівник РБО Сергій Панченко вже 14 жовтня 1939 р. був заарештований управлінням НКВС Рівненської області. Його звинувачували як учасника білогвардійської організації „Братство русской правды", хоча на допитах він цього так і не визнав [2, арк.15,31]. Незважаючи на покази свідків, зокрема Олександра Лубковського, на статті у білогвардійській пресі, яка писала про участь Панченка у вищеназваній організації, арештований стверджував, що чув про це товариство виключно з газет [2, арк.29 - 30]. Натомість цілком визнавав свою активну участь у діяльності РБО та РНО.

Справу Сергія Панченка було передано на розгляд Особливої наради при НКВС СРСР. Цей позасудовий орган 7 травня 1941 р. (протокол № 47) прийняв рішення за статтею 54-4, 54-13 КК УРСР ув'язнити С.Я.Панченка, як „соціально-небезпечний елемент у виправно-трудовий табір на 8 років", рахуючи термін з 14 жовтня 1939 р. [2, арк. 85].

Сергій Панченко був реабілітований згідно із статтею 1 Указу Президії Верховної Ради СРСР від 16 січня 1989 р. Дане рішення було підтверджене постановою заступника прокурора Рівненської області від 28 липня 1989 р. [2, арк. 86].

Значна частина росіян, що проживали у міжвоєнний період на теренах Волинського воєводства, належали до білої еміграції. Опинившись в умовах польської держави, вони не покидали надій реставрувати російську державу у довоєнних кордонах, тому вели активну боротьбу проти всього, що було пов'язане з більшовизмом. Так до Антибільшовицької ліги, осередки якої виникають в краї у 1921 р. належали в основному росіяни. Прихильники монархічних ідей поширювали думки про Росію, як об'єднавчий центр всіх східних слов'ян.

Частина російської білої еміграції об'єднувалася з метою відновлення „єдиної та неподільної Росії" у Національний трудовий союз нового покоління (НТСНП). Центр цього білоемігрантського союзу знаходився у Бєлграді, а польська філія розміщувалася у Варшаві [5, арк.24]. Члени організації видавали газету „За Родину" [5, арк. 43]. У 1932 р. керівник польського центру НТСНП Олександр Вюрглер приїхав до Рівного, де читав лекції у російській гімназії та ближче познайомився з Анатолієм Семеновичем Хаджи, 1910 року народження, котрий проживав у Рівному по вулиці Міцкевича, 9 [5, арк.23]. Останньому було доручено утворити рівненську філію союзу, залучивши до неї вірних справі людей.

Завданням організації було виховання молоді у російському націоналістичному дусі. Кожен член союзу мав бути ідейним противником більшовизму, вести боротьбу „за єдину Росію", вивчати військову справу, якщо потрібно здійснювати терористичні акти, сприяти перекиданню вірних справі людей на територію СРСР. У Варшаві

організовувалися спеціальні курси з метою підготовки терористичних груп для перекидання в радянську Україну. На курсах, крім військової підготовки, вивчали особливості життя в Радянському Союзі. Подібна група у складі 12 осіб була створена у місті Рівному [5, арк.24-25].

До рівненської організації НТСНП було завербовано Андрія Свенцицького, який працював хлібним маклером, Олексія Пілiногу, Анну Рижук (1904 року народження, закінчила російську гімназію, її батько був власником ресторану у м. Дубно, а пізніше у м. Рівне) [5, арк.33], Олену Остольську (1912 року народження, жила у с. Басів-Кут, у 1933 р. закінчила російську гімназію, вчителька російської мови, батько працював інженером), Олександра Томковича, Олександра Колоденського, Ростислава Олейника (1918 року народження) [5, арк.26-27].

Група проводила пропаганду своїх ідей серед представників російської громади міста, переправляла до СРСР антикомуністичну літературу, яку отримувала з Варшави. Це були газети, журнали, інші друковані тексти. Ця література виготовлялася у Софії, Бєлграді, Парижі, а звідти перевозилася у Варшаву. Рівненська група використовували різні методи відправки літератури на територію СРСР, зокрема через домовленість із залізничниками у Здолбунові, або без їх відома, літературу підкладали у вагони поїздів, які слідували до Шепетівки.

Активісти організації (Томкович, Олейник, Німенський) їздили в район Корця, до польсько-радянського кордону, і спрямовували за напрямком вітру у бік УРСР повітряні кулі, наповнені листівками, або ж за течією річки пускали такого ж вигляду гумові шари [5, арк.29]

Анатолій Хаджі, виконуючи завдання, купляв зброю, зокрема пістолети „Браунінг”, і відправляв їх у Варшаву. За період діяльності він переправив 8 пістолетів [5, арк.27-28]. Член організації Петро Білецький був затриманий польською поліцією у районі Острога з гранатами, які мав переправити до СРСР [5, арк.31]. Керівник організації Олександр Вюрглер щороку приїздив у Рівне, а також здійснював поїздки у Сарни, Острог, Ковель, плануючи у майбутньому відкрити тут філії союзу.

Ідейні засади союзу поширювалися через підготовку та виступи з доповідями на історичну тематику, що мало підняти націоналістичний дух росіян. Подібні реферати готували і виголошували Антоніна Остольська та її дочка Люся [5, арк.28]. Збори організації як правило проходили на квартирі Хаджі, протоколи, з метою конспірації, не велися. За свідченням учасників організації, товариство отримувало матеріальну допомогу з США. Існують також думки, що гроші на утримання НТСНП надавав Шаляпін [5, арк.32].

Існували також інші організації, які прагнули захищати права росіян в умовах Другої Речі Посполитої, хоча вони були небагаточисельними. Так, Олена Остольська, посилаючись на російську пресу, свідчила про діяльність у Сарненському повіті групи „Крестьянская Россия” на чолі з Масловим [5, арк.41].

Б.Столяров
у 1930-х роках

Заарештованого органами НКВС 10 квітня 1940 р., росіянина Столярова Бориса Михайловича, 1905 року народження, звинувачували у належності до „Союзу російських студентів” [6, арк.4-5]. У 1927 р., після закінчення гімназії, він 9 місяців вчився у школі підхорунжих запасу, яка знаходилася у м. Береза Картузька. Після цього був направлений у 45 піхотний полк м. Рівне, де прослужив до вересня 1928 р. і був звільнений в запас [6, арк.12-13]. 10 серпня 1939 р. Столяров був мобілізований у 43 піхотний полк, який перебував у Дубно, та прослужив там до 18 вересня 1939 р., коли дезертирував і виїхав до міста Червоноармійська, де і був заарештований органами НКВС [6, арк.12-13].

У 1939 р. Борис Столяров закінчив Львівський політехнічний інститут та працював спеціалістом по будівництву доріг. На допиті заарештований свідчив, що в інституті було організовано чотири союзи: українців, євреїв, поляків та росіян. Він наголошував, що російський студентський союз не займався політикою, а був насамперед союзом взаємодопомоги, кожен член товариства сплачував членські внески у сумі від 20 до 40 грошей. Раду союзу у 1937-1938 рр. очолював житель Луцька Капмаков. Свідок, який проходив по справі, студент Рибаконь (за іншими даними Рябоконь) говорив, що Союз російських студентів був монархічною організацією, на стінах приміщення союзу висіли портрети Корнілова, Врангеля, на зустрічах організації студентство закликали до боротьби з комунізмом [6, арк.19зв-20]. Втім, є думка, що існувало два союзи, один монархічний, інший – прокомуністичний.

Б.Столяров після арешту

Справу Столярова Бориса Михайловича було припинено на підставі рішення заступника начальника НКВС по Рівненській області від 26 серпня 1940 р. Постановою обласного прокурора по спецсправах від 28 серпня 1940 р. справа була припинена, арештованого звільнено [6, арк. 35-37].

Частина росіян у міжвоєнний період володіла чималою земельною власністю, що і стало причиною їхнього арешту після встановлення у краї більшовицької влади. Цю думку цілком ілюструє кримінальна справа Олексія Олександровича Кондратьєва, сина російського письменника Олександра Олександровича Кондратьєва, який у 20-х роках ХХ століття проживав у містечку Дорогобуж.

Олексій Олександрович Кондратьєв народився 28 травня 1906 р. у місті Петербурзі [7, арк. 7-8]. У 1916 р. сім’я Кондратьєвих переїхала у Волинську губернію до бабусі по матері Катерини Миколаївни Красовської, яка володіла до 180 га землі у містечку Дорогобуж. У 1924 р. Олексій поступив навчатися у Рівненську гімназію, яку успішно закінчив у 1932 р. Після цього вступив до Львівського політехнічного інституту на агрономічний факультет, де провчився два роки. Після смерті бабусі, Олексій Олександрович отримав спадщину розміром біля 16 га. та почав займатися сільським господарством [7, арк.9].

Як відомо, радянська влада з вересня 1939 р. розпочала боротьбу із земельними власниками, націоналізувавши їхні землі. Все майно родини Кондратьєвих було також націоналізовано [7, арк.22зв]. У цих умовах Олексій Олександрович у вересні 1939 р. переїхав до міста Рівне, оселився на Боярці. Проживши у Рівному один рік, до вересня 1940 р., він переселився у Грубешівський повіт, у німецьку зону окупації, де працював помічником у волосному управлінні, пізніше завідувачем сільськогосподарським відділом. У лютому 1942 р. Олексій Кондратьєв повернувся у Рівне. Після визволення радянськими військами міста, влаштувався працювати бухгалтером на місцевому пивзаводі [7, арк.9].

Походження та заняття О.О.Кондратьєва стали причиною того, що ним зацікавилися радянські органи державної безпеки. Співробітники управління НКДБ Рівненської області заарештували О.О.Кондратьєва 26 березня 1945 р. та помістили його у внутрішню тюрму УНКДБ [7, арк.50]. На численних допитах слідчі намагалися звинуватити Олексія Олександровича у належності до Національного трудового союзу нового покоління (НТСНП), однак він категорично відкидав подібні думки. Свідки, які проходили по справі, також говорили, що їм невідомі політичні погляди Олексія Кондратьєва [7, арк.25, 45]. З огляду на це, постановою заступника начальника УНКДБ Рівненської області від 6 жовтня 1945 р. справу за недостатністю доказів було припинено, заарештованого звільнено з-під варти [7, арк. 54-57].

Таким чином, представники російської меншини на території колишнього Волинського воєводства, поряд з активістами інших національностей, після встановлення радянської влади в краї у 1939 р. опинилися під пильним наглядом органів НКВС. Як правило, їх звинувачували у належності до білоемігрантських організацій, що було рівнозначним терміну „ворог народу”.

Даних про те, яким чином склалася подальша доля заарештованих органами НКВС росіян, які проживали в Рівному, у матеріалах кримінальних справ, на жаль, не збереглося.

Джерела та література

1. Кучерепа М.М. Етнодемографічні зміни у Волинському воєводстві 1921-1939 рр. // Науковий вісник ВДУ. Історичні науки. - 2000. - №3.

2. Державний архів Рівненської області (далі - ДАРО), ф. Р-2771, оп.2, спр.398.

3. Гон М.М. Російський фактор на Волині (1921-1928) // Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії. Наукові записки РДГУ. – Вип. 3. - Рівне, 2004.

4. Крамар Ю.В. Національні меншини в політиці воєводської адміністрації Г. Юзевського на Волині (1928-1938 рр.) // Науковий вісник ВДУ. Історичні науки. - 2000. - №1.

5. ДАРО, ф. Р-2771, оп.2, спр.408.

6. ДАРО, ф. Р-2771, оп.2, спр.2784.

7. ДАРО, ф. Р-2771, оп.2, спр.2103.

Олег Санжаревський

Брати Ельберти - дубенські капіталісти

Радянсько-німецький договір 23 серпня 1939 р. і розділ Польщі вразив громадськість не лише на Заході, але й в СРСР. Тому для радянської влади необхідно було ідеологічне забезпечення зміни позиції держави. В.Молотов під час ратифікації радянсько-німецького акту 31 серпня 1939 р. у Верховній Раді СРСР засудив „короткозорих людей, які, захопившись спрощеною антифашистською агітацією, проявляють нерозуміння самих простих основ процесу покращення політичних відносин між СРСР і Німеччиною” [1, 90]. В зверненні до солдат і офіцерів Червоної армії відзначалося: „Радянські воїни йдуть в Західну Україну і Західну Білорусію не як завойовники, а як визволителі українських та білоруських братів… від всякого роду гніту та експлуатації поміщиків та капіталістів” [1, 91]. Не дивно, що українці, євреї і навіть поляки Західної України, перш за все бідні кола, пов’язували свої майбутні сподівання з новою владою. В атмосфері ейфорії 22 жовтня 1939 р. пройшли вибори депутатів до Народних Зборів Західної України. Депутати висловились за встановлення в Західній Україні радянської влади і за возз’єднання її із Українською РСР.

Із встановленням радянської влади на західноукраїнських землях націоналізовувались підприємства промисловості, банки, транспорт – все це було в досить жалюгідному стані, завдяки політиці польських урядів у попередні десятиліття. Волинське воєводство як адміністративна одиниця займало на початку 1939 р. площу в 35754,1 кв. км і після Поліського воєводства було в Польщі другим за розмірами. Населення Волині на кінець 1939 р. нараховувало близько 2328 тис. чол. За

„”
матеріалами перепису 1931 р. поляків на Волині проживало 323347, тобто 15,5% всіх мешканців, а українців 1447837, тобто 69,5%. Решта припадала на єврейське населення – 10 %, російське – 1,1% та інших – 5% [2, 62].

З самого початку в урядовому таборі „ендеків” існували дві концепції стосовно економічного розвитку території „східних кресів”. Прихильники першої, виходячи з принципу однонаціональної польської держави, вважали, що ці землі є польською територією і, відстоюючи більш-менш рівномірний розвиток у всіх частинах Польщі, виступали за розміщення на „східних кресах” промислових підприємств із метою використання їх дешевої робочої сили і сировини. При цьому суть їх економічної політики зводилася до того, щоб розвивати на цих землях не промисловість взагалі, а лише промисловість польської буржуазії. Для створення в містах Західної України „абсолютної польської більшості”, усувати з промислової й торгової діяльності представників інших національностей, зокрема українців та євреїв [3, 55].

Друга група урядовців висунула свою концепцію, згідно з якою пропонувалося гальмувати економічний розвиток „східних кресів”. Таким чином, ця економічна політика, за словами члена польського уряду ендека Я.Ремблінського, „прирікала Західну Україну на становище колонії, з котрої мали черпати лише прибутки” [3, 55].

Схвалення уряду одержала саме друга концепція, яка і стала основою економічної політики Речі Посполитої щодо Західної України, і Волині в тому числі, в першій половині 1920-х рр. У відповідності з нею, польську державу було поділено на дві господарські зони - Польщу „А” і Польщу „Б”. До першої входили етнічні польські землі, а до другої — переважно західноукраїнські і західнобілоруські. Якщо на території Польщі „А” уряд підтримував промисловий розвиток, зокрема державними замовленнями та дешевими кредитами, то на західноукраїнських землях, які входили до Польщі „Б”, навпаки він чинив усілякі перешкоди розвиткові економіки, прагнув перетворити їх в аграрно-сировинний додаток до більш розвинутих у промисловому відношенні власне польських земель.

Оскільки Волинь належала до господарської території Польщі „Б”, то в галузі промислового виробництва польський уряд щодо неї проводив аналогічну політику. А саме: збереження Волинського краю на становищі відсталого району, як ринку збуту для більш економічно розвинутих центральних воєводств Польщі.

В руслі такої політики польський уряд протягом першої половини 1920-х рр. різко обмежив, а в багатьох випадках і зовсім припинив кредитування промислових підприємств на Західній Україні, в першу чергу українських кооперативних установ. Щодо Волині, то її промисловість фактично до кінця 1920-х рр. не отримувала державних інвестицій. Всього з 1924 р. по 1928 р. у Волинському краї через відсутність державних інвестицій з понад 3 тисяч існуючих промислових закладів працювало лише 1992 (тобто 64,8% від загальної кількості), на яких було задіяно лише 8698 робітників.

Цій же меті — гальмуванню економічного розвитку „східних кресів” і перетворенню їх в аграрно-сировинний додаток до центральних воєводств Польщі послужила і встановлена польським урядом у 1925 р. система залізничних тарифів, яка спричинила нерівномірні зв’язки між підприємствами Польщі „Б” і Польщі „А”. Тарифна політика привела до закриття ряду підприємств харчової промисловості на Волині, зокрема млинів. Якщо в 1923 р. у Волинському воєводстві було зареєстровано 1315 млинів, то на 1928 р. їх залишилося 566. З великими перервами, у зв’язку з проблемою збуту продукції, у Волинському краї працювали й інші підприємства харчової промисловості — молочарні та олійні, кількість яких також скоротилася на третину.

Загалом, встановлення такого товарообміну між Волинським воєводством, з одного боку, і центральними польськими воєводствами, з другого, коли сировина,

яку вивозили з Волині в Польщу, часто поверталася назад у вигляді готових промислових товарів, закріплював за Волинським воєводством колоніальний статус у складі польської держави і гальмував розвиток продуктивних сил краю.

Складовою частиною економічної політики польського уряду ендеків щодо гальмування промислового виробництва на Волині, як і на інших західноукраїнських землях, було спрямування ним іноземного капіталу саме в ті галузі промисловості, які розвивалися на „східних кресах". Це призвело до занепаду цілих галузей промисловості Західної України — хімічної, металообробної, нафтоозекеритної та ін., а на Волині зокрема - меблевої, частково деревообробної, та зумовило хижацьке пограбування її природного багатства — лісу.

Негативний вплив на розвиток промисловості на Волині спричинила також політика монополізації промислового виробництва, яку проводив польський уряд стосовно „східних кресів". У результаті цього командні висоти в економіці Західної України, як і в цілому у Польщі, перебували в руках невеликої групи монополістів, організованих у картелі і синдикати, які, керуючись в першу чергу власними прибутками, обмежували чи навіть припиняли діяльність тих чи інших промислових підприємств на західноукраїнських землях. Зокрема, у Волинському воєводстві внаслідок монополізації виробництва занепали цукрова, скляна і цементна промисловість. З діючих до 1914 р. шести заводів із виробництва скла, на чотирьох з яких працювали по 150-250 чоловік, на початок 1930-х рр. відновили роботу лише три.

З великими перебоями працював Здолбунівський цементний завод. У зв'язку з проблемою збуту продукції він зміг відновити роботу лише в 1926 р., але вже в 1927 р. його було знов закрито. Другий цементний завод поблизу Луцька так і не відновив своєї роботи. Сировинні ресурси у районі Здолбунова дозволяли розгорнути виробництво цементу в значно ширших масштабах, але це не відповідало економічним інтересам цементного картелю, в руках якого знаходилася вся цементна промисловість Польщі.

Крім того, негативно на розвиток промисловості на Волині, особливо в першій половині 20-х років, вплинула втрата промисловими підприємствами краю традиційних ринків збуту на сході, відділених кордоном.

Разом з тим, слід відзначити, що в урядовій програмі щодо промислового виробництва на Волині в 1920-х рр. існувала інша тенденція, зумовлена наявністю великого резерву робочої сили та природних багатств. Промислові підприємства, які виникали в ці роки у Волинському воєводстві, мали забезпечували високі прибутки без значних капіталовкладень. Це стосувалось харчової, деревопереробної промисловості та переробки мінеральної сировини. У результаті, 2/3 волинської промисловості в 1920-х рр. становили каменоломні, молочарні, олійні, тартаки, млини тощо, які належали державі, приватним особам та місцевим органам управління.

Цей короткий аналіз засвідчує, що ефективних підприємств на Волині було мало. За нашими даними, два таких підприємства з кількістю працюючих понад 200 чол. було в м. Дубно – м'ясокомбінат і хмелярня. До речі, як стверджують дослідники, протягом міжвоєнного періоду Волинь поставляла 60% вирощуваного в Польщі хмелю [2, 54].

Одним з таких підприємств - хмелярнею у м. Дубно - володіли брати Ельберти. Досить цікавим є життєвий шлях Шаї та Шулима Ельбертів. Шая народився в 1879 р. в м. Дубно в купецькій сім'ї – батько займався перепродажем хмелю. На цьому заробив непоганий капітал і на 1901 р. побудував (купив?) хмелярню. Початкову освіту Шая отримав у Дубенському міському училищі, після чого, в 1893 р., поступив до Одеського комерційного училища, яке закінчив у 1899 р. У 1900 р. батьки відправили Шаю в Німеччину до м. Мюнхен, де той вступив до Мюнхенського політехнічного інституту на машинобудівний відділ. Ще за деякий час він поступає в Київський політехнічний інститут на сільськогосподарське відділення і успішно закінчує його в 1907 р. [4, арк.14].

ДИПЛОМЪ

Диплом Шаї Ельберта про закінчення Київського політехнічного інституту

На початку 1907 р. Шая переїжджає в м. Дубно, де й працює в свого батька на його ж підприємстві.

Менший брат Шулим Іонович народився в м. Дубно у 1887 р. [5, арк.12]. Середню освіту отримав у м. Белз. Після цього, в 1910 р., поступає на зуболікувальні курси до Варшавського університету, який успішно закінчив у 1914 р. Хотілося б зазначити, що, на відміну від брата, Шулим займав досить активну політичну позицію. З 1907 р. по 1910 р. він був членом партії „Бунд" і належав до воєнного крила цієї структури, займаючись, за його словами, пропагандою.

Події Першої світової війни круто змінили долю цієї сім'ї. Брати Ельберти та вся родина у 1914 р. переїжджають до м. Києва як біженці. Шая працює в різних місцях, Шулим з 1915 р. по 1917 р. був військовим лікарем у воєнно–польовому госпіталі у м. Нижній Новгород. Під час революції помирає їх батько. Шулима мобілізують у 1917 р. в Червону армію. Воював на різних фронтах до 1921 р., виконуючи дуже важливу для тих часів роботу – служив до серпня 1921 р. в інфекційному загоні. Після польської війни демобілізується і повертається в Київ. Відразу ж його та родину, як колишніх біженців, евакуаційний комісар Києва відправляє до місця проживання в Дубно. Після пережитих поневірянь, у 1923 р. помирає мати [5, арк.15].

Переїхавши, брати Ельберти відновили роботу хмелярні та садівничо-городнього підприємства, яке було у їх власності (крім того, володіли земельною ділянкою, яку здавали в оренду). Бізнес йшов вдало, компанія зростала, з'являлися великі гроші (оборот хмелярні - до 800 тис. злотих на рік).

Шулим Ельберт

В обох уже були сім'ї. Дружина Шаї – Песя Гешелевна, 1880 р. н. У 1909 р. народилася єдина донька – Сусанна. В Шулима сім'я була більша. Дружина Малка Матусевич, 1896 р. н. (мала середню освіту). Син – Йоган – від народження психічно хворий, донька – Адель, народилася в 1928 р. Хотілося б зазначити, що у Шаї та Шулима були дві рідні сестри, одна з яких Лур'є Кейла, 1885 р. н. жила в м. Дубно по вул. Бернардинській, та Гальперіон Софія, найстарша, 1876 р. н., жила у Варшаві. Проте до сімейного бізнесу вони не мали стосунку [4, арк.19].

Як вже зазначалось, бізнесові справи йшли непогано, про що свідчить той факт, що чисельність робітників на підприємстві поступово зросла з 40-50 до 350-400 чол. Продукція експортувалася в такі країни як Японія, Бельгія, США, Аргентина, Бразилія, Голландія [5, арк.10]. На садівничо-городній ділянці удосконалювалися різні сорти рослин.

Важко сказати, як сприйняли Ельберти прихід радянської влади. Офіційно - позитивно. Брати навіть говорили, що вони переконані її прибічники. Перед німецько-

польською війною, в серпні місяці 1939 р., Шая відвідав Бельгію та Голландію, проте повернувся в Дубно. Як би там не було, їх можлива „любов" до радянської влади не була взаємною. 9 квітня 1940 р. був арештований Шулим, а 10 квітня – Шая.

Їх звинуватили в тому, що вони є „співвласниками хмельової фабрики, а також садово-городнього господарства і жорстоко експлуатують людей" за ст. 54-13 КК УРСР [4, арк.61; 5, арк.43]. Слід зазначити, що обидва затримані займали на допитах подібну позицію – визнавали себе винними в експлуатації як такій, але заперечували знущання над людьми, тобто 16-17-годинний робочий день і мізерну зарплату. Зокрема, слідство встановило, що заробітна плата робітника становила приблизно 1 злотий в день. Багато це чи мало? За свідченнями українських дослідників, зокрема, В.Литвинюка, в ціноутворенні на Волині існувала велика проблема. У міжвоєнний період у Польщі було встановлено закупівельні ціни на сільськогосподарську продукцію і порівняно високі – на промислові товари. Треба взяти до уваги ще й те, що на Волині ціни на продукти сільського господарства були особливо низькими. Про це свідчать і статистичні дані. Так, наприклад, якщо в Польщі ціна 1 кг. свинини становила 1,5 злотих, то на Волині всього 15 грошів [3, 56]. З нашої точки зору, 1 злотий, тобто 9 кг м'яса на день – не найгірший із можливих варіантів оплати праці.

Суть перебігу подій з родиною Ельбертів найкраще характеризує лист–скарга доньки Шаї – Сусанни Шаї-Когосівни Черкес до прокурора УРСР, який ми наводимо повністю.

ПРОКУРОРУ УКРАИНСКОЙ СОВЕТСКОЙ СОЦИАЛИСТИЧЕСКОЙ РЕСПУБЛИКИ

Сусанны Шай-Когосовны Черкес
/Дубно, ул.Ворошилова, 32/

ЖАЛОБА

10 апреля с/г органами НКВС в г .Дубно были арестованы отец мой, ученый агроном Шая – Когос Эльберт, и его брат – зубврач Шулим Эльберт, а 13 апреля их жены, т.е. моя мать и тетка с 2-мя детьми были выселены из своих квартир и сосланы на жительство в Казахстан. Квартиры были опечатаны и имущество продано с торгов.

Эти неожиданные репрессии над обеими семьями могли быть вызваны исключительно тяжелыми преступлениями политического порядка,- другого предположить нельзя. Но, одновременно, сама возможность возникновения подобного обвинения неминуемо приводит к мысли о наличии злостного доноса и клеветы. И только Ваше участие в той или иной мере в тщательном исследовании дела может подтвердить мою уверенность в том, что родители мои и дядя с семьей стали жертвами действия лиц, наивно полагающих, что подобные их действия являются безответственными, не караемыми жестоко советскими законами.

1. Будучи евреями и не имея поэтому, в бывшей Польше права на роботу, родные мои по неволе должны были заняться торговлей, хотя и были квалифицированными специалистами совсем в других отраслях. Используя, в целях приобретения средств к существованию торговую хмелевую фирму, полученную ими по наследству от своего отца (отнюдь не фабрику, либо промышленное заведение, как это некоторые себе представляют), отец мой и дядя, однако, никогда не проявляли столь характерной для профессиональных торговцев тенденции к исключительной наживе и эксплуатации. Наоборот, деятельность их, как специалиста-агронома и культурных коммерсантов, зачастую вопреки личным материальным интересам, была направлена по линии улучшения местной культуры хмеля, с каковой целью они проводили воспитательную работу среди крестьян – плантаторов хмеля. Они всегда стремились также к устранению лишнего посредничества между производителем и потребителем хмеля, всегда ложащегося тяжелым бременем на того и на другого.

Они имеют большие заслуги в области научной организации и технического усовершенствования обработки и упаковки экспортного хмеля, и, благодаря их усилиям, западно-украинский хмель приобрел широкую популярность и большой спрос на самых отдаленных рынках земного шара, как в Японии, США, Канаде, Южной Америке и т.д.

Рабочие и служащие, занятые в их торговом предприятии, пользовались повышенной зарплатой и сокращенным рабочим днем, а также отпусками и лечением за счет отца и дяди. Обязательные отчисления с зарплаты на соцстрахование, которые по закону должны были производиться из зарплаты, отец и дядя оплачивали из своих личных средств.

2. Сохранив любовь к своей основной специальности – сельскому хозяйству, отец мой личным физическим трудом организовал небольшое культурное научно-исследовательское садоводство на участке земли в 2,5 га, доставшемся ему с дядей по наследству. На этом участке он работал, наравне с группой рабочих.

Располагая глубокими профессиональными знаниями и движимым общественным подходом к вопросам сельского хозяйства, отец мой разводил ряд редких культур винограда, приспособлял их к местным климатическим и почвенным условиям и добиваясь высококачественных урожаев. Путем систематической пропаганды он распространял эти культуры среди окрестных крестьян, способствуя повышению доходности их хозяйств.

Его редкие селекционные культуры цветка «цикламен» были известны даже за границей. Уже ряд лет он вел исследовательские работы по такой важной, серьезно изучаемой теперь в СССР культуре, как соединение картофеля и помидора в одном растении и по преданию ей массово-хозяйственного характера. Он первый, и пока единственный, в наших почвенных климатических условиях добился блестящего успеха в размножении и разведении индийской азалии, - цветка, который всегда импортировался из - за границы.

Будучи сам хозяином и работником в одном лице, отец мой подходил к вопросу обеспечения рабочих совершенно иначе, чем этого требовали официальные предписания панской Польши. Рабочие в его хозяйстве получали лучшую зарплату и пользовались улучшенными условиями труда. Они были его учениками и получали возможность применять приобретенные знания в собственных хозяйствах.

3. Дядя мой, Шулим Эльберт, не имея возможности работать по специальности, посвятил себя общественно-культурной и благотворительной работе. Стараясь помочь местной бедноте, насколько только это разрешалось легальной деятельностью тех немногих общественно-благотворительных организаций, какие были при поляках терпимы.

4. Таким образом, арестованные как классовые враги, отец мой агроном-мичуринец и дядя врач общественник всегда являлись культурными и полезными людьми, которые далеко переросли окружающие их капиталистические формы панской Польши. Деятельность их была весьма полезна, а в условиях социалистического общества высоко научная деятельность отца, которой он, единственно, посвятил свою жизнь и средства, приобрела бы возможность еще шире и глубже развиваться.

Отец и дядя вели скромную трудовую жизнь, используя доставшееся им по наследству имущество не в целях наживы, а с целью применения своих знаний и общественных тенденций, не имея возможности делать это иначе, как в рамках своего собственного хозяйства и не имея возможности работать по найму, специалисты, будучи по национальности евреями.

5. Они все же старые и больные люди.

Отцу моему и матери свыше 60 лет каждому, и, не считая ряда заболеваний свойственных такому возрасту, отец слеп на 1 глаз, слепота угрожает и другому глазу, он наполовину глух, страдает тромбической болезнью желудка, а мать поражена тяжелой сердечной болезнью.

Дядя страдает тяжелой формой преждевременного склероза и обременен семьей с 3–х нетрудоспособных душ, в числе коих дефектный сын.

6. Даже с точки зрения предосудительной у нас принадлежности в разряде торговцев, родные мои по своему соцположению все же не заслуживают такого трактирования. Несмотря на чрезвычайную придирчивость бывшего польского налогового аппарата и особенности по отношению к евреям, родные мои были причислены к купцам только 2-й категории, а возможные упреки по отношению моих родных могут относиться только к периоду местного до - советского капиталистического окружения.

После того же, как их наследственное имущество было национализировано, они с еще большей энергией занялись работой по специальности: отец, как агроном в садоводстве, а дядя, как зубврач в поликлинике, зная что теперь, наконец, в новых общеизвестных формах, они смогут широко развить свою деятельность – свободно применять профессиональные знания.

7. Обращая ваше внимание на изложенные факты и подкрепили их свидетельством 24-х рабочих и служащих б. хозяйства, я не сомневаюсь, что после внимательной проверки и их оценки, необходимо будет придти к убеждению, что реабилитированные и восстановленные в правах советских граждан родные мои принесут еще достаточную пользу, что они безусловно не нуждаются в изоляции, как в средстве перевоспитания, а репрессии они своей деятельностью вообще не заслужили.-

г .Дубно 18 июля 1940 г.

Цей лист розділив подальшу долю братів Шулима та Шаї Ельбертів. Особлива нарада при НКВС СРСР своїм рішенням від 26.04.1941 р. засудила Шулима до 5 років виправно-трудових таборів, які він відбував в Узбецькій РСР. Після війни він на деякий час повернувся в м. Дубно. Потім його сліди були загублені. Він був реабілітований у 1989 р., оскільки його справа підпадає під дію ст.1 Указу Президії Верховної Ради СРСР від 16 січня 1989 р.

Справу Шаї передали до Особливої наради 22 жовтня 1940 р., але рішення до початку воєнних дій 1941 р. прийнято не було. Ми знаємо лише, що він етапом був відправлений в східні регіони СРСР, але документально невідомо – куди конкретно. Відповідно, по закінченню війни органи МДБ розпочали пошук його слідів. Вони виявили свідків, які стверджували, що Шая-Когос помер у засланні від престарілого віку, що, звичайно, ймовірно. Однак слід зауважити, що свідки, які це повідомили, вказують на джерело їх інформації – Шулима Ельберта, який навряд чи прагнув співробітничати з органами МДБ. Як би там не було, 9 грудня 1947 р. начальник УМДБ в Рівненській області полковник Шевченко підписав постанову про припинення слідчого провадження в зв'язку з підозрою в смерті Шаї – Когоса Ельберта [4, арк.52].

Така неоднозначна, трагічна і загадкова доля, дубенських фабрикантів Ельбертів.

Джерела та література

1. Хонингман Я. Катастрофа еврейства Западной Украины. - Львов, 1998. - 362 с.
2. Вронський С. Суспільно-економічні відносини на Волині напередодні другої світової війни // Український історичний журнал. - 1964. - №6. - С.62-69.
3. Литвинюк В. Розвиток зовнішньої та внутрішньої торгівлі у Волинському воєводстві (1921-1939 рр.) // Науковий вісник ВДУ: історія. - 1998. - №1. - С. 54-56.
4. ДАРО, ф.Р-2771, оп.2, спр.1601.
5. ДАРО, ф.Р-2771, оп.2, спр.716.

Жив'юк Андрій

Здолбунівський підприємець Теодор Страка

Серед тих, хто потрапив під каток політичних репресій комуністичного тоталітарного режиму на Рівненщині, були представники всіх соціальних верств: робітники, селяни, вчителі, лікарі, службовці, військові, священики, студенти, учні, урядовці... Першими в цьому ряду стояли класові вороги радянської влади – поміщики, купці і промисловці. Після приходу Червоної армії на територію Західної України у вересні 1939 р. саме вони, разом з польськими урядовцями, офіцерами, осадниками, поліцейськими, склали перший „ужинок" органів НКВС.

Спочатку нова влада позбавила поміщиків і промисловців їхньої власності, провівши 27-28 жовтня 1939 р. відповідні рішення через Народні Збори Західної України. Пізніше, 2 березня 1940 р., Рада народних комісарів СРСР прийняла постанову № 289-127сс щодо вислання (депортації) з території Західної України декількох груп населення, серед яких і підприємців. Примусове вислання, за згаданою постановою, розпочалося 13 квітня 1940 р. Ймовірно, що перед тим каральні органи здійснили „зачистку", тобто арешти осіб, які могли становити потенційну загрозу новій владі і тому потребували негайної ізоляції. Такі дії прямо узгоджувались з таємною директивою Народного комісара внутрішніх справ СРСР Лаврентія Берії, надісланою до Києва ще 15 вересня 1939 р. у зв'язку із запланованим входженням Червоної армії на територію Західної України і Західної Білорусії. Серед вказівок про те, що належало робити на зайнятій території, була й така: „З метою запобігання змовницькій зрадницькій роботі – заарештуйте і оголосіть заручниками найвідоміших представників з-поміж поміщиків, князів, дворян і капіталістів" [1, 146].

В числі „соціально-небезпечних елементів" опинився і здолбунівський підприємець, співвласник чавунно-ливарного заводу, чех за національністю та інженер за освітою Теодор Страка. Він був заарештований Здолбунівським райвідділом НКВС 10 квітня 1940 р. [2, арк.3,7]. На той час сім'я Теодора Івановича Страки мешкала в м.Здолбунові по вул. Зеленій, 20, кв.2. Складалась вона з 4 чоловік: самого господаря, його дружини Ганни Йосифівни, 60-ти років, дочки Ганни (по чоловікові - Козубовської), 35-ти років, та півторарічного внука Мирослава. Сини Теодора перебували за межами СРСР: перший працював інженером у Празі, другий служив офіцером у Тунісі в складі французького Іноземного легіону [2, арк.5].

Теодор Іванович Страка народився у 1874 р. в м.Угерський Острог в Моравії. Батько був слюсарем, власником невеликої майстерні. В 1883 р. Теодор закінчив початкову школу, після якої навчався у реальному училищі в м.Угерський Брод. У 1890 р. вступив до технологічного інституту в м.Брно, машинобудівельний факультет якого скінчив у 1895 р. [2, арк.14].

Нагадаємо, що на той час Угерський Брод, Брно, як і вся Чехія, входили до складу Австро-Угорщини. Молодого інженера, однак, привабила сусідня Російська імперія, де з другої половини XIX ст. відбувалось бурхливе промислове зростання, в епіцентрі якого перебували українські землі.

Інженерні знання Теодора Страки відразу знайшли застосування: впродовж 1895-1913 рр. він працює на машинобудівних заводах у Києві, Бердичеві, Катеринославі, Краматорську, обіймаючи посаду начальника цехів і майстерень. В 1913-1917 рр. Т.Страка працює на металургійному заводі у Лисьві на Уралі. 1917 р. повертається в Україну, на машинобудівний завод у Сумах, де працює начальником майстерень до 1921 р., після чого виїжджає в Угерський Острог [2, арк.14-15].

З 1922 р. до 1927 р. Т. Страка обіймає посаду представника фірми „Чехомашина" в містах Станіславі і Львові, згодом працює в представництві заводу „Шкода" у Варшаві, звідки звільняється за віком.

Величезний досвід і знання інженера знаходять, однак відповідне застосування: сестра дружини – Востра Франциішка Йосифівна, котра володіла чавунно-ливарним

заводом у Здолбунові, запросила Теодора Страку в якості рівноправного компаньйона, сподіваючись з його допомогою налагодити роботу малорентабельного підприємства [2, арк.15].

Ливарно-механічний завод у Здолбунові існував з 1899 р., спеціалізуючись на випуску та ремонті сільськогосподарських машин [3, 3]. В кінці 1920-х рр. на чавунно-ливарному працювало всього декілька робітників, випускаючи за 2 тижні близько 80 пудів продукції з чавуну.

Новий співвласник негайно розпочав масштабну реконструкцію: у 1930 р. він купує за 50 тис. злотих 14 нових станків, витративши на це свої заощадження і надану родичем позику. Реконструкція заводу співпала з початком у міжвоєнній Польщі економічної кризи, тому нове обладнання якийсь час простоювало через відсутність замовлень.

З середини 1930-х рр. виробництво, нарешті, запрацювало на повну потужність. Структурно чавунно-ливарний завод складався з трьох цехів: власне чавунно-ливарного, механічного і модельного, в яких загалом працювало до 15 чол. Асортимент продукції складали головки для газогенераторів, гільзи, циліндри, поршні, колінвали, вентилі, золотники, в тому числі для нафтових двигунів, вироблялись деталі до парових машин. Сировина для заводу поступала з Моравської Острави в Чехії – кокс (1,5 вагони на рік) та Крулевської Гути в Сілезії – чавун (2,5 вагони на рік).

Річний оборот коштів складав 60 тис. злотих, з яких чистий прибуток двох співвласників становив 15-16%, тобто до 5 тис. злотих на одного. Кваліфікований робітник на заводі отримував до 5 злотих в день, що в річній сумі дає 2 тис. злотих. Інакше кажучи, доходи власника заводу за рік перевищували доходи кваліфікованого робітника в 2,5 рази. При цьому необхідно враховувати, що Теодор Страка особисто працював в механічному цеху на стругальному, фрезерувальному, довбальному станках і розмітній плиті, а також, як інженер-механік, виготовляв креслення і ескізи.

Без огляду на це, 23 грудня 1939 р. чавунно-ливарний завод був націоналізований, а його співвласник Теодор Страка звинувачений у жорстокій експлуатації найманої робочої сили. Що не завадило новій владі користуватись послугами колишнього господаря для виготовлення креслень, за якими націоналізований завод відливав деталі до квітня 1940 р. [2, арк.16-17].

Після арешту, на слідстві, Т. Страка показав, що за час роботи в Здолбунові „не накопичив грошей в банку, не купив землі, не побудував дім" [2, арк.18]. Це не видається дивним, адже, якщо скласти його річні прибутки, то виходить, що він заледве встиг повернути собі кошти, вкладені у модернізацію заводу.

Доля підприємця, однак, була визначена: відповідно до постанови Особливої наради при Народному комісарові внутрішніх справ СРСР №141 від 25 жовтня 1940 р. його ув'язнили на 5 років у виправно-трудових таборах за ст.54-4 Кримінального кодексу УРСР з ярликом „соціально-небезпечний елемент". Покарання відбував в Ухтіжемлазі [2, арк.35].

Можна тільки гадати, як би склалось подальше життя одного з мільйонів бранців Гулагу. Проте 6 червня 1941 р. з'явився висновок, затверджений заступником Народного комісара держбезпеки СРСР Кобуловим, в якому йшлося про клопотання німецького посольства у Москві щодо дострокового звільнення Теодора Страки і повернення його в Німеччину. Виходячи з цього, Кобулов вважав необхідним переглянути справу [2, арк.36-37].

В той же час, договір СРСР з Німеччиною „Про дружбу і кордони" від 28 вересня 1939 р передбачав повернення до Німеччини уродженців належних їй територій, в першу чергу німецької національності (національна приналежність Т.Страки, вказана у висновку - німець).

Наступного дня, 7 червня 1941 р. (вражає оперативність, з якою працювала каральна машина), Особлива нарада прийняла постанову №60, згідно з якою, на

зміну свого попереднього рішення, „Страка Теодор Іванович, як небажаний іноземець" видворявся за межі СРСР [2, арк.38]. До початку війни Німеччини з Радянським Союзом залишалось два тижні.

На жаль, нам невідома подальша доля Теодора Страки. Маємо лише рішення прокуратури Рівненської області від 8 січня 1990 р. про його реабілітацію відповідно до ст.1 Указу Президії Верховної Ради СРСР від 16 січня 1989 р. [2, арк.39]. Таким чином, відновлене чесне ім'я здолбунівського підприємця, котрий чимало зробив для розвитку одного з провідних промислових підприємств міста.

Джерела та література

1. Шаповал Ю. Україна XX століття: Особи та події в контексті важкої історії. – К.: Ґенеза, 2001. – 560 с.

2. ДАРО, ф.Р-2771, оп.2, спр.1114.

3. Шевцов Ю. Здолбунову – 490 років // Шлях Ілліча. – 1987. – 3 березня. – С.3-4.

Любов Галуха

Євангельські християни святі сіоністи (мурашківці) – жертви радянізації

Волинські та поліські землі, які мали глибокі протестантські традиції, стали у першій половині XX ст. колискою ряду протестантських напрямів [7, 79; 8, 5-6]. На Волині й Поліссі, які перебували в складі Другої Речі Посполитої, зосередилася основна частина п'ятидесятницьких громад, які отримували активну підтримку від американських, канадських та європейських місіонерських центрів. Зокрема, з 1924 р. у Данцигу (Гданську) функціонувала під керівництвом суперінтенданта Густава Шмідта філія Східноєвропейської місії „Асамблея Бога", яка спрямовувала діяльність християн віри євангельської. При філії функціонували навчальні структури, у яких викладали в основному американські місіонери та проповідники. Це були двохрічна біблійна школа, яка забезпечувала кадрову підготовку пресвітерів і проповідників, та короткотермінові заочні курси з підготовки керівників молодіжних і дитячих гуртків та регентів [11, 2].

Данцигська (Гданська) філія Східноєвропейської місії „Асамблея Бога" видавала журнали польською, українською та російською мовами, брошури, а також розповсюджувала закордонні протестантські видання. Це сприяло утвердженню протестантських ідей, зокрема п'ятидесятництва, на Волині й Поліссі. На цих теренах із п'ятидесятницького напряму отримали розповсюдження течії євангельських християн в дусі апостольскім, п'ятидесятників-сіоністів, євангельських християн Церкви Бога, п'ятидесятників-суботників, бідашівців, момотюківців і ін., що на середину 30-х років XX ст. переважною мірою влилися у громади церкви християн віри євангельської, яка отримувала фінансову та практичну підтримку із-за кордону [5, 43 - 44].

Засновником секти п'ятидесятницького напряму євангельських християн святих сіоністів (ЄХСС), за якою також закріпилася назва „мурашківці", був Мурашка Іван Петрович (1891 - біля 1953). Народився він в с. Размєрки Брестського повіту Гродненської губернії. Дослідники подають образ І.Мурашка як малограмотного проповідника і організатора секти „мурашківців", що закінчив тільки три класи загальної російської школи. Натомість, він є автором книг „Что запрещает й что повелевает слово Божие" (1922), „Что запрещает й что повелевает слово Божие. Свидетельство о крещении духовном" (1922), які фактично є своєрідними релігійно-тлумачними творами [9; 10]. Це наштовхує на думку про спеціальну підготовку, а отже - здобуття ним відповідної духовної освіти. Проте, фактів які б підтверджували цю думку поки-що не виявлено. Разом з тим, припускаємо, що І. Мурашка міг

отримати освіту за кордоном, адже у 1912 р., а за даними окремих дослідників у 1917 р. [4, 32], емігрував у США, де й, прийнявши у 1918 р. баптизм, був одним із активних баптистських діячів. Пізніше він перейшов до п'ятидесятників, а згодом брав „живу участь в організаціях секти дослідників письма святого". Враховуючи, що керівний склад християн віри євангельської (п'ятидесятників) до 1939 р. формувався переважно із числа реемігрантів, які отримали спеціальну релігійну та загальноосвітню підготовку за кордоном, припускаємо, що й Іван Мурашка очевидно міг отримати відповідну освіту у спеціальних духовних навчальних закладах за кордоном. Також відомо, що на території США та Канади діяли емігрантські п'ятидесятницькі центри, які займалися активною місіонерською діяльністю серед українського населення, що емігрувало до Америки, організовували підготовку у спеціальних біблійних школах місіонерських кадрів для роботи на Західній Україні. Це були Перша українська церква св. П'ятидесятниці в Нью-Йорку, Русько-український союз св. П'ятидесятниці в Філадельфії, Союз євангельських християн св. П'ятидесятниці Північної Америки і Канади. Підготовлені у цих центрах та прислані на Західну Україну місіонери і проповідники отримували із заходу вагому матеріальну підтримку, що створювало їм можливості активно займатися місіонерською діяльністю у середовищі українського та білоруського населення [5, 42].

Повернувшись із США в 1925 р. у с. Размєрки, яке в той час знаходилося у межах Другої Речі Посполитої, І. Мурашка намагався бути у товариських відносинах із протестантом К.Ярошевичем, який пізніше став пастором євангельських християн та ввійшов до Союзу церков Христових. Навіть певний час спільно із Ярошевичем вів проповідницьку діяльність у Кобринському повіті на Поліссі. Автор статті „Хто такі сектанти-мурашківці" М.Медяник подає дату повернення Івана Мурашка із Америки на західноукраїнські землі під 1924 р. [4, 32]. На початку 20-х років XX ст. із США реемігрували й інші п'ятидесятники-українці (П.Ільчук, Й.Антонюк і ін.), які, активно подорожуючи по території Волині та Галичини, здійснювали місіонерську роботу і впродовж кількох років згрупували осередки однодумців-пятидесятників, які на кінець 20-х рр. інституювалися у Союз зборів християн віри євангельської. Наголосимо, що невдовзі проповідники баптистів, євангельських християн та п'ятидесятників, стурбовані поглядами та поведінкою Івана Мурашка, яка виокремлювалася від „стриманої" протестантської своєрідною вільністю, почали сторонитися його.

Підготовка до обряду причастя і омивання

Мурашко „почав оголошувати нову віру на теренах Волині" [1, 596]. Проповіді Мурашко здійснював українською мовою. Вони включали п'ятидесятницькі, ієговістські та штундистські ідеї, що сприяло появі прихильників. Невдовзі почав організовувати під девізом „Зустріч Христа - навпроти Христові" окрему секту євангельських християн святих сіоністів (мурашківців). Секта виникла у 1932 р. у с. Воскодави Рівненського повіту Волинського воєводства.

За його проповідями, отримати майбутнє спасіння міг той, хто вступить до секти і отримає „печаті Господні" [3, 272]. Позначеною „печатями" стала одна із духовних дружин Мурашка - „Пророка Іллі-Отця Сіону" - Ольга Кирильчук (уродженка села Омеляни), яку той назвав - „Жертвою Христа-Матір'ю Слави". Посилаючись на тогочасне видання української євангельсько-реформованої церкви М.Степанович

цитував: „Мурашка взяв бритву і одній зі своїх „супутниць" та „духовних жінок" вирізав на ріжних частинах тіла сім великих ран, а на кожній більшій рані ще по три менших, глибших. Довідалася про це поліція, жінку відвезла до шпиталя, а Мурашка заарештовано. Вийшовши із в'язниці Мурашка продовжує свою роботу. Скликав своїх сторонників, пляшку крові розділив на сім других пляшок і відправляв над ними службу Божу. Вибрав поміж своїх 12 апостолів, вони змочили рушники у кров, мандрують по селах „ісціляти прокаженних" та „робити чудеса" [12, 87-88].

Мурашко здійснював, за участю О. Кирильчук і назначених ним 12 апостолів та 10 учнів, місійні подорожі, своєрідні жертвоприношення Христу через обряд „зняття печатей", причастя усіх членів секти зібраною із зроблених ран та розбавленою із вином „святою кров'ю" та омивання розбавленою із водою кров'ю новоприєднаних членів секти, аби змити таким чином попередні гріхи [2, арк. 20].

У 1934 р., намагаючись закріпити організаційні основи секти, Мурашка скликав перший її з'їзд, на якому було прийнято статут [4, 33]. Із п'ятидесятницького віровчення запозичено догмати про хрещення та дари Святого Духа (глосолалії, зцілення) [3, 272]. Відповідно до статуту, члени секти повинні були носити бороду, не стригти волосся, не палити, не служити в армії, святкувати два дні на тиждень – у суботу та неділю. Жертвопринесення передбачало внесення грошей до скарбниці, продуктів харчування, речей для спільного використання.

У числі основних положень цієї секти були й ідеї другого пришестя Ісуса на горі Сіон та встановлення царства Христа на землі. Ця ідея була конкретизована твердженням про можливість побудови земного Єрусалиму силами членів секти. Новий Єрусалим мурашківцям бачився як зразкова комуна. Створення такої комуни спочатку втілювалося у с. Навицькому, де Мурашка придбав 700 десятин землі, а в 1935 р. на хуторі Заречиця Дубровицького повіту Волинського воєводства. Саме там і було організовано общину „Новий Єрусалим", куди з Полісся та Волині з'їхалося більше 100 сімей (понад 500 чоловік), розпродавши свої будинки, господарство і майно, а на виручені кошти збудувавши релігійно-господарське об'єднання „Земний Сіон" за принципом комуни з чітким ієрархічним підпорядкуванням (віруючих - апостолам, апостолів - Мурашкові).

Найбільша чисельність членів секти - 700 осіб - подана у одному із архівних документів [2, арк. 20]. Станом на 1938 р. на хуторі Заречиця у бараках проживало приблизно 60 сімей. Усі вони спільно обробляли біля 500 гектарів землі. Харчувалися на загальній кухні [2, арк. 25-26].

У 1938 р. І.Мурашка був арештований польською владою і після звільнення разом із О.Кирильчук емігрував до США [2, арк. 26], а за іншими матеріалами допитів – до Аргентини [2, арк. 50]. Перед від'їздом вони переклали керівництво сектою на сподвижника І. Мурашка Лемезу Якова, який виконував функції керівника до березня 1940 р., коли відбувся з'їзд апостолів, на якому керівником секти обрали сина Ольги Кирильчук Кирильчука-Корнейчука Михайла Михайловича [2, арк. 15]. Намагаючись здійснювати загальне керівництво секти із-за кордону, І.Мурашка та О.Кирильчук присилали листи поштою „правителям" секти – „святому апостолу" Якову Лемезі та Михайлу Кирильчуку-Корнейчуку, а ті, у свою чергу, зачитували їх на зібраннях. У листах містилися звернення до членів секти про єдність та пропагандистську роботу [2, арк. 16]. Я.Лемеза і М.Кирильчук-Корнейчук керували через своїх „святих апостолів":

1. Бабака Никифора (ап. Павло);
2. Вознюка Івана (ап. Лазарь);
3. Палто Никифора (ап. Іоан);
4. Лемезу Петра;
5. Ізупеника Константина;
6. Язубця Петра (ап. Матвій);
7. Мороза Никифора (ап. Варфоломій);
8. Рожченка Максима;

9. Лихмана Павла;

10. Дикона Михайла [2, арк. 16].

Апостоли ж розповсюджували свою діяльність через учнів і активних членів секти. Учнями апостолів були Шавлай Никифор, Пархомчук Олександр, Ковальчук Назар, Дем’янець Марко, Кравчук Леонтій (на апостольському з’їзді був обраний також суддею) [2, арк. 16].

Окрім Л.Кравчука суддями обрано апостолів Лемезу Якова, Мороза Никифора, Бабака Никифора та визначено цілі й завдання секти:

Здійснення обряду мурашківцями

1. виконати всі десять заповідей Божих;

2. щоденно вести пропаганду серед населення через „святих апостолів” і „учнів апостолів”;

3. будувати „Новий Єрусалим”;

4. не підпадати під вплив інших організацій [2, арк. 16].

Після приходу у вересні 1939 р. радянської влади на Західну Україну секта мурашківців продовжувала свою діяльність, відбувалися зібрання, а також у січні та березні 1940 р. пройшли апостольські з’їзди з метою налагодити роботу та усунути певні недоліки, що виникли внаслідок змін керівництва [2, арк. 17].

Оскільки діяльність мурашківців на українських теренах не припинялася і в час радянізації, якій вони чинили спротив, намагаючись не тільки залишити за собою господарство та виступаючи проти колективізації, але й здійснюючи пропагандистську роботу серед членів секти та місцевого населення: закликали до єдності членів організації, не брати участь у різних культурно-виховних заходах, що проводила радянська влада, не брати зброю до рук з метою захисту радянської влади від ворогів та виступу проти гітлерівських нападників [2, арк. 19]. Навіть були заклики Якова Лемези, щоб не розгублюватися, а навпаки намагатися „втиратися” у довіру до нової влади, йдучи з нею на порозуміння, аби мати повну довіру з тим, щоб отримати можливість продовжувати свою діяльність та дочекатися зручного моменту для відкритого виступу проти радянської влади. [2, арк. 19].

Органи радянської влади ліквідували господарство мурашківців у 1939 р. [2, арк. 35]. В 1940 р. було арештовано вісім членів секти і засуджено їх по ст. 54-10 ч.2 і ст. 54-11 КК УРСР на різні терміни покарання від п’яти до восьми років виправно-трудових таборів. Майже всі вони відбували покарання у Воркуті. Його терміни відкорегували зміни, пов’язані із початком Другої світової війни. Це були Шавлай Ананій Микитович (у Дубровицькій тюрмі перебував до початку війни, а далі конвойований у Старобільський табір, засуджений на п’ять років виправно-трудових таборів, у липні 1945 р. звільнений із Карлагу), Корнійчук-Кирильчук Михайло (у 1941 р. звільнений із Воркути і направлений на відбуття служби в радянській армії), Кравчук Леонтій (перебував у Дубровицькій тюрмі), Пархомчук Олександр (1904 р., народився в с. Комори Пінської обл., засуджений на вісім років, із них чотири відбув у Воркуті, а з початком війни направлений в радянську армію), Ковальчук Назар (народився в с. Чирськ Маневичського району Волинської області, засуджений на п’ять років, відбував покарання у Воркуті, а з початком війни звільнений та направлений у радянську армію), Бабак Никифор (перебував

під вартою у Дубровицькій тюрмі, а потім вивезений), Вознюк Іван (засуджений на вісім років виправно-трудових таборів і відбував покарання у Воркуті), Лемеза Петро [2, арк. 28-35].

Із звинуваченням за перебування в „антирадянській" організації мурашківців, проведення антирадянської агітації у серпні 1949 р. був повторно арештований Шавлай Ананій Микитович. Особливою нарадою при МДБ СРСР від 14 грудня 1949 р. за належність до антирадянської організації і проведення антирадянської діяльності арештований Шавлай А.М. був засуджений на вісім років покарання у виправно-трудових таборах, включаючи термін із дня арешту 6 серпня 1949 р. [2, арк. 102]. У лютому 1955 р. справу Шавлая А.М. було переглянуто і слідство встановило, що його вина по ст. 54-10 ч.2 і ст. 54-11 КК УРСР матеріалами справи не доведена. Засідання Центральної комісії по перегляду справ і осіб, засуджених за контрреволюційні злочини, утримуваних в таборах, колоніях і тюрмах МВС СРСР і перебуваючих у висланні на поселеннях ухвалило постанову Особливої наради при МДБ СРСР від 14 грудня 1949 р. стосовно Шавлая Анатолія Микитовича відмінити, справу за недостатністю доказів (п. „Б" ст. 204 КПК РСФРР) в кримінальному порядку припинити, а Шавлая А.М. звільнити із-під варти [2, арк. 106]. У 1989 р. члени секти „мурашківців", які зазнали політичних репресій, реабілітовані прокуратурою Рівненської області.

Джерела та література

1. Grelewski St. Wyznania protestanskie i sekty religijne w Polsce wspyiczesnej. - Lublin, 1937. - 596 s.
2. Державний архів Рівненської області, ф. Р- 2771, оп.2, спр.2243.
3. Любащенко В. Історія протестантизму в Україні. - Львів: Просвіта, 1995.- 350 с.
4. Медяник. М. Хто такі сектанти-мурашківці // Атеїст Ровенщини. - Ровно, 1959.- С. 32.
5. Мельник В. И. Эволюция современного пятидесятничества.- Львов: издательство при Львовском университете издательского объединения „Вища школа", 1985.- 160 с.
6. Мурашка И. Что запрещает й что повелевает слово Божие. Свидетельство о крещении духовном. – Нью-Йорк, 1922. - 126 с.
7. Нива. - 1935. - Ч. 2.
8. Шлях. - 1938. - № 10.
9. Рівненський краєзнавчий музей: УШ-Д., 1634.
10. Рівненський краєзнавчий музей: УШ-Д., 1633.
11. Спутник христианской молодежи Собрания Христиан Веры Евангельской в Польше. - Вильно, 1937.
12. Степанович М. Євангелики без маски (правдиве облича євангелизму ширеного між українським народом у Галичині в роках 1925-1935).- Коломия, 1936.

Ігор Марчук

Життєвий шлях отамана Ананія Волинця

Ананій Гаврилович Волинець народився не на Волині, але доля його тісно переплелася з історією нашого краю. Він був вихідцем з села Карбівці Гайсинського повіту Подільської губернії (нині Гайсинський район Вінницької області). Бурхливі події XX століття – революції, війни (перша світова і громадянська) - розкидали людей по всьому світу. Не оминула така доля і Ананія Гавриловича. У 1917 р. він брав активну участь у відродженні Вільного козацтва, а згодом очолив загін, який відзначився у повстанні проти гетьмана Павла Скоропадського.

У вкрай важких для молодої української держави 1918-1919-х рр. на малочисельну армію УНР вели наступ більшовицькі, польські, білогвардійські війська. Головним районом зосередження українських збройних сил на початку 1918 р. були околиці Житомира, Коростеня, Овруча, Сарн, Рівного і Новоград-Волинського. Вони стримували потужний наступ більшовицьких загонів, що прибули з Росії. Група українських військ, що базувалася у Коростені, маючи на меті уникнути більшовицького удару, відступила далі на захід у напрямку залізничної станції Сарни, де перебували збільшовичені частини 2-ї Фінляндської дивізії. Проти них 5 лютого командування окремого Запорізького корпусу вислало один курінь. Після артилерійського обстрілу, який провела батарея Січових стрільців, більшовицькі відділи були обеззброєні, повантажені у вагони і відправлені у Росію. До Сарн перебралася Мала Рада і уряд УНР [1, 180-181]. Тут же концентрувалися і основні сили українських військ, зокрема Січові стрільці Євгена Коновальця. 20 лютого, після укладання Брестського мирного договору розпочався загальний наступ українських частин розподілених на три ударні групи. Перша група у складі Запорізького загону під командуванням К.Прісовського вирушила через Рівне на Житомир і Бердичів. Друга група українських військ, основу якої складали Гайдамацький Кіш Слобідської України і курінь Січових стрільців, повела наступ у напрямку Сарни-Коростень-Київ. Третя група українських військ просувалася по шосе Житомир-Київ [1, 180-181].

Наступного року на Рівненщині знову розгорілись запеклі бої. Саме тоді, 25 січня 1919 р. згідно наказу №13 штабу Холмсько-Галицького фронту був створений 61-й піший дієвий полк ім. Симона Петлюри під командуванням підполковника А.Волинця, який вирушив на Північний фронт, що пролягав територією сучасної Рівненської області, у розпорядження командуючого фронтом отамана Володимира Оскілка. Станом на 2 лютого 1919 р. до командного складу полку входили: командир Ананій Волинець, старший помічник командира полку Василь Голенко, молодший помічник командира полку Дмитро Зубрицький, осавул Василь Стороженко. Першим куренем полку командував Ступак, другим Сімчук, а третім Лазаренко. Сам полк нараховував 126 підстаршин, 569 козаків, що мали на озброєнні 18-ть кулеметів і 748 рушниць [2, 19-20]. Для ведення бойових дій козакам цієї військової частини бракувало багато необхідних речей, одягу, взуття, але надійшов негайний наказ виступати під Сарни, де склалася вкрай важка ситуація. Цей залізничний вузол відігравав важливу роль у стратегічних планах українського військового керівництва. На той час характерними були саме бої за залізничні вузли, оскільки це давало стратегічну перевагу у швидкості перекидання військової сили і техніки. Дуже часто для цього використовувалися бронепоїзди. Тому як війська УНР, так і Червона армія намагалися довгий час утримувати в своїх руках Рівне, Здолбунів, Костопіль і Сарни.

Більшовицькі війська Західного фронту наступали на Сарни - Рівне і вояки 61-го полку та їхній командир відзначились в обороні цих міст. Один із документів свідчить, що: „Полку удалось отбить наступ ворога од Рівного” [3, арк. 104]. Далі були виснажливі бої у лютому-березні 1919 р. в районі Костополя-Дубровиці-Сарн-Столина. Три українські полки: 61-ий ім. Симона Петлюри (командир Волинець), 56-ий Немирівський (командир Мельник) і 57-ий Гайсинський (командир Неграш) 5 березня захопили місто Сарни і продовжили наступ на північ, намагаючись відтіснити ворожі війська за річку Прип’ять. 3 квітня підполковник Волинець відправляє у штаб армії телеграму наступного змісту:

„Військова, Сарни, Наштадів 19

Прохаю змінити кінну сотню 61 полку, котра ввесь час під командою Стороженка без всякого спочивку бере участь в боях, починаючи з Костополя і до самого Коростеня. Зараз половина коней пропала, а через це полк, багатий колись кіннотою, залишився без коней. Крім кінної сотні Стороженка, гармата 61 полку під командою

Біляхіва теж без всякого спочивку несе службу, і коні, за відсутністю фуража, теж здихають. Прохаю о зміні як кінної сотні, котра в отряді полковника Купрійчука, так і гармати, бо скоро нічим буде їх везти. Для поповнення кіньми полка пішого та гарматного прохаю дозволити мобілізацію коней у місцевого населення і розпорядження про відпуск на цю потребу необхідних коштів" [4, арк.53].

4 квітня того ж року А.Волинець отримує телеграму-відповідь: „Волинцу, 4 квітня 1919 р., оп. ст. Рівне. Виїзжайте в Рівне зо всім полком і зо всім укомплектованням, де, не вигружаясь з вагонів, одержите все, що треба, і негайно вирушите далі до Коростеня, де поступите в розпорядження отамана Добрянського. На[чальник] шта[бу] групи отаман Агапієв" [2, 20]. Полк Волинця залишив місто Сарни і вирушив на Житомирщину.

Після поразки українських Визвольних змагань Ананій Волинець був інтернований разом зі своїми вояками на території Польщі, зазнав багатьох поневірянь по таборах. Хтось із старих знайомих написав листа Волинцеві, що в Рівному можна влаштуватися на роботу на лісопилку, але польська поліція перехопила цей лист і „вигадала цілу підпільну організацію". Вона була переконана, що колишній отаман А.Волинець готує щось антидержавне. За обвинуваченням у державній зраді Волинця у грудні 1921 р. вивезли до Рівного і помістили до міської в'язниці.

Звільнитися з в'язниці в грудні 1922 р. Волинцеві допоміг його колишній військовий начальник Володимир Пантелеймонович Оскілко, що у 1919 р. командував Північним фронтом армії УНР та керував військовими операціями в районі Рівне-Сарни. Тоді ж Ананій Волинець став членом новозаснованої Української народної партії (УНП), осередок якої активно діяв на Волині. Оселився А.Волинець з родиною у великому двоповерховому будинку в центрі Рівного, власником якого був єврей Демба. На фасаді була вивіска „Дамський кравець". Тут же містилася редакція газети „Дзвін" [2, 22].

Після трагічної смерті Володимира Оскілка у 1926 р. УНП та Волинський кооперативний банк, створений прибічниками цієї партії, почали занепадати. Ананій Волинець намагався продовжити справу Оскілка, зокрема, вже у ролі редактора, видав декілька номерів „Дзвону". Та на тому справа зупинилася. Через нестачу коштів довелося переїжджати в інше помешкання.

Польська поліція уважно стежила за всіма кроками колишнього петлюрівця. До Луцька і Варшави надсилалися таємні донесення: „Із найближчих сподвижників Оскілка саме Волинець репрезентує значний прошарок інтелігенції, доволі спритний, але не досить впевнений у собі і … вороже налаштований щодо польської державності" [5, арк.124].

З кінця 1927 р. Ананій Гаврилович взявся „за організацію мережі селянських кооперативів-товариств у селах Рівненського повіту…"[2, 23] Їздив по селах, розшукував свідомих та хазяйновитих господарів і з ними працював. Охоче допомагав колишній отаман всім порадою, потрібною консультацією. У грудні 1927 р. очолив делегацію місцевих жителів до маршала Пілсудського. Та керівник Польської держави не виявив бажання зустрітися з українцями.

Згодом А.Волинець розчарувався у політиці і відійшов від політичної діяльності, довгий час не міг знайти роботи. Лише у червні 1928 р. йому вдалося влаштуватися на службу у Рівненську міську управу санітарно-ветеринарним контролером [2, 23].

У 1931 р., після створення у Рівному філії Волинського Українського Об'єднання, А.Волинець відновив свою громадську і політичну діяльність, вступивши до цієї організації.

1935 р. сім'я Волинців переїхали на постійне місце проживання в с. Басів Кут, де придбала на скромні заощадження незакінчений будиночок із садибою, обтяжений боргами. Агрономом за фахом, Ананій Гаврилович працював на городі, посадив сад, навчав догляду за садом своїх сусідів-селян. Життя ніби налагодилось, але у вересні 1939 р. Польща капітулювала під ударами нацистської Німеччини та комуністичного

СРСР. На Рівненщину повернулася влада тих, з ким отаман свого часу воював. Розпочалось виявлення ворогів радянської влади, і Ананій Волинець автоматично потрапив у цю категорію.

А.Волинець в ув'язненні

Ветерани НКВС згодом згадували: „Цього скромного на вигляд, вже в літах чоловіка знало багато рівнян як сумлінного службовця Ровенського районного земельного управління...але з деяких пір особа непримітного службовця зацікавила чекістів" [6, 32-33]. Арештували перший раз Ананія Волинця співробітники Рівненського управління НКВС 2 жовтня 1939 р. і через 10 днів відпустили. Наступний арешт відбувся вже у січні 1940 р. на підставі доносу одного з жителів м. Гайсина. Прокурор підписав постанову на арешт 20 січня 1941 р. Заступник начальника 3 відділення 3 відділу обласного УДБ НКВС сержант державної безпеки Разуваєв на підставі отриманих матеріалів ухвалив: „У Волинця Ананія Гавриловича зробити обшук і арештувати з утриманням під вартою у в'язниці міста Ровно" [2, 101-102]. У кримінальній справі збереглися „Власноручні свідчення" Ананія Волинця, де він змалював своє життя таким, яким воно було. У своїх показах він намагався довести лояльність до радянської влади, стверджував, що не припиняв роботи у земельному відділі і намагався якнайкраще забезпечити його фахівцями. Між написаними власноручно зізнаннями і першим протоколом допиту перерва у цілий місяць. Але ця перерва показала, що Ананій Волинець не витримав тортур, які проти нього очевидно застосовувалися і зламався. Він почав охоче давати свідчення про своїх знайомих, членів Української народної партії (УНП), бойові дії 1918-1919 рр. На питання слідчого про те, що спонукало селянина-бідняка Волинця виступити проти радянської влади він відповів: „У мені зростали національні почуття. Я став прихильником звільнення українського народу. З такою чисто національною самосвідомістю зустрів Жовтневу революцію у 1917 році... Вся моя боротьба велася проти СРСР з чисто націоналістичних спонукань..." [2, 109-110].

Рівненські чекісти вирішили відправити колишнього отамана для показового судового процесу на Вінничину. У обласній газеті „Червоний прапор" 2 лютого 1941 р. з'явилася викривальна стаття під заголовком „Отаман Гайсинського куреня", де описувалися „злодіяння банди" Волинця у 1918-1920 роках на Вінничині, навішувалися ярлики „активного петлюрівця" і ярого ворога радянської влади. [6, 32-33]. Того ж дня кримінальна колегія Вінницького обласного суду, керуючись статтями 296, 297, 302 ч.3 чинного тоді КПК УРСР винесла вирок по справі Ананія Гавриловича Волинця: як учасника особливо небезпечної „петлюрівської банди" – розстріляти. Так 14 травня 1941 р. трагічно обірвалося життя колишнього петлюрівця, який відзначився у багатьох боях під час Визвольних змагань і прожив понад десять років у місті Рівне, беручи активну участь у громадському, політичному та господарському житті нашого краю.

Джерела та література

1. Голубко В. Армія Української Народної Республіки 1917 – 1918. Утворення та боротьба за державу. – Львів, 1997. – 250 с.
2. Коваль Р., Завальнюк К. Трагедія отамана Волинця. – Київ, 2002. – 200 с.
3. ЦДАВОВ України, ф.1078, оп.1, спр.93.
4. ЦДАВОВ України, ф.1078, оп.1, спр.94.
5. ДАРО, ф.30, оп.18, спр.1135.
6. Со щитом и мечом. – Львов, 1988. – 180 с.

Ігор Марчук

Ростислав Волошин

Друкований орган Проводу Організації Українських Націоналістів (ОУН) „Ідея і Чин" № 8 від 1945 р. опублікував сумну звістку: „Дня 22 серпня 1944 р. в с.Гаї Нижні Дрогобицької області загинув у бою з большевицькими окупантами славної пам'яті Друг Ростислав Волошин – Горбенко (Павленко), родом з Волині, один з найстарших і найбільш заслужених членів ОУН, член Проводу Організації Українських Націоналістів [...]"[1, 321]. На той час усі українські націоналісти стали на двобій з сталінським тоталітарним режимом, захищаючи ідею Української Самостійної Соборної Держави. У перших лавах був і уродженець Волині Ростислав Волошин, який відзначався своїми організаційними здібностями та безперечним авторитетом. Про Р.Волошина писали Петро Содоль [2, 69-70] і Володимир Рожко [3, 127-135], одначе його багата біографія досі не була належно розкрита.

Ростислав Волошин (теж Березюк-Волошин – мав подвійне прізвище, але традиційно користувався прізвищем Волошин) народився 3 листопада 1911 р. в с.Озеряни Дубенського повіту (тепер Дубенського району Рівненської області) у родині залізничника. Його батьки Павло і Меланія мали четверо дітей. Двоє з них, Юрій та Ія, померли ще у дитячому віці, а Ростислав і Оксана (1922 р. н.) виросли. Батько – Березюк-Волошин Павло Опанасович (1887 р. н.) – ще за царської Росії оселився в Озерянах і певний час працював касиром на залізничній станції, згодом, 1939 р., працював службовцем на цукровому заводі в сусідньому Мізочі. Мати – Волошин-Левчук Меланія Калістратівна (1889 р. н.) – ймовірно родом з с.Плоска Острозького району Рівненської області. Родина була небагатою (на 1939 р. мали 1 га землі), але національно свідомою. Ще за часів перших визвольних змагань Волошини надавали допомогу петлюрівцям, які часто зупинялися у їхній хаті [4]. Батьки дали дітям гарну освіту – і Ростислав, і Оксана закінчили Рівненську українську гімназію, яку очолював відомий педагог Яків Бичківський.

Рослислав Волошин під час навчання у гімназії став членом Пласту. Один з агентів польської поліції у своєму донесенні повідомляв: „Були збори керівників Пласту в селі Озеряни Дубенського повіту у хаті Волошина, помічника начальника місцевої залізничної станції. Вони відбулися 1-2.04.1929. На них прибули представники Пласту Рівненського повіту – вчитель Рівненської приватної української гімназії Олександр Корольчук та 8-микласники цього ж навчального закладу Федір Тижук, Олекса Воробей і Ростислав Волошин. Цими зборами керували два чоловіки, які прибули зі Львова. На зборах вирішувались політичні питання, а вкінці була проведена пластунська муштра" [5]. У липні 1930 р. відбулася мандрівка човнами по Волині і Поліссю з Луцька до Ковеля, яку описав луцький пластун Іван Скоп'юк у статті „Ніщо нам лихо ні пригоди!" [6, 109]. Комендантом цієї мандрівки був „лісовий чорт" Василь Кархут, обозним – Ростислав Волошин. Після заборони 1929 р. польською владою Пласту на теренах Волині чимало його членів влилися до Української військової організаці, а відтак – до Організації українських націоналістів.

Успішне закінчення гімназії дало Ростиславові змогу почати студії на юридичному факультеті Львівського університету. Саме там він познайомився з багатьма визначними діячами ОУН. Дух Академічного дому, де мешкали студенти-українці яскраво передає Олекса Скоропада, що особисто знав Ростислава: „Львів у той час був містом, де ОУН широко виявляла свою діяльність. [...] Підпільні видання ОУН („Сурма", „Юнак", „Розбудова нації") були в Академічному домі під сходами убікацій (туалету – авт.), де кожен міг їх бачити, брати до себе в кімнату, перечитувати і відносити назад. Так і робили. Кожен місяць ці видання змінювалися новими, свіжими" [7, арк.3].

У 1932 р. часто сходилися на збори Яків і Олександр Бусли, Геннадій Яневич, Олекса Скоропада, Ростислав Волошин, де обговорювали політичні новини, виступи

українських послів у Сеймі, тексти статей з підпільних видань. Разом святкували річниці Листопадового зриву, Крутів, Базару, Шевченківські дні. На той час Ростислав Волошин став відомим студентським діячем. Він часто виступав на центральних та регіональних з'їздах українських студентів у Львові, Станиславові (нині – Івано-Франківськ), Чорткові та Рогатині, був редактором газети „Вісті", співредактором підпільної молодіжної газети „Юнак" та журналу „Студентський вісник" (1935-1937), очолював Союз українських студентських організацій під Польщею (СУСОП), був членом Президії Центрального союзу українського студентства (ЦЕСУС). Часті арешти не сприяли нормальному навчанню – в червні 1937 р. Р.Волошин склав іспити лише на другий курс. Певний час працював у „Промбанку" м. Львова [8, 29].

У 1935 р. Ростислав одружується з Ніною Левицькою, донькою священика с. Басів Кут Рівненського повіту Гліба Левицького. З нею він познайомився ще навчаючись у Рівненській гімназії. На початку 1937 р. в родині Волошиних народилася донька Інна, а під час війни, 1943 р., - син Андрій, але він прожив усього 4 роки і помер, захворівши на менінгіт.

Р.Волошин у польській в'язниці

Членом ОУН Ростислав Волошин був з моменту заснування цієї організації, з 1929 р. Виконував різні організаційні доручення. 1933 р. очолив повітову організацію Дубенщини і того ж року - Рівненську округу ОУН. З часу створення Крайової Екзекутиви ОУН для Волині і Полісся (північно-західних українських земель), у 1935 р., обійняв посаду ідеологічного референта; тоді мешкав в Озерянах. Польська поліція п'ять разів заарештовувала його, і загалом він провів у тюрмах майже три роки. За архівними даними, Р.Волошин був в'язнем польських тюрем (6.07-21.11.1934; 22.01-20.02.1935; 4.06-6.08.1935; 5.08.1937-26.05.1939) та концтабору в Березі Картузькій (20.02-27.05.1935) [8, 29].

Небагато відомо про життя Ростислава Волошина у 1939-1941 рр. Від початку радянської окупації працював секретарем сільського комітету в Озерянах. 13-14 жовтня 1939 р. на загальних зборах мешканців рідного села обраний секретарем дільничої комісії з виборів до Народних зборів Західної України. Проте вже невдовзі Р. Волошина за активну націоналістичну діяльність у 1930-х рр. арештовує НКВС – ордер на це підписано 20 жовтня, затримання датовано 3 листопада 1939 р. Деякий час він утримувався у Рівненській в'язниці і за відсутністю доказів щодо діяльності проти радянської влади 2 липня 1940 р. був звільнений. Після цього, ймовірно, перейшов у підпілля. Точно відомо, що Р.Волошин брав участь у II Великому зборі ОУН у Кракові (1-4 квітня 1941 р.), на якому ОУН остаточно переведено на шлях революційної боротьби і обрано провідником організації Степана Бандеру [9, 308].

Коли розпочалася радянсько-німецька війна, Ростислава обрано заступником голови обласної управи Рівненської області адвоката Івана Карнаухіва, але в листопаді 1941 р. його, разом з провідними членами ОУН, заарештовано окупаційною владою й відправлено до тюрми Монтелюпе у Кракові. Випущений на волю на початку весни 1942 р., Р.Волошин повернувся в Україну й обійняв пост заступника директора обласного господарчого відділу в місті Рівному (1942 р.)

У 1943 р. Р.Волошин постійно перебував у підпіллі й був організаційним заступником Д.Клячківського–„Охріма", крайового провідника ОУН на ПЗУЗ; розбудовував мережу організації, тривалий час був комендантом запілля УПА на Волині. Довголітній політв'язень Данило Шумук, який зустрічався з Р.Волошиним улітку 1943 р., так охарактеризував провідника „Горбенка": „Їдучи назад до Колок, я довго думав про самого Горбенка і те все, що він говорив, та як говорив. Він зробив на мене враження дуже мудрої, вдумливої та проникливої людини. Тоді я про нього нічого ще не знав..." [10, 137]. Успіх боротьби УПА на Волині і Поліссі, який значною мірою був справою рук Ростислава Волошина, вплинув на перебіг III надзвичайного великого збору ОУН, який відбувся 21-25 серпня 1943 р. в с.Золота Слобода на Бережанщині. Збір прийняв багато змін і доповнень у програмні постанови, вивів організацію на шлях повстанської боротьби на всіх українських землях. Р.Волошина на третьому зборі обрано членом бюро проводу ОУН – фактично третього за важливістю поста в організації після голови (Роман Шухевич–„Тур") і його заступника (Дмитро Маївський–„Курган") [9, 309]. З того часу він належав до найвищого керівництва національно-визвольної боротьби. Під псевдонімом „А.С.Борисенко" Р.Волошин опублікував кілька політичних статей у журналі проводу ОУН „Ідея і чин".

На осінь 1943 р. керівництво ОУН запланувало провести першу конференцію поневолених народів Сходу Європи й Азії. 21-22 листопада 1943 р. в с.Будераж Здолбунівського району Рівненської області зібралися представники 13-ти народів, що воювали у лавах УПА. Найбільші делегації були від грузинів і азербайджанців - по 6 делегатів. Українську делегацію очолив підпільник „Стеценко", інші псевдоніми – „Павленко", „Горбенко", „Левченко", справжнє прізвище - Волошин. Крім нього, на конференції були присутні Яків Бусел-„Багровий", Омелян Логуш-„Іванів", Дмитро Клячківський–„Охрім", Катерина Мешко-„Верещак" і невідома підпільниця на псевдо „Зелена". Неофіційно на конференції був також голова бюра проводу ОУН, майбутній головний командир УПА Роман Шухевич–„Тур". Конференцію коротким вступним словом відкрив член проводу ОУН на осередніх і східних українських землях Омелян Логуш. З вітанням від головного проводу ОУН „до всіх поневолених московським імперіалізмом народів" звернувся Ростислав Волошин. Він же головував на конференції. Було ухвалено цілу низку звернень до народів Сходу Європи і Азії, а сама конференція заклала підвалини антибільшовицького блоку народів (АБН) [11, 23-24].

У кінці 1943 - на початку 1944 рр. Ростислав Волошин майже постійно перебував на Здолбунівщині, адже у Мізочі жили його батьки, в околицях Дерманя перебувала в підпіллі рідна сестра. Та й події вимагали його присутності саме тут: переговори з мадярською делегацією, інспекція з проводу ОУН, різні питання вимагали вдумливих і швидких рішень. Місцевий підпільник, уродженець села Дермань, Олекса Скоропада-„Будяк" випадково зустрів Р.Волошина, готуючи хор до Різдвяних свят у 1944 р.: „У Будеражі в залі підійшов до мене „Горбенко" (Волошин Ростислав із крайового проводу ОУН, його я знав з гімназії міста Рівне, я був у 4-му класі, а він у 7-му класі гімназії). Там він мені сказав, щоб проспівали номерів 10-12, але по можливості швидко... Зі сцени в залі я бачив „Горбенка" і когось біля нього з чужих у цивільній одежі, „Енея", „Іваніва", біля нього якісь чужі, „Буйного", „Клима", якихось жінок, „Самсона" (районний комендант), теренового „Платона" та інших..." [17, 4-5].

18 січня 1944 р. в селі Батьківцях Мізоцького району відбулася важлива нарада вищих керівників ОУН та УПА на північно-західних українських землях (ПЗУЗ) та осередніх і східних українських землях (ОСУЗ) разом з представниками головного військового штабу УПА. Присутніми були Микола Арсенич („Михайло"), референт СБ проводу ОУН; Ростислав Волошин („Горбенко"), член бюра проводу ОУН; Дмитро Грицай („Олег"), член проводу ОУН, шеф головного військового штабу

УПА; Ярослав Дудар („Верес”), організаційний референт крайового проводу ОУН ОСУЗ; Дмитро Клячківський („Клим Савур”), член проводу ОУН, крайовий провідник ОУН на ПЗУЗ і командир УПА-Північ; Василь Кук („Леміш”, „Ле”), член проводу ОУН, крайовий провідник ОУН на ОСУЗ; Омелян Логуш („Іванів”), політичний референт крайового проводу на ОСУЗ; Михайло Медвідь („Карпович”), заступник „Клима Савура” з військової роботи, шеф штабу УПА-Північ; Лука Павлишин („Ігор”), помічник „Олега” [12, 118]. На нараду випадково потрапив і О.Скоропада-„Будяк”. Обговорено питання і ухвалено рішення стосовно дій на момент приходу радянської влади, дій ОУН та УПА на сході, господарчого забезпечення військових підрозділів, роботи служби безпеки в боротьбі з ворожою агентурою.

Р.Волошин звернувся до О. Скоропади з проханням знайти конспіративну квартиру в Дермані: „Тоді „Горбенко” мене покликав і сказав, щоб я якось побачився з „Немо” (Андрій Кисіль, керівник розвідувального відділу у штабі групи УПА „Богун” – авт.) і з ним знайшов квартиру „Горбенкові” з криївкою через те, що він може побуде у Дермані деякий час”[7, арк.6].

Ростислав Волошин добре знав колишнього гімназиста дерманця А.Кисіля, оскільки той певний час працював з ним у Рівному. Сам А.Кисіль у листі до Р.Петренка пише: „Здавши реляцію гебітскомісарові, який не дуже на неї звертав увагу, викрутився вимовкою про полагодження домашніх справ і вернувся до Волошина (на весну 1942 року був заступником директора обласної „Бецугс-унд Абзац Контори” в Рівному – авт.), який призначив мене керівником повітової контори „Бецугс-унд Абзац” у Здолбунові зі завданням розвезти гору солі, що магазинувалася у Здолбунові, поміж сільські кооперативи. Десь у грудні 42 р. Волошин викликав мене до Рівного, призначив на своє місце в конторі і сказав, що сам їде на важливу конференцію ОУН до Галичини. Повернувшись за кілька тижнів, зустрівся зі мною в конспіративній квартирі. Сказав мені, що на конференції запали важливі рішення в справі творення українського війська, в чому він буде відігравати поважну ролю, і щоб я залишався, поки можна, на дотеперішній позиції, тримаючи з ним зв’язок” [13, 186].

О.Скоропада виконав прохання Ростислава Волошина, знайшовши конспіративну квартиру в Дермані Другому на кутку Пропастище у господарстві селянина Бухальського, залишивши для „Немо” грипс із повідомленням про прохання зверхника. Р.Волошин перебував там приблизно тиждень у кінці січня 1944 р., а потім, з допомогою організаційного зв’язку, відбув у Галичину.

Дермань, ймовірно, останнє село Волині, де він стало перебував певний час у 1944 р. Один з членів ОУН на псевдо „Степан” згадував: „А ввечері (22 січня 1944 р. – авт.) у хаті Дори (Теодора Бухало – авт.), сиділи знову біля стола: Дора, Уляна, Наталка, Леміш, Степан та ще приїхав командир Горбенко, добрий Степанів друг, що з ним він, перед роками, ще як студент жив спільно на одній квартирі... Розмова точилася навколо січневих свят, які відзначали студенти у Львові за Польщі, але близький фронт нагадав про себе гарматною стріляниною. Усі мовчали. Мовчанку перервав командир Горбенко:

- Завтра, післязавтра – тут прийдуть большевики. Шкода, що ти, Степане, не приїхав до нас тут раніше. Був би побачив багато цікавих речей. А так під цю пору УПА розпорошується, щоб дати змогу фронтові перекотитися, а опісля вирине в запіллі знову й продовжуватиме почате... А втім, як воно в нас, ти в загальному бачив” [14, 7].

Після розмови Р.Волошин нагадав „Степанові”, що завтра до схід сонця вони вирушають у Галичину.

Наступного дня М.Скорупський–„Макс”, який очолював у той час підстаршинську школу групи УПА „Богун”, що базувалася у лісі на хуторі Зелений Дуб, зустрів „Горбенка” і його охорону. Випадок був комічний: господиня хати, де

голився „Макс”, повідомила його що „совєти біля садка” і той, не одягнувшись, зі зброєю почав тікати на коні. На віддалі зрозумів, що щось тут не так, і став спостерігати за подвір'ям у бінокль. Пізнавши своїх, засоромлений, повернувся назад. За „совєтів” М.Скорупський прийняв Р.Волошина з охороною, які від'їжджали на захід. „Розумна та зрівноважена людина зробила на мене добре враження”, - підсумовує М.Скорупський [15, 213].

Про перебування Р. Волошина на теренах Галичини відомо небагато. Той же М.Скорупський–„Макс”, знаходячись зі своїм куренем на території Львівщини і перечікуючи перехід фронту, мав з ним зв'язок. Згідно з наказом Р.Волошина-„Павленка”, потрібно було чекати змін на фронті на місці розташування відділу, ведучи воєнні дії з німецькими військами. М.Скорупський злегковажив наказом і вступив у самостійні переговори з німецькими фронтовими частинами, не знаючи, що на Волині за таку діяльність вже було розстріляно командира загону ім. Богуна Порфира Антонюка-„Сосенка”. Тому у травні 1944 р. „Павленко” надіслав йому такий грипс: „Друже Курінний! Сотню „Гамалії” передайте курінному „Наливайкові”, котрий в скорому часі до Вас зголоситься, а Ви маєте підпорядкуватися зарядженням обласного провідника Блакитного. Слава Україні! Павленко”. Цей наказ Скорупський виконав частково, передав відділ „Наливайкові” 15 травня 1944 р., а сам здезертирував із лав УПА і подався на захід [15, 237].

Перебуваючи в Галичині як один із керівників національно-визвольної боротьби, Ростислав Волошин насамперед виконував свої прямі обов'язки (члена бюра проводу ОУН та коменданта запілля УПА), писав статті до журналу „Ідея і чин”, допомагав у підготовці створення підпільного парламенту – Української Головної Визвольної Ради.

Біля с. Недільна Самбірського повіту Дрогобицької області (тепер Самбірського району Львівської області) 11-15 липня 1944 р. відбувся Перший великий збір Української Головної Визвольної Ради. Головою ВЗ УГВР обрали Ростислава Волошина-„Івана Чепігу”. Учасники заслухали три основні доповіді: про політичну ситуацію (доповідав Мирослав Прокоп–„Володимир Орлович”; про завдання УПА (Роман Шухевич-„Петро Лозовський”); про міжнародну ситуацію (Микола Лебедь-„Варяг”). Також було заплановано доповідь Р.Волошина про питання внутрішньої політики, але вона відпала, оскільки тематично перегукувалася з першою. Далі відбулося обговорення питань, яким керував Р.Волошин, беручи активну участь у дискусії [16, 581].

Роман Шухевич згодом так описував останній день великого збору УГВР: „Врочиста тиша запала на залі нарад, коли Голова Президії УГВР станув перед Головою Великого Збору УГВР, поклав руку на Український Державний Герб та почав повторяти Присяги… Це присягав Президент України перед усім українським народом… Цього ж таки дня Великий Збір УГВР закрився, а делегати роз'їхалися на місця своєї праці” [17, 18-19].

В завершальному слові на великому зборі УГВР Р.Волошин сказав: „Перед УГВР кожен взяв зобов'язання боротьби за УССД і виконає їх з честю. Можливо, доведеться нам перебувати далеко один від одного, однак ми всі будемо мати в пам'яті ці хвилини… Повинні всіх вести за собою. Переживемо не одне випробування і маємо повну впевненість, що сьогодні наші люди вже вірять в свою правду і готові за неї вмерти…” [16, 581].

Голова Генерального Секретаріату УГВР Роман Шухевич призначив склад уряду, до якого ввійшов Р.Волошин як генеральний секретар внутрішніх справ. Це рішення затвердив Президент Кирило Осьмак.

Ростислав Волошин та Президент УГВР Кирило Осьмак–„Псельський”, члени Президії УГВР Мирослав Прокоп-„Володимир” та Микола Дужий-„Вировий”, шеф ГВШ УПА Дмитро Грицай-„Перебийніс” і командир ВО „Маківка” Іван Белейович-„Дзвінчук” проводили церемонію першої урочистої присяги трьох сотень УПА

(„Булави", „Левів" і сотні „Різуна") за затвердженим Українською Головною Визвольною Радою текстом. Це відбувалося 5 серпня 1944 р. в лісі поблизу с. Свидник Турківського району Львівської області [18, 150-152]. М.Дужий–„Микола Карівський" описав цю знаменну подію в першому числі журналу „Повстанець" за 1944 р. у статті „Незабутні хвилини" [18, 150-152].

Із свідчень Миколи Дужого відомо, що Р. Волошин–„Павленко" мав свою охорону з 30 осіб і що вони ще кілька разів зустрічалися під час перебування під німецькою окупацією в Карпатах та переходячи фронт [16, 581].

Уже цитована на початку статті посмертна згадка від імені проводу ОУН, що вийшла друком у журналі „Ідея і чин", не передає жодних обставин загибелі Генерального Секретаря внутрішніх справ УГВР. У 1994 р. ветеран ОУН та УПА Пантелеймон Василевський намагався віднайти інформацію про ті події. Він зустрівся з Ганною Николяк, родом з с. Гаї Нижні, яка розповіла, що одного серпневого ранку 1944 р. до їхньої оселі в с. Гаї Нижні зайшло двоє: чоловік віком понад 30 років у напіввійськовій формі, озброєний пістолетами, і з ним довгокоса молода дівчина з сумкою, повною медикаментів. Вони дуже поспішали і розпитували дорогу до с. Кавсько. Господарі пригостили їх молоком, а чоловік запитав, чи це хата родини Николяка Василя.

Зачувши „так", він устиг повідомити, що В.Николяк загинув у Карпатах: „Я його друг Волошин-Павленко". У цей момент поблизу з'явилися солдати НКВС, і гості почали тікати до найближчої яруги. Зчинився короткий бій, наслідком якого стала загибель загадкового Волошина і його соратниці [4].

Такий опис загибелі Ростислава Волошина-„Павленка" викликає певні запитання, адже його мала охороняти чота вояків УПА. Викликає подив й те, чому так просто назвав він своє справжнє прізвище практично незнайомим людям.

Трагічно склалася доля дружини Ростислава Волошина Ніни, яка діяла у підпіллі під псевдонімом „Домаха" і була знайома з багатьма чільними оунівцями Волині: Юлією Самчук, Дмитром Клячківським, братами Буслами, Нілом Хасевичем, Григорієм Рибаком, Оленою Мостович. З 1943 р. вона мусила доглядати за дітьми і проживала у батька-священика Гліба Левицького у Басовому Куті. Співробітники НКВС спочатку вели таємне спостереження за родиною священика. 18 січня 1945 р. до хати отця Гліба увірвалися енкаведисти. Ніна годувала маленького сина Андрія. Його вирвали з рук матері і кинули на ліжко, а її повели до автомобіля, що чекав за рогом будинку [3].

Довгий час Ніну Глібівну утримували у Рівненській тюрмі, згодом їй оголошено вирок – 10 років неволі. Тільки у 1956 р. вона повернулася до доньки на Волинь. Постійні хвороби, важка праця обірвали її життя у 1972 р. За життя вона мовчала про свого чоловіка Ростислава і нічого не розповідала донці та внукам. Тільки зараз ми можемо сказати правду про родину Волошиних.

Ростислав і Ніна Волошини

Джерела та література

1. Літопис Української Повстанської Армії. – Т.24: Ідея і чин: орган Проводу ОУН, 1942-1946. – Торонто-Львів, 1998.

2. Содоль П. Українська Повстанча Армія, 1943-49. Довідник. – Нью-Йорк: Пролог, 1994.
3. Рожко В. Ростислав Березюк-Волошин // Альманах „Гомону України” на рік 2000. – Торонто, 2000.
4. Василевський П. Згадаймо Ростислава Волошина-Павленка // За вільну Україну. – 1994. – 29 вересня.
5. Бухало Г. Рівненський пласт // Зміна. – 1991. – 23 лютого.
6. На сліді. – 1936. – Ч.6. – С.109.
7. Скоропада О. Стежками і дорогами ОУН і УПА (спогади) // Фонд Рівненського краєзнавчого музею. – РКМ 15933.
8. Гривул Т., Мороз В., Муравський В., Окаринський В. Матеріали до пластового мартиролога. – Львів, 2003.
9. Дужий П. Українська ідея і чин. – Т.2. - Львів, 2003.
10. Шумук Д. Пережите і передумане. – Київ, 1998.
11. Дужий П. 50-літні роковини Першої Конференції Поневолених Народів Сходу Європи й Азії. – Стрий, 1993.
12. Щеглюк В. Як роса на сонці. – Львів, 1992.
13. Дольницький А. Зустрічі з полковником О.Даниленком („Данком”) // Літопис Української Повстанської Армії. – Т.26: Українська Головна Визвольна Рада. Документи, офіційні публікації, матеріяли. - Книга четверта: Документи і спогади. – Торонто-Львів, 2001.
14. Штикало Д. Свята на „Запоріжжі” // Шлях перемоги. – 1964. – Ч.1-2.
15. Скорупський М. Туди, де бій за волю. – Київ, 1992.
16. Осьмак Н. Дорога до батька // Літопис Української Повстанської Армії. – Т. 41: Кирило Осьмак – президент УГВР. Документи і матеріяли. – Торонто-Львів, 2001. – С.15; Протокол допроса арестованного Дужий Николая Афанасьевича от 1 августа 1945 года // Літопис Української Повстанської Армії. – Т.26: Українська Головна Визвольна Рада. Документи, офіційні публікації, матеріяли. - Книга четверта: Документи і спогади. – Торонто-Львів, 2001.
17. Літопис Української Повстанської Армії. – Т.27: Петренко Р. За Україну, за її волю. Спогади. – Торонто-Львів, 1997.
18. Літопис УПА. Нова серія. – Т.1: Видання Головного Командування УПА. – Київ-Торонто, 1995.

Ігор Марчук

Командир УПА-Північ Дмитро Клячківський-„Клим Савур”

Іноді в історії залишається не справжнє ім’я людини, а її псевдонім - вигадане ім’я, яке приховує реальну особистість. Так сталося з іменем Дмитра Клячківського, який більше відомий як командир УПА-Північ „Клим Савур”. Тривалий час історики знали тільки псевдоніми цього відважного керівника українського національно-визвольного руху 40-50-х рр. XX ст. „Блондин”, „Білаш”, „Охрім”, „Клим Савур”, „Панас Мосур”, „Омелян Кримський”, „Ар’ян” - це, напевно, далеко не всі його підпільні імена, відомі нам з різних джерел.

Якою ж людиною був Дмитро Клячківський? Чим захоплювався і яких вершин досягнув у своєму житті? Спробуємо в цьому невеликому нарисі дати хоча б частину відповідей на безліч запитань, які залишив той далекий і бурхливий час звитяжної боротьби українських націоналістів проти трьох поневолювачів: польських, німецьких і більшовицьких. Звичайно, провідник „Клим Савур” діяв не сам, а спирався на своїх друзів по боротьбі, на звичайних українських хлопців і дівчат, що з гаслом „Здобудеш Українську Державу або загинеш у боротьбі за неї” бралися за зброю, щоб боронити рідний край.

Народився Дмитро Клячківський 4 листопада 1911 р. в містечку Збаражі на Тернопільщині. Скупі рядки анкети, підшитої до одного з томів архівної кримінальної справи по „Процесу 59-ти членів ОУН", зафіксували основні віхи його життя до 1940 року:

Д.Клячківський

„На момент затримання працює в м. Станиславові (нині Івано-Франківськ) на посаді бухгальтера-ревізора в конторі „Укрплодовоч", що розташовується на вулиці Білінського, 5. Успішно закінчив Станиславівську гімназію в 1932 році, торговельні курси у Львові 1933-го. Протягом 1934-1935 років набув військового досвіду: служив старшим стрільцем у польській армії" [1, арк. 6-7].

У 8-річному віці Дмитро втратив батька. Семен Клячківський повернувся додому з лав січового стрілецтва в 1919 р. хворим на тиф і незабаром помер. Матері Теклі, щоб поставити дітей на ноги, довелося важко працювати — найматися прачкою. Дві дорослі доньки − Леся і Софія − були змушені у 20-их роках поїхати на заробітки до Канади.

Збереглося кілька спогадів людей, які знали Дмитра по навчанні в школі, гімназії чи по роботі в різних установах. Теодора Фещук зі Збаража згадує: „Коли я вчилася в школі, то співала в церковному хорі, яким керувала пані Когут. Співали в тому хорі й деякі студенти. Серед них − Дмитро Клячківський. Мав дуже гарний голос і у виставі „Вифлеємська ніч" виконував соло. Дмитро любив ходити до церкви і ні одної неділі не пропускав Служби Божої" [2, 132-133].

У другій половині 30-х рр. XX ст. Дмитро Клячківський бере активну участь в українському молодіжному русі. Його обрали членом правління Збаразької організації спортивного товариства „Сокіл-Батько", яке перебувало під впливом нелегальної Організації Українських Націоналістів (ОУН). Одночасно з 1935 р. по 1938 р. працював продавцем у крамниці „Народної торгівлі" міста Збаража.

Двічі на тиждень хлопці та дівчата збиралися на спортивні тренування в приміщенні Народного дому. Дмитро Клячківський (тоді вже член ОУН) займався з ними не тільки спортом, а й проводив заняття з історії, географії, культури України. Організовував напівлеґальні вишколи. Разом зі своїм провідником „соколята" успішно виступали на різних спортивних змаганнях, їздили до Тернополя на виставку, організовану „Тернопільською бесідою" у пам'ять про січове стрілецтво. Жителька Збаража Ярослава Процишин згадує: „Вже тоді у Дмитра були задатки військового провідника. Запам'яталася мені урочистість, яку ми, „соколята", влаштували для двох колишніх офіцерів січового стрілецтва - Д.Гамалая (адвоката зі Збаража, голови радикальної партії) - колишнього полковника УСС та В.Баб'яка (директора райпотребсоюзу) - також колишнього полковника січових стрільців. Дмитро влаштував для них урочисту лінійку. Вишикував нас, дав команду: „Позір! Вправо глянь!" Потім разом з двома колишніми полковниками січового війська пройшов стройовим кроком перед нашими занімілими рядами. Далі була цікава зустріч - розмова з українськими військовими і показ наших вмінь. Це було в 1936 році" [3].

Наступного 1937 р. лідер збаразьких „соколят" познайомився з польською Фемідою, опинившись за ґратами. Він був заарештований разом зі своїм товаришем Михайлом Данилевичем за підозрою в належності до ОУН. Стійкий і продуманий самозахист у часі слідства змусив поляків відпустити ув'язнених, оскільки не було доказів для звинувачення і засудження.

Коли Дмитра Клячківського перевели на працю до Станіславова, збаразька молодь проводжала його дружніми обіймами, а голова товариства „Сокіл" доктор Таращук щиро подякував за самовіддану працю на користь України [3].

Наступного 1937 р. лідер збаразьких „соколят” познайомився з польською Фемідою, опинившись за ґратами. Він був заарештований разом зі своїм товаришем Михайлом Данилевичем за підозрою в належності до ОУН. Стійкий і продуманий самозахист у часі слідства змусив поляків відпустити ув'язнених, оскільки не було доказів для звинувачення і засудження.

Коли Дмитра Клячківського перевели на працю до Станіславова, збаразька молодь проводжала його дружніми обіймами, а голова товариства „Сокіл” доктор Таращук щиро подякував за самовіддану працю на користь України [3].

Клавдія Літанюк пригадує: „Було це в далекому 1938-39 році в місті Станіславові. Дмитро Клячківський у цей час працював у нашому місті в Союзі кооператив. Ми - гімназисти збиралися один раз на тиждень у приміщенні т-ва „Сокіл” на руханку-приладівку, відбиванку (волейбол), кошівку (баскетбол), теніс, пінґ-понґ. Пан Дмитро був членом т-ва „Сокіл”, а ми як гімназисти не мали права належати до ніяких позашкільних організацій...” [3]. Дійсно, Дмитро посів один з керівних постів Станіславівського „Сокола”. Був призначений виховником і членом управи. Кожного тижня він проводив вишкільні та виховні заняття зі своїми підопічними „соколятами”. Так описує його один з підопічних: „...Був середнього росту, ясний бльондин, із зачіскою на бік. Мав добрі, розумні, голубі очі. Спокійний, зрівноважений, завжди привітний. Вчив нас любити рідний край і поневолений його нарід. Готовив до нелегкої боротьби за кращу долю України” [2, 131-132]. Один з колишніх „соколят”, Дмитро Микитюк, так характеризує свого виховника: „Він був привітний, але дуже маломовний, рішучий, відважний, добрий спортсмен і вмілий виховник сокільського доросту”. Не раз Дмитро Клячківський окрім спортивних тренувань влаштовував довготривалі туристичні мандрівки. Учасників цих походів дивувало, „яким витривалим був провідник до спеки й холоду, як мужньо зносив усі незручності подорожнього побуту. Ми всі прагнули бути схожими на нього!” [2, 131-132].

У 1939 р. польська поліція розпочала чергову хвилю репресивних заходів проти активу „Сокола”. Краєзнавці пишуть що, Дмитра знову було заарештовано. Він вирвався з-за ґрат тільки з початком Другої світової війни. Але за спогадами декого з гімназистів його тільки кількаразово викликали на допити до поліції, але не ув'язнювали. Це підтверджують свідчення Клавдії Літанюк: „Знаємо, що п. Клячківського багато разів викликали по цій справі, але було це йому на користь, бо відволікало поліцію від спостереження за ним як учасником підпілля і членом ОУН” [4, 98].

Радянізація Західної України після 17 вересня 1939 р. зробила „Блондина” (тогочасний псевдонім Дмитра) непримиренним ворогом нової влади. У 1940 р. він став провідником юнацтва Станіславівського обласного проводу ОУН, зустрівшись з представниками керівного активу ОУН, що прибули нелегально в березні 1940 р. з окупованого німцями Кракова. Ця група у складі Василя Зеленого-„Зенка”, Лева Зацного-„Віка”, Теодора Федечка-„Яреми”, Лева Харкевича і Олександра Луцького-„Богдана” мала налагодити роботу підпільної мережі ОУН у Совєтській Україні. Безпосередньо О.Луцький отримав призначення очолити Станіславівський обласний провід ОУН (діяв на цій посаді до листопада 1940 р.) і мав підібрати відповідного керівника для юнацтва Станиславівщини. Він вибрав Клячківського. У подальшому протягом 40-х років він кількаразово зустрічався з Дмитром, але вже як з керівником підпілля на Волині та Поліссі і характеризував його як дуже енергійну людину, здібного керівника, впертого у відстоюванні власних поглядів [1, арк. 23]. Його поведінка і дії в багатьох складних ситуаціях відзначалися рішучістю і викликали подив у підпільників. Не маючи у деяких питаннях глибокої теоретичної підготовки, Дмитро Клячківський прагнув керуватися здоровим глуздом, виходячи з конкретних обставин. У нього були високі вимоги до дисципліни і порядку. Він суворо карав за непослух. Користувався незмінним авторитетом у середовищі волинських і галицьких підпільників.

Під маховик репресій на Західній Україні в 1939-1941 pp. потрапили всі неблагонадійні й нелояльні до радянської влади політичні партії та групи, в тому числі й опальна КПЗУ. Не вдалося розгромити лише Організацію Українських Націоналістів, що діяла нелеґально. Карально-репресивний апарат отримав кілька таємних директив знищити дітище Є.Коновальця. Потрібно було організувати гучний політичний процес, на зразок того, який був проведений над Спілкою Визволення України, щоб залякати місцевих жителів. І такий політичний процес відбувся у Львові 17-19 січня 1941 р. над 59-ма заарештованими членами ОУН. Цей процес увійшов до історії під назвою „процес над Другою екзекутивою (проводом) ОУН".

Радянський тоталітарний режим продемонстрував жителям Західної України, що буде з тими, хто чинитиме опір „світлому комуністичному майбутньому". Один з „найгуманніших" судів у світі засудив до смертної кари 42-х обвинувачених з 59-ти, серед них було 11 жінок. Загалом на лаві підсудних опинилися 37 чоловіків і 22 жінки. Серед заарештованих був і Дмитро Клячківський, якого впізнали під час слідства його земляк Михайло Данилевич („Рубінський"), повітовий провідник Збаражчини у 1939-1940 pp., та Іван Максимів („Вечірній"), на момент арешту крайовий провідник юнацтва. Цікаво, що ордер на арешт прокурор підписав 17 жовтня 1940 p., а перший протокол допиту Дмитра Клячківського датований 11 жовтня, тобто затримали його без належно оформлених юридичних документів, просто схопили на вулиці [1, арк. 4-5].

26 жовтня 1940 р. Максиміву-„Вечірньому" показали фото восьми осіб для опізнання, і він сказав, що один з них, а саме Дмитро („Блонд") очолює юнацтво Станіславівської області, що призначив на цю посаду його Олександер Луцький („Богдан"). Також він повідомив, що Дмитро на той момент працював в облспоживспілці. Максимів додав, що в липні 1940 р. Клячківський робив інспекцію в Станіславові. Познайомився Максимів з ним за посередництвом зв'язкової між крайовою екзекутивною та Станіславівською обласною екзекутивою ОУН „Надії". Порадившись з обласним провідником, який одночасно виконував обов'язки окружного провідника, вирішили призначити Клячківського керівником юнацтва Станіславівської обласної екзекутиви ОУН. Дмитро Клячківський погодився й отримав організаційний зв'язок до Коломийського окружного провідника юнацтва „Ксені" через зв'язкову Ганну Мисевич. Станіславівська округа, за свідченням І. Максиміва, у вересні 1940 р. нараховувала 250 членів ОУН, а Коломийська - 500 членів і 300 симпатиків [1, арк.29].

Слідчі на допитах вимагали правдивих зізнань від заарештованих і обіцяли, що це полегшить долю ув'язнених. Одначе насправді вони намагалися підступно затягнути у свої тенета ще більше українців-патріотів. Дмитро Клячківський мужньо витримав всі тортури і влаштовану зустріч у кабінеті слідчого з Іваном Максимовим, яка відбулася 28 жовтня 1940 p., не видавши нікого. Він ствердив, що знає Максиміва („Вечірнього") як „Богдана" і той пропонував йому працювати в ОУН, але Дмитро рішуче відмовився і жодної роботи не проводив [1, арк.30].

Люба Комар, що теж тоді проходила по процесу 59-ти, згодом описала, як відбувалися ці „очні ставки": „У Замарстинівській тюрмі енкаведисти ввели в кімнату Максимова... Як дуже він змінився! Видовжене, набрякле, сіре обличчя, поросле рідкою щетиною. Постава зігнута, недбала... Нас розділяло кілька кроків. Я бачила, що очі присутніх слідчих були звернені на мене, що вони пильно стежать за враженням, яке зробить на мене ця зустріч" [5, 13-14]. Люба заперечила, що знає пана, приведеного в кабінет до слідчого. Максимів детально розповів про неї все, що знав, подав інформацію, коли і де з нею зустрічався. „Я слухала, а кожне його слово різало мою душу невимовним болем. Скільки мусила пережити ця людина! Які тортури застосувало до нього НКВД, щоб перетворити його в безвільного автомата!" Всім ув'язненим було відомо, що Максимів зламався і видає своїх друзів, розповідаючи про них все, що знає, намагаючись таким чином відкупитися. Хоч

Максимів і вмовляв всіх: „Не треба вам так робити, краще признатися, бо вони й так усе знають. Усе розконспіроване, людей уже немає, все пропало". Та у відповідь лунав або сміх, або його слова наштовхувались на стіну мовчання.

Останнє враження від тієї трагічної зустрічі занотоване Любою Комар: „...У моїй душі перепліталися почуття болю, образи й погорди. Я вже не слухала його. Це вже не був він, Максимів, видатний провідник, розумний, здібний хлопець, на якого організація покладала надії. Переді мною стояла людина зламана, знівечена, бездушна... Говорили слідчі, він також говорив, кричали й лаялися слідчі. Я мовчала. Тоді його випровадили. Я не глянула в його бік. Не мала сили" [5, 51].

Ще одна небезпека чигала на ув'язнених по камерах. Туди вміло підсовували „стукачів", щоб винюхували все і доносили слідчому або намовляли скоритися і зізнатися. Один з таких доносів зберігся у багатотомній справі по процесу і стосувався Дмитра Клячківського:

„Председателю облсуда

Сводка

Камера 87 23 октября 1940 г.

В камере сидит Клячковский, по национальности украинец, из Станиславова, около 30 лет. За что арестован, в камере почти не говорит. После последнего допроса ведет себя неспокойно и много думает, так как его на очной ставке изобличил в принадлежности к ОУН Рубинский. Клячковский боится как-бы еще кого не арестовали из Станиславова, в разговоре со мной заявил: „Гірше буде, коли другі будуть мене сипати". Далее говорит, что на следствии ничего говорить не собирается и не признается в своей деятельности к ОУН. Клячковский говорит, что любой ценою нужно выдержать до весны, а там он знает, что будет германо-советская война и все украинцы выйдут на волю.

Источник „Ясный"

Принял ст. следователь с/ч УНКВД мл. политрук Пименов" [1, арк.25].

За два дні до свята Водохреща 1941 р. розпочався закритий суд над „антисовєтською групою членів Організації Українських Націоналістів" у будинку обласного НКВД на вулиці Пелчинській у Львові, що тривав до 19 січня.

Прокурор, який виступав перед засудженими, спочатку вихваляв заслуги совєтської влади і батька народів Сталіна, та коли перейшов до характеристики підсудних, то здебільшого кричав, лаявся, вимахував руками, показував на них, як на злочинців, пінився з люті. Далі він прочитав акт обвинувачення з вимогою кари смерті для 42 політичних в'язнів, серед яких був і Дмитро Клячківський. В останньому слові ніхто із засуджених не просив від совєтського правосуддя помилування і кожен з гордістю визнавав належність до ОУН.

Дещо згодом 10 дівчат і 11 хлопців із засуджених на смерть помилувано і призначено нове покарання - 10 років ув'язнення і 5 років заслання. Тих, хто був засуджений на розстріл, але помилуваний, вивезли з Бригідок (в'язниця у Львові) у перший день війни до тюрми в Бердичеві - 11 хлопців: Дмитра Клячківського, Теодозія Крупу, Олега Левицького, Богдана Куницького, Михайла Пецуха, Петра Шенгеру, Дмитра Слюзара, Богдана Гончарука, Романа Горбаля, Івана Булку і Володимира Комара та 5 дівчат: Анну Боднар, Ольгу Волошин, Галину Столяр, Наталку Винників і Любу Комар [5,68-69].

6 липня 1941 р., коли до Бердичева наблизився фронт, енкаведисти підпалили тюрму й закидали камери ґранатами. Хлопці під керівництвом Дмитра Клячківського розбили двері окремих камер і вирвалися в тюремний двір. Там охорона в'язниці обстріляла їх з кулемета. Кілька осіб загинуло.

Один з учасників тих подій, член ОУН Горбаль Роман Тихонович, 1919 року народження, вдруге потрапивши до рук НКВД на початку 1945 р., розповів, що 22 червня 1941 р. був етапований у тюрму міста Бердичева разом із засудженими по процесу учасниками ОУН - Куницьким Богданом Миколайовичем, колишнім

керівником ланки молодіжної організації ОУН Станиславівської области та Клячківським Дмитром - колишнім керівником молодіжної організації ОУН Станиславівської области, який згодом став відомим як „Клим Савур", та іншими засудженими у кількості 8 осіб. Усі вони втекли з Бердичівської в'язниці 6 липня 1941 р. і згодом прибули до Львова, де включилися в організаційну роботу [6, 168-169].

Дмитро Клячківський у найкритичніший час очолив підпілля ОУН на Волині та Поліссі, доклав чимало зусиль до його розбудови і створення Української Повстанчої Армії. Спочатку вів антинімецьку боротьбу, а з 1944 р. очолював опір волиняків радянському тоталітарному режиму, пам'ятаючи „щирі обійми" радянської влади у 1941 р.

Чекісти довгий час не могли вийти на слід відважного командира, але у лютому 1945 р. спеціальна група у складі 40 бійців 233-го окремого стрілецького батальйону НКВС з оперативником райвідділу НКДБ лейтенантом Шатаєвим (за іншими даними – Шатяєвим – авт.) зуміла вирахувати місце перебування „Клима Савура". Хід операції по ліквідації командира УПА-Північ Д. Клячківського один зі звітів НКВС описує так.

„Перший день операції завершився знищенням бандгрупи ватажка „Узбека" чисельністю 22 чоловіки, як потім виявилось, це була особиста охорона „Клима Савура". Другий день пройшов також з невеликими результатами, а головної цілі операції досягнуто не було.

Продовжуючи настирно і скрупульозно проводити пошуки, 12 лютого 1945 р. загін 233 окремого стрілецького батальйону під командуванням начальника штабу батальйону старшого лейтенанта Хабібуліна в лісовому масиві виявив погашене вогнище, що викликало підозру про наявність у цьому районі повстанців.

Загін більш уважніше продовжив пошуки. Був виявлений один слід (за партизанською тактикою українські підпільники завжди йшли слід у слід, що не давало можливості виявити чисельність – авт.). рухаючись яким переслідувачі помітили рух у чагарнику невідомих осіб. Старший лейтенант Хабібулін прийняв рішення оточити чагарник, для чого загін розбив на три групи і поставив завдання одній групі зайти зліва, другій - зправа, а з третьою рухався прямо у напрямку чагарника.

При підході група була обстріляна автоматичним вогнем, а дещо згодом помічено троє невідомих, що втікали, відстрілюючись. У результаті переслідування всі троє були вбиті. Як потім з'ясувалось, серед вбитих був головнокомандуючий УПА „Клим Савур" і дві невідомі особи. У вбитих виявлено 3 автомати, 5 магазинів до автоматів, 2 пістолети, 150 патронів, польова сумка з документами УПА і картами. Сталось це все о 14 год. 30 хв." [7].

Дмитро Клячківський віддав своє життя на вівтар майбутньої незалежності України. Пам'ять про відважного командира УПА-Північ місцеве населення зберегло у піснях. 9 липня 1995 р. на батьківщині Дмитра Клячківського у м. Збаражі постав пам'ятник. Згодом пам'ятник Дмитру Клячківському було споруджено у 2002 р. у Рівному на місці масових розстрілів біля колишньої Рівненської в'язниці. Як повідомляє лист СБУ, тіло командуючого УПА ймовірно закопане у безіменній могилі на цвинтарі Грабник у Рівному.

Джерела та література:

1. Архів Управління Служби Безпеки України у Львівській області, спр.П-33843, т.2.

2. Крем'янчанка Н. Було в матері три сини. - Тернопіль, 1999. - 200 с.

3. Літанюк К. За кращу долю України // Нескорені. - 1992. - № 4 (7). – Травень.

4. Кентій А. Українська Повстанська Армія в 1942-1943 рр. – К., 1999. – 250 с.
5. Комар Л. Процес 59-ти. - Ньюарк, Нью-Джерзі, 1991. – 90 с.
6. Україна в минулому. - К.; Л., 1995. - Вип. 7.
7. Марчук І. Останній бій „Клима Савура” // Волинь. – 2002. - 14 жовтня.

Руслана Давидюк

Проблема колаборації: острозький випадок

Термін „колаборація” („collaboration”) вперше було вжито під час зустрічі Гітлера і Петена в Монтуарі у жовтні 1940 р., згодом його повторили перекладачі. З часом це слово стало символом зради. У сучасних словниках цей термін (з лат.) пояснюється як співпраця [1, 229]. Українська колаборація у період Другої світової війни залежала від багатьох чинників, мала свої причини, мотиви, конкретні прояви. Це і пошук певних стосунків з німецькою владою, і спроби налагодити елементарне функціонування українського населення (насамперед у Галичині), і утворення військових формувань, охоронних підрозділів, служба у поліції тощо. Важливо розрізняти вимушену та добровільну колаборацію. Однак, колаборація здійснювалася, насамперед, двома шляхами: через формування військових частин та через участь в органах окупаційної адміністрації.

Говорячи про цю надзвичайно складну та дражливу проблему, маємо пам’ятати, що з огляду на страшний військовий час, коли людське життя вкрай обезцінювалося, для жителів України болісно стояло питання „як вижити? як врятувати власних дітей?”, а колаборація збільшувала можливості щодо фізичного існування. Особливістю української колаборації було те, що для українських некомуністичних груп ворогом номер один був СРСР [2,271]. Сучасні дослідження підтверджують думку, що абсолютна більшість українців під німецькою окупацією зайняла пасивну позицію, їхнім головним завданням було вижити. Хоча це не знімає питання про участь окремих українців у воєнних злочинах періоду Другої світової війни.

Українські частини, що воювати на стороні Німеччини, можна поділити на дві групи:

- солдати військових частин, які були створені нацистською Німеччиною без попередніх політичних умов з українськими націоналістами;
- солдати військових частин, які виникли на основі політичних угод українських націоналістів з німецькою владою [3, 234].

Щодо участі українців в органах окупаційної адміністрації, то її також поділяють на два види:

- організації, які створювалися українцями для представництва власних національних інтересів перед німецькою владою (більшість таких організацій існувала в Галичині, де були м’якшими умови окупації);
- співпраця місцевого населення з органами власне німецької окупаційної адміністрації.

ОУН обох напрямків заохочувала своїх людей до роботи з німецькою адміністрацією, сподіваючись таким чином мати вплив на розвиток подій. Часто на службу до німців переходили комуністи і комсомольці з метою виконання спецзавдань. Термін „українська адміністрація” мав умовний характер – вона була українською за територією діяльності, а не за національним складом. „Українська поліція”, як і „українська охорона” в концтаборах, складалася не лише з українців, а й з росіян, білорусів, кавказців, тощо [3, 236].

Про чисельність української поліції можна судити по тому, що німці намагалися наблизити кількість її співробітників до одного відсотка населення рейхскомісаріату „Україна” (на січень 1943 р. населення рейхскомісаріату складало близько 17

мільйонів людей) [4, 88-89]. Німці розглядали українських колаборантів як допоміжну силу, яка дасть змогу „економити дорогоцінну германську кров" і буде виконувати брудну роботу. Вони відводили своїм українським прихильникам амплуа політичних двірників [2, 277].

Отже, у період німецько-радянської війни в українських населених пунктах окупанти створювали місцеву поліцію, міські управи. Не стало винятком і місто Острог Рівненської області, де поліція нараховувала 50 осіб. У липні 1941 р. поліцейські відділення були створені також у селах Межиричі, Новомалин та у передмісті Острога – Новому містечку [5, арк.61]. Острозьку поліцію очолив місцевий житель Степан Петрович Ткаченко, який з липня 1943 р. працював при німецькій жандармерії м. Рівне [4, арк.69]. Він та ще 17 осіб були заарештовані та притягнуті до кримінальної відповідальності у 1949 р. управлінням МДБ Рівненської області за службу у німецьких каральних органах поліції і посібницьку діяльність німецьким окупантам.

По відкритій кримінальній справі проходило 18 осіб:

1. Ткаченко Степан Петрович, 1889 року народження, українець, уродженець міста Острога, офіцер армії УНР, перед арештом проживав у місті Комарне Дрогобицької області, працював бухгалтером Комарнівського районо;
2. Новацький Володимир Антонович, 1920 року народження, українець, уродженець міста Острога, з 1944 р. по 1946 р. служив у радянській армії, мав нагороди, до арешту проживав у м. Дубно, працював столяром військбуду;
3. Гроголь Гнат Костянтинович, 1913 року народження, українець, уродженець та мешканець села Верхів, з 1944 р. по 1945 р. служив у радянській армії, мав нагороди;
4. Лозинський Олексій Самуїлович, 1913 року народження, татарин, житель міста Острога, до арешту працював конюхом;
5. Лебедь Йосип Алієвич, 1895 року народження, татарин, житель міста Острога, з 1944 р. по 1946 р. – у радянській армії, перед арештом працював головою колгоспу імені Т. Шевченка;
6. Парамонов Володимир Васильович, 1911 року народження, росіянин, уродженець міста Житомир, з сім'ї офіцера російської армії;
7. Броновицький Костянтин Іванович, 1909 року народження, українець, житель міста Острога, у 1944-1946 рр. був у радянській армії, мав нагороди;
8. Коновалов Павло Петрович, 1908 року народження, українець, з березня по листопад 1944 р. служив у радянській армії;
9. Андрощук Василь Мойсеєвич, 1921 року народження, українець, з 1944 р. по 1945 р. – у радянській армії, мав нагороди;
10. Беспалько Матвій Васильович, 1906 року народження, українець, з 1944 р. по 1946 р. перебував у радянській армії;
11. Горальський Федір Олексійович, 1907 року народження, українець, з лютого по квітень 1944 р. – у радянській армії, перед арештом працював актором Дубнівського аматорського театру;
12. Щавюк Каленик Іванович, 1916 року народження, українець, до арешту голова сільської ради села Новомалин;
13. Фризюк Михайло Іванович, 1910 року народження, українець, житель села Новомалин;
14. Стасюк Микола Степанович, 1913 року народження, українець, житель села Межиричі, перед арештом працював головою місцевого колгоспу;
15. Гаврилюк Філімон Давидович, 1914 року народження, українець, житель села Межиричі, з 1944 р. по 1945 р. служив у радянській армії, мав нагороди;
16. Марченко Олексій Денисович, 1920 року народження, українець, уродженець та житель села Межиричі, перед арештом працював у місцевій кузні;
17. Зайнчковський Карпо Гаврилович, 1899 року народження, українець, уродженець міста Берестечка, перед арештом працював бухгалтером;

18. Шумбарський Микита Дем'янович, 1889 року народження, українець, житель міста Острога, офіцер армії УНР, перед арештом працював бухгалтером у місцевому будинку інвалідів [5, арк.70-76].

Ці люди потрапили на службу у поліцію з різних мотивів, по-різному склалася їхня доля. Після арешту органами НКВС, під час допитів, усі вони, за винятком М.В. Беспалька, визнали себе винними. 10 серпня 1950 р. начальник УМДБ Рівненської області затвердив звинувачувальний висновок по статті 54-1"а" КК УРСР [5, арк.60-77]. Справу розглядали у закритому судовому засіданні в місті Рівному. Більшість звинувачених були засуджені на 25 років ув'язнення у виправно-трудових таборах та на 5 років позбавлення прав. Так, в архівах вдалося віднайти відомості про те, що назване покарання відбували П.П.Коновалов (у Батагайському таборі Дальбуду МВС), В.А. Новацький (у Янському таборі Янглагу Дальбуду МВС Верхоянського району Якутської АРСР), а також Й.А. Лебедь, В.В. Парамонов, К.І. Броновицький [6, арк. 187- 285]. Міру покарання інших заарештованих, які проходили по цій справі поки-що віднайти не вдалося.

Особливо склалася доля М.В. Беспалька, який на багаточисленних допитах винним себе так і не визнав [6, арк.265-267]. Зрештою, його справу було виділено як окрему, і вона тричі відправлялася на додаткове розслідування [6, арк.193].

Зі сторінок вищеназваної кримінальної справи постає жахлива картина життя місцевого населення в умовах фашистської окупації, розстріли та розправи німців над мирним населенням. Ще до початку війни поліція і служба безпеки утворили спеціальні поліцейські загони – айнзатцгрупи. Кожна така група складалася з 4-5 зондеркоманд, чисельність яких коливалася від 500 до 1000 членів. Ці групи фахових вбивць спромоглися за перші шість місяців війни знищити майже 500 тис. чоловік, насамперед євреїв, а також українців, росіян та інших. Із 4 айнзатцгруп дві - група „С" та „Д" припадали на Україну [3, 228]. Айнзатцгрупа „С" тільки до жовтня 1941 р. розстріляла 76 тисяч осіб, айнзатцгрупа „Д" – 90 тисяч людей [7, 68]. Масові страти відбувалися майже в кожному українському населеному пункті, не стала винятком і Рівненщина. Особливо страшним було становище євреїв і циган, яких чекало поголовне винищення.

Арешти і вбивства євреїв у місті Острозі відбувалися тричі. Перший раз у серпні - на початку вересня 1941 р., другий раз - у травні 1942 р., третій раз – у серпні - вересні 1942 р. Згідно свідчень С. Ткаченка, у серпні 1941 р. у передмісті Острога (Нове містечко) було розстріляно біля 1,5 тисячі євреїв, серед них були чоловіки, жінки, старі, хворі, діти, навіть грудні немовлята. Друге знищення євреїв відбулося за містом Острог, в районі Кривина і Вельбівного, в урочищі „Меловоє" (від російського слова " мел" - крейда) [5, арк.23].

Степан Ткаченко на допитах розповідав: „Примерно в августе 1941 года комендант Острожской комендатуры, немец, фамилии не помню, сказал, чтобы я вызвал представителей еврейского населения к нему. Я вызвал троих человек. Когда они пришли, то комендант приказал, чтобы все лица еврейской национальности из сегодняшнего дня на груди и на спине носили крупные желтые заплаты. Они это выполнили. Через несколько дней после этого по распоряжению немецких властей все лица еврейской национальности должны были принести все золотые и серебряные вещи, деньги в комендатуру, которая была расположена в одном доме с немецко-украинской полицией, которую я возглавлял. Евреи это распоряжение выполнили. Через 5 дней ко мне пришел комендант и сказал, что по распоряжению гестапо, я должен выделить полицейских для конвоирования лиц еврейской национальности на работу. Я отправил всех полицейских, которых возглавил мой заместитель Мевша (Артем Філіпович Мевша у 1944 р. покинув Острог разом з німцями, місцеперебування його залишилося невідомим [5, арк.254]). В этот день силами полицейских было собрано в городе Остроге более 2 тысяч евреев. Полицейские охраняли евреев, а немцы на машинах под конвоем немецких солдат отвозили их в сторону с. Вельбовно.

Недалеко от села Вельбовно и Кривина немцы расстреливали евреев. В этот день было расстреляно свыше 1 тысячи человек, в основном стариков и больных, а остальные были отпущены. После этого расстрела по указанию немецкого коменданта все лица еврейской национальности были переселены на берег речки Вилия в определенное место города, оттуда в еврейские дома были выселены все местные жители. Место куда расселили евреев немцы называли гетто" [5, арк.21].

25 грудня 1944 р. районна комісія при Острозькій районній раді депутатів трудящих по розслідуванню німецько-фашистських злочинів щодо мирного населення Острозького району встановила, що дійсно у серпні 1941 р. була проведена перша акція масових розстрілів мирного населення міста Острога. Акція була проведена під керівництвом шефа жандармерії Комаровського.

1 вересня 1942 р. була проведена друга акція масових розстрілів, переважно єврейського населення різного віку і статі, а при розкопках могили в урочищі Красностав знайдено трупи дітей у віці 1-8 років. Цією акцією керували крайсляндвірт Вальтерс та шеф жандармерії Гартман. Було встановлено, що перед розстрілом жертви були роздягнуті до нижньої білизни. У могилі було поховано 2100 осіб, причому розташування трупів свідчило, що багато людей загинули не при розстрілі, а померли мученицькою смертю від задухи, так як заживо були засипані землею. У загальній кількості під час трьох акцій німецьких окупантів у місті Острозі було розстріляно 6400 осіб [5, арк.56].

Антигуманний характер німецького режиму виявився і у ставленні до військовополонених. На початку війни німці загалом дотримувалися Женевської конвенції 1929 р., яка регулювала статус військовополонених, але вже 17 липня надійшов наказ провести „фільтрацію" полонених, знищивши більшовиків, комісарів, радянську інтелігенцію та євреїв. Полонені утримувалися в умовах, які призводили до неминучої смерті: напівголодне існування, хвороби, побої, масові страти. Так, у таборі с. Хирова (Львівська область) з 8 тисяч ув'язнених до 1943 р. дожило лише 17 чоловік [3, 229]. На території України гітлерівці влаштували понад 230 таборів, безліч місць масових страт [7, 67].

Становище військовополонених ускладнювалось тим, що радянська сторона відмовилася вести будь-які дії на міжнародній арені щодо захисту прав своїх бійців, трактуючи їх як зрадників. В Україні не існувало „великих фабрик" смерті на зразок Освєнциму чи Майданеку, середня кількість ув'язнених коливалася між 2-10 тисячами людей. Великі концтабори зосередилися на околицях Рівного, Харкова, на Донбасі [3, 229].

Табір для військовополонених був і в Острозі. Головою комітету по допомозі військовополоненим Червоної армії з жовтня 1941 р. до 1942 р. був вчитель Олександр Коберник, який свідчив: „Табір військовополонених в Острозі було утворено приблизно у кінці вересня чи на початку жовтня 1941 року і проіснував він до початку 1943 року. Табір знаходився на території колишнього військового містечка на окраїні Острога, розміщувався у казармі по правий бік дороги Острог – Здолбунів. По лівій стороні цієї дороги знаходилася кухня та їдальня. Табір був обнесений забором з дощок та колючої проволоки у декілька рядів. Між дерев'яним забором і огорожею з колючої проволоки рухалися вартові, як поліцейські з місцевого населення, так і німці. Вхід до табору строго охоронявся.

У таборі одночасно знаходилося біля 400 осіб, які займалися господарськими роботами. Умови перебування тут були дуже важкі: казарми переповнені, люди виснажені до смерті, часто помирали в дорозі. Щодня через хвороби та епідемії вмирало до 60-70 полонених, яких хоронили в ямах. Таких ям було три. Всього в таборі загинуло біля 2 тисяч осіб " [6, арк.259].

Комісія при Острозькій районній раді депутатів трудящих по розслідуванню німецько-фашистських злочинів щодо мирного населення Острозького району підтвердила, що табір військовополонених, який був розташований в одній із казарм

у м. Острозі, являв собою жахливу картину. У таборі при відсутності елементарних умов санітарії і гігієни панували тиф та епідемії. Табірний режим не враховував становища хворих, адже о 4 годині ранку всі мали підніматися і ставати на перевірку. Тих, хто за станом здоров'я не міг стояти, підтримували товариші. Коли ж хворий падав на роботі, то його били та вже напівмертвого заносили у казарму. На ранок, як правило, він помирав. У таборі проводилися експерименти з різними отруйними речовинами. Військовополонені отримували їжу два рази на добу, раціон був таким: 150 грамів хліба, який випікався з різних штучних сурогатів (полова від крупи), один раз на день суп (200 грам) з картопляними очистками і один раз на добу 200 грам кави з ячменю. За період існування табору з 1941 р. по 1942 р. померло 2653 особи, які були поховані на території урочища Кідри у місті Острозі [5, арк.56-57].

Поповнення табору відбувалося за рахунок транспортування військовополонених з різних ділянок фронту через станцію Острог. Тут полонених висаджували з вагонів і змушували йти пішки 13 кілометрів. Хворих, які відставали відразу розстрілювали, а трупи клали на селянські вози, які рухалися за колоною. Багато вбитих залишали просто на дорозі, тому шлях у 13 кілометрів від станції до міста був засіяний людськими тілами [5, арк.57].

По селах Острозького району німці, під керівництвом начальника обласної біржі праці Лоренца, екзекуції проводили наступним чином: оточуючи село, починали підпалювати будинки, жителі, намагаючись спастися від вогню, тікали, але їх зустрічали пострілами. Малих дітей, які не могли втекти кидали живими у вогонь.

Після закінчення німецько-радянської війни працівники органів НКВС заарештували велику кількість людей, яких підозрювали у співпраці з окупантами. Їхня доля склалася по-різному: значна частина залишила територію України, виїхавши за кордон, інші були ув'язнені та знищені, треті були арештовані без достатніх підстав і страждали без вини.

8 вересня 1944 р. Військовий трибунал військ НКВС Рівненської області без участі звинувачення та захисту у місті Острозі розглянув справу Костянтина Лаврентійовича Швидкого, 1912 року народження, який „добровільно у липні 1941 року вступив на службу в поліцію, приймав участь у розстрілі єврейського населення, знущався над бюстами вождів ВКП(б)", засудивши його на підставі статті 54-1"а" КК УРСР до розстрілу. Вирок був остаточний і оскарженню не підлягав" [6, арк.291].

По іншому склалася доля згаданого вище мешканця міста Острога Матвія Васильовича Беспалька, уродженця села Кінчінці Любарського району (Полонського району) Житомирської (Камянець-Подільської) області. Підставою для його арешту 8 грудня 1949 р. стали свідчення начальника поліції міста Острога С.П.Ткаченка, а також рядових поліцейських А.С. Ломінського та К.І. Броновицького про те, що у 1941 р. Беспалько вступив до поліції і до 1942 р. зі зброєю в руках здійснював охоронну службу.

Крім того, у розпорядженні органів УМВС були покази свідка Купальського про те, що Беспалько у серпні 1941 р. разом з іншими поліцейськими конвоював колону євреїв до місця розстрілу. Будучи звинуваченим по статті 54-1 „а" КК УРСР Беспалько винним себе не визнав і пояснював, що у період 1942-1943 рр. він охороняв склад „Заготзерно", який належав німецьким окупаційним властям, а у поліції ніколи не служив [5, арк.10]. На допитах Беспалько, неодноразово відкидаючи звинувачення щодо його служби в поліції, свідчив, що у 1941 р. впродовж трьох тижнів, маючи гвинтівку, охороняв табір радянських військовополонених у місті Острозі.

Розглянувши справу по звинуваченню Беспалька та інших поліцейських (всього 18 осіб), військовий трибунал Прикарпатського військового округу засудив до різних термінів ув'язнення 17 осіб. Матеріали ж стосовно Беспалька за рішенням трибуналу були повернуті на дослідування, так як засуджені Ткаченко і Ломінський у судовому засіданні показів проти нього не дали.

При повторному розгляді даної кримінальної справи у військовому трибуналі військ МВС Рівненської області, засуджені поліцейські та свідки підтвердили свої

покази, проте протиріччя в їхніх словах призвели до того, що справа знову була повернута на дослідування.

У процесі нового розслідування було встановлено, що Беспалько, перебуваючи короткий термін у німецькій поліції, охороняв табір військовополонених, але ніяких важких злочинів перед радянською владою не здійснював, а на початку 1944 р. вступив до радянського партизанського загону імені Залізняка, який діяв на території Кам'янець-Подільської області. У загоні перебував до того часу, доки партизани не перейшли на територію Чехословаччини. У червні 1944 р. по хворобі був відправлений у тил, після чого був мобілізований до лав радянської армії, воював з німцями, був нагороджений медалями „За відвагу" та „За перемогу над Німеччиною у Великій Вітчизняній війні 1941-1945 рр." [5, арк.10]. У червні 1945 р. Беспалько працював вантажником і проживав у місті Кадіївка Ворошиловградської області.

Постановою УМВС Рівненської області від 6 грудня 1951 р. по статті 197 ч.2 КК УРСР справа була припинена, а Беспалько звільнений. Однак вже 6 лютого 1952 р. військовий прокурор військ МВС Українського округу відмінив постанову УМВС Рівненської області та знову повернув справу на чергове дослідування.

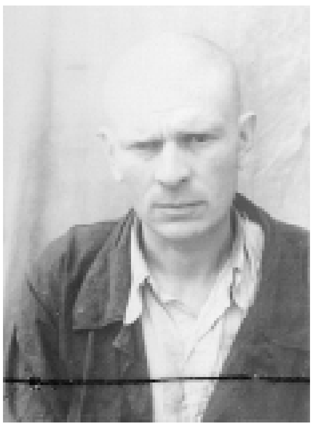

М.Безпалько
після арешту

Після цього були перевірені, насамперед, покази Куфальського, який свідчив, що Беспалько конвоював його разом з іншими євреями до місця розстрілу. Слідством були встановлені двоє громадян єврейської національності І.М. Рубінштейн та В.Л. Петрушка, які засвідчили, що під час конвоювання їхньої колони на розстріл, у якій вони були разом з Куфальським, серед поліцейських Беспалька вони не бачили, хоча знали його особисто. Важливим був факт, що ніхто із поліцейських, які визнали себе винними, свідчень проти Беспалька не підтвердили.

Було з'ясовано, що Беспалько впродовж місяця охороняв табір радянських військовополонених не в якості поліцейського, а вільнонайманого охоронця, і навіть таємно передавав полоненим продукти харчування. Свідок Самойленко говорив: „Ничего плохого о его отношении к пленным сказать не могу. Наоборот, через Беспалько, когда немецкий солдат отходил в сторону, военнопленные получали табак, хлеб, которые он передавал через внутренний забор" [6, арк.242].

На підставі зібраних фактів та їхньої оцінки, постановою заступника начальника УМВС Рівненської області від 17 квітня 1953 р., кримінальна справа проти Беспалька була припинена. З таким рішенням погодився військовий прокурор військ МВС Рівненської області.

С.Буренков
після арешту

По іншому склалася доля Сергія Буренкова, 1918 року народження, росіянина, якого за співпрацю з німецькою владою, за службу у військах „СС" 26 травня 1951 р. було заарештовано 4 відділом УМДБ Рівненської області. З березня 1940 р. по липень 1941 р. Сергій Буренков перебував у радянській армії, у липні 1941 р. за 20 кілометрів від Мінська потрапив у полон до німців. Спочатку його відправили у табір для військовополонених, пізніше перевели у табір м. Сухажебри (Білорусія), після цього у м. Седліца (Польща), де він знаходився до березня 1942 р., працював у кар'єрі [8, арк.19].

Одного разу німці відібрали з полонених біля 100 осіб і відвезли у „навчальний табір" міста Травнікі, де готували охоронців для таборів смерті і для боротьби з

партизанами. Як свідчив на допитах Буренков, після семиденного відпочинку почалося навчання, під час якого вивчали зброю, правила охоронної служби, німецьку мову. Разом з Буренковим у Травніковському таборі проходили навчання ще 14 осіб, їхні справи слідчими НКВС були виділені як окремі.

Травніковський навчальний табір займав площу біля 10 гектарів, був оточений цегляною стіною висотою до 3 метрів. При вході у табір, з правого боку, знаходилася двоповерхова будівля, у якій розташовувалася комендатура. На території табору розміщувалося 8 дерев'яних бараків для військовополонених та ще декілька дерев'яних та цегляних будов, у яких знаходилася кухня, склади, лазня. У таборі нараховувалося до 200 осіб військовополонених різних національностей. Всі вони були поділені на так звані „цуки" – по 40 осіб. Буренков опинився у 4-му „цуку". Загальне керівництво навчанням здійснював комендант табору. На чолі „цуків" стояв федфебель військ „СС", командирами відділень були особи з числа військовополонених, які знали німецьку мову. Розпорядок життя у таборі був наступним: підйом о 6 годині ранку; з 6 до 9 години - зарядка, санітарна година, огляд; о 9 годині – сніданок; з 9 до 13 години – заняття по шеренговій підготовці, вивчення німецької мови та володіння зброєю; о 13 годині – обід; з 14 до 18 години знову заняття, а ввечері – з 18 до 22 години – особистий час, вечеря [8, арк.79].

Навчання тривало три місяці, після чого присвоювалося звання вахтмана військ „СС" та поліції безпеки і видавалося обмундирування шуцполіції [7, арк.76]. Після навчання у таборі Буренкова у складі спецкоманди з 80 осіб спочатку направлено у пункт Полав'я (Польща), де вони мали охороняти продовольчу базу від нападів партизан, а пізніше було переведено у місто Замостя для охорони концтабору. Тут він пробув до січня 1942 р. [8, арк.23].

Навесні 1943 р. Буренков втік з військ СС, приєднавшись до групи військовополонених у складі 40-45 осіб на чолі з Мішкою „Татарином". На основі цієї групи було створено партизанський загін, який діяв на території Польщі, організовуючи насамперед диверсії. У лютому 1944 р. даний загін приєднався до з'єднання Сидора Ковпака і став називатися ротою [8, арк.26]. Перебуваючи у партизанському загоні, Буренков був двічі поранений [7, арк.283]. У жовтні 1944 р. загін було розформовано, а Буренков у складі 30 осіб був відправлений у містечко Клесів для боротьби з загонами ОУН-УПА. У 1946 р. вік працював головою сільпо. За розтрату був двічі засуджений: у 1946 р. - на рік, і у 1947 р. - на 2 роки [8, арк.78].

Справу Буренкова розглядав у листопаді 1951 р. Військовий трибунал Прикарпатського військового округу. Постановою начальника УМДБ по Рівненській області від 15 січня 1952 р. за статтею 54-1 „б" КК УРСР справу було припинено, а С.Є.Буренкова - звільнено [8, арк.237-238]. Військовий прокурор військ МДБ Українського округу постанову слідчого спецвідділу УМДБ Рівненської області від 11 січня 1952 р. відмінив, і справу було відправлено на дослідування [8, арк. 241].

Постановою начальника УМДБ Рівненської області від 14 серпня 1952 р. справа С.Є. Буренкова була остаточно припинена. Помічник військового прокурора військ МДБ Українського округу 14 жовтня 1952 р. з припиненням справи погодився [8, арк.289].

Таким чином, колаборація, яка полягала в службі в охоронних структурах, в адміністративному апараті окупантів, значною мірою була наслідком німецької політики „поділяй та володарюй". Торкаючись проблеми колаборації, варто пам'ятати, що вклад українського населення у перемогу над фашизмом був досить вагомим, і на його тлі випадки колаборації не були системними. Сьогодні, викриваючи численні радянські міфи про якусь особливу співпрацю з окупантами українців, маємо пам'ятати, що воєнних злочинців не можна виправдовувати. Одночасно, описані нами випадки свідчать про те, що часто до числа злочинців потрапляли зовсім не ті люди, які мали нести основну ношу відповідальності за співпрацю з нацистами.

Комплексно ця проблема ще залишається недостатньо вивченою у вітчизняній історіографії.

Джерела та література

1. Гжегож Мотика. Проблема польської і української колаборації в роки Другої світової війни // Україна-Польща: важкі питання. - Т.9. - Луцьк, 2004.
2. Киричук Юрій. Проблема української колаборації в роки Другої світової війни // Україна-Польща: важкі питання. - Т.9. - Луцьк,2004.
3. Грицак Ярослав. Нарис історії України. Формування модерної української нації XIX –XX століття. - Київ, 2000.
4. Киричук Ю.А. Український колабораціонізм як політичне явище // Науковий вісник Волинського державного університету імені Лесі Українки. - Історичні науки. - 2001. - №11.
5. ДАРО, ф. Р-2771, оп.2, спр.2574, т.1.
6. ДАРО, ф. Р-2771, оп.2, спр.2575, т.2.
7. Король В.Ю. Трагедія військовополонених на окупованій території України в 1941-1944 роках. - Київ, 2002.
8. ДАРО, ф. Р-2771, оп.2, спр.2584.

Ігор Марчук

Мобілізація чи провокація

У звільнених у 1944 р. від німців районах Рівненської, Волинської, Тернопільської областей, згідно директив з Москви, розпочато цілу низку заходів для поповнення лав Червоної армії. Мобілізаційна політика Кремля у Західній Україні мала особливий підтекст: разом з поповненням радянських збройних сил ставилося завдання позбавити УПА можливості залучати необхідні людські резерви для власних цілей. Безпосередньо з цією проблемою зіштовхнулись керівники партійної та радянської номенклатури, на яких покладалось проведення заходів для утвердження нової влади в краї. Один з них, секретар Рівненського обкому КП(б)У В.Бегма, адресував М.Хрущову цілу низку доповідних записок, в яких пов'язував труднощі мобілізаційних заходів з діями українського національно-визвольного руху [1, 304].

Відділи УПА контролювали значну частину сіл Волині і Полісся, робили часті наскоки на важливі транспортні магістралі, блокували райцентри, де відсиджувався під прикриттям гарнізонів радянський та партійний актив. Знаючи про ворожі настрої серед західноукраїнського селянства, В.Бегма вважав, що у Рівненській області потрібно здійснити поголовну мобілізацію чоловічого населення віком від 17 до 50 років і „відправити подалі в тил східних областей, де їх розсортувати: частину до армії, а частину у робочі батальйони" [1, 304]. М.Хрущов, у свою чергу, інформуючи Й.Сталіна про ситуацію на Волині, виклав цю думку і доповнив її конкретними цифрами. „Щоб позбавити можливості націоналістів вербувати чи то добровільно, чи то примусово учасників своїх банд, - писав він, - треба провести мобілізацію всього чоловічого населення призовного віку. Всіх мобілізованих негайно відвести в тилові округи і після фільтрації кращу частину спрямувати у бойові формування" [1, 305]. В документі зазначалося, що призову за наближеними підрахунками, підлягає 71,5 тис. мешканців звільнених районів [2, арк.2]. Не маючи необхідного апарату для здійснення призову на місцях, керівництво республіки домовилося з командувачем 1-го Українського фронту маршалом Г. Жуковим про задіяння у цій справі армійських і фронтових відділів комплектування.

В одному з документів державного комітету оборони (ДКО) пропонувалося в першу чергу відмобілізувати чоловіків до 30-річного віку, а всіх інших – по мірі

необхідності. Та „необхідні потреби" згодом вилились у масовий призов до Червоної армії. Про тотальний характер радянської мобілізації свідчать наступні дані. Від початку до 25 квітня 1944 р. діюча армія отримала у якості поповнення з Рівненської, Волинської і Тернопільської областей близько 170 тис. чоловіків [3, арк.13,68]. У цій справі радянські мобілізаційні акції наштовхувались на постійну протидію з боку ОУН та УПА.

З наявних документальних джерел видно, що влітку-восени 1943 р. командування УПА-Північ проводило цілу низку власних мобілізаційних заходів. Для цього підпільна мережа ОУН створила спеціальну організаційно-мобілізаційну референтуру на різних рівнях (село-підрайон-район-надрайон-округа). Відповідальні працівники цих референтур склали восени 1943 р. списки чоловіків, які можуть служити в армії, з обов'язковим зазначенням родинного стану, військової і цивільної спеціальності, освіти та інших даних. На території військової округи (ВО) „Богун", яка охоплювала Крем'янеччину, Здолбунівщину, Дубенщину, Рівненщину і Кореччину цією роботою керував невстановлений діяч ОУН під псевдонімом „Тирса". Зберігся його звіт за грудень 1943 р., де повідомляється, що „організаційно-мобілізаційний апарат на терені цілої ВО підлягає дальшій розбудові. Відноситься це особливо до мобілізаційної і вишкільної лінії. На терені всіх надрайонів потворено мобілізаційні пункти, районові і надрайонові. Покликано до праці при орг[анізаційно]-моб[ілізаційних] референтурах н[адрай]онів моб[ілізаційних] референтів і ознайомлено їх з мобілізаційними обов'язками" [4, арк.89-90]. Далі „Тирса" інформує про створення лікарських комісій для обстеження призивного контингенту і створення мобілізаційної мережі на Кореччині та Здолбунівщині. „Рівночасно поширено число працівників ВО, створюючи поряд з існуючим рефератом зброї (ймовірно, військовою референтурою – авт.), окремий мобілізаційний апарат, який очолює друг Вишня... За біжучий місяць змобілізовано загалом 100 осіб", але значна частина цього поповнення „люди, більшістю погано скомплектовані, з невідповідним вирядом і в 40% хворі" [4, арк.89-90].

З багатьох спогадів колишніх вояків УПА і документів Державного архіву Рівненської області відомо, що „Тирсою" були призначені: організаційно-мобілізаційними референтами Здолбунівського району - О. Поліщук під псевдонімом „Лихо", Острозького – М.Синогін – „Жмайло", Мізоцького – Н.Шпичак - „Бистроум". Звичайно, вони не діяли самостійно й мали своїх заступників. Безпосереднім координатором мобілізаційної роботи по Здолбунівському надрайону виступав „Місяць", по Дубенському – „Тарас". Усі мобілізовані спрямовувались або в УПА, або на спеціальні вишколи Повстанської Армії.

Шеф штабу південної групи УПА Д.Казван-„Черник", аналізуючи стан і діяльність підпорядкованих йому відділів УПА у грудні 1943 р., у своїх аналітичних записках торкнувся проблеми мобілізації. Так, зокрема, він писав: „Завважено, що з новозмобілізовані з терену не прибувають належно одягнені і взуті, найчастіше через брак часу (людей беруть раптово), або через „малоруську хитрість": не буде одягу – завернуть домів... Військові частини збільшуються тільки шляхом одержування людей з мобілізаційного апарату ВО" [4, арк.153]. Для новоприбулих в УПА було створено спеціальний вишкільний відділ під числом „223". З цитованих документів видно, що на той час підрозділи УПА в основному поповнювались не добровольцями, а саме мобілізованими. Крім того, максимально розширити лави УПА не вдавалось через серйозний брак елементарного - взуття (для діючих відділів групи УПА „Богун" станом на грудень 1943 р. бракувало 600 пар), одягу, а головне - стрілецької зброї та амуніції до неї. Наприкінці свого звіту Д.Казван зазначає, що „по селах амуніції вже не зустрічається. Потрібно мінімум 30000 шт." [4, арк.153]. Загалом група УПА „Богун", якій у майбутньому доведеться вести бої під Гурбами, на початок 1944 р. нараховувала близько 2,5 тис. вояків. Окрім того, біля тисячі озброєних підпільників діяло у різних теренових боївках, боївках СБ, або так званих районних відділах особливого призначення (ВОП).

Перед повстанцями постала серйозна проблема переходу фронту, який швидкими темпами рухався на захід. Одні відділи були вимушені маневрувати, вступати у бої й таким чином долати оборонні лінії німців і радянських частин. Інші відділи розформовувались командирами, зброя ховалась, а вояки розходились по селах, маскуючись під місцевих жителів, чи використовуючи вже готові сховища-криївки. У такому випадку командир мав призначити місце збору та обумовити паролі і зв'язки. Як приклад можна навести ситуацію у Рівненському військовому надрайоні (був складовою частиною південної округи ОУН під командуванням „Енея").

Захоплений енкаведистами курінний В.Трофимчук–„Недоля" свідчив на допиті у Рівному, що наприкінці січня 1944 р. він отримав наказ від надрайонного керівництва ОУН розпустити свою сотню на період проходження німецько-радянського фронту, а самому перейти у підпілля. Ця вказівка була ним виконана: „Розпустивши по хатах особовий склад сотні, я ховався у двоюрідної сестри Ярмольчук Стефи, що живе у Тучині. Після того як фронт пересунувся через ріку Горинь, організаційно-мобілізаційний референт „Самара" через зв'язкових „Лебедя" та „Ярого" викликав мене на Бугринські хутори Гощанського району. Там „Самара" зустрів мене в присутності надрайонного коменданта ОУН „Матроса", надрайонного коменданта СБ Войтовича-„Зенона" і надрайонного референта пропаганди А.Маєвського-„Греблі". Я отримав від них вказівку негайно приступати до організації куреня шляхом збору всіх осіб, що були в УПА в період німецької окупації, одночасно призвати для служби в УПА нові контингенти осіб, що мають військову підготовку. У ході наради надрайонний комендант СБ „Зенон" повідомив мене, що всі районні коменданти СБ отримали спеціальні вказівки про проведення відповідних міроприємств, пов'язаних із забезпеченням своєчасної явки мобілізованих на визначені призовні пункти... Надрайонний референт „Гребля" розповів мені, що він також дав вказівки районним політичним референтам про розгортання пропаганди навколо проблеми мобілізації в УПА. Далі „Гребля" повідомив, що з цією метою він вже роздав відповідну літературу і в багатьох селах провів збори колишніх учасників УПА і молоді" [5, арк.104-105].

Курінь, який створював „Недоля" мав слугувати своєрідним резервом для основних частин УПА і отримав кодову назву „Загін імені Робітницького".

Використовуючи ситуацію, пропагандистські відділи ОУН підготували масові наклади листівок, одна з них, датована 30 березня 1944 р. наголошувала: „Московський імперіалізм хоче загнуздати наших українців мобілізацією. А потім маючи нас в руках, кинути в карних загонах на першу лінію, на гарматне м'ясо, або морити голодом в таборах праці". Відповідно, все населення мало брати до рук зброю і боротися за свободу й інтереси української нації в лавах УПА.

Розгорілась справжня пропагандивна війна. У лютому-березні 1944 р. з'явилося офіційне звернення „До учасників так званих „УПА" та „УНРА" за підписами „Голова президії Верховної Ради Української РСР М.Гречуха" і „Голова Ради народних комісарів Української РСР М.Хрущов", де повстанців нарекли „українсько-німецькими націоналістами" і закликали перейти на бік радянської влади, порвавши з „гітлерівцями-оунівцями". Наклади цього звернення перевищували 100 тис. примірників.

Михайло Степаняк-„Сергій", член проводу ОУН, що перебував у той час на Рівненщині, написав листа-відповідь у формі летючки на ім'я Гречухи і Хрущова у квітні 1944 р. і підписав його „Дем'ян Нестерович – боєць УПА" [6, 12]. Пропагандистські ланки швидко розповсюдили цей текст серед місцевого населення. У підсумку звичайні цивільні громадяни не могли предметно й об'єктивно розібратися у процесах мобілізації двох воюючих між собою сил. Люди просто не знали кому вірити: на боці одних була романтична ідея боротьби за незалежну Україну, на боці інших - потужний мобілізаційний апарат й потенціал кількохмільйонної армії, яка долала гітлерівську Німеччину. Кожна з сторін намагалась залучити максимальну

кількість місцевого населення для поборювання свого суперника й у проведенні мобілізаційних заходів засобів не вибирала.

Перехід фронту співпав з реорганізацією УПА на Волині. На початку 1944 р. на прохання Василя Кука-„Леміша", керівника підпілля ОУН у центральній та східній Україні, частину відділів УПА-Північ переведено до нового формування під назвою УПА-Південь. Воно мало діяти у Вінницькій, Київській, Кам'янець-Подільській та інших областях. Дуже часто історики стверджують, що існувала окрема група УПА-Схід, але ми схильні трактувати подібну тезу як серйозну історичну помилку. Коріння таких помилок криється у звичайній причині: під час рейдів відділи УПА називали себе „УПА-Схід» чи „Східна група". Насправді ж на території України, у розумінні повноцінного військового з'єднання, діяло лише три групи Української Повстанської Армії в 1944-1946 рр.: УПА-Північ, УПА-Південь та УПА-Захід.

18 січня 1944 р. у с.Батьківці Мізоцького району Рівненської області відбулась розширена нарада вищого командування УПА-Північ з участю представників від проводу ОУН. Серед учасників наради були: „Леміш" – крайовий провідник ОУН на центральні і східні землі України, „Клим Савур" – крайовий провідник ОУН на Волині і Поліссі, його заступники „Горбенко" і „Карпович", „Еней" – командир групи УПА „Богун", представники крайового проводу Східної України „Іванів" та „Верес" та інші [7, 118].

„Леміш" (Василь Кук), як головний керівник збройного підпілля серед присутніх, оголосив про створення ще одного формування – УПА-Південь. За рішенням головного проводу, йому належало його очолити. Справами формування, забезпечення новоствореної групи УПА мав займатись прибулий з Галичини Лука Павлишин–„Ігор". З його спогадів випливає, що за наказами „Клима Савура" і „Енея", у підпорядкування „Леміша" переходили три курені спеціального рейдуючого з'єднання під кодовою назвою „Кодак". Один них діяв на Вінничині, а другий, під командування „Крука", здійснював рейд на територію так званої Трансністрії (Буковина). Також потрібно було сформувати новий курінь з радянських військовополонених та шуцманів, які втікали з відступаючою німецькою армією і частина яких потрапляла до лав повстанців. Відомо, що восени 1943 р. повстанці напали на Дубенський концтабір і звільнили з німецького полону всіх полонених радянських вояків. Значна їх кількість поповнила підрозділи південної групи УПА під командуванням „Енея". Шефом штабу одного з куренів був колишній майор Червоної армії „Чучупака", родом з Дніпропетровщини. До нього всі так і звертались за формою повстанського привітання та змістом радянського військового звання одночасно: „Друже майор!" [7, 121-123].

Першим начальником штабу новоствореної УПА-Південь став петлюрівський полковник О.Даниленко-„Данько" („Полтавченко"). Все керівництво, разом зі штабом, охороною і зв'язковими, перебувало в околицях села Майдан, неподалік від штабу „Енея". Фронт, який прокотився по цих теренах, розпорошив новостворену УПА-Південь і на березень 1944 р. від її основного складу дієвими залишились всього кілька сотень. Крім того, командування наказало змінити псевдоніми командирів і зашифрувати перед ворогом назви частин УПА. Курені почали називати словом „з'єднання", а сотня перетворилась на „загін" з забороною вживати у назві висловів „сотня Докса" чи „курінь Ясена". З'явились назви куренів „Полтава-100", „Дністер-200". Крім того спеціально шифрувалися райони перебування відділів УПА та напрямки їхнього руху.

Єдиним безспірним здобутком українського повстанського руху під час зимово-весняного періоду стали значні запаси стрілецької зброї та боєприпасів, які вдалося захопити внаслідок роззброєння дрібних частин німецької, угорської чи радянської армій. В одній із сутичок упівці відбили обоз, де було 55000 набоїв, у іншій гармату з запасом снарядів. На Тернопільщині навіть вдалося захопити секретну „Катюшу", але енкаведисти швидко встигли відбити її назад.

На початку квітня, коли почали сходити сніги, командування УПА зауважило, що багато чоловіків, а серед них і окремі вояки та командири УПА чи члени ОУН, вже опинились у лавах Червоної армії. Тож було вирішило провести загальну мобілізацію, аби поповнити порідлі відділи УПА-Північ та УПА-Південь. Ось тут і був задіяний на повну потужність організаційно-мобілізаційний апарат вже згадуваного „Тирси", який підготував необхідні списки і провів початкові військові вишколи ще у 1943 р.

Секретар Рівненського обкому КП(б)У В. Бегма, роблячи підсумковий огляд-звіт за березень 1944 р., повідомляв М.Хрущова, що в Рівненській області від 1 березня розпочато мобілізацію військовозобов'язаних до лав Червоної армії і на час подання документу на мобілізаційні пункти вже відправили 10000 осіб. Проте в деяких районах ситуація вийшла з-під контролю внаслідок діяльності українських націоналістів, які прагнули зірвати мобілізаційні заходи. Так, зокрема, В.Бегма зазначає:

„У деяких районах на противагу мобілізації, яку провадять військкомати, оунівцями проводиться „мобілізація" всього чоловічого населення в загони Української Повстанської Армії, що діє на території Рівненської області. Долучаю копію наказу Зінко Смілого по одному із загонів УПА (наказ не виявлено – авт.). Мізоцьким райвійськкоматом 3 березня 1944 року була оголошена мобілізація військовозобов'язаних по населених пунктах Мізоч, Білашів і Дермань.

Дізнавшись про це, бандерівці в ніч на 3 березня вислали в ці села озброєні групи, котрі оголосили населенню, що „мобілізація в Червону армію припинена", і провели „мобілізацію" всього чоловічого і частково жіночого населення в загони УПА" [8, арк.87-88].

Отже, усі чоловіки виводилися в більші лісові масиви, де частково озброювались і вишколювались. У такий спосіб УПА зберігала за собою мобілізаційні резерви. Заарештований НКВС, комендант відділу УПА Сергій Василишин, уродженець і житель села Білашів Мізоцького району, на слідстві засвідчив, що УПА має розроблений план зі зриву мобілізації до лав Червоної армії і що йому, як комендантові УПА, ще до приходу частин Червоної армії в грудні 1943 р. керівництво УПА запропонувало провести підготовку до мобілізації населення. З цією метою Василишин був зобов'язаний своєчасно скласти списки всього призовного контингенту села, провести облік кінського поголів'я й чекати подальших вказівок [8, арк.87-88]. Це ще раз підтверджує, що ОУН провела серйозну підготовчу роботу на випадок повернення „совєтів" у регіон. Та, незважаючи на серйозну протидію українського національно-визвольного руху, рівненським партійцям станом на 20 березня 1944 р. вдалося все-таки мобілізувати у Рівненській області 35000 осіб.

Плани комуністів поступово втілювалися у життя: відправляючи все чоловіче населення на фронти Другої світової, вони позбавляли тим самим УПА резервів, мережі зв'язку і розвідки, яку повстанці формували практично з цивільних людей.

Наприклад, у Здолбунівському районі мобілізаційні органи радянської влади вручили 2193 повістки, а на призовний пункт з'явилося всього 1280 осіб, решта – 913 осіб ухилились від призову. Відправити в армію цих людей було вирішено 5 березня 1944 р., але в призначений час з'явилось усього 190 осіб, а решта так і не прийшла. „З огляду того, що зазначені особи злісно ухиляються від мобілізації в армію, нашими місцевими органами влади проводиться примусова мобілізація чоловічого населення... Таким чином, станом на 15 березня 1944 року всього відправлено в армію добровільно 190 і примусово 270. Разом 460" [9, арк.116-118] - йшлося в одному з радянських документів. Подібна ситуація склалась і у Мізоцькому районі. Тодішній керівник райвиконкому Бахманський, зокрема, писав у звіті:

„Райвійськкомат оголосив мобілізацію військовозобов'язаних і вручив їм повістки (с. Клопоти (Клопіт – авт.), Дермань). Комендант [...] УПА ці повістки у них вилучив і з населенням провів збори, на яких дав вказівку у військкомат не з'являтись,

а хто з'явиться - його сім'ю буде знищено, після цього в селах Дермань, Белашово (Білашів - авт.), Ступно і Півча [...] УПА була проведена мобілізація чоловіків від 17 років до 45 років, з яких частина забрана в ліс, а частина поповнила сотні..." [9, арк.116-118].

В Острозькому районі на 18 березня 1944 р. з числа тих, що з'явилися на призовний пункт, в армію мобілізували 3928 осіб [9, арк.116-118]. Перед селянством постав вибір - іти воювати у складі совєтських частин, чи поповнити „лісову армію", адже нерідко ситуацію по селах контролювали боївки СБ, і погрози повстанців були досить вагомим аргументом для переконання. Свідоміші ховались по лісах, криївках, а основна маса під тиском чи добровільно вливалась до лав Червоної армії й гинула в перші місяці боїв на фронті. Згідно інструкцій карально-репресивних органів ці люди вважалися неблагонадійними, такими, що залишились на окупованій території і „співпрацювали з окупантом".

У квітні 1944 р. через заслану в ряди УПА агентуру відділ контррозвідки „Смерш" 13 армії отримав тривожні повідомлення, що великі формування УПА у квітні-травні 1944 р. планують вирушити у східні області України. „З цією метою основні сили УПА концентруються північніше Ровно, в околицях Сарни-Клесів-Рокитне, а також південніше Ровно у лісах Демидівського, Вербського і Мізоцького районів" [10, арк.188].

Таємна доповідна записка стривожила офіційні Київ і Москву. У ній велася мова про те, що „в квітні місяці ці групи УПА повинні вийти до Києва маршрутами: група, що північніше Ровно, - через Случ, а південна – через Острог-Шепетівку".

Ось цитата із надісланих доповідних більшовицької агентури в лавах УПА у райвідділи НКВС та НКДБ з цього приводу: „28 березня ц.р. в с.Велика Мильча я зустрівся з командиром чоти „Дубом" (із сотні „Ситого" куреня „Полтава 100"). Під час розмови „Дуб" цікавився деталями розгрому сотні „Ситого". Через певний час до „Дуба" зайшов зв'язковий і передав йому грипс (звіт). Прочитавши зміст грипса, „Дуб" сказав, що надійшов наказ від заступника командира куреня „Полтава 100" „Ромка", який, посилаючись на наказ курінного, наказав негайно з'явитися. „Дуб" одразу дав розпорядження ройовим відкопати всі німецькі шинелі і зброю. Всі люди – 28 чоловік, швидко зібрались, забравши все обмундирування і зброю. „Дуб" зі своєю групою повинен до 20-ї години дня 28.III.44 прибути в с. Повча. Далі „Дуба" спрямують в с. Калинівку, де їх чекає „Ромко" з загоном" [10, арк.188-189].

У цьому ж документі повідомляється, що південніше Варковичів знаходиться полковник „Черник", а поблизу нього значні сили УПА, зокрема, сотня „Беркута" в с. Обгів. Інші відділи по селах південніше м.Дубно. „Всі відділи і групи УПА підпорядковані полковнику „Featureнику", який поставив завдання перейти на схід через Острог-Шепетівку на Київ" [10, арк.188-189].

Захоплені органами НКВС у квітні 1944 р. вояки УПА - Воляник Іван, 1922 р. н., з с. Новосілки Демидівського району та інші розповіли на допиті, що відбулась мобілізація чоловічого населення багатьох сіл Демидівського району. Зокрема, сотня „Грома" станом на 30 березня поповнилась людьми і, маючи на озброєнні 13 ручних кулеметів, 80 гвинтівок, пішла на територію Кременеччини [10, арк.199-200].

За свідченнями іншого учасника УПА, на Крем'янеччині у цей період за рахунок мобілізованих поповнився 1 курінь УПА і дві окремі сотні „Залізняка" та „Чорноморця" [10, арк.199-200]. Такі ж повідомлення надходили з інших районів Рівненської області. Контррозвідники зрозуміли, що після замаху на командуючого фронтом М.Ватутіна і цілої низки дрібних боїв, кілька груп УПА готуються одночасно здійснити глибокі рейди по запіллю Червоної армії. Потрібно було терміново готувати випереджувальний удар по місцях концентрації повстанських куренів і зміцнити загороджувальні загони на колишньому радянсько-польському кордоні.

15 квітня В. Бегма надіслав чергове донесення М.Хрущову про хід мобілізації у Рівненській області: „На цей день у Червону Армію мобілізовано 57677 чоловіків, з них 10500 чоловік мобілізовано примусово. Мобілізація в Червону Армію залежить від того, як на місцях проводиться масово-роз'яснювальна робота по доведенню до населення звернення Українського Уряду до учасників так званих „УПА" і „УНРА" і від результативності проведених операцій по ліквідації банд українських націоналістів" [11, арк.41].

Паралельно у багатьох селах організаційно-мобілізаційні референти місцевих проводів ОУН вже розносили по хатах згідно списків так звані „мобілізаційні листи", де вказувалось, що даний житель села визначеного дня має з'явитись в призначене місце, яке повідомляє уповноважена від місцевого керівництва ОУН особа.

Безпосередні учасники тих подій, щоб не потрапити за грати, розповідали слідчим НКВС наступне:

Ковальчук Леонтій Степанович, 1906 р.н., з с.Уїздці Здолбунівського району: „У квітні 1944 до мене в хату прийшло троє невідомих, озброєних гвинтівками і наказали мені йти з ними. Мене повели в с.Кунин... не доходячи до села з півкілометра я побачив групу людей, потім мене один відкликав і сказав, що твій псевдонім буде „Заставний". Потім ми вирушили далі на південь..." [12, арк.25-26].

Левчук Микола Васильович, 1912 р.н., з с.Уїздці Здолбунівського району: „У квітні 1944 р. я пішов у відділ „Бистроума", де виконував обов'язки ординарця. Мав псевдонім „Лучко". Він розповів аналогічну історію, що й Ковальчук Леонтій, доповнивши окремі деталі. Новозмобілізовані рухались маршрутом Кунинський ліс - с.Мощаниця - Бущанський ліс. „У кінці квітня 1944 р. почалась ліквідація південної групи УПА, коли почалась стрільба, я з Прадош Миколою з поля бою втік додому, так як не мав зброї" [12, арк.12-14].

У сусідньому Дубенському районі події розгортались за подібним сценарієм. Заарештований 18 квітня 1944 р. Семенчук Володимир Петрович, 1915 р.н., який працював у с. Білобережжя на млині, розповів, що 11 квітня о 8 годині ранку до млина зайшли двоє невідомих у військовій формі без зброї. Вони відкликали Володимира у бік і сказали, що „вечором у 8-ій годині я повинен взяти з собою пару білизни і на три дні хліба і з'явитися на мобілізацію УПА в с. Листвин. Я їх спитав чи одному мені з'явитися, чи ще хто піде на мобілізацію. Бандерівці сказали, що не один, а з села Білобережжя на мобілізацію в с. Листвин піде 50 чоловік... Мене попередили, хто не піде на мобілізацію, той буде розстріляний, а збірний пункт буде у Івана Хробота на хуторі..." [13, арк.43]. Після цієї розмови до Семенчука підійшов Яремчук Іван і показав йому зобов'язання на мобілізацію, отримане перед цим від невідомих у формі.

Соцький Володимир Денисович, 1894 р.н., з с. Вільбівне Острозького району, заарештований Славутським райвідділом НКВС за участь в УПА, мусив ствердити, що орієнтовно 13 квітня 1944 р. його односельці були мобілізовані в УПА і відправлені у ліс Мізоцького району біля с. Мощаниця. Там він разом з ними був зарахований у сотню „Дзвона". „Приблизно днів через 9-ть... ми були оточені і розбиті, а нас взяли у полон і відправили у м. Рівне, у тюрму. В сотні я зброї не мав" [14, арк.11].

Проводив загальну мобілізацію в Острозькому районі вже згадуваний раніше уродженець с.Бухарів Микола Синогін–„Жмайло", він же сотенний „Костенко". Його сотня мала поповнити курінь Івана Золотнюка–„Довбенка". У цю сотню потрапили 15 чоловіків з с. Мощаниця Українська, а також жителі сіл Батьківці і Бадівка. Всіх на збірний пункт вів Ткачук Василь Опанасович. Калабський Михайло

з Мощаниці, стверджував, що після кількох оточень радянськими військами з сотні залишилась тільки половина вояків [15, арк.27,102].

Брат провідника ОУН Здолбунівського району В.Ступака–„Гандзі" *Ступак Павло Єфремович, 1905 р.н., потрапив у новий курінь, який створювали О.Поліщук–„Лихо" і „Яструб". У даний курінь входило 5 сотень: 1-шу очолив житель с. Тайкури Здолбунівського району, що мав псевдонім „Пальма", 2-гу сотенний „Грім", 3-тю – житель с. Лідаво Огородник–„Хвиля". Інших командирів сотень Павло не знав. Зброї всі не отримали, її вистачило тільки на три сотні. Всім видали гвинтівки, командири мали автомати. Сотня „Грома" крім того мала 4-ри чеські кулемети. Весь курінь під командуванням „Яструба" базувався у Верхівському лісі, звідти він перейшов у Новомалинський ліс. 21 квітня „Яструб" перевів курінь у Бущанський ліс, о 2 годині дня всі відділи розташувались на відпочинок, а сотня „Грома" знаходилась на варті табору. Наступного дня вранці під тиском військ НКВС цей курінь відійшов до Гурбенського лісу, де скупчилися інші відділи УПА [16, арк.6-9].*

В одній з радянських публікацій на початку 1990-х рр. повідомляється, що жителі Будеража, Мостів, Суєм, Уїздець 13 квітня 1944 р. були мобілізовані в УПА і розмістились спочатку в Новій Мощаниці. Кілька днів жили по клунях, хатах, вивчали щойно видану зброю, тренувались в стрільбі. Потім чоти з найближчих сіл – Будеража, Мостів, Святого, Суєм розійшлись назад з наказом переховуватись у криївках і не йти на мобілізацію у Червону армію. Мобілізовані з сіл Кунина, Уїздець, Дерманя, Спасова, Стеблівки, Княгинина і інших віддалених сіл сконцентрувались в лісі за с. Святе в урочищі Привороття під командуванням Шпичака–„Бистроума" [17].

Заарештований на фронті колишній стрілець УПА М.Мельник, 1915 р. н., з с. Будераж повідомив слідчим про те, що 12 квітня у с. Будераж два представники УПА віддали розпорядження десятникам села, що всі чоловіки, які пройшли військове навчання у 1943 р., повинні з'явитися в центр села і взяти з собою продуктів на 5 діб. „Нас зібралось чоловік 150, після чого нас вишикували і повели в район Нової Мощаниці. На другий день нам оголосили, що ми мобілізовані в УПА і не маємо права нікуди відлучатися. Нам сказали, що видадуть зброю і ми повинні виступити проти Червоної Армії і радянської влади за побудову самостійної України" [17].

Про організацію у квітні 1944 р. нових підрозділів УПА свідчив на допиті колишній співробітник політвиховного відділу групи УПА „Богун" Василь Худенко-„Хмара": „Зброї на всіх не вистачало, люди мобілізовувалися без врахування можливості їх озброєння, але з метою зірвати проведення в селах мобілізації до Червоної Армії і забезпечення УПА людськими резервами для збройної боротьби з Червоною Армією і радянськими партизанами" [18, арк.86].

Відділи УПА чисельно значно збільшились. З колишніх сотень постали курені, але в них було мало загартованих в боях старих, досвідчених повстанців. Орієнтовно це співвідношення в повстанських відділах становило: 1 старий вояк до 5-ти нових.

У „Огляді бойових дій УПА-Південь за січень-серпень 1944 р." зазначалося: „З початком квітня УПА перевела мобілізацію воєнноздібних мужчин серед українського населення. Мобілізація була проведена в загрожених теренах (прифронтова полоса і підрайонні центри), внаслідок чого відділи сильно збільшились" [19, арк.5-6].

ОУН та УПА на Волині на той час мали багато необхідних засобів і важелів впливу, щоб провести власну мобілізацію. У тій чи іншій мірі ці плани були втілені в життя. Інша справа, що з таким активним залученням місцевого неозброєного чоловічого населення у курені УПА пов'язується трагедія, що відбулася в квітні 1944 р. в районі с. Гурби, а також організовані НКВС розправи поблизу хутора Набивці, с. Борщівка Чеська, неподалік сіл Дермань і Буща, у районі Верхівського лісу. Одна з колон мобілізованих, яку вів „Лихо" натрапила на заслон енкаведистів,

що почали оточувати Крем'янецькі ліси. Один з очевидців пригадує: „В районі хутора Набивці раненько перед самою акцією проїхав верхом на коні майор „Лихо" ще з одним вершником. Через годину-другу почали йти з Дерманських полів мобілізовані, кожен з торбинкою для харчів за плечима, без зброї... Більшовики завчасно вибрали вигідну їм позицію під Бущанським лісом і біля Гаївки, окруживши відкриту місцевість, що добре прострілювалась" [20, 40]. Всю колону розстріляли з кулеметів впритул. Поранених юнаків та вояків УПА, що їх супроводжували, добивали на місці.

На тих полях і в ярах залишилось біля десятка могил-курганів, де поховані молоді оборонці України, що мали більше бажання її захищати, аніж наявних засобів для збройного захисту. Акцію поголовної ліквідації мобілізованих ще на підступах до баз цілком могли спровокувати й заслані агенти, які приходили у відділи УПА, дізнавались необхідну інформацію і дезертирували, щоб повідомити своїх керівників з райвідділів НКВС чи НКДБ. Мобілізація якраз і сприяла процесу монтування агентурної мережі серед повстанців. Наприклад, звичайний сільський хлопець Пилип Ч. з Рясників „виявив бажання надати допомогу органам НКВС" і за їхнім завданням на початку березня пішов у курінь „Недолі" рядовим вояком. Дізнавшись місце дислокації куреня, він через два тижні втік назад і був зарахований до спецгрупи управління НКВС по Рівненській області. Крім нього у цей курінь був засланий Борис Л. з с.Річиця, який перебував в УПА ще з 1943 р. „Другий раз в банду УПА я влився по завданню органів НКВС у травні 1944 р. і знаходився три дні у „Недолі", а 14-го від банди пішов по виконанню отриманого мною завдання." У відділі УПА він мав псевдонім „Богдан", а за активну співпрацю з органами НКВС був зарахований у згадану спецгрупу під псевдонімом „Непитай". Одна з таких спецгруп активно діяла на півдні Рівненщини вже весною 1944 р. і нараховувала у своєму складі 80 спеціально підібраних бойовиків. Збереглась характеристика на командира цієї спецгрупи управління НКВС у Рівненській області Корякова Бориса Павловича („Орла"), у якій відмічалась його результативна робота по боротьбі з ОУН та УПА [20, 4-5].

Органи державної безпеки швидко розповсюдили цей брутальний і підступний метод боротьби з повстанцями на інші західноукраїнські області. Ще навесні 1944 р. у надрах НКДБ УРСР виникла думка про створення „конспіративно-розвідувальних груп" з числа колишніх радянських партизанів та залучених до співробітництва з радянською стороною колишніх вояків УПА. Нарком внутрішніх справ УРСР В.Рясной у серпні 1944 р., вивчивши методику діяльності перевертнів під орудою Корякова-„Орла", віддав вказівку начальнику Волинського обласного Управління НКВС запозичити цей досвід. Там була утворена рейдуюча спецгрупа „Хмари" у складі 60-ти колишніх партизанів та 40-ка завербованих вояків УПА, яка цілком правдоподібно імітувала антирадянську партизанку. Такі групи заходили в села, вдавали з себе відділи УПА чи боївки СБ, а потім нищили місцевих патріотів, перекладаючи власні злочини на справжніх повстанців.

У розмовах з місцевими жителями на Здолбунівщині часто можна почути про зраду засланого в ряди УПА „майора Лиха", який спеціально забирав чоловіків з сіл і виводив на засідки енкаведистів для знищення. У той же час, його самого, верхи на білому коні, „кулі не брали". Тобто, через якийсь умовлений знак на одязі по ньому, мовляв, червоні просто не стріляли. Вважаємо, що вищенаведені аргументи про стан з мобілізацією й протидію щодо неї спростовують ці домисли. На той момент НКВС вже мало достатньо своїх людей в лавах УПА і навряд-чи робило окрему ставку на „Лиха". Нагадаємо, що під цим псевдонімом діяв житель с.Тайкури Здолбунівського району Рівненської області О.Поліщук. Відданий повстанський організатор, він був вимушений виконувати накази мобілізаційного характеру. А інформацію щодо нього ми знаходимо в показах заарештованого НКВС наприкінці літа 1944 р. надрайонного провідника ОУН Ступака-„Ґандзі". Даючи свідчення на

допитах, Ступак не знав, що Поліщук-„Лихо" застрелився, аби не потрапити в полон під час оточення Верхівського лісу підрозділом військ НКВС 18 серпня 1944 р.

Усі вищенаведені свідчення та документи цілком доводять той факт, що мобілізація була свідомою акцією з боку керівництва військової округи „Богун" на чолі з П.Олійником-„Енеєм" та „Тирсою". За рахунок новомобілізованих повстанців чисельно зросли курені і окремі сотні УПА. Зовсім інша річ - її наслідки, які мали фатальний характер. Трагізм ситуації стосувався передусім саме мирного населення - тих простих сільських чоловіків, які пішли в ліс, не отримавши при цьому зброї, і загинули в Гурбенській та інших баталіях.

Джерела та література

1. Організація українських націоналістів і Українська повстанська армія. Історичні нариси. – К.,2005.
2. ЦДАГО України, ф.1, оп.23, спр.703.
3. ЦДАГО України, ф.1, оп.23, спр.1002.
4. ДАРО, ф.Р-30, оп.2, спр.33.
5. Державний архів Управління СБУ по Рівненській області, спр.10012.
6. Кокін С.А. Анотований покажчик документів з історії ОУН і УПА у фондах Державного архіву СБУ. – К.,2000. – Вип.1.
7. Щеглюк В. „...Як роса на сонці". – Львів,1992. – 160 с.
8. ЦДАГО України, ф.1, оп.23, спр.970.
9. ДАРО, ф.Р-204, оп.17, спр.13.
10. ЦДАГО України, ф.1, оп.23, спр.930.
11. ЦДАГО України, ф.1, оп.23, спр.890.
12. ДАРО, ф.Р-2771, оп.2, спр.2070.
13. ДАРО, ф.Р-2771, оп.2, спр.2371.
14. ДАРО, ф.Р-2771, оп.2, спр.2123.
15. ДАРО, ф.Р-2771, оп.2, спр.2729.
16. ДАРО, ф.Р-2771, оп.2, спр.2028.
17. Жупел із небуття // Шлях Ілліча (м. Здолбунів). –1990. - 23 вересня.
18. ЦДАГО України, ф.263, спр.36662, т.1.
19. ЦДАВОВУ України, ф.3837, оп.1, спр.2.
20. Дзвони Дерманя. Збірник спогадів та документів. – Рівне: Азалія, 1998. – 112 с.

Олег Санжаревський

Зигзаги долі „східняків" в УПА

Це історія людини, що мала свою правду, боролася всіма силами за життя, була зраджена, а потім і сама зрадила. Це типова історія маленької людини в залізних жорнах війни. Бойовий шлях цього чоловіка відображає події 1940-х рр. на Рівненщині під час гітлерівської окупації та розкриває структуру, тактику і стратегію УПА.

Видний Гаврило Іванович, 1919 року народження. Народився в Краснодарському краї, на станції Васюрінська, українець, освіта 10 класів. У воєнні роки проживав в с.Ужинець Млинівського району Рівненської області [1, арк.6].

Видний був із сім'ї козацького походження. Його батько репресований радянськими органами в 1929 р. Сім'ю виселили в Ставропольський край, в Опанасівський район. Батько вступив до колгоспу „Зоря", де працював ковалем. В 1941 р. Гаврило Іванович закінчив 10-й клас Синівської середньої школи. В червні

1941 р. був призваний до армії і зарахований червоноармійцем у 2-ге відділення 3-ої роти 3-ого батальйону, що формувався в станиці Прохладная. Частина була підпорядкована 1-й армії Південного фронту. Підрозділ, де служив Г.Видний з братом, будував та облаштовував Бабелівський аеродром (працювали у дуже високому темпі) аж до початку війни, тобто 22 червня 1941 р.

У зв'язку з початком війни і нальотом німецької авіації на аеродром, потреба в будівництві відпала, і 3-й батальйон був перекинутий в м. Дубно. Однак під Дубно частина була атакована німцями, вступила в бій з моторизованими частинами фашистів і змушена була повернути назад (все це на залізниці). В с. Повча Вербського р-ну Рівненської обл., батальйон був оточений німецькими військами і розбитий. Видний разом з братом Іваном, 1921 р. н., що служив у тій же частині, спробував пробитися до інших регулярних частин Червоної армії в бік села Кривухи Вербського району. Однак скоро здалися в полон [1, арк.5]. Взятих в полон солдатів німці відправили в Дубенський табір військовополонених. Через тиждень братів Видних перевели в містечко Жмуц (Польща), в такий же табір. Там їх тримали чотири місяці. Це був своєрідний фільтраційний табір, оскільки військовополонені не виконували ніякої роботи і проводили час у невеликих бараках, де було дуже тісно.

У жовтні 1941 р. Видного відправили (разом з братом) в Хелм, де протримали до початку листопада 1941 р. Полонених перестали годувати. Гаврило Іванович, щоб якось прохарчуватися, почав майструвати іграшки з каміння (в дитинстві мав таке захоплення). Він подарував їх для шефа свого загону. В подяку цей німець підказав Видному, як врятуватися: „Напишіть листи в області, вже зайняті німцями - до місцевих жителів, щоб ті поручилися за вас і забрали з табору" [1,арк.24]. Понад 200 чол. за деякий час були звільнені завдяки цьому з табору – бажаючих допомогти виявилося дуже багато. Братів Видних звільнили 4 листопада 1941 р. Вони поїхали в Рівненську область. Оселився Г.Видний в господарстві Панасюк Надії Митрофанівни, в якої і проживав до травня 1943 р., виконуючи господарську роботу [1, арк.6].

Відомий факт, що німецька влада з самого початку окупації організувала широку рекламну кампанію для залучення до праці в Німеччину кваліфікованих спеціалістів з України. Майже в кожному місті і містечку були розклеєні листівки, де розповідалося про ті вигоди, які отримає кваліфікований спеціаліст в „цивілізованій Німеччині". Варто зауважити, що першопочатково велика кількість таких працівників добровільно виїхала до рейху. Але добровільність почала сходити нанівець в мірі надходження від них листівок на Україну. Архіви і музеї Волині мають достатню кількість таких листів, де описуються реальні умови праці. Зрозуміло, що ні в кого більше не виникало бажання їхати до Німеччини. Та нацистський уряд мав нагальну необхідність у поповненні робітничих рядів на підприємствах військової промисловості в Європі. Для німців йшла кровопролитна війна, і все нові й нові мобілізації німецької молоді залишали підприємства країни без робочої сили. Їх місце повинні були зайняти „остарбайтери" - працівники з окупованої Східної Європи. У вирішенні цієї проблеми не останню роль мали відіграти набори дешевої робочої сили на окупованій Україні.

Окупанти зіткнулися з великими труднощами у справі вербування і вивозу робочої сили з Волині. По-перше, місцеве населення вже після перших наборів на роботу в Німеччину зрозуміло, що українці там люди другого сорту. По-друге, насильницькі методи вивозу на працю зводились нанівець у сільській місцевості. Адже більша частина населення в нашому регіоні мешкала у сільській місцевості, важкодоступній для великих загонів німців. А проти невеликих загонів діяла місцева самооборона, тому німцям, попри всі старання вдалося вивезти з Рівненської області 24256 осіб [2,34].

Вже навесні 1942 р. на Волині починають створюватись озброєні групи самооборони ОУН СД (Бандери). Згідно з постановами другої конференції ОУН СД про розбудову військових кадрів сприятливі регіони, як то ліси, гори, повинні були освоюватись невеликими законспірованими збройними відділами самооборони,

їх завданням на початковому етапі була підготовка військових баз, сховищ для зброї, запасів амуніції та медикаментів. Згідно з наказами та окремими інструкціями проводу ОУН СД на землях Волині і Полісся створилась перша стратегічна база повстанців. Для цього на Волинь і Полісся стягувались основні сили ОУН Бандери. Створенням таких груп на Волині займалось обласне керівництво ОУН Бандери на чолі з Протасом Тимощуком, під прикриттям легальної школи міліції в Рівному. В місті організація мала широку конспіративну сітку. Однак німецькій поліції безпеки вдалось довідатись, що під прикриттям школи міліції готується одна з бойових організацій Бандери. Після проведення арештів центр активної військової підготовки ОУН СД перемістився в лісову смугу на північ від Рівного. Німці знову висловлюють занепокоєння з приводу діяльності вже Клеванської школи міліції, де спостерігаються ідентичні до рівненських тенденції. Начальник поліції безпеки і СД у своєму донесенні в Берлін 22 травня 1942 р. повідомляє: „... матеріали безсумнівно свідчать про те, що міліція була задумана як бойова організація Бендери. Велика вага приділена навчанню курсантів поводитися зі зброєю, їх навчали, що незалежну й вільну Українську державу можна здобути тільки зі зброєю в руках". Судячи з тексту донесення, начальника поліції безпеки страшенно обурило, що „євреї також носили зброю". А це свідчить про те, що від свого початку збройний супротив, очолений ОУН СД, не був суцільно національно - українським, він був опором народу України. Крім того, німцями було встановлено, що фінансування збройних загонів ОУН йде за підтримки єврейського населення. У повідомленні згадується, що в районі м. Костополя було знайдено декілька складів із зброєю, захованою активістами ОУН СД. Німцями було захоплено: 600 рушниць, 12 кулеметів, 1200 протигазів, 254 тис. рушничних патронів, 20 тис. снарядів, 4000 гранат, 2000 мін, 500 кулеметних дисків та інше військове спорядження [2, 35].

Оскільки конспіративна діяльність ОУН СД з весни 1942 р. значно активізувалась, потрібно було координувати дії в сфері підпільної виучки нового активу організації. З цією метою було написано і видруковано широким тиражем спеціальний підручник. Він розповсюджувався під виглядом медичного посібника і носив назву „Лікар Здоровенко І.І. Санітарні вказівки в наглих захворюваннях". Дехто з очевидців подій згадує іншу назву – „Як лікувати пошесні хвороби". Замасковані різними назвами, але з одним змістом - методами конспіративної діяльності, ці підручники були спрямовані на організацію підпільної роботи всієї мережі ОУН СД в одному руслі. За змістом відчувається не тільки глибоке знання авторами конспіративної роботи, але й тонке розуміння психології поневоленого, пограбованого та приниженого народу. В підручнику говориться: „Підпілля - це найсильніша твердиня, найтвердіший панцир, найкраща зброя поневоленого народу. І ніщо так не страшить, лютить і дратує ворога як потаємне організування полків революційного підпілля, що заховані за заслоною невідомого, готують найтяжчий для нього удар". Далі йшло пояснення моральної важливості створення підпільного руху, який своїми активними діями повинен стати донором прагнення народу до волі і незалежності. Так як на полі бою у великій мірі успіх вирішує зброя вояка, так основою успіху підпільної боротьби э конспірація. В тексті наголошувалось про ту загрозу, яку може являти новий член підпільної організації, і які заходи безпеки потрібно застосовувати для безпеки організації. Солідарність і девіз „Один за всіх, всі за одного" вважались ознакою сильної підпільної організації. Велике значення приділялось питанням дисципліни, неприпустимості через безпринципність деяких членів підпілля ставити у загрозу всю діяльність організації. Людей морально слабких із схильністю до вживання алкоголю не рекомендувалось використовувати у підпільній діяльності: „Хочеш розв'язати комусь язика, то дай йому випити ... Пияка до підпільної організації приймати не можна". Інші матеріали підручника були спрямовані на спеціальну підготовку підпільника. Рекомендувалось, як використовувати псевдоніми, спеціальні коди для шифрування донесень, як поводити себе в незнайомій місцевості, місті, селі, як діяти при арешті і т. п.

Для координованої діяльності всієї підпільної мережі ОУН потрібна була чітка структура взаємодії та зв'язку між окремими ланками організації. Найдрібнішою частиною конспіративної структури ОУН була станиця. Основою для створення станичної організації, звичайно, було село. У випадках, коли поряд розміщувалось декілька невеликих сіл - два-три села. Для забезпечення діяльності організації в станиці призначався комендант - людина відповідальна за всю організаційну діяльність станиці; зв'язковий - відповідальний за передачу інформації і контакт з іншими структурними підрозділами організації; військовий - відповідальний за військову підготовку жителів станиці з ціллю самобезпеки; суспільний - відповідав за сектор пропаганди та ідеології, часто за культурну роботу в станиці. 3-5 станиць об'єднувались у звено (ланку). Очолював ланку провідник, він мав обов'язково заступника, оскільки доводилось координувати дії декількох станиць, і 2-3 зв'язкових. Із 3-5 ланок утворювався підрайон, в якому діяли провідник, заступник та зв'язкові (в залежності від величини підрайону їх могло бути до 10 чоловік). Три підрайони творили район, яким керував районний провідник, була значна кількість зв'язкових. В районі організація звичайно мала в своєму складі військовий відділ, відділ безпеки та пропагандивний відділ. Були окремі референтури які займались справами молоді, жіноцтва і суспільної праці. З трьох районів утворювався надрайон, функції якого буди в основному координаційні. Діяльністю надрайону керував комендант, йому допомагав помічник та зв'язкові. Три надрайони об'єднувались в округ на чолі з окружним провідником та із всіма секторами діяльності, які мав район. Кілька округів зливались в область. Обласні провідникі безпосередньо підкорялись крайовому проводу, а він керувався Головним проводом ОУН.

Маючи таку розгалужену й добре організовану конспіративну мережу, з чіткою структурою і дисципліною, провід ОУН СД міг перейти до більш активних дій. З середини 1942 р. праця ОУН була орієнтована на військову підготовку кадрів. В умовах підпілля організовувались курси з метою ознайомлення членів організації із зброєю, навчанню військовій справі. Незважаючи на нестихаючий терор зі сторони німців, такі курси намагались організувати майже в кожному волинському селі. Загони самооборони, спираючись на підтримку селян, стали реальною силою, яка могла ефективно захищати населення, в тому числі і від примусового виселення до рейху.

Гаврило Видний також не мав особливого бажання потрапити до Німеччини. Тому з травня 1943 р. він з братом та іншими друзями-„східняками", дізнавшись про чергові акції німців з набору робочої сили, став ховатися по різних селах Млинівського (і не лише) району. А в червні 1943 р. в одному із сіл вони зустрілися із боївкою „Незнаного" - Шкуртюка Івана з села Бежкевичі, та пішли з нею в ліс, рятуючись від німців. За два дні нових прийняли до однієї з боївок Млинівського району (командир району „Хмара"). Вишкіл пройшли в с. Коблин. Після цього вишколу (що тривав 8 днів) Гаврила Видного направили в підрайон „Скіба-12" для агітаційної роботи. Він виконував завдання командира – курінного політвиховника „Ліщини" - колишнього інженера з Донецької області [1, арк.38].

Найбільш вдалою акцією Видного в цей період його діяльності було переагітування 60 шуцманів, переважно з Чернігівської обл. Цей підрозділ їхав до Німеччини (багато хто з дружинами), але їх вдалося переагітувати. В подальшому цей підрозділ провів ряд бойових акцій. Зокрема, напади на німецькі загони в с.Бортниця і в с. Смордва. Був зустрічний бій між селами Перевергедів і Войниця. В тому ж с. Войниця дещо пізніше були жорстокі бої з „червоною партизанкою", бандерівці навіть втратили цілу роту, складену з азербайджанців [1, арк.18].

Як би там не було, Г.Видний залишався на агітаційній роботі аж до приходу Червоної армії. В цей момент більшість великих відділів УПА були розформовані на дрібні і переховувалися в підготовлених місцях – схронах. Лише в кінці квітня 1944 р. знову розпочинається об'єднання та більш активна діяльність. Г.Видний отримав додаткове завдання – крім агітації, проводити мобілізацію до лав УПА.

Йому вдалося в травні – червні 1944 р. мобілізувати понад 50 чол. Г.Видний вказує, що крім цього, він відслідковував проходження через район інших груп та підрозділів УПА, що дозволяло краще узгоджувати спільні дії та проводити маскування. В кінці червня 1944 р. з'явилася група, що належала до УНРК, „а не до ОУН" [1, арк.19]. Керівництво Г.Видного дало йому наказ приєднатися до цієї групи з Дубенського району. Видний був призначений політреферентом району. Йому доручили писати і розставляти в різних місцях району кличі антирадянського спрямування. Наприклад „Долой Советский Союз и его клику! Поэтому мы боремся против Сталина !... Командиры и политруки, агитируйте своих бойцов против загряд - отрядов и НКВД, что силой гонят на фронт; Бойцы, поворачивайте свое оружие против своих командиров, которые не переходят на сторону националистов. Крестьяне и колхозники! Не давайте хлебопоставок, поскольку этим вы дальше затягиваете войну" [1, арк.18].

Крім того, Г.Видний та його група брали участь у бойових операціях проти радянської влади. Зокрема, по завданню коменданта району „Козака" контрольна група Видного в складі 9 чоловік на початку серпня 1944 р. здійснила напад на сільраду та маслозавод в с. Ужинець та на сільський магазин в с. Олександрівка Косорівської сільради [1, арк.8]. Проте сам Видний в операціях участі не брав, оскільки (з його слів) ніби-то перебував у пошуках дезертирів у с. Смордовщина. Всього вдалося знайти і мобілізувати 10 чол., які були направлені до с. Улянівка.

Проте в нового командира Г.Видного („Азота") – районного коменданта „Козака" - стала наростати недовіра до нього. Тому його в кінці серпня 1944 р. перевели на посаду господарчого району – займатися заготівлею провізії. Робота полягала в заготівлі продуктів, закладанні продовольчих баз і т.д. В цей час бандерівські підрозділи розпочали інтенсивні бойові дії проти винищувальних батальйонів, регулярних військ та партизанів Ковпака. „Азот" повідомляє про десяток боїв у серпні – жовтні 1944 р. Крім того „Козак" готував напад на Млинів, залучивши до операції понад 200 бійців. Азоту ж командири зробили кілька зауважень про невиконання наказів. В жовтні 1944 р. СБ розпочала допити „Азота" та ще кількох чоловік з його району („Гусака" та ін.). Основна претензія СБ до Видного – чому так мало написано кличів? Чому не приймає активної участі в боях? Чому не проявляє активність? 16 жовтня 1944 р. „Азота" роззброїли. Він перебував при районному СБ 3 дні. 19 жовтня його вивезли в ліс біля с. Смордва і повідомили, що він є зрадником і провокатором. „Азоту", скориставшись темнотою, вдалося втекти. 21 жовтня 1944 р. він здався НКВС. В цей же день Г.Видний дізнався що його брата вбили.

Г.Видний вирішив співпрацювати з радянською владою. Він повідомив імена та адреси понад 50-ти зв'язкових і їх родичів у Млинівському та Дубенському районах. „Азот" брав активну участь в агітаційних заходах радянської влади, в допитах затриманих воїнів УПА.

Цікавим фактом є те, що постанова на арешт Видного Гаврила Івановича була видана 29 грудня 1944 р., а арештований він ніби-то 30 грудня 1944 р. Звинувачення стандартне – ст. 54-1 і 54-11. А вже 10 лютого 1945 р. слідчим слідчого відділу ББ УНКВС Рівненської обл. кримінальна справа була припинена в зв'язку з тим, що Видний з'явився з повинною в органи радянської влади. На жаль, ми не можемо дізнатися про точку зору СБ Дубенського та Млинівського районів, щоб об'єктивно відповісти, хто ж він, Видний – „Азот"? Проте ми можемо навести витяги з політичного листа Г.Видного „Моє заблуждєніє": *„Незнаний" з с. Бужкевічі був поліціянтом за німців і багато людей звів зі світу...Багато вибило СБ під керівництвом бандита за німців Яворського Миколи під псевдо „Калина"- він колишній переводчик ляндвірта.... Мене взяли до цивільної влади бандерівців так як я мав освіту. Моїм вишколом займався Павлюк Михайло - „Тихий",- за німців закінчив курси агрономів.... З приходом радянської армії я вирішив не піддаватися*

бандерівській пропаганді і поступити по іншому. Знаючи слова Леніна „Що нехай той чоловік працював проти радянської влади десять років при вредній групі, але якщо він розвалить цю групу чи паралізує – всі гріхи прощаються". Так я і вирішив зробити, дізнатися побільше про керівників банди, а по приходу Червоної армії, навіть сам тиснувся у керівники....Багато моїх друзів уже зрозуміли, що одна українська нація не зможе жити, бо відразу інше государство завоює і буде експлуатувати. А багато націй разом, як в Радянському Союзі є незалежними та непереможними....Пригадую слова тов. Сталіна, що віник зроблений з багатьох прутиків не зламаєш, а один прутик легко зламати. Над цим прошу подумати навіть головних главарів – Клима Савура і Максима Рубана, і їхнім посібникам пора це зрозуміти. І босьте мати на туполобого німця надію! ...Коли перестав так відчувати глибоку біль, що мені заподіяли бандити, захотів читати. Читаючи газету за 3 грудня „Червоний прапор" де пишеться в першій статті „Звернення до населення західних областей України" – як жилося селянам до Великої Жовтневої соціалістичної революції 1917 року, як жилося робітникам, як жилося інтелігенції....Їх принижували, пригнічували. Лише народна революція 1917 року ліквідувала цю несправедливість. Багато людей це розуміють, але бояться СБ. А вони чують за собою страшні гріхи і використовують вас як натовп для незрозумілої справи... Недавно забили начальника Млиновського УМГБ, але Радянський Союз великий, а по закінченні війни хто не здався добровільно буде покараний, розправа буде сувора. Зрозумійте мене, охоронники головарів банд, вбивайте їх, а самі ідіте чесно до Радянського Союзу, за що немає кари. Помніть, прийде час і буде запізно!" [1, арк.26].

Чого в наведених рядках більше – пропаганди чи „заблуждєнія" - уважний читач визначить без особливих зусиль. Ми ж констатуємо: у протистоянні тоталітарної системи з людиною мораль виносилась за дужки.

Джерела і література

1. ДАРО, ф.Р-2771, оп.2, спр.2536.
2. Озимчук О.Б. Антифашистська боротьба ОУН-УПА в роки Другої світової війни: на матеріалах Волині (період 1941-1944 рр.). Дис. на здобуття... канд. іст. наук. - Рівне, 1996. - 211 с.

Олег Санжаревський

Зв'язкова з Рясників

Ставлення до жінки, її роль і місце в житті України завжди були тісно пов'язані з умовами історичного розвитку суспільства. Процес самоусвідомлення українок і їх становлення, самовизначення як громадян має свої особливості. Головна з них – самостійна і неоціненна роль української жінки в формуванні української держави. Українська жінка завжди була освіченою, самостійною, ініціативною. Тому не дивно, що в часи лихоліть жінки поруч з чоловіками захищали вітчизну. В 40-х рр. минулого століття в лавах УПА боролись жінки – патріотки. Були вони вояками, медсестрами, зв'язковими, санітарками, шили одяг, прали білизну.

Окупанти розуміли роль жінок в національно-визвольній боротьбі і тому приділяли велику увагу її нейтралізації. На нараді партійно-енкаведистської верхівки, що відбулася 10 січня 1945 р. під керівництвом секретаря Львівського обкому партії Грушецького, секретар Жовківського РК КП(б)У Бичков, характеризуючи стан підпілля, відзначив: „У них есть большая женская организация, так называемая жиночая ситка... Это их главная сила в сигнализации, в снабжении и т.д..." [1, 35].

Тому НКВС особливо жорстоко ставився до українських жінок, вдаючись до різноманітних форм катувань, фізичного та морального насильства. Одне із свідчень про такі тортури ми знаходимо у статті Р.Зарічнюка з с.Синів Гощанського району, яку опублікувала газета „Волинь". Дівчата пішли в УПА щоби допомагати чоловікам, які були в лісі. А потім була тюрма НКВС у Рівному...[2]

Ми розповімо досить типову, на жаль, історію. 6 лютого 1946 р. слідчий відділу по боротьбі з бандитизмом УНКВС Рівненської області молодший лейтенант Медвєдєв виніс постанову про арешт Козак Ніоніли Пантелеймонівни, 1923 р. н., жительки с.Рясники Гощанського району Рівненської області, українки, з селян, освіта 4 класи, незаміжньої. Її звинуватили в тому, що працювала зв'язковою (псевдо „Калина"). Цікаве формулювання звинувачення: „Будучи связной, сообщала скрывающимся на территории села Рясники бандитам о приближении войск Красной Армии и других предателей Советской власти..." [3, арк.2]. (Надто грамотний лейтенант, чи не так? – авт.). „26 января 1946 года, по заданию бандита „Ежак" доставила подрайонному шефу связи ОУН Ткачук Анастасии по кличке „Марина" 10 экземпляров листовок, ... подготовила их для распространения под день выборов в Верховный совет СССР... в пути следования задержана... совершила преступление, предусмотренное ст.54-1 „а", 54-10 и 54-11 УК УССР" [3, арк.2].

Із справи ми дізнаємося, що дівчина виконувала великий обсяг роботи щодо надання необхідної інформації для членів ОУН – УПА та місцевого населення. Наприклад, листівки вона друкувала на машинці, а її подруги, а часто й вона, переписували їх зміст від руки, щоб якомога збільшити тираж.

Цікаво, що на допитах, перший з яких був проведений в Олександрії, а вже другий, і останній, в Рівному, Н.Козак досить відверто розповідала про свої завдання, про своїх друзів, про схрони і т.д. Слідчий просив Ніонілу прокоментувати зміст листівок. Що ж його там зацікавило? Наведемо основний зміст листівки „Що таке більшовицькі вибори".

За самостійну Соборну
Українську Державу!

Воля народам!
Воля людині.

ЩО ТАКЕ БІЛЬШОВИЦЬКІ ВИБОРИ

Напередодні більшовицькі вибори до Верховної ради СССР. У пресі, пропаганді, скрізь розмальовують більшовики про „демократичний" лад у своїй державі, про „вільні демократичні" вибори, яких не мають інші країни світу, про Сталінську конституцію. Що ж в дійсності являють собою ці демократичні вибори. Що являє собою Сталінська конституція.

Даючи загальну оцінку сучасного більшовицького устрою, треба сказати, що він по формі є далекойдуча демократія, а по суті найбільш терористична диктатура партії.

Як же в дійсності відбуваються виставлення кандидатів в депутати. До рад формально обирає народ своїх представників і в цьому полягає демократія. Фактично кандидатів до рад накидає партія і тому на практиці це не є демократія, а диктатура партії. Отже поза комуністичною партією ніхто не має права виставляти кандидатів. Таким чином кандидати, яких виставили комуністи, є єдиними безконкуренційними кандидатами до керівництва більшовицькою державою. Кандидати ці будуть обрані незалежно від того, який процент виборців прийме участь у голосуванні і скільки буде віддано за них голосів. Тому то такі вибори кандидатів стають таким чином цілком не потрібні.

Більшовики для певних цілей проводять усю церемонію „демократичних" виборів. Коли оголошуються імена кандидатів у часописах, влаштовують об'їзд кандидатів по їх виборчих округах, промови, привітання, ухвали. День виборів

роблять „всенародним” святом. Наказують громадянам в цей день грати, співати, танцювати… „Обирати” для керування собою обраних уже у партії для цього кандидатів. На совєтського виборця роблять більшовицькі партійні організації з усіх сторін такий натиск, що цей виборець мусить виконати свій виборчий обов'язок і віддати свій голос за кандидата партії. Завдяки теророві партійних органів влади вибори в СССР проводяться по участі в них населення, і є найбільш пропагандистськими в світі.

Вибори проводяться більшовиками для того, щоб показати за кордоном „єдність” радянських народів, для того щоб накинути своїм громадянам переконання про їх „участь” в державному керівництві СССР. В дійсності ж вся влада в СССР належить і не тим гнаним на вибори громадянам, і не тим організаторам „трудящих”, що з наказу своїх зверхників - комуністів виставляють кандидатів. Нарешті і не самими депутатами рад трудящих від сільської як до державної. От дійсно державна влада належить до „керівного ядра” - партії комуністів. Це керівне ядро керує наставленням кандидатів, агітує виборців до виборчих урн для забезпечення високої участі населення у виборах. Отже в СССР устрій є найбільш диктаторським в сьогоднішньому світі на чолі якого стоїть тиран Сталін.

Така ж сама диктатура партії панувала в Італії і Німеччині, де диктатори цих держав з фашистським нагаєм в руці диктували свої закони.

Сталінська диктатура є ще більш жорстока й терористична. Де державний устрій, де панує хаос, злидні і голодна смерть. Мільйони голодних людей ідуть тисячі кілометрів жебрати кусок хліба. Ось як піклується державна влада яку ніби то обирає сам народ, ось як піклується творець „найбільш демократичної” конституції душогуб Сталін.

Чи зміниться становище після нових виборів в СССР. Чи покращиться доля й добробут багатостраждальних народів СССР.

Ні! Доки буде панувати сатрап Сталін зі своєю партійною клікою народам СССР не бачити вільного життя, яким живе цивілізоване людство.

Щастя і долю народам принесе революція усіх поневолених народів! Геть насильні вибори! Смерть Сталіну і його партійним дурисвітам!

Січень, 1946 р. *Українські повстанці.*

Після двох допитів – 30 січня і 6 лютого 1946 р., 26 березня 1946 р. начальник УНКВС Рівненської обл. виніс постанову про припинення слідчої справи: „Находясь в заключении Козак Н.П. заболела психозаболеванием и нуждается в лечении… Арестованную Козак Н.П. из под стражи освободить и направить для лечения в Львовскую психиатрическую больницу” [3, арк.14].

Не важко здогадатися, чому в Ніоніли почалися проблеми із здоров'ям. І не варто нагадувати, яку функцію виконували заклади подібного типу в колишньому СРСР.

Джерела і література

1. Ткачук В. Політичні репресії на західноукраїнських землях проти учасників національно-визвольних змагань // Науковий вісник ВДУ: історія. – Вип.1. – Луцьк, 1996. – С.33-36.

2. Зарічнюк Р. Дівчата з Грушвиці // Волинь. - 1996. - 6 вересня.

3. ДАРО, ф.Р-2771, оп.2, спр.2546.

Олег Санжаревський

Червоноармійці з Висоцька

З приходом радянської армії на Західну Україну та в Рівненську область зокрема, могутній державно-репресивний апарат тоталітарного режиму було кинуто на знищення УПА. Для цього було залучено велику кількість регулярних військ, міліції, НКВС. Влада не могла і не хотіла миритися із широкою підтримкою УПА місцевим населенням. Боротьбу проти УПА особисто очолив перший секретар ЦК КП(б)У М.Хрущов. Було навіть визначено конкретний термін остаточної ліквідації національного руху – до 15 березня 1945 р.[1, арк.28]. У 1944 р. в Рівненську обл. було стягнуто велику кількість військ – спочатку одну дивізію та чотири бригади загальною кількістю 8754 особи. Пізніше, коли стало зрозумілим, що опір зламати не вдається, перекинули ще одну дивізію чисельністю 2958 осіб, що була підсилена бронепоїздами (ще 2-3 тис. чол.) [1, арк.28].

До боротьби з УПА залучалися партизанські загони С.Маликова, В.Бегми, Н.Таратути, І.Шитова та ін – це ще тисячі штиків. Крім того, в селах формувалися винищувальні батальйони все з тією ж метою – боротьба проти УПА. Проте й цього було мало. У розпорядженні НКВС СРСР від 31 березня 1944 р. йшлося: „Сім'ї, у складі яких є оунівці, що перебували на нелегальному становищі, або ті, що займалися бандитизмом, а також сім'ї засуджених оунівців, взятих на облік, виселити до тилових областей союзу".

Очолював дану ділянку „роботи" генерал І.Сєров. Цей генерал за рік відправив до Сибіру, а точніше, в Карлаг, Інталаг, Потьмлаг, Бамлаг, Берлаг, Кінгірлаг, Воркутлаг, Омлаг, Норільлаг, Тайшетлаг, Колимлаг, Озерлаг, Катлаг, і т.д. (всього 162 табори) понад 162000 членів сімей оунівців [1, арк.34]. Цікава біографія цього радянського генерала. Сєров Іван Олександрович, 1905 р. н., росіянин. Син наглядача Вологодської тюрми. Проте після 1917 р. „записався" в селяни, адже при радянській владі з таким батьком в біографії „світлого" майбутнього бути не могло. У 18 років Іван – завідуючий хатою-читальнею. Через чотири місяці – голова селищної ради. З 1925 р. по 1928 р. навчається у військовому училищі. Дослужився до заступника начальника штабу артилерійського полку. В 1935-1939 рр. навчається у Військовій артилерійській академії та Військовій академії ім. Фрунзе. У 1939 р. майора Івана Сєрова мобілізують на службу в НКВС СРСР. Через 2 місяці, 9 лютого 1939 р., Сєров стає заступником начальника Головного управління робітничо-селянської міліції НКВС СРСР. Ще через 9 днів (!) Сєров – начальник цього управління. Йому присвоєне звання – майор держбезпеки (що прирівнювалось до військового звання комбрига). Через 5 місяців нове підвищення: Сєров – заступник начальника Головного управління державної безпеки НКВС СРСР. 2 вересня 1939 р. І.Сєров стає шефом НКВС України. 4 вересня отримує звання комісара держбезпеки 3 рангу. Саме за „українські справи" 26 квітня 1940 р. І.Сєров отримав перший орден – орден Леніна. В червні 1940 р. І.Сєров познайомився з Г.Жуковим, з яким швидко знайшов спільну мову. З липня 1941 р. і до кінця війни – Сєров заступник Л.Берії. За роки війни Сєров широко практикував розстріли заручників, тортури. Саме такі нелюдські методи ведення війни коштували німецьким бонзам смертного вироку Нюрнберзького трибуналу. У власному будинку в Польщі після закінчення війни цей генерал НКВС в підвалі облаштував ... тюрму – напевно стаціонарних тюрем йому не вистачало. Пізніше, в 1957 р., він разом з Жуковим готував державний переворот.

Саме Сєров з Жуковим започаткували політику переслідування всіх, хто був пов'язаний з УПА, надавши їй нелюдської жорстокості. Проте, що можна чекати від людей, котрі й з своїми солдатами не рахувалися? Адже загальновідомий факт, що лише поховано на полях битв 6 млн. радянських солдат і офіцерів. А це, за офіційними даними, 30% від загиблих на фронтах. Більшість не похована. Тих солдат, що

мобілізували на Україні, в перших боях навіть не перевдягали у форму радянської армії. От і брали Київ, Львів, Краків ... солдати в фуфайках. Якщо на них не передбачено трун, то навіщо їм форма в перших боях, коли більшість з них і гине? Якщо згадати мемуари радянських воєначальників, генерали постійно, аж до 1945 р., скаржилися: „солдати необстріляні". Працював жахливий молох війни. І в цьому пеклі НКВС і „Смерш" продовжували пошук причетних до ОУН-УПА навіть серед тих, кого забрали до Червоної армії. І знаходили та жорстоко карали – кого в табори, кого в штрафні батальйони, кого закатовували до смерті. Таких справ в Рівненському державному архіві досить багато. Ми вибрали кілька типових, що показують методи роботи „Смерш" та подальшу долю цих солдатів.

Є на півночі Рівненської області с.Висоцьк. З приходом Червоної армії, на початку 1944 р., в перші ж дні до армії було мобілізовано сотні чоловіків. На різні фронти потрапили ці люди. Одиниці повернулися з війни живими. І не лише гітлерівці їх вбивали. Група односельців (53 чол.) потрапила на службу в 62-й запасний стрілецький полк, що базувався у м. Ворошиловграді. На малій батьківщині в 1943-1944 рр. відбувались криваві сутички між УПА і Червоною армією. Після кожного бойового зіткнення арештовувались все нові й нові жителі селища, в яких вимагали свідчень про повстанців. Після чергового бою, в якому загинуло за нез'ясованих обставин 22 жителі селища, в основному польської національності [2, арк.12], „Смерш" арештовує одного за одним кількох бійців названої частини, уродженців с. Висоцька і звинувачує їх за статями 54-1 та 54-11 КК УРСР. Наприклад, серед заарештованих знаходимо прізвище Мосійчука Володимира Трохимовича, 1904 р. н., жителя с. Висоцька Висоцького району Рівненської області, українця, з селян, освіта 2 класи. На малій батьківщині у нього залишилися батько, матір, обоє 1876 р. н., дружина Лучко Ксенія Григорівна, 1906 р. н., двоє дітей: син – Григорій, 1927 р. н., і дочка Євгенія, 1930 р. н. Було також два брати, один з яких проживав у м. Лунінець Пінської області, а другий був призваний до лав Червоної армії, і місцезнаходження його було невідоме.

Арештували Мосійчука В.Т. 16 травня 1944 р. і відправили до Ворошиловградської міської тюрми НКВС. Правда, допити розпочалися раніше „арешту" – 13 травня 1944 р. [2, арк.12]. З протоколу першого допиту дізнаємося, що Мосійчук В.Т. до війни працював у своєму селі в колгоспі ім. Леніна рядовим колгоспником. Цікаво, що з приходом німців в липні 1944 р. він залишився на своєму робочому місці – в колгоспі! Виявилося, що він працював там аж до приходу радянської армії. Цей факт розкриває суть німецької політики в Україні щодо використання сільськогосподарських ресурсів. Міністр окупованих територій Сходу А.Розенберг запропонував розпустити колективні господарства й спланувати перехід до приватної власності. А.Гітлер та його найближче оточення не погоджувалися з цим, вважаючи за доцільне на час війни збереження великих господарств для задоволення належного рівня виробництва продовольства. В порівнянні з владою більшовиків, в економіці майже не відбулося якихось змін. Радянська „націоналізована" власність стала німецькою реприватизованою власністю. Колгоспи і радгоспи продовжували існувати, їх лише було перейменовано в „лігеншафти", з німецьким і частково польським керівництвом. Нові загарбники розуміли, що годі їм шукати кращого знаряддя для експлуатації поневоленого селянства, ніж колгоспи та радгоспи, де селян примушували до безкоштовної праці, й, окрім того, вимагали „контингентів". В справі експлуатації селянства нацисти навіть перевершили більшовиків, які за браком часу не встигли провести повну колективізацію на Рівненщині. Німецькі окупанти, застосовуючи примус, змусили селян працювати в лігеншафтах, і для багатьох це був перший досвід „колективного господарювання".

Слідчий звинуватив солдата Мосійчука в тому, що він є членом антирадянської організації українських націоналістів, за завданням якої збирав членські внески. Звичайно, червоноармієць не визнавав цього факту - аж до другого допиту, 15 травня

1944 р. Мосійчук тоді визнав, що він член ОУН і був завербований влітку 1943 р. Крім того, надавав для ОУН матеріальну допомогу. За півроку він передав аж… два буханці хліба [2, арк.13].

Вражає в розповідях Мосійчука В. жахлива бідність українського селянства. Своєї землі мав 0,5 га. Наймитував у багатших односельців, працював день і ніч, щоб прогодувати сім'ю. На Софіївських хуторах, що біля Висоцька, було досить багато будинків, яким селяни давали власні назви. Це пояснюється тим, що колись тут була німецька колонія, і господарства видавались настільки багатими для уяви місцевих жителів, що вони їх називали за іменами колишніх господарів. Наприклад, „будинок Емеля", „будинок Лівізіна" і т. д. Саме сюди приходив Мосійчук наймитувати, саме тут його попросили допомогти для УПА, саме тут він передав два злощасних буханці хліба – все, що він міг собі дозволити, аби не померти з голоду.

15 липня 1944 р. начальник ОКР „Смерш" ХВО виніс постанову про припинення слідчої справи проти Мосійчука В.Т., оскільки „не має можливості допитати усіх необхідних свідків". Було прийняте рішення направити червоноармійця Мосійчука в спецтабір НКВС для перевірки на загальних засадах.

Аналіз архівних документів дозволяє нам частково відслідкувати перебування Мосійчука в спецтаборі №0310. Це дозволяє дізнатися причини, з яких червоноармієць змінив свої попередні свідчення. Ми знайшли агентурні свідчення, підписані „Ларенко", які вважаємо за потрібне навести повністю:

Источник „Ларенко" Принял дежурный 19.9.1944 г.

Агентурное донесение

17 сентября 1944 г. в 16.00 часов в 3-м корпусе я беседовал с Мусейчук, бригада инвалидов, он работает уборщиком в 3 корпусе. В беседе он сказал: „Я сидел в Ворошиловградской тюрьме полтора месяца, меня при допросе там восем раз ударили. Подозревали в принадлежности к Украинской националистической партии, но я в ней не был". На мой вопрос а что это за партия, он ответил: „Это партия националистов Украины, которая ставила вопрос о самостийности Украины. Когда немец зашел он дал привелегию этой партии, а после стал расправляться и многих расстрелял националистов". На мой вопрос «Кто же был руководителем этой партии» он т.е. Мусейчук ответил: „Руководителем этой партии был Бендера его немцы расстреляли". Сам Мусейчук инвалид, несмотря на то, что работать все же может. Работает плохо

19/IX.44 г. Ларенко"

Били – ось головна причина зізнань червоноармійця.

Поглянемо на матеріали щодо іншого жителя Висоцька, який був арештований в той же час, і в ході допитів також змінив попередні свідчення. Гузовець Йосип Онуфрійович, 1910 р. н., українець, неписьменний. На батьківщині залишились дружина, двоє дітей, сестра. Був звинувачений за тими ж статтями. Врешті решт опинився в тому ж таборі № 0310. У справі знаходимо такі ж зізнання про побиття [3, арк.28]. Такими були стандартні методи роботи НКВС.

Як свідчать відомі на сьогодні факти, доля цих солдатів була, як правило, сумною, оскільки після таборів вони поповнювали ряди штрафбатів, і їх шанси вижити наближалися до нуля.

Джерела і література

1. Ткачук В. Придушення тоталітарним режимом збройного опору населення в Західній Україні в 1944-1947 рр. // Збірник навчально-методичних матеріалів та наукових статей історичного факультету. – Луцьк, 1998. – №1. – С.19-22.

2. ДАРО, ф.Р-2771, оп.2, спр.2280.
3. ДАРО, ф.Р-2771, оп.2, спр.2279.
4. Озимчук О.Б. Антифашистська боротьба ОУН-УПА в роки Другої світової війни: на матеріалах Волині (період 1941-1944 рр.).- Дис. на здобуття... канд. іст. наук. – Рівне, 1996. – 211 с.

Олег Санжаревський

Зловживання владою в особистих інтересах: справа Миків

Репресивна політика на західноукраїнських землях була запрограмована самою природою тоталітарних режимів Й.Сталіна та А.Гітлера. Проникаючи в усі сфери соціально-політичного життя і намагаючись підкорити його своїм інтересам, встановити скрізь жорстокий контроль, тоталітарна система безжалісно придушувала найменші спроби опору та інакомислення (реального чи вигаданого). Масові репресії – це не лише боротьба проти інакомислення, а й засіб загального залякування з метою унеможливити будь-які прояви невдоволення. Лише застосовуючи тотальний терор можна було перетворити мільйони людей на слухняних „гвинтиків".

Із встановленням сталінського режиму на західноукраїнських землях репресій зазнали всі соціальні верстви радянського суспільства. Антигуманний режим запровадив на „нових" територіях, що потрапили до його рук в 1939-1940-х рр., політичне безправ'я і зневагу до людської гідності [3, арк.115]. Незаперечним є факт, що представники державних органів влади та правопорядку часто вели себе як завойовники, зневажаючи будь-які закони, а їхні зловживання носили масовий характер, що свідчить про їх повну безкарність.

Жителі міст, містечок та сіл до цих пір пам'ятають сотні фактів терору та зловживань, що були зведені до рангу державної політики.

Приклад безкарності у зловживаннях показували багато керівників партійних і радянських органів, про що свідчать матеріали кримінальних справ. Наприклад у містечку Мізоч у багатьох громадян незаконно були конфісковані житлові будинки, за які просто не хотілося платити орендної плати.

В с.Дубечно Волинської області другий секретар райкому комсомолу Задокотівського району Мішин незаконно арештував громадян Мороза і Грищука, забрав у Мороза патефон, а в Грищука акардеон. Все це він привласнив [1, арк.19].

У кожній західноукраїнській області органи прокуратури щорічно офіційно реєстрували 2-4 тис. подібних порушень. Скільки ж їх було насправді?!

Партійні, радянські, комсомольські і карально-репресивні органи складали додаткові плани боротьби не лише з оунівським підпіллям, але й з національно свідомим місцевим населенням, що його підтримувало. Завданням таких планів було:

- посилити конспірацію в агентурно-оперативній роботі;
- забезпечити постачання цивільним одягом і взуттям оперативний склад органів МВС УРСР;
- при УМВС усіх західних областей УРСР створити оперативні гардероби цивільного одягу.

Це пояснюється тим, що енкаведисти перевдягалися в форму оунівців для різноманітних акцій.

Проте найбільш вражаючі факти незаконних дій ми спостерігаємо у випадках конфіскацій нерухомості, особливо у містах. Треба зазначити, що ці процеси розпочалися ще в 1939 р. Скажімо, відповідно до постанови ЦК ВКП(б), КП(б)У ухвалила рішення щодо виконання планів переселення осадників [2, арк.26]. Станом на 3 квітня 1940 р. на Рівненщині було звільнено 5154 будинки. До 1941 р. Рівне вважалось одним із значних торгово-промислових центрів Західної Волині з

населенням 45 тис.чол. Кількість будинків у ньому становила 5 тис., в тому числі кам'яних 1650. Із них 30% - двох і більше поверхових. Проте початок воєнних дій, систематичне бомбардування житлових кварталів призвели до страшного руйнування будинків і знищення тисяч мирних жителів.

Окупувавши місто, німці продовжували його руйнувати. Вони знищили пошкоджені будинки. Таким чином з 5 тис. неушкодженими залишилось 845 кам'яних будинків. В них могли розміститися, без огляду на комфорт, лише біля 10 тис.чол. Будинки, що вціліли потребували значного ремонту. Крім того, дослідники вказують, що було знищено 6 тис. кв.км гранітних та асфальтованих тротуарів.

З поверненням радянських військ, та черговим проходженням фронту, стан житлового фонду м.Рівне став просто катастрофічним. Цінність житла відповідно стала в прямому сенсі „дорожче за життя".

Нам невідомо, чи розмірковував про подібні речі житель м. Рівне Мик Михайло Казимирович, 1882 р.н., що проживав по вул.1травня, буд.18а разом з своєю дружиною Мик Марією Іванівною, 1888 р.н. Придбало це помешкання інтернаціональне подружжя Миків (він поляк, вона росіянка) ще в 1933 р. і з того часу безвиїзно проживало тут. Михайло Казимирович родом був із с.Нехоти Жешувського повіту, працював у своєму рідному селі як наймит, або різноробочий. В 1913 р. помер батько, а в 1918 р. – матір. У 1913 р. Михайла Казимировича мобілізували в польську армію. Завершивши службу, він відправився до м. Перемишля, де працював робочим на лісопильному заводі до 1916 р. В 1916 р. Михайло Казимирович переїзджає до м. Рівного, де також працює на лісопилці аж до приходу радянської армії в 1939 р. З жовтня 1939 р., як при радянській, так і при німецькій владі, пан Мик працював двірником. А з осені 1944 р. він влаштувався на роботу конюха при 2-му відділенні міліції в м. Рівного [4, арк.14].

Проте прийшла неочікувана біда. 4 грудня 1944 р. подружжя Миків було арештоване, а майно описане і вилучене. Під час обшуку на квартирі була знайдена вогнепальна зброя „наган парабелум" та патрони до неї. Виявилося, однак, що зброя належить радянському командиру, що квартирував у Миків.

Тому під час перших допитів, що розпочалися в лютому 1945 р., зброя у вину не ставилася. Михайла Казимировича Мика звинуватили у співпраці з окупаційною владою, використання можливостей „фольксдойче" та репресіях щодо єврейського населення [4, арк.17]. В березні 1945 р. слідчий оголосив М.К. Мику, що той звинувачений за ст.54-1а КК УРСР. Треба зазначити, що покази проти пана Мика давали ті громадяни м. Рівного, які мали з ним особисті рахунки, що й підтвердили на „очній ставці" [4, арк.31].

Як би там не було, 27 червня 1945 р. був затверджений звинувачувальний вирок проти М.К. Мика, де говориться, що Мик винним себе не визнав, але достатньо викритий показами свідків щодо співпраці з німецькими окупантами. Вже 3 жовтня 1945 р. Особлива нарада при Народному комісарі внутрішніх справ СРСР присудила йому 5 років таборів [4, арк.45].

Досить типова справа. Проте на цьому вона не завершилася. В травні 1945 р. за відсутністю складу злочину з-під варти була звільнена Марія Мик. Вона пішла додому і … Далі ми з невеликими скороченнями наведемо заяву пані Мик до прокурора м. Рівного Єфименка. „Після звільнення з-під варти я прийшла в свою квартиру і встановила, що це він мене арештував, тобто Годованець Борис, що працює в УНКВС … Речі мої, що були описані при обшуку, майже всі підмінені, більшої частини немає зовсім… Я звернулася до прокурора військ НКВС … Але не дивлячись на це Годованець навіть не думає звільняти квартиру… і крім того дружина Годованця носить мої речі…" [4, арк.45].

Далі – більше. Після скарги М.І. Мик начальник управління НКВС в Рівненській обл. генерал-майор Трубніков дав наказ на арешт Годованця за привласнення речей і незаконне заволодіння квартирою. Дивна річ, але наказ генерала виконано не було! Тому М.І. Мик 27 липня 1945 р. знову звернулася до військової прокуратури за правдою, і та взялася за з'ясування обставин справи її сім'ї.

Військовий прокурор Рівненської обл. майор Константінович виявив, що справа побудована на використанні побутового конфлікту, явно сфабрикована і, в той же час, свідків уже немає в Рівному – вони виїхали до Польщі. Виявилось, що ще під час слідства слідчому Годованцю було вказано, що в такому вигляді направляти справу до Особливої наради не можна. Проте він знехтував забороною [4, арк. 48]. Скоріш за все, такий випадок був неподиноким. І слідчий знав, що робить.

Однак, воєнна прокуратура Рівненської обл. повторно витребувала справу М.К.Мик і зробила висновки, що „виновность мужа Мик М.И. Мик М.К. представляется также сомнительной , и есть основания предполагать, что арест супругов Мик был произведен с целью завладения имуществом и квартирою супругов Мик... Через члена Военной прокуратуры Красной Армии, проверить обоснованость привлечения Мик М.К., и направления его дела в Особое Совещание” [4, арк.49].

Паралельно з цими подіями розвивалася й інша лінія. УНКВС по Рівненській обл., в особі начальника першого спецвідділу капітана Друзенка, на основі розпорядження НКВС СРСР №20-б вирішила що „семья Мик М.К. состоящая из жени Мик Марии Ивановны 1888 г.р., уроженицы с.Букачи Витебской обл., жительница г.Ровно ... подлежит ссылке в Сузульский р-н Новосибирской обл. в спецпоселение вместе с мужем” 30 листопада 1945 р.[4, арк. 64]. Знав пан Годованець, чого чекав! Однак не врахував пробивної сили цієї жінки. Щоб хоч якось зам’яти скандал, слідчий Годованець був переведений в м. Костопіль на таку ж посаду. Проте, як кажуть в народі, горбатого могила справить. Ось кілька цитат із висновку „про зловживання службовим становищем та вилучених речей старшим оперуповноваженим Костопільського РВ НКВС Годованцем Борисом Антоновичем, 1910 р.н., уроженцем м. Здолбунів Рівенської обл., українцем, кандидатом ВКП(б), в органах НКВС з 1940 р. Старший оперуповноважений Костопільського РВ УНКВС Годованець під час виконання своїх службових обов’язків займався зловживаннями. Наприклад:

- присвоїв собі овечий кожух, мішок пшениці, килим, шерстяну хустку, вилучені в жителя с. В.Любаша;
- присвоїв собі 6 шкір великої рогатої худоби;
- продукти харчування і т.д.”

Годованець був арештований на 15 діб, з нього вирахували 50% місячної зарплати [4, арк.62].

Після цих фактів Генеральна прокуратура СРСР 25 листопада 1946 р. звернулася до Особливої наради при МВС Союзу РСР із повідомленням, що слідство в справі М.К. Мик є необ’єктивним і необгрунтованим: „В процессе производства дополнительной проверки по делу Мик Михаила установлено, что следователь Годованец, арестовавший супругов Мик, привлечен к дисциплинарной ответственности за самовольное занятие квартиры, принадлежащей супругам Мик и за присвоение имущества. В связи с тем, что обвинение Мик М.К. материалами дополнительной проверки опровергнуто – прошу: „постановление Особого совещания от 3 октября 1945 г. в отношении Мик М.К. отменить и дело производством прекратить” [4, арк.67].

За результатами звернення ОН при МВС СРСР 15 січня 1947 р. прийняла рішення про відміну постанови від 3.10.1945 р.: „Дело производством прекратить, Мик М.К. от ссылки освободить” [4, арк.67].

А пана Годованця перевели на чергове місце роботи. Цікаво, як склалася його доля?

Джерела та література

1. Ткачук В. Зловживання владою як специфічна риса сталінського режиму в західній Україні (1944-1957рр.) // Науковий вісник ВДУ. – №1. – Луцьк, 1998. – С.19-22.

2. Стрільчук Л. Українські політичні біженці та переміщені особи після Другої світової війни. Дис. на здобуття... канд. істор. наук. – Луцьк, 1999. – 174 с.
3. Сміян К. Соціально-економічне становище населення Волині і Рівненщини в період війни 1941-1944 років // Науковий вісник ВДУ. – Луцьк, 1996. – С.112-120.
4. ДАРО, ф.Р-2771, оп.2, спр.2546.

Оксана Себастіянська

Назвати поіменно...

> „Істинно благими є вуха, що дослухаються не до голосу, який звучить на площах, проте до голосу, який у тиші навчає істині”
> (Герсоній, французький богослов XV ст.).

Таким є епіграф до випущеної Інститутом історії України НАН України в 1999 р. книги під назвою „Протистояння”. У ній зібрані звернення, заяви, листи громадських організацій, політичних партій та громадян України до урядової комісії з вивчення діяльності ОУН-УПА за період осені 1996 - весни 1998 рр. Варто зазначити, що читати цю книгу надзвичайно важко, позаяк у ній наведено полярні судження щодо діяльності ОУН-УПА в роки війни. Вона сконцентрувала багато взаємної ненависті, звинувачень, жадоби помсти. Гіперболізована емоційність не має нічого спільного з науковим пізнанням історії і є наслідком радянської пропаганди у висвітленні українського націоналістичного руху в роки Другої світової війни. Зокрема, під час розгляду проблеми радянська історична наука часто практикувала зміну акцентів. Повністю ігноруючи аналіз головної мети націоналістичного руху – ідею самостійної української держави – на перший план висувались методи її досягнення, а саме зв’язок з гітлерівською Німеччиною. Тенденційність у підборі фактів, фальсифікація подій, підміна понять, зокрема, боротьба ОУН-УПА розглядалась суто як бандитизм, а звідси й акцентування на фактах жорстокості українських повстанців – усе це породжувало негативні стереотипи у свідомості радянських людей щодо повстанської боротьби. Власне, навіть сучасні історичні дослідження містять інколи діаметрально протилежні судження, оцінки, причинно-наслідкові характеристики. В основі такої полярності – безплідна суперечка навколо питання: чия боротьба визначальніша в історії української державності – українців під червоними прапорами чи тих, хто воював під синьо-жовтими знаменами.

Для західноукраїнського населення червоні прапори були стягами тієї держави, яка утвердилася на їхній території лише восени 1939 р., а відтак вони просто не встигли до початку радянсько-німецької війни стати частиною їхньої самосвідомості. Більше того, українці Волині та Галичини, які й витворили УПА, мали змогу спостерігати з боку за „совітською червоною Україною” ще в передвоєнні роки, а отже аналізувати, оцінювати сталінський терор, голодомор 1932-33 рр., під час якого через українсько-польський кордон переповзали опухлі „східняки”, рятуючись від голодної смерті. Згодом „західнякам” довелось самим пережити майже два роки радянського терору, депортацій і політичних переслідувань.

Історію національно-визвольних змагань ОУН-УПА можна вивчати на прикладі декількох західноукраїнських сіл, послуговуючись розповідями очевидців та учасників боротьби як з гітлерівським, так і сталінським режимами. Із кожним роком свідків тих трагічних подій стає дедалі менше. А тому час вимагає якнайповніше використовувати таке джерело пізнання історичного минулого як спогади.

Спогади є надзвичайно цінним джерелом історичної інформації з огляду на те, що містять відомості про життя і діяльність конкретної людини з її особистими переживаннями, болями, амбіціями і мотивацією вчинків. Адже принцип гуманізації вітчизняного курсу історії якраз і полягає в тому, щоб за нескінченними рядами дат, подій, фактів, історичних явищ розгледіти долю власне людини і побачити, що її обличчя – це не „звірячий оскал карного злочинця", а приклад самопожертви, патріотизму і мужності.

Саме таким було життя молодої дівчини із села Кунин, що на Здолбунівщині, Ольги Федотової з дуже шанованої сім'ї священика Якова Федотова. Односельчани дівчини Міля Созанська (Стецюк) та Пилип Фридрих розповідали, що приїхав священик Яків Федотов у Кунин із Житомирщини близько 1912 р., обмінявшись парафією з Василем Хомичевським, батьком Бориса Тена (Миколи Хомичевського).

Воєнне лихоліття Другої світової війни багатодітна сім'я Федотових зустріла з тривогою. Дев'ятнадцятирічна донька Ольга, яка вчилася в медичному училищі у Львові, перейшла лінію фронту й восени 1939 р. з'явилася в батьківській оселі. Усі речі Ольги залишилися у Львові, а тому сестри Наталія, Віра та Ніна поділилися з нею по-сестринськи. Федотових у селі знали як надзвичайно життєрадісну родину, у якій панували постійні жарти, дотепи разом з глибокою вірою в Бога. Навіть хворий батько (отець Яків лежав паралізований багато років) не позбавив цю дружну сім'ю оптимізму та віри в краще життя.

Прихід нацистів у 1941 р. дуже швидко розвіяв усі сподівання на Українську самостійну державу. Про події за 200 кілометрів, у Львові, навколо уряду Ярослава Стецька стало відомо й у селі. Сім'я Федотових як патріотично налаштована не могла залишитись осторонь.

З осені 1942 р. Ольга – медична сестра загону УПА, що дислокувався поблизу с. Гурби. Міля Созанська пригадує, як брала участь у санітарному вишколі, який влітку 1943 р., на Трійцю, проводила Ольга в Гурбинських лісах. Польовий госпіталь у цих лісах був переповнений, адже йшла запекла боротьба з німецькими окупантами. Про антинімецькі бойові дії УПА влітку 1943 р. повідомляють навіть джерела з ворожого табору. Зокрема, у розвідувальному зведенні Кам'янець-Подільського партизанського з'єднання від 1 червня 1943 р. повідомлялось, що „в лісах Острозького, Шумського, Мізоцького районів націоналісти активізують свої дії проти німців. По 60-70 возів виїздять на засідки та різні операції" [1, арк.75]. Протягом червня-вересня 1943 р. в лісах Рівненщини проти повстанських відділів проводилась каральна операція німецьких загарбників під командуванням гітлерівського генерала поліції фон дем Баха-Залевскі, до участі в якій було залучено зі сторони німців 2 бронепоїзди, 50 танків і бронемашин, 27 літаків та 10000 німецьких та польських поліцаїв. Під час цієї операції УПА втратила 1237 старшин та стрільців, загинуло 5000 осіб цивільного населення [2, 42].

Восени 1943 р. гітлерівці посилили свій тиск на УПА, особливо на її допоміжні структури. Головна команда УПА своїм наказом №21 від 12 листопада 1943 р. встановила при Військових округах УПА посади начальних лікарів, а санітарну роботу у відділах передала представникам Українського червоного хреста [3, 163]. У системі медико-санітарної служби УПА створювались шпиталі для стаціонарного лікування хворих і поранених вояків, а для обслуговування цивільного населення організовувались санітарні пункти.

Стаціонарний госпіталь, у якому працювала Ольга Федотова, часто змінював місце розташування, але не припиняв роботи. Турботливі руки сестри-жалібниці нерідко компенсували нестачу медикаментів.

Фашистська окупація змінилася радянською. У госпіталь надійшов наказ від командира ВО УПА „Богун" „Енея" (Петра Олійника) негайно змінити місце розташування через облаву загону НКВС. Проте госпіталь був переповнений важкопораненими бійцями, а тому швидко передислокуватись не було можливості.

Учасник цих подій розповідав Пилипу Фридриху, що поранені просили Олю залишити їх, але вона категорично відмовилася і заявила: „Хлопці не зможуть без моєї допомоги. Якщо станеться найгірше і нас виявлять, то за законами війни поранених та лікарів не вбивають, а захоплюють у полон. А зрештою, що буде – те буде, а я їх не залишу". У глибину лісу пішли лише легкопоранені бійці.

Енкаведисти госпіталь виявили і вбили молоду сестру-жалібницю та всіх поранених, тому що для них вони були не суб'єктами військових дій, стосовно яких діють закони війни, а „бандитами", „купкою головорізів". Щоправда, війська НКВД взагалі не цікавила законність, тим більше у воєнний час.

Пилип Фридрих одержав по підпільному зв'язку наказ забрати тіло Олі та привезти в рідне село Кунин для поховання.

„Було важко і страшно, – згадує Пилип, – але я це завдання виконав. Проте страшніше було сказати матушці Федотовій, кого саме я привіз із лісу".

Звістку про те, що з лісу привезли вбиту Ольгу, не поширювали, але незабаром село знало трагедію. Подруга Олі Міля Созанська, дізнавшись про біду, відразу ж прибігла в дім Федотових. В одній із кімнат на долівці лежала мертва Оля, а поруч на колінах оплакувала доньку мати. Паралізований отець Яків із розпачу кричав. До рук Олі прилипли листочки грабини, і Міля хотіла їх забрати, але матушка сказала: „Не треба, їй болить". Зболене материнське серце не хотіло вірити, що донька мертва.

Село хоронило Ольгу в надвечір'ї, щоб було менш помітно. Односельчанка Ева Литвинець подарувала весільне вбрання, у якому дівчину й віддали землі. Оля спочиває в рідній стороні, поблизу оселі, у якій народилась, виросла і змужніла. Усю сім'ю Федотових репресували і вислали в Сибір, де одні знайшли свій вічний спочинок, а їхні нащадки в Сибіру й донині, та інколи шлють у рідне село листи.

У далекому від рідного села Кунин Томську все життя прожила найстарша донька Якова Федотова Віра. Вона була дружиною одного з командирів військової розвідки групи УПА „Богун" Василя Коренюка. Саме він супроводжував тіло сестри дружини Олі Федотової до села. І саме йому багато хто з кунинців завдячують життям у жорстокому бою УПА з військами НКВС та Гурбах у квітні 1944 р.

Василь Семенович Коренюк народився в 1919 р. в селі Уїздці Здолбунівського району на Рівненщині. Міцна мурована батьківська хата й до сьогодні стоїть на землі, що на межі між Уїздцями та Кунином, і називається Дубенський шлях. Тривалий час після війни ця хата була приміщенням поштового зв'язку.

Батьки – Семен і Марта Коренюки виростили четверо синів: найстарший Василь, потім Гриць, Кіндрат і Микола. Дружна селянська сім'я гарно господарювала, вважалася заможною, була шанованою в селі. Старший син Василь виявляв хороші здібності до наук, і батько створив йому умови для успішного навчання у Львівській гімназії. Тут, окрім хороших знань з основ наук і німецької мови, юнак пройшов і патріотичний вишкіл. Мріяв про навчання за кордоном, хотів стати лікарем, але для цього необхідні були гроші.

Після навчання в гімназії Василь вчителював у селі Кунин у 1938-39 рр., дружив з місцевими хлопцями і дівчатами, тут закохався і в 1939 р. одружився з донькою місцевого священика Вірою Федотовою.

Василь був веселим і дуже енергійним хлопцем. Із його появою молодь села зажила новим і цікавішим життям. Старожили й до сьогодні пам'ятають ті часи і Василя Коренюка, охоче діляться своїми спогадами. Мешканці Кунина Міля Созанська, Надія Коломис і Микола Блащук розповіли, що Василь організував драматичний гурток у селі, поставили „Безталанну", „Наймичку", „Сватання на Гончарівці". У будинку Корнія Литвинця активно запрацювала „Просвітянська хата". З ініціативи Василя було влаштовано волейбольний майданчик. Колишні учні Коренюка особливо пам'ятають його на уроках фізкультури. Стрункий, середнього зросту, рожевощокий, обов'язково у спортивній формі, він з дітьми взимку на лижах долав

крутосхили гори Дроздівки. Інколи навідувався до Львова, звідки привозив патріотичну літературу. Такого хлопця не можна було не любити й не поважати.

Прихід радянської влади у вересні 1939 р. селяни зустріли з тривогою і надією. Чутки про голод, колгоспи та сталінські репресії доходили до села, адже польсько-радянський кордон був поблизу, за Острогом. Разом з тим раділи, що об'єдналися з великою Україною і позбавилися польського національного гніту. У селі обирали депутатів у ради. Серед обраних був і Василь Коренюк, але незабаром його мобілізували в Червону армію. З'явився він у селі лише в 1942 р. Розповідав, що в перші дні німецько-радянської війни потрапив у полон до гітлерівців. Вижити допомогло те, що непогано володів німецькою мовою. Ймовірно, що в Німеччині Коренюк зав'язав тісні стосунки із закордонним оунівським підпіллям, тому що після появи в селі підшукував двох дівчат-зв'язкових. Незабаром Василь стає командиром в УПА, заступником шефа відділу військової розвідки групи „Богун". Освіта, знання німецької мови, досвід армійської служби ставить його в ряд авторитетних і впливових командирів. Зокрема, Василь Коренюк („Палій", „Модест") був присутній на Першій конференції поневолених народів Сходу Європи й Азії, організованої з ініціативи Головної Команди УПА 21-22 листопада 1943 р. в селі Будераж Мізоцького (нині Здолбунівського) району. На фотографії, зробленій під час цієї конференції, Василь Коренюк стоїть зліва поряд із господарчим референтом УПА-Північ Василем Морозом („Зубатий"), шефом штабу групи Дмитром Казваном („Черником"), а попереду них – шеф розвідувального відділу групи „Богун" Андрій Кисіль („Немо"), комендант запілля УПА-Північ Ростислав Волошин („Горбенко"), командир групи „Еней" Петро Олійник, керівник охорони делегації Василь Процюк („Кропива") та керівник угорської місії до УПА підполковник Ференц Мартон [4].

Конференція відбувалася в умовах суворої конспірації. Як видно з фотографії, Василь Коренюк був там чи не наймолодшим із командного складу групи „Богун".

Під час відомого Гурбенського бою у квітні 1944 р. Коренюк зі своїм підрозділом розвідки натрапив у лісовій улоговині на гурт односельчан-кунинців, які прибули сюди внаслідок провокативної тотальної мобілізації чоловічого населення в УПА. Агентура НКВС, яка діяла в лавах УПА, мала завдання зібрати в одне місце побільше симпатиків повстанців і знищити поголовно беззбройних. Власне, так і сталося. Лише в село Кунин після бою рідні привезли тіла дев'ятьох загиблих селян. Багатьох врятував Василь Коренюк. Він розповів своїм односельчанам, що в напрямку села Буща окопані 4 танки, які повстанці мають підірвати, здійснивши таким чином прорив ворожого оточення, і наказав негайно пробиратися до того місця.

Подальша доля Василя Коренюка в УПА малодосліджена. У 1945 р. він виконував обов'язки референта служби безпеки крайового проводу ОУН, який керував підпіллям на Волині і Поліссі. 12 грудня 1945 р. у с. Романові в районі Теремного, в кількагодинному бою з більшовиками загинули члени крайового проводу ОУН на Північно-західних українських землях „Верес-Архип", майор „Лига-Вовк", керівник видавничого осередку при Проводі ОУН на ПЗУЗ „Вадим", працівник видавничого

осередку „Вік”. Разом з ними впав у бою, вискочивши з криївки, член Проводу ОУН на ПЗУЗ Василь Коренюк. Посмертно був нагороджений Срібним Хрестом Заслуги [5, 51].

Із перших днів у лавах УПА воювали і загинули брати Григорій та Кіндрат Коренюки. Батько, Семен Коренюк, загинув у радянському ув'язненні. Мати Марта, разом із невісткою Вірою та маленькою онукою Орисею, донькою Василя, була вивезена до далекого Сибіру. Усе господарство розграбували. Повернулася Марта на рідну землю вже помирати. Відомо, що, коли через роки Віра Коренюк відвідувала свекруху в Уїздцях, приїхавши з далекого Сибіру, мати синів-повстанців вкотре просила в неї пробачення за всі поневіряння, які зазнала вона з маленькою донькою з вини її сина. Віра не визнавала за ним ніякої вини, а лише за тими, хто назвав 100-тисячну УПА армією бандитів, а їхніх родичів – зрадниками.

В рядах ОУН-УПА було багато високоосвічених, відданих національній ідеї українців, які жертвували найдорожчим – своїм життям – для здобуття незалежної української держави. Їхній тернистий життєвий шлях абсолютно заперечує тезу окремих істориків, які намагаються переконати громадськість, що основним мотивом участі в тій запеклій боротьбі для членів ОУН-УПА було прагнення вижити, захистити своє майно.

Прикладом самопожертви в ім'я України може слугувати життєвий шлях молодого священика з уїздецького храму Павла Назарчука, який народився в селі Гільча на Здолбунівщині.

Гільча – особливе село в цьому терені. У тридцятих роках минулого століття це було велике і впорядковане село. Поділялося воно на дві частини – українську і чеську, які гарно вживались між собою. Дівчата і хлопці з бідніших українських родин охоче працювали в чехів, щоб заробити собі на обнову. „Вони добре ставилися до нас, вчасно годували і платили. Це були добрі та порядні господарі”, – згадувала моя прабабця, яка народилася в цьому селі в 1900 р. й до заміжжя в 1920 р. там проживала. Бабуня розповідала, що мирно вживались між собою українці та євреї, які мешкали по одній вулиці з її родиною. Ніхто з них не знав слова „інтернаціоналізм”. Люди різних національностей і релігій керувалися християнськими заповідями і добросусідськими правилами співжиття.

Село Гільча було відоме знаменитим джерелом святого Миколая, що збереглося до цього часу, знаним у всіх навколишніх селах млином чехів братів Гаворків, великим сільським клубом, у якому збиралася на гуляння молодь з навколишніх сіл, невеликим, але таким потрібним для селян, заводом з виготовлення молотарок і косарок.

Польська влада, що на початку 1920-их років встановилась на західноукраїнських теренах, нічого нового і доброго не принесла: політика зросійщення змінилась полонізацією. Люди жахались чуток про страшну тюрму в Березі Картузькій. Жахи цієї катівні пережив і мій прадід Антон Попович, сільський фельдшер із Гільчі-чеської.

Люди жадібно слухали в клубі палкі слова на захист прав українців і чехів депутата польського сейму Скрипника, майбутнього патріарха Мстислава. Він відзначав, зокрема, що польська влада набагато жорстокіше переслідує українських націоналістів порівняно з комуністами і застосовує до обох рухів „неспівмірну кару” [6, 7-8].

Націоналістичний рух, як логічний спротив поневоленої нації, наростав. Націоналізм став ідеологією передової частини українства, особливо молоді. З великою повагою дивилися гільчанці на юнака-односельця, учня Рівненської української гімназії Павла Назарчука. Стрункий юнак під час відвідин у вихідні і на канікули батьків обов'язково заходив у сільський храм святого Миколая, у якому тривалий час був послушником.

Павло народився в 1920 р. в бідній селянській родині Никона Назарчука. Сім'я землі не мала, тому міцний кремезний батько заробляв на навчання двох синів тим, що робив цеглу. Його гордістю став старший син Павло.

Після навчання в гімназії Павло вивчився на священика і початок Другої світової війни зустрів у приході села Вільбівне Острозького району. У 1942 р. він переїхав у село Уїздці Здолбунівського району, де на Трійцю освятив новозбудований храм і став у ньому настоятелем. На освяченні був присутній і Василь Коренюк, молоді люди між собою спілкувалися.

Перед молодим священиком відкривалась перспектива традиційного пастирського життя, служіння Богові і людям. Отця Павла поважали прихожани. За декілька кілометрів жили його батьки і батьки молодої дружини. Чого ще бажати в такий тривожний воєнний час?

Але священик-патріот вирішив інакше: у відповідальний момент бути з народом там, де найважче. Отець Павло залишає храм в Уїздцях і вже в 1943 р. щоденну молитву Богу справляє в криївці підпільної районної референтури, спочатку в лісі поблизу села Йосипівка, а потім поблизу Кунина. У 23-річному віці отець Павло Назарчук стає районним політреферентом на псевдо „Хресний", організовує по навколишніх селах самооборону селян. Старожили-гільчанці пам'ятають промову „Хресного" на сільському кладовищі в 1944 р., на якому хоронили вояків УПА. Тоді він сказав: „Український народ непереможний. Ніякою зброєю його здолати неможливо. Лише чорна, підступна зрада, як свідчить історія, може погасити полум'я народного опору" [7]. Пророчі слова молодого референта, на жаль, збулися.

Пізньої осені 1944 р. зрадник, який обіцяв принести в криївку їжу, привів енкаведистів. Обставини знищення криївки невідомі. Відомо лише те, що вже через годину-другу звістка про загибель „Хресного" долетіла до Гільчі, до родини. Та обставина, що енкаведисти не охороняли тіло, дала можливість непомітно забрати загиблого. І зробив це сам батько. Шукати підводу не було часу й можливості, а тому цілу довгу осінню ніч батько сам на руках ніс сина. Дорога, а це майже 9 кілометрів, стала для батька найдовшою та найстрашнішою в житті.

Похоронили „Хресного" на сільському кладовищі в Гільчі неподалік могил вояків УПА, на похоронах яких він нещодавно промовляв: „Лише чорна зрада може подолати нас..." Звістку про підступну зраду і загибель молодого священика з Уїздців, якого добре знали і мешканці Кунина, швидко стала відомою в селі й боляче сприймалась селянами.

Сповнена трагізму й доля Мелітини Созанської (Стецюк). 83-річна Міля Созанська з глибоким сумом і любов'ю згадує своїх братів – старшого Євгена та молодшого Ананія, які загинули в тій нерівній боротьбі 40-их років минулого століття. До початку війни з гітлерівцями Євген навчався в Дерманській гімназії, гуртував навколо себе молодих односельчан, роз'яснював політичну ситуацію. Сестра згадує, що інколи, під час бесід з молоддю, очі брата наповнювались слізьми. Він так прагнув захопити своїх односельчан ідеєю української державності! Дуже переживав, що не завжди вдавалося знайти слова, які б доходили до серця кожного юнака чи дівчини. Так розмірковував юнак, якому не було ще й двадцяти років.

У 1939 р. Євген зник із села і з'явився вдома лише під осінь 1942 р., одягнений у військову форму та зі зброєю. Рідні все зрозуміли без слів, але не знали, що бачать його востаннє в батьківських стінах.

Сестрі Мілі відомі лише два епізоди з життя старшого брата. Він мав сутичку з німцями в сусідньому селі Уїздці, де засів на горищі й довго відстрілювався. Вдалося залишитися живим. Наприкінці війни брат з'явився в родичів на Демидівщині й, прощаючись, сказав, що, мабуть, бачаться востаннє – його загін вирушає в далекий похід. Подальша доля Євгена Стецюка невідома.

Трагічно склалося життя й молодшого брата Мілі Ананія. У 1947 р. криївку в Кунині виказав місцевий зрадник, і енкаведисти закидали її гранатами та димовими шашками. Тіла Ананія та двох його побратимів відвезли в райцентр Мізоч і посадили під липами для страху й повчання населення. Енкаведисти знали загиблих, а тому впізнавати їхні тіла не було потреби. Такий метод залякування був важливіший ніж християнська мораль. Навіть на фронтах війни ворогів віддавали землі, а це відбувалося в мирний час!

Матір Ананія Марія Стецюк, дізнавшись про трагедію, поспішила до Мізоча, щоб востаннє побачити та оплакати сина, але поховати по-християнськи не змогла: енкаведисти не підпускали. Вона здаля дивилася на сина, доки влада не закопала тіла загиблих. Не змогли рідні й перепоховати Ананія, тому що енкаведисти пустили чутку, що те місце заміноване. Отож, в українських патріотів забрали не лише життя, а й право на християнський похорон.

Згорьована матір повернулася додому з ще більшою тривогою за долю доньки Мелітни, яка в цей час перебувала в тюрмі.

Мілю Стецюк, як зв'язкову УПА, заарештували 4 квітня 1945 р. Вона пригадує, що у Здолбунівському відділі НКВС її цілодобово допитували двоє слідчих – Тихонов і Фіногенов. Били і відливали водою. Врешті вона щось підписала, але досі не знає, що саме. Потім її відправили в Дубенську тюрму, звідки 7 разів під конвоєм возили до Здолбунова на допити, але власне допитували лише раз. Вона думає, що робилося це з метою психологічного впливу, адже кожна така поїздка – це неймовірні хвилювання. 27 вересня 1945 р. військовий трибунал засудив Мілю Стецюк до 10 років таборів у Горьковській області, а потім відбувала покарання в Караганді. Це була справжня каторга, особливо на лісоповалі. Після смерті Сталіна в 1953 р. режим дещо пом'якшав, і в травні 1956 р. Міля повернулася в рідне село до матері вже з чоловіком Йосипом Созанським, закарпатцем, якого зустріла в таборах. У рідному краї Мелітіна народила двох доньок, які згодом стали гордістю місцевої школи, а потім закінчили Київський національний університет імені Тараса Шевченка і нині проживають у столиці [7].

Сьогодні Міля Созанська-Стецюк згадує пережите і втішається тим, що її боротьба не була марною – Україна стала незалежною державою. Вона нічого не вимагає від України, аби лише пам'ятали тих, хто віддав за неї найдорожче – життя – і належно шанували їх.

Кунин надто вдався втямки радянським „визволителям", коли через 16 років по війні, у 1961-му, колишній оперуповноважений Мізоцького РВ МДБ лейтенант В.К.Платонов засвідчив на допиті: „Маю відмітити, що в часі моєї роботи в Мізоцькому РВ МДБ, мені дуже часто доводилось очолювати оперативне керівництво і брати участь в ліквідації озброєних банд оунівського підпілля. Характерно, що с.Кунин, розташоване в 4-5 км від райцентру Мізоч з гарнізоном військ МВС, вважалось найбільш засміченим бандитами УПА місцем" [8, арк.96].

Радянська історіографія часто наголошувала на негуманних методах боротьби ОУН-УПА, на численних жертвах серед невинних людей. Стверджувати чи заперечувати цю тезу без доступу до таємних архівів каральних органів обох воюючих сторін дуже важко. Варто лише зазначити, що не останню роль у братовбивчому протистоянні зіграли спеціально підготовлені агенти НКВС, заслані в ряди ОУН-УПА ще на початку війни для розвідувальної та провокаційної роботи. Кількість таких спецзагонів помітно зросла в 1944 р. Старожили наших сіл досі не можуть зрозуміти жорстоких розправ над цілими родинами. Коли в дім приходила озброєна група, не завжди можна було зрозуміти, хто це: справжні вояки УПА чи псевдобоївки від НКВС. Люди жили в постійному страху та напрузі, і такий стан був одним з найдієвіших методів упокорення західноукраїнського населення радянською владою. 84-річна Надія Марківна Коломис добре знає, хто саме восени 1944 р. з'явився на її подвір'ї та скалічив їй долю.

Надія Марківна разом з чоловіком Серафимом, двома маленькими дітьми та свекром проживала на хуторі під лісом, що територіально належав до Кунина. Хутір з декількох господарств був як одна велика родина, у якій допомагають один одному, хоча жити у воєнне лихоліття дещо віддалено від села було небезпечно. Чоловік пані Надії Серафим підтримував повстанський рух, але з дому не відлучався. 10 листопада 1944 р. до Надії Коломис завітав вітчим Микола Мосійчук, який мешкав у селі, з наміром взяти коня, щоб впорати город. Восени темніє швидко, тому донька запропонувала вітчиму переночувати. На світанку Серафим, вийшовши в двір за дровами, побачив гурт озброєних людей, які наближались до хутора з боку сусіднього села Коршів. Такі зустрічі не віщують нічого доброго, тому чоловік забіг до хати і

попередив, щоб заховалися. Але вітчим Надії Марківни ховатися передумав, адже був уже літньою людиною, працював сільським ковалем і мав звільнення від армії, а тому вважав, що в мирній обстановці зустріч з енкаведистами (а це були саме вони) йому нічим не загрожує. Такий розрахунок виявився фатальним – літнього беззбройного Миколу Мосійчука потягнули за клуню і, навіть не поцікавившись, як його ім'я, розстріляли. Оточивши хату, енкаведисти з брутальною лайкою почали стріляти у вікна з вимогою всім вийти. Надія Марківна пригадує, що вийти можна було лише навколішки – кругом свистіли кулі. Із хати сусіда Івана Власюка вийшла його дружина з немовлям на руках і тут же впала, скошена кулею. Тіло вбитого вітчима Надії енкаведисти вкинули в сусідську клуню і підпалили, очевидно, щоб приховати сліди злочину. Вогонь перекинувся і на обійстя Надії Марківни, яке згоріло дощенту. „У заціпенінні я сиділа з дітьми на згарищі, а потім рушила в село до матері", – розповідає Надія Коломис. Чоловіка Надії під конвоєм повели до відділу НКВС у Мізочі. Очевидці розповідали, що один з конвоїрів всю дорогу бив Серафима уламком дошки. Про долю свого чоловіка Надія Марківна нічого не знала багато років.

Після здобуття Україною незалежності пані Надія отримала довідку про повну реабілітацію Серафима із записом про те, що помер він 7 березня 1945 р.

„Впевнена в тому, що мого чоловіка закатували, – із сумом продовжує жінка. – Я втратила все майно, нажите важкою працею, втратила дорогих мені людей, мої діти виросли сиротами у важкі повоєнні часи, і я досі не знаю, де могила Серафима, щоб хоч помолитися на тому місці, а тому не можу заспокоїтись і до сьогодні" [7].

Як і Міля Созанська, Надія Марківна не вимагає матеріальної компенсації за скоєне з її родиною репресивними органами держави, якої вже немає. Та й не йдеться тут про матеріальне. Ніхто з потерпілих у ті часи не смів навіть порушувати питання щодо покарання винних за незаконні дії державних органів Радянської України. А в спецархівах НКВС, ймовірно, такі злочини задокументовано, як вдало проведені операції щодо знешкодження антирадянських елементів.

Оцінюючи методи боротьби обох воюючих сторін необхідно виходити з того, що одна з них (ОУН-УПА) не мала кваліфікованих слідчих органів, тюрем, суддів тощо, діяльність яких би регламентували певні державні закони. Натомість, більшовицька УРСР мала необхідні державні структури, кодекси законів, зрештою – власну конституцію, а відтак, здається, жодна невинна людина не повинна була б постраждати, бути позбавленою волі, тим більше життя беззаконно.

Для держави Україна насправді цього мало – реабілітувати посмертно. Щонайбільше необхідно вибудувати, витворити таке громадянське суспільство, яке б не допускало існування державних інститутів поза правовим полем.

Українські повстанці, їхні родини, мільйони репресованих чекають не лише визнання, реабілітації чи покути перед ними. Вони вже отримали те, чим може похвалитись не кожен із нас: втілення в життя своєї мрії – України.

У вже вищезгаданій книзі „Протистояння" серед листів на підтримку визнання ОУН-УПА можна знайти лист колишнього політв'язня М.А.Продана з м. Тернополя. „Прости мені, Боже, що кляв я оту орду і страшну епоху... – пише він. – Я шістнадцятирічним пройшов всі вісім кіл радянського пекла. Але навіть воно не змогло витравити з мого серця великого прощення і великої віри в кращу долю України" [9, 294].

Володимир Винниченко писав, що українську історію неможливо вивчати без брому. А пережити її? А розказати? А назвати поіменно?

Джерела та література

1. ЦДАГО України, ф.62, оп.1, спр.253.

2. Шанковський Л. Історія українського війська. Збройні сили сучасної доби за роки 1914-1953. Друге доповнене видання. – К., 1991. – 695 с.

3. Кентій А.В. Українська Повстанська армія в 1942-1943 рр. – К., 1999. – 285 с.

4. Марчук. І. Тищенко О. Гурби: квітень 1944-го. – Рівне, 2002. – 47 с.
5. Інформатор: видання Проводу ОУН на ПЗУЗ.- 1946.- №3.
6. Шлях: релігійно-громадський часопис. – Луцьк: Т-во ім. П.Могили, 1938.- Лютий.
7. Особистий архів О.М.Себастіянської.
8. ДАРО, ф.Р-2771, оп.2, спр.801.
9. Протистояння. Звернення, заяви, листи громадських організацій, політичних партій, громадян України до Комісії з вивчення діяльності ОУН-УПА. 1996-1998 рр. – К., 1999. – 405 с.

Володимир Борщевич

Репресії проти духовенства Волинсько-Рівненської єпархії (друга половина 40-х - початок 50-х рр. ХХ ст.)

На початку 1944 р. нацисти втратили територію Рівненської та Волинської областей. Ці землі опинилися в зоні окупації радянської армії. Процес повторної інкорпорації волинського краю до складу сталінської держави здійснювався шляхом боротьби з українським рухом опору, репресій проти мирного населення. До розряду небезпечних зараховано усіх потенційно неблагонадійних осіб, цілі соціальні групи населення.

Тому, після встановлення радянського режиму на території двох областей, духовенство й віруючі яких входили до однієї Волинсько-Рівненській єпархії, розпочато сумний перелік жертв серед українських священиків та церковнослужителів. У числі перших мучеників були отці М.Калашник, Ю.Добротвор та архімандрит Іліян (Гук) [1, 11]. Вивчивши ситуацію, каральні органи розгорнули широкомасштабні репресивні заходи, в першу чергу проти духовенства Автокефальної церкви. 16 травня 1944 р. радянські спецслужби заарештували настоятеля с. Вишків Ківерцівського району Волинської області о.О.Сатаневича. Через рік, 2 серпня 1945 р., стало відомо про його смерть в ув’язненні [2, 19].

В інших випадках сталінський режим використовував підступніші методи. Бачачи свою безсилість у боротьбі з Українською повстанчою армією на Волині, енкавеесівці організовували діяльність бандитських груп з метою дискредитації УПА. Під виглядом бійців руху опору кримінальний елемент, завербований режимом, розстрілював мирних жителів, спалював села, знищував українських патріотів. Звірствами вони прагнули залякати населення, дезорієнтувати, викликати ненависть до руху опору [3, 171-176]. Дії спеціальних підрозділів НКВС включали й знищення українського духовенства. У червні 1944 р. одна з таких груп, замаскована під вояків УПА, розстріляла о.І.Тарнавського, настоятеля с.Глинськ Здолбунівського району Рівненської області [2, 16]. Восени того ж року загинув і псаломщик церкви села Глинськ В.Адашинський [2, 12].

Окремі випадки розправ енкавеесівців над українськими священиками вражають жорстокістю. Під час проведення заходів по виявленню повстанців працівники Млинівського районного відділу НКВС Рівненської області під керівництвом міліціонера Шваба та дільничного уповноваженого Клименка розстріляли священика О.Прибитовського в с.Смордва Млинівського району [4, 180]. Це звіряче вбивство сталось у ніч на 30 жовтня 1944 р.

Характерно, що у „Списку священно-церковнослужителів Волинсько-Рівненської єпархії вбитих і забраних бандитами у 1942, 1943, 1944 та 1945 роках” за підписом протоієрея А.Білоцерківського отці М.Калашник, Ю.Добротвор, Іліян (Гук) та О.Сатаневич не значаться взагалі. Про о.І.Тарнавського зазначено, що він у „1944 р. вбитий невідомими зловмисниками”, а псаломщик В.Адашинський у тому ж році „пропав безвісти”. Нічого не сказано про обставини загибелі отця О.Прибитовського, помічено лише: „Загинув” [4, арк.229-233].

Наприкінці 1944 р. радянська влада вже арештовувала церковнослужителів відкрито. У грудні співробітники НКДБ і НКВС Межирицького району Чернов,

Гарбузов і Довженко арештували псаломщика с.Городище М.Каштана. Після кількаденного утримування у районному центрі, ув'язненого відправлено до Рівненської тюрми. Однак на запит родичів адміністрація в'язниці повідомляла, що такого в списках утримуваних нема [5, арк.58].

Роль інформаторів у репресивному механізмі відігравали уповноважені Ради у справах РПЦ при облвиконкомах. У другій половині 40-х рр. особливо активним „борцем" проти Української церкви та її духовенства зарекомендував себе уповноважений у Волинській області М.Діденко. Одним з головних напрямків роботи він вважав виявлення нелояльного до режиму духовенства. Зібрану інформацію про священиків уповноважений передавав органам НКДБ і НКВС.

В інформаційному звіті за перший квартал 1945 р. від 3 квітня 1945 р. за №63/с М.Діденко повідомляв у Київ, що в с.Чорторийськ Колківського району в місцевій церкві виявлено „два бандити, українсько-німецьких націоналістів", які там переховувались. Настоятель о.Ю.Лопухович, підкреслював уповноважений, не повідомив про них радянську владу, а єпископ Микола (Чуфаровський) лише тимчасово заборонив настоятелю здійснювати священнослужіння. Цей випадок коштував автокефальному священику свободи, у 1950 р. його вивезено у Сибір. У цьому ж звіті повідомлялось про зволікання з реєстрацією колишніми автокефальними священиками о.Д.Штулем, о.Ф.Заєм, о.А.Лукашевичем та іншими. Враховуючи статус інституту уповноважених, як неофіційного підрозділу НКВС, ця інформація не була залишена без уваги каральною системою.

Режим не покладався на ієрархію маріонеткової РПЦ і застосовував на Волині раніше випробувані засоби тиску на духовенство, зокрема економічні. Уповноважений особисто клопотався перед завідувачем обласного фінвідділу про обкладення податками понад норму незареєстрованих священиків. Розрахунок був простий – позбавити засобів існування непокірних, а також створити юридичну підставу для покарання.

Доповнювали репресивну кампанію акції на рівні районної та сільської влади. Відомі випадки, коли уповноважені райвиконкому, голови сільрад тероризували сільських священиків, пропонували їм відректись від церкви, погрожували фізичною розправою, знищенням храму. Подібні випадки зафіксовані у селах Седмярки Сенкевичівського району, Козлиничі та Нова Руда Маневицького району в грудні 1947 – січні 1948 рр. [6, арк.27; 7, арк.68]. Такі дії відображали загальну позицію режиму щодо церкви, а репресії, в першу чергу, загрожували національно-свідомим священикам.

Для звітів уповноваженого за 1947 р. характерна поява ще однієї деталі – інформації про арештованих священиків. У звіті за перший квартал 1947 р. від 3 квітня 1947 р., №19032 повідомлялось про трьох заарештованих священнослужителів: о.І.Карпецького, 1911 р. народження, освіта вища богословська; о.І.Брука, 1916 р. народження, освіта загальна вища, та о. диякона П.Рябка, 1922 р. народження, з початковою освітою. Як зазначалось у документі, усі вони „арештовані як бандити" [8, арк.21]. У тому ж році, 15 травня, ув'язнено представника відомої на Волині священичої родини Кульчинських – о.В.Кульчинського. Військовий трибунал 2 серпня 1947 р. засудив його за ст. 54-1а Кримінального кодексу УРСР на 15 років каторги та 5 років позбавлення громадянських прав [2, 14]. У документах знаходимо й згадку про о.Ф.Борецького. Як повідомляв уповноважений, його було заарештовано в 1939 р. й вислано в Казахстан, а перед німецько-радянською війною він повернувся додому. З наближенням фронту виїхав на Захід, але повернувся з Німеччини на Волинь у 1946 р. і отримав призначення на парафію. На думку уповноваженого, о.Ф.Борецький, з огляду на його минуле, був потенційним ворогом влади.

Механізм застосування репресій до нескорених священиків розкривається в кількох розпорядженнях уповноваженого у Рівненській області Дубовика. В березні-квітні 1948 р. він направив листи окремим головам виконкомів райрад з вимогою

вжити заходи до незареєстрованих священиків. 20 березня 1948 р. уповноважений звернувся до керівництва Висоцького району. „За наявними у виконкомі облради відомостями, – читаємо в листі, – в селі Озеро, Висоцького району священик Рибчинський Микола Єгорович в установленому законом порядку не зареєстрований і тому не має права виконувати обов'язки священика взагалі. Крім того, Рибчинському М.Є. в реєстрації відмовлено в 1945 р. з мотивів небажання дати автобіографічні відомості" [9, арк.59]. Аналогічного змісту листи отримали: 20 березня 1948 р. - Шевченко, голова виконкому Гощанської райради депутатів трудящих, у справі о.А.Руля, та 21 квітня - Р.Нестерчук, голова виконкому Зарічненської районної ради, з вимогою заборонити священнослужіння незареєстрованому о.Ф.Боготько [10, арк.63; 11, арк.83]. Названі документи є дуже важливими для історії Української церкви на Волині: по-перше, вони свідчать про опір духовенства радянському керівництву церквою, розкривають механізм репресій і називають їх виконавців, показують катастрофічне становище РПЦ, яка змирилась з фактом диктату радянської влади. Подібні заходи були упереджувальними, оскільки одного з названих уповноваженим священиків – о.А.Руля – органи безпеки заарештували приблизно через місяць після вже названого листа [2, 15].

Серед репресованих режимом були не тільки священики і диякони, але і церковнослужителі. 1 серпня 1948 р. протоієрей П.Саковський, благочинний Шацької округи повідомляв уповноваженого Ради у справах РПЦ у Волинській області про арешт співробітниками МДБ псаломщика Й.Поліщука.

Окремі працівники органів радянської влади шантажем і погрозами вимагали від віруючих припинити відвідування церкви. Ці працівники використовували випробувані в 1920 – 1930-х рр. в Радянському Союзі методи атеїстичної роботи. Влітку 1948 р. в с.Велюнь Висоцького району Рівненської області уповноважений з поставок зерна Качанов вимагав від селян не ходити в церкву, ображав священика, заперечував існування Бога. В разі, якщо селяни і далі ходитимуть до церкви, він обіцяв її закрити або спалити. Перед Всенічною, на Преображення Господнє, Качанов викликав церковного сторожа і погрожував йому 25-річним ув'язненням та примусовими роботами. На Преображення він скликав у клубі збори жінок й наказав їм „повикидати з своїх будинків ікони" [12, арк.89].

Ієрархія РПЦ намагалась дистанціюватись від репресій, показати свою непричетність. Про це свідчать слова Панкратія (Кашперука), який у бесіді з уповноваженим назвав Волинсько-Рівненську єпархію дуже складною, де багато „нахабних священнослужителів", і зазначив, що не всі вони доброзичливо ставляться до Радянської держави, тому і арештовують їх [6, арк.27]. Отже, ступінь совєтизації московських єпископів набирав загрозливих форм, коли лояльність до режиму ставилась вище від християнських моральних норм, не говорячи вже про архіпастирські.

Ще одним засобом „очищення" Волині від українських священиків стала відмова їм у прописці. Згідно радянських законів на Волинську область, як прикордонну, поширювалась дія режимної території. Це дозволяло позбавляти прописки „підозрілих" осіб. Рада у справах РПЦ при Раді Міністрів СРСР листом від 13 серпня 1948 р., №687/с запитувала М.Діденка про духовних осіб, яким недоцільно поновлювати прописку на режимній території. У таємному листі №252/32 від 6 жовтня 1948 р. уповноважений у Волинській області подав список священиків та дияконів, узгоджений з МДБ, в кількості 51 особи [13, арк.173-184]. Серед внесених у список: о.Т.Коваль, о.Ю.Преварський, о.М.Олійчук, диякон Я.Серветник та інші. Усі вони переслідувались церковною і радянською владою, а окремі були ув'язнені.

На початку 1949 р. М.Діденко інформував про нову групу українських священиків – „ворогів радянської держави – націоналістів", діти яких були активними учасниками „націоналістичних банд". До такої категорії занесено отців Н.Турчановського, Н.Калинчука, О.Суничука та інших. Особливо негативно характеризувався

о.В.Мисечко, про якого уповноважений писав: це „тип націоналіста, в близьких стосунках перебував весь час з Полікарпом і церква, де він служить, фактично є церквою української автокефалії". Як результат – у жовтні 1949 р. о.В.Мисечка заарештовано.

У 1949 р. уповноважений М.Діденко володів повною інформацією щодо кількісного та якісного складу православного духовенства Волинської області, що й відображено у його звітах. Подані ним відомості потрібно сприймати ще і як підказку вищому керівництву можливих об'єктів репресивних заходів. Характерним з цієї точки зору є інформаційний звіт уповноваженого за перший квартал 1949 р. М.Діденко, в першу чергу, рапортував про результати своєї праці щодо зменшення духовенства в області. До категорії небезпечних він зараховував священиків В.Мисечка, Л.Ліхтанського, А.Рибачука, В.Фандалюка, О.Бжезицького, М.Струка, І.Трилеського, Т.Войну та інших. Четверо з них були арештовані і засуджені на різні терміни ув'язнення.

Не залишав радянський режим у спокої українських священиків й після звільнення з ув'язнення. Вони й надалі залишались безправними. Так, колишній благочинний Здолбунівської округи Автокефальної церкви о.Л.Грищук у 1945 р. був заарештований й засуджений на 10 років позбавлення волі. Відсутність доказів вини змусила Військову колегію Верховного суду СРСР скасували вирок й 10 грудня 1946 р. звільнити його з в'язниці. Однак для радянської системи звільнення з-під варти не означало виправдання, а лише відсутність доказів, які потрібно знайти. Людина на все життя залишалась для каральної системи неблагонадійною і становила так звану „групу ризику". Про це свідчив випадок, що трапився навесні 1949 р. з о.Л.Грищуком. Місцевий голова колгоспу, виконавець розпоряджень радянських органів безпеки, виселив священика з квартири, наданої йому громадою. У відповідь на скаргу о.Луки на протизаконні дії голови, М.Дмитришин, секретар Рівненської обласної ради депутатів трудящих, у листі від 15 квітня 1949 р. на ім'я голови виконкому Корецької райради депутатів трудящих Гажали писав: „При цьому направляється заява настоятеля церкви с.Жаткова, Корецького району гр. Грищука у питанні про незаконні дії голови колгоспу щодо розбору клуні, яка знаходиться у користуванні релігійної общини, а також щодо виселення його із займаної квартири, наданої общині для церковного причту на Ваш розгляд" [14, арк.28]. Цією відповіддю секретар Рівненської облради фактично санкціонував продовження переслідувань українського душпастиря.

Більшості з арештованих у 1949 р. священиків інкримінували співпрацю з УПА та ОУН або антирадянську пропаганду. Траплялися і винятки, які свідчили про бажання режиму переслідувати якомога більшу кількість душпастирів-патріотів. Для цього використовувались усіляки зачіпки. На 15 років ув'язнення за „крадіжку соціалістичного майна" засуджено диякона церкви с.Вуйковичі Локачинського району С.Богуславського. Формальним приводом для радянського правосуддя, щоб застосувати міру покарання, слугували такі мотиви: священичий сан, перебування на окупованій території, український патріотизм. Про продовження в цьому напрямку роботи каральної системи свідчили слова М.Діденка після подання ним інформації про арешти духовенства: „Із наведених прикладів, достатньо зрозуміло, що зменшення служителів культу відбувається за рахунок таких елементів,... які найбільш ворожі людству і не припиняють своєї чорної справи на шкоду суспільству. Цей процес зменшення в такому напрямку буде відбуватись і надалі й він, як на мене, повністю закономірний в умовах Волинської області" [15, арк.96].

Крім фізичних розправ застосовувались і методи психологічного тиску. Уповноважені всіляко підтримували атмосферу недовіри і ворожості до духовенства, стимулювали душепродавство. Відомо про співпрацю з органами держбезпеки секретаря Волинсько-Рівнеського єпархіального управління о.О.Соколовського [15, арк.99]. В тій ситуації слідкувань і доносів дієвою особою був єпископ Панкратій.

Про його прагнення вислужитись перед режимом свідчить випадок з священиком В.Мисечком, настоятелем церкви с.Жашковичі Іваничівського району. Єпископ Панкратій передав про о.В.Мисечка компрометуючі перед радянською владою документи М.Діденкові, який, у свою чергу, перепровадив їх в органи МДБ [16, арк.139].

На початку 50-х рр. продовжувались арешти, хоча основна маса українського духовенства Волинсько-Рівненської єпархії вже була репресована. У 1944 – 1951 рр. було ув'язнено, вивезено та розстріляно, за попередніми підрахунками, 133 священно- та церковнослужителів. Пік репресій припав на 1945 р., тоді постраждало 30 священиків, 2 диякони та 1 псаломщик. У 1946 – 1951 рр. спостерігався спад кількості жертв режиму, хоча в останній рік 4 священики, 2 диякони були позбавлені волі.

У розрізі духовного сану найбільше постраждали душпастирі – 110 священиків заплатили за переконання власним життям, роками неволі та здоров'ям. Значно менше жертв серед дияконів та псаломщиків – відповідно 12 і 8 осіб. Найпоширенішим звинуваченням називалась участь у „бандах УПА" або сприяння їм. Підставою вироку слугувала стаття 54 Кримінального кодексу УРСР. Розгляд справ здійснювали військові трибунали та цивільні судові інстанції. Винесені вироки передбачали різну міру покарання від 5 до 25 років ув'язнення. В окремих випадках, як от о.В.Кульчинському за ст. 54-1а КК УРСР, крім 15 років ув'язнення, присуджено ще 5 років позбавлення громадянських прав. Коли не вдавалось застосувати статтю про антирадянську діяльність, висовувались звинувачення у крадіжках соціалістичного майна або навіть „у співчутті крадіжці державного майна", як от о.О.Бжезицькому, покараному за останнім формулюванням на 10 років ув'язнення [17, арк.52].

Частина репресованих священно- і церковнослужителів, пройшовши крізь радянські тюрми та концтабори, поверталась на Волинь, а частина помирала в ув'язненні, іншим дозволено приїхати на рідну землю тільки на схилі років. Українських священиків стали звільняти з тюрем після смерті Й.Сталіна, особливо у 1956 р., після XX партз'їзду.

Іншим видом покарання були духовні репресії. Згідно вчення Святої Православної церкви, навіть єретики приймались у давнину, після покаяння, в сущому сані, над ними не здійснювались повторні хіротонії. Зокрема, без перевисвяти приймались в лоно церкви єретики-іконоборці. Автокефальна церква не вносила ніяких догматичних змін у віровчення, а тому не мала підстав називатись єретичною. Отже, застосування Московською патріархією перевисвят автокефальних священиків було актом протицерковним, неканонічним. Навіть той факт, що після 1946 р. греко-католицьких священиків у Галичині силоміць приєднано до РПЦ без повторних хіротоній, говорить про політичне підґрунтя подібного кроку єпископів Московського патріархату, спрямованого, в першу чергу, проти ідеї створення самостійної Української церкви.

Перевисвяти, як репресивний захід, почав застосовувати на Волині єпископ Пітирим (Свиридов) у березні – червні 1944 р. Яку кількість священиків та дияконів він перерукоположив – невідомо. Як підтвердження „канонічної" висвяти, єпископ Пітирим видавав на руки священикам та дияконам довідки. Ось зміст однієї з таких, датованої 23 червням 1944 р.: „Довідка. Пред'явник цього, священик Микола Война, полікарпівського рукоположення, прийнятий мною в лоно Св. Православної церкви через перерукоположення. Перерукоположення мною було здійснене 23 червня цього року в Луцькому кафедральному соборі за Божественною літургією. Священик Микола Война затверджений на посаді настоятеля Св. Дмитріївської церкви с. Вишеньки, Луцького району. Пітирим, Єпископ Курський, Уповноважений Екзарха України по Волинській області" [2, 29].

Більш конкретні відомості маємо про перевисвяти, здійснювані єпископом Волинським і Рівненським Миколою (Чуфаровським) у 1944-1946 рр. Він сам зазначав, що перевисвятив близько сотні священнослужителів, рукоположених владикою Полікарпом. Допоки встановлено імена 31 перевисвяченого священика та

диякона Автокефальної церкви [18, 93]. Ускладнює пошукову роботу пізніше небажання перерукоположених згадувати про цей факт, засвідчувати його у будь-яких документах.

Особливі розпорядження існували і щодо затвердження духовних нагород, даних автокефальними, а в окремих випадках і автономними єпископами духовенству. Обов'язковим був дозвіл Московського патріарха на визнання чинною нагороди званням протоієрея, митрою, хрестом з прикрасами. Нижчі за рангом нагороди надавав удруге московський єпархіальний архієрей.

Отже, протягом 1944 – 1951 рр. карально-репресивна система морально і фізично нищила цвіт українського духовенства Волинсько-Рівненської єпархії. Кращі його представники були розстріляні, ув'язнені, вивезені в Сибір. У переслідуваннях брала участь і Московська патріархія, яка по духовній лінії вживала антиканонічні заходи, спрямовані на моральне пониження українського духовенства.

Джерела та література

1. Українське православне слово. – 1981. – №10. – С.11.
2. Борщевич В. Доля священиків УАПЦ Волині у 1944-1950 рр. – Луцьк, 1997. – 39 с.
3. Білас І.Г. Репресивно-каральна система в Україні: 1917-1953: Суспільно-політичний та історико-правовий аналіз: У 2-х кн.– К.: Либідь-Військо України, 1994. – Кн.1. – 423 с.
4. Список священно-церковнослужителів Волинсько-Рівненської єпархії вбитих і забраних бандитами у 1942, 1943, 1944 та 1945 рр., 1948 р. // ДАВО, ф. Р-393, оп.2, спр.10, арк.229-233.
5. Донесення уповноваженого Ради у справах РПЦ по Рівненській області №17-196, 27 лютого 1945 р. // ДАРО, ф. Р-204, оп.11, спр.3, арк.58.
6. Лист уповноваженого Ради у справах РПЦ по Волинській області №326, 30 грудня 1947 р. // ДАВО, ф. Р-393, оп.2, спр.10, арк.27.
7. Лист голови виконкому Волинської облради депутатів трудящих, січень 1948 р. // ДАВО, ф. Р-393, оп.2, спр.10, арк.68.
8. Інформаційний звіт уповноваженого Ради у справах РПЦ по Волинській області за І-й квартал 1947 р. // ДАВО, ф. Р-393, оп.3с., спр.7, арк.19-43.
9. Лист уповноваженого Ради у справах РПЦ по Волинській області голові виконкому Висоцької райради депутатів трудящих №122, 20 березня 1948 р. // ДАРО, ф. Р-204, оп.11, спр.19, арк.59.
10. Лист уповноваженого Ради у справах РПЦ по Рівненській області голові виконкому Гощанської райради депутатів трудящих №122, 20 березня 1948 р. // ДАРО, ф. Р-204, оп.11, спр.19, арк.63.
11. Лист уповноваженого Ради у справах РПЦ по Рівненській області голові виконкому Зарічненської райради депутатів трудящих №122, 21 квітня 1948 р. // ДАРО, ф. Р-204, оп.11, спр.19, арк.83.
12. Рапорт благочинного Висоцького району Рівненської області протоієрея Федора Стецюка, №76, 22 вересня 1948 р. // ДАРО, ф. Р-204, оп.11, спр.22, арк.89.
13. Список служителів культу, яким недоцільно поновлювати прописку на режимній території Волинської області, 6 жовтня 1948 р. // ДАВО, ф. Р-393, оп.3, спр.9, арк.173-184.
14. Лист секретаря Рівненської облради депутатів трудящих № 122-84, 15 квітня 1949 р. // ДАРО, ф. Р-204, оп.11, спр.32, арк.28.
15. Інформаційний звіт уповноваженого Ради у справах РПЦ по Волинській області за ІІ-й квартал 1949 р. // ДАВО, ф. Р-393, оп.3, спр.11, арк.93-104.
16. Інформаційний звіт уповноваженого Ради у справах РПЦ по Волинській області за ІІІ-й квартал 1949 р. // ДАВО, ф. Р-393, оп.3, спр.11, арк.139-153.

17. Зведення про духовенство, яке повернулось з місць ув'язнення, [1958 р.] // ДАВО, ф. Р-393, оп.3, спр.21, арк.21-23.
18. Борщевич В.Т. Автономна православна церква на Волині. – Луцьк: Ред.-вид. відділ Волинського держуніверситету ім. Лесі Українки, 1998. – 98 с.

Володимир Борщевич

Отець Никанор Пашкевич - правдивий український душпастир

Минуле століття стало часовим відтинком, коли український народ, незважаючи на трагічні обставини, зберіг власну духовну сутність і навіть примножив її, досяг поступу у національному самоусвідомленні. Визначна роль у цих процесах належала кращим представникам православного духовенства. Вони самовіддано й жертовно трудилося на добро народу. На Волині до таких світлих постатей справедливо зараховуємо священика Никанора Пашкевича, чий пастирський шлях став прикладом зразкового виконання ієрейських та громадянських обов'язків перед українським народом.

Отець Никанор Пашкевич народився 10 січня 1907 р. в Охлопові на Горохівщині тодішньої Волинської губернії у сім'ї священика Власія Євдокимовича Пашкевича та матушки Неоніли з дому Садовська. Зауважимо, що отець Власій був непересічною особистістю. Духовну освіту здобував у стінах Волинської семінарії у Крем'янці. Його батьки не володіли достатніми коштами для оплати навчання, тому доводилося шукати підтримки у церковної влади. Зокрема, як одному з найбідніших студентів Власію Пашкевичу було надано у 1891 р. одноразову допомогу у розмірі 19 рублів [1, 755]. Висвяту в ієреї отримав 30 червня 1907 р. Через три роки о. Власія Пашкевича призначено у с. Грани теперішнього Дубровицького району Рівненської області, де і пройшли дитячі роки Никанора.

Отже, основи початкової освіти Никанор Пашкевич отримав у батьківському домі, із якого „виніс знання грецької, латинської, давньоєврейської, німецької та французької мов" [2]. Отець Власій та матушка Неоніла як високоінтелігентні й освічені люди виховували своїх дітей у пошані до прабатьківської віри, прищеплювали їм любов до знань.

З документів біографічного характеру дізнаємося, що, здобувши початкову освіту, Никанор Пашкевич продовжив навчання у першому класі Києво-Подільського духовного училища. Однак війна більшовицької Росії проти України стала на заваді. Никанор провчився лише до різдвяних канікул 1918 р. На цьому „київський" період його студій закінчився. Пізніше він продовжив навчання у Крем'янецькому духовному училищі, пішовши відразу у третій клас.

У 1922 р. Никанор Пашкевич після успішного закінчення курсу наук в училищі поступає у Волинську духовну семінарію у Крем'янці, а через п'ять років стає студентом православного богословського відділу Варшавського університету імені Юзефа Пілсудського.

Вищі студії дали майбутньому пастиреві хорошу можливість здобути богословську освіту європейського рівня. На додаток, за цей час він ще й оволодів англійською та італійською мовами. Протягом трьох років після закінчення університету Никанор Пашкевич працював над магістерською дисертацією. Тоді він мешкав у батьків у Кураші, куди церковна влада перевела о. Власія у 1931 р. У 1935 р. за працю „Блез Паскаль та його боротьба з казуїстикою" молодому теологу присуджено ступінь магістра богослів'я.

Тривалий час Никанор Пашкевич не приймав духовного сану. У вільні від господарських проблем моменти багато читав, насамперед західноєвропейських класиків мовою оригіналу. Високий інтелектуальний рівень визначав коло

спілкування. Так, приятелем родини Пашкевичів був відомий український учений Іван Огієнко. Одного літа, скориставшись гостинним запрошення сім'ї Пашкевичів, він відпочивав у Кураші. Звідти професор повіз у Варшаву срібник Володимира Великого, якого отримав у подарунок від місцевого жителя Семена Яковця та давнє рукописне Євангеліє з Кураського Преображенського храму [3].

Коли у середині 30-х рр. при Товаристві ім. митрополита Петра Могили у Луцьку було створено Богословську секцію, Н.Пашкевича запросили взяти участь у її роботі. Зокрема, на засіданні управи секції 4 березня 1935 р. затверджено теми листівок проти безбожництва, сектантства та церковно-історичні. Молодому богослову доручили підготувати матеріал про святі ікони [4]. Восени того ж року Волинська духовна консисторія призначила магістра богослів'я Никанора Пашкевича позаштатним священиком Рівненського собору з дорученням обов'язків священика при церкві Рівненської української гімназії й законовчителя у ній та повшехних школах міста – імені Сєнкєвіча та Івана Мазепи [5, 55]. У документах пізнішого часу отець ніде не згадував про службу у Рівному. Ймовірно, що Никанор Власович мав отримати ієрейську висвяту й стати священиком собору у Рівному, але невідомі нам обставини перешкодили цьому.

У грудні 1936 р. Никанор Пашкевич подав на ім'я архієпископа Волинського і Крем'янецького Олексія (Громадського) прохання рукоположити в сан священика. „Положення моє матеріяльне і моральне, - писав Никанор Власович, - дуже важке. Пятий рік сижу в батька - ректора філії Кураш Поліської Єпархії. Матеріяльні спроможности батька більш ніж обмежені: парафія має тільки 1300 душ населення малоземельного, що донедавна, в своїй більшости, заробляло в каменоломах у Клесові, а тепер безробітне - праця в Клесові припинилася. З Волі Божої хліб цього року не вродив - підгорів на стерні. Картопля не виросла велика - зібрали в дощ і тепер гниє. Сіно теж зіпсував дощ - коли даєм худобі мусимо руками розривати запліснівіли жмутки сіна. В сем'ї нашій є - моя сестра, що кінчила „повшехну" школу і не має можливости далі вчитися, мій брат - вчиться в школі псаломщиків у Крем'янці, тітка - стара панна і батькова мати, що вимагає безнастанної опіки, бо вже близька до цілковитої втрати розуму. Крім того від нашої сем'ї відібрали „обивательство", багато тратимо на оплати до прохань і цим самим не маємо можливости лічити хворої на ревматизм меї (моєї – авт.) матері. Терпимо, тому що немаємо „обивательства" всяки прикрости бувало, що нас лякали і позбавленням парафії, і засланням у „Березу" (польський концтабір Береза Картузька – авт.), і висланням за межі держави Польської. Владико, допоможіть ради Христа не допустіть до загибелі душ Христіянських" [6].

У відповідь на прохання 21 січня 1937 р. владика Олексій вирішив призначити Н.Пашкевича другим священиком Тучинської парафії Рівненського повіту, де прищепилося й розросталося реформаторство. Священик-богослов якраз був потрібен для ліквідації цієї секти. Никанор Власович мав обслуговувати св. Параскеївську церкву Тучина. Як забезпечення йому належали б церковні прибутки та виділені Благочинницькою радою 10-15 га землі та помешкання [7]. Рукоположення в диякони та ієреї владика призначив на 12 і 14 лютого у Крем'янці.

Висвяту довелося відкласти, оскільки лише 5 березня Никанор Власович одружився з донькою настоятеля містечка Тучин отця Петра Волинського, Мелетіною. Повінчано молодих у тучинській св. Вознесенській церкві. Таїнство шлюбу уділив священик Антоній Пижицький. Свідками з боку молодого були його рідний брат Олексій Пашкевич та Петро Варницький, тоді як за молодою - священики о. Антоній Пижицький та о. Лука Андрійчук [8]. Пізніше сам отець Никанор зазначав, що вибором дружини завдячував владиці Олексієві (Громадському) [9].

Після того як Рівненське повітове старосто дозволило Пашкевичу перебувати у Тучині, в якості помічника настоятеля, формальні перепони було знято. Рукоположення в сан диякона Никанор Власович отримав під час св. Літургії 19

березня у п'ятницю першої неділі Великого Посту у головному храмі Крем'янецького Богоявленського монастиря. Символічно, що висвяту у пресвітери диякона Никанора владика Олексій (Громадський) здійснив 21 березня у Неділю Православ'я [10]. Новорукоположеного священика архієрей призначив помічником настоятеля у Тучин. У листі до воєводи владика обґрунтовував своє рішення „поширенням в Тучинській парафії Рівен. пов. українсько-євангелицької секти" [11]. Наприкінці травня волинський воєвода погодився із призначенням [12].

Протягом 1937-1939 рр. отець Никанор трудився помічником настоятеля у Тучині, законовчителем семикласної школи, успішно протистояв пасторам Української реформованої церкви. Однак ієрей прагнув мати власну парафію, бути самостійним духовним наставником. У лютому 1938 р. о. Никанор Пашкевич просив владику Олексія призначити у с. Річиця, оскільки місцевий настоятель о. Наркіс Бичковський помер [13]. Як підтверджують документи пізнішого часу у Річицю о. Никанор не потрапив. Він і далі продовжував трудитися у Тучині. Зауважимо, що на початку 1939 р. тучинська парафія, а до її складу входило містечко Тучин та приписне село Рисвянка і колонія, нараховувала 461 двір із 2543 особами православних. Також на території парафії мешкало 3029 євреїв, 4 мусульман, 2 баптисти і 104 особи, котрі зараховували себе до реформаторів [14]. Богослужбовою мовою в парафії іще з 1917 р. була українська. Також рідною мовою викладався Закон Божий для 427 учнів трьох шкіл. У 1938 р. отець Никанор Пашкевич отримав за законовчительство 510 злотих 55 грошів, за треби - 186 злотих 66 грошів.

У вересні 1939 р. Волинь приєднано до Радянського Союзу. Розпочався новий етап у житті Церкви, суспільства. Більшовицька влада одним із головних напрямків діяльності бачила боротьбу з релігійними переконаннями громадян. Тому протягом 1939-1941 рр. майже всі псаломщики Волинської єпархії відмовились від церковних обов'язків, знайшлися і такі серед священиків, хто зрікся сану, перестав служити. Отець Никанор Пашкевич у той грізний час вистояв і не зрадив своєму покликанню. Наприкінці 1939 р. його делеговано настоятелем у с. Коловерть Межирицького району на Рівненщині.

У Коловерті пастиря застала німецько-радянська війна. У перші місяці нацистської окупації краю українці сподівались, що з вигнанням більшовиків у минулому залишаться репресії, експропріації, колективізація та інші невід'ємні складові радянської системи. Найактивніші негайно взялися за духовне та культурне відродження. Особливо значних результатів удалося досягти у церковній ділянці: відновлено храми, монастирі, у вакантні парафії призначено священиків. Зростання релігійної самосвідомості призвело до створення наприкінці 1941 р. Автокефальної церкви на чолі із владикою Полікарпом (Сікорським) у Луцьку. Рівненсько-Крем'янецькою єпархією Автокефальної церкви керував єпископ Платон (Артемюк). Однак після встановлення в краї німецької цивільної адміністрації українці зрозуміли з ким мають справу.

Незважаючи на воєнний час, отець Никанор робив усе для задоволення духовних потреб парафіян. За активну пастирську працю у травні 1942 р. священика нагороджено наперсним хрестом [15]. Щодо юрисдикційної приналежності, то спочатку парафія Коловерть входила до складу Автономної церкви митрополита Олексія (Громадського). Однак серед громади щораз більше ширилась ідея приєднання до Автокефальної церкви. Ситуація набула гострого характеру і 11 вересня о. Никанор пише рапорт митрополитові Олексію: „Маю за честь смиренно донести Вашому Високопреосвященству, що без мого відома, як настоятеля й духовника, Владиками Симоном Чернигівським та Платоном Рівенським рукоположено во диякона та ієрея мого псаломщика Адама Николайчука. Тепер, свояки та близькі А.Николайчука, бажаючи мати його настоятелем у Коловерті не пускають у Церкву людей коли я правлю Службу Божу. Рівночасно збірають підписи під постановою про переміну юрисдикції. - Досі в Коловерті, мови, про юрисдикцію чи її переміну

не було крім певного зацікавлення серед молоді. Молилися до відомого розпорядку, за двох Владик, бо Владика Алексій мене рукоположував, а Владиці Полікарпові я присягнув у часі хиротонії 1932 року коли вітав Його у Варшавському соборі від імені православних студентів теологів Волині й Полісся. Свідками меї присяги були Ви, Ваше Високопреосвященство та весь Єпископат Св. Православної Церкви в Польщі. Свідомий поваги справи зміни юрисдикції та меж своєї, як священика, компетенції, смиренно прошу Ваше Високопреосвященство рішити куди я маю належати до Кремянця чи до Луцька, що робити з Николайчуком, та хто має зостатися в Коловерті я чи Николайчук" [16]. У відповідь на рапорт митрополит Олексій закликав отця Никанора „твердо стояти за правду Божу і Св. Канони. Ніколайчук є тільки дияконом, а коли він отримав хіротонію у неолипківця, то позбавляється і дияконства" [17]. Звернімо увагу, що дану резолюцію митрополит Олексій наклав 8 жовтня 1942 р. тобто у той самий день, коли було досягнуто домовленості про поєднання Автокефальної та Автономної церков. Щодо Коловерті, то справа було вирішено наприкінці 1942 р., коли о. Никанор Пашкевич разом із парафією приєднався до Автокефальної церкви владики Полікарпа (Сікорського).

Щодо родини отця Никанора, то його батько о. Власій Пашкевич під час війни продовжував служити у Кураші. Натомість молодший брат Олексій після праці псаломщиком та вчителем за радянської влади, з приходом нацистів включився у визвольний рух: навчав молодих повстанців у вишколі, згодом як сотенний з псевдонімом „Постолик" брав безпосередню участь у збройній боротьбі з окупантами. У 1943 р. під час бою з німцями та польською поліцією у с. Стахівці він потрапив у полон. Невдовзі повстанця повісили.

На початку 1944 р. сталінський режим знову прийшов на волинську землю. На цей раз релігійна політика радянської влади базувалась на ситуативному толеруванні і використанні Російської православної церкви. Усі інші конфесії, у тому числі й Автокефальна церква, не мали права на існування. Поступово автокефальні парафії, під загрозою репресій, приєднано до РПЦ. В особових документах отця Никанора кінця 50-х рр. церковні адміністратори Московської патріархії зазначали, що душпастир протягом 1942-1944 рр. перебував у „розколі на чолі з єпископом Полікарпом (Сікорським)" і був приєднаний до Російської церкви преосвященним Миколою (Чуфаровським), єпископом Волинським і Рівненським [18].

У Коловерті отець Никанор служив до 20 квітня 1945 р. коли був заарештований каральними органами радянської влади. Під час слідства отцеві пригадали і приналежність до Української церкви, і участь брата в українському русі опору. У грудні військовий трибунал засудив священика на 10 років ув'язнення та 5 років позбавлення громадянських прав за статтею 54-10, ч.2 КК УРСР. Покарання пастир відбував спочатку у Харкові, а тоді у Челябінську на Уралі. Навіть у тих нелюдських умовах він знаходив сили для самовдосконалення – після відвідування відповідних курсів склав іспит на медбрата. Творча, діяльна натура пастиря проявилась і в оволодінні турецькою мовою у спілкуванні з в'язнями-турками.

У липні 1954 р. хворого на гіпертонію отця звільнили. Місяць після повернення додому працював у колгоспі у Коловерті. Там трудилася обліковцем і його матушка-дружина. 9 серпня 1954 р. отець Никанор звернувся до єпископа Волинського і Рівненського Палладія (Камінського) із проханням прийняти на службу. Йому запропонували на вибір села Погорілівка, Сухівці, Річиця та Золотолин Рівненської області [19]. Для себе отець Никанор вважав найкращим варіантом залишитися у Коловерті, де служив протягом війни і, де жила матушка з донькою. Своїм пастирем о. Никанора хотіли бачити і парафіяни, які направили відповідне прохання єпархіальній владі. У середині серпня 1954 р. настоятель Коловерті о. Володимир Калинчук перевівся в інше місце. Отець Никанор відразу ж зайняв вакантну парафію. 17 серпня церковна рада громади св. Покровської церкви с. Коловерть уклала із священиком Никанором Пашкевичем договір, згідно якого отець зобов'язувався

відправляти богослужіння в усі святкові та недільні дні, здійснювати треби, а рада - виплачувати щомісячно 400 рублів зарплати [20]. Офіційний наказ про призначення настоятелем у Коловерть отець Никанор отримав 2 вересня.

Ситуація із заміщенням вакантних посад священиків у Межирицькому районі була напруженою. З огляду на це благочинний району 21 грудня просив єпархіальну владу доручити о. Никанору обслуговувати парафію с. Хaралуг, оскільки там довгий час немає священика, а Коловерть - найближча до неї громада [21]. Правлячий архієрей визнав аргументи благочинного за переконливі і наказом від 28 грудня коловертьський настоятель почав служити і в Харалузі. Протягом наступних років єпархіальний архієрей іще кілька разів доручав пастиреві духовну опіку над хаpалужцями.

Не встиг отець оговтатись від страхіть сталінських концентраційних таборів як черговим випробуванням стало сімейне горе - 19 листопада 1954 р. померла матушка-дружина. Протягом восьми років спільного життя о. Никанор постійно дбав про здоров'я дружини. Однак ув'язнення чоловіка підточило її сили, оскільки була змушена виживати сама з малолітньою донькою [22]. Через два роки упокоївся в Бозі батько священика о. Власій, який також був репресований тоталітарною системою [23, арк.1].

Щодо духовної кар'єри, то лише у 1955 р. адміністрація Російської церкви вирішила нагородити о. Никанора саном протоієрея. Пояснення такої „нерозторопності" знаходимо в особливостях тогочасного становища РПЦ. Співпраця із радянським режимом коштувала проводу Церкви морального авторитету серед рядового духовенства, віруючих. Колишній політичний в'язень не міг розраховувати на заслужені відзнаки. Також до кінця своїх днів отець Никанор так і не посів навіть посади благочинного, хоча своїми духовними та пастирськими якостями, освітою мав більше підстав на це, ніж будь-хто інший. Нині відомо, що призначення на найменші церковно-адміністративні посади здійснювалось з дозволу радянської політичної поліції - Комітету державної безпеки.

Тому й виникали перманентно у пастиря непорозуміння з місцевою владою, єпархіальним керівництвом. Наприкінці квітня 1955 р. о. Никанор клопотався у канцелярії єпископа Волинського і Рівненського щодо залагодження формальностей, необхідних для здійснення ремонту церковних будівель, а саме фарбування та покриття їх бляхою. Цікавився о. Никанор також тим, чи має право голова колгоспу с. Харалуг Іван Стаднік на власний розсуд розпоряджатися купленою громадою для церкви бляхою [24, арк.58]. Рапорт священика єпископ Палладій (Камінський) передав уповноваженому, а той доручив межирицькому районному прокуророві перевірити факти. Порушень законодавства з боку голови колгоспу не виявили. Зрештою, на інше й годі було сподіватися. Натомість керівник колективного господарства звинуватив православну громаду у наклепництві, заявивши, що вона ніколи ніякої бляхи у своєму розпорядженні не мала [25, арк.86].

Не завжди вдавалося пастиреві знаходити порозуміння з єпархіальною владою. Особливо помітним це стало, коли Волинсько-Рівненську єпархію очолив Панкратій (Кашперук), вихованець почаївських москвофілів. Одна зі справ, яку довелося вирішувати о. Никанору з єпархіальним керівництвом, стосувалося поховання священика Віталія Онищука на погості церкви с. Коловерть. Віталій Онищук з малих літ прислуговував у храмі отцю Никанору і був ним рекомендований як кандидат в ієреї. У відповідь на рапорт, архієпископ Волинський і Рівненський Панкратій (Кашперук) 15 серпня 1957 р. зауважував, що „ховати на церковному погості можна лише священиків - настоятелів храму" [26]. В іншому випадку, вболіваючи за стан парафіяльних справ у Даничеві, о. Никанор Пашкевич наважився напряму звернутися до архієрея. Владика Панкратій (Кашперук) відповів, що зробив потрібні розпорядження, зауваживши, що „про життя священиків у районі повинен доповідати лише отець благочинний" [27].

Наприкінці 1950-х рр. Радянський Союз огорнула чергова антицерковна кампанія. Особливу увагу режим звернув на Україну, оскільки саме тут знаходилось майже половина парафій РПЦ. В арсеналі засобів боротьби з Церквою влада на перше місце поставила дискредитацію та репресії проти духовенства, особливо до тих його представників, котрі здобули виховання й освіту не в умовах радянської дійсності. З огляду на це о. Никанор Пашкевич був однією з „найкращих" кандидатур на переслідування: ідеаліст, націоналіст, був засуджений, допускає порушення радянського законодавства про культи, здобув освіту у „буржуазному" Варшавському університеті.

Безпосереднім приводом для репресій стала розмова о. Никанора у сільській раді Коловерті, куди його викликали радянські клерки для роз'яснення законодавства про культи, оскільки священик дозволяв собі відправляти службу до 12 години, здійснювати освячення помешкань селян, заохочував дітей приходити до храму. Такі дії пастиря руйнували ідеологічну монополію влади. Отець не витримав тону розмови і на закиди відповів, що і надалі робитиме усе, чого від нього, як ієрея, вимагають церковні правила. Розлючені позицією священика представники влади постановили покарати непокірного. Нашвидкуруч було сфальшовано лист колгоспників у редакцію газети „Соціалістична перемога" із звинуваченнями на адресу о. Никанора у порушенні законодавства, погрозах, нецензурних висловлюваннях. Редакція районки оперативно відреагувала на „голос народу", і 18 квітня на двох третіх четвертої сторінки газети з'явилась стаття „Герой" не нашого часу" [28, 4].

Написана у класичних традиціях радянської журналістики з перекрученнями фактів, фальшуванням подій та відвертими вигадками і неправдою, стаття мала, зокрема, такі підрозділи: „Шляхом зради і злочинів", „Союз сокири й хреста", „Старі пісні на новий лад". Ось кілька уривків із названої праці: „Теперішній настоятель церкви в селі Коловерть [о. Никанор] народився в сім'ї священика на Волині. Його батьку Власу Євдокимовичу вдалося уникнути заслуженої кари за антирадянську діяльність. Синок Никанор пішов слідами батька, а в деяких питаннях навіть перевершив його. Блискуча характеристика польської дифензиви за сумлінну роботу таємним агентом позитивно вплинула на його кар'єру. Пашкевич стає студентом Варшавського університету".

Далі автор називає церкву, у якій служив о. Никанор, штабом із координації дій українських буржуазних націоналістів, де знаходили притулок „бандити всіх мастей, що гострили сокири проти радянської влади і її активістів". До смертельних провин перед радянською владою зарахували і факт виголошення отцем привітальної промови німецькою мовою у липні 1941 р. „Розбрелися після цього зборища самостійники, - продовжував радянський публіцист, - по селах. Їх сокири знімали голови невинним жінкам, дітям, старикам. Відблиски вибухів, криваве полум'я пожеж розтинало пітьму ночей. Густий дим пожарищ із терпким запахом горілого м'яса клубився там, де хазяйнували жовтоблакитники за благословенням отця „святої" автокефальної церкви Никанора Пашкевича і йому подібним". Але, впевнений автор, священик не затримає руху вперед, він не зірве посівної кампанії, мовляв, „кишка у нього тонка", і від імені трудящих села звернувся до міліції з проханням арештувати протоієрея Никанора Пашкевича.

Радянська феміда без зволікань відгукнулась на звернення „громадськості" і рішенням соснівського народного судді отця Никанора засудили за порушення законодавства на 15 діб арешту згідно з Указом Президії Верховної Ради УРСР від 28 січня 1957 р. „Про відповідальність за дрібне хуліганство". Про це редакцію „Соціалістичної перемоги" повідомив начальник райвідділу міліції Бондарєв [29, 4].

Духовна влада не підтримала фальшивих звинувачень режиму і жодних дисциплінарних заходів до священика не застосувала [30]. Незважаючи на початок ще одного цькування, його нагородили черговою духовною відзнакою - палицею [31].

Наступне, зафіксоване джерелами, переслідування о. Никанора Пашкевича розпочалося 1 червня 1964 р. Тоді голова виконкому Гощанської районної ради депутатів трудящих І.Карбан доповів уповноваженому у справах РПЦ у Рівненські області П.Плугатаренку, що, незважаючи на неодноразові попередження, церковна громада с. Коловерть і священик Н. В.Пашкевич систематично порушують радянське законодавство про культи. Суть проступків полягала у проведенні богослужінь упродовж дня, через що віруючі відривались від своїх обов'язків у колгоспів, а це завдавало шкоди своєчасному виконанню сільськогосподарських робіт [32, арк.120]. Голова райвиконкому просив уповноваженого вжити необхідних заходів.

Священика Пашкевича 11 червня викликано у сільську раду. У кабінеті голови, крім його господаря С.Зими, перебували начальник райвідділу міліції Левін та районний відповідальний працівник. Під час розмови із священиком вони запропонували йому взяти участь у заготівлі яєць для держави. Після нетривалої дискусії отцеві дозволили не ходити по хатах із кошиком, а лише авторитетом вплинути на мешканців села, аби ті здали заплановану кількість стратегічного продукту [33, арк.168].

На цьому влада не залишила у спокої о. Никанора. На початку жовтня у Коловерть прибули начальник райвідділу кінофікації Євстаф'єв та інструктор райкому партії Шумейко. Опального ієрея знову викликано у сільську раду. На цей раз представники районних господарських та партійних структур з метою залякування взялися перевіряти легітимність документів настоятеля, заборонили йому відправляти дозволені служби [34, арк.169]. Ситуація з діями представників сільської та районної влади переходила межу дозволеного, набула розголосу, дала небажані аргументи опонентам, тому уповноважений у справах РПЦ в області був змушений звернути на це увагу обкому партії та облвиконкому. Наголос у доповідній робився не на протизаконності дій згаданих урядовців, а на тому, що вони безграмотними діями дискредитують радянську владу [34, арк.169].

У Коловерті отець Никанор трудився до початку 1970-х рр. За два роки до виходу на пенсію його нагороджено хрестом із прикрасами [35]. Пережиті випробування, радянські концентраційні табори, постійні переслідування каральними органами, виклики в КДБ укоротили віку українському душпастиреві. Чотирнадцятого травня 1971 р. в отця Никанора стався крововилив у мозку. Два місяці він лікувався у Межирицькій райлікарні. Опісля донька перевела батька в Березнівську лікарню, у якій працювала після закінчення медичного факультету Ужгородського університету. Там він пробув іще місяць. У середині серпня о. Никанор залишив лікарню. На родинній нараді вирішили його відвезти до сестри у Бережницю, де наприкінці 1950-х рр. родина Пашкевичів придбала у Марка Брижа, батька відомої згодом скульпторки Теодозії Бриж, хатину.

Виконувати священичі обов'язки після інсульту отець уже не міг. Вирішив просити владику про церковну пенсію. Така йому була призначена, починаючи з вересня 1971 р. у розмірі 50 рублів у місяць [36]. Звісно, роки ув'язнення у загальний стаж праці не включили. Останні роки життя о. Никанор провів у Бережниці. Упокоївся в Бозі правдивий український душпастир 2 березня 1976 р. і тіло його знайшло вічний спочинок на місцевому цвинтарі.

Джерела та література

1. Приложение к отчёту о расходах епархиальных сумм за 1891 год (Продолжение) // Волынские епархиальные ведомости. Часть официальная. - 1893. - № 27. - 21 сентября. - С. 751-760.

2. Автобиография протоиерея Никанора Пашкевича, 20 мая 1955 г. // Копія, архів автора.

3. Антончик Антін. Пашкевич Никанор Власович: 1907-1976 (Спогади). Рукопис, 25 грудня 1997 р. // Архів автора.

4. Протокол засідання управи Богословської секції Товариства митрополита Петра Могили, 4 березня 1935 р. // Копія, архів автора.

5. Адміністративні переміни // Церква і нарід. – 1936. – Ч. 1-2. – 1-15 січня. – С. 50-56.

6. Прохання Никанора Пашкевича архієпископу Волинському і Крем'янецькому Олексієві (Громадському), 24 грудня 1936 р. // Копія, архів автора.

7. Резолюція архієпископа Волинського і Крем'янецького Олексія (Громадського), 21 січня 1937 р. // Копія, архів автора.

8. Виписка з метричної книги церкви св. Вознесіння с. Тучин Рівненського повіту, № 398, 16 березня 1937 р. // Копія, архів автора.

9. Автобиография протоиерея Никанора Пашкевича, 20 мая 1955 г. // Копія, архів автора.

10. Допит ставленику, магістру богослів'я Никанору Пашкевичу перед висвятою у диякони, 18 березня 1937 р. // Копія, архів автора.

11. Резолюція архієпископа Волинського і Крем'янецького Олексія (Громадського), 2 квітня 1937 р. // Копія, архів автора.

12. Лист волинського воєводи архієпископу Волинському і Крем'янецькому Олексієві (Громадському), № BNW-6/37, 24 травня 1937 р. // Копія, архів автора.

13. Прохання священика Никанора Пашкевича архієпископу Волинському і Крем'янецькому Олексієві (Громадському), 3 лютого 1938 р. // Копія, архів автора.

14. Wykazy parafjalne cerkwi Przemienia Panskiego m-ka Tuczyna, sporzadzone w 1938 roku // Копія, архів автора.

15. Наказ Волинської духовної консисторії священику Никанору Пашкевичу, № 1162, 12 травня 1942 р. // Копія, архів автора.

16. Рапорт священика Никанора Пашкевича митрополиту Волинському і Житомирському Олексієві (Громадському), № 20, 11 вересня 1942 р. // Копія, архів автора.

17. Резолюція митрополита Волинського і Житомирського Олексія (Громадського), 8 жовтня 1942 р. // Копія, архів автора.

18. Послужной список протоиерея Никанора Пашкевича, 1959 год // Копія, архів автора.

19. Указ канцелярии епископа Волынского и Ровенского священнику Никанору Пашкевичу, № 2625, 12 августа 1954 р. // Копія, архів автора.

20. Договор священника Никанора Пашкевича и Церковного совета св. Покровской церкви с. Коловерть Межирицкого района Ровенской области, 17 августа 1954 г. // Копія, архів автора.

21. Рапорт благочинного Межирицкого района протоиерея Василия Яссиевича канцелярии епископа Волынского и Ровенского, № 618, 21 декабря 1954 г. // Копія, архів автора.

22. Письмо священника Никанора Пашкевича секретарю канцелярии епископа Волынского и Ровенского, 11 января 1955 г. // Копія, архів автора.

23. Письмо архиепископа Волынского и Ровенского Панкратия (Кашперука) уполномоченному Совета по делам Русской православной церкви при Совете Министров СССР по Ровенской области П, Дубовику, № 215, 31 декабря 1957 г. // ДАРО, ф.Р-204, оп.11, спр.100, арк.1.

24. Рапорт священника Никанора Пашкевича канцелярии епископа Волынского и Ровенского, 25 апреля 1955 г. // ДАРО, ф.Р-204, оп.11, спр.88, арк.58.

25. Письмо прокурора Межирицкого района, прокурора первого класа Каташевского уполномоченному Совета по делам Русской православной церкви при Совете Министров СССР по Ровенской области П. Дубовику, № 257, 23 мая 1955 г. // ДАРО, ф.Р-204, оп.11, спр.88, арк.86.

26.Указ канцелярии архиепископа Волынского и Ровенского протоиерею Никанору Пашкевичу, № 2625, 12 августа 1954 г. // Копія, архів автора.

27. Указ канцелярии архиепископа Волынского и Ровенского протоиерею Никанору Пашкевичу, № 1499, 19 мая 1958 г. // Копія, архів автора.
28. Соснівський М. „Герой" не нашого часу // Соціалістична перемога [орган Соснівського районного комітету Комуністичної партії України та райради депутатів трудящих Ровенської області]. – 1961. – № 47 (1563). – 18 квітня. – С. 4.
29. Слідами наших виступів // Соціалістична перемога. – 1961. – № 48 (1564). – 20 квітня. – С. 4.
30. Рапорт благочинного Сосновского района священника Даниила Кирилюка архиепископу Волынскому и Ровенскому Панкратию (Кашперуку), № 70, 21 апреля 1961 г. // Копія, архів автора.
31. Удостоверение о награждении протоиерея Никанора Пашкевича палицей, № 491, 20 сентября 1964 г. // Копія, архів автора.
32. Лист голови виконавчого комітету Гощанської районної ради депутатів трудящих І. Карбана уповноваженому в справах Російської православної церкви при Раді Міністрів СРСР по Рівненській області П. Плугатаренку, № 800, 1 червня 1964 р. // ДАРО, ф.Р-204, оп.11, спр.564, арк.120.
33. Заявление священника Никанора Пашкевича уполномоченному по делам Русской Православной Церкви при облисполкоме г. Ровно, № 7, 18 октября 1964 г. // ДАРО, ф.Р-204, оп.11, спр.567, арк.168.
34. Доповідна записка уповноваженого у справах Російської православної церкви при Раді Міністрів СРСР по Рівненській області О. Мошняги, секретареві Ровенського обкому КПУ О.Бугайову, заступнику голови Ровенського облвиконкому З.Красиленку, 27 жовтня 1964 р. // ДАРО, ф.Р-204, оп.11, спр.567, арк.169.
35. Удостоверение о награждении протоиерея Никанора Пашкевича золотым наперсным крестом с украшениями, № 280, 15 апреля 1969 г. // Копія, архів автора.
36. Уведомление канцелярии архиепископа Волынской епархии заштатному протоиерею Никанору Пашкевичу, № 886, 25 ноября 1971 г. // Копія, архів автора.

Борщевич Володимир

Життя і пастирські труди отця Данила Штуля

На долю українського духовенства Волині у минулому столітті випало багато випробувань, у багатьох випадках смертельно небезпечних. Польська влада, нацисти і більшовики намагалися використати його авторитет і вплив серед віруючих, змусити виконувати політичні завдання. Свідоме духовенство намагалося чинити опір, хоча непокірних чекала кара. Пастирський шлях отця Данила Штуля став наочною ілюстрацією того, які страждання доводилося переносити тим, хто не зраджував св. Церкві, рідному народові.

Отець Данило народився 16 грудня 1893 р. за старим стилем у селянській сім'ї Івана Власовича та Катерини Петрівни у Коритниці нині Локачинського району Волинської області. Коли прийшов час навчатися, батьки віддали Данила у місцеву церковно-парафіяльну школу. Виявилося, що їх син має добрі здібності і повинен продовжувати здобувати освіту. Тому наступним навчальним закладом, де студіював Данило Штуль стала Володимирська двокласна вчительська школа [1].

Фах учителя Данило Штуль закінчив опановувати у 1910 р. Молодого педагога направили у с. Вулька Ковельська. Протягом року праці він зарекомендував себе з найкращої сторони, що стало підставою для Ковельського повітового управління перевести Штуля у містечко Вижва.

Три роки праці на педагогічній ниві віддав Данило Штуль. У жовтні 1913 р. він одружується із вчителькою Антоніною Василівною Лотоцькою. Через два тижні

приймає з рук владики Фаддея (Успенського) у храмі Мілецького духовного училища дияконський сан. Місцем служби для отця духовна влада визначила Благовіщенський храм Ковеля, а з 1 вересня 1914 р. о. Данило трудився псаломщиком у Мацієві.

Перша світова війна внесла свої корективи у життя отця Данила та багатьох волинян, змусивши залишити домівки і стати втікачами. Окремі із представників духовенства, церковнослужителів знайшли тимчасовий притулок у Житомирі. Отець Данило також вирішив не залишати рідну землю і поступив навчатися у Житомирське пастирське училище. Одночасно він посилено готувався до іспиту на священика при Волинській духовній семінарії. Випробування отець витримав, і 8 листопада 1916 р. єпископ Острозький Аверкій (Кєдров) рукоположив його в ієреї. Священика відразу ж відрядили на фронт у 377 польовий пересувний шпиталь. Згодом за душпастирську працю у бойових умовах отця нагородили орденом св. Анни третього ступеня.

Отець Данило Штуль повернувся до мирного життя у 1917 р. Деякий час працював інструктором Всеросійського поземельного перепису на Волині. Призначення парафіяльним священиком отримав у грудні 1919 р. На той час поляки окупували Волинь включно із Овруцьким повітом. Єпископ Крем'янецький Діонисій (Валединський) як єдиний православний архієрей на даній території поширив свою юрисдикцію на Овруччину. Серед призначених туди настоятелями парафій був і отець Данило. Владика благословив отцеві бути настоятелем церкви с. Лопатичі. Однак невдовзі ситуація змінилась і в березні 1920 р. той же архієрей призначив священика у Жиричі Ковельського повіту.

Ризький мирний договір закріпив черговий поділ сфер впливу між Польщею та більшовицькою Росією. Західна Україна опинилась у складі відновленої польської держави, інші українські землі стали здобиччю Радянської Росії.

Церковне життя у західній частині Волині поступово відновлювало нормальний ритм функціонування. Особливу сторінку його розвитку тоді становив український національно-церковний рух. На початку 1920-х рр. пік еволюції руху виразився у проведенні Почаївського з'їзду духовенства і мирян, котрий відбувся 3-10 жовтня 1921 р. Головні постанови з'їзду торкалися відновлення в краї українського православ'я шляхом повернення до вжитку давніх церковних традицій, рідної мови у богослужіння.

Отець Д. Штуль активно цікавився церковними справами, вболівав за розвиток українського православ'я. Тому його як національно свідомого душпастиря обрали делегатом від шостої округи Ковельського повіту на з'їзд у Почаїв. Окрім цього, о. Данило протягом служби у Жиричах був також членом благочинницької ради, а у 1923 р. закінчив місіонерські курси у Зимно поблизу Володимира. За заслуги перед Святою Церквою духовна влада нагородила отця у 1921 р. набедреником і скуфією на початку 1923 р.

Наступним місцем духовних подвигів пастиря з квітня 1924 р. стає село Сновидовичі на Сарнещині. Дванадцять років провів у ньому о. Данило, виховуючи духовно і національно парафіян. У такому ж дусі виховував священик своїх синів. Один із них – Олег, навчався у 30-х рр. на гуманістичному відділі Варшавського університету і вже тоді належав до підпільних українських організацій. До наших днів зберігся цікавий документ, у якому на запит міністерства визнань і публічної освіти з Варшави сарненський повітовий староста С.Ковалевський повідомляв 12 серпня 1936 р. волинському воєводському уряду у Луцьку, що Олег Штуль, син Данила та Антоніни 14 липня 1917 року народження, православний, українець, підозрюється у приналежності до Організації українських націоналістів, «знаний як відомий діяч та український шовініст».

Отець Данило Штуль, незважаючи на труднощі, які створювала польська влада Православній церкві самовіддано трудився на добро українського православ'я. Про здобутки пастиря у той час на церковно-парафіяльній ниві свідчать отримані нагороди: благословенна грамота від митрополита Православної автокефальної церкви в Польщі

владики Діонисія (1924 р.), камилавка (1927 р.), наперсний хрест (1933 р.) та архіпастирська подяка (1935 р.).

На початку осені 1936 р. духовна консисторія переводить о. Штуля у с. Яблуньку Луцького повіту. Однак там він не затримався. Через місяць пастиря направляють у с. Синов на Ковельщині. За рік до початку німецько-польської війни отця Данила призначено у с. Залиси.

За радянської влади отець не зрікся св. Церкви і, незважаючи на небезпеку, продовжував виконувати свій пастирський обов'язок. На це звернув увагу навіть митрополит Микола (Ярушевич). З його благословення 8 січня 1940 р. єпископ Дамаскин (Малюта) возвів о. Данила у сан протоієрея. Влада сталінського режиму на Волині не була тривалою, бо у червні 1941 р. нацисти розпочали війну проти Радянського Союзу. Під німецькою окупацією з'явилась певна можливість розбудови Української церкви. Отець Данило став одним із багатьох її творців на Волині. У вересні 1941 р. священика призначено благочинним Заболотівського деканату, який протягом війни входив до складу Автокефальної церкви митрополита Полікарпа (Сікорського). 9 вересня 1941 р. владика Полікарп нагородив о. Данила палицею, а 28 січня 1942 р. - хрестом з прикрасами. Найвищої священичої нагороди - митри він удостоївся 1943 р. до дня св. Трійці. Озлоблені активними діями отця Данила Штуля як автокефального благочинного єпископи Автономної церкви прийняли неканонічне рішення позбавити ієрея сану. Звісно, що на незаконну постанову отець не звертав жодної уваги.

Благочинним Заболотівського автокефального деканату пастир трудився по 9 вересня 1944 р. За радянської влади українського священика усунули з посади благочинного. Однак печатки автокефального деканату він так і не здав.

Прохання прийняти у юрисдикцію Московської патріархії протоієрей Данило Штуль подав лише 27 лютого 1945 р., тобто через рік після встановлення у краї радянської влади. Також отець вимагав від керівництва Російської церкви визнати чинною нагороду митрою, яку отримав під час служби в Автокефальній церкві. Це питання не було вирішене, оскільки 9 травня 1945 р. сталінський режим ув'язнив душпастиря. „На виконання припису Вашого Преосвященства від 5 квітня 1945 р., № 1575, - повідомляв благочинний Заболотівського району протоієрей Олександр Варницький єпископу Миколі (Чуфаровському) 20 травня 1945 р., - наважуюсь доповісти Вашому Преосвященству, що розпорядження Ваше про виклик прот. Д.Штуля і священика Ф.Зая до Вашого Преосвященства на 16 травня ц./р., мною вручене лише священику Федору Заю і то 16.05. ц./р., так як раніше пошта мені не доставила цих розпоряджень. Що стосується прот. Данила Штуля, то такому не було вручено розпорядження з огляду на його арешт і перебування у м. Луцьк. Не вручено йому розпорядження від 15.04. - ц./р. № 1572, про здачу печаток і канцелярії полікарпівського благочиння. 9 травня ц./р. прот. Д.Штуль був заарештований і відправлений у м. Луцьк" [2]. Далі благочинний повідомляв, що на запитання, яка причина арешту священика його благочиння, було сказано - заарештований він за те, що двоє його синів знаходяться в банді, плюс виявлено антидержавну пропаганду.

Отже, за духовне усвідомлення парафіян, приналежність до Автокефальної церкви, участь синів в українському русі опору (Олег Штуль був відомим борцем за волю рідного народу, на еміграції, після смерті полковника Андрія Мельника, очолив поміркование крило ОУН) о. Данила засуджено на десять років концентраційних таборів. До середини весни 1955 р. отець мучився у таборах Колими та Мордовії, де його скалічено.

У середині 1950-х рр. о. Данило повертається на Волинь і не застає сім'ї: матушка-дружина померла у 1946 р., а доля синів залишалась невідомою. У квітні 1955 р. отець подає владиці Палладію (Камінському) прохання призначити на парафію [3]. У цей час виявилося, що Собор єпископів Автономної церкви позбавив о. Данила сану за приналежність до автокефального напрямку. Про це писав владика у резолюції

у справі священика 7 травня. У відповідь через тиждень о. Штуль стверджував наступне: „Стосовно моїх свідчень в автобіографії, не згадав про позбавлення Собором Єпископів Автономної Церкви мене священного сану тому, що я не був у юрисдикції їх, а був у юрисдикції Української Автокефальної Церкви і Митрополита Полікарпа... Постанови Автономної Церкви за справедливість визнати не можу, оскільки вони тоді не шукали правди, а вигоди земної. Виправдовуватися складно зараз, але є люди ще живі, котрі скажуть і доведуть правду, бо я не наймит, а священнослужитель не заради куска хліба, а заради добра Св. Православної Церкви, котрій прослужив вірою і правдою до ув'язнення 32 роки і в ув'язненні не приховував свого високого звання, в якому і з'явився до Вас" [4]. Після такого сміливого пояснення, владиці Палладію вистачило мудрості не вдаватися у деталі і постановити зняти заборону з отця через покуту. 14 травня 1955 р. інспектор Волинської духовної семінарії ігумен Філарет висповідав отця Данила і прийняв у молитовне спілкування з Російською православною церквою. Після цього пастиря призначили у с. Буків Луцького району [5], а вже 16 серпня його переведено у Білосток Торчинського району [6].

Прослужити якийсь тривалий час у рідному краї отцеві не вдалося. Стало зрозумілим, що доведеться виїхати за його межі, аби уникнути подальших репресій. Уже у серпні 1956 р. пастир просить волинського єпархіального архієрея дозволу перейти на службу у Саратовську єпархію. Очевидно, тамтешній архієрей не знайшов для колишнього політкаторжанина парафії, бо у середині серпня протоієреєві Данилові Штулю благословили стати кліриком Кіровоградської єпархії [7].

На початку 1960-х рр. український душпастир трудився настоятелем св. Дмитріївської церкви Києва. Також отцеві випало служити у св. Андріївському храмі перед його закриттям. Упокоївся в Бозі пастир 21 березня 1967 р. у Києві.

Джерела і література

1. Биография протоиерея Даниила Штуля, 3 мая 1955 г. // Копія, архів автора.
2. Рапорт митрофорного протоиерея Александра Варницкого епископу Волынскому и Ровенскому Николаю (Чуфаровскому), № 70, 20 мая 1945 г. // Копія, архів автора.
3. Прошение протоиерея Даниила Штуля епископу Волынскому и Ровенскому Палладию (Каминскому), 25 апреля 1955 г. // Копія, архів автора.
4. Прошение протоиерея Даниила Штуля епископу Волынскому и Ровенскому Палладию (Каминскому), 14 мая 1955 г. // Копія, архів автора.
5. Указ Волынско-Ровенского епархиального управления протоиерею Даниилу Штулю, № 1291, 16 мая 1955 г. // Копія, архів автора.
6. Указ Волынско-Ровенского епархиального управления протоиерею Даниилу Штулю, № 2174, 16 августа 1955 г. // Копія, архів автора.
7. Указ Волынско-Ровенского епархиального управления протоиерею Даниилу Штулю, № 1972, 15 августа 1956 г. // Копія, архів автора.

Володимир Борщевич

Отець Володимир з роду Кульчинських

Отець Володимир Кульчинський – представник до однієї із найвідоміших священицьких родин Волині. Його дід о. Іустин та батько о. Євген також трудилися пастирями на ниві Христовій, багато зробили для духовного та національного самоусвідомлення українців, господарського розвитку краю.

Народився о. Володимир Кульчинський 25 жовтня 1910 р. у містечку Колки (зараз Маневицький район Волинської області), де його батько о. Євген служив

настоятелем православного храму. Потрібно наголосити, що о. Євген Кульчинський як сумлінний трудівник Божого Винограднику віддав праці у Колках двадцять два роки життя. Там пройшло його пастирське становлення, здобуто довіру і вдячність парафіян. Священик не тільки зумів організувати відновлення зруйнованого війною храму, але й став авторитетним духовним і громадським діячем. Його призначено благочинним першої округи Луцького повіту, у тяжкі 1917-1919 рр. повітові збори доручили пастиреві очолити Колківську продовольчу управу. Отець Євген був також головою правління кооперативного товариства „Труд", входив до складу місцевого органу самоврядування - Повітової ради та очолював Ревізійну комісію.

Першорядна увага у сім'ї Кульчинських надавалася освіті. Володимир Кульчинський у 1926 р. закінчив семикласну повшехну школу, через рік поступив у перший клас Волинської духовної семінарії у Крем'янці [1]. Семінарські студії тривали недовго. У 1928 р. він закінчив перший клас і залишив навчання через матеріальні труднощі [2]. Якраз саме у цей час о. Євгена призначено настоятелем церкви с. Городок Рівненського повіту, де мешкав відомий меценат барон Федір Штейнгель. У Городку отець також завоював авторитет у парафіян, став однодумцем барона.

Володимир Кульчинський допомагав батькові, постійно читав на клиросі, співав у хорі. У 1932 р. його призвали на строкову військову службу. Повинність випало відбувати у 24 стрілецькому полку Війська Польського. Під час служби пройшов навчання умінню обслуговувати та здійснювати стрільбу з станкового кулемета. Півтора року служби промайнули швидко і на початку осені 1933 р. Кульчинського звільнили в запас [3].

Після демобілізації Володимир Євгенович повертається на Волинь і стає до церковної праці. Духовна влада призначила його псаломщиком у с. Галузія (зараз Маневицький район Волинської області), а через рік переводить у с. Люхче Сарненського повіту. Щоб мати право займати становище псаломщика Володимир Кульчинський складає відповідний іспит при Поліській духовній консисторії. Успішне подолання випробування стало підставою для консисторії затвердити його псаломщиком у парафії. У 1936 р. керуючий Пінсько-Поліською єпархією Православної автокефальної церкви в Польщі архієпископ Олександр (Іноземцев) благословив Володимиру Кульчинському зайняти вакансію псаломщика у м. Камінь-Каширськ. У тому ж році він одружується на доньці псаломщика (який згодом прийняв сан ієрея) Юлії Павлівні Семенович. Псаломницькі обов'язки Кульчинський виконував до грудня 1938 р., коли єпископ Камінь-Каширський Антоній (Марценко) рукоположив його в диякони.

Зауважимо, що польська влада з підозрою ставилась до усієї родини Кульчинських: до отця Євгена за його активну громадянську позицію, до дітей - за виразний український патріотизм. Юрія Євгеновича Кульчинського, випускника православного богословського відділу Варшавського університету, магістра богослів'я польська влада підозрювала у приналежності до підпільних українських організацій. У його помешканні поліція навіть провела обшук з метою виявлення забороненої української літератури, чинила перешкоди у праці псаломщиком. Не дивно, що у перші дні німецько-польської війни отця Євгена та його сина Юрія поляки заарештували і відправили у концентраційний табір „Береза Картузька". Отець Семен Гаюк згадував, що наглядачі поляки з особливим натхненням знущалися над українським священиком: принижували, забороняли носити священичий одяг, тяжко били. Лише падіння Другої Речі Посполитої визволило невинних бранців. За „перших совєтів" життям за переконання заплатила донька о. Євгена Валентина. Під час переходу кордону із Тарасом Бульбою-Боровцем її схопили, а згодом знищили у катівнях НКВС. Мучинецькою смертю від рук енкавеесівців тоді ж загинула Ірина Євгенівна Кульчинська.

У дияконському сані о. Володимир перебував до приходу німецьких військ. Радянський атеїстичний режим упав і Православна церква на Волині поступово

заліковувала рани. Церковній владі довелося терміново поповнити ряди духовенства. Наприкінці серпня 1941 р. протодиякон св. Іллінського собору у Камінь-Каширську о. Володимир Кульчинський звертається із проханням до архієпископа Антонія (Марценка) рукоположити в ієреї. „Припадаючи до Святительських Стіп Високопреосвященства, - писав отець Володимир, - смиренно прошу про рукоположення мене в сан ієрея і призначення настоятелем в село Хотешов Ратненського району" [4]. Антоній позитивно відповів на прохання і 7 вересня під час св. Літургії у Камінь-Каширському соборі висвятив о. Володимира в ієреї й призначив священиком церкви Різдва Богородиці с. Видерть Любешівського району.

Коли ж у другій половині 1941 р., через лібералізм перших місяців нацистської окупації, виникла можливість розбудувати українське православ'я, єпископи-москвофіли на чолі з владикою Олексієм (Громадським) на соборі у Почаєві постановили зберегти канонічну єдність із московським патріаршим престолом. Вони оголосили про автономію Православної церкви в Україні, зігнорувавши законні заклики митрополита Варшавського Діонисія (Валединського) повернутись під його архіпастирську опіку. Натомість єпископ Луцький Полікарп (Сікорський) та архієпископ Пінський Олександр (Іноземцев) відновили канонічний послух своєму першосвятителеві. Окремим указом митрополит Діонисій утворив Адміністратуру Автокефальної церкви на визволених українських землях на чолі із владикою Полікарпом. Розпочався процес розбудови українського православ'я.

У цій ситуації отець Володимир вважав за потрібне прийняти позицію автономістів. Він, наприклад, виступив проти підпорядкування церкви Різдва Богородиці у Камінь-Каширську на чолі з о. Іваном Богданом владиці-аміністратору св. Автокефальної церкви Полікарпові (Сікорському). З цього приводу парафіяльна громада просила архієпископа Автокефальної церкви Олександра (Іноземцева) наказати о. Володимиру Кульчинському, о. Юрію Демчуку та ієромонаху Мілецького монастиря Дмитру (Мануйлику) повернути захоплений ними храм, а також зверталася через пресу до української громадськості Волині [5].

Перші післявоєнні роки були тяжкими для отця Володимира, як і, зрештою, для усіх волинян. Додалися і родинні втрати - у боротьбі за волю України загинули брати Микола, Леонід.

Щодо парафіяльних справ, то воєнні буревії не знищили видертьський храм, натомість постраждали причтові будівлі. Так, зведений ще у 1898 р. причтовий дім потребував ремонту. У середині грудня 1945 р. отець Володимир повідомляв церковній владі, що зусиллями громади дім священика та псаломщика приведено у нормальний стан: три четвертих даху священичого будинку покрито соломою, зібрано матеріал для ремонту хати псаломщика, здійснено добудови [6]. На момент складання звіту отець Володимир духовно обслуговував понад дві тисячі віруючих.

Поряд із парафіяльними справами значну увагу отець Володимир приділяв малолітнім дітям: Марії (1937 р.н.), Євгенові (1938 р.н.) і Георгієві (1944 р.н.). Коли ж життя почало налагоджуватися, трапилася біда. Матушка-дружина Юлія пізніше згадувала, що о. Володимир постраждав через прикрий випадок. У 1947 р. біля с. Видерті повстанці напали на колону з зерном, яке емдебісти відібрали у селян і везли у район. Майже увесь радянський конвой загинув на місці сутички, лише один поранений якимось чином уцілів і шукав порятунку в домі священика. З уваги на християнський і пастирський обов'язки о. Володимир сховав утікача. Через кілька днів повстанці дізналися про це й хотіли розстріляти священика. Допомогло те, що серед українських вояків був хтось із Дерманя й упізнав о. Володимира. Отця Кульчинського відпустили, але перед тим змусили підписати зобов'язання про співпрацю з УПА.

8 травня 1947 р. працівники МДБ арештували пастиря. Під час слідства виплив документ про працю на користь повстанців. Провокатори постарались. Матушка-дружина Юлія кинулась шукати порятунок. Звернулась до врятованого отцем

військового. Ним виявися працівник районного НКВС. Однак марно, той не допоміг. Вирок суду був суворим – за „злочини", передбачені статтею 54 КК, пункти 1а і 11 - 15 років ув'язнення і 5 років позбавлення громадянських прав.

Так, завдяки радянській системі і судочинству ще один православний священик поповнив ряди каторжан. Через рік до сталінських концтаборів потрапив і брат отця Володимира о. диякон Юрій. До арешту він служив у Дубенському Свято-Іллінському соборі.

Ув'язнення о. Володимир відбував у Воркуті. Тяжкі кліматичні умови, непосильна праця ледве не звели його в могилу. Вижив завдяки турботам лікарів з Ленінграда, які також „провинились" перед системою.

Тяжка і трагічна доля дітей, переживання за їх долю, воєнне лихоліття вкоротили віку о. Євгену Кульчинському. Збереглись два його листи синові, датовані 20 квітнем і 14 червням 1951 р. [7; 8]. Відчуваючи скорий відхід у вічність, батько благословляв о. Володимира і прощався. У вересні 1951 р. о. Євгена не стало. Втрата батька тягарем лягла на душу ув'язненого.

Неймовірними зусиллями о. Володимир змушував себе до праці, до життя. У 1956 р. керівництво шахти нагородило його грамотою за „досягнуті успіхи в передтравневому соцзмаганні" [9]. Також „антирадянський агітатор" мав почесну грамоту і до Дня шахтаря [10].

У 1956 р. справу о. Володимира переглянула комісія Президії Верховної Ради СРСР. У серпні прийнято рішення про звільнення священика з ув'язнення зі зняттям судимості. Побачив волю отець лише у вересні. Додому їхав із документом такого змісту: „СРСР. Міністерство внутрішніх справ. ВВТ„Ж" 12.IX.1956 року. АХ Довідка № 106068. Видана громадянину Кульчинському Володимиру Євгеновичу, рік народження 1910, національність українець, уродженцю м. Колки Колківського району, Волинської області, на підтвердження того, що він утримувався у місцях ув'язнення МВС з 8.V.1947 р. по 12.IX.1956 р. звідки звільнений вип. із протоколу № 86 від 8.VIII.56 р. Звільн. комісією Презид. Верх. Ради СРСР зі зняттям судимості. Прямує до місця проживання м. Луцьк. Начальник табору Овчінніков. Начальник відділу Тарабукіна" [11].

Повернувшись на рідну Волинь, отець Володимир на перших порах жив у селі Боголюби Луцького району. 11 грудня 1956 р. священик звернувся до архієпископа Волинського і Рівненського Панкратія (Кашперука) з проханням призначити настоятелем у Хорлупи Олиського району Волинської області. Владика позитивно відреагував на прохання і о. В.Кульчинський невдовзі обійняв хорлупську парафію [12]. Однак праця у Хорлупах не була тривалою. Радянський режим заборонив колишньому в'язневі перебувати на Волині. „Прошу Ваше Високопреосвященство, - писав о. Володимир архієпископу Панкратію 30 квітня 1957 р., - звільнити мене з займаної посади настоятеля вище згаданої церкви на вимогу цивільної влади. Цивільна влада дала мені термін перебування на території області до 3 травня цього року" [13].

У червні отець Володимир здав парафію благочинному Цуманського району протоієреєві Василеві Лілякевичу. В середині двадцятих чисел того ж місяця керуючий Вінницько-Брацлавською єпархією призначив опального ієрея настоятелем церков Різдва Богородиці Старої Горячківки та Івана Богослова Слободи Горячківської Крижопільського району Вінницької області. Наступні дев'ять років о. В. Кульчинський трудився на Вінничині. З середини 1950-х рр. однойменну єпархію там очолював архієпископ Симон (Івановський), який у міжвоєнний період був Крем'янецьким, а згодом Острозьким вікарієм Волинської єпархії і добре знав родину Кульчинських. У Вінницькій області о. Володимир служив у селах: Стара Горячківка Крижопільського, Паланка Томашпільського, Корделівка Калинівського і Карпівка Могилів-Подільського районів.

Так у різних селах Вінничини о. Володимир Кульчинський трудився аж до середини 1966 р., доки обставини не змусили шукати парафії у Росії. Спочатку священик пробував улаштуватися у Смоленській області, але проти виступив уповноважений, який не захотів мати у себе колишнього в'язня. Лише наприкінці вересня єпископ Архангельський і Холмогорський Никон погодився взяти о. Володимира священиком у Мурманськ. Опісля отець очолив громаду міста Кіровськ Мурманської області [14], а з 1969 р. служив у храмі Усіх Святих Архангельська.

Причиною переміщення о. Володимира до Кіровська стало послаблення ним дисципліни серед кліру, а також те, що допустив до служби о. Григорія Дєнісова. Останній пиячив і непристойно поводився усю страсну седмицю.

В Архангельську о. Володимир Кульчинський користувався авторитетом у парафіян, служба проходила спокійно, без ексцесів. Але наприкінці 70-х рр. отець став відчувати фізичну слабість. Тому у лютому 1979 р. він подає рапорт на ім'я архангельського єпархіального архієрея з проханням звільнити після св. Пасхи за штат з правом переходу в іншу єпархію. Після відпочинку й лікування отець сподівався хоча б трохи потрудитися в рідному краї [15]. З 1-го серпня 1979 р. духовна влада Архангельської єпархії звільнила о. Володимира за штат. У тому ж році він повернувся на Волинь і став обслуговувати парафію с. Бережниця Дубровицького району Рівненської області.

Передчуття близького відходу у вічність не обманули пастиря. Лише рік він прослужив у рідній стороні і 3 серпня 1980 р. спочив у Бозі [16].

Здавалося б у незалежній Україні ім'я пастиря повинно було знайти належне вшанування і з боку офіційної влади. Матушка Юлія Павлівна Кульчинська зверталася у Волинський обласний суд з клопотанням про реабілітацію благопочилого о. Володимира, тим більше, що ще 17 квітня 1991 р. прийнято Закон України „Про реабілітацію жертв політичних репресій на Україні". Але максимум, на що спромоглася українська феміда – це змінити вирок військового трибуналу військ МВС Волинської області і перекваліфікувати дії отця зі ст.ст. 54-1а, 54-11 КК УРСР на ст. 54-3 КК УРСР і визнати, що на В.Є.Кульчинського не поширюється дія закону про реабілітацію [17].

Джерела та література

1. Послужной список протоиерея Владимира Кульчинского, [1970 г.] // Копія, архів автора.

2. Автобиография священника Владимира Кульчинского, 9 августа 1945 г. // Копія, архів автора.

3. Военный билет Кульчинского Владимира Евгеньевича, КР № 489237, 16 июля 1957 г. // Копія, архів автора.

4. Прохання протодіякона Владіміра Кульчинського архиєпископу Камінь Коширському Антонію (Марценку), 27 серпня 1941 р. // Копія, архів автора.

5. Лист до редакції // Український голос. - 1942. - Ч. 9 (24). - 26 лютого.

6. Ведомость о церкви Рождество Богородицы и приходе села Выдерти Любешовского округа Волынской области за 1945 год, 15 декабря 1945 г. // Копія, архів автора.

7. Лист о. Євгена Кульчинського о. Володимиру Кульчинському, 20 квітня 1951 р. // Копія, архів автора.

8. Лист о. Євгена Кульчинського о. Володимиру Кульчинському, 14 червня 1951 р. // Копія, архів автора.

9. Почётная грамота, выданная начальником стройуправления №4 треста „Воркуташахтстрой" Бондарчуком рукоятчику шахты №1 „Юнь-Яга" тов. Кульчинскому В., 1956 г. // Копія, архів автора.

10. Почётная грамота, выданная начальником стройуправления №4 треста „Воркуташахтстрой" Бондарчуком рукоятчику шахты №1 „Юнь-Яга" тов. Кульчинскому В., [1956 г.] // Копія, архів автора.

11. Справка об освобождении, выданная начальником ИТЛ „Ж" МВД СССР Овчинниковым Кульчинскому Владимиру Евгеньевичу, АХ № 106068, 12 сентября 1956 г. // Копія, архів автора.

12. Послужной список священника Владимира Кульчинского, [1956 г.] // Копія, архів автора.

13. Указ епископа Архангельского и Холмогорского Никона (Фомичева) протоиерею Владимиру Кульчинскому, № 267, 17 мая 1968 г. // Копія, архів автора.

14. Прошение священника Владимира Кульчинского архиепископу Волынскому и Ровенскому Панкратию (Кашперуку), 30 апреля 1957 г. // Копія, архів автора.

15. Рапорт протоиерея Владимира Кульчинского епископу Архангельскому и Холмогорскому Исидору (Кириченку), 14 февраля 1979 г. // Копія, архів автора.

16. Свідоцтво про смерть о. Володимира Кульчинського, І-ГЮ №336443, 4 серпня 1980 р. // Копія, архів автора.

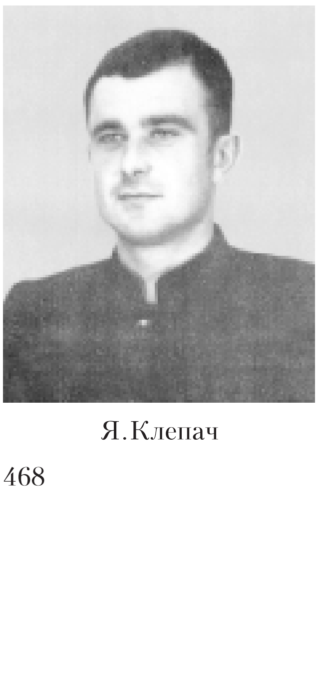
17. Лист голови Волинського обласного суду С. П. Кіпеня Юлії Кульчинській, № 44-к-74 с, 21 березня 1994 р. // Копія, архів автора.

Руслана Давидюк

Рівненська українська націоналістична молодіжна організація у післявоєнний період

Олександр Довженко у своєму щоденнику 30 червня 1945 року записав: "Об'єдналися усі українські землі. Буде єдине стадо і єдині пастирі. Усі тепер будемо однакові". І справді сталінське керівництво прагнуло якнайшвидше уніфікувати життя західноукраїнського регіону, зокрема Рівненщини, з іншими територіями СРСР. На визволену територію повертався морально-психологічний пресинг сталінської бюрократичної системи. Особливе недовір'я у партійних органів викликали люди інтелектуальної праці. У цей час багато мислячих людей, переживши окупацію, позбувалися ідеологічної зашореності, починали розуміти шкідливу роль не тільки гітлерівського, а й сталінського тоталітаризму.

Серед них були старшокласники рівненських шкіл № 1 та № 2: Степан Степанович Куйбіда, В'ячеслав Іванович Новак, Олександр Георгієвич Омельчук, Ярослав Павлович Клепач, Людмила Миколаївна Негребецька, Лідія Карпівна Дзівак, Георгій (Юрій) Дмитрович Безсонов, Раїса Сергіївна Судик, Володимир Мануїлович Кулій. Саме вони утворили в Рівному українську молодіжну організацію. Близьким за ідеями та національними почуттями до молоді був відомий політичний діяч Рівного, член УНДО, Микола Сельвестрович Негребецький.

Я.Клепач

Названі рівненські старшокласники кінця 40-х років XX століття були яскравими представники молодої генерації української інтелігенції, яка перейняла естафету з рук старшого покоління. Одним з керівників групи був Ярослав Павлович Клепач, 1929 року народження (по документах, насправді народився у 1924 року), уродженець та мешканець міста Рівне, безпартійний, українець, студент Львівського фізкультурного інституту, у місті Львові проживав по вулиці Костюшка 11 [1, арк.59]. Його батько,

Павло Клепач був арештований органами МДБ напередодні війни у 1940 році та засуджений військовим трибуналом на 3 роки [1, арк.73].

У 1943 році Ярослав Клепач познайомився з керівником підпілля ОУН у Рівненській області курінним „Омельчаком", який мав псевдонім "Самостійник", „Смоляний". У лютому 1944 року, виїхавши із села Кривичі Рівненської області у місто Рівне, він організував націоналістичну молодіжну групу. Ярослав керував організацією „Юнаки" до червня 1944 року, а пізніше передав керівництво Феофану Листопаду. Сім'я Листопад була відома своїми націоналістичними поглядами. Один син - Володимир Листопад працював у філармонії, був диригентом в одній із церков міста Львова. Другий син - Михайло Листопад у 1945 році був заарештований та засуджений на 10 років, але втік з тюрми [2, арк.128] та пішов в УПА. Його дружину вивезли у східні області СРСР, як „дружину бандита" [2, арк.128]. Сестра Валентина та молодший брат Юрко Листопад теж були в УПА, але Юрко, попавши у засаду радянських бійців, був убитий [1, арк.50].

До названої групи, як свідчать матеріали архівної справи, належали:

1. Листопад Феофан - „Смілий";
2. Рафаловський Ігор - „Непереможний";
3. Кубійда Степан - „Кужда";
4. Листопад Тамара - „Квітка" - зв'язкова;
5. Бугайчук Оксана - „Оксана" (вбита у 1945 році);
6. Дзівак Віра - „Роза" [1, арк.73].

Пізніше в організацію були залучені Андрущенко Борис („Грозний"), Новак В'ячеслав („Слава"), Безсонов Георгій („Грізний"), Дзівак Ліда („Чепурна"), Судик Раїса („Ромашка"), Негребецька Людмила („Олена"), Рудаков Борис („Гірень") .

До 1946 року група „Юнаки" підпорядковувалася районному проводу ОУН, який дислокувався у селі Кривичі [1, арк.79]. Після загибелі „Омельчака", організація почала отримувала вказівки з Олександрійського району Рівненської області від „Василя" [1, арк.81-82]. Псевдонім „Василь" належав Степану Тарасовичу, жителю міста Рівне, родичеві Листопада [1, арк.125].

Організація активно займалася налагодженням зв'язків із населенням, підготовкою опору радянській владі. Складовою роботи групи „Юнаки" було зібрання медикаментів, зброї, патронів, проведення агітації, поширення листівок. Листівки писали синіми чорнилами на білому папері, як правило друкованими буквами. Починалися листівки словами „Розпадеться тюрма" і закінчувалися „Громадяни борітеся!" [1, арк.130].

У 1946 році члени організації (Клепач, Дзівак, Куйбіда, Судик) зібралися ввечері на Пасху біля церкви по вулиці Тараса Шевченка. Звідти по двоє - троє пішли на квартиру Степана Куйбіди, отримали листівки й розійшлися їх поширювати.

Існує думка, що саме молодь міста (ймовірно новодвірська група) мала відношення до акції, що відбулася з 1 на 2 січня 1947 року: підірвали о 3 годині ночі постамент вождю партії Й.Сталіну, який знаходився біля сучасного обласного театру [1, арк.60]. Пам'ятник уособлював Сталіна одягнутого у сіру шинель, а після знищення постамента на це ж місце перенесли „іншого Сталіна" з будинку офіцерів – бронзового кольору, без шинелі. З цього приводу люди сміялися, що Сталіна роздягнули [3].

Молодіжна організація у місті Рівному підтримувала зв'язки з іншими молодіжними групами, зокрема учасниками ОУН у селі Шпанів, насамперед через Костянтина Юру, 1929 року народження, студента Рівненського педагогічного інституту, Олега Рибака 1929 року народження, який проживав у селі Шпанів, а також Петра Швеця 1928 року народження [1, арк.133]. У 1945 році Костянтин Юра вчився разом з Ярославом Клепачем у середній школі міста Рівне. Він дав йому у 1945 році 30 штук листівок, а у 1946 році - 10 листівок віддрукованих на тонкому папері друкарською машинкою [2, арк.143]. Подібні осередки існували в інших містечках і селах області, так молодіжною націоналістичною групою при

середній школі села Межиричі керував Михайло Єфимчук, який пізніше вступив на навчання у Станіславський медичний інститут [1, арк.109]. Зв'язковою з селами Гощанського району була Тамара Грек [2, арк.143].

Організація в Рівному випускала журнал під назвою „Зов крові", його друкувала на машинці Віра Дзівак („Роза") [1, арк.82]. Вона навчилася друкувати на курсах при „Союзі Українок" (машинка була в її родички) за часів польської влади [1, арк.108]. Редактором журналу „Зов крові" був Степан Куйбіда, його заступником В'ячеслав Новак. Журнал виходив у 15 екземплярах, один раз на місяць, як правило, випуск приурочували до релігійних чи радянських свят [1, арк.86].

Журнал поширювали у школах міста Рівного, залишаючи під партами, також у магазинах та інших громадських місцях. У кінці часопису було написано „Прочитавши, передай іншому" [1, арк.89], таким чином він механічно переходив із рук у руки. На першій сторінці журналу було зображено тризуб, а також вміщували карикатури на радянський спосіб життя, було надруковано статтю Ярослава Клепача під назвою „Відозва до української молоді", у якій лунав заклик до місцевої молоді вступати в ОУН, яка бореться за самостійну Україну [1, арк.90]. Випуск журналу „Зов крові" насамперед мав засвідчити, що українська націоналістична група існує та веде боротьбу проти радянської влади.

Організація мала зв'язки з УПА, так Ярослав Клепач, діставши дві німецькі гвинтівки, біля літри йоду, десяток згортків бинту, передав все це у наперед визначеному місці, на території базару „Дужому" (представнику УПА) [1, арк.97]. У 1946 році він же діставав через Бориса Андрущенка шрифти, рамки, папір, фарбу і також передав це в УПА „Смілому". Це завдання допомогла йому виконати сестра Бориса Андрущенка - Ліза Цибульська, яка працювала у типографії газети „Червоний прапор" [1, арк.102]. Зв'язковим групи був тринадцятирічний хлопчик з села Кривичі Юрко, який повідомляв Ярослава Клепача про зустрічі з „Дужим", „Козаком" та іншими членами УПА [1, арк.115].

Коли Ярослав Клепач став студентом Львівського фізкультурного інституту, то отримав завдання налагодити у Львові контакти з Олександром Омельчуком, Людмилою Негребецькою, Раїсою Судик [1, арк.73,60].

У 1948 році, перебуваючи у Львові, Ярослав Клепач через Богдану Колесник налагодив зв'язки з учасниками ОУН у місті Львові, зокрема познайомився з Венедиктом Кушнеруком, студентом третього курсу університету, який був заступником керівника організації у Львівському державному університеті [1, арк.143].

Колесник Богдана Петрівна народилася у сім'ї службовця 26 квітня 1928 року у селі Колоденка Рівненського району, була двоюрідною сестрою Ярослава Клепача [2, 53]. Її батько − Петро Колесник народився 12 січня 1888 року у місті Миргороді у сім'ї хліборобів. Закінчивши повітове училище у рідному місті, він працював секретарем сільськогосподарського товариства. У 1912 році закінчив середню сільськогосподарську школу, друкувався у журналі „Рілля" (Київ), календарі „Український хлібороб" (Київ), працював в агрономічному відділі Волинського губернського земства з осідком у місті Рівне, організував 30 кооперативних молочарень. У період української національно-демократичної революції воював проти більшовиків. В умовах Другої Речі Посполитої був участковим агрононом. Після початку німецько-радянської війни працював у Хліборобській палаті у Рівному [4, арк.45-46]. Петра Яковича Колесника розстріляли німці у листопаді 1943 рок [2, 8].

У 1941-1942 році Богдана Колесник вчилася у СШ № 1 міста Рівного, а восени 1942 року - вступила на другий курс технічної школи, де провчилася до липня 1943 року. Під час однієї з фашистських облав дівчину схопили німці та відправили у табір для виїзду у Німеччину, який знаходився у місті Рівне по вулиці Дубенській. Проте, Богдані вдалося втекти та сховатися у своєї подруги у селі Колоденка [2, арк.64]. З літа 1943 року по лютий 1944 рік Богдана Колесник перебувала в УПА, мала псевдонім „Криця" [2, арк.8].

10-й клас Рівненської школи № 2.
В першому ряду - В.Новак, Б.Рудаков,
С.Куйбіда, Б.Безсонов

У листопаді 1947 року була створена націоналістична група при середній школі № 2 міста Рівне з ініціативи С.Куйбіди, Б.Рудакова і В.Новака, пізніше до них приєднався О.Омельчук та інші старшокласники [5, арк.132]. Молоді люди, які вчилися у той час у школі, належали до кращих представників української інтелігенції краю. Вони писали вірші, чудово малювали, співали, грали на музичних інструментах, були спортсменами, виступали на першість області, їздили на змагання у Харків по лижному спорту.

Кожен з них був талановитою, цікавою людиною, з власними думками, надіями та життєвими планами, але їх об'єднувало одне - любов до своєї батьківщини, до свого народу, бажання прислужитися рідній Україні. Проте в умовах тоталітарного режиму реалізувати це було неможливо, тому їхні молоді життя були покалічені жорстокою сталінською системою.

Спочатку планувалося, що організація мала діяти у двох містах - у Рівному під керівництвом С.Куйбіди і у Львові під керівництвом О.Омельчука. Зв'язок мав здійснюватися по пошті під чужими прізвищами Куйбіда - Мясницький, Омельчук - Возніцин. Проте, втілити у життя подібні плани було неможливо, адже переписка під чужим іменем на іншу адресу могла бути швидко викрита, так як отримати лист „до востребования" без документів було неможливо [6, арк.270].

Метою групи була боротьба за самостійну Українську державу. Завданням організації було поширення націоналістичних настроїв серед школярів містечок та сіл Рівненщини через журнал „Зоря" [5, арк.132]. Одним з керівників організації був Степан Куйбіда, українець, який народився у селі Тайкури Здолбунівського району Рівненської області, проживав у місті Рівне по вулиці Червоноармійській 52, квартира 2, вчився у 10 класі середньої школи № 2 міста Рівного, мав псевдонім „Українець".

Націоналістична ідеологія прививалася Степану Куйбіді з малолітнього віку, з часу навчання у приватній українській гімназії за часів польської влади. Ще щирішим прихильником націоналістичної ідеології він став при окупаційному німецькому режимі, коли вчився у так званій Рівненській гуманітарній гімназії, де вчили, як говорив Степан, українською мовою, на основі думок та ідей Михайла Грушевського.

Куйбіда був надзвичайно талановитим юнаком, читав книги, писав вірші, гарно малював та був знайомий із літературою „від хлопців, що знаходилися в лісі" [5, арк.19]. Степан мав абсолютний слух, досконало грав на скрипці, водночас із навчанням у школі працював скрипалем в оркестрі Рівненського музично-драматичного театру. Він був єдиним сином у батьків, які працювали у цьому ж театрі. Батько був кравцем-костюмером, мама виступала на сцені. Після арешту сина батьки були виселені у Сибір, як соціально-небезпечні елементи [7, 26-27].

У шкільній характеристиці на С.Куйбіду відмічалося: „У суспільній роботі школи приймав участь, був редактором класної стінгазети, учасником хорового гуртка, головою літературного гуртка, приймав участь у художній самодіяльності. Поведінка капризна, „горяч и вспыльчив", висував своє „я", мав релігійні нахили" [5, арк.150]. Провиною Куйбіди було зокрема і те, що він розповідав анекдоти про радянську владу на тему „прогресу радянської економіки" [5, арк.53].

Періодично старшокласники проводили бесіди про каральну політику радянської влади щодо оунівського підпілля, про висилку сімей націоналістів, про мобілізацію

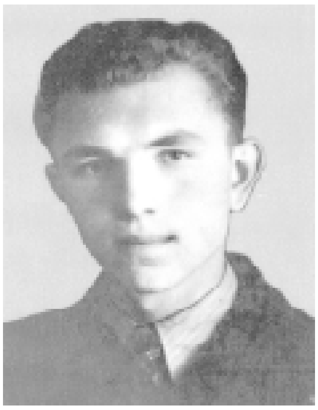
молоді на роботу в Донбас, про поведінку молоді, яка приїхала у місто Рівне із східних областей, про радянських письменників тощо.

Молоді люди поширювали націоналістичну літературу, надруковану на друкарській машинці. Часто тонкий цигарковий папір був зшитий у вигляді блокноту. Подібні брошури видавалися УПА, присвячувалися п'ятирічному плану, який характеризувався як грабіжницький для України. Поширювалися також листівки типу „Звернення до молоді", „Звернення до дітей", „Звернення до ястрибків" [5, арк.28].

Школярі підготували випуск одного номеру журналу „Зоря". Папір купували на базарі за власні кошти. Спочатку Куйбіда, Новак та Рудаков планували випустити журнал „Зоря" у трьох екземплярах, поширити його серед надійних людей і таким чином розширити склад групи, але виявилося, що знайомити нових осіб з журналом небезпечно, тому два екземпляри спалили [5, арк.49]. Журнал „Зоря" писали від руки друкованими буквами, вміщували малюнки, об'єм його складав приблизно 16 - 20 сторінок, на яких було вміщено біля 18 статей і віршів націоналістичного змісту. Стаття „Воля народам! Воля людини" закликала до боротьби: „Боротьба українського народу за Українську самостійну державу – це свята справедлива боротьба за самі рідні наші інтереси". В одному з віршів було написано : „Московская власть счастья не даст, большевик - это зверь, ему не верь" [6, арк.371]. У друкованій націоналістичній брошурі, яку отримав Куйбіда від Рудакова писалося:

„Прийде час і на вас гади,
Народу свого пиявки,
Ми ще на вас шнурочки поплетемо
І разом з Сталіним до чорта пошлемо,
Повисне з вами і Микитка Хрущов,
Бо він вас вчив як пити кров" [5, арк.371].

Степан Куйбіда передавав націоналістичну літературу для Ярослава Клепача та Людмили Негребецької, які вчилися у Львові [5, арк.82.]. Зокрема, у кінці січня 1948 року він передав Людмилі, коли вона приїхала на канікули у місто Рівне, дві націоналістичні листівки [5, арк.132].

Б. Андрущенко

За антирадянську діяльність, зберігання націоналістичної літератури, недонесення, у різних числах березня, червня, липня 1948 року були заарештовані члени молодіжної організації Степан Куйбіда, В'ячеслав Новак, Борис Рудаков, Олександр Омельчук, Ярослав Клепач, Лідія Дзівак, Людмила Негребецька, Георгій (Юрій) Безсонов, Володимир Кулій, Раїса Судик, Микола Негребецький. Як правило, арешти починали вночі, поєднували його з обшуком. За те, що у Б.Андрущенка знайшли книгу Уласа Самчука „Марія", йому інкримінували статтю 54-10 п.1 і виділили справу окремо. Під час першого обшуку у Володимира Кулія у березні 1948 року лише випадково не знайшли обкладинки журналу „Зоря", яка лежала на етажерці. Після обшуку мати Володимира віднесла „Зорю" до племінниці. Через два місяці у хаті Володимира Кулія - новий обшук. На цей раз хлопця заарештували, протримали три дні, не давали ні їсти, ні пити, але знову звільнили. Після другого звільнення до Володимира прийшов комсомолець Борис Комарницький і

Л. Дзівак

повідомив, що його чекають у міському парку хлопці з проводу. Проте, Кулій, розуміючи зміст та наслідки подібної провокації, сказав, що він нікуди не піде. Незважаючи на невдачу з провокацією, 22 липня у Володимира Кулія втретє було проведено обшук, який завершився черговим арештом юнака. У тюрму його відправили о 6 годині ранку під звуки гімну СРСР, який звучав по радіо [3].

Працівники органів НКВС звинувачували молодих людей у тому, що вони, навчаючись у старших класах шкіл Рівного і будучи однодумцями по антирадянських переконаннях, з метою організованої боротьби проти більшовицької влади, створили антирадянську націоналістичну групу, яка вела боротьбу за самостійну Україну, поширювали ідеї націоналізму, оунівські листівки, літературу, видавали журнал „Зоря".

Про націоналістичну діяльність учнів 10-го класу СШ №2 Степана Куйбіди і Бориса Андрущенка органам держбезпеки заявив учень 9 класу цієї ж школи Микола Іванович Котков, 1929 року народження, уродженець села Коросуй Кустанайської області, росіянин, член ВЛКСМ, проживав у місті Рівне по вулиці Оштовська 21 [6, арк.1]. Він повідомив, що 18 листопада 1947 року відбулися збори хорового гуртка у присутності директора школи Яковенко. Розмова йшла про організацію вечора на користь дітей - сиріт. Куйбіда заявив директору школи, що оскільки раніше у будинку народної творчості була церква, то він там виступати не буде, а Коткову сказав: „Ось такі дурні, як ти, поламали церкви і зробили з них клуби". Звертаючись до комсорга школи, Степан говорив: „Надія Іванівна, прикрутіть своїх комсомольців, а то ми їм голови повідриваємо". Котков повідомляв органи, що Куйбіда називав східняків (радянських людей з східних областей) першими бандитами, звинувачував радянську владу у знищенні невинних людей у Західній Україні [6, арк.2]. Свідчила проти Куйбіди також комсорг СШ № 2 Надія Іванівна Страшнова 1926 року народження, уродженка міста Ровеньки Ворошиловградської області. Вона вказувала на те, що Куйбіда тримав під своїм впливом весь 10 клас, категорично відмовлявся вступати в комсомол [6, арк.4-7].

Покази проти українських активістів давав учень СШ № 2 В'ячеслав Федорович Дубина, 1932 року народження, уродженець села Погреби Полтавської області, член ВЛКСМ, який розповідаючи про суперечку між Куйбідою і Котковим, підкреслював: „Куйбіда говорив: „Подивіться, що зробила радянська влада з Софіївським собором в Києві. Раніше це був один з найкращих пам'ятників російської і української культури, а зараз там сміття, бруд і т.д." [6, арк.12].

Завідувачка педагогічною частиною СШ № 2 Галина Федорівна Яковенко, 1912 року народження, уродженка Херсонській області, повідомляла, що у СШ № 2 були випадки, коли було зірвано портрет Сталіна, але хто це тоді зробив, становити не вдалося [6, арк.16]. „У грудні 1947 року був пошкоджений фотомонтаж, присвячений 30-й річниці Жовтневої революції (написані нецензурні слова). У цьому ж році при випуску шкільної стінної газети, яку було доручено зробити Куйбіді, він розмалював назву газети під колір прапора українських націоналістів (синьо-жовтий). Я йому заборонила вивішувати таку газету і сказала, щоб він жовтий колір замалював червоним" – продовжувала свої свідчення Яковенко [6, арк.16].

Олександра Максимівна Зайковської, 1922 року народження, уродженка міста Глухів Сумської області, комсорг СШ № 2 з вересня 1946 року по березень 1947 року, підкреслювала, що вести роботу по залученню учнів школи у ВЛКСМ було неможливо, так як Степан Куйбіда, Ярослав Клепач піднімали такого бажаючого на сміх, обіцяли йому повний бойкот [6, арк.17].

На підставі вище названих свідчень була відкрита кримінальна справа, яка дуже швидко збільшувалася в об'ємі і склала чотири великі томи. Почалися постійні допити, нові арешти, очні ставки. Намагаючись зламати молодих людей, які не визнавали себе і своїх друзів винними, допити проводилися вночі, як правили після дванадцятої години ночі і тривали до п'ятої - шостої години ранку, знову

поновлюючись об 11 годині дня [5, арк.34]. Зокрема, допит М.Негребецького розпочався о 1.30 годин ночі, а закінчився у 5.00 годині ранку, а Бориса Андрущенка 15 липня 1948 року допитували з 21.00 години до 4.30 години [6, арк.139]. Заарештованих тримали у внутрішній тюрмі НКВС, у „боксі 50х50". Коли температура на вулиці досягала тридцяти градусів, перебування у такому боксі перетворювалося на тортури, там не було чим дихати. Після трьох діб перебування у боксі арештованих переводили у камеру, де люди лежали, як оселедці. Розміри камери були 2х3, а людей було понад 20 осіб, кожен мав місце – голу дошку. На початку листопада заарештованих перевели у Дубнівську тюрму. Переважна частина заарештованих юнаків та дівчат перебували в одиночних камерах. Володимир Кулій згадує, що він три дні перебував у камері смертників. Лише 20 січня 1949 року заарештована рівненська молодь змогла зустрітися з батьками та побачитися один з одним, у цей день їх відправляли на етап [3].

Одним із основних звинувачень старшокласників було поширення антирадянської літератури. „Любіть неньку Україну", „Заснуло все", „Я бачив сон", „Пливе потік крові людської", „Мрія", „Народе мій" – такими були назви „антирадянських творів" рівненської молоді. Останній був написаний Ігорем Рафаловським та вміщений у журналі „Зоря" [5, арк.38]. Ігор Михайлович Рафаловський, 1928 року народження, українець, житель міста Рівного, працював у Рівненській філармонії [2, арк.36], писав різні твори, зокрема був автором повісті „Терновий шлях". Це стало причиною його арешту та засудження за статтею 54-10 ч.1 КК УРСР. Його справу розглядав у закритому засіданні Рівненський обласний суд, де було винесено вирок: 10 років ув'язнення у виправно-трудових таборах, а всі твори І.Рафаловського спалили [6, арк.178].

В.Новак

В'ячеслава Новака також звинувачували у тому, що у 1946-1948 роках він писав власні твори у вигляді віршів, розповідей, де „вихваляв дії банд ОУН, дискредитував керівників комуністичної партії, а також зберігав у себе дома антирадянську літературу", яка була вилучена при обшуку 23 березня 1948 року [5, арк.145]. Так у нього було знайдено вірші „Ось він цей ідол", „Ой мамо, мамо", „Заклик", „Ось воно як". Крім того, В'ячеслав написав у журнал „Зоря" передову статтю „До читача", у якій підкреслював, що 85% українського народу скаржиться на життя, вони живуть у сльозах і злиднях, а радянські поети Тичина, Бажан у статті називалися зрадниками [6, арк.206].

В'ячеслав Іванович Новак, 1928 року народження, уродженець села Великий Мідзк Деражненського району Рівненської області, українець, учень 10 класу школи № 2 міста Рівне, проживав по вулиці Кавказька будинок 42-а. У період німецької окупації він вчився в українській гімназії міста Костопіль та читав багато націоналістичної літератури. Після війни його національні погляди склалися остаточно [5, арк.163].

В.Новак писав вірші, інші твори, зокрема під враженням поїздки з міста Костополя до міста Рівного він написав „Записки волоцюги Гаврила Шибая" [5, арк.161]. Його вірш „Ой мамо, мамо" був присвячений Україні, яку автор називав матір'ю, і жалкував, що вона страждає під більшовицькою окупацією. Закінчувався твір закликом до боротьби з радянською владою. В одному з віршів, вилучених у В.Новака, автор писав:

„Народе мій, пора проснутись
Час рвати кандали на руках,
Хватить гнути своє тіло
Жде тебе праве діло!

Іди ж на вкритий квітами шлях,
Хватить рабства і недолі
Нехай вам помагає час,
Вперед, до світла і свободи
За волю бій чека на нас"… [6, арк.373].

В іншому своєму творі В'ячеслав писав:

„Свої кандали ми порвемо
Ярмо наїзників знесем,
І шлях до волі святої
По їх трупах прокладем.
Цей час настане скоро,
А тоді здригнеться рабиня Вкраїна
І кари страшної настане година" [6, арк.374].

Писав власні вірші інший заарештований, Борис Петрович Рудаков, 1929 року народження, уродженець села Решуцьк Олександрійського району Рівненської області, учень 10 класу СШ № 2 міста Рівне [5, арк.220]. Вірші „Заклик", „Грають сурми", написані Борисом у 1943-1944 роках, закликали до боротьби за Батьківщину, „за неньку Україну" [5, арк.241]. Навіть поетичні твори „Тихий вечір" [5, арк.233], „Краю мій рідний" [5, арк.240] на думку влади були антирадянськими. У вірші „Край рідний" говориться:

Б.Рудаков

„Край мій рідний, моя Україна
В кандалах, в неволі ти гинеш…
Ми зброєю готуєм і в бій станем
І звільнемо тебе – порвемо кандали
І знайдемо долю де б вона не була" [6, арк.375].

Борис Рудаков, будучи учасником молодіжної групи, не лише відзначався надзвичайними математичними здібностями, писав вірші, а й малював антирадянські карикатури. З кінця 1947 року разом з Куйбідою і Новаком, він приймав участь у випрацюванні підпільного шифру з метою конспірації [6, арк.207]. Борис разом зі своїми однодумцями активно займався культурно-масовою роботою. Квартет у складі Рудакова, Новака, Куйбіда, Безсонова виконував пісню „Моя Україна" на слова поета Сави Голованівського. Це стало ще одним звинуваченням у їхній „антирадянській пропаганді".

Учня СШ № 2 Георгія Дмитровича Безсонова, 1930 року народження, уродженця села Малий Стидень Деражненського району, що проживав у місті Рівне по вулиці Кірова 58, звинувачували у написанні та зберіганні у себе на квартирі націоналістичних віршів „Про мою рідну Україну", „Грають сурми", „Заклик" [8, арк.55].

Вірш „Заклик" проникнутий болем за долю рідної землі та безмежною любов'ю до неї:

„Над дніпровським водопадом
Сумно чайка в'ється,
Україна у неволі
Як та пташка б'ється.

Над великими степами
Чорний ворон карче,
Наша ненька – Україна
У неволі плаче.

Встанем браття догогії
На Вкраїну глянем…

Візьмем в руки по сокирі,
Сильна наша зброя
І з прапором „За Вкраїну!"
Станемо до бою.
Звільнем нашу неньку,
Неньку – Україну
Від звіря, що впився як пиявка
І п'є кров невинну" [6, арк.381].

Під час слідства проводили експертизу почерків, щоб довести авторство віршів заарештованих. Зокрема, було доведено, що вірш „Мрія"(Сон) написаний С.Куйбідою [6, арк.156], рукопис, що починався словами „Народе мій, вже час збудитись", „Чому життя таке жорстоке" написані В.Новаком [6, арк.158], рукопис „Ой який ти бідний, мій краю рідний" написаний Г.Безсоновим [6, арк.160-162]. Це ставало ще одним штрихом у звинуваченні молодих людей. Отже, талант писати вірші і любов до вітчизни вважалися у той страшний час антирадянською пропагандою і буржуазним націоналізмом.

О. Омельчук

Активним учасником рівненської молодіжної організації був Олександр Гордієвич Омельчук, 1927 року народження, уродженець села Видумка Рівненського району Рівненської області, українець, студент заочного відділення Львівського університету імені Івана Франка, проживав по вулиці Дембінського 22/2 [1, арк.16].

З 1934 по 1941 роки він вчився у початковій школі міста Рівне, у гімназії, при німцях вчився у середній технічній школі (до половини 1942 року), з половини 1942 по грудень 1943 року працював спочатку учнем у сільгоспбанку міста Рівне, пізніше бухгалтером. У червні 1944 року вступив у Вчительський інститут, де навчався по вересень 1945 року, а на початку 1945 навчального року став студентом Львівського університету імені Івана Франка, спочатку вчився на стаціонарі, а два останні роки – на заочному відділенні історичного факультету. У Львові влітку 1947 року Олександр Омельчук зустрічався з Богданою Колесник, яка переїхала із Рівного до Львова і жила там на нелегальному становищі [1, арк.43]. Богдана Колесник не поступила навчатися у зубопротезну школу так як не пройшла по конкурсу, тому у 1947 на початку 1948 року жила у Львові по вулиці Городецькій 101, вчилася на зубного техніка у приватного лікаря [2, арк.102]. Разом з нею проживала Анна Мельник, родичка Степана Куйбіди [2, арк.109].

15 лютого 1948 року Ярослав Клепач із Рівного привіз пакет антирадянської літератури, яка була призначена саме для Омельчука [1, арк.31]. У цей час Олександр Омельчук очолював львівський осередок рівненських підпільників. За його участі відбувалося поширення в університеті листівок, які друкувалися на папіросному папері та були озаглавлені „Звернення до української молоді" [9, 216]. Олександр Омельчук мав зв'язки з Тихоном Сніцаревичем та Бенедиктом Кушніруком, студентами Львівського університету імені Івана Франка, вихідцями із Здолбунівського району [2, арк.126].

Все це стало підставою того, що 6 липня 1948 року Сталінським РВ МДБ О.Г.Омельчук був заарештований як учасник оунівського підпілля [1, арк.28]. Його звинувачували в отримуванні антирадянської літератури від Куйбіди, Клепача, зокрема книг „Русский шовинизм", „Альманах" [1, арк.16], а також листівок „Воззвание к украинскому народу", „Народе мій", які поширювалися в інститутах Львова. Звинувачували О.Г.Омельчука, як учасника антирадянської підпільної групи [6, арк.208].

Богдану Петрівну Колесник заарештували 16 квітня 1949 року. Особлива нарада при Міністрі Державної Безпеки СРСР від 21 березня 1950 року постановила: „Колесник Богдану Петрівну, як соціально-небезпечний елемент по зв'язках з бандитами – націоналістами вислати у Красноярський край на 5 років" [2, арк.284]. Сім'я засудженої, мати Марія Петрівна та сестра Лариса були вислана у Томськ, де мати померла.

Отже, батьки страждали разом зі своїми дітьми. Батьки Омельчука – Г.І.Омельчук і В.Я.Омельчук 3 червня 1950 року постановою Особливої наради при МДБ СРСР, як члени сім'ї учасника банди ОУН-УПА, були вислані на поселення. З обліку спецпоселення вони зняті лише 22 червня 1956 року [6, арк.377]. Батьків та брата Володимира Кулія два місяці тримали у тюрмі у Клевані, а після цього у товарних вагонах їх вивезли у Томськ. Сім'ї рівненської інтелігенції Омельчуків, Дзіваків, Куйбіди, Клепачів, Куліїв, Негребецьких, Колесників та багатьох інших були вислані за межі України тільки за те, що мали неординарних, розумних дітей із власною позицією та думкою.

Заслуговує на окреме дослідження і може служити ілюстрацією надзвичайно важкої, трагічної долі представників української національної інтелігенції міста Рівного в умовах польського та радянського режимів життя родини Негребецьких.

Глава родини, Микола Сельвестрович Негребецький народився у 1897 році у Рівному. У 1913 році закінчив Рівненське приходське училище, заочно вчився в Українському вільному університеті у Празі на історичному факультеті. У роки української революції служив у війську Симона Петлюри, за що був нагороджений хрестом [7, 6]. До 1922 року був телеграфістом на пошті. За польських часів працював столяром, займався приватною торгівлею, мав кіоск, торгував цигарками, газетами, займався громадською діяльністю [8, арк.233]. Польська влада неодноразово арештовувала Миколу Негребецького за активну політичну діяльність. Із 1927 по 1934 рік він був секретарем УНДО. Активно працював у товаристві „Відродження", „Просвіта", після розколу в УНДО належав до праворадикальної організації Фронт Національної Єдності, яку очолював Дмитро Паліїв. У 1938 році польська поліція за активну політичну, громадську діяльність вислала Миколу Негребецького у місто Станіслав [8, арк.55].

У вересні 1939 року Микола Сельвестрович повернувся до Рівного, влаштувався контролером Рівненської електростанції. Проте вже у жовтні 1939 року був заарештований органами НКВС за статтею 54-10 і 54-11 КК УРСР та засуджений Особливою нарадою при НКВС СРСР за антирадянську націоналістичну діяльність на 8 років ВТТ [8, арк.55].

Після арешту у 1939 році був відправлений у Кіровоград, пізніше в Київ, у тюрму міста Харкова, а через місяць у місто Котлас Комі АРСР. У Котласі перебував близько місяця, після цього його відправили в Ухтинський табір. У таборі Ухта знаходився до закінчення терміну утримання, до 20 жовтня 1947 року [8, арк.235]. Після відбуття покарання повернувся у рідне місто Рівне.

Л. Негребецька

Н. Негребецька

Сім'я Миколи Негребецького у 1940 році, як „соціально – небезпечні елементи", а саме дружина Ніна та дві доньки, старша Людмила та молодша Наталія, були вислані у Північно-Казахстанську область, де проживали весь період німецької

окупації [1, арк.214]. У кінці 1944 року Людмила Негребецька з матір'ю і молодшою сестрою повернулися із Казахстану у Рівне.

Людмила Миколаївна Негребецька, старша донька родини, 1929 року народження, уродженка м. Рівне, проживала по вулиці 17 Вересня, будинок № 21 [1, арк.199]. Після повернення із Казахстану, Людмила продовжила навчання у рівненській середній школі № 2. Після закінчення школи вона вступила у Львівський торговоекономічний інститут, у Львові жила по вулиці Севастопольській 8/10 [1, арк.199]. З цього часу вона часто зустрічалася з Олександром Омельчуком, вели розмови на націоналістичні теми [1, арк.35].

У 1946 році Людмила Негребецька від Колесник Богдани отримала завдання організувати збір продуктів харчування для поранених бійців УПА, принесла на квартиру Колесник кілограм сала [6, арк.209]. У той час це вважалося страшним злочином, за який можна було втратити свободу.

7 січня 1948 року на квартиру Людмили Негребецької були запрошені на різдвяну вечірку друзі (тут були Раїса Судик, Ірина Ільницька, Наталія Негребецька та інші), під час якої присутні обмінювалися думками та ідеями. Степан Куйбіда зачитав різдвяну листівку ОУН, цитував „Альманах", розповів антирадянські анекдоти [1, арк.41]. Це стало приводом для нових звинувачень органами НКВС. Микола Негребецький, який був присутній у своєму будинку на різдвяній вечері, де читалася націоналістична література, і не доніс про це органам безпеки, був заарештований [6, арк.211].

Р.Судик

Потрапила за грати також інша учасниця вечірки, подруга Людмили Негребецької, Раїса Сергіївна Судик, 1930 року народження, уродженка села Тютьковичі Рівненського району. У роки німецької окупації вона проживала у рідному селі з батьками, вчилася приватно у вчительки Віри Константинівни Сорокіної, яка була із східних областей [8, арк.175]. У 1947 році Раїса стала студенткою Львівського торгово-економічного інституту, проживала по вулиці Севастопольській, 131 [8, арк.160]. Під час слідства Раїса категорично заперечувала свою участь в організації [8, арк.150, 152, 192]. Після довготривалих допитів вона визнала себе винною лише в тому, що знала про існування молодіжної націоналістичної групи та її антирадянську діяльність, читала літературу, але не повідомила про це органи влади [8, арк.192].

Учасницею молодіжної організації старшокласників була Лідія Карпівна Дзівак 1930 року народження, уродженка міста Рівне, українка, учениця 10-го класу рівненської школи № 1, проживала по вулиці Церковній будинок № 8 [8, арк.2]. При обшуку у квартирі Лідії Дзівак працівники НКВС вилучили журнал „Зоря" [6, арк.167]. Дівчина заховала журнал біля підвалу власного будинку, під гноївкою, згорнувши його трубочкою і поклала в пляшку з-під шампанського. Вела себе на допитах дуже незалежно, не погоджувалася із звинуваченнями на адресу старшокласників [8, арк.23].

Не погоджувався розповісти про організацію, наполягаючи на тому що, зв'язки з С.Куйбідою, Л.Негребецькою були виключно дружніми, учень 9 класу рівненської СШ № 2, заарештований органами НКВС 22 липня 1948 року, Володимир Мануїлович Кулій, 1928 року народження, уродженець Рівного, що проживав по вулиці Червоноармійській, 35а [7, арк.126]. Його звинувачували у тому, що малював антирадянські карикатури, поширював листівки, не повідомив про факти антирадянської діяльності в органи влади [6, арк.210]. Стеження за Володимиром Кулієм органи НКВС постійно вели довгий час. Вперше його заарештували у березні 1947 року. Однак, після того, коли очна ставка із заарештованими тоді членами

В.Кулій

новодвірської групи (Булавський, Вакулін, Харитонюк) нічого не дала (ні Кулій, ні Булавський не зізналися, що знайомі), Володимира випустили [3].

Незважаючи на постійні допити та погрози, заарештовані у 1948 році старшокласники та студенти С.Куйбіда, В.Новак, Я.Клепач, Л.Негребецька, Л.Дзівак, Г.Безсонов, В.Кулій, Р.Судик винними себе не визнали [5, арк.249]. Б.Рудаков заперечував участь в антирадянській групі українських націоналістів [5, арк.249]. В'язень польських та радянських тюрем, щирий український патріот Микола Сельвестрович Негребецький винним себе не визнав [6, арк.242].

Незважаючи на це, Особлива нарада при Міністрі державної безпеки СРСР від 25 грудня 1948 року засудила (протокол № 51):

1. Куйбіду Степана Степановича, за участь в антирадянській націоналістичній організації по статті 54-10 ч.1 і 54-11 КК УРСР у ВТТ на 10 років [6, арк.245];

2. Новака В'ячеслава Івановича у ВТТ на 10 років по статті 54-10 ч.1 і 54-11 КК УРСР [6, арк.247];

3. Рудакова Бориса Петровича за участь в антирадянській націоналістичній організації на 10 років по статті 54-10 і 54-11 КК УРСР [6, арк.249].

4. Негребецьку Людмилу Миколаївну за посібництво учасникам антирадянської націоналістичної організації на 10 років ВТТ за статтею 20 та 54-1 „а" КК УРСР [6, арк.254].

5. Клепача Ярослава Павловича за участь в антирадянській націоналістичній організації у ВТТ на 8 років по статті 54-10 ч.1 і 54-11 КК УРСР [6, арк.253];

6. Дзівак Лідію Карпівну - у ВТТ на 8 років за статтею 54-10 ч.1 і 54-11 КК УРСР [6, арк.244];

7. Омельчук Олександра Георгієвича за участь в антирадянській націоналістичній організації відправити у ВТТ на 8 років за статтею 54-10 ч.1 і 54-11 КК УРСР [6, арк.251];

8. Негребецького Миколу Сельвестровича за недонесення про антирадянську діяльність відомих йому осіб заключний у ВТТ на 8 років за статтею 54-12 КК УРСР [6, арк.252];

9. Безсонова Георгія Дмитровича за антирадянську агітацію і незаконне зберігання холодної зброї у ВТТ на 5 років по статті 54-10 ч.1 і 196 КК УРСР [6, арк.246];

10. Кулія Володимира Мануїловича за недонесення на антирадянську діяльність відомих йому осіб у ВТТ на 5 років за статтею 54-12 КК УРСР [6, арк.248];

11. Судик Раїсу Сергіївну за недонесення про антирадянську діяльність відомих їй осіб у ВТТ на 3 роки по статті 54-12 КК УРСР [6, арк.250].

Після винесення вироку молодих людей перевезли на станцію, зокрема С.Куйбіду, Я.Клепача, Л.Негребецьку та В.Кулія відправили у Бердичів, де знаходився переселенський пункт та помістили всіх разом у одну камеру місцевої в'язниці. Пізніше В.Кулія та Г.Безсонова повезли у Київ, далі у „столипінських вагонах" у Ленінград, звідти у Вологду, а потім на станцію Єрцево Архангельської області. Інших відправили у Воркуту чи Казахстан. Г.Безсонов працював у ОЛП - 1 (Особый лагерний пункт), пізніше на лісозаводі. Так як він був безконвойний, то зміг закінчив курси медбрата, після 5 років звільнився. Володимир Кулій працював в ОЛП-1,ОЛП-2, ОЛП-5, на лісозаводі, лісоповалі, вантажником, звільнився 22 липня 1953 року [3].

„Хрущовська відлига" сприяла пом'ягшенню політичного клімату в країні. У вищі державні структури активно почали звертатися колишні політв'язні з проханням про реабілітацію. Хоча, як засвідчив час, люди яких звинувачували у зв'язках з „українським буржуазним націоналізмом" реабілітації не підлягали. У лютому 1954

року, відбувши більше як 5 років таборів, у Президію Верховної Ради СРСР на ім'я К.Ворошилова (Голова Президії Верховної Ради СРСР) надіслав прохання про помилування Степан Куйбіда. У листі він писав: „Я действующее лицо, схожу з екранов демонстративной картины моей жизни, беру в руки перо и пишу рецензию на мою жизнь. Я желал невозможного, считая возможным его достичь, лбом пробить гору, шел с голыми руками на льва, ради удовольствия быть растерзанным .

Я умею любить и ненавидеть. Я люблю свой народ, свою родину, и ненавижу ее врагов. Я не успел вступить в ряды ОУН, но я мечтал об этом. Я не был убийцей, но преклонялся перед ними. Я был на расстоянии от махровых националистов, но мысли и взгляды мои были с ними" [6, арк.261-264].

Прагнучи вийти на волю, Степан змушений був написати: „ Я любив життя і бажав його іншим: хотів бачити правду і шукав її, але тільки не ту і не там де потрібно. В темноті, з зав'язаними очима я назавжди відрікаюсь від своїх попередніх переконань і спалюю сторінки попереднього життя" [6, арк.275].

У 1955 році скаргу на ім'я Генерального прокурора СРСР подав також Ярослав Клепач, який перебував у Воркуті. У листі він заперечував свою належність до націоналістичної організації і повідомляв, що слідчі застосовували до нього незаконні методи ведення слідства [6, арк.283-284]. У скарзі Я.Клепач підкреслював, що передаючи лист Людмилі Негребецькій, він вважав, що це любовний лист, писав що його силою змусили свідчити проти невинної дівчини Судик Раїси, відправляючи в карцер на 30 діб, пізніше на 40 діб. Після поданої Ярославом Клепачем скарги було проведено допити слідчих, які проводили слідство по справі молодіжної організації (Путова Анатолія Васильовича, Шевчука Михайла Трохимовича, капітана Єфименко), однак, вони відкидали думки, що до заарештованих застосовувалися будь-які засоби фізичного впливу [6, арк.300 - 303]. Зрозуміло їм повірили.

З огляду на те, що 3 червня 1950 року рішенням Особливої наради при МДБ СРСР була засуджена до виселення на спецпоселення з конфіскацією майна сім'я Ярослава Павловича у складі: матері − Ольги Василівни Клепач і брата − Олександра Павловича Клепача, то Ярослав Клепач просив зняти з нього спецпоселення і дозволити виїзд до батьків у місто Томськ [6, арк.288].

Скаргу на ім'я Генерального прокурора військ у колегію Верховного суду СРСР 25 квітня 1955 року подав Борис Рудаков, який проживав в руднику Джезказган Карагандинської області Казахської СРСР [6, арк.294]. Він повідомляв, що 25 січня 1955 року за добросовісне відношення до роботи і хорошу дисципліну адміністрація 2 табірного відділення спецтабору МВС СРСР представила його до суду на достроково-умовне звільнення, і за рішенням суду він був звільнений.

У скарзі Рудаков писав, що написані ним вірші були розцінені як антирадянські, що слідчий старший лейтенант І.Г.Конкін, який не знав української мови, придирався до слів „ненька", рахуючи це за буржуазний націоналізм. „Не зважаючи на мої показання, слідчі намагалися вибити з мене покаяння, застосовуючи методи фізичного впливу" − продовжував у скарзі Борис Рудаков [6, арк.29].

Ярослав Клепач, Борис Рудаков та Степан Куйбіда у своїх зверненнях просили про помилування [6, арк.316]. Органи влади, розглянувши скарги, прийняли рішення, що Куйбіда та інші звинувачені були засуджені правильно, склад злочину їм кваліфікований вірно, тому прохання Б.Рудакова і Я.Клепача, щоб їх звільнили з спецпоселення, залишили без задоволення, прохання Куйбіди про звільнення його з-під варти відхилили [6, арк.319].

Лише прохання Я.Клепача у тій частині, щоб помістити його на спецпоселення по місцю знаходження його батьків у селище Черемошніки Томської області було задоволено [6, арк.316]. У 1958 році мати родини О.В.Клепач, знаходячись на спецпоселенні померла, а брата Олександра мобілізували у радянську армії [6, арк.351].

5 серпня 1957 року Ярослав Клепач повторно звернувся до Генерального прокурора з проханням про реабілітацію й права повернутися на батьківщину [6, арк.339]. 10 травня 1955 року Степан Куйбіда також вдруге написав прохання про помилування на ім'я Голови Президії Верховної ради СРСР [6, арк.334].

Однак, рішенням помічника воєнного прокурора Прикарпатського військового округу підполковника Нікітіна від 24 жовтня 1957 року було прийнято постанову, що скарги Куйбіди та Клепача залишити без задоволення [6, арк.344]. Постановою прокуратури Рівненської області від 3 лютого 1959 року, було прийнято рішення скарги П.П.Клепача, Я.П.Клепача і О.П.Клепача залишити без задоволення, як необгрунтовані [6, арк.346].

19 червня 1959 року у порядку нагляду в Президію Рівненського обласного суду був поданий протест по справі Я.П.Клепача і Л.К.Дзівак, де вказувалося, що звинувачення Особливої наради не мають достатнього підтвердження в матеріалах справи, тому висловлювалося прохання змінити постанову Особливої наради при МДБ СССР від 25 грудня 1948 року відносно Л.Дзівак та Я.Клепача: виключити із постанови статтю 54-11 КК УРСР і звинувачення у цій частині припинити (за підписом заступника Генерального прокурора СРСР Д.Саліна) (№13/4-5472- 58/4169). У цей час Я.Клепач проживав м. Рівне, по вулиці Литовська 84, а Л.Дзівак – м. Рівне, по вулиці Шевченка 70 [6, арк.351].

Президія Рівненського обласного суду постановою від 18 серпня 1959 року підтримала цей протест, адже свідки у справі не зазначали участі Л.Дзівак й Я.Клепача в антирадянській організації і виключила з постанови Особливої наради при МДБ СРСР звинувачення Л.Дзівак і Я.Клепача по статті 54-11 КК УРСР, справу у цій частині було закрито [6, арк.359].

Прохання О.Г.Омельчука про виключення із звинувачення статті 54-11 КК УРСР залишили без задоволення [6, арк.382].

По визначенню сесії крайового суду від 14 грудня 1954 року була звільнена Людмила Негребецька. Вже 22 грудня 1954 року вона приїхала до молодшої сестри Наталії у Томськ [6, арк.328]. Сюди ж повернувся їх батько Микола Сельвестрович, якого достроково списали з табору за станом здоров'я. Він був паралізований, втратив здатність говорити, не діяли скалічена права рука та права нога [7, 35].

М.Негребецький на спецпоселенні в Сибіру

У березні 1956 року Людмила Миколаївна Негребецька звернулася із заявою на ім'я Генерального прокурора СРСР, де писала: „Якщо я була у чомусь винна перед батьківщиною, то моя вина не відповідає мірі мого покарання, крім того, що мене продовжують утримувати на правах ссильної і відривають мене від мого сина, чоловіка та батька" [6, арк.328]. Однак, рішенням помічника воєнного прокурора Прикарпатського військового округу підполковника Нікітіна від 24 жовтня 1957 року було прийнято постанову, що скаргу Л.Негребецької залишити без задоволення [6, арк.344].

З листом Людмила Миколаївна також зверталася до М.Хрущова, у якому просила про реабілітацію, особливо стосовно молодшої сестри Наталії, яка знаходилася на спецобліку, а у 1950 році була вислана в Томськ, працювала на лісоповалі, де захворіла туберкульозом [6, арк.328].

У 1956 році були ліквідовані спецпоселення без права повернення, але родини заарештованих правдами і неправдами намагалися повернутися додому. 9 серпня

1956 року Томський районний відділ міліції видав Людмилі та Наталії Негребецьким довідки про зняття статусу спецпереселенців та на отримання паспорта. Так як Микола Сильвестрович не зміг по стану здоров'я прийти до оперуповноваженого, тому подібної довідки не отримав [7, 35-36]. Після багатьох років поневірять та важкої праці, які забрали кращі роки життя та здоров'я, сім'я таки повернулася на Рівненщину. Місця у рідному домі, у Рівному їм не знайшлося, тому Людмила з батьком поселилася в Милостові, пізніше у Шубкові, згодом – у Тучині, де Людмила Миколаївна отримала дозвіл працювати вчителькою [7, 36].

Повернулася у рідне місто родина Куліїв, але у їхній хаті жив лікар – майор НКВС, тому вони поселилися у тітки. Представники влади, дізнавшись про повернення родини, дали їм 24 години на виселення з Рівного. Тому сім'я змушена була поселитися на певний час у Житомирі. Тільки після багатьох звернень, скарг та прохань, зокрема у прокуратуру, у Раду Міністрів СРСР, батьки Володимира Кулія були реабілітовані та змогла восени 1957 року повернутися у Рівне [3].

Скарг від Г.Безсонова, В.Кулія, Р.Судик, М.Негребецького не надходило, про що свідчила постанова прокурора відділу по нагляду за слідством в органах держбезпеки. З огляду на це вважалося, що вина кожного з них доведена і підстав для перегляду справи немає [6, арк.382].

Рішення Особливої наради при МДБ СРСР відносно Колесник Богдани Петрівни було відмінено за недостатністю зібраних доказів постановою Президії Рівненського обласного суду від 13 грудня 1960 року [2, арк.346]. 19 серпня 1984 року Богдана Колесник звернулася зі скаргою до ревізійної комісії при ЦК КПРС, у якій писала „говорити мене змушували побоями і знущаннями, недопустимими фізичними впливами… Мене кидали у карцер на 20 діб, таке повторювалося чотири рази.. Я почала писати під диктовку Мостового те, що він хотів..” [2, арк.285-289].

Як бачимо черговий раз у скарзі прозвучало прізвище слідчого Мостового. На цей раз у справі є довідка, яка засвідчує, що Лев Васильович Мостовий виключений із особистого складу УМДБ Рівненської області у зв'язку із смертю 30 червня 1950 року [2, арк.332].

Лише під кінець періоду перебудови в Радянському Союзі, Президія Верховної Ради СРСР прийняла Указ від 16 січня 1989 року „Про додаткові заходи по відновленню справедливості стосовно жертв репресій, що мали місце у період 30-40-х і початку 50-х років”. Частина тих молодих людей, які були заарештовані у Рівному у 1948 році, дочекалися реабілітації.

Під дію статті 1 Указу Президії Верховної ради СРСР від 16 січня 1989 року (заключення від 17 травня 1989 року заступника прокурора Рівненської області) потрапляли :

Негребецька Людмила Миколаївна [6, арк.383]
Негребецький Микола Сильвестрович [6, арк.384];
Судик Раїса Сергіївна [6, арк.385];
Кулій Володимир Мануїлович [6, арк.386];
Безсонов Георгій Дмитрович [6, арк.387];
Клепач Ярослав Павлович [6, арк.388];
Омельчук Олександр Георгієвич [6, арк.389];
Рудаков Борис Петрович [6, арк.390];
Новак В'ячеслав Іванович [6, арк.391];
Дзівак Лідія Карпівна [6, арк.392];
Куйбіда Степан Степанович [6, арк.392 а].

Однак, як з'ясувалося це ще був не кінець у справі рівненської молодіжної організації. Постановою від 11 березня 1990 року прокурор Рівненської області, розглянувши матеріали архівної справи № 7475 постановив: 17 травня 1989 року відносно Л.К.Дзівак, Я.П.Клепача, М.С.Негребецького, Р.С.Судик, В.М.Кулія,

Г.Д.Безсонова була обгрунтовано застосована стаття 1 Указу Президії Верховної Ради СРСР від 16.01.1989 року [6, арк.392].

Цей Указ (від 16.01.1989 р.) був застосований також відносно О.Г.Омельчука, Б.П.Рудакова, В.І.Новака, Л.М.Негребецької, однак, оскільки О.Г.Омельчук, Б.П.Рудаков, В.І.Новак були засуджені по ст.54-11, а Л.М.Негребецька по ст.20, 54-1 „а" КК УРСР, то стаття 1 вищеназваного Указу була застосована до них необґрунтовано. Таким чином, питання про їх реабілітацію повинен був вирішити обласний суд [6, арк.392]. На основі цього, керуючись статтею 227 КПК УРСР, була прийнята постанова: „Прийняте рішення від 17 травня 1989 року про застосування статті 1 Указу Президії Верховної ради СРСР від 16 січня 1989 року відносно О.Г.Омельчука Б.П.Рудакова, В.І.Новака, Л.М.Негребецької відмінити" [6, арк.392].

Одночасно прокуратура Рівненської області у порядку нагляду просила відмінити постанову Особливої наради при МДБ СРСР від 25 грудня 1948 року в частині засудження О.Г.Омельчука, С.С.Куйбіди, В.І.Новака, Б.П.Рудакова по статті 54-10 ч.1, 54-11 КК, Л.М.Негребецької - по статті 20, 54-1 „а" КК УРСР, а кримінальну справу відносно них припинити через відсутність в їхніх діях складу злочину (протест від 17.12.1990 №13-350-с) в Президію Рівненського обласного суду [6, арк.395].

У протесті відмічалося, що створену у СШ № 2 місті Рівне групу старшокласників не можна розцінювати як націоналістичну організацію, так як чітких даних про зв'язки з ОУН чи УПА з метою збройного опору по боротьбі проти радянської влади не встановлено. Вірші, розповіді, карикатури, вміщені у саморобному журналі „Зоря" не являються злочином [6, арк.396].

Після протесту прокурора області, Президія Рівненського обласного суду від 8 серпня 1990 року прийняла постанову, згідно з якою рішення Особливої наради при МДБ СРСР від 25 грудня 1948 року відносно С.С.Куйбіди, О.Г.Омельчука, Б.П.Рудакова, Л.М.Негребецької було відмінено, а справу припинено через відсутність складу злочину [6, арк.398]. Після цього у кримінальній справі, яка поламала життя старшокласникам та студентам, які уособлювали собою рівненську молодіжну еліту кінця 40-х років XX століття, було поставлено крапку.

У своїх спогадах Наталія Негребецька, яка однією з перших повернула із небуття імена учасників молодіжної рівненської організації, згадує про те, як склалося подальше життя молодих українських патріотів. Катування та важка робота на засланні підірвала здоров'я В'ячеслава Новака, у якого були відбиті нирки. Під час операції він помер. Тюремні допити та катування позбавили здоров'я Олександра Омельчука, який почав втрачати слух, почали набрякати ноги, від цього він помер.

Не повернувся до рідного Рівного Георгій Безсонов, боячись нових переслідувань, залишився на чужині, в Іркутській області.

Степан Куйбіда останні роки свого життя провів у місті Івано-Франківську. Раїса Судик після відбуття покарання, поїхала у Новосибірськ, закінчила педагогічний інститут, працювала у Красноярському краї. На Рівненщину повернулася у 1957 році, вчителювала у Сарнах, лише пізніше перевелася у Рівненську школу-інтернат, де зустрілася зі своєю давньою подругою Людмилою Негребецькою [7]. Ігор Рафаловський повернувся у Рівне, але здоров'я було втрачено, він захворів та помер від зараження крові.

Володимир Кулій, Наталія Негребецька, Лідія Дзівак повернулися в Рівне, підтримують тісні зв'язки з обласним краєзнавчим музеєм, діляться своїми думками та спогадами, займаються активною суспільною роботою, за що їм велика шана, повага та вдячність.

Історія життя старшокласників та студентів Рівного у драматичний післявоєнний період свідчить про нездоланну силу духу нашого народу. Відрадно, що повертаються в історію нашого краю справжні її творці та герої. Проте, на жаль, багато подібних

справ, за якими стоять зламані чи покалічені долі рівнян, ще й до сьогоднішнього часу залишаються засекреченими.

Джерела та література

1. ДАРО, ф.Р-2771, оп.2, спр.177.
2. ДАРО, ф. Р-2771, оп.2, спр. 3249.
3. Спогади Володимира Мануїловича Кулія, записані автором у лютому 2006 року. // Архів автора.
4. ДАРО, ф.Р-022, оп.1, спр.268.
5. ДАРО, ф.Р-2771, оп.2, спр.176.
6. ДАРО, ф.Р-2771, оп.2, спр.179.
7. Негребецька Наталія. Дороги долі. Спогади.- Рівне, 2005.- 40 с.
8. ДАРО, ф.Р-2771, оп.2, спр.178.
9. Генега Роман. Студентський рух опору у Львові (1944-1953) //Вісник Львівського університету.- Серія історія.- 2002.-Випуск 37/2.- с.205-223.

Андрій Жив'юк

„Бути з бандерівцями – вважаю щастям"

Лахман Мелетій Васильович (6.03.1935, с.Дермань Другий Здолбунівського повіту Волинського воєводства – 23.03.1969, с. Устенське Друге (Дермань Другий) Здолбунівського району Рівненської області) – один із представників шістдесятництва на Волині. Закінчив восьмирічну школу в с. Дермань Другий (1950), Здолбунівське залізничне училище (1955), навчався на будівельному факультеті Всесоюзного заочного інституту інженерів залізничного транспорту (Москва, 1954-1956), на українському відділенні філологічного факультету Львівського держуніверситету імені І. Франка (1962-1964), звідки 7 березня 1964 р., згідно з наказом ректора М. Максимовича, був виключений „за поведінку негідну радянського студента та грубе порушення трудової дисципліни". У різний час працював слюсарем, кочегаром у поїзді, лаборантом, муляром, відбув службу в Радянській Армії. В часі навчання й виключення з університету потрапив під контроль органів КДБ. 23 березня 1969 р. Мелетія Лахмана знайшли повішеним на півдорозі між Дерманем Другим та Острогом, куди ходив у пошуках роботи.

М. Лахман.
Незадовго до смерті

Пригадую, як десь у березні 1969-го батько казав дома: „Знайшли Мілетя". І вже тихіше, щоб я не чув: „Знайшли повішеним, десь біля Плоски". Оце „знайшли повішеним", а не „повісився", село впівголосу вперто повторювало впродовж наступних років. Перекази, що доводять насильницьку смерть Мелетія Лахмана, можна почути в Дермані ще й сьогодні.

Його послідовне, до останніх днів життя відстоювання своїх громадянських прав та свобод, твердість у протистоянні тоталітарній владі змушують сумніватися у правдивості офіційної версії про самогубство. Зрештою, у свідоцтві про смерть Лахмана Мілетія Васильовича, виданому Устенською сільською радою 1 квітня 1969 р., причиною смерті було названо „механічну асфіксію через повішення" [1]. І тільки. Без будь якого натяку на суїцид. Звичайно, обставини смерті мало встановити слідство, та чи проводилося воно і до яких висновків дійшло – наразі невідомо.

Однак зіставлення того, що передувало смерті Мелетія Лахмана з іншими подібними випадками (загибель через 10 років Володимира Івасюка – така сама!, одкровення про спецоперації КДБ колишніх його генералів Павла Судоплатова і Олега Калугіна) підказує, що інсценізація самогубства може бути цілком вірогідною. Надто вже допік дерманський правдолюбець своїми домаганнями відповідним органам. Звертався з десятками заяв до Президії Верховної Ради СРСР, Верховного суду УРСР, прокуратури УРСР та Рівненської області, Міністерства вищої та середньої спеціальної освіти СРСР і УРСР, редакцій газет „Правда", „Ізвєстія", „Комсомольская правда", „Вільна Україна", „Львовская правда", „Червоний прапор", особисто до М.Суслова, секретарів Рівненського та Львівського обкомів КПУ. Навіть подавав клопотання до голови Ради Міністрів СРСР О.Косигіна про виїзд з Радянського Союзу [2].

У час оголошеного владою „полювання на вовків" (пісня Володимира Висоцького з однойменною назвою з'явилася у 1968-му) така непокора не могла лишитися безкарною. Але, на жаль, як показує досвід, таємниця смерті Мелетія Лахмана не буде розкрита ні сьогодні, ні завтра. Що ж до сільських переказів – цілком ймовірно. Та головне тут в іншому.

…Село Дермань було вбито. Убито ще при кінці 1940-х. Винищені підрозділами МДБ повстанці, виселені з села непокірні, зорганізовані колгоспи. Відібрано саму назву села, замінену на Устенське, щоб і згадки про нього не лишилося. Але дух непокори проривався у повстанських співах захмелілих сільських дядьків на весіллях, розповідях пошепки про Самчукову „Марію", упертим іменуванням себе дерманцями.

Мелетій Лахман став прапором цього духу непокори у 1950-х-1960-х. Так, як він, думали багато. Сказати ж уголос наважився він один.

Уперше про Мелетія Лахмана довелося писати у 1995 р. Тоді ще була жива його мати Харитина Тимофіївна, у якої дивом збереглися рештки синового архіву, з копіями протоколів обшуків включно. Тоді ще був живий учитель математики Мізоцької школи Володимир Трохимович Кавецький, який був народним засідателем на першому суді Мелетія Лахмана і написав свої спогади про нього. Ці люди передали естафету пам'яті про патріота. У 1996-му я її занотував у „Протоколі однієї долі", сподіваючись на реакцію дерманців.

Вона була – від дальшої рідні до однокласників. Але сталося дивне - відомості про Мелетія Лахмана почали надходити й з несподіваних сторін. Обізвався Степан Бабій, якому коротке знайомство з Лахманом у Львові на початку 1960-х засіло гвіздком у пам'яті (поет вихлюпнув свій спогад-біль у одному з віршів збірки „Україна під сатаною", 1997 р.) [3, 23].

За тим надійшли листи – один і другий – від О.Ломако, який до виходу на пенсію працював начальником кількох рівненських будуправлінь, а в 1950-60-х товаришував з Мелетієм Лахманом. Автор листів завдячує Мелетію, який своїм прикладом і майже силою примусив його закінчити вечірню школу, а потім наполіг на здобутті вищої освіти [4].

Якусь дещицю про життя М.Лахмана відкриває його архів, уцілілі листи від друзів. Йому писали з Рівного до Львова, коли він важко трудився там на будівництві задля одного – стати студентом філології Франкового університету. Йому писали зі Львова до Дерманя, коли він самотів там від болісно-несправедливого виключення з університету. Йому писали з Крайньої Півночі, з Полярного, з армійської служби. Йому співчували („працювати і вчитись – надзвичайно трудно, а ще така робота, як в тебе – труба діло") [5], дякували (за вислану до армії книжку) [6], переймались його здоров'ям („пару років я пам'ятаю тебе бравим, жвавим, веселим хлопцем. Від чого статися могло таке виснаження організму?") [7], радили тікати з будівництва, бо це „не твоє місце в житті" і „змінити свої погляди, свої думки відносно сучасного життя" та жити, як усі живуть [8].

Але до цього, після цього і замість цього на 2-ох (менше немає), 4-ох, 5-ти, 8-ми учнівських сторінках йому виливали наболіле, сповідались, просили поради, нарешті,

зітхаючи („Ех, щоб ти жив в Ровно, ти мені поміг би, правда?”) [5], відкривали сокровенне („Для мене було б великим щастям працювати з тобою”) [6]. М.Лахман радив, допомагав, підтримував, як міг.

А ще оте небажання „жити як усі”. Уперше Мелетій став на прю з системою в 14-річному віці. Цитуємо тут з „Моєї автобіографії”, написаної М.Лахманом у 1962 р.:

„Тисяча дев'ятсот сорок дев'ятий рік. У селі організовується колгосп. У школі – комсомольська організація. Почалась робота над подоланням релігійних пережитків. Я вчуся у 9-му класі. Весною, в один із релігійних празників, вийшов наш 9-й клас на дослідні ділянки до роботи. Огинаючись, взялися за лопати і, під покрикування директора, почали працювати. З церкви вийшли люди і, проходячи мимо нас, сурово дивилися на нехристів. Я і ще декілька чоловік до роботи не приступили.

- Вибирайся звідси і в школу можеш більше не приходити! – сказав директор.

Так моє навчання закінчилося. Аналізуючи зараз цей випадок, я згадую, що працювати я не захотів не тому, що боявся кари Божої. Це був ніби пасивний протест проти немилого мені оточення. Пригадую, коли в кабінет закликав офіцер з КДБ і говорив:

- Що ж, батько твій в колгосп не подає заяви, ти в комсомол також не поступаєш. Видно, хочеш до свого брата в Сибір, до білих ведмедів зі своєю сім'єю відправитися?

Звичайно, треба було зламати старий корінь, він був червивий, нездоровий, але коли учень повертався зі школи додому вночі та ще й з синяками, то тут навпаки хотілося робити напроти. От і моя зухвала поведінка довела до того, що на другий день мене перед учнями зі школи виключили” [9, 9].

М.Лахман (сидить крайній ліворуч) серед учнів і викладачів вечірньої школи. Здолбунів

„Старий червивий нездоровий корінь” Мелетій Лахман ламав, працюючи на заробітках з батьком, навчаючись у залізничному училищі та вечірній школі у Здолбунові, заочному інституті інженерів транспорту, де закінчив 2 курси, несучи військову службу в Сєвєроморську. Товариш по залізничному училищу О.Ломако свідчить: „Мене, тоді 15-річного, дивувало, що всі дерманські хлопці, (Мелетій у тому числі – авт.) виховані в зовсім іншому дусі, ніж я з Межиріч і хлопці з Хмельницької обл. Вони своїх батьків називали на „Ви”, не соромились перед строєм своїх учнів із ЗУ цілувати матерям руки, від них ніколи не почуєш було матюків” [10, 5].

Потім у долі Мелетія Лахмана був Львів: кількарічна праця на будівництві (отримав відзнаку „Ударника комуністичної праці") і, нарешті, вимріяний університет. Учитися було не те що важко – важко нестерпно. Спочатку на вечірньому відділенні, після праці на будівництві. Було за що жити – не було часу на навчання. 25 січня 1963 р. наказом ректора Євгена Лазаренка студента Мелетія Лахмана перевели на стаціонар [11]. Для навчання з'явився час, проте зникли засоби до існування. Мусив уночі ходити на розвантаження вагонів: у селі лишилася одна мати–колгоспниця (батько трагічно загинув ще у 1953 р.).

„Здобути, або не бути" – не знати, чи мав це гасло тоді в голові Мелетій. Але якби й не мав, то життя ставило перед ним свої вимоги в не менш радикальній формі. Так, напевно, має бути: час найстрімкішого життєвого сходження (освітнього, культурного, соціального) поставив Мелетія Лахмана перед найбільшим життєвим вибором.

Дамо тут слово однокурсникові Мелетія, письменникові Зиновію Легкому, одному з тих, хто дався чути листом-спогадом у 1999-му:

„Відколи невістка Орися сповістила про Вашу розмову з нею, живу під знаком Мелетія. А з вашим листом постать колишнього однокурсника спахнула яскравіше у своїй цільності й одержимості.

Вістка про передчасну кончину Мелетія мене не приголомшила, ні: душа була готова до такого вінця, адже 35 років – жодної чутки про „неофіта" ні у мене, ні в інших університетських приятелів. Це й насторожувало, будило тривожні передчуття, недобрі асоціації: позбулися ж В.Івасюка, В. Стуса, І.Сокульського... А Мелетій.... відомо ж, яким був той Мелетій.

Ба, до останнього дня свого студентства був він звичайнісіньким хлопцем. Так як бачу його, середнього на зріст, стрункого, високочолого, русявого, в сірому – чомусь таки в сірому! – костюмі, голубавій сорочці, до блиску виглянцуваних мештах, завше підголеного й гладко зачесаного (був наш Мелетій штрамаком, як кажуть галичани). Бачу то з прихиленою головою, задуманим до присмути, то жартівливим, життєрадісним, енергійним. Чую дзвінкий чистий голос, розважно-спокійну, а під час емоційного збудження поквапно–скорострільну вимову, щирий, аж клекітний сміх, від якого ходить підстрибки гострий борлак на шиї. І.....

Ось і все. Як не силкуюсь, а годі відколупнути од стужавілої й посірілої з часом минувшини щось оригінальне, чисто лахманівське. Не могла цього зробити й однокурсниця–львів'янка Оля Книш-Карплюк, до якої днями бігав за підмогою. Мелетій як Мелетій – привітний, зичливий, скромний. Так, так, він аж надто скромний. Однокурсники Микола Красюк, Роман Качурівський, Степан Бабій, Іван Сокульський – ці вже мали гучну славу поетів (згодом усі таки ввійшли в літературу), а Мелетій... той творив потайки, нікому не показував написаного, ніхто про його творчі муки й не здогадувався. Сутність його була начеб прихованою до часу. Втім, брешу! Його неабиякий дар до лицедійства несподівано відкривсь мені на Шевченковому святі: роль Панька Куліша в актовому університетському залі зіграв наш Мелетій блискуче. Вражала не лише зовнішня схожість актора й героя (для абсолютного адеквату в житті Мелетієві бракувало хіба що вислих козацьких вусів), а й природне відтворення душі Тарасового друга й опонента. Отож одна „родзинка" все-таки є. Варт додати й таке: мав хлопець організаторський хист. У моєму студентському нотатнику зберігся короткий запис, що під час осінніх польових робіт (вересень 1963 р.) у селі Чучманах на Львівщині Мелетій очолював одну з чотирьох бригад. Та й неспроста ж і старостою курсу обрали: до Мелетія прислухалися й горнулися, з ним рахувалися. Чогось безглуздого сказати чи вчинити він не міг.

А проте мав Мелетій вразливу душу. Пам'ятаю, закохавсь був, бідолашко, в однокурсницю Ліду Г., десятьма роками молодшу і, не отримавши взаємності, тяжко переживав – з'їдавсь, витягнувсь з лиця, понуривсь... Віддамо йому належне:

знайшов у собі силу й мужність „забути" той „прикрий трафунок" чи бодай уміло приховати, задекорувати осмуту зовнішньою безтурботністю й веселістю... Яких внутрішніх потуг коштувало це йому, можна лишень здогадуватися.

Розмірковуючи зараз над феноменом Лахмана, доходжу висновку: лиш чуйна, спочутлива, жива людина здатна на рішучий – може, навіть відчайдушний та ризикований – крок во ім'я Правди. Але я поквапивсь із резюме – спочатку про фатальний березень Мелетія–студента.

Стипендію нам таки були затримали. Перебивались на бобах, пак, хрущовській милостині – безплатному хлібові в їдальні. Тож кожен, звісно, до Мелетія–старости: коли ж, нарешті, видадуть нам наші гроші? Ось і викинув він в аудиторії самогубне: давайте ж протестувати, не йти на лекції. Я, признатись, сприйняв цей заклик як жарт: де ж бо чувано, щоби передові радянські студенти та й страйкували? А в багатолюдному залі ще й стіни конче мають вуха. Почули стіни. Тут же й збори. Викликали в деканат найсвідоміших, напучували, як виступати, гудити, цькувати ворохобника, що посмів порушити благословенний, майже летаргічний спокій студентської громади, підбивати до непокори не лише філологів, але й студентів інших факультетів. На цих зборах несподівано висвітилась нова іпостась бунтівника – іпостась прихованого ворога-націоналіста, сина упівця–бандерівця, вихідця із Дерманя, де навіть дітей у криницях...

Живим приском у мозку прізвища громовержців–золотоустів, та не називатиму їх, бо переконаний: маріонеткою в цій справі був навіть ректор М. Максимович. Отож били–чесали мої „праведники" Мелетія. Та якби ж то лише його!

[Після першого курсу я був перевівся на заочний, бо отримав гарантію директора одної опільської школи на моїй батьківщині (Рогатинщина), що вчителюватиму там, адже до армії закінчив педучилище. Однак наприкінці серпня заврайвно Бібік М.Л., капітан у відставці й східняк–перевертенець, затявся: ні – і крапка. Благаю: мама ж одна, колгоспниця, тяжко їй утримувати ще й студента. А той прищурив очиці: а де ж батько? На війні, кажу, пропав. А він глипнув скоса вовком і процідив глумливо-іронічно: в Заланівському (від назви мого села) лісі? Знаю тебе як облупленого, іди собак ганяй. Це дослівно. Я обмер. Прозвучала майже правда: тато прийняв декалог ОУН, і в 1941 р., перед війною, енкаведисти забрали його до Станіславської тюрми, звідки вже не випустили, - мабуть, в Дем'яновому Лазі останки його...] Отож, мої однокурсники–„патріоти" псякували не лише Мелетія, а ще й мене, та й не тільки мене...

І вихопивсь я на трибуну. Я назагал спокійний, розважний, але від урази душа імпульсує, кипить... Чи ж годен дослівно, з протокольною точністю передати все те, що мовилося тоді в стані афекту? Аж ніяк. Але, пам'ятаю, дорікнув вельми запопадливій комуністці N., яка дуже легко розпоряджалася долею Мелетія (не місце йому, мовляв, серед студентів), а потім гнув своє: заклик до протесту – це недоладний жарт Мелетія, всі „нормальні" так це й сприйняли, бо ж, бачимо, організованим страйком і не пахло; шиють–латають людині „ізми", але ж сини не відповідають за вчинки родичів, тим паче під час повстанських рухів Мелетій був неповнолітнім...

На захист опального стали й інші, це правда. Дуже б хотілося назвати їх, та ба! Tabula rasa! Звітрилося, злиняло з пам'яті за 35 років – хоч плач... Більшість стояла за те, щоби просити ректора не виключати хлопця з університету. І ось тоді...

Тоді слово взяв Мелетій. Виходив до трибуни некваппо, з прихиленою головою. Говорив притишено, дещо, може, й сумбурно – хвилювався, звісна річ. Я принишкло слухав й отерпав, притиснувшись грудьми до кантів'я стільниці: все, що набалакано було непрошеними адвокатами–зичливцями, летіло, даруйте, коту під хвіст. Усім нам, заступникам–оборонцям, Мелетій давав ляпаса.

Говорив ось що. Так, він кликав до непокори свідомо, бо чому позбавляють студента засобів до існування й інтелектуальної праці? Так, він виростав і

формувався на теренах розвою визвольних змагань, і атмосфера, сам дух боротьби, мали на нього визначальний вплив. Симпатії його на боці повстанців, які вели бої на своїй землі, не посягаючи на чуже й не прагнучи когось поневолити. Дуже шкодую, що нема в мене записів за 1964 рік (не вів їх, чи зошит загубився?), що не зафіксовано точно виступу „грішника", бо ж іноді щось таке приверзеться–примариться буцім Мелетій таки конче говорив про власну безпосередню причетність до боротьби – про зв'язок з лісовиками й виконання їхніх найпростіших доручень. Так воно, чи лиш здається? Мушу зв'язатися з деякими однокурсниками й упевнитись. Та як би там не було, Мелетій кидав виклик. Перемогти він, звісно, не міг. Але його одвертість, стійкість захоплюють. Мелетія виключили, виселили з гуртожитку. Він виїхав зі Львова, здавалось, назавжди. Та ні. Наприкінці травня (здається, таки 64-го року) я вискочив після лекцій з центрального корпусу і зіткнувся з Мелетієм.

- Хочу поговорити з тобою, - сказав він.

Ми пересікли вулицю й увійшли в парк.

- Але тобі небажано прогулюватися зі мною, - застеріг Мелетій.

Я засміявся.

Тримавсь він бадьоро, однак бадьорість ця була силуваною, робленою: в очах тьмяніла осмута. Випитував про наші справи, про викладачів й однокурсників, звідавсь навіть, як там Ліда Г. Я розказував, цікавився, як йому ведеться, де влаштувався. „А ніде, - відповів. – Б'юся, щоб поновили тут чи бодай прилаштували в якомусь іншому вузі, та марні потуги… "

Тоді, пам'ятаю, й дорікнув йому: пощо ж було відкриватися, вивертати себе навиворіт на цих останніх зборах. Він осміхнувся згіркло, пильно подивився на мене й ураз спитав про моє ставлення до системи. Я відбувся запитанням: чи можна сприйняти серцем лад, який убив тобі батька й виморив мільйони люду? Він значливо скинув бровами: ось то-то, тоді чому маємо мовчати – правда ж над усе. Ми в цьому були однодумцями, однак я відчував якусь провину перед ним, може, тому, що жив у футлярі, над усе боячись зостатися поза університетом, що не доріс до його рішучості й відчайдушної одваги, що сповідував капітулянтську мудрість: обуха батогом не перебити, а твій голос правди ніхто не почує в цій німій безбережній пустелі…

Розійшлись ми з надією на зустріч. Однак була вона останньою" [12].

Нитку, яка в'язала зі Львовом і студентським братством, Мелетій ревно оберігав. Хоч поодинокі листи від друзів, що надходили до Дерманя, напевно, рвали душу: „Знаєш, ві Львові – театри, - писав один з товаришів. – Оце бачив Губенка, брата твого усміхненого улюбленця. І Гжицького бачив – ювілей у нього ниньки. А ти знаєш про їх долю? Вона в якійсь мірі повторилась у твоїй судьбі". І далі: „На лекції ходити мушу, бо виконую твої функції і регулярно не відмічаю акробатів, що стрибають у „Парк" [13].

Оскільки після виключення з університету М.Лахман ніде не працював, домагаючись поновлення на навчання, Здолбунівський народний суд 23 червня 1965 р. постановив виселити його „в спеціально відведені місцевості строком на 2 роки з обов'язковим залученням до трудової діяльності" на підставі ст.1 Указу Президії Верховної Ради СРСР від 12 червня 1961 р. „Про посилення боротьби з особами, які ухиляються від суспільно-корисної праці і ведуть анти паразитичний (так у постанові – авт.) спосіб життя" [14]. Через те, що М.Лахман, не погодившись із рішенням суду, не бажав приступити до роботи за місцем висилки (смт. Томашгород), Рокитнівський народний суд 10 липня 1965 р. ухвалив притягнути його (в документі фігурує прізвище Лохман) „до виправних робіт за місцем поселення, без позбавлення волі строком на 1 рік з відрахуванням на користь держави по 10% заробітку" на підставі ст.7 Указу від 12 червня 1961 р. [15], а 22 липня 1965 р. замінив це рішення на інше - про „позбавлення Лахмана М.В. волі строком на чотири місяці з відбуттям

у ВТК загального режиму" на підставі ст.30 КК УРСР [16]. Під час ув'язнення „за відмову від роботи, негідну поведінку і порушення режиму" адміністрація ВТК поміщала М.Лахмана у штрафний ізолятор та переводила на знижену норму харчування [17]. Відбувши ув'язнення (табір ЯА 128/100 Володимирецького району, Рівненської області), М.Лахман без дозволу декілька разів залишав місце виселення, був оголошений у розшук, затриманий і 28 лютого 1966 р. засуджений Рокитнівським районним судом „до позбавлення волі строком на 1 рік 10 місяців 26 днів з відбуттям у ВТК суворого режиму" на підставі ст.184 КК УРСР [18] (табір ЯА 128/42 Маневицького району Волинської області).

Після звільнення, на початку 1968 р., М.Лахман виїжджає до м.Кустанай Казахської РСР, де працює каменярем і майстром виробничого навчання, просить про зарахування на 2-й курс Кустанайського педінституту, але отримує відмову. Наприкінці 1968 р. працював арматурником на будівництві Єрмацької ГРЕС (Павлодарська область).

Впродовж 1964-1968 рр. М.Лахман неодноразово звертався в різні інстанції з клопотанням про перегляд своєї справи, проте безрезультатно. У ВТК він відбув неодноразові голодування та ув'язнення в карцері, протестуючи проти несправедливого вироку та порушень табірної адміністрації. Повернувшись у 1968 р. з Казахстану до села Дермань Другий, він ніде не міг влаштуватися. А за тим настало фатальне 23 березня 1969 р.

Вважати Мелетія Лахмана шістдесятником, хоч він прямо не був пов'язаний із найзначнішими осередками цього руху (Київ, Львів тощо), або ж із його найвідомішими представниками (хоча, безсумнівно, перебував у їхньому силовому полі), є правомірним із кількох причин. Найперше, шістдесятництво було не організаційно-політичною, а, за визначенням Олексія Зарецького, „культурно-ідеологічною опозицією системі, причому опозицією індивідуальною" [19, 122]. Звідси випливає, що це явище не може бути обмежене якимось колом осіб, які більш-менш узгоджено діяли у великих культурних та адміністративних центрах України, а й має глибоке підґрунтя. Думається, що імена багатьох „провінційних", „містечкових", „сільських" шістдесятників відкриватимуться й надалі, розширюючи просторово та якісно масштаби означеного явища.

Саме навесні 1969 р., коли помер Мелетій, радіостанція „Свобода" обнародувала „Лист творчої молоді Дніпропетровська" з кричущими фактами культурного геноциду, дискримінації української інтелігенції й цькування роману О.Гончара „Собор" на Придніпров'ї, написаний і поширений колишнім одногрупником М.Лахмана Іваном Сокульським. Тоді ж І.Сокульського заарештовано й згодом ув'язнено на 4,5 роки разом із соратником Миколою Кульчинським (отримав 2,5 роки) [20, 163; 21, 261], внуком знаного дерманського священика о. Євгена Кульчинського [22, 15].

Аналогічним щодо інших представників шістдесятництва був шлях становлення відповідного світогляду М.Лахмана: ХХ з'їзд КПРС і викриття сталінського культу, хрущовська „відлига", звільнення з таборів багатьох політв'язнів, відносне послаблення в другій половині 1950-х рр. ідеологічної партійної інквізиції. Були й особливості формування світогляду юнака: М.Лахман – уродженець історичного Дерманя, який перед тим дав Україні Уласа Самчука й був одним із головних осередків повстанського руху на Волині; додалися родинні обставини (засуджені за політичними статтями два двоюрідних брати й сестра).

На прикладі М.Лахмана можна простежити також, як система відпрацьовувала, шліфувала механізм боротьби з інакомислячими, готуючись до масштабних ідеологічних чисток в Україні в серпні – вересні 1965 та січні 1972 рр. О.Зарецький пише: „Хрущов відкрив брами таборів, але закрив Мін'юст: у травні – червні 1961 року було видано два укази: за крадіжку в особливо великих розмірах і за порушення правил про валютні операції можна давати розстріл" [19, 120]. Додамо, що у випадку з М.Лахманом (як, напевне, й у інших) значно ефективнішим виявився „невинний"

Указ ПВР УРСР від 12 червня 1961 р. „Про посилення боротьби з особами, які ухиляються від суспільно-корисної праці й ведуть паразитичний спосіб життя”, спрямований на протидію так званому „тунеядству”, тобто, в першу чергу, на боротьбу з нелояльними або незручними для системи людьми, яких вона ж сама попередньо позбавляла засобів для існування.

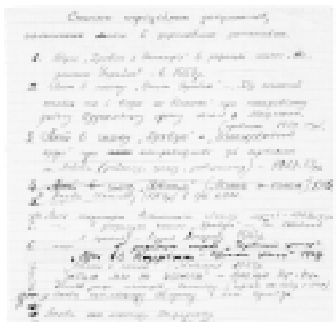
Мелетій Лахман був з числа тих, хто, відкинувши всякий компроміс із системою, протистояв їй до кінця. У цьому випадку ерудиція юнака (збереглося декілька зошитів із його історичними, філософськими, літературними студіями, фольклорними записами, самотужки Мелетій вивчав латинську мову, добре знав математику, його лектура нараховує сотні томів вітчизняної й зарубіжної класики), як також його літературний і мистецький хист (залишив досить цікаву художню автобіографію, фрагменти публіцистики, декілька малюнків, окремо виділимо дві табірні „захалявні” книжки, де М.Лахман здійснював конспективні замальовки тамтешнього побуту, одночасно продовжуючи працювати над собою), - все це становило неабияку небезпеку для системи. На жаль, не всі матеріали, авторство яких належить М.Лахману, нині доступні, значна частина їх конфіскована при обшуках.

Сьогодні нібито немає формальних підстав для реабілітації Мелетія Лахмана, оскільки, виходячи із положень Закону України „Про реабілітацію жертв політичних репресій в Україні ” від 17 квітня 1991 р., він не є жертвою таких репресій. Однак зважимо на інше.

Проток обшуку, проведеного 7-го березня 1964 р. в батьківський хаті М. Лахмана в Дермані

Ще до виключення Мелетія Лахмана з університету, органами КДБ було проведено обшуки в кімнаті львівського гуртожитку, де він мешкав (протокол обшуку, проведеного оперуповноваженим УКДБ по Львівській області старшим лейтенантом Грачем з участю старшого оперуповноваженого УКДБ майора Алтуніна та старшого слідчого УКДБ старшого лейтенанта Пугачьова, від 5 березня 1964 р.) [23] та в батьківській хаті в селі Дермань Другий (протокол обшуку, проведеного майором Алтуніним з участю оперпрацівників Здолбунівського РВ КДБ капітана Калошина та старшого лейтенанта Молодченка, від 7 березня 1964 р.) [24]. Вилучено декілька учнівських зошитів з віршами, українськими піснями, фольклорними записами, конспектами з історії, літератури, філософії, а також деякі книги, видані до 1939 р.

І ще одне. Вже згадуваний Володимир Кавецький, який був одним із засідателів на суді у Здолбунові, свідчив: „Суду ждав молодий хлопець з блокнотом на колінах. Від захисту Лахман відмовився, сказав, що буде вести захист сам, так як адвокат у суді ніякої ролі не грає… Він пояснив суду, що його увесь час переслідує КДБ і що з того часу, як його виключили з ЛДУ, ніде на роботу не приймають… Він пояснив суду, де він був і хотів влаштуватись, навіть трохи працював, але його звільнили. Переслідують його за погляди і за те, що батько був в УПА… На питання судді, що він робить зараз, відповів, що пише книгу й тому вважає, що він працює. Доводив суду, що хоче працювати за спеціальністю. В нарадчій кімнаті Пример

Список документів, надісланих М.Лахманом в різні інстанції

(суддя - авт.) повідомив, що його слід ізолювати... Було видно, що той суд був влаштований відповідними органами або за їхньою вказівкою" [25].

Безкомпромісною відповіддю на висунуті проти нього політичні звинувачення став лист Мелетія Лахмана до редакції „Червоного прапора", написаний у 1965 р.- „Бути з бандерівцями - вважаю щастям" [2]. Тому, з огляду на характер і обставини виключення Мелетія Лахмана зі Львівського університету, його подальших судових переслідувань і ув'язнення, нарешті загибелі (навіть якщо це було доведення до самогубства), існують вагомі підстави для вивчення питання про його правову реабілітацію. Що ж до реабілітації громадської, упевнений, що вона відбулася.

Джерела та література

1. Свідоцтво про смерть Лахмана Мілетія Васильовича, VII – ЯР № 252366 від 1 квітня 1969 р. // Архів автора.
2. Список офіційних документів, залишених мною в державних установах // Архів автора.
3. Бабій Степан. Україна під сатаною. Політична поезія. – Рівне,1997. – 58 с.
4. Лист О.Ломако до А.Жив'юка від 9 грудня 2004 р. // Архів автора.
5. Лист з Рівного до Мелетія Лахмана від 27 жовтня [1962 р.] // Архів автора.
6. Лист Миколи Лахмана до Мелетія Лахмана [без дати] // Архів автора.
7. Лист з Рівного до Мелетія Лахмана від 6 вересня [1962 р.] // Архів автора.
8. Лист з Рівного до Мелетія Лахмана від 18 березня [1963 р.] // Архів автора.
9. Лахман Мелетій. Моя автобіографія // Сім днів. – 1996. - № 27. – 6 липня. – С. 8-9.
10. Дзвони Дерманя. Збірник спогадів та документів. – Рівне: Азалія, 1998. – 112 с.
11. Наказ ректора ЛДУ Є. Лазаренка від 25 січня 1963 р. // Архів автора.
12. Лист Зиновія Легкого до Андрія Жив'юка від 28 серпня 1999 р. // Архів автора.
13. Лист зі Львова до Мелетія Лахмана [без дати] // Архів автора.
14. Постанова Народного суду Здолбунівського району від 23 червня 1965 р. // Копія, архів автора.
15. Ухвала Народного суду Рокитнівського району від 10 липня 1965 р. // Копія, архів автора.
16. Ухвала Народного суду Рокитнівського району від 22 липня 1965 р. // Копія, архів автора.
17. Відповідь прокуратури Рівненської області Мелетію Лахману від 17 січня 1966 р. // Архів автора.
18. Вирок Народного суду Рокитнівського району від 28 лютого 1966 р. // Копія, архів автора.
19. Зарецький Олексій. Українські шістдесятники і хрущовська відлига в етнокультурному просторі СРСР // Сучасність. – 1995. - № 4. – С. 113-125.
20. Савченко Віктор. Хроніка одного кримінального процесу // Сучасність. – 1993. - №9. – С.153-163.
21. Тернистим шляхом до храму: Олесь Гончар в суспільно-політичному житті України 60-80-х рр. XX ст. Збірник документів та матеріалів / Упоряд.: Тронько П.Т., Бажан О.Г., Данилюк Ю.З. – К.: Рідний край, 1999. – 304 с.
22. Шморгун Євген. Рано-вранці вітри заголосять...Життєпис родини Кульчинських. – Рівне: Азалія,1994. – 28 с.
23. Протокол обшуку (м. Львів, вул. Пасічна, 62 а, кімн. 154) від 5 березня 1964 р. // Копія, архів автора.
24. Протокол обшуку (с. Устенське Перше Рівненського району) від 7 березня 1964 р. // Копія, архів автора.
25. Спогади В.Т.Кавецького, 1996 р. // Архів автора.

Василь Вихованець

«Господи, я недостойний Твого погляду... І я також творю світ, але зображальними засобами слова, розкриваю життя у його конфліктах, зіткненні характерів, боротьбі ідей і почуттів. Творю, Господи, за Твоїм велінням, коли Ти посилаєш мені на це творива час, натхнення і здібності, щоб я перемагав труднощі розумом, а небезпеку – досвідом. І я, як Твоя природа, задовольняюся малим і залишаюся завжди самим собою. І завдяки Тобі я стільки можу, скільки знаю. А знаю те, що нічого не знаю без Тебе...Тож дякую тобі, Господи, за Твою благодать і Твоє милосердя до мене грішного. І прошу Твого найщедрішого благословення до свого творива на щодень. Охорони мене від лихих людей, нечистих духів, злих пристрастей, і від усякого іншого нечестивого діла. Окропи моє серце росою благодаті Твоєї, і за нею – дай мені положити початок добрий... Амінь. Слава Богу!»

Середа М. «У церкві». 1991 р. Б.

Гаї Миколи Середи

Їх кілька: перший – справді зелений, густий, з яворів, беріз, кленів, ясенів, насаджений уздовж глибокої сільської яруги, що починається в Дубку, біля оселі Середи і виходить на Кустов'є (мощаницькі сільські вулиці) [1, 145]; другий – сосновий, на Ліщинських пагорбах вздовж вулиці Пісок; третій – у дитячій пам'яті - пахучі сади Симиренка в рідному Млієві, на Черкащині; а четвертий „гай" – духовний – проріс із серця „чоловіка-дивака" (незрозумілий він і досі для багатьох у Мощаниці, та й не тільки тут). Проріс він збіркою новел „День ангела" [2] („Вишиванка", „Мамин любисток", „У церкві", „Незабудька"), поетичною книжкою „Заповіт Українця" [3], зокрема віршами: „Під небом України", „Доля", „До книг", „Живу!", „Лицар волі", „Чари української ночі" (там є такі слова: „Молиться гай Середів аж до рання, шепче молитви клечанням віт..."), „Туга", „Журба", „Мій човен". А ще є повісті, оповідання, статті, нариси, історично-краєзнавчі розвідки в газетах і журналах України й української діаспори (всього бібліографія вибраних праць М.І.Середи містить 174 позиції). Як також його будівлі, бо він – муляр, який впродовж життя звів чимало людських осель, шкіл, будинків культури.

Зрозуміло, це справи, сказати б, малої, місцевої історії. Та навіть і для такої історії Микола Іванович Середа – Постать. У 1976 р. він став першим членом Української громадської Групи сприяння виконанню Гельсінських угод на Острожчині [4, 2], а згодом –Української Гельсінської Спілки. Виявляється, М.І.Середу знають у Польщі, Німеччині, Чехословаччині, Англії, Франції, Канаді і навіть у далекій Аргентині, знають, як Майстра рідного українського слова і як сина-Патріота, якого подарували Україні Черкащина і Рівненщина [2, 4]. В колі його побратимів – їх „духовний батько і навчитель" Борис Антоненко-Давидович, лікар М.Кошель, письменники Микола Руденко, Олекса Тихий, Михайлина Коцюбинська, Іван Дзюба, поети Атена Пашко, Галина Гордасевич, Ігор Бондар, Ігор Копестинський; публіцист Михайло Гачинський, учитель, публіцист, фольклорист Ярослав Гомза, учителька Оксана Мешко, Герой України В'ячеслав Чорновіл, юрист-правозахисник Левко Лук'яненко, кандидат технічних наук Григорій Гребенюк [5, 3].

Жалкує М.І.Середа: „Згадую усіх, особливо тих, що передчасно віддали своє життя на вівтар України..." [5, 3] Власне, його громадянське і поетично-публіцистичне становлення відбувалося в с. Мощаниця Острозького району, де мешкає з 1965 р. й понині. Але зустрічі з соратниками, Лицарством Волі, відбувалися в різних містах України.

М.І.Середа, письменник, публіцист, поет, пісняр, краєзнавець, великий поборник української мови, народився 1 жовтня 1939 р. в сім'ї козацького походження в столиці садоводів України Млієві Городищенського району Київської області (з 1956 р. – Черкаської).

Непростим був шлях цієї дитини. Батьком не довелось натішитись, зате мав дві мами. Вони та ще історія рідного народу внесли в його серце „промінчик краси, що донедавна згасав, і був би вмер, приглушений несусвітнім насильством... й не зауважений" [2, 14].

Тяжко давалось життя до зрозуміння юнаку. І він, як і сотні тисяч його сучасників, допитувався в обманутих революційним злом його ж носіїв: „За що ви мене побили так?!. Який же я „враг народа", коли мені ще й сімнадцяти немає? За що чините наді мною несусвітнє насильство?.."[6, 5]. Сколихнута в душі ненависть породила такі слова: „[...] Я хрест свій давно відмовився горбатити на себе [...]. Бо я – не Ісус, у мені пульсує козацька кров далеких предків. [...] Ти [ворожий комунівський світе] губив, нищив цвіт України, руйнував Божі храми, цвинтарі..." [6, 5].

1954 р. закінчив Мліївську семирічку №2. В сьомому класі почав писати оповідання та вірші. Їх друкували місцева районка „Колгоспні лани" та обласна „Молодь Черкащини". Мріяв бути українським філологом або журналістом. Доля ж розпорядилася по-іншому.

Батько, Іван Якимович Середа, загинув у роки Другої світової війни 22 серпня 1944 р. в молдавському селі Пенхул. Рідна сестра, Олена, 1930 р. н., за супротив грабіжникам-податківцям першою в родині була в 1947 р. примусово відправлена на Донбас, у шахту. Далі мати, Горпина Тихонівна, неграмотна колгоспниця, за несплату податків-поборів, у тому числі й за кілька всохлих дерев та три порожні вулики, була засуджена закритим судом і опинилася досить далеко і на досить довгий час – у таборах, де копали уранову руду. Без усякої амністії відбула своїх 13 літ (з них 3 – заслання) і, повернувшись додому, через три місяці померла.

Тим часом малого Миколу на свій страх і ризик прихистила учителька-вдовиця Харитина Давидівна Онопрієнко, мати двох напівсиріт – доньки Майї та сина Геннадія, якій він згодом присвятив своє перше оповідання „Золоте серце матері" і яку теж називав мамою. Це вона навчила хлопця любити Україну, її історію і мову. Ця мужня жінка зберігала в хаті заборонене видання „Кобзаря" 1860 р. (за редакцією Пантелеймона Куліша, надруковане на кошти Платона Симиренка), а також твори Михайла Грушевського. Прийшов час, і Х.Д.Онопрієнко поплатилася за те, що прийняла дитину „ворога народу" у свій дім – була виключена з партії комуністів, позбавлена права учителювати, відбула п'ять років примусових робіт на колгоспних цукрових плантаціях на користь держави [7, 3].

Уже в 13 літ Микола став до роботи на Мліївській науково-дослідній станції – обидві мами навчили хлопця працювати, а не красти і обманювати. Отак заробляв собі миску борщу, якісь недоношені одяг та взуття. Водночас почав надсилати нестандартні „дописи" в місцеві газети. Компетентні органи стали придивлятися до малого „письменника".

Далі була Криворізька будівельна школа ФЗН №13, яку закінчив 1956 р. Висловивши якесь незадоволення, як „безпритульний неблагонадійний", був етапований в липні того ж року ще з деякими земляками-приятелями за нещастям (загалом з усієї України їх набралося на цілий ешелон) за Полярне коло, на Кольський півострів. Тут, на так званій 250-ій милі, де 9 місяців триває зима з 50-градусними морозами, під номером в'язня „257", довелося йому будувати один з таборів, зокрема, для „неблагонадійних неповнолітніх" [8], який, за початковою назвою наметового містечка „Глухарь", закладеного в долині Плацкартна, на кордоні з Фінляндією, далі так і зберігав цю назву [9]. Будував шляхове сполучення до Кандалакші. Потім був ще якийсь об'єкт військового призначення, бо будматеріали доставляли моряки з берегової оборони [7, 3].

Після тяжких робіт у спецбудзагоні до липня 1958 р. була служба на Північному військово-морському флоті, на кораблі „Маленький охотник". Там редагував стіннівку „Матросская вахта". Згодом був переведений в берегову оборону, а звідти – на Україну, у м. Славуту, у будівельний батальйон.

Після військової служби працював на Славутській меблевій фабриці, де разом з поетом і столяром Миколою Мачківським випускав стіннівки „Славутський мебльовик" та „Їжак". Вдячна пам'ять зберегла образ доброї єврейки, „тьоті Фені", в котрої п'ять років жив на квартирі по вул. Дзержинського, біля школи і бібліотеки (нині той дім знесений). У 1960 р. познайомився з дівчиною з с. Мощаниця Острозького району – Оленою Андріївною Калюжнюк, робітницею міської пекарні. Щире кохання стало основою вірного, щасливого шлюбу.

Творче натхнення не полишало щирого українця. Друкувався в місцевій славутській і острозькій, а також у республіканській періодиці. В 1964 р. у Києві через кандидата медичних наук М.Г.Кошеля познайомився зі старійшиною літераторів-шестидесятників, а згодом і правозахисників Борисом Дмитровичем Антоненком-Давидовичем. Серце Миколи Середи постійно шукало цього глибокого, а відтак і небезпечного виру боротьби за Україну без чужої, невластивої, нав'язаної комуністичної ідеології.

Три тижні жив і лікувався М.І.Середа в М.Г.Кошеля у Києві, на вул. Німанській, 6/52. І майже щодня разом з ним та іншими „шестидесятниками" відвідував Б.Д.Антоненка-Давидовича. Тут формувався осередок людей, вплив яких на українське суспільство, попри всю партійну ідеологію, був вирішальним. Це показав день, коли для України з'явилася можливість дати відповідь на питання: „Незалежність чи...?".

„Шестидесятники, – пише М.І.Середа, – сформували соціальну вікову групу, яка репрезентувала якісно нові ідеали життєустрою в широкому витлумаченні свого феномену – модерних особистісних і загальних чеснот, а також маргінальну шкалу цінностей нового суспільства в Україні, засновану на національних гаслах та прагненні до *трансформації* тоталітарної системи, яку і здійснили правозахисники" [10, 4].

У 1965 р. літератор-початківець М.І.Середа на запрошення письменників-байкарів Петра Красюка та Петра Карася разом з Миколою Мачківським взяв участь у з'їзді письменників Хмельниччини та Рівненщини в м. Хмельницькому, де познайомився з київськими письменниками-шестидесятниками Миколою Руденком та Дмитром Косариком. Згодом через кандидата технічних наук, правозахисника, члена редколегії тижневика „Нескорена нація" Г.С.Гребенюка познайомився з письменником і філологом Олексою Тихим та письменницею, поетесою і критиком Г.Л.Гордасевич. Зав'язалася щира ділова дружба. І понині в приватному домашньому архіві Миколи Івановича зберігаються листи Г.С.Гребенюка та Г.Л.Гордасевич, і навіть бандероль останньої від 15 жовтня 1985 р. з книжкою „Двадцять років і один день" [11]. А книгу „Слід зірниці" [12] Галина Леонідівна, „котра свого часу навчалася в Острозькому педучилищі, бувала в Мощаниці та інших селах Острожчини" [10], подарувала йому з рук в руки.

Ось рядки з листа Г.С.Гребенюка від 11 березня 1982 р.: „Дорогий пане-брате Миколо, Вашого листа одержав. На жаль, дати на листі немає. [...] Чому я так ретельно пишу про ці нюанси? [...] Напевне, хтось цікавиться (нашими листами – авт.), незаконно, звичайно. Може, коханки? Якби ж були вони [...] Отаке... Я навчався в Ленінградському політехнічному інституті протягом 5 1/2 років. [...] Користувався науковою бібліотекою м. Ленінграда. [...] Потім, коли навчався у Москві в аспірантурі, то теж користувався бібліотекою (ім. Леніна – авт.). Це я для чого все це кажу: видання 30-х років Антоненка-Давидовича Б.Д. я майже всі якщо не читав, то перегортав. [...] А з перших його видань маю книгу „Запорошені силуети" (1925 р.). Цю книжечку з дарчим написом він подарував торік мені й синові Тарасикові. Зараз Б.Д. дуже хворіє, дружина його лежить паралізована. [...]

Довгий час я був завідуючим лабораторією, а потім знайшли щось у мені націоналістичне і витурили…

Надзвичайно радий нашому заочному знайомству. […] З сердечним привітом і найщирішою повагою Грицько”[13].

На поштовій листівці з портретом Т.Г.Шевченка напис: „Земляче і друже Миколо! Сердечно вітаю з 50-річчям! Будьмо! Грицько. 1 жовтня 1989 року. P. S. Чому мовчите?!” [14].

Нині в архіві М. І. Середи зберігається п’ять листів і три поштівки цього автора.

У далекі повоєнні роки молодий Середа будував табір „Глухарь” разом із земляком з Донеччини Ярославом Гомзою. Проте близько знайомі вони не були. Дороги їх розійшлися – Гомза потрапив на Сибір. І ось листівка від 5 червня 1980 р.: „Шановний Миколо Івановичу! Вашу адресу, мабуть, не без Вашої згоди, надіслав мені М.Гачинський. Думаю, що наше знайомство було б взаємно корисним […] З повагою – підпис: Гомза” [15]. Фотолистівка „1949 25-ліття т-ва „Волинь” 1974” – „Почаївська Божа Мати. Вінніпег Канада” з написом на титульній стороні: „Шановний друже Миколо, з Великоднем будьте здорові! *І… слово встало. І слово правди понесли По всій невольничій землі (Його) апостоли святії.* Веселих свят усій Вашій родині! Гомза. Квітень, 1984” [16].

Згодом Ярослав Гомза став членом редколегії громадського та літературного часопису Всеукраїнського товариства політичних в’язнів і репресованих „Зона”. Від цього автора в М.І.Середи – п’ять листівок.

Але найцікавішими, звичайно, є листи Л.Г.Лук’яненка та В.М.Чорновола, де піднімаються проблеми правозахисної діяльності зміцнілих духом патріотів України.

У 1976 р. Микола Середа став членом Української громадської Групи сприяння виконанню Гельсінських угод. Розпочався неоголошений нагляд органів держбезпеки. Були обшуки в хаті, вилучалася кореспонденція, прозові і поетичні твори. Страху не було, будівельник з Мощаниці зберігав вірність обраній дорозі. До речі, на ту пору він уже встиг самотужки здобути середню освіту і, склавши екстерном іспити на атестат зрілості при Мощаницькій вечірній школі робітничої молоді, закінчити Вінницький енерготехнікум за повним стаціонарним курсом механіки. Загалом трудова біографія правозахисника вкладається в таку фразу: „Працював будівельником у різних будівельних і сільськогосподарських організаціях, у (мощаницькому – авт.) колгоспі (ім. Куйбишева – авт.), машиністом локомотиву і парових котлів середньої потужності, оператором печей випалювання (дренажної трубки. – авт.) на підприємствах, фабриках і заводах Черкаської, Дніпропетровської, Харківської, Хмельницької, Рівненської областей” [17].

Тим часом, життя патріота-правозахисника потрапило на стрімнину. Майже всю Групу сприяння було нейтралізовано; її керівника Миколу Руденка після арешту вислано за межі Союзу РСР. Керівництво жменькою вцілілих правозахисників, серед яких був і М.І.Середа, взяла на свої жіночі плечі бабуся-вчителька Оксана Яківна Мешко.

Після відбуття терміну ув’язнення В.М.Чорновіл з „уцілілих Лицарів Волі” створив сильну політичну організацію – Українську Гельсінську спілку, в розпорядженні якої були неформальні засоби масової інформації. Згодом спілка реформувалась в Українську Республіканську партію.

В цей час М.І.Середа без особливих перешкод виходить на зв’язок з Л.Г.Лук’яненком, котрий на ту пору знаходився в селищі Березівка Парабельського району Томської області (згодом він мешкав у м. Седнів Чернігівської області). Ось рядки з кореспонденції Л.Лук’яненка адресату в Мощаниці:

„Слава Україні! Добрий день, добродію Миколо! Я виїхав з Парабелі 17 січня (1989 р. – авт.). У Томську мене зустріли російські колеги […]. 18 січня В.Фаст провів мене до Юрія Шухевича, що живе в будинку інвалідів „Лесная дача”, за 70 км від Томська. Пан Шухевич-Березинський справив на мене дуже добре враження.

Незважаючи на повну сліпоту, він [...] зовсім не втратив інтересу до життя і був поінформований про всі українські та міжнародні події [...]. Увечері 18-го мені організували зустріч з Томським товариством „Меморіал”. [...] На всіх трьох зустрічах я роз'яснював наш мирний рух за демократизацію совітського суспільства та боротьбу за свободу України. [...] 20 січня [...] пізно увечері я прилетів до Москви, [...] зустрівся з кількома активними правозахисниками, відвідав редакцію „Експрес-хроніки”. Мав приємну розмову з панею Лесею Ласкавою про початки українського громадського життя у Москві та її особисту поетичну творчість. На поїзд мене провів білорус Кукобака Михайло Гнатович, що недавно звільнився з ув'язнення [...]" [18].

„Слава Україні! Пане Миколо! Я не отримав Вашої коштовної бандеролі... Я вельми радий, що Ви готовий приєднатися до нас і стати учасником УГС. Дай Боже! [...] Ще прошу Вас зробити таке. З'їздьте до члена УГС за адресою: 265100, м. Дубно-4, вул. Тувинських добровольців, 3, кв. 72, Куриляка Степана Миколайовича. Виконавчий комітет УГС тепер створює обласні філії, того ми зацікавлені в створенні Рівенської філії. Побалакайте також з Миколою Яковичем Курчиком, що мешкає в с. Харалуг Корецького району. [...] Надіюся, що він також вступить до УГС. [...] Дай, Боже, доброго настрою і успіхів на шляхах українізації. с. Костырево. Будьмо! Лук'яненко" [19].

Від В.М.Чорновола, окрім всього іншого, надійшов і зберігся „Обіжник ч. 5 Виконавчого комітету Української Гельсінської спілки”, в якому повідомляється, що „2 квітня 1989 року відбулося чергове засідання Всеукраїнської Координаційної Ради УГС. Було розглянуто умови колективного членства в УГС; стан підготовки Всеукраїнської Конференції УГС; прийнято Звернення до Президії Верховної Ради СРСР з приводу арешту керівників комітету „Карабах”; заслухано інформацію про хід ланцюгового голодування на захист українського політв'язня Богдана Климчака, оголошеного 9 березня 1989 р. Київською філією УГС; прийнято звернення до місцевих філій УГС збирати кошти на допомогу багатолітньому в'язневі сталінсько- [...] - андроповських концтаборів, осліпломy в тюремних застінках Юрію Шухевичу, що нарешті повертається на Україну..." [20].

Навіть і ця крапля оглянутої переписки переконливо свідчить, що М.І.Середа був всебічно поінформований про широку правозахисну діяльність УГС, а також і сам прилучався до цього, за словами Левка Лук'яненка, „мирного руху за демократизацію совітського суспільства”. На превеликий жаль, значна частина листів від друзів-„угеесівців”, за свідченням Миколи Івановича, з відомих причин не збереглася.

З 1979-го по 1990 р. на художньо-поетичне, краєзнавче, публіцистичне, історичне слово М.І.Середи було накладено, за його ж висловом, „політичне табу”. Тому в цей час надзвичайно плідною є його співпраця з періодикою української діаспори. В домашньому архіві літератора-правозахисника збереглося чимало примірників органу головного правління Українського суспільно-культурного товариства „Наше Слово” і додатку до нього – літературного та науково-популярного журналу „Наша Культура”, які регулярно вміщували його дописи та поезії. Оглянемо деякі з цих публікацій.

„Наше Слово” за 9 грудня 1979 р. вмістило повідомлення М.Середи про те, як йому випадково поталанило у своєму селі знайти інформацію за листопад 1913 р. про чудових українок, сестер-співачок Вікторію і Наталію Божко, які народилися в одному з нью-йоркських хмарочосів, у сім'ї батька-емігранта. Своїм співом вони зачарували Америку. Два мільярдери пропонували свою руку красуні Вікторії. Але дівчина відхилила освідчення. Сестри мріяли побачити Україну. На запрошення артистки М.Доліної вони приїхали в Росію.

В цьому ж часописі за 9 березня 1980 р. в замітці „Рукою Тараса” подано враження М.Середи від подорожі шевченківськими місцями України; а в газеті за 18 травня того ж року вміщено його глибоке дослідження про перлину української лірики

XVIII ст. пісню „Їхав козак за Дунай". „Наше Слово" від 24 липня 1980 р. подає розвідку мощаницького українофіла „Останній кіш" – про Чорноморську Кубанську Січ. Число 39-те „Нашого Слова" (28 вересня 1980 р.) публікує його ж статтю „Про Микитинську Січ". Розвідка М.Середи „Пісні Діонісія Бонковського" із згадкою про пісню „Там, де Горинь розіслався..." на слова, можливо, С.Руданського з'явилася в газеті українців Польщі 8 лютого 1981 р. „Забутий поет – сучасник Маркіяна Шашкевича" – так називається кореспонденція нашого земляка про поета і драматурга, пропагандиста тверезості Рудольфа Моха із Station Станіславщини, видрукувана в 13-му номері „Нашого Слова» за 26 березня 1989 р. Ці та інші публікації могли б свого часу стати окрасою будь-якого українсько-радянського часопису, вони розкривають широкий світ уподобань Миколи Івановича Середи, його закоханість в історію й мистецтво України.

В архіві письменника – лише чотири примірники „Нашої Культури" з Варшави. Восьме число цього додатка до „Нашого Слова" за серпень 1980 р. подає об'ємний матеріал літератора-правозахисника „Чародій садівництва" – про Л.П.Симиренка, мешканця рідного обом Млієва. Героєм іншої розвідки М.Середи став також земляк із села Зелена Діброва Городищенського району живописець Фотій Красицький. Він був онуком Т.Г.Шевченка по сестрі Катерині. Батько митця, Степан Антонович, – син коханої Тарасової сестри. Ф.Красицький у 1904 р. створив портрет Л.Українки, котрий знаходиться в Київському державному музеї Т.Г.Шевченка АН України [21]. Інше дослідження переносить нас у світ „Живопису професора Т. Шевченка"; четвертий номер „Нашої Культури" за 1982 р. видрукував статтю М.Середи „Екслібриси П.Прокопіва".

Бібліографія художньої, публіцистично-краєзнавчої творчості М.І.Середи, як на його життєві умови і обставини, просто величезна. Багато що втрачено назавжди. Додамо, що правозахисник-літератор друкувався в кафедральному журналі „Український час", в часописах „Український вісник", „Скарби гір" (Коломия), редагованих відповідно Г.Приходьком, В.Чорноволом та Д.Гриньківим, а також в тижневику „Голос відродження". Із закордонною пресою зв'язок було налагоджено через правнуків із роду Тараса Шевченка. Зокрема, у цьому допомогли директор літературно-меморіального музею Т.Г.Шевченка в с. Шевченкове (Керилівка) Валентина Терентіївна Шевченко, письменник Дмитро Красицький, учителі Валентина та Іван Шевченки, директор школи ім. Т.Г.Шевченка Борис Іщенко.

На рубежі 1980-1990-х рр. у виданнях Спілки письменників з'явилися публіцистичні твори Миколи Середи. Ось рядки із статті „Культуру – на село!": „Як відомо, партократія і бюрократія різних рангів і чинів як на селі, так і в містах різних підпорядкувань вельми галасливо досі скандує як узагалі проти перебудови, проти НРУ, так і проти введення в життя нашої споконвічної національної символіки, а також гімну „Ще не вмерла Україна" – чудової поезії, яку написав у минулому столітті київський етнограф Павло Чубинський [...] Встановлюють негласний нагляд на місцях за окремими піонерами перебудови; затримуються і зовсім не допускаються – заарештовуються окремі номери української і російської журнальної періодики. Так, наприклад, куди я вже тільки не звертався, але й досі не отримав 3 і 4 номери квартальника „Пам'ятки України" за 1989 р. Чи не тому, що там розповідається про символіку? Не отримав також і 10 та 12 номери „Нового мира", де надрукований „Архіпелаг ГУЛАГ" О. Солженіцина. [...] Вважаю, що Україна як суверенна держава повинна мати своє українське військо на зразок козацтва з відповідними строями одягу. [...] Добре було б, якби Україна мала б і свої гроші..." [22].

В 1990 р., 19 серпня, М.І.Середа скликав у своєму селі Мощаниці установчі збори, на яких було створено осередок Народного Руху України (за перебудову), до складу якого увійшли шість колишніх вояків УПА (серед них – три жінки), а також 16 юнаків. Організатора цих зборів одностайно вибрали головою первинної організації НРУ. Активісти відновили й упорядкували місцевий, найбільший в

Острозькому районі, повстанський цвинтар, який за вказівкою НКВС було стерто з лиця землі. Тут же було насипано символічну курган-могилу і встановлено на ній березовий хрест з відповідною культовою атрибутикою.

Мощаницькі рухівці брали активну участь у мітингах і пікетах у Рівному, Острозі, Здолбунові, Нетішині, Славуті, Шепетівці, добивалися визволення з ув'язнення і заслання Левка Лук'яненка, Івана Макара та Степана Хмари, надсилаючи телеграми у Верховну Раду УРСР та Верховний суд УРСР.

Після здобуття Україною незалежності, у 1992 р., вийшла уже згадана перша книжка малої прози М.І.Середи „День ангела". Того ж таки року зусилля правозахисника були відзначені ювілейною медаллю УПА „Воля або смерть!" – до „50-річчя утворення УПА 1942 – 1992".

І знову праця – тепер уже окрилена подихом свободи. В 1997 р. невгамовний громадський діяч створив у Мощаниці осередок „Молода просвіта" ім. Т.Г.Шевченка. Чотири роки очолював його і читав для сільської молоді лекції з української мови та літератури, історії України, основ журналістики та юриспруденції. Просвітницька діяльність Миколи Івановича знаходила відображення в тижневиках „Волинь", „Нетішинський вісник", „Трудівник Полісся", „Життя і Слово". Його учні згодом навчалися у вузах України, у т. ч. в Національному університеті „Острозька академія", а нині працюють журналістами, юристами, педагогами, зберігаючи в серцях добру пам'ять про свого сільського навчителя-просвітителя. При зустрічах шанобливо називають його Батьком, а між людьми – наш Навчитель [23].

М.І.Середа був учасником Помаранчевої революції, про що написав вірш „На Майдані".

У 2005 р. в Острозі вийшла друга книжка М.І.Середи „Заповіт Українця". Її патріотична спрямованість схвально оцінена журналістами Нетішина і Острога В.Гаврилюком, Н.Перепелицею та О.Ундіром.

Фундаментальна праця літератора – повість „Гість з Петербурга", присвячена життю й діяльності Т.Г.Шевченка. Вона частково публікувалася в місцевій періодиці [24], а нині підготовлена до друку в окремій збірці усіх творів М.І.Середи про Кобзаря, серед яких – оповідання „Поетова таємниця" [25], публіцистичні статті „Навіки з Шевченком" [26], „Завжди сучасний" [27], „Живий між нами" [28] та ін., всього до трьох десятків. Перу сільського подвижника належать також повісті (поки що в рукописах) „Козаки", „Над Звисою", а також опубліковані дослідницькі статті „Де народилася Роксолана?", „Звідки родом гетьман Богдан Хмельницький?", „Доля наказного отамана", історичний образок „Мальви", документальні розвідки про Михайла Грушевського, Сергія Єфремова, Панаса Мирного (Рудченка), Лесю Українку, Максима Рильського, про художника, скульптора і поета зі Славутчини Світлану Лелях; нариси про правозахисників Олексу Тихого, Миколу Руденка, Василя Стуса, Валерія Марченка, Оксану Мешко, В'ячеслава Чорновола, Левка Лук'яненка [10, 11-12] та багато інших творів, насичених любов'ю і повагою до справжніх патріотів рідної землі.

Крім повісті про Шевченка, здано в друк книгу публіцистичних праць „Ми боролись за Україну", в якій письменник помістив також свої лекції на захист української мови, прочитані ним під час існування в Мощаниці „Молодої просвіти". Про діяльність цього осередку він опублікував статті „Діє „Молода просвіта", „Барвисті гілки просвітянської науки", „Щоб гарно висловлюватись...", „Чи є різниця між словами „воля" і „свобода"?", „Відгомін далеких віків", „Над «Історією України-Русі" Миколи Аркаса" і ін. М.І.Середа є автором цілого ряду памфлетів, таких, як „Наш паровоз", „Соціалістичні завоювання", „Е, що вам, панове...", багатьох гуморесок у прозі, а також роздумів на теми патріотичного виховання молоді, відродження української пісні, звичаїв, обрядів, традицій. Мощаничани тричі обирали його депутатом сільської ради. У 1998 р. балотувався до Острозької райради від НРУ, „але не пройшов через прокрустове ложе [з]фальсифікованих виборів" [10, 16].

Нині М.І.Середа є членом Острозької ветеранської ради Всеукраїнського об'єднання ветеранів (ВОВ).

* * *

...Дзвенить солов'їним співом Середів гай, гай-пам'ятник. Пам'ятник вічно юній Меланії Савівні Калюжнюк, синьоокій красуні-волинянці з роду дружини Миколи Середи.

Тут вона родилася, тут хотіла жити. Але – померла юна. Була в УПА зв'язковою, медсестрою, кухаркою. Глибокий яр прийняв її тіло. „Скажіть, де вона тут? – допитувався Микола Середа у 1967 р. – Перезахоронимо". Село відповідало шепотом: „Чоловіче, схаменися". Тоді вирішив – нехай гай співає їй вічну пам'ять. Нині це могутній гай Мелашки Калюжнюк і Миколи Середи [29].

Джерела та література

1. Див.: Пура Я. Середів гай // Край наш у назвах. - Рівне: Перспектива,2002.
2. Середа М. День Ангела: Новели, етюди. – Остріг,1992. – 32 с.
3. Середа М. Заповіт Українця: Поезії. - Острог,2005. – 80 с.
4. Данилюк М. Правозахисник з Мощаниці // Замкова гора. - 2002. - №34. - 23 серпня.
5. Середа М. Довгий шлях до справедливості // Вісник малозахищених. - 2005. - №8. - 16-30 квітня.
6. Середа М. Сповідь: Повість у новелах. („Сповідь") // Трудівник Полісся. – 2001. – №9. - 2 березня.
7. Середа М. Сповідь: Повість у новелах. („Ніч перед стратою") // Трудівник Полісся. – 2001.– №18. - 4 травня.
8. Середа М. Про що розповідає і нагадує фотографія // Нетішинський вісник. – 1998. – №3.- 15 січня. – С.3; Середа М. Штрихи до життєпису: Рукопис. – С.2 // Матеріали відділу історії Нетішинського міського краєзнавчого музею.
9. Дубасюк Н., Панюк О. Наш навчитель //Життя і Слово. – 1998. –№46. - 6 червня. – С.1; Середа М. Сповідь: Повість у новелах. (В „Глухарі") // Трудівник Полісся. – 2001. – №15.- 13 квітня. – С.9.
10. Середа М. Штрихи до життєпису: Рукопис. – С.4.
11. Гордасевич Г. Двадцять років і один день: Повісті. – Донецьк: Донбас, 1985. – 152 с.
12. Гордасевич Г. Слід зірниці: Лірика. – К.: Рад. письменник, 1986. – 126 с.
13. Лист Середі Миколі – Гребенюк Г.С., м. Краматорськ-23, вул. О.Вишні, 13/35, від 11. 03. 1982 р. // Приватний архів М.І. Середи.
14. Лист Середі Миколі – Гребенюк Г.С. , м. Краматорськ-23, вул. О.Вишні, 13/35, від 2. 10. 1989 р. // Там само.
15. Лист Середі Миколі – Гомза Я., смт Очеретине Донецької обл., вул. Садова, 56, від 5. 06. 1980 р. // Там само.
16. Лист Середі Миколі – Гомза Я. (адреса і дата відсутні) // Там само.
17. Середа М. Живописець – сучасник Лесі Українки // Наша культура. – 1981. – №2. – С.3-4.
18. Лист Середі Миколі – Лук'яненко Л.Г., п. Березовка, Томская обл., Парабельский р-н, від 3. 09. 1988 р. // Приватний архів М.І. Середи.
19. Лист Середі Миколі – Лук'яненко Л.Г., с. Костырево, Томская обл., Парабельский р-н, від 1988 р. // Там само.
20. Лист Середі Миколі – Чорновіл В.М., Львів-58, вул. Левітана, 16, кв. 53, від 11. 04. 1989 р. // Там само.
21. Середа М. Живопис професора Т.Шевченка // Наша культура. – 1982. – №1. – С.1-2.
22. Середа М. Культуру – на село! // Прапор. – 1990. – №9. – С. 157-158.

23. Дубасюк Н., Панюк О. Наш навчитель. – С.1.
24. Див.: Середа М. Дружня бесіда: Уривок з повісті „Гість з Петербурга" // Нетішинський вісник. - 2001. – №93-94. – 27 жовтня – С.6; Середа М. Плідна мліївська ніч: Уривок з повісті „Гість з Петербурга"// Нетішинський вісник. – 2002. – №47-48. - 13 квітня. – С.7; Середа М. У теплиці: Уривок з повісті „Гість з Петербурга" // Нетішинський вісник. –2002. – №70-71. - 29 червня. – С.11.
25. Середа М. Поетова таємниця: Оповідання // Нетішинський вісник. –2005. – №9. - 4 березня. – С.8.
26. Середа М. Навіки з Шевченком // Життя і Слово. – 1994. – №17. - 5 березня. – С.3.
27. Середа М. Завжди сучасний // Життя і Слово. – 1995. – №18. – 8 березня. – С.2.
28. Середа М. Живий між нами // Життя і Слово. – 1993. – №18. - 10 березня. – С.2.
29. Ліщенко Л. Середів гай // Нетішинський вісник. – 2005. – №45. - 5 листопада. – С.8.

РОЗДІЛ V

Про репресії
пером публіциста

Спиридон Кравчук

Із династії Прушинських

Прушинські – польські поміщики, найбагатші землевласники середини XIX – початку XX століть на теренах колишніх Тучинської волості і гміни сучасного Гощанського району. З кінця XVIII ст. у цих краях ще надто могутнім був рід Валевських. Однак вже в першому десятилітті XIX ст. від Валевських відвернулася фортуна: один за одним померли брати Геронім та Йосип. На великих маєтностях залишилися дружина першого з них Цецилія та малолітній син другого - Михайло. Вони й заходилися віддавати свої угіддя в оренду. Цим скористалися Прушинські.

Невдовзі у Пустомитах, одному з найбільших сіл Тучинської волості, Прушинські звели добротний двір з переробними цехами продукції рослинництва і тваринництва. Звідси й почали розширювати свої володіння. Вже у 50-тих рр. XIX ст. міцно стояли на ногах: крім основного господарства, розбудували помістя у Воронові, при селах Матіївці та Петрівці заклали дві колонії, здаючи їх в оренду для новоприбулих поляків, чехів, німців.

Поки що не віднайдено достовірних документів, хто з Прушинських першим почав обживатися у нашій місцевості. Досліджено – у цій заможній родині найпопулярнішими були імена Чеслав і Петро. Прослідковується й їх незмінне чергування з покоління в покоління. Зокрема, є відомості, що в 1846 р. перетиналися життєві шляхи Петра Прушинського і Тараса Шевченка в Тимчасовій археографічній комісії для розгляду давніх актів. Тоді поміщицький син за участь у таємному товаристві і революційні переконання царськими властями був заарештований і відправлений на покарання до Оренбурзького краю. Ймовірно, що після повернення до Пустомит завів сім'ю і мав сина Чеслава. Сучасні краєзнавці це підтвердили, знайшовши відомості про щедрість останнього: Чеслав Прушинський у 1876 р. подарував православній громаді землю під будівництво церкви.

Про наступного представника династії Прушинських нічого не відомо. Можна лише здогадуватися, що то був Петро. Бо далі, у 30-х рр. XX ст., помістям уже володів Чеслав Петрович. Вважався найбагатшим в усій окрузі: у своєму володінні мав 5200 гектарів лісів та більше 6 тисяч гектарів орних грунтів, мешкав у просторому, на два поверхи, житлі. У розбудованих фермах утримував чималі гурти худоби, реконструював давні цехи переробки сільськогосподарської продукції: олійницю, млина, крупорушку, маслобійню. Володів деякими деревообробними промислами. Жив розкішно, гідно дбав про своїх дітей Андрія, Петра та Анелію. Дав їм високу освіту у місцевих краях та за кордоном.

Зокрема, Андрія в 1903 р. послав до Англії, де він у містечку Біденьс провчився п'ять років. Ще літо й зиму хлопець жив у Одесі, готуючись у приватних педагогів, аби вступити до Львівського інституту лісового господарства. Лише у 1912 р. батько прилучив сина - молодого дипломованого спеціаліста - до праці, призначивши його в маєтку лісничим.

На той час Чеслав Петрович уже мав власний будинок у місті Житомирі, де відпочивав від селянських турбот з своєю дружиною Марією Сигізмундівною та меншими дітьми. Туди зрідка навідувався і Андрій, який до початку громадянської війни (1918 р.) наполегливо трудився на визначеній батьком царині господарства. А коли буревії лихоліть стали все відчутніше торкатися Пустомит і навколишніх сіл, більше того, пролунав заклик генерала Пілсудського щодо відродження Польщі, молодий Прушинський шукав родинного благословення на боротьбу за волю і свободу своєї вітчизни. Ні батька, ні неньки в Житомирі не застав. У січні 1919 р. звідти ж Андрій подався до Кракова, а потім і Варшави, щоб стати під прапори борців. Добровільно влився до лав національної армії, що там формувалася. Його зачислили до 9-го уланського полку. Тож вихідцеві з Пустомит довелося воювати на різних

фронтах. Траплялися сутички і з регулярними військами новоутвореної Червоної армії. Верхи на коні вимахував шаблюкою та виїздив у дозорі майже до кінця 1920 р.

Повернувся Андрій Прушинський до окупованих поляками Пустомит з наміром одружитися на доньці багатого землевласника чарівній Клементії, яку зустрів у Галичині. Рідня схвалила його задум. Невдовзі після весілля батько передав синові у спадок понад 250 гектарів орних грунтів з садибою та 2600 гектарів лісів і сіножатей. А на додачу -12 зимових жител для постійних робітників і 10 холодних будинків. Розщедрився і галицький тесть, давши доньці в придане розлогий земельний клин, більший, ніж у 600 гектарів. І впрягся новоутворений господар у будні, як застояний на аукціонному майдані рисак. Своєю заповзятливістю та невтомністю дивував не тільки родину Прушинських, а й сусідніх заможних поселенців.

Встигав і поповнювати сім'ю. Традиційно першого сина назвав Чеславом на честь свого батька, вшанував і матір, подарувавши їй внучку Марію. Потім на світ з'явилися Володимир, Магдалина. Та найбільше хвилювання приніс з собою Станіслав. Пологи у дружини Клементії Тадеївни виявилися аж надто важкими. Не могли зарадити і скликані найліпші лікарі воєводства. Народження останнього сина, як свідчать перекази тої місцевості, і стало причиною смерті дружини найбагатшого землевласника Тучинської округи. Це трапилося у 1928 р. А рівно через десять літ після того випадку відійшов у вічність і старійшина роду Прушинських - Чеслав Петрович.

Власне, то був початок сумних сторінок шляхетської книги, сюжет якої наближався до завершення. Особливо драматичними для Прушинських видалися осінні дні 1939 р. Вже першого вересня Німеччина напала на Польщу. Це для них був надто болючий удар. На той час стара шляхтянка Марія Сигізмундівна продовжувала оплакувати свого померлого чоловіка у Львові. Її сини Андрій і Петро залишалися у волинських маєтках, сподіваючись, що руки новітніх окупантів до них не дотягнуться. Та марно, вже 17 вересня над ними нависла загроза із Сходу: Червона армія без якихось особливих зусиль перетнула польсько-радянський кордон, що знаходився на відстані якихось 20 кілометрів від Пустомит, того ж дня прогуркотіла технікою у володінні Прушинських.

Командування бойових підрозділів знало, з чиїх комор і стаєнь можна поповнити запаси продовольства для людей та фуражу для коней. Першим не втримався від очевидного нівечення майна 45-літній власник Воронівської садиби Петро Чеславович.

-Панове, - звернувся він до солдатів, які танком заїхали у розлогий садок і заходилися обтрушувати яблуні, - це сорти зимові, а тому ще не дозрілі. Якби ваші командири запитали мене чи садівника дозволу, ми б вам досхочу винесли файних плодів.

- А тєбє што, папаша, жалка для асвабадітєлєй какіх-то кіслих яблак? - озвався на те з броні бойової машини худорлявий воїн з командирськими помітками на петлицях запилюченої шинелі. – Ми кровь праліваєм, жізні нє щадім за ваше асвабаждєніє, а ти... Ей, Міхайлав, пакажі-ка етаму скупєрдяю, што ми сделаєм с такім, как он.

- Єсть, таваріщ сєржант, паказать! - бадьоро відповіла голова у захисному шкіряному шоломі, що виглядала з лючка броньованої техніки, догризаючи тверде яблуко.

Через хвилину-другу натужно заревів двигун танка. Ще мить, і важка машина, крутнувшись у пів-оберта на місці, зразу ж своєю силою потиснула на ближні дерева, облиті рожевіючими плодами. Зчинився неймовірний тріск, який Петрові Прушинському видався зойком. Йому здалося, що заволали від болю не лише підім'яті гусеницями яблуні, але й ті, що стояли поруч в одному і сусідніх рядах, у всьому саду. Щоб хоча б на мить позбутися надривного голосіння, господар долонями затиснув вуха. Бажав заплющити й очі. Та не зміг. Німо дивився на творену веремію і хотів збагнути, що це: страшний сон чи дика реальність? Усвідомивши свій стан, кинувся навперейми руйнівникам. Зупинився перед деревом - черговою жертвою,

розкинувши у боки руки, немов чайка крила, захищаючи безпомічний виводок. Танк підповз майже впритул до нього і, дихнувши гарячим повітрям, зупинився.

-Ну, што, папаша, понял, с кєм імєєш дєла? − вдоволений своєю витівкою гукнув, сміючись „таваріщ сєржант”, чим викликав дружний регіт солдат, котрі шпаками обсідали поверхню ломовика. − Ілі павтаріть?

- Ні, ні, прошу пана, більше не треба. Я все зрозумів.

- То -то. Єслі так, тагда угащай нас наілучшімі сартамі тваєво багатства, - провів „визволитель” перед собою рукою.

Не встиг Петро Чеславович розпорядитися, аби й справді садівники принесли червоноармійцям стиглих плодів, як челядники помістя йому принесли ще гірше повідомлення: новоприбулі воїни на фермі застрілили бика-дворічка і племінну свиню. Тепер ту худобу вже білують. Мусив господар поспішати, аби дізнатися, за яким правом чиниться сваволя. Знервований попереднім випадком, він на цей раз не зміг утриматися від обурення. Коли зайшов у двір, де утримувалася худоба і побачив там зафартушеного у білому ковпаку чолов’ягу, котрий порався біля підвішеної на одвіркові при вході у приміщення стайні свині, скипів:

- Та як ви посміли зазіхати на майно без мого дозволу? − замало не з кулаками накинувся на того.

- А я што, мнє пріказалі накарміть падраздєлєніє краснаармєйцев с фєрми памєщіка, я і іспалняю. Ідітє са сваімі прєтензіямі к начальству, - відчеканив кухар, вочевидь обізнаний, як діяти у таких ситуаціях.

І без найменшої застороги обурений Петро Прушинський пішов шукати того „начальства”, не відаючи, чим можуть закінчитися подібні пошуки. Знайшов. А заодно там натрапив на службовця армійської контррозвідки. Офіцери, уважно вислухавши претензії місцевого господаря маєтностей, поцікавилися, чи справді він є Петром Чеславовичем Прушинським. Можливо, він лише його керуючий. А коли довідалися, що перед ними таки власник розлогих полів та надбаних багатств, чекіст щиро здивувався:

- Вон какіє ви, капіталісти! Самі бдітє за парядкамі в імєніях, іщєтє защіти імущества. А ми думалі, што ви удралі. Харашо, што прішлі - нам мєнше хлапот. Ви задєржани… Капилов, вазьмітє гражданіна Прушінскава пад стражу…

Через кілька днів, а точніше 23 вересня, було затримано в Пустомитах і старшого з братів Прушинських. На допиті у в’язниці Рівного Андрій сумовито сказав:

- Нас останнім часом з давньої династії господарів на цих землях залишалося двоє − я і брат Петро, який має своє помістя у селі Воронів. Він зразу ж і забраний Червоною армією. Де він зараз, що з ним − не знаю.

- Дітей маєте?

- П’ятеро, найстаршому - 17, наймешому - 11 літ. І почав називати усіх, міркуючи, як вони там переживають це нещастя, залишившись на догляді сестри Анелії, що з ними.

А.Прушинський після арешту

Оглядаючи документи тої пори, закрадається сумнів, що карні органи сталінського режиму, одержавши відповідні інструкції щодо затримання багатих землевласників і промисловців, не володіли чіткими розпорядженнями, як з ними поводитися. Як-не-як, а все ж таки ці люди у попередньому „капіталістичному” суспільстві мали певну вагу, вплив на політичні події і так далі. Аби не потрапити впросак, тим паче - немилість до своїх керівників, слідчі вже у процесі, як вони казали „дєлапраізводства”,

намагалися щось з'ясувати, уточнити. На це потребувався час. Тож Андрій Прушинський у стані затриманого перебував до 27 лютого 1940 р. Лише того числа слідчий УНКДБ Данченко оголосив своєму підопічному, що на нього заведено карну справу за № 884. Тут же, з'ясувавши, якими статками володів колишній землевласник, довів до його відома:

- Ви звинувачуєтеся, що, будучи поміщиком, експлуатували селян і знущалися над ними. Визнаєте свою провину?

- Ні, бо з людьми я поводився справедливо.

- А вони про вас іншої думки. І в нас є свідки. Але про це потім. Зараз скажіть, чи бували ви за кордоном?

- Так, і не раз.

- Де, у яких державах і яка причина таких поїздок?

- Хотілося побачити, як живуть і господарюють там люди. Разом з дружиною подорожував до Англії, Франції, Італії, поєднуючи відпочинок з вивченням корисних методів праці.

- А хто ж тоді у Пустомитах за усім слідкував? – поцікавився слідчий.

- Управ фільварковий, він же й економ. Цей службовець у мою відсутність відповідав як за усе виробництво, так і реалізацію продукції.

- І ви йому довіряли?

- Я йому платив не тільки за сумлінність при виконанні обов'язків, але і за чесність. Найменша неправда могла коштувати йому посади. Траплялося, що й звільнював окремих підлеглих.

- Ви звинувачуєтеся не тільки як експлуататор чужої праці, але і жорстокий роботодавець. Адже ви використовували щорічно до 200 наймитів.

- Неправда. Така кількість людей запрошувалася до роботи лише сезонно – під час косовиці сіна та при збиранні зернових. Постійно на мене працювало не більше 50 осіб.

- Є свідчення, що ви до підлеглих та наймитів застосовували фізичні покарання, - слідчий наполегливо шукав факти, за допомогою яких можна б було чимшвидше кримінальну справу передати до суду.

- Не повірю, доки сам не почую від мною скривджених людей, що я колись з ними грубо повівся.

Невдовзі для таких доказів і справді знайшлися свідки. Ними виявилася сім'я Володимира Гапича з села Антонівка. 32-річний селянин, посилаючись на свою дружину Ольгу та десяти- й одинадцятилітніх синів Олександра і Петра, запевнював, що вони усі бачили, як Андрій Прушинський бив батрака Володимира Гроховського. Сам потерпілий, виходець з села Моквин Костопільського району, підтвердив цей факт, додавши, що пан аж надто був прискіпливий до виконуваних робіт. І якось його, наймита, стьобнув батогом за те, що при оранці поля кінним плугом, не зміг вивести рівно борозни. А їздового Юзека Янду господар оштрафував, бо той спересердя вдарив норовистого коня дрючком.

Безперечно, Андрій Прушинський не заперечував своєї прискіпливості до праці найманих робітників, бо ж він платив не за проведений кимось час у полі чи на маєтку, а за її якісні наслідки. Міг інколи висловити окремим недбалим трудівникам зауваження, але руки на них не підіймав. Цього не дозволяв шляхетський гонор. Щодо свідчень тих людей про його грубість і жорстокість, то вони надумані. Бо ні Гапича, ні Гроховського він, Прушинський, у своєму маєтку не бачив. Можливо, вони колись і працювали на полях чи фермах, але запрошував туди до роботи і слідкував за її виконанням керуючий економією.

Подібні розмови то припинялися, то знову відновлювалися. Між ними заарештованого, з невідомих на те причин, доправляли аж до Харкова. Там у в'язниці УНКДБ 2 травня 1940 р. заповнили відбитками пальців правої і лівої рук спеціальну карту і знову повернули до Рівного [1]. Надалі допити були рідшими. Проте з них випливало, що Андрій Прушинський впродовж 18 років наполегливо дбав про

примноження багатств. За свідченнями характеристики голови Пустомитівської сільради Кучерука [1, арк. 28], місцевий поміщик у власному володінні мав сад, парк, хмелярню, вітряка, городню, 269 га орних грунтів, 2283 га лісу, на тваринницьких фермах утримувалися 30 корів, 20 телят, 30 коней, стільки ж волів, вівці, свині, птиця. Для господарських потреб у маєтку використовувалося 24 будинки. Крім того постійні робітники (46 чол.), займали 19 окремих жител.

Все це та дещо інше входило у загальну провину. До іншого входило те, що Андрій Прушинський добровільно пішов служити у польську армію і в 1920 р. брав участь у боях проти Червоної армії. А все разом вилилося, як записано у витягу з протоколу № 49 засідання Особливої наради НКВС СРСР від 17 травня 1941 р., в наступне: „Прушинського А.Ч. як соціально небезпечного елемента заключить у виправно – трудовий табір терміном на 8 років".

Де він відбував покарання, у документах слідства не зазначено. Не відомо, чи взагалі Прушинський проходив за визначеним етапом до місця покарання. Адже трохи більше, як через місяць Німеччина напала на Радянський Союз. І багатьох тих, хто перебував у Рівненській та Дубенській тюрмах за таємним наказом Берії було розстріляно. Тож про подальшу долю останнього поміщика з Пустомит немає відомостей. Щодо його маєтків, то у довоєнний період усі приміщення розібрано, понівечено. За свідченнями сучасних тамтешніх краєзнавців, у роки війни, а саме 18 грудня 1943 р., військові підрозділи німців напали на це село, вбили 488 його жителів, спалили майже усі будинки. Тоді ж зникли з лиця землі і споруди на садибі Прушинського. Тільки залишилася цегляна маслобійня, яку пізніше було реконструйовано на маслосирзавод. Ця споруда достояла до наших днів.

Прушинський А.Ч. реабілітований за першою статтею Указу Президії Верховної Ради СРСР від 16 січня 1989 р. „ Про додаткові заходи щодо встановлення справедливості у ставленні до жертв репресій, що мали місце в період 30 – 40 –х і початку 50 – х років".

Джерела та література

1.ДАРО, ф.Р-2771, оп.2, спр.451.

Спиридон Кравчук

Урядовець Центральної Ради

Наприкінці XIX – початку XX ст. сім'я Огибовських вважалася у селі Рясники Бугринської волості (нині Гощанський район) однією з найшанованіших. І не тільки через те, що тут довгий час у місцевій церкві відправляв службу Божу уважний до людських запитів її старійшина священик Яків, а його дружина Євгенія Павлівна славилась на всю округу знавцем української культури. Для цього було й багато інших поважних причин. Найголовнішою з них – подружжя активно дбало про поширення освіти серед місцевого населення. Це ж за їх наполяганням тамтешній поміщик Ушинський допоміг сільській громаді спершу переобладнати стару дякову хату під навчальний клас для бажаючих опанувати ази грамоти, а згодом і звести нове приміщення школи. Там Огибовські були вчителями. Важливо, що, нарівні з синами та доньками хліборобів, у стінах цього закладу вони навчали і своїх дітей Ніну, Володимира, Миколу. Варта уваги оповідь про кожного з них. Адже у зрілому віці всі вони стали справжніми патріотами української землі. Та найкрутішими виявилися стежки–доріжки у середульшого з дітей.

Володимир Огибовський серед своїх ровесників відрізнявся нестримною жагою до знань. Особливу схильність мав спершу до арифметики, а потім, навчаючись у

Рівненській гімназії, до математики, алгебри, геометрії. У родині сподівалися, що юнак згодом стане відомим економістом чи вченим. А він попросив у батьків благословення до вступу в Київський комерційний інститут. Цим дав зрозуміти, що прагне вторувати для себе шлях до кредитно–банківської системи, яка на той час стрімко прогресувала у країнах Західної Європи. І хто знає, можливо б і справді на цій царині прославив свою землю. Успішно закінчив обраний вуз, підшукав місце для втілення власних задумів.

Та не судилося: розпочалася Перша світова війна. Царським властям потребувалися тисячі захисників своїх інтересів. Володимира на початку записали до ополченців першого розряду, а згодом призвали до діючої армії. Новобранця з вищою освітою направили на шестимісячні курси молодшого командного складу. Після чого йому сказали:

- Поєзжай-ка, мілєйший, в Крим бдіть службу. Там могут бить гарячіє денькі.

І Володимир Огибовський опинився у 128 стрілецькому полку, що дислокувався в місті Сімферополь. Проте події, які розгорнулися на російсько–румунському фронті в Карпатах, не дозволили йому, підготовленому захиснику „царя і отєчєства”, затримуватися на деякій відстані від переднього краю затяжних баталій. Військову частину, у якій служив рясничанин, спішно перекинули у район боїв. Посадили до окопів, де Огибовський став свідком стрімкого зародження ідей революції та пролетарської солідарності. Невдовзі зачастили випадки братання рядових армій ворогуючих сторін. Для припинення таких інцидентів, офіцери вищих штабів розробляли плани атак і контратак. Тож солдати змушені були наступати і відступати, хоча й не вірили, що це потрібно для прискорення перемоги.

Після застосування німцями на Західному фронті отруйного газу, російське командування вирішило здійснити застережні заходи. Терміново потребувалися інструктори цієї справи. Серед відібраних з числа прапорщиків та молодших офіцерів для підготовки таких спеціалістів опинився і Володимир Огибовський.

Армійська школа протигазового захисту знаходилася у місті Кам’янці – Подільському. Навчання Огибовському давалося легко, що означало недалеке підвищення у військовому званні. А головніше – командири обіцяли найстараннішим курсантів перед відправкою на фронт відпустити на побачення до рідних місць. Володимир з нетерпінням ждав такої нагоди. Бо й справді за рік військової служби заскучав за батьком, матір’ю, братом і сестрою. А ще більше - за молодою дружиною Євгенією і сином Ігорем, котрі на нього чекали у Києві. Проте такому наміру зашкодила нагальна обставина: 3 березня 1917 р. зрікся престолу цар Микола II. У всій армії поглибився розлад. Як наслідок, під час екзаменів Огибовського, у травні 1917 р., замість навчальної безпечної дози хімікатів, йому довелося на собі випробувати бойову концентрацію хлору: у заражений намет його спровадили в несправній протигазній масці. Через це і вдихнув отрути. Хоча потерпілого швидко забрали з небезпечної зони, своєчасно надали першу допомогу, а потім і пролікували, проте його сили ще довго не відновлювалися.

Демобілізувався Огибовський, коли на Україні вже діяли Центральна Рада на чолі з Михайлом Грушевським та Генеральний секретаріат Володимира Винниченка. Зразу ж поїхав до Києва. Дружина розповіла про стан справ у столиці, повідомивши, що проголошеній Українській Народній Республіці вкрай необхідні високоосвічені кадри. На що не зовсім окріплий після отруєння відставний прапорщик відповів:

- Завтра ж там на одного спеціаліста стане більше.

Центральна Рада, крім інших нагальних питань, великого значення надавала діловим пропозиціям щодо швидкого подолання кризових явищ у аграрному секторі. Володимир Огибовський, який добре знав село і мав відповідну комерційну освіту, виявився аж надто корисним для новоутвореного Міністерства землеробства. Адже питання виробництва і постачання хліба містам, де найраніше з’явилися ознаки масового голоду, мимоволі опинилося на рівні найголовнішого - бути чи не бути самостійній державі? Обов’язки інспектора, хоча й вимагали постійних відряджень,

проте для рясничанина вони видавалися легкою прогулянкою до батьківської криниці. Він, з наполегливістю спадкоємця предковічних трипільців, дбав і про орачів, і споживачів їх праці. Навіть тоді, як окупаційні австро–німецькі війська, запевнюючи, що не чинитимуть сваволі владі УНР, насправді заходилися ламати утворені управлінські державні структури.

Ще складніше нашому землякові стало працювати у період відвертої ворожнечі з Центральною Радою колишнього командувача 34-м корпусом царської армії генерала Павла Скоропадського. Навіть після розпуску Центральної Ради, Огибовський залишився в колі її прибічників, перейшовши у Міністерство праці, підпорядковане тимчасовому повстанському верховному органу - Директорії. Остання, будучи своєрідним штабом опозиції до Скоропадського, 14 листопада 1918 р. організувала збройний виступ проти генерала і перемогла.

Впродовж 1919 р. Київ кілька разів переходив з рук у руки. Коли денікінці вигнали з нього більшовиків, Володимира Огибовського, насильно прилучили до свого війська: не допомогли й документи про враження організму отруйними речовинами. У цій армії йому присвоїли чергове військове звання підпоручника. Як такого, котрий з імперіалістичної війни мав підірване здоров'я, досвідченого вояка призначили до офіцерської караульної роти. Деякий час Огибовський охороняв шпиталь, та за першої нагоди покинув денікінське військо. Щоб не наражати на загрозу дружину і сина, змушений був полишати Київ і добиратися до села свого дитинства. Те сталося у середині вересня 1920 р.

Неблизька дорога зразу ж забулася при зустрічі з батьком, ненькою. Все минуле здавалося важким сном. Тепер ось він, Володимир, поруч наймиліших, найнадійніших людей знову поринув у безтурботне дитинство.

Невдовзі, вже за гостинним столом, середульший з дітей Огибовських повідав одіссею своїх мандрів. Набирався сил під дахом батьківського гнізда, прагнучи менше показуватися на вулицях села. Шукав зв'язків з тими, хто б міг передати від нього звістку до Києва для дружини та сина. Втративши надію знайти у селі вірних спільників, вже через місяць у колі сім'ї почав розмови про своє переселення до міста.

Маючи документи з царської армії, Огибовський пішов до солтиса Бугринської гміни, щоб замельдуватися (зареєструватися) і одержати паспорта. Звідти його доправили у поліцію. Там, допитавши за правилами прикордонної зони (на відстані кількох кілометрів від Бугрина пролягав державний кордон між УРСР і Польщею), порадили знайти свідків підтвердження власної особи. Потім були інші вимоги. Зрештою, зацікавившись Огибовським, людиною високого інтелекту та багатої біографії, відверто запропонували співпрацювати з таємною службою. Пообіцяв подумати. А лишень одержав бажані документи, зразу ж покинув Рясники, розчинившись серед людності міста Рівного.

На новому місці, аби якомога менше потрапляти на очі поліції, Володимир Огибовський влаштувався робітником на будівництві військових казарм. Довго звикався до фізичної важкої праці. Аби замести сліди свого зникнення з поля зору таємної поліції, рідко бував у Рясниках. При нагоді батьки, брат і сестра приїжджали до нього. У приватній орендованій кімнатці могли безборонно спілкуватися досхочу. На вулиці та при роботі Володимир змушений обмежуватися якомога найкоротшими фразами, приховуючи свої освіту, минулу службу в армії та міністерстві Центральної Ради і Директорії. І все ж якось молоді робітники та студенти довідалися про неабиякі знання Огибовського. Це припало на 1921 р. Тоді він почав консультувати з математики, алгебри, української та російської мов тих, хто навчався чи готувався до вступу в гімназію або коледж. А таких виявилося немало. Так репетиторство для колишнього урядовця Центральної Ради стало основним фінансовим джерелом для життя.

Невдовзі в певних колах міського населення про Володимира Огибовського заговорили як про вмілого і принципового педагога. З такою характеристикою його

наступного року обрали від національних меншин, до яких на той час входили і українці, секретарем комітету по виборах депутатів до сейму і сенату Речі Посполитої. Популярність вихідця з Рясників зростала. Того ж 1922 р. йому місцеві ділові люди запропонували викупити невеличку книжкову крамницю. Ставши приватним підприємцем, через знайомих домігся приїзду дружини і сина до Рівного. Життя начеб завертало у просторіше русло. Тим паче, що на той період припадає поширення діяльності товариства „Просвіта", першочерговим завданням якого була популяризація занедбаної у період лихоліть української культури. І як її складових - книги та й самої мови, котру з перших днів окупації заходилися пригнічувати польські власті. Книгарня стала своєрідним острівком протистояння полонізації міського населення.

До 1926 р. ні місцева управа, ні поліція не мали серйозних претензій до Огибовського. Та при зростанні активності дій просвітянських легальних центрів і осередків, ним зацікавилася навіть політична поліція - дефензива. При черговій перевірці документів на придбання крамниці та сплати податків випливла крамола: контролери, вочевидь від поліції, виявили у викупленому векселі два фальшивих злотих. Хоча господар торговельного закладу щиро дивувався, заперечуючи свою причетність до того злочину, проте змушений був деякий час відсидіти у арештантській, перетерпіти сором суду. Вийшовши на волю, недовго утримував книгарню, оскільки у 1928 р. польські власті заборонили товариство „Просвіта". Тож за порадою нових друзів змушений був крамницю продати послам від партії „Сельроб".

У відповідь на утиски окупантів, рівненські поширювачі національної культури, сперлися на споріднені острівки товариства „Рідна хата", „Клуб української молоді", „Союз українок", що продовжували діяти. У одному з них під назвою „Українська школа" знайшов своє місце і Володимир Огибовський. Сюди залучив і дружину Євгенію Павлівну та сина Ігоря. Центром національної освіти для майбутніх місцевих патріотів стала Рівненська гімназія. Там і поринув у викладацьку діяльність, часто нагадуючи юнакам і дівчатам про історію боротьби українського народу за свободу та незалежність. Завів дружбу з одним з найактивніших просвітян міста, директором навчального закладу Яковом Бичківським. Згодом, за його рекомендацією, Огибовський став секретарем „Рідної хати", в обов'язки якого входило, окрім підбору та постачання необхідних підручників та популярної літератури, ще й контролювати рух членських внесків. Останні були немаловажним джерелом постачання фінансів для культурницьких заходів та навчального процесу у гімназії.

„ Українська школа", як і Рівненська гімназія, діяли до вересня 1939 р. Невдовзі, після вступу Червоної армії до західних областей України, було заборонено діяльність просвітянських інституцій, почалися переслідування їх активістів. Не оминула така участь і Володимира Огибовського: 23 березня 1940 р. він опинився у в'язниці. Розпочалося слідство. Як наслідок, на „ярого врага советской власти" заведено карну справу №2146 за статтями 54-2 і 54-11 Кримінального кодексу УРСР [1].

- Який я „враг", коли на цих землях з сивої давнини живе наш рід, а ви лише сюди навідалися? Та поляки мене так не називали, - ремствував здивований Володимир.

В.Огибовський після арешту

Бо й справді впродовж останніх майже двох десятиліть він був учасником боротьби проти польського поневолення. На жаль, цієї різниці більшовицькі „правозахисники" не хотіли бачити. Допити продовжувалися. Для створення документального підтвердження злочину, щоб можна було заарештованого довести до суду, розкручувати справу бралися різні

„специ" від сержантів держбезпеки Коваленка та Бінда до лейтенантів Бурлакова та Баранника. Зрештою всі зупинилися на тому, що заарештований є запеклий український націоналіст, який входив до ВУО (Волинського українського об'єднання) [1, арк. 32]. Разом з тим, начеб Огибовський був міцно пов'язаний з польською поліцією.

- Признаєте свою провину? – часто запитували.

- Ні, бо до ВУО ніколи не належав, а поліцію обминав десятою дорогою.

Для підтвердження цієї версії чи пошуку іншої вагомої причини вини Огибовського, слідство потребувало багато свідків. На щастя, серед них не знайшлося жодного провокатора. Зокрема, педагоги першої міської школи, де раніше знаходилася вищезгадана гімназія, Іван Сав'юк, Євгенія Голенкіна, Надія Іщук, завторг Рівненської райспоживспілки Антон Кентержинський в один голос заявляли, що давно знали Володимира Яковича, як чесну людину і вмілого педагога. Так, він був у добрих стосунках з директором гімназії Яковом Бичківським, секретарював у „Рідній хаті", але антинародних вчинків за ним не водилося. Та й радянській владі не шкодив. Проте це не завадило прокуророві по спецсправах Рівненської області Рибалку з метою ретельнішого пошуку фактів можливого злочину продовжити термін слідства до 23 червня 1940 р. [1, арк. 28].

І все знову закрутилося: вечірні та нічні виклики на допити до кімнати екзекуторів, зустрічі з свідками, наполегливі дорікання щодо участі в уряді Винниченка та просвітянському русі у роки польської окупації. Те, що було насправді, заарештований підтверджував, вигадане - категорично заперечував. Нарешті оперуповноважений третього відділення УДБ НКВС Рівненської області Гончарук, зваживши, як тоді казали, „добуті" докази, змушений був визнати: „Слідство у справі Огибовського В.Я. надалі припинити... З в'зниці м. Рівне, де утримується, звільнити". Це сталося 1 серпня 1940 р.

Як надалі склалася доля вихідця з мальовничого Пригоринського села Рясники, який пройшов аж надто нелегкий шлях борця і страдника, невідомо. З вищезгаданої карної справи випливає лише те, що на сороковий рік минулого століття припадає смерть його батька Якова, там же в Рясниках залишалися 75-літня мати Ганна Віталіївна, продовжувала вчителювати 55–річна сестра Ніна, 48-річний брат Микола знаходився у місті Острог, 52-річна дружина Євгенія Павлівна працювала у Рівному вчителем середньої школи, а їх 24–річний син Ігор займав якусь посаду в обласному відділі народної освіти. Оце й усе. Безперечно, на підставі навіть такої куцої інформації краєзнавці змогли б відшукати сліди родини Огибовських і продовжити оповідь. Варто сподіватися, що в недалекому майбутньому так воно й станеться.

Джерела та література

1. ДАРО, ф.Р-2771, оп.2, спр.1694.

Спиридон Кравчук

Шкірзавод Бриманів

Мабуть, далеко не кожний житель сучасного Тучина знає, що у цьому старовинному містечку в дорадянський період діяло кілька підприємств легкої та харчової промисловості. Зокрема, пивзавод, чотири фабрики, на яких випускали і фарбували мануфактуру. Здавна Тучин славився і заводом по вичинці шкір із тварин та майстернями з пошиття ремінного та хромового взуття. Починаючи з кінця XIX і впродовж кількох десятиліть бурхливого XX століття таким підприємством володіла єврейська родина Бриманів.

Офіційно останніми власниками шкірзаводу були брати Арон і Мендель, які одержали його у спадок від батька приблизно в 1905-1907 pp. Можна лише здогадуватися, що Бримани не потерпіли від лихоліть воєн, зберігши раніше накопичений чималий капітал. Бо вже наприкінці 1921 р. відновили зруйноване війною згадане підприємство. А невдовзі його запустили в дію. Принаймні про це дещо пізніше згадували тамтешні робітники.

Загалом шкірзавод за потужностями був невеликим, на ньому працювало 17-20 постійних та стільки ж сезонних робітників. Але звідси надходило у торгівлю сусідніх і віддалених міст чимало добротного ременю й хрому. Крім того власники для реалізації продукції мали свою лавку і взуттєву майстерню. У містечку працювало також немало й інших приватних шевців, котрі користувалися матеріалами, виробленими на підприємстві Бриманів.

Після смерті Менделя Бримана, його місце заступила дружина Рива з сім'ї Приманів. Та у вдови не надовго вистачило терпіння вникати у виробничі та комерційні справи, і вона належну їй частину нерухомого майна продала брату покійного чоловіка Арону. Так він став на шкірзаводі єдиним господарем.

Арон Бриман менше дбав про умови праці для робітників, де вони щоденно віддавали свою силу впродовж 10-11 годин, але наполегливо вимагав від них дотримуватися технології виготовлення продукції. А тому вона, особливо хром, виходила високої якості, на що були замовлення приватних шевців з Костополя, Рівного, навіть Львова. І цим господар гордився, не бажаючи покидати виробництва й у 68 років.

На той час на батьковому підприємстві головним інженером працював Меєр-Лейба - найстарший з п'яти синів Арона. Він часто заступав місце директора. То й підлеглі до нього зверталися, як до юридичного власника. Тим паче, коли з приходом Червоної армії 17 вересня 1939 р., новоутворена радянська влада заходилася створювати кооперативи. Бриману-старшому зразу ж вдалося увійти у довір'я до місцевого керівництва. Воно ж, те керівництво, з метою об'єднання всіх однотипних виробництв на території новоутвореного райцентру, призначило досвідченого приватника Бримана-старшого директором артілі „Червоний шкіряник". Тож неофіційно першою особою на родинному шкірзаводі залишився Бриман-молодший.

Так тривало до 8 квітня 1940 р. Тоді й прийшли на підприємство Бримана Меєра-Лейби працівники НКВС з ордером на його арешт. Адже спадковий директор продовжував левову частку прибутків класти до сімейного гаманця, а отже залишатися експлуататором чужої робочої сили. А це, як відомо з радянських законів, суперечило принципам СРСР. Принаймні, так пояснили прибулі правоохоронці, беручи під варту здивованого молодого підприємця [1].

Впродовж замало не трьох місяців Меєру-Лейбі довелося доводити слідчим, що він офіційно ніколи не був власником шкіряного заводу. То підприємство його родини, де директором до останніх днів залишався батько Арон Бриман. У спростуванні висуненого звинувачення за статтею 54-4 Кримінального Кодексу УРСР (експлуатація робітників, сприяння у зміцненні польського буржуазного ворожого ладу) затриманому, а потім вже й ув'зненому Бриману-молодшому довелося спиратися на різноманітні довідки, свідків.

Нарешті, коли місцева радянська влада експропріювала це виробництво, а слідчі районного відділу НКВС зрозуміли, що з арештанта ніяких контрреволюційних зізнань не „вичавлять", змушені закрити карну справу №21281 і відпустити підозрюваного. Його подальша доля невідома, як і усієї багатодітної сім'ї підприємливих Бриманів.

На згаданому заводі в роки війни німецькі окупанти продовжували випускати хром і тут же в Тучині заходилися шити взуття для солдат та офіцерів своєї армії. Підприємство кілька разів виводили з ладу воїни УПА, забираючи готову продукцію. Воно було відновлене і діяло після війни. Припинило своє існування в роки

розформування Тучинського району. Подібне сталося і з багатьма іншими, раніше налагодженими промисловими виробництвами.

Джерела та література

1. ДАРО, ф.Р-2771, оп.2, спр.1871.

Спиридон Кравчук

Зболений хліб

Вже вкотре у Брикові жнива. Знову, як і багато літ тому, господарі приватних садиб звозять з полів до дворів вирощений врожай жита, пшениць, ячменів. Щоправда, тепер не у снопах, а у мішках. І косять, і молотять збіжжя за допомогою комбайнів, що залишилися від розпайованого колгоспу або завезені підприємливими селянами з Польщі та Чехії.

Така картина в серпневу пору буденно-звична дітям і молоді сучасного села. Але аж ніяк не для колишніх дядьків, для яких жнива були великим святом, незважаючи на неймовірні фізичні труднощі. Бо хліб - святе уособлення добробуту, впевненості, надії на завтрашній день, продовження життя сім'ї та роду. Саме з такими мірками й підходив до пори збирання ранніх зернових і Петро Самойлович Чорнолоз. Сучасне покоління мешканців села, мабуть, і не чуло про такого. Бо він був не з місцевих, прибився сюди волею долі, ледве кілька років прожив серед цих людей. Але через природну працьовитість і кмітливість набув для себе і прихильників, і заздрісників.

Народився і виріс цей чоловік у селі Тростянець колишніх Берездовського району Кам'янець-Подільської області в багатодітній заможній родині. Його батько мав у користуванні 33 гектари орних ґрунтів, простору, зі смаком розбудовану садибу з клунями, оборами, коморами і садом. Сам працював, мало не тріщали жили на руках і ногах, до роботи привчав дітей. А що порівняно рано овдовів, то був для синів і дочок за батька і матір.

Через те, що в сім'ї бракувало господині, коли 20-річний Петро вирішив побратися із сільською красунею Оксаною, батько з радістю благословив цей шлюб. З часом у молодій сім'ї з'явилися діти – Федір, Василь, Іван. Але батько не поспішав передавати синові у спадок набуті маєтності навіть тоді, коли Петро на свої плечі перебрав усі справи у рільництві. Зрештою, тоді гриміла Перша світова війна, було не до паперових заповітів.

Невдовзі царські власті зодягли Петра Чорнолоза в солдатську шинелю і відправили в окопи, відірвавши від молодої дружини та малих дітей. Більше двох років він воював на російсько - німецькому фронті. Мав поранення, переніс хвороби, дослужився до єфрейтора. А коли у ворогуючих арміях під дією революційних настроїв упала військова дисципліна, він, охлялий від голоду і вошей, застромив гвинтівку штиком у землю і надумав повертатися до свого села.

Розграбований за роки війни Тростянець здавався якимось обгорілим. Через погром майна важко захворів батько, а невдовзі після повернення Петра і помер. Увесь тягар у відновленні господарства узяв на себе недавній солдат. Та так заходився до роботи, що за кілька років не тільки відродив добру славу родини, а й помітно примножив її. А дружина за цей час порадувала донечкою Антоніною. Здавалося б, можна було жити - не тужити. Але ж ні: серед тих, хто не став заможним, бо байдикував, марнував час у лінощах, з'явилися заздрісники. Вони й пліткували про загребущість Петра Чорнолоза, кололи очі тим, що він часто наймав на роботи односельчан. Найбільше подібних звинувачень на його адресу сипалося з боку комітету незаможників. А

розпалював подібні настрої проти місцевих невтомних, а отже і багатих господарів секретар цього комнезаму Олексій Білий. За це хтось його, й убив.

Підозра впала на Чорнолоза. Радянські власті негайно його заарештували, хоча він аргументовано доказував, що не винен, бо навіть не був у ті дні в селі. Знайшов і свідків, котрі підтверджували цей факт. Та попри це слідчі довели справу до суду. Там Петро Чорнолоз довів присутнім, що не тільки вміє з толком вести господарство, а й захищатися. Його звільнили з-під варти.

З початком колективізації у 1929 р. на теренах Східної України більшовицькі власті найперше взялися приборкувати господарів. Сім'я Петра Чорнолоза мала у власному користуванні кілька пар робочих коней, шестеро корів, свиней, овець, трохи більше 17 гектарів землі, добротні будівлі у дворі. Він не хотів здавати всього цього до спілки, щоб стати врівень з бідняками. За це сільська рада обклала його непомірно високими податками, вимагаючи негайно внести 700 рублів та вивезти „на поставку" 600 пудів зерна. За зволікання зі сплатою визначеної суми грошей на нього додатково „накинули" ще 600 рублів. Чорнолоз заходився шукати захисту у вищих владних інстанціях, розпродувати майно. У його відсутність, з ініціативи сільради, більшовицькі активісти самоправно з двору почали забирати майно. Коли очищали засіки від зерна, у коморі, начебто випадково, виявили схованку з детонаторами до ручних гранат і набоями до гвинтівки.

Дізнавшись про це, Петро зрозумів, що то пастка, з якої шлях лише до в'язниці. І що його другого ж дня заарештують за переховування зброї. Вихід був один: він попрощався з дружиною і дітьми, зібрав найнеобхідніше у торбину і ще вночі пішов зі свого двору.

Спершу переховувався у сусідньому селі. А що почувався непевно, то надумав перейти радянське-польський кордон. Зрештою це йому вдалося. Ось так заможний селянин з Поділля у ролі жебрака 1 листопада 1929 р. опинився на хуторі Кралі поблизу Корця, звідти намірився прямувати до Богданівки, де були родичі. Але добрі люди порадили йому зразу ж поспішити до містечка і там здатися поліції. "Не ви перші, не ви будете останнім з утікачів від колгоспу. Зрозуміють і відпустять, - порадили хутірські дядьки".

То й подався на постерунок.

Звідтіля його спровадили до таємної поліції. Ті, у свою чергу, протримавши під вартою два тижні, надумали Чорнолоза використати у ролі провокатора для викриття жителя села Богданівки Омелька Юзькова, котрий підозрювався у контрабандному постачанні мануфактури з Радянського Союзу на місцевий ринок. На словах мусив погодитися, бо діватися було нікуди, але при спілкуванні з Юзьковим застеріг того, що ним цікавиться таємна поліція. Цим заслужив повагу у богданівця і зневагу охоронців порядку.

Невдовзі, Чорнолоза судили у Рівному, де й покарали на два місяці ув'язнення. Після того мали депортувати до СРСР. Але заступилися рідні і знайомі − Омелько Черняк, Петро Ярмолюк, Леонтій Скоромний. Вони навіть письмово поручилися за добропорядність Петра. Поляки повірили і дозволили втікачеві залишитися.

Наступного року, коли у втікача на польській стороні кордону справи більш-менш почали налагоджуватися, на більшовицькій його дружину, дітей, брата і сестер було вивезено до Сибіру, будинки, худобу, поле - усе конфісковано місцевими властями на користь колгоспу і держави.

А що він, Петро? Відірваний від родини та звичних селянських справ, заново брався стати на ноги. Тут йому аж надто згодилося вміння теслярувати і столярувати. Наймався на роботу до місцевих господарів, заходився накопичувати кошти, щоб мати власне гніздо, вкоренитися на новому місці.

Якось у сусідньому Брикові зводив хату Григорію Вознюку. Тут і познайомився із солтисом Степаном Ковалем-Сидоруком, міцним господарем. Поважаючи Петра за працьовитість і порядність, той порадив йому пристати до одинокої молодиці чи дівки, тоді не треба буде відкладати на колись із власним кублом. Чорнолоз відмовився:

мовляв, то теж вихід, але не для нього, бо він у світах має свою сім'ю. Тоді солтис зайшов з другого боку, сказав, що має на прикметі одну жіночку, чоловік якої пішов у монахи, через те вона збирається з тутешніх хуторів повернутися до двору свого батька в Користь. Може, вона йому, Петрові, відступить свою хату й город на виплату.

- Оце для мене підходить, - зрадів тесляр.

Катерина Оксенюк, про яку йшла мова, і справді не проти була, аби продати свою садибу. Тільки от хотіла ще порадитися з ріднею. Натомість намовила Петра полагодити дах на хаті, щоб не протікав дощ. Він згодився. Накинувши на роботящого чоловіка оком, молодиця так вчинила, що він у неї залишився за свого. Вже у 1935 р. їх обох вважали в селі чоловіком та дружиною.

Та, маючи особисту мету, Чорнолоз не став у Оксенючки за господаря, як вона того хотіла, а продовжував найматися на роботу до людей аж до приходу Червоної армії у 1939 р. Місцева радянська влада пильніше зацікавилася приймаком, навіть з Корця до садиби Катерини Оксенюк якось заїхали на однокінці-бричці цивільний з двома солдатами. І дуже вже шкодували, що не застали вдома господаря. Відчуваючи біду, Петро вирішив зникнути. Пішли чутки, ніби він подався до Сибіру сім'ю шукати, що за добрі стосунки з уже заарештованим солтисом його також хочуть поневолити, через те утік на окуповану німцями територію Польщі. Насправді ж приймак Оксани Оксенюк переховувався під дахом своєї благодійниці, а вона, дбаючи про Петра, міцно тримала язик за зубами. Втім, так не могло бути довго, і врешті прикрий випадок перекреслив хитке сімейне благополуччя.

18 серпня 1940 р. молодиця, пораючись по господарству і зайшовши до хати, забула замкнути за собою двері. Зготувавши сніданок, покликала Петра з горища, заповненого сіном. Тільки обоє приступили до страви, як у дворі з'явився з району уповноважений – відповідальний за поставку зерна для держави Журенко у супроводі голови сільради Козяра і сільського активіста. Вони й зацікавилися особою бородання, і тому нічого не залишалося як зізнатися, хто він.

Так з'явилася нова карна справа, що значно пізніше опинилася у Рівненському державному архіві [1]. Там зазначено, що слідство тривало до 1941 р. І, як наслідок, йому, Петрові Самійловичу Чорнолозу, згадано доведені і недоведені провини давно минулих літ: контрабандний промисел 1920-1923 рр., вбивство секретаря комнезаму у 1925 р., незаконне зберігання зброї та нелегальний перехід кордону в 1929-му, підпалення скирд соломи новоствореного колгоспу в Тростянці у 1930-му, співпрацю з польською контррозвідкою в 1930-1939 рр., навіть уникнення арешту з вересня 1939 по серпень 1940 рр.

П.Чорнолоз після арешту

Особлива нарада при НКВС СРСР, як свідчить „Виписка з протоколу №48” від 12 травня 1941 р., наміряла йому за це 8 років позбавлення волі, вважаючи „соціально-небезпечним елементом”.

Про подальшу долю засудженого немає відомостей – так, ніби працьовитий, толковий селянин зник безслідно. Щоправда у вищезгаданій справі є куці рядки, що син Петра Чорнолоза Іван та дочка Антоніна на період 1940 р. проживали у селі Бриків. Мабуть, вони чи їхні діти знали, де спочивають останки Петра Самійловича. Тепер все те забулося. А надумані його провини зняті лише 16 січня 1989 р. Отже, добре ім'я вихідця із Тростянця, котрий деякий час мешкав на Кореччині у Брикові, реабілітовано.

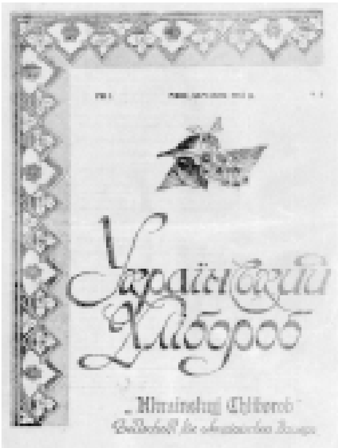
Джерела та література

1. ДАРО, ф.Р-2771, оп.2, спр.849.

Спиридон Кравчук

Контрреволюційний „Український хлібороб”

Михайло Демедюк до кінця своїх днів не міг простити собі власної необачності першого водохрещенського дня 18 січня 1944 р. Ну, було піди разом з своєю дружиною Євгенією до церкви по свячену воду, замкни надійніше хату ще й собаку з ланцюга відпусти: хай охороняє. Так ні, дружину випровадив, а сам заходився поратися по господарству. Аж тут до двору, чавкаючи грязюкою, завернув гурт червоноармійців. Попереду – лейтенант.

- Здраствуйтє! Хазяін, ми іщєм бандьоровцев. У вас такіх нєт?

- Отаке вигадали, а чого їм тут бути. Вони десь по лісах квартирують.

- А нам гаварілі, што на празднікі отльожуютца на хутарах. Можна пасматрєть в домє?

- Заходьте, якщо не вірите на слово, - Михайло без будь – якої гадки про неприємність відчинив двері до хати, показав рукою. - Прошу.

- Нєт. Раньше ви, а ми - за вамі, - офіцер відступив від порога, пропускаючи до темного отвору сіней поперед себе Михайла, який і не помітив, як солдати перекинули автомати із-за спини до рук. І вийшло, неначе господаря до його ж помешкання ввели під конвоєм. Коли в кухні–прихожій він те побачив, про себе недобре подумав: невже й справді заарештують? Але за що?

За гостинною селянською звичкою, доки військові роззиралися у світлиці, заглядали на піч та до підпіччя, Михайло з покутя, із-під коляди, виклав на стіл чимало пирогів, наламаної домашньої ковбаси, свіжих яблук. Ні, не для того, аби задобрити непроханих відвідувачів. По-людському. Бо ж сам двічі був на війні і знав, яке то солдатське життя під кулями, у холоді та часто і в голоді: у 1916 -1918 рр. за царя й перших більшовиків служив у війську і перестрілювався з німцями та австріяками, а в Громадянську також довелося нюхати пороху під час наступів та відступів шостої дивізії, 24 кавалерійського полку Червоної армії. Тож бажав хоча б на лічені хвилини дати домашнього перепочинку згорьованим воякам. Для них хотів було внести з комори і меду, та лейтенант, побачивши на горішній поличці посудника папери, зразу ж потягся до них і зупинив Михайла.

- А ета што? – запитав, гарячково гортаючи пожовтілі від давнини газети та журнали, і сам же відповів. - Кантррєвалюціонная літєратура. Іш какіє названія: „Український хлібороб”, „Орленя”, „ Українська дитина”. Аткуда всьо ета у тєбя?

- Та хто його знає. Можливо, за німців дружині на ярмарку чи в крамниці дали на здачу замість копійок, або колись діти принесли. Бачите ж, що лежать ще з 1942 року. Старі, як світ.

- Такоє нє портіцца, ета я - афіцер „Смєрша” тєбє гаварю. Да, дєд, плохі тваі дєла. Я тєбя должен арєставать і атправіть куда нада. Там разбєруцца. Сабірайся с намі. Мамєдав, взять націаналіста пад ружйо.

Так сорокасемилітній житель хутора села Черниця Корецького району Михайло Фокійович Демедюк опинився серед підозрілих у причетності до політичної партії

ОУН. Оскільки вищезгаданий армійській загін контррозвідки забрів до його садиби з боку Користських хуторів, що територіально на той час входили до відновленого Межиріцького району, то туди доправили й затриманого. У тому райцентрівському містечку його допитали за усіма правилами воєнного часу. Слідчий, молодший лейтенант військ НКДБ Ремарчук з першої години зустрічі задавав майже одні і ті ж запитання впродовж кількох днів:

УКРАЇНКА

- Хто вам дав контрреволюційну літературу, для чого, хто її читав, кому давали читати, у кого ще таку чи іншу бачили, кого знаєте з розповсюджувачів, чи знали про те, що вилучені у вас газети та журнали є контрреволюційною літературою?

- Не знав, що вони заборонені і не звертав на них уваги. Лежали собі та й годі. Можна б було використати для розпалення димаря на пасіці. І не мали б тепер розмов…

Подібні діалоги тривали близько тижня. У вимушених бесідах торкалися також селянського життєпису – хто такі батьки, скільки мають поля, худоби, якщо є брати і сестри, то скільки їх, чим вони займалися в роки окупації, звідки походить дружина, чим живе її рідня? Найбільше цікавило слідчого минуле самого заарештованого. Так, що невдовзі у казенних протоколах було зазначено, що він, Михайло Демедюк, крім участі у бойових походах царської та молодої Червоної армій, колись навчився кравцювати у майстрів сіл Користь та Черниця. Маючи дружину з родини Тригобчуків, деякий час жив там. Потім відділився і став самостійно господарювати на окремому батьківському наділі. Посадив розлогого садка, завів пасіку, худобу. Перед війною деяке майно, у тому числі коня, воза, реманент для обробітку поля, здав до новоутвореного колгоспу. З нападом німців у 1941 р., звідти забрав лише воза та борони. Все інше пропало. У роки війни до його двору заходили німці частуватися медом та садовиною, інколи на їх замовлення виготовляв з принесених тканин деякий одяг. Найчастіше зустрічався з німецьким офіцером – лікарем, котрий за надану Михайлом послугу постачав його хворому батькові необхідні різні пігулки та настоянки. Постійно жив у страху, що окупаційні власті, крім накладених поставок („контингентів”), почнуть грабувати і палити будинки. Тож звільнення від німців ждав він, Демедюк, з великим нетерпінням. Сподівався, що настане довгожданий мир, а тут - заарештували. За що?

УКРАЇНСЬКА ДИТИНА

ВІД РЕДАКЦІЇ

МОЛИТВА

А вже, як свідчать збережені протоколи допитів [1, арк.11-13], починаючи з 30 січня 1944 р., слідчий поцікавився:

- Що вам відомо про бандерівців, бульбівців, мельниківців?

- Нічого. Пам’ятаю восени сорок третього року на двох парокінних возах до нашого хутора приїжджали якісь озброєні люди. Казали, що вони українські партизани.

- Проти кого вони воювали?

- Звісно ж – проти німців.

- Кого ви з них знали?

- Нікого. Вони - не з нашого села.

Допити відбувалися здебільшого у нічну пору. У їх процесі Михайло Демедюк дізнався про свідчення проти

нього деяких черничан та користців. Вони заявляли, що у війну бачили в садибі Демедюків німців і озброєних осіб в цивільному одязі. Під тиском таких фактів він змушений признатися, що й справді невідомі заходили, щоб наїстися та взяти в дорогу хліба. І він їх змушений пригощати, щоб не накликати біди. Не підставляти ж лоба під кулю через скупість чи впертість. Слідчий таке пояснення сприйняв по-іншому. І вже при черговій зустрічі повідомив, що надалі Демедюк є не затриманий, а заарештований, і на нього заведено карну справу за номером 54. Ще пройде небагато часу і він відповідатиме перед радянськими законами за статтею 54-1"а" Кримінального кодексу УРСР. Бо він є „націоналістом, зрадником батьківщини, злим ворогом радянського суспільства".

У такому руслі і тривали наступні розмови. З'явилися нові слідчі. Вони, висуваючи версії провин, нагадали, що наприкінці 1943 р. невідомими застрілено довоєнного голову сільради Черниці Зосима Орла, замордовано його дружину Палажку, дочку Савету і її двох малих дітей. Надовго зависло запитання: хто вчинив ту жорстоку розправу?

- Не знаю, - вже вкотре твердив Михайло, але йому не вірили.

- Якщо не ви, то хто?

- Та побійтеся Бога чіпляти на мене такий гріх, - якось не витримав заарештований Демедюк і зірвався на ноги. Але охоронець, що стояв позаду, різко осадив його, клацнувши біля самого вуха зведеним курком пістолета, попередив:

- Сидіти. Ще один порух і скажемо, що розстріляний при спробі втечі. Зрозумів? Хочеш вижити – відповідай на запитання. І не вивертайся.

- Такої провини на себе не візьму і на когось іншого кивати не стану – бо не бачив, як те сталося. Зосим був моїм недалеким сусідом. Часто зустрічалися, допомагали один одному у господарстві, інколи чаркували. У нас все водилося по–доброму, а ви таке вигадуєте.

- Слідству відомо, що ви не тільки зустрічалися з бандерівцями, а й для них у своєму селі заготовляли харчі.

- Не заготовляв, а свої хліб, сало, масло два рази давав. І не тільки нашим партизанам, а й червоноармійцям. Війна війною, а їсти всяк хотів. Голодний чоловік – гірше вовка.

- І Маркевича Антона пригощали? Знали такого?

- Аякже. Також був не дуже далеким сусідом. Не цуралися один одного, хоча його двір знаходився на хуторі села Користь.

- Знали й те, що він на колонії був старостою, членом націоналістичної організації?

- Про членство нічого не чув, а старостою його обрали місцеві дядьки за наказом ляндвірта. Німчура не любив, коли йому перечили. Міг би й постріляти.

- Що скажете про Кучу Пилипа, він також був вашим сусідом?

- Був, але жив на колонії. Так Користський хутір називався, де колись викупили землі німці й чехи. Куча – передвоєнний переселенець з Польщі. Непогано почав господарювати. Працьовитий.

За вікнами реквізованого будинку недавньої німецької районної управи, нашвидку-руч перетвореного в райвідділ міліції, шугали холодні вітри, жменями закидаючи молодим снігом напівтемні шиби, ледь освітлені з середини гасовими коптилками. Молодим, бо донедавна, на подив всього сущого, замість звично влежаних кучугур зимового багатства, володарювало тривале потепління. Тепер ось зима знову нагадала про себе. З цього приводу, а, можливо, й іншого, у кабінеті слідчого затримані хлопці та дядьки з сусідніх сіл, під наглядом конвоїрів, майже до червона натопили грубку, від якої щедро розходилося тепло. Від нього та назойливих запитань у Михайла Демедюка змокріла сорочка, з сивіючої його голови, вздовж неголених скронь, потекли випарини поту. Бажалося чимшвидшого завершення екзекуції, щоб полегшено зітхнути на підлозі холодної кімнати - камери, яку його мешканці називали ізолятором. Більшість тих, хто звідти попадав на розмову до слідчих, невдовзі

починали кашляти, впадати у безпам'ятство від підвищеної температури тіла. Різкий контраст надмірних тепла і холоду у кімнатах чинив свою паскудну справу. Мабуть, процесом захворювання на бронхи чи легені загрожувала процедура допитів та їх очікування і Демедюку. Та він цього уникнув раптовою пересилкою до Корця. Як вивели з „парної", зразу ж у коридорі на його плечі накинули щось подібне до верхнього одягу, спровадили до кузова вантажної автомашини, де на нього вже чекали двоє зв'язаних хлопців і стільки ж конвоїрів. Останні вправно мотузком закрутили прибулому руки, прилучили до гурту. Всіх арештантів прикрили брезентом.

У рідному райцентрі майже все почалося заново. Часто з свідками. Останні хоча й підтверджували, а це в основному були діти, брати, сестри, чоловіки та дружини потерпілих від невідомих душогубів, що бачили у Михайла Демедюка озброєних осіб, але щодо його особистої причетності до вбивств мирних жителів ніхто не висловлювався. Не знайшлося і таких, щоб хтось ткнув на нього пальцем і сказав: покарайте - він ходив зі зброєю і міг вбити людину. Доведений до відчаю, Демедюк рвав на собі волосся, заперечуючи свою причетність до злочинів:

-Не був, не знаю, не бачив!

І так впродовж більше року. Проте це не завадило слідчим органам, аби ведену справу за номером 54 підготувати до розгляду трибуналом військ НКВС Рівненської області. Судді, як зазначено у протоколі, 17 березня 1945 р. без присутності звинуваченого Михайла Демедюка дійшли висновку, що він є націоналістом. Це твердження обгрунтували тим, що наприкінці 1943 р. він надавав свою хату для місцевої боївки УПА, де відбувалися наради. Тоді ж один з її керівників, Дорощук, на хуторі проводив мобілізацію новобранців до лав української партизанки. А ще – Демедюк заготовляв для них харчі та зберігав націоналістичну антирадянську літературу. Звідси і йому суворий вирок: покарати виправними таборами на 15 років з поразкою у правах на 5 років та конфіскацією власного майна.

Так накреслилася для хлібороба з хутора Запуст села Черниця далека дорога до небачених досі ним місць Закавказзя. І закрутилися колеса арештантських автомашин та залізничних вагонів, віддаляючи Михайла Демедюка від дружини Євгенії, збудованої і облаштованої власними руками садиби, старших за віком братів Сергія, Григорія, молодшої сестри Дарії, могили батька, який помер у дні синового перебування під слідством. Везли під посиленою охороною озброєних автоматників, як справжнього злочинця, з одноразовим добовим харчуванням у вигляді куска хліба та кварти води. Зупинялися лише на пересильних пунктах, де формували групи із новооголошених каторжан для виконання найважчих та найнебезпечніших робіт. Здавалося, що тій дорозі гірких роздумів, голоду і спраги не буде ні кінця, ні краю. Але ж ні - майже через півмісяця обірвалася вона серед високих крутих скель каменоломні, де поруч стояли сякі – такі бараки. Там новоприбулого в'язня і поселили без права листування. Тож рідня й не знала, де він, як йому доводилося, чи сподівався повернутися до житніх полів та вишневих садків?

Михайло Демедюк першу звістку до свого села надіслав через кілька місяців після смерті Сталіна. Його понад усе гнітила не сувора і жорстока праця, а несправедливість покарання. Про цей біль якось і розповів одному з побратимів по нещастю (на жаль, у документах справи немає згадки про ту особу). Той пообіцяв допомогти, написавши у березні 1954 р. прохання до Колегії Верховного Суду СРСР про перегляд карної справи Демедюка, чітко виклавши суть надуманої його провини [1, арк. 65]. Відповідь була позитивною: 7 грудня того ж року Трибунал Закавказького військового округу (в порядку нагляду) ухвалив протест щодо попередніх слідчих дій, а 11 грудня – відмінив вирок від 17 березня 1945 р., зажадавши дорозслідувати давню справу [1, арк.69-71].

Відтоді у в'язня розпочався період призабутих спогадів. Для цього Демедюка повернули до Рівного. Перший відновлений допит відбувся 25 березня 1955 р. На той час не було вже деяких попередніх свідків, з'явилися нові. Проте тема розмови

залишалася такою ж болючою. Запитання до підозрілого майже ті ж, що й були одинадцять літ тому: де ви були і чим займалися у день вбивства заступника голови сільради Дикуна, голови сільради Орла, його дружини, дочки та внуків? З ким із бандерівців мали безпосередні стосунки і які? Скільки разів їм давали продукти харчування? Про заборонену літературу вже не згадували. Вочевидь, нові слідчі, познайомившись з нею, зрозуміли, що їх попередники, якщо й мали невелику грамоту, то полінувалися прочитати далекі від політики періодичні видання воєнного часу „Український хлібороб", „Орленя", „Українська дитина". Тим паче, що раніше затриманий не міг пригадати, коли вони з'явилися у його хаті.

Хоча й процедура допитів неприємна, проте на цей раз Михайло Демедюк почувався значно впевненіше. Не тільки він, але й свідки в часі хрущовського потепління починали вірити у справедливість правосуддя, а тому говорили відвертіше, не піддаючись тиску слідчих. Тож навіть ті, хто попереднього разу, роздосадувані загадковою втратою рідних та близьких, мали якусь дещицю підозри до свого односельчанина, на цей раз здебільшого заперечували його причетність до кривавих розправ. Мовляв, так, Михайло Демедюк був знаним у селі кравцем і працьовитим господарем. До двору заходило багато різних людей, але із зброєю його ніхто не бачив, нікому не погрожував, не шкодив. І не можемо підтвердити виставлені проти нього провини.

На підставі заново зібраних матеріалів і була підготовлена спеціалістами слідчого відділу УКДБ Рівненської області постанова про припинення карного переслідування М.Ф. Демедюка за ознаками статті 54 -1 „а" КК УРСР від 9 квітня 1955 р. Тим документом також обумовлене і звільнення його із-під варти [1, арк.188].

На жаль, у згаданій постанові немає ні слова про тих, з чиєї легковажності каралася людина поважного віку довгих 11 років і майже три місяці, якій у п'ятдесят вісім літ довелося відновлювати здоров'я та розграбоване власне господарство, дбати про забезпечення своєї старості. Чи ж міг хоча б подумати про подібні наслідки той невідомий фронтовий лейтенант з підрозділу „Смерш", беручи взимку 1944 р. до рук пожовклу газету „Український хлібороб", назвавши її контрреволюційною?

Джерела та література

1. ДАРО, ф.Р-2771, оп.2, спр.1944.

Спиридон Кравчук

Чи переслідував староста парашутистів

До приходу німців, в селі Малатин колишнього Тучинського району, 53-літнього Павла Пивоварчука знали як активного учасника просвітянського руху. При польському режимові його, за виступи у гуртках художньої самодіяльності, нерідко „шарпала" поліція, погрожуючи арештами. Викручувався, а невдовзі заново брався за якусь роль у п'єсі або виступав в аматорському хорі. Нерідко вдавався і до власного слова, переказуючи односельчанам прочитане у заборонених часописах, нелегально одержаних з Рівного та Львова. Словом, постійно жив сподіваннями на кращу долю населення краю.

Аж тут - війна. Ця подія приголомшила не тільки прихильників радянської компартійної влади, але й хліборобів. Особливо тих, хто знав запах пороху з Першої світової та Громадянської. Насувалася біда як на людей, так і на працю їх рук: кулі, снаряди та бомби не обминають ні будинків, ні тварин, ні засіяних зерном полів. З таких міркувань багато хто з чоловіків та парубків відгукнулися на заклик

військкомату, вирядившись у солдати Червоної армії. Треба ж захищатися від нового окупанта.

Дядька Павла не турбували – застарий. Його дітей – також. Бо за літами підходила лишень Надія. Інші - Ганна, Ольга, Арсен - неповнолітні. Тож зосталися під батьківським дахом. І всі разом дуже пораділи вістці щодо відновлення соратниками Степана Бандери у Львові 30 червня 1941 р. самостійності України. Патріотично налаштовані жителі Малатина з цього приводу зорганізували велелюдне свято, з острахом чекали на вступ підрозділів гітлерівської армії.

І справді, коли у перших днях липня вояки німецького війська проторохкотіли мотоциклами по вулицях села, його мешканці в основному до них були налаштовані, хоча й насторожено, але мирно. Чужинців дехто частував чистою криничною водою, лісовими ягодами, молоком: аякже, з'явилися спільники вимріяної волі. Разом з озброєними „рятівниками" сюди прибули і чиновники чужої держави. Невдовзі вони скликали усіх мешканців на збори і запитали, кого б вони хотіли бачити на посаді старости сільської управи? Поміркувавши, односельчани вигукнули ім'я Хоми Тхорука, хоча він, як кажуть, впирався руками й ногами. Потім змирився: що поробиш – громада просить. Та заледве витримав місяць. А там зліг у постіль, мовляв, занедужав, показуючи усім рану на нозі, начавлену царським п'ятикопійчаним мідяком. Повірили не тільки жителі села, але й нові власті в Тучині.

А в серпні, коли хлібороби заходилися збирати колосові і звозити снопи до дворів, у Малатин знову завітав той же чиновник. Відірвав гречкосіїв від робіт і розпочав збори розмовою, подібною до попередньої.

- Нюжно фібрать староста…

Господарі садиб замало не лаялися: бач, клятий, припекло йому у таку пору теревені правити. Якби не охорона з скорострілами, то, можливо, почали б у відповідь жбурляти груддям з пересохлої дороги. Мусили стримуватися. Коли чужинець через тлумача запропонував на цей раз знову подавати кандидатуру на керівника з місцевих дядьків, гурт дещо призадумався: не штука випхати когось у прислужники до „фриців". Не справиться з обов'язками, можуть і покарати. Он як прискіпувалися їх лікарі, аби виявити симуляцію у Тхорука. Не придерлися, от і відпустили. Наступному старості хто знає чи вдасться викрутитися. Не хотілося занапащати когось з працьовитих односельців. Можна було назвати якогось невдаху, що вміє гарно говорити, але не бажає важко трудитися, та забракують німці. Бо обов'язково перед тим, як видати печатку на староство, оглядали садибу претендента. Приблизно так між собою розмірковували селяни, доки німець не розсердився, мовляв, стоятимете під палючим сонцем до вечора, а там почнемо „піф–паф". Думали–гадали і назвали Павла Пивоварчука.

- Та ви що, люди добрі! - намагався той заперечити.– У мене і грамота невелика та й літа немолоді.

- Не прибіднюйся, Павле. Маєш усе те, що треба. Уваж нашу волю, а ми тобі допоможемо, - гукали старші літами селяни.

- Гріх намовляти на себе, що старий. Та кожна з нас прийме такого діда на вечорниці, - починали жартувати удовиці і солдатки.

- Дядьку Павле, ставайте старостою, аби у селі був лад, - наполягали парубки та дівчата, остерігаючись розгнузданості довготелесих прусаків, що зрідка з'являлися на мотоциклах і танкетках, безборонно шастаючи по хлівах та коморах, шукаючи „яйка, млеко, шпек, птицю". Загравали до дівчат і молодиць.

Тлумач усе це переказав німцеві у цивільному, якого називав гером крайсляндвіртом. Той схвально кивав головою, муркаючи:

- Я - я, яволь, - після чого, махнув рукою, мовляв, гут (добре).

Громада в такий самий спосіб вибрала у помічники старості трьох міліціонерів – своєрідну охорону не стільки його особи, як силову ланку для виконання завдань окупаційної влади. Павлові Пивоварчуку тлумач передав слова „гера" назавтра

з'явитися в Тучин для одержання службових інструкцій та інформацію про помісячне жалування у 100 марок. Мусив виконувати.

Павло Пивоварчук в перші дні свого старостування не хотів підводити односельчан, сумлінно дбаючи про розчищення вулиць від складованих біля окремих дворів деревини, сіна, гною, посилав односельчан на замощування доріг на Пустомити і Вовкошів, контролював хід заготівлі визначеного „контингенту" курячих яєць, птиці, худоби на м'ясо. Навіть від окупаційних властей їздив своїми кіньми до Рівного на похорон двох вбитих партизанами високих посадовців. Належно служив до того дня, доки біля молочарні не зустрів Івана Невірковця, який утаємничено проказав, нахилившись до вуха:

- Чули, після того, як у Львові заарештовано Ярослава Стецька, розігнано національну раду Костя Левицького, начеб наступило затишшя. Тепер знову зачастішали напади на українські партії.

- І хто ж це пакостить?

- Німці, хто ж іще

- Не може бути! А хіба не вони допомогли проголосити Україну самостійною? - Пивоварчук не зогледівся, як з пошепок перекинувся на повний голос.

- Тихіше, - зацитькав Невірковець. – Вони, вони, а це, ніби, від самого Гітлера прийшла депеша до комендантів української міліції, щоб гестапівцям допомагали виловлювати партійців ОУН. Про це мені за великим секретом сказали у канцелярії коменданта Пустомит.

- Хто?

- Не скажу: побожився мовчати. Знаєте, що за такі розмови може бути?

- Простіше – куля, а гірше – шибениця. Нам з тобою, мабуть, якщо вдасться вивернутися від другого покарання, то першого, аж ніяк не уникнути. Я - тепер староста, а ти – міліціонер. Кому служимо? Окупантам. Ото і воно. Якщо їм в чомусь не догодимо, вони нас і „кокнуть", а коли для них будемо старатися та своїм людям напаскудимо, то „Степанові хлопці" не простять.

- Вас страшно слухати, дядьку Павле, - аж відсахнувся Іван від недавнього організатора вечорів дозвілля, а отямившись заперечив. - Таке скажете, при чому тут Бандера? Ми ж, начеб, виконуємо волю Бульби, погодившись на цю службу?

- Еге, роззуй очі та почитай навіть старі газети чи нові прокламації. Там чорним по білому написано, що політичну партією ОУН–р, тобто революційну, очолює Степан Бандера. Під рукою Тараса Бульби знаходиться військова організація „Поліська січ". У них - кожний знає свою справу. Теж мені підпільний повстанець, а простих речей ще не затямив - вичитав досвідченіший Пивоварчук свого співбесідника і раптово перейшов до перерваної теми розмови: то хто тобі повідомив про очікувані арешти?

- Сам Мальчевський.

- Невже? – тепер уже бувалий у бувальцях Павло не повірив тому, що почув і тут же раптово, для певності перепитав Невірковця. – Клим, пан комендант? Що і він за завданням батька-отамана у повстанській армії?

- Е, пане старосто, ви забагато хочете від мене дізнатися. Вибачайте, але я вас оце не зустрічав і з вами не говорив. То вам так здалося. Бувайте, - повернувся і почимчикував собі дорогою у бік власного двору.

Це була аж надто тривожна звістка. І нею невдовзі Павло Пивоварчук поділився з Максимом Самолюком, Павлом Тхоруком, Кузьмою Грушевським, Миколою Тхоруком, зібравшись у канцелярії сільської управи, ніби з приводу організації заготівлі зерна для німецької армії. Насправді ж один в одного запитували, що сталося з відновленим урядом незалежної України? Хтось з присутніх мав листівку, комусь потрапила до рук газета „Український хлібороб", інші з кимось там зустрічалися на базарі і мали розмову на зацікавлену тему. Разом і з'ясували, що 5 липня у Кракові німці заарештували Степана Бандеру і депортували до Берліна. Невдовзі туди ж доставили зі Львова Ярослава Стецька та деяких членів

новоствореного уряду. За те, що вони відмовилися скасувати львівські акти від 30 червня 1941 р., їх усіх ув'язнили в концтаборі Заксенхаузен. Відтоді за вказівкою Бандери ОУН перейшла у підпілля.

Учасники таємної сходки мали намір обміркувати, як далі бути. Не коритися ж окупантам, коли вони топчуть цвіт нації. Та це їм не вдалося, бо на східцях до будинку управи загупали важкі кроки. Навстіж розчахнулися вхідні двері і пролунав захеканий голос посильного від коменданта української міліції з Пустомит.

- Пан Мальчевський наказав організувати кілька возів з добрими кіньми і виїхати до Мичева. Звідти треба буде поспішати до Синівського лісу… Там з'явилися червоні парашутисти. Їх переслідують німці…

- Ну і хай собі, а ми їм для чого?

- Не знаю. Мені велено це вам передати, я і той…

- От морока, - проказав Пивоварчук, підхоплюючись із-за столу. І вже майже у дверях кинув до своїх співрозмовників. – Словом, будьте готові до заготівлі зерна, але без моєї команди – ні кроку. Повинні ж бути розпорядження.

Доки Пивоварчук шукав господарів з кіньми, а ті вимощували вози сіном, збігло немало часу. І все ж для годиться, разом трьома підводами вирушили до призначеного місця. Вже на малатинських хуторах стало чути стрільбу в лісі. А доки добралися до Мичева, то все й стихло. Зачекали коменданта. Він і розповів, що німці гнали парашутистів від хутора Гачан до лісу. Там одного вбили. Скільки було всіх – невідомо. Казали, ніби бачили шістьох.

Це трапилося 17 вересня першого воєнного року. Того ж дня діти згаданого хутора знайшли військову сумку з боєзапасами і радіодеталями. І віддали Івану Невірковцю, який знахідку заховав у коноплях однієї з садиб. Та скористатися нею не зміг: на знахідку випадково надибав селянин Михайло Мандзюк. Наляканий погрозами німців, що за сприяння ворогам рейху чи приховування військової інформації – розстріл, здав ту сумку в Пустомитівську комендатуру. Про що дуже жалкував вже згаданий Іван Невірковець.

- Ну, то треба ж, щоб нечиста до тих конопель принесла Мандзюка, - ремствував він, зустрівшись з Павлом Пивоварчуком, - там стільки було набоїв, що вистачило б нашим хлопцям–січовикам розгромити всю охорону Олександріївського табору військовополонених.

- Не печалься, захочеш допомогти своїм, відбереш і зброю, і набої до неї у ворогів. Було б бажання.

Ведучи мову про радянських десантників, котрі закинуті у тил німецьких військ саме 17 вересня 1941 р. - другу річницю звільнення від польської влади земель Західної України, зазначимо, що це була не єдина група. Можливо, було їх кілька десятків. Адже лише на території сучасного Гощанського району парашутистів виловлювали також неподалік сіл Пашуки, Майків, Томахів, Собівка. На жаль, цю сторінку війни радянські історики чомусь не висвітлили. Зрозуміло, подібна акція носила суто політичний характер. Здавши з кровопролитними боями величезну територію України гітлерівській армії, Сталінська ставка змушена була подбати і про свій авторитет. Десантники й мали продемонструвати окупованому населенню, що не вся Червона армія полонена, діє і прагне під керівництвом Сталіна подолати страшну гітлерівську силу. Зрозуміло, що майже всі сміливці–парашутисти тоді загинули, виконавши військову присягу, хоча й не створили очікуваного резонансу.

Ось як про один з подібних епізодів розповідав колишній житель села Рисвянка Радіон Жук слідчому на допиті у жовтні 1945 р. Їх, українських міліціонерів, того дня викликали до комендатури в Пустомити. Там сказали, ніби між селами Столице і Собівка радянські літаки викинули великий десант парашутистів. Ставилося завдання - допомогти німцям впоратися з озброєним загоном. Присутнім для цього видали гвинтівки. Посадили на підводи. Повезли. Доки доїхали до призначеного місця, там

давно уже порядкували вояки гітлерівського гарнізону, який стояв у Великих Сідлищах. Вони й переслідували парашутистів, вбивши 17-ро з них. Чи було їх стільки, чи більше, ніхто не знав. Але факт залишився фактом, що доки приїхали так звані помічники, добре оснащені німецькі солдати завершили операцію. Навіть встигли поховати на місцевому кладовищі полеглих своїх противників [1].

Безперечно, подібна інформація поширилася і в Малатині. Про парашутистів говорили, але практично їх мало хто з селян бачив, оскільки війська і польова жандармерія окупантів діяли так швидко, що навіть причетним до операції не вдавалося дізнатися чогось більшого. Навпаки, німці на всі заставки вихвалялися, як вони майстерно знешкодили величезні сили противника, перекинуті для підривної діяльності у своєму тилу. Мовляв, так буде й надалі.

На грунті сумних звісток Пивоварчук аж занедужав. До цього додалася хвалькувата мова німецьких листівок, у яких розповідалося про стрімку ліквідацію штабу „Поліської січі" Тараса Бульби у лісі під Олевськом. Це й навело старосту на думку, що пора позбуватися служби у сільській управі. Кілька разів з цього приводу звертався до свого вищого керівництва у Тучині, аби його звільнили від покладених службових обов'язків через хворобу. Не відпускали. Тоді він перестав виходити на роботу: вирішив – будь що буде, але окупантам служити не стане. І таки у листопаді німці змушені були його замінити Мальчевським Пилипом. Також не з його доброї волі, а з голосу громади...

За ці два з половиною місяці служби старостою, Павло Пивоварчук наприкінці війни перебував у радянських органах під слідством трохи більше дев'яти місяців. Його підозрювали у найжорстокішому злочині – зраді соціалістичної батьківщини, хоча він їй ніколи і не клявся у вірності. Крім того, виставлялося проти нього звинувачення з обтяжливими обставинами: йому приписували участь у виловлюванні радянських парашутистів. З цього приводу було відкрито кримінальну справу №1430, в якій слідчі намагалися довести провину Пивоварчука, спираючись в основному на свідчення деяких недоброзичливих односельчан.

А вони, оті свідчення, на подив траплялися дуже різні. Те, що його обирали старостою на зборах села – незаперечний факт. І що він загадував людям йти на відновлення понівечених військовою технікою доріг та вулиць, також чиста правда. Траплялося, що за рознарядкою з Тучина вимагали завезти до службових приміщень з лісу дров. Так. І мусив організовувати дроворубів та власників коней. Щодо парашутистів, то ніхто не бачив, аби колишній староста брав участь у тій небезпечній операції. На відміну від міліціонерів, він навіть тимчасово не мав зброї. То як же з голими руками можна вступати в бій з приреченими на смерть вишколеними десантниками?

Ось приблизно такими аргументами Павло Пивоварчук і вивертався з-під заранння заготовленої для нього статті 54 – 1 „а" Кримінального кодексу УРСР, що гострим мечем зависала над його головою. Найменша похибка і могло б трапитися непоправне: якщо не вища міра покарання з терміновим виконанням вироку, то гарантовані 25 чи в ліпшому випадку 15 років каторги у виправно-трудових таборах. А це для людини солідного віку майже вища міра.

Довгими, дуже довгими виявилися процедури допитів, так званих „очних ставок", доки слідчі УМДБ Рівненської області видали постанову від 15 серпня 1945 р. про припинення справи №1430. Те число і місяць Павло Миронович Пивоварчук пам'ятав, як дату другого свого народження.

Джерела та література

1. ДАРО, ф.Р-2771, оп.2, спр.2424.

Спиридон Кравчук

Станичний військовик

У довоєнну пору багато хто густозаселений хутір Заріччя, що розкидався неподалік Невіркова (нині Корецький район Рівненської області), називав селом. Тут здавна пролягли вулиці, на яких стояло більше 60 дядьківських садиб, крилами вимахував вітряк, плюскотіла риба у ставу, процвітала приватна торгівля у місцевих лавці та шинку. До офіційного статусу села бракувало лише власної церкви. Якби тамтешні господарі дуже захотіли, то мали б і її: від полів, садів і ферм одержували непогані прибутки. Тож в складчину могли звести. Але не поспішали, користуючись тою, що знаходилася на відстані якихось сімсот – тисячу кроків у густозаселеному Невіркові. Точніше, тут діяло два храми громад різного віросповідання – православний і католицький. До першого у свята чи з нагальної необхідності у богослужінні сходилися корінні жителі, до другого – прибулі поселенці. А останніх за роки польської влади вкоренилося кілька десятків сімей, починаючи від колишніх „уродзонних" шляхтичів чи заслужених перед „ойчизною" мужів Речі Посполитої до звичайних осадників чи запрошених на „креси всходні" мазурів з–під Любліна чи Познані.

В Заріччі, як і скрізь, людям велося по-різному: хтось у теплі та добрі, а комусь доводилося часом з квасом, а порою і з водою. Приходьки ніколи не вибивалися у заможні, але й ні в кого не просили хліба. Мали власне середнє господарство, з діда–прадіда сумлінно працюючи на землі. Так тривало, доки всі в родині були дужими і живими. Та доля розпорядилася, щоб наприкінці панування поляків сім'я Приходьків поріділа, і Петрові, синові Гаврила, довелося з ранніх літ самому добиватися куска хліба, аби не піти у світ з торбиною. Відтак хлопець навчився шевцювати. Домігшись свого, взявся латати та шити взуття на замовлення не тільки хуторян, а й мешканців ближніх поселень. Тож до його хати завше була протоптаною стежка.

За роботою Петро замало не залишився вічним парубком. Та стався випадок, коли він пильніше приглянувся до молодшої за себе на 13 років дівчини Ольги Ковальчук. І тоді збагнув, що то саме його половина для сімейного щастя. На диво, обраниця при сватанні не піднесла „гарбуза", а подала йому рушники, хоча й сама ще не надівувалася. Весілля відсвяткували у 1939 р., сподіваючись трохи привести до ладу з допомогою тестя Харитона Йосиповича господарство, а тоді вже й наповнити спільне гніздо галасливою дітворою. Проте склалося не так, як гадалося.

Вже з перших днів знайомства з Червоною армією і більшовицькими уповноваженими, що заходилися за допомогою створеного комітету бідноти роздавати панські, осадницькі й церковні землі, Петрові вдалося збільшити спадковий наділ поля. І мав серйозний намір зайнятися рільництвом, полишивши шевцювання. Та не встиг зібрати й першого врожаю, як ті ж представники від радянської влади взялися переконувати, що незаможникам буде легше жити в артілі. Тож квапили писатися до колгоспу і передавати туди не тільки доміряні грунти, але й віддавати нажиті попередніми поколіннями Приходьків. Молодий господар почав ремствувати:

- Та що це за порядки такі у більшовиків, коли одного дня обдаровують хлібом, а другого – з хати селянина забирають його, а на додачу ще й кажуть віддай сіль і воду? Як же жити?

За подібні висловлювання замало не дійшло до арешту. Врятувало втручання умудреного літами Петрового тестя Харитона Ковальчука, який у своїй хаті не тільки пригостив „чим бог послав" уповноваженого з новоствореного Межиріцького району, але і подав заяву до колгоспу. Наполіг так же вчинити і зятеві, який хоч начеб і змирився з втратою кількох гектарів родинних угідь, але в собі затаїв злість на кривдників. Тож коли в червні 1941 р. німці напали на Радянський Союз, і у селі

було оголошено мобілізацію чоловічого населення на фронт, Петро Приходько не захотів ризикувати життям заради облудної влади. Не мав прихильності і до швабів (так місцеве населення називало полчища Гітлера), що увійшли на початку липня і нахрапом заходилися збирати „контингент" продуктів харчування для окупаційної армії, забороняючи людям для домашніх потреб забивати худобу, перемелювати зерно на борошно у вітряках.

У Заріччі та сусідніх поселеннях було відомо, що 33–річний чоловік двадцятилітньої Ольги Ковальчукової вміє справляти черевики і чоботи. Тому вже глибокої осені 1941 р. до хати Приходьків, під виглядом шуцманів чи відпущених з таборів полонених червоноармійців, почали топтати стежку повстанці „Поліської січі", які квартирувалися у ближніх лісах. З їх розмов майстер дізнався про чималі сили, зібрані Тарасом Бульбою-Боровцем для збройного супротиву окупантам. Не проти й сам був до них влитися, та коли у сім'ї про це заходило, зразу ж втручалася дружина з своїм коротким запитанням:

- А я? Що мені робити?

Тоді і дещо пізніше до Петра також приглядалися знайомі командири УПА. Вони були обізнані з його непоганими природними організаторськими здібностями, вмінням читати й писати, але деякий час не давали йому серйозних доручень. Обходилися лишень замовленнями на лагодження старого і пошиття нового взуття для себе та рядових вояків. А ще інколи станичний військовик села Невірків Олексій Поліщук кликав на допомогу при термінових завданнях: збирати і доставляти у призначені місця харчі, одяг, полотно на рятівні пов'язки пораненим, коней для верхової їзди. Вочевидь, у перший та другий роки війни не було особливої потреби у мобілізації чоловічого населення до лав підпільних українських формувань, оскільки вистачало добровольців. Останні без найменшого примусу спершу проходили відповідний вишкіл і тільки тоді ройові та сотенні брали їх на бойові операції. Людей щадили, заодно створюючи, на всяк випадок, резерв. У ньому деякий час і перебував Петро Приходько, дружині якого Бог все не посилав діток.

Нарешті, у листопаді 1943 р., в нічну пору, до садиби шевця завітав озброєний багатозарядною автоматичною гвинтівкою Іван Козяр з сусіднього Щекічина. Господар, як нерідко траплялося раніше, приготувався прийняти тузень чи мішок заношеного взуття та матеріалів для його відновлення. Та замість чергового замовлення прибулий наказав:

- Вранці вам слід з'явитися до нашого села і там знайти Василя Жильчука. Деякий час будете у його розпорядженні.

- А це ж з якого дива?

- Така вимога підрайонного „Богдана".

Дружина Петра при розмові не була присутня, проте жіноче серце підказало, що знічев'я підпільники озброєними до будинків не заходять, нехтуючи небезпекою потрапити на очі німецьких засідок чи патрулів. Тож швиденько звелася з ліжка, накинула на свої плечі велику теплу хустку, вийшла до кухні, де упівголоса гомоніли чоловіки. Останні при її появі зразу ж вмовкли, охоплені подивом. Першим отямився Приходько:

- Ну, чого ж було вставати? Все у порядку. Ми поговорили і я вертаюся спати.

- Кудись викликають чи посилають? – поцікавилася Ольга, не побачивши принесеного взуття для лагодження.

- Кажу ж бо – йду спати, - і вже до посланця зверхника. – Добре, я все зрозумів. Раз треба - навідаюся.

Вже, коли за Козярем господар взяв на засув вхідні двері до хати, дружина Приходька ще довго допевнялася, чого той завітав. І чоловік мусив зізнатися про таємничий виклик до Щекічина. А почувши прізвище того, кого мав відшукати там її Петро, жінка заспокоїлася:

- Та це ж добре знайомий мого батька. Зараз займає якусь посаду у тамтешніх підпільників.

Як потім з'ясувалося, Ольга й справді мала рацію: Василь Жильчук був старшим над станичними тамтешнього терену. Він і посилав Петра Приходька у село Залізницю на навчання керівників низових осередків. Туди, за розпорядженням надрайонного провідника ОУН Чорного, зійшлося з довколишніх сіл близько 50 дужих хлопців та чоловіків. Термін підготовки обмежувався десятьма днями, оскільки сюди дуже швидко у зворотньому напрямку наближався фронт. УПА готувалася до навальних нападів на місцеві гарнізони гітлерівців, їх укріплення, залізничні магістралі, обози, щоб уникнути затяжних сутичок німецьких і радянських військ, під час яких найбільше могло б постраждати місцеве населення. Практично йшлося про захист мирних людей від тривалих бомбардувань з повітря, артилерійських дуелей, кровопролитних перестрілок із ручної зброї. Навчені станичні військові у кожному селі повинні були подбати про найпростіші засоби захисту дітей, жінок, стариків. З цим до початку боїв передбачалося викопати та обладнати достатньо підземних криївок, визначити безпечні місця у лісах, створивши там надійні припаси харчів та одягу. Під час навчання Петру Приходьку підпільники дали псевдонім „Осока".

Щоб навчання надійно засвоювалося на практиці, кожного з підготовлених низових організаторів на деякий час розкріпили за досвідченими станичними військовими. Петра Приходька призначили під руку Олексія Поліщука в Невіркові. Походивши з тиждень у помічниках, недавній швець став станичним військовим на своєму хуторі Заріччя. Забезпечили його зв'язковою Яриною Ткач, яка мешкала у Невіркові.

Петро Приходько без найменших зволікань часу справді розгорнув належну діяльність. За його порадою у деяких садибах господарі викопали власні криївки, в багатьох обійстях Заріччя мешканці облаштували надійні схрони для зерна, борошна, м'ясних продуктів. Попередив, а потім і сам перевірив, щоб в усіх, хто мав власних коней, були справними вози на випадок масової евакуації населення до безпечних місць, в разі можливих боїв німців з наступаючими силами червоноармійців. А при наближенні фронту до села, за домовленістю з підрайонним Богданом, заходився, за допомогою надійних спільників серед селян, збирати зайвий теплий одяг та найнеобхідніші харчі і складати у найвіддаленіших від доріг садибах хуторян та неподалік Жорнівського лісу. Все робив так, як і вимагали командири при навчанні станичних військових. І навіть більше: з власної ініціативи організував добове чергування чоловіків на підпорядкованій території та кінних роз'їздних вивідувачів поза хутором. Вони мали при появі будь–якого війська оповіщати населення передзвоном у шматок рейки, підвішеної посеред густозаселеної вулиці.

Не знав дбайливий станичний та його безпосередні зверхники, що перед наближенням до кордонів західних областей України фронтові командири Червоної армії одержали таємний наказ від Ставки головного командувача: не вступати у будь-які стосунки з місцевими несанкціонованими радянською владою збройними силами опору окупантам. Виходило, що не дозволялося патріотам краю спільно з наступаючою армією дбати про збереження мирного населення.

Вже напередодні Різдвяних свят 1944 р. все гучнішими були артилерійські канонади 121-ї Гомельської стрілецької дивізії, що підходила з півночі, та 13-ї армії, яка рухалася зі східного боку. Людвипільською (нині Соснівською) дорогою майже цілодобово тяглися німецькі механізовані та гужові колони відступаючих військ. Більшість прямувала на Межирічі. Деякі з них, аби скоротити шлях, на перехресті біля Невіркова завертали праворуч на це село і поспішали до Вовкошева, а там – на Липки, Синів і до шосе Київ – Львів. Складалася зручна ситуація для нападу на окремий транспорт, щоб добути зброю, військове спорядження. Але на це не наважувалися навіть гарячі голови, яких немало було у місцевих підрозділах УПА. Причина – до краю роздосадувані невдачами гітлерівці за кожний постріл у їх бік винищували все і всіх, хто потрапляв на очі. Про це був попереджений і Петро Приходько. Тож спровадивши у безпечне місце жителів тих садиб, що стояли вздовж дороги, він слідкував, аби не допустити знищення хутора Заріччя.

Червоноармійці у довколишні села вступили на Василя (Новий рік за старим стилем). Не встиг Петро і такі, як він, їх добре роздивитися, аж до хутора нагодилися „свати" польового військкомату. І треба ж так, щоб потрапити до них на очі, повертаючись з гостей від тестя Харитона Ковальчука. Четверо солдатів, озброєних автоматами, і офіцер перестріли Приходьків недалеко від їх двору.

- Хто такі? – поцікавилися для годиться.

- Тутешні ми, он наша хата, - відчуваючи щось недобре, відказала дружина Ольга. – Святкуємо Водохреща.

- Ідьот война, а ви празднуєтє? Нє харашо, - ближче підступився до сімейної чети офіцер і коротко пояснив, що для наступаючої Червоної армії потрібне поповнення з місцевого звільненого населення, дивлячись на Петра поцікавився: - Ви хатітє служіть у доблєстних савєтскіх вайсках?

- Та хто його знає. Не думав…

- Він же у мене хворий нутрощами, - заступилася за чоловіка Ольга, - хто ж там йому буде різні каші варити?

- Не переживайте, - весело засміялися солдати, - нас в основному годують лише кашами.

- Разгаворчіки, - офіцер різко припинив жарти, заглядаючи на наручний годинник. - На сбори вам, гражданін, даю дєсять мінут. Хамєнка, правадітє в дом і вмєстє бєз апазданія вазвращайтєсь абратна. Ясна?

- Так точно, таваріщ старший лєйтєнант, - відчеканив служивий і майже силоміць заходився виконувати нелегке завдання.

Того дня із Заріччя на фронт взяли близько десяти місцевих поселенців чоловічої статі віком від 18 до 50 років. Новобранців деякий час навчали військової справи, не розлучаючи. Потім кожному визначили свій напрямок. Петра Приходька спровадили на Прибалтійський фронт, полкам якого доводилося битися з німцями за Литву, Латвію, Естонію, Східну Прусію. Скрізь вистачало і атак, і відступів з оборонами, і холоду, і голоду. Та найбільше - крові і пожеж. Про це він спершу з болем описував дружині, заспокоюючи її, що він навмисного зла нікому не чинить, а тому й допоки залишається живим і неушкодженим. І не знав солдат, що його листи переглядають у спецвідділі. Лише „відсіяні" потрапляли до Ольги, на що вона скаржилася чоловікові.

У постійних боях збігали місяці. Хоча й кажуть, що можна звикнутися лише до добра, але Петро Приходько переконався – із злом також треба вживатися. Якось у липні його піхотний полк перекинули комусь там на виручку під Псков. Між ним і містом Острів німці, надійно окопавшись, затримували наступ ударних сил Червоної армії. Командування квапило піхотинців будь-якою ціною прорвати оборону противника. Солдатам довелося майже без перепочинку пориватися в атаки. Під час однієї з таких, ворожа куля влучила у ліве передпліччя Приходька. Отам він, стікаючи кров'ю, вже було прощався з білим світом. Розумів, що рана сама собою не смертельна. Для початку вистачило б втручання санітара, щоб затамувати її. Та де ж його взяти, коли навколо від розривів мін і снарядів день перетворився на ніч. Мусив власними зусиллями рятуватися, затиснувши здоровою рукою рану на ушкодженій. Так і знепритомнів. Очуняв від лагідного:

- Потерпи, браток, хвилинку. Лишень відтягну тебе он до ближньої воронки. Там і перев'яжу , - схилившись над Петром, ласкаво мовила невідома жіноча постать, яка йому нагадала дружину Олю. – Можеш рухатися?

- Кажіть куди, сам перебіжу, - хоробрився, але підвестися не зміг.

Після перев'язки та ковтка спирту з фляги, що носила із собою санітарка, Петрові дещо полегшало. Тож хоча медсестра й наказала йому зачекати у глибокій схованці після вибуху снаряда, доки закінчиться бій, він самотужки зумів покинути пекельну місцину. За ліском знайшов і польовий шпиталь. Звідти Приходька і десятки подібних йому відправили на лікування до різних стаціонарних медичних закладів. Йому

випало подорожувати аж до залізничної станції Яр Удмуртської АРСР. Там довелося затриматися ще на три місяці. І хоча лікарі робили все можливе, проте Приходько не уникнув інвалідності: ушкоджена рука залишалася неслухняною, звисаючи від плеча, як нежива.

Повернувся фронтовик до своєї домівки у листопаді 1944 р. На ту пору уже було відкритим протистояння сил УПА і більшовицької влади. Остання, маючи потужний каральний апарат, диктувала свою волю через публічні звернення у листівках, усних виступах представників компартії, рад, міліції, прокуратури. Зводилося все до того, що усім „участнікам бандформірованій" треба вийти з повинною і скласти зброю. Тих, хто справді у роки німецької окупації чесно боровся з ворогом заради волі і свободи рідного краю, подібні грубі випади більшовицьких властей ображали. Чому їх називали бандитами на своїй землі? Адже вони за межі власних територій не виступали, намагаючись когось у ближніх Білорусі, Литві, Польщі чи деінде пограбувати, посягнути на релігію, культуру, традиції, мову цих народів. Вони були у роки відступів і масової здачі в полон Червоної армії променем надії для народу Західної України. Та не тільки Західної. Якраз за ініціативою Тараса Бульби-Боровця, Степана Бандери, Андрія Мельника і було організовано народну боротьбу з німецькими окупантами. І хоча цього ніколи не визнавали радянські історики, а тим паче політики, але правди нікуди не дінеш – на грунті самооборони підпільників Волині і Галичини зародився партизанський рух „червоних". Тепер у цьому неважко переконатися, заглянувши до відповідних документів тої пори.

Як водилося у ті роки, невдовзі Петра Приходька відвідали „хлопці з лісу". Бо лише там змогли уціліти справжні патріоти. Розпитавши, що та як довелося воювати, запропонували після деякого перепочинку знову стати станичним військовим у Невіркові. Погодився. А в січні наступного року вже й приступив до виконання раніше знаних обов'язків. На цей раз ті обов'язки дещо відрізнялися від попередніх. Змінилися і зверхники. Попереднього підрайонного військ УПА „Богдана" змінив „Туча", він же й „Галкін", районним став „Незнайка". Приходька вони та інші підпільники стали називати „Грабчаком". Подібна конспірація, вочевидь, була виправданою. Адже, сталінські винищувальні каральні загони підсилювалися донедавна фронтовими підрозділами військ НКВС, що мали неабиякий досвід бойових дій. Вони невеличкими гарнізонами розквартирувалися майже у кожному великому селі. Серед них був і Невірків.

Якщо війна з гітлерівською Німеччиною завершувалася, то офіційно неоголошена війна з українським підпіллям помітно розгорталася. В умовах нічного патрулювання військових із засідками на узліссях, перехрестях доріг, віддалених хутірських садибах, Петрові Приходькові все ж таки вдавалося заготовляти у населення харчі та одяг, доправляючи на зарання обумовлені місця, добирати поповнення для військ УПА, згідно оголошеної Центральним проводом мобілізації чоловічого населення від 17 до 40 років. Він був впевненим, що ризикує в інтересах свого народу, його незалежності. Найчастіше ходив селом та хуторами з начинням шевця, начеб шукаючи заробітку. Безперечно, не всі, кого він заносив до списків можливих рекрутів приймалися до лав борців, небагато з них успішно пройшли перші випробування на стійкість заради ідеї, проте продовжував робити доручену справу.

У повсякденних турботах непомітно збігла зима. Сподівався, що з настанням тепла стане легше обходити розставлені пастки: пряма суха стежина завжди коротша за довкружний протоптаний шлях. Та не врахував, що цю істину зрозуміли і його недруги. Якось надвечір'ям, повертаючись з віддаленої хутірської садиби до свого двору після чергової зустрічі з керівником районного проводу ОУН „Чорним", Петро Приходько в чистому полі зустрів військових. Під конвоєм його привели у Невірків, передали представнику армійської контррозвідки „Смерш". Після короткого допиту, той, почувши, що інвалід війни заробляє кусок хліба лагодженням та пошиттям взуття, ладився відпустити. Та втрутився присутній енкаведист:

- Ти, чоловіче, щось дуже часто буваєш у різних кутках села і на хуторах. Пам'ятаєш, як зустрічалися?

- А чого ж, сержанте. Ви мене тоді допитували, чи не бачив я бандерівців.

- На цей раз знову цікавлюся – то зустрічався з ними чи ні?

- Ні, майже до заходу сонця латав у знайомого діда чоботи. А як вийшов з хати, зразу ж мене ваші орли взяли на „мушку" і привели сюди. Якби йшов сам, можливо б кого і зустрів.

- Все ж таки, я тебе заберу з собою у Межирічі. Може там щось конкретне і пригадаєш.

- Але ж – це беззаконня! Я – фронтовик, а ви мене заарештовуєте без провини.

- Не хвилюйся, поговоримо, то знайдемо і причину. Для цього й затримуємо.

І справді знайшли. Серед тих, хто раніше потрапив до „буцегарні" райвідділу міліції, знали шевця Петра Приходька із Заріччя. Без злого умислу бовкнули, що в роки німецької окупації він там був станичним військовим УПА. Добре виконував обов'язки. Чи порвав він зв'язки з підпільниками після фронту, не відають. Через деякий час для органів дізнання стало зрозумілим, з ким вони зіткнулися: решту таємниці розголосили під тиском „свіжовиловлені" учасники підпілля, з якими йому не так давно довелося безпосередньо співпрацювати. Так що вже наприкінці квітня 1945 р. Петро Приходько для слідчих органів став заарештованим, на нього заведено карну справу під номером 2320 за статтями 54 – 1"а" і 54- 11 КК УРСР.

Допити тривали напрочуд інтенсивно. У більшості випадків бралися до уваги свідчення тих, хто стверджував участь Приходька в лавах УПА. Серед них були й жінки, котрі за подіями слідкували лише через плітки. Вони охоче переказували десь почуте, добавляючи трохи власного вимислу. І це сприймалося, на першій порі, як успіх у викритті небезпечного злочинця. Сам же Приходько, зрозумівши, що на себе не треба брати зайвого, зізнався про співпрацю з УПА „за німців", але категорично відкидав найсерйозніші свідчення такої участі після приходу Червоної армії. Такі документи слідства потрапили на початку серпня 1945 р. до воєнного трибуналу Львівського військового округу. Звідти невдовзі їх повернуто з грифом „ на дорозслідування".

Розпочався новий цикл дізнання. Його організували спеціалісти обласного рівня, які відсіяли „жіночі" плітки, залучили у свідки місцеву інтелігенцію, сусідів, рідних. Тоді ж конкретно поцікавилися чи справді Приходько у лавах Червоної армії воював з німцями, коли забраний, ким, де перебував, де одержав поранення? На кожне з поставлених запитань вимагали довідки, юридичні підтвердження. На захист зятя виступив тесть Харитон Ковальчук, сусід Нестор Олексійчук, вчителька місцевої школи Надія Горбова та багато інших. Хоча вони з чуток і знали, що Петро Приходько причетний до націоналістичного руху, але про це вмовчували. У ході повторного слідства спростована й чутка, що ніби Федора Мельничук під час війни просила Приходька, аби він відпустив додому з війська УПА її сина Володимира, а замість нього забрав його батька. З'ясувалося, що син літньої жінки також був на фронті, а її чоловік Степан помер на початку 1941 р. Подібні метаморфози спливли на поверхню щодо деяких інших попередніх „доказів" провини. Як у першому, так і в другому розслідуванні ніхто не підтвердив, що Приходька бачили при зброї. Виходило, що чинити примусу він не міг.

Збігали дні, місяці. Нарешті 19 березня 1946 р. на підставі зібраних матеріалів слідчі УНКДБ видали постанову про припинення карної справи №2320 і Приходька П.Г. звільнено з–під варти [1]. Але навіть після оголошення цього документа він не зміг зрозуміти, як так склалося, що його більшовицькі власті мордували замало не рік за допомогу підпільникам в організації опору проти німецького поневолення. То хто ж тоді справжній окупант на цій благословенній землі?

Джерела та література

1. ДАРО, ф.Р-2771, оп.2, спр.2110

Спиридон Кравчук

В'язень камери Сталіна

Справедливо, що у наші дні на державному рівні йдеться про те, щоб до кожного учасника боїв Другої світової війни була прикута особлива увага. Але, на диво, зустрічаються окремі випадки, коли про тих, кому довелося під свинцевим градом куль та осколків авіаційних бомб, гарматних снарядів і мін ходити в атаки на німецьких окупантів, не знають навіть односельчани. Саме так склалося на житейській ниві Семена Устимця із села Симонів Гощанського району. Не тільки через його надмірну скромність, але й деякі трагічні обставини...

Що таке війна і які біди вона приносить, синам та доньці офіцера царської армії Кирила Устимця, який в роки Першої імперіалістичної до нудоти нанюхався пороху, було відомо з раннього дитинства. Але батькові розповіді про страхіття лихої пори для Семена, Івана та Уляни здавалися незбагненними міфами порівняно з початком реальної біди, що постукала у стіни їх хутірської садиби наприкінці червня 1941 р. Майже кожного дня аж до вступу німців у їх рідне село, надривно бемкали дзвони старенької церкви, над головами кружляли літаки, часто висипаючи з власних нутрищ смертоносний вантаж. Діставалося від бомб та кулеметного стрекотіння не тільки військам, що відступали з-під Острога по загубленій серед лісів та полів, накоченій, колись тихій, дорозі, але і місцевим гречкосіям. Бо хто там з нападників прицілювався, аби обминути хутірську чи сільську садиби, закучерявлені густим садом? Чужинець прасував усе підряд. Тож навзнак падали дерева, обліплені недозрілими вишнями, яблуками, грушами, вогнищами охоплювалися будинки. Їх господарі, обчіплявшись малими дітьми, тікали подалі у високі жита, щоб зачаїтися в розорах біля роздільних меж чи глибоких розплугах. Там і пересиджували веремію. Про хліб та завтрашній день починали думати опісля, коли влягалися вибухи, стрілянина і ревіння моторів над головами, а білий світ закликав до продовження існування.

Ще сутужніше селянам доводилося у дні сутичок відступаючої Червоної та наступаючої німецької армій. Тоді на поміч місцевим людям приходила Горинь із верболозовими берегами та довколишніми гаями. Багатьом довелося повертатися на згарища до витолочених садів, городів та полів. Дещо пізніше не обминула така участь і сім'ї Кирила Устимця.

Не встигли окупанти розкуштувати сільської курятини, домашнього масла з пряженими яйцями, як заходилися створювати „українську армію", оголосивши призов бажаючих молодих чоловіків та хлопців. Місцевий старостат до складених списків заніс обох молодих Устимців – двадцятилітнього Семена та сімнадцятилітнього Івана. Це дуже засмутило їх батька – давнього вояку, який глибше, ніж сини, розумів чим може закінчитися та гра у національне військо під орудою чужинців: сам потрапляв у подібну перепалку після зречення престолу Миколою II. Щоб врятувати синів від наруги, батько почав топтати стежку до старостату, доводячи, що старший з синів повинен піклуватися про молоду дружину і маленьку донечку Марію, а молодший – ще підліток і зарано йому до війська. Хай підросте під батьківським доглядом. Проте вдалося Кирилові Устимцю відстояти лише сина Семена.

Іван, добавивши для солідності собі літ, деякий час і справді служив у Рівному. Та коли навідувався до села, найчастіше зустрічався з своїм добре знайомим Іваном Лакеєм. За його ж порадою, як стало потім відомо, після розформування підрозділу надуманої німцями „української армії", Іван Устимець влаштувався поліцаєм у Гощі. Деякий час він входив до охоронної команди, що пильнувала місцеве зерносховище, панський маєток, млин. Згодом йому доручили оберігати склад зброї.

Так тривало до березня 1942 р. Саме на цю пору в нашій місцевості припадає масове зародження сільських боївок самооборони – зародків майбутньої УПА. Знову ж таки, як пізніше з'ясувалося, штаб одного з повстанських підрозділів знаходився

у лісі за три кілометри від села Симонів. За переданим звідти наказом через уже згаданого Івана Лакея, який був зв'язковим між штабом повстанців і тими підпільниками, котрі служили у гощанській поліції, Іван Устимець організував напад на сховище зброї. Під прикриттям темної ночі, сміливці, серед яких були Степан Устимець, Петро Рокунець, Юхим Устимець та ще деякі хлопці, розбили замки на дверях і винесли до лісу гвинтівки, автомати, кулемети, набої до них, ручні гранати. Словом - усе, що там зберігалося. Про це згадується у документах Рівненського державного архіву [1, арк.22-25].

Тоді старший з братів Семен працював у домашньому приватному господарстві, дбаючи, як і належало молодому господареві, про власну сім'ю і старегьких батьків. Так тривало впродовж усієї війни, за роки якої дружина подарувала йому ще одну донечку - Олю. Щоправда в умовах окупації одна з наймирніших професій хлібороба була небезпечною нарівні з тією, яка вимагає від людини ношення при собі зброї. А, можливо, ще й вразливішою. Якщо випадала необхідність, військові, поліція чи й окупаційні власті щось від хлібороба вимагали, чогось допевнялися, примушували поступатися власними принципами всупереч особистим інтересам та волі. Найменший супротив селянина, або непокора ставали причиною грабунку з розбоєм. Жахливими випадками повнилися хутори й села. Лишень у Симонові каральні підрозділи польової жандармерії розстріляли більше десяти мирних трударів. У тому числі і Андрія Друзюка - близького родича Семена Устимця. Тож йому, Семенові, як і його односельчанам, доводилося орати, засівати поля, збирати урожай з оглядкою на небезпеку. Та й після важкої робити на власному дворі біля сім'ї хлібороб також не був впевненим, що його ніхто не потурбує. Через це нерідко доводилося переховуватися від стороннього погляду, небажаних зустрічей.

За неписаними правилами війни, всі дужі особи чоловічої статі начеб повинні примикати до котрогось з ворогуючих таборів. Така жорстока логіка не спростувалася і з поверненням Червоної армії, окремі підрозділи якої переправлялися поблизу села Симонів на лівий берег Горині у січневі дні 1944 р. Нова сила також вимагала уваги і поваги до себе: допомоги у спорудженні оборонних об'єктів, доставці до лінії фронту військової амуніції, набоїв, а звідти – поранених і загиблих червоноармійців. Якось до двору Семена Устимця забіг з пістолетом у руці молоденький офіцерик. Побачивши господаря, зразу ж запитав:

- А ти почєму нє ваюєш?

- Бо не маю чим, - відповів Семен напівжартома.

- Счас будєт, - ніби зрадів прибулий, що зустрів не зайнятого чоловіка. - Пайдьом к пушкє снаряди насіть...

Тріумф наступу на гітлерівські війська, що покидали окуповані землі, хоча й вселяв спільну надію на прискорення миру, проте в багатьох конкретних сім'ях не зміг вселити впевненості, що усі скористаються тим благом. Особливо після оголошення польовим військкоматом призову поповнення для наступаючої армії, за яким мобілізовувалися чоловіки і хлопці віком від 18 до 50 років. До цієї категорії громадян належав і Семен Устимець, під опікою якого знаходилися дружина з двома малолітніми дітками та старі батьки. Проте з призовом його чомусь зволікали. Тільки й того, що нагадували, викликаючи до військкомату в Гощу на комісію.

Як тільки фронт відкотився на лівобережжя Горині і погуркотів до кордонів західної Європи, на звільнених землях розпочалося активне переслідування тих, хто в роки німецької окупації пішов у підпільні військові формування Української повстанської армії. Для цього були утворені добре озброєні винищувальні підрозділи з числа чекістів, міліціонерів, військовослужбовців та партійно-радянських працівників. Такі каральні загони діяли і в Гощанському районі. За допомогою зброї вони прочісували села, хутори, довколишні узлісся. Часто навідувалися до тих садиб, з яких молоді люди пішли у лави непокірних месників. Під пильним наглядом опинилася й родина Устимців, яка розгрібала ще тепле попелище спаленої

садиби, міркуючи про її відбудову. Причина зрозуміла: хтось з односельчан розповів радянським властям про діяння Івана, молодшого з братів, хоча про нього й було запущено чутку, начеб він відступив разом з німцями. Але, як пізніше з'ясувалося, то була лише версія переслідуваної сім'ї. Причому її так часто і навально турбували, що обтяжений домашніми справами Семен, не чекаючи офіційного виклику, в березні 1944 р. сам прийшов на Гощанський призовний пункт з проханням:

- Заберіть на війну!

І там не відмовили. Після деяких формальностей, батька двох малолітніх дочок перевдягли у обладунки червоноармійця, зачислили до 12 полку 12 роти Харківської дивізії. Спершу проходив муштру в якості стрільця-піхотинця, а невдовзі й розвідника. Деякий час перебував у запасному підрозділі. Там за скороченою програмою освоював премудрості наступального бою. А через якихось десяток днів Харківську дивізію залізницею перекинули до Прибалтики. Довелося Семенові Устимцю випробовувати набуті знання неподалік столиці Латвії міста Риги. Лишень прибув туди, зразу ж опинився під нищівним вогнем противника. Мусив миттєво призвичаюватися до ситуації: з вагона і - в пекло вогню та диму, розривів снарядів і посвисту куль.

То була для виходця з села Симонів перша і остання лінія фронту. Після завершення стратегічної операції, його зачислили до складу підрозділу конвою полонених німецької армії углиб Росії. Так він опинився у місті Чебаркуль Челябінської області. Через деякий час його перекинули у війська, підпорядковані МВС, для охорони утриманців спецтабору № 0305, що знаходився неподалік Свердловська.

Відтоді й почалися нові непереливки. Вочевидь, що працівники спецвідділу надіслали на „західняка" запит за місцем його попереднього проживання, аби з'ясувати, чи він не належить до родини, причетної до ОУН – УПА. Доки у Симонові та Гощі відповідні служби докопувалися суті, Семена Устимця перевели до міста Свердловська у воєнізовану пожежну охорону. Там він за півроку уже був шанованим бійцем-рятівником народного багатства і майна громадян від вогню. Визнання набутої майстерності, обіцяло одне з найпочесніших заохочень для солдата – короткотермінову відпустку до рідні. Тим паче, що тоді вже війна закінчилася, і йому урочисто вручили медаль „За перемогу над Німеччиною". Тож були усі передумови до здійснення жаданого сподівання. На жаль, замість заслуженої радості, одержав чергову прикрість - арешт.

Допитували слідчі з польової воєнної контррозвідки так званого „Смершу" („смерть шпигунам"). Основна їх увага була прикута до сторінки з біографії років німецької окупації: що робив, як ставився до гітлерівців, коли записався до поліції, які зв'язки мав з ОУН-УПА? Майже одні і ті ж запитання впродовж тижнів, місяців. Як доказ причетності до поліції та підпілля йому зачитували свідчення, добуті в окремих односельчан, які у післявоєнний період встигли влаштуватися на службі місцевої радянської влади. Семен відкидав їх твердження і підозри, доводячи, що усі ті роки знав лише домашнє господарство та власну родину. Його заперечення ретельно заносили до протоколів, але при чергових зустрічах слідчі, ніби про них забували. Знову і знову відбувалися приблизно такі діалоги:

С.Устимець після арешту

- Визнаєте себе винним у співпраці з німцями та в контрреволюційному протистоянні радянській владі?

- Не визнаю, бо це неправда.
- Неправда й те, що ваш брат служив у поліції, а потім пішов до бандерівців?
- Цього я не заперечував. Але чи повинен я перед законом відповідати за брата?
- Де він зараз?
- Не знаю: я ж з березня минулого року служив в армії. Рідня у листах про нього нічого не писала.

Із Свердловська до Гощі та Симонова линули додаткові запити: підтвердити попередні показання свідків! Останні, у свою чергу, не бажаючи втратити зайнятих місць роботи, продовжували настоювати на висловлених раніше версіях щодо вигаданих провин Семена Устимця. Подібна веремія навколо його долі тривала з кінця 1945 і майже впродовж першого кварталу 1946 рр. Склалося так, що порушеної карної справи №5442 за статтею 58-3 Кримінального кодексу УРСР не можна було передавати до суду через недостатність доказів та невизнання провини самим підозрюваним. Не було підстав і до її закриття. Невідомо за чиєю постановою, але військові слідчі передали цю справу на довершення своїм колегам з НКВС. Останні Устимця з слідчого ізолятора перевели до давньої в'язниці міста Свердловська.

Оселили без провини звинуваченого у загальній камері на 46 в'язнів, де знаходилися цивільні мігранти з Чехії, Німеччини, Китаю. Серед них було й кілька українців. Ці по-родинному його ознайомили із звичаями казенного непривітного будинку, розповіли, що саме у тих казематах перед революцією 1917 р. відбував покарання Йосип Джугашвілі (він же Коба, потім – Сталін). Тихо жартували, мовляв, не печалься, Бог дасть, то й ти звідси вийдеш відомою людиною. А ще запевняли, наче до тої пори у окремому казематі цієї в'язниці знаходилася також есерка Каплан, яка колись стріляла у Леніна.

- Захочеш, зможеш і сам переконатися в цьому. Але спершу треба вивчити азбуку „Морзе". За її допомогою і достукаєшся до відомої на увесь світ терористки.

Маючи допитливу вдачу, Семен і справді почав вивчати таємний метод спілкування з ув'язненими сусідніх камер. У такий спосіб сподівався віднайти там своїх земляків, аби від них мати бодай найменшу звістку про рідний край. Бо ж за період арешту не мав звідти жодного повідомлення. А хотілося ж дізнатися, яке там післявоєнне життя. Про сім'ю годі й говорити. Батьки, сестра Улянка, дружина Ганна, донечки Марійка та Олечка постійно стояли перед очима у напівтемній холодній споруді, що вдень освітлювалася гасовою коптилкою і постійно обігрівалася лише людськими подихами й тілами. Рідні безперестанку, особливо у снах, його запитували:

- Чому не повертаєшся до нас? За що терпиш тортури?

А що він мав відповісти окрім одного:

- Не знаю.

Збігали тижні, місяці. Зрідка Семена викликали на допити. Йому задавали трафаретні запитання. На них були такі ж відповіді. Щоб якось скоротити до нестерпності гіркий час, Устимець і справді навчився перестукуватися з сусідами-ув'язненими через стіни та по водогінній трубі. У такий спосіб відшукав волинян, але не рівненчан. Навіть кілька разів обережно, не називаючи себе, „поговорив з Каплан".

У цей період йому пощастило познайомитися з лікаркою, родом з Житомирської області, котра тут же відбувала покарання і працювала у місцевому медпункті. За її порадою, коли організм Устимця на півголодному харчуванні до краю виснажувався, лягав до хворих у камеру для оздоровлення. Благодійниця – землячка організувала йому зустріч з міжнародною делегацією, яка відвідувала іноземних в'язнів. Тлумачем у них був військовий полковник з Полтавщини. Семен і розповів йому про свій душевний біль. Той, у свою чергу, порекомендував Устимцю написати листа-прохання до рідні, аби вона заручилася підтвердженням восьми свідків його невинності у виставлених підозрах. Це й була своєрідна рятівна ниточка.

Приблизно в середині 1946 р. до в'язня з Симонова, аби зламати його волю і домогтися самообмови, наглядачі тюрми застосували додаткову жорстокість. Спершу на нього, ведучи на допит до слідчого, наклали наручники, що заборонялося правилами утримання підозрюваних. При дізнанні, того ж дня, у віддаленому корпусі спробували до нього застосувати тортури, штрикаючи голками в пальці рук. На що Устимець голосно запротестував. І йому прийшли на допомогу не тільки ближні розконвойовані в'язні, а й окремі вільнонаймані робітники. Невдовзі наглядачі намагалися спровокувати його на бійку з гравцями в доміно у кабінеті начальника охорони.

Коли й це не вдалося, Устимця помістили на невизначений термін до групового карцеру з добовим харчуванням у 100 грамів хліба та 160 грамів води. Хоча для покараних тут не передбачалося прогулянок, проте на цей раз утриманців карцеру повели „дихати свіжим повітрям" через загальний коридор у пору рознесення в бачках паруючої обідньої баланди. Мало хто утримався від спокуси вгамувати голод вареною стравою: одні вибивали з рук кухарів бляшані миски, щоб ними зачерпнути приготовленої їжі, інші заходилися хапати її жменями. Зчинилися штовханина, лемент, бійка. Тоді охоронці металевими палицями розбили голови, руки, ноги, спини майже усім присутнім в'язням. У тому числі і Семену Устимцю. Зате самі залишилися без синців, хоча й сподівалися на них, щоб покарати своїх підопічних за напад. Голод голодом, а учасники непередбаченої „прогулянки" пам'ятали, у чиїх пазурах вони знаходилися.

Аж наприкінці 1946 р. Устимцю і багатьом іншим утриманцям в'язниці посеред ночі наказано виходити на плац. Звідти всіх під посиленим конвоєм доправили на залізничну станцію, де на них чекав так званий „столипін": цебто обладнаний для перевезення арештантів на далекі відстані товарний вагон. Куди і для чого їх везли, ніхто не повідомляв. А невідомість, як правило, породжує багато міркувань та здогадок. Часу для роздумів вистачало під монотонний перестук коліс на стиках рейок.

Вже у Москві, на першій пересадці, українці переконалися, що їх транспортують ближче до рідних місць. І хоча й гадки не мали, з якою метою, проте безмежно раділи. Про можливу волю в'язні дізналися лише у Львові, на якомусь кінному дворі, що тоді їм слугував за пересильний пункт. Незважаючи на січневі морози, у серцях всіх 250-ти туди звезених арештантів буяв травень.

Вже у Рівному, куди Устимець потрапив через два тижні, знову розпочалися допити, очні ставки з сільськими свідками. Серед них була і дружина Ганна. Це ж вона і звернулася за допомогою до тих, хто добре знав Семена та його життя у роки німецької окупації. Більше того - зуміла за допомогою їх тверджень про непричетність чоловіка до служби у поліції та дій підпільників переконати в цьому і попередніх лжесвідків. Останні, за її настирливими проханнями, змушені заявити слідчим, що вони на перших допитах помилилися: замість Степана Устимця, який справді деякий час був охоронником майна окупантів і втік зі зброєю до загону УПА, а в 1944 р. помер, помилково назвали його двоюрідного брата Семена Устимця. Тоді також з'ясувалося, що брат Іван Устимець вбитий сталінським каральним загоном на землях Острожчини у квітні 1946 р. [1, арк.65-66].

Лишень на підставі додаткових доказів, слідчі органи УМВС Рівненської області прийняли постанову про закриття карної справи Семена Устимця. Підозрюваного звільнили з-під арешту 21 січня 1947 р., протримавши під конвоєм більше двох з половиною років.

Без провини звинуваченого правоохоронні органи начеб визнали не заплямованим перед радянським законом. Але то тільки документально, а насправді? Село – не місто, де навіть найближчі сусіди один про іншого нічого не знають. Тут біографія кожного, як на долоні. І факту, що Семен Устимець сидів у тюрмі за політичними мотивами, не можна приховати. Інформація передавалася від покоління до покоління,

хоча про це згадували лише при нагоді. Але все ж таки згадували, що певним чином відбивалося на дітях, онуках. Останнім особливо важко було пояснювати, що батька чи діда оговорили люди байдужі до чужої долі.

Та у цьому конкретному випадку, можливо, не стільки мова про сільський поговір, як офіційне упереджене ставлення до колишнього учасника війни з німцями, названою в СРСР Великою Вітчизняною. Адже Семен Устимець не числився серед таких ветеранів, як за радянської влади, так і впродовж тринадцяти років за незалежної України. Звідси – не користувався і заслуженими пільгами. А все через той клятий наклеп. Дивно, але впродовж десятиліть ніхто ні з представників державної влади, ні господарських керівників, ні ветеранської організації не поцікавився чому людина, яка нагороджена медаллю за „Перемогу над Німеччиною", не запрошувалася на урочисті святкування чи зустрічі з нагоди чергової дати закінчення війни? Ніби Семена Устимця в Симонові й не було. А він ось, 84-річний, хоча й пригнічений лихоліттям та хворобами, загартований у колгоспній будівельній бригаді, де не раз його фотографія красувалася на місцевій „Дошці пошани", разом з вірною дружиною Ганною Улянівною виростив дітей, має внуків та правнуків. І всі ці довгі роки плекав надію, що справедливість у його долі повинна торжествувати не частково, а повністю. І він цього діждався: тепер нарівні з іншими фронтовиками села розділяє повагу й шану.

Джерела та література

1. ДАРО, ф.Р-2771, оп.2, спр.1409.

Спиридон Кравчук

Наклеп з примусу

Для мешканців села Угольці Гощанського району весна 1946 р. видалася напрочуд ранньою. Під дією теплого сонця і лагідних вітрів швидко розтанули і збігли водами сніги. На Горині скресла крига, відкривши простір повеневому дзеркалу на всю довжину річки та прилеглих лугів. Вже наприкінці березня у сусідньому лісі на повну силу буяли проліски, зеленіла скнитка, вистрілюючи у білий світ гарячо-жовтим цвітом. Швидко просиналися від зимового перепочинку заселені урочища Круглик та Видумка, бралися молодим смарагдом острівець Листок, що лежить між місцевим роздвоєнням Горині, бережки Вирок, Застава, Залива, Поплава.

Хоча селяни загалом жили тривожно, остерігаючись нічних відвідувань „своїх хлопців" з підпілля та денних сталінських каральних загонів, котрі часто ставили до них протилежні вимоги, але вони не оминали ближніх угідь. Хто з душевного інтересу, а частіше з вигоди знайти раннього помічного зілля для загоєння свіжих чи задавнених ран, недуг, залишеної після повені на березі ломаки дров, а в змілілих калюжах – приреченої риби. Нерідко вечорами, всупереч заборонам дорослих, в оточенні природи під відкритим небом на гульки сходилися парубчаки й дівчата. Відтак топталися стежки і до лісу, і до річки. Проте в більшості випадків багато хто з юних угольчан у сонячну днину збиралися біля школи, вважаючи те місце найбезпечнішим, оскільки знаходилося посеред села.

Коли надійно стужавіла земля, улюбленою забавою учнів, серед яких немало було переростків, ставала гра „у м'яча". Тоді мало хто відрізняв волейбол від футболу чи баскетболу, оскільки не існувало обладнаних для цього майданчиків та полів, не водилося і відповідних м'ячів. Їх у цій місцевості здебільшого шили з шмаття, інколи викачували з шерсті корів і телят. Дуже поширеним змаганням хлопчаків чи й навіть парубчаків була гра „у свиню". Тож і 8 квітня на второваному шкільному подвір'ї мало не до смеркання кипіла запекла баталія братів Федора і Сергія

Опанасюків, Семена Войтовича, Володимира Бурбулюка та ще деяких. Серед них був і Василь Лахутько. Замало не перед заходом сонця з нагальної необхідності його до хати покликав батько. Василь звично кинув своїм друзям „бувайте", без найменших неприємних передчуттів побіг до свого двору.

Вже дома Лахутько – старший повелів синові відвідати свою заміжню сестру Наталку Опанасюк, котра мешкала на віддаленому хуторі біля села Вільгір. Склалося так, що назавтра треба було в неї замовити коня й воза, щоб з вітряка привезти борошно. Василеві подібні чи інші господарські доручення батька часто доводилося виконувати. Тим паче, хлопець любив відвідувати рідну тітку, яка йому доводилася ще й хрещеною матір'ю. Крім того, що вона щиро цікавилася їх сімейним життям, завше частувала свого хрещеника гостинцями. А це особливо приємно і в чотирнадцять літ. Василеві тоді саме стільки й виповнилося, хоча й виглядав дещо старшим. Тобто, він перебував у стані природного змужніння, намагаючись нехтувати перестрогами дорослих. Тож на батькове:

- Тільки ж там довго не барися, знаєш який тепер час?

- Не маленький, розумію, - відказав для годиться, уявляючи як невдовзі перед ним хрещена мати виставлятиме на стіл перележані в погребі свіжі яблука, частуватиме густим вишняком, білими пирогами з підпареною сушнею і маком.

Через якусь годину так воно і сталося. Тітка Наталка, до двору якої не густо заглядали віддалені сусіди, рада нагоді поспілкуватися з хлопцем свого брата. Щедро його частувала, розпитуючи про всіх і про все. Василь охоче розповідав про те, що знав, забувши застереження батька. Через це і втрапив до прикрої халепи.

Весна 1946 р. виявилася чи не з найнапруженіших для селян Волині у післявоєнний час, коли сталінські посланці не тільки бажали навальними репресивними та пропагандистськими методами ліквідувати супротив українського підпілля, а й заодно нав'язати на цих землях колгоспний лад. Здебільшого тиск і терор з боку радянських властей застосовувалися проти сил місцевого опору, що найчастіше вибухали сутичками у малих селах, на хуторах чи й окремих садибах приватних господарів. Нерідко там зав'язувалися стрімкі, але кровопролитні перестрілки, у яких калічилися долі й життя учасників ворогуючих станів та мирного населення. Погориння, в межах Бугрина і прилеглих територій, на той час знаходилося в епіцентрі жорстокого протистояння чекістських „істрєбітєльних" загонів та сотні вихідця з Уголець месника Володимира Петрука на псевдо „Деркач". Та на це Василь Лахутько не зважав.

Полишав хлопчина двір своєї хрещеної матері, коли на землю опустилася вечорова темнота. Добре орієнтуючись на місцевості, він знайомою стежкою швидко подолав відстань до насипу недобудованої ще з років царизму залізничної колії. Підвищенням попрямував у бік давнього битого шляху, що колись називався Соляним чи Чумацьким і тягнувся з Галичини через Дорогобуж до північних земель Волині, далі сягаючи Прибалтики. Через деякий час Василь Лахутько у полі зустрів дещо старшого за себе односельця Данила Люльчика, який повертався з Вільгора. Подорожуючі, обмінявшись вітаннями і короткими повідомленнями „звідки і чи додому?", у веселому настрої продовжили мандрівку. Василь з сільських розмов знав, що його новий попутник ще до війни був комсомольцем, тоді ж він першим з Уголець поїхав на будівництво промислових міст України. Казали, начеб був на Донбасі. Там провів і роки німецької окупації. А з'явився у рідних місцях минулої осені. Тож хлопчина розпитував бувалого парубка про чужі краї. Той знехотя щось з баченого розповідав, на чомусь вмовкав, зауваживши:

- Добре там, де нас немає…

Так тривало до перехрестя доріг, одна з яких завертала на Угольці. Неподалік цього місця хлопці в згустках старіючого вечора розрізнили силуети кількох людських постатей, котрі відходили до обочини путівця. Подумали, що то знайомі зібралися на вечорниці і, можливо, їх виглядають. Тому жартома й гукнули до них:

- Стій, хто йде?

- Свої, - зразу ж пролунала відповідь і майже одночасно заклацали замки зброї.

Ще секунда і мали пролунати фатальні постріли. Василь і Данило збагнули, що втрапили до халепи. І за такі вибрики мусять відповідати. Але перед ким? Якщо то розвідники сотенного „Деркача", то не обійтися без потиличника, а коли енкаведисти - бути арешту. А там і супровід до сільради чи й у райцентр, допити. У подібних розмірковуваннях, заціпенівши, хлопці чекали розв'язки. Нею стала команда:

- Рукі ввєрх, а то стрєлять буду!

Послухалися. А наступної миті до Василя та Данила підбігло кілька солдатів бугринського гарнізону, які допомагали гощанському батальйону сталінських каральників ліквідовувати місцевих підпільників. Хлопцям швидко закрутили за спинами руки, зв'язали їх мотузками. Тоді вже й обшукали. Після цієї процедури звеліли присісти і тихо чекати подальших розпоряджень. Через якусь годину до них привели односельчанина Дмитра Колесова. Він невдовзі розповів про своє полонення: військові затримали на вулиці села, коли повертався від школи після гри „у м'яча". За подібні розмови охоронці попередили, що коли хлопці не будуть мовчати, їм зараз же засунуть кляпи до ротів. Самі ж солдати між собою щось стиха радилися, зрештою усіх затриманих під збройною вартою відвели у Бугрин до командира гарнізону лейтенанта Коцюра. Той, у свою чергу, організував автотранспорт, щоб впійманих під час військової засідки зразу ж доставити спецам групи по „боротьбі з бандитизмом" Гощанського райвідділу НКВС. Так було і зроблено.

Розпочалися допити. На одному з них, 16 квітня, під тиском слідчих Козлова і Фаніна, Василь Лахутько змушений був добавити собі віку. І почав у документах значитися не з 1932 року народження, як свідчив його батько Федір Терешкович, а на три роки старшим. За цією версією до неповнолітнього юнака правоохоронці ставилися, як до дорослого, за усією суворістю законів того часу. Мабуть, бажаючи на „зеленому" полоненому одержати підвищення на службі, Василя примусили підписати протокол, де йшлося, що він попався не на дорозі додому від тітки Наталки, а на варті край села з обрізом гвинтівки у руках. Виходило, що Василя Лахутька від школи покликав не рідний батько, а станичний села воєнної пори Нестор Кирик. Останній, начеб, вручив зброю хлопцеві з тим, аби він спостерігав за підходами до Уголець, де мав сотенний „Деркач" з військом переходити Горинь. За твердженнями слідчих той же Кирик на допомогу Лахутькові при виконанні важливого доручення надіслав Данила Люльчика. Мовляв, там неуважних дозорних і впіймали червоноармійці, не дозволивши подати пострілом сигналу тривоги.

За цією версією 20 травня 1946 р. і було відкрито кримінальну справу за статтями 54 – 1"а" і 54 – 11 КК УРСР, що загрожувало юнакам відповідальністю „за зраду соціалістичної батьківщини і антирадянську діяльність". А це від 10 до 25 років позбавлення волі з перебуванням у виправно – трудових таборах Сибіру чи Казахстану та подальшим довічним поселенням на далекій відстані від рідних місць [1, арк. 15]. Злісний наклеп правоохоронців на молодих людей деякий час підтримував і свідок – односельчан, який також перебував під вартою. Так тривало до того часу, доки хлопців не навчили уважності до мовленого і занесеного до протоколу раніше ув'язнені в слідчих ізоляторах Гощі та Острога, де вони перебували під час дізнання. Відтоді Лахутько і Люльчик стали ретельніше приглядатися до записаного на допитах. І надалі стверджували тільки те, про що йшла мова.

Про попередню самообмову Василь Лахутько заявив на суді 22 липня 1946 р., відмовившись від сфабрикованих свідчень. Більше того, розповів, що під час слідства Фанін і Козлов застосовували до нього фізичні засоби впливу. Це підтвердив і заарештований на той час Нестор Кирик, якому також не лише грозили фізичною розправою, але й били. Заодно цей підпільник на псевдо „Бистрий" заперечив надуману версію, що він давав доручення Лахутьку та Люльчику охороняти підхід до Уголець. Як з'ясувалося потім, їх шляхи взагалі не сходилися навіть на побутовому

рівні. Тоді ж Лахутько – старший підтвердив, що його син Василь народився не в 1929, а 1932 р.

При поверненні документів на дорозслідування, за яке взявся спершу Косов, а невдовзі і Посаженніков, головними свідками у справі № 4260 стали військові гарнізону з Бугрина. Хоча червоноармійці Соловйов і Таран та сержант Карпов стверджували, що хлопців затримали вночі біля села, але деякий час брехливо говорили, наче у них забрали обріза гвинтівки і п'ять набоїв. Навіть називали номер тої зброї. Цей факт знову ж спростовував уже згаданий Кирик, який був обізнаний, у кого з односельчан і яка зброя могла знаходитися. Але це не завадило тому, щоб заново зібрані доводи надуманої провини заарештованих передати на розгляд військового трибуналу, який засідав 8 лютого 1947 р.

І знову осічка. Ніхто з підневільних юнаків не визнав, що справді скоїв карний злочин. Тим паче, що цього переконливо не змогли довести і слідчі. Викликані свідки також не мали конкретних фактів щодо зв'язків Лахутька і Люльчика з підпільниками. Після цього Данила Люльчика та Дмитра Колесова відпустили з-під варти. Над виділеною в окреме провадження справою Василя Лахутька продовжував працювати слідчий Посаженніков.

На цей раз слідчому довелося зустрітися не лише з батьком підозрюваного, а й з його хресною Наталкою, до якої 8 квітня брат посилав сина з дорученням замовити коня, учнями школи, з якими Василь того фатального дня грав „у м'яча", деякими сусідами та односельчанами. Один з них, Григорій Кисіль, 20 березня 1947 р. повідомив, що через кілька днів після звільнення з–під арешту невідомо ким вбито Дмитра Колесова [1, арк. 38].

Склалося так, що розслідування зайшло в так званий глухий кут. З нього допоміг вибратися майор юстиції Константинович, який здійснював службовий нагляд над справою № 4260. Він знайшов, що справді на заарештованого Василя Лахутька наведено грубий наклеп, а підписатися під протоколом допиту начеб власної провини „его принудил следователь Козлов путем избиения" [1, арк. 46]. На основі своїх висновків цей фахівець і підготував постанову прокуратури військ МВС Рівненської області від 10 квітня 1947 р. У ній, зокрема, після аналізу зібраних фактів, визначив: „ На підставі статті 197 частини 2-ї КПК УРСР подальше розслідування названої справи припинити. Лахутька В.Ф. без зволікань з–під охорони звільнити". Тоді ж військовий прокурор не залишив без уваги і дій слідчого, який вдався до протизаконних методів дізнання - фальсифікації та фізичного тиску, зазначивши: „Копію цієї постанови направити начальнику УМВС Ровенської області на предмет притягнення до відповідальності працівника Гощанського РВ МВС Козлова за побиття заарештованих Лахутька, Люльчика і Кирика".

Воістину, хоча із запізненням на один рік та 2 дні, а все ж таки надійшла бажана справедливість до Василя Лахутька. Не зважаючи на те, що шлях до неї був встелений колючими тернами, прояв людяності військового прокурора йому запам'ятався назавжди.

Джерела та література

1.ДАРО, ф.Р-2771, оп.2, спр.1928.

Спиридон Кравчук

Кулемет … у пасіці

Село Сапожин, що нині знаходиться на території Корецького району, до 1967 р. підпорядковувалося Гощанському. А тому в післявоєнний період сотенному УПА Олександру Дубовцю, на псевдо „Муха", найчастіше доводилося чекати небезпеки

саме від карального загону свого району. Бо ж корчани і межирічани, що нерідко сягали тутешніх хуторів, охоплюючи озброєним кільцем, немов рибалки на ставу неводом – сіткою, по кілька дядьківських садиб, в лице Олександра не знали. Якщо його такі зненацька й захоплювали, він сміливо користувався майстерно підробленими довідками та посвідками міського наймача на роботу чи демобілізованого фронтовика. З гощанцями не бажав зустрічатися, знаючи, що серед енкаведистів, а особливо – „стребків", обов'язково були такі, з ким уже стикався, як приятелі чи й вороги. Вони могли б впізнати і перевдягненого, і загримованого, навіть з наліпленими носом та вусами. І тоді – кінець. Тож, коли певні люди сповіщали про намір каральників наступними днями прочесати Сапожин та сусідні поселення, Дубовець прагнув перечекати біду на відстані серед спільників або у надійній криївці.

Так було принаймні до літа 1947 р., коли на волі знаходилися районний комендант розвідки СБ „Сокіл" та невтомна вивідувачка „Тиха". Олександр її знав ще як Наталю Самусенко [1]. Після їх арешту для „Мухи" обірвалися деякі інформаційні ланки, йому стало складніше вивертатися з розставлених каральними органами пасток. Новоутворені зв'язки нерідко працювали з перебоями. Це викликало тривогу. Проте Олександр Дубовець і в такій ситуації не бажав здаватися на милість більшовицької сили. Ставши надрайонним провідником ОУН, за спогадами його односельчан, він на початку 1948 р. готував серйозну відсіч одній з чергових чекістських акцій. Під час якої залишки місцевих підпільників мали показати зразки героїзму і перемогти чисельно переважаючий загін противника. А коли ні, то усім гідно загинути на полі бою, як і належало славним патріотам України. Для цього розпорядився припасти достатньо найліпшої зброї на хуторі Мар'янівка села Сапожин, де і передбачався завершальний бій.

Серед залучених до підготовки нищівного опору, знову ж таки за переказами людей, був і Давид Якимчук, який повернувся із радянсько – німецького фронту з важким пораненням у ногу. Незважаючи на інвалідність, йому, як досвідченому воїну, належало бути начеку з кулеметом, якого до хати приніс посланець від „Мухи". Маючи за плечима більше року запеклих сутичок з німцями, Давид розумів, чим ота затія може для усіх закінчитися. Але не про себе піклувався, коли казав при зустрічі з Дубовцем:

- Ти сотню разів правий, що треба провчити нахабних енкаведистів, які полюють на наших хлопців, як на вовків. Ми ж на своїй землі відстоюємо свободу. На чужу не зазіхаємо. І обов'язково виграємо бій. Якщо і доведеться загинути – хай. Але, що буде потім? Як подумаю за своїх – дружину Уляну і маленького сина Миколу, сорочка з плечей злазить: їх же ще по дорозі до Сибіру замордують голодом та холодом. Те вчинять з усіма родинами тих повстанців, кого з наших мертвих чи поранених впізнають прибулі загони енкаведистів на підмогу розбитим каральникам.

- Твоя правда, може багато пролитися безневинних сліз і крові. Домовимося так, кулемета перевір, приведи до ладу і заховай у такому надійному місці, щоб при необхідності його швидко можна було вручити добровольцеві. А в нас таких чимало знайдеться, у кого більшовики уже усе забрали, окрім честі та волі.

На цьому й розійшлися. Невдовзі Давид ретельно виконав волю на той час уже підрайонного провідника ОУН, замотавши у ряднину і прилаштувавши кулемета у батьківському садку під вуликом із зимуючими бджолами. Став чекати пори, щоб передати іншому збережену зброю. Але замість посланця від підпільників, на Новий рік за старим стилем до його хати постукали енкаведисти. Низькорослий офіцер, опоясаний попругами портупеї поверх білого кожуха, замість звичного у селі вітання, спрямував на Давида чорний отвір пістолета.

- Ти будеш Якимчук – Самолюк Давид Сидорович?

- Я .

- Зодягайся, підеш з нами.

- Не можу ходити – болить рана на нозі. Я – фронтовик.

- А коли з „Мухою" водився, то рана не боліла?

- Не знаю ніякого „Мухи". Чого вам треба?

- Щоб сказав, для кого ти зберігав кулемета у пасіці? Де взяв?

- Не знаю, про що говорите.

- Заберіть його і заведіть у сад! - подав команду офіцер військовим сержантові і солдатові, котрі стояли з автоматами напоготові біля відчинених навстіж дверей селянського житла.

У засніженому саду, де неподалік крислатих яблунь за виплетеним з гілляк тином - двометрової ліски - стояли вулики пасіки, зібралося більше тридцяти озброєних військових та цивільних осіб. Хтось димів самокрутними цигарками, хтось розповідав спільникам якісь придибенції з власного життя, а кілька найдопитливіших із карального загону нахилилися над простеленою на снігу рядниною і пильно роздивлялися там виставленого на ніжках кулемета. Мабуть, серед споглядачів було немало різних коментарів – здогадок, для чого сюди доставлено цю зброю. Давид, наблизившись у супроводі конвоїрів, почув таке:

- Бачиш, гад, як вміло підготував: все змащене, підігнане, навіть диск заповнений набоями.

- Було тільки розгорни ряднину і стріляй.

- Без сумніву – для нас припасений.

- Ану розступись! – подав команду офіцер, підштовхуючи поперед себе важко накульгуючого Давида. – Оцей бандерівець зараз розкаже, де він узяв цю іграшку і на кого призначав. Дивись, пізнаєш?

- На фронті і не таке доводилося бачити. Але я стріляв з гвинтівки, автомата, бронебійної рушниці. „Дегтярьова" не мав, - оговтавшись від попереднього переляку, пропустивши повз вух солдафонську грубість, з гідністю проказав на те Давид.

- Не довелося у війну постріляти з кулемета, то вирішив тепер надолужити? І проти кого готувався виступати? Признавайся!

- А що тут говорити: ви цю бандуру сюди принесли, ви її звідси й заберете. З чим же мені і проти кого виступати? – не змигнувши оком щиро злукавив затриманий.

- Як? Ми ж знайшли кулемета у цій пасіці, - верескнув хриплуватим перемерзлим і прокуреним голосом офіцер. - То й запитуємо: чий він?

- Не знаю. Нікого, крім оце вас, у садку до сьогодні не бачив.

- А чия пасіка?

- Батькова.

Привели з сусідньої садиби старенького дідуся. Той підтвердив, що й справді він наглядає за бджолами, сам готував їх до зимового спокою, ніякого кулемета не бачив. Та й чи він йому взагалі у такі літа потрібний? От якби, мовляв, було трапився колись, тоді б, мабуть, полякав осоружних царських жандармів, що забрали з двору жеребця. Зрозумівши, що у діда нічого не допитається, офіцер наказав його сина, Давида Якимчука – Самолюка, забрати до Гощі. Там, передавши затриманого слідчим, сподівався витиснути з нього якщо не зізнання власної провини, то, принаймні, хоча б імена підозрілих, причетних до кулемета.

Через чотирнадцять днів допитів, вже у в'язниці в Рівному, 28 січня 1948 р. Давида Якимчука – Самолюка слідчий Кортунов ознайомив з постановою про пред'явлення йому звинувачення за статтею 20 – 54 – 1"а" КК УРСР, завівши на нього карну справу № 5866. Тоді на допиті зразу ж і поцікавився:

- Чи визнаєте свою провину?

- Не визнаю, - стояв на своєму, відволікаючи біду не тільки від себе, але і від родини.

Після того було ще багато подібних, спрямованих на зізнання, зустрічей заарештованого і слідчого. Коли не вдавалося заглибитися у суть справи через майже однотипні відповіді Якимчука-Самолюка - „не знаю", „не бачив", „не довелося зустрічатися" - допитували односельчан. Серед них були його брати Микола, Степан,

сестри Меланія та Ольга, батько Сидір Давидович, далекі родичі, сусіди. За їх допомогою і з'ясувалося, що в роки німецької окупації Давид і справді не числився у місцевій боївці УПА, бо був неповнолітнім (1925 року народження). Лишень підріс, як вступила Червона армія, і тоді ж, напровесні 1944–го, через те, що виглядом вдався гарним парубком, його польовий військкомат загріб на війну. Ще йому не було й 20 літ, як там настигла ворожа міна й пошкодила ноги осколками. А от старший брат Василь пройшов вишкіл в ОУН. Йому довелося відстоювати рідну землю у підпіллі, воювати з гітлерівськими гарнізонами на Поліссі, за Тучином, охороняти партизанський штаб в Пустомитівському лісі. Кажуть, що був відважним січовиком. Одначе ворожі кулі тоді його обминали. Славним господарем міг стати після відходу німців. Та не судилося. Як тільки зайняли волинські землі більшовицькі війська, розпочалася погоня за тими, хто зі зброєю у руках виступав проти попередніх окупантів. Це Василеві і багатьом його побратимам не сподобалося. Вони вчинили опір. Тож під час однієї з сутичок з енкаведистами у 1945 р. Василь загинув. За таку кривду міг би мстити Давид, але ж він з війни повернувся покаліченим. Який з нього тепер вояка. Що ж до кулемета, то нічого не чули і не бачили.

Приблизно подібне розповіли слідчим і односельчани Лукаш Костюк, Степан Якимчук, Параска Марчук, Степан Сидорук, Ганна Скоблюк. Працівники дізнання дивувалися такій одностайності доведення невинності заарештованого, але й відпустити його не могли, оскільки оперативні чекістські групи не так часто після трьох років оголошеної перемоги над Німеччиною знаходили готові до бою кулемети. Тож в подальших розмовах з Давидом та його односельчанами в основному йшлося, хто міг занести на пасіку зброю? Оперативники знову й знову побували на тому хуторі, заново приглядалися до місця схованки, відвідували житла хуторян. Нарешті серед сімейних фотознімків у хаті того ж Давида Якимчука – Самолюка знайшли зафіксованого воїна з кулеметом у руках.

І веремія закрутилася навколо цієї світлини: хто то, звідки, де він зараз? Так крок за кроком виявилося, що „фотку" ще за Польщі подарував майбутній дружині Якимчука – Самолюка її родич Іван Перець, який служив тоді у тому війську. Парубок насправді там був кулеметником, от і вирішив похизуватися перед дівчиною. Де б йому наперед знати, що тим фактом колись серйозно зацікавляться слідчі органи іншої влади. Навіть, коли вони його затримали і у районному відділі міліції поцікавилися, чия то особа сфотографована, стенув плечима.

- Або я знаю.

- Придивіться уважніше!

Придивився. І навіть здивувався.

- Оце так, начеб я стою з важким скорострілом. Славна була машинка. Але де ви відкопали цю „фотку"?

- Тут ми задаємо запитання, а тобі на них треба відповідати чітко і справедливо. Зрозумів? - нагадав сержант держбезпеки, що прибув сюди з обласного слідчого відомства, нахилившись над сивіючою головою сидячого на табуретці Івана Перця.

- Ясно, як божий день, але…

- Ніяких „ але", - стукнув носком чобота, об ніжку табуретки страж непохитності устоїв соціалістичної системи, - пізнав себе на знімку чи ні?

- Аякже. І пригадав, що робив його майстер під Краковом у 1938 р. на маневрах. Ну, нас там обучали з бойовою стрільбою. Я тоді найвлучніше вразив ціль. За це й фотографували. Мовляв, - герой. Потім ще і додому відпустили на „урльоп".

- Куди – куди?

- Так тимчасову відпустку при Польщі називали. Щоб з ріднею побачився.

- І кулемета з собою давали? – здивувався слідчий сержант, бажаючи у наступну мить дізнатися найголовніше, задля чого і прибув з Рівного до Гощі.

- Таке вигадуєте, - добродушно усміхнувся Іван Перець, якому окрім польської, довелося служити і в Червоній армії та навоюватися з німцями, - хто б таке дозволив

та ще й українцям. Поляки після стрільб навіть заставляли збирати порожні гільзи та під розписку здавати капралові. А як випроваджували за казарму, промацували кожний рубець одягу, аби ніхто не виніс хоча б частини від якоїсь зброї.

- Суворість суворістю, а тобі, Перче, все ж таки вдалося умикнути бойового кулемета і доправити до Сапожина. Справжній герой. Але чому, коли сюди прийшла радянська влада, не здав його нашим органам? Відповідай і швидко, - сержант ще сильніше вдарив носком чобота у ніжку табуретки.

- Та ви що, якого кулемета ? – спробував підхопитися на ноги затриманий, але його тут же осадила важка рука слідчого.

- Системи „Дегтярова", того, що 14 січня цього року наші бійці знайшли під вуликом пасіки громадянина Якимчука. Признавайся, для чого ти його там ховав?

- Та побійтеся Бога таке мені приклеювати. У польській армії не було ніяких „дегтярових". Це ж озброєння червоноармійців. Сам носив такого, доки не потрапив у госпіталь з контузією. Звідти й демобілізувався , - не на жарт розхвилювався Іван Перець, аж став заїкатися…

На цьому й припинилися допити у „справі кулемета". А 20 березня 1948 р. лейтенант Кортунов змушений був написати постанову про припинення карного переслідування і звільнення заарештованого інваліда війни Д.С.Якимчука – Самолюка з-під охорони. Вважати, що матеріалів про його антирадянську діяльність „не добито". У свою чергу, невдовзі в доповідній вищому своєму керівництву начальник слідчого відділу, оперуповноважений Гощанського райвідділу МДБ, старший лейтенант Сідельников писав: „Агентурними даними, одержаними після операції, встановлено, що кулемет був захований бандитом під вуликом за наказом бандглаваря підрайонного проводу ОУН на псевдо „Муха". Кому зброя належала, для кого призначалася, не встановлено" [1, арк.48]. У згаданій карній справі 5866 є також довідка – розписка, що колишньому червоноармійцю Давиду Самолюку – Якимчуку повернуто посвідчення до медалі „За участь у Великій Вітчизняній війні" і медаль „За перемогу над Німеччиною". Тобто підозра і звинувачення з нього зняті.

Джерела та література

1. ДАРО, ф.Р-2771, оп.2, спр.1976.

СЛОВНИК СКОРОЧЕНЬ

авт. – автор(и)
АРСР – автономна радянська соціалістична республіка
ВББ – відділ боротьби з бандитизмом
ВКП(б) – Всесоюзна комуністична партія (більшовиків)
ВМП – вища міра покарання
ВНК – Всеросійська надзвичайна комісія
ВО – військова округа
воєв. – воєводство
вол. – волость
ВПА – Волинська повстанська армія
ВРШ – Військово-революційний штаб
ВТ – військовий трибунал
ВТТ – виправно-трудовий табір
вул. – вулиця
ВУНК – Всеукраїнська надзвичайна комісія
ВУО – Волинське українське об'єднання
ВУЦВК – Всеукраїнський Центральний Виконавчий Комітет
г. – гора(и)
ГОГП – група сприяння громадському порядку
губ. – губернія
ГУДБ – Головне управління державної безпеки
ГУТАБ (ГУЛАГ) – Головне управління виправно-трудових таборів (лагерей) і трудових поселень
ДАРО – Державний архів Рівненської області
ДАРФ – Державний архів Російської Федерації
ДКО – Державний комітет оборони
ДПУ – Державне політичне управління
ЗУЗ – Західноукраїнські землі
КДБ – Комітет державної безпеки
КК – кримінальний кодекс
КОВО – Київський особливий військовий округ
КП(б)У – Комунястична партія (більшовиків) України
КПЗБ – Комуністична партія Західної Білорусії
КПЗУ – Комуністична партія Західної України
КПП – Комуністична партія Польщі
КПУ – Комуністична партія України
КПРС – Комуністична партія Радянського Союзу
ЛКСМУ – Ленінська комуністична спілка молоді України
м. – місто
МВС – Міністерство внутрішніх справ
МДБ – Міністерство державної безпеки
НЗЗУ – Народні Збори Західної України
НКВС – Народний комісаріат внутрішніх справ
НКДБ – Народний комісаріат державної безпеки
о. – отець
обл. – область
ОК – обласний комітет
ОН – Особлива нарада
ОДПУ – Об'єднане державне політичне управління
ОТВ (ОТО)– окремий транспортний відділ (отдел)
ОУН – Організація українських націоналістів
ОЧГ – оперативно-чекістська група
ПВ – повітовий відділ
ПВР – Президія Верховної Ради
ПЗУЗ – Північно-західні українські землі
пов. – повіт
ППШ – Повстансько-партизанський штаб
р. – ріка
РВ (РО)– районний відділ (районный отдел)

РК – районний комітет
РКМ – Рівненський краєзнавчий музей
РКП(б) – Російська комуністична партія (більшовиків)
РМ – Рада Міністрів
р-н – район
р.н. – рік народження
РНК – Рада народних комісарів
РПО – Рада праці і оборони
РПЦ – Російська Православна Церква
РРСФР – Російська Радянська Соціалістична Федеративна Республіка
РСЧА – Робітничо-селянська Червона армія
с. – село
СБ – служба безпеки
СБУ – Служба безпеки України
„Смерш" – „Смерть шпионам", контррозвідка Червоної армії
смт – селище міського типу
СРСР – Союз Радянських Соціалістичних Республік
ст. – станція
СУЗ – Східноукраїнські землі
т. – товариш
ТВ – транспортний відділ
тис. – тисяч
УАПЦ – Українська Автокефальна Православна Церква
УВО – Українська військова організація
УГВР –Українська Головна Визвольна Рада
УГКЦ – Українська Греко-Католицька Церква
УНАКОТО – Українське національне козацьке товариство
УНДО – Українське національно-демократичне об'єднання
УНКВС (УНКДБ) – управління НКВС (НКДБ)
УНП – Українська народна партія
УНР – Українська Народна Республіка
УНРА – Українська національно-революційна армія
УПА – Українська повстанська армія
УРСР – Українська Радянська Соціалістична Республіка
хут. – хутір
ЦДАВОВУ України – Центральний державний архів вищих органів влади і управління України
ЦДАГО України– Центральний державний архів громадських об'єднань України
ЦК – центральний комітет
ЧВО – чекістсько-військова операція

ІМЕННИЙ ПОКАЖЧИК

М

Р

ГЕОГРАФІЧНИЙ ПОКАЖЧИК

М

ЗМІСТ

Науково-документальне видання

РЕАБІЛІТОВАНІ ІСТОРІЄЮ
РІВНЕНСЬКА ОБЛАСТЬ

Книга перша

Науковий редактор – А.А. Жив'юк
Комп'ютерний набір – Н.П. Байда, Л.А. Жив'юк
Комп'ютерна верстка – І.М. Шевчук

Здано до набору 15.02.2006 р. Підписано до друку 25.09.2006 р.
Формат 70x100 1/16. Папір офсетний. Друк офсетний. Гарнітура Kudriashov.
Обл.-вид. арк. 56,772. Умов. друк. арк. 50,735. Умов. фарб.-відб. 50,735.
Зам. № 3060. Тираж 3000 прим.

ВАТ «Рівненська друкарня», 33027 м. Рівне, вул. Київська, 10.
Свідоцтво про реєстрацію серія ДК № 454 від 21.05.2001 р.